Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil
-Kırım Diplomatik Yarlıkları-

Banu BAŞER

Türk Dil Kurumu Yayınları

Banu BAŞER

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL

-KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-

Başer, Banu
Tarihî Kırım Türkçesinde fiil–Kırım diplomatik yarlıkları- [e-kitap]/ Banu Başer.--Ankara: Türk Dil Kurumu, 2023.

722 s.: tbl.; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1533)

Kaynakça: 703-722 ss.
Dizin: 651-702 ss.

ISBN 978-975-17-5625-1

1. Kırım Türkçesi, Fiiller 2. Kırım Türkçesi, Dil Bilgisi I. e. a.

419.99281

Türk Dil Kurumu Yayınları

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL
-KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-

Banu BAŞER

Ankara, 2023

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1533

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL
-KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-

Banu BAŞER

*

İnceleyiciler:
Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Prof. Dr. Zühâl YÜKSEL

*

Metin Denetimi:
TDK - Kübra KICIR

*

Sayfa ve Kapak Tasarımı:
TDK - Fayik YANGIR

*

Birinci Baskı (e-kitap): Ankara, 2023 Eylül
ISBN: 978-975-17-5625-1
DIO: 10.24155/tdk.kitap.15

*

Dağıtım:
Türk Dil Kurumu
Atatürk Bulvarı No.: 217
06680 Kavaklıdere / ANKARA
Telefon: +90 (312) 457 52 00
Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83
Genel ağ: http://tdk.gov.tr

*

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

*

"Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 14/063 numaralı proje ile desteklenmiştir."

İçindekiler

Tablolar ● 17
Kullanılan Çeviri Yazı ve Harf Çevrimi İşaretleri ● 19
Kullanılan Kısaltmalar ● 20
Kullanılan İşaretler ● 23
Ön Söz ● 25
Giriş ● 27
1. Çalışmanın Alanı ve Kapsamı ● 27
2. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi ● 28
2.1. Çalışmanın Örneklemini Oluşturan Yarlıklar ● 32
3. Çalışmanın İnceleme Yöntemi ● 36
3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri ● 38
BİRİNCİ BÖLÜM ● 43
I.1. Kırım ve Kırım Hanlığı ● 43
I.2. Tarihî Kırım Türkçesi ● 45
I.2.1. Edebî Eserler ● 48
I.2.2. Resmî Yazışmalar ● 55
I.2.2.1. Yarlık ● 57
I.2.2.2. Bitik ● 60
I.2.2.3. Yarlık ve Bitiklerle İlgili Yapılmış Çalışmalar ● 62
İKİNCİ BÖLÜM: YAPI AÇISINDAN FİİLLER ● 65
II.1. BASİT YAPIDAKİ FİİLLER ● 65
II.1.1. Tek Ünlüden İbaret Basit Fiiller ● 67
II.1.2. Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller ● 68
II.1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller ● 69
II.1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller ● 70
II.1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller ● 70
II.1.6. Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller ● 70
II.1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller ● 71
II.1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller ● 79

II.1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller ● 80
II.1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller ● 80
II.1.11. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller ● 81
II.2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ FİİLLER ● 82
II.2.1. İsimden Türemiş Fiiller ● 83
II.2.1.1. {+A-} ile Türemiş Fiiller ● 83
II.2.1.2. {+DA-} ile Türemiş Fiiller ● 85
II.2.1.3. [+ġa-, ḳa-] ile Türemiş Fiiller ● 87
II.2.1.4. {+lA-} ile Türemiş Fiiller ● 88
II.2.1.5. [+(u)ḳ-] ile Türemiş Fiiller ● 94
II.2.1.6. {+(X)rKA-} ile Türemiş Fiiller ● 95
II.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller ● 96
II.2.2.1. {-A-} ile Türemiş Fiiller ● 97
II.2.2.2. {-DIr-, -DUr-} ile Türemiş Fiiller ● 98
II.2.2.3. [-k-] ile Türemiş Fiiller ● 108
II.2.2.4. {-K(X)r-} ile Türemiş Fiiller ● 108
II.2.2.5. {-K(X)z-} ile Türemiş Fiiller ● 110
II.2.2.6. {-(I, U)l-} ile Türemiş Fiiller ● 111
II.2.2.7. {-(I, U)n-} ile Türemiş Fiiller ● 118
II.2.2.8. {-p-} ile Türemiş Fiiller ● 124
II.2.2.9. {-Xr-} ile Türemiş Fiiller ● 125
II.2.2.10. {-(I, U)ş-} ile Türemiş Fiiller ● 130
II.2.2.11. {-(I, U)t-} ile Türemiş Fiiller ● 135
II.2.2.12. [-y-] (< -ḏ-) ile Türemiş Fiiller ● 144
II.2.3. Fiilden Türemiş İsimler (Fiilimsiler) ● 145
II.2.3.1. İsim-Fiil ● 145
II.2.3.1.1. {-mA} ● 145
II.2.3.1.2. {-mAK} ● 149
II.2.3.1.3. {-(X)rGA} ● 157
II.2.3.2. Sıfat-Fiil ● 160
II.2.3.2.1. {-dUK} ● 161
II.2.3.2.2. {-mIş} ● 166
II.2.3.2.3. {-GAn}, [-ḳan] ● 169
II.2.3.2.4. {-An} (< {-GAn}) ● 184
II.2.3.2.5. {-(X)r} ● 187
II.2.3.2.6. {-z, -s} ● 193

II.2.3.2.7. {-(y)ACAK} ● 196
II.2.3.2.8. {-ġusı} ● 198
II.2.3.3. Zarf-Fiil ● 199
II.2.3.3.1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri ● 199
II.2.3.3.1.1. {-A, -I, -U} ● 199
II.2.3.3.1.2. {-GAç} ● 206
II.2.3.3.1.3. {-GAlI} ● 208
II.2.3.3.1.4. [-IncA, -(y)InçA, -unça] / [-gince, -gunça] ● 210
II.2.3.3.1.5. {-ken} ● 212
II.2.3.3.1.6. [-madın] ● 214
II.2.3.3.1.7. {-sA} ● 216
II.2.3.3.1.8. {-[(y)I,U]p} ● 226
II.2.3.3.1.9. {-y} Zarf-Fiil Eki ● 232
II.2.3.3.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri ● 236
II.2.3.3.2.1. {-(X)r} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları ● 237
II.2.3.3.2.1.1. {-UrdA} ● 237
II.2.3.3.2.1.2. {-(X)rGA} ● 238
II.2.3.3.2.2. {-s, -z} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları ● 239
II.2.3.3.2.2.1. {-zdAn} ● 239
II.2.3.3.2.2.2. {-sKA}; [-mAsKA] ● 241
II.2.3.3.2.3. {-GAn} Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Yapıları ● 242
II.2.3.3.2.3.1. {-GAn}+iyelik eki+{+çA} ● 242
II.2.3.3.2.3.2. {-Gan}+iyelik eki+{+dA} ● 244
II.2.3.3.2.3.3. {-GAn}+iyelik eki+{+dAn, +dIn} ṣoñĝ / ṣoñra ● 247
II.2.3.3.2.4. {-dIK, -dUK} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları ● 249
II.2.3.3.2.4.1. [-dikçe] ● 249
II.2.3.3.2.4.2. {-dIKdA}, {-dUKdA} ● 250
II.2.3.3.2.4.3. {-dIKdAn}, [-duḳdan] (ṣoñra) ● 252
II.2.3.3.2.5. [-day] Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları ● 253
II.2.3.3.2.5.1. {-(X)rday} ● 255
II.2.3.3.2.5.2. [-sDay] ● 256
II.2.3.3.2.5.3. [-ġanday] ● 257
II.2.3.3.2.5.4. {-GUday} ● 257
II.2.3.3.2.5.5. {-IGday} ● 259
II.2.3.3.2.5.6. [-dıġday] ● 260

II.3. BİRLEŞİK YAPIDAKİ FİİLLER ● 261
II.3.1. İsim+Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller ● 264
II.3.1.1. İsim + acın- ● 264
II.3.1. 2. İsim + al ● 264
II.3.1.3. İsim + aldır- ● 265
II.3.1.4. İsim + alın- ● 265
II.3.1.6. İsim + baṣ - ● 265
II.3.1.7. İsim + ber-/bir-/vir- ● 265
II.3.1.8. İsim + beril- ● 266
II.3.1.9. İsim + bil- ● 266
II.3.1.10. İsim + bildir- ● 266
II.3.1.11. İsim + bol- ● 266
II.3.1.12. İsim + bolın- ● 272
II.3.1.13. İsim + boz- ● 272
II.3.1.14. İsim + bozıl- / bozul- ● 272
II.3.1.15. İsim + buyur- ● 272
II.3.1.16. İsim + buyurıl- ● 273
II.3.1.17. İsim + çek- ● 273
II.3.1.18. İsim + çekil- ● 273
II.3.1.19. İsim + çıḳ- ● 273
II.3.1.20. İsim + di- ● 273
II.3.1.21. İsim + er- / ir- / i- ● 273
II.3.1.22. İsim + et- / it- ● 274
II.3.1.23. İsim + etdir- / itdir- ● 280
II.3.1.24. İsim + etdiril- / itdiril- ● 280
II.3.1.25. İsim + eyle- / iyle- ● 280
II.3.1.26. İsim + iç- ● 281
II.3.1.27. İsim + iriş- ● 281
II.3.1.28. İsim + ḳal- ● 281
II.3.1.29. İsim + keç- ● 282
II.3.1.30. İsim + kel- / kil- ● 282
II.3.1.31. İsim + kelin- ● 282
II.3.1.32. İsim + keltir- / keltür- / kiltür- ● 282
II.3.1.33. İsim + kes- ● 283
II.3.1.34. İsim + kesil- ● 283
II.3.1.35. İsim + ketür- ● 283

II.3.1.36. İsim + kiçir- ● 283
II.3.1.37. İsim + kir- ● 283
II.3.1.38. İsim + kit- ● 283
II.3.1.39. İsim + kör- ● 283
II.3.1.40. İsim + köril- ● 284
II.3.1.41. İsim + köster- ● 284
II.3.1.42. İsim + ḳal- ● 284
II.3.1.43. İsim + ḳaldır- ● 284
II.3.1.44. İsim + ḳıl- ● 284
II.3.1.45. İsim + ḳıldır- ● 289
II.3.1.46. İsim + ḳılın- ● 289
II.3.1.47. İsim + ḳoy- ● 290
II.3.1.48. İsim + ḳurtar- / ḳutḳar- ● 290
II.3.1.49. İsim + ol- ● 290
II.3.1.50. İsim + olın- / olun- ● 293
II.3.1.51. İsim + öt- ● 295
II.3.1.52. İsim + sür- ● 295
II.3.1.53. İsim + tart - ● 295
II.3.1.54. İsim + tile- ● 295
II.3.1.55. İsim + tur- / ṭur- ● 295
II.3.1.56. İsim + tut- / ṭut- ● 296
II.3.1.57. İsim + tüş- ● 296
II.3.1.58. İsim + tüşür- ● 296
II.3.1.59. İsim + ur- ● 296
II.3.1.60. İsim + urdur- ● 296
II.3.1.61. İsim + yan- ● 296
II.3.1.62. İsim + yaz- ● 296
II.3.1.63. İsim + yiber- ● 296
II.3.2. Zarf-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller ● 297
II.3.2.1. {-A} + Fiil ● 297
II.3.2.1.1. {-A} tur- ● 297
II.3.2.1.2. {-A} kel- ● 298
II.3.2.1.3. {-A} bil- ● 299
II.3.2.1.4. {-A} al- ● 299
II.3.2.1.5. {-A} köril- ● 299
II.3.2.2. {-I, -U} + Fiil ● 300

II.3.2.2.1. {-I} kel- ● 300
II.3.2.2.2. {-I} ḳo- ● 300
II.3.2.2.3. {-I} ḳon- ● 301
II.3.2.2.4.{-I, U} bir-/vir- ● 301
II.3.2.3. {-(X)p} + Fiil ● 302
II.3.2.3.1. {-(X)p} tur- ● 302
II.3.2.3.2. {-(X)p} ḳal- ● 302
II.3.2.3.3. {-(X)p} i- ● 303
II.3.2.4. {-y} + Fiil ● 303
II.3.2.4.1. {-y} tur- ● 303
II.3.2.4.2. {-y} bol- ● 303
II.3.2.4.3. {-y} ir- ● 304
II.3.2.5. {-sA} + Fiil ● 304
II.3.2.5.1. {-sA} ir- ● 304
II.3.2.6. {-(X)day} + Fiil ● 304
II.3.2.6.1. {-(X)rday} bol- ● 304
II.3.2.6.2. {-(X)rday} it- ● 304
II.3.2.6.3. {-sday} bol- ● 305
II.3.2.6.4. {-GUday} bol- ● 305
II.3.2.6.5. {-IGday} bol- ● 305
II.3.3. Sıfat-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller ● 305
II.3.3.1. {-mIş} + Fiil ● 305
II.3.3.1.1. {-mIş} bol-/ol- ● 305
II.3.3.1.2. {-mIş} ir-/i- ● 305
II.3.3.2. {-GAn} + Fiil ● 306
II.3.3.2.1. {-GAn} er-/ir-/i- ● 306
II.3.3.2.2. {-GAn} bol- ● 307
II.3.3.3. {-(X)r} + Fiil ● 307
II.3.3.3.1. {-(X)r} er-/ir-/i- ● 307
II.3.3.3.2. {-(X)r} bol- ● 308
II.3.3.4. {-s, -z} + Fiil ● 308
II.3.3.4.1. {-s, -z} ir-/i- ● 308
II.3.3.4.2. {-s, -z} bol- ● 309
II.3.3.5. {-GAy} + Fiil ● 309
II.3.3.5.1. {-GAy} er-/ir-/i- ● 309
II.3.3.5.2. {-GAy} bol- ● 310

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÇEKİM AÇISINDAN FİİLLER ● 311
III.1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ VE SAYI ● 312
III.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri ● 312
III.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri ● 313
III.1.3. Emir Kipi Kişi Ekleri ● 314
III.2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP ● 314
III.2.1. BİLDİRME KİPLERİ ● 315
III.2.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi ● 316
III.2.1.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi ● 321
III.2.1.1.2. Bilinen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi ● 321
III.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 323
III.2.1.2.1. {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 324
III.2.1.2.1.1.Olumsuz Fiil Tabanlarının {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 329
III.2.1.2.1.2. {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi ● 330
III.2.1.2.2. {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 332
III.2.1.2.2.1.Olumsuz Fiil Tabanlarının {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 337
III.2.1.2.2.2. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-y} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 337
III.2.1.2.3. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi ● 339
III.2.1.3. Geniş Zaman Çekimi ● 346
III.2.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman Çekimi ● 354
III.2.1.4.1. {-A, -y} + dIr Ekli Şimdiki Zaman Çekimi ● 360
III.2.1.4.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-A, -y}+dIr Ekli Şimdiki Zaman Çekimi ● 366
III.2.1.4.1.2. {-A, -y} + dIr Ekli Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi ● 367
III.2.1.4.2. {-yor} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi ● 369
III.2.1.4.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-yor} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi ● 373
III.2.1.4.3.{-mAdA}, [-mekde] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi ● 373
III.2.1.5. Gelecek Zaman Çekimi ● 376
III.2.1.5.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Gelecek Zaman Çekimi ● 381
III.2.2. TASARLAMA KİPLERİ ● 384
III.2.2.1. Emir Çekimi ● 384
III.2.2.1.1. Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Çekimi ● 385
III.2.2.1.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Çekimi ● 390

III.2.2.1.2. {-GAy} Ekiyle Yapılan Emir Çekimi ● 390
III.2.2.1.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-GAy} Ekiyle Yapılan Emir Çekimi ● 393
III.2.2.2. İstek Çekimi ● 394
III.2.2.2.1. {-GAy} erdi/irdi Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 394
III.2.2.2.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-GAy} erdi/irdi Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 397
III.2.2.2.2. {-GAy} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 399
III.2.2.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-GAy} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 403
III.2.2.2.3. {-(y)A} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 403
III.2.2.2.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-(y)A} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi ● 407
III.2.2.3. Şart Çekimi ● 407
III.2.2.3.1.Olumsuz Fiil Tabanlarının Şart Çekimi ● 413
III.2.2.4. Gereklilik Çekimi ● 413
III.2.2.4.1. {-mAK} kerek(dir) + kişi eki Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi ● 415
III.2.2.4.2. bolsa kerekdir kim + [-gey] Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi ● 416
III.2.2.4.3. kerekdir ki + {-GAy} Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi ● 416
III.2.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM ● 417
III.2.3.1. Hikâye Çekimi ● 419
III.2.3.1.1. Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi ● 419
III.2.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi ● 420
III.2.3.1.2.1. {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi ● 420
III.2.3.1.2.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi ● 421
III.2.3.1.2.2. {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi ● 422
III.2.3.1.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi ● 422
III.2.3.1.2.3. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi ● 422
III.2.3.1.2.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi ● 424
III.2.3.1.2.3.2. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesinin Olumsuz Çekimi ● 424
III.2.3.1.3. Geniş Zamanın Hikâye Çekimi ● 424
III.2.3.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Hikâye Çekimi ● 426

III.2.3.1.4. Şimdiki Zamanın Hikâye Çekimi ● 427
III.2.3.1.5. Şart Kipinin Hikâye Çekimi ● 427
III.2.3.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâye Çekimi ● 427
III.2.3.2. Rivayet Çekimi ● 428
III.2.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayet Çekimi ● 428
III.2.3.2.2. Geniş Zamanın Rivayet Çekimi ● 429
III.2.3.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Rivayet Çekimi ● 429
III.2.3.2.3. Şimdiki Zamanın Rivayet Çekimi ● 430
III.2.3.3. Şart Çekimi ● 430
III.2.3.3.1. Bilinen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi ● 431
III.2.3.3.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Bilinen Geçmiş Zamanının Şart Çekimi ● 432
III.2.3.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi ● 433
III.2.3.3.2.1. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi ● 433
III.2.3.3.2.2. {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi ● 434
III.2.3.3.3. Geniş Zamanın Şart Çekimi ● 435
III.2.3.3.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Şart Çekimi ● 438
III.2.3.3.4. Gelecek Zamanın Şart Çekimi ● 439
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: METİNLER ● 441
No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Köral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574) ● 441
No 3: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris'e (Boris) (Zilkade 998 / Eylül 1590) ● 444
No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat 1592) ● 445
No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592) ● 449
No 8: III. Mehmed Giray Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (28 Zilkade 1033 / Ağustos-Eylül 1624) ● 456
No 10: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628) ● 461
No 12: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Cemaziyelevvel'in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629) ● 466
No 13: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629) ● 474
No 14: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630) ● 483

No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630) ● 487

No 20: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632) ● 502

No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634) ● 507

No 30: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635) ● 512

No 33: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636) ● 519

No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zikade ayının sonu 1047 / Mart-Nisan 1638) ● 525

No 53: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Rebiyülahir 1050 / Temmuz-Ağustos 1640) ● 530

No 62: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Recep 1052 / Eylül-Ekim 1642) ● 535

No 66: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Şaban 1052 / Ekim-Kasım 1642) ● 538

No 71: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Muharrem ayının ilk günü 1053 / Mart-Nisan 1643) ● 540

No 90: I. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının ortası 1054 / Mayıs-Haziran 1644) ● 544

No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksay Mihayloviç'e (1056 / 1646-1647) ● 547

No 113: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647) ● 553

No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1059 / Temmuz-Ağustos 1649) ● 555

No 139: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1061 / Eylül-Ekim 1651) ● 558

No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Zilkade 1062 / Ekim-Kasım 1652) ● 561

No 152: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban ayının birinci günü 1063 / Haziran-Temmuz 1653) ● 563

No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654) ● 565

No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1065 / 1654-1655) ● 568

No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I.

Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1067 / Nisan-Mayıs 1657) ● 569

No 187: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1068 / 1657-1658) ● 573

No 194: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülevvel 1073 / Ekim-Kasım 1662) ● 575

No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülahir ayının başı 1077 / Ekim 1666) ● 579

No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1077 / 1666-1667) ● 580

No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban 1078 / Ocak-Şubat 1668) ● 584

No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1079 / Mart-Nisan 1669) ● 586

No 229: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671) ● 590

No 234: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Safer 1083 / Mayıs-Haziran 1672) ● 593

No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel 1088 / Temmuz 1677) ● 596

No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679) ● 598

No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681) ● 600

No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682) ● 603

No 269: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Safer ayının sonu 1094 / Ocak-Şubat 1683) ● 607

No 274: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Yayın 22. günü (?) 1095 / 1683-1684) ● 610

No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban 1096 / Temmuz 1685) ● 615

No 290: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (17 Şeval 1097 / 6 Eylül 1686) ● 616

No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690/1691) ● 619

No 296: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban ayının sonu 1106 / Mart-Nisan 1695) ● 621

No 298: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanı'na (Safer 1116 / Haziran-Temmuz 1704) ● 622
No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başı 1116 / Temmuz-Ağustos 1704) ● 623
No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742) ● 625
Sonuç ve Değerlendirme ● 631
Dizin ● 651
Kaynaklar ● 703

Tablolar

Tablo 1: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi {-DI} ● 322

Tablo 2: TKT'de Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri Kullanım Sıklıkları ● 323

Tablo 3: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-mIş} ● 331

Tablo 4: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-(I, U)p} ● 338

Tablo 5: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-GAn} ● 345

Tablo 6: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Geniş Zaman Çekimi {-(X)r} ● 358

Tablo 7: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {-A tur(ur)} ● 368

Tablo 8: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {-(A, I) yor(ır)} / {-mAKDA} - {-mAdA} ● 375

Tablo 9: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Gelecek Zaman Çekimi {-GAy} ● 383

Tablo 10: Tarihî Kırım Türkçesinde Zaman ve Kip Çekimi ● 641

Tablo 11: TKT'de Fiil Tabanları, Ses ve Yazım Varyantları ve Kullanım Sıklıkları ● 642

Çok değerli annem Behice ve babam Turabi SITKI'ya minnetle...

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI VE HARF ÇEVRİMİ İŞARETLERİ

Harf	Çeviri Yazı (Transkripsiyon)	Harf Çevrimi (Transliterasyon)	Harf	Çeviri Yazı (Transkripsiyon)	Harf Çevrimi (Transliterasyon)
آ - ا	a, ā	A, Ā	ط	ṭ	Ṭ
أ - ا	a, e, ı, i, u, ü	A	ظ	ẓ	Ẓ
ب	b, p	B	ع	ʿ	ʿ
پ	p	P	غ	ġ	Ġ
ت	t	T	ف	f	F
ث	s̱	S̱	ق	ḳ	Ḳ
ج	c, ç	C	ك	k, g, ñ	K
چ	ç	Ç	ڭ	ñ	Ñ
ح	ḥ	Ḥ	گ	g	G
خ	ḫ	Ḫ	نك	n͡g	N͡G
د	d	D	ل	l	L
ذ	ẕ, ḏ	Ẕ	م	m	M
ر	r	R	ن	n	N
ز	z	Z	و	v, u, ū, ü, o, ö, ˇ	W
ژ	j	J	ه	h, a, e	H
س	s	S	ى	y, ı, i, ī	Y
ش	ş	Ş	ے	ā	Y
ص	ṣ	Ṣ	ء	ʾ	ʾ
ض	ż, ḍ	Ḍ			

KULLANILAN KISALTMALAR

AOY Altın Ordu Yarlıkları, bk. ÖZYETGİN, Ayşe Melek (1996)

Ar. Arapça

Başk. Başkurt Türkçesi

bk. Bakınız

C Cilt (Kaynaklarda)

CC *Codex Cumanicus*, bk. GRØNBECH, Kaare (1992).

Çev. Çeviren (Kaynaklarda)

DK *Dede Korkut Kitabı*, bk. ERGİN, Muharrem (1997).

DKTAS *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü*; bk. KARAHAN, Saim Osman (2011).

DLT *Divanü Lûgat-it-Türk*, bk. ATALAY, Besim (2006).

DM *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, bk. TOPARLI, Recep (2003).

DS *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, bk. AKSOY, Ömer Asım (Haz.) (2009).

DTS *Drevnetyurkskiy Slovar*, bk. NADELYAEV, V. M. - NASİLOV D. M. - TENİŞEV E. R. - ŞÇERBAK A. M. (1969).

EAT Eski Anadolu Türkçesi

Ed. Editör (Kaynaklarda)

EDPT *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, bk. CLAUSON, Sir Gerard (1972).

ET Eski Türkçe

Far. Farsça

GOT *A Grammar of Old Turkic*, bk. ERDAL, Marcel (2004).

GT *Gülistan Tercümesi*, bk. KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989).

Haz. Hazırlayan (Kaynaklarda)

HŞ *Kutb'un Husrav u Şīrīn'i Dizin*, bk. DEMİRCİ, Ümit Özgür - KARSLI, Sibel (2014).

IB *Irk Bitig*, bk. TEKİN, Talat (1993).

İM *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*, bk. TOPARLI, Recep (1992).

KB *Kutadgu Bilig*, bk. ARAT, R. Rahmeti (1979).

KE *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā*, bk. ATA, Aysu (1997).

Kİ *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil*, bk. ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2001).

KK *El-Kavânînü'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, bk. TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (1999).

KM *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, bk. TOPARLI, Recep - ÇÖGENLİ, M. Sadi - YANIK, Nevzat H. (2000).

Kök. Köktürkçe

Krgz. Kırgız Türkçesi

KrgzS *Kırgız Sözlüğü*, bk. YUDAHİN, Konstantin K. (2011).

Krm. Kırım Türkçesi

KrmTS *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*, bk. MUZAFAROV, Refik - MUZAFAROV Nüzhet (2018).

krş. Karşılaştırınız

KTLG *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*, bk. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim* (2013).

KTLS *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, bk. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II* (1991-1992).

KTS *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, bk. TOPARLI, Recep - VURAL, Hanifi - KARAATLI, Recep (2014).

KY Kırım Yarlıkları, bk. SITKI ÖZKUL, Banu (2011).

Kzk. Kazak Türkçesi

KzkTS *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, bk. ORALTAY, Hasan - PINAR, Saadet - YÜCE, Nuri (1984)

Kzn. Kazan Türkçesi

KznTS *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, bk. ÖNER, Mustafa (2015).

Lat. Latince

LÇTO	*Luġat-i Çaġatay ve Türkī-i ʿOs̱mānī*, bk. ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-İ ÖZBEKÎ EL-BUHÂRÎ (1298).
Leh.	Lehçe
Lit.	Litvanca
Mac.	Macarca
ME	*Muḳaddimetü'l-Edeb*, bk. YÜCE, Nuri (1993).
Moğ.	Moğolca
MTS	*Moğolca-Türkçe Sözlük*, bk. LESSING, Ferdinand D. (2003).
NF	*Nehcü'l-Ferādīs*, bk. ATA, Aysu (1998).
OTG	*Orhun Türkçesi Grameri*, bk. TEKİN, Talat (2000).
OTS	*Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, bk. PARLATIR, İsmail (2006).
OTWF	*Old Turkic Word Formation*, bk. ERDAL, Marcel (1991).
Özb.	Özbek Türkçesi
Rus.	Rusça
S	Sayı (Kaynaklarda)
s.	Sayfa (Kaynaklarda)
SENG	*Senglah*, bk. CLAUSON, Sir Gerard (1960).
Tat.	Tatar Türkçesi
TKT	Tarihî Kırım Türkçesi
TMEN	*Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, bk. DOERFER, Gerhard (1963-1975).
Trkm.	Türkmen Türkçesi
TS	*Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, bk. AKSOY, Ömer Asım - DİLÇİN, Dehri (Haz.) (2009).
Uyg.	Uygur Türkçesi
Yid.	Yidce
Y.Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi

KULLANILAN İŞARETLER

/ /	: Ses birimi parantezi
{ }	: Biçim birimi parantezi
[ ]	: Alt biçimcik parantezi (dil bilgisi incelemesinde)
[…]	: Vel’yaminov-Zernov 1864/2009’da eksik metin
*	: Tanıklanamayan şekil
<	: Bu şekilden gelir.
>	: Bu şekle gider.
~	: Değişken şekil

ÖN SÖZ

Eldeki çalışma, Kırım Hanlığı'nın yazı dili olan Tarihî Kırım Türkçesinin fiil grameridir. İncelenen dönem metinlerinde tespit edilen fiiller, söz varlığı ile yapım ve çekim morfolojisi açısından tarihî ve çağdaş dönemlerle kıyaslanarak art zamanlı ve eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir.

Kırım, tarihi boyunca pek çok farklı kavme ev sahipliği yapmış; Asya'dan Avrupa'ya yaşanan göç yolunda bulunması dolayısıyla 4. yüzyıldan itibaren Türk topluluklarıyla tanışmış; 13. yüzyılda Moğol (Cuci) hâkimiyetine girmesiyle hanedanı Moğol kökenli, nüfusu Kıpçak Türklerinden oluşan hanlıklara yurt olmuştur. 1441/1442 tarihinde Hacı Giray Han'ın Kırım Hanlığı'nı kurmasına kadar Altın Ordu Hanlığı hâkimiyetinde kalan Kırım'ın dili üzerinde, bu hanlığın etkisi büyüktür. Orta Asya kökenli Uygur-Karluk lehçesi, Altın Ordu Hanlığı aracılığıyla Kırım'a taşınmış ve hâlihazırda Kırım'da yerleşik bulunan Kıpçakların dili ile karışmıştır. Uygur-Karluk etkisi, özellikle Kırım Hanlığı'nın resmî yazışmalarında kendini göstermektedir. Diğer yandan Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan çok kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin tabiliğine girmesiyle (1475) Osmanlı Türkçesinin etkisi, kendini özellikle edebî dilde yoğun olarak göstermeye başlamıştır.

Tüm bu lehçelerin bir araya gelmesiyle Kırım'da çok özel bir dil görünümü oluşmuştur. Bu karışık dillilik, günümüzde de Kırım'da pek çok farklı ağzın ortaya çıkmasıyla kendini göstermiştir. Bu karışık dilliliğin ardında yatan tarihî altyapıyı anlamak için, söz konusu Uygur-Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşmasını tespit etmek ve değerlendirmek gerekmektedir. Tarihî Kırım Türkçesinden günümüze ulaşabilen metinlerin sınırlı olması, bu saha ile ilgili yapılan çalışmaların da sınırlı kalmasına neden olmuştur. Henüz, Kırım'ın tarihî lehçesi üzerinde bir gramer çalışması yapılmamıştır. Eldeki çalışma, Tarihî Kırım Türkçesinin fiil gramerini sunarak bu alana katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, "Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil -XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Kırım Diplomatik Yarlıkları-" başlıklı doktora tezimin gözden geçirilip güncellenerek kitaplaştırılmış hâlidir. Bu vesileyle tez danışmanlığımı üstlenen değerli hocalarım Prof. Dr. Ali Akar ve Prof. Dr. A. Melek Özyetgin'e; çalışmaya "Bilimsel Araştırma Projesi" kapsamında destek sağlayan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesine; çalışma boyunca yanımda olan eşim Ali Başer başta olmak üzere tüm aileme, destek ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Alanı ve Kapsamı

Bu çalışma, Tarihî Kırım Türkçesinin (TKT) fiil grameri denemesidir. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen fiiller, yapım ve çekim morfolojisi açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada TKT'nin fiil malzemesi, Kırım Hanları tarafından yabancı hükümdar ve devlet adamlarına gönderilen diplomatik *yarlık*lardan elde edilmiştir.

1475 yılında Osmanlı Devleti'ne tabi olan ve bu devletle yakın ilişkiler kuran Kırım Hanlığı'nın edebiyatı, bu güçlü devletin edebî geleneğinden ve bu geleneğin dilinden büyük oranda etkilenmiştir. Kırım Hanlığı'nın daha kuruluş yıllarında başlayan bu etki, özellikle İstanbul'da eğitim gören hanzadeler aracılığıyla giderek artmıştır. Bu nedenle elde kalan az sayıdaki edebî eserde; Kırım Hanlığı'nın Kıpçak Türkçesine dayalı dilini görmek, bu dilin tarihî ilerleyişini ve Türk dili tarihi içindeki yerini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Kırım Hanlığı'na ait az sayıdaki edebî eser, bu çalışmanın inceleme alanının dışında bırakılmıştır.

Bu sahada Tarihî Kırım Türkçesi hakkında bilgi edinilecek diğer kaynaklarsa hanlar tarafından verilen yarlıklardır. Birer düzyazı örneği olan bu metinler; edebî bir dilden çok, devletin resmî yazışma dilini yansıtmaktadırlar. Kırım Hanlığı'nın dili üzerindeki Osmanlı etkisi, Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma dilinde de kısmen görülmektedir. Özellikle Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına yazılan mektuplarda (*bitik*), Osmanlı Türkçesi unsurları hem ses hem yapı hem de söz varlığı alanında kendini göstermektedir. Ancak Kırım hanları tarafından verilen yarlıklarda, Kıpçak Türkçesi ve Doğu Türk yazı dilinin unsurları yoğundur. Bu resmî yazışma dilini temsil eden günümüze ulaşmış çok sayıda yarlık bulunmaktadır. Bu çalışmanın malzemesini de V. V. Vel'yaminov-Zernov'un 1864'te St. Petersburg'da yayımlanan[1], 2009 yılında *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, (Haz.: A. Melek Özyetgin - İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adıyla tıpkıbasımı yapılan çalışmasından alınmış 50 *diplomatik yarlık* oluşturmaktadır.

---

[1] V. V. Vel'yaminov-Zernov, *Materialy Dlya İstorii Krımskago Hanstva İzvleçenniya,* Po Rasporyajeniyu Imperatorskoy Akademii Nauk, İz Moskovskago Glavnago Arhiva Ministerstva Inostrannıh, Sankt-Peterburg 1864.

Söz konusu yarlıklar, 1574-1742 tarihleri arasında yazılmıştır. Dolayısıyla eldeki çalışmada yer alan belgeler, yaklaşık 170 yıllık bir tarihî süreci yansıtmaktadırlar. Belgelerin oluşları gereği farklı yazıcıların elinden farklı tarihlerde çıkmış olmaları, belgelerde imla açısından farklar yarattığı gibi, onları; TKT'nin ses, yapım ve çekim özelliklerinde süreç boyunca yaşanan gelişimi ve değişimini izlemek açısından çok önemli birer kaynak hâline getirmektedir.

Eldeki çalışma, bu 50 belgenin okunarak çeviri yazılarının yapılması, fiillerinin tespit edilmesi ve sınıflandırılması; nihayetinde elde edilen fiillerin, yapım ve çekim morfolojisi açısından hem tarihî Türk dili alanıyla hem de çağdaş Kırım sahasıyla karşılaştırılarak incelenmesinden ibarettir.

2. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Tarihî Kırım Türkçesi fiillerinin yapım ve çekim morfolojisini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın *araştırma evreni*[2], Tarihî Kırım Türkçesi fiilleridir. Bu araştırma evreninin aşağıda belirtilen ölçütlere göre daraltılmış *çalışma evreni*ni[3] ise Kırım hanları tarafından verilen *yarlık*[4] metinlerindeki fiil malzemesi oluşturmaktadır.

Çalışma evreni olarak Kırım yarlıklarında bulunan fiil malzemesinin seçilme nedenleri şunlardır:

1. Tarihî Kırım Türkçesine ait elde bulunan metin sayısı oldukça sınırlıdır. Günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki edebî eserin dili de büyük ölçüde Osmanlı Türkçesinin etkisindedir.[5] Bu nedenle Tarihî Kırım Türkçesinin fiil morfolojisi konusunda edebî eserlerden elde edilebilecek bilgi sınırlıdır. Diğer yandan Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma dilinde, esasen bir Kıpçak lehçesi olan Tarihî Kırım Türkçesinin dil özellikleri yoğun olarak görülür. Kırım hanları

---

2 *Evren* (population); araştırılmakta olan konuyu oluşturan elemanların tümünü kapsayan, araştırmacının araştırma sonuçlarını genellemek istediği, incelediği olay veya olguyu en iyi yansıtacağını düşündüğü veya hakkında bilgi almak istediği yapıdır (Özen - Gül 2010, s. 395; Baltacı 2018, s. 234). *Genel evren* ya da *kuramsal evren* olarak da adlandırılan *araştırma evreni* kavramı ise araştırma sonuçlarının kuramsal olarak genellenebileceği evreni ifade etmek için kullanılmaktadır (Baştürk - Taştepe 2013, s. 131-132).

3 *Hedef evren* ya da *erişebilir evren* olarak da adlandırılan *çalışma evreni*, araştırma evreninin araştırmanın amaçları doğrultusunda ve belli gerekçelerle birtakım ölçütlere göre araştırmacı tarafından sınırlandırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çalışma evreni, araştırma evreninin daraltılmış hâlidir (Baştürk - Taştepe 2013, s. 132).

4 *Yarlık* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "I.2.2.1. Yarlık".

5 Kırım Hanlığı'na ait edebî eserler ve bu eserlerin dili hakkındaki değerlendirmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. "I.2.1. Edebî Eserler".

tarafından verilen yarlıklar, Tarihî Kırım Türkçesini tanıklayan nadir metinlerdir (Samoyloviç 1927a/1960, s. 374).

2. Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma dilinde yarlık dışında bir belge türü olarak *bitik*ler[6] de bulunmaktadır. Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar yarlık değil, bitiktir (Kurat 1940: 4). Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitiklerde; özellikle kuruluş yıllarında Altın Ordu, dolayısıyla Kıpçak etkisi çok daha yoğun olarak görülürken 1475 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile artan siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler sonucunda Osmanlı etkisi belirginleşmiştir. Özellikle Osmanlı hükümdarlarına gönderilen bitiklerde, Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti görülür. Dolayısıyla Tarihî Kırım Türkçesinin fiil morfolojisi konusunda bitiklerden elde edilebilecek bilgi sınırlıdır.

3. Yarlıklar, fiil üzerine kurulu metinlerdir. Bu metinler, sanat/edebiyat dilini kullanan edebî metinler olmayıp dönemlerinin devlet dilini/yazışma dilini yansıtmaktadırlar. Yazılış amaçları gereği hanların yapılmasını emrettikleri pek çok fiili içeren yarlık metinleri, fiil söz varlığı açısından oldukça zengin metinlerdir. Ayrıca birer düzyazı örneği olmaları dolayısıyla da manzum formdaki edebî eserlere göre çok sayıda fiil ve fiil çekimi içermekte, Türkçe cümle kuruluşlarını açık şekilde tespit etme imkânı vermektedirler. Bu sayede, Tarihî Kırım Türkçesinin fiil söz varlığını yapım ve çekim morfolojisi açısından değerlendirmek için zengin bir malzeme sunmaktadırlar.

4. Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma geleneği, Uygur kaynaklı Altın Ordu yazışma geleneğinin devamı niteliğindedir. Bu nedenle Kırım hanlarınca gönderilmiş yarlıkların dili, Osmanlı Türkçesi etkisindeki edebî eserler ve bir başka resmî yazışma türü olan bitiklere göre çok daha sadedir. Yarlıkların dilindeki sadelik, Türkçe kökenli sözcüklerin ve Türkçe yapıların çok daha yoğun olarak görülmesini sağlamaktadır. Böylece yarlıklar; Türk dilinin bu sahasında, Türkçe fiiller üzerine yapılacak bir çalışma için çok önemli birer kaynak hâline gelmektedir.

Kırım yarlıklarındaki fiillerden oluşan çalışma evrenini temsil ettiğini düşündüğümüz *örneklem*[7] ise Kırım hanları tarafından Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilmiş 50 diplomatik yarlıkta bulunan fiil malzemesidir.

---

6 *Bitik* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "I.2.2.2. Bitik".

7 *Örneklem*; araştırmacının incelediği, ilgilendiği, hakkında fikir sahibi olmak istediği ve aktif olarak araştırdığı evreni temsil etmek üzere, çeşitli tekniklerle evren elemanlarından seçilen ve üzerinde inceleme yapılan gruptur (Özen - Gül 2010, s. 397; Baltacı 2018, s. 235).

Örneklemi içeren bu yarlıklar, diplomatik yarlıkların çok sayıda örneğini barındıran V.V. Vel'yaminov-Zernov'un 2009 yılında tıpkıbasımı yayımlanan *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, (Haz.: A. Melek Özyetgin - İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adlı çalışmasından (Vel'yaminov-Zernov 1864/2009) alınmıştır.[8] Söz konusu çalışmada; orijinalleri Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan, Kırım hanları ya da devlet adamları tarafından Rus ve Leh hükümdarlarına ya da devlet adamlarına gönderilmiş 378 adet diplomatik belge yer almaktadır. Çalışmada yer alan belgeler arasında çok sayıda yarlık, şartname, vergi (*tiyiş*) kaydı, diplomatik mektup ve özel mektup bulunmaktadır. Farklı türlerdeki bu belgeler arasından seçilen örneklem şu ölçütlere göre daraltılmıştır:

1. Yarlık tanımına uymayan belgeler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bunlar: *kagılka* / *kalgay* / *kalga sultan*lar, *nureddin*ler ya da vezir ve ileri gelenlerin mektupları; yabancı hükümdarlardan Kırım hanlarına ya da ileri gelenlerine gönderilen mektuplar; özel mektuplar, şartname, defter ya da tiyiş kayıtları.
2. Tarihsiz oldukları için ya da çalışmanın ilerleyen aşamalarında ele geçtiklerinden Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *Ana Bölüm*'e dâhil edilmeyen ve *Ekler* (Mülahakât) bölümüne konulan mektuplar, eldeki çalışmaya da dâhil edilmemiştir.
3. Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'un *Ana Bölüm*'ünde bulunan ve hanlar tarafından yazılmış olmasına karşın tarihsiz olan 9 mektup da çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

Bu ölçütlerin uygulanmasından sonra Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da yazılma tarihleri belli olan toplam 104 *diplomatik yarlık* tespit edilmiştir. Bu yarlıklar; 1574 ve 1742 tarihleri arasındaki yaklaşık 170 yıllık süreç içerisinde, farklı divan yazıcıları tarafından yazılmışlardır. Örneklemi oluşturan 50 yarlık ise anılan süreçte dilde yaşanan değişimleri anlamak üzere, bu sürecin çeşitli dilimlerinden, ortalama 2-3 yıllık aralıklarla yarlıkların yazılış tarihlerinin izin verdiği ölçüde, rastgele seçilmiştir. Seçilen bu 50 belge, bahsi geçen sahada fiillerin yapıları ve çekim morfolojileri konularında anlamlı veriler sağlamak için yeterli görülmüştür.

Çalışmamızda incelenen diplomatik yarlık metinleri sırayla şu Kırım hanlarına aittir:

---

[8] Çalışmayla ilgili ayrıntılı bilgi, "I.2.2.3. Yarlık ve Bitiklerle İlgili Yapılmış Çalışmalar" başlığı altında görülebilir.

Kırım Hanı	Hükümdarlık Tarihleri	Çalışmaya dâhil edilen mektupların	
		En erken tarihlisi	En geç tarihlisi
I. Devlet Giray Han	1551-1577	17 Mart 1574	
II. Gazi Giray Han	1588-1596	Eylül 1590	Şubat/Mart 1592
III. Mehmed Giray Han	1623-1628	Ağustos/Eylül 1624	
Canıbek Giray Han	1628-1635, II. Saltanat	Temmuz/Ağustos 1628	Ekim/Kasım 1634
İnayet Giray Han	1635-1637	Nisan/Mayıs 1635	Ağustos/Eylül 1636
I. Bahadır Giray Han	1637-1641	Mart/Nisan 1638	Temmuz/Ağustos 1640
IV. Mehmed Giray Han	1641-1644, I. Saltanat	Eylül/Ekim 1642	Mayıs/Haziran 1644
III. İslam Giray Han	1644-1654	1646/1647	Haziran/Temmuz 1653
IV. Mehmed Giray Han	1654-1666, II. Saltanat	28 Ekim 1654	Ekim/Kasım 1662
Adil Giray Han	1666-1671	Ekim 1666	10 Mart 1671
I. Selim Giray Han	1671-1678, I. Saltanat	Mayıs/Haziran 1672	Temmuz 1677
Murad Giray Han	1678-1683	29 Temmuz 1679	Ocak/Şubat 1683
I. Selim Giray Han	1684-1691, II. Saltanat	1683/1684	6 Eylül 1686
III. Saadet Giray Han	1691	10 Nisan 1690/1691	
I. Selim Giray Han (Elhac)	1692-1699, III. Saltanat	Mart/Nisan 1695	
I. Selim Giray Han (Elhac)	1702-1704, IV. Saltanat	Haziran/Temmuz 1704	Temmuz/Ağustos 1704
II. Selamet Giray Han		7 Aralık 1742	

2.1. Çalışmanın Örneklemini Oluşturan Yarlıklar

1. No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Köral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 5
2. No 3: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris'e (Boris) (Zilkade 998 / Eylül 1590) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 8; Abduvaliyeva Er 2011, s. 272
3. No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat 1592) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 9; Kurat 2002, s. 385; Kolodziejczyk 2011, s. 769; Abduvaliyeva Er 2011, s. 272; Rustemov 2017, s. 351
4. No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 13; Kolodziejczyk 2011, s. 777; Abduvaliyeva Er 2011, s. 275
5. No 8: III. Mehmed Giray Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (28 Zilkade 1033 / Ağustos-Eylül 1624) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 20; Lashkov 1891, s. 47-50.
6. No 10: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 26
7. No 12: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Cemaziyelevvel'in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 34; Kurat 2002, s. 392
8. No 13: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 41
9. No 14: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 48
10. No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 51
11. No 20: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının

ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 85; Kolodziejczyk 2011, s. 885

12. No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 113; Kolodziejczyk 2011, s. 895
13. No 30: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 131
14. No 33: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 150
15. No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonunda, 1047 / Mart-Nisan 1638) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 190
16. No 53: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Rebiyülahir, 1050 / Temmuz-Ağustos 1640) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 252; Kolodziejczyk 2011, s. 926
17. No 62: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Recep, 1052 / Eylül-Ekim 1642) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 273
18. No 66: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Şaban, 1052 / Ekim-Kasım 1642) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 285
19. No 71: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Muharrem ayının ilk gününde, 1053 / Mart-Nisan 1643) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 294
20. No 90: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının ortasında, 1054 / Mayıs-Haziran 1644) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 332
21. No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e[9] (I. Aleksey) (1056 / 1646-1647) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 359

---

[9] Zernov 1864/2009'da bu yarlığın Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e yazıldığı söylenmektedir. Ancak bu bilgi, yanlış okumaya / aktarmaya dayanmaktadır.

22. No 113: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 393
23. No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Recep, 1059 / Temmuz-Ağustos 1649) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 416
24. No 139: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şevval, 1061 / Eylül-Ekim 1651) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 449
25. No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Zilkade, 1062 / Ekim-Kasım 1652) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 459
26. No 152: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şaban ayının birinci günü, 1063 / Haziran-Temmuz 1653) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 469
27. No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 483
28. No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (1065 / 1654-1655) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 498
29. No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Recep, 1067 / Nisan-Mayıs 1657) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 513
30. No 187: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (1068 / 1657-1658) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 528
31. No 194: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Rebiyülevvel, 1073 / Ekim-Kasım 1662) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 539
32. No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I Aleksey) (Rebiyülahir ayının başında, 1077 / Ekim 1666) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 548
33. No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1077 / 1666-1667) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 553

34. No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şaban, 1078 / Ocak-Şubat 1668) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 567

35. No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şevval, 1079 / Mart-Nisan 1669) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 579

36. No 229: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I Aleksey) (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 608

37. No 234: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Safer, 1083 / Mayıs-Haziran 1672) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 619

38. No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel, 1088 / Temmuz 1677) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 626

39. No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 638

40. No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 653

41. No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 689

42. No 269: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Safer ayının sonunda, 1094 / Ocak-Şubat 1683) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 707

43. No 274: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Yayın 22 günü (?), 1095 / 1683-1684) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 717

44. No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban, 1096 / Temmuz 1685) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 743

45. No 290: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (17 Şevval 1097 / 6 Eylül 1686) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 758

46. No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690-1691) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 763
47. No 296: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban ayının sonunda, 1106 / Mart-Nisan 1695) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 767
48. No 298: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanına (Safer, 1116 / Haziran-Temmuz 1704) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 770
49. No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başında, 1116 / Temmuz-Ağustos 1704) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 771
50. No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742) - Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 774; Kolodziejczyk 2011, s. 1001

3. Çalışmanın İnceleme Yöntemi

Eldeki çalışmanın örneklemini oluşturan Kırım diplomatik yarlıkları, art zamanlı ve eş zamanlı tarihî karşılaştırmalı yöntem ile incelenmiştir. Yarlıklardan elde edilen fiil malzemesi, söz varlığı ile yapım ve çekim morfolojisi açısından tarihî Türk dili sahası ve çağdaş Kırım sahası ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Daha önce başka çalışmalarda[10] yayımlanarak incelenmiş Kırım yarlıkları da bu çalışmadaki yarlıklarla karşılaştırmada kullanılmıştır.

Çalışmada tespit edilen fiillerin art zamanlı ve eş zamanlı karşılaştırması için tarihî ve çağdaş saha sözlükleri ve eserleri değerlendirilmiştir. Eski Türkçe Dönemi için sırasıyla EDPT, DLT, KB ve gerekiyorsa OTWF'a başvurulmuştur. Orta Türkçe Dönemi için Harezm sahasında ME, NF ve KE; Kıpçak sahasında CC ve KY; Altın Ordu sahasında HŞ ve AOY; Memlûk sahasında, sahanın çoğu eserinin bir taramasını içeren KTS ve ayrıca gerekiyorsa sahanın eserleri; tüm bu sahalarda rastlanamayan sözcükler olması durumunda gerekiyorsa Çağatay sahası sözlüklerinden *Abuşka Sözlüğü*, SENG ve LÇTO'ye başvurulmuştur.

---

[10] Ayşe Melek Özyetgin, *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara 1996; Banu Sıtkı Özkul, *Kırım Hanlığına Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslûp İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Muğla 2011.

Çağdaş Kırım sahası için art zamanlı incelemede KrmTS'ne başvurulmuş, bu kaynakta bulunamayan sözcükler için DKTAS dikkate alınmıştır. Gerekli hâllerde, diğer çağdaş sahalara da başvurulmuştur.

Tarihî karşılaştırma için başvurulan sözlük ve gramerlerdeki söz varlığı ve yapı malzemesinin yazım ve açıklamalarında kaynak esere sadık kalınmıştır. Yararlanılan kaynaklardan alınan yapı ve söz varlığı örnekleri; örneklerin anlaşılırlığı açısından, varsa anlamları ve Türkiye Türkçesine aktarılmış karşılıkları ile birlikte alınmıştır. Ayrıca yapı ve söz varlığı incelemelerinde yararlanılan gramer, sözlük, eser yayınlarında, kaynak eserde kullanılan kısaltmalar, alıntının doğru anlaşılabilmesi için aynen kullanılmıştır.

Çalışma temelde dört ana bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın "Birinci Bölüm"ünde; Kırım ve Kırım Hanlığı ile ilgili genel tarihî bilgiler verildikten sonra, Tarihî Kırım Türkçesi tanımlanmaya ve bu sahanın yazılı ürünleri "Edebî Eserler" ve "Resmî Yazışmalar" başlıkları altında tanıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın "İkinci Bölüm"ünü "Yapı Açısından Fiiller" oluşturmaktadır. Bu başlık altında; basit, türemiş ve birleşik fiiller incelenmiştir. "Basit Yapıdaki Fiiller" başlığı altında; basit fiiller, hece ses düzenlerine göre sınıflanarak tarihî Türk dili alanında ilk tanıklanan şekilleri ve varsa çağdaş Kırım Türkçesindeki şekilleriyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. "Türemiş Yapıdaki Fiiller" bölümünde, fiil türetme morfolojisi incelenmiştir. Bu başlık altında; "İsimden Türemiş Fiiller", "Fiilden Türemiş Fiiller" ve "Fiilden Türemiş İsimler" olmak üzere üç alt başlık bulunmaktadır. "Fiilden Türemiş İsimler" başlığı "Fiilimsiler"i içermektedir. "Birleşik Yapıdaki Fiiller" başlığı altındaysa Tarihî Kırım Türkçesinde çeşitli yardımcı fiillerle oluşturulmuş 860 civarında birleşik fiil sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın "Üçüncü Bölümü"nü, "Çekim Açısından Fiiller" başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde, fiillerin kullanım sahasına hangi şekillerde çıktıkları incelenmiştir. Bu bölüm, temel olarak iki alt başlığa bölünmüş ve fiil çekiminin iki temel kategorisini oluşturan "Fiil Çekiminde Kişi ve Sayı" ile "Fiil Çekiminde Zaman ve Kip" başlıkları burada verilmiştir. "Fiil Çekiminde Zaman ve Kip" başlığı; temelde "Bildirme Kipleri", "Tasarlama Kipleri" ve "Fiillerde Birleşik Çekim" başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıkların altında; TKT'nin zaman, kip ve birleşik çekim kategorileri art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelenmiştir. Bu inceleme için, tarihî Türk dili alanının temel eserleri üzerine hazırlanmış gramer ve sözlüklere başvurulmuştur. Çalışmada, sıklıkla başvurulan ve atıfta bulunulan temel kaynaklar kısaltmalarla gösterilmiştir. Bu kısaltmalara çalışmanın giriş bölümündeki Kısaltmalar başlığından ulaşılabilir.

Çalışmanın birincil kaynağını oluşturan metinler, Arap harfleriyle yazılmışlardır. Bu nedenle tüm bu incelemelerden önce, söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çeviri yazıları yapılmış ve çalışmanın "Dördüncü Bölümü"nü oluşturan "Metinler" başlığı altında verilmiştir. Metinlerin okunması ve çeviri yazıya aktarılmasında dikkati çeken bazı imla özellikleri ve eldeki çalışmanın izlediği yol ile ilgili açıklamalar "Giriş, 3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri" başlığı altında bulunabilir.

Çalışmanın sonuna, araştırmacıların yararlanması amacıyla çalışmadan elde edilen fiiller bir "Dizin" hâlinde düzenlenerek eklenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, "Sonuç ve Değerlendirme" başlığı altında özetlenmiş ve değerlendirilmiştir.

3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri

Yukarıda da açıklandığı üzere eldeki çalışmanın örneklemini oluşturan yarlıklar; en erken 1574 ve en geç 1742 tarihli olmak üzere yaklaşık 170 yıllık süreç içerisinde, farklı divan yazıcıları tarafından ve 2-3 yıllık aralıklarla yazılmışlardır. Bu durum belgelerde imla açısından çeşitli farklar yaratmıştır. Aynı sözcüklerin ses değeri birbirine yakın ancak birbirinden farklı Arap harfleriyle yazılmasının yanında eklerin, bağlaç ve edatların yazımında da farklılıklar görülmektedir. Metinlerin okunmasında öne çıkan ve imladan kaynaklanan özellik ve tercihler şöyledir:

1. Bu çalışmada, ön damak ünlülü sözcüklere gelen sıfat-fiil eki [*-gen*] ve bünyesinde bu eki bulunduran zaman çekimi yapıları ve zarf-fiil yapıları ile gelecek zaman eki [*-gey*], yönelme durumu eki [*-ge*] ve bu ekle birlikte kurulmuş bazı eklerin ([*-gerü*], [*-(X)rge*]) başındaki ünsüzler tonlu olarak /g/ şeklinde okunmuştur. Bu eklerin Harezm ve Kıpçak sahalarında görülmeye başlayan ve Çağatay sahasında artan tonsuz biçimleri olmakla birlikte; eldeki çalışmada incelenen tüm metinlerde söz konusu eklerin okunmasında imlaca yol gösterici olan art ünlülü şekillerin daima /ġ/ ile (/ḳ/ ile değil) yazılmış olması, ön ünlülü şekillerin de /k/ ile değil, /g/ ile okunması sonucunu doğurmuştur.
2. Metinlerdeki imla varyantları, özellikle /t/ ~ /ṭ/, /s/ ~ /ṣ/, /ñ/ ~ /n͡g/ harflerinin yazımında görülmektedir. Eldeki çalışmanın hedefi olan fiillerden 63'ünün farklı ses veya imla varyantları bulunmaktadır. İmlayla ilgili farklılıklar (*tala- ~ ṭala-*, *tay- ~ ṭay-*, *sor- ~ ṣor-*, *anla- ~ an͡gla-*, *atlan- ~ aṭlan-*, *tınla- ~ ṭıñla- ~ tın͡gla-* gibi) divan yazıcılarının tercihleri olarak görülebilir.
3. Nitekim bazı eklerin yazımında da takip edilebilir şekilde yazıcı imlasıyla ilgili tercihler dikkat çekmektedir. Eldeki çalışmada

incelenen Cānıbek Giray Han döneminde gönderilen 10, 12, 13, 14, 15 ve 20 numaralı yarlıklarda (Zernov 1864/2009, s. 26, 34, 41, 48, 51, 85), sıfat-fiil eki [-*gen*] ve bu ekle kurulmuş zaman çekimi yapıları ve zarf-fiil yapıları da dâhil olmak üzere, gelecek zaman eki [-*gey*], yönelme durumu eki [-*ge*] ve bu ekle birlikte kurulmuş bazı ekler ([-*gerü*], [-*(X)rge*]) ve bazı sözcük gövdelerinde /g/ sesi sağır kef ile yazılmıştır:[11] ***kelñen*** 013/19, 013/37, 015/107, ***kilñen*** 015/25, 015/82, 015/87, ***tileñen*** 015/14, ***virñen*** 015/161, ***yiberñen*** 015/38, 015/63; ***kilñendir*** 015/83, ***bildirñen*** *irdik* 015/205, ***diñen*** *irdik* 013/67, ***yiberilñen*** *tügil erdi* 015/18, ***bizñe virñen*** *bolsa* 015/39, ***kil-ñenimizde*** 015/66, *ḳarār* ***virilñen*** *sebebli* 015/70, *körinişimizge* ***kilñende*** 015/12, *oḫşavsız ḳılıḳ* ***iñendir*** 198/16; ***bilñeysiz*** 013/52, 013/141, 014/27, 015/128, ***bildirñeysiz*** 015/149, ***birñeymiz*** 014/30, ***körñey*** *irdik* 015/114, ***kiltürmeñeysiz*** 015/34, ***sözñe*** 010/41, ***ʿahdiñüzñe*** 010/80, ***keçñe*** *ḳalġanda* 012/34, ***ḥażretleriñe*** 012/80, ***beyñ***e 013/45, 013/46, ***işñe*** 013/87, ***bizñe*** 013/138, 014/29, 015/39, 015/113, ***inilerimizñe*** 014/22, ***kişilerimizñe*** 014/23, 014/38, ***sizñe*** 014/33, ***vilāyetimizñe*** 015/11, ***işigimizñe*** 015/11, ***elçiñizñe*** 015/15, 015/89, 015/103, ***beyimlerimizñe*** 015/22, ***bigeçlerimizñe*** 015/22, ***şehrimizñe*** 015/27, ***elçimizñe*** 015/30, 015/32, ***bigeçleriñizñe*** 015/34, ***defteriñizñe*** 015/37, ***deñizñe*** 015/51, ***könilerimizñe*** 015/99, ***defterñe*** 015/103, ***birbirleriñe*** 015/116, ***sözlerimizñe*** 015/148, ***efendimizñe*** 020/16, ***kişiñe*** 020/37, ***kişilerimizñede*** 015/22; *kün* ***ilñerü*** 012/69, 014/53, ***yiberürñe*** 012/112, 014/40 *ānt* ***içerñe*** 013/46, ***kilürñe*** 015/11, ***körerñe*** 015/12, ***kiterñe*** 015/67; ***özñe*** (< özge) 012/71, 020/37; ***imñek*** (< imgek) 015/24, 015/175; ***önñe*** (< önge) 015/158. Belgelerdeki bu yazım; ses ile ilgili bir tercihten çok, imlaya ilişkin bir tercihi göstermektedir. Söz konusu yarlıkların tamamı Canıbek Giray Han tarafından; dördü Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e, biri Leh Kralı III. Zygmunt ya da IV. Vladislav'a, 1628 ve 1632 yılları arasında olmak üzere 4 yıl içerisinde ve büyük ihtimalle aynı yazıcı tarafından yazılıp gönderilmişlerdir. Dolayısıyla bu örnekler, tahminen aynı yazıcı tarafından, bir imla tercihi olarak hatta belki de yanlış okuma sonucu Feyizhanov tarafından yanlışlıkla yazılmış olabilir. Bu yazımı /g/ - /ñ/ ses nöbetleşmesi olarak görmememizin nedeni; aynı belgelerde, aynı satır içerisinde dahi /g/ ve /ñ/'li örneklerin kullanılıyor olması ve bu kullanımın bahsi geçen dönemden sonra (bir istisna hariç: *oḫşavsız*

---

[11] Türk dilinde imlada /ñ/ sesi ile /g/ sesinin yazımları ve bunun seslere etkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Saadet Çağatay, Türkçede ñ~ġ Sesine Dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 15-30.

ḳılıḳ ***iñendir*** 198/16) görülmemesidir. Bu nedenle bu yazımlar, okumamızda /g/ sesiyle gösterilmiştir. Ayrıca yönelme durumu ekinin art damak ünlülü sözcüklere geldiği bazı örneklerde de ekin [+*ġa*] değil, [+ña] şeklinde (ڭا) ya da (ڭه) ile yazıldığı görülmektedir: ***ḫaṭırasıña*** 012/49, ***taḫtımızña*** 013/26, ***ḳarındaşlarımızña*** 014/22, ***oğlanlarımızña*** 014/22, ***ḳaraçılarımızña*** 014/22, ***ābāmızña*** 015/40. Bu örnekler de metinler bölümünde [+*ġa*] biçiminde okunmuştur.

4. Tarihî Kırım Türkçesinde {*-day*} ekinin, çağdaş sahada olduğu gibi, tek varyantlı olduğu düşünülmektedir. Ekin, her durumda imlası *dal*, *elif*, *ye* (دای) şeklindedir. Bu nedenle eldeki çalışmada da ek, art ve ön ünlülü tüm örneklerde tek varyantlı olarak okunmuştur: ***ciberirday*** 036/48, *ḳabūl* ***iderday*** 036/66, ***kelürday*** 264/48, ***yiberürday*** 015/172, ***yibergüday*** 234/51, ***cibermegiday*** 036/56, ***kelmegiday*** 229/39.

5. Metinlerde, bazı bağlaç ve edatlarla soru ekinin geldikleri sözcüklerle bazen bitişik bazen de ayrı yazıldıkları görülmektedir. Bu ögelerin ayrı mı bitişik mi yazılacağı konusunda metinlerin Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'daki imlasına sadık kalınmıştır. Bu nedenle eldeki çalışmada, günümüzün imla geleneğinde ayrı yazılan bağlaç ve edatlar ile soru ekinin bazı örneklerde bitişik yazıldıkları görülebilir:

5.1. *dA* bağlacı, çoğu örnekte geldiği kelimeye bitişik yazılmıştır: *köp* ***memleketlerniñde*** *bolsa* 030/08, 033/20, 033/25, 033/34, 033/40, 033/45, 033/70, 033/87, 036/09, 062/08, 105/04, 105/08, 105/36, 121/04, 187/07, 194/07, 209/07, 216/05; ***aġalarımızġada*** *bolsa* 030/108, ***bizimde*** *bolsa* 036/37, ***ḥażretleride*** *bolsaḳ* 105/17, 187/11, 269/26, ***ḳarındaşımızda*** *bolsañgız* 033/57, 187/12, ***sizde*** *bolsañuz* 036/80, ***adamlarıñızda*** *bolsalar* 187/23, *ḫan ḥażretlerimizge* ***bolsada*** *dostdur* 033/23, *ġayr pādişāhlardın* ***bolsada*** 033/47, *sözimizde* ***tapulsañuzda tapulmasañuzda*** 036/80.

5.2. *ki* bağlacının sıklıkla geldiği kelimeye bitişik yazıldığı görülmektedir: ***buyurdumki*** 030/35, 030/110, 229/25, ***ciberdimki*** 053/79, ***mādāmki*** 020/56, *ḫalḳ arasıda bir söz şāyīᶜ* ***oldıki*** 036/40, *lāzım* ***keldiki*** 036/72, ***isterizki*** 036/73, *iᶜlām ve inhā-yı ḫanī* ***oldurki*** 121/06

5.3. *ile* bağlacının özellikle son dönem metinlerinde ekleşme sürecine girdiği ve sözcüklere bitiştirilerek yazıldığı, bazı örneklerde ünlü uyumuna da girdiği görülmektedir: *bölek* ***ḫazīnesiyle*** *birge* 004/37, ***devletleriyle*** *ḳral olurlar* 005/50, *öz* ***mühürleriyle*** *mühürlep* 033/75, ***żabṭile*** *memleketde munday iş bolurmı* 053/35, ***siziñle*** *yaḫşı söyleşmek içün* 053/81, ***aḳçesiyle*** *virürler irdi* 187/22, *kemāl-i* ***ḳudretiyle*** 198/09, ***bizimle*** *barışıñ* 203/19, ***şerīfimizile*** 293/24, ***iblāġile***

298/03, *seyāḥat **ṭarīḳıyle*** 301/33; ***artuğıyla*** 005/55, *ʿasākir-i **tatarla*** 010/45, *cān ve **başla*** 010/82, ***āşlıyla** ḫaber bildik* 053/41, *cibermek **şarṭıyla*** 053/62, *şol **şarṭla** kim* 053/69, *vaḳt ü **zamānıyla*** 066/21, ***ḫaṭṭımızla** könderilmişdir* 139/28, ***ḫaṭṭıñūzla** yiberilgen igendir* 160/08, *cavlamaḳ **ḳaṣdıyla*** 290/27; *kimisin özi ṣuvına **tüşürmekilen** iş bitmezdir* 194/31, *bizden aldırırsiz **dimekle** yazılmışdır* 121/26, *iḳtiżā **itmekle*** 152/07, *riʿāyet ola **körilmekle*** 293/21, *bir ḳaç zamān kelmeyüp **ḳalmağile*** 139/45, *ʿarabaları **ḳalmağile*** 178/51, *ötil **ḳıl-mağile*** 105/42.

5.4. *içün* edatının ayrı yazıldığı örneklerin yanı sıra bazı sözcüklere bitiştirilerek yazıldığı örnekler de bulunmaktadır: ***anıñiçün** kim* 012/101, 013/12, 030/94, ***ḫaṭırasıçün*** 015/17, 020/27, *dostlıḳ **olduğıçün*** 025/86, ***dostlığiçün*** 053/60, ***bolğaniçün*** 053/82, ***ağasıçün*** 105/56, *rāḥat **olmasıçün*** 113/25, ***bildirmekiçün*** 139/28, ***kelmesiçün*** 209/18, *baruş köriniş **bolmağiçün*** 245/16, *naḳl **itmeleriçün*** 301/55.

5.5. {*mI*, *mU*} soru eki, metinlerde genellikle geldiği sözcüklere bitişik olarak görülmektedir: ***yaḫşımı** siz ve **ḫoşmı** siz dip* 005/05, 036/10, *yaṣaḳ bile żabṭ **bolurlarmı*** 015/110, *kelmemek **olurmı*** 036/70, *munday iş **bolurmı*** 053/35, *şulay **iterlermi*** 053/36, *dostlıḳ **itmedükmi*** 053/51, *ʿacabā ṣağ esen **bardılarmı*** 090/23, *munday ḳardaşlıḳ ve **dostlıḳmı** bolur* 105/22, *munday ṭop **şamurmı** olur ve munday ṣamur **ṭonmı** olur* 121/13, *ol sözni siz ḳardaşımıza **yetkürmezlermi*** 152/17, *böyle dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ **olurmı*** 160/37, *böyle **barışıḳmı** olur* 178/21, *ışmār **ḳıldıñuzmı** bilmeymiz* 209/17, ***barmıdır yoḳmıdır*** 036/33, ***lāyıḳmıdır*** 105/64, 121/40, *mosḳov ile barışmaḳ **inṣāfmıdır*** 203/22, *bu işler siziñ **maʿlūmıñızmıdır*** 274/71, *ḳalmuḳ ḳralıñızıñ żabṭında **degilmidir*** 298/16.

6. Metinlerde özel adlar, yer adları ve bazı yabancı terimlerin yazıcılar tarafından çoğunlukla duyulduğu şekilde ve aynı metinde dahi farklı harflerle yazılabildiği görülmektedir. Bu tür sözcüklerin aktarılmasında Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'daki imlaya sadık kalınmıştır. Örneğin: ***köral ~ ḳral*** "kral" < Rus. *король* (*korol*) "kral". İncelenen 50 belgeden beşinde (2, 12, 13, 113 ve 152 numaralı belgeler) "kral" anlamındaki bu sözcük; on beş kez KWRAL (كورال) şeklinde, altı kez KWRL (كورل) şeklinde yazılmış ve bu kelimeler imlanın ön dil ünlüsü gerektirmesinden ötürü *köral* şeklinde okunmuştur. Bu beş belge dışında "kral" anlamındaki sözcük, geçtiği her yerde ḲRAL (قرال) şeklinde yazılmış ve *ḳral* şeklinde okunmuştur. ***Perebolşna ~ Berebolşna*** "Ukrayna'da Poltava'ya bağlı tarihî bir

şehir. Kırım Hanlığı ile Lehistan'nın almaşuv yerlerinden biri". Bu yer adı, 264, 274 ve 285 numaralı belgelerde beş kez PRHBWLŞNA (پرهبولشنا); üç kez PRHBWLŞNH (پرهبولشنه); iki kez BRHBWLŞNH (برهبولشنه) şeklinde geçmiştir ve *Perebolşna* ~ *Berebolşna* şeklinde okunmuştur. ***Botḳalı* ~ *Botḳulı* ~ *Potḳalı* ~ *Potḳalu*** "Özi (Dinyeper, Zaporog) Kazaklarının bir kolu ve yaşadıkları bölgede bulunan bir adanın adı; Potkalı Kazakları (Aydın 2015, s. 32; Kanat 2017, s. 7)". Kelime metinlerde dört farklı imla ile BWTḲALY (بُوتْقَالى ,بوتقالى), BWTḲWLY (بوتقولى), PWTḲALY (پوتقالى), PWTḲALW (پوتقالو) şeklinde yazılmış ve yazıcıların imlası korunarak sırasıyla *Botḳalı* 020/36, 274/76, *Botḳulı* 274/74, *Potḳalı* 290/10, *Potḳalu* 301/42 şeklinde okunmuştur. ***İştefan Ḳral*** < *Stephen Báthory*, Mac. *Báthory István* "Macar soylu Lehistan-Litvanya Birliği kralı (1575-1586)". Bu isim, duyulduğu şekilde AŞTFAN (اشتفان) biçiminde yazılmış ve tarafımızdan da bu imlaya bağlı kalınarak *iştefan* 004/23, 005/44 şeklinde okunmuştur. ***Jyumayut* ~ *Jumayut* ~ *Jamuṭ*** < Lit. *Žemaitija*, Leh. *Żmudz*, Yid. *Zamet*, *Zhamot*, Lat. *Samogitia* "Letonya ile Baltık Denizi, Niemen ve Dubysa Nehri arasında yer alan ve Litvanya'nın batı bölümünü oluşturan tarihî bölge (Bakır - Oğuz 2021, s. 25)". Kelime; JYWMAYWT (ژيومايوث), JWMAYWT (ژومايوث), JMWṬ (ژموط) şeklinde üç farklı imla ile yazılmış ve *Jyumayut* 053/15, *Jumayut* 066/06, *Jamuṭ* 203/09 şeklinde okunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I.1. Kırım ve Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı, kendinden önce Deşt-i Kıpçak'a[12] ve Kırım Yarımadası'na hâkim olan Altın Ordu Devleti'nin mirasçısı olarak bu bölgelerde yaklaşık 350 yıl hüküm sürmüştür. Bu hâkimiyetin 1475 yılından sonraki kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde devam etmiştir. Kırım Hanlığı'nın merkezi, Kırım Yarımadası olmakla beraber; Azak Denizi çevresinden Tuna Nehri boylarına, Aşağı Don'dan Özü Nehri'ne kadar uzanan ve Kıpçak Bozkırı olarak adlandırılan geniş stepler, hanlığın topraklarını oluşturmuştur. Türk-Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın (doğ. 1155 - öl. 1227) büyük oğlu Cuci'nin (doğ. 1170 - öl. 1227) soyundan gelen hanlar tarafından yönetilen Kırım Hanlığı'nın tarihi, halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nin yıkılması ile başlar. Ancak bölge; Moğolların hâkimiyetinden çok önce, pek çok farklı kavme ve özellikle de Türk soylu topluluklara ev sahipliği yapmıştır.

Asya'dan gelen ve Basıl (Barslı, Barsula, Barsıl, Baslık) Türkleriyle ilişkilendirilen İskit (Saka) göçebeleri MÖ 8-5. yüzyıllarda Kırım'ın bozkır bölgesinde yaşamışlardır. Kırım bölgesi; 2. yüzyıldan itibaren Got kabilelerinin kuzeyden gerçekleştirdikleri akınlara maruz kalmış, bu akınları 4. yüzyılda Hunlar durdurmuştur. Hun-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Kuban ve Don Nehirleri ile Azak Denizi kıyılarında çeşitli Türk kabilelerinin ve ayrıca Bulgarların yerleştikleri bilinmektedir (İnalcık 1977, s. 744).

4. yüzyıldan itibaren Asya'dan Avrupa'ya doğru gerçekleşen yayılmanın geçiş noktasını oluşturan Kuzey Karadeniz, bu yüzyıldan itibaren Türk nüfusu ile tanışmıştır (Öztürk-İkiel 2001, s. 2). 6. yüzyılın ortalarında Orta Asya'dan

---

[12] Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eden Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) terimi, coğrafi olarak dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamıyla 11. yüzyılın ortalarından 13. yüzyılın ilk yarısına yani Moğol istilasına kadar olan dönemdeki Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı sahayı (Doğuda İrtiş Irmağı, batıda Karpat Dağları, güneyde Kırım'ı içerisine alarak Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek Irmaklarının sınır oluşturduğu hat üzerinden Sir-Derya boylarını, kuzeyde ise Slav Prenslikleri ve Orta İtil Bölgesindeki yukarı Bulgarya Hanlığı'nı içine alır.) karşılayan Deşt-i Kıpçak terimi; geniş anlamıyla Cuci Devleti (Altın Ordu) Dönemi'ndeki hâkimiyet alanını işaret etmektedir (Kafalı 1976, s. 11-12).

gelen ve içlerinde Avar Türklerinin de olduğu yeni Türk akınlarına maruz kalan Kırım'ın sahil boylarındaki koloniler, bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir. Osmanlı tarih kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Bizans yönetimi zamanında yarımadaya Rumlara yakın düzeyde Ermeni nüfusu yerleşmiştir. Osmanlı kayıtlarına Yahudi olarak yansıyan nüfusun bir kısmımın Karay Türkleri olduğu da tespit edilmiştir (Öztürk-İkiel 2001, s. 2). Kırım'ın bozkır bölgesi ise 7. yüzyılda Hazar Devleti tarafından hâkimiyet altına alınmış; Hazarlar, Kırım'ı *tudun* veya *tuyun*[13] unvanını taşıyan valiler aracılığıyla yönetmişlerdir. 8. yüzyılda, Kırım'ın tamamı Hazar Devleti'nin bir vilayeti hâline gelmiş; bu devletin yıkılmasından sonra Kırım'da, yöneticilerine Arhon (Orhan?) denilen ve 1083 yılına kadar varlığını sürdüren Hazaria (Gazaria) adlı bir Türk devleti kurulmuştur (İnalcık 1977, s. 744-745). Kıpçaklar; Hazar Devleti'nin yıkılmasından sonra Peçenek Türklerini takiben, Kırım'a yerleşmişler ve Sudak başta olmak üzere Kırım'ın doğu sahillerini ve limanlarını kontrol altına almışlardır. 1223'te Cengiz Han'ın Deşt-i Kıpçak'ı fethetmekle görevlendirdiği komutanlar, Kalka Irmağı boyunda Kıpçaklar ve onlara tabi olan Rusları mağlup edip (Öztürk Y. 2002, s. 144) Kırım'a girdiklerinde, sahil boyu hariç olmak üzere Kırım'ı baştan başa bir Türk bölgesi olarak bulmuşlardır (İnalcık 1977, s. 745).

Moğolların 1223 yılında Sudak'ı işgal etmeleri ve pek çok tüccar ile yöre zenginlerinin mallarıyla beraber Anadolu sahillerine sığınmaları sonucunda, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubat ticaretin güvenliğini sağlamak amacıyla Kastamonu uç beyi Husameddin Çoban'ı Sinop donanması ile Kırım'a göndermiştir. Husameddin Çoban, Kırım seferi sırasında Sudak, Rus, Saksın ve Kıpçaklarla karşılaşmış; Sudak şehri, 1227'de Anadolu Selçuklularının yönetimine girmiştir (İnalcık 1977, s. 745; Turan O. 2010, s. 378-379). Selçukluların Sudak hâkimiyetinin 1239'da Moğolların bölgeyi tekrar ele geçirmelerine kadar sürdüğü düşünülmektedir (Turan O. 2010, s. 380). Kırım Yarımadası; Avrasya bölgesini Akdeniz'e bağlayan bir köprü görevi gördüğünden tarihi, Karadeniz ve Marmara Boğazları ile yakından ilişkili olmuştur. Kırım limanları Anadolu Selçukluları tarafından da ticari olarak önemsenmiş, pek çok Anadolulu tüccar Kırım'da ticari faaliyetler sürdürmüşlerdir. Kırım'da Altın Ordu hâkimiyetinin kurulmasından sonra, bölgede siyasi istikrar artmış ve bu durum ticaretin de gelişmesine olanak tanımıştır. Kuzey ile güneydeki İslam ülkeleri arasında her türlü ticari malın

---

13 *tudun* ~ *tuyun* (~*toḏun* "Türklerde bir tür idare amiri" < Çin. *t'ou t'ouen* ~ *tou-doun*, EDPT.457). Sir Gerhard Clauson'a göre, bu unvan ilk olarak Çin kaynaklarında geçmektedir. Orta Çincede *t'ou duən* şeklinde geçen bu sözcük, Türk idare amirlerinin bir listesinin yer aldığı *Chiu Tang Shu, Chap. 194b*'de *t'u-t'un* şeklinde geçmekte ve *hsieh-li-fa*'dan (*ėlteber*) sonra yedinci sırada gelmektedir. 7. yüzyılda Batı Türk Kağanı *T'uñ Yavğu*, yabancı ülkelere kurallarını götürmesi için *ėlteber*'ini yollarken vergileri toplaması için de *to:ḏun*unu yollamıştır (EDPT.457).

yanında Kıpçak köleler de Kırım sahillerinde satın alınıp Sinop ve Samsun Limanlarına çıkarılarak Sivas ve Halep'te satılmışlardır (Turan O. 2010, s. 519).

14. yüzyılın ikinci yarısında, Altın Ordu Devleti'nde süren taht kavgaları sırasında Kırım, Moğol aristokrasisinin hanlığın yönetimi için mücadele eden rakip beyleri ve rakip hanları için bir sığınak durumuna gelmiştir (İnalcık 1977, s. 746). 1380 yılında Mamay, Toktamış Han'a yenilince Kırım'a kaçmış; benzer şekilde Edige de Toktamış'a karşı sürdürdüğü mücadelede Kırım'ı üs olarak kullanmıştır (İnalcık 1977, s. 746; Kurat 2002, s. 207). Cengiz Han soyundan gelen beyler, bu bölgeye dayanarak hanlıklarını ilan etmiş ve sonra İdil üzerinden merkezi ele geçirmeye çalışmışlardır (İnalcık 1977, s. 746). Altın Ordu Devleti'nde yaşanan taht kavgalarını ve Kırım'ın müstakil durumunu değerlendiren Hacı Giray Han, kendisini Kırım hanı ilan etmiş ve 1441/1442 (Hicri 845) yılında adını taşıyan bir para bastırarak Kırım Hanlığı'nı kurmuştur (İnalcık 1977, s. 746; Öztürk Y. 2002, s. 146).

Hacı Giray Han; Altın Ordu hanına karşı Ruslarla, Kırım sahillerinde ticaretin yanında siyasi etkinliklerini de giderek artıran Cenevizlilere karşı Osmanlı Devleti'yle ittifaklar yapmıştır (İnalcık 1977, s. 746; Öztürk Y. 2002, s. 149-152). Hacı Giray Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgası, Moğol aristokrasisinin ileri gelenlerinden Eminek Mirza'nın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi nedeniyle Mengli Giray Han'ın Osmanlı Devleti tarafından desteklenerek han ilan edilmesi ve Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi ile sonuçlanmıştır (İnalcık 1977, s. 747). Bu tarihten sonra Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler artmış; 1783'teki Rus işgaline kadar bu coğrafyada Osmanlı etkisinde bir Kıpçak kültürü oluşmuştur. Bu etki, hanlığın nüfuz alanına giren Aşağı Don, Özü ve Turla Irmaklarına kadar tüm Kıpçak bozkırına ulaşmıştır (Kurat 2002, s. 203; Akar 2008, s. 614).

1783 yılında Rus Generali Potemkin'in Kırım'da gerçekleştirdiği soykırım sonrası 1787'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan savaşta büyük yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım'ı Rusya'ya terk etmiştir (Öztürk Y. 2002, s. 184). Kırım'ı bir eyaleti hâline getiren Ruslar, burada büyük katliamlar yapmış; bu durumdan Kırım'ın Müslüman halkı yanında yerli Rum, Ermeni ve Yahudi halk da büyük oranda etkilenerek Yarımada'yı terk etmişlerdir (Öztürk Y. 2002, s. 184)

I.2. Tarihî Kırım Türkçesi

Tarihî Kırım Türkçesi; Kırım Hanlığı'nda edebiyatta ve diplomatik yazışmalarda kullanılan, Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşması gösteren tarihî Türk lehçesidir.

Tarihî Kırım Türkçesi, halefi olduğu Altın Ordu Hanlığı'nın diline dayanmaktadır. 14. yüzyıldan sonra Harezm'den Altın Ordu'nun başkenti Saray'a ve Kırım bölgesine gelen şair ve bilginler, Harezm yazı dilini Altın Ordu'ya taşımışlardır (Ata 2014, s. 17). Altın Ordu sahasındaki mahallî unsurlara Harezm Türkçesinin eklenmesiyle oluşan Altın Ordu ya da Cuci ulusu edebî dili, içinden çıktığı Harezm Türkçesinden elbette farklıdır (Ata 2014, s. 17). Bu farklılığı yaratan mahallî unsurların başında, Altın Ordu Devleti içerisinde hâlihazırda nüfusun büyük bölümünü oluşturan Kıpçak Türklerinin dili gelmektedir. Bu nedenle Altın Ordu sahasında meydana getirilen eserler, genel olarak Harezm Türkçesinin Harezm-Kıpçak koluna bağlı sayılırlar (Özyetgin 1996, s. 12).

Altın Ordu Hanlığı'nın devamında kurulan ve Altın Ordu'nun yazışma geleneğini sürdüren Kırım Hanlığı'nda da genel olarak Kıpçak özelliklerinin ağır bastığı bu dil kullanılmakla birlikte; Kırım Hanlığı'nın dili, Altın Ordu'dan ya da sonrasında kurulan Kazan Hanlığı'nın dilinden farklı bir yönde şekillenmiştir (Samoyloviç 1927a/1960, s. 373). 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine giren Kırım Hanlığı'nın dili, bu devlet ile artan siyasi ve sosyal ilişkiler sonucunda hem Osmanlı Türkçesinin söz varlığından hem de Oğuz grubunun ses ve yapı özelliklerinden etkilenmiştir. Tarihî Kırım Türkçesindeki bu Kıpçak-Oğuz tabakalaşması, onun en tipik özelliğidir.

Söz konusu lehçe karışımının, dilin kullanıldığı yere ve yazılan metnin niteliğine göre değişen derecelerde karşımıza çıktığı söylenebilir. Şöyle ki Kırım Hanlığı'ndan elimize ulaşan sınırlı sayıdaki edebî eserler genel olarak Osmanlı/Oğuz etkisini taşırken hanlığın resmî yazışmalarına, özellikle Altın Ordu etkisindeki ilk dönemlerde, genel olarak Kıpçak özellikleri ve Orta Asya Türkçesinin söz varlığı hâkimdir. Ancak bu durum, resmî yazışmaların tamamı için geçerli değildir. Kırım hanlarının yabancı hükümdarlara gönderdiği resmî mektuplarda (diplomatik yarlıklar) ya da tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında Kıpçak özellikleri ağır basarken Osmanlı padişahlarına gönderilen resmî mektuplarda (bitikler) yine Osmanlı/Oğuz etkisi görülmektedir. Bu tercihte, tabi olunan devletin dilinin bir üst dil olarak tanınması rol oynamış görünmektedir. Kırım Hanlığı'nın tabi olduğu Osmanlı Devleti'nin dili, bu iki devlet arasında bir üst dil olarak yazışmalarda kullanılırken Kırım Hanlığı ile kendisine tabi saydığı Rus knezlikleri ve sonrasında da Rus Çarlığı arasındaki yazışmalarda ise hanlığın dili bir üst dil olarak kullanılmıştır. Edebî dildeki Osmanlı etkisi ise Kırım Hanlığı'nın edebiyatında önemli yer tutan şair hanların ve diğer şairlerin Osmanlı topraklarında eğitim görmesi ve bu devletin güçlü edebî geleneğinden etkilenmeleri ile ortaya çıkmıştır.

Bahsedilen Kıpçak-Oğuz lehçe karışımının yoğunluğu, söz konusu metin türleri için değişmez değildir. Her ne kadar yarlıkların dilinde genel olarak Kıpçak özelliklerinin ağır bastığı söylenebilirse de bu durum, Oğuz etkisinin varlığını değiştirmemektedir.[14] Aynı yarlık içerisinde hem Kıpçak hem de Oğuz ses ve yapı özellikleri, değişen oranlarla da olsa neredeyse her zaman bir arada görülmektedir. Ayrıca 18. yüzyılda yazılan son dönem yarlıklarında Osmanlı Türkçesinin etkisi, özellikle söz varlığında kendini açıkça ve yoğun olarak belli etmektedir. Benzer şekilde, edebî eserlerde de büyük çoğunlukla Osmanlı Türkçesinin kullanıldığı söylenebilir ancak bazı şairlerin Kıpçak lehçesiyle de şiirler yazdığı bilinmektedir.[15]

Hem resmî yazışmalar hem de edebî eserlerde görülen bu Kıpçak-Oğuz tabakalaşması, Tarihî Kırım Türkçesinin karışık dilli bir görünüm sergilemesine neden olmaktadır. Kırım Hanlığı döneminde yoğun olarak görülen bu Oğuz-Kıpçak lehçe karışımı, elbette çağdaş Kırım sahasını da etkilemiştir. Pek çok ağzıyla birlikte günümüz Kırım Türkçesinin geniş bir değerlendirmesini yapan Doerfer, Kırım Türkçesinin tüm diyalektlerinin aslında karışık bir yapıya sahip olduğu tespitinde bulunmaktadır. Ona göre, Kırım'da konuşulan ve yazılan diyalektleri belirleyen en önemli husus da Güney (Oğuz) ve Kuzey (Kıpçak) şekillerinin karışma derecesidir (Doerfer 1995, s. 179). Ancak yazı dilinin temelini oluşturan ve merkezi Bahçesaray olan kuzey merkez Kırım Türkçesi, Kırım Osmanlıcası ile Kırım Tatarcası arasında bir geçiş diyalekti olmakla birlikte Kırım Tatarcasının etkilerini daha yoğun olarak taşımaktadır (Doerfer 1995, s. 179).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, merkez diyalekti oluşturan Bahçesaray; Kırım Hanlığı döneminde de Tarihî Kırım Türkçesinin temelini oluşturmaktadır. Dönemin başkenti olan Bahçesaray'da konuşulan ve yazılan dili tanıklayan en önemli belgeler ise Kırım hanlarının verdiği yarlıklardır. Samoyloviç'in yaptığı değerlendirmeye göre bu yarlıklar, Osmanlı Türkçesinin 17. yüzyıl sonlarına kadar Altın Ordu resmî yazışma geleneğini yok edemediğini ve Kıpçak bozkırlarında konuşulan dilin Kırım Hanlığı'nın uluslararası yazışma diline bir dereceye kadar da olsa etki edebildiğini kanıtlamaktadırlar (Samoyloviç 1927a/1960, s. 374).

---

[14] Tarihî Kırım Türkçesi ve yarlıkların dili üzerinde Oğuz lehçesinin etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akar - Banu Sıtkı, "Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Öğeler", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri - V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (*21-23 *Mayıs* 2014*) Bildirileri*, (Ed.: Tufan Gündüz-Mikail Cengiz), Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s. 69-88.

[15] Kırım Hanlığı'na ait edebî eserler ve bu eserlerin dili hakkındaki değerlendirmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. "I.2.1. Edebî Eserler".

Tarihî Kırım Türkçesi, Kırım Hanlığı döneminde sınırlı sayıda da olsa bazı edebî eserlerde ve hanlığın resmî yazışmalarında işlek bir şekilde kullanılmıştır.

I.2.1. Edebî Eserler

Kırım Hanlığı'nın edebiyatı, pek çok çalışmada Kırım edebiyatının ilk dönemi olarak kabul edilmektedir (Yüksel 1998b:260).[16] Hanlık döneminde çok sayıda şair yetişmiş ve bu şairler; çoğu Osmanlı Türkçesi etkisinde olmakla beraber, zengin bir edebî külliyat meydana getirmişlerdir. Ancak hanlığın kuruluş tarihi olarak kabul edilen 1441-1442[17] tarihlerinden önce de Kırım topraklarında sözlü ve yazılı bir edebî geleneğin olduğu bilinmektedir. Kırım'ın esas etnik unsurunu oluşturan Kıpçaklar; destanlar, halk hikâyeleri ve özellikle de İslamiyet'in kabulünden sonra dinî hikâye ve kıssalarla sözlü edebiyat ürünleri ortaya koymuşlardır. Hanlığın kurulmasından önce, bu bölgede yazılı edebiyat ürünleri verdiği düşünülen birkaç edebî şahsın varlığı da söz konusudur.

13. yüzyılda Türk dilinde yazılmış ilk Yusuf ile Züleyha hikâyesini kaleme alan Ali bunlardan ilkidir. *Harezmli Ali*, *Kul Ali*, *Gul Gali* olarak da bilinen Ali (Cin 2010, s. 207); *Kıssa-i Yûsûf* adlı eserini, 1233 (Hicri 630) yılında tamamlamıştır. Kimi araştırmacılar eseri Kırım edebiyatının en eski eseri saymaktadırlar (Ertaylan 1948, s. 211-215; Kurnaz - Çeltik 1998, s. 670). Eserin müellif nüshası elde olmamakla birlikte 18. yüzyıl ve sonrasına ait başta Dresden ve Berlin olmak üzere 7 el yazması nüshası, hepsi Kazan'da basılmış bulunan 3 matbu nüshası bulunmaktadır (Cin 2010, s. 209-212).

---

[16] Nevzat Özkan; Kırım edebiyatını, "Altınordu Dönemi" ile başlatmakta ve bu dönemi "XIII. yüzyıldan Kıpçak esaslı yazı diliyle kaleme alınmış metinlerle başlayıp Osmanlı etkisinin başladığı XV. yüzyıla kadar olan dönem" olarak tanımlamaktadır. Kırım'da Türkçenin Kıpçak Türkçesiyle yazılmış ilk eserlerle birlikte bir edebî dil hâline gelmeye başladığını belirten Özkan, bu sürecin Altın Ordu ve sonrasında yazılmış yarlık ve bitiklerle devam ettiğini söylemektedir (Özkan N. 2008, s. 531). Ancak bahsi geçen Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerin hangileri olduğu ve Altın Ordu sahasında yazılmış yarlık ve bitiklerin neden Tarihî Kırım Türkçesi eserleri sayılması gerektiği açıklama gerektirmektedir.

[17] 14. yüzyılın ikinci yarısında, Altın Ordu Devleti'nde süren taht kavgaları sırasında Cengiz Han soyundan gelen beyler, Kırım bölgesine dayanarak hanlıklarını ilan etmekte ve sonra İdil üzerinden merkezi ele geçirmeye çalışmaktaydılar (İnalcık 1977, s. 746). Toktamış Han gibi Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur soyundan olan Baş-Timur, Kırım'da kendi adına sikke bastırmış ve Kırım'ın atalarının yurtluğu olduğu iddiasıyla burada hanlığını ilan etmiştir (İnalcık 1977, s. 746). Baş-Timur'un oğulları, Ulug Muhammed Han ve Edige ile giriştikleri mücadele sonucunda Kırım'da ayrı bir hanlık kurmayı başarmışlardır (İnalcık 1977, s. 746). Ancak hanlığın gerçek kurucusu Hacı Giray Han (İnalcık 1977, s. 746), kurulduğu tarih de Hacı Giray Han'ın adını taşıyan en eski paranın basıldığı tarih olan 1441/1442 (Hicri 845) sayılır (Öztürk Y. 2002, s. 146).

Saadet Çağatay'a göre eser, 1839 ile 1863 tarihleri arasında Kazan'da 13 kez basılmıştır (Çağatay 1977, s. 97). Eserin nerede yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, en eski istinsah tarihli nüsha olan Dresden nüshasında (Houtsma 1889, s. 71) Doğu ve Kuzey şekillerinin yanında Oğuzca unsurların da oldukça fazla olmasından yola çıkılarak eserin Kırım veya Güney Rusya'da yazıldığı düşünülmektedir (Yaman 2012, s. 37). Eserin dili konusunda fikir birliği bulunmamakta; eser, Türk dilinin "karışık dilli eserler"inden sayılmaktadır.[18] Eserin vezni konusunda da tartışmalar olmakla birlikte, genel olarak dörtlükler hâlinde ve hece vezni ile yazıldığı görüşü hâkimdir.

---

[18] Eseri ilk kez tespit ederek kataloglayan Fleisher, onu Oğuz lehçesiyle yazılmış bir eser olarak kabul etmiştir (Houtsma 1889, s. 72). Eser hakkındaki ilk ayrıntılı değerlendirmeyi yapan Houtsma ise Rabguzi'nin *Kısas-ı Enbiya*'sıyla benzerliğinden yola çıkarak eserin Buhara'da ya da hanlıklarda yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür (Houtsma 1889, s. 73). Eserin yazıldığı 13. yüzyılda "Küçük Asya"da Türkçe bir şiirin yazılmış olabileceği ihtimaline karşı çıkan Houtsma; Selçuklu'da Türkçenin kaba bir köylü dili olarak görüldüğünü, Türkçe yerine Farsçayı kullandıklarını, bu nedenle eserin kaynağı olarak Orta Asya'yı göstermekte bir sakınca olmadığını belirtmiştir (Houtsma 1889, s. 73). Carl Brockelmann; eserin Dresden ve Berlin nüshalarını dil özellikleri ve söz varlığı açısından incelemiş, Oğuzca ekler ve sözcüklerin çoğunlukta olduğu tespitinde bulunmuştur. Bunun sonucunda Houtsma'nın aksine, eserin dilinin Kıpçakça ya da Çağatayca olmayıp Osmanlıcanın ilk örneklerinden olduğu sonucuna varmıştır (Brockelmann 1917, s. 59). Houtsma gibi Fuad Köprülü de eserin Orta Asya sahasına ait olduğu görüşündedir. Köprülü, eserin dil özellikleri ve ölçüsünden yola çıkarak Ali'nin Harezmli bir Yesevî dervişi olabileceği fikrini ortaya atmıştır. Köprülü, Ali'nin eserini ya doğrudan Harezm bölgesinde yazdığını ya da Harezmli bir Oğuz Türkü olup Moğol istilası sonucu başka bir yere göçmüş olsa dahi eserini eski lehçesi ile yazmış olabileceğini belirtmiştir (Köprülü 1980, s. 235-236). Köprülü, Harezm Türkçesini Çağatay Türkçesinin ilk devresi saydığından temelde eseri de Çağatayca kabul etmektedir (Köprülü 1945, s. 270-323). Caferoğlu da eseri Orta Asya sahasına ait görmektedir. Ancak o, eserin Oğuz Türkçesi etkisinde "Müşterek Orta Asya Türkçesi" ile yazıldığını belirtmektedir (Caferoğlu 1984, s. 139-140). Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'i ve *Muhabbet-name* ile olan benzerliklerine vurgu yaparak eser üzerindeki Kıpçak etkisine değinen Caferoğlu'na göre; eser üzerinde Doğu ve Kuzey şivelerinin etkisi bulunmakla birlikte, Güney şivesinin etkisi daha barizdir (Caferoğlu 1984, s. 138-139). Bu noktada eserin Kıpçak ve Oğuz unsurlarının bir arada görüldüğü Harezm'de, Oğuz tesirinin yoğun olduğu bir bölgede yazıldığını kabul eden Caferoğlu; eseri, "Müşterek Orta Asya Türkçesi"nin en karışık şivelisi saymaktadır (Caferoğlu 1984, s. 141). Ertaylan, eserin Kırım'da yazıldığını belirtmekte ve Osmanlı Tükçesiyle yazıldığı fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre, "gerek imlâ şekli gerek kelime ve sarf hususiyetleri itibariyle (Azerî-Çağatay) tipinde görülen bu nüshanın o zamanki Kırım lehçesinde yazılmış olduğu meydandadır." (Ertaylan 1948, s. 211-215). Yaman, eserin aynı anda hem Oğuzca hem Çağatayca hem de Kıpçakça özellikleri gösterdiğini belirterek eserin Osmanlı Türkçesinin ilk eserlerinden sayılamayacağını belirtmektedir (Yaman 2007, s. 186). Aksine eserdeki Çağatayca yapı ve sözcüklere vurgu yapan Yaman'a göre eser, yazıldıktan sonra değişik kişiler tarafından okuyucu kitlesinin diline adapte edildiği için karışık dilli bir görünüm sergilemektedir (Yaman 2007, s. 197; Yaman 2012, s. 121-123). Cin'e göre, Ali'nin eseri; 13. yüzyılın siyasi, ekonomik ve kültürel karışıklığına

13. veya 14. yüzyılda yaşadığı ve Kırım Türkçesi ile şiir yazdığı düşünülen bir diğer şair de Kırımlı Mahmud'dur. Kırımlı Mahmud'un Kırım Türkçesi ile bir Yusuf ile Züleyha hikâyesi yazdığı ancak tamamlayamadan hayatını kaybettiği bilinmektedir. Eserin Mahmud tarafından Kırım Türkçesiyle yazılmış orijinali elimizde bulunmamakla birlikte, hem eserden hem de şairinden haberdar olmamızı sağlayan, söz konusu eserin Eski Anadolu Türkçesine çevirisini yapan ve eseri tamamlayan Halil oğlu Ali'dir. Dil özelliklerinden 13 ila 15. yüzyıllar arasında yapıldığı anlaşılan Halil oğlu Ali çevirisi, Eski Anadolu ve Azeri Türkçesi dil özellikleri göstermektedir (Ertaylan 1948, s. 218-219; Caferoğlu 1984, s. 137; Ayan 1997, s. 36; Kurnaz - Çeltik 1998, s. 671). 1551'de istinsah edilmiş ve P. Falev tarafından yayımlanmış[19] bir nüsha ile 1819'da Dimetoka'da Ehad oğullarından Seyyid Ahmed bin Ömer tarafından istinsah edilmiş ve İ. H. Ertaylan tarafından yayımlanmış[20] bir başka nüshası olan Halil oğlu Ali çevirisi (Caferoğlu 1984, s. 136; Ayan 1997, s. 35; Kurnaz - Çeltik 1998, s. 672), ilk kez Pertsch'in Türkçe Kataloğu'nda tespit edilmiştir ve Almanya'da Gotha Kütüphanesi Kodeks'inde T 19'da kayıtlıdır (Houtsma 1889, s. 70; Ertaylan 1948, s. 218). Bu eser de dörtlükler hâlinde ve hece vezniyle yazılmıştır.

Hanlık dönemi öncesinde Kırım'da yaşadığı bilinen bir diğer şair de Ebu Bekir Kalender Aksarayî'dir. Anadolu Kalenderilik tarikatının az bilinen temsilcilerinden olan Ebu Bekir; yaşamının bir kısmını, 1320-1340 yılları arasında Eski Kırım olarak adlandırılan Solhat şehrinde geçirmiştir (Korkmaz T. 2018, s. 211). Ebubekir'in Kırım'da kaleme aldığı *Kalendernâme* adlı eseri; Türkçe değil, Farsça olarak yazılmıştır. Özbekistan İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünde muhafaza edilen bu el yazma eser, 2017 yılında Rusçaya çevrilerek basılmıştır (Korkmaz T. 2018, s. 213).

Görüleceği üzere, Hanlık öncesi dönemde bahsi geçen bu üç eserden yalnızca ikisi (Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'u ile Kırımlı Mahmud'un Yusuf ve Züleyha hikâyesi) Türkçedir. Türkçe olan bu iki eserden Mahmud'un Yusuf ve Züleyha hikâyesi elimizde değildir. Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'unun Türk dilinin hangi tarihî dil alanı çerçevesinde incelenmesi gerektiği ise hâlâ tartışma konusudur.

Hanlığın 1441/1442'de Hacı Giray Han tarafından kurulmasından kısa süre sonra 1475'te Osmanlı tabiiyetine girmesi, edebî gelişimini büyük

---

paralel olarak, halk arasında sözlü kültürde yaşayıp Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi, sonradan yazıya geçirilen edebî ürünlerdendir (Cin 2010, s. 215).

19 P. Falev, "Staro-Osmanskiy perevod 'Krimskoy' Poemy", *Zanucku Kollegu Vostokovedov: ZKV*, I, Leningrad 1925, s. 139-160.

20 İsmail Hikmet Ertaylan, *Yusuf ile Züleyha*, İstanbul 1960.

ölçüde etkilemiştir. Kırım Hanlığı'nın edebiyatı, genel olarak divan edebiyatı özelliği göstermekte ve Osmanlı Türkçesinin etkilerini taşımaktadır. Özellikle Kırım hanlarının pek çoğunun şair olması, İstanbul'da aldıkları eğitimin bir yansıması olarak şiirlerinde Osmanlı etkisini artırmıştır (Yüksel 1998b, s. 261; İsen 2000, s. 82-83; Gültekin İ. 2019, s. 7). İki devlet arasındaki dil etkileşimi yalnızca saray çevresindeki aydınlar ile sınırlı kalmamış, 17. yüzyıl saz şairleri Gözleveli Âşık Ömer ve Mustafa Gevherî de şiirlerinde Osmanlı Türkçesini kullanmışlardır (Akar 2008, s. 615). Ayrıca Kırım Hanlığı'nda, İstanbul'dan Kefe'ye, sonra da Bahçesaray'a gelen Osmanlı memur ve tacirleriyle binlerce yeniçerinin bulunması, seferlerde Osmanlı ordusuyla Kırım ordusunun uzun zaman bir arada kalması da Kırım dili, edebiyatı ve sanatı üzerinde Osmanlı etkisini artırmıştır (Yüksel 1998b, s. 263).

Kurnaz ve Çeltik'in tespitlerine göre (2009: 290);[21]

> "Hanlık döneminde Kırımlı 54 şairin adı bilinmektedir. Bunların 34'ünün memleketleri belli değildir. 12'si Kefeli, 4'ü Bahçesaraylı, 1'i Gözlevelidir. Han ve Han soylu şairlerin Bahçesaraylı olduğu göz önüne alındığında toplam 18 şairin hanlığın başşehrinden olduğu anlaşılır. Şairler, genellikle iyi eğitim görmüş; içlerinde kadı, müftü, müderris, nakîbüleşraf, kazasker, kaptan paşa, mirliva gibi görevlerde bulunanlar olmuştur. Şairler içinde 7 Mevlevi, 3 Gülşenî, 1 Kadirî ve 1 Halvetî mensubu vardır."

Kırım Hanlığı döneminde 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başından itibaren yetişen şairler şöyle sıralanabilir (Yüksel 1998b; Kurnaz vd. 1999; İsen 2000; Kurnaz - Çeltik 2009, s. 276-277):

- 16. yüzyıl: I. Mengli Giray Han (öl. 1514-15), I. Saâdet Giray Han (öl. 1538), Müdâmî (öl. 1540), I. Sahib Giray Han (öl. 1551),[22] I. Devlet Giray Han (Devletî) (öl. 1577), Mahmûd (ö.1582), Abdulbâki Bakâyî (ö.1591), Kefeli Hüseyin (öl. 1603), Ebûbekir Âlî (öl. 1605), Tâlibî Çelebi (öl. 16. yy.) Rammayıl Hoca (Yüksel 1998b, s. 260).
- 17. yüzyıl: Bora Gâzi Giray Han (Gazayî) (öl. 1607), Haydarzâde Mehmed Feyzî (öl. 1614), II. Saâdet Giray Han (Ârifî) (öl. 1635-

---

21 Kurnaz ve Çeltik; bu tespitlerine hanlığın kurulmasından önce, 13. ve 14. yüzyıllarda yaşadıkları bilinen Kul Ali ve Kırımlı Mahmud'u da dâhil etmiştir. Hanlık Dönemi'nde şiir yazmış bazı şairlerse bu tespitte yer almamış, tarafımızdan diğer kaynaklar taranarak yüzyıllara göre şairleri sıraladığımız listeye eklenmiştir.

22 Kurnaz - Çeltik 2009'a dâhil edilmemiştir. Elimize ulaşan şiiri olmamakla birlikte Osmanlılar'ın Kefe valisi olan Abdullah Rıdvan Paşazade'nin *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak* adlı eserinde, İstanbul'da rehine olarak kaldığı dönemde, Sahip Giray'ın Osmanlı padişahı Sultan Selim'e Kıpçak Türkçesi ile şiirler söylediği ayrıca Osmanlı Türkçesi ile de şiirler yazdığı anlatılmıştır (Yüksel 1998b, s. 261; İsen 2000, s. 83).

36), Hüsam Giray (Seyfî) (öl. 1636),[23] Canberk Giray Han (öl. 1636) (İsen 2000, s. 85; Gültekin İ. 2019, s. 91), Hüseyin De'bî (öl. 1639), Seyyid Abdülkerim Şerifî (öl. 1639), Abdullah Afifüddin (öl. 1640), Abdülaziz İzzî (öl. 1640), Bahadır Giray Han (Rezmî) (öl. 1641), Seyyid Musa Kelîmî (öl. 1644), Bahçesaraylı Hüseyin (Vecîhî) (öl. 1660), Seyyid Derviş Mehmed (Şefiî) (öl. 1671-72), IV. Mehmed Giray Han (Kâmilî-Hânî) (İsen 2000, s. 85; Kurtnezir 2000, s. 13) (öl. 1674?), Terkî (öl. 1674), Alican Âlî (öl. 1703), Lütfullah/Abdüllatif (Lütfî-Tatar Lütfî) (öl. 1703) (Kurnaz vd. 1999), I. Selim Giray Han (öl. 1704), Edib Efendi (öl. 17. yy.), Leylâ Bikeç (Yüksel 1998b, s. 260), Aşık Arif (Yüksel 1998b, s. 260), Toktamış Giray ve Şahin Giray.[24]

- 18. yüzyıl: Âşık Ömer (öl. 1707), Mehmed Kırımî (öl. 1708-9), Mustafa Gevherî (ö.1717?), Şahin Giray (Şâhî-I. Selim Giray Han'ın oğlu)[25] (öl. 1712), Mehmed Fakrî (öl. 1721?), Rahmetullah Şerif (öl. 1721?), Hanzâde Hanım (öl. 1724?), II. Mengli Giray Han (Nevaî) (öl. 1739), Can Muhammed Lâyıh (öl. 1748), Mustafa Rahmî Efendi (öl. 1751), Mehmed Rızâ (öl. 1757), Selim Divâne (Şeyh Selim el-Kırımî) (öl. 1757), Said Giray (Hurremî) (öl. 1759)[26], Ömer Besim (öl. 1781), Fürûgî Çelebi (öl. 18.yy.), Şahin Giray Han (Topal Ahmed Giray'ın oğlu)[27] (öl. 1787).

---

23 İsen'in aktardığına göre, Gazi Giray Han'ın oğlu olan Nureddin ve Kalgay Hüsam Giray, Seyfî mahlasıyla şiirler yazmıştır (2000, s. 85).

24 Hanlık makamına ulaşamamış Safa Giray Han'ın (öl. 1629) oğlu Kalgay Toktamış Giray hanedanın şair üyelerindendir (İsen 2000, s. 85; Gültekin İ. 2019, s. 21, 124). İsen; Safa Giray'ın, Şahin Giray adında Nureddin olan ve şiir yazan bir oğlundan daha bahsetmektedir (2000, s. 85). Aynı kaynakta, Şâhî mahlasını kullanan ve Safa Giray'ın torunu, Toktamış Giray'ın da oğlu olan ve yine Nureddinlik makamına yükselmiş bir başka Şahin Giray'ın (öl. 1717) daha adı geçmektedir. Bahsi geçen bu Şahin Giray'ın (öl. 1717), *Gülbün-i Hânân*'da da Nureddin olarak tayin edildiği ve şair olduğu bilgisi verilmektedir (Gültekin İ. 2019, s. 124).

25 *Gülbün-i Hânân*'da Şahin Giray, I. Selim Giray'ın kardeşi İslam Giray'ın oğlu olarak geçmektedir: *Selîm Giray Mekke'den geldikden sonra Kırım halkı, bu sevgili, büyük pâdişâhlarını tekrâr tahta çagırdıklarından, (1104) saferinde üçüncü defa olmak üzere, Selîm Giray Kırım tahtına geçdi ve büyük oglu Devlet Girayı kalgay ve kardeşi İslâm Girayzâde Şâhin Girayı nûre'd-dîn dikdi* (Gültekin İ. 2019, s. 115).

26 İsen'in aktardığına göre, "Hurremî mahlasını kullanan ve divan tertip etmiş olan Said Giray (öl. 1759) da şair ve yazar olarak dikkat çeken bir hanedan üyesidir. Berlin'de bulunan bir yazma, Said Giray'ın otobiyografisi ve divanını içermektedir (Kellner-Heinkele 1982, s. 32)" (2000, s. 86).

27 İsen, Şahin Giray Han'ın da Şâhî mahlasını kullandığını belirtmektedir (2000, s. 86).

- 19. yüzyıl: Abdullah Râmiz Paşa (öl. 1812), Ebûbekir Rif'at (öl. 1831?), Halîm Giray (Halîmî) (öl. 1824), İsmail Ferruh (öl. 1840-41), Mehmed Fâzıl Paşa (öl. 1882), Mehmed Nüzhet (öl. 1887), Salih Nesîm (öl. 1842), Şahbaz Giray (Sîretî-Hâlim Giray'ın oğlu)[28] (öl. 1836), Zekeriyyâ Nigâh (öl. 1819), Zîver Efendi (öl. 1829).

Kırım edebiyatını konu alan müstakil çalışmalarda adı geçen ve eserleri hakkında bilgi verilen Kırım Hanlığı döneminde yetişmiş şairlerin eserlerinin çoğu, Rusların Kırım'ı işgali sırasında yok olmuştur (Yüksel 1998b, s. 260).[29] Elde bulunan az sayıdaki eser de Osmanlı Türkçesi ile yazılmış divan edebiyatı ürünleridir.

Hanlık döneminde eser vermiş şairlerden yalnızca ikisinin Kırım Türkçesi ile yazılmış şiirleri elde bulunmaktadır. Bunlar, I. Mengli Giray Han ve Bora Gazi Giray Han'dır.

I. Mengli Giray Han (öl. 1514-15), Hacı Giray Han'ın oğlu ve Kırım'ın ikinci hanıdır. Kırım, onun yönetiminde Osmanlı tabiliğine girmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Türkçesinin etkileri henüz yoğun olmadığından Mengli Giray'ın şiirlerinde genel olarak Kırım Türkçesini kullandığı düşünülmektedir. Zira Mengli Giray Han'ın şiirlerinden sadece birkaç mısra günümüze ulaşabilmiştir. Tarihçi Seyyid Mehmed Rıza; 18. yüzyılda yazdığı *Es-Seb'ü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar* adlı eserinde, Mengli Giray Han'ın ilim ve edebiyata çok meraklı olduğunu ve her zaman şiirle uğraştığını bildirmektedir

28 İsen ayrıca bahsi geçen Şahbaz Giray'ın dedesi, Aslan Giray Han'ın oğlu olan Şahbaz Giray Han'ın (1728-1793) da Sîret mahlasıyla şiir yazdığını bildirmektedir (2000, s. 86). Şahbaz Giray Han'ın oğlu Hâlim Giray tarafından yazılan *Gülbün-i Hânân*'da ise Şahbaz Giray Han'ın şairlik ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır (Gültekin İ. 2019, s. 179-180).

29 Hanlık Dönemi Kırım Edebiyatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zühâl Yüksel, Kırım Türkleri Edebiyatı, "*Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)* (s. 259-301) içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158, Ankara 1998b; Cemâl Kurnaz - Halil Çeltik, "Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 6, 1998, s. 671-692; Cemâl Kurnaz - Halil Çeltik - Cafer Bekir - İsmail Kerim - Mehmet Şevket - Zühâl Yüksel, "Kırım Türk-Tatar Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C 13, T.C. Kültür Bakanlığı, 1999, Erişim adresi: https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78528/kirim-turk---tatar--edebiyati-13-cilt.html; Zakir Kurtnezir, *Qırımtatar Edipleri Ömür ve Yaratıcılıkları Akkında Kıska Malûmatlar*, Tavriya Neşriyatı, Aqmescit 2000; Mustafa İsen, "Kırım Hanedanının Şairliği", *bilig*, S 15, 2000, s. 81-90; Safter Nagayev - Rıza Fazıl, *Qırımtatar Edebiyatının Tarihi*, Aqmescit 2001. Cemâl Kurnaz - Halil Çeltik, "Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 51, 2009, s. 275-294; İbrahim Gültekin, *Halîm Giray Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri Dizisi: 615, Ankara 2019, Erişim adresi: https://ekitap.ktb.gov.tr

(Yüksel 1998b, s. 206-261). Hâlim Giray; *Gülbün-i Hânân* adlı eserinde, Mengli Giray'a ait Kıpçak Türkçesiyle yazılmış şu beyitleri aktarmaktadır:

"firāḳıñdın menim ḥālim ṣorar bolsañ eger cānā

köñülde nār u közde āb u dilde āh olur peydā

seniñ murġ-ı ẖayāliñi içide aṣramaḳ içün

bolubdır kirpigim birle ḳafes bu dīde-i binā

menim ol ẖan-ı Meñ͡gliş kim muḥannet-i mülki şāhımıñ

cihānda mülk ü mālına ġurūrım yoḳdurır aṣlā" (Hâlim Giray H 1287 / M 1870: 10).

Kırım Türkçesiyle yazdığı şiirleri günümüze ulaşabilmiş diğer Kırım şairi ise Bora Gazi Giray Han'dır. Devlet Giray Han'ın oğlu ve İslam Giray Han'ın kardeşi olan Bora Gazi Giray Han (öl. 1607), şiirlerinde *Gazaî* mahlasını kullanmıştır. İyi bir medrese eğitimi almış olan Bora Gazi Giray Han, Hanlık dönemi Kırım edebiyatının en önemli şairi kabul edilmektedir. Farsça rubaileri ve gazelleri bulunan, genellikle Osmanlı Türkçesinin etkisinde şiirler yazan Bora Gazi Giray Han, bazı eserlerini Kıpçak Türkçesi ile yazmıştır (Yüksel 1998b, s. 262; Kurnaz vd. 1999). Ertaylan, Bora Gazi Giray Han'ın eserlerinde kullandığı dil hakkında şu görüşleri dile getirmektedir:

> "Gazi Giray'ın dili ve özellikle şiirleri iki lehçeyi yansıtır. Biri ecdadının kullandığı Çağatayca'dır, bundan Gazayî'nin vazgeçmesi bir yana dursun… onu daha çok kuvvetlendirmiştir. 'Gül ve Bülbül' mesnevisini de o, bu lehçede meydana getirmiştir. Zaten Kırım'da, Türkiye İmparatorluğu ile bağlanmadan önce kullanılan edebî lehçe Çağatayca'ydı… Diğeri de Türkiye İmparatorluğu ile bağlandıktan sonra benimsenmeye başlanan Osmanlı lehçesidir… Elbette, ecdadının zamanından beri İstanbul'da bulunan birçok Giray, oradaki şair ve yazarların eserlerini öğrenip, onları taklit ederek Türkleşip Kırım'a han olarak geldikleri zaman kendileriyle gelen çeşitli âlimlerin, şairlerin ve memurların etkisinde kalırlardı. Böylece Osmanlı lehçesinin Kırım edebî lehçesine etkisi açıkça görünmektedir." (Ertaylan 1958, s. 61)

Bora Gazi Giray Han, çok sayıda eser vermiştir. Hâlim Giray, *Gülbün-i Hânân*'da Bora Gazi Giray Han'ın bir *divan*ı olduğunu bildirse de bu eser günümüze ulaşmamıştır (Ertaylan 1958, s. 64). Bora Gazi Giray Han'ın kırk iki gazelinden oluşan *divançe*si, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yayımlanmıştır.[30] Bu divançenin dışında kalan başka gazel, kıt'a, beyit ve

[30] İsmail Hikmet Ertaylan, *Gazi Giray Han Hayatı ve Eserleri*, Ahmed Said Basımevi, İstanbul 1958, s. 65-89.

rubaileri de bulunmaktadır (Abduvaliyeva Er 2011, s. 42-43). Gazi Giray, üç mesnevi yazmıştır; bunlardan ikisi günümüze ulaşmıştır. *Dolâb* mesnevisi, iki varak ve kırk bir beyitten oluşan didaktik bir eserdir. Eserin dört nüshası bulunmaktadır (Abduvaliyeva Er 2011, s. 43). Ertaylan, bu mesnevinin tıpkıbasımını yayımlamıştır (Ertaylan 1958, s. 46-50). Gazi Giray Han'ın elde bulunan diğer mesnevisi ise *Gül ü Bülbül*'dür. Ertaylan; eserin St. Petersburg Kütüphanesinde, Fuzûlî'nin *Leylâ ü Mecnûn*'unu ile aynı yazma içinde bulunduğunu aktarmaktadır. Ertaylan ayrıca mesnevinin bölüm başlıklarını vererek otuz sekiz beyitlik mukaddime kısmıyla hatimesinden on beyit yayımlamıştır (1958, s. 50-53). *Gül ü Bülbül* mesnevisi, Kıpçak Türkçesi özellikleri ağır basan bir Kırım Türkçesi ile yazılmıştır (Kurnaz - Çeltik 1998, s. 675; Kurnaz - Çeltik 2009, s. 284; Abduvaliyeva Er 2011, s. 44; Fazıl 2019, s. 419). Bazı kaynaklarda mesnevinin dili Çağatayca olarak nitelenmiştir (Ertaylan 1958, s. 61; Özkan M. 1996, s. 223; Uzun M. İ. 1996, s. 452). Gazaî'nin elde bulunmayan ancak *Târîh-i Peçevî* adlı eserde bahsi geçen *Kahve ile Bâde* adlı bir mesnevisi daha olduğu bilinmektedir (Uzun M. İ. 1996, s. 453; Abduvaliyeva Er 2011, s. 45). Bu edebî eserlerin yanı sıra Kırım hanı sıfatıyla Osmanlı padişahlarına, vezirlere, devlet adamlarına; Hoca Sâdeddin Efendi, Hüseyin Kefevî ve Vaiz Emîr Efendi gibi ulemaya gönderdiği manzum ve mensur Arapça ve Türkçe mektupları da bulunmaktadır (Uzun M. İ. 1996, s. 453; Abduvaliyeva Er 2011, s. 45; Gültekin İ. 2019, s. 82).

I.2.2. Resmî Yazışmalar

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri; onların uygarlık seviyeleri, idari teşkilatlanma konusundaki başarıları, iç işleri ya da dış işleri ile ilgili meseleleri çözme yöntemleri, kültürel etkilenmeleri gibi konularda pek çok göstergeyi içerir. Bu nedenle hem tarihî hem de çağdaş dönemlere ait resmî yazışmalar, söz konusu devletlerin siyasi ve kültürel tarihi ve ayrıca dilleri konusunda da çok şey söylerler. Bu anlamda, resmî yazışmalar üzerine yapılacak incelemeler, hem *tarih* hem *dil bilimi* hem de *diplomatik*[31] gibi bilim

[31] Tarih bilimine yardımcı olan bilim dallarından biri sayılan *diplomatik* (İng. *diplomatics*, Alm. *Diplomatic*, Fr. *diplomatique*) bilimi, resmî yazışmalar üzerinde yaptığı incelemelerin sonuçları aracılığıyla *tarih*e kaynaklık eder. İslam geleneğinde kısaca *ilm-i inşâ* veya *fenn-i kitâbet* adı verilen diplomatik veya *diplomatika*, kısaca vesika veya belge bilimi şeklinde tanımlanabilir ve özellikle hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve içerik yönünden inceleyen bir bilim dalıdır (Gök 2008, s. 731-732). Ayrıntılı bilgi için bk. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yay., İstanbul 1994; Jan Reychman - Ananıasz Zajaczkowski, *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*, (Çev.: Mehmet Fethi Atay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.,

dallarına önemli katkılar sağlar. Altın Ordu Devleti ve onun devamı olan Kırım Hanlığı dönemine ait resmî yazışmalar da Türk-Moğol devlet geleneğinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır.

Kırım Hanlığı'nın diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nde olduğu gibi Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin, diğer yandan da Osmanlı-Türk uygulamalarının etkileri altında şekillenmiştir (Reychman - Zajaczkowski 1993, s. 176-177; Özyetgin 2002, s. 823). Çoğunluğu Türklerden oluşan Deşt-i Kıpçak sahasında kurulmuş olan Altın Ordu Devleti, bozkır devleti karakterinde olup sade bir idari teşkilata sahiptir ve Türk devlet teşkilatlanması ve kültürünün etkisini yoğun olarak taşımaktadır (Kafalı 1976, s. 116). Ekonomik açıdan büyük ölçüde Avrupa'dan beslenen Altın Ordu Devleti, kültürel açıdan Doğu'ya bağlı kalmış ve genel olarak Uygur etkisiyle şekillenmiş olan Türk-Moğol devlet geleneğini ve yine Uygur kökenli yazışma geleneğini yaşatmıştır (Özyetgin 2009, s. 445). Aynı gelenek, Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Kırım ve Kazan Hanlıklarında da devam etmiştir.

Kırım Hanlığı'nın diplomatik geleneğini etkileyen bir diğer kültürel unsur da Osmanlı Devleti'nin yazışma geleneğidir. Osmanlı Devleti'nin diplomatikası, genel olarak İslam devletlerinin diplomatika geleneklerinin izlerini taşır. Hz. Muhammed döneminden başlayarak özellikle yabancı ülkelerle yapılacak resmî yazışma usulleri ve tekniklerinde dikkat edilmesi gereken kurallara büyük bir özen gösterilmiş; yazışma kural ve tekniklerini uygulamadaki bu titizlik, bir gelenek olarak diğer İslam devletlerine olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne de yansımıştır (Gök 2008, s. 738-739). Ancak bu gelenek, Harezm'de şekillenen Fars geleneği (Gök 2008, s. 737) ve Türk-Moğol kökenli İlhanlı geleneğinin etkisiyle kendine özgü bir şekil almıştır. Osmanlı diplomatikası konusunda çalışan Polonyalı Jan Reychman ve Ananiasz Zajaczkowski ise Osmanlı diplomatikası üzerinde Fars kültürü yanında Çin ve Uygur geleneklerinin etkisine vurgu yapmaktadırlar. Reychman ve Zajaczkowski, Osmanlı diplomatikasının kökenini Orta Asya Türk devletlerine bağlamakta ve Osmanlı diplomatik modellerinin aslında Çin ve Uygur geleneklerinden oluşan bir şekli yansıttığını ileri sürmektedirler (Gökbilgin 1992, s. 14-15). Polonyalı bilginlere göre bu model, Orta Asya'daki Türk-İslam devletleri tarafından yani Samanoğulları'ndan (875 - 999) başlayarak Gazneliler (969 - 1191), Karahanlılar (840 - 1212), Selçuklular (1040 - 1299)

İstanbul 1993; Nejdet Gök, "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya 'İlm-i İnşâ'", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 20, Konya 2008, s. 731-746.

ve İlhanlılar tarafından geliştirilmiş ve oradan da Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir (Gökbilgin 1992, s. 14).

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri içinde şekillenen türle;, siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerin yarattığı ihtiyaca göre oluşur. Siyasi, sosyal ve ekonomik etkinlikleri yoğun olan ve dolayısıyla bu etkinliklerle birlikte ortaya çıkan kurumları, gelişmiş ve çeşitlenmiş bulunan devletlerin resmî yazışma türleri de o oranda gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Devletin iç işlerinde ve diğer devletlerle yürüttüğü dış işlerinde izlediği siyasetin, ticari etkinliklerinin ve toplumsal hayatın düzenini sağlamaya dönük uygulamalarının yarattığı ihtiyaçla ortaya çıkan resmî yazışmalar, tarihsel ve coğrafi etkilerle şekillenen diplomatika geleneği içinde kendi türlerini yaratmıştır. Altın Ordu ve Osmanlı Devletlerinin resmî yazışma gelenekleri altında şekillenen Kırım Hanlığı diplomatikasında da karşımıza çıkan tespit edilebilmiş resmî belgeler, *yarlık* ve *bitik* olmak üzere iki türe ayrılmaktadır.

I.2.2.1. Yarlık

İçerik bakımından "hanın emir ve isteklerini içeren bir mektup türü" olan *yarlık*,[32] diplomasi yazışmaları içinde özellikle Altın Ordu sahasında sıkça

[32] Sir Gerard Clauson, [+*lıġ*] sıfat yapım ekine rağmen *yarlıġ* sözcüğünün etimolojisinin tam olarak yapılamadığını belirtmektedir (EDPT.966). Wilhelm Radloff, sözcüğü "bildirim, duyuru, haber, malumat" anlamlarına gelen *yar* (3) (Radloff 1905, s. 100) sözcüğüne [+*lık*] ekinin getirilmesiyle açıklamakta ve "ilan etme, bildirme, kararname, emir" anlamlarını vermektedir (Radloff 1905, s. 141). Gerhard Doerfer; bir *yar* "seslenme, nida, ilan etme" ad kökü, bir de **yar*- "hüküm vermek, kararlaştırmak" eylem kökünden bahsetmekte ve *yarlıġ* sözcüğünü **yar-ıl-ıg* biçiminde eylem gövdesinden yapılmış bir ad saymaktadır (TMEN IV.1849). Şinasi Tekin, *yar* "salya, sümük" > *yar-lıġ* "sefil, fakir, acınacak durumda olan" türetmesini yapmakta ve *yarlıka*- eyleminin de bu yolla *yar+lıg+ka*- "birisinin acısının farkına varmak, merhamet etmek, ihsan etmek" biçiminde oluştuğunu belirtmektedir. Tekin, soyut olan bu *yarlıgka*- "merhamet etmek, acımak" kavramından somut olan "konuşmak, emir vermek" kavramına anlam geçişi olduğunu kabul etmektedir (Tekin Ş. 2014a, s. 198-206). Mustafa Öner ise sözcüğün kökünü *yarı* "yardım" (<ET *yar*-; *egir*- > egri gibi) olarak kabul etmekte ve *yarı-lıg* > *yarlıg* > *yarlı* "yardım edilen, yardıma muhtaç, fakir"; *yarı-lık* "yardımlık söz, ihsan; emir, buyruk"; *yarlıg-ka*- "yardımda bulunmak, ihsan etmek, lütfetmek; buyurmak, emretmek" etimolojilerini vermektedir (Öner 2004, s. 3-4). *Yarlıġ* sözcüğünün "ferman, emir, buyruk" gibi anlamlarıyla Türkçenin tarihsel dönemlerindeki kullanımı oldukça yaygındır. Eski Türkçe Dönemi'nde "üst rütbeden biri tarafından alt rütbeden birine verilen emir" anlamında kullanılan *yarlıġ* sözcüğü, Moğolcada da *carliġ*/*carlik̹* şeklinde "hükûmet buyruğu" anlamıyla bir teknik terim olarak geçmektedir (EDPT.966). *Yarlıġ* sözcüğüne [+*ka*] addan eylem yapma eki getirilerek oluşan *yarlıka*- "(Tanrı) buyurmak, lütfetmek, esirgemek" eylemi, Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında geçmektedir (Tekin T. 2008, s. 186). Uygur sahasında sivil belgelerde sıkça karşımıza çıkan *yarlıġ* sözcüğü (Arat 1964, s. 26-31), Budist metinlerde de *sūtra* karşılığı olarak "dinî hüküm/emir" anlamıyla kullanılmıştır (EDPT.967). Karahanlı, Harezm, Çağatay ve

kullanılan bir terim olmuştur. Yarlık, Moğol diplomatikasında da hanların kendi tabiiyetindeki devletlerin hükümdarlarına gönderdikleri mektuplara ad olarak kullanılmıştır. Yarlıklar, ferman niteliğindedir ve emir mahiyeti taşır. Bu nedenle ancak üst rütbeden biri tarafından alt rütbedeki birine emir iletmek ya da herhangi bir imtiyaz vermek için yazılırlar. Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına gönderdikleri mektuplar, yarlık değil *bitik*tir. Yarlıklar, yazılış amaçları ve içeriklerine göre *tarhanlık yarlıkları*, *soyurgal yarlıkları* ve *diplomatik yarlıklar* olmak üzere üç başlık altında incelenirler.

Hanın istediği kişi veya kurumlara verdiği ve sahibine her türlü vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddi imkân ve imtiyazlar veren yarlıklar *tarhanlık yarlıkları* adını alır (Özyetgin 1996, s. 75; Özyetgin 2002, s. 823). Altın Ordu ve Kırım Hanlığı sahasına ait pek çok tarhanlık yarlığı bulunmaktadır. Bizzat han tarafından verilen tarhanlık yarlıkları, tarhanlık kurumunun resmî onay belgeleridir.

Tarhanlığın bir imtiyaz unvanı ve kurumu olarak gelişmesi ve şekillenmesi Moğollar döneminde gerçekleşmiştir (Özyetgin 2005, s. 129). Tarhanlık; Moğollarda, devlete büyük hizmetleri dokunan yüksek memurlara, arazi sahiplerine, tüccarlara birçok imtiyazlar tanımak üzere verilen bir şeref rütbesi olarak yer almıştır (Togan 1981, s. 97).

Tarhanlık kurumunun temel işlevi, vergi muafiyeti sağlamasıdır. Altın Ordu ve Kırım tarhanlık yarlıklarında pek çok vergi ve iş, hizmet yükümlülüğü sıralanmaktadır. Halkın nakdî ve ayni olarak ödediği toprak, tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgili vergiler yanında, bedenen çalışarak ya da ürünü, hayvanı ya da malını devlet yararına sunarak yerine getirmesi gereken iş ve hizmet yükümlülükleri vardı. Tarhanlık yarlıkları, verildikleri tarhanlara bu yükümlülüklerden muafiyet sağlamaktaydı.

Hanın istediği kişi veya kurumlara, hizmetleri karşılığında ihsan ettiği bir imtiyaz olarak tarhanlık; Moğol devletlerinde ayrıca kişiye kanuni bir dokunulmazlık da getiriyordu. Tarhanlar, izin almadan saraya girebilmekte ve savaşlarda elde edilen ganimetten pay almaktaydılar; dokuz ayrı suça kadar suçlarıyla ilgili sorgulanmayıp bu durum dokuz nesil boyunca sürmekteydi (Donuk 1988, s. 46).

Osmanlı sahalarında da *yarlıġ* sözcüğü teknik terim olarak “emir, ferman” anlamlarıyla geçmektedir. Osmanlı’da *fermân* kelimesinin karşılığı olan *yarlık* kelimesi Osmanlı’ya İlhanlı ve Kırım Türkleri vasıtasıyla ulaşmıştır (Ögel 1982, s. 231-232). Oğuzlar ise *yarlık* yerine *buyruk* kelimesini kullanmışlardır. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *carlık* kelimesi “imparatorun resmî devlet emri” anlamıyla kullanılmıştır (Gültekin H. 2009, s. 327).

Söz konusu yarlıklar; sadece yerli halka değil, Cengiz Han döneminden itibaren hâkim olunan bölgelerdeki çeşitli dinlerin ruhban sınıflarına da verilmiştir. Moğol döneminde din adamları genellikle vergilerden muaf tutulmuştur. Cengiz Han ve halefleri tarafından Moğolca ve Çince olarak yazılan bu belgelerin düzenlenişi, Türkçe tarhanlık yarlıklarıyla benzerlikler göstermekle birlikte, çok daha kapsamlı bir imtiyaz alanına sahiptirler. Cengiz döneminden itibaren din adamlarına sağlanan bu ayrıcalıklar, sonraki Türk-Moğol devletlerinde de devam etmiştir. Altın Ordu hanları tarafından Rus knezlerine, Rus Ortodoks Kilisesi'ne ayrıca İtalyan tüccarlara da tarhanlık yarlıkları verilmiştir (Özyetgin 2005, s. 133).

Soyurgal, genel olarak Cengiz Han sonrası kurulan Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen devletlerinde verilen ve veraseten geçebilen "ihsan, bağış"tır (Ölmez M. 2010, s. 167). Sözcüğün asıl anlamı, "ihsan belgesi; hükümdarın bir kişiye verdiği ödül"dür. İdari anlamda ise "toprağa dayalı, vergiden muaf tımar/ikta" demektir (TMEN I.351).[33] Hükümdarın hizmetindekilere ihsanı olarak ifade edilen soyurgal tabiri ile daha çok bir arazi kastedilmiştir. Devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli askerlere, büyük başarılar karşılığı ödül olarak emlâk ve arazi bağışı yapılmıştır. Bu tür arazilere Türkçede *kopı* (< Moğ. *khobı*), Selçuklular'da ise *iktâ-i temlik* denilmiştir (Paydaş 2006, s. 195). Hükümdarların üstün hizmetler karşılığında kişilere ihsan ettiği bu tür araziler, Moğol devletlerinde soyurgal terimiyle ifade edilmiştir (Togan 1981, s. 287).

Soyurgal sahibi, bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkını kazanmıştır. Bu müessese, zamanla veraset yolu ile intikal eder hâle gelmiştir. Soyurgallar, din adamları ve ibadet yerleri için de verilmiştir. Bürokratik yapısı zayıf olan geleneksel devlet; taşrada kendi bölgelerinde idari, mali, adli işleri yürüten yerleşik zümreleri bertaraf edip bir otorite boşluğu yaratmaktansa onlarla ittifakı tercih etmiştir. Soyurgalın askerî önderlere, toprak sahiplerine ve ruhani liderlere bahşedilmesi; onların kendi bölgelerinde, orduya katkı sağlayarak, imar işlerini gözeterek, güvenlik konularını yürütüp vergi toplamak gibi mali sorumlulukları yerine getirerek devlete yardımcı olmalarını sağlamıştır (Ortaylı 1978, s. 73). Soyurgalın ayırıcı özelliği, veraset yoluyla intikal

[33] *Soyurgal* sözcüğü, Eski Türkçede ilk olarak Budist Uygur metinlerinde *tsoyurka-* "merhamet etmek, bağışlayıcı olmak" (< Çin. *tz'u* "merhamet, acıma" EDPT.556) şeklinde görülen eyleme Moğolca eylemden ad yapan {*-l*} ekinin gelmesiyle türemiştir. Erken dönemde Moğolcaya geçmiş olan eylem, bu sahada *soyurka-* biçiminde görülmektedir (EDPT.556). *Soyurka-* eylemi, Moğolcada "bağışlamak, ödüllendirmek, lütufta bulunmak"; *soyurgal* sözcüğü ise "lütuf, ödül, ihsan" anlamlarını kazanmıştır (Ölmez M. 2010, s. 169-170).

etmesidir yani hükümdar tarafından soyurgal olarak bir kimseye bağışlanan arazi, o kişinin özel mülkü hâline gelir. Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî Devletlerinde görülen soyurgal (Paydaş 2006, s. 196), Moğol devlet geleneğini sürdüren Altın Ordu ve Kırım Hanlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Altın Ordu ve Kırım sahasında verilen pek çok yarlıkla hanlar, çok sayıda soyurgal arazi bahşetmişlerdir.

Diplomatik ilişkilerle ilgili olarak yabancı hükümdarlara gönderilen yarlıklar ile emir iletmek amacıyla yazılmış, iç yazışma niteliğindeki yarlıklar *diplomatik yarlık* olarak değerlendirilir (Özyetgin 1996, s. 75; Özyetgin 2002, s. 823). Kırım Hanlığı sahasına ait bilinen en eski tarihli diplomatik yarlık, Kırım Hanlığı'nın ikinci hanı Mengli Giray Han tarafından Kırkyer halkına verilen Nisan 1478 - Mart 1479 (H 883) tarihli yarlıktır (Usmanov 1979, s. 35; Vásáry 1987, s. 12). Kırım Hanlığı dönemine ait diplomatik yarlıklara ilişkin örneklerin çoğunu, Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilen mektuplar oluşturmaktadır. Eldeki çalışmanın birincil kaynağını oluşturan Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, bu diplomatik yarlıkları içermektedir. Söz konusu çalışmada yer alan belgeler arasında çok sayıda yarlık, şartname, vergi (*tiyiş*) kayıtları, diplomatik mektuplar ve özel mektuplar bulunmaktadır.

Yarlık ve bitiklerle ilgili yapılmış çalışmalarda tespit edilmiş, Kırım Hanlığı'na ait 16 tarhanlık yarlığı, 28 soyurgal yarlığı ve 104 diplomatik yarlık bulunmaktadır.

I.2.2.2. Bitik

Bitik, Altın Ordu ve Kırım resmî yazışma geleneği içerisinde karşımıza çıkan karakteristik teknik terimlerden biridir. Bu sahadaki teknik anlamı ile "çeşitli konularda bilgi alıp vermek için hanların, padişahların birbirlerine ya da başkalarına gönderdikleri emir mahiyetinde olmayan diplomatik mektuplar" (Özyetgin 1996, s. 74-75) olarak tanımlanabilen bitik sözcüğü, ET. *biti:*- [< **bit* (< Çin. *pi*[34] "yazı fırçası") + i-][35] "yaz-" (EDPT.299b) fiilinin

[34] Clauson tarafından sözcüğün Çincedeki kaynağı olarak gösterilen *pi* sözcüğü yerine Şinasi Tekin, Çin. *bi(e)t* "fırça" sözcüğünü esas almaktadır (Tekin Ş. 1993, s. 22).

[35] Annemarie von Gabain ve G. Clauson tarafından genel olarak kabul gören bu etimolojiye (Gabain 2003, s. 268-269; EDPT.299b), Abdülkadir Donuk karşı çıkmaktadır. Donuk, MÖ 3. yüzyılda Orta Asya Türk kütlesinden ayrılmış bulunan Bulgar Türklerinin dilinde mevcut olan *ir*- "yaz-" eyleminin varlığını kanıt göstererek Türklerin yazıyı çok eski çağlardan beri bildiklerini belirtmekte ve uzun zamandır bildikleri yazma eylemine ad olması için yabancı bir dilden sözcük almış olamayacaklarını ifade etmektedir. Donuk'a göre, Eski Türk yazısı fırça ile değil, "run" karakterinden dolayı sert kalemle yazılan bir kitabe yazısıdır (Donuk 1988, s. 67-68). Genel kabul gören bu etimolojiyi tartışmaya açan

üzerine fiilden isim türeten [-*g*] ekinin gelmesiyle oluşmuştur (EDPT.303a). Eski Türkçe Dönemi'nde "yazı, kitap, mektup, belge" anlamlarıyla kullanılan sözcük, Uygur yazışma geleneği içerisinde özel bir teknik terim olarak "sözleşme" anlamını da kazanmıştır. Sözcük; Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Osmanlı sahalarında temel anlamına yakın olarak "kitap, mektup, yazma, yazı, belge" anlamlarıyla kullanılmıştır.[36] Selçuklu ve Beylikler zamanında *biti* ve *bitik* sözcükleri "ferman, berat" karşılığı olarak geçmektedir (İpşirli 1992, s. 225). Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de "berat, ferman, mülkname" gibi belgeler *biti* olarak adlandırılmıştır (Özyetgin 2002, s. 826). Osmanlı-Türk resmî yazışmalarında "yazı" için kullanılan teknik terimlerin başında da *biti* gelmektedir (Reychman - Zajaczkowski 1993, s. 155).

"Mektup" anlamıyla Altın Ordu ve Kırım yazışmalarında kullanılan *bitik* sözcüğünün yanında *biti-*, *bitil-* eylemleri de "yazmak, yazılmak" için kullanılmıştır. Yine bitikleri yazan devlet görevlileri de *bitikçi*, *bitkeçi* olarak adlandırılmış ve *divan bitikçisi* / *bitkeçisi* Altın Ordu ve Kırım devlet teşkilatında önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, bitik ve yarlıkların giriş kısmında, belgenin hitap ettiği devlet memurlarının sıralandığı bölümde de açıkça görülmektedir. Özellikle tarhanlık yarlıklarında derecelerine göre sıralanan meslek grupları içinde divan bitikçileri en ön sıralarda gelmektedirler (Özyetgin 2002, s. 827).

Altın Ordu ve Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar; yarlık değil, bitiktir (Kurat 1940, s. 4). Yarlık, ferman mahiyetindedir ve emir niteliği taşır (Kurat 1940, s. 4; Özyetgin 1996, s. 75). Oysa Osmanlı'nın tabiiyetinde olan Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına

---

bir diğer araştırmacı da Hatice Şirin User'dir. "Türkçede *yaz-* 'Yazı Yazmak' Fiili Üzerine" başlıklı çalışmasında; yazıyı kullanmış tüm eski toplumlarda, "yazı yazmak" anlamına gelen sözcüklerin "resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek" hareketlerini karşılayan eylemlerle köken birliği içinde olduklarını belirten User, bugünkü anlamıyla yazı yazma bilgisine ulaşıncaya kadar toplumların öncelikle sert yüzeyler üzerine ucu sivri nesnelerle çeşitli semboller ve işaretler çizdiklerini ve zamanla "resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek" hareketlerini karşılayan eylemlerin "yazı yazmak" anlamını kazandığını ifade etmektedir. User, çalışmasında genel olarak *yaz-* eyleminin kökeni üzerine tartışsa da Türkçede "yazı yazmak" anlamında kullanılan *biti-* eyleminin de benzer bir tarihsel gelişmeyle Türkçe *bıç-* eyleminden türemiş olabileceğini belirtmektedir. *biti-* eyleminin günümüz Moğolcasında *biçi-* şeklinde yaşadığına dikkat çeken User, Türkçe /t/ ~ Moğolca /ç/ denkliğini hatırlatarak Moğolca /ç/'nin ikincil olduğu hususunda Poppe tarafından ortaya atılan tartışmayı, bu düşüncesine kanıt olarak göstermektedir (User 2004, s. 570).

36 *bitig* "kitap, mektup, yazma, yazı, yazılı şey, kâğıt", DLT.IV.96; *bitig* "mektup", KB.III.94; *bitig* "mektup, ferman" NF.III.71; *bitig* "yazı, mektup, ferman" KE.II.116; *biti* ~ *bitig* "yazılmış şey, mektup, senet, belge, Defter-i âmâl" YTS.36; *bitik* "yazu, mektub, nâme" ŞSül.89.

emir niteliğinde mektuplar göndermiş oldukları düşünülemez. Yarlıkların sonunda, yazılan belgenin bir yarlık olduğu belirtilir ancak bitiklerde, bitik ya da biti sözü her zaman geçmez (Kurat 1940, s. 4; Özyetgin 2002, s. 826).

I.2.2.3. Yarlık ve Bitiklerle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Kırım ve Kazan Hanlığı yazışmalarını da içine alan Altın Ordu yazışma geleneği ve bu gelenek içindeki en önemli türler olan yarlık ve bitikler ile ilgili olarak yerli ve yabancı Türkologlar tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. J. Von Hammer-Purgstall (1818), V. V. Grigor'yev (1842, 1844), W. Radloff (1889), I. N. Berezin (1850, 1851, 1852, 1872a, 1872b), P. Melioranski (1904), A. N. Samoyloviç (1917, 1918, 1926/1939, 1927a/1960, 1927b), A. B. Taymas (1928), H. Abdullahoğlu (1934, 1935), F. Kurtoğlu (1937) gibi araştırmacıların yarlık metinleri ve Uygur etkisinde şekillenen Moğol yazışmaları üzerine yaptıkları çalışmaların ardından, konu üzerinde Türkiye'de yapılan ilk toplu çalışma, Akdes Nimet Kurat'ın İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Altın Ordu ve Hanlıklar dönemine ait belgelerin toplu basımını içeren çalışmasıdır (Kurat 1940). Çalışmada, yarlık ve bitikler tarihî açıdan değerlendirilmiş ancak metinler; dil özellikleri, üslup ve biçim açısından incelenmemiştir. Halasi-Kun'un Kazan dilinin tarihî seyrini tespit edebilmek için, Kazan hanı olduğu dönemde Sahib Giray Han tarafından Kazan halkına verilen tarhanlık yarlığı ile Altın Ordu hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen bitikleri karşılaştırdığı çalışmasını (Halasi-Kun 1949) da burada anmak gerekir.

Altın Ordu yazışma geleneğini hem biçim hem de içerik olarak bir bütün hâlinde inceleyen ve belgelerin ayrıntılı birer tasnifini yapan Mirkasım Usmanov (Usmanov 1979) ve Istvan Vásáry'nin (Vásáry 1987) çalışmaları da konu açısından önemlidir. Usmanov, çalışmasında Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait o güne kadar bilinen tüm yarlıkları tasnif etmiş; belgeleri içerik ve biçim açısından tanıtarak Türk-Moğol paleografyası ve diplomatik üslup özellikleri üzerinde durmuştur. Vásáry'nin çalışmasında ise özellikle Altın Ordu resmî yazışma geleneğinin işleyişi ve bu gelenekteki teknik terimler incelenmiştir. Vásáry ayrıca Usmanov'un çalışmasına da dayanarak Altın Ordu ve halefi olan hanlıklarda 1552'ye kadar yazılmış mevcut belgelerin eleştirel bir listesini de yapmıştır.

Türkiye'de ise mevcut metinlerin dil ve üslup açısından toplu olarak değerlendirildiği tek çalışma, A. Melek Özyetgin tarafından *Altın Ordu*, *Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* adıyla hazırlanan ve 1996 yılında basılan çalışmadır. Özyetgin, çalışmasında 18 yarlık ve bitik metnini dil özellikleri ve yazışma geleneği açısından incelemiş; metinlerin Türk dili tarihi açısından önemlerini ortaya koymuştur. Yine

Özyetgin, Altın Ordu Hanlığı'nın resmî yazışma geleneğini bir bütün olarak incelediği bir başka çalışmasında (Özyetgin 2002); Kurat 1940, Usmanov 1979 ve Vásáry 1987'de incelenen 1552 tarihine kadar yazılmış yarlık ve bitiklerin bir listesine de yer vermiştir. Özyetgin'in 1996 tarihli çalışmasında incelenen metinler üzerinde, Tuğba Salkım tarafından bir söz dizimi incelemesi yapılmış ve yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur (Salkım 2012).

Kırım hanlarına ait 15 yarlık metnini, dil özellikleri ve üslup açısından inceleyen Banu Sıtkı Özkul; bir diplomatik tür olarak yarlıkların özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Söz konusu çalışmada orijinalleri Kırım Devlet Arşivinde kayıtlı bulunan, 1549 - 1597 yılları arasında yazılmış, Sahip Giray Han'a ait dört soyurgal yarlığı; Devlet Giray Han'a ait bir soyurgal yarlığı, bir tarhanlık yarlığı; 2. Mehmet Giray Han'a ait üç soyurgal yarlığı, iki tarhanlık yarlığı; İslam Giray Han'a ait bir soyurgal yarlığı; 2. Gazi Giray Han'a ait bir soyurgal yarlığı, iki adli-soyurgal yarlığı incelenmiştir (Sıtkı Özkul 2011). Son olarak Kırım Hanlığı ile Polonya-Litvanya arasındaki diplomatik ilişkileri incelediği eserinde Dariusz Kolodziejczyk (2011), 71 diplomatik belgeyi yayımlamıştır. İki devlet arasında 15-17. yüzyıllar arasında yaşanan diplomatik ilişkileri bir tarihçi gözüyle değerlendiren Kolodziejczyk, incelediği belgelerden 16'sını yarlık olarak kaydetmiştir.

Kırım Hanlığı'na ait diplomatik yazışmalar üzerine toplu bir metin yayınını içeren çalışmaların başında, eldeki çalışmanın temel kaynağını oluşturan Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov'un 1864 yılında St. Petersburg'da yayımlanan *Materialı Dlya İstorii Kırımskago Kanstva* ("Kırım Hanlığı İçin Materyaller") adlı çalışması gelmektedir. Bu hacimli külliyatta orijinalleri Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan, Kırım hanları ya da devlet adamları tarafından Rus ve Leh hükümdarlara ya da devlet adamlarına gönderilmiş 378 adet diplomatik belge yer almaktadır. Çalışmada yer alan belgeler arasında çok sayıda yarlık, şartname, vergi (*tiyiş*) kayıtları, diplomatik mektuplar ve özel mektuplar bulunmaktadır. Belgeleri yayımlayan Vel'yaminov-Zernov; çalışmanın ön sözünde, St. Petersburg İmparatorluk Üniversitesinde Tatar dili hocası olarak çalışan Molla Hüseyin Feyizhanov'un Rusya İmparatorluğu İlimler Akademisinin görevlendirmesiyle Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde çalıştığını ve söz konusu belgelerin Arap harfli Türkçe orijinallerinin kopyalarını aldığını anlatmaktadır. Külliyat; 1864 yılında, Vel'yaminov-Zernov başkanlığında, Feyizhanov tarafından, dökme Arap harfleriyle dizdirilerek tıpkıbasım şeklinde yayımlanmıştır. Çalışma, 2009 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından özel bir kütüphanede bulunmuş; A. Melek Öyetgin ve İlyas Kamalov tarafından hazırlanarak bir inceleme ile *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar* (Vel'yaminov-Zernov 1864/2009) adı ile basılmıştır. Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da yer

alan diplomatik belgelerin çeviri yazılı metin yayınını ve dizinini içeren bir çalışma ise Faysal Okan Atasoy tarafından hazırlanmış ve Aralık 2017'de yayımlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM: YAPI AÇISINDAN FİİLLER

II.1. BASİT YAPIDAKİ FİİLLER

Korkmaz, basit fiilleri “kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan kök fiiller” olarak tanımlamaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 488).

J. Deny’e göre Türkçede basit fiiller; ünlü, ünlü-ünsüz, ünlü-ünsüz-ünsüz, ünsüz-ünlü, ünsüz-ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü şeklinde sınıflandırılabilir (Deny 1941, s. 78).

Banguoğlu; Türkçede kelime köklerinin genelde tek heceden oluştuğunu, bu nedenle iki veya daha fazla heceden oluşan sözcüklerin eski ya da yaşayan birtakım eklerle yapıldığını belirtmektedir. Banguoğlu’na göre, bazı iki veya üç heceli kelimelerin daha fazla çözümlenmesi zor olmasına karşın (*otuz*, *kanat*, *bırak-* gibi) çoğu tek heceli sözcükler birer açık heceden ibaret köklere indirilebilmektedir (*sun-* < *su-*, *sat-* < *sa-*, *sın-* < *sı-* gibi). Banguoğlu; verdiği örneklere dayanarak kelime köklerinin tespitinin her zaman mümkün olmadığını, bu yüzden de bazı çok heceli kelimeleri de kök saymak gerektiğini belirtir. Banguoğlu, Türkçe kelime köklerini *isim kökleri* ve *fiil kökleri* olarak ikiye ayırır (Banguoğlu 1974, s. 145-146).

Ergin; Türkçe kelime köklerinin genellikle tek heceli olduğunu, pek çok kelimenin kökünün tek heceye kadar indirilebildiğini söylemektedir. Türkçenin karanlık devirlerine inmenin mümkün olması durumunda, Eski Türkçe de dâhil olmak üzere, bugün tek heceye indirilemeyen kelimelerin de tek heceye kadar indirilebileceğini belirtmektedir (Ergin 2013, s. 107). Kökleri, isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayıran Ergin; isim köklerinin nesnelerin kendilerini, fiil köklerinin ise nesnelerin hareketlerini dilde ifade etmeye yaradıklarını söylemektedir. İsim ve fiil kökleri arasındaki anlam ve kullanılış farklarının altını çizen Ergin’e göre, isimler tek başlarına nesneleri karşılama özelliği taşırken fiiller karşıladıkları hareketi ancak isimlere ya da çeşitli eklere bağlı şekilde anlatabilirler; bu nedenle fiil kökleri, birer kelime köküdür ancak birer kelime değildir (Ergin 2013, s. 108-110).

Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı çalışmasında; Türk dilindeki tüm sözcüklerin tek heceden ibaret köklere dayandığını, bu nedenle fiil köklerinin de tek heceden oluştuğunu savunmaktadır: “Bu itibarla Türkçede mevcut birden fazla heceli bütün fiiller ya bir kök fiilin

yapım eki ile genişlemiş şeklidir, ya da yapım eki ile isimden türemiştir" (Hacıeminoğlu 1992, s. 15). Hacıeminoğlu da tıpkı Ergin gibi, Türkçenin ön ve ilk devirlerine ilişkin çalışmaların ilerlemesiyle Türkçedeki tüm fiil köklerinin 1. *tek ünlüden ibaret*, 2. *bir ünsüz ve bir ünlüden ibaret kökler*e indirilebileceğini savunmaktadır. Bu görüşten hareketle Türkçedeki normal ve uzun tüm ünlülerin aslında birer fiil kökü olduğunu söyleyen Hacıeminoğlu; zamanla dildeki kelime ihtiyacının artmasıyla bu tek ünlüden ibaret köklere, yine tek ünsüz sesten ibaret eklerin geldiğini belirtmektedir (Hacıeminoğlu 1992, s. 18-19). Hacıeminoğlu'na göre, bir ünsüz ve bir ünlüden ibaret kökler ise Türkçede kelime başında bulunabilen ünsüzlere yine hem normal hem de uzun ünlülerin gelmesiyle oluşmuştur. Bu şekilde türetilmiş olması muhtemel fiillerin sayısını da hesaplayan Hacıeminoğlu, Eski Türkçede toplam 1584 tek heceli fiil kökü olduğunu savunmaktadır (Hacıeminoğlu 1992, s. 19).

Ercilasun; basit fiili, "parçalanamayan, içinde başka manalı unsur bulunmayan kök hâlindeki fiil" olarak tanımlamaktadır. Ercilasun da Türkoloji araştırmalarının ilerlemesiyle daha çok kelimenin ilk şekline ve köküne gidildiğini, böylece Türkçede bütün köklerin (dolayısıyla fiil köklerinin) tek heceli olduğu kanaatinin daha çok yaygınlaştığını söylemektedir. Türkçe kelimelerde iki heceliliğin esas oluğunu savunan Ramstedt'in P. M. Melioranski, A. N. Kononov, V. V. Reşetov, E. V. Sevortyan, Besim Atalay gibi dilciler tarafından eleştirildiğini belirten Ercilasun; basit fiil olduğundan şüphe edilemeyecek fiillerin ancak tek ünlüden ve bir ünsüzle bir ünlüden oluşan fiiller olduğunu, ünsüzle biten pek çok fiilin de basit olmasının yanında türemiş fiil olma ihtimalinin de daima bulunduğunu belirtmiştir (Ercilasun 2014, s. 29-30).

Temelde Türkçedeki kelime kökleri, araştırmacılarca isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılmakla birlikte, bazı araştırmacılar ortak köklere de dikkat çekmektedir. Tahir Nejat Gencan, hem ad soylu hem de eylem soylu sözcüklere kök olan sözcükleri ortak kökler olarak nitelendirmektedir. *İç*, *savaş*, *dalaş*, *uğraş*, *vuruş*, *uçuş*, *ekşi*, *boya*, *toz*, *acı*, *ağrı*, *barış*, *güreş*, *tat*, *inan*, *güven*, *özen*, *şiş*, *don*, *sancı*, *kuru*, *eski*, *sıva*, *gerek*, *dik*, *dil*... gibi örnekleri sıralayan Gencan, ad ve sıfat olan bu kök sözcüklerin -soy birliği içinde- eylem kökleri olarak da kullanıldığını belirtmektedir (Gencan 1979, s. 58). Banguoğlu; ortak köklerde, fiil kökünün aynı zamanda yapılan işin adı ya da sıfatı olduğunu dile getirmektedir (Banguoğlu 1974, s. 146-147). Ancak Ergin, Türkçede bir kökün hem isim hem de fiil kökü olamayacağını söyleyerek ortak kök kavramına karşı çıkmaktadır. Ergin nesne ve hareketlerin birbirinden farklı doğası gereği, hiçbir zaman aynı sözcüklerle karşılanamayacaklarını belirtmektedir. Ergin, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülen *boya*, *boya-*; *tat*, *tat-* gibi örneklerin temelde fiil olduğunu, bu fiillerden türemiş *boyaġ*, *tatıġ* sözcüklerinin değişime uğramasıyla bu ortak görünümün sonradan oluştuğunu söylemektedir (Ergin 2013, s. 111). Aynı görüş, konuyla ilgili müstakil çalışmasında Talat Tekin

tarafından da dile getirilmiştir. Tekin (1997b); Türkiye Türkçesinde bazı fiiller ile eş sesli hâle gelmiş isimlerin, aslında bu fiillerin üzerine {*-G*} fiilden isim yapım eki almış ancak daha sonra bu morfemi düşürmüş şekiller olduğunu belirtmektedir: *açı-* "acı olmak, acılaşmak" ve *açıġ* "acı", *aġrı-* "ağrımak" ve *aġrıġ* "ağrı", *ḳurı-* "kurumak" ve *ḳurıġ* "kuru" gibi (Tekin T. 1997b, s. 60-61).

Tüm bu söylenenlerden; bazı sözcüklerin tek heceli köklerine kadar indirilebildiği, bazılarınınsa henüz yeterli bilgi sahibi olunamadığından türemiş olduğu sezildiği hâlde basit sözcük sayılmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da basit fiil olarak tespit edilen fiiller, Eski Türkçe Dönemi'nden başlayarak Türkçenin tarihî dönemlerinde tanıklanabilen ilk şekillerine kadar indirilmiştir.

Sırtı (2019), tarihî Kıpçak Türkçesi Dönemi'nden 293 basit yapıdaki fiilin Eski Türkçe Dönemi ve günümüz Kıpçak lehçelerindeki durumunu incelediği çalışmasında; söz konusu fiillerin 159'unun hem Eski Türkçe Dönemi'nde hem de çağdaş Kıpçak lehçelerinin tamamında, 174'ünün ise çağdaş Kıpçak lehçelerinin tamamında korunduğunu tespit etmiştir. Sırtı'nın tespitine göre, çağdaş Kırım Türkçesinin Tarihî Kıpçak Dönemi'nin basit yapıdaki fiillerini barındırma oranı ise 247 fiille %84,30'dur (Sırtı 2019, s. 385).

Türk dilinin diğer tüm leksik ve morfolojik unsurları gibi, fiil köklerinin de Türkçenin tarihî sahalarında ve çağdaş dönemlerindeki durumlarının tespit edilmesi; dilin gelişimi, değişimi ve korunumunu izlemek açısından önem taşımaktadır. Eldeki çalışma kapsamında incelenen yarlıklarda, Tarihî Kırım Türkçesinin köken ve anlamca farklı 280 fiili tespit edilmiştir. Bunların 68'i basit yapıdadır. Bu fiiller, tanıklanabildikleri en eski tarihî dönem ve varsa çağdaş Kırım sahasındaki hâlleri ile karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmiştir.

II.1.1. Tek Ünlüden İbaret Basit Fiiller

i- "olmak"

- *yazdıḳ idi* 139/36, *yoḳ ise* 152/17

  < *ir-* < *er-* "olmak" EDPT.193b, *er-* "olmak, imek" DLT.IV.187; krş. *e-* "imek ek fiilinin Kırım-Dobruca Tatar Türkçesindeki şekli" DKTAS.II.20.

u- "muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek"

- *uġan te͡ngri* 004/05

  < *u-* "muktedir olmak" EDPT.2a, *u-* "kudreti olmak, gücü yetmek" DLT.IV.681.

II.1.2. Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

al- “almak; ele geçirmek, fethetmek”

- *ḫazīnemizni ʿalī bey alıp kelgey irdi* 012/91, *noġay ʿaskerimizni boynumızġa aldıḳ* 010/72

  < *al-* “almak; ele geçirmek, fethetmek” EDPT.124b, *al-* “almak” DLT.IV.17; krş. *al-* “almak” KrmTS.46.

aş- “aşmak, geçmek”

- *pādişāhnıñ vilāyetinden aşa her ḳayda ciberilür bolsalar* 033/56

  < *aş-* “aşmak” EDPT.255a, *aş-* “aşmak, bir tepeyi öbür yana geçmek” DLT.IV.42, krş. *aş-* “1. Aşmak, geçmek; ağır basmak; egemen olmak. 2. Dolup taşmak” KrmTS.50.

er-, ir- “olmak”

- *yazġan erdik* 216/22, *bolur irdi* 293/19

  < *ir-* < *er-* “olmak” EDPT.193b, *er-* “olmak, imek” DLT.IV.187; krş. *e-* “imek ek fiilinin Kırım-Dobruca Tatar Türkçesindeki şekli” DKTAS.II.20.

et-, it- “yapmak, etmek”

- *selām etüp* 296/09, *ḳatl itmek* 298/15

  < *ė:t-* “düzenlemek, düzene sokmak > süslemek > yaratmak > yapmak” EDPT.36b, *ėt-* “(yardımcı fiil) yapmak, etmek, eylemek; (Oğuzca) kılmak” DLT.IV.201; krş. *et-* “etmek” KrmTS.113.

iç- “içmek”

- *ānt içmek* 008/24

  < *iç-* “içmek; özümsemek” EDPT.19a, *iç-* “içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek” DLT.IV.223; krş. *iç-* “içmek” KrmTS.137.

il- “bağlamak, eklemek; asmak”

- *bayṣa ilüp* 062/28

  < *il-* (*? i:l-*) “bir şeyi elle, kanca ya da oltayla yakalamak; asmak” EDPT.125b, *il-* “ilişmek” DLT.IV.230, krş. *il-* “asmak, takmak” KrmTS.140.

in- “inmek, aşağıya doğru hareket etmek”

- *öẕü ṣuyındın inüp* 004/25

< *ėn-* “düşmek, inmek” EDPT.168a, *in-* “inmek” DLT.IV.232, krş. *en-* “inmek” KrmTS.110.

ol- “olmak”

- *tüşmān oldım* 025/26

  < *bol-* “(bir şeye) dönüşmek, (bir şey) olmak” EDPT.331a, *bol-* “olmak” DLT.IV.102; *ol-* “olmak, meydana gelmek; olgunlaşmak, kemâle ermek” KTS.204; *o:l-* “olmak” HŞ.429; krş. *ol-* “olmak” KrmTS.242; *bol-* “olmak” DKTAS.I.338.

oz- “geride bırakmak, geçmek, kaçmak”

- *ozġan yıl* 274/26

  < *o:z-* “geçmek; kaçmak; aşmak” EDPT.279b, *oz-* “başkasını ileri geçmek” DLT.IV.448; krş. *oz-* “(ileri, önüne) geçmek, geride bırakmak” KrmTS.247.

öl - “ölmek”

- *ölmemiş iken* 178/47

  < *öl-* “ölmek” EDPT.125b, *öl-* “ölmek” DLT.IV.456; krş. *öl-* “ölmek” KrmTS.250.

öt- “geçmek”

- *bozoḳdan ötüp* 229/20, *sözimiz ötmestür* 013/58

  < *öt-* “geçmek; affetmek; vazgeçmek; serbesteçe hareket etmek” EDPT.39a, *öt-* “bir şeye geçmek, delmek; boşalmak, -karın- sürmek” DLT.IV.467; *öt-* “geçmek” DKTAS.III.14.

ur- “vurmak, saldırmak; basmak”

- *köyleri urup* 053/42, *mühr-i şerīf urup* 234/54

  < *ur-* “(bir şeyi bir şeyin üzerine) koymak; vurmak EDPT.194b, *ur-* “urmak, vurmak, öğmek; koymak, yapmak; takmak” DLT.IV.694; krş. *ur-* “vurmak” KrmTS.361.

II.1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

açı- “acımak, merhamet etmek”

- *biz ḳazağı açıduğımız yine siz dostımız içündir* 203/24

< *açı-* (*? acı:-*) “(tadı) acı olmak, ekşi olmak; acı verici olmak, acı çekmek” EDPT.20b, *açı-* “ekşimek; -yara, vücut- acımak” DLT. IV.2; *acı-* “acımak” DKTAS.I.14.

ara- “aramak”

- *bir tilmaç cavılġan atları aramaḳ içün varup tilmaç ġāyib olur* 178/49

< *ara-* “aramak, araştırmak” KTS.10; krş. *ara-* “aramak” KrmTS.47.

II.1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

eşid-, işit- “duymak, işitmek, dinlemek”

- *iyeñüzni ṣıḥḥat selāmet üzre taḫta keçdi deyü eşidüp sevindük* 002/47, *serḥadleriñizge barġanın işidüp* 071/22; *muḥabbetlik cevāblarıñuznı işitmedik* 090/24

< *ėşid-* “duymak, işitmek” EDPT.257b, *ėşit-* “işitmek” DLT.IV.198; krş. *eşit-* “işitmek” KrmTS.113.

II.1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

oḫşa- “benzemek, yakışmak”

- *bulay yaḫşılıḳ işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp yollamaḳ oḫşar irdi* 299/15

< *1. oxşa-* “benzemek” EDPT.97a < *oġşa-* OTWF.780; *oxşa-* “okşamak; şakalaşmak, oynaşmak; benzemek; (Yemek, Yabaku ve göçebe halkın çokları dillerinde) -at- uyumak” DLT.IV.428; krş. *oşa-* “benzemek” KrmTS.245; *uşa-* “benzemek” DKTAS.III.420.

II.1.6. Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

ḳo- “koymak, bırakmak”[37]

- *bir ḳazaḳ özü ṣuyında ḳomay çıḳarġaysen* 005/60

< *ḳo:d-* < **ḳo:-* “yere koymak, bırakmak, terk etmek, vazgeçmek” EDPT.595b, *kodh-* “koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek” DLT.IV.338 bk. *kot-* “bırakmak” DLT.IV.349, bk. *koy-* “koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek; çalkalamak” DLT.IV.352; krş. *ḳoy-* “koymak” DKTAS.II.345.

---

[37] Fiilin gelişimi için bk. Talip Doğan, “Ko(Y)- Fiilinin ‘İzin Verme’ İşaretleyicisi Olarak Kullanımları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 2, Bolu 2013, s. 151-170.

te -, ti-, -de-, di- “demek, söylemek”

- *alup bergeysiz teyü yarlıġ-ı şerīf bitildi* 003/12, *ulaġlar tutıp siviysa ḳralnıñ yubar tigen ḳalāsına tigürip* 015/199, *elçide bölek-i selāmları barmıdır yoḳmıdır [...] dedigimizde* 036/33, *yaḫşımısız ve ḫoşmısiz dip muḥabbetlik ve ḳardaşlıḳ birle ṣorġanımızdın ṣoñra* 053/16

  < *tė:- (dė:-)* “söylemek” EDPT.433b, *tė-* “demek, söylemek” DLT.IV.591; krş. *de-* “demek, söylemek” KrmTS.94.

II.1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

baḳ- “bakmak; aramak; dikkate almak”

- *tiyiş ala turġan kişilerimiz ol defterge baḳıp tiyişlerin alıp* 015/103, *ol sözge baḳmay buynaġulıḳ ḳılıp bizge kildiler* 015/209, *kelecek söziñüzge baḳıp turur irdik* 025/68

  < *bak-* “bakmak, ilgilenmek, beklemek, itaat etmek” EDPT.311a, *bak-* “bakmak” DLT.IV.61; krş. *baq-* “bakmak” KrmTS.56.

bar-, var- “gitmek, varmak, ulaşmak”

- *sizden bizge barup kilgende* 002/10, *ileḫ vesāyir memleketleriñge barmasmiz* 005/70

  < *bar-* “gitmek, uzaklaşmak” EDPT.354a, *bar-* “varmak, gitmek” DLT.IV.66; krş. *bar-* “gitmek, yürümek” KrmTS.57.

baṣ- “baskına uğratmak; basmak”

- *cibergen ḳadırġayı baṣup ayrıḳça kişilerni ḳatl idüp* 002/16, *altun nişānlıġ mühürni baṣup* 004/55, *ʿaskerimizi baṣmaya kelürken* 203/39

  < *bas-* “bastırmak; ezmek; baskın yapmak” EDPT.370b, *bas-* “basmak, üzerine çökmek, yıkmak” DLT.IV.71; krş. *bas-* “basmak” KrmTS.57.

ber-, bir-, ver-, vir- “vermek”

- *ḥaḳları bolġanın alup bergeysiz* 285/25, *çapkunlarıñızġa izin ve ruḫṣat birüp* 296/14, *meniñ bu ḳadar tiyiş vermege iḳtidārım yoḳdır* 036/74, *altun bayṣalu ʿahd-nāmemiz ḳollarına virüp* 105/44

  < *bėr-* “vermek” EDPT.354b, *bėr-* “vermek, gelmek” DLT.IV.83; *ber-* “vermek” KrmTS.60.

bil- "bilmek, haberdar olmak"

- *bilürsiz ki mosḳov ḳırıma ḳaç defʿa elçi könderüp* 203/18, *bayṣa almaḳ içün ışmār ḳıldıñuzmı bilmeymiz* 209/17

  < *bil-* "bilmek" EDPT.330b, *bil-* "bilmek" DLT.IV.90; krş.*bil-* "bilmek" KrmTS.62.

bit- "bitmek, tükenmek; tamamlanmak"

- *kimisin özi ṣuvına tüşürmekilen iş bitmezdir* 194/31

  < *büt-* " bitmek, tamamlanmak" EDPT.298b, *büt-* "ses kısılmak, alçalmak; borcu veya alacağı gerçekleşmek; yara kapanmak; sona ermek, yok olmak; bir şeye inanmak, ikrar etmek" DLT.IV.126; krş. *pit-* "bitmek, tükenmek, yok olmak" DKTAS.III.59.

bol- "olmak"

- *şayḳaların alup kitmeye ḳādir bolmayup* 194/39, *lāzım ve lāyıḳ bolġan çın sözdir* 194/50, *faḳīr ve fuḳarāsı ṭınçsız bolmaḳı oḫşavsız ḳılıḳ inendir* 198/16, *elçiñüz nehr-i toñ͡ga dāḫil bolup* 209/10

  < *bol-* "(bir şeye) dönüşmek, (bir şey) olmak" EDPT.331a, *bol-* "olmak" DLT.IV.102; krş. *ol-* "olmak" KrmTS.242, *bol-* "olmak" DKTAS.I.338.

boz- "bozmak, yıkmak, tahrip etmek"

- *şarṭıñuznı bozmaġaysiz* 013/101, *serḥadlerimizde bolġan ḳullarımız bozup niçesin tüşürüp* 053/40, *ʿahd bozġanlarnıñ* 290/31

  < *buz-* "yok etmek, yıkmak, hasar vermek" EDPT.389b, *boz-* "bozmak, yıkmak" DLT.IV.106; krş. *boz-* "bozmak" KrmTS.64.

bul- "bulmak"

- *cezāsın bulur* 178/34

  < *bul-* "bulmak; elde etmek" EDPT.332a, *bul-* "bulmak" DLT.IV.113; krş. *bul-* "bulmak" DKTAS.I.364.

cay- "yaymak; sevk etmek, yönlendirmek"

- *ḳızlarını alup esīr eylegen içün açulanup ʿasker cayup atlanup orta yoldan ozup idi* 002/26

  < *1 yay-* "çalkalamak, sallamak" EDPT.980b (Clauson, fiilin *yañ-* "bozguna uğratmak" EDPT.942a fiili ile bağlantılı olabileceğini belirtmektedir.), *yay-* "çalkalamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek, meylettirmek" DLT.IV.763; *cay-* "bir şeyi kışkırtmak"

KTS.316; krş. *cay-* "1. Yaymak. 2. *argo*. Gaza basmak, gazlamak" KrmTS.70.

çek- "çekmek; katlanmak"

- *zaḥmet çekgen* 013/108, *raʿiyyetlikden baş çeküp* 178/31

  < *çek-* "gizlemek; çekmek; (para) ödünç almak; acı çekmek; (tütün) içmek; çekilmek, bırakmak" EDPT.413b, *çek-* "kitap noktalamak; attan kan almak; sıkılan oku çekmek; çekerek bağlamak" DLT.IV.139; krş.*çek-* "1. Çekmek. 2. Tartmak. 3. Sürmek, devam etmek" KrmTS.81.

çıḳ- "çıkmak"

- *ḥarāmī ḫırsuz ḳazaḳlarıñız özü ṣuyındın çıḳmay* 005/32, *şayḳalarıñız bile deñizge çıḳmaġaysiz* 015/49, *deñizge çıḳıp kemilerni talap* 015/110, *ol yosunça ötgen ve çıḳġan iki ḫazīnemizni* 036/50

  < *çık-* "çıkmak, dışarı çıkmak" EDPT.405b, *çık-* "çıkmak" DLT.IV.146; krş. *çıq-* "çıkmak" KrmTS.84.

dön- "dönmek, geri gelmek"

- *düşmānımız olan barabaşa urup döndiklerinde* 203/32

  < *tö:n- (d-)* "dönmek, geri gelmek" EDPT.515a, *tön-* "dönmek (Oğuzca) DLT.IV.645; krş. *dön-* "dönmek" KrmTS.101.

ḳaç- "kaçmak"

- *meḥmed giray ḫan ḳaçup ġāyib bolup* 010/18 *şayḳa bile kelüp ḳaraṣu bazārımıznı örtep ḳaçdılar* 013/21, *bizdin ḳaçġan kim irseler* 015/144

  < *kaç-* "kaçmak" EDPT.589b, *kaç-* "kaçmak; gitmek" DLT.IV.243; krş. *qaç-* "kaçmak" KrmTS.180.

ḳal- "kalmak"

- *ḳalġan ḫazīnemizni ciberür bolsa* 002/31, *iyeñüz köral bile söyleşmek içün ḳaldıḳ* 002/52, *elçimizniñ kiçge ḳalġanı içün* 012/49, *barça ānt ve şarṭ siz ḳardaşımız üstinde ḳaladur* 013/35

  < *kal-* "kalmak; tek olmak; olmaya devam etmek; durmak" EDPT.615b, *kal-* "kalmak, bırakmak" DLT.IV.253; krş. *qal-* "kalmak" KrmTS.182.

keç-, kiç- "geçmek"

- *ḳılıçdan keçer* 187/37, *ṣudan kiçip keldiler* 013/22

< *keç- (g-)* “geçmek” EDPT.693b, *keç*- “geçmek, ölmek” DLT. IV.289; krş. *keç-* “geçmek” KrmTS.156.

kel-, kil- “gelmek”

- *cevāb kelmedi* 194/10, *kilgen ḫaṭṭıñuzda* 013/118

  < *kel- (g-)* “gelmek” EDPT.715b, *kel*- “gelmek” DLT.IV.295; krş. *kel-* “gelmek” KrmTS.157.

kes- “kesmek, bitirmek”

- *olı kelgen ʿādetni kesmek* 113/21, *iki aralıḳda yollarnı kesüp ve māllarnı alup* 274/77

  < *kes*- “kesmek” EDPT.748b, *kes*- “kesmek” DLT.IV.305; krş. *kes*- “kesmek” KrmTS.160.

kez- “gezmek”

- *caylay kezüp ḳışlay yürüp* 010/46, *ara yerde kezgen kişilerni* 299/20

  < *kez-* “seyehat etmek, gezmek, geçmek” EDPT.757a, *kez*- “gezmek, dolaşmak” DLT.IV.310; krş. *kez-* “gezmek” KrmTS.161.

ḳıl- “yapmak, etmek”

- *taḫta cülūs ḳıldılar* 002/05, *şarṭ ḳılmış irdi* 002/11, *tilek ḳılarmiz* 003/07, *selām ḳılup* 030/08, *beyān ḳılġan irdik* 090/12, *dedeleriñüz itgen ʿahdni muḥkem ḳılup* 198/18

  < *kıl-* “yapmak, etmek” EDPT.616a, *kıl*- “kılmak, yapmak, etmek, eylemek, olmak” DLT.IV.313; krş. *ḳıl-* “kılmak; ‘yapmak’, ‘etmek’, ‘diye bildirmek, saymak’ anlamlarında yardımcı fiil” DKTAS. II.285.

ḳır- “yok etmek, katletmek”

- *yolda ḳoyġan çerüyin ve ḳarağulın ḳırup öldirüp* 005/89, *niçe ḳazaḳlarnı ḳırıp niçe ḳazaḳlarnı tirig tutıp* 012/31, *ton ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ itgey ḳırġaysiz* 013/35

  < *kır*- “kazımak, soymak; kırmak, parçalamak,yok etmek” EDPT.643a, *kır*- “kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak” DLT.IV.317; krş. *qır*- “kırmak” KrmTS.196.

kir- “girmek, dâhil olmak”

- *bizim tārīḫimiz yüz otuz ṭoḳuzġa kirgende* 015/215, *mosḳov vilāyetine ilçi birle ciberilgen esīrlerdir kün ilgerü daḫı ḳolġa kirgeni ciberilür* 062/51, *ḳapudan kirdikleri kibi* 121/08

< *kir- (g-)* “girmek” EDPT.735b, *kir-* “girmek” DLT.IV.331; krş. *kir-* “girmek” KrmTS.163.

kit- “gitmek”

- *bayraḳlar ile alup kitdiler* 002/17, *masḳovġa alup kitmiş* 003/06, *ṭuz ṣatun alup kitsün* 004/53, *öẓü ṣuyındın kitmegenleri sebeb olınmışdır* 005/31, *ḳaçup kitdikde* 010/19, *özge vilāyetlerge kitedürler* 071/26

< *2 kėt- (g-)* “gitmek” EDPT.701a, *kit-* “gitmek; çekilmek” DLT. IV.336; krş. *ket-* “gitmek” KrmTS.160.

kiy- “giymek”

- *kendümize lāyıḳ olup kiymek tügil ḳullarımız kiyeçek bir ṣamur yoḳdır* 121/14, *içinde kiymek tügil ḳırḳ elli aḳçe ideçek ṣamur yoḳdır* 121/34

< *ke:d- (g-)* “giymek” EDPT.700b, *kedh-* “giymek” DLT.IV.292; krş. *kiy-* “giymek” KrmTS.164.

ḳoş- “birleştirmek, yan yana getirmek; görevlendirmek”

- *yanına yaḫşı yoldaşlar ḳoşıp* 015/198, *uluġ ilçiñüz ve ṣay kişileriñüzni ḳoşup eglendirmey ḳayta tiz cibergeysiz* 053/73, *çapḳunımız meḥmed milen ḳoşup yibergen çapḳunıñuz* 139/09, *ata oġullarından ve yumuş ḳullarımızdan ḳoşup ḫazīneñüzi aldırmaḳ* 145/20, *elçiñüzni ḳoşup yibergeysiz* 293/34

< *koş-* “birleşmek, birleştirmek, (şiir) koşmak; (hayvan) işe koşmak” EDPT.670b, *koş-* “koymak, katmak; türkü düzmek” DLT.IV.348; krş. *qoş-* “eklemek, ilave etmek” KrmTS.203.

kör- “bakmak, görmek”

- *ẓarar ve ziyān körmey* 005/13, *ḫazīnesin ḫoş körüp alup ḳabūl ḳıldım* 005/73, *pādişāhımıznıñ ḫāṭṭın kördik* 015/40, *ḫāṭrımız körüp kønderdiñüz* 139/42

< *kör- (g-)* “görmek; deneyimlemek; bakınmak” EDPT.736a, *kör-* “görmek, bakmak” DLT.IV.363; krş. *kör-* “görmek” KrmTS.171.

ṣal- “bırakmak, salıvermek, göndermek”

- *tutıp zindānġa ṣalmaḳ istediklerinde* 015/65, *öziġa ḳazaḳlarıñuznı ṣalmaġaysiz* 020/16, *ol defterge hem mührimiz ṣaldıḳ* 030/85, *mühr-i şerīf urup ve işbu muḥabbet-nāmemiz içine ṣalup yiberdik* 234/54

< *sal-* "hareket ettirmek" EDPT.824b, sal- "atmak; bir şeyle işaret etmek; göndermek, götürmek; toplamak, toplu hâle getirmek" DLT. IV.485; krş. *sal-* "koymak, salmak" KrmTS.291.

ṣor-, sor- "sormak"

- *yaḫşı ṣorup bilgeysiz* 002/43, *ḫāṭrıñız ṣorġanımızdın ṣoñ͡g* 005/05, *öz sözlerimizi taḳı ṣorar bolsañız* 005/100, *eyñü ṣorup yaḫşı tıñ͡glaġay irdiñüz* 198/21; *biz ḳarındaşıñ͡gız seri sorar bolsañız* 005/06, *tilek ḳılıp sordıḳ* 013/131, *ni söz sorarday bolsañuz* 020/47, *hīç nerse sormasġa* 033/79

< *so:r-* "sormak, soruşturmak" EDPT.843b, *sor-* "-sorgu- sormak, aramak (Oğuzca)" DLT.IV.530; krş. *sora-* "sormak" KrmTS.309.

söy-[38] "sevmek, hoşuna gitmek"

- *ḥīle ve çınsızlıḳ bilen yürügen ḳulun ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretleri söymez* 194/21, *bizim murād ve söygenimiz budır* 216/39, *ḥālā fırṣat vaḳtidir söygen yeriñüzni alġuday zamāndır* 274/57

< *sev-* "sevmek, hoşlanmak" EDPT.784b < *seb-* OTG.252, *sew-* "sevmek" DLT.IV.508; *sev-* KTS.233 ~ *siv-* KTS.238 ~ *söv-* KTS.241; krş. *sevin-* "sevinmek"; *sevün-*, *sön-* (I), *sövin-*, *sövün-*, *söy-*, *söyün-* KTS.233; krş. *sev-* "sevmek" KrmTS.301; *süy-* "sevmek" DKTAS. III.192.

---

38 Tarihî Kıpçak metinlerinde, Eski Türkçenin düz-geniş ünlülerinin yuvarlaklaşması sıklıkla görülen bir ses olayıdır. Ancak bu ses değişimi düzenli değildir; düz-geniş ve yuvarlak örnekler bir arada görülürler: *etmek* T.44; EH.7; BM.10; KK.62 > *ötmek* CC.160, 11; TZ.14a10, 48b3 "ekmek", *ev* CC.90, 22; EH.25; BM.10; KK.27, 42) > *öv* CC.121, 11, 16, 141, 10 ~ *öy* TZ.8a4, 43a5 "ev"; *sev-* T.78; CC.132, 10; EH.54; KK.12 > *söv-* CC.123, 14, TZ.79b11; KK.74 ~ *söy-* CC.123, 15, 25; TZ.6b5 "sevmek" (Karamanlıoğlu 1994, s. 10-11). Bunlar ve dönem metinlerinde tespit edilmiş yuvarlak ünlülü diğer pek çok örneğin /O/ ile mi /U/ ile mi okunacağı konusunda ise Arap alfabesi ayırt edici bir imla sunmamaktadır. Dönem metinleri arasında ancak CC'nin imlası geniş-yuvarlak ve dar-yuvarlak ünlüleri ayırt ettiğinden, tespit edilmiş örnekler içinde bu ses değişimi konusunda kandırıcı kanıt sunan örnekler CC'de bulunanlardır. CC'de *sev-* fiili yuvarlaklaşma sonucunda bazı örneklerde *söv-* ve *söy-* şeklinde geniş-yuvarlak ünlülü görülmektedir. Bu nedenle söz konusu fiil ve bu fiilden türemiş şekiller, çalışmamızda da geniş-yuvarlak ünlülü olarak okunmuştur. Geniş-yuvarlak ünlü taşıyan köklerin dar-yuvarlaklaşması (/O/ > /U/) ise çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçelerinde düzenli olarak görüldüğü hâlde, çağdaş Kırım Tatar Türkçesinin yazı dilinin temelini ve çalışmamızda incelenen yarlıkların dilini oluşturan Bahçesaray ağzı, bu konuda Oğuz etkisini taşımakta; genel olarak kök hecedeki geniş-yuvarlak ünlüleri korumakta (Akar 2008, s. 616) ve /ö/ > /ü/ ses değişimi çok sınırlı örnekte görülmektedir (Yüksel 2012, s. 822).

sür- "sürmek; kovmak, uzaklaştırmak"

- *ṭavar ve yılḳısın sürüp* 004/22, *ḳazaḳların barçasın sürüp özü ṣuyından çıḳarup* 004/36, *tatarları ḳırıma sürse aḳkermanda tatar ḳalmasa* 025/69, *noġay ḥalḳın taḳı sürüp ḳırımġa ketürüp* 053/29, *özi ḳazağı vilāyetimizdin çoḳ māl sürmişlerdir* 066/18

  < *sür*- "sürmek, uzaklaştırmak" EDPT.844a, *sür*- "sürmek, koğmak, sürgün etmek; devam etmek" DLT.IV.551; krş. *sür*- "(çift) sürmek" KrmTS.316.

tap-, ṭap- "bulmak; karşılaşmak, buluşmak"

- *ḳırımdan inşāʾāllāhü'l-mevlā ṣu içmek tapmazlar* 194/41, *yoḳdır ṭapmadıḳ dip ilçimizni yoḳ itdiñüz* 053/37

  < *2 tap*- "bulmak" EDPT.435b, *tap*- "tapmak; hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak" DLT.IV.573; krş. *tap*- "bulmak" KrmTS.330.

tay-, ṭay- "vazgeçmek, dönmek"

- *dostlıḳdan taymay* 187/13, *ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay ṭurarġa* 209/40

  < *tay*- "kaymak" EDPT.567a, *tay*- "kaymak" DLT.IV.589; krş. *tay*- "kaymak" KrmTS.334.

tey- "ulaşmak, dokunmak, saldırmak, ilgilenmek"

- *ḥaḳḳları tükel teyerge ve eskiden almaşıv ḳılup (…) ḥaḳları bolġanın alup bergeysiz* 285/24

  < *teg-(d-)* "ulaşmak, erişmek; saldırmak, dokunmak; değmek" EDPT.476a, *teg*- "değmek; dokunmak; ermek, erişmek, varmak; yakalamak; düşmek; hücum etmek" DLT.IV.592; krş. *tiy*- "değmek, dokunmak" KrmTS.347.

tur-, ṭur-, dur- "kalmak, durmak; kalkmak, beklemek"

- *tüşmān olup turdım* 025/95, *buyuruġımızda ṭurġaysiz* 030/88, *ʿahdıñuzda durmayup* 121/45

  < *tur*- (*?d*-) "durmak" EDPT.529b, *tur*- "durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak" DLT.IV.653; krş. *tur*- "1. (Ayakta) durmak. 2. (Ayağa) kalkmak; uyanmak" KrmTS.354.

tut-, ṭut- "tutmak, yakalamak, alıkoymak"

- *bizim kişilerimiz ol kişilerni tutsalar ve talaşalar* 008/63, *ʿömrimiz āḫirine tiñgrü ve ṭaymay bek tutarmiz* 008/79, *şāhīn giray sulṭānı ihmāl itüp tutmaġaysiz* 010/63, *niçe ḳazaḳlarnı ḳırıp niçe ḳazaḳlarnı*

tirig tutıp 012/31, *tutıp zindānġa ṣalmaḳ istediklerinde* 015/65, *barça buyuruġımız ṭutıp ḫaṭṭımızça bolurday bolsañuz* 030/98, *ilçimizni ṭutduġıñıznı taḥḳīḳ bildik* 053/49

< *tut-* “tutmak, kavramak, ele geçirmek” EDPT.451a, *tut-* “tutmak, yakalamak” DLT.IV.661; krş. *tut-* “tutmak” KrmTS.355.

tüş-, ṭüş-, düş- “inmek, düşmek, dökülmek”

- *öz memleketige tüşdi* 194/20, *ṭüşgen ṭutsaḳları* 187/22, *düşen esīri* 203/44

  < *tüş- (d-)* “yerleşmek; inmek; bırakmak; düşmek” EDPT.560a, *tüş-* “düşmek; inmek” DLT.IV.677; krş. *tüş-* “1. Düşmek. 2. İnmek” KrmTS.356.

tüz- “düzeltmek, düzene sokmak, düzenlemek”

- *nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp cibergenmen* 036/52

  < *tüz- (d-)* “düzeltmek, düzene sokmak” EDPT.572b, *tüz-* “düzmek, düzeltmek” DLT.IV.680; krş. *tüz-* “düzmek; birkaç şeyi bir araya getirip bir bütün oluşturmak, kurmak; düzene sokmak” DKTAS. III.404, krş. *tüzel-* “düzelmek” KrmTS.357, *tüzet-* “düzeltmek” KrmTS.357.

yap- “inşa etmek, yapmak; kapatmak, bir araya getirmek”

- *yañı yapḳan kirmanımız* 002/14

  < *yap-* (*?ḏ-*) “inşa etmek; kapatmak; kaplamak, örtmek; yapıştırmak; bir araya getirmek” EDPT.870b-871a, *yap-* “örtmek, kapamak; kurmak, yapmak” DLT.IV.744; krş. *yap-* “yapmak” KrmTS.376; *yap-* “yapmak; ortaya koymak, meydana getirmek, üretmek; tamir etmek, onarmak, düzene koymak; olmasına yok açmak; bir işle uğraşmak, bir harekette bulunmak, davranmak; bir isteği, bir buyruğu yerine getirmek, uygulamak; bir düşünceyi, bir duyguyu, bir isteği gerçekleştirmek; düzenlemek, tertiplemek; dışkı çıkarmak, işemek; bir duruma, bir kimliğe getirmek; bir isimle birleşik fiiller yapar” DKTAS.III.482.[39]

yat- “yatmak, uyumak; gecelemek”

- *rāḥat olturup ṭınç yatıp* 010/58, *ʿasākir-i tatarla cānkermanda yatıp özi ṣaḥrāsında ḥāżır irdik* 025/67

[39] Ağızlarda “kapatmak, üstünü örtmek” [S. M. Useyinov, *Kırımtatarca-Rusça-Ukraince Lugat*, Akmescit 2006, (Ocak Neşriyatı’ndan aktaran Sırtı 2019, s. 300)].

< *yat-* “yatmak, uykuya geçmek, bir yere yerleşmek” EDPT.884a, *yat-* “yatmak” DLT.IV.759; krş. *yat-* “yatmak” KrmTS.379.

yaz- “yazmak”

- *ḫaṭṭıñızda yazıpsiz kim* 012/14, *meḥmed ağaya ḫaṭṭ kilip ḫaṭṭında yazıpdır kim* 020/19, *mektūb yazup* 025/50, *ṭatıvlıḳ bile yazġan ḫaṭṭımızġa* 030/36, *dip yazġan irdik* 105/16, *bir ermenī sebebli yazupsiz* 187/18

< *3 yaz-* “yazmak” EDPT.984a, *yaz-* “şaşmak, yanılmak; çözmek; (Oğuzca) yazmak” DLT.IV.765; krş. *yaz-* “yazmak” KrmTS.380.

yet-, cet- “yetmek, yetişmek; ulaşmak”

- *ol ḳazaḳlarġa sözimiz ötmestür ve ḳolımız yetmestür* 013/58; *ʿarabaları ve kölükleri milen ḳırımġa cetigday berir bolsañuz almaġa buyurġanmiz* 285/21

< *yėt-* “yetmek, yetişmek, yeterli olmak” EDPT.884b, *yėt-* “yetişmek, erişmek” DLT.IV.776 bk. *çėt-* “erişmek (Oğuz ve Kıpcak dillerinde)” DLT.IV.143; krş. *yet-* “yetmek, yeterli olmak” KrmTS.382 ~ *cet-* “yetmek, erişmek” KrmTS.71.

yıḳ- “yıkmak”

- *mosḳovnıñ vilāyetlerini yıḳup ve taḫtı bolġan mosḳovnı daḫı yaḳup* 002/18, *tatar çerümiz birlen çaparġa ve yaḳup yıḳarġa ve ẓarar ve ziyān ḳılarġa* 004/43, *ileḥ memleketin yaḳup ve yıḳup ve ẓabṭ olınur* 005/39

< *yık-* “devirmek, yıkmak, yok etmek” EDPT.897b, *yık-* “yıkmak; yıkılmak” DLT.IV.782; krş. *yıq-* “yıkmak” KrmTS.382.

yit- “yoldan sapmak, kaybolmak”

- *iki aramızda yaḫşılıḳ bolmaġa köñli bolsa özüden ḳazaġını yitüp ve ḳırġavgen atalarnuñ beglerine tenbīh idüp* 002/29

< *yit-* “başı boş kalmak; kaybolmak” EDPT.885a, *yit-* “kaybolmak, yitmek” DLT.IV.794; krş. *coy-* “yitirmek, kaybetmek” KrmTS.74.

II.1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

tala-, ṭala- “talan etmek, zarar vermek”

- *kişilerimiz ol kişilerni tutsalar ve talasalar ve bizge keltürseler* 008/63, *siz ḳarındaşımızġā barsalar alarnı tutar bolsalar hem talasalar bizge kiltürseler biz ol kişilerge ḳahr ḳılġaymiz* 014/43, *ḫūnkār ḳalāların hem urmaġaylar ve köy kentlerin hem talamaġaylar ve deñizde kemilerini*

incitmaġaylar 015/52; *beşbaşnı żabṭ idüp ḳaçup barġanlarnı taḳı ṭalap cezāsın birdik* 053/46

< *tala:-* "zarar vermek, yağmalamak" EDPT.492a, *tala-* "yağma etmek" KB.III.419; krş. *tala-* "1. Talan etmek, yağmalamak. 2. Kapışmak" KrmTS.327.

yara- "işe yarar olmak, faydalı olmak"

- *iyeñüz köralnıñ ʿahd-nāmesini ve yarar adamını berüp eglendirmeyüp cibergeysiz* 002/49, *ṣamurlarnıñ içinde özimizge lāyıḳ keyigday bir nesne tapılmadı ve balıḳ tişleri bir işge yaramadı* 105/24, *ḳulıñızdır yurt ḫıdmetine istiḫdām olınmaya yarar yigitdir* 203/54

< *yara:-* "başarılı olmak, yararlı olmak, hizmeti dokunmak, uygun olmak" EDPT.956a, *yara-* "yaramak; uygun gelmek, yaraşmak" DLT.IV.747; krş. *yara-* "yaramak" KrmTS.377.

yüri-, yürü- "yürümek, dolaşmak; yaşamak"

- *burungı yolça yürigeysiz* 013/88, *leyh üzerine yüriyüp* 160/16

< *yorı:-* "yürümek, gitmek" EDPT.957a, *yorı-* "yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp yorulmak" DLT.IV.802 bk. *yor-* "yürümek" DLT.IV.802, *yorı-* "yürümek, varmak" KB.III.553 bk. *yor-* "yürümek" KB.III.552; krş. *cür-* "yürümek" KrmTS.75. Talat Tekin, sözcüğü **yor+ı-* (**yor* "yol?" *+ı-*) şeklinde açıklamakta ve DLT'de geçen *yorçı* "kılavuz, rehber, yol gösteren" sözcüğü ile bağlantı kurmaktadır (OTG.88). Ancak **yor* "yol?" sözcüğüne tarihî kaynaklarda rastlanmadığı gibi, DLT'deki *yorçı* sözcüğünün *yorı-* fiilinden türemiş olması ihtimali de güçlüdür *(< *yorı-g+çı*).

II.1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

tart-, ṭart- "çekmek, çıkarmak; tartmak"

- *esīr tartup alġanlardır* 274/42; *esīrni bāzergāndın ṭartıp alup* 005/19

< *tart- (?d-)* "çekmek, sürüklemek" EDPT.534b, *tart-* "tartmak; cezbetmek; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkarmak" DLT.IV.580; krş. *tart-* "çekmek (1. Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek. 2. Germek. 3. Bir yerden başka bir yere taşımak" KrmTS.331.

II.1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

buraḳ-, -ġup "bırakmak, terk etmek"

- *şayḳaların alup kitmeye ḳādir bolmayup müyüşde buraġup özleri daḫı belādan belāya uġradı* 194/40

< *bıraḳ-* “bırakmak” ME.102, *bıraḳ-* “bırakmak” KE.II.99, *bıraḳ-* “bırakmak, vazgeçmek” HŞ.101, *bıraḳ-* “bırakmak” KTS.30; krş. *bıraq-* “bırakmak” KrmTS.61.

buyur- “emretmek, buyruk vermek”

- *ḫündkār ḥaẓretleri buyurmışlar irdiler* 005/40, *uluġ ḫazīneñüzni ḳuṣūrsız virürge buyurdıḳ* 012/14, *ilçileriñizge daḫı tenbīh buyurġay irdiñiz* 071/31, *tiyiş yazdırıp eksiksiz kelürge buyurġay irdiñüz* 178/44

  < *buyur-* “emir vermek” EDPT.387b, *buyur-* “buyurmak, emretmek (Oğuzca)” DLT.IV.121; krş. *buyur-* “buyurmak” KrmTS.66.

çevir- “çevirmek, döndürmek”

- *ordın ṭışḳarı çevire turġan ilimizge* 053/38

  < *tevir-* “çevirmek, döndürmek” EDPT.443b, krş. *çevür-* “çevirmek, döndürmek” EDPT.398b, krş. *evir-* “döndürmek” EDPT.14a, *çewür-* “çevirmek; bir şeyi sol elin başparmağı üzerinde çevirmek” DLT.IV.144; krş. *çevir-* “çevirmek” KrmTS.83. Clauson; *tevir-* “çevirmek, döndürmek” EDPT.443b, *çevür-* “çevirmek, döndürmek” EDPT.398b, *evir-* “döndürmek” EDPT.14a fiillerini karşılaştırarak *tevir-* biçiminin en eski şekil olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ancak bu şekil, 14. yüzyıldan sonra görünmez. *çevir-* fiili ise 11. yüzyıldan önce görülmemektedir.

II.1.11. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

toḫta- “beklemek, gecikmek, durmak”

- *almaşıv bey ḳulımız toḫtamay inşāʾāllāh sizlerge tez barur* 285/21

  < Mog. *toqta-* “fest stehen, anhalten, stabil sein (iyice sabit olmak, durmak, sağlam ve dayanaklı olmak)” TMEN.I.272; *toḳta-* “sabit kalmak” KE.II.639, *tohta-* “(hafızada) saklamak” CC.192, *toḳta-* “sabit olmak” KTS.279, *tokta-* “saklamak, bekletmek, alakomak” LÇTO.122, *tokta-/tohta-*, *toktat-/tohtat-* SENG.96, Abuşka. *tohtadı* “istihkâm boldı ve sâkin ve berkarar oldu demektir” (Atalay 1970, s. 197), Abuşka.*toktadı* “istihkâm boldı, sâkin boldı ve oturuşdı demektir” (Atalay 1970, s. 210), *toḳta- ~ tofta- ~ toḫta-* “dinlenmek, rahatlamak, serinlemek” DS.V.3945, 3951; ~ *toḫda-* “sıkıntıdan kurtulmak” DS.VI.4767; krş. *toqta-* “durmak” KrmTS.348; ayrıca krş. *toġta-* “durmak, dinlenmek, hareketsiz kalmak” MTS.II.1257. Fiilin en eski şekli *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *tohtaḥu* “emin olmak; sabit, sağlam durmak” (*Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*

2020, s. 300) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[40] Bazı ses ve şekil değişiklikleriyle de olsa Orta Türkçe Dönemi'nden itibaren pek çok Türk lehçe ve ağzında kullanılan (Özgüdenli vd. 2004, s. 326-327) *toḳta-* fiilini Doerfer, orta-batı Moğolcadaki *toqta-* "fest stehen, anhalten, stabil sein (iyice sabit olmak, durmak, sağlam ve dayanaklı olmak)" fiiline bağlamakta ve sözcüğün Türkçeye Moğolcadan geçtiğini savunmaktadır (TMEN.I.272.). Özgüdenli vd., Doerfer'in bu köken açıklamasına karşı çıkmaktadırlar. Özgüdenli vd. (2004)'e göre Türkçede "durmak", "harekete son vermek" anlamına gelen *tur-* fiili ile *tokta-* fiilli, "seddetmek, kapatmak, tıkamak, tutmak" anlamına gelen ortak bir *tu-* fiilinden gelmektedir: *tur-* < *tu-r-* (fiil kökü-fiilden fiil yapım eki-); *tukta-* < *tu-k+ta-* (fiil kökü-fiilden isim yapım eki+isimden fiil yapım eki-). Söz konusu köken açıklaması "durduran, engel olan" anlamında **tuk* ismini varsaymaktadır ki Özgüdenli vd.ne göre bu isim, *tokta-* fiilinin "harekete son vermek, harekete engel olmak, hareket halinden atalet haline geçmek" anlamları ile tamamen uyumludur (Özgüdenli vd. 2004: 330).[41] Sözcüğü tıpkı Doerfer gibi Orta Moğolca *toḳta-* sözcüğünden getiren Csáki, sözcüğün Moğol döneminden önce Türk dillerinde görülmediğini belirtmektedir; *tukta-* "durmak, durdurmak; beklemek, bekletmek" < Orta Moğolca. *toḳta-* (Csáki 2006, s. 201). Ganiyev ise *tukta-* "durmak" fiilini {*+DA*} eki ile türetilmiş fiiller arasında saymakla birlikte, "yapım kökü"nün açık olmadığını vurgulamaktadır (Ganiyev 2013, s. 152).

II.2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ FİİLLER

Yapım eki alarak genişletilmiş fiil gövdelerine *türemiş fiil* denir. Türemiş fiiller, isim ya da fiil kök ya da gövdelerinden türetilebilir. Ergin, köklerin kendileri ile ilgili yakın nesne ve hareketler için genişletilip âdeta yeni kökler meydana getirdiğini söylemektedir: "Köklerden türeyen bu geniş köklere kelime gövdesi adı verilir. Gövde de bir çeşit kök olduğu için mânâ ve kullanış bakımından tamamıyla kök gibidir. Yalnız şekil bakımından kökten farklı ve ondan büyük bir dil birliğidir" (Ergin 2013, s. 110). Gövde, kökle anlam ve kullanış açısından bir fark taşımadığından fiil gövdeleri de fiil kökleri gibi hareketleri karşılar ve tek başlarına kullanılamazlar (Ergin 2013, s. 110).

---

[40] krş. *Tohto'a [Toğtoğa]* "bk.T. -beki, Uduyit-merkit'lerin reisi" (*Moğolların Gizli Tarihi* 2010, s. 267a).

[41] Sözcüğün tarihsel gelişimi, Türk lehçe ve ağızlarındaki görünümleri ile kökeni hakkındaki görüşler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Osman G. Özgüdenli - Göksel Öztürk - Aylin Koç, "Toktamış Adı Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları*, S 24, 2004, s. 321-332.

Hacıeminoğlu, Türkçenin gerek kullanılış şekilleri ve ifade imkânı gerekse çeşit ve sayı itibarıyla fiilce zengin bir dil olduğunu kabul eder. Ancak kelime hazinesi içinde kök fiillerin sayısı sınırlıdır. Türkçenin yeni kelime türetmeye elverişli yapısı sayesinde, başlangıçtaki bu sınırlılığın türetme yolu ile giderildiğini belirten Hacıeminoğlu; türemiş fiilleri, *isimden türemiş fiiller* ve *fiilden türemiş fiiller* olmak üzere ikiye ayırır (Hacıeminoğlu 1992, s. 20-21).

II.2.1. İsimden Türemiş Fiiller

İsimden fiil türeten ekler, sayıca diğer türetme eklerinden azdır ve çoğunlukla fiilden türemiş isim gövdelerine geldikleri görülmektedir (Korkmaz Z. 2014, s. 172). İsim gövdelerinden türemiş fiillerin görece az olması, bu gövdelere gelen eklerin işlekliğinin az olmasından kaynaklanmaktadır. Öner, Eski Türkçe Dönemi'nde oldukça sık biçimde kullanılan pek çok isimden fiil yapım ekinin hem Doğu hem de Batı lehçelerinde Orta Türkçe Dönemi'yle birlikte işlekliklerinin giderek azaldığı tespitini yapmaktadır (Öner 2006, s. 74). Öner; bu azalmayı, bu dönemde artan çeviri eserler nedeniyle yabancı sözcüklerin isim+yardımcı fiil yapısındaki sentaktik birleştirmeler yoluyla yapılmış fiillerle karşılanmasına bağlamaktadır (Öner 2006, s. 74). İsimden fiil türeten ekler; geldikleri ismi *olma*, *oluş bildirme* ve *yapma*, *yapış bildirme* özelliği taşıyan fiillere dönüştürürler (Korkmaz Z. 2014, s. 172).

II.2.1.1. {+*A*-} ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Marcel Erdal, bu ekin isimden fiil yapan ekler içinde ikinci yaygın kullanıma sahip olduğunu ve özellikle Karahanlı Türkçesi Dönemi eserlerinde rastlandığını belirtmiştir. Erdal; bu ekin genellikle eklendiği iki heceli sözcüklerin ikinci hecesindeki düz-dar ünlünün düştüğünü, iki heceli /k, g, ñ/ sesleriyle biten köklerin {+*A*-} eki almadığını, çoğunlukla {+*lA*-} eki aldığını ifade etmektedir (OTWF.416-428). Öner (2006, s. 64-66) de ekin Eski Türkçe Dönemi eserlerinde isimden fiil türetmek üzere {+*lA*-} ekinden sonra en sık kullanılan ikinci yapım eki olduğu tespitini yapmaktadır. Öner'in tespitine göre {+*A*-} eki; *Altın Yaruk*'ta tüm morfolojik fiil yapımı eklerinin %27'sini, *Kutadgu Bilig*'de ise %26'sını oluşturmaktadır (Öner 2006, s. 67).

Talat Tekin, bu ekin daha çok geçişsiz fiiller türettiğini söylemektedir (Tekin T. 2000, s. 87). Bu ek; Eski Türkçeden bu yana kullanılmakta, isimlerden olma ve yapma anlamı taşıyan fiiller türetmektedir (bk. s. 144; Ergin 2013, s. 181; Tekin T. 2000, s. 87).

Bu ekin tarihî Türk lehçelerinde; *yaş+a-* "yaşamak, …yaşında olmak"; *sığ(ı)t+a-* "yas tutmak, ağlamak" (Tekin T. 2000, s. 87); *at+a-* "çağırmak, seslenmek"; *küç+e-* "çabalamak, zorlamak"; *mün+e-* "tekdir etmek, azarlamak,

suçlamak" (Gabain 2003, s. 48); *ḳın+a-* "cezalandırmak, işkence etmek" (DLT.III.273); *aş+a-* "yemek yemek" (DLT.III.253); *aş+a-* "yemek yemek" (KE.228v21); *beŋiz+e-* "benzemek" (NF.53-3); *es(i)n+e-* "esnemek" (CC.94); *ḳın+a-* "eziyet etmek" (GT.298); *at+a-* "ad vermek" (HŞ.56), *til+e-* *"dilemek"* (Kİ.127); *oyun+a-* "oynamak" (SENG.91r3) gibi örneklerine rastlanmaktadır.

TKT'de {*+A-*} ekiyle yapılan fiiller şunlardır:

tile-, dile- "dilemek, istemek; dile getirmek"

- *destīr tilep* 013/81, *yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsañız* 004/58, *kiyiş tonlarnıñ yaḫşı özümiz keyikī dilerin cibergey irdiñiz* 030/38

  < *til+e-* (*ti-* *"demek*, *söylemek"* < *tė:-* EDPT.433b *-l* "dil" < *tıl* EDPT.489b *+e-*); *tile:-* "aramak, arzulamak, sormak" EDPT.492a; *tilä-*/**tili-*/*telā-* OTWF.247-248, *tile-* "dilemek, istemek; beklemek, aramak" DLT.IV.622; krş. *tile-* "dilemek" KrmTS.345.

tirge- "bir araya toplamak, düzene sokmak"

- *ḳazaḳlarıñıznı çıḳarmay ve tirgemey ẓabṭ ḳılmas bolursañız* 004/64, *yaḫşı yasaḳ ve tirgev itgeysen* 005/60

  < *tir(i)g+e-* (< *tė:rig* "birikmiş, toplanmış, düzenli" EDPT.543a *+e-*); krş. *tėrge:ş- (d-)* "sıra hâlinde yürümek, bir araya toplanmak < **tėrge:-* EDPT.545b, krş. *tėrgeş-* "arka arkaya gelerek derleşmek" DLT.IV.604 bk. *tirkeş-* "toplanmak, toplaşmak, derleşmek" DLT.IV.626; krş. *tirke-* "(Birbirine) bağlamak" KrmTS.346.

ṭutḳa- "alıkoymak, el koymak; bekletmek"

- *iki aydın artuḳ ṭutḳar ḳılmay sin zigmut ḳral ḳarındaşımızge tiz oḳ ciberirmiz* 004/62, *kün ilgeride bolsa ṭutḳavsız kelmek içün ḫazīne defterlerine yazdırılmaġa buyurġay irdiñüz* 105/58

  < *ṭut(u)ḳ+a-* (*tutuġ* "tutma, kavrama; esir, rehin" EDPT.452b *-a-*); krş. *tutgak* "geceleyin düşmanın gözcülerini ve ileri karakollarını yakalamak için çıkarılan atlı bölük" DLT.IV.662, krş. *tutgak* "öncü" KB.III.475, krş. *totkavul* "sınır ve yol muhafızı" AOY.237. Bu fiil, tarihî sahada tanıklanamamıştır. Doerfer; *totqāvul* "yol muhafızı, askerî inzibat" kelimesi sebebiyle ele aldığı fiili, Moğ. *todqa-*, Batı Moğ. **totqa-* > *totxa-* "bekletmek, engellemek" şekillerine bağlamaktadır. Bu fiillerin kökeni içinse **tod-*, **totu-* ve Türkçe *tut-* "durdurmak, tutmak" şekillerini vermektedir (TMEN.I.251). Bang, yine *tutgavul* kelimesi dolayısıyla ele aldığı bu fiili, Türkçe kabul ettiği **tutka-* şekline bağlamakta; *tutkak* ve *tutkal* kelimelerini de bu fiilden türemiş saymaktadır (Bang 1919, s. 56-57'den aktaran Özyetgin 1996, s. 175).

uġra- "uğramak, rast gelmek, karşılaşmak"

- *belādan belāya uġradı* 194/40, *ḳışḳa uġramaḳ lāzım kelür* 145/17

< *uġ(u)r+a-* (< *uġur* "doğru zaman, iyi talih; neden, amaç" EDPT.89a) "bir şey yapmaya niyetlenmek, planlamak" OTWF.426; *uġra:-* "niyetlenmek" EDPT.91a; *uġ (u)r+a-* "bir şey yapmaya niyetlenmek, planlamak" OTWF.426; *oġra-* "uğramak" DLT.IV.423; *oġra-* "uğramak" KB.III.334, *oġra-* "uğramak, bir işi yapmaya niyetlenmek" KE.II.473, *uġra- ~ oġra-* "uğramak" KTS.203, 291; krş. *oğra-* "(belaya, felakete) uğramak" KrmTS.240. Fiilin kökünde yer alan *uġur* sözcüğü, Türkçenin tarihî lehçelerindeki kayıtlarda genellikle "talih, baht, niyet; zaman, fırsat" anlamlarıyla geçmektedir. Sözcüğün asıl anlamı olan "yol", henüz Eski Türkçe Dönemi'nde metaforlaşmıştır (Şirin 2004, s. 2765)[42]. *uġur* "doğru zaman, iyi talih; neden, amaç" EDPT.89a, *uġur* "vakit, zaman" DLT.IV.687 ~ *oġur* "bir işte imkân ve fırsat; uğur, devlet; hayır ve bereket; vakit, zaman" DLT.IV.426-427; *oġur* "uğur" KB.III.335; oġur "vakit, zaman" KE.II.476; *uġur* "uğur, yol" DK.II.301; *uġur* "1. ön, yön; 2. yol" TS.VI.3928-3929.

örte- "yakmak, ateşe vermek"

- *şehrimiz barçası otḳa örteñgen sebebli* 015/27, *ḳaraşu bazārımıznı örtep ḳaçdılar* 013/21, *köy kentlerini örtep talaġanları içün tutup zindānġa ṣalmaḳ* 015/65

< *ört+e-* (*ört* "alev, yalım" EDPT.201a *+e-*); *örte:-* "ateşe vermek, yakmak" EDPT.208b; *örtä-* OTWF.423, *örte-* "yakmak" DLT.IV.464.

II.2.1.2. {+*DA*-} ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Eski Türkçeden itibaren görülen, isimden fiil türeten bu ek; çok işlek olmamakla birlikte, yansıma sözcüklerde işlek olarak kullanılmaktadır. İsimlere gelerek yapma anlamı taşıyan, yansıma sözcüklere gelerek de olma anlamı taşıyan fiiller türetmektedir (bk. Ergin 2009, s. 183). Yansıma sözcüklere gelerek oluşturduğu fiiller, çoğunlukla sesle ilgilidir: tıkırdamak, şakırdamak, fısıldamak, gümbürdemek vb. (Banguoğlu 1974, s. 205). Bu ekin genelde tek heceli isimlere eklendiğini belirten Marcel Erdal, ekin ilk şeklini [+*tA*-] olarak kurmaktadır. Erdal, türemiş gövdelere gelmeyen bu ekin Eski Türkçede [+*tA*];

[42] *uġur* sözcüğünün "yol" anlamı ve uğradığı anlam değişiklikleri için bk. ŞİRİN, Hatice (2004), Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözleri: Uğur, Çığır, Tıkır, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-26 Eylül 2004) Bildirileri*, C. 2, s. 2763-2776, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/II.

Karahanlı Türkçesinde ünsüzlerden sonra [+*tA*], ünlülerden sonra [+*dA*] olduğunu ifade etmektedir. Erdal, bu ekin [+*dA*-] şeklinin Moğolcada pek çok fiil türettiğini belirtmektedir (OTWF.457-458). {+*DA*-} eki, üzerine geldiği ismi vasıta hâline getirmektedir (Gabain 2003, s. 50). Gabain, bu ek için Eski Türkçeden *ün+te-* ‘çağırmak, seslenmek’; *is+te-* ‘aramak, istemek’; *al+ta-* ‘aldatmak’ örneklerini vermektedir (Gabain 2003, s. 50).

Bu ek Karahanlı Türkçesi Dönemi’nde de isimlerden etken-geçişli, yansıma sözcüklerden de oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmıştır (Hacıeminoğlu 2008, s. 151): *al+da-* “aldatmak, kandırmak” (DLT.IV.18); *is+te-* “istemek, arkasına düşmek, aramak” (DLT.IV.238); so͡ng+da- “çekiştirmek, arkasından kovalamak” (KB.III401; Ercilasun 2014: 38); *ün+de-* ‘ünlemek, çağırmak’ (DLT.IV.713; KB.III.506); *yas+ta-* (KB.III.529; Ercilasun 2014, s. 38; OTWF.417).

Harezm Türkçesinde ek, genellikle geçişli fiiller türetmektedir (Argunşah-Yüksekkaya Sağol 2013, s. 190). Bu dönemde ekin ötümlüleşme sonucu görülen /d/’li şekillerinin yanında /t/’li şekilleri de görülmektedir (Toprak 2005, s. 58). Bu dönem metinlerinde eki, *al+da-* “aldatmak, kandırmak” (KE. II.20; NF.III.13; ME.86); *is+te-* “istemek, aramak” (KE.II.272; NF.III.188; ME.130); *ün+de-* “çağırmak, seslenmek; davet etmek; dua etmek” (KE. II.683; NF.III.455; ME.197) vb. örneklerinde görmek mümkündür.

Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait yarlıklarda (Özyetgin 1996), bu ekin kullanıldığı tek örnek *iste-* “istemek” fiilidir (s. 218). 16. yüzyıl Kırım yarlıklarında ise (Sıtkı Özkul 2011) ekin örneğine rastlanmamaktadır.

{+*DA*-} eki; Kıpçak Türkçesinde, genellikle tek heceli isimlere gelerek “bir işi yapma, etme” anlamında fiiller türetmiştir. Ayrıca bu ek, yansıma sözcüklerden fiiller türetir ve isimlerden geçişli fiiller yapar (Güner 2013, s. 159). Karamanlıoğlu (1994, s. 46), bu ek için yalnızca *al+da-*, *iz+de-* “aramak”, *ḳımıl+da-*, *ün+de-* örneklerini verirken Güner (2013: 159) bu ek için, bazıları yansıma sözcüklerden türetilmiş çok sayıda örnek getirmektedir: *hıçıl+da-t-* “gıcırdatmak”, *ḳorul+da-* “horlamak”, *taḳır+da-* “at yürürken tak tak diye ses çıkarmak”, *tıl+ta-* “bahane göstermek”, *soḳul+da-* “tara yahut çıban şiddetle acımak” gibi.

Çağataycada *al+da-* “aldatmak, hile yapmak” (SENG.48r15); *yol+da-* “yol göstermek, kılavuzluk etmek” (SENG.345r23) gibi örnekleri vardır.

Ekin kullanımı, Eski Anadolu Türkçesinde de seyrektir; kullanımı, diğer tarihî lehçelerdeki gibidir: Yansıma sözcüklerden geçişsiz, diğer isimlerden geçişli fiiller yapar (*güvül+de-*, *al+da-*, *iz+de-*, *is+te-*) (Gülsevin 2011, s. 120). Akar ayrıca birkaç kalıplaşmış örnek daha vermektedir: *toḳdadı* “durdu”, *aldanup* (Akar 2018, s. 163).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, tarihî dönemlerdeki işlevini sürdüren {+*DA*-} ekinin; az sayıda örnek dışında, yalnızca yansıma sözcükler üzerine geldiği görülmektedir. Ek, yansıma sözcüklere gelerek "olma" (*balḳılda-* "parlamak", *çatırda-* "çatırdamak", *çımılda-* "el ve ayağın uyuşması neticesinde karıncalanması", *duḳulda-* "kalbin çarpması gibi) ve "yapma" (*badırda-* "çene çalmak", *mırılda-* "mırıldamak", *tısırda-* "tısır tısır ses çıkarmak", *dırılda-* "dırdır etmek, çok konuşmak" gibi) ifade eden fiiller yapar (Yüksel 2012, s. 837).

Tarihî Kırım Türkçesinde, incelenen metinlerde yansıma sözcüğe rastlanmamıştır; bu nedenle {+*DA*-} ekinin bu sözcükler üzerindeki kullanımına örnek yoktur. Ancak bu ek, Tarihî Kırım Türkçesinde tek heceli isim köklerine gelerek geçişli fiiller türetmektedir.

Tarihî Kırım Türkçesinde {+*DA*-} eki ile türemiş fiiller:

alda- "aldatmak, kandırmak"

- *yalan söz milen ḫalḳı aldamaḳ lāyıḳmıdır* 121/40

  < *al+ta-* (*a:l* "kurnazlık, aldatma, kandırmaca" EDPT.120b +*ta*-); *alta:-* "aldatmak" EDPT133a, *alta-* OTWF.455, **ālta-* (Tekin T. 1995, s. 171), *alda-* "aldatmak" DLT.IV.18; krş. *alda-* "aldatmak" KrmTS.45.

iste- "istemek, arzu etmek, talep etmek"

- *isterizki iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç olalar* 036/74, *imdād ve yardım istedi* 194/18, *özge ḳalġan ḫazīnelerimizni taḳı biz istegenmiz* 216/30

  < *iz+te-* (*i:z* "ayak izi, iz, işaret" EDPT.277a +*te*-); *iste:-* "istemek, dilemek" EDPT.243a krş. *izde:-* EDPT.282a; **iztä-* OTWF.456, *iste-* "istemek; arkasına düşmek; aramak" DLT.IV.238; *i:zde-* "aramak" HŞ.266, *i:ste-* "aramak" HŞ.261; krş. *iste-* "istemek" KrmTS.148.

II.2.1.3. [+*ġa*-, *ḳa*-] ile Türemiş Fiiller

Türkçenin tarihî dönemlerinde yaygın bir kullanıma sahip olmayan ve az sayıda örneği bulunan {+*GA*-} ekini; Tekin, iki fiilde örneklemektedir: *isir+kä-* "bir kayıp için üzülmek", *yarlı(k)+ka* "(Tanrı) lütfetmek, buyurmak, emretmek" (Tekin T. 2000, s. 88). Gabain ise {+*GA*-} ve {+*KA*-} şekillerinde gösterdiği ek için *irinç+kä-* "acımak, merhamet etmek", *kiñ+gä-ş-* "danışmak", *yarlıġ+ḳa-/yarlıḳa-* "buyurmak, vaaz etmek" örneklerini vermektedir (Gabain 2000, s. 49).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde, iki örnekte *yalġan+ḳa-* "yalanlamak, inkâr etmek", *yarlıḳa-* "bağışlamak, merhamet etmek" şeklinde görülen

ek (Güner 2021, s. 119); Harezm Türkçesi metinlerinde yine birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır: *çul+ġa-* "sarmak, örtmek, dolamak", *ter+ge-* "terletmek, damıtmak", *yarlıḳa-* "buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak", *yövüt+ke-* "yardım etmek" şeklinde gösterir (Toprak 2005, s. 60). Ekin tarihî Kıpçak metinlerindeki kullanılışı da yine sınırlıdır. Kİ'de; *esir+ke-* "esirgemek, merhamet etmek", *yarlıġa-* "esirgemek, af ve merhamet etmek" fiillerinde mevcuttur (Özyetgin 2001, s. 129).

TKT'de de çok kısıtlı bir kullanıma sahip olan {*+GA-*} eki şu örneklerde görülmektedir:

yarlıḳġa-"merhamet etmek, bağışlamak, lütfetmek" (< *yarlıġ +ġa-*)

- *yarlıḳġay irdiñiz* 015/179

> yarlıġa - (< *yarlı(ġ)ġa-*)

- *öz luṭfından yarlıġap* 010/87

> yarlıḳa - (< *yarlı(ġ)ḳa-*)

- *iyişler yarlıḳap* 105/58

< *yarlıġ +ġa-* (*yarlıġ* "üstün alta verdiği emir" EDPT.966b *+ġa-*); *yarlıḳa:- "astına emir vermek < *yarlıġḳa:-* (?) EDPT.968a; *yarlıka-* "buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak" KB.III.526; krş. *yarlıġa- ~yarlıka-* "yarlıgamak; (Tanrı) birinin suçunu bağışlayıp hoş görmek, affetmek" DKTAS.III.489.

II.2.1.4. {*+lA-*} ile Türemiş Fiiller

Türkçenin en işlek isimden fiil yapma eki olan {*+lA-*} eki, Eski Türkçe Dönemi'nden beri yaygın olarak kullanılmıştır. Öner, ekin Eski Türkçe Dönemi eserlerinden *Altun Yaruk*'ta 1066 kullanım sıklığı ile eserde kullanılan tüm isimden fiil yapımı ekleri arasında %38'lik bir ağırlığa sahip olduğunu; *Kutadgu Bilig*'de ise 852 kullanım sıklığı ile eserde kullanılan tüm isimden fiil yapımı eklerinin %41'lik kısmını oluşturduğunu tespit etmiştir (Öner 2006, s. 64-67).

{*+lA-*} eki, eklendiği ismi "yapmak, etmek" anlamlarıyla fiilleştirmektedir ve çok yönlü bir kullanıma sahiptir. Karahanlı Türkçesinde ekin türettiği fiilleri sınıflayan Hacıeminoğlu, şu tespitleri yapmaktadır: a) İsimdeki vasfı başkasına atfeden fiiller: *az+la-* "azımsamak, az görmek", *bedük+le-* "büyük saymak"; b) İsimdeki vasfı başka bir nesneye katan fiiller: *agu+la-* "zehirlemek, zehir vermek, zehir katmak", *em+le-* "ilaçlamak, ilaç vermek, ilaç katmak"; c) İsimdeki vasfı nesneye kazandıran fiiller: *arıg+la-* "arılaştırmak, temiz olanı seçmek", *kök+le-* "bir işin esasına, köküne vâkıf olmak"; d)

İsmin ifade ettiği vasıftan arınmayı bildiren fiiller: *aruk+la-* “yorgunluktan kurtulmak, dinlenmek”, *yagır+la-* “yarayı iyi etmek, yaradan kurtulmak”; e) İsmin ifade ettiği nesneyi vasıta olarak kullanma bildiren fiiller: *azıg+la-* “azı dişi ile ısırmak”, *boyun+la-* “boyunla vurmak”; f) İsmin ifade ettiği nesneye yönelen fiiller: *adak+la-* “ayağa vurmak”, *töş+le-* “döşüne vurmak”; g) İsimdeki vasfın kazanıldığını gösteren fiiller: *arslan+la-* “arslanlaşmak, arslan gibi olmak”, *ig+le-* “hasta olmak, hastalanmak”; ğ) İsmin ifade ettiği nesneyi kendisi için kullanmayı bildiren fiiller: *çaruk+la-* “çarık giymek”, *kög+le-* “hayvanın yeşillik yemesi”; h) İsmin ifade ettiği nesneye bağlı olarak davranıldığını gösteren fiiller: *erte+le-* “erken başlamak”, *taş+la-* “dışarı gitmek”; ı) Taklidî fiiller: *ah+la-* “ah etmek, ah çekmek”, *boz+la-* “deve böğürmek” (Hacıeminoğlu 2008, s. 156-158).

Köktürk yazı dilinde *ab+la-* “avlamak”, *baş+la-* “başında olmak, lider olmak”, *il+lä-* “devlet kurmak”, *kagan+la-* “hakan yapmak”, *kılıç+la-* “kılıçla öldürmek”, *kış+la-* “kışı geçirmek”, *öt+lä-* “öğütlemek, nasihat etmek”, *sü+lä-* “sefere çıkmak, ordu sevketmek”, *tap+la-* “uygun bulmak, beğenmek, tasvip etmek”, *tıñ+la-* “dinlemek”, *yog+la-* “ölü ardından yas tutmak” gibi pek çok örnekte karşımıza çıkan ek (Tekin T. 2000, s. 88-89); Uygur Türkçesi Dönemi’nde de çok sık kullanılmıştır. Gabain, ekin neredeyse sınırsız bir kullanılma imkânına sahip olduğunu belirterek şu örnekleri verir: *at+la-n-* “ata binmek”, *buzağu+la-* “buzağılamak”, *munı+la-yu* “böyle, bunun gibi” (Gabain 2000, s. 49).

Toprak; bu ekin Harezm Türkçesinde en sık kullanılan isimden fiil yapma eki olduğunu söyleyerek *ara+la-* “aralamak”, *arıġ+la-* “temize çıkarmak, gerçeği söylemek”, *ḳuçaḳ+la-* “kucaklamak”, *bek+le-* “korumak, öğrenmek, hıfzetmek”, *erte+le-* “sabahlamak, geceyi geçirmek” gibi örnekler vermektedir. Ek; bu sahada taklidî isimlere gelerek *çır+la-* “cırlamak, *yığ+la-* “ağlamak” gibi fiiller de türetmiştir (Toprak 2005, s. 68-73)

Ek, Kıpçak Türkçesi sahasında da Eski Türkçeden beri mevcut olan yaygın kullanılışına sahiptir. Bu metinlerde çok sayıda örneği bulunan ek, şu gibi fiillerde görülür: *ağır+la- ~ avur+la-* “ağırlamak”, *aluḳ+la-* “semeri düzeltmek”, *añ+la-* “anlamak”, *bes+le-* “beslemek”, *bir+le-* “birleşmek” (Güner 2013, s. 161-162).

TKT’de de{*+lA-*} eki, isimlerden fiil türetmek için en çok kullanılan ektir. Ek, hem Türkçe hem de alıntı isimleri fiilleştirmiştir.

TKT'de {*+lA-*} ekiyle yapılan fiiller şunlardır:

an͡gla-, añla- "anlamak, idrak etmek"

- *yaḫşı an͡glap yaḫşı cevāb itgeysiz* 013/105, 015/106, *murādıñuz dostlıḳ olmaduġun añladıḳ* 121/16

  < *an͡g+la-* (*an͡g* "anlayış, zekâ, akıl" EDPT.165b *+la-*); *an͡gla-* "anlamak" EDPT.186a, *angla-* "anlamak (Oğuzca)" DLT.IV.27; krş. *añla-* "anlamak" KrmTS.47.

ayla- "söz etmek, söylemek, anlatmak"

- *ḫaṭṭıñızda köp muḥabbetler aylap köp ṣaylap* 015/45

  < *ay(ıġ)+la-* (*ay-* "konuşmak, söylemek" EDPT.266a *-ıg* "söz, konuşma, emir" EDPT.270b *+la-*). Bu fiil, tarihî sahada ve çağdaş Kırım sahasında tanıklanamamıştır. Krş. *ayt-* "söylemek, demek" KrmTS.53; *aytış-* "1. Lafa dalmak; söyleşmek. 2. Tartışmak. 3. Atışmak; sövüşmek" KrmTS.53; *aytılış* "söyleniş, söyleyiş" KrmTS.53.

başla- "başlamak, bir işe girişmek, hareket etmek"

- *fitne başlaġan ṣoñra* 071/62, *uluġ ḫazīneñüz virürge başlaġaysiz* 013/113

  < *baş+la-* (*baş* "baş, kafa; bir şeyin başlangıcı" EDPT.375a *+la-*); *başla:-* "başlamak, önderlik etmek" EDPT.381b, *başla-* "başlamak, kılavuzluk etmek, komutanlık etmek" DLT.IV.74; krş. *başla-* "başlamak" KrmTS.58.

bekle- "bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak"

- *ʿasker ol yerde bekleyüp ṭurmaḳ küç bolur* 113/16, *elçiñüz bekleyüp ṭurıp zaḥmet çekmeyeler* 160/32

  < *bek+le-* (*bek* "sert, katı, sabit" EDPT.323a *+le-*); *bekle:-* "hızlandırmak, sabitlemek, korumak, gözlemek; beklemek" EDPT.326b, *bekle-* "beklemek, gözetmek; saklamak, hapsetmek; pekitmek" DLT.IV.80; krş. *bekle-* "beklemek" KrmTS.59.

cayla- "yaylamak, yazlamak, yazı geçirmek"

- *caylay kezüp ḳışlay yürüp* 010/46, *caylay yürüp ḳışlay kezüp* 010/92

  < *cay+la-* (*yay* "ilkbahar, yaz" EDPT.980a *+la-*); *yayla:-* "yazı geçirmek için bir yere yerleşmek" EDPT.982a, *yayla-* "yaylamak" DLT.IV.764; krş. *cayla-* "yaylaya çıkmak; yazın otlak yerlerine gitmek" DKTAS.I.418; krş. *yayla* "yayla" KrmTS.379.

çığla- "ölçmek; Türk arşını ile ölçmek"

- *ṭaġ çığlay çerkesniñ* "dağ ölçerek (dağ ölçüsünde) Çerkes'in" 020/04

  < *çıġ+la-* (*çı:ġ* "yaklaşık 35 cm'lik Çin ayağı ölçüsü" EDPT.404a, "bir Türk arşını" DLT.IV.145" *+la-*); *çıġla:-* "ölçmek" EDPT.407b; *çıġla-* "Türk arşını ile ölçmek" DLT.IV.145.

eyle-, iyle- "yapmak, etmek"

- *dostlıḳ eyledügimiz* 025/82, *ḥaḳḳ teʿālā ḥażretleri eyilikler ve ḫayrlar naṣīb eyleye* 194/50, *artuḳ ṣabr iyledik* 053/47

  < *ey+le-* (*e:ḏ-* "üretilmiş şey" EDPT.33a *+le-*); *e:ḏle:-* "bir şeyi kullanışlı hâle getirmek; toprağı işlemek; yapmak, etmek" EDPT.57a, *edhle-* "ülkü yapmak, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek; tesir etmek" DLT.IV.169; krş. *eyle-* "eylemek, etmek, yapmak" DKTAS.II. 45.

ḥāżırla- "hazır hâle getirmek, hazırlamak"

- *uluġ elçimizni ḥāżırlap* 012/24

  < *ḥażır+la-* (Ar. *ḥażır* "söz konusu olan yerde bulunan; huzurda bulunan, göz önünde olan" OTS.609 *+la-*); *ḥażırla-* OTS.610.

ḫırsızla- "hırsızlık yapmak, çalmak"

- *ḳırım yılḳılarımıznı ḫırsızlap kiterlermü* 015/113

  < *ḫırsız+la-* (*ḫırsız* "başkalarının malını çalan" OTS.629 *+la-*); *ḫırsızla-* OTS.629; krş. *hırsızla-* "hırsızlık etmek, hırsızlık yapmak, çalmak" KrmTS.133.

ḫorla- "kötü davranmak"

- *incidür bolsalar ya ḫorlasalar* 014/46

  < *ḫor+la-* (Far. *ḫor* "hakir, zelil, mübtezel" OTS.641 *+la-*); *ḫorla-* OTS.642; krş. *horla-* "horlamak, hor görmek, aşağılamak" DKTAS. II.113.

işle- "yapmak, çalışmak"

- *daḫı ne işleyecekin anlarnıñ kimse bilmez* 194/36

  < *iş+le-* (*i:ş* "iş, emek" EDPT.254a *+le-*); *işle:-* "çalışmak, bir şey yapmak" EDPT.262b, *işle-* "işlemek" DLT.IV.239; krş. *işle-* "işlemek" KrmTS.148.

izle- "takip etmek, iz sürmek; takibini yapmak, talep etmek"

- *esīr kişilerni izlep sorap* 014/34, *bizden anı izlemegey ve hem defteriñizge yazmaġay irdiñiz* 015/37

  < *iz+le-* (*i:z* "ayak izi, iz, işaret" EDPT.277a +*le*-); *izle-* "takip etmek" KB.III.210; krş. *izle-* "izlemek" KrmTS.149.

ḳışla- "kışı geçirmek, kışlamak"

- *ḳış ḳışlap kiç ḳaladırlar* 090/18, *tatarnıñ͡g burundın uruş ve ḳışlavı olan* 005/30, *caylay kezüp ḳışlay yürüp* 010/46

  < *ḳış+la-* (*ḳış* "kış mevsimi" EDPT.670a +*la*-); *ḳışla:-* "kışı geçirmek, kışlamak" EDPT.673a, *kışla-* "kışlamak" DLT.IV.323; krş. *qışla-* "kışlamak" KrmTS.197.

ḳonuḳla- "ağırlamak, misafir etmek"

- *bu zamānġa deg cibermey ḳonuḳladıḳ* 053/53

  < *ḳonuḳ+la-* (*ḳonuḳ*/*ḳonaḳ* "misafir, yatıya gelen kimse" EDPT.637b +*la*-); *ḳonuḳla:-* "misafir etmek" EDPT.638a, *konukla-* "konuk etmek (Oğuzca); ev sahibinin rızası olmadan gecelemek (Oğuzlardan başkalarınca)" DLT.IV.344.

mühürle- "mühür basmak; kapatmak, belirlemek"

- *öz mühürleriyle mühürlep* 033/75

  < *mühr+le-* (Far. *mühür* "imza, damga, kaşe" OTS.1168 +*le*-); *mühürle-* OTS.1169; krş. *mühürle-* "mühürlemek, damgalamak" DKTAS.II.507.

ṣayla- "hatırını saymak; saygı göstermek, hürmet etmek; hesaba katmak"

- *ḫaṭırasın ṣaylap* 012/47, *bizim ḫaṭıramıznı ṣaylaġay irdiñiz* 012/70

  < *ṣay(ı)+la-* (*sa:-* "saymak, hesaplamak, hesaba katmak" EDPT.781b -*yı*/*u* "sayma, hesaplama; bütün, her" EDPT.858b, "her, sayı, kadar" KE.II.541 +*la*-); *sayla-* "temizlemek, sağalmak" KTS.230, *ṣayla-* "intiḫāb itmek, ḥesāb ṭutmaḳ" LÇTO.184, *ṣaylan-* "ḥesāblanmak, muḥterem-i mesmūʿ olmaḳ" LÇTO.184. krş. *ṣay-* "taʿdād ve ḥesāb ve ṣayı, riʿāyet-i ḫāṭır, iʿtibār, farẓ eylemek, hürmet" LÇTO.185; krş. *sayla-* "seçmek" KrmTS.296.

söyle- "konuşmak, demek, söylemek"

- *siz ḳardaşımız her ni türlüg söz söylegen bolsa tıñ͡gladıḳ* 013/31, *yaman söz söylemey* 015/38

< *söy(/z)+le-* (*sö:z* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860b +*le-*); *sö:zle:-* “konuşmak, söylemek” EDPT.863a, *sözle-* “söylemek, konuşmak” DLT.IV.536; *söwle-* “söylemek” DLT.IV.534; krş. *söyle-* “söylemek” KrmTS.310. Clauson, *sözle-* fiilinin 13. yüzyıldan sonra açıklanamayan bir nedenle *söyle-* şekline geldiğini belirtmektedir. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki “boy boylamak, soy soylamak” deyimi vesilesiyle *boy* “destan, öykü” sözcüğü ile *bozlak* “hikâye” sözcüğü arasında ilişki kuran Semih Tezcan, z > y ses değişimi ya da ayrımlaşması görülen diğer örnekler arasında *sözle-/söyle-*; *yay* “bahar” / *yaz* “yaz”; *buy-* (< ET. *bud-* “soğuktan donarak ölmek) / *buz-* sözcüklerini saymaktadır (Tezcan 1978, s. 228-230). Tezcan, *sav* (< ET. *sab* “söz, haber”) sözcüğüne dayandırdığı *soy* “koşuk” sözcüğünden türemiş *soyla-* “özlü söz söylemek, manzum parça okumak” fiilinin (Tezcan 1978, s. 231-236) *söyle-* fiili ile ilgisi olmadığını da açıkça dile getirmektedir (Tezcan 2018, s. 37). Tezcan *söyle-* fiilinin kökeni konusunda Clauson’la hemfikirdir. Ona göre de *söyle-* eyleminin eski biçimi *sözle-* fiilidir ve *soyla-* ile hiçbir ilişkisi yoktur; *soyla-* fiilinin eski biçimi *savla-* fiilidir (Tezcan 2018, s. 37).

tıñla-, ṭıñla-, tıñ͡gla - “işitmek, duymak, dinlemek”

- *ḫaṭṭımız oḳutup yaḫşı tıñlaġay erdiñüz* 209/33, *ḫaṭṭıñıznı oḳutup muḥabbetlik milen ṭıñlayup* 229/13, *her ni söz söylegen bolsañız elçiñizdin tıñ͡gladıḳ* 012/13

  < *tıñ+la-* [*tıñ* “işitme, duyma(?)” (> *tıñ+çı* “casus, muhbir” OTWF.111-448) +*la-*]; *tıñla-* “duymak, dinlemek < **tıñ*” EDPT.522a; *tıñ+la-* OTWF 448, *tıñğla-* “dinlemek” DLT.IV.617; krş. *diñle-* “dinlemek” KrmTS.98.

ṭoyla - “şenlendirmek”

- *taḫt-ı ḳalem-revānımnı ṭoylap* 008/11

  < *toy+la* (*to:y* “topluluk, şenlik, düğün” EDPT.566b +*la-*); *ṭoyla-* “ziyafet vermek, ağırlamak, ziyafete çağırmak, toy eylemek” DK.293; krş. *toyla-* “düğün yapmak; düğünde, şölende eğlenmek” DKTAS.III.369; krş. *toy* “düğün” KrmTS.350.

yaġıla- “düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak”

- *ulusımıznı yaġılasalar bu barışlıḳda sizge ol kişileriñiz kilseler yaġılap siz de ḳārındaşımız ol kişilerni şulay oḳ ḳahr ḳılġaysiz* 014/33

> cavla-, çavla- “düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak”

- *pādişāh ḳalālarnı cavlap ve köy kentlerini urtap talaġanları içün* 015/64, *erdel memleketin cavlamaḳ içün köp ʿaskerler taʿyīn itmişlerdir* 178/34, *destūrsız serḥadleriniñizni çavlaġan sebebli* 071/20

  < *yaġı+la- ~cav(ı)+la-* (*yaġı* “düşman” EDPT.898a, DLT.IV.726 + *la-*); *yaġı:la:-* “düşman olmak, düşmanca davranmak” EDPT.903b; *yaġı+la-* OTWF.450, *yaġıla-* “düşmanlık etmek; düşmanla savaşmak, çarpışmak” DLT.IV.727; krş. *cavla-* “birbirine darılmak, küsmek” DKTAS.I.416, krş. *cav* “düşman” KrmTS.70.

yoḳla- “araştırmak, aramak; göz kulak olmak”

- *ḳadīmden bolġan defterimizni yoḳladıḳ baḳdıḳ* 269/15, *munday işlerni yaḳşı yoḳlap muḳayyed bolup* 269/28

  < *yok+la-* (*yok* “yok, var karşıtı” EDPT.895b +*la-*); *yokla-* “bir şeyin yokluğunu fark etmek, araştırmak; hatırlamak, anmak; yok etmek” EDPT.902b; *yoḳla-* “bir şeyi taḥḳīḳ ve teftīş etmek” LÇTO.306; krş. *yoqla-* “yoklamak” KrmTS.384.

yolla- “göndermek”

- *sizge barup kelmek üzre yollaġan irdik* 299/14, *tezçe tezçe yollamaḳ maḳbūl irdi* 299/21

  < *yol+la-* (*yol* “yol” EDPT.917a +*la-*); krş. *yolla-* “yollamak” KrmTS.384.

II.2.1.5. [+*(u)ḳ-*] ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişsiz fiiller türeten bu ek (Tekin T. 2000, s. 88), genellikle kök hâlindeki isimlerden oluş fiilleri yapmaktadır (Hacıeminoğlu 2008, s. 154).

Köktürkçede *bir+(i)k-* “birleşmek, bir araya gelmek”, *iç+(i)k-* “bağımlı olmak, tabi olmak”, *taş+(ı)k-* “çıkmak”, *yol+(u)k-* “yolda karşılaşmak” gibi örneklerde görülen ek (Tekin T. 2000, s. 88); Uygur Türkçesi Dönemi’nde de yine *iç+(i)k-* “içeri girmek, emri altına girmek”, *taġ+(ı)ḳ-* “çıkmak, dağa çıkmak”, *yol+ḳ-* “karşılaşmak” şeklindeki örneklerde görülmektedir (Gabain 2000, s. 49).

Karahanlı Türkçesinde isimlerden çoğunlukla oluş bildiren, geçişsiz fiiller türeten işlek {*-(I, U)K*} eki, genellikle kök isimlere gelmektedir. Ünsüzle biten isim tabanlarına /I/, /U/ seslerinden biri ile bağlanmaktadır: *agu+k-* “zehirlenmek”, *yag+(ı)k-* “düşmanlaşmak”, *bir+(i)k-* “birikmek, toplanmak”,

tuş+(u)k- “rastlamak, uğramak”, *tüp+(ü)k-* “köklü olmak, kökleşmek” (Hacıeminoğlu 2008, s. 154-155; Güner 2021, s. 123-127).

Ek; Harezm Türkçesinde de *and+(ı)q-* “ant içmek”, *çav+(ı)q-* “ünlenmek, tanınmak, meşhur olmak”, *tar+(u)q-* “daralmak, sıkılmak, bunalmak”, *yol+(u) q-* “rastlamak, karşısına çıkmak” gibi örneklerde tespit edilmiştir (Toprak 2005, s. 65).

Tarihî Kıpçak Türkçesi sahasında da oluş bildirme özelliğiyle geçişsiz fiiller türetir: *bir+(i)k-* “birleşmek”, *keç+(i)k-* “gecikmek”, *tat+(ı)ķ* “köylü gibi konuşmak, *yol+(u)ķ-* “rastlamak” (Güner 2013, s. 161).

TKT’de, yalnızca bir fiilin iki ses varyasyonunda tonlu ve tonsuz biçimiyle görülmektedir.

ķorķ- “korkmak, çekinmek”

- *pādişāhımız ḥaẓretlerindin ķorķarmiz* 012/45

  < *kor* + *(u)k-* (< *kor* “ziyan” DLT.IV.346) bk. Çağatay 1967, s. 43-44; *kork-* “korkmak” EDPT.651b, *kork-* “kormak” DLT.IV.346; krş. *qorq-* “korkmak” KrmTS.202. Çağatay, bu fiili *ķor* “ziyan” DLT. IV.346 ismine dayandırmakta ve isimden {+*k*-} ekiyle pekiştirilmiş bir fiil olduğunu belirtmektedir. Çağatay, kökteki *kor* isminin Kuzeydoğu Türk lehçelerinden Baraba’daki “korku, sıkıntı, keder” anlamlarını da vermektedir (Çağatay 1967, s. 43-44). Talat Tekin ise bu fiili **ķorı-k-* OTG.95 < *ķorı-* “korumak” OTWF.646 şeklinde, başka bir fiil şeklinden getirmektedir. Clauson, fiili *kork-* “korkmak” EDPT.651b şeklinde köken bilgisi olmadan vermektedir. Clauson ayrıca fiilin *koruk-* şeklini de hatırlatmaktadır (EDPT.651b).

yoluķ-, coluķ- “rastlamak, karşılaşmak”

- *adamıñuza yoluġupdır* 105/105, *varan iki ķadırġasına coluķup köp cenkler olup* 105/34

  < *yol+uķ* ~ *col+uķ* (*yol* “yol” *+uķ-*); *yol+(u)k-* “yolda karşılaşmak” OTG.88, *yol+ķ-* “karşılaşmak (Gabain 2000, s. 49); *yol+uķ-* “yolda karşılaşmak” OTWF.497; *yoluķ-* “karşısına, önüne çıkmak” NF.III.489, *yoluķ-* “rastlamak, karşısına çıkmak” KE.II.745; *yoluķ-* “I. Karşılaşmak, II. Buluşmak, kavuşmak” KTS.327.

II.2.1.6. {+*(X)rKA-*} ile Türemiş Fiiller

Duyguların oluşumu ya da gelişimiyle ilgili fiiller yapan bir ektir. Banguoğlu, bu ekin bir tür benzerlik anlamı (gibi saymak, gibi davranmak) taşıyan fiiller yaptığını söylemektedir (Banguoğlu 1974, s. 213). Marcel Erdal da Eski Türkçe Dönemi’nden itibaren bu ekle yapılan bütün eylemlerin

duygu belirttiğini ifade etmektedir. Erdal, bu ekin Moğolcadan geçme bir ek olduğunu belirtmektedir: *omorḳa-* < *omoġ* "kibir, gurur", *bayarḳa-* "zengin olmak" < *bayan* "zengin" (OTWF.458-464).

Eski Türkçeden itibaren çok yaygın olmayan bu ekin günümüzde de çok az örneği kalmıştır (Tekin T. 2000, s. 89; Banguoğlu 1974, s. 213; Korkmaz Z. 2014, s. 179). Korkmaz, ekin birleşik bir ek görünümünde olduğunu belirtmektedir (Korkmaz Z. 2014, s. 179). Ercilasun, {+*(X)rKA-*} eki ile {+*GA*-, +*KA*-} ekinin işlev bakımından benzerliğine dikkat çekmektedir. Bu durum, ekin bünyesinde {+*GA*-, +*KA*-} ekini barındırıyor olduğu fikrini güçlendirmektedir (Ercilasun 2014, s. 39).

Tarihî Kırım Türkçesinde bu ek, bir örnekte görülmektedir:

soyurġa- "merhamet etmek, ihsanda bulunmak"[43]

- *pādişāhāne soyurġap* 015/179, *soyurġav ḳılup* 245/25

  < *soy+urġa* (Çin. *tz'u* "merhamet, acıma" EDPT.556a; *ts'ü* "merhametli" (Gabain 2003, s. 50) + *urka*-); *tsoyurka:*- "acımak, merhamet etmek" EDPT.556a-, *suyurka*- "şefkatli olmak, bağışlamak" KB.III.410.

II.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller

Fiilden fiil türeten ekler, fiil tabanlarına gelerek yeni fiiller türetirler. Bazısı her fiil tabanına gelecek kadar işlekken bazısı işlekliğini kaybetmiştir. Fiilden fiil türeten eklerin bazıları, birleşik yapıdaki eklerdir: {*-Dur-*, *-DIr-*} gibi (Korkmaz Z. 2014, s. 181). Korkmaz, fiilden fiil yapan ekleri kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Korkmaz'a göre, fiilin çatısını etkilemeyen ve eklendiği fiilde köklü anlam değişikliği yaparak farklı anlamlarda yeni fiiller türeten ekler fiilden fiil yapım ekidir. Çatı ekleri ise fiilin çatısında yani özne ve nesnesiyle olan ilişkisinde sadece durum ve biçim değişikliği yaptıkları için diğer fiilden fiil yapma eklerinden ayrılmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 181).

Bu görüş, Başdaş tarafından da dile getirilmiştir. Başdaş; çatı eklerini cümlenin omurgası olarak tanımladıktan sonra, bu eklerin fiilin bildirdiği harekette bir anlam değişikliği yaratmadığını belirterek bu ekleri *ara ekler* sınıfına sokmuştur (Başdaş 2007, s. 291-292).[44] Başdaş'a göre, yapım ve

---

43 Sözcüğün kökeni ve kullanımı için bk. Mehmet Ölmez, "Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni", *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, İstanbul 2010, s. 167-175.

44 Yapım ekleri ile çekim ekleri arasında yer alan bu geçiş kategorisini oluşturan "ara ekler"le ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cahit Başdaş, "Türkçede Üçüncü Grup (Ara Ekler)", *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildiri*, Bilkent Üniversitesi, Ankara

çekim ekleri aynı ölçüde yapım ve çekim görevi görmezler; bazen edindikleri işlev ya da türettikleri yeni anlamlar bakımından birbirlerine yaklaşırlar. Bu açıdan, Başdaş; çatı eklerini çekim ekleri kategorisine yakın görmektedir (Başdaş 2007, s. 292).

Korkmaz Z. ve Başdaş tarafından ayrıntılı olarak dile getirilen bu görüş, çatı eklerinin geldikleri fiilin anlamını büyük ölçüde değiştirmediği fikrine dayanmaktadır. Ancak kanımızca bir fiilin biri tarafından bizzat yapılmasıyla o işin, o kişi tarafından bir başkasına yaptırılması arasında, işi yaptıran ilk özneye düşen hareket yani fiiller açısından büyük farklar vardır: Evi *temizlemek* ve evi *temizletmek* arasında olduğu gibi. *Temizlemek* fiilini kendisi gerçekleştiren bir A öznesinin, bu fiili gerçekleştirirken yapması gereken hareketler (yerleri süpürmek, yerleri silmek, toz almak, cam silmek vb. gibi) ve üzerine düşen iş yükü; A öznesinin *temizlemek* fiilini B öznesine yaptırması yani *temizletmek* fiilini gerçekleştirmesi durumunda oldukça azalacaktır. Bu durumda iş yükü fazla olan *temizlemek* fiilini B öznesi yapacak, A öznesi ise *temizletmek* fiilini gerçekleştirirken hiç de yorulmayacaktır. Bu noktada, dil dışı gerçeklikte ortaya çıkan sonuca bakıldığında ev temizlenmiştir ve evin temizlenmesi için yapılması gereken fiiller bütünü yani temizleme işini ortaya çıkaran fiillerin tamamı (*temizlemek*), fiili işleyen kim olursa olsun aynıdır. Ancak *temizletmek* fiili, *temizlemek* fiilinden farklı bir fiildir; işi yaptıran tarafından işlenir ve yaptırılan fiilin (*temizlemek*) iş yükünü içermez. Zaten ettirgen yapıların varlığının nedeni de budur.

Diğer yandan, anlam ölçütü bir tarafa konularak bakıldığında çatı ekleri, yapı bakımından yapım ekleridirler. Bu nedenle eldeki çalışmada, fiilden fiil yapım ekleri başkaca bir sınıflandırmaya gidilmeden birlikte ele alınmışlardır.

II.2.2.1. {-*A*-} ile Türemiş Fiiller

Fiilleri pekiştirmek amacıyla onlardan yeni fiiller türeten, çok da işlek olmayan bir ektir. Tarihî Türk lehçelerinde, bu ekle türemiş fiillere pek rastlanmamaktadır. Fiil tabanlarına gelerek tabandaki anlamı kuvvetlendirip pekiştiren, hareketin sürekli ve mükerrer olduğunu gösteren {-*A*-} ekinin Karahanlı Türkçesindeki örneklerini Hacıeminoğlu şu şekilde gösterir: *buyur-a-* "emretmek", *kal-a-* "tutmak, saklamak, sandığa koymak", *kam-a-* "kamaşmak", *küde-* "korumak, muhafaza etmek", *od-a-n-* "uyanmak", *sap-a-* "sapmak", *sür-e-* "sürmek", *tar-a-* "taramak, dağıtmak" (Hacıeminoğlu 2008, s. 131).

Harezm Türkçesinde *ağna-* "yatıp debelenmek", *arḳur-a-* "önüne çıkmak", *ḳayna-* "kaynamak", *ölç-e-* "ölçmek", *sep-e-* "atmak", *sıḳ- a-* "sıvazlamak,

2006 (Eylül), http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf.

okşamak, masaj yapmak”, *sor-a-* “sormak”, *sür-e-* “sürmek, sürüklemek”, *tar-a-/dar-a-* “taramak”, *tuş-a-* “bir yerde sabit kalmak, kösteklemek”, *yaŋla-* “yanılmak” fiillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toprak 2005, s. 78).

Ek, Kıpçak Türkçesinde nadir olarak kullanılmaktadır. Karamanlıoğlu, bu ekle genişleyen fiilleri gösteren belirgin örnekler tespit edilemediğini belirtmektedir. Karamanlıoğlu, ekin tespiti için fiilden isim yapma eki {*-AGAn*} ekini dikkate alarak bu ekin {*-A-*} eki ile genişletilmiş fiillerin {*-GAn*} sıfat-fiili almış hâlleri olabileceğini söylemektedir. Karamanlıoğlu’na göre; {*-AGAn*} ekinin sahip olduğu abartma işlevi, ekin yapısında bulunan bu {*-A-*} ekinden gelmektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 48).

TKT’de, {*-A-*} fiilden fiil yapma eki, üç fiilde tespit edilmiştir.

ile- “göndermek, yollamak, iletmek”

- *bol-ġan uluġ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz barur igendir* 013/82

  < *il-e-* (*il-* “bağlamak, eklemek; asmak” EDPT.125b *-e-*); krş. *iler-* “göze ilişmek” DLT.IV.230; *ilet-* “iletmek, götürmek” DLT.IV.231, *ilet-* “iletmek, götürmek, ilişmek” KB.III.193; krş. *ilet-* “iletmek, götürmek, ulaştırmak” DKTAS.II.148.

ötile- “arz etmek, sunmak, vermek”

- *bizge destūr ötile miz mosḳov memleketlerine cavlay barayıḳ* 062/26

  < *ötil-e-* (*öte- “ödemek” -l-* “ödenmek, verilmek, bağlantı kurulmak” *-e-*); krş. *öte-* “sorumluluklarını yerine getirmek, ödemek” EDPT.43a; *ötä-l-* “iletilmek, verilmek, ödenmek” OTWF.669, *ötel-* “ödenmek, verilmek, bağlantı kurulmak” EDPT.57a, *ötel-* “çalışmak, yorulmak” DLT.IV.467, *ötel-* “ödenmek” KB.III.365.

sora-, ṣora- “sormak”

- *esīr kişileriñizni izlep sorap* 014/30, *esenligiñiz ve ṣavlıġıñız ṣorap* 030/09

  < *sor-a-* (*so:r-* “sormak” EDPT.843b *-a-*); *sora-* “sormak” KE.II.566; *sora-* “sūāl ve taḥḳīḳ ve tefaḥḥuṣ itmek” LÇTO.188; krş. *sora-* “sormak” KrmTS.309.

II.2.2.2. {*-DIr-*, *-DUr-*} ile Türemiş Fiiller

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren takip edilebilen ve çok işlek olan bu fiilden fiil yapma eki, ettirgen çatılı fiiller türetmektedir. Erdal; bu ekin ünlü ile biten fiillere nadiren geldiğini (*ö-tür-*; *sı-tur-* vb.), sonu /v/ ile biten

fiiller dışında tüm fiillerden türetmeler yaptığını belirtmektedir. Erdal'a göre bu ek, {*-(X)t-*} ve {*-Ur-*} eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (OTWF.831). Hacıeminoğlu da bu görüştedir. Ona göre bu ek, muhtemelen ya geçişli ve ettirgen fiiller türeten {*-t-*} ekinin heceleme esnasındaki yanlış bölünmesi sebebiyle (*art-ur-* "artırmak" fiilinin *ar-tur-* şeklinde hecelenmesi gibi) ya da ettirgenlik görevi aşınan ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki {*-Ur-*} ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Hacıeminoğlu 2008, s. 145-146).

Gabain, ekin ettirgenlik derecesi ile ilgili "*-t-*' ye göre daha belirli bir yaptırma manası taşır; yine de burada da bazen, bir yaptırma manası tespit etmek imkânsızdır çünkü mesela *aḳ-tur-* 'akıtmak', belki de *aḳ-ıt+ur* olarak açıklanabilir ki burada hiçbir yaptırma eki yoktur: *yi-dür-* 'yedirmek', *amrıl-tur-* 'teskin etmek, rahatlatmak.'" açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003, s. 60).

{*-DIr-*, *-DUr-*} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde de fiilden fiil yapımında en çok kullanılan ektir. Ekin hem yuvarlak hem düz-dar biçimleriyle tonlu ve tonsuz biçimleri görülebilmektedir.

Ek, bir örnekte [*-der*] biçiminde gelmiştir:

ötder- "geçirmek"

- *ḫazīneni bu ḳadar ḫalḳ içinde ketürüp aldımızdan ötdergende ḥayrān olup barça dīvānımızda bolġan ḫalḳ ḥayretde ḳalmışdır* 121/12

  < *öt-der-* (*öt-* "geçmek" EDPT.39a *-der-*); krş. *ötgür-* "geçirmek" EDPT.52b; *ötgür-* "ötürtmek, sürdürmek, göndermek, bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçirtmek" DLT.IV.468; *ötker-* "nüfuz ettirmek, geçirmek" KTS.212; krş. *ötker-* "geçirmek; iletmek" DKTAS. III.14.

TKT'de {*-DIr-*, *-DUr-*} ekiyle türetilen fiiller şunlardır:

adaşdır- "şaşırtmak, kaybolmak"

- *mosḳov memleketiniñ içinde yolların adaşdırıp* 105/103

  < *adaş-dır-* (< *adaş-* "yolu kaybetmek, şaşırmak" LÇTO.7 *-dır-*); krş. *adaştır-* "(birinin) yolunu şaşırmasına sebep olmak, şaşırtmak" DKTAS.I.22; krş. *adaş-* "şaşırmak" KrmTS.40.

aldır- "aldırmak"

- *köp tonlar aldırġan igendir* 015/30, *ḫazīnemizni aldırmaḳ muḳarrerdir* 012/54

  < *al-dır-* (*al-* "almak" EDPT.124b *-dır-*); *altur-* "birine bir şeyi aldırmak" EDPT.133b, *altur-* "aldırmak" DLT.IV.22; krş. *aldır-* "aldırmak; almak işini yaptırmak" DKTAS.I.69.

araşdır- "incelemek, tetkik etmek, araştırmak"

- *bulınmayanları araşdırmada* 298/10

  < *araş-dır-* (*ara-* "aramak" KTS.10 *-ş-dır-*); krş. *araştır-* "araştırmak" KrmTS.47.

aṭlandır- "atlandırmak, ata bindirmek; sefere yollamak"

- *sulṭān ḳardaşımızı ʿaskerimiz ile aṭlandırup* 203/29

  < *aṭlan-dır-* (*aṭlan-* "yola çıkmak, karşı yürümek; revan gitmek" EDPT.58a *-dır-*); *atlandur-* "birine at vermek, atlandırmak" EDPT.59b; krş. *atlandır-* "atlandırmak; ata bindirmek" DKTAS.I.176.

baḳtur- "baktırmak; fırsatını aramak"

- *elçi başıñuznı yiberir içün baḳturġan irdik* 025/54

  < *baḳ-tur-* (*baḳ-* "bakmak" EDPT.311a *-tur-*); krş. *baḳıt-* "baktırmak" EDPT.313a, *bakıt-* "baktırmak, bakıtmak" DLT.IV.63; *bakur-* "baktırmak" DLT.IV.64; krş. *baḳtır-* "baktırmak; bakmasına yol açmak, bakmasını sağlamak" DKTAS.I.248. Clauson, *baḳtur-* şeklinin 14. yüzyıldan önce kaydedilmediğini söylemekte ayrıca fiilin *baḳur-* şeklini de vermektedir.

berdir- "verdirmek"

- *ḳalan maṣlaḥatlarnı eksiksiz berdirgey erdiñüz* 234/45, *esīrlerniñ aḳçeleri berilmey ḳalupdır anlarnı berdirirge buyurġay erdiñüz* 274/43

  < *ber-dir-* (*bė:r-* "vermek" EDPT.354b *-dir-*); *bėrtur-* "verdirmek" EDPT.359a; krş. *berdir-* "verdirmek" DKTAS.I.299.

bildür-, bildir- "bildirmek, haber vermek"

- *ṭoġrı ḳırımġa bizge kelsün ol ḳazaḳlarnıñ sözlerin bizge bildürsin* 013/138, *çın köñ͡gil bile iʿtiḳād ḳılġaysiz dip bildirdik* 030/35, *ḫaberni irte bildirgey irdiñiz* 071/50

  < *bil-dür-* (*bil-* "bilmek, haberi olmak" EDPT.330b *-dür-*); *biltür-* "bildirmek, bilinmesini sağlamak, haberdar etmek" EDPT.334b; *biltür-* "öğretmek, bildirmek" DLT.IV.94; krş. *bildir-* "bildirmek" KrmTS.62.

buldur-, buldır- "buldurmak"

- *aldıḳları esīr ve atları buldurıp ṣāḥiblerine köndermede* 298/10, *aldıḳları esīr ve atları buldırup köndürsünler* 298/07

< *bul-dur-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332a *-dur-*); *bultur-* “buldurmak” EDPT.335a

bulışdır- “bir araya getirmek, yüz yüze getirmek, buluşturmak”

- *ḳulımıznı muṣṭafā aġaya bulışdırmaġa iẕniñiz* bolup 299/19

< *bul-ış-dır-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332a *-ış-* “bir şeyi birlikte bulmak; birbirini bulmak, buluşmak” EDPT.345b *-dır-*); krş. *buluştır-* “buluşturmak” DKTAS.I.364.

cibertdir- “gönderttirmek”

- *ol ilçini cibertdirüp yaḫşılıḳ bolurın tilep* 090/31

< *cibert-dir-* (*ıd-ı ber-* “gönderme”[45] *-t-* “göndertmek” *-dir-*); krş. *ciber-* “koyuvermek, salmak, serbest bırakmak” KrmTS.73; krş. *cibert-* “göndertmek” DKTAS.I.450.

çentdir- “doğranmak, katledilmek”

- *şol mertebe çentdirmiş tükenmeye az ḳalmış ḳazaḳdan feryād dāyim kelürdi* 203/23

< *çent-dir-* (*çent-* “kertmek, doğramak” TS.II.856 *-dir-*); *çenttir-* “ağrıyıp sızlayan yerine, bıçağın ağzıyla yavaş yavaş dokundurtmak: Senin gözün avsın olmış, çenttiriver” DS.II.1140.

çıḳışdır- “bir şeyi gereken miktara ulaştırmak”

- *közleşdürüp ve çıḳışdırup cihān şāh mīrzādın alup berüp bu ṭarafġa yibergeysiz* 003/10

< *çıḳış-dır-* (*çıḳ-* “çıkmak” EDPT.405b *-ış-* “yetmek; anlaşmaya varmak” EDPT.412a *-dır-*)

döndür- “döndürmek, yönünü tersine çevirmek”

- *yoldan döndürdük* 002/27

< *dön-dür-* (*tö:n-* “dönmek; dönüşmek” EDPT.515a *-dür-*); krş. *töñder-* “döndürmek, içini dışına çıkarmak” EDPT.518b, *töngder-* “döndermek, altını üstüne getirmek” DLT.IV.645; krş. *döndür-* “döndürmek (1. Çevirmek, tornistan etmek. 2. Biçimini değiştirmek” KrmTS.101.

---

[45] Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. Özen Yaylagül, “Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- ‘göndermek’ fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2003, s. 166-180.

eglendir-, iglendir- "oyalamak, meşgul etmek"

- *ve yarar adamını berüp eglendirmeyüp cibergeysiz* 002/50, *muḫabbetlik kāġıdıñuz ve uluġ ilçiñüz ve ṣay kişileriñüzni ḳoşup eglendirmey ḳayta tiz cibergeysiz* 053/73, *elçi başı ḳulumıznı hīç iglendirmey bir kün murun (...) yibergey irdiñüz* 245/31

  < *eglen-dir-* (*egle-* "meşgul etmek" ME.118, NF.III.115, Kİ.456 *-n-* NF.III.115, KE.II.179 *-dir-*); *eglendür-* "oyalamak" ME.118; krş. *eglendir-* "eğlendirmek; bir yerde oyalanmasını sağlamak" DKTAS. II.8.

endir- "indirmek"

- *deñizge ḳayıḳ endirmegey erdiñüz* 216/32

  < *en-dir-* (*ėn-* "inmek" EDPT.168a *-dir-*); *ėndür-* "indirmek" EDPT.180b, *indür-* "indirmek" KB.III.198; krş. *endir-* "indirmek" KrmTS.110

etdir-, itdir- "yaptırmak, ettirmek"

- *siz ḳardaşımıznıñ memleketleriñizġa ẓarar etdirmek iḥtimālimiz yoḳdır* 216/33, *azaḳ begin beglikinden ʿazl itdirüp* 274/71

  < *et-dir-* (*ė:t-* "düzenlemek" EDPT.36b *-dir-*); *ėttür-* "yaptırmak, ettirmek" EDPT.67a, *ettür-* "onartmak, düzeltmeyi emretmek" DLT. IV.204; krş. *ettir-* "ettirmek, yaptırmak" DKTAS.II.42.

inandır- "inanmasını sağlamak, inandırmak"

- *ṣalmaġaysiz işbu ʿahd üzre muḥkem turup bizni inandırġaysiz* 020/16, *ḳurān üstinde ānt içerge ʿalī beyni inandırırmiz* 012/120

  < *inan-dır-* (*ınan-* "inanmak, güvenmek" EDPT.188a *-dır-*); krş. *inandır-* "inandırmak" KrmTS.142.

incitdir- "zarar verdirmek, incittirmek"

- *ḫalḳımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına bolsa incitdirmegey erdiñüz* 253/38

  < *incit-dir-* (*inci-* "incinmek" TS.III.2080 *-t-* "incitmek" KTS.111 *-dir-*)

ḳaldır- "1. Bulunduğu yerden almak, kaldırmak; toplamak; yok etmek; 2. Geciktirmek, kalmasına neden olmak"

- *keleçek ḫazīneñüzni bu yılġı ḫazīne kibi ḳışḳa ḳaldırmaġay irdiñüz* 178/14, *ötgen tārīḫlerde kelgen elçileriñüzni cibermey ḳaldırıpdırlar*

198/20, *burundın bola kelgen ʿādetlerni siz ḳardaşımız taḳı ḳaldırmay köndergey erdiñiz* 229/43, *ḳan timurnı saʿādetli pādişāh ḥażretleri aḳkermandın ḳaldırıp ġayrı yere köndermişdir* 025/63

< *ḳal-dır-* (*ḳal-* "kalmak" EDPT.615b *-dır-*); *ḳaltur-* "geride bırakmak" EDPT.619b; *kaltur-* "geçmek, arkada bırakmak" DLT. IV.256; krş. *qaldır-* "bırakmak" KrmTS.182; krş. *ḳaldır-* "bırakmak, kötü bir durumda terk etmek; kalmasına sebep olmak; alıkoymak, engel olmak" DKTAS.II.185.

ḳarışdur- "karşı çıkmak, itiraz etmek"

- *biş baş barmasdır her kim dostlıḳın bozup ḳarışdurur bolsa hīç raḥīm itmey öltürüp* 071/16

< *ḳarış-dur-* (*3*ḳar-* EDPT.643a *-ış-* "aynı fikirde olmamak, karşı olmak" EDPT.664b *-dur-*); krş. *karış-* karışmak; kamaşmak; karşılanmak; karşı koymak" DLT.IV.271, *karış-* "karışmak; karşılaşmak; karşı koymak" KB.III.225; *ḳarış-* "karşı koymak, savunmak" KTS.128; krş. *qarıştır-* "karıştırmak" KrmTS.188.

keçikdir- "geciktirmek"

- *zamānındın bir kün keçikdirmey* 053/60

< *keçik-dir-* (*kė:ç* "geç" EDPT.692b *+ik-* "gecikmek" OTWF.495 *-dir-*); *keçiktir-* KTS.136; krş. *keçiktir-* "geciktirmek" KrmTS.156.

keltür-, keltir-, kiltür- "getirmek"

- *her cevābımıznı yerine keltürgey erdiñüz* 229/29, *ḫāṭrıñuzge keltirmegey erdiñüz* 234/49, *barup il astındın sılañız çapup esīr kiltürür bolsalar* 004/46

> ketir-, ketür- "getirmek" < *ke(l)-tür-* (*kel-* "gelmek" EDPT.715b *-tür-*)

- *ketirüp ṣulış oġılları ḳollarına berüp* 264/34, *istanbūlda pādişāh ḥażretleriġa ketürdiler* 015/124

< *kel-tür-* (*kel-* "gelmek" EDPT.715b *-tür-*); *ketür- ~ keltür-* "getirmek" EDPT.706a-716b; *keldür-* "getirmek" DLT.IV.297 bk. *keltür-* "getirtmek (Oğuzca)" DLT.IV.298; krş. *ketir-* "getirmek" KrmTS.160.

kesdir- "kestirmek, son verdirmek"

- *ʿādet bolġan nimeni kesdirmegey irdiñüz* 113/23

< *kes-dir-* (*kes-* "kesmek" EDPT.748b *-dir-*); *kestür-* "kestirmek, kesme işini yaptırmak" EDPT.749b, *kestür-* "kestirmek" DLT. IV.306; krş. *kestir-* "kestirmek; tahmin etmek; kesilmesini, durmasını sağlamak" DKTAS.II.276.

keydir- "giydirmek"

- *ḫılʿatlar keydirüp* 139/24

< *key-dir-* (*ke:ḏ-* "giyinmek" EDPT.700b *-dir-*); krş. < *keḏür* "giydirmek" EDPT.705a, *kedhür-* "giydirmek" DLT.IV.294; krk. *kiydir-* "giydirmek" DKTAS.II.315; krş. *kiy-* "giymek" KrmTS.164; *kiyindir-* "giydirmek" KrmTS.164.

ḳıldır- "yaptırmak"

- *ḥabs ḳıldırdım* 005/87, *ẓarar ve ziyān ḳıldırmay* 005/66

<*ḳıl-dır-* (*ḳıl-* "yapmak, etmek" EDPT.616a *-dır-*); *ḳıltur-* "yaptırmak, yapmasına neden olmak" EDPT.619b; *kıltur-* "yaptırmak" DLT. IV.315; krş. *ḳıldır-* "kıldırmak, yaptırmak; namaz kılınmasını sağlamak" DKTAS.II.284.

ḳoşdır- "birleştirmek, yan yana getirmek; ilave etmek"

- *oġlumız sulṭānnıñ tiyişin daḫı ötgen sene keldügi defterge ḳoşdırıp bī-ḳuṣūr kelürge buyurġay irdiñüz* 145/24

< *ḳoş-dır-* (*ḳoş-* "birleştirmek, yan yana getirmek" EDPT.670b -dır-); krş. *koş-* "koymak, katmak; türkü düzmek" DLT.IV.348; *koşul-* "birleşmek, katılmak, tertip edilmek, öğür kılınmak" DLT.IV.349; krş. *ḳoştır-* "katmasını, eklemesini sağlamak" DKTAS.II.343.

ḳoydır- "bıraktırmak"

- *mundaġ işlerni ḳoydırup iki ṭarafda bolġan tusaḳlar ḫalāṣ bolurına* 229/40

< *ḳoy-dır-* (<*ḳo:ḏ-* "koymak, terk etmek, bırakmak < **ko:-* EDPT.595b *-dır-*); krş. *kodh-* "koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek - bk. *kot-*, *koy-*" DLT.IV.338; krş. *kot-* "bırakmak" DLT. IV.349, *kotur-* "boşaltmak, aktarmak" DLT.IV.349; *koy-* "koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek, çalkalamak" DLT.IV.352, *koytur-* "döktürmek, koydurmak" DLT.IV.352; krş. *ḳoydır-* "koydurmak" DKTAS.II.344.

körüştür- “görüştürmek”

- *elçimizni muḥabbetlik milen körinişiñüzġa ve elçilerimizġa körüştürüp taʿcīl ḳaytarġay erdiñüz* 216/51

  < *körüş-tür-* (*kör-* “görmek” EDPT.736a *-üş-* “birbirini görmek” EDPT.748a *-tür*); krş. *körüş-* “-gözle- bakmak” DLT.IV.365; *körüş-* “görüşmek, yüz yüze bakmak” KB.III.286; krş. *körüştir-* “tanıştırmak, görüştürmek” KrmTS.172.

közleşdür- “yüz yüze getirmek, görüştürmek”

- *isā beyni cihānşāh mirzā ile közleştürüp* 003/10

  < *közleş-tür-* (*1 köz* “göz” EDPT.756b *+le:-* “gözetlemek” EDPT.760b *-ş-* “bakışmak, bakmakta yarışmak” EDPT.761a*-tür-*).

oltur- “oturmak, yerleşmek”

- *ṣaġ ve sālim mübārek baġçe-sarāy taḫtımızña kelip olturdıḳ* 013/26, *rāḥat olturup ṭınç yatıp* 010/58

> otur- “oturmak, yerleşmek”

- *süt ṣuyınıñ arġı yaḳasında çuşala nām maḥalde ḳonup oturġanda ḳazaḳ ʿāḳ eşḳıyāsı kelüp* 245/21

  < *ol-tur-* (**ol-* OTG.96 *-tur-*); *oltur ~ olur* “oturmak” OTG.96 ~ *olġurt-* “oturtmak, birinin oturmasını sağlamak < **olġur-*” EDPT.139a; krş. *olur-* “oturmak” EDPT.150a; krş. *olxut-* “birini oturtmak” EDPT.138a; *oldur-* “oturmak” DLT.IV.437; bk. *oltur-* “oturmak” DLT.IV.438; *olgut-* “oturtmak” DLT.IV.437; bk. *olxut-* “oturtmak” DLT.IV.438; krş. *otur-* “oturmak” KrmTS.246.

ozdur-, ozdır- “geçirmek, kaçırmak”

- *bolcalından ozdurmay* 036/81, *tutḳavsız alarnı ozdırur içün* 008/60

  < *oz-dur-* (*o:z-* “geçmek, geride bırakmak; kaçmak” EDPT.279b *-dur-*); krş. *ozıt-* ileri sürmek” DLT.IV.448; krş. *ozdır- ~ozdur-* “geçirmek, geçmesini sağlamak, geride bırakmak; uğurlamak” DKTAS.II.566; krş. *ozğar-* “uğurlamak, götürmek” KrmTS.247; *ozduruv* “(ileri, önüne) geçme, geride bırakma” KrmTS.247.

öltür-, öldür-, öldir- “öldürmek”

- *ḥarāmizāde bolġan ṭāyfanı öltürüp* 053/30, *cavlap köp adamlarımıznı öldürüp ve baʿżıların esīr etüpdir* 274/66, *beş adamımızı öldirüp* 298/12, *çerüyin ve ḳaraġulın ḳırup öldirüp* 005/89

< *öl-tür-* (*öl-* "ölmek" EDPT.125b *-tür-*); *öldür-/öltür-* "öldürmek" EDPT.133b; *öldür-* "öldürmek" DLT.IV.456; krş. *öldür-* öldürmek" KrmTS.250.

ṣaldur-, ṣaldır- "salıverdirmek, bıraktırmak, koydurmak; göndermek"

- *baʿżısın ṣaldurup tiller ketürüp söyletdügimizde* 053/41, *ḳardaşımız ḫaṭırasıçün zindānġa ṣaldırmadıḳ* 015/66

< *ṣal-dur-* (*ṣal-* "hareket ettirmek" EDPT.824b *-dır-*); *saltur-* "göndertmek" EDPT.825b; *saltur-* "saldırtmak (Oğuzca); sallatmak, sallamayı emretmek; çıkarıp atmayı emretmek" DLT.IV.486; krş. *salın-* "gönderilmek, salınmak" KTS.225; *salındur-* "salmak, bırakmak" KTS.225; krş. *saldır-* "koymak işini yaptırmak, koydurmak" DKTAS.II.100; krş. *sal-* "koymak, salmak" KrmTS.291, *salın-* "koyulmak, sarkınmak" KrmTS.291.

söyleşdir- "iki kişiyi konuşturmak"

- *kelen adamlarıñuz bile bizim adamımıznı söyleşdirdiler* 025/75

< *söyleş-dir-* (*sö:z* "söylenen şey, kelime, konuşma" EDPT.860b *+le:-* "konuşmak, söylemek" EDPT.863a[46] *-ş-* "sohbet etmek" EDPT.864a; "konuşmak" KTS.241 *-dir-*); krş. *sö:zleş-* "sohbet etmek" EDPT.864a; *sözleş-* "söyleşmek, konuşmak" DLT.IV.536, *sözlet-* "söyletmek" DLT.IV.536; krş. *söyleş-* "söyleşmek, karşılıklı konuşmak" KrmTS.310.

taḳdır-, ṭaḳdır-, taḫtur- "taktırmak, iliştirtmek"

- *ʿahd-nāme yazup altun bayṣa taḳdırup yiberdik* 105/10, *şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımıznı yazdırup ve altun bayṣa ṭaḳdır-up* 113/08, *ḫaṭṭımızġa öz altun bayṣamıznı taḫturduḳ* 033/89

< *taḳ-dır-* (*taḳ-* "takmak" EDPT.464b *-dır-*); *taktur-* "dizdirmek, taktırmak" EDPT468a; *taktur-* "taktırmak, dizdirmek" DLT.IV.563.

taptur-, tapdır- "buldurmak"

- *kişileriñüzni izletip tapturup siz ḳardaşımızġa yuluġsız virür içün* 008/49, *her ḳanda olursa da tapdırıp ḥaḳḳından kelinür* 178/53

< *tap-tur-* (*2 tap-* "bulmak" EDPT.435b *-tur-*); krş. *taptır-* "buldurmak, bulmak işini yaptırmak" DKTAS.III.288.

ṭutdır- "yakalatmak, alıkoydurmak"

- *masḳov ilçisin ṭutdırup zindānġa ṣaldırup ḥabs ḳıldırdım* 005/87

[46] *sözle-* fiili hakkında geniş bilgi için bk. İkinci Bölüm: II.2.1.4. {*+lA-*} ile Türemiş Fiiller, *söyle-* maddesi.

< *ṭut-dır-* (*tut-* “yakalamak, tutmak” EDPT.451a *-dır-*); krş. *tuttır-* “tutturmak; tutmasını sağlamak; bir işi sürdürmek, yapmakta olmak; ısrar etmek, diretmek; iliştirmek; hedefe vardırmak, isabet ettirmek” DKTAS.III.386.

urdur- “vurdurmak, öldürtmek”

- *bu ilçiñüz kelgende ḳalpağın çıḳarmayup baş urmayup buyuruğımızda bolġan ḳullarımız küç milen ḳalpakların alup baş urdurdılar* 121/10

< *ur-dur-* (*ur-* “koymak, bir şeyi bir şeyin üzerine koymak; vurmak, saldırmak; basmak” EDPT.194b *-dur-*); *urtur-* “koydurmak; vurdurmak” EDPT210b; *urdur-* “vurdurmak; talan, yağma ettirmek” TS.VI.3965; krş. *urdır-* “vurdurmak” DKTAS.III.416.

uyaldır- “utandırmak”

- *bizni uyaldırmaġay erdiñüz* 253/45

< *uyal-dır-* (**uya-* “utanmak” OTWF.643 *-l-* “utanmak” EDPT.272b *-dır-*); *yaldır-* “utandırmak” DKTAS.III.473.

üşendir- “taciz etmek, tedirgin etmek, rahatsız etmek”

- *ḳoycı ve ṭavarcı yarlı faḳīrlerin incidüp üşendirgenlerin pādişāh ḫūndkār ḥaẓretleri bilüp ḳahrġa kilip* 005/34

< *üşen-dir-* (*üşen-* “üşenmek, bezmek” KTS.299; *üşen-* “1. Üzülmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek. 2. Usanmak, bıkmak” TS.VI.4113 *-dir-*); *üşendir-* “taciz etmek, tedirgin etmek, rahatsız etmek” TS.VI.4111; krş. *üşen-* “üşenmek” DKTAS.III.439.

yazdur-, yazdır- “(yazı) yazdırmak”

- *oğlumız sulṭāna çıḳan tiyişi yazdurup* 145/30, *ḫazīne defterine yazdırmaġa buyurıp* 105/99

< *yaz-dur-* (*3 yaz-* “yazı yazmak” EDPT.984a *-dur-*); krş. *yazdır-* “yazdırmak, yazmak işini yaptırmak” DKTAS.III.501.

yetiştür-, yetişdir-, yitişdir- “yetiştirmek, ulaştırmak”

- *ramaẓānı şerīfniñ yigirminçi kününde yetiştürmege buyurġay irdiñüz* 113/14, *sözleriñüzni tamāmın ḳuṣūrsız yetişdirdiler* 030/18, *elçileriñizni bir kün muḳaddem yitişdirgeysiz* 293/26

< *yetiş-tür-* (*2 yėt-* “yetmek, yakalamak” EDPT.884b *-iş-* “yetişmek, yakalamak” EDPT.894a *-tür-*); *yetişdür-* “yetiştirmek, ulaştırmak”

KTS.320; *yitişdür-/yitiştür-* "yetiştirmek, eriştirmek" KTS.325; krş. *yetiştir-* "yetiştirmek" KrmTS.382.

II.2.2.3. [-*k*-] ile Türemiş Fiiller

Fiil ya da isim tabanlarına gelerek pekiştirilmiş, anlamı güçlendirilmiş fiiller türeten bir ektir (Çağatay 1967, s. 39). Genellikle Eski Türkçe Dönemi'nde canlı olarak kullanıldığı, daha sonra kullanımdan düştüğü görülmektedir. Çağatay'ın konuyla ilgili müstakil çalışmasında tespit ettiği bazı fiilden türetilmiş şekiller şu şekildedir: *aç-*[47]*ık-* "acıkmak", *aş-ık-* "acele etmek", *bas-ık-* "düşman tarafından basılmak", *gör-ük-* "görünmek", *kan-uk-* "üzerine düşmek", *ö-k-* "düşünmek", *sa-k-* "zannetmek", *yul-k-* "yolmak, tüylerini koparmak" (Çağatay 1967, s. 39-41).

TKT'de de kalıplaşmış bir örnekte görülmektedir; işlekliğini kaybetmiştir.

yaḳ- "yakmak"

- *yaḳup yıḳarġa* 004/43

 < *ya-ḳ-* (<**ya:-k-*); *3 yak-* "yakmak, ateşlemek < **ya*:-" EDPT.897a; krş. *2 yan-* "yanmak, tutuşmak" EDPT.942a; krş. *1 yal-* "yanmak, parlamak" EPT.918a; *yak-* "yaklaşmak, dokunmak; yakmak" DLT. IV.731; krş. *yaḳ-* "yakmak; acı çektirmek" DKTAS.III.470; *~caḳ-* "yakmak, yanmasını sağlamak; ateşte yok etmek; ışık vermesini sağlamak; ısı etkisiyle bozmak" DKTAS.I.385.

II.2.2.4. {-*K(X)r*-} ile Türemiş Fiiller

Bu ek, ettirgen çatılar türetmektedir. Gabain, bu ekin yaptırma eki olduğunu belirtmektedir (Gabain 2003, s. 59). Erdal, bu ekin başındaki /g/ sesinin çoğunlukla ön damak /g/ sesi olduğu tespitini yapmaktadır (OTWF.756). {*-K(X)r-*} eki Eski Türkçeden itibaren kullanılan işlek eklerden biridir (Ergin 2013, s. 214; Tekin T. 2000, s. 95): *tirgür* "diriltmek, canlandırmak", *odgur-* "uyandırmak" (Tekin T. 2000, s. 95).

TKT'de bu ek, birkaç fiil üzerinde ve farklı ünlülerle görülmektedir.

ḳutḳar- "kurtarmak, korumak"

- *baş ḳutḳarıp ḳaçıp* 015/157

 < *ḳu(r)t-ḳar-* (**kurt-ġar-* "kurtarmak" EDPT.649b); *kurtġar-* "kurtarmak" EDPT.649b; *kutgar-* "kurtarmak" DLT.IV.389; *kutrar-* "kurtarmak" DLT.IV.389; krş. *qurtar-* "kurtarmak" KrmTS.206.

---

[47] *aç-* [2 *a:ç-* (*a:c-*) "acıkmak"; 1 *a:ç* (*a:c*) "aç" ile eş sesli. EDPT.19a].

ötgür- "geçirmek"

- *taraç digen şunı ötgürüp turġa yetkürüp ḳaytḳay irdiler her zamān köral eşḳıyāları bozoḳda ve taraçda ve turda bekleyüp ol yerlerde żarar ve ziyān boladır ol maḫūf-ı muḫāṭara bolġan yerlerni ötgürmeye buyurġay irdiñüz* 113/28

  < *öt-gür-* (*öt-* "geçmek, bağışlamak; vazgeçmek; aklamak" EDPT.39a *-gür-*); *ötgür-* "geçirmek" EDPT.52b; *ötgür-* "ötürtmek, sürdürmek; göndermek; bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçirtmek" DLT.IV.468.

> **ötker-** "geçirmek"

- *uluġ ḫazīne ve bölekleriñüz kelüp dīvān-ı humāyūn-ı maʿdelet-i ʿunvānımızda aldımızdan ötkerip teslīm ḳılup* 178/10, *şamur ṭonlarıñuz ve ṭop şamur ve żerdevā ve ġayrı ṭonlarıñuz aldımızdan ötkergende dīvānımızda olturġan ve ṭurġan ḫalḳımızdan utandıḳ* 105/21

  < *öt-ker-* (*öt-* "geçmek, bağışlamak; vazgeçmek; aklamak" EDPT.39a *-ker-*); *ötker-* "nüfuz ettirmek, geçirmek" KTS.212; krş. *ötker-* "geçirmek; iletmek" DKTAS.III.14.

yetkir- "yetiştirmek, ulaştırmak"

- *ziyān itmey ve ḫazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşıv yeri bolġan perebolşnaġa yetkirgey erdiñüz* 274/21

  < *yet-kir-* (*2 yėt-* "yetmek, yakalamak" EDPT.884b *-kir-*); *yėtür-* "ulaşmasını sağlamak; yetmesini sağlamak ~ NE. *yettir-/çettir-*; Osm. *yetdir-/yettir-*, Tkm. *yetir-*; SE Türki *yetkür-*" EDPT.893a; krş. *yetkir-* "yetiştirmek, ulaştırmak" DKTAS.III.514; krş. *cet-* "yetmek, erişmek" KrmTS.71.

> **yetkür-** "yetiştirmek, ulaştırmak"

- *aylarında mosḳovdan çıḳarıp santabır ayınıñ yigirminçi küninde almaşıv yerine yetkürürge buyurdıḳ* 139/13, *ziyān itmey ve ḫazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşıv yeri bolġan perebolşnaġa yetkirgey erdiñüz* 274/21

  < *yet-kür-* (*2 yėt-* "yetmek, yakalamak" EDPT.884b *-kür-*); krş. *yetkir-* "yetiştirmek, ulaştırmak" DKTAS.III.514

> **yetir-** "yetiştirmek, ulaştırmak"

- *siz ḳarındaşımızġa yetirseler* 033/56

< *yet-(k)ir-* (*2 yėt-* "yetmek, yakalamak" EDPT.884b *-(k)ir-*)

> **çetkür-** "yetiştirmek, ulaştırmak"

- *ḳardaşlarımız uluġ ḫanlar ve uluġ beylerniñ buyurıḳları üzre ḫazīnelerni ʿale'l-ʿacele aġustos ayına baḳmay perebolşnaġa çetkürgey irdiñüz* 285/18

  < *çet-kür-* (< *2 yėt-* "yetmek, yakalamak" EDPT.884b; *çėt-* "erişmek" DLT.IV.143 *-kür-*); krş. *cet-* "yetmek, erişmek" KrmTS.71.

II.2.2.5. {-*K(X)z-*} ile Türemiş Fiiller

Bu ek ettirgen çatılar türetmektedir. Eski Türkçe Dönemi'nde görülmeyen bu ek, Harezm Türkçesi Dönemi'nden itibaren kullanılmıştır: *ar-ġuz-* "yordurmak" ME.92, *oltur-ġuz-* "oturtmak" KE.II.494, *tir-güz-* "diriltmek, canlandırmak" NF.III.427.

Karamanlıoğlu, {*-K(X)z-*} eki ile {*-K(X)r-*} ekinin kökenlerinin aynı olduğu görüşündedir. {*-K(X)z-*} eki, Orta Türkçe Dönemi'nde görülmeye başlamış ve her iki ek de aynı fiil tabanları üzerine gelebilmiştir. Bu nedenle Karamanlıoğlu; iki ek arasında yakınlık, benzerlik olduğunu düğşünmektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 49-50). Kıpçak Türkçesinde bu ekle türetilen fiillere *körgüz-* "göstermek" CC.123-13, TZ.6b; *turġuz-* "durdurmak" KK.69, TZ.55a; *kirgiz-* "giydirmek"[48] TZ.55a örnekleri verilebilir (Karamanlıoğlu 1994, s. 50).

TKT'de de bu eke; bir örnek üzerinde, iki farklı ses düzeninde rastlanmıştır.

körkiz- "göstermek"

- *hem virgeysiz taḳı üç kübeni hem ʿos̱mānġa körkizip yaḫşısın yibergeysiz* 012/124

  < *kör-kiz-* (*kör-* "bakmak, görmek" EDPT.736a *-kiz-*); *körküz-* "göstermek" ME.150; *körgüz-* "göstermek" NF.III.262; *körgüz-* "göstermek" KE.II.389, *körgüz-* (IV) "göstermek" KTS.159; *körküz-* "göstermek" KTS.159; krş. *körgiz-* "gördürmek, görmek işini yaptırmak, bir işi başkasına yaptırmak" DKTAS.II.357

körgez- "göstermek"

- *ḳoycı ve ṭavarcı ve bāzergān faḳīrleriñge żarar ve ziyān körgezgenleri üçün* 004/27

---

[48] *kirgiz-* sözcüğü için verilen "giydirmek" anlamlandırması, Karamanlıoğlu 1994'ten doğrudan alınmıştır. Ancak, sözcüğün anlamlandırması "girdirmek, girmesini sağlamak; içeri sokmak" şeklinde olmalıdır.

< *kör-gez-* (*kör-* “bakmak, görmek” EDPT.736a *-gez-*); *körgez-* “göstermek” KTS.159; krş. *körgiz-* “gördürmek, görmek işini yaptırmak, bir işi başkasına yaptırmak” DKTAS.II.357

II.2.2.6. {-*(I, U)l-*} ile Türemiş Fiiller

Bu ek, edilgen ve dönüşlü çatılı fiiller türetmektedir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan işlek eklerdendir. Bu ek, geçişsiz yani olma ifade eden fiillerden meçhul fiiller yapmaktadır. Meçhul fiiller, öznesi olmayan fiillerdir (OTWF.651; Ergin 2013, s. 204; Tekin T. 2000, s. 95).

Tekin; {*-(I, U)l-*} ekini “edilgen çatı eki” olarak adlandırmakta ve Köktürk metinlerinde geçen *adrıl-* “ayrılmak”, *ter-(i)l-/tir-(i)l-* “toplanmak”, *tir-(i)l-* “dirilmek, canlanmak”, *yub-(u)l-* “yuvarlanmak” örneklerini vermektedir (Tekin T. 2000, s. 95). Ekin dönüşlülük veya edilgenlik/meçhullük bildirdiğini belirten Gabain, şu örnekleri vermektedir: *ḳat-ıl-* “katılmak”; *ört-ül-* “örtülmek, örtünmek”; *saç-al-* “saçılmak”; *tir-il-* “yaşamak” (Gabain 2003, s. 59).

Ek, orta dönem tarihî Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesi metinleri de {*-(X)l-*} ekiyle türetilmiş pek çok edilgen fiil bulundurmaktadır. Ekin aldığı yardımcı sesin, çoğu zaman dudak uyumuna uymadığı; kökünde yuvarlak ünlü olan fiillere dahi düz-dar ünlülü şekilde geldiği görülmektedir. Ancak aksi örnekler de mevcuttur.

TKT’de {*-(I, U)l-*} ekiyle edilgen hâle getirilmiş fiiller şunlardır:

aytıl- “söylenmek”

- *çınlıḳ aytılıp ḳurān-ı ʿaẓīm ü furḳān üstünde şarṭ ḳıldıḳ* 033/85

  < *ayt-ıl-* (*ay-* “konuşmak, söylemek” EDPT.266a *-(ı)t-* “söylemek” EDPT.268b *-ıl-*); *aytıl-* “sorulmak, söylenmek” EDPT.269b; *aytıl-* “sorulmak; söylenmek” DLT.IV.55; *aytıl-* “söylenmek, zikredilmek” KTS.19; krş. *aytılış* “söyleniş, söyleyiş” KrmTS.53.

baḳıl- “bakılmak, dikkate alınmak”

- *baḫşīşniñ yüzine baḳılmaz* 053/51

  < *baḳ-ıl-* (*baḳ-* “bakmak; aramak; dikkate almak”; EDPT.311a *-ıl-*); *baḳıl-* “bakılmak, aranmak” EDPT.314b-,; *bakıl-* “bakılmak” DLT.IV.62; krş. *baḳıl-* “bakılmak, bakmak işine konu olmak veya bakmak işi yapılmak” DKTAS.I.244.

başıl- “baskına uğramak, yakalanmak”

- *ḥālā yolda başılġan elçi* 274/44

< *baş-ıl-* (*baş-* “basmak, ezmek, baskın yapmak” EDPT.370b *-ıl-*); *basıl-* “basılmak; yok edilmek, etkisiz hâle getirilmek” NF.III.49; krş. *basıl-* “basılmak, basmak işi yapılmak, tabedilmek, yazılmak” DKTAS.I.264.

beril-, biril-, viril- “verilmek”

- *tusnaḳlarınıñ culıv bahāsı içün berilgen köp aḳça* 229/32, *ḫan oğlına birilgen tiyişdir* 269/21, *cümle defter mūcibinçe virile kelgen tiyişlerni* 285/10

  < *ber-il-* (*bėr-* “vermek” EDPT.354b *-il-*); *bėril-* “verilmek” EDPT.365b; *bėril-* “verilmek” DLT.IV.84; krş. *beril-* “verilmek” DKTAS.I.301.

berkil- “güçlendirilmek”

- *mosḳov ʿaskeri özi ḳazaḳı ile berkilüp leyh üzerine yüriyüp* 160/16

  < *berki-l-* (*berk* “sağlam, sabit, katı” EDPT.361b *-i-* “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek” KTS.28 *-l-*); krş. *berkit-* “hızlandırmak, sağlamlaştırmak, pekiştirmek < *berki:-*” EDPT.363a; *berkil-* “tespit edilmek, pekitilmek, pekişmek” TS.I.517; krş. *begit-* “pekitmek, bekitmek” DKTAS.I.291; krş. *begitil-* “pekitilmek” DKTAS.I.291.

bitil- “(yazı) yazılmak”

- *uşlay maʿlūmıñız bolġay dip ḫaṭṭ bitildi* 015/129, *bik muḥabbetlik bile bitilgen ḫaṭṭlarıñ͡gıznı* 030/16

  < *biti-l-* (*biti:-* “yazmak” [49] EDPT.299b *-l-*); *bitil-* “yazılmak” EDPT.305a; *bitil-* “yazılmak” DLT.IV.96.

---

[49] Bu kök hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. ET. *biti:-* [< **bit* (< Çin. *pi* “yazı fırçası”) + i-] “yaz-” EDPT.299b. Annemarie von Gabain ve G. Clauson tarafından genel olarak kabul gören bu etimolojiye, Abdülkadir Donuk karşı çıkmaktadır. Donuk, MÖ 3. yüzyılda Orta Asya Türk kütlesinden ayrılmış bulunan Bulgar Türklerinin dilinde mevcut olan *ir-* “yaz-” eyleminin varlığını kanıt göstererek Türklerin yazıyı çok eski çağlardan beri bildiklerini belirtmekte ve uzun zamandır bildikleri yazma eylemine ad olması için yabancı bir dilden sözcük almış olamayacaklarını ifade etmektedir. Donuk’a göre, Eski Türk yazısı; fırça ile değil, “run” karakterinden dolayı sert kalemle yazılan bir kitabe yazısıdır (Donuk 1988, s. 67-68). Genel kabul gören bu etimolojiyi tartışmaya açan bir diğer araştırmacı da Hatice Şirin User’dir. “Türkçede *yaz-* ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine” başlıklı çalışmasında; yazıyı kullanmış tüm eski toplumlarda, “yazı yazmak” anlamına gelen sözcüklerin “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerle köken birliği içinde olduklarını belirten User, bugünkü anlamıyla yazı yazma bilgisine ulaşıncaya kadar toplumların öncelikle sert yüzeyler üzerine ucu sivri nesnelerle çeşitli semboller ve işaretler çizdiklerini ve zamanla “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek”

bozul-, bozıl- "bozulmak, tahrip olmak, dağılmak"

- *yeminimiz bozulmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 160/25, *ʿaẓīm-i cenk olup ʿaskeriñüz bozılmış* 203/39

  < *boz-ıl-* (*buz-* "bozmak, yıkmak, tahrip etmek" EDPT.389b *-ıl-*); *buzul-* "bozulmak" EDPT.391b; *bozul-* "bozulmak, yıkılmak" DLT. IV.106; krş. *bozul-* "bozulmak" KrmTS.64; krş. *bozıl-* DKTAS.I.354 ~ *buzıl-* "bozulmak" DKTAS.I.372

buyurıl- "buyurulmak, kendisine buyruk verilmek"

- *ṣabır ve teʾḫīr itdirirge buyurıldı* 290/18

  < *buyur-ıl-* (*buyur-* "emretmek, buyruk vermek" EDPT.387b *-l-*); *buyurul-/buyrul-* "emredilmek, buyrulmak" KTS.39; krş. *buyurul-* "buyurulmak" DKTAS.I.371.

çapul-, cavıl- "vurulmak, yağmalanmak, çalınmak"

- *ḫūnkār ḥaẓretleriniñ vilāyetleri çapulsa* 030/95, *bir ḳaç atları oġurlanup at ṣāḥibleri tatar ile bir tilmaç cavılġan atları aramaḳ içün* 178/49

  < *çap-ul-* (*çap-* "vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak" EDPT.394a *-ul-*); *çapıl-* "sıvanmak, boynundan vurulmak" EDPT397a-, *çapıl-* "ince, iyi, yumuşak çamurla sıvanmak; (Uygurca) boynu vurulmak" DLT.IV.135; *çapul-* "atılmak, vurulmak" KTS.46.

çekil- "çekilmek, katlanılmak"

- *ol ḳadar şayḳadan lüṭf-ı ḥaḳḳ ile elem çekilmezdir* 121/46

  < *çek-il-* (*çek-* "çekmek; katlanmak" EDPT.413b *-il-*); *çekil-* "çekilmek" EDPT.415a; *çekil-* "tartılmak" KTS.47; krş. *çekilüv* "1. Çekilme. 2. Çekim" KrmTS.81; *çekil-* "çekilmek, çekme işi yapılmak, kendini geriye ya da bir yana çekmek" DKTAS.I.485; ~ *şegil-* "çekilmek, çekme işi yapılmak, kendini geriye ya da bir yana çekmek; bir şeye katlanılmak; bir şey tartılmak" DKTAS.III.224.

---

hareketlerini karşılayan eylemlerin "yazı yazmak" anlamını kazandığını ifade etmektedir. User, çalışmasında genel olarak *yaz-* eyleminin kökeni üzerine tartışsa da Türkçede "yazı yazmak" anlamında kullanılan *biti-* eyleminin de benzer bir tarihsel gelişmeyle Türkçe *bıç-* eyleminden türemiş olabileceğini belirtmektedir. *biti-* eyleminin günümüz Moğolcasında *biçi-* şeklinde yaşadığına dikkat çeken User; Türkçe /t/ ~ Moğolca /ç/ denkliğini hatırlatarak Moğolca /ç/'nin ikincil olduğu hususunda Poppe tarafından ortaya atılan tartışmayı, bu düşüncesine kanıt olarak göstermektedir (User 2004, s. 570).

dinil- "söylenmek, denilmek"

- *yoḳ meniñ bu ḳadar tiyiş vermege iḳtidārım yoḳdır dinilse* 036/74

  < *di-n-il-* (*tė:- (dė:-)* "demek, söylemek" EDPT.433b-*n-il-*); *dinil-* "söylenmek, söylenilmek" KTS.62; krş. *denil-* "denilmek, ad verilmek, söylenmek, anlatılmak" DKTAS.I.518.

etdiril-, itdiril- "yaptırılmak, ettirilmek"

- *tercüme etdirildikde* 301/17, *ölüm mertebesine varınça ḥaḳāretler itdirilmişdir* 187/21

  < *etdir-il-* (*ė:t-* "düzenlemek" EDPT.36b *-tür-* "yaptırmak, ettirmek" EDPT.67a *-il-*); krş. *ėttür-* "yaptırmak, ettirmek" EDPT.67a; *ettür-* "onartmak, düzeltmeyi emretmek" DLT.IV.204; krş. *ettir-* "ettirmek, yaptırmak" DKTAS.II.42.

itil- "edilmek"

- *ḳaysı küçlik ve ḥürmetsizlik itilse* 008/69

  < *et-il-* (*ė:t-* "yapmak, etmek" EDPT.36a *-il-*); *ėtil-* "yapılmak" EDPT.56b; *ėtil-* "düzelmek; edilmek, yapılmak" DLT.IV.202; krş. *etil-* "edilmek, yapılmak" DKTAS.II.40.

kesil- "kesilmek, sonlandırılmak"

- *ṣoñra kendileri istanbula kitdikde bir ḳaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi* 139/41

  < *kes-il-* (*kes-* "kesmek, bitirmek" EDPT.748b *-il-*); *kesil-* "kesilmek" EDPT.750a; *kesil-* "kesilmek" DLT.IV.305; krş. *kesil-* "kesilmek" KrmTS.159.

ḳırıl- "yok olmak, katledilmek"

- *nice kerre yalılara çıḳup ḳırılup rüsvāylıḳ ile kitmişlerdir* 178/20

  < *ḳır-ıl-* (*ḳır-* "yok etmek, katletmek, ezmek" EDPT.643a *-ıl-*); *ḳırıl-* "kazınmak" EDPT.658b; *kırıl-* "kabuğu soyulmak; malı alınmak, yoksullaşmak; kar kürünmek" DLT.IV.318; krş. *qırıl-* "1. Ufalanmak. 2. *fiz.* Kırılmak. 3. Ezilmek, toz hâline gelmek" KrmTS.196.

ḳonıl-, ḳonul- "konulmak, yerleştirilmek"

- *bar ve baraḳları yirlü ve yirine ḳonulmamış irdi* 002/15, *memlektiñizde alı ḳonılmasına rıżā-dāde olınmaduġı* 301/57

< *ḳon-ıl-* (**ko:-n-* "konmak, yerleşmek, durmak" EDPT.632a *-ıl-*); *konıl-* "konulmak, bırakılmak" KTS.153; krş. *ḳonıl-* "konulmak, konmak işi yapılmak" DKTAS. II.332.

könderil-, köndüril- "gönderilmek, sevk edilmek"

- *bir ḳaç kün ẓarfında maḥṣūṣ adamımız könderilmek üzre ḳarār-dāde olındıġı* 301/64, *bundan ṣoñra köndürileçek çapḳunımız* 121/20

< *könder-il-/köndür-il-* (*kön-* "düz hâle gelmek, düzelmek" EDPT.726a; *könit-* "düzelmek, doğru yola girmek" EDPT.730a *-(g)er-/-(g)ür - il-*); krş. *köndger-* "düzeltmek, doğrultmak > *könder-* 'liderlik etmek, rehberlik etmek'" EDPT.730a; krş. *köndür-* "düzeltmek, doğrultmak" EDPT.730b; krş. *köntür-* "doğrultmak, düzeltmek" OTWF.807; krş. *köndger-* "doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar etmek" DLT.IV.423; krş. *köndür-* "doğru yola sevk etmek, yönlendirmek" NF.III.259; krş. *köndür-* "yöneltmek, doğru yola sevketmek; ikrar etmek; uğurlamak, yola çıkarmak, kılavuzluk etmek" KE.II.380; krş. *könder-* "göndermek" Kİ.555.

köril- "görülmek, dikkate alınmak"

- *lākin ẓāyiʿ olmış dostlıḳ olursa bir ḥāli körilür* 203/45

< *kör-il-* (*kör-* "görmek" EDPT.736a *-il-*); *körül-* "görülmek" EDPT.745a; *körül-* "görülmek" DLT.IV.365; krş. *köril-* "görülmek, göz yardımıyla bir şey algılanmak, seçilmek, (bir iş) yapılmış olmak" DKTAS.II.358.

kötüril- "götürülmek"

- *culıv içün kötürilüp ẓāyiʿ olan ḳazaḳlarıñ* 121/41

< **kötür-il-* (**köt-* OTWF.322; *köti-* "binmek, çıkmak" Gabain 2013, s. 283; *kötür-* "kaldırmak, yükseltmek" EDPT.706a *-il-*); *kötrül-* "yüceltilmek ~ Osm. *götürül-* ~Tkm. *göteril-*" EDPT.706b; *kötürül-/kötrül-/köteril-/köterül-* "kaldırılmak, yükseltilmek, taşınmak" KTS.160; krş. *köteril-* "kaldırmak, çıkarılmak; çekilmek" KrmTS.172.

ḳurtıl- "kurtarılmak, kurtulmak"

- *ʿaskeriññiñ yarusı ḳırılup yarusı taḳı küç milen ḳurtıldı* 194/39

< *ḳurt-ıl-* (**kurt-ıl-*); *kurtul-* "kurtarılmak, korunmak" EDPT.650a; *kurtul-* "kurtulmak, doğurmak" DLT.IV.383; krş. *qurtul-* "kurtulmak" KrmTS.206. Kök için bk. *kurtgar-* EDPT.649b; krş.

ḳurtul- "kurtulmak, kötü bir durumu atlatmak; istenmeyen bir kimseden, bir şeyden, bir durumdan uzaklaşmak; doğum yapmak" DKTAS.II.384; ~ *ḳutıl-* "kurtulmak" DKTAS.II.388.

tapıl-, ṭapıl-, tapul- "1. Bulunmak, temin edilmek 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak"

- *özimizge lāyıḳ bir nesne tapılmadı* 105/24, *pādişāh ḥażretleriġa itgen ʿahdıñuzça tapılġaysiz* 010/92, *bu minvāl üzre sözde ṭurı ṭapılup dost ve ḳardaş bolur içün* 053/63, *sözimizde tapulsañuzda tapulmasañuzda* 036/80

< *tap-ıl-* (*2 tap-* "bulmak; karşılaşmak, buluşmak" EDPT.435b *-ıl-*); *tapıl-* "bulunmak" EDPT.439b, *tapul-* "-kaybolan şey- bulunmak" DLT.IV.575; *tapıl-* "bulunmak" KTS.262; krş. *tapul-* "bulunmak, kazanılmak" KTS.263; krş. *dapıl-* "bulunmak" KTS.56; krş. *tapıluv* "bulunma" KrmTS.330.

tökil- "dökülmek"

- *köp ḳan tökilüp iki curtnıñ faḳīr ve fuḳarāsı ṭınçsız bolmaḳı oḫşavsız ḳılıḳ igendir* 198/16

< *tök-il-* (*tök-* "sıvı bir şeyi dökmek" EDPT.477a *-il-*); *tökül-* "dökülmek" EDPT.481a; *tökül-* "dökülmek" DLT.IV.644; krş. *tökül-* "dökülmek" KrmTS.351; krş. *tögil-* "dökülmek; dökmek işi yapımak veya dökmek işine konu olmak; bir yere çok sayıda insan yığılmak vb." DKTAS.III.373.

ṭurıl - "durulmak, sabit olunmak"

- *bu ʿahd ve şarṭ ve ant üzerine ṭurılmaḳ kerekdir* 004/68,

< *tur-ıl-* (*tur-* "kalmak, durmak; kalkmak, beklemek" EDPT.529b *-ıl-*); *turul-* "durma noktasına getirilmek, durulmak" EDPT.548a; *turul-* "durulmak, sakinleşmek" ME.190; krş. *turul- 2* "durulmak, durmak işi yapılmak" DKTAS.III.383.

uyal- "utanmak"

- *siz ḳardaşımızdın köp ḫacālet tartıp köp uyat bile uyalıp mübārek ḫaṭırañızġa nimerse kiltürmey* 015/181

< *uya-l-* (**uya-* "utanmak" OTWF.643 *-l-*); *uyal-* "utanmak" EDPT.272b, *uyal-* "çekinmek, utanmak" DLT.IV.705; krş. *uyaḍ-* "utanmak" KB.III.500; *uyal-* "utanmak" utanmak" NF.III.450; krş. *yal-* "utanmak; mahcup kalmak" DKTAS.III.474.

yapıl- "yapılmak, edilmek"

- *ḫattı yañı yapḳan kirmanımız yapılup tamām bolup* 002/14

< *yap-ıl-* (*yap- (?d̠-)* "inşa etmek; kapatmak; kaplamak, örtmek; yapıştırmak; bir araya getirmek" EDPT.870b-871a *-ıl-*); *yapıl-* "kapatılmak, üstü örtülmek, gizlenmek; yapılmak" EDPT.877a; *yapıl-/yapul-* "örtünmek, kapanmak, gizlenmek" KB.III.523; *yapul-* "yapılmak" HŞ.635; *yapıl-* (I) "yapılmak, edilmek" KTS.310; *yapıl-* "yapılmak, yapmak işine konu olmak; gerçekleştirilmek, meydana getirilmek" DKTAS.III.481.

yazıl- "(yazı) yazılmak"

- *yarlıġ yazıldı* 002/43, *ötül ḳılup yazılġan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen yazılġay irdi* 062/20-21

< *yaz-ıl-* (*3 yaz-* "yazmak" EDPT.984a *-ıl-*); *yazıl-* (1) "yazılmak" KE.II.719; *yazıl-* "yazılmak" HŞ.647; *yazıl-* "yazılmak" KTS.317; krş. *yazıl-* "yazılmak" KrmTS.379.

yazdırıl- "(yazı) yazdırılmak"

- *ḫazīne defterlerine yazdırılmaġa buyurġay irdiñüz* 105/59

< *yazdır-ıl-* (*3 yaz-* "yazmak" EDPT.984a *-dır-ıl-*)

yetiştürül- "yetiştirilmek"

- *ṭutḳusız revān taʿcīl yetiştürülmek içün buyurġay irdiñüz* 113/17

< *yetiştür-ül-* (*yėt-* "yetmek, yetişmek, yeterli olmak" EDPT.884b *-iş-* "ulaşmak, yetişmek, yakalamak" EDPT.894a *-tür-* "yetiştirmek, ulaştırmak" KTS.320 *-ül-*); krş. *yetiştiril-* "yetiştirilmek" DKTAS. III.514.

yıḳıl- "yıkılmak, çökmek, düşmek"

- *leyh ḳralın ḳapatdıḳda ayaḳına yıḳılup rehin virdikde ḥāllerine merḥamet idüp* 160/14

< *yıḳ-ıl-* (*yıḳ-* "devirmek, yıkmak, yok etmek" EDPT.897b *-ıl-*); *yıḳıl-* "yıkılmak, çökmek" EDPT.902a; *yıkıl-* "yıkılmak" DLT.IV.782; krş. *yıqıl-* "yıkılmak" KrmTS.382

yiberil-, ciberil- "gönderilmek"

- *ḳırımġa yiberilgen uluġ ḫazīne ve bölekleriñüz* 178/09, *cānıbek giray ḫan ḥaẓretleriġa dost bolup ciberilgen iki yıllıḳ uluġ ḫazīne* 030/11

< *ciber-il-* (*ıd-ı ber-* "göndermek"[50] *-il-*); krş. *yiber-* "göndermek" KE.II.738 krş. *iber-* "göndermek, yollamak" KE.II.258; *yiber-* "göndermek" AOY.241; krş. *ciberil-* "gönderilmek, bırakılmak" DKTAS.I.450; krş. *ciber-* "koyuvermek, salmak, serbest bırakmak" KrmTS.73

II.2.2.7. {*-(I, U)n-*} ile Türemiş Fiiller

{*-(I, U)n-*} eki, dönüşlü-edilgen fiiller türeten bir fiilden fiil türetme ekidir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan bu ek, kendi kendine olma ya da yapma belirten fiiller türetmektedir. Bu ekle yapılan fiillerin öznesi; kendi kendine yaptığı veya kendisini etkileyen, kendisi için yaptığı hareketi bildirmektedir (Ergin 2013, s. 202; Tekin T. 2000, s. 95). Bu ek, çoğunlukla işteşlik ifade eden {*-(I, U)ş-*} ekinden sonra kullanılmaz ancak isimden fiil yapan {*+lA-*} ekinden sonraki kullanımı oldukça yaygındır (OTWF.632). Gabain, {*-(I, U)n-*} ekinin meçhullük bildirdiğini ve anlam olarak geldiği fiil tabanıyla aynı anlamı yarattığını ifade etmektedir. Gabain ayrıca sonu /l/ sesi ile biten fiil tabanlarının dönüşlülüğünün de {*-(I, U)n-*} eki ile yapıldığını belirtmektedir (Gabain 2003, s. 59).

Eski Türkçede *al-ın-* "alınmak"; *alḳ-ın-* "bitmek, tükenmek, mahvolmak"; *bil-in-* "bilmek, pişman olmak, kendini bilmek"; *öt-ün-* "rica etmek, hürmet etmek, dua etmek, takdim etmek"; *ḳıl-ın-* "hazırlanmak, gayret etmek, kılınmak" gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır (Tekin T. 2000, s. 95; Gabain 2003, s. 59).

{*-(I, U)n-*} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde de hem tek başına hem de bazı örneklerde {*+lA-*} eki üzerinde sıklıkla kullanılmıştır.

acın- "bağışlanmak, (kendisine) acınmak"

- *biz ḳazağı açıduğımız yine siz dostımız içündir bize reʿāyā olup ḳalaçaḳ degildir cānı acındıḳdan ṣoñra bir ġayrı yere kider deyü ḫavf olınur* 203/25

  < *acı-n-* (*açı- (? acı:-)* "(tadı) acı olmak, ekşi olmak; acı verici olmak, acı çekmek" EDPT.20b *-n-*); *açın-* "acı, keder, merhamet hissetmek" EDPT.29a; *açın-* "ihsan etmek, ihsanda bulunmak, bağışlamak" KB.III.3; *acın-* "acımak duygusuna konu olmak; üzülmek, yerinmek" DKTAS.I.15.

---

[50] Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. Özen Yaylagül, Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- 'göndermek' fiili", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2003, s. 166-180.

açulan- "öfkelenmek, kızmak; acılanmak"

- *özü ḳazaġı kelüp oġlum ʿādil giray sulṭānnıñ yarar begleriniñ avratlarını ve ḳızlarını alup esīr eylegen içün açulanup ʿasker cayup atlanup orta yoldan ozup idi* 002/26

  < *açı-(ġ)+la-n-* (*açı- (? acı:-)* "(tadı) acı olmak, ekşi olmak; acı verici olmak, acı çekmek" EDPT.20b *+ġ-* "ekşi; acı, keder" EDPT.21b *+la-n-*); *açıġlan-* "üzülmek, acı duymak; sinirlenmek, öfkelenmek" KE.II.3; *a:çıġlan-* "öfkelenmek" HŞ.18; krş. *açuvlan-* "öfkelenmek, kızmak" KrmTS.40; krş. *acılan-* "acılanmak; kederlenmek, dertlenmek, üzülmek; acılaşmak, acı tat almak, acılı olmak" DKTAS.I.14.

alın - "(bir şey) alınmak"

- *inşāʾāllāh teʿālā onlardan daḫı intiḳām alınur* 121/48, *ol ḫırsızlıḳ milen yurt alınmaz* 152/18

  < *al-ın-* (*al-* "almak" EDPT.124b *-ın-*); *alın-* "(biri tarafından kendine) alınmak), EDPT.148a; *alın-* "alınmak; kendi başına alacağını almak" DLT.IV.20; *alın-* "alınmak" KrmTS.45

atlan-, aṭlan- "ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak"

- *düşmānımız mosḳov üzerine atlanalıḳ deyü* 002/18, *masḳov düşmanıñızġa aṭlanġanıñızda* 004/58

  < *aṭla-n-* (*at* "at, binek" EDPT.33a *+la-n-*); *atlan-* "yola çıkmak, karşı yürümek; revan gitmek" EDPT.58a, *atlan-* "ata binmek, atlanmak; bir şeyin üzerine çıkmak (Oğuzca)" DLT.IV.49; *atlan-* "atlanmak, ata binmek" KB.III.37; *atlan- 2* "ata binmek, at sahibi olmak" DKTAS.I.176.

başlan- "başlanmak"

- *teñ͡gri teʿālā ḥaẓretleriniñ͡g vaḥdānīyeti ve ʿaẓameti birle başlansun* 004/06

  < *başla-* (*baş* "baş, kafa; bir şeyin başlangıcı" EDPT.375a *+la:-* "başlamak" EDPT.381b *-n-*); *başlan-* "başlamak, başlanmak" EDPT.382b; *başlan-* "başlanmak; yönelmek; hayvan dağa doğru sürülmek; başaklanmak" DLT.IV.74; krş. *başlan-* "başlanmak; başlamak işine konu olmak, başlamak işi yapılmak; baş olunmak" DKTAS.I.275.

bolın- "olunmak"

- *bu sözler gerçek bolsa dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolınmaz imiş* 036/43

< *bol-ın-* (*bol-* “olmak, var olmak” EDPT.331a *-ın-*); *bolun-* “olunmak” KTS.34; krş. *bolın-* “olunmak; yapılmak, edilmek” DKTAS.I.338.

bulun-, bulın- “bulunmak, bir durumda olmak”

- *ḥāliyā özümiz at üzerinde sefere çıḳup yolda bulunduḳ* 121/17, *söyledigi sözi inkār idüp ve şāhid bulınmadı bizim dīnimizde ve kitābımızda iḳrār ve yāḫūd iki şāhid bulınmazsa adam ḳatl itmek olmazdır* 187/19

  < *bul-un-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332a *-un-*); *bulun-* “bulunmak” EDPT.344a; *bulun-* “bulunmak” DLT.IV.115; krş. *bulun-* “bulunmak” KrmTS.65.

eglen- “oyalanmak”

- *ilçimiz ve sipāhīmiz ḳuvvāt bey ḫaylī zamān eglenüp bizim zamān-ı devletimizde muʿtād-ı ḳadīm üzre virgü ve hedāyāñuz birle ilçi ve sipāhīñüz kelüp* 066/10

  < *egle-n-* (*egle-* “meşgul etmek” ME.118, NF.III.115, Kİ.456 *-n-*); *eglen-* “oyalanmak” NF.III.115, KE.II.179; *eglen-* “eğlenmek, hoşça vakit geçirmek; alay etmek; bir yerde durmak, beklemek; oyalanmak, vakit geçirmek” DKTAS.II.8.

imen- “utanmak, çekinmek”

- *ḫırsız adamlardın imenüp bu yılġa almaşıv bozoḳda bolmas dimek oḫşavlı söz tügildir* 229/18

  < *im(g)e-n-* (*emge-* “acı çekmek” EDPT.159b *-n-*); *emgen-* “acı çekmek” EDPT.160a; *emgen-* “emenmek, zahmet çekmek” DLT. IV.179; *emgen-/imen-/emen-* “utanmak, çekinmek, eymenmek” CC.62; *emen-* “zahmet çekmek, emek çekmek” TS.III.1463.

inan - “güvenmek, inanmak”

- *dostlıġımızġa inanġay irdiñiz* 015/212

  < *ına-n-* (**ına:-* “güvenmek, inanmak(?)” EDPT.188a krş. *ınaġ* “emin, güvenilir dost” KE.II.255 *-n-*); *ına:-n-* “inanmak, güvenmek” EDPT.188a; *ınan-* “inanmak, güvenmek” DLT.IV.217; krş. *inan-* “inanmak” KrmTS.142.

incin- “incinmek, zarar görmek”

- *iki ṭarafdın bir kimse incinmey ḥaḳḳları tükel teyerge* 285/24

  < *inci-t-* (*inci-* “incinmek” TS.III.2080 *-n-*); *inçin-* “incitmek” KTS.111; krş. *incin-* “incinmek” KrmTS.142.

kelin - "gelinmek"

- *her ḳanda olursa da tapdırıp ḥaḳḳından kelinür* 178/53

  < *kel-in-* (*kel-* "gelmek" EDPT.715b *-in-*); *kelin-* "gelinmek" ME.138; *kelin-* "gelinmek, gelmek işi yapılmak" DKTAS.II.261.

ḳılın - "yapılmak, edilmek"

- *ḳabūl ḳılındı* 004/34, *taʿyīn ḳılınġan irdi* 071/48

  < *ḳıl-ın-* (*ḳıl-* "yapmak, etmek" EDPT.616a *-ın-*); *kılın-* "yapılmak, yaratılmak" EDPT.623a; *kılın-* "tavır takınmak, -kadın- nazlanmak; yapılmak, kılınmak, işlenmek" DLT.IV.314; *ḳılın-* "kılınmak, (bir iş) yapılmak; (namaz için) yerine getirilmek" DKTAS.II.284.

ḳon - "inmek, konmak; yerleşmek"

- *ḳonup oturġanda* 245/21

  < *ḳo-n-* (**ko:* EDPT.578b *-n-*); *ko:-n-* "konmak, yerleşmek, durmak" EDPT.632a; *kon-* "konmak, bir yere konmak" DLT.IV.342; krş. *qon-* "konmak" KrmTS.201.

könen- "memnun olmak, tatmin olmak"

- *ṣavlıḳ ve esenlıḳıñıznı min ḳarındaşıñız ġāzī giray ḫanġa bildirgeysen ki söyünüp ve könenip dostıñızge dost ve düşmānıñızge düşmān bolup* 005/103

  < *köne-n-* (*kön-* "düz hâle gelmek, düzelmek" EDPT.726a *-e- (?)-n-*); *könen-* "tatmin olmak, memnun olmak" KTS.158; *gönen-* "nimete, refaha kavuşmak, faydalanmak, mesut olmak, sevinmek, sevgi bağlamak" TS.III.1755 (14. yüzyıl sonrası).

körün- "görünmek, görünür olmak"

- *ḳarındaşlıḳ delāleti hem körünmeydir söziñüz dost sözi işiñüz tüşmān işi boladur* 013/72, *niçe ḥarāmizādesi vilāyetimizdin ḳaçup körünmey kitgendir* 071/22

  < *kör-ün-* (*kör-* "bakmak, görmek" EDPT.736a *-n-*); *körün-* "görünür olmak" EDPT.746a; *körün-* "görünmek, kavuşmak" DLT.IV.365; krş. *körün-* "görünmek" KrmTS.171

oġurlan- "çalınmak"

- *almaşıvda ḫazīne ʿaskerimiz vardıḳda bir ḳaç atları oġurlanup at ṣāḥibleri tatar ile bir tilmaç atları aramaḳ içün varup tilmaç ġāyib olur* 178/48

< *oġurla-n-* (*oġrı* "hırsız" EDPT.90a +*la-* "çalmak" EDPT.94a *-n-*); < *oġurla-* /*oġrı:la-* "çalmak" EDPT.94a; krş. *ogurla-* "vakti yaklaşmak; çalmak, hırsızlık etmek" DLT.IV.427; krş. *ogrıla-* "uğurlamak, çalmak" DKTAS.II.543.

olın-, olun- "olunmak"

- *şāhı ile kefe limānına daḫl olındıḳda* 010/15, *her nikim murād olunursa müsāʿadet olunmaḳ üzre* 033/79

< *(b)ol-ın-* (*bol-* "olmak, var olmak" EDPT.331a *-ın-*); *olun-* "olunmak" KTS.205; krş. *bolın-* "olunmak; yapılmak, edilmek" DKTAS.I.338.

sevin- ~ söyün- [51] "sevinmek, neşelenmek"

- *iyeñüz köral ṣıḥḥat ve selāmet birle kelüp taḫta cülūs ḳıldılar deyü ḫaber kelüp sevinüp şād bolduḳ* 002/05, *ṣavlıḳ ve esenlıḳıñıznı min ḳarındaşıñız ġāzī giray ḫanġa bildirgeysen ki söyünüp ve könenip dostıñızge dost ve düşmānıñızge düşmān bolup* 005/102

< *sev-in-* (*sev-* "sevmek" EDPT.784b *-in-*); *sevin-* "neşelenmek, mutlu olmak, sevinmek" EDPT.790b ~ *söyün-*; *söyün-* "sevinmek" (~ *sevin-*, *sevün-*, *sön-*, *sövin-*, *sövün-*, *söy-*) KTS.241; *sevin-* "sevinmek" KrmTS.301.

ṣıġın- "sığınmak, güvenmek"

- *ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālā ḥaẓretleriniñ lutf u iḥsānına ṣıġınup* 194/27, *ḥaḳḳa ṣıġınup sözümizni çın aytup yazarmiz* 194/49

< *sıġ-ın-* (*sıġ-* "sığmak" EDPT.804b *-ın-*); *sıġın-* "iltica etmek, sığınmak; güvenmek" EDPT.813b; *sıgın-* "sığınmak" DLT.IV.512; krş. *sığın-* "sığınmak" KrmTS.302.

tan͡glan- "şaşırmak, merak etmek"

- *siz ḳardaşımızda bolsañız ol işge tan͡glanıp biz ḳardaşıñızġa barġan irdiñiz* 015/33

< *tan͡gla-n-* (*2 tan͡g* " merak, sürpriz" EDPT.510b +*la-* "şaşırmak, merak etmek" EDPT.521a *-n-*); krş. *tanğla-* "danlamak, taaccüp etmek" DLT.IV.571; krş. *tanğlaş-* "şaşmak, taaccüp etmek" DLT. IV.571; krş. *tanğlat-* "danlatmak, şaşırtmak" DLT.IV.571; *dañlan-*

---

[51] *sev-* > *söy-* kökünde ve bundan türeyen sözcüklerde görülen ses değişimleri hakkındaki açıklamalar için bk. "II.1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller", *söy-*.

(~ *tañlan-*) "şaşılmak" TS.II.1003; krş. *tañ* "hayret içinde, şaşkınlık içinde" DKTAS.III.285.

terin- "derlenmek, toparlanmak"

- *ol yerinden terinmedi* 002/20

  < *ter-in* (*tė:r-* "dermek, toplamak" EDPT.529a *-in-*); *tėrin-* "toparlamak, toplamak" EDPT.552a; *terin-* "kendisine dermek" DLT.IV.605; *deril-* "derilmek, toplanmak" DKTAS.I.521.

tüken- "bitmek, yok olmak"

- *şol mertebe çentdirmiş tükenmeye az ḳalmış ḳazaḳdan feryād dāyim kelürdi* 203/23

  < *tüke-n-* (*tüke:-* "sonlanmak, bitmek" EDPT.479a *-n-*); *tüken-* "bir sona gelmek, bitmek, çok yorulmak" EDPT.484b; *tüken-* "bitmek" KB.III.478; *tüken-* "tükenmek" KrmTS.356.

uṣan- "bıkmak"

- *yaza yaza uṣandıḳ* 121/15

  < *usa-n-* (**osa-n-*); *osan-* "ihmalkâr olmak, kayıtsız olmak" EDPT.248b; *usan-* "gafil olmak" KB.III.498; krş. *usan-* "usanmak" KrmTS.361.

utan- "utanmak"

- *dīvānımızda olturġan ve ṭurġan ḫalḳımızdan utandıḳ ve ḥicāb çekdik* 105/22

  < *uta-n-* (*uvut* "utangaçlık" EDPT.6b *+a-n-*); < *uvtan-* "utanmak" EDPT.7b; *utan-* "utanmak (Oğuzca)" DLT.IV.701 bk. *uwutlan-* "utanmak" DLT.IV.704; *uftan-* KTS.291, *uvtan-* KTS.295; krş. *utan-* "utanmak" KrmTS.361.

üşen- "üşenmek, bezmek"

- *bāzergānlar ḳorḳmay ve üşenmey emīn varup amān kilgeyler* 004/53

  < **üşe-n-* (*uvuşa-n-* < *uv-* "kırmak, parçalamak" EDPT.4b *-(u)ş+* "ufalama" EDPT.15b *-a-* "kırılmak, parçalanmak" EDPT.16b[52] *-n-*); krş. *uwşat-* "ufalatmak" DLT.IV.703, *uşat-* "ufalatmak" DLT.IV.701, *üşet-* "ufalatmak" DLT.IV.717; *üşel-* "ufalanmak" DLT.IV.717. *uşan-* "parçalanmak" ME.196; *uşan-* "kırılmak" NF.III.449, *uşan-*

---

52 Krş. *uwşat-* "ufalatmak" DLT.IV.703, *uşat-* "ufalatmak" DLT.IV.701, *üşet-* "ufalatmak" DLT.IV.717; *üşel-* "ufalanmak" DLT.IV.717.

"ufalanmak, parçalanmak" KE.II.673; *üşen-* "üşenmek, bezmek" KTS.299; *üşen-* "1. Üzülmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek. 2. Usanmak, bıkmak" TS.VI.4113; krş. *üşen-* "üşenmek" DKTAS.III.439.

yan - "yanmak"

- *vilāyetimiz otḳa yanıp barça şehrimiz virān bolġandır* 012/42, *şehriñiz otḳa yansa* "şehriniz ateş alsa" 012/89

< *ya-n-* (**ya:-* EDPT.942a *-n-*); *2 yan-* "yanmak, ateş almak"; EDPT.942a; krş *3 yak-* "yakmak, ateşlemek" EDPT.897a; *1 yal-* "alev almak, yanmak" EDPT.918a; *yan-* "dönmek, döndürmek; korkutmak, tehdit etmek; kusmak; yanmak" DLT.IV.740; krş. *yan-* "yanmak" KrmTS.375.

yaştan- "bir şeyi destek olarak kullanmak, yaslanmak, dayanmak"

- *mübārek eşikimizni yaştanġan ḳapu ḳullarımızdın* 245/15

<*yaşta-n-* (*yaşta-* "yaslamak, desteklemek" EDPT.974b; OTWF.255 *-n-*); *yaştan-* "(kendini) desteklemek, yaslanmak" EDPT.974b; *yaştan-* OTWF.628, krş. *yastal-* "dayanmış olmak" DLT.IV.755; *yastan-* "yaslanmak, dayanmak" DKTAS.III.492.

yollan- "gönderilmek"

- *ilçiñüz ve sipāhīñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp riʿāyet birle vilāyetiñüze yollanmışdır* 066/13

< *yolla-n-* (*yol* "yol" EDPT.917a *+la-* "uğurlamak, teşyi etmek" TS.VI.4657 *-n-*); krş. *yollan-* "yollanmak, gönderilmek" DKTAS. III.523.

II.2.2.8. {*-p-*} ile Türemiş Fiiller

çap -, çav - "vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak"

- *leyh vilāyetin vīrān itüp çapġan irdik* 013/65, *azaḳ ḫalḳını çavup* 274/67

< *ça-p-* (*? *ça-* "ses çıkaracak şekilde darbe vurmak" *-p-*); *çap-* "yüzmek; vurmak; sıvamak; kesmek; baskın yapmak, yağmalamak; dörtnala gitmek, acele etmek" EDPT.394a; *çap-* "yüzmek; arı çamurla sıvamak; (Uygurca) vurmak" DLT.IV.135; *çap- (I)* "koşamak; atılmak, hızlı hareket etmek; sürmek, at koşturmak" KTS.46, *çap- (II)* "vurmak, çarpmak; kılıç vurmak; bir defada hem vurmak hem kesmek" KTS.46; krş. *çal-* "birini alaşağı etmek, yere atmak, yere vurmak" EDPT.417b; *çaḳ-* "çakmaktaşı ve çelik ile ateş

yakmak" EDPT.405b; krş. *çap-* "koşmak" KrmTS.79; *çap-* "çapmak, koşmak, koşturmak, akın etmek, saldırmak" DKTAS.I.481 ~ *şap-* "çapmak, koşmak, koşturmak, hızla hareket etmek; ata binmek, at koşturmak; akın etmek, saldırmak, yağmalamak" DKTAS.III.211.

II.2.2.9. {-*Xr*-} ile Türemiş Fiiller

Ünsüzle biten fiillere eklenerek onlardan geçişli ve ettirgen çatılı fiiller oluşturan bir ektir. [-*Ar*-] şekli fazla işlek olmamakla birlikte, [-*Ur*-] şekli çok yaygın olarak kullanılmıştır. Ergin; bu [-*Ar*-] şeklinin eski {-*GAr*-} ekinden geldiğini söylemekle birlikte, "Hiç değilse onunla ilgili görünmektedir. Fakat daha, Eski Türkçe devresinde eki [-*Ar*] şeklinde gördüğümüz de unutulmamalıdır." diyerek kesin bir şey söylemekten kaçınmaktadır (Ergin 2013, s. 213).

Erdal, [-*Ar*] ekinin eklendiği fiillerin çok heceli olduğunu ve ünsüz sesle biten eylemlere geldiğinde bir değişime uğramadığını belirtmektedir. Erdal; [-*Ar*-] ve [-*Ur*-] eklerini ayrı ayrı ele almakla birlikte, bu eklerin aynı anlam ve görevde olduğunu eklemiştir (OTWF.741). Gabain, [-*Ar*-] ve [-*Ur*-] eklerini birlikte değerlendirerek bu eklerin yaptırma eki olduğunu belirtmektedir. Ek, çoğunlukla eklendiği basit fiilin anlamını vermekte; çoğunlukla /u/, nadiren /a/, çok az da /ı/ ünlüsü almaktadır (Gabain 2003, s. 60).

TKT'de de [-*Ar*-] eki üç örnekte görülmekle birlikte, [-*Ir*-] ve [-*Ur*-] şekilleri çok daha sık kullanılmıştır. {-*Xr*-} eki TKT'de ettirgenlik işlevinde görülmektedir.

[-***Ar-***]

çıḳar-"bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek"

- *öẓü ṣuyında ḳomay çıḳarġaysen* 005/60, *ṣayḳa milen ḳazaḳ çıḳarmay* 053/23, *ḫazīnemiz tedārik idüp çıḳarıp* 105/48

  < *çıḳ-ar-* (*çık-* "çıkmak" EDPT.405b *-ar-*); *çıḳar-* "çıkarmak, göndermek" EDPT.410b; *çıkar-* "çıkarmak" DLT.IV.147; krş. *çıqar-* "çıkarmak" KrmTS.83.

ḳaytar- "döndürmek, geri çevirmek"

- *çapḳunımız şahbāz birlen ḳaytarup mosḳovġa yiberdik* 178/12, *taʿcīl ḳaytarġay erdiñüz* 216/51

  < *ḳayt-ar-* (*kay-* "bükülmek, dönmek < *2 *ka:-ḏ-*" EDPT.674b *-t-* < *2 kaḏıt-* "dönmek, geri dönmek" EDPT.597a *-ar-*); *kaytar-* "dönmek, geri gelmek < *kayt-* (< *2 kaḏıt-*)" EDPT.675a; *ḳaytar-* "yöneltisinde

döndürmek, çevirmek” DLT.IV.286; krş. *qaytar-* “geri vermek, iade etmek; döndürmek” KrmTS.194.

kiter - “gidermek, uzaklaştırmak”

- *ol gümānlarnı ḫatıramızdan kitergeysiz* 015/109

< *kit-er* (2 *kė:t-* “gitmek, ayrılmak” EDPT.701a *-er-*); *kėter-* “göndermek, ortadan kaldırmak” EDPT.705b; *kė:ter-* “gidermek” DLT.IV.307.

könder- “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek”

- *her ni türlü söziñüz bar bolsa yazıp könderipsiz* 013/85, *her yıl sayın virüp könderesiz* 025/27

< *kön(id)-er-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726a *-it-* “düzelmek, doğru yola girmek” EDPT.730a *-(g)er-*); krş. *köndger-* “düzeltmek” EDPT.730a; *köndger-* “doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar etmek” DLT.IV.423; *könder-* “göndermek” Kİ.555.

köndür- “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek”

- *adam köndürüp aldırġaysiz* 036/27, *cevāblar yazup köndürmişsiz* 194/11

< *kön(id)-er-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726a *-it-* “düzelmek, doğru yola girmek” EDPT.730a *-ür-*); *köntür-* “doğrultmak, düzeltmek” OTWF.807; *köndür-* “yöneltmek, doğru yola sevk etmek; ikrar etmek; uğurlamak, yola çıkarmak, kılavuzluk etmek” KE.II.380; *köndür-* “doğru yola sevk etmek, yönlendirmek” NF.III.259.

köster- “göstermek”

- *bunıñ kibi dostlıġa mānīᶜ işlerge rıżā köstermeyüp* 274/79

< *? kö(rüg)s(e)-t-er-* (*kör-* “görmek” EDPT.736a *-(üg)+* “görme işi; gözlemci, casus” EDPT.741b *+se-*; *körügse-* “görmek istemek, göresi gelmek” EDPT.744b *-t- er-*); *körse:-* “görmeyi istemek, görmeyi arzulamak” EDPT.746b. Fiil tarihî Türk dili alanında *köster-* BM (Özyetgin 2001, s. 561), *göstert-* TS.III.1785 olmak üzere çok sınırlı örneğe sahiptir. *körset-* fiilinde zaten var olan ettirgenlik ekinin üzerine bir de [*-er*] ettirgenlik ekini alarak türemiş olabilir (*köster-* < *körset-er-* < *kör-üg+se-t-er-*).[53] Krş. *köster-* “göstermek” KrmTS.172.

---

[53] *göster-* ve *körset* (*görset-*) fiillerinin ilişkisi, tarihî ve çağdaş sahadaki görünümlerine

ḳurtar- "kurtarmak, korumak"

- *radomanskiniñ özi küç milen başın ḳurtarup* 194/20

  < *ḳurt-ar-* (**kurt-(ġ)ar-*); *kurtġar-* "kurtarmak" EDPT.649b, *kutgar-* "kurtarmak" DLT.IV.389, *kutrar-* "kurtarmak" DLT.IV.389; krş. *qurtar-* "kurtarmak" KrmTS.206.

[***-Ur-***]

artur - "arttırmak, çoğaltmak"

- *pādişāhġa alḳış artura turġaylar* 005/105

  < *art-ur-* (*2 art-* "artmak" EDPT.201b *-ur-*); *artur-* OTWF.710; *2 artur-* "artırmak, (bir şeyin) büyümesini, yükselmesini sağlamak" EDPT.210a; *artur-* "artırmak, aşırı gitmek" DLT.IV.39; krş. *arttır-* "artırmak" KrmTS.49.

bitür - "bitirmek, tamamlamak"

- *teñri buyuruġın bitürüp* 015/182

  < *bit-ür-* (*büt-* "bitmek, tamamlanmak" EDPT.298b *-ür-*); *bütür-* "yürütmek, tamamlamak" EDPT.308b; krş. *bütür-* "sağaltmak, sağlam hâle koymak; alacağını tanıklamak, isbat etmek" DLT. IV.127; krş. *bitir-* "bitirmek" KrmTS.62.

devşür- "toplamak, bir araya getirmek"

- *ḥīle birle barabaş ḳazaġına aḳçeler köndürip ʿasker devşürip* 194/15

  < *der-(i)ş-ür-* (*tė:r-* "bir araya getirmek, dermek, toplamak" EDPT.529a *-(i)ş-* "toplamak, gütmek" EDPT.554a *-ür-*); krş. *tėriştir-(d-)* "toplatmak, deriştirmek" EDPT.554a.

keyür-, kiyür- "giydirmek"

- *ḫılʿat-ı ḫilāfeti döş-i humāyūnıma keyürüp ve tāc-ı kiyāseti feraḳ-ı mübārekime urup* 198/10, *salṭanat ḫılʿatımnı ḳāmet-i pür istiḳāmetimġa kiyürüp* 008/05

  <*key-ür-* (*ke:ḏ-* "giyinmek" EDPT.700b *-ür-*); krş. <*keḏür* "giydirmek" EDPT.705a; *kedhür-* "giydirmek" DLT.IV.294; *kiydir-* "giydirmek" DKTAS.II.315; krş. *kiyindir-* "giydirmek" KrmTS.164.

---

ilişkin ayrıntılı bilgi ile yapıları hakkında farklı bir yaklaşım için bk. Ahmet Günşen, "Göster- ve Görset-/ Ġörset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 53, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 124-139.

kötür- "götürmek"

- *bir miḳdār at ton ṭarafına kötürmişler* 298/13, *culıv içün ḳazaḳların kötürip elli altmış ḳazaġın żāyiᶜ eyledi* 121/37

< **köt-ür-* (**köt-* OTWF.322; *köti-* "binmek, çıkmak" Gabain 2013, s. 283 *-ür-*); *kötür-* "yükseltmek, kaldırmak" EDPT.706a. Erdal, tanıklanmış bir kök olmasa da *kötür-* "kaldırmak, yükseltmek" fiili ile *kötit-* fiili ve *kötgi* "tümsek" ismi arasında ortak köken olması gerektiğini söylemektedir. Erdal; bugünkü Yak. *köt-* "uçmak, zıplamak, sıçramak", Azeri *göt-* "kaldırmak" fiilleri ile *kötür-* fiili arasında da bağlantı kurmaktadır (OTWF.322). Clauson, *kötür-* fiili ile bağlantılı bir *köti-* fiili vermektedir (EDPT.702a). Tarihî Türk dili alanında yalnızca NF'de *kötür-* "kaldırmak, taşımak, götürmek; ortadan kaldırmak, yol etmek" NF.III.263 fiilinin yanında bir de *költür-* "götürmek" NF.III.258 fiili geçmektedir. Bu örnek, eldeki metinlerde geçen *ketir- ~ ketür-* "getirmek" ve *keltür- ~ keltir- ~ kiltür-* "getirmek" fiilleri arasında bulunan köken ilişkisini akla getirmekte; *kötür-* (< **köl-tür*) fiilinin *költür-* fiilinden gelmiş olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Ancak tarihî Türk lehçelerinde *kötür-* fiili ile anlamca bağlantılı bir *köl-* fiiline rastlanmamıştır; bk. *köl-* "(bir hayvanı pulluğa) koşmak, koşum takmak" EDPT.715, DLT-, KB-; *köl-* "koşmak, iş için mecbur tutmak" KE.II.379, DK-; *köl-* "kuzuyu keserken ayaklarını bağlamak" Kİ.554; krş. *kölük* "koşulmuş (hayvan), yük hayvanı" EDPT.717b. Krş. *kötür-* "götürmek" DKTAS.II.365; krş. *köter-* "(Yerden) kaldırmak; çıkarmak; (bayrak) çekmek" KrmTS.172.

ṭapşur- "buluşturmak, bir araya getirmek"

- *ᶜahd-nāme-i temessüklerni elçiñiz ḳolına ṭapşurduḳ ve hem yibergenmiz* 253/18

< *tap(ı)ş-ur-* (*tap-* "bulmak" EDPT.435b *-ış-* "buluşmak" EDPT.446a *-ur-*); *tapşur-* "ulaştırmak, teslim etmek DLT.IV.575, *tapçur-* "tapşırmak, ulaştırmak, teslim etmek" DLT.IV.573; *tapşur-* "ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek" NF.III.404.

tigür- "ulaştırmak; dokundurmak"

- *yubar tigen ḳalāsına tigürip* 015/199, *ḳırım uluslarına hem ziyān żarar tigürmegeyler* 015/53

< *tig-ür-* (*teg-(d-)* "ulaşmak, erişmek; saldırmak, dokunmak; değmek" EDPT.476a *-ür-*); *tegür-* "ulaştırmak" EDPT.485b; *tegir-* "yaklaştırmak" DLT.IV.594; krş. *tiydir-* "değdirmek, dokundurmak" DKTAS.III.353.

tüşür- "düşürmek"

- *ḳolıñuza tüşürgeysiz* 010/60

< *tüş-ür-* (*tüş-* "düşmek, inmek" EDPT.560a *-ür-*), *tüşür-* "düşürmek, indirtmek" EDPT.566a; *tüşür-* "düşürmek, indirmek" DLT. IV.678; krş. *tüşür-* "düşürmek, düşmesine sebep olmak, azaltmak, küçültmek; uğratmak, bir duruma sokmak, yerine oturtma" DKTAS. III.399.

[***-Ir-***]

ayır- "ayırmak"

- *kerek bolmaġan sözlerni ayırup* 234/18

< *ay-ır-* (**aḏ-* EDPT.36a *-ır-*); < *aḏır-* "ayırmak" EDPT.66b, *adhır-* "ayırmak" DLT.IV.7; krş. *ayır-* "ayırmak" KrmTS.53.

çaġır- "çağırmak"

- *tin boyuna çaġırup söyleşedirler* 071/55

< *çaḳ-ır-* (*çak-* "ateş almak, çakmak; (yılan) ısırmak, ihanet etmek" EDPT.405b *ır-*); *çaḳır-* "seslenmek, çağırmak" EDPT.410a. Erdal, *çaḳır-* fiilini *çaḳrış-* "birbirine bağırmak, seslenmek" fiilinin tabanı olarak değerlendirmekte ve bu fiili, fiilden fiil yapan {*-kIr-*} ekinin örneği saymaktadır (OTWF.466-468). Erdal ayrıca Clauson'un verdiği *çaḳ-* fiilini *çaḳşaş-* "gürültülü sesler çıkarmak" fiili ile ilişkilendirmektedir (OTWF.555). Krş. *çağır-* "çağırmak" KrmTS.77.

ḳaçır- "kaçırmak"

- *ol şāhīn giray sulṭānı ḳolıñuza tüşürgeysiz zinhār ḳaçırmaġaysiz* 010/60, *her biri bir yerge ḳaçırup ḳolġa tüşmeyüp* 071/25

< *ḳaç-ır-* (*ḳaç-* "kaçmak" EDPT.589b *-ır-*); *ḳaçur-* "kaçırmak" EDPT.592b, *kaçur-* "kaçırmak" DLT.IV.245; krş. *qaçır-* "(Fırsatı) kaçırmak" KrmTS.180.

kiçir- "geçirmek"

- *özi ḳazaḳların ḳılıçdan kiçirüp* 013/24

< *kiç-ir* (*keç-* "geçmek" EDPT.693b *-ir-*); *keçür-* "geçirmek, bir şeyin içinden geçmek, zaman geçmek, bağışlamak" EDPT.698b; *keçür-* "evirip çevirmek, başarmak; bağışlamak" DLT.IV.291; krş. *keçir-* "geçirmek" KrmTS.156.

köçir -"göç ettirmek"

- *akkermanda bolġan tatarnı barçasın köçirip ḳırım yurtına ketürirmiz* 025/62

  < *köç-ir-* (*köç-* "göçmek, göçmen olmak" EDPT.694a *-ir-*); *köçür-* "göç ettirmek" EDPT.699a; *köçür-* "göçürmek; yazmak, istinsah etmek, nakletmek" DLT.IV.354; krş. *köçür-* "göçürmek" KrmTS.170

II.2.2.10. {*-(I, U)ş-*} ile Türemiş Fiiller

Bu ekle türeyen fiiller, bir ortaklaşma ya da bir oluş belirtmektedir. Ortaklaşma belirten fiiller, birlikte yapılan birden fazla özne tarafından gerçekleştirilen fiillerdir. Fiilin bildirdiği hareketin birlikte veya karşılıklı yapıldığını gösteren ve temel işlevi doğrultusunda işteşlik eki olarak adlandırılan tarihî {*-ş-*} eki, Türk dilinde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bilinen en eski yazılı belgelerden itibaren tarihî metinlerde ve Türkiye Türkçesi ile diğer çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan bu ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan [*-ş-*] biçimiyle; ünsüzle bitenlere ise ünlü uyumu doğrultusunda [*-Iş-*, *-Uş-*] olarak eklenir (Başdaş 2007, s. 291). Gabain, bu ekin karşılıklılık ve tekrar bildirdiğini belirterek bu ekin bildirdiği karşılıklılık ilişkisinde her iki tarafın aktif olabileceğini ancak bir taraf pasifken bir tarafın aktif olduğu bir karşılıklılığın da bulunabileceğini söylemektedir (Gabain 2003, s. 60).

{*-(I, U)ş-*} eki, TKT'de de karşılıklılık bildiren işteş fiiller türetmek üzere sıklıkla kullanılmıştır.

ʿahdleş- "sözleşmek, karşılıklı söz vermek"

- *siz ḳardaşımız bile ʿibtidāʾen ʿahdleşüp altun bayṣalı ʿahd-nāme-i humāyūnımız yazıldıḳda* 187/32

  < *ʿahdle-ş-* (Ar. *ʿahd* "söz, yemin" +*le-ş-*); krş. *ahtlaş-* "ahdetmek, ahitleşmek, antlaşmak" DKTAS.I.35.

alış- "karşılıklı alıp vermek, birbirinden almak; değiştirmek, takas etmek"

- *ve ʿādet üzre almaşıv bolup iki ṭarafdın ṭutsaḳlar alışır bolġanlarında iki ṭarafdın bir kimse incinmey* 285/23, *voyvadalarıñızġa barıp tusnaḳ birip ṭusnaḳ alışadırlar* 015/145, *yurt beylerinden barçaları bile söyleşdim uluġ sem bile ḳavl alışdım* 020/20

  < *al-ış-* (*al-* "almak; ele geçirmek, fethetmek" EDPT.124b *-ış-*); *alış-* "karşılıklı alıp vermek" EDPT.153a; *alış-* "alacak almakta yardım etmek" DLT.IV.20; *alış-* "karşılıklı almak" ME.86; *alış-* "değişmek, değiştirmek, takas etmek KTS.7.

almaş- "değiş tokuş etmek, değiştirmek, alıp vermek"

- *hem ḫazīne almaşurġa ʿalī beyni yiberdim* 013/44, *ḫazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşıv yeri bolġan perebolşnaġa yetkirgey erdiñüz* 274/21, *uluġ ḫazīnemizni taḳı ḳoltġa nevḳırāṭımıznı bölek-i selāmlarımıznı almaşırġa buyurdıḳ* 013/29

< *al-(ı)m+a-ş-* (*al-* "almak; ele geçirmek, fethetmek" EDPT.124b *-(ı)m+* "alma, kabul etme işi" EDPT.145b *+a-ş-*) (Korkmaz Z. 2014, s. 185); *almaş-* "münavebeli olmak, alternatifli olmak" (Korkmaz Z. 2014, s. 185); krş. *almaş-* "sırayla birbirinin yerini almak" DKTAS.I.87; krş. *almaştır-* "değiştirmek" KrmTS.46; *almaştır-* "değiş tokuş etmek, değiştirmek" KznTS.31.

barış - "barışmak, barış içinde olmak"

- *min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz vilāyet āmān bolsun dip barışḳan irdik* 013/36, *daḫı şarṭıñuz yurt içündir māl içün barışmadıḳ* 013/128

< *bar-ış-* (*bar-* "gitmek, varmak, ulaşmak"; EDPT.354a *-ış-*); *barış-* "birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek" DLT.IV.70; krş. *barış-* "1. Anlaşmak, sözleşmek, uzlaşmak. 2. Barışmak" KrmTS.57.

bekleş-, bikleş- "güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek"

- *barışmaḳ bolsa üç yurtnıñ dostlıġına lāyıḳ māddeler üzerine söyleşüp bekleşigday ṭaraf-ı saʿādetimizge elçi yibergeysiz* 296/17, *taḳı bu bizniñ ḳardaşlıḳ ve muḥabbetlıḳ içün uluġ bikleşgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımızġa biz meḥmed giray ḫan ḥażretlerimiz biz özimizniñ altun bayṣalu mührimizni ṣalduḳ* 008/79

< *bekle-ş-* (*bek* "sert, katı, sabit" EDPT.323a *+le-* "hızlandırmak, korumak, gözlemek" EDPT.326b *-ş-*); *bekleş-* "birlikte nöbet tutmak, birbirini beklemek" EDPT.327a; *bekleş-* "muahede yapmak, ahitleşmek; kapatmakta yardım etmek; (Oğuzca) beklemekte, gözetlemekte yardım etmek" DLT.IV.80.

culıvlaş- "karşılıklı fidye alıp vermek"

- *ḫırsızlıḳ milen ṭusnaḳlar alup yine yıraḳdın ṭurup culıvlaşdılar ve köp ẓarar itdiler* 053/44

< *culuvla-ş-* (*yul-* "rehindeki bir şeyi kurtarmak" EDPT.918b, KB.III.556; KE.II747; NF.III.490, ME.212 *-uġ* "fidye" EDPT.925b; KB.III.557; KE.II.748; NF.III.491; ME.212 *+la-* "teklif vermek, ödemek" EDPT.927b *-ş-*); *yulun-* "fidye ile kurtarılmak" ME.212;

yuluş- “fidye ile karşılıklı kurtarılmak” ME.212; *yuluv* “fiye, kurtuluş parası” (CC, Kİ) KTS.329.

çalış - “çalışmak, gayret göstermek, uğraşmak”

- *ʿasker ḫalḳınıñ tınç ve rāḥat olmasıçün cānı köñgül milen çalışḳay irdiñüz* 113/25, *siz ḳardaşımıznıñ intiḳāmını almaḳ içün çalışurmiz* 178/30

  < *çal-ış-* (*çal-* “vurup yere düşürmek; yere atmak, vurmak, enstrüman çalmak” EDPT.417b *-ış-*); *çalış-* “kavga etmek; gelişmek, çaba harcamak, çalışkan olmak” EDPT.421b; *çalış-* “bir şeyin çatlakları, ekleri, araları açılmak; güreşmek” DLT.IV.133; *çalış-* “birbirine çarpmak” ME.110; *çalış-* “savaşmak, çarpışmak” KTS.46; krş. *çalış-* “çalışmak” KrmTS.78.

deyiş- “karşılıklı konuşmak”

- *babañuz taḫtına yañgı kelip ʿaẓamet birle ḫan bolġaysiz dip barça yaḫşılarımız bulay deyişdiler bizimde bolsa ḫāṭr-ı şāhānemizġa ḫoş kelmedi* 036/37

  < *de-yiş-* (*tė:-* [*dė:-*] “söylemek” EDPT.433b *-yiş-*); *teyiş-* “saygı sunmak, arz etmek” (CC) KTS.273.

dostlaş- “karşılıklı dost olmak”

- *besletmege virgen oğlını terek ḳazaḳlarına rehin virip söyünçeli birle dostlaşıp yürürler dip işitdik* 015/161

  < *dostla-ş-* (Far. *dūst* “sevilen kişi, yakın arkadaş, muhib, yâr” OTS.360 +*la-ş-*); *dostlaş-* “dost olmak” KTS.64; krş. *dostlaş-* “arkadaş olmak, ögürleşmek, kaynaşmak” KrmTS.100.

ḥaḳlaş- “ödeşmek, hesaplaşmak”

- *ṭusnaḳ ve köp mālnı ve ḫazīnemizniñ noḳṣānın taḳı bi-ʿnāyetü’l-llāhi’l-melikü’muʿīn tamām ḥaḳlaşdıḳ* 053/54

  < *ḥaḳla-ş-* (Ar. *ḥaḳ* “bir adama ait olan pay, hisse, alacak” OTS.557 +*la-* “gerçek, doğru olduğunu kabul etmek” NF.III.157; “paylaştırmak” ME.124 *-ş-*); *haklaş-* “hesaplaşmak, birbirinde alacak verecek kalmamak” TS.III.1895; krş. *aḳlaş-* “haklaşmak; iki tarafın birbirine alacak vereceği kalmamak, ödeşmek; helalleşmek, birbirine geçmiş olabilecek haklarını karşılıklı olarak bağışlamak; barışmak, uzlaşmak” DKTAS.I.48; *haḳla-* “hakkını vermek” DKTAS.II.93.

iriş- “ulaşmak, erişmek”

- *rabbānī ecel irişüp mürd olmağın* 194/52

  < *ir-iş-* (*2 ėr-* “ulaşmak, varmak, buluşmak” EDPT.194a *-iş-*); *ėriş-* “birlikte ulaşmak, varmak” EDPT.239b; *eriş-* (I) “erişmek, ulaşmak” KTS.75; *iriş-* (I) “erişmek, ulaşmak” KTS.113; *irüş-* “erişmek” KTS.114; krş. *iriş-* “erişmek, kavuşmak” KrmTS.147.

kiliş - “bir araya gelmek, birbirine doğru gelmek; ortak bir noktada buluşmak”

- *mirzā bile sözke kilişgen itgendir* 015/183

  < *kil-iş-* (*kel-* “gelmek” EDPT.715b *-iş-*); *keliş-* “birlikte gelmek, anlaşmaya varmak” EDPT.720b; *keliş-* “gelişmek” DLT.IV.298; krş. *keliş-* “anlaşmak, kavilleşmek, sözleşmek, uyuşmak, uzlaşmak” KrmTS.157.

söyleş- “karşılıklı konuşmak, anlaşmak, sözleşmek”

- *barışıḳ ve dostlıḳ içün söyleşüp ve söyleşgen sözler ve barışıḳ içün şarṭları barça maḳbūl ve muʿteber bolup* 253/15

  < *söy(/z)le-ş-* (*sö:z* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860b *+le:-* “konuşmak, söylemek” EDPT.863a[54] *-ş-*); krş. *sö:zleş-* “sohbet etmek” EDPT.864a; *sözleş-* söyleşmek, konuşmak” DLT.IV.536; krş. *söyleş-* “söyleşmek, karşılıklı konuşmak” KrmTS.310.

turuş- “mücadele etmek, karşı koymak; karşılıklı olarak durmak”

- *inşā’llāh bundan ṣoñra daḫı barça tüşmānımız bile turuşmaḳ muḳarrerdir* 013/118, *polskey köralge tüşmān bolup turuşḳan zamānda siz ḳardaşımızġa yardım ḳılıp* 013/65

  < *tur-uş-* (*tur-* “ayakta durmak, kalkmak” EDPT.529b *-uş-*); *turuş-* yüzleşmek, karşısına çıkmak” EDPT.554a; *turuş-* “ayağa kalkışmak; duruşmak, karşı durmak” DLT.IV.658.

urış- , uruş- “birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak”

- *şāhīn giray sulṭān bile taḳı özi ḳazağı bile urışıp ḥaḳḳ teʿālā ḥazretleriniñ ʿināyeti bile niçe ḳazaḳlarnı ḳırıp* 012/30, *āllāhu teʿālā ʿināyeti bile tüşmānlarımız meḥmed giray ḫan bile uruşḳanda meḥmed giray ḫan şehīd bolıp* 015/155

---

[54] *sözle-* fiili hakkında geniş bilgi için bk. İkinci Bölüm: “II.2.1.4. {+lA-} ile Türemiş Fiiller, söyle-” maddesi.

< *ur-ış-* (*ur-* "vurmak, saldırmak; basmak" EDPT.194b -*ş*-); *uruş-* "birbirine vurmak, saldırmak, kavga etmek" EDPT.239b; *uruş-* "vuruşmak" DLT.IV.699; krş. *uruş-* "vuruşmak" KrmTS.361

uyġaş- "birbirine uygun olmak, uyuşmak, uzlaşmak"

- *bizim elçimiz milen siziñ kişiñüz dost sözin söyleşüp söz uyġaşġuday bolsa biz ḳardaşıñuzġa muḥabbetlik bölekleriñüz milen sipāhīleriñüz kelüp şarṭ-nāme-i humāyūn alurġa maʿḳūl körüp tilek etesiz* 216/16

< *uy(ı)ġa-ş-* (*uḏ-* "takip etmek, uymak" EDPT.38a -*(ı)ġ+a-ş*-); krş. *uyġaş* "benzer, aynı" DKTAS.III.426.

yaraş - "uygun düşmek, uymak, uyuşmak"

- *urusnıñ pādişāhınıñ şulay oḳ voyvodaları hem ʿasker kişileri siz ḳardaşımız bilgüsiz bizim illerimizni ve yerlerimizni çapsalar bu yaraşḳan zamānıda taḳı sizge evvelā sizniñ kişileriñüz cavlap çapıp kelseler sizde bolsañuz ḳardaşımız ol kişilerni öltürür içün taḳı alınġan mālların hem tüşgen esīrlerini cümlesin izletip yuluġsız virür içün* 008/52

< *yara-ş-* (*yara:-* "başarılı olmak, işe yarar olmak, kullanışlı olmak, faydalı olmak, uygun olmak" EDPT.956a -*ş*-); *yaraş-* "uygun olmak, uymak" EDPT.972a, *yara-ş-* "uygun olmak, anlaşmak, birbirine uygun ya da uyumlu olmak (?)" OTWF.573; *yaraş-* "uyuşmak, anlaşmak; yaraşmak" DLT.IV.748; krş. *yaraş-* "yaraşmak; yakışmak, güzel durmak; uygun gelmek, uymak" DKTAS.III.485; krş. *yaraştır-* "süslemek, bezemek, donatmak" KrmTS.377.

yarış- "karşılıklı paylaşmak"

- *murādıñuz barışup yarışmaḳ ise ṭarafınızdın daḫı muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭlarıñız yazılup elçileriñizni bir kün muḳaddem yitişdirgeysiz* 293/25

< *yar-ış-* (*yar-* "bölmek, yarmak" EDPT.954b -*ış*-); *yarış-* "yarışmak, rekabet etmek; birlikte ağaç kesmek; (miras) pay etmek, bölüşmek, birlikte iş yapmak (?)" EDPT.972b; *yarış-* "yarı yarıya üleşmek" DLT.IV.750; krş. *yarış-* "yarışmak" KrmTS.378.

yitiş - "ulaşmak, varmak, yetmek"

- *siz ḳardaşımızdın barça muḥabbetlik sözleriñizni yitişdiler taḳı ḫaṭṭıñızda* yazıpsiz 012/14

< *yit-iş-* (*yėt-* "yetmek, yetişmek, yeterli olmak" EDPT.884b -*iş*-); *yėtiş-* "ulaşmak, yetişmek, yakalamak" EDPT.894a; *yėtiş-* "yetişmek,

erişmek" DLT.IV.777; krş. *yetiş-* "1. Yetişmek, vaktine varmak. 2. Yetmek, ulaşmak" KrmTS.382.

II.2.2.11. {*-(I, U)t-*} ile Türemiş Fiiller

{*-(I, U)t-*} eki, ettirgen çatı ekidir. Erdal; bu ekin, genellikle ünlü ile ya da /r/ sesi ile biten fiillere geldiğini belirtmektedir. Ekin bağlantı ünlüsünde zaman içinde /I/'dan /U/'ya doğru yaşanan değişimi, yuvarlaklaşmayı Erdal, buna bağlamaktadır (OTWF.799). Gabain; ekin ünsüzle biten fiil tabanlarında bağlama ünlüsü aldığını, yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini söylemektedir. Gabain'e göre, bu ekin türettiği yeni fiil, türediği tabanla aynı anlamı taşımaktadır (Gabain 2003, s. 60). {*-(I, U)t-*} eki, Eski Türkçeden itibaren görülen işlek bir ektir. Fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türetmektedir. Bu ek, katmerli ettirgenlik yapmak için diğer ettirgenlik eklerinden sonra da getirilmektedir (Ergin 1997, s. 211; Tekin T. 2000, s. 96).

Köktürkçe Dönemi'nde ek, *aḳ-ıt-* "akın ettirmek, akın etmek"; *bit-it-* "yazdırmak"; *ay-ıt-* "sormak" gibi fiillerde karşımıza çıkmaktadır (Tekin T. 2000, s. 96). Gabain, ekin Eski Türkçedeki kullanımı için *oḳı-t-* "okutmak"; *olur-t-* "tayin etmek"; *sev-it-* "sevilmek" örneklerini vermektedir (Gabain 2003, s. 60).

Bu ek, TKT'de de genellikle ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmiştir. Ünsüzle biten fiil tabanlarına geldiğinde /I/ ünlüsü ile fiile bağlandığı görülmektedir.

TKT'de {*-(I, U)t-*} ekiyle türetilen fiiller şöyledir:

arat- "aratmak"

- *cānı ḳorḳısından ḳaçupdır aratmaya ḳullarımız [...]* 178/52

  < *ara-t-* (*ara-* "aramak, araştırmak" KTS.10 *-t-*); krş. *arat-* "aratmak, aramak işini yaptırmak" DKTAS.I.123; krş. *ara-* "aramak" KrmTS.47.

aralat- "bir araya getirmek, birleştirmek"

- *burunğı ʿādetçe tilegen ḳoltḳa bile aralatıp iki uluġ ḫazīnemizni ḳoltḳa bile aralaş teslīm ḳıldılar* 015/14

  < *arala-t-* (*ara* "ara, açıklık, miktar" EDPT.196a+*la-* "arada, ortada olmak; araya, ortaya gitmek; arasını bulmak, arasından geçmek; ayırmak" EDPT.231a *-t-*); *aralat-* "(arasını) açmak" ME.91; krş. *arala- (II)* "arasını bulmak" KTS.10; krş. *aralat-* "aralatmak" DKTAS.I.120; krş. *aralaş-* "aralaşmak; başkalarının arasına girmek,

sokulmak, karışmak; aralanmak, seyrelmek, aralıklı duruma gelmek" DKTAS.I.120.

ayt- "söylemek, konuşmak"

- *avızdan ayturġa ışmār ḳıldıḳ* 013/54, *cevap aytar bolsañuz* 013/58

< *ay-(ı)t-* (*ay-* "konuşmak, söylemek" EDPT.266a *-(ı)t-*); *ayıt-* "söylemek" EDPT.268b; *ayıt-* "söylemek" DLT.IV.55; krş. *ayt-* "söylemek, demek" KrmTS.53

berkit- "sağlamlaştırmak, güçlendirmek"

- *azuḳ cebeḫāne ciberip berkitmek üzerindedir* 036/42

< *berki-t-* (*berk* "sağlam, sabit, katı" EDPT.361b *-i-* "sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek" KTS.28 *-t-*); *berkit-* "hızlandırmak, sağlamlaştırmak, pekiştirmek < *berki:-*" EDPT.363a; *berkit-* "berkitmek, sağlamlaştırmak" DLT.IV.85; krş. *pekit-* "pekitmek, güçlendirmek, tekit etmek" KrmTS.261; *begit-* "pekitmek, bekitmek; (delik kapatmak, tıkamak, yapıştırmak, lehimlemek; sağlamlaştırmak" DKTAS.I.291.

beslet- "besletmek, evlatlık vermek"

- *besletmege virgen oğlını* 015/161

< *bes(i)le-t-* (*besi+le-* "beslemek, terbiye vermek" KTS.28 *-t-*); *besle-* fiili Eski ve Orta Türkçe Dönemi'nin başındaki eserlerde görülmemektedir fakat ME'de "aile fertleri" anlamında geçen *bėslegü* (ME.101); *besle-* fiilinden türemiş olmalıdır. ME'de ad olarak *bėsi* "aile (fertleri)" sözcüğü de bulunmaktadır (ME.101). Hem ME'de görülen *bėslegü* sözcüğünün tabanı hem de Kİ'de bulunan *bisle-* fiili, ME'deki *bėsi* sözcüğünden *+le-* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş görünmektedir (Özyetgin 2001, s. 397). Krş. *beslet-* "besletmek" DKTAS.I.304; krş. *besle-* "beslemek" KrmTS.60.

cibert- "göndertmek"

- *arşlān ağanı taḳı ṭutmay cibertgey irdiñüz* 090/27

< *ciber-t-* (*ıd-ı ber-* "göndermek"[55] *-t-*); krş. *yiber-* "göndermek" KE.II.738; krş. *iber-* "göndermek, yollamak" KE.II.258; krş. *yiber-*

[55] Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. Özen Yaylagül, "Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- 'göndermek' fiili", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2003, s. 166-180 .

"göndermek" AOY.241; krş. *cibert-* "göndertmek" DKTAS.I.450; krş. *ciber-* "koyuvermek, salmak, serbest bırakmak" KrmTS.73.

cubat- "geciktirmek, tereddüt etmek"

- *iki yıldan artuḳ ṣabr iyledik siz taḳı bu kün yarın dip cubatıp* 053/48

<*yuba-t-* (*yuba-* "ihmal etmek, yüzüstü bırakmak, üstüne düşmemek" DLT.IV.806 *-t-*); *yubat-* "savsaklamak, savsaklamayı emretmek; hile etmek" DLT.IV.807; *yobat-* "savsaklatmak, ihmal ettirmek" KB.III.549; krş. *yuban-* "ihmal edilmek" CC.234; krş. *çubalt-* "(saçları) karıştırmak" KrmTS.88; *çubalıq* "saçı dağınık, saçları karışmış" KrmTS.88; *çubalğan* "saçları karışmış" KrmTS.88.

çıḳart- "çıkartmak, göndertmek"

- *ḳara deñize şayḳa çıḳartmam* 025/71, *ol ʿahdniñ üzerinde ḫazīneñüz taḳı çıḳartduḳ* 036/27

< *çıḳar-t-* (*çık-* "çıkmak"; EDPT.405b *-ar-* "çıkarmak" EDPT.410b *-t-*); krş. *çıḳart-* "çıkartmak" DKTAS.I.488; krş. *çıqar-* "çıkarmak" KrmTS.83.

eksit- "eksik etmek, eksiltmek, azaltmak"

- *ḫazīnemizni ve böleklerimizni ve ḳoltḳalarımıznı eksitmey tamām yibergeysiz* 010/27

< *eksi-t-* (*egsü:-* "kusurlu olmak, eksik olmak" EDPT.117a *-t-*); *egsüt-* "azaltmak, eksiltmek, düşürmek" EDPT.117b; *eksit-* "eksiltmek" ME.118; krş. *eksik-* "eksilmek; azalmak; bulunması gereken yerde bulunmamak" DKTAS.II.12; krş. *eksilt-* "eksiltmek" KrmTS.106.

incit- "incitmek, kötü davranmak, zarar vermek"

- *leb-i deryāda olan vilāyetlerin incitmeden ḫālī degiller imiş* 160/34

< *inci-t-* (*inci-* "incinmek" TS.III.2080 *-t-*); krş. *inçid-* "incitmek" KTS.111; krş. *inçit-* "incitmek" KTS.111.

izlet- "takip ettirmek, izletmek, iz sürdürmek"

- *esīr itgen keltürgen kişileriñüzni izletip tapturup siz ḳardaşımızġa yuluġsız virür* 008/49

< *izle-t-* (*iz* "ayak izi, iz, işaret" EDPT.277a *+le-* "izlemek" KB.III.210 *-t-*); *izle-* "iz sürmek" NF.III.191; *izle-* "izlemek, takip

etmek" KE.II.277; krş. *izletil-* "istenilmek" KTS.118; krş. *izlet-* "izletmek" DKTAS.II.166; krş. *izle-* "izlemek" KrmTS.149.

ḳapat- "hapsetmek"

- *aġaçañuz leyh ḳralı üzerine ʿasker ile varup leyh ḳralın ḳapatdıḳda ayaḳına yıḳılup rehin virdikde* 160/14

< *ḳapa-t-* (**ḳap-* EDPT.580 fakat **kapa-* OTWF.190 *-t-*); *kapa-* "kapamak, etrafını çevirmek, kapsamak" KE.II.295; krş. *qapat-* "kapatmak, kapamak" KrmTS.185.

ḳatnat- "alıp vermek, değiş tokuş etmek, karıştırmak; içli dışlı olmak, yakınlaşmak"

- *barça ḫalḳı bile bizden ḳorḳıp ḥācī tarḫan sarı kitip kişi ḳatnatıp ḥācī tarḫan voyvadasıġa öz oğlın rehin virip alardın rehin alup dost bolupturlar* 015/159

< *ḳat(ı)na-t-* (< *kat-* "karıştırmak" EDPT.594 *-ın-* "karıştırılmak" EDPT.603 *-a-t*). Clauson, 2 *ḳat-* "sertleşmek, katılaşmak" kökünden *ḳatına-* "sözünü inkâr etmek, ters düşmek, karşı gelmek" EDPT.603 ve *ḳatnat-* "sözünü inkâr etmek, ters düşmek, itaat etmemek" EDPT.603 fiillerini vermektedir ancak bu fiillerin bizim metinlerimizde geçen *ḳatnat-* fiili ile anlam ilgisi kurulamamıştır. TKT metinlerinde bir yerde geçen bu *ḳatnat-* fiili; aralarında iş birliği kurulacak iki tarafın birbirine güvence olarak en yakın kişilerini, çoğunlukla da oğullarını rehin vermeleri temayülüyle ilgili olmalıdır. Bu fiil, adam değiş tokuş ederek yakın ilişki kurmayı karşılamaktadır. Krş. *katış-* "karışmak, birlikte olmak" KE.II.304; *katış-* "karışmak, birlikte olmak" HŞ.289; krş. *ḳatnat-* "bir yere gidip gelmesini sağlamak" DKTAS.II.237; krş. *qatna-* "sürekli gidip gelmek" KrmTS.191; *qatnaş-* "görüşmek, temasta bulunmak" KrmTS.191.

ḳayt- "dönmek, döndürmek"

- *ol dostlıḳdan ḳaytmaḳ iḥtimāli bolmastur* 015/80, *taraç digen şunı ötgürüp turġa yetkürüp ḳaytḳay irdiler* 113/29

< *ḳay-(ı)t-* (*kay-* "bükülmek, dönmek < *2*ka:-ḏ-*" EDPT.674b *-(ı)t-*); *2 kaḏıt-* "dönmek, geri dönmek" EDPT.597a; *kadıt-* "geri dönmek, çekinmek; soğuktan ölmek" DLT.IV.246; *kayıt-* "dönmek, geri dönmek" HŞ.292; *kayıt-* "dönmek, geri dönmek" KTS.133; krş. *qayt-* "dönmek" KrmTS.194.

kemit- “eksiltmek, azaltmak”

- *iki ḫazīneniñ bergisin kemitmey bergeysiz* 036/94, *ḳolḳalarımıznı artıġı bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz* 036/49

kemit- fiili, Türkçenin tarihî kaynaklarında tanıklanamamıştır. Eski Türkçe Dönemi’nden itibaren karşımıza çıkan ve bu fiille kökteş olabilecek *kemiş-* fiilinin ise TKT metinlerinde iki yerde geçen *kemit-* ile anlamca ilişkisi zayıftır. Krş. **kem-iş-* “atmak, dökmek, terk etmek” EDPT.724a; *kemiş-* “saldırmak, çıkarmak, atmak” DLT. IV.299, KB.III.238; *kemiş-* “atmak, dökmek, koymak, bırakmak” NF.III.219; *kemiş-* “bırakmak, mahvetmek, yok etmek” KTS.138; *kemiş-* “fırlatmak, atmak” CC.96. Clauson da **kem-* fiilini, anlamlandırma yapmadan *kemür-* “kemirmek” (EDPT.723a) ve *kemiş-* fiillerinin ortak kökü olarak varsaymış ancak bu iki fiil ile olan anlam ilişkisini kurmamıştır. Ortak Türk dili alanında *kemit-* fiilinin kökü olabilecek iki isim tespit edilmiştir:

1. *kem:* “hastalık” EDPT.720b; DTS.297. Clauson, bu sözcüğün Osmanlı sahasında kullanılan *kem* (< *kam* Far.) “yetersiz, kötü” sözcüğü ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Zira “hastalık” anlamındaki *kem* sözcüğünün, çalışmamızda geçen *kemit-* fiili ile anlamca bağı kurulamamıştır.

2. *kem* “eksik” (< *kam* Far.); *kem* (Pehlevî): Az, noksan, eksik (Kanar 1993, s. 499a); *kam*: Az, küçük; yetersiz, arızalı, sakatlanmış, noksan, azalmış, kıt, eksik (Steingass 1930, s. 1046); *kem* (Far.) 1. Az, nakıs, noksan, eksik; 2. Kötü, fena (OTS.878). *kemit-* fiilinin kökünde *kem* “eksik” isminin olduğu varsayılırsa *kem+i-t-* (*kem* “eksik” *+i-* “eksilmek” *t-* “eksiltmek”) yapısı kurulabilir. Çalışmada incelenen metinlerde geçen *kemit-* fiili ile de anlamca bağlantısı kurulabilecek bu türetme, kök sözcüğünün Farsça kökenli olması dolayısıyla tereddüde neden olmaktadır. Ancak pek çok çağdaş Türk lehçesinde *kem* ismi ve ondan türemiş isim ve fiillerin “eksik” kavramı çerçevesinde türetilip sıkça kullanıldığı görülmektedir. Krş. Kzk. *kem*: 1. Eksik, az; 2. Kötü, zayıf, düşük; 3. Sakat, arızalı; *kemtik*: Eksiklik, gariplik; *kemtilüv*: Eksiltilmek, azaltılmak; *kemtiv*: Bir tarafından koparmak, eksiltmek; *kemüv*: eksilmek, azalmak; *kemsilik*: 1. Eksiklik, hata 2. Yoksulluk, gariplik; *kemilüv*: Eksilmek; *kemitüv*: 1. Eksiltmek, azaltmak; aynı ayarda görmemek, hor görmek; *kemitilüv:* hor görülmek, eksiltilmek, azaltılmak (KzkTS.128). Krgz. *kem*: 1. Daha az, eksik; daha fena; eksiklik, kusur (KrgzS.435a); *kemi-:* 1. Eksilmek, 2. Alçalmak, tezellül etmek (KrgzS.436a); *kemit-*: 1. Ekşitmek, 2. Alçaltmak,

itibardan düşürmek; *kemitil-*: 1. Eksiltilmek, 2. Alçaltılmak, tezlil edilmiş olmak (KrgzS.436b); Başk. *kem* "az, eksik" KTLS.38-208; *kemiv* "eksilmek" KTLS.208; *kemitiv* "azalmak" KTLS.38. Özb. *kem* "eksik, kıt, nadir" KTLS.209-481-637; *kemey-* "eksilmek" KTLS.209; *kemçilik* "arıza, noksan, kusur" KTLS.25-653-715; *kemsit-* "küçümsemek" KTLS.527; *kembegal* "fakir" KTLS.235. Tat. *kem* "eksik" KTLS.209; *kim* "noksan" KTLS.653; *kimitü* "azalmak" KTLS.39; *kimü* "eksilmek" KTLS.209; *kemitü* "iskonto, indirim, kısıntı" KTLS.359-391-479. Trkm. *kem* "az, eksik" KTLS.39-209; *kemel-* "azalmak, eksilmek" KTLS.39-209; *kemakıl* "geri zekâlı" KTLS.269; *kemçilik* "noksan, pürüz" KTLS.653-715; *kemeltme* "kısıntı" KTLS.479; *kemsiz* "mükemmel" KTLS.619. Y.Uyg. *kem* "eksik" KTLS.209; *kemey-* "eksilmek" KTLS.209; *kembegel* "fakir" KTLS.235; *kimeytiş* "kısıntı" KTLS.479.

ḳorḳıt- "korkutmak"

- *ölüm bile ḳorḳıtıp bir daḫı şayḳalarıñız bile deñizge çıḳmaġaysiz* 015/48

  < *ḳor* + *(u)k-* *ıt-* (< *kor* "ziyan" DLT.IV.346 +*k-* "korkmak" EDPT.651b *-ıt-*); *korkıt-* "korkutmak" EDPT.655b; *korkıt-/korkut-* "korkutmak" DLT.IV.347; krş. *qorqut-* "korkutmak" KrmTS.202.

körset- "göstermek"

- *çapḳunıñuz yatur elçiñüzġa ve tutsaḳlarıñuzġa körsetüpmiz* 216/50

  < *kör(üg)se-t-* (*kör-* "bakmak, görmek" EDPT.736a *-(üg)+* "görme işi; gözlemci, casus" EDPT.741b *+se-* "görmek istemek, göresi gelmek" EDPT.744b *-t-*); *körügse-* "görmek istemek, göresi gelmek" EDPT.744b; *körse:-* "görmeyi istemek, görmeyi arzulamak" EDPT.746b. Clauson, *körügse-* fiilinin *körüg* isminden türemiş istek bildiren bir fiil (desiderative) olduğunu bildirmekte (EDPT.744b); bu fiille bağlantısını kurarak karşılaştırılmasını istediği *körse-* fiilini de *kör-* fiilinin istek şekli olarak tanıtmaktadır (EDPT.746b). Erdal da *körügse-* "görmek istemek" fiilini, istek bildiren fiiller başlığı altında ele almakta ve fiili türeten {*+(X)gsA-*} ekinin fiilden isim yapım eki {*+g*} ile nadir görülen isimden fiil türetme eki {*+sA-*}'dan oluştuğunu belirtmektedir (OTWF.525-526). Krş. *körset-* "göstermek" KrmTS.171.[56]

[56] *körset* - (*görset-*) fiilinin tarihi ve çağdaş sahadaki görünümleri ve *göster-* fiili ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi ile yapısı konusunda farklı bir yaklaşım için bk. Ahmet Günşen (2005), "Göster- ve Görset- / Ġörset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 53, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 124-139.

kötürt- "götürülmesini sağlamak, götürtmek"

- *tekrār dahı iᶜtikād virüp bir alay ḳazaḳ kötürdüp ḳırḳ elli ḳazaḳ żāyiᶜ oldı* 121/38

  < *kötür-t-* (**köt-* OTWF.322; *köti-* "binmek, çıkmak" Gabain 2013, s. 283 *-ür-* "yükseltmek, kaldırmak" EDPT.706a *-t-*); *kötürt-* "yukarı kaldırtmak" KE.II.393; *kötürt-* "götürtmek" HŞ.354; krş. *kötrüş-* "kaldırıp götürmekte yardım etmek" DLT.IV.368; krş. *kötrül-* "götürülmek" ME.150; *kötrüş-* "birlikte götürmek" ME.150; krş. *kötrül-* "ortadan kalkmak, yok olmak" NF.III.263; *kötrül-* "yükseltilmek; yok edilmek, yukarı çekilmek" KE.II.392; krş. *kötür-* "götürmek" DKTAS.II.365.

oḳıt-, oḳut- "okutmak"

- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz ḥużūr-ı şerīfimizde oḳıtup barça yazdıḳlarıñuz maᶜlūm-ı humāyūnımız olmışdır* 145/11, *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳıdup yaḫşı tıñ͡glap* 167/13, *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳutup yaḫşı tıñlaġay erdiñüz* 209/33

  < *oḳı-t-* (*oḳı-* "okumak" EDPT.79a *-t-*); *okıt-* "okutmak" EDPT.81b; *okıt-* "okutmak" DLT.IV.430; krş. *oqut-* "okutmak, öğretmek" KrmTS.241.

oşat- "kabul etmek, uygun bulmak, beğenmek, hoşuna gitmek"

- *burunġı bolġan ᶜahd ve īmān ve ḳurān üstinde ḳılġan şarṭ ve īmānımızġa bütün bolġanımız içün otuz altı yılında sulṭān murād uluġ pādişāh ḥażretlerine yibergen uluġ elçiñizni ton ḳazaḳlarıñız deñizde bolġan kemilerini deñiz kenārında bolġan pādişāh ḳalālarını cavlap ve köy kentlerini örtep talaġanları içün tutıp zindānġa ṣalmaḳ istediklerinde siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün zindānġa ṣaldırmadıḳ taḳı ḥālā ḳırım yurtıġa ḫan bolıp kilgenimizde bizim bile ḳırımġa kilürge buyurdılar anı dahı* ***oşatmay*** *öz ḥālige kilürge ve ṣaġ sālim kiterge biz sebeb boldıḳ* 015/67.

  < *o(ḫ)şa-t-* (< *o(ḫ)şa-* "benzemek, yakışmak" EDPT.97a; < *oğşa-* OTWF.780; *-t* "benzetmek EDPT.97b); *oxşat-* "benzemek" DLT. IV.429; *uşat-* "benzetmek" DKTAS.III.421; krş. *oşa-* "benzemek" KrmTS.245.

  oḫşa- ve ondan türemiş *oḫşat-* fiili, Türk dili alanında yaygın görülen "benzemek, okşamak, sevmek" anlamlarının yanında; CC'de "birini, bir şeye alıştırmak" ve Çağatay sahasında, özellikle *Şecere-i Türk*'te "kabul etmek, onaylamak, uygun bulmak" gibi

anlamlarda da kullanılmıştır (Ölmez Z. 2015, s. 156-158). *okşa-*, *oşka-*, *ovşa-(-r)* "bir şeye uymak, benzemek", *töre oşka-* "âdeti olmak, alışkın olmak"; *okşat-* "alışmak, intibak etmek; *töre okşat-* "bir şeye alışmak" CC.143-144. Z. Ölmez; sözcüğün bu ikinci anlamına Çağatayca sözlüklerden, *Şecere-i Türk*'ten ve Karaçay-Malkar, Azeri, Kazan, Kumuk, Tatar ve Kırım Tatar gibi çağdaş Türk lehçelerinden örnekler getirmektedir: *oḫşat-* "tensib, layık, reva görmek, benzemek" LÇTO.28; *Kün Ḫān aytdı atamġa kėñeş bėreturġan ėrdiñiz atam ornıġa ėmdi atamsız siz nė işni oḫşatsañız men anı ḳılur men tėdi* "Kün Han 'babamın danıştığı kişiydiniz, babamın yerine şimdi babamsız, siz ne işi uygun görürseniz ben onu yaparım' dedi." (*Şecere-i Türk*, G1-26); Karaçay-Malkar. *uşat-* "beğenmek, razı olmak, taraftar olmak, tasvip etmek"; Azeri. *oḫşat-* "arkadaşlarından bir şey alıp kabul etmek"; Kazan Tatar. *oşat-* "faydalı bulmak, beğenmek"; Kumuk. *uşat-* "beğenmek, hoşuna gitmek"; Tatar. *oḫşat-* "kabul etmek, almak, teslim almak"; Kırım. *oşat-* "kabul etmek, almak, benzetmek, yeniden istihsal etmek, taklit etmek" (Ölmez Z. 2015, s. 157-160).[57]

ṣat- "satmak"

- *tüşgen tutsaḳları siziñ adamlarıñızda bolsalar almaşıva ketürip ṣatarlar irdi* 187/23, *aldıḳları ṭutsaḳı mosḳov bāzārgānlarına ṣatup ve mosḳova könderüp sizde olduġı maʿlūmımız olmışdır* 187/25

  < *sa-t-* (*sa:-* "hesaplamak, hesaba katmak, saymak, sanmak, zannetmek" EDPT.781b *-t-*); *sat-* "satmak" EDPT.798b; *sat-* "satmak" DLT.IV.496; krş. *sat-* "satmak" KrmTS.295.

ṣorat- "soruşturmak, sordurmak"

- *yibergen ḫaṭṭıñızça ol esbāblarnı ve hem ol tonlarnı ṣoratdıḳ* 015/39, *alġan māllarını ve esīrlerini izletip ve ṣoratıp yuluġsız virür içün* 008/64

  < *sor-a-* (*2 so:r-* "sormak" EDPT.843b *-a-* "sormak" KE.II.566 *-t-*); krş. *2 sortur-* "sordurmak" EDPT.847b; krş. *sortur-* "sordurmak -sorgu-" DLT.IV.530; krş. *sorat-* "sordurmak" DKTAS.III.168; krş. *sora-* "sormak" KrmTS.309.

söylet- "söyletmek, konuşturmak"

[57] Fiilin "kabul etmek, onaylamak" anlamı ile ilgili ayrıntılı tespitler için bk. Zühal Ölmez, "Ohşat- 'Benzetmek' Eyleminin Farklı Bir Anlamı Üzerine", *Alkış Bitigi, Kemal Eraslan Armağanı,* (Ed.: Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015, s. 153-162.

- *elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḥuṣūṣında söyletmiş irdik* 152/17

  < *söyle-t-* (*sö:z* "söylenen şey, kelime, konuşma" EDPT.860b *+le:-* "konuşmak, söylemek" EDPT.863a[58] -t-); *sözlet-* "söyletmek, konuşturmak" EDPT.863b, *sözlet-* "söyletmek" DLT.IV.536, krş. *söwlen-* "fısıldamak" DLT.IV.535; krş. *söylet-* "söyletmek, söylemesine yol açmak; söylemeye zorlamak" DKTAS.III.173; krş. *söyleş-* "söyleşmek, karşılıklı konuşmak" KrmTS.310.

toḳtat-, ṭoḳtat-, toḫtat-, ṭoḫtat- "bekletmek, geciktirmek, durdurmak"

- *ḳardaşımız ḫaṭırasıçün toḳtatmay uluġ elçimizni ḳoşıp yiberirge buyurġan irdik* 012/37, *mezbūrnı ṭoḳtatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun ḳaytarmaḳ kerek idiñiz* 299/16, *uluġ altun bayṣa berüp ve çapḳun ḳoşup toḫtatmay yiberirmiz* 209/21, *biz taḳı şeremetni ṭoḫtatmay toñga yetkürirmiz* 209/35

  < *toḳta-t-* (< *toḫta-* "beklemek, gecikmek, durmak"; *toḳta-* ~ *tofta-* ~ *toḫta-* "dinlenmek, rahatlamak, serinlemek" DS.V.3945, 3951 ~ *toḫda-* "sıkıntıdan kurtulmak" DS.VI.4767 ~ Moğ. *toġta-* "durmak, dinlenmek, hareketsiz kalmak" MTS.II.1257 *-t-*); *toqtat-* "durdurmak" KrmTS.348.

uzat- "uzatmak

- *kim bolmas iş içün söz uzatmay dostlıḳ ve cavlıḳ belli bolur* 234/50

  < *uza-t-* (*uza:-* "uzamak, uzun olmak" EDPT.281a[59] *-t-*); *uza:t-* EDPT.282a, OTWF.791, *uzat-* "uzatmak, geciktirmek" DLT.IV.706; *uzut-* "uzatmak" DLT.IV.706; *uzat-* "uzatmak, uzanmasını sağlamak" KrmTS.363.

yaṣat - "düzeltmek; yaptırmak"

- *or ḥiṣārımız virān bolıp hem özi ḥiṣārın daḫı yaṣatmaḳ tileymiz* 012/66

  < *yaṣa-t-* (*yasa-* "yapılandırmak, düzenlemek, kurmak" EDPT.974a *-t-*); krş. *yasa-* "hazırlamak" ME.204; *yasa-* "yapmak" KE.II.714, *yasa-* "yapmak" HŞ.641; *yasa-* "sevk etmek; tertip ve tanzim etmek;

---

[58] *sözle-* fiili hakkında geniş bilgi için bk. İkinci Bölüm: II.2.1.4. {*+lA-*} ile Türemiş Fiiller, *söyle-* maddesi.

[59] *uzun* sözcüğü ve *az gitmek uz gitmek* deyimindeki *uz* sözcüğünün varlıkları bir **uz* kökünü düşündürmektedir. Clauson, orijinal metinlerde geniş-yuvarlak ünlüleri ayırt etmenin zorluğuna rağmen Eski Türkçede kesinlikle bir *uz kökünün olması gerektiğini düşünmektedir (EDPT.277b). Ancak *uza-* <**uz+a-* tahlilini yapmayı sağlayacak "uzaklık" kavram alanına sahip böyle bir köke tarihî Türk dili alanında rastlanmamıştır.

düzeltmek" KTS.313 ~ Moğ. *casa-* "yasamak, sıraya koymak, düzenlemek, düzeltmeler yapmak; onarmak; geliştirmek, değerini artırmak; donatmak, süslemek; iğdiş etmek, burmak" (MTS.II.1606); krş. *yasat-* "yaptırmak, yapmasını sağlamak, yapmasına imkân vermek; yapması için sipariş vermek, emir vermek" DKTAS.III.491; krş. *yasa-* "yapmak" KrmTS.378; *yasal-* "yapılmak" KrmTS.378.

Doerfer; *yasa-* fiilinin Moğ. *ǰasa-* fiilinden geldiğini, daha sonra *yasa-* hâliyle Türkçeden bazı Moğol lehçelerine geçtiğini belirtmektedir (TMEN.IV.92-95). Räsänen ise fiilin Türkçeden Moğolcaya geçtiği görüşündedir.[60]

yürüt- "yürütmek, hareket ettirmek"

- *eger biş baş tatar ḳazaḳları yürütüp barıp* 005/16

< *yürü-t-* (*yorı:-* "yürümek" EDPT.957a *-t-*); *yorıt-* "yürütmek, hareket ettirmek" EDPT.960b; *yorıt-* "yürütmek; -ilaç- içini sürdürmek" DLT.IV.803; *yörüt-* "yürütmek, hareket ettirmek" ME.211; krş. *yürüt-* "bk. *cürset-*" DKTAS.III.532, *cürset-* "yürütmek; dolaştırmak" DKTAS.I.474; krş. *cür-* "yürümek" KrmTS.75.

II.2.2.12. [*-y-*] (< *-ḏ-*) ile Türemiş Fiiller

Fiil tabanlarından pekiştirilmiş, anlamı güçlendirilmiş yeni fiiller yapan bu pekiştirme eki, Eski Türkçe Dönemi'nde {*-ḏ-*} biçimindeyken sonraki dönemlerde ses değişimine uğrayarak {*-y-*} şeklini almıştır (Tekin T. 2000, s. 95; OTWF.643; Gabain 2003, s. 58).

TKT'de, bir kalıplaşmış örnekte varlığını sürdürmektedir.

ḳoy - "koymak, yerleştirmek"[61]

- *içine kişiler ḳoyup* 005/40, *yolda ḳoyġan çerüyin* 005/88

< *ḳo-y-* (< **ḳo:- ḏ-*); *ḳo:ḏ-* "koymak, terk etmek, bırakmak < **ko:-* " EDPT.595b; *koy-* "koymak, koyuvermek, bırakmak, dökmek, çalkalamak" DLT.IV.352; bk. *kodh-* "koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek" DLT.IV.338; bk. *kot-* bırakmak" DLT.IV.349; krş. *qoy-* "koymak" KrmTS.203.

---

60 Fiilin kökeni konusundaki tartışmalar için bk. Sevim Erdem Çiçek, "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 63, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 49-98.

61 Fiilin kökeni ve gelişimi için bk. Talip Doğan (2013), "Ko(Y)- Fiilinin 'İzin Verme' İşaretleyicisi Olarak Kullanımları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 2, Bolu 2013, s. 151-170.

II.2.3. Fiilden Türemiş İsimler (Fiilimsiler)

Fiilimsiler; fiil tabanlarından belirli eklerle türetilen ve ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş sözcüklerdir. Ad durum eklerini ya da iyelik eklerini alabilirler; cümlede özne, nesne ya da tamlayıcı görevinde bulunabilirler. Bu açıdan isim yönleri ağır basmaktadır. Diğer yandan, bu sözcüklerin türetildikleri fiil tabanının anlamını hâlâ taşıdıkları, hareket ve zaman kavramlarını karşıladıkları görülmektedir. Ayrıca fiilimsilerin olumsuz fiil tabanlarından da türetilebilmeleri, fiilin taşıdığı hareket anlamının hâlâ korunduğunu göstermektedir. Ancak fiilimsiler; -çekimli fiiller gibi- üzerlerine kişi, zaman, kip, sayı ekleri alarak yargı bildirmezler. Bu nedenle *çekimsiz fiil* olarak da adlandırılmaktadırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 747). Ancak bu noktada fiilimsilerin; bir fiilden türemiş olmakla birlikte, isim ve isim soylu sözcükler tarafından üstlenilen görevleri üstlendikleri, onların aldıkları ekleri aldıkları ve isim yönlerinin ağır bastığı (Korkmaz Z. 2014, s. 747) unutulmamalıdır. Ayrıca işlev/görev ölçütü bir yana bırakılırsa bu sözcükler, yapı açısından, fiilden türemiş isimlerdir. Bu nedenle de çalışmamızda fiilimsi türeten ekler, “Fiilden Türemiş İsimler” başlığı altında ele alınmıştır.

II.2.3.1. İsim-Fiil

İsim-fiiller, fiil tabanlarının karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır (Korkmaz Z. 2014, s. 747). Fiillerin bildirdiği hareketi, hiçbir şeye bağlanmadan ifade etmek için sonlarına {*-mAK*} eki getirilerek fiil isimleri yapılır ve bu fiil ismine *masdar* denir (Ergin 2013, s. 185). Ancak Ergin, bu *masdar* adlandırmasına karşı çıkarak fiillerden {*-mAK*} ekiyle türetilmiş şekilleri fiilden yapılmış isimler saymaktadır (Ergin 2013, s. 185).

Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde, fiilin bildirdiği hareketi ve işi göstermekle görevli isim-fiil ekleri {*-mA*} ve {*-mAK*} ekleridir.

II.2.3.1.1. {*-mA*}

{*-mA*} eki, fiilden isim yapma ekleri arasında yer alır. Her fiile gelebilen {*-mA*} isim-fiil eki, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yalın birer iş olarak anlatır. {*-mAK*} eki, fiilin gösterdiği hareketin adını yaparken {*-mA*} eki, fiilin gösterdiği işin adını yapar (Korkmaz Z. 2014, s. 762). Her ikisi de mastar eki olarak bilinse de {*-mAK*} ve {*-mA*} ekleri arasındaki bu anlam farkı pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, söz konusu ek konusunda “Sonunda mim ve elif ile biten ve meful manasını anlatan kelimeler mastarlıktan çıkarak doğrudan doğruya isim olur.” demektedir (DLT.I.431). İki ekin işlev ve kullanışlarını karşılaştıran Ergin; {*-mAK*} ekinin hareket,

{*-mA*} ekininse iş isimleri yapmalarından yola çıkarak {*-mA*} ekinin {*-mAK*} ekinden "daha belirli, daha kuvvetli bir fiilden isim yapma eki" olduğunu belirtmektedir (Ergin 2013, s. 186). Kemal Eraslan'a göre şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen bu ek, daima isim-fiil eki olarak kalmıştır (Eraslan 1980, s. 27, 39). Banguoğlu; {*-mA*} ekini, türettiği isim ve sıfatlara göre ayrı ayrı incelemiştir (Banguoğlu 1974, s. 264-267). Ek; iş isimleri yapmasının yanında, sıfat da türetmektedir.

Köktürkçede seyrek olarak fiilden isim yapan bir ek olarak karşımıza çıkan {*-mA*} eki, Uygur Türkçesi Dönemi'nde fiilden sıfat yapma göreviyle de kullanılmıştır (Tekin T. 2000, s. 93; Gabain 2003, s. 53). Gabain; ekin Eski Türkçede seyrek olarak isim yaptığını (*yälmä* "binici süvari" < *yäl-* "binmek"), sık olmamakla beraber daha çok sıfat türettiğini (*oyma är* "oyuncu" < *oy-* "oynamak"; *käsmä aş* "kıyma yemek" < *käs-* "kesmek, kıymak"; *barma yıl* "geçen yıl", *bar-* "gitmek, varmak") belirtmekte ve bu eki, fiilden isim yapan ekler arasında ele almaktadır (Gabain 2003, s. 53-57). Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde iş isimleri ve kalıcı isimler yapmıştır: *bıçma* "kesme" DLT.I.431-7, *karma* "yağma" DLT.I.410-11, *udhıtma* "yaş peynir" DLT.I.143-16 (Hacıeminoğlu 2008, s. 163).

{*-mA*} eki; Harezm Türkçesi metinlerinde de Karahanlı Türkçesi metinlerinde olduğu gibi, fiillerden kalıcı isimler ve sıfatlar türetme göreviyle kullanılmaktadır: *on ḳarındaşın bişinçisi ısıtma erdi*, *kendüsi üçün sögülme ḳıldı er*, *sürmesin köziñe tartdı*, *ay teg açuḳ köñli tügme teg tügülmiş* (Bayraktar 2004, s. 25).

Kıpçak sahasında bu ek, daha çok kalıcı ad ve sıfat yapma göreviyle kullanılmıştır: *burma* "mancınık" TZ.34a, *çalma* "sarık" MG.67b, CC.51b, *süzme* "süzülmüş yoğurt; mahmur bakışlı göz" Kİ.95, *tikme* "direk, kazık" CC.38a (Güner 2013, s. 148). Ancak ekin iş adları yaptığı örnekler de vardır: *körme* "görme" AB.102, *sorma* "sorma" DM.4a, *tikme* "(dikiş) dikme" CC.38a (Güner 2013: 353). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin asıl mastar eki {*-mA*} ekidir: *kírme* "görme, görmek", *çıḫma* "çıkarmak" (Pritsak 1998, s. 126).

Çağatay sahasında fiilden isim yapım eki olarak kullanılan {*-mA*} eki, soyut fiil isimleri ve kalıcı isimler yapmaktadır*:* *asma* "asma, takma", *çekme* "çekme", *basma* "nakışlı", *ḳavurma* "kavrulmuş et" (Eckmann 1988, s. 40).

Eski Anadolu sahasında çok az kullanılan {*-mA*} isim-fiil eki yerine bu sahada {*-mAK*} ve {*-mAKlIK*} isim-fiil ekleri tercih edilmiştir (Gülsevin 2011, s. 122): *yedi gün yedi gece yeme içme oldı* DK.65-6, *meliküñ ḳalʿa üstine gelmesi ḫaberin alurlar* Dan.65.a-14 (Akar 2018, s. 190). {*-mA*} ekinin birkaç örnekte sıfat-fiil göreviyle kullanıldığı görülmektedir: *çatma ḳaşlum* DK.79-10, *getürse degme ʿaḳl anı yitürmez* Dan.17b-12 (Akar 2018, s. 191).

Eski Anadolu Türkçesinde çok sınırlı olan {*-mA*} isim-fiil ekinin örneklerini Çağatay, mastardan çok sıfat-fiil eki saymıştır: *ne layık ola degme kişiye mal* Ferh.374 (Çağatay 1947, s. 368).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-mA*} eki; isim-fiil eki olarak, zarf yapılarında isim unsuru olarak ve zaman eki olarak görev yapmıştır.

a) İsim-fiil eki olarak kullanımı:

{*-mA*} isim-fiil eki, fiilin bildirdiği işin adını yapmakla görevlidir. Ek, üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri almış hâlde görülmektedir:

İyelik ekleriyle:

- *inşāʾāllāh teʿālā evvelkiden ziyāde dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ muḥkem **ol-ması** muḳarrerdir* 203/49
- *tilek **keç-mesi** dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ ziyādelikinde sebebdir* 121/30
- *daḫı sudiyeñüziñ bir ḳaç kün **eglen-mesi** iḳtiżā ḥasebiyledir* 298/22
- *ʿasker könderüp üzerlerine **ceneb etdir-meñüz** lāyıḳ degildir* 203/46
- *bizim vilāyetimiz anday ḫırsız ve ḥarāmizādeden **al-maları** yoḳdır* 178/19
- *inşāʾāllāh teʿālā murādıñuzdan artuḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ **it-memiz** muḳarrerdir* 167/21

Ad durum ekleriyle:

- *anday ḫırsızlar bizim memleketimizden şudan ġayrı bir nesne **al-maya** ḳādir degillerdir* 178/19
- *ḥarāmizādeñüzi żabṭ **it-meye** ḳādir degilim dimek pādişāhlara lāyıḳ söz degildir* 187/40
- *şayḳaların alup **kit-meye** ḳādir bolmayup müyüşde buraġup özleri daḫı belādan belāya uġradı* 194/39
- *ilçi yalan **söyle-meye** ḳādir degil idi ẓāhiren bu da özüñüzüñ işiñizdir* 121/40
- *ḫidmetine istiḫdām **olın-maya** yarar yigitdir* 203/54
- *şol mertebe **tüken-meye** az ḳalmış ḳazaḳdan feryād dāyim kelürdi* 203/23
- *ol ḳablası bolġan adamlarıñ aḳçelerin bī-ḳuṣūr **viril-meye** buyurġay irdiñüz* 105/63
- *iki çift samūr bir tilki börk yoḳ dimeyüp ḫazīne defterine **yazıl-maya** buyurup kün ilgeri kelürge buyurġay irdiñüz* 187/31

- *murādıñuz dostlıḳ olursa tona adam yiberip ḥarāmizādeñüzi żabṭ idüp bir daḫı deñize* ***çıḳ-madan*** *menʿ idesiz* 178/25
- *deñize çıḳup saʿādetlü pādişāh ḫünkār ḥażretleriniñ deñiz kenārında olan vilāyetlerni* ***incit-meden*** *ḫālī degillerdir* 178/17

İyelik eki + ad durum ekleriyle:

- *be-her taḳdīr memlektiñizde alı* ***ḳonıl-masına*** *rıżā-dāde olınmaduġı* 301/57
- *dostlıḳımıza bir ḫalel* ***vir-mesine*** *bāʿis̱ olurı dostlıḳ ve ḳardaşlıḳa lāyıḳ olan iş tügildir* 152/20
- *bir kişimiz toñga barup elçiñüz milen* ***söyleş-mesini*** *murād etüpsiz* 209/11
- *düşen esīri kirüye* ***vir-memiẕi*** *ricā eylemişsiz* 203/44
- *ʿos̱mānluġa yibergen elçileriñizni tutḳavsız ṭarafıñızġa* ***könder-memiẕni*** *murād itipsiz* 290/15

Bildirme ekiyle:

- *dostlıġa lāyıḳ iki ṭarafdan eşḳıyānıñ żararın defʿ idüp ḥaḳḳlarından* ***kelin-medir*** 298/19

{*-mA*} isim-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına aynı ses düzeninde ve aynı görevlerle gelmektedir:

- *özi ḳazaġın rencīde* ***itdirme-meñüz*** *meʾmūl olınur ʿasker könderüp üzerlerine ceneb etdirmeñüz lāyıḳ degildir* 203/46
- *bir dürlü taʿadī* ***olınma-ması*** *serd ve beyān olınmaġile* 301/34
- *her ne vaḳitki mosḳova elçi könderüp barışmaḳ iḳtiżā iderse ḳırıma bildirmeyinçe* ***könderme-meye*** *ʿahd olınmış* 203/17

Ekin birkaç kalıplaşmış örnekte kalıcı isim yaptığı da görülmektedir.

- *ḫırsızlar ḳara deñgizge çıḳup anaṭolı rūm ili yaḳalarında ʿos̱mānlı vilāyetlerin çapup* ***yaġ-ma*** *ve ġāret itip* 030/91
- *azav kermanına saʿādetlü pādişāh ṭarafından* ***tonan-mayı*** *humāyūn taʿyīn olunup rūz-ı ḥazdan ṣoñra kelmek üzredirler* 036/61

b) Zarf yapılarında kullanımı:

{*-mA*} isim-fiil eki, için/-çün edatıyla birleşerek esas fiilin amacını bildiren zarflar yapmaktadır. Bu yapı, iyelik ekleriyle (tamlanan ekleriyle) birlikte kullanılmıştır:

- *ḫalḳınıñ tınç ve rāḥat* ***ol-masıçün*** 113/25
- *elçiñüz ṭaraf-ı pür-şerefimizge* ***kel-mesiçün*** *tenbīh etgey erdiñüz* 209/18
- *ḳırımda olan ilçileriñüz kelüp siz ḳardaşımız milen ke'l-evvel dost ve ḳardaş* ***ol-mamız içün*** *ricā ve tilek idüp* 167/09
- *ḫazīneni perebolşnaġa* ***keltür-meñiz içün*** *sizlerge ḫaber cibermekimizni yazġanları sebebli* 285/14
- *beş yıllıḳ ḫazīnemizni bir defᶜa* ***yiber-meñüz içün*** *taḥrīr ḳılġan irdik* 209/23
- *bir miḳdār cebe ḫāneyi kendü vilāyetlerine naḳl* ***it-meleriçün*** *ṭaraf-ı dostānelerinden bir ḳaç defᶜa adam könderildikde* 301/55

Bir örnekte {*-mA*} isim-fiil eki, esas fiilin nedenini gösteren bir zarf-fiil yapmıştır: *miḫavski ᶜaskerimizi* ***baş-maya*** *kelürken ḫaber alup ḳarşu çıḳdıḳlarında ᶜaẓīm-i cenk olup ᶜaskeriñüz bozılmış* 203/39.

c) Zaman eki olarak kullanımı:

{*-mA*} eki, TKT'de şimdiki zamanı karşılayan eklerden biri olarak kullanılmıştır. Ek, üzerine {*-dA*} bulunma durumu ekini alarak {*-mAdA*} şimdiki zaman ekini oluşturmuştur. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. {*-mAdA*}, [*mekde*] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi.

II.2.3.1.2. {*-mAK*}

Her türlü fiilin üzerine gelerek fiilin barındırdığı oluş, kılış ya da hareketin adını yapan {*-mAK*} isim-fiil eki; {*-mA*} isim-fiilinden farklı olarak fiilin bildirdiği hareket kavramını hâlâ taşımaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 748). Çağatay; konuyla ilgili müstakil çalışmasında, {*-mAK*} isim-fiil eki ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

> "Mastar (infinitif) her fiilin kök ve tabanından, her fiil binasına ve her mürekkep fiilin tabanına *-mak* eki eklemekle yapılır. Mastarlar isimdirler; her isim gibi tasrif edilirler, mülkiyet zamiri eki alırlar, partisiplere benzer edatlarla kullanılırlar, fakat ekseriyetle, isimler gibi, cemi eki alamazlar ve bütün isimler gibi zamana bağlı değildirler. Fiiller gibi menfi ve meçhul olabilirler, (…) Zamana bağlı olmadıkları için, fiilin umumî mânasını tasdik etmiş gibi onu ifade ederler."

Çağatay, ekin görevi ile ilgili olarak da şunları söylemektedir:

> "1. *-mak* bir oluşu, herhangi bir faaliyeti, kılışı ifade ederek, bir mastar cümlesi olan tali cümlenin predikatı, esas cümlenin subjekti olur. 2.

Nominatif hâlinde olan mastar iyelik 3. ş. alarak (muzafunileyh almadan) cümlenin ismi olur." (Çağatay 1947, s. 361-362).

Eski Türkçe Dönemi'nde {*-mAK*} eki, kalıcı isimler ve soyut hareket isimleri yapmaktadır: *uḳmaḳ* "akıl, görüş, fikir", *tüzülmek* "sükûnet", *tutmak* "sap", *ölmek* "ölme" (Gabain 2003, s. 53).

Karahanlı sahasında fiilin adını bildiren isim-fiiller yapan {*-mAK*} eki üzerine isim yapım ve çekim eklerini alarak kullanılabilmektedir: *ayıtmaklık* KB.979, *körüşmek* KB.3698, *kutulmakı* KB.4270, *bamakıñ* AH.220, *körmekke* AH.217, *sözlemektin* KB.1914 (Hacıeminoğlu 2008, s. 162-163).

Harezm sahasında da fiillerden hareket ismi türeten {*-mAK*} eki, üzerine isim çekim ve yapım eklerini almaktadır: *oruçnı buzar yemek içmek* MM.23-12, *sağmaḳḳa* NF.22-6, *öltürmekdin* KE.21v12, *kelmeklikde* HŞ.8r2 (Eckmann 1998a, s. 193).

Kıpçak sahasında, fiillerin hareket adlarını yapmakta kullanılan bu ekin kalıcı isimler yaptığı örnekler de bulunmaktadır: *açmaḳ* "açmak" İN.40r, *bildirmek* "bildirmek" DM.22b, *tın-maḳ* "rahat" TA.29a, *közlemek* "nişan alma" İN.15r (Güner 2013, s. 149, 351). Ermeni Kıpçak sahasında {*-mAK*} isim-fiil eki {*-mAḫ*} şeklinde görülür. Ek, bu sahada hem mastar eki hem de kalıcı isimler türeten ek olarak kullanılmıştır: *buyurmaḫ* "emir" (Pritsak 1998, s. 126). Ek, bu sahada üzerine isim çekim ekleri de almaktadır: *aldamaḫnı*, *etmeḫten*, *almağa*, *almaḫı*, *körmege* (Güvenç 2005, s. 514-515).

Çağatay sahasında da hareket ismi-mastar olarak tüm fiillere gelen {*-mAK*} isim-fiil eki (*söz ay-maḳ*, *ḳuduḳ ḳazmaḳ*, *demek*) çokluk, iyelik ve ad durum ekleri alabilir: *körmekleri*, *bolmağım*, *her yığlamaḳnıñ külmeki bar* "her ağlamanın gülmesi vardır"; *çıḳmaḳḳa*, *uçmaḳnı* (Eckmann 1988, s. 103-104).

Eski Anadolu Türkçesinde en işlek kullanılan mastar eki {*-mAK*} ekidir. Ad durum ekleriyle birlikte kullanılabilmektedir: *ḳıġırmak*, *dürişmek*, *ḳaçmaġa*, *ḳılmaḳdan*, *toğmaġa*, *ḳırmaġa* (Akar 2018, s. 190; Gülsevin 2011, s. 122).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-mAK*} eki; isim-fiil eki olarak, zarf yapılarında ve kip-zaman eki olarak kullanılmıştır:

a) İsim-fiil eki olarak kullanımı

Fiildeki hareketin adını bildiren {*-mAK*} isim-fiil ekinin yalın hâlde kullanıldığı pek çok örnek bulunmakla birlikte, ekin üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri aldığı örnekler de yaygın olarak kullanılmıştır.

Yalın hâlde:

- *böyle yalan söz milen ḫalḳı* ***alda-maḳ*** *lāyıḳmı* 121/40, *mosḳova elçi könderüp* ***barış-maḳ*** *iḳtiżā iderse* 203/17, *munday noḳṣān* ***berilmek*** *lāyıḳ tügildir* 269/22, *azav kermanına imdād ciberedir ve azuḳ cebeḫāne ciberip* ***berkit-mek*** *üzerindedir* 036/42, *ol on tiyişni* ***bir-mek*** *buyurġay erdiñüz* 229/31, *memleketleriñuzġa ve köy kentleriñuzġa żarar ve ziyān* ***bol-maḳ*** *iḥtimāli imestür* 036/86, *sebebsiz bizim ṭarafımızdan ʿahdımızı* ***boz-maḳ*** *pādişāhlara düşeçek iş tügildir* 160/21, *bundan ötüri dostlıḳ* ***bozıl-maḳ*** *lāzım kelmez* 203/41, *lehlü daḫı siziñ dostlıġıñızġa arḳa berüp aḳkerman* ***cavla-maḳ*** *ḳaṣdıyla çıḳmışdır* 290/26, *ṭoḳuzlama hedāyā ve virgüleriñüzni bi't-tamām* ***ciber-mek*** *şarṭıyla* 053/62, *ol sebebli siz ḳardaşımıznıñ vilāyetin* ***çap-maḳ*** *emr iterler bolsa küç bolur* 030/95, *bu yılġa almaşıv bozoḳda bolmas* ***di-mek*** *oḫşavlı söz tügildir* 229/18, *memleketleriñizġa żarar* ***etdir-mek*** *iḥtimālimiz yoḳdır* 216/33, *ḳırımdan inşāʾāllāh ṣu* ***iç-mek*** *tapmazlar* 194/41, *vilāyetinden çıḳan ḫırsızı żabṭ itmeyüp ʿöẕür* ***it-mek*** *pādişāhlıġa lāyıḳ iş degildir* 178/26, *bizim ṭutsaḳımız sizde* ***ḳal-mak*** *lāyıkmıdır* 187/26, *dostlıḳdan* ***ḳayt-maḳ*** *iḥtimāli bolmastur* 015/80, *özlerine ölüm siyāseti ḳılup ḥaḳḳından* ***kel-mek*** *muḳarrerdir* 105/85, *vilāyetiñüzke çerü* ***ḳıl-maḳ*** *niyeti bile* 025/40, *bir bölük fuḳarānıñ ḥaḳları şöyle ḳalup* ***kit-mek*** *revā ve lāyıḳmıdır* 105/64, *içinde* ***kiy-mek*** *tügil ḳırḳ elli aḳçe ideçek ṣamur yoḳdır* 121/34, *ölmemiş iken elçi alı* ***ḳo-maḳ*** *lāyıḳ degildi* 178/47, *az şey içün bola kelgen ʿādetni etmey ḳıṣṭavlıḳ* ***kör-mek*** *revā tügüldir* 274/34, *inşāʾāllāh teʿālā* ***ḳurtıl-maḳ*** *iḥtimāli yoḳdır* 178/52, *böyle ẓālim* ***ol-maḳ*** *pādişāhlıḳa tüş iş tügildir* 105/62, *ʿahd ve peymānımız taġyīr* ***olın-maḳ*** *iḥtimāli yoḳdır* 145/34, *barçasın* ***öltür-mek*** *ve* ***tala-maḳ*** *bolmadı* 071/24, *esen ve āmān* ***var-maḳ*** *müyesser olduḳda* 113/13, *ḫırsız żabṭ olınmayup ruḫṣat* ***viril-mek*** *eyü ḥāl degildir* 178/24, *murādıñuz barışup* ***yarış-maḳ*** *ise* 293/25, *özi ḥiṣārın daḫı* ***yaşat-maḳ*** *tileymiz* 012/66, *ilçiñüzniñ aytḳan sözi sebebli bizim öz müselmān dīnimizçe* ***yaz-maḳ*** *oḫşamasdır* 062/30, *yaman şey* ***yiber-mek*** *pādişāhlarġa lāyıḳ tügildir* 274/29, *yaḫşılıḳ işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp* ***yolla-maḳ*** *oḫşar irdi* 299/15.

İyelik ekleriyle:

- *iki curtnıñ faḳīr ve fuḳarāsı ṭınçsız* ***bol-maḳı*** *oḫşavsız ḳılıḳ igendir* 198/16

Ad durum ekleriyle:

- *ḳazaḳlar aşaġı ṭuz* ***al-maġa*** *barġanda* 274/74, *yaḫşılıḳ* ***bol-maġa*** *köñli bolsa* 002/29, *mezbūr ʿabdu'l-raḥman ḳulımıznı muṣṭafā aġaya* ***bulışdır-maġa*** *iẕniñiz bolup tezçe ṭarafımızġa taḳı ruḫṣat berüp yollaġay irdiñiz* 299/18, *vilāyetimiz ḳırım yalılarından* ***iç-mege*** *ṣu taḳı birmedik* 194/37, *ḫazīne ve bölekleriñüz aldımızdan* ***keç-mege*** *buyurdıḳ* 105/20, *perebolşnaġa ḫazīnelerni* ***keltür-mege*** *çalışḳaysiz* 285/27, *ḳulımız barġanda almaşıv yerinde* ***tapıl-maġa*** *saʿy ḳılġaysiz* 285/22, *ol tilmaç katl etgen ḥarāmizādeyi* ***ṭutdır-maġa*** *buyurġan ḳullarımızdan* 187/17, *meniñ bu ḳadar tiyiş* ***ver-mege*** *iḳtidārım yoḳdır* 036/74, *ḫazīne defterlerine* ***yaẕdırıl-maġa*** *buyurġay irdiñüz* 105/59, *alçaḳ ve nāḳış itdirmey* ***yiber-mege*** *buyurġay irdiñüz* 105/71, *munday dostlıḳ* ***ol-maḳdan*** *olmamaḳ yeg-dir* 121/33, *ʿömr-i āḫirġaça dost* ***ol-maḳnı*** *maʿḳūl körüp* 020/26, *barışıḳ* ***bol-maḳnı*** *murād ḳılar bolsañuz biz taḳı murād ḳılarmiz teñri teʿālā ḫayırlı etüp* 238/22.

Bildirme ekiyle:

- *lāyıḳ olan budır ki eger bu ṭaraf eşḳıyāsıdır ve eger ol cānib ḫırsızı ve ḥarāmizādesidir ẓabṭ* ***olın-maḳdır*** 152/22, *şimdi elçisi milen mektūbı keldi murād ve maḳṣūdı* ***barış-maḳdır*** 194/17, *lāzım ve lāyıḳ olan dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolġan ṣoñ ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ* ***it-mekdir*** 105/74.

İyelik eki + ad durum ekleriyle:

- *nāmeñüzde elçimiz cibergeydiñüz dip ricā itmişsiz biz taḳı ciberirge buyurġan iken ḥikmet-i rabbānī ecel irişüp mürd* ***ol-maġın*** *ḥālā ile tevābiʿin çapḳun elçimiz sefer ʿalī atalıḳġa ḳoşup könderdik* 194/52, *bu dört yaḳın adamlarımızġa* ***ber-mekiñüẕni*** *tilek ḳılamiz efendige* 253/50, *ḳutlu sāʿat-i cülūs-ı maʿdelet-i meʾnūsım vāḳiʿ* ***bol-maġın*** *bu ḫaber-i ḫayrımıznı bildire taṭıvlıḳ imilen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazılup* 198/11, *tilmaçnı toḫtatmay* ***yiber-mekimiẕni*** *ve ḫazīneni perebolşnaġa keltürmeñiz içün sizlerge ḫaber* ***ciber-mekimiẕni*** *yazġanları sebebli* 285/14, *mekke ve medīne ṣāḥibi uluġ pādişāh milen tüşmān* ***ol-maġıñızġa*** *sebeb nedir* 194/34, *ilçimiz ḳutlu şāh beyni ḳadīmī virgü ve hedāyāmız milen tiz* ***ciber-megiñüẕni*** *tiley iki yıldan artuḳ ṣabr iyledik* 053/47

{*-mAK*} isim-fiili eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir:

- *ol ḥarāmizādeler ẓabṭ* ***olın-mamaḳ*** *revā ve lāyıḳmıdır* 160/35, *etgen şarṭġa riʿāyet* ***ḳıl-mamaḳ*** *pādişāhlıġa lāyıḳ tügildir* 274/63,

artuḳ siz ḳardaşımızda ve ġayrılarda iʿtimād ***it-memek*** *lāzım kelür* 160/23, *tiyiş virile kelmiş ve bu ṭarafda ala kelmişler bizim zamān-ı ʿadāletimizde* ***kel-memek*** *olurmı* 036/70, *pādişāhlıḳa lāyıḳ olan budır ki iki ṭarafdan daḫı ḳardaşlıḳ ve dostlıḳda muḥkem olup ʿömri āḫirġaça dostlıḳdan ṭaymay ʿahd ve peymānların taġyīr* ***it-memekdir*** 145/14.

b) Kip eki olarak kullanımı:

{*-mAK*} isim-fiil eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, *kerek* sözcüğü veya *kerek+[-dIr]* yapısıyla birlikte gereklilik çekiminde kullanılmıştır: *āşikāre* ***söyle-mek kerekdir*** 194/32, *bütün* ***bol-maḳ kerek-siz*** 013/61, *burun* ***ḳaytar-maḳ kerek i-diñiz*** 299/16. {*-mAK*} isim-fiil ekinin kip eki olarak kullanımı için bk. "Gereklilik Kipi".

Ayrıca {*-mAK*} eki, TKT'de şimdiki zamanı karşılayan eklerden biri olarak kullanılmıştır. Ek, üzerine {*-dA*} bulunma durumu ekini alarak {*-mAKDA*} şimdiki zaman ekini oluşturmuştur. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. "{*-mAdA*}, [*mekde*] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi".

c) Zarf yapımında kullanımı:

{*-mAK*} isim-fiil eki; TKT'de, üzerine çeşitli edatlar alarak esas fiilin amacını ya da sebebini gösteren zarflar yapmaktadır:

i. {***-mAK***} içün: {*-mAK*} isim-fiil eki ile için/üçün edatının bir araya gelmesiyle oluşan bu zarf yapısı, esas fiilin nedenini gösteren zarflar oluşturmaktadır:

- *ḳardaşımıznıñ intiḳāmını* ***al-maḳ içün*** *çalışurmiz* 178/30
- *at ṣāḥibleri tatar ile bir tilmaç atları* ***ara-maḳ içün*** *varup tilmaç ġāyib olur* 178/49
- *bu ḫuṣūṣlarnı siz ḳardaşımızġa* ***bildir-mek içün*** *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazılup* 209/31
- *dost ve muḥabbet* ***bol-maḳ içün*** *inamlı ḳulumız şakīrni ciberdük* 002/37
- *erdel memlekerin* ***cavla-maḳ içün*** *köp ʿaskerler taʿyīn itmişlerdir* 178/34
- *ġayrı müselmānlarġa müselmān dīninden* ***çıḳar-maḳ içün*** *siyāset ḳılmamasḳa* 274/60
- *furḳān-ı ʿaẓīmden ānt* ***iç-mek içün*** *ötil ḳıldılar irse* 008/24

- *bu otuz ḳulımıza defterlerimizde yazılduġı üzre tiyişler yarlıkap kün ilgeride bolsa ṭutḳavsız* ***kel-mek içün*** *ḫazīne defterlerine yazdırılmaġa buyurġay irdiñüz* 105/58
- *biz uluġ pādişāh ḫan-ı āʿẓim ḥaẓretlerimizge maʿlūm* ***ḳıl-maḳ içün*** *sipāhīlerimiz milen uluġ ḫazīne ve böleklerimizni yay aylarında mosḳovdan çıḳarıp* 139/12
- *işbu muḥabbet-nāme milen çapḳun* ***könderil-mek içün*** *ötil ḳılmaġile ötilleri maḳbū-ı humāyūnım bolup* 105/42
- *leyh memleketine ḳral* ***ol-maḳ içün*** *çalışup* 178/28
- *çapḳınımıznı ciberüp iyeñüz köral bile* ***söyleş-mek içün*** *ḳaldıḳ* 002/52
- *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ idüp ʿömr āḫiriġaça taymay* ***ṭur-maḳ içün*** *ʿahd-nāme yazup* 105/09
- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız varġaç ṭutḳusız revān taʿcīl* ***yetiştürül-mek içün*** *buyurġay irdiñüz* 113/17

{*-mAK*} isim-fiil eki ve için edatından oluşan bu yapının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *siz ḳardaşımıznıñ yurtlarına ve ḳalʿalarına hīç bir türlüg ẓarar ve yamanlıḳ* ***itme-mek içün*** *yaṣaḳ ḳılġanmiz* 253/36
- *ẓarar ve ziyān* ***kelme-mek içün*** *ʿahd-nāmeñüz ciberüp* 002/31
- *sizden bizge ve bizden sizge ẓarar ve ziyān* ***olma-maḳ içün*** *ʿahd idüp söz anıñ üzerinde ḳarār bolmışdı* 187/34

ii. {***-mAK***} ile / ilen / {***-le***}: {*-mAK*} isim-fiil eki ve *ile* / *ilen* / {*-le*} edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir zarf yapısıdır. Bu yapıyla kurulan zarflar, esas fiilden önce gerçekleşmiş bir fiili ve esas fiilin neden ya da hangi şartta yapıldığını göstermektedir. Bu zarf yapısı, eklendiği fiile "-DIğI için, -DIğIndA, -mAsIyla birlikte, -ArAK" yapılarının işlevlerini de kazandırabilmektedir. Bu yapıda, *ile* edatının ekleşme sürecine girdiği görülmektedir. Ön dil ünlüsü barındıran bazı isim-fiillere {*-le*} şeklinde ekleşmiş olarak bağlanırken arka dil ünlülü isim-fiillere, son sesteki ünsüzü tonlulaştırarak ve bitişik şekilde yazılmıştır:

- *eşḳıyā deryāya çıḳup yalılardan bir ḳaç tutṣaḳ* ***al-maḳ ile*** *yurt alınmazdır* 160/36

- *barabaşḳa aḳçeler könderüp kimisin radomanskiye ḳoşup ve kimisin özi ṣuvına* ***tüşür-mekilen*** *iş bitmezdir* 194/31
- *çapḳun nāmesinde yazılup könderilsün çapḳunı ile kelmezse ṣoñra bizden aldırırsiz* ***di-mekle*** *yazılmışdır* 121/26
- *ḥālā pursḳay köral üzerine sefer itmemiz iḳtiżā* ***it-mekle*** *mütevekkilen ʿal'āllāh bi'z-ẕāt kendimiz teveccüh ve ʿazīmet itdügimizde* 152/07
- *bu sözlerdin ṣoñra ṣulḥ ṭarafın riʿāyet ola* ***köril-mekle*** *ve ḳalmuḳ türegey bolġan eyüge milen dostlıġımız ve ittifāḳ-ı ittihādımız bolup anı taḳı ḳolġa alurını ve bir yerden söyleşürini münāsib körüp* 293/21
- *ẓāhiren bir ḳaç zamān kelmeyüp* ***ḳal-maġile*** *defterde yazdıḳda kātibler ḫaṭā itmek vardır bu ḳardaşları ḫāṭıriçün evvelki defter üzre tamām idüp kün ilgeri bī-ḳuṣūr kelmege buyurġay irdiñüz* 139/45
- *aṭları zebūn olup ʿarabaları* ***ḳal-maġile*** *ol ḥarāmizādeyi kefīle virüp ḳırıma keldikde cānı ḳorḳısından ḳaçupdır* 178/51
- *işbu muḥabbet-nāme milen çapḳun könderilmek içün ötil* ***ḳıl-maġile*** *ötilleri maḳbūl-ı humāyūnım bolup* 105/42

{*-mAK*} isim-fiil eki ve ile/ilen edatından oluşan bu yapının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *ṭarīḳı milen faḫrü'l-emācid ve'l-ekārim muṣṭafā aġa bizge kelüp baʿde sizge barup kelmek üzre yollaġan irdik bu vaḳte degin mezbūr muṣṭafā aġadan bir ḫaber* ***kelme-mekle*** *bulay yaḫşılıḳ işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp yollamaḳ oḫşar irdi* 299/14

iii. {***-mAK***} sebebli: {*-mAK*} isim-fiil eki ve *sebebli* sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısı, geldiği fiile "-mAK için, -DIğI için" ifadelerini vermektedir; esas fiilin gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi istenen nedenini gösterir:

- *ṭuz* ***al-maḳ sebebli*** *şecāʿatlü murād girayḫan ḥażretleri yibergen şarṭ-nāmede yād ḳılınġan tügüldir* 274/75
- *hem büyük elçiñiz taʿcīl yer yüziniñ pādişāhı ḫunkār ḥażretleringa yiberüp dostlıḳ muḥkem* ***bol-maḳ sebebli*** *hemān bu yigirmi biñ ṣomlıḳ ṣamur bölekiñiz yiberüp ṭatıv bolġay erdiñüz* 253/43
- *ḥālā ol ṭarafda bolġan libḳa ve astek ve sāīr cümle müselmānlarġa dīninden* ***çıḳar-maḳ sebebli*** *ṣaysızlıḳ ve ḳıṣṭavlıḳ bolur imiş* 274/62

- *ol samur tiyişni uluġ pādişāhımızġa yazup ṭaleb ḳılıñuz* ***di-mek sebebli*** *biz anı yazıp köndergen irdik* 269/14
- *lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü buyurġanıñuzdan düşmānlıġıñıznı maʿlūm* ***ḳıl-maḳ sebebli*** *özge ṭarafġa kitmey ḥālā sizler milen dostlıḳ ve düşmānlıḳ işini körir içün ʿaskerimiz milen ordan ṭışḳarı çıḳdıḳ* 290/28
- *şimdi ol dünyādan* ***kit-mek sebebli*** 264/18
- *elçileriñüz ve ḥāliyā kelgen tilmaçıñız ʿasker kişilerimiz ile* ***köndüril-mek sebebli*** *işbu muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimiz taḥrīr olınup çapḳunımız ebu'l-ġāzī könderilmişdir* 229/23

{*-mAK*} isim-fiil eki ve *sebebli* sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *bu zamānġa dek bir ḫaberi taḳı* ***kelme-mek sebebli*** *işbu muḥabbet-nāme-i şerīfimiz taḥrīr ʿabdu'l-raḥman ḳulımıznı ol ṭarafġa yibergenmiz* 299/17

iv. {***-mAK***} üzre: {*-mAK*} isim-fiil eki ve *üzre* edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısı, esas fiilin amacını göstermektedir. Eklendiği fiile "-mAK için, -mAsI amacıyla" ifadesini kazandırmaktadır:

- *ṭaraflarımızdın dostlıġa müteʿalliḳ her nikim murād olunursa müsāʿadet* ***olun-maḳ üzre*** *ve şimdiki bitilgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımızça* 033/79
- *ḫırsızıñuznı yaḫşı ẓabṭ idüp öltürüp alġan mālın ḳayta* ***ciber-mek üzre*** *ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre her yıl dostlıġiçün vaḳit ve zamānındın bir kün keçikdirmey on beş miñ (...) cibermek şarṭıyla* 053/59
- *bir ḳaç kün ẓarfında maḫṣūṣ adamımız* ***könderil-mek üzre*** *ḳarār-dāde olındıġı* 301/64
- *muṣṭafā aġa bizge kelüp baʿde sizge barup* ***kel-mek*** *üzre yollaġan irdik* 299/13

Bir örnekte, bu zarf yapısının cümlenin yüklemi olarak görev yaptığı görülmektedir:

- *azav kermanına saʿādetlü pādişāh ṭarafından tonanmay-ı humāyūn taʿyīn olunup rūz-ı ḫazdan ṣoñra* ***kel-mek üzredirler*** 036/61

{*-mAK*} isim-fiil eki ve *üzre* edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *eger ḳaradan ve eger deñizden ḳazağıñuznı yaḫşı żabṭ idüp āhal-i islāmdan bir ferde żarar* ***olma-maḳ*** *üzre* 053/59
- *bir daḫı kerçi özi ḳazağı reʿāyāñızdır bize dostlıḳ eyledügi sebeb ile rencīde* ***olınma-maḳ üzre*** *yemīn olınmışiken* 203/23

II.2.3.1.3. {*-(X)rGA*}

{*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki ile {*+GA*} yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş {*-(X)rGA*} yapısı, geldiği fiile "-mA, -mAK, -mAyA, -mAsInA, -mAsInI" ifadeleri vermekte ve hareket ismi yapmaktadır. Ekin bu sahada bazı örneklerde zarf-fiil ve sıfat-fiil eki işleviyle kullanımına da rastlanmaktadır.

Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde {*-(X)rGA*} yapısı henüz özel bir işleve sahip değildir. {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine yönelme durumu ekinin geldiği örnekler genelde fail isminin yönelme durumunu göstermektedir: *bilirke* "bilene" KB.5995, *ḳalıırḳa* "kalana" KB.1235, *ḳılurḳa* "yapana" KB.1690. Bu iki ekin fiilin üzerine gelmesiyle isim-fiil eki görevi üstlendiği örnekler de mevcuttur: *yorırḳa* "yürüyüşe" KB.1473 (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166).

Kıpçak sahasında GT'de örnekleri bulunan ekin, çoğunlukla yüklemi sebep bakımından tamamlayan bir işlevi vardır; eklendiği fiile "-mAK için" yapısının işlevini katar: *alurga* (GT.31a), *besleyürge* (GT.133b), *kaçarga* (GT.8b) (Güner 2013, s. 336).

Ek, Harezm Türkçesi eserlerinden KE'da karşımıza çıkmaktadır: *öc alurġa düşmeninden vaḳt bar* (GL-64/11), *sen çerig yıġıp atlanurḳa oġradın* (KE.230r14), *ḳaçan yanıp uçmaḫdın çıḳarġa boldum* (KE.215r7-8). Bu yapı, cümle içinde mastar gibi de görev yapmaktadır: *kişi könglün yıḳarġa ʻādetim yoḳ* (GL-163/12), *ḳurı itmek aşap ḫırḳa kiyerge çün ḳanā'at men* (GL-164/4) (Toprak 2005, s. 318). Bazı örneklerde ekin sıfat-fiil işleviyle isimleri nitelemede kullanıldığı da görülmektedir: *aṭların bağlarġa yiri yoḳ erdi* (KE.87v19).

Eckmann; {*-(X)rGA*} yapısını {*-(X)r*} sıfat-fiili başlığı altında, bu sıfat-fiilin farklı işlevlerine örnek olarak vermiştir. Eckmann, *mânidür barurġa* "gitmeye mânidir" (Küll.S 473b:5) ve *ud çalarġa hem ḳâbilîyeti bar* "ud çalmaya da kabiliyeti var" (Mec.93b:3) örneklerinde eki, "hareket ismi" yapma işlevine örnek olarak vermiştir (Eckmann 1988, s. 105); *eşitür körerge yaḫşı bolġay* "işiten ve gören (için) iyi olacak" B.31b:12 örneğinde ise eki, "fail ismi" yapma işlevine örnek olarak göstermiştir (Eckmann 1988, s. 106).

{-(X)rGA} yapısı; günümüz Kuzeybatı Türk lehçelerinden Tatar, Karakalpak, Başkurt ve Karaçay-Malkar lehçelerinde kullanılmaktadır. Bu lehçelerde ekin, genellikle isim-fiil ve sıfat-fiil eki işlevlerinde kullanıldığı görülmektedir. Ek; Tatar Türkçesinde isim-fiil eki olarak görev yapmasının yanı sıra, "hazırlık, tarz" bidiren zarf-fiiller de türetmektedir. Öner (2012); eki, şu örneklerde isim-fiil eki olarak değerlendirmiştir: *Kĕşĕnĕ tabiġat sınarġa uylapmı diñgĕznĕ uyattı* "Tabiat insanı sınamayı düşünüp mü denizi uyandırdı", *Onıtılıp ḳalġan mina sıman ḳaġılırġa ḫetta ḳurḳınıç* "Unutulup kalmış mayın gibi değmek bile tehlikeli" (s. 723). Şu örneklerde ise ek, zarf-fiil eki olarak örneklenmiştir: *Min kiberge kĕr ĕlsem ul çıġarıp köl tüge* "Ben kuruması için çamaşır assam o çıkarıp kül döker", *Hezĕrlersĕz bülerge sĕz* "Hazırsınız bölmeye siz", *Bĕznĕn külge töşĕp ḳunarġa dip ḳazlar oça tuġan yaḳlarġa* "Bizim göle inip konmak için kzlar uçar memlekete" (Öner 2012, s. 727).

Karakalpak Türkçesinde ek, "-mAK için, -mAyA" işlevlerinde kullanılmaktadır. Uygur (2012); eki, zarf-fiil ekleri başlığı altında şu örneklerle değerlendirmiştir: *İşerge suw*, *jerge tamaq*, *kiyerge kiyim*, *şabarğa at joḳ* "İçmeye su, yemeye yemek, giymeye elbise, binmeye at yok" (Uygur 2012, s. 597). Ancak bu örneklerde ekin sıfat-fiil işlevi ile isimleri nitelemek için kullanıldığı görülmektedir.

Ek, Başkurt Türkesinde isim-fiil eki olarak kullanılmaktadır: *başlarġa* "başlamak", *hüylärgä* "söylemek", *yazırġa* "yazmak" (Yazıcı Ersoy 2012, s. 793).

Ek, benzer şekilde Karaçay-Malkar lehçesinde de isim-fiil eki olarak işlev görmektedir: *aşarġa* "yemek", *aytırġa* "söylemek", *barırġa* "gitmek", *kelirge* "gelmek", *körgüztürge* "göstermek" (Tavkul 2012, s. 917).

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan ek, Tarihî Kırım Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ek, geldiği fiile "-mA, -mAK, -mAyA, -mAsInA, -mAsInI" ifadeleri veren isim-fiiller türetmektedir. Bu sahada ekin ayrıca zarf-fiil ve sıfat-fiil eki gibi işlev gördüğü örnekler de bulunmaktadır.

Ek, *{-(X)r}* geniş zaman sıfat-fiil ekinin fiillere geliş düzenine göre kullanılmaktadır: Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [*-rGA*] şeklinde gelmektedir; ekin [*-yUrGA*] şekli yoktur: *elçimizke maʿlūm ḳılıp siz ḳardaşımızġa* ***söyle-rge*** *ışmār ḳıldıḳ* 013/105, *vilāyetin* ***cavla-rġa*** *niyet ve ḳaṣdımız bolġan içün* 012/67.

Ekin [*-ArGA*] şekli, sadece tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmüştür: *öz ḥālige kil-ürge ve ṣaġ sālim* ***kit-erge*** *biz sebeb boldıḳ* 015/67, *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay* ***ṭur-arġa*** *fikriñüz bar bolsa* 198/18, *buyuruġıñızda bolġan ḫazīnedār başıñızġa (...) şolçaḳlı tondır dip* ***yaz-arġa*** *buyurġaysiz*

015/105, *taḳı almaşıvġa kelgende fedar lavantyaviç poṭurlinġa yazuçıñız vovin tereskinge ānt* ***iç-erge*** *buyurırmiz* 012/118.

Ekin [*-IrGA*] şekli; genellikle çok heceli fiil tabanlarına gelmekle birlikte, tek heceli fiiller üzerine geldiği az sayıda örnek de bulunmaktadır: *uluġ ḫazīnemizni hem* ***yiber-irge*** *tilek itgen irdik* 012/38, *ḳazaḳlarnıñ aḳçesin tamām noḳṣānsız alup* ***ber-irge*** *ḥükm ḳılġay irdiñüz* 105/95, *siziñ vilāyetiñüze* ***bar-ırġa*** *birḳaç biñ kişige icāzet bergen irdik* 036/20, *bölek-i selāmlarımıznı* ***almaş-ırġa*** *buyurdıḳ* 013/29, *esīrlerniñ aḳçeleri berilmey ḳalupdır anlarnı* ***berdir-irge*** *buyurġay erdiñüz* 274/43, *nāmeñüzde elçimiz cibergeydiñüz dip ricā itmişsiz biz taḳı* ***ciber-irge*** *buyurġan iken* 194/51, *te'ḫīr* ***itdir-irge*** *buyurıldı* 290/18, *taʿcīl* ***ḳaytar-ırġa*** *buyurdıḳ* 216/26, *eski ʿādet üzre elçilik şarṭın yerine* ***keltür-irge*** *buyurġay irdiñüz* 274/33, *ṣayaḳ degen ḳalāġa* ***ketür-irge*** *buyurġay erdiñüz* 229/22, *ḳalġan ḫazīnelerimizni taḳı biz istegenmiz üzre* ***könder-irge*** *buyurġay erdiñüz* 216/30, *ḫazīnesin ...* ***yitişdir-irge*** *buyurġaysiz* 012/89.

[*-UrGA*] şekli çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarında kullanılmıştır. [*-UrGA*] şekli, fiil tabanları üzerine dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *biri birige düşmān* ***ol-urġa*** *öẓü ṣuyı içinde olan ḥarāmī ḫırsuz ḳıristiyan ḳazaḳları sebeb olınmışlardır* 004/29, *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ muḥkem* ***bol-urġa*** *eygi irdi 105*/92, *çapḳun birlen on beş adam* ***kel-ürge*** *ḳabūl itdük dip bildiripsiz* 139/17, *ʿömr āḫiriġaça ṭaymay* ***ṭur-urġa*** *delālet ḳılur nimerseler* 030/87, *hem avızdan* ***ayt-urġa*** *ışmār ḳıldıḳ* 013/54, *burun vezīrimiz meḥmed aġaya bar heṭmanıñuzdan bir nice kerre mektūb bile siz ḳardaşımız ṭarafından uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça barış yarış* ***bol-urġa*** *bildirgen igendir* 020/11, *üç yıllıḳ ḫazīne milen birge* ***beril-ürge*** *emir ḳılġay erdiñüz* 234/57, *ḫazīnemizni* ***al-urġa*** *buyurdıḳ* 013/45, *ḳırımġa* ***kil-ürge*** *buyurdılar* 015/67, *ḫazīnedār başıñızġa defter* ***ḳıl-urġa*** *buyurġay irdiñiz* 015/102, *dīdār-ı şerifimiz* ***kör-ürge*** *buyurdıḳ* 139/11, *kün ilgeride bolsa eksiksiz* ***var-urġa*** *buyurdıḳ* 139/16, *ḫazīneñüzni ḳuṣūrsız* ***vir-ürge*** *buyurdıḳ* 012/14, *eksiksiz tamām defter mūcibi üzre* ***ciber-ürge*** *buyurup* 062/19, *santabır ayınıñ yigirminçi küninde almaşıv yerine* ***yetkür-ürge*** *buyurdıḳ* 139/13, *defterde yazılġança tamām ve ḳuṣūrsız* ***yiber-ürge*** *buyurġay erdiñüz* 253/30.

Ek, iki örnekte sıfat-fiil eki işlevinde kullanılmıştır: *anıñiçünkim* ***söyle-rge*** *sözi bolmastur* 015/207, *bozoḳdan ötüp valuñaġa* ***var-ırġa*** *emrimiz yoḳdır* 229/20.

Ekin zarf-fiil eki olarak işlev gördüğü örnekler için bk. "II.2.3.3.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri".

Ek, olumsuz fiil tabanlarına {*-sKA*, *-sġa*} şeklinde gelmektedir. Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren örnekleri görülmeye başlayan olumlu

şekil {*-(X)rGA*}'nın aksine {*-sKA*} yapısı, tarihî lehçelerde görülmemiştir. Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde karşımıza çıkan *berme-ske* "vermeyene, vermez olana" DLT.III.129-7 gibi örnekler, çekim eki almış ve isim gibi kullanılmış sıfat-fiilden ibarettir (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166). Kıpçak, Harezm, Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında ekin örneğine rastlanmamıştır.

{*-sKA*, *-sġa*} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde şu örneklerde isim-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *hīç yamanlıḳ* ***bolma-sḳa*** *ʿaẓīm-i iʿtiḳād itgeysiz* 010/76, *vilāyetine cavlay* ***barma-sġa*** *ve kirmalarını ve yerlerini* ***cavlama-sġa*** 033/35 (…) *hīç bir türlig yamanlıḳ ve ẓarar ve ziyān* ***itme-ske*** 033/50 (…) *bizim sözümiz her ne kim bu şart-nāme ḫaṭṭımızda bitildi irse özgeçe* ***bolma-sġa*** 033/63 (…) *siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḥaẓretleriġa ve vilāyetlerine yaḫşılıḳ ḳılurġa ve hīç bir türlig yamanlıḳ* ***ḳılma-sġa*** *ve yamanlıḳdın fikir* ***itme-ske*** *ve siz ḳarındaşımıznıñ vilāyetlerige özümiz cavlay* ***barma-sġa*** *ve ʿasker kişilerimizni* ***yiberme-ske*** *niteg anıñ sebebli bu yuḳarıda bitilgendir* 033/65-66-67 (…) *ol defterdin ziyāde siz ḳarındaşımıznıñ sipāhīlerindin hīç nerse* ***sorma-sġa*** 033/79 (…) *ḳurān-ı ʿaẓīm ü furḳān üstünde şarṭ ḳıldıḳ.*

Bir örnekte, ekin yapısında bulunan olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman sıfat-fiil eki [*-z*] şeklinde görülmektedir: *taḳı eliñgiz altında bolġandan vilāyetimize ve ʿosmānlı memleketine ẓarar ve ziyān* ***itdirme-zke*** *ʿahdıñız var idi bizimde ʿahd-nāme-i ḫaṭṭımızda yazılġan idi* 121/44.

Ekin, olumsuzluk eki {*-mA-*}'nın üzerine tekrar olumsuzluk eki alarak [*-mAsKA*] şeklinde geldiği örnekler de vardır. Bu durum; yapıda bulunan {*-s*} ekinin, olumsuzluk ekini bünyesine kattığını ve fiil tabanını olumsuz yapmak için ikinci bir olumsuzluk ekine ihtiyaç oluştuğunu göstermektedir: *vilāyetleriñüzde bolġan müselmān esīri ve ġayrı müselmānlarġa müselmān dīninden çıḳarmaḳ içün siyāset* ***ḳılma-masḳa*** *ve bizde bolsa sizniñ ṭutsaḳlarıñuzġa anıñ içün siyāset ḳılmayaçaġımıza dep şarṭ-nāme içinde yazġanlar erdi* 274/60, *şarṭ-nāme sözleri üzerine muḥkem turup ol ṭarafda bolġan cümle müselmānlarġa ṣaysızlıḳ* ***etme-meske*** *buyurġay erdiñüz* 274/64.

II.2.3.2. Sıfat-Fiil

Sıfat-fiiller, fiillerden türemiş ve sıfat görevi üstlenmiş kelimelerdir. Bir fiilin bildirdiği işi yapan ya da ondan etkilenen nesnelerin vasfını gösteren gramer kategorisidir. Bu kategori, nesneleri hareketleri ile belirtir ve adlandırır; hareketleri değil nesneleri karşılar (Ergin 2013, s. 136). Sıfat-fiiller, türedikleri fiilin bildirdiği hareket ve zaman kavramını üzerlerinde taşıdıkları için bir yanlarıyla fiildirler. Ancak varlık ve nesneleri hareket ve zaman yönünden vasıflandırılan sıfatlar olarak görev yaptıkları için isimler gibi davranırlar ve

üzerlerine isim çekim ekleri alabilirler; aynı zamanda edatlarla birleşerek zarf yapıları oluşturabilirler (Korkmaz Z. 2014, s. 784).

II.2.3.2.1. {*-dUK*}

Geçmiş zaman ifade eden {*-DUK*} sıfat-fiil eki, Köktürk yazı dili metinlerinden itibaren kullanılmıştır. Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren ad durum ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf-fiiller yapma görevini de üstlenmiştir. Ad durum eklerini ve iyelik eklerini alarak da sıklıkla kullanılmıştır. Olumsuz fiil tabanlarına da gelmektedir (Bayraktar 2004, s. 47). Ek, yalın hâlinden çok iyelik ekleriyle kullanılmaktadır. Diğer sıfat-fiil ekleri gibi şekil ve zaman eki olarak kullanılmamıştır (Ergin 2013, s. 336).

Ekin kökeni hakkında pek çok görüş ortaya konmuştur. Tekin'in aktardığına göre Ramstedt, ekin aslen fiilden türemiş bir isim olduğunu düşünmektedir. Ona göre ikincil bir fiil kökü olan *-d-*/*-t-* fiili, üzerine *-ḳ* fiilden isim yapma ekini alarak *-duk* ekini türetmiştir (Tekin T. 1997a, s. 8). Bang; ekin, *-t ve -ḳ*/*-k* isim-fiil eklerinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. Brockelmann'a göre bu ek, geçmiş zaman ekinin yapısında görülen *-t* fiilden isim yapan ek ile *-uḳ* ekinin kombinasyonu sonucunda oluşmuştur. Benzing'e göre ise geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan *-duḳ* eki, büyük ihtimalle **-d* sıfat-fiil eki ile ya *+UK* eki ya da sonradan *+UK* şeklinde ekleşen *oḳ* edatının birleşmesiyle oluşmuştur (Tekin T. 1997a, s. 8-9). Talat Tekin; bu görüşler içinde, Benzing'in teorisini kabul edilebilir bulmakla birlikte, kendi görüşünü ileri sürmektedir. T. Tekin, eki {*-dOK*} biçimde kurmakta ve bu ekin arkaik bir {**-d*} isim-fiil eki ile *oḳ*/*ök* kelimesinden oluştuğunu ileri sürmektedir (Tekin T. 1997a, s. 11). Şinasi Tekin ise eki, ekin olumsuzluk eki ile oluşturduğu birleşik ek {*-mAdUK*}'tan yola çıkarak açıklama yoluna gitmiştir. Şinasi Tekin, [*-p oḳ*] biçiminin olumsuz hâli olarak kabul ettiği {*-mAdUK*} ekini **-mati + oḳ* şeklinden getirmektedir. Şinasi Tekin'e göre "*-maduḳ* bu yolla yaratıldıktan sonra, çok eski bir dönemde bu yeni ek *-ma-duḳ* şeklinde yanlış bölünerek *-duḳ+* diye yeni bir ek ortaya çıkmış ve bu tabii olarak olumlu fiillere de getirilip bildiğimiz bütün kullanımlarıyla yaygınlaşmıştır." (Tekin Ş. 2014b, s. 55-56). Şinasi Tekin, bu köken açıklamasıyla ekin Eski Türkçede neden ısrarla hep yuvarlak ünlülü olduğunun da anlaşıldığı görüşündedir (Tekin Ş. 2014b, s. 56, Dipnot 26).

Eraslan, ekin tarihî dönemlerden itibaren gelişim ve kullanımını şöyle özetlemektedir: "Geçmiş zaman ifadesi taşıyan ve Türkçenin umumi isim-fiil eklerinden biridir. Ek, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezm Türkçesi, Çağatayca, Özbekçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile bazı şivelerde daima yuvarlak ünlülü olmuş, daha sonra düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanarak düz ünlülü şekilleri de ortaya çıkmıştır. Ekin düz ünlülü şekillerine Azeri Türkçesi, Kıpçakça, Kırım Tatarcası, Karaim Türkçesi ile Karaçay ve Balkar

şivelerinde rastlanmaktadır. -DUK eki, daima isim-fiil eki olarak kalmış, şekil ve zaman eki durumuna geçmemiştir, ancak görülen geçmiş zaman fiil çekiminin çokluk I. şahsına tesir ederek, bu çekimi kendisine benzetmiştir" (Eraslan 1980, s. 26).

Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde ünlülerden sonra ve *r*, *l*, *n* ünsüzlerinin dışındaki ünsüzlerden sonra ekin [*-dUK*]; *r*, *l*, *n* ünsüzlerinden sonra [*-tUK*] biçimi gelir. *üçün* edatıyla birlikte kullanılarak sebep cümleleri yapar. Sıfat yaptığı durumlarda ekin üzerine iyelik eki almadığı görülür. Olumsuzluk eki, iyelik eki ve isim hâl eklerini almış örnekleri de bulunmaktadır: *bilme-dükin* üçün, *yanıl-tuḳiñ* üçün, *ille-dük* ilin, *ḳazġan-tuḳın* üçün, *ötün-tük* ötünçümün (Bayraktar 2004, s. 48-49). Gabain, Eski Türkçede ekin üç işlevi olduğunu; sıfat, isim ve nadiren yüklem ismi yaptığını belirtmektedir (Gabain 2003, s. 82).

Karahanlı Türkçesinde {*-DUK*} ve [*-tıḳ*] biçimlerinde görülmektedir. Yalın hâliyle gelerek isimleri nitelediği gibi, ad durum ekleri ve iyelik ekleri aldığı da görülür: *elig tegme-dük* (KB.4477), *yüzin körme-dük* (KB.4477), *bilme-dük kişi* (DLT.II-231), *yıraḳ bol-duḳum* (KB.3350), *iç-tükiñ* (KB.6045), *bilme-dükin* (KB.1909). Ayrıca *teg* edatıyla birlikte zarf olarak da kullanılmıştır: *görme-dük teg* (KB.718) (Güner 2021, s. 524-526).

Harezm Türkçesinde seyrek olarak rastlanan ek, çoğunlukla iyelik ekleri almış örneklerle görülmektedir: *bil-dügümni* (KE.236r15), *er-düki* (KE. 217v1), *ḳıl-duḳını* (ME.173-3,4) (Toprak 2005: 310-311).

Kıpçak Türkçesi Dönemi'nde sıfat-fiil olarak kullanımına az rastlanmaktadır (Karamanlıoğlu 1994, s. 142). Ek, bu dönemde de çoğunlukla iyelik ve durum ekleri alarak kullanılmıştır: *al-dığım* (TZ.44a), *ayıt-tuḳı* (İM. 60a), *bil-dügi* (İM.472b) (Güner 2013, s. 324). Ek, CC ve Ermeni Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmez. {*-DUK*} eki, Çağatay Türkçesinde de kullanılmamıştır.

Oğuz grubu lehçelerinin karakteristik sıfat-fiil eki olan {*-dUK+*} (Gülsevin 2010, s. 62), Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde hem yalın hâlde hem de üzerine çekim ekleri alarak kullanılmıştır: *git-dügi* yolca (YZ.874), *bul-duḳları* kāfiri kırdılar (DK.240-8), *yi-dügümüzi* (Süh.340), esīr *olma-duḳ* kimse ḳalmadı (Dan. 208b/14 (Akar 2018, s. 191-192).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, ünlü ve ünsüz uyumlarına girerek {*-DIK*, *-DUK*} biçimlerinde geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Bu sahada da tarihî dönemlerde olduğu gibi üzerine çekim ekleri aldığı görülür: *çek-tigim* cefa, *ḳullan-dıġım* vaḳıf yeri (Yüksel 2012, s. 860); *ol-dıġı* alda "olduğu hâlde" (Savran 2003, s. 94). Çağdaş Kırım sahasının aksine, Tatar, Kazak ve Kırgız Türk lehçelerinde {*-DIK*, *-DUK*} sıfat-fiil eki kaybolmuştur. Bu ek yerine,

söz konusu çağdaş Kıpçak lehçelerinde farklı yapı ve anlam özellikleriyle de olsa {*-GAn*} sıfat-fiil eki kullanılmaktadır (Öner 2019a, s. 338).[62]

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-dUK*, *-dIK*} eki, geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Yaptığı sıfat-fiiller nadiren sıfat görevindedir, genellikle nitelediği ismi düşürerek isimleşmiştir. Tüm örneklerde üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri almış olarak geçmektedir. {*-dUK*, *-dIK*} ekinin yaptığı sıfat-fiiller, sıfat olarak, isim olarak ve zarf yapılarında kullanılmıştır:

a) Sıfat olarak kullanımı:

- *dil **aldır-dığı** tatarlar* 203/37
- *vażʿ **eyle-digi** bir ḳaç ṭoplar ile bir miḳdār cebe ḫāneyi* 301/54
- ***söyle-digi** sözi inkār idüp* 187/19
- *aḳkerman iskelesine lenger-endāz **ol-duğı** āvānda* 301/38
- *çapḳunımız **var-duğı** sāʿat* 121/21
- *her yıl **kel-dügi** vaḳtin ozdırıp* 145/16
- *her yıl ḳadīmdin virili **kelin-dügi** virgümizi* 025/91
- *siziñ bile **it-dügim** ve ağaçalarıñuz ile itgen yemīnniñ* 036/51
- *ḳırım ḫanına vire **kel-dügim** virgüy* 025/70
- *leyhden **al-dığıñ** ismelinski ve sāīr ḳalʿaların vir* 203/20
- *irsāl **ḳıl-dığımız** elçimiz* 216/07
- ***it-dügimiz** ʿahd ve yeminimiz* 160/25
- ***könder-digimiz** ḫaṭṭ-ı şerīfimizde* 194/11
- ***yiber-dügimiz** adamlar* 139/27
- ***it-dügiñiz** ṣulḥ ve ṣalāḥa* 010/50
- *eʿmīn **eyle-digiñiz** ʿasker* 203/35
- *vire **kel-digiñiz** pīşkeşiñiz* 203/48
- *ṭaraf-ı saʿādetime **könder-digiñiz** mektūb* 203/14

[62] {*-DIK*, *-DUK*} ekinin günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları ve çağdaş Kıpçak lehçelerindeki (Tatar, Kazak, Kırgız) eş değeri {*-GAn*} eki ile karşılaştırması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öner, "Türkçe -DIk Sıfat Fiilinin Bugünkü Kıpçak Türkçesindeki Eşdeğerleri (Karşılaştırmalı Gramer Öğretimi Üzerine Bir Deneme)", *Soverşenstvovanie Metodiki Obuçeniya Yazıkam: Ploşadka Obmena Progressivnoy Praktikoy* (Kazan-Astana-İzmir, 20 Fevralya 2019 g.), Kazan 2019a, s. 334-339.

- ***könder-dügiñiz*** *kāġıdıñız* 298/04
- ***al-dıḳları*** *esīr ve atları* 298/06
- *ẓāyiʿ* ***eyle-dikleri*** *māl* 298/18
- *reʿāyā ṭāʾifesine* ***it-dikleri*** *iṭāle-i dest-i taʿddīleri* 301/44

b) İsim olarak kullanımı:

- *öyle söz anıñ aġzından* ***çıḳ-dıġı*** *muḳarrer olursa* 178/46
- *ḳarār-dāde* ***olın-dıġı*** *siz ḥaşmetlü mezīd-i menziletlü dostımızıñ maʿlūmları olmaḳ içün* 301/64
- *sizde* ***ol-duġı*** *maʿlūmımız olmışdır* 187/25
- *ne ḳadar oḫşavsız söz* ***i-dügi*** *maʿlūmıñızdır* 178/27
- *şāhīn giray sulṭannıñ ni çaḳlı kişi* ***ir-dügi*** *öziñizkede bolsa maʿlūmıñızdır* 015/162
- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz* ***kel-dügi*** *ʿarẓ olındıḳda* 145/10
- *bize pādişāhımızıñ ḫazīnedārı* ***vir-dügi*** *budır* 139/43
- *ḳuṣūr* ***it-digimiz*** *yoḳdır* 152/15
- *biz ḳazaġı* ***açı-duġımız*** *yine siz dostımız içündir* 203/24
- *kim olduġı ḫaberin* ***al-duġımız*** *yoḳdır* 298/14
- *barça* ***yaz-dıġıñuz*** *maʿlūmımız oldıḳdan ṣoñra* 160/11
- *pādişāhları diline* ***al-dıġına*** *ḥāşā ki bizim rıżāmız ola* 178/45
- *munday oḫşavsız iş* ***ol-duġına*** *rıżāmız yoḳdır* 105/107
- *ḳaṣabamızda alı* ***ḳo-dıġımıza*** *mübārek ḫāṭırıñuza nimerse kiltürmegeysiz* 025/80
- *dostlıḳ murād* ***ḳıl-dıġıñuza*** *bināʾen* 209/29
- *bu iş öziñüzden* ***ol-dıġun*** *bildik* 121/15
- *her niçaḳlı yaḫşı* ***ir-dügin*** *bilseñüz* 012/116
- *eksik* ***kel-dügin*** *öt-gen yıl sizge yazdıḳ idi* 139/36
- *ṭutdıḳ irse ne sebebdin* ***ṭut-duġımıznı*** *yuḳarıda ʿayān ve beyān ḳılġanmiz* 053/80
- *ilçimizni* ***ṭut-duġıñıznı*** *taḥḳīḳ bildik* 053/48
- *her kimiñ elçisi* ***ol-duḳların*** *siz ḳardaşımızge bildirmekiçün* 139/27

- *bu* ***di-dügimizçe*** *bolsañız* 002/37

{*-dUK*, *-dIK*}geçmiş zaman sıfat-fiil eki, olumsuz fiil tabanları üzerine de aynı şekilde gelmektedir:

- *alı ḳonılmasına rıżā-dāde* ***olınma-duġı*** 301/57
- *almaşuvġa imkān* ***bolma-duġın*** 012/51
- *murādıñuz dostlıḳ* ***olma-duġun*** *añladıḳ* 121/16

c) Zarf yapılarında kullanımı:

Sıfat-fiiller genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 784). {*-dUK*, *-dIK*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki TKT'de, iki yolla zarf yapmaktadır:

i. {*-dUK*, *-dIK*}, geçmiş zaman sıfat-fiil eki üzerine çeşitli edatlar alarak zarf yapıları oluşturmaktadır. TKT'de {*-dUK*, *-dIK*} sıfat-fiil ekinin üzerine *köre*, *kibi*, *üzre*, *içün*, *kadar*, *day* "gibi" edatları ile *sebeb*/*sebebli* ve *ġayrı* sözcükleri getirilerek zarf yapılmıştır:

- ***tapıl-dıġına kör-e*** 139/14
- *ilçileriñüz ḳapudan* ***kir-dikleri kibi*** *ḳalpaḳların çıḳarup baş urırlar irdi* 121/08
- *ötgen yıl* ***kel-dügi üzre*** 105/12
- *ötgen yıl* ***könder-digiñüz üzre*** 152/12
- *defterlerimizde* ***yazıl-duġı üzre*** 105/58
- *ḳulumızıñ tiyişini* ***yaz-duġımız üzre*** 139/1
- *murādımız dostlıḳ* ***ol-duġıçün*** 025/86
- ***yaz-dıġıñız içün*** 290/17
- *ḳādir* ***ol-duġımız ḳadar*** *çalışırmiz* 194/27
- *ẖazīne almaşuv yerinde* ***tapılma-dıġday*** *bolsa* 113/16
- *dostlıḳ* ***eyle-dügimiz sebebli*** 025/82
- *bizim çerüdin* ***ḳal-dıġımızġa sebeb*** 002/47
- *bize dostlıḳ* ***eyle-dügi sebeb ile*** 203/22
- *żarar ve ziyān* ***ḳıl-dıḳdan ġayrı*** 002/12
- *aḳçe* ***al-dıḳlarından*** *ġayrı* 105/93

- *moskova mektūb* ***yaz-dıḳlarından*** *ġayrı* 160/12

ii. {*-dUK*, *-dIK*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: [*-dikçe*], {*-dIKdA*, *-dUKdA*}, {*-dIKdAn*} / [*-duḳdan*]. Ayrıntılı bilgi için bk. "{*-dIK*, *-dUK*} Sıfat-Fiil Eki ile Kurulmuş Zarf-Fiil Yapıları".

II.2.3.2.2. {*-mIş*}

{*-mIş*} eki, fiil tabanlarına getirilerek geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelik bildiren sıfat-fiiller türetir. {*-mIş*} ekiyle kurulan sıfat-fiiller; sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevlerinde kullanılırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 795). {*-mIş*} eki, daha çok geçişsiz ve edilgen fiil tabanlarına gelerek sıfat-fiiller kurar (Banguoğlu 1974, s. 423).

{*-mIş*} ekinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nemeth, Bang ve Brockelmann, bu ekin *-m* ve *-ş*'li fiil isimlerinden oluştuğunu iddia etmişlerdir (Kuznetsov 1997, s. 194). Ramstedt, ekin yapısını "*-m* fiilden isim yapma eki + *-iş* (iş, şey)" şeklinde kurmaktadır (Kuznetsov 1997, s. 210; KTLG.109). Kononov ise {*-mIş*} ekini, Mançu-Tunguzcanın geçmiş zaman morfemi *-ba*, *-bi* eki ile topluluk-çokluk morfemi *-ş* (*s*) ekinin birleşmesiyle açıklamıştır (Kuznetsov 1997, s. 210). Kuznetsov, Kononov ve Ramstedt'in açıklamalarına katılmamakta ve ekin kökenini *-miş < -biş < -bīş < bi iş < bir iş* biçiminde vermektedir (Kuznetsov 1997, s. 210-211).

Bu ek; Köktürk metinlerinde sıfat-fiilden çok, çekimli fiil olarak kullanılmış ve öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmiştir. Bu dönemde {*-mIş*} ekinin sadece düz-dar ünlülü biçimi görülmektedir. Ekin bu dönemde, sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı bazı örnekler: *elsire-miş ḳaġansıra-mış bodun* "devletsiz ve hakansız kalmış halk" KTD.13; *igid-miş ḳaġan* "seni doyurmuş olan hakan" KTG.9 (Tekin T. 2000, s. 172).

Gabain'e göre ek, Uygur Türkçesi Dönemi'nde üç işlevde kullanılmıştır: sıfat, isim ve yüklem. Gabain, ekin sıfat işlevi için *yazın-mış yazuḳ* "işlenmiş günah" örneğini vermektedir (Gabain 2003, s. 81). Gabain ayrıca eki "fiilden sıfat yapan ekler" başlığı altında ele alarak şu örnekleri getirir: *sıḳta-mış tamu* "feryat cehennemi", *ḳopda kötrül-miş nom* "her şeyin üstünde olan öğreti" (Gabain 2003, s. 57). Gabain; ekin /n/ ağzında yer yer [*-mAş*], yuvarlak ünlülerden sonra çok nadir olarak da [*-mUş*] şeklinde geldiğini söylemekte ancak bu kullanımlara örnek vermemektedir (Gabain 2003, s. 57, 81). Eraslan da {*-mIş*} ekini, "geçmiş zaman isim fiilleri" başlığı altında sıralamakta ve *Kaçan m(e)n ḳılıç uçınta tegmişte isig özümte siziglig erdim* "Kılıç ucuna değdiğimde hayatımdan şüphem vardı" örneğini vermektedir (Eraslan 2012, s. 360). Eraslan, isim-fiillerin isim ve sıfat gibi kullanıldıklarını belirterek şu

örneği getirmektedir: *ḳutḳa tegmiş tınlığlar* “saadete ermiş canlılar” (Eraslan 2012, s. 362).

Karahanlı Türkçesinde de sadece düz-dar biçimiyle görülen {*-mIş*} sıfat -fiil ekinin bu dönemde KB’de; ad durum ekleri, çokluk ekleri, iyelik ekleri ve isimden isim yapım ekleri ile birlikte kullanıldığı örnekler de görülmektedir: *ata-mış-lar-a* “adlandırmışlara” (KB-B.26); *ay-mış-ım* “söylediğim” (KB.4866); *bar-mış-ın* “vardığını” (KB-C.66) (Hacıeminoğlu 2008, s. 164).

Harezm Türkçesinde yalın hâlde kullanılan örneklerin yanında, üzerine iyelik ve ad durum ekleri alarak kullanılan örnekler de bulunmaktadır: *öli-miş* etekleri (KE.207r3), süt *em-miş* ḳarındaşı turur (KE.227v4), *örül-miş* saç (NF.332-4), *oḳun-mış* şiʿr (ME.II-7); aymışları (KE.160r12), barmışnı (KE.65r2) (Toprak 2005, s. 313-314).

Ek, Kıpçak sahasında CC’de çoğunlukla sıfat-fiil göreviyle kullanılmıştır; çok az sayıdaki örnekte öğrenilen geçmiş zamanı karşılamaktadır (Karamanlıoğlu 1994, s. 123). CC’de *biş-miş* kerpiç (CC.101/21), *yaşun-mış* (CC.130/19) (Karamanlıoğlu 1994: 144) örneklerinde görülen {*-mIş*} sıfat-fiil eki, Memlûk Kıpçak sahasında da yalnızca düz-dar ünlülü hâliyle görülmektedir: *asıl-mış* mushaf (İM.187a), *bağlan-mış* kemi (İM.219b), *ḳal-mış* kişiler (MG.3b), *köger-miş* ḳuru etmek (GT.89b), *ḳızar-mış* yüzlü (TZ.76a) (Güner 2013, s. 330-331). Bu dönemde ekin üzerine ad durum ekleri, iyelik ekleri gelmiş örnekler de bulunmaktadır: *kör-mişi*, *susamışlarnı* (Güner 2013, s. 331). {*-mIş*} sıfat-fiil eki, Ermeni Kıpçak Türkçesinde çok az örnekte sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkmaktadır: *çıḫ-mış* bolġay, *keç-mişlerniñ* canların, *susa-mış* bolur, *toġ-mış* er (Güvenç 2014, s. 540).

{*-mIş*} eki, Çağatay Türkçesinde, çok seyrek olarak sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır; bu sahada daha çok zaman eki olarak görev yapmıştır. Bu sahada {*-mIş*} sıfat-fiil ekinin işlevini, {*-GAn*} sıfat-fiil eki üstlenmiştir (Eckmann 1988, s. 107).

{*-mIş*} sıfat-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde yaygınlaşmıştır. Ek, bu dönemde yalnızca düz-dar ünlülü biçimde gelmektedir: *yapıl-mış* kāfir şehri (DK.237-2), *toġ-mış* genç oğlan (YZ.554), *çıḳmış* ṭop gibi (Dan.102a/8) (Akar 2008, s. 191).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de {*-mIş*} eki, geçmiş zaman sıfat-fiil eki göreviyle seyrek kullanılmaktadır: *doġ-mış* kız kardaşını (Savran 2003, s. 95). Ek daha çok kalıplaşmış örneklerde, kalıcı isim yapmış hâlde görülür: *keçmiş* “mazi”, *yemiş* “meyve”, *turmuş* “hayat”, *etmiş* “suç” (Yüksel 2012, s. 861).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-mIş*} eki; az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki olarak, birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak, kalıcı isim yapan ek

olarak ve daha çok zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek her durumda düz-dar ünlülüdür.

a) Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

- *köp ḫıristiyannıñ aṭa ve babadın ola* ***kel-miş*** *pādişāhı* 229/08
- *żāīᶜ* ***ol-mış*** *dostlıḳ* 203/45
- ***çentdir-miş*** *tükenmeye az* ***ḳal-mış*** *ḳazaḳdan* 203/23

Bazı örneklerde, cümlenin yüklemi konumunda isimleşmiş şekilde görülmektedir:

- *ḳırım siziñ az dostlığıñızda* ***bulın-mış degildir*** 203/42
- *hīç bir zamānda böyle żabṭ* ***ol-mış degildir*** 066/18
- *ola* ***kel-miş degildir*** 203/45

b) Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:[63]

- ***bil-miş bol-*** 004/64, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81, ***al-mış bol-*** 003/09, ***kal-mış ol-*** 121/32, 121/47, ***ol-mış ol-*** 187/42, 160/42, ***it-miş ol-*** 121/35, 160/19, 187/44.
- Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {*-mIş*} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *yirlü ve yirine* ***ḳonulmamış ir-di*** 002/15, ***yibermiş i-dik*** 025/85, *ḫazīnede* ***ḳal-mış bol-sa*** 003/08, *āllāhu teᶜālā taḳdīr* ***ḳıl-mış i-se*** *siz ḫanlarnıñ ve biz ḫan-ı āᶜżamnıñ ve dostımız eyüge ḫannıñ aramızda dostlıḳ* 296/18.
- Birkaç örnekte, *i-* cevher fiili üzerine gelen [*-ken*] zarf ekiyle birlikte zarf yapıları oluşturmak üzere birleşik fiil oluşturmuştur: *yemīn* ***olın-mış i-ken*** 203/23, *elçileriñüz vire* ***kel-mişler i-ken*** 178/42, *hīç bir zamān* ***öl-memiş i-ken*** *elçi alı ḳomaḳ lāyıḳ degildi* 178/47.

c) Kalıcı isim yapan ek olarak kullanımı:

Yalnızca bir özel ad yapmıştır: ***toḫta-mış*** *atalıḳ* 036/46, *uluġ çapḳun başımız* ***toḫta-mış*** *atalıḳnı* 036/77, ***toḫta-mış*** *atalıḳ ḳulumıznı* 036/82.

---

[63] Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. *İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller.*

d) Zaman eki olarak kullanımı:

{*-mIş*} eki; Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde, sıfat-fiil görevinin yanında öğrenilen geçmiş zaman eki olarak da kullanılmıştır. {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi; konuşanın şahit olmadığı, sonradan öğrendiği ya da fark ettiği fiillerin zamanını karşılamak üzere kullanılır. Doğu Türk lehçelerinde yerini zamanla {*-GAn*} ya da {*-p*} ekli çekimlere bırakan {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi; Batı grubunda, özellikle Anadolu sahasında, asli öğrenilen geçmiş zaman eki durumundadır. Tarihî Kırım Türkçesinde, az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki göreviyle görülen ek, çok daha yaygın bir biçimde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görev almıştır. {*-mIş*} ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanımı için bk. "{*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi".

II.2.3.2.3. {*-GAn*}, [*-ḳan*]

{*-GAn*} eki; hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde başta sıfat-fiil eki göreviyle olmak üzere, fiilden isim yapım eki ve zaman eki olarak da sıklıkla kullanılmıştır, kullanılmaktadır. Ek ayrıca birleşik zarf-fiil eki yapımında, birleşik fiil yapımında ve çekim edatlarıyla birlikte de kullanılan çok işlek bir ektir (Akar 2003).

{*-GAn*} ekinin en önemli ve birinci işlevi; fiillerden aşırılık, fazlalık ifade eden geniş zaman sıfat-fiilleri yapmaktır (Akar 2003, s. 107). Ancak ek, geçmiş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır (Negiş 2017, s. 24). Bu ek; faili, sürekli olarak yaptığı bir fiille nitelemektedir (Topçu 2011, s. 189).

Ekin pek çok çağdaş Türk lehçesinde sıfat-fiil eki ve fiil ismi olarak yaygın bir kullanım alanı olduğunu vurgulayan Erdal, ekin henüz Proto-Türkçe Dönemi'nde bile çekim sisteminin[64] bir parçası olduğunu ifade etmektedir (GOT.155). Eski Türkçe Dönemi'nde arkaikleşmiş olan ek, bu nedenle sadece az sayıdaki kalıplaşmış isim örneğinde (*tiken*, *yargan*, *bazgan*) görülmektedir. Erdal'a göre; ekin sonraki dönemlerde çok yaygın bir kullanıma kavuşması, ekin başka diyalektler tarafından canlandırılmasıyla mümkün olmuş olabilir (GOT.155). Ekin geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek fiilin öznesini gösterdiğini belirten Erdal (OTWF.382); ekin devamlı yapılan, alışkanlık hâline gelen fiilleri gösterecek şekilde sıfat-fiiller türettiğini söylemektedir (GOT.290). Erdal; Karahanlı Türkçesini de dâhil ettiği Eski Türkçe Dönemi'nde, bu

---

64 Sıfat-fiillerin (participles) kullanıma sokulması sürecinin türetim morfolojisinin mi, çekim morfolojisinin mi konusu olduğu tartışmalı olmakla birlikte, Erdal; {*-Gan*} ekinin partisip eki olarak kullanıldığı durumları, çekim siteminin (*inflexional system*) bir parçası olarak görmektedir.

ekin olumsuz fiil tabanları üzerine geldiği örneklerin görülmediğini de belirtmektedir (GOT.291).

Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemleri metinlerinde sıfat-fiil olarak kullanımına rastlanmayan {*-GAn*} eki, az sayıdaki kalıplaşmış isim örneğinde karşımıza çıkmaktadır: *esne-gen bars* IB.10, *ḳap-ġan ḳaġan* T51, O ön.4 (Tekin T. 2000, s. 172); *baz-ġan* "çekiç" M.I. 8, 10 (Gabain 2033, s. 52). Ancak Karahanlı Dönemi metinleriyle birlikte, tarihî Türk dili sahasında sıklıkla sıfat-fiil eki göreviyle görülmektedir. DLT'de ek hakkında bilgi veren Kâşgarlı Mahmud, ekin bir fiilin çok yapıldığını gösteren sıfatlar türettiğini belirtmekte ve bu ekin türettiği sıfatları Arapçadaki *mifᶜāl* veznine benzetmektedir (DLT I, s. 153-154). {*-GAn*} eki; KB'de, fail ismi yapmakta ve geniş zaman sıfat-fiili türetmede kullanılmıştır. Ayrıca ek; *u-ġan* "kadir", *törüt-gen* "hâlik", *az-ġan* "yabani" gibi kalıcı isimler de üretmektedir (Ercilasun 2014, s. 224- 225).

Harezm Türkçesinden itibaren ekin geniş zaman yanında geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu kullanımlarda ek, {*-mIş*} ve {*-DIK*, *-DUK*} sıfat-fiil eklerinin fiile kazandırdığı anlamı karşılamaktadır: *keç-gen ṣaḥābalarḳa duᶜā ḳıldı* NF.85-11; *anlar taḳı sizdin al-ġan māllarnı sizke ḳaytarsunlar* NF.256-6 (Negiş 2017, s. 26). Bu dönemde ek, ünsüz uyumuna uygun olarak bazı örneklerde {*-KAn*} şeklinde gelmeye başlamıştır: *çıḳ-ḳan* KE.2v16; *yoluḳ-ḳan* HŞ.970 (Ata 2014, s. 103). Ayrıca KE'de bir örnekte; ekin başındaki /ġ/ sesi düşerek ek, [*-an*] şeklinde gelmiştir: *aġırla-y-an-da* (Ata 2014, s. 103-104).

{*-GAn*}, Kıpçak Türkçesinde geçmiş ve geniş zaman sıfat-fiil eki göreviyle çok yaygın olarak kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 1994, s. 142; Güner 2013, s. 324). Harezm Türkçesi Dönemi'nde başlayan {*-KAn*} kullanımı: TZ *çıḳ-ḳan*, *işit-ken* (Karamanlıoğlu 1994, s. 143); KM *yarat-ḳan* (Toparlı vd. 2000, s. 154); KK *ket-gen* (Toparlı vd. 1999, s. 114); GT *at-ḳan ir*, *ayt-ġan ir*, *çıḳ-ḳanımda*, *yit-keninçe* (Karamanlıoğlu 1989, s. LXXV); CC *unut-ḳan*, *yarat-ḳan* (Gabain 1998, s. 85) ve ekin başındaki /G/ ve /K/ seslerinin düştüğü örnekler, bu dönemde artarak devam etmiştir. {*-An*} kullanımının Memlûk sahasında sıkça görülmesi, Memlûk Kıpçakçası üzerindeki Oğuz etkisini göstermektedir.

Çağatay Türkçesi Dönemi'nde de ek {*-GAn*}, tonsuz ünsüzlerden sonra çoğunlukla {*-KAn*} şeklindedir (Eckmann 1988, s. 101). Ek, nadiren Oğuzcalaşmış {*-An*} biçiminde de kullanılır (Akar 2003, s. 105). {*-GAn*} eki; Çağatay Türkçesinde hareket ismi (*tur-ġan* "durmak"; *yürü-gen* "yürümek"), fail ismi ve şimdiki zaman ya da geçmiş zaman sıfat-fiilleri yapmaktadır (Eckmann 1988, s. 101).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sınırlı örnekte görülen ek, çağdaş Oğuz sahasında da baştaki /G/ sesini kaybederek {*-An*} hâlini almıştır. {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin işlevini {*-An*} yapısı üstlenmiş, {*-GAn*} eki ise kalıplaşma yoluyla isim yapma görevinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu ekin sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı örnek yoktur (Akar 2003, s. 104-106). Günümüz Türkiye Türkçesinde de ek, fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır (Akar 2003, s. 111).[65]

Çağdaş Kırım Türkçesinde en çok kullanılan sıfat-fiil eki olan ek, geniş zaman ifadesi yanında Türkiye Türkçesindeki {*-mIş*} ve {*-DIK*, *-DUK*} sıfat-fiil eklerinin fiile kazandırdığı anlamı karşılamakta ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki işlevi de görmektedir. Ek, {*-GAn*} ve tonsuz ünsüzlerden sonra {*-KAn*} şeklindedir: *yazıl-ġan kitap* "yazılan kitap", *bat-ḳan küneş* "batan güneş", *işle-gen kişi* "çalışan insan", *keç-ken vaḳıt* "geçen zaman". Ekin {*-DIK*, *-DUK*} işleviyle kullanıldığı durumlarda, -Türkiye Türkçesinden farklı olarak- iyelik eki sıfat-fiil ekinin üzerinde değil, sıfat tamlamasının sonundadır: *Babasına ber-gen paramnı ḳaytar*, *soñ alıp keteber* "Babasına verdiğim parayı geri ver, sonra alıp git" (Yüksel 1998a, s. 25-26).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {*-GAn*} çok işlek bir sıfat-fiil ekidir. Ek, bu dönemde büyük çoğunlukla {*-GAn*} biçiminde geçmektedir. Tıpkı Harezm, Memlûk ve Çağatay sahalarında olduğu gibi, ekin tonsuz ünsüzlerden sonra az sayıda bazı arka dil ünlüsü taşıyan örnekte {*-KAn-*} şeklinde kullanıldığı da görülmektedir: *ḥattı **yap-ḳan** kirmanımız* 002/14, *tüşmān bolup **turuş-ḳan** zamānda* 013/65, ***uzat-ḳan** mülattıfçılarıñuza* 113/28, *bu **yaraş-ḳan** zamānıda* 008/52, *ilçiñüzniñ **ayt-ḳan** sözi* 062/29.

Bu çalışma çerçevesinde değerlendirilen 13 (Vel'yaminov-Zernov 1864/2009, s. 41) ve 15 (Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 51) no.lu yarlıklarda {*-GAn*} eki; ön dil ünlüsü taşıyan bazı fiil tabanlarına gelirken *kef* yerine, *sağır kef* ile yazılmıştır ancak bu örnekler, /g/ sesi ile okunmuştur: *kel-ñen* (> *kel-gen*) 013/19, 013/37, 015/107; *kil-ñen* (> *kil-gen*) 015/25, 015/82, 015/87; *tile-ñen* (> *tile-gen*) 015/14; *vir-ñen* (> *vir-gen*) 015/161; *yiber-ñen* (>*yiber-gen*) 015/38, 015/63.[66]

---

[65] Ekin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünümleri ve işlevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akar, "-GAn Sıfat-Fiil Eki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 14, Niğde 2003, s. 103-115; Zeynep Negiş, "Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAN (-AN) Ekinin İşlevleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 56, İstanbul 2017, s. 24-40 .

[66] Söz konusu imla tercihi ve görüldüğü diğer ekler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. "Giriş, 3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri".

{*-GAn*} sıfat-fiil eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, Oğuz lehçesinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ekin eskicil {*-GAn*} şekli nicelik olarak ağır bassa da {*-An*} şeklindeki Oğuzca biçimi de oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekin {*-An*} biçimindeki kullanımı ve ayrıntıları için bk. "{*-An*} Sıfat-Fiil Eki".

Ses bilgisi açısından görünümleri bu şekilde olan {*-GAn*} ekinin Tarihî Kırım Türkçesindeki işlev ve kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

a) Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

Ekin TKT'de örnekleri en çok görülen işlevi, sıfat-fiiller yapmaktır. Örneklerde görüldüğü kadarıyla ek, hem geçmiş zaman hem de geniş/şimdiki zaman sıfat-fiilleri türetmektedir. Ekin geçmiş zamanı ifade ettiği toplam örnek sayısı 365, geniş/şimdiki zamanı ifade ettiği örneklerin sayısı ise 232'dir.

{*-GAn*} ekinin hangi durumlarda, hangi zamanı ifade ettiğini belirlemede; a) varsa fiilin tamlayıcısı olan zaman zarfları, b) fiilin içinde bulunduğu sıfat-fiil yapısının bağlandığı, asıl cümleyi kuran bitimli fiilin zamanı, c) fiil tabanının kılınış özelliği (son sınırı vurgulayanlar, ön sınırı vurgulayanlar, sınır vurgulamayanlar) etkili olmaktadır (Karadoğan 2008, s. 522-524). Ahmet Karadoğan; konuyla ilgili çalışmasında, fiil tabanının kılınış özelliğinin {*-DIK*} ve {*-An*} sıfat-fiil eklerinin hangi zamanı ifade ettiğini belirlemede birinci derecede etkili olduğunu belirtmektedir (Karadoğan 2008, s. 527). Karadoğan, *bul-*, *öldür-*, *kal-*, *bozul-* gibi "son sınırı vurgulayan" yani bildirilen "hareket"in gerçekleşmiş sayılabilmesi için son sınıra ulaşılmış olması gereken fiillerde, {*-DIK*} ve {*-An*} sıfat-fiil eklerinin geçmiş zaman sıfat-fiili türettiklerini; *otur-*, *dokun-*, *uyu-*, *yürü-* gibi "ön sınırı vurgulayan" yani hareketin "başlangıç" ve "sürek" olmak üzere iki aşamalı olduğu ve hareketin gerçekleşmiş sayılması için başlangıç noktasının aşılmış olmasının gerektiği fiillerde, {*-DIK*} ve {*-An*} sıfat-fiil eklerinin şimdiki zaman sıfat-fiilleri türettiklerini tespit etmiştir. *yaz-*, *oku-*, *oyna-*, *hazırlan-* gibi "sınır vurgulamayan" yani hareketin gerçekleşmiş sayılması için önde veya sonda herhangi bir sınırın aşılmış olması ya da bir sınıra ulaşılması gerekmeyen fiillerde ise {*-DIK*} ve {*-An*} sıfat-fiil eklerinin hangi zamanı ifade ettikleri, cümledeki tamlayıcılara ve cümleyi kuran bitimli fiilin hangi zamanda çekimlendiğine bağlı olarak belirlenir.[67]

---

[67] Sıfat-fiil parçalarında kılınışın rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Karadoğan, "Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C XCV, S 678, Ankara 2008, s. 519-527; Türkçede kılınış konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Karadoğan, *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara 2009. Ayrıca Türkçede görünüş ve bu kapsam dâhilinde de kılınış konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lars Johanson, *Aspekt im Türkischen: Vorstudien*

Eldeki çalışmada değerlendirilen örneklerde, zaman zarfları ve cümledeki bitimli fiilin zaman algısını belirlediği durumlar sabit olmakla birlikte; bu belirleyicilerin olmadığı ya da yeterli olmadığı örneklerde, sıfat-fiil eklerinin temsil ettikleri zamanın belirlenmesinde fiil tabanının kılınış özelliği dikkate alınmıştır. Karadoğan'ın, Johanson'nın (1971) kılınış modelini temel alan ve yer yer ona katkılar sunan yöntemine göre incelediğimiz {*-GAn*} ekinin:

Geçmiş zaman sıfat-fiili eki olarak kullanımı:

al-, *aldır-*, *alın-*, *alış-* "karşılıklı alıp vermek"; *ayt-*, *başıl-*, *bar-/var-*, *bekleş-* "sağlamlaşmak, daha güçlü hâle gelmek", *ber-/ver-/vir-*, *beril-/viril-*, *bildir-*, *ciber- /yiber-*, *ciberil-/yiberil-*, *de-/di-/ti-*, *et- /it-*, *ḳaç-*, *ḳal-*, *keç-/kiç-*, *kel-/kil-*, *keltür- /kiltür-*, *kesil-*, *kit-*, *ḳoy-* "yerleştirmek", *söyleş-* "anlaşmak, mutabık kalmak", *könderil-*, *öl-*, *öt-*, *tile-*, *tüş-*, *oz-* gibi kılınış özelliği olarak *son sınırı vurgulayan* fiillere; cümle içindeki zaman zarflarına ya da yüklemin zamanına bağlı olarak *bitil-* "yazılmak", *ḳıl-*, *kılın-*, *söyle-*, *tur-*, *yaz-*, *yazıl-* gibi kılınış özelliği olarak *sınır vurgulamayan* fiillere ve *bol-/ol-* gibi *ön sınırı vurgulayan fiillere* gelen {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin geçmiş zaman ifade ettiği tespit edilmiştir. {*-GAn*} sıfat-fiil eki, geçmiş zaman ifade ettiğinde geçmişteki bir eylemin ya öznesini ya da nesnesini gösterir. Bu durum, fiilin geçişli olmasıyla ilişkilidir. Eckmann, Çağatay Türkçesinde {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin işlevlerinden bahsederken bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Fail ismi veya (a) devam eden ve (b) tamamlanmış fiilin hareketini ifade eden partisip; ayrıca geçişli fiillerde hem aktif hem de pasif manâya gelir: alġan (a) 'alan, alıcı', (b) 'almış', (c) 'alınmış'" (Eckmann 1988, s. 101). Ekin geçmiş zaman ifade ettiği örnekler şöyledir:

i. {*-GAn*} sıfat-fiil eki TKT'de, geçmişte başlayıp tamamlanmış fiillerin faili olan özneleri göstermekte ve {*-mIş*} sıfat-fiil ekinin işlevine yakın bir işlevi karşılamaktadır. {*-GAn*} ekinin, Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde {*-mIş*} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnek yoktur (Negiş 2017, s. 27). Bu işlevde kullanılmaya Karahanlı Türkçesiyle başlamış ve Harezm Türkçesi Dönemi'nde de devam etmiştir. Kuzey Türkçesinde ekin geçmiş zaman sıfat-fiili işleviyle kullanılmasının ilk örnekleri *Codex Cumanicus* ve Memlûk Kıpçakçasında görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde de ek {*-An*} şeklini almış ve {*-mIş*} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde

---

zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems, Studia Turcica Upsaliensia 1, Uppsala Universitet, Uppsala 1971 [*Türkçede Görünüş*, (Çev.: Nurettin Demir), Grafiker Yayınları, Ankara 2016]. Bu çeviriden önce, konuyu Johanson'dan özetleyen ve alana yeni terim önerileri de sunan çalışması için bk. Mustafa Uğurlu (2003), "Türkiye Türkçesinde 'Bakış' ('Aspektotempora')", *Türkbilig*, C 5, S 4, Ankara 2003, s. 124-133.

kullanılmıştır (Negiş 2017, s. 28). TKT'de ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 242'dir:

1. Son Sınırı Vurgulayanlar:

- ***alın-ġan*** *esīrleri de culıvsız ḳaytarup berüp* 105/85,
- *ton ḳazağına* ***bar-ġan*** *kişiñüzni min uluġ ḫan ḥaẓretlerimizge yiber-geysiz* 013/141,
- *yolda* ***başıl-ġan*** *elçi* 274/44,
- *yañ͡gıdan söyleşip* ***bekleş-gen*** *defter mūcibince* 033/73,
- *usnaḳlarınıñ culıv bahāsı içün* ***beril-gen*** *köp aḳça baḳır çıḳġan sebebli* 229/32,
- *dip* ***bildir-gen*** *uluġ çapḳunımıznı* 013/12,
- ***ciberil-gen*** *ḳurān-ı ʿazīm üzre ant içdik* 030/19,
- *ol işlerni* ***et-gen*** *ḥarāmizādelerge* 274/45,
- *bizdin* ***ḳaç-ġan*** *kim irseler* 015/144,
- ***ḳal-ġan*** *ḫazīnemizni* 002/31,
- ***keç-gen*** *künlerde orġa kelgen* 293/29,
- *burun* ***kel-gen*** *nāmeñüzde* 194/50,
- ***kil-gen*** *cevābıñuznı ve şarṭıñuznı iʿlām ḳıldılar* 025/77,
- *ḫazīne* ***keltür-gen*** *elçileriñüz ḳuşçı başılarımızġa ve ḳapuçılarımızġa ḳadīmden berile kelgen şeylerni tamām birmeyüptürler* 274/31,
- *ḳaçup* ***kit-gen*** *noġaylulardan* 071/15,
- *mundan* ***kit-gen*** *ilçiñüz* 121/24,
- ***könderil-gen*** *defterimizçe* 030/37,
- ***öl-gen*** *ahust ḳralnıñ͡g* 005/48,
- ***öt-gen*** *uçmaḳlıḳ uluġ uruġlarımız* 008/22,
- *bizge* ***tüş-gen*** *barça dostlıḳnı ve barışlıḳnı murād üzre yerine ketürüp hīç bir sözimizde ḫaṭā ve ḫilāf bolmaġan irdi* 053/30,
- ***oẓ-ġan*** *yıl* 274/26,
- *şāhīn giray sulṭān zamānında* ***viril-gen*** *uluġ ḫazīnedin* 012/83.

2. Sınır Vurgulamayanlar / Ön Sınırı Vurgulayanlar:

- ***bitil-gen*** *ḫaṭṭlarıñ͡gıznı hem raḥīmlik bile aldıḳ* 030/16,
- *taʿyīn* ***ḳılın-ġan*** *ʿaskerleriñiz* 290/25,
- *meḥmed giray ḫan zamānında tiyiş ala* ***tur-ġan*** *kişilerimiz* 015/85,
- ***yazıl-ġan*** *cümle şarṭ sözleri maḳbūlimiz bolup* 274/13,
- *uluġ atamız uçmaḳlıḳ ḥācī giray ḫannıñ͡g ḫanlıḳları çaġındın raḥmetlıḳ babamuz devlet giray ḫan ḫanlıḳları zamānıġa kilgince ileḥ ḳralları* ***bol-ġan*** *zigmut ḳral ve ahust ḳral ḳarındaşlarımız* 005/11,
- *burunġı* ***bol-ġan*** *ʿahd* 015/62.

ii. {*-GAn*} sıfat-fiil eki; TKT'de, geçmişte başlayıp tamamlanmış fiillere konu olan nesneleri de göstermekte ve {*-DIK*} sıfat-fiil ekinin işlevine yakın bir işlevi karşılamaktadır. {*-GAn*} ekinin Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemlerinde {*-DIK*} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnek yoktur (Negiş 2017, s. 27). Bu işlevde kullanılmaya Harezm Türkçesi Dönemi'nde başlamıştır. Çağatay Türkçesi ve çağdaş takipçileri Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde de ek, bu işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak sahasında hem CC'de hem de güneyde Memlûk Kıpçak Türkçesinde ekin {*-DIK*} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnekler oldukça çoktur. EAT'de de ek bu işleviyle görülür (Negiş 2017, s. 27-28). TKT'de ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 123'tür:

1. Son Sınırı Vurgulayanlar:

- ***al-ġan*** *māllarnı* 008/64,
- *meḥmed giray ḫan* ***aldır-ġan*** *tonlarnı* 015/36,
- *cul-ıv* ***alış-ġan*** *tusnaḳlarınıñ* 229/31,
- ***ayt-ġan*** *sözlerine* 105/46,
- *defter birle* ***ber-gen*** *tiyiş* 269/13,
- *ḫunkār ḥaẓretleri* ***ciber-gen*** *ḳadırġayı* 002/16,
- *laçin* ***de-gen*** *ermenī tilmaçġa* 229/34,
- *siziñ adamlarıñız* ***et-gen*** *ḫarāblıḳ bir türlüg vaṣfa kelmezdir* 274/70,
- *masḳov taḫtına varup yolda* ***ḳoy-ġan*** *çerüyin ve ḳaraġulın ḳırup öldirüp* 005/88,
- ***söyleş-gen*** *barışıḳ şarṭ mūcibinçe* 253/23,

- ***tile-gen*** *ḳoltḳamıznı* 012/90,
- ***yiber-gen*** *bölekleriñiz* 012/10.

2. **Sınır Vurgulamayanlar / Ön Sınırı Vurgulayanlar:**

- *ḳurān üstinde* ***ḳıl-ġan*** *şarṭıñızġa* 015/58,
- *siz ḳardaşımızġa barġan uluġ elçimiz ve hem uluġ baḫşımıznıñ barça aġızdan* ***söyle-gen*** *sözlerimizge iʿtimād idüp uluġ elçimizġa muḥkem iʿtiḳād idesiz* 010/34,
- ***yaz-ġan*** *ḫaṭṭıñızda* 015/16,
- *burungı ḫan* ***bol-ġan*** *zamānımızda* 015/84.

Bu örneklerde {*-GAn*} sıfat-fiil eki, "-dığı, -dıkları" ifadesi vermekte ve {*-DIK*, *-DUK*} sıfat-fiil eki işleviyle kullanılmaktadır. Anlamın içerdiği iyelik, cümlelerin çoğu zaman başlarında bahsi geçmiş olan bir özneye ait görünmektedir: *eger siz ḳarındaşımız uluġ ve köp memleketlerniñgde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārınıñg* ***voyavodaları ve ʿasker kişileri*** *bu barışıḳ zamānında bizim ilimizni cavlasalar ve cavlap alıp siz ḳarındaşımızġa kiltürseler siz ḳarındaşımızda bolsañız uluġ pādişāh ol kişileriñgizni tutup ḥaḳlarından kilürge ve* ***al-ġan mallarını ve esīrlerini*** *bilüsiz ḳaytarıp birürge* "…voyvodaları ve asker kişileri(nin) … aldıkları malları ve esirleri…" 033/39-43.

Ekin {*-DIK*, *-DUK*} işleviyle kullanıldığı bu durumlarda, Yüksel'in (1998a) çağdaş Kırım Türkçesi için örneklendirdiği, ekin bu işleviyle oluşturulan sıfat tamlamasında iyelik ekinin sıfat-fiil üzerine değil de tamlanan isme gelmesi durumu, tarihî Kırım Türkçesi için de geçerlidir: *burungı ḫan* ***bol-ġan*** *zamānımızda* "daha önce han olduğumuz zamanda" 015/84, *masḳovġa* ***bar-ġan*** *çaġında* "Moskova'ya gittiği zamanda" 003/04

Geniş zaman sıfat-fiili eki olarak kullanımı:

{*-GAn*} ekinin Türkçenin hemen her döneminde geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Köktürk ve Uygur Türkçelerinde oldukça sınırlı bir kullanım alanına sahip olan ek, Karahanlı ve Harezm dönemlerinden itibaren en yaygın kullanılan geniş zaman sıfat-fiil eki hâline gelmiştir. Doğu Türkçesinde {*-GAn*} ekinin geniş zaman sıfat-fiil eki işlevinde kullanılması, Çağatay Türkçesi ile başlamıştır ve bugün Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde hâlen bu işlevini devam ettirmektedir (Negiş 2017: 24). Ek, geniş zaman sıfat-fiili eki işleviyle çağdaş Kırım Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır (Yüksel 1998a: 25).

TKT'de *bol-/ol-*, *oltur-*, *yaṣtan-* "yaslanmak, dayanmak; sırtını dayamak", *yürü-* "yürümek; yaşamak, bulunmak, var olmak" gibi kılınış özelliği olarak *ön sınırı vurgulayan* fiillere ve cümle içindeki zaman zarflarına ya da yüklemin zamanına bağlı olarak *inan-*, *kez-*, *söy-* "sevmek", *ṭur-* "yaşamak; bulunmak", *u-* "muktedir olmak" gibi kılınış özelliği olarak *sınır vurgulamayan* fiillere gelen {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin geniş/şimdiki zaman ifade ettiği tespit edilmiştir. Ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 232'dir:

- *ẓabṭımızda **bol-ġan** barça tatar ve noġay ʿaskerindin* 071/14,
- *öẓü ṣuyında **ol-ġan** barça ḳıristiyan ḳazaḳların* 005/51,
- *dīvānımızda **oltur-ġan** ve **ṭur-ġan** ḫalḳımızdan* 105/21,
- *mübārek eşikimizni **yaṣtan-ġan** ḳapu ḳullarımızdın* 245/15,
- *ṣaḥrada **yürügen** noġay ve tatarımız az tügildir* 187/42,
- *iki yurtnıñ ortasında **yürü-gen** ādemlerge munday ḫorlıḳ bolmaḳ lāyıḳmıdır* 105/106,
- ***inan-ġan** ḳullarımızdan* 036/81,
- *ara yerde **keẓ-gen** kişilerni* 299/20,
- söy-gen yeriñüzni alġuday zamāndır 274/57,
- ***u-ġan** teñri* 004/05.

{*-GAn*} eki, TKT'de ayrıca süreklilik bildiren birleşik fiil yapılarına gelerek geçmişte sürekli yapılan fiilleri ve faillerini gösteren sıfat-fiiller türetmektedir. Bu tür süreklilik bildiren sıfat-fiiller {*-A tur-ġan+*}[68] yapısıyla kurulmaktadır. Bu yapı; ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvirî fiiller kuran {*-A*} zarf-fiil ekinin üzerine, {*-GAn*} sıfat-fiil eki almış *tur-* yardımcı fiilinin gelmesiyle oluşmuştur. Tarihî Kırım Türkçesinde görülen örneklerde bu yapı, asıl fiilin geçmişte sürekli gerçekleştiğini gösteren bir sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *meḥmed giray ḫan zamānında tiyiş al-**a tur-ġan** kişilerimiz* 015/85, *bol-**a ṭur-ġan** ʿādetçe* 216/24, *bizke ḫıdmet ḳıl-**a tur-ġan** uluġ işik aġamızġa* 015/100, *serḥad cerlerimizde ordın ṭışḳarı çevir-**e tur-ġan** ilimizge* 053/38, *bizke kel-**e tur-ġan** uluġ elçi başıñuzdın* 013/136, *tiyişleri*

---

[68] Bu yapı, zamanla kaynaşarak günümüz Kazak Türkçesinin görülen geçmiş zaman kiplerinden biri olarak kullanılan {*-AtIn*}, {*-ytIn*} şekline dönüşmüştür: {*-a tur-ġan*} > {*-a tu(r)ġan*} > {*-a-tu-ġın*} > {*-atın*}; *bar-a tur-gan* > *bar-atın*; *as-a tur-gan* > *as-atın* gibi. {*-AtIn*}, {*-ytIn*} biçimi; Kazak Türkçesinde, görülen geçmiş zaman kipi görevi dışında bazı durumlarda, geniş zamanın veya şimdiki zamanın hikâyesi, hatta geniş zaman ve gelecek zaman anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu birleşik ek, {*-GAn*} eki nedeniyle geçmiş zaman ifadesi taşırken {*-A*} zarf-fiil eki ve hareketin devamlılığını gösteren *tur-* fiili nedeniyle de geniş zaman anlamı barındırmaktadır (Efendioğlu 2010, s. 8).

*kil-**e tur-ġan** kişilerden* 030/57, *viril-**e tur-ġan** virgülerni* 010/32, *yiber-**e tur-ġan** bölek ḫazīnesin* 004/36, *taʿāmların ve yiyeçeklerin virüp yiberil-**e ṭur-ġan** idügi ihtiyārlarıñuzda bolsa maʿlūmdur* 113/20.

{*-GAn*} sıfat-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da olumlu fiil tabanlarına olduğu gibi gelmektedir: *manṣıbda **bolma-ġan** barça yaḫşı ṣaylı aġalarımızġa* 020/60, *iki yurtnıñ barışıḳlıḳ ve yaḫşılıġı işinde kerek **bolma-ġan** sözlerni ayırup* 234/18, *iki aralıḳda yollarnı kesüp ve māllarnı alup dünyāda **bolma-ġan** işler etgenlerdir* 274/77, *hīç mundın burun **yazılma-ġan** söz sebebli* 062/23

b) İsim olarak kullanımı:

{*-GAn*} eki; TKT'de sıklıkla üzerine iyelik ekleri, ad durum ekleri ve tamlama eki alarak yapılan eylemin adını belirten isim olarak kullanılmıştır.

İyelik Ekleriyle:

*seniñ deryāya ṣayḳa **çıḳar-ġanıñ** bizge ẓararlı dügeldir* 194/40, *yibergen ṣarṭ-nāmemizde **yazıl-ġanı** üzerine bolup* 264/26, *ciberilgen esīrlerdir kün ilgerü daḫı ḳolġa **kir-geni** ciberilür* 062/51, *anıñ **barış-ḳanı** bizniñ içün ve bizim **barış-ḳanımız** anıñ içün bolup* 071/58, *ol zamāndın bu zamānġa kelgençe bizim **yaz-ġanımız** üzre noḳṣānsız tamām berilgendir* 269/21, *ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay nesne **kör-genimiz** ve **işit-genimiz** yoḳdır* 036/35, *baş kişileriñüz azavġa kāġıd yazup düşmān **bol-ġanıñuz** bildirdiler* 290/24, ***yiber-geniñiz** bölek ḫazīnesin* 005/72, *ʿaskerleriñiz ḥālā ne yerde **tur-ġanları** ve ne işde **bol-ġanları** cümle maʿlūm bolġandır* 290/25, 290/26, *öẓü ṣuyındın **kitme-genleri** sebeb olınmışdır* 005/31

Ad Durum Ekleriyle:

*ḳaçup **bar-ġanlarnı** taḳı ṭalap cezāsın birdik* 053/45, *ḥālā azavda **bol-ġanlardın** ḫaber kelüp* 071/53, *murādıñız dostluḳ ve ḳardaşlıḳ bolsa ḳazaḳ ṣāhiblerine aḳçelerin berip cibergeysiz bu yol virilmezse culıv içün bir daḫı ḳazaḳ köndürilmezdir ve taḳı eliñgiz altında **bol-ġandan** vilāyetimize ve ʿoṣmānlı memleketine ẓarar ve ziyān itdirmezke ʿahdıñız var idi bizimde ʿahd-nāme-i ḫaṭṭımızda yazılġan idi ʿahdıñuzda durmayup ton ḳazaḳlarından bir miḳdār ṣayḳaya icāzet virüp deryāya çıḳardıñız* 121/44, *mundaḳ ḫırsızlıḳ **ḳıl-ġanlarġa** siyāset ḳılup kümiş aḳçelerin alup berürge buyurġay erdiñüz* 229/36, *tiz kilüp ḫaber billü **bol-ġannıñ** iki yurtḳa bolsa fā'idesi köpdür* 071/46, *ḥaḳḳ teʿālādan ümīdimiz budır ki ʿahd **boz-ġanlarnıñ** yanlarına ḳaldırmaġay* 290/31, *ilçini o razdor digen kermanıñuzda ṭutup şimdige degin cibermey **ṭut-ġanlarnıñ** sebebin ṣoray köp söz yazġan irdik* 090/22.

İyelik Ekleri + Ad Durum Ekleriyle:

żabṭıñızda ***bol-ġanın*** *bilürmiz* 071/60, *ḥālā çapḳunıñuz milen uluġ ḫazīneñüzniñ mosḳovdan çıḳup almaşıv yerine* ***könderil-genin*** *ḫaṭṭıñuzda yazup bildiripsiz* 145/16, *anuñ ġayretsiz* ***bol-ġanını*** *bilüp* 002/20, *ötül* ***ḳıl-ġanımıẓnı*** *daḫı ḳabūl buyurġay irdiñiz* 071/52, *yurt içün* ***barış-ḳanımıẓnı*** *bilgeysiz* 013/127, *lehlüniñ düşmānına sizler daḫı düşmānlıḳ eterge ʿahd* ***ḳıl-ġanıñıẓnı*** *bildirüp* 290/14, *çapḳun ḳara meḥmed aġanı* ***yiber-geniñiẓni*** *iʿlām ḳılup* 296/11, *faḳīrlerin incidüp* ***üşendir-genlerin*** *pādişāh ḫündkār ḥażretleri bilüp* 005/34, *ṣoñra* ***ber-genine*** *taʿaccüb ḳılamiz* 071/36, *dost ḳarındaş* ***bol-ġanımıẓġa*** *inanġaysiz* 013/126, *ḳıristiyan kişilerin köplik esīr idüp* ***kiltür-genleriñ͡ge*** *(...kitmegenleri sebeb olınmışdır)* 005/29, *sizlerniñ işiñizden ve nāmeleriñüzde lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü* ***buyur-ġanıñuẓdan*** *düşmānlıġıñıznı maʿlūm ḳılmaḳ sebebli* 290/28, *bölek ḫazīnesin virürmiz tip ḫ˘ācem berdi tilmaçı* ***yiber-geniñiẓden*** *masḳov ilçi ve sözin ḳabūl itmeyüp* 005/86

c) Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:[69]

Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: ***yazıl-ġan ir-di*** 105/98, ***çap-ġan ir-dik*** 013/65, ***yaz-ġan ir-diñiz*** 071/20, ***keç-gen er-diler*** 015/156, *ḫilāf* ***bolma-ġan ir-di*** 053/31, *köp tonlar* ***aldır-ġan i-gendir*** 015/30, ***yiberil-gen i-gendir*** 160/08, *kil-e* ***tur-ġan bol-sa*** 030/43, *peymān* ***it-gen bol-saḳ*** 012/76, ***söyle-gen bol-sañuz*** 010/40, ***al-ġan bol-salar*** 014/29.

d) Zarf yapılarında kullanımı:

Sıfat-fiiller, genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 784). {*-GAn*} sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş sıfat-fiiller de TKT'de, çok yaygın ve çok çeşitli biçimlerde zarf yapılarında görülmektedir. {*-GAn*} sıfat-fiil eki, üç yolla zarf yapmaktadır:

- ❖ {*-GAn*} sıfat-fiil eki, kendisinden sonra gelen ***çaḳ***, ***zamān*** ve ***vaḳiṭ*** gibi zaman bildiren sözcüklerle birlikte kullanıldığında -Çağataycada olduğu gibi- (Eckmann 1988, s. 102) zaman zarfları oluşturmaktadır:

[69] Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. "İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller".

- *ḳar ālā cıvla* ***bol-ġan zamānda*** 012/52
- *sem* ***ḳıl-ġan zamānda*** 025/15
- *ḫan* ***bol-ġan zamānımızda*** 015/84
- *özimiz ḳarşu bara* ***tur-ġan çaḳda*** *uluġ çapḳunımız ʿoṡmān ḳarşumızġa kelip* 012/28
- *murād* ***ḳıl-ġan vaḳit*** 238/21

❖ {*-GAn*} sıfat-fiil eki; bazı çekim edatlarıyla birlikte kullanıldığında zaman ve gibilik, görelik, benzerlik ifadesi taşıyan zarflar yapmaktadır (Akar 2003, s. 113). Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde {*-GAn*} eki almış fiillerin edatlarla kullanıldığı örnekler yoktur. Karahanlı Türkçesinde *birle*, *üze*, *teg* edatlarıyla kullanıldığı örnekler dikkat çeker. Harezm Türkçesinde de pek çok farklı edatla birlikte kullanımı vardır (Negiş 2017, s. 32): *Ol tañrı* ***sergenler birle*** *turur* (KT, 29-6a-1), *Ey Mūsā yā kemşür mü sen azu kim bolsa-miz evvelḳı* ***kemişgen teg*** (KT, 31-54a-3), *Ol vefatı* ***bolġandın berü*** *körer-men* (NF, 13-11). Doğu Türkçesinde de bu kullanım, Çağatay Türkçesi ile başlamıştır ve bugün de kullanılmaya devam etmektedir (Negiş 2017, s. 32): *Munı* ***aldurġan bilä*** *uruşa hem almadılar* (B, 30b), *Fi'l-ḥaḳīḳa özleri* ***aytḳan dik*** *ḫūbdur* (MN, 191). Kuzey Türkçesinde {*-GAn*} eki almış kelimelerin edatlarla birlikte kullanıldığı ilk örneklere CC'de rastlanmaktadır (Negiş 2017, s. 32). Günümüzde Kazak, Karakalpak, Kırım, Azeri ve Türkmen lehçelerinde de ekin edatlarla birlikte kullanılarak zarf yaptığı örnekler kullanılmaktadır: *Sen* ***aytḳanıñ kibi*** *boldı* (KGT 27b, 8), *Jerden altın* ***tapḳanday*** *kedeylep jür*, *Terek töpesine* ***çıḳḳan soñ*** *belki başḳa yol tapılır*, *Kitāb ehli* ***istegen gibi*** *degildür* (SAKT, 97a-3), *Çoḫ aḫtarıb* ***gezenden sonra*** *bir gün arı insanı çalır*, *Baarıbir meni* ***öldüreniñ bilen*** *seniñ ağzıñ yaağcarmaz* (Negiş 2017, s. 33). TKT'de {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin edatlarla birlikte oluşturduğu zarf yapıları şöyledir:

i. {***-GAn***}(+iyelik eki)+içün/üçün: {*-GAn*} sıfat-fiil eki; yalın olarak ya da üzerine iyelik eklerini alarak içün/üçün edatıyla birlikte "-DIğI için" işlevinde, fiilin neden yapıldığını anlatan zarflar yapmaktadır. Çağdaş Kırım sahasında da hem tonlu hem tonsuz hâliyle, aynı işlevde kullanılmaktadır (Savran 2003, s. 136):

- *aḳçe kerek* ***bol-ġan içün*** 012/60
- *esīr* ***eyle-gen içün*** 002/25

- *memleket tirgevsiz ve żabṭsız* ***olın-ġan üçün*** 005/43
- *eski düşmānları* ***ol-ġanlar üçün*** 005/46
- ***e****lçimizniñ kiçke* ***ḳal-ġanı içün*** 012/49
- *yaḳın ḳulumız* ***bol-ġanıçün*** *ḳavāt beyni cibergenmiz* 053/82
- *īmānımızġa bütün* ***bol-ġanımız içün*** 015/63
- *köy kentlerini örtep* ***tala-ġanları içün*** 015/65
- *żarar ve ziyān* ***körgez-genleri üçün*** 004/27

ii. {***-GAn***}(+iyelik eki)+sebebli: {-*GAn*} sıfat-fiil eki yalın olarak ya da üzerine iyelik eklerini alarak *sebebli* sözcüğüyle birlikte "-DIğI için, -DIğI sebebiyle, - DIğInDAn dolayı" işlevinde, fiilin neden yapıldığını anlatan zarflar yapmaktadır:

- *tüşmānımız şāhīn giray özü ḳazağıñuza* ***bar-ġan sebebli*** 020/38
- *özi ḳazağı bile uruş* ***bol-ġan sebebli*** 012/52
- *destūrsız serḥadleriniñizni* ***çavla-ġan sebebli*** 071/20
- *ḳırım köp turġan ve köp zaḥmet* ***çek-gen sebebli*** 013/108
- *culıv bahāsı içün berilgen köp aḳça baḳır* ***çıḳ-ġan sebebli*** 229/32
- *ilçimiz kiç* ***ḳal-ġan sebebli*** 090/23
- *yañ̄ı ḫan bolup atamız yurtıġa* ***kil-gen sebebli*** *sizden tilek ḳıla ḫaṭṭ yazdıḳ* 030/79
- *tiyişlerimiz eksik* ***viril-gen sebebli*** 015/86
- *bek muḥabbet* ***it-gen sebebli*** 012/77
- *bek muḥabbet* ***bol-ġanımız sebebli*** 012/38
- *peymānımızġa bütün bolıp* ***tur-ġanımız sebebli*** 013/07
- ***yaz-ġanıñız sebebli*** 015/127
- *yazılġan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen yazılġay irdi* ***di-geniñüz sebebli*** *yigirmi kişiniñ atları yazılup öz mührimiz birle defteri ciberilgendir* 062/21
- *sizlerge ḫaber cibermekimizni* ***yaz-ġanları sebebli*** *işbu emr-i şerīfimiz ile ṭurum baṭır ḳulımıznı yoldaş milen könderilmişdir* 285/15

Ek, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde *sebebli* sözcüğüyle birlikte gelerek söz konusu zarf yapısının olumsuz biçimini de kurmaktadır:

- *ḥālā kelgen tilmaçıñız ile muḥabbetlik bölekleriñüz* ***bolma-ġan sebebli*** *yazılġandır* 229/42
- *sipāhī̄ñüz aleksay çobarav ve yazıçı ivan bayḳav hī̄ç mundın burun yazılmaġan söz sebebli köp iʿnād itüp ʿahd-nāme-i humāyūnımıznı* ***alma-ġan sebebli*** 062/24

iii. {***-GAn***} ṣoñra/ṣoñ͡g: {*-GAn*} sıfat-fiil eki, ṣoñra/ṣoñ͡g sözcükleriyle birlikte kullanıldığında "-DIKtan sonra" ifadesi taşıyan zaman zarfı oluşturmaktadır:

- *siz ḳardaşımız dostlıġıñızda tapulmay ton ḳazaġıñuzġa kermanın* ***aldır-ġan ṣoñ*** *biz taḳı kördik siz ḳardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaḫşılıġıġa köñülleri bolsa bulay işler bolmazdı* 036/19
- *bu elçiñiz* ***bar-ġan ṣoñ*** 253/40
- *iki pādişāh ve iki yurtnıñ aralıḳlarında lāzım ve lāyıḳ olan dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ* ***bol-ġan ṣoñ*** *ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ itmekdir* 105/73
- *uluġ bey miḫayla fidaraviç ḥaẓretlerindin elçi* ***kel-gen soñ*** 036/28
- *ton ḳazaḳlarına* ***bar-ġan ṣoñra*** *dost ṭoġrı ḳırımġa bizke kilsün* 013/137
- *fitne* ***başla-ġan ṣoñra*** 071/62
- *ṣav esen vilāyetiñüzge dāḫil* ***bol-ġan ṣoñra*** 053/33
- *ḳardaşımızġa* ***yiber-gen ṣoñra*** 012/23

❖ {*-GAn*} sıfat-fiil eki, başka eklerle birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmakta ve bu yolla zarf yapıları kurmaktadır. Aşağıda örnekleri verilen bu yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. "{*-GAn*} Ekiyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiil Eki Yapıları".

i. {***-GAn***}+iyelik eki+***çA*** "-A kadar, -IncAyA kadar": *siz taḳı bizim ṭışḳarıda özüġa* ***bar-ġança*** *ʿahd-nāmede bol-ġan sınurımızġa ḫalḳımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına bol-sa incitdirmegey erdiñüz* 253/37.

ii. {***-GAn***}+iyelik eki+***dA*** "-DIGIndA, -ken": *ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı* ***ayt-ġanda*** *inam ḳılġaysiz* 030/111.

iii. {***-GAn***}+iyelik eki+***dan***/+***dIn*** "-DIKtan": *ahust ḳral ḳarındaşımız* ***öl-gendin ṣoñ͡g*** 005/20.

iv. [-***ġanday***] "-dığı gibi": *bizim ʿaskerimizden tatar noġaylarımızdan ḳırım kişilerimizden siz ḳardaşımız mosḳov vilāyetine ẓarar ve ziyān* ***bolma-ġanday*** *siz ḳardaşımız kişilerindin ton ḳazaḳlarıñuzdan bolsun ve (...) ḥācī tarḫan tatar ve noġay ḫırisyiyānlarından uşlay ẓarar ve ziyān bolmas dip siz ḳardaşımızġa bek inanġan irdik* 013/15

e) Zaman eki olarak kullanımı:

Sıfat-fiil ekleri, hareket bildirmenin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013, s. 315). Bu durum; sıfat-fiilleri çekimli fiillere, sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz Z. 2014, s. 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir. {*-GAn*} sıfat-fiil eki de Orta Türkçe Dönemi'nden itibaren Türkçenin hem tarihî hem de çağdaş dönemlerinde zaman eki göreviyle kullanılmıştır.

Eski Türkçe Dönemi'nde zaman eki göreviyle karşımıza çıkmayan {*-GAn*} eki, DLT'deki bazı örneklerde bilinen geçmiş zaman bildirmektedir.[70] Harezm-Altın Ordu, Kuman (CC), Memlûk Kıpçak ve Eski Anadolu sahalarında zaman eki olarak kullanımına rastlanmayan {*-GAn*} eki, öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır: *buyurġandır* "buyrulmuştur" (TB 112); *ündelgendir* "çağrılmıştır" (TB 106); *yazılġandır* "yazılmıştır" (KV 155); *toḫtalġandır* "kurulmuştur" (KZ 88) (Güner 2013, s.213). Ek; özellikle Çağatay Türkçesinde, çok yaygın olarak öğrenilen geçmiş zaman ve onun birleşik kipli çekimlerinde kullanılmıştır (Eckmann 1988, s. 132-134).

{*-GAn*} eki; günümüzde, Kuzeybatı ve Güneydoğu Türk lehçelerinde de bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanılmaktadır. Kuzeybatı lehçelerinden Kazakça ve Kırgızca ile Güneydoğu lehçelerinden Özbekçe ve Yeni Uygurcada bilinen geçmiş zaman göreviyle kullanılan {*-GAn*} eki, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde öğrenilen geçmiş zaman bildirmektedir.

{*-GAn*} eki, çağdaş Kırım Türkçesinin de asli öğrenilen geçmiş zaman ekidir: *bastırılġan* "bastırılmış", *buyuḳḳan* "soğuktan uyuşmuş", *degen* "demiş", *köterilgen* "çıkmış, yükselmiş" (Savran 2003, s. 54); *bar-ğan-ım*, *bil-gen-im*, *at-qan-ım*, *tüş-ken-im*; *körme-gen-im* "görmemişim", *yat-ma-ğan* "yatmamış" (Yüksel 2012, s. 852). Ek, *+DIr* bildirme eki ile birlikte kullanıldığında anlama kesinlik ya da ihtimal katar (Savran 2003,

[70] {*-GAn*} eki ile ilgili müstakil çalışmasında Akar (2003); *Dîvânu Lugati't-Türk*'te Kâşgarlı'nın {*-GAn*} sıfat-fiili için verdiği pek çok örneği, geçmiş zaman bildiren çekimli fiil olarak saymakta ve bu şekilde anlamlandırmaktadır: *bu er ol kuşuġ uçurġan* "Bu kişi o kuşu sürekli uçurdu" (*DLT* I, 156); *ol küp ol süçikni açıkġan* "O küp, o tatlıyı sürekli açıttı" (*DLT* I, 154); *bu er ol ışıġ anutġan* "Bu kişi o işi sürekli hazırladı" (*DLT* I, 156); *bu ıt ol kişige çapıtġan* "Bu köpek o kişiye sürekli saldırdı" (*DLT* I, s. 513) (Akar 2003, s. 109).

s. 55-56): *acıġandırım* "acıkmışımdır", *toymaġandırsıñ* "doymamışsındır", *yetiştiramaġandır* "yetiştirememiştir".

{*-GAn*} eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, özellikle 17. yüzyıl ortasından itibaren sıklıkla kullanılan öğrenilen geçmiş zaman ekidir ve bu yapı "fiil tabanı+{*-GAn*}+({*+DIr*})+şahıs eki" şeklinde kurulur: *ciber-genmen* "göndermişim" 036/52, *di-gen* "demiş" 020/17, *al-ġandır* "almıştır" 015/76, *kit-gendir* "gitmiştir" 015/164, *yaz-ġanmiz* "yazmışız" 071/28, *ber-genmiz* "vermişiz" 274/72, *vir-genlerdir* "vermişlerdir" 005/95. {*-GAn*} ekinin TKT'de zaman eki göreviyle kullanımı için bk. "{*-GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi".

II.2.3.2.4. {*-An*} (< {*-GAn*})

{*-An*} eki, Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemi metinlerinde çok az rastlanan bir ek olmasına karşın Karahanlı Dönemi metinleriyle birlikte tarihî Türk dili sahasında sıklıkla sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkan {*-GAn*} ekinin baştaki /G/ sesini kaybederek *-An* hâlini almış hâlidir (Akar 2003, s. 104-106). Güneybatı Oğuz grubu hariç; Türkçenin tarihî ve çağdaş dönem lehçelerinde {*-GAn*} biçiminde olan sıfat-fiil eki, Oğuz grubunda başındaki /G/ sesini kaybetmiştir.

Ekin {*-An*} biçiminde görüldüğü örnekler, Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kendini göstermektedir: Uyg. *aḳ-an* (aḳ-ġan) suvlar (MaitrH XI 11 b21) (OTWF.384).

Bu ses düşmesi ve kullanım farkı, henüz Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde, Kâşgarlı Mahmud tarafından tespit edilmiştir: "Rum ülkesinden Çin'e dek olan Oğuzlarla göçebeler işin devamına belge olan k ile g'yi yeğnilik için atarlar" (DLT I.526). Kâşgarlı, bu tespiti ile ekin başındaki /G/ sesinin 11. yüzyıl ortalarındaki Oğuzcada dahi kullanılmadığı haberini vermektedir (Akar 2003, s. 106-107). *Dîvânu Lugati't-Türk*'te bu ekle ilgili örnekleri sıralayan Kâşgarlı, {*-GAn*} ekini daha çok Kıpçakların kullandığını belirterek Oğuzların bunun yerine [*-ak*] ekini tercih ettiklerini söylemekte ve Kıpçakça *buşgan* "içi sıkıntılı kimse" ve onun yerine Oğuzca *buşak* örneklerini vermektedir.

Harezm Türkçesi metinlerinde {*-An*} şekli çok nadirdir; KE'de bir örnekte tespit edilmiştir: *ağırla-y-anda* (Ata 2014, s. 104). Çağatay yazı dilinde de {*-GAn*, *-KAn*} ekinin {*-An*} şeklindeki Oğuzca hâli nadiren görülmektedir (Akar 2003, s. 105).

Memlûk Kıpçak sahasında {*-An*} ekinin örnekleri daha sık karşımıza çıkmaktadır. {*-GAn*, *-KAn*} ekinin başındaki /G/ ve /K/ seslerinin düştüğü örnekler, bu dönemde artarak devam etmiştir: BM'de *çıḳ-an* ay, *kel-en* yıl, *kir-en* ay; İM'de *ḳal-an* ḳurbanlıḳlar, *toġ-an* oğlan (Güner 2013, s. 327); Kİ'de *ketür-en*, *kör-en*, *uy-an* (Özyetgin 2001, s. 197-198); CC'de *bilinme-y-en*

(Karamanlıoğlu 1994, s. 143). KM'de {*-An*} biçimindeki örnekler, Türkmence kaydıyla geçmektedir (Özyetgin 2001, s. 198). {*-An*} kullanımının Memlûk sahasında sıkça görülmesi, Memlûk Kıpçakçası üzerindeki Oğuz etkisini göstermektedir.

Oğuz grubu yazı dillerinde, {*-GAn*} sıfat-fiil ekinin işlevini tamamen {-An} eki üstlenmiş ve EAT'nin en yaygın kullanılan sıfat-fiil eki olmuştur: ḳarşu *yat-an* ḳara ṭağı (DK.138-12), dost *dut-an* gişiler (MenK.96), *gel-en* çerisin (Dan.16b/8) (Akar 2008, s. 192). Bu sahada {*-GAn*} eki de kalıplaşma yoluyla isim yapma görevini edinmiştir. Çağdaş Oğuz grubu yazı dillerinden Azerbaycan Türkçesinde {*-An*, *-yAn*}; Türkmencede {*-An*, *-Ān*}; Gagauzcada {*-An*} şeklinde ve sıfat-fiil göreviyle kullanılmaktadır (Akar 2003, s. 105-106).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {*-GAn*} ile {*-An*} arasında Oğuz grubunda yaşanan işlev değişimi tam tersi yöndedir; {*-GAn*} sıfat-fiiller yapmakta, {*-An*} kalıcı isim oluşturan bir sıfat-fiil olarak görev yapmaktadır: *buzkesen* "mahmuz", *dalġaḳıran* "dalgakıran", *dönen* "tay", *düzen* "düzen", *tiken* "diken" (Yüksel 2012, s. 861).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-An*} eki, sıfat-fiil eki olarak ve üzerine isim çekim ekleri alarak isim göreviyle kullanılmıştır. Ek; bu sahadaki yaygın ve eskicil şekli olan {*-GAn*} eki gibi zarf -fiil eki teşkilinde, birleşik fiilde isim unsuru olarak ya da zaman eki göreviyle kullanılmaz.

a) Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

{*-An*}sıfat-fiil eki, Oğuz lehçesinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ekin eskicil {*-GAn*} şekli nicelik olarak ağır bassa da {*-An*} şeklindeki Oğuzca biçimi de oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Ekin, Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşmasını gösterecek biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ek, özellikle Oğuz Türkçesinin ses özelliklerini gösteren fiiller üzerine gelmektedir. {*-GAn*} şekli, *bol-* fiiline gelirken {*-An*} şekli, *ol-* fiiline gelmektedir. *bol-* fiiline {-An} şeklinin geldiği örnek yoktur. *ol-* fiiline {*-GAn*} ekinin geldiği örnek sayısı ise yalnızca ikidir: *ṣ̈zü ṣuyında* ***ol-ġan*** *barça ḳıristiyan ḳazaḳların* 005/51, *fermān* ***ol-ġan*** *kişiñizni* 015/213. Bu ikisi dışında tüm *ol-* fiilleri {*-An*} eki ile sıfat-fiil yapılmıştır ve bu durum, ilk metinlerden geç tarihli metinlere kadar geçerlidir:

- *memleket içinde* ***ol-an*** *ḫırsuz* 004/20, *ʿādet* ***ol-an*** *bölek ḫazīnesin* 005/54, *vāḳiʿ* ***ol-an*** *dostlıḳ* 025/51 *lāzım ve lāyıḳ* ***ol-an*** *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ* 105/73, *culıv içün kötürilüp ẓāīʿ* ***ol-an*** *ḳazaḳlarıñ* 121/41, *diyār-ı maʿrūfü'l-iʿtibārımızda* ***ol-an*** *ata oğullarından* 139/25, *pādişāhlıḳa lāyıḳ* ***ol-an*** *budır* 145/13, *mābeynimizde* ***ol-an*** *dostlıḳımıza* 152/20, *leyh ḳralı ile* ***ol-an*** *ʿahdımızda* 160/22, *ḳırımda* ***ol-an*** *ilçileriñüz* 167/08, *deñiz kenārında* ***ol-an*** *vilāyetlerni*

178/17, *ṭaraf-ı ḫaḳanımıza* ***ol-an*** *meyl ve muḥabbetlerinden* 245/11, *ḳaraçılarımız begler ve mīrzālar* ***ol-an*** *defterde yazılġan barça aġalarımız* 253/27, *aramızda* ***ol-an*** *dostlıḳ ve barışlıḳ* 298/03, *inʿiḳād* ***ol-an*** *ṣulḥ* 301/12

bar- fiili de Oğuz grubunda kelime başı /b/ > /v/ ses değişimine uğrayarak *var-* hâlini almıştır. Metinlerde iki şekil de bulunmaktadır. Ancak *bar-* fiili {*-GAn*} ekiyle, *var-* fiili {*-An*} ekiyle kullanılmıştır. *bar-* fiilinin {*-An*} ile kullanıldığını gösteren hiç örnek yokken *var-* fiilinin {*-GAn*} eki ile kullanıldığını gösteren bir örnek vardır: *özüye* ***var-ġan*** *ḳazaḳlardan* 010/52.

- *vilāyetiñüze* ***var-an*** *noġay* 066/17, *azaḳ ḳalʿasına* ***var-an*** *iki ḳadırġa* 105/34, *bundan* ***var-an*** *ʿasker* 145/18, *bu ṭarafdan* ***var-an*** *ʿasker* 145/26, *bu ṭarafdan almaş-ıva* ***var-an*** *meḥmed şāh beg* 160/31, ***var-an*** *adamlarımızı* 298/11, ***var-an*** *uluġ ilçimüzi* 004/60, ***var-an*** *ʿasker* 113/16, ***var-an*** *çapḳunlarımız* 113/18.

Oğuz grubunun ayırıcı özelliklerinden olan kelime başı /t/ > /d/ ses değişiminin görüldüğü *düş-* (< *tüş-*) fiili, yalnızca son dönem metinlerinde az sayıda görülmüş ve üzerine sadece [*-en*] sıfat-fiil ekini almıştır: ***düş-en*** *esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz* 203/44. Oysaki metinlerde daha sıklıkla kullanılan eskicil biçim *tüş-* her zaman [*-gen*] ile kullanılmaktadır: ***tüş-gen*** *esīrlerini* 008/54, *tutsaḳ* ***tüş-gen*** *ḳardaşımız* 020/36, *bizge* ***tüş-gen*** *barça dostlıḳnı* 053/30 gibi.

TKT'de {*-An*} sıfat-fiilinin kullanımına ilişkin Kıpçak-Oğuz ayrımının kolaylıkla yapılabildiği bu fiil örnekleri dışında şu örnekler verilebilir:

- *oğlumız sulṭāna* ***çıḳ-an*** *tiyişi yazdurup* 145/29
- ***ḳaç-an*** *ḳazaḳlarıñ bahāsı* 121/39
- *muḳaddemde* ***ḳal-an*** *maṣlaḥatlarnı* 234/45
- *ḳız ḳardaşımızdan* ***toġ-an*** *ḳaraçımızdır* 015/218
- *iḳtiżā* ***id-en*** *maḥallere* 301/32,
- ***kel-en*** *ādemleriñüz* 025/75
- ***kiç-en*** *sene* 025/39
- ***könderil-en*** *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñız* 229/11
- ***viril-en*** *ecvibe* 301/61

b) İsim olarak kullanımı:

{*-An*} sıfat-fiil ekinin TKT'de, üzerine çoğul eki ve ad durum ekleri alarak isimleştiği örnekler de görülmektedir:

- *anda* ***kel-enler*** *ve eger bundan varan ʿasker* 145/18
- *kelüp* ***kid-enler*** 301/29
- *tüccār ṭāīfesinden bucaḳ ṭaraflarına ve beri semtlere* ***kel-enlerden*** *muʿtād olan virgülerinden ziyāde şey ṭaleb olınmamaḳ* 301/28
- ***keç-enlerde*** *or ṭaşrasında beş adamımızı öldirüp* 298/12
- *esīr ve atları buldurup ṣāḥiblerine köndermede ve* ***bulınma-yanları*** *araşdırmada ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından kelmedeyüz* 298/10

II.2.3.2.5. *{-(X)r}*

{*-(X)r*} eki, Türkçenin çok yaygın sıfat-fiil eklerindendir. Eski Türkçede çoğunlukla {*-r*, *-Ur*} şekilleri kullanılmış olmasına karşın; Eski Türkçeden sonra {*-Ur*} biçimi kullanılıştan düşünce [*-r*] yanında [*-Ar*] eki yaygınlaşmıştır (Eraslan 1980, s. 29). Ekin [*-r*] biçimi ünlü ile biten fiil tabanlarına gelirken [*-Ur*], [*-Ir*] ve [*-Ar*] şekillerinin fiil tabanlarına geliş düzeni kurallı değildir (Korkmaz Z. 2014, s. 815). Çağatay'a göre, Eski Türkçede şekil ve zaman eki durumuna geçen bu ek; işlev bakımından *-GAn*/*-KAn* sıfat-fiil ekine yakın olmakla birlikte, daha çok bir işin devamlılığını, onun vasfını gösteren bir anlam taşımaktadır (Çağatay 1948, s. 540).

Ekin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bang, ekin [*-r*] yön gösterme eki ve {*-A*, *-U*} zarf-fiil ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. J. Deny, eki *er* "insan, kişi" sözcüğüne dayandırmaktadır. Kotwicz, eki [*-A*] devamlılık eki ve Çuvaşça geçmiş zaman eki [*-r*] ile açıklamaktadır. Räsänen, bu görüşe karşı çıkarak Çuvaşçada /r/ ~ /t/ ses değişiminin mümkün olmadığını söylemekte ve ekin yapısında bulunan /r/ sesinin kaynağını *er-*, *bar-*, *tur-*, *yor-* gibi yardımcı fiillerde aramaktadır. Bu açıklamalar, ekin kökenini aydınlatmada yetersizdir (Eraslan 1980, s. 41-42).

Ek, Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde {*-(X)r*} biçimindedir ancak [*-Ur*] biçimi daha yaygındır. Ek; bu dönemde sıfat-fiil eki göreviyle seyrek olarak görülmüş, daha çok zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek; genel olarak şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman anlamı verir (Gabain 2003, s. 80). Bu dönemde ekin sıfat-fiil yaptığı bazı örnekler: *kör-ür közüm körmez teg bir-ir biligim bilmez teg boltı* KT K10 (Tekin T. 2000, s. 169); *er-ür bar-ur erikli* (Gabain 2003, s. 80). Ekin bu dönemde üzerine {*+çA*} eşitlik ekini alarak zarf oluşturduğu örnekler de vardır: *üze teñri köbürg(e)si et-er+çe* (Tekin T. 2000, s. 169); *anasın babasın oğlanı sef-er+çe* (Gabain 2003, s. 80). Ek, eşitlik eki dışında iyelik ekleri alarak da isim olarak kullanılmıştır: *bir yme er-üri yoḳ erip* (Gabain 2003, s. 80).

Ek, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde {*-(X)r}* biçimindedir ve geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Ekin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örnekler bu dönemde artmıştır: *keçer kün*, *külçir-er teg*, *kül-er teg*, *bil-iriñ*, *bil-irke*, *ḳalı-ırḳa*, *yorı-rḳa*, *bar-urı*, *ḳıl-urḳa*, *öl-ürde*. Ek, üzerine çekim ekleri alarak kullanıldığında cümlede zarf görevi yapabilmektedir (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166).

Harezm Türkçesinde de {*-(X)r*} şeklinde görülen ek, bu sahada iyelik ekleri de almaktadır: *kel-ür yıl* (KE.222v21), *öl-er ḥāl* (KE.181v16), *kör-er köz* (NF.280-17), *boz-ar söz* (ME.50-2), *yun-ur yer* (MM.5b/7); *ölüm kel-ürini* (NF.160-6) (Toprak 2005, s. 317-318).

CC'de {*-(X)r*} biçimde ve geniş zaman sıfat-fiili olarak görülür: *sana-r taḳta* "sayı/hesap tahtası", *söw-er kişi* "dost adam", *tan-ur kişi* "bilir (tecrübeli) kişi", *kel-ir aynada* "gelecek cuma" (Gabain 1998, s. 85). Memlûk Kıpçak sahasında daha çok zaman çekiminde kullanılan ekin sıfat-fiil olarak kullanımına fazlaca ratlanmamaktadır: *aḳ-ar su* "akarsu", *çırlap aḳ-ar* "su sesi", *yel es-er* "rüzgâr" (Karamanlıoğlu 1994, s. 141).

Çağatay Türkçesinde [*-(A*, *U)r*] biçiminde olan geniş zaman sıfat-fiil eki, ünlülerden sonra [*-r*]: *başla-r*, *oḳu-r*; tek heceli fiil tabanlarından sonra [*-Ar*]; nadiren [*-Ur*]: *aç-ar*, *aḳ-ar*, *at-ar*, *bat-ar*, *çek-er*, *iç-er*, *al-ur*, *bol-ur*; çok heceli fiil tabanlarından sonra [*-Ur*]: *atlan-ur*, *öltür-ür* şeklinde gelir. 15. yüzyıl yazarlarından Şeybanî Han'da; bazen ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra ek, arkaik [*-yUr*] şekliyle gelir. Ek; Çağatay Türkçesinde, hareket ismi ve fail ismi yapar (Eckmann 1988, s. 104-106).

Eski Anadolu Türkçesi sahasında da {*-(X)r*} şeklinde görülen ek, nitelediği ismin harekete bağlı özelliğinin geniş bir zamanda gerçekleştiğini belirtir. EAT'de çok kullanılan bir ektir. Sonraki dönemlerde, bazı kalıplaşmış isimler (*akar su*, *bilir kişi*, *görür göz*) dışındaki kullanımını [*-An*] ekine bırakmıştır: *yaş-ar oğlan*, *yaraş-ur*, *gör-ür gözüm*, *bil-ür kişi* (Akar 2018, s. 192-193).

Çağdaş Kırım Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan [*-(I*, *U)r*] ve [*-Ar*] eki, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra genellikle [*-(I)r*] şeklindedir: *ayt-ır söz*, *bar-ır yerim*, *de-r kibi*, *ber-ir tarzında*, *kül-er yüz*, *kör-ür köz* (Yüksel 2012, s. 861; Savran 2003, s. 96).

Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki {*-(X)r*} şeklindedir. Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [*-r*] şeklinde gelmektedir; ekin [*-yUr*] şekli yoktur: ***cavla-r*** *içün* 290/25, ***dile-rin*** *cibergey irdiñiz* 030/38, ***oḫşa-r*** *ḳılıḳ* 229/38, ***tile-r*** *ḳaraçılarımıznı* 036/29, ***yara-r*** *yigitdir* 203/54.

[-*Ur*] şekli çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarının üzerine gelmektedir. [-*Ur*] şekli, dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *ḳolġa* ***al-urını*** 293/22, ***bar-ur*** *içün* 008/66, *ḳral* ***bol-ur*** *oġul ḳalmay* 004/19, *her yıl* ***ber-ür*** *uluġ ḫazīnemizni* 264/29, ***kel-ürine*** *baġıp turġan irdik* 012/25, *delālet* ***ḳıl-ur*** *nimerseler* 030/87, *ṣādır* ***ol-ur*** *iblāġile* 298/03, ***tur-urımıznı*** 030/30, ***vir-ür*** *içün* 008/49, 008/54, 008/65, ***yat-ur*** *ilçi* 062/15, *ilçiñüzden* ***alın-ur*** *çapḳun nāmesinde* 121/25, ***beril-ür*** *içün* 234/30, ***bildir-ür*** *üçün yiberdik* 004/57, ***ozdır-ur*** *içün* 008/60, ***öltür-ür*** *içün* 008/48, 008/53, 008/64, ***söyleş-ürini*** 293/23.

[-*Ar*] ve [-*Ir*] şekilleri azdır ve [-*Ar*] tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmektedir: ***kit-er*** *çaḳda* 015/188, *ʿārẓ* ***it-er*** *bolġay* 071/52, *almaşıv* ***et-er*** *murādıñuz* 238/21, *pādişāhlıġıñuzġa* ***tüş-er*** *iş tügildir* 053/36; *iki ṭarafdın ṭutsaḳlar* ***alış-ır*** *bolġanlarında* 285/23, *özüye* ***var-ır*** *iken* 187/17, ***ber-irimiz*** *içün* 234/15, ***kör-ir*** *içün* 290/29, ***yiber-ir*** *içün* 025/54.

{-*(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin TKT'deki işlev ve kullanımları şöyledir:

a) Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

oḫşa-r *ḳılıḳ* 229/38, ***tile-r*** *ḳaraçılarımıznı* 036/29, ***yara-r*** *adamını* 002/49, *ḫaṭṭımız* ***kit-er*** *çaḳda* 015/188, *almaşıv* ***et-er*** *murādıñuz* 238/21, *pādişāhlıġıñuzġa* ***tüş-er*** *iş tügildir* 053/36, *delālet* ***ḳıl-ur*** *nimerselerke* 025/56, *ileḫ memleketiġa ḳral* ***bol-ur*** *oġul ḳalmay* 004/19, *dostlıḳ ve barışlıḳ* ***bol-ur*** *ümīdindeyüz* 209/15, *dostlıḳ ve barışlıḳ cihetinden ṣādır* ***ol-ur*** *iblāġ ile iʿlām-ı yarl-ıġ-ı şerīf-i ḫanī budır ki* 298/03, *ʿömr āḫiriġaça ṭaymay ṭururġa delālet* ***ḳıl-ur*** *nimerseler* 030/87, *ilçiñüzden* ***alın-ur*** *çapḳun nāmesinde yazılup könderilsün* 121/25, *iki ṭarafda bolġan* ***yat-ur*** *elçilerni* 216/18, *her yıl* ***ber-ür*** *uluġ ḫazīnemizni ve yaḫşı böleklerimizni* 264/29.

b) İsim olarak kullanımı:

{-*(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki üzerine isim çekim ekleri alarak isim gibi kullanılmaktadır.

İyelik ekleriyle:

uluġ ṣaḳınçda ***bol-urı*** *lāzımdır* 229/19, *bozoḳda* ***bol-urı*** *bizge de ve sizge de yaḫşıdır* 234/43, *dostlıḳımıza bir ḫalel virmesine bāʿiṡ* ***ol-urı*** *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳa lāyıḳ olan iş tügildir* 152/20, *ḳardaşlıḳda muḥkem* ***bol-urıñuz*** *yazılmış* 139/19

İyelik eki + Ad durum ekleriyle:

iki yurtnıñ arasında tüzünlik ***bol-urın*** *tilep* 053/18, *ṣulḥ ve ṣalāḥ ve rāḥatlıḳ* ***bol-urın*** *tileymiz* 090/31, *özümiz keyikī* ***dile-rin*** *cibergey irdiñiz*

030/38, *uluġ işler **bol-urını** fikr ḳılġay irdiñiz* 071/63, *iki yurt rāḥat **bol-urını** tileymiz* 071/65, *anı taḳı ḳolġa **al-urını** ve bir yerden **söyleş-ürini** münāsib körüp* 293/22, *ʿömr āḫiriġaça muḥkem **tur-urımıznı** siz ḳardaşımızġa maʿlūm ḳılur* 030/30, *dost ḳarındaş **bol-urıñuznı** ricā ḳıldı irse* 025/42, *ḳalġan ḫazīneleriñüzni ne minvāl üzre **yiber-iriñüzni** baʿde siz ḳardaşımızġa iʿlām etermiz* 209/26, *tusnaḳlar ḫalāṣ **bol-urına** saʿy ḳılġay erdiñiz* 229/41, *almaşıv anda **bol-urına** her kez imkān yoḳdır* 229/17, *çapḳunımıznıñ **kel-ürine** baġıp turġan irdik* 012/25.

c) Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:[71]

- ***ṭutḳa-r ḳılma**-y* 004/60, 004/62, 005/61; *iki ṭarafdın ṭutsaḳlar **alış-ır bol**-ġanlarında iki ṭarafdın bir kimse incinmey* 285/23; *ilçileriñiz ve sipāhīleriñiz siz uluġ pādişāhġa ʿārż **it-er bol**-ġay* 071/52.
- Bir örnekte, *i-* cevher fiili üzerine gelen [*-ken*] zarf ekiyle birlikte zarf yapıları oluşturmak üzere birleşik fiil yapmıştır: *ḳullarımızdan ḳaçup özüye **var-ır i**-ken ḳazaḳ rāst kelüp öldürip cezāsın bulmışdır* 187/17.
- Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {*-(X)r*} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: ***atlan-ur ir-di*** 002/23, *art-ıḳ **bol-ur er-di*** 253/34, ***buyur-ır er-dik*** 238/22, delālet ***ḳıl-ur i-düñüz*** 002/35, ***kil-ür ir-diler*** 004/18, ***bar-ur i-gendir*** 013/82, ***bol-ur i-miş*** 274/62, *ẓuhūr **id-er i-se*** 298/21, ***söyle-r bol-sa*** 013/47, ***bar-ur bol-sa*** 264/43, ***al-ur bol-saḳ*** 209/35, ***tile-r bol-sañuz*** 010/88, ***çıḳar-ır bol-sañız*** 004/51, ***yürü-r bol-salar*** 004/17, ***çıḳar-ur bol-salar*** 004/41.

d) Zarf yapılarında kullanımı:

Sıfat-fiiller, genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 784). {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki, TKT'de iki yolla zarf yapmaktadır:

- {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki, çeşitli edatlarla bir araya gelerek zarf yapıları oluşturmaktadır. TKT'de ekin edatlarla yaptığı zarflar şöyledir:

---

71 Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. "İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller".

i. {***-(X)r***} içün/üçün: Bu zarf; fiilin neden yapıldığını, amacını nitelemektedir. Bu yapı fiile "-mAK için, -mAsI için" ifadelerini verir. {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiili ile *içün* edat arasına iyelik eklerinin girerek ekin genişlediği örnekler de vardır:

- *biñ seksen tārīḫinde* ***beril-ür içün*** *çıḳġan üç yıllıḳ ḫazīneni* 234/30
- *ḳarındaşımız zigmut* ***bildir-ür üçün*** *yiberdik* 004/57
- *uzun uzaḳ dost* ***bol-ur içün*** *barça dostlıḳ sözini söylep yibergen irdik* 036/17
- *azav ve ḳırım* ***cavla-r içün*** *teʿmīn ḳılınġan ʿaskerleriñiz ḥālā ne yerde turġanları ve ne işde bolġanları cümle maʿlūm bolġandır* 290/25
- *müselmān tusnaḳların ḫıristiyān* ***et-er içün*** *siyāset ḳılalar imiş* 229/37
- *siz ḳardaşımızġa maʿlūm* ***ḳıl-ur üçün*** *çapḳunımız ḳudvetü'l-emās̱il ve'l-āḳrān ʿos̱mān bu muḥabbetlik ḫaṭṭımız bile ciberdik* 030/30
- *ḥālā sizler milen dostlıḳ ve düşmānlıḳ işini* ***kör-ir içün*** *ʿaskerimiz milen ordan ṭışḳarı çıḳdıḳ* 290/29
- *allarnı tutmas içün ve hem talamas içün ve hem tutḳavsız alarnı* ***ozdır-ur içün*** 008/60
- *siz ḳardaşımızdın kilgen uluġ elçi başıñuznı* ***yiber-ir içün*** *baḳturġan irdik* 025/54
- *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ muḥkem* ***bol-urı içün*** *ḫāṭrımıznı ḫoş ḳılġay erdiñüz* 253/53
- *elçileriñüzde bolsa siz ḳardaşımıznıñ murād ḳılġanıñuzça şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīf* ***ber-irimiz içün*** 234/15
- *siz ḳardaşlarımıznıñ ol saʿādet giray ḫan kününde yiberilgen çapḳun kişileriñüzni ṭaraflarıñızġa* ***yiber-irimiz içün*** *yazmışsiz* 296/12

ii. {***-(X)r***} sebebli: Bu zarf, fiilin yapılış nedenini ifade etmektedir. Bu yapı, fiile "-dIğI için" işlevini katar. Metinlerde tek örneğine rastlanmıştır:

- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuzda yazdıñuz kim iki yurtnıñ arasında dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ sözin söyleşip* ***bikleş-ür sebebli*** *bir yaḳın ḳulumıznı ve culıv içün boyarıñuz vaṣil barisaviçni ve özge tutsaḳlarıñuznı valuñaġa yibergey erdik* 216/11

iii. -r çaḳlı/-rçaḳlı: Yalnızca *de-* "demek, söylemek" fiilinin geniş zaman sıfat-fiili üzerinde görülmektedir. *çaḳlı*[72] edatı, geniş zaman sıfat-

[72] *çaḳlı* sözcüğü, Tarihî Kırım Türkçesinde "gibi, kadar" anlamlarında bir edat olarak pek çok örnekte kullanılmıştır: *barça ileḥ memleketi on eki yıl çaḳlı ḳralsız ve pādişāhsız ḳalıp* 005/21. Genellikle *ni/ne* soru edatı ile birlikte "nasıl" anlamı vermektedir: *taḳı ʿos̱mān beg*

fiil eki almış *de-* fiili ile birlikte “der gibi, diyecek gibi” anlamında kullanılmıştır: *yok **di-r/de-r çaḳlı** bolsañız* “hayır der gibi olursanız” 002/40, 010/92, 013/35.

- {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki, ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: {***-UrdA***}, {***-(X)rGA***} ve {***-(X)rday***}. Ayrıntılı bilgi için bk. “Zarf-Fiiller”.

d) Zaman eki olarak kullanımı:

Sıfat-fiil ekleri, hareket bildirmenin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013, s. 315). Bu durum; sıfat-fiilleri çekimli fiillere, sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz Z. 2014, s. 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir.

{*-(X)r*} sıfat-fiil eki, Eski Türkçe Dönemi’nden itibaren hem sıfat-fiil eki hem de zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek, daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Zaman kapsamı, şimdiki zamandan geleceğe uzanan bir genişliktedir (Korkmaz Z. 2014, s. 815). Daha az sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve daha göreli bir özne anlamı taşır (Banguoğlu 1974, s. 425).

Türk dilinin tüm dönemlerinde zaman eki olarak kullanılan bu ekin başlangıçta iki ana işlevi vardı: Genel hükümleri ifade etmek ve şimdiki zamanı bildirmek. Gelecek zamanı bildirme işlevi ise başlangıçta seyrek olarak görülmüş, zamanla artmıştır (KTLG.384). Ekin Köktürk, Uygur ve

---

defterinçe ne çaḳlı ton yiberdiñiz 015/94, *taḳı beyimlerimizge taḳı bigeçlerimizge ne çaḳlı nimerseler yiberdiñiz* 015/96, *ne çaḳlı ton bolsa şolçaḳlı tondır dip yazarġa buyurġaysiz* 015/104, *şāhīn giray sulṭannıñ ni çaḳlı kişi irdügi öziñizgede bolsa maʿlūmıñızdır* 015/162. Tarihî sahada, Eski Türkçe Dönemi’nde *çaklığ* (< *çak:* “tam, kesin olarak” EDPT.404); “belirlenmiş bir miktar, sayı ya da boyuta sahip olan”, Xak. *bir kişi oltur çaklı* “tam bir kişinin oturabileceği yer”, *yeyür çaklı* “(bir ailenin) yemesi için yeterli” EDPT.407 şeklinde görülmektedir. Kuman sahasında CC’de, *çaklı:* O yaratılışta, o özellikte (gibi, kadar), … bir cinsten; *ança çaklı* “o ölçüde, (onun gibi) onun kadar CC.138,6; *ança keçer çaklı yazık* “affedilebilir gibi günah” CC.131,12. Harezm sahasında ME’de, *çaḳlu:* Ölçülü (< *çaḳlu ḳıl-*) ME.75-7 biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş sahada *çaklı* edatına, Kıpçak grubu lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesinde rastlanmıştır: *çaḳlı:* 1. … e doğru. 2. … e yakın. 3. Kadar. 4. Dolasıya kadar, tamamen, hepsi. 5. … derecede, … miktarda, … şeklinde, gibi. KznTS.89a. Sözcüğün ses değişimine uğramış biçimi Kazak Türkçesinde görülmektedir: *şaḳtı:* Sayılı, hesaplı, belli, pek, fazla değil. KzkTS.305a. sözcüğü sıfat olarak kullanılmaktadır.

Edatın kökeninde bulunan *çak:* “tam, kesin olarak” EDPT.404 sıfatı da tarihî ve çağdaş sahada karşımıza çıkmaktadır: Karahanlı sahasında *çak:* “bir şeyin özünü, aynını bildiren kelime; ‘tam, işte, aynı’ sözleri gibi” DLT.IV.131; EAT’de *çak:* “ta, tam, tamam” (çağ, çaẖ, cak, çık) TS.II.795. Çağdaş sahada, bu sıfat yine Kazan Tatar sahasında (*çaḳ:* tam, cuk KznTS.88b) ve Kazak Türkçesinde (*şaḳ:* Tam, uygun KzkTS.305a) görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi Dönemlerinde genellikle temel iki işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Kipin şimdiki zaman işlevi, tarihî lehçelerde uzun süre devam etse de giderek azalmış; belirsiz gelecek zaman işlevi ise giderek artmıştır. Geniş zaman (genel hükümleri, her zaman yapılanı anlatma) işlevi ise hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde aynı sıklıkla devam etmiştir (KTLG.384-385). Ekin geniş zaman eki olarak kullanımı için bk. "Geniş Zaman Çekimi".

II.2.3.2.6. {*-z, -s*}[73]

Olumsuz fiil tabanlarına gelerek geniş zaman sıfat-fiilleri yapan ekin Eski Türkçedeki biçimi [*-z*] şeklindedir. {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzu olarak kullanılan ek, Köktürkçede niteleyici ve yüklem olarak

---

[73] Türkçenin tarihî ve çağdaş dil bilgisi çalışmalarında büyük çoğunlukla {*-mAz*, *-mAs*} şeklinde ele alınan ve henüz Eski Türkçe Dönemi'nde kalıplaşarak geniş zaman olumsuz sıfat-fiil eki (ya da geniş zaman olumsuz çekim eki) şekline geldiği kabul edilen bu ek de tıpkı diğer sıfat-fiil eklerinin (ve bu eklerin çekimli fiil muadillerinin) olumsuz fiil tabanları üzerindeki görünümlerinde olduğu gibi, olumsuzluk yapım eki {*-mA*}'dan bağımsız olarak ele alınmalıdır. Yapı üzerinde görülen {*-mA*} olumsuzluk yapım eki ve {*-z, -s*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin (olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman ekinin) sürekli birlikte görülmesi bir kalıplaşmanın değil, söz konusu türetmenin ya da çekimin bir gereğidir. Nasıl ki olumsuz bir fiil tabanı üzerine {*-AcAk*} gelecek zaman sıfat-fiil eki (ya da gelecek zaman çekim eki) bekleneceği üzere *fiil-mA-AcAk* şeklinde gelmek zorundaysa yine olumsuz bir fiil tabanına geniş zaman sıfat-fiil eki (ya da geniş zaman çekim eki) de aynı düzende *fiil-mA-z (~s)* şeklinde gelmektedir. Fiilin ifade ettiği hareketi, kılışı, oluşu olumsuzlayan {*-mA*} olumsuzluk yapım ekini, sıfat-fiil ekinin (ya da kip ekinin) bir parçası olarak kalıplaşmış bir yapı saymak, olumsuz fiil tabanları üzerine gelen her türlü sıfat-fiil (ya da kip) yapısını da kalıplaşmış saymayı gerektirmektedir çünkü olumsuz bir fiilin söz konusu olduğu her türlü yapım ya da çekim sürecinde olumsuzluk eki ile üzerine gelen fiilimsi ya da kip eklerinin birbirinden bağımsız görünmeleri mümkün değildir. Olumsuz fiil tabanları üzerine gelen tüm sıfat-fiil (ya da zaman çekimi) eklerinin tereddütsüz şekilde olumsuzluk yapım ekinden bağımsız biçimde ele alınması ancak geniş zaman sıfat-fiili (ya da zaman çekimi) söz konusu olduğunda ekin olumsuzluk yapım eki ile birlikte anılması, söz konusu ekin olumlu ve olumsuz fiil tabanlarına farklı ses varyasyonu ile ulanmasından kaynaklanmaktadır. Konu hakkında müstakil bir çalışması bulunan Alyılmaz, Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde olumlu ve olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimlerinin nasıl yapıldığı ve araştırmacılarca nasıl ele alındığını geniş bir literatür çerçevesinde ayrıntılı olarak incelemekte ve konuyu tartışarak şu sonuca varmaktadır: "Türkçe dil bilgisi kitaplarında ve konuyla ilgili diğer çalışmalarda Türkçede fiillerin olumsuz şekillerinin yapımında kullanılan biçim birimi (/*-mA-*/ ve türevleri) ile geniş zaman biçim birimi (/-°*r*+/, /*-z*+/, /*-s*+/, /*-t*+/) genelde birlikte 'geniş zamanın olumsuzluk biçim birimi' olarak değerlendirilmiştir. Oysa bu iki biçim birimden /*-mA-*/ ve türevleri, fiillerin olumsuzluk kategorisinin; /*-z*+/ ve türevleri ise olumsuzluk kategorisindeki fiillerin geniş zamanının yapımında kullanılan iki ayrı görevli dil ögesidir. Türkiye Türkçesinde olumsuz fiillerin geniş zaman biçim birimleri /*-mAz*+/ değil; I. teklik ve I. çokluk şahıslar için: /*-t*+/; diğer şahıslar içinse: /*-z*+/'dir." Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

kullanılmıştır (Tekin T. 2000, s. 170). *erme-z iş*, *bilig bilme-z kişi* örneklerini veren Gabain; bu ekin sık sık sıfatın, bazen de yüklem isminin olumsuzunu yapmakta kullanıldığını söylemektedir (Gabain 2003, s. 57).

Ek; Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde, {*-z*, *-s*} biçimindedir. Olumsuz fiil tabanlarından geniş zaman sıfat-fiili yapan ek olarak kullanılmıştır. {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzudur. Ekin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır: *körünme-z bol-*, *yan͡gılma-z kişi*, *yayılma-z yorıġa*, *kerekme-zin*, *aytma-zda*, *berme-ske*, *ḳatılma-zda*, *köçme-zde* (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166).

Harezm Türkçesi metinlerinde az sayıda örneği görülen ek {*-z*, *-s*} şeklindedir: *şiʿr aytma-z er* (ME.32-2), *kün tüşme-z kölige* (ME.94-1), *tükenme-s ġına* (MM.4b/1) (Toprak 2005, s. 318-319). Ekin görüldüğü örneklerden bazıları, edat ve çıkma durumu eki alarak zarf-fiil yapmaktadırlar: *ölme-sdin burun* (KE.137r4), *kelme-sdin oza* (NF.390-1), *kelme-zdin burunraḳ* (NF.69-5,6), *ḳılma-zdın aşnu* (NF.60-1,2) (Toprak 2005, s. 362-363)

Kıpçak sahasında CC'de *tügenme-z tirilik* (CC.125-30), İM'de *uyma-s kişi* (İM.450b/3), *körme-s közi* (İM.368b/4), GT'de *toyma-s közüm* (GT.276-7), *yarama-s ünüm* (GT.221-11) az sayıda örnekte kaşımıza çıkmaktadır (Toprak 2005, s. 363).

Çağatay sahasında hem [*-z*] hem de [*-s*] biçiminde görülmektedir. Olumsuzunu yaptığı [*-(A*, *U)r*] sıfat-fiili ile aynı şekilde kullanılır; hareket ismi (*müstecāb olması*, *ağzıma alma-s hayālım*, *tolma-sdın burunraḳ*) ve fail ismi (*bilme-s kişi*, *tegme-s kişi*, *ḳılma-s işler*) yapar (Eckmann 1988, s. 106-107). Ekin üzerine {*-lIK*} ekinin getirilmesiyle olumsuzluk ifade eden soyut isimler yapılmaktadır: *bilme-slik*, *körme-slik* (Eckmann 1988, s. 107).

Eski Anadolu Türkçesi sahasında da {*-(X)r*} sıfat-fiil ekinin olumsuzunu yapan sıfat-fiil ekidir ve [*-z*] şeklindedir. Bu dönem metinlerinde yaygın olarak kullanılır: *değme-z söz*, *bilme-z kişi*, *ağrıma-z başı*, *dönme-z ḳılıcum*, *gelme-z yoldaşı*, *düşme-z iş* (Akar 2018, s. 193).

Çağdaş Kırım Türkçesinde olumsuz fiil tabanlarında geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan [*-z*] eki, [*-(I*, *U)r*] ve [*-Ar*] ekinin olumsuzunu yapmaktadır: *açılma-z dolaplarga*, *gizlenme-z gururnen*, *tükenme-z bir çoḳraḳ*, *sönme-z yıldız* (Savran 2003, s. 96-97; Yüksel 2012, s. 862).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {*-z*, *-s*} şeklinde karşımıza çıkan ekin işlevleri şöyledir:

a) Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

Olumsuz fiil tabanlarına gelerek geniş zaman sıfat-fiili yapar: *anıñ sebebli kim* ***bolma-s iş*** *içün söz uzatmay dostlıḳ ve cavlıḳ belli bolur* 234/50; *bizge bir*

olma-z *ve oḫşavsız* ***sözler*** *yazup köndermişsiz* 194/13, *öyle söz anıñ ağzından çıḳdığı muḳarrer olursa ḥaḳḳından* ***kelme-z tügildik*** 178/46.

b) İsim olarak kullanımı:

Ek, üzerine iyelik ve ad durum ekleri alarak isim gibi kullanılmaktadır: *şarṭ-nāme mūcibinçe dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda bolup hīç bir türlüg cavlıḳ* ***ḳılma-sımızġa*** *inam ḳılġay erdiñüz* 274/26, *her kez siz ḳardaşımız ḥażretleriniñ vilāyetleriġa ve ḳālālarıġa ve köy kentleriġada bolsa ve cavlay* ***barma-slarıġa*** *ve żarar ve ziyān* ***ḳılma-slarıġa*** *ʿahd ve āmān ve şarṭ ve peymān ḳılġanımızça* 030/29.

c) Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:[74]

żabṭ ***ḳılma-s bol-****ursañız* 004/64. Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {*-z*, *-s*} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *barma-s i-gendir* 013/83, 015/119, *bolınma-z i-miş* 036/43, *çıḳarma-s bol-sañız* 004/48, *ḳılma-s bol-sañız* 005/75, *etme-z ol-sañuz* 194/25.

d) Zarf yapılarında kullanımı:

{*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, TKT'de, üzerine edat ya da çeşitli ekler alarak kalıplaşma yoluyla zarf ya da zarf-fiiller yapmaktadır:

- [***-s***] içün: [*-s*] geniş zaman sıfat-fiil eki, *içün* edatıyla birlikte fiilin yapılma nedenini ifade eden zarf yapmaktadır. Bu zarf olumsuzluk eki {*-mA-*} ile birlikte fiile, "-mAmAk için, -mAmAsI için" işlevlerini kazandırmaktadır. {*-(X)r*} içün/üçün zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarında kullanılan hâlidir: *çapma-s içün* "yağmalamaması için" 008/46, *tutma-s içün ve hem talama-s içün* "rehin almaz ve yağmalamaz diye" 008/60, *özgece bolma-s içün* "başka türlü olmaz diye" 008/71.
- {*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, üzerine çeşitli isim çekim ekleri alarak zarf-fiil ekleri oluşturmuştur: {*-zdAn*}, {*-sGA*, *-sKA*, *-zge*}, {*-sday*, *-sṭay*}. Ayrıntılı bilgi için bk. "Zarf-Fiiller".

---

[74] Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. "İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller".

e) Zaman eki olarak kullanımı:

{*-z*, *-s*} eki, olumsuz fiil tabanlarına sürekliliği olan bir geniş zaman anlamı katan sıfat-fiildir. Diğer pek çok sıfat-fiil eki gibi, taşıdığı zaman ve hareket kavramları nedeniyle Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren tüm tarihî lehçelerde geniş zaman eki olarak da kullanılmıştır. Çağdaş lehçelerde de {*-(X)r*} ekinin bildirdiği geniş zaman (Türkiye Türkçesi) ya da gelecek zaman (diğer Türk lehçeleri) kavramlarının olumsuz fiil tabanlarındaki karşılığını vermek için kullanılmaktadır. {*-z*, *-s*} ekinin zaman eki olarak kullanımı için bk. "Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman Çekimi".

II.2.3.2.7. {*-(y)ACAK*}

Her türlü fiil tabanına gelebilen {*-(y)ACAK*} eki, gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurar. Ek, yalın ya da iyelik ekleriyle birlikte görülebilir (Korkmaz Z. 2014, s. 828).

{*-(y)ACAK*} eki, Menges'e (1968, s. 131) göre [-*a*] ya da [-*ġa*] fiil ismine *çaḳ* "zaman, çağ" kelimesinin gelmesiyle veya eşitlik eki {*+çA*} + kuvvetlendirme edatı *ök* > *-çaḳ* gelmesiyle oluşmuştur (Gültekin M. 2006, s. 39). Korkmaz Z. (1995b, s. 4-5) ise {*-(y)ACAK*} ekinin *-a + caḳ* < *-a +ça+ok* "gelecek zaman", "eşitlik hâli ekleri" ve "pekiştirme edatı" birleşmesinden meydana geldiğini düşünmektedir.[75]

Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay yazı dillerinde görülmeyen, Eski Anadolu Türkçesinde 16. yüzyıla kadar gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan {*-(y)ACAK*} eki; Osmanlı Türkçesinin gelişmesiyle birlikte, gelecek zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır (Gülsevin 2011, s. 103). Çağdaş sahada Horasan Türkçesi dışında, Oğuz grubu Türk lehçelerinde, gelecek zaman ifadesi için kullanılan başlıca ektir. Ayrıca bu ek; günümüzde Özbek, Karakalpak, Başkurt, Tatar, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde de gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır (Gültekin M. 2006, s. 54).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, {*-AcAk*, *-(y)cAk*} şeklindedir. Ek, bu sahada hem gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak hem de asli gelecek zaman eki olarak görev yapmaktadır (Savran 2003, s. 60-61, 95-96). {*-AcAk*, *-(y) cAk*} sıfat-fiili yalın ya da isim çekim ekleriyle kullanılabilir: *açıl-acaḳ* yeni mektebe, *doġ-acağını*, *tına-caḳḳa* "dineceğe" (Savran 2003, s. 60-61). Ekin ilk ünlüsü, ünlü ile biten kelimelerden sonra araya giren /y/ sesi nedeniyle

---

75 Ekin kökeni hakındaki farklı görüşler için bk. Zeynep Korkmaz, "Türkçede -acaḳ / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerin", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995b, s. 3-11.

düşebilmektedir: *unutılma-ycaḳ*, *işle-ycegini*, *ḫırsızla-ycaḳ*, *külümsire-ycek* (Savran 2003, s. 61).

Tarihî Kırım Türkçesinde *{-(y)ACAK}* eki, gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak az sayıda örnekte kullanılmıştır. Ekin zaman eki işlevine ise rastlanmamıştır. Ek, hem [*-AcAK*] hem de [*-AçAK*] biçimde görünmektedir. Ekle yapılan sıfat-fiiller; TKT'de, sıfat olarak ve üzerlerine çekim ekleri almak yoluyla isim olarak kullanılmışlardır. Birkaç örnekte, gelecek zaman sıfat-fiilinin yüklem olarak kullanıldığı da görülür.

a) Sıfat olarak *kullanımı*:

- ***var-acaḳ*** *ḳırım ʿaskerimizni* 020/28
- ***kel-ecek*** *yılnıñ* 012/60
- *ḳardaşımızdın* ***kel-ecek*** *şāhīn aġaya* 025/67
- *andan* ***kel-ecek*** *söziñüzke* 025/68
- *ḫazīne* ***kel-ecek*** *zamānlar keçüp ḫazīnemizni yibermediñiz* 290/21
- ***ol-acaḳ*** *iş tügil-dir* 145/28
- *naḳż-ı ʿahde sebeb* ***ol-açaḳ*** *iş olmış değildir* 160/26
- ***yiber-eçek*** *uluġ ḫazīneni* 012/77
- *ʿahdımızı bozmaḳ pādişāhlara* ***düş-eçek*** *iş tügildir* 160/21
- *ḳırḳ elli aḳçe* ***id-eçek*** *ṣamur yoḳdır* 121/34
- ***kel-eçek*** *ḫazīneñüzni* 178/14
- ***kiy-eçek*** *bir ṣamur yoḳdır* 121/14
- *bundan ṣoñra* ***köndüril-eçek*** *çapḳunımız* 121/20

b) İsim olarak kullanımı:

- *ṭaraf-ı dostānemizden elçi* ***könderil-eceginde*** *cā-yı iştibāh olınmaya* 301/49
- *(yıllıḳ ḫazīne) berilüp* ***yiberil-ecekin*** *bildirüp* 285/14
- *ne* ***işle-yecekin*** *anlarnıñ kimse bilmez* 194/36
- *diḳḳat* ***olın-acaġı*** 301/62,
- *irsāl* ***olın-acaġı*** 301/67
- *şaḳīleriñ defʿine diḳḳat* ***olın-acaġına*** *iştibāh olınmaya* 301/46
- *ṣıyānet* ***olın-acaġında*** *iştibāh olınmaya* 301/27

- *taḥrīr* ***olın-acağında*** *iştibāh olınmaya* 301/41
- *ḥarāmizāde ve ḫırsız yurt* ***al-açaḳ degildir*** 178/23
- *bize reʿāyā olup* ***ḳal-açaḳ degildir*** 203/25

Ek, olumsuz fiil tabanlarına, araya /y/ bağlantı ünsüzü alarak gelmektedir:

- *ṭutsaḳlarıñuzġa anıñ içün siyāset* ***ḳılma-yaçağımıza*** *dep şarṭ-nāme içinde yazġanlar erdi* 274/61
- *bir ṭarafdan rencīde ve taʿaddī* ***olınma-yacağı*** *maʿlūm-ı dostāneleri ola* 301/36,
- *virmek teklīfi olur ise de ḳabūl* ***olınma-yacağı*** *yeġān yeġān maʿlūmımız olmağile* 301/58
- *bundan soñra tāʾife-i mezkūre bu ṭaraflarda āzārda* ***olınma-yacağına*** *şübhe olınmaya* 301/33

II.2.3.2.8. {*-ġusı*}

{*-GU*} gelecek zaman sıfat-fiil ekinin teklik 3. kişi iyelik ekiyle genişletilmiş şekli olan {*-GUsI*} eki, Eski Türkçe sonra görülmeye başlamıştır. Ekin yapısında bulunan {*-GU*} eki, Köktürkçe Dönemi'nden itibaren gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır; mecburiyet ve gaye ifade eder ve sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır (Gabain 2003, s. 83). Mansuroğlu, ekin işlevlerini; fiilin bildirdiği mana ile ilgili soyut kelimeler türetmek, soyut kavramları somutlaştırmak, gereklilik ve gelecek zamanı karşılamak olarak tespit etmiştir (Mansuroğlu 1953: 341-348).

{*-GUsI*} eki, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren sıkça karşımıza çıkmaktadır: *yi-güsi* "yiyeceği", *ögüsin* "öleceğini", *kelme-güsin* "kelmeyişini" (Hacıeminoğlu 2008, s. 169-170). Harezm Türkçesi Dönemi'nde ek, [*-GUsI* turur] şeklinde gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır; sıfat-fiil olarak kullanıldığı örnekler sınırlıdır (Toprak 2005, s. 326). Kıpçak sahasında, ekin {*-GUsI*} biçimi görülmez; {*-GU*} biçimi ise az sayıda örnekte, sıfat-fiil eki olarak görülür. Çağatay Türkçesi Dönemi'nde az görülen ve gelecek-gereklilik bildiren {*-GU*} sıfat-fiilinin {*-GUsI*} biçimi, gelecek zaman teklik 3. kişi çekiminde kullanılır [*-GUsI* turur]: *al-ġusıdur*, *kel-güsidür* (Eckmann 1988, s. 135). Ek, sıfat-fiil eki olarak ya da zaman eki olarak EAT'de görülmez.

Çağdaş Kırım Türkçesinde rastlanmayan bu ek, Tarihî Kırım Türkçesinde de çok az sayıdaki örnekte yüklem ismi olarak kullanılmıştır:

- *cānıbek giray ḫan ḥażretlerimizniñ sözi her kez yalġan irmestür kim özge* ***bol-ġusı*** *yoḳdır* 012/72

- *inşā'llāh ol iş ol velīşāh mīrzāġa şulay **ḳal-ġusı** yoḳdır ḥaḳḳından kilip özine köre cezāsı virilmek muḳarrerdir* 015/185
- *āṣlā sözümiz **ḫilāf bol-ġusı** yoḳdır* 012/77

II.2.3.3. Zarf-Fiil

Zarf-fiiller, fiillerden türemiş ve zarf görevi üstlenmiş sözcüklerdir. Her türlü fiil tabanına belli eklerin getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiillerde, fiil tabanının asıl anlamı değişmez. Bu nedenle fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramı taşırlarken zarf yönleriyle de bir eylemin oluş tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bir hareketin nasıl yapıldığı, bir nesnenin bir hareketi yaparken nasıl hareket ettiğini göstermeleri bakımından hâl kipleri olarak da adlandırılmışlardır (Ergin 2013, s. 137-138). Şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen zarf-fiiller cümlede genellikle bağlayıcı görevi üstlenip yan cümleler kurarlar, çekimli fiile dönüşemezler (Korkmaz Z. 2014, s. 841).

Zarf-fiillerin üç temel işlevi vardır: 1. Esas fiilin zarflık tamlayıcısı olarak zarf-fiilli parça kurmak; 2. Yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiiller yapmak ve 3. Görünüş-zaman eki olarak bitimli cümleler kurmak (Uğurlu 1999b, s. 20-21).

Zarf-fiiller; ad durum ekleri, çokluk eki ya da iyelik ekleriyle genişletilemezler. Bu nedenle isim-fiiller ya da sıfat-fiiller gibi isimleşme eğilimleri yoktur. Ancak yukarıda sayılan işlevlerine ek olarak kalıplaşma yoluyla kalıcı zarf ya da edat hâline gelmiş örnekler de oluşturmaktadırlar: *erte*, *öte*, *göre* (Korkmaz Z. 2014, s. 841).

Türkiye Türkçesi gramerlerinin genelinde zarf-fiil ekleri arasında sıralanan -(*y)A*, *-(y)AlI*, *-(y)ArAk*, *-(y)Inca*, *-(y)Ip*, *-ken*, *-mAdAn* gibi *asli zarf-fiil ekleri*nin yanında, başka eklerin bir araya gelmesiyle zarf-fiil işlevini yerine getiren *birleşik zarf-fiil ekleri* de bulunmaktadır. (Gülsevin 2001, s. 126; Gülsevin 2010, s. 125).

II.2.3.3.1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri

II.2.3.3.1.1. {*-A*, *-I*, *-U*}

{*-A*, *-I*, *-U*} zarf-fiil ekleri, Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün lehçelerinde yaygın olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu zarf-fiil eklerinin genellikle eklendikleri fiili cümlenin yüklemine bağlayarak eş zamanlı eylem veya amaç bildirdikleri kabul edilmektedir; bu ekler, esas fiille aynı anda gerçekleşen ikinci bir eylemi anlatırlar (Bayraktar 2004, s. 158).[76]

---

76 Alan yazınında genel olarak {*-A*, *-I*, *-U*} zarf-fiil ekleri ile birlikte {*-ArAK*} ve {*-(X)p*}

Yüklemin tarzını bildiren zarf-fiiller yapan bu "ünlü zarf-fiil ekleri", fiile "-ArAK, -mAK için, -mAyA" ifadelerini katmaktadırlar (Argunşah 1999, s. 119). Ayrıca birleşik fiillerde bağlayıcı görevinde kullanılan (Bayraktar 2004, s. 158) bu zarf-fiil ekleri, pek çok yerde birbirinin yerini tutarlar ve özellikle [-*I*] başta olmak üzere kalıplaşmış bir şekilde çeşitli edatların yapısında bulunurlar (Çağatay 1948b, s. 33).

Köktürk metinlerinde {-*A*, -*I*, -*U*}[77] şekilleri görülen bu zarf-fiil ekleri, esas fiil ile aynı zamanda gerçekleşen zarf-fiiller türetir: *altın yışıg aş-a ertiş ügüzüg keç-e yorıdım* BK.D.27, *kızıl kanım töküt-i kara terim yügürt-i işig küçüg bertim ök* T.52, *inim kül tigin birle eki şad birle öl-ü yit-ü kazgantım* KT.D.27 (Tekin T. 2000, s. 174). Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-*yU*] biçiminde gelmektedir: *keyik yi-yü tabışgan ye-yü olurur ertimiz* T.8, *kül tigin yadagın opla-yu tegdi* KT.D.32, *sı-yu urtı* BK.D.36 (Tekin T. 2000, s. 175). {-*A*, -*I*, -*U*} zarf-fiil ekleri Köktürkçede "zarf-fiil eki+ tasvir fiili" yapısında birleşik fiiller de kurmaktadır. *bar-* "gitmek", *ber-* ~ *bir-* "vermek", *ıd-* "göndermek", *elt-* ~ *ilt-* "iletmek, göndermek", *kal-* "kalmak", *kel-* "gelmek", *kör-* "görmek", *u-* "yapabilmek, muktedir olmak", *yorı-* "yürümek" yardımcı fiillerinden önce gelen {-*A*, -*I*, -*U*} zarf-fiil ekleri eylemin tamamlandığını, sürdüğünü, çabucak yapılmasının istendiğini belirttiği gibi eylemi pekiştiren birleşik fiiller de oluşturmaktadırlar (Tekin T. 2000, s. 99-101).

Uygur Türkçesinde, ekin daha çok [-*U*] olarak kullanıldığı görülmektedir; [-*A*] nadiren, [-*I*] ise istisna olarak kullanılır. Bu dönemde de hem zarf-fiil eki olarak hem de birleşik fiil teşkilinde esas fiille yardımcı fiili bağlayan unsur olarak görülmektedir (Gabain 2003, s. 85): *küy-ü tut-* "devamlı korumak", *ḳıl-u alḳ-* "yapıp bitirmek", *ay-u bir-* "bildirmek" (Gabain 2003, s. 90). Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-*yU*] şeklinde gelmektedir: *ikile-yü* "tekrar ederek, ikileyerek", *alta-yu tur* "aldatıp durmak" görülmektedir. [-*p*] zarf-fiili

---

zarf-fiil eklerinin bazen cümlenin asıl fiiliyle eş zamanlı, bazen de ondan hemen önce gerçekleşmiş bir eylemi karşıladıkları yorumlanmaktadır. Uğurlu (1999a); bu eklerle kurulmuş zarf-fiilli parçaların cümlenin asıl fiili ile girdikleri zaman ilişkisinin, ana fiilin (çalışmada "tam fiil") sınır vurgulayış rolüne bağlı olarak değiştiği tespitini yapmaktadır. Uğurlu'nun tespitine göre, asıl fiil "sınır vurgulamayan" bir fiil ise cümlede asıl fiil ile zarf-fiilli parçanın fiili eş zamanlıdır. Asıl fiil "ön sınırı vurgulayan" bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlar ve o devam ederken asıl fiil de başlar ve birlikte sürerler. Asıl fiil "son sınırı vurgulayan" bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlayıp biter, onun bitmesiyle asıl fiil başlar (Uğurlu 1999a). Söz konusu zarf-fiillerin asıl fiille olan zaman ilişkisi hakkındaki görüşler ve eleştirisi için bk. Mustafa Uğurlu, "-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, Ankara 1999a, s. 1181-1187.

77 Tekin, bu zarf-fiil eklerini "Ünlülü Eylem Zarfları" olarak adlandırmaktadır (Tekin 2000, s. 173).

ile en büyük farkı; [-*p*] ekinin zaman bakımından bir öncelik, {-*A*, -*I*, -*U*} eklerinin ise eş zamanlılık bildirmesidir (Gabain 2003, s. 85- 86).

Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde de bu ekler, temel olarak iki görevde kullanılmıştır: a. Zarf-fiil eki olarak; *açabir-* "açıvermek", *azayorı-* "şaşırarak yürümek", *kızabak-* "kızarak bakmak", *külebak-* "gülerek bakmak", *sevebak-* "severek bakmak", *tutabir-* "tutuvermek". b. İsim, edat ve zarf olarak; *adra seçe* "ayırarak seçerek", *ara* "ara, arasında", *erte* "erken, sabah", *kata* "defa, kere", *koşa* "çift", *kölike* "gölge", *oza* "önce evvel", *sevnü küle* "sevinerek, gülerek", *yana* "tekrar, yine" (Hacıeminoğlu 2008, s. 173-174). Ercilasun, hangi fiillerden sonra [-*U*] veya [-*A*] zarf-fiilinin kullanılacağının Karahanlı Türkçesi için belli bir kurala bağlı olmadığını belirtir. [-*A*] zarf-fiil ekinin tek heceli ve ünsüzle biten fiillere, [-*U*] ekinin ise birden fazla heceli fiiller ve ünlüler ile *ḍ*, *l*, *r* gibi ünsüzlerle biten fiillere daha sık geldiğini belirten Ercilasun; bu iki zarf-fiil ekinin [-*Ur*]/[-*Ar*] geniş zaman ekleri ile bağlantılı olduğu izlenimini aktarmaktadır (Ercilasun 2014, s. 235).

Harezm Türkçesinde; zarf-fiil eki olarak, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve kalıplaşmış biçimde edat ve zarf yapılarında görülmektedir. Ekin [-*I*] biçimi, bu sahada yoktur. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-*yU*], ünsüzle bitenlere doğrudan [-*U*] ve [-*A*] şeklinde gelmektedir: *arıġla-yu* KE.235r15, *yıġla-yu* KE.69v12, *ulaş-u* MM.1b8, *bil-ü* MM.10a3, *ḳan aḫıt-a* KE.248v1, *ḳat-a yarlıḳadı* KE.212r8. [-*A*] zarf-fiili daha çok "-ArAk" anlamı vermektedir (Toprak 2005, s. 240-248). Altın Ordu sahasında HŞ'de bu ekler, aynı işlevlerle {-*A*, -*I*, -*U*} biçimlerinde görünmektedir (Hacıeminoğlu 2000, s. 158-160). Altın Ordu yarlık ve bitiklerinde de [-*U*] ve [-*A*] zarf-fiilleri görülmektedir: *anlat-u* A.I.4, *yöri-yü* A.III.11, *yit-e* A.I.11, *anlat-a* A.II.18 (Özyetgin 1996, s. 44).

Kıpçak sahasında CC'de {-*A*, -*I*, -*U*} biçimlerinde ve herhangi bir kurala bağlı olmaksızın gelmektedirler: *aç-a*, *ert-e*, *bas-a*, *degr-i*, *ḳıl-ı*, *yaḳş-ı*, *utr-u* (Gabain 1998, s. 96). Memlûk Kıpçak sahasında [-*A*] zarf-fiil eki, birleşik fiillerde bağlayıcı ek ve kalıplaşmış edatlar yapma işlevleri için yaygın olarak kullanılmıştır: *aşır-a* "fazlasıyla" KV.154, *boġ-a* "sıkıştırarak" İN.54r, *gül-e* "gülerek" TZ.69a, Kİ.156, *aḳ-a tur-* "akıp durmak" MG.94b, *keç-e kör-* "geçivermek" MG.40a, *bas-a* "bundan dolayı, ancak", *kör-e* "göre" (Güner 2013, s. 333-335). [-*U*, -*I*] zarf-fiil ekleri de Kıpçak Türkçesinde yaygın olarak görülür, iki fiili birbirine bağlayarak zarf görevi gördüğü gibi birleşik fiillerde bağlayıcı olarak da kullanılmıştır: *süre-yü* "sürüyerek" MG.33b, *yarlıḳa-yu* "merhamet ederek" İM.197b, *bin-ü* "binerek" Kİ.169, *yaşır-ı* "gizleyerek" CC.31b, *ḳaytar-ı* "dönerek" İM.149b, *anla-yı bil-* "anlayabilmek" MG.17b, *sal-ı ber-* "salıvermek" TA.36b, *oḳu-yu bil-* "okuyabilmek" İM.487b (Güner 2013, s. 343-344).

Eckmann; Çağatay Türkçesinde ünsüzle biten fiil tabanlarına [-*A*] şeklinde gelen zarf-fiil ekini, ünlüyle biten fiiller üzerinde görülen [-*y*] zarf-fiil eki ile aynı saymaktadır. Hatta bu ekin şiirde vezin gereği bazen [-*yU*] şeklinde geldiğini söyler ve şu örnekleri verir: *al-a* "alarak", *kör-e* "görerek", *de-y* "diyerek", *oḳu-y* "okuyarak"; *yıġla-yu* "ağlayarak", *iste-yü* "isteyerek". Eckmann, ünsüzlerden sonra gelen [-*U*] zarf-fiil ekinin ise Çağatay Türkçesinde görülmediğini belirtmektedir (Eckmann 1988, s. 107-108). Çağatay Türkçesinde, [-*A*] ve [-*y*] zarf-fiil ekleriyle oluşturulmuş zarf-fiiller; bir hareketin şeklini gösterir, şimdiki ve geçmiş zaman ifade eder, amaç ve hedef belirtir, asıl hareketin sınırını bildirir, birleşik fiiller oluşturur (Eckmann 1988, s. 108).

Eski Anadolu Türkçesinde {*-(y)A*, *-I*, *-U*} şeklinde görülen bu zarf-fiil ekleri tek heceli fiil tabanlarında daha çok [*-(y)A*], çok heceli fiil tabanlarında [*-(y)U*] şeklinde görünmektedir (Gülsevin 2011, s. 130). [-*A*] zarf-fiili daha çok "-mAk suretiyle, -mAk için, -mAKtan dolayı" ifadelerini verirken günümüz Türkiye Türkçesinde sadece fiil birleşmelerinde kullanılan [-*U*] zarf-fiil eki ise tarz bildiren zarf-fiiller yapmaktadır: *gel-i gid-e* (Mar. 7a.9), *kimi göğüs dög-e kim ṣaçı yol-a* (Hur.2045), *uç-a* (YZ.630), *süri-yü* (Hur. 2901), *iste-yü* (Hüs.354), *çağır-u* (YZ.65) (Akar 2018, s. 198). Ergin; ünlü zarf-fiillerinin gelişme seyri bakımından Batı Türkçesinin [-*A*] ekine yöneldiğini, önceleri [-*I*, -*U*] ekli olan zarf-fiillerin sonradan [-*A*]'ya dönüştüğünü; diğer Türk lehçelerinde ise [-*I*, -*U*] eklerinin tercih edildiğini belirtmektedir (Ergin 2013, s. 321). Eski Osmanlıcada [-*A*] şekli, çoğunlukla iki zarf-fiil yan yana gelip ikileme yaptığında veya edat olduğu zaman kullanılmaktadır (Çağatay 1948b, s. 34).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra sadece [-*A*] şeklinde görülmektedir ve ikilemelerde kullanılır: *ḳızar-a bozar-a*, *oynaş-a oynaş-a*, *tüşün-e taşın-a*. Bu sahada da Çağatay sahasında olduğu gibi ünlüyle biten fiillerden sonra [-*y*] şeklinde kullanıldığı kabul edilmektedir: *ecala-y ecala-y* "heceleye heceleye", *isteme-y isteme-y* "istemeye istemeye", *bekle-y bekle-y* "bekleye bekleye" (Savran 2003, s. 97; Yüksel 2012, s. 862).

Tarihî Kırım Türkçesinde, ünlü zarf-fiillerinden [-*A*] zarf-fiili çok yaygındır. [-*I*] ve [-*U*] çok sınırlı olarak kullanılmıştır; ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-*yU*] şeklinde görülmektedir. {-*A*, -*I*, -*U*} zarf-fiil eklerinin bu sahadaki kullanımı ve işlevleri diğer tarihî sahalarla paralellik göstermektedir.

{-*A*, -*I*, -*U*} zarf-fiil ekleri, TKT'de; zarf-fiil eki olarak, zarf ve edat yapılarında kalıplaşmış olarak, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve zaman eki olarak ([-*A*] zarf-fiili) görev yapmaktadır. [-*I*, -*U*] ekleri bu işlevlerin hepsini göstermez.

a) Zarf-fiil eki olarak kullanımı:

Ünlü zarf-fiil eklerinden yalnızca [-*A*] eki, TKT'de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. Esas fiilin tarzını ve amacını bildirir; "-ArAK" ve "-mAK için" işlevlerini karşılar:

- *bāzīrgānlar vilāyetimizdin* ***aş-a*** *siz ḳarındaşımızġa barur bolsalar* 033/49
- *uluġ ḫazīneñüz milen kelüp ʿādet ve ḳānūndan* ***aş-a*** *riʿāyet ve ḥürmetler milen dīvān-ı humāyūnımızda keltürüp* 105/19
- *siz dostımızġa maʿlūm* ***ḳıl-a*** *işbu muḥabbetlik ḫaṭṭımıznı yazduḳ* 010/23
- *sizden tilek* ***ḳıl-a*** *ḫaṭṭ yazdıḳ* 030/80
- *ilçiñiz taḳı* ***ayt-a*** *barır* 053/81
- *bu ḫaber-i ḫayrımıznı* ***bildir-e*** *taṭıvlıḳ imilen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazılup* 198/11

Bir örnekte [-*A*] eki, tıpkı bugünkü Kırım sahasında olduğu gibi, ikileme yapacak şekilde kullanılmıştır: *biz bunı* ***yaz-a yaz-a*** *uşandıḳ* 121/15.

b) Bağlaç, zarf ve edat yapılarında kullanımı:

Zarf-fiil yapıları şekil ve anlamca donuklaşıp bir sözlük ögesi hâlinde kalıplaşarak sözlükselleşebilmektedirler. Bunun örnekleri özellikle edat yapılarında Eski Türkçe Dönemi'nden beri görülmektedir (Tiken 2004, s. XVII-XX; Öner 2017, s. 424). {-*A*, -*I*, -*U*} zarf-fiil ekleri de kalıplaşmanın sıklıkla görüldüğü eklerdendir. Türk dilinin her döneminde bu eklerdeki kalıplaşmanın örnekleri görülmüştür. Bu eklerden kalıplaşma ile oluşan yeni sözcükler genelde, edat, zarf, bağlaç ya da isim göreviyle kullanılan sözcükler olmaktadır (Korkmaz Z. 2011, s. 57). Bu ekler ile yapılıp kalıplaşmış bazı bağlaç, zarf ve edatlar TKT'de de kullanılmıştır:

- **Bağlaç:**

○ ***bas-a*** "sonra" (< *bas-* "basmak" *-a*): Zarf-fiilden donuklaşarak oluşmuş bir edat olan *basa*, eldeki metinlerde bir örnekte bağlaç olarak kullanılmıştır. *barça tüzünçe bilgenleriñge* ***bas-a*** *min ki şansız ve köplik deşt-i ḳıpçaḳnıñ uluġ pādişāhı* 004/09

○ ***taḳ-ı ~ daḳ-ı ~ daḫ-ı*** "DA bağlacı, dahi, bile" (< *tak-* "eklemek, iliştirmek, birleştirmek" *-ı*): Türkçenin tüm dönem ve sahalarında bağlaç göreviyle kullanılmış olan bu yapı, "ve, de; üstelik, ayrıca; ile; bile; ise; başka; diğer, öbür; artık, bundan sonra; daha çok, yine, tekrar; ilave olarak" gibi ifadeler katmaktadır (Tiken 2004: 60-63):

mektūbıñuzda bizim ṭarafımızdın ***taḳ-ı*** *bir kişimiz toñ͡ga barup elçiñüz milen söyleşmesini murād etüpsiz* 209/12; *ḳoşup könderdik siz* ***daḳ-ı*** *sefer ʿalī atalıḳnı toḳtatmay könderesiz* 194/53, *āl-i ʿos̱mān pādişāhı ḥaẓretleri ziyādeler ile şay ve ḥürmet ḳılup ve kendü ṭaraflarından* ***daḫ-ı*** *nāmeler ile elçi teʿmīn buyurmışlar idi* 290/16

- **Zarf:**

○ ***ḳayt-a*** "geri, tekrar" (< *kayt-* "dönmek" *-a*): *kişilerimizni tip tiri ġāyb itüp bizge* ***ḳayt-a*** *cibermey yoḳ itdiñüz* 053/34

○ ***öt-e*** "öte, uzak, geçmiş, eski" (< *öt-* "geçmek"- *e*): Edat olarak "-den ileri, -den sonra, -ın ötesine" gibi ifaleri karşılayan *öte*, zarf olarak "ileri, uzağa, fazla, aşırı, ziyade" anlamlarını karşılamaktadır (Tiken 2004, s. 39-40). Eldeki metinlerde *beri* edatı ile birlikte zaman zarfı görevinde görülmektedir: ***öt-eden*** *berü miyānede muʿteber olan* 301/20.

○ ***te-yü ~ de-yü ~ di-yü*** "diye, diyerek, demek suretiyle" (< *te-* "söylemek, demek" *-ü*): *bahāsın alup bergeysiz* ***te-yü*** *yarlıġ-ı şerīf bitildi* 003/12, *ʿömr āḫiriġaça oġul oġulġaça dost ve ḳardaş bolġaysiz* ***di-yü*** *ḫaṭṭ bitildi* 105/110.

○ ***tig-i*** "kadar, miktarda, gibi" (< *teg-* "değmek, ulaşmak" *-i*): Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kullanılan bu edat, üzerinde yönelme durumu eki olan isimlerden sonra gelerek "e-kadar" ifadesi taşımaktadır (Tiken 2004, s. 12-14). Eldeki metinlerde ise çekimli fiilden önce gelerek onu miktar yönünden niteleyen bir zarf görevinde kullanılmıştır. Edatın buradaki kullanımı, "gibi" anlamındaki *teg* edatına benzemektedir. Ancak bu edatın kökeni tartışmalıdır. Tiken; *teg* "gibi" edatını *teg*, *tegi*, *tegin* "e-kadar" edatı ile aynı kökten saymaktadır (2004, s. 44). Ancak Demirbilek, *tegi* edatı ile ilgili müstakil çalışmasında isim soylu saydığı *teg* "gibi" edatını "-e kadar" anlamındaki *tegi* edatı ve türevlerinden ayırmaktadır (Demirbilek 2008, s. 98): *ḫan bolġan zamānımızda kile turġan* ***tig-i*** *yibergeysiz* 015/84.

○ ***yaḫş-ı*** "iyice, güzelce" (< *yakış-* "birbirine yaklaşmak, yakın olmak; uygun olmak"*-ı*): *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳutup* ***yaḫş-ı*** *tıñlaġay erdiñüz* 209/33.

○ ***yan-a ~ yin-e*** "yine, yeniden, tekrar" (< *yan-* "dönmek, geri gelmek" *-a*): *mosḳovdan kilgen tonlarımıznı* ***yan-a*** *mosḳovġa ḳaytarıp alıp kitdiler* 015/87, *ṭusnaḳlar alup* ***yin-e*** *yıraḳdın ṭurup culıvlaşdılar* 053/44.

- **Edat:**

○ ***ḳarş-u*** "-e karşı" [< *karış-* "kavga etmek, düşmanlaşmak (Öner 2017, s. 427)"-*u*)]: İlk örneklerine Karahanlı Türkçesinde rastlanan ve Türkçenin daha sonraki her döneminde karşımıza çıkan *karşu* edatı, "-e doğru, -nın karşısında, -nın için, -nın aleyhine" gibi ifadeler verir (Tiken 2004, s. 36): *cümle tüşmānlarımızġa* ***ḳarş-u*** *ikimiz bir bolup birge turarmiz* 008/33.

○ ***kör-e*** "göre" (*kör-* "görmek" -*e*): Yönelme durumundaki isimlerden sonra gelerek ilgi, uygunluk, karşılaştırma, sebep ve bakış açısı ifadeleri verir (Tiken 2004, s. 21): *sizniñ yazularıñuzġa* ***kör-e*** *dostlıḳ işin ferāġat ḳılup* 216/41.

○ ***te-yü ~ de-yü ~ di-yü*** "-dığı için": Çekimli bir fiile kurduğu öbek yapıyı, amaç ifade eden bir durum zarfı olarak ana fiile bağlar (Tiken 2004, s. 16): *adamımız murād nām kimse tenhāda siz ḳardaşımıza lāyıḳsız söz aytdı* ***de-yü*** *alı ḳomışlar* 178/45.

○ ***tigr-ü*** "-e kadar" (< *tegür-* "değdirmek, eriştirmek" -*ü*) (Öner 2017, s. 427): *mart ayına* ***tigr-ü*** *turġaysiz* "kadar" 012/47.

c) Birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanımı:

TKT'de; yeterlilik, süreklilik ve tezlik bildiren birleşik fiillerin yapısı {*-A*, *-I*, *-U*} zarf-fiil eki ile yardımcı fiillerden oluşmaktadır. Bu yapılarda, büyük çoğunlukla [-*A*] zarf-fiili görülmektedir. [-*I*] zarf-fiil eki nadiren, [-*U*] zarf-fiil eki ise birkaç örnekte görülür.

- ***al-a bil****-ürmiz* 002/42
- ***yiber-e alma****-dıḳ* 015/33
- ***bar-a alma****-y* 090/18
- *ḳādir* ***ol-a****mayup* (< *ol-a u-ma-y-up*) 010/18
- *meḥmed giray ḫan zamānında tiyiş* ***al-a tur-****ġan kişilerimiz* 015/85
- ***bol-a ṭur-****ġan ʿādetçe* 216/24
- *bizke ḫıdmet* ***ḳıl-a tur****-ġan uluġ işik aġamızġa* 015/100
- *ḫan bolġan zamānımızda* ***kil-e*** *turġan tigi yibergeysiz* 015/84
- ***yiber-e tur-****ġan bölek ḫazīnesin* 004/36
- *burundın* ***bar-a kel-****gen beylerni* 053/81
- *her sene* ***çıḳ-a kel-****en ḫazīneñüzi* 167/17
- *selefimiz dostlıḳlarınd****a ol-a*** *kel-mişlerdir* 203/30

- *ʿādet üzre **beril-e kel-**gen pādişāhlıḳ yarlıḳaşıñıznı* 269/30
- ***ciber-e kel-**gen virgü* 053/26
- *ḳadīmden **id-e kel-**digiñüz dostlıḳ* 167/14
- *ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında **könderil-e kel-**en her ne ise anı daḫı maʿan köndergeysiz* 160/29
- *bu sözlerdin ṣoñra ṣulḥ ṭarafın riʿāyet **ol-a köril-**mekle* 293/21
- *düşmānlarıñuza düşmān **ol-ı kel-**mişlerdir* 066/10
- *her yıl ḳadīmdin **viril-i kel**-indügi virgümizi* 025/91
- *ölmemiş iken elçi **al-ı ḳo**maḳ lāyıḳ degildi* 178/47
- *ṭav **ṭur-u ḳıl-**ġan çerkesniñ* 245/08
- *ʿahd-nāme **al-ı vir**-üp* 002/38
- *hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız **ḳoy-u bir-**ürge* 033/60

d) Zaman eki olarak kullanımı:

TKT'de; [*-A*] zarf-fiil eki, şimdiki zaman çekiminde de kullanılmıştır. Bu bildirme kipi şekli, üzerine [*-A*] zarf-fiil eki almış bir fiil ile *tur-* yardımcı fiilinin oluşturduğu birleşik fiilin geniş zaman çekimi aracılığıyla yapılmaktadır. Bu birleşik fiil, üzerine şahıs zamirleri alarak çekime girer. Çekimli yapı içindeki *tur-ur* şekli zamanla [*-dUr*, *-dIr*] biçimine daralmıştır.[78] Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994, s. 128; Güner 2013, s. 221), Harezm (Toprak 2005, s. 235) ve Çağatay (Eckmann 1988, s. 136) sahalarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlıoğlu 1989, s. LXX). [*-A*] zarf-fiil ekinin zaman eki olarak kullanımı ve zaman çekimin yapısı için bk. "Şimdiki Zaman Çekimi".

II.2.3.3.1.2. {*-GAç*}

{*-GAç*} zarf-fiil eki, bir hareketin diğer bir hareket tarafından takip edildiğini göstermektedir (Eckmann 1998a, s. 198). Eklendiği fiile "-IncA, -DIğIndA" ifadesi katıp yükleme bağlayarak yüklemin zamanını gösterme işlevi üstlenir. Ek-fiil aracılığıyla adlara bağlandığı örnekler de mevcut olup bu durumda daha çok "-iken" ifadesi kazandırır (Bayraktar 2004, s. 172).

---

[78] *tur-* fiilinin ekleşme ve gramerleşme süreci ile ilgili bk. Öner (2016) ve Ergönenç Akbaba (2013).

Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemi metinlerinde örneğine rastlanmayan ek, Karahanlı Dönemi eserlerinde de tespit edilememiştir. Ek, tarihî Türk dili alanında özellikle Harezm ve Kıpçak sahalarına has karakteristik bir zarf-fiil eki olma özelliğine sahiptir. Harezm sahasında KE'de mevcut olan ek, *Muhabbet-nāme* ve NF'de görülmez: *sürt-geç* KE.105v21 (Eckmann 1998a, s. 198).

Altın Ordu sahasında HŞ'de onbir kez geçen bu ek, iki örnekte "*-dıKçA*" yapısının işlevini karşılamaktadır (Hacıeminoğlu 2000, s. 161). Altın Ordu ve Kazan Hanlığı yarlıklarında az sayıda örneği görülen ek (*ayıt-ġaç* A.IV.18; *yet-keç* Ka.II.6, *tur-ġaç* Ka.II.20) (Özyetgin 1996, s. 110, 131, 132), erken dönem Kırım yarlıklarında da iki örnekte tespit edilmiştir: *var i-geç* K.VI.16 (Özyetgin 1996, s. 121). II. Mehmet Giray Han'ın Aḳ Dervīş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli tarhanlık yarlığında ise ek, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *bu yarlıġımız sözin könile turġaç bu tarḫanımız* "bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız" KY.11/15 (Sıtkı Özkul 2011, s. 154).

Tarihî Kıpçak sahasında *Codex Cumanicus*'ta {*-GAç*} eki seyrektir, çoğunlukla *e-* "imek" fiili üzerinde görülür ve olumsuzu yoktur. Ek, "-ınca, iken, hâlde, rağmen, her ne kadar" gibi anlamlarda kullanılır: *kügürçinley munduz e-geç sen uçmışley yürüp*, *könü e-geç oğlıñ öldi* (Gabain 1998, s. 97). Memlûk Kıpçak sahasında [*-GAç*, *-KAç*] şekillerinin yanında TZ ve KK'de /ş/'li şekiller de görülmektedir. Karamanlıoğlu, bu durumun söz konusu eserlerin imlasından kaynaklandığını belirtmektedir: *güneş bat-ḳaş mindüm* KK.21, *kel-geş* TZ.65b9, *tur-ġaş* KK.21, TZ.75a12, *yetiş-keş* KK.21 (Karamanlıoğlu 1994, s. 1145-146).

Çağatay sahasında da kullanılan [*-GAç*, *-KAç*] eki, anlamı güçlendirmek için bazen "zamān" sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır: *uşbu munācātnı ḳıl-ġaç zamān Rūulemīn yitti* (Eckmann 1998b, s. 236). Çağatay Türkçesinde ekin işlevi, esas fiilin hareketinden hemen önce olan harekete işaret etmesidir: *ol bu sözni eşit-keç oldu hamûş* (Eckmann 1988, s. 111).

Eski Anadolu Türkçesinde fazla örneği bulunmayan ek, {*-IcAK*} eki ile aynı göreve sahip olduğu için fazla kullanılmamıştır. Ek, bu sahada {*-GAç*} biçiminde tonlu olarak görünür ve fiilin hareketinin hemen gerçekleştiğini belirtir: *böyle di-geç ḳırḳ ince bellü ḳız yayıldılar* (DK.90-13), *seni gör-geç utanmaz mı* (Fuzulî) (Akar 2018, s. 197).

Çağdaş Kırım Türkçesinde bu ek, [*-keç*] biçiminde *e-* cevher fiili üzerine gelerek *eken* "iken" edatı gibi kullanılmaktadır: *Şay der e-keç*, *Toplayım der e-keç* (Savran 2003, s. 99).

Tarihî Kırım Türkçesinde seyrek olarak kullanılan ek, tonlu ünsüzle {*-GAç*} biçiminde görülmektedir. Ek, geldiği fiile "-ArAK, -IncA, -DIğIndA" yapılarının işlevlerini katmakta ve zarf-fiille esas fiilin ard arda gerçekleştiğini bildirmektedir. {*-GAç*} ekinin TKT'deki örnekleri şöyledir:

- *ḳırım yurtında ḫan bolġanıñıznı işitip maʿlūmımız **bol-ġaç** ton ḳazaḳlarına ve odamanlarıġa sipāhīmiz afanatıy belaḫinni yiberip ölüm bile ḳorḳıtıp bir daḫı şayḳalarıñız bile deñizge çıḳmaġaysiz ḳırım ülkesine barmaġaysiz dip muḥkem tenbīh etdik* 015/48
- *köpdin köp selām-ı merfūʿ **di-geç** yaḫşımı siz ve ḫoşmı siz dip ḥāliñiz ve ḫāṭrıñız ṣorġanımızdın ṣoñg* 005/05
- *fedor aleksayaviç ḥuẓūrlarıġa köpdin köp selām **ḳıl-ġaç** muḥabbet ve ṭatıv milen nidir ḥāl ve ḫāṭrıñuz yaḫşımısız ve ḫoşmısiz dip ṣorġanımızdın ṣoñra* 253/09
- *yazuçıñız aleksandıra durav ṣaġ ve sālim vilāyetimizge **kil-geç** devlet işigimizge kilürge ve mübarek dīdārımız körerge buyurıp* 015/11
- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız **var-ġaç** ṭutḳusız revān taʿcīl yetiştürülmek içün buyurġay irdiñüz* 113/17

Bir örnekte, {*-GAç*} zarf-fiil ekinin üzerine [*-dın*] çıkma durumu eki ve *sonra* edatı gelmiştir: *siz bey fidere alaksayaviç öz körinişiñüzge alup uluġ riʿāyetler **ḳıl-ġaçdın ṣoñra** nāme-i humāyūn-ı şevket-maḳrūnımıznı taʿẓīm milen oḳutup* 245/28.

II.2.3.3.1.3. {*-GAlI*}

{*-GAlI*} eki, geçmişte başlamış bir eylemin ne zamandan beri yapıldığını yani başlangıç noktasını bildiren zarf-fiiller oluşturmaktadır (Çağatay 1948b, s. 43). Zaman zarfları oluşturan bu eki almış zarf-fiiller, süreklilik kavramı da barındırmaktadır.

Köktürkçe Dönemi'nden itibaren örnekleri görülen {*-GAlI*} zarf-fiil eki, iki işlevi yerine getirmektedir; asıl fiilin amacını bildiren zarf-fiiller yapmak [*yadag yabız boltı tip al-galı kelti* "(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler" BK.D.32] ve asıl fiilin başlangıç noktasını bildiren zarf-fiiller yapmak [*türk bodun kılın-galı türk kağan olor-galı şantuñ balıkka taloy ügüzke tegmiş yok ermiş* "Türk halkı yaratılalı, Türk hakanı tahta oturalı Şantung (Ovası) şehirlerine ve büyük denize kadar gittiği (hiç) olmamış"] (Tekin T. 2000, s. 177-178).

Uygur Türkçesinde genellikle yeterlilik fiillerinde bağlayıcı olarak kullanılmıştır: *umuġ bol-ġalı u-ġaylar* "umut olabilecekler", *öl-geli tur-*

"ölmek üzere olmak". Ek, *bol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanırsa iktidar ifade eder: *uç-ġalı bat-ġalı bolurlar* "uçabilir ve dalabilirler" (Gabain 2003, s. 86).

Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde fazla örneğine rastlanmayan ek, bu sahada eklendiği fiile çoklukla "-mAK için" ifadesi katarak sebep bildirmektedir: *özün suḳlanur sen ajun tirgeli/ölüm suḳlanur kör sini tutġalı* "Sen, dünya malını toplamak için can atarsın; ölüm ise seni yakalamak için can atar." KB.3619, *ḳalı bardın erse tapuġ ḳılġalı* "Eğer ibadet etmek için oraya gittinse..." KB.3214 (Güner 2013, s. 599). Bazı örneklerde ise fiilin başlangıç noktasını bildirmektedir: *saña tuşġalı men taḳı keçmez ay* "Seninle buluşalı henüz bir ay bile geçmedi" KB.5685 (Güner 2013, s. 600).

Harezm sahasında yalnız KE'de görülen bu zarf-fiil eki; esas fiilin amacını bildirmesi dışında, "-DAn beri" ifadesi vererek esas fiilin başlangıcına atıfta bulunur: *sen bizni teŋ͡grilerimizdin aḍırġalı mu keldin* KE.29r14. Ekin bu sahada yuvarlak ünlülü şekli de vardır: *satġalu*, *muŋ͡glaġalu* (Toprak 2005, s. 357-358). Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de ek, [*-alı*] şeklindedir: *şah aytu başladı kim tur yat-alı* HŞ.3004 (Hacıeminoğlu 2000, s. 161).

Kıpçak Türkçesinde [*-GAlI*] ve [*-KAlI*] şeklinde görülen ek, KK'de *beri* edatı ile birlikte geçmektedir: *kelgeli beri körmedüm* KK.42, *yatḳalı beri turmadı* KK.42, *yazġalı beri* KK.42. Eklendiği fiile "-mAK için" ve "-DIğIndAn beri" ifadelerini vermektedir (Güner 2013, s. 339)

Çağatay Türkçesinde [*-GAlI*], tonsuz ünsüzlerden sonra [*-KAlI*] şeklinde karşımıza çıkan ek; asıl hareketin başlama noktasını belirtir, amaç ifade eder ve esas fiilin nesnesini işaret eder: *köŋ͡glüm ḥazīndür dilnevâzım bar-ġalı* "gönül okşayanım gideli beri gönlüm üzüntülüdür" Ub.T.41a2; *ḥûrlar kelür erdiler aŋ͡ga bol-ġalı çaker* "huriler, ona kul olmaya gelirdiler" L.Div.82-4; *bâde-i nâb iç-keli ʿazm eylese* "katıksız şarap içmeye kalkışsa" Küll.R.183b5 (Eckmann 1988, s. 11-112).

Günümüzde Çuvaşça ve Yakutça dışındaki tüm lehçelerde görülen ek, Güneybatı lehçelerinde {*-AlI*} şeklindedir. Diğer lehçelerde ise ekin başındaki /G, K/ sesi genel olarak korunmuştur (Şçerbak 2016, s. 142).

Tarihî Kırım Türkçesinde yalnızca üç örnekte ek, başındaki /G/ sesini korumuş hâlde görülmektedir. Ek, tespit edilen örneklerde "-DIğIndAn beri" işlevini taşıyan zarf-fiiller yapmıştır:

- *mosḳovke **kil-geli** az zamān bolmadı hīç ḫaber almadılar* 015/203
- *ḳırım ḳırım **bol-ġalı** ve mosḳov mosḳov **bol-ġalı** bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yoḳdır* 036/34

II.2.3.3.1.4. [*-IncA*, *-(y)InçA*, *-unça*] / [*-gince*, *-gunça*]

Hem hareket hem de zaman bildiren bu zarf-fiil eki, esas fiilin bildirdiği işin ortaya çıktığı anı gösterir (Ergin 2013, s. 341-342); geldiği fiile "-DIğI zaman, -DIğIndA" işlevlerini katar. Çağatay, ekin işlevinin "belli bir zamana kadar, bir şeyin veya oluşun belli bir zamanda, bir zaman bittikten sonra bazen şu dakikada tespitini" sağlamak olduğunu belirtmektedir (Çağatay 1948b, s. 9). Argunşah, bu ekin {*-GIn*} fiilden isim yapım eki üzerine {*-çA*} eşitlik eki gelmesiyle kalıplaşarak oluştuğunu belirtmektedir (Argunşah-Yüksekkaya Sağol 2013, s. 346). Gabain, bu ekin *-g* isim-fiil eki ile iyelik eki ve eşitlik ekinin birleşiminden oluştuğunu söylemektedir. Ona göre bu ekin nasıl oluştuğu bilinmediğinden sıklıkla {*-GAn*} sıfat-fiilinin eşitlik eki almış hâli olan {*-GAnçA*} ile karıştırılmaktadır (Gabain 1998, s. 97). Gabain, Kumancada çok sık kullanılan bu iki ekin verdiği anlamları şöyle ayırt etmektedir: *-ġınça* "yerine, gibi, göre, müddetçe, -e kadar"; *-ġança* "-dığı gibi" (Gabain 1998, s. 97-98).

Köktürkçe Dönemi'nde {*-GInçA*} şeklinde görülen ek, asıl fiilin işlenmesi için geçecek zaman sınırını belirtir: *topul-gınça* IB.50 (Tekin T. 2000, s. 179). Geldiği fiile "-IncA, -DIğI müddetçe, -IncAyA kadar" ifadeleri veren ek, Eski Türkçe Dönemi'nde isme gelen diğer şekil ekleriyle genişletilebilir: tüke-ginçe+ketegi "tükeninceye kadar" (Gabain 2013, s. 87).

Harezm-Altın Ordu sahasında yuvarlak ve düz ünlülü şekiller de {*-GInçA+*}/{*-GUnçA+*}/{*-KUnçA+*} (Ata 2014, s. 106) şekillerinde karşımıza çıkan ek, yaygın olarak kullanılmıştır (Toprak 2005, s. 355). Hacıeminoğlu, HŞ'de ekin kullanımıyla ilgili iki işlev tespit etmiştir: 1. "-IncA" anlamında; *bolur bil iş başlaġınça düşvār* HŞ.2398, 2. "-cAyA kadar" anlamında; *yügürdüm can birle tapġınça sini* HŞ.1688 (Hacıeminoğlu 2000, s. 161).

Kıpçak sahasında da "-IncA, -IncAyA kadar" ifadelerini taşıyan zarf-fiiller yapan ek, tonsuz ünsüz ve yuvarlak ünlü ile de görülmektedir. Ayrıca ekin baştaki /G, K/ sesini kaybettiği örnekler de vardır: *barġınça* KK.42, *yatḳınça* KK.42, *tökülgünçe* "dökülünce" GT.33b, *buyurġunça* "buyurunca" TB.84, *arınınca* "temizlenince" MS.28a, *kelmeyinçe* "gelmeyince" MG.58b (Karamanlıoğlu 1994, s. 146; Güner 2013, s. 342).

Çağatay Türkçesinde {*-GUnçA*} ve {*-KUnçA*} şeklinde görülen ekin işlevleri konusunda Eckmann'ın tespiti şöyledir: "a. Asıl hareketle aynı zamanda veya asıl hareketin sonunda olan bir olayı belirtmek için kullanılır: *ʿâlem boġunça bu söz bolġusı turur* "dünya oldukça bu söz olacaktır" Z.38b18; b. Bazen asıl fiilin ifade ettiği hareketin kendisine tercih edildiği bir hareketi ifade için kullanılır: *bu sözler degünçe aḳız ḳanımız* "(o), bu sözleri deyinceye kadar kanımızı akıtsın" İsk.209a11 (Eckmann 1988, s. 112-113).

Oğuzca dışındaki diğer tarihî ve çağdaş lehçelerde genellikle başındaki /G/, /K/ seslerini korumuş olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde (Akar 2018, s. 195; Gülsevin 2011, s. 126) ve çağdaş Oğuz sahasında (İlker 1997, s. 152) *{-(y)IncA+}* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Ek, fiillerin zamanını "-e kadar" işleviyle tamamlamaktadır: *ṭañ atınca işbu gice yatmazuz* Süh.2609, *tā ki bunlar ṭoyınca ṭaʿām yiye* YZ.1077, *bırağınca naẓār ṭalbındı cānı* Hüs.1332 (Akar 2018, s. 195).

Çağdaş Kırım Türkçesinde bu ek, kullanılmamaktadır (Savran 2003; Yüksel 2012).

Tarihî Kırım Türkçesinde az sayıdaki örnekte karşımıza çıkan ek, genel olarak Oğuz grubu özelliği göstermekte ve *{-InCA}* şeklinde, başındaki /G/ sesi kaybolmuş olarak geçmektedir:

- *bu zamāna **kel-ince** ṣabr idüp ṭurdıḳ* 025/88
- *āl-i ʿosman ile leyh ḳralı arasında bu zamānġa **kel-ince** vāḳiʿ olan dostlıḳ* 025/51
- *bıranovski uluġ ilçiñiz **kör-ince** ʿahd ḳıldıḳ* 005/73
- *s̱ābit olan niẓām-ı intiẓām-ı vilāyet ve riʿayet içün tedbīr **olın-ınca** bizde olan adamıñuzı közlü nām ḳaṣabamızda alı ḳodıġımıza* 025/80
- *inşāʾāllāh teʿālā bu ṭarafdın ʿömrimiz āḫir **ol-ınça** dostlıḳ ve ḳardaşlıḳdan ṭaymay dostıñuza dost ve tüşmānıñuza tüşmān bolup* 178/36
- *ḳolıñuz altında ʿaskeriñüz ve ton ḳazaḳı ḥarāmizādelerin ẓabṭ idüp ʿömriñüz āḫir **ol-ınça** dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda muḥkem ṭurġay irdiñüz* 178/39
- *iki şāhid bulınmazsa adam ḳatl itmek olmazdır kitābımızdan ṭışarı itmek olmayup öyle olursada ölüm mertebesine **var-ınça** ḥaḳāretler itdirilmişdir* 187/21

Ekin eskicil /G/'li biçimini koruduğu örnekler de vardır:

- *kiş ṣavṣār ṣart **kel-ginçe** ton **bol-ġınça** kiç bolur ḥāẓırda hīç nimerse bolmastur* 012/44
- *uluġ atamız uçmaḳlıḳ ḥācī giray ḫannıñ͡g ḫanlıḳları çaġındın raḥmetlıḳ babamuz devlet giray ḫan ḫanlıḳları zamānıġa **kil-gince** ileḥ ḳralları bolġan zigmut ḳral ve ahust ḳral ḳarındaşlarımız* 005/10

Ek, iki örnekte yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir:

- *inşāʾ āllāh teʿālā cümlemiz şarṭ-nāme* ***yaz-unça*** *dostlıḳda ve muḥabbetlikde bolup her ne türlüg dostlıḳ murād ḳılsañuz dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolurmiz* 274/54
- *ṭarafımızdın çapḳun ve elçiñüz siz dostımızġa varup vāṣıl* ***bol-ġunça*** *beş yıllıḳ ḫazīnemizni muʿtād-ı ḳadīm üzre ḥāżır ḳılup çapḳun ve elçiñüz barġan ṣoñra ṭuṭḳavsız toḫtatmay yibergey erdiñüz* 209/25

{*-InçA*} eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir; olumsuzluk eki {*-mA-*} ile ekin ön sesteki ünlüsünün arasına /y/ bağlantı ünsüzü gelmektedir:

- *her ne vaḳitki mosḳova elçi könderüp barışmaḳ iḳtiżā iderse ḳırıma* ***bildirme-yinçe*** *köndermemeye ʿahd olınmış* 203/17
- *biz daḫı ḫan olup baba yurdına kelüp taḫta cülūs eyledigimizde kendimiz elçi* ***könderme-yinçe*** *ṭarafıñızdan elçi kelmedi böyle dostlıḳ olurmı* 203/28

II.2.3.3.1.5. {*-ken*}

{*-ken*} zarf-fiil eki, zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller yapmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 864-865). Ekin günümüzde kullanılan şekli, Eski Türkçe *er-ür-ken* > *i-ken* > *-ken* şeklinde geliştiği düşünülen biçimdir ve bu zarf-fiil eki, bünyesinde bulunan *i-* (< *er-*) fiili sayesinde hem fiillere hem de isimlere gelebilmektedir (Korkmaz Z. 2014, s. 864-865).

Köktürkçede {*-KAn*} şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiil eki, esas fiilin işlenme zamanını belirtir: *yiğit er-ken* “genç iken” Abakan.8 (Tekin T. 2000, s. 179). Gabain; ekin sadece *er-* yardımcı fiiline geldiğini, onun dışında her zaman isim tabanlarına geldiğini belirterek (Gabain 2003, s. 87) şu örnekleri verir: *aşnu+kan* “önce, eskiden”, *amtı+kan* “şimdilik, hemen şimdi”, *irte+ken* “önce”.

Karahanlı Türkçesinde *er-* fiilinin {*-ken*} zarf-fiil ekini alarak fiillerden ve isimlerden sonra zaman ifadesi taşıyan bir zarf-fiil oluşturduğu görülmektedir: *yigen yil büke teg yir erken açar* “O, her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi yedikçe acıkır” KB 1202, *sen oğlan kiçig erken öldi atañ* “Sen henüz küçük bir çocukken baban öldü” KB 5779, *ol kelür erken kördüm* “Onu gelirken gördüm” DLT I-137 (Güner 2021, s. 586-587).

Harezm Türkçesinde de {*-ken*} zarf-fiil eki, *er-* fiili üzerine gelerek hem isim hem de fiillerle zarf yapıları oluşturmuştur: *ol tirig erken men vezīrlikni almasmen* KE.92r19, *ḳırḳ yaşda erken* KE.193v13, *ol ġār içinde olturur*

erken bir kimerse peydā boldı NF.7-14 (Ata 2014, s. 107). HŞ'de de örnekleri görülen ek, genellikle *ir-* cevher fiili üzerine gelmiştir: *çiçek ir-ken* HŞ.696, *sözle ir-ken* HŞ.4016, *kirmiş ir-ken* HŞ.1884 (Hacıeminoğlu 2000, s. 162).

Ek, Kıpçak Türkçesinde de aynı kullanım ve işleve sahiptir; *er-* fiili ile birlikte fiillere ya da isimlere gelerek zarf yapar: *keçer erken* "geçerken" GT.68a, *ḳılur erken* "yaparken" MG.29b, *oynar erken* "oynarken" MG.76a. Kıpçak sahasında *er-* fiilinin eridiği ve {*-ken*} zarf-fiilinin doğrudan çekimli fiile bağlandığı örnekler de vardır: ç*aparken* "vururken" MG.94b, *başlayorken* TZ.75a, *keteyorken* TZ.75a (Güner 2013, s. 344-345).

Tarihî Kırım Türkçesinde de {*-ken*} zarf-fiil eki, *i-* "imek" fiili üzerine gelerek zarf-fiil yapmakta ve bu yapı, hem isim hem de sıfat-fiillere gelerek zarf yapıları oluşturmaktadır. Bu zarflar genellikle esas fiilin zamanını göstermektedir.

***i-ken* zarf-fiilinin isim üzerine geldiği örnekler:**

- *siz ḳardaşımıznıñ ḳullıġında* ***i-ken*** *merḥūm bolubdır* 015/183
- *iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç bolsun dip capḳun cibermek üstinde* ***i-ken*** *ḫalḳ arasıda bir söz şāyīʿ oldıki* 036/40
- *erdel ḳralı āl-i ʿos̱mān padişāhınıñ reʿāyāsı* ***i-ken*** *raʿiyyetlikden baş çeküp özi* 178/31
- *öz ḥālimizde ṭurıp ḫaber ve āgāhımız yoḳ* ***i-ken*** *özi ḳazaġından adam kelüp vilāyetimiz ḳolumuzdan çıḳdı deyüp imdād ve yardım istedi* 194/17
- *bizim dostımızġa dost ve düşmānımızġa düşmān bol-urġa ʿahdıñız var* ***i-ken*** *lehlü ile barış-ġanıñızda lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü ʿahd idüp ve nāmeñüzde bizge iʿlām ḳıl-dıñuz* 290/22

i-ken zarf-fiilinin sıfat-fiil üzerine geldiği örnekler:

- *bir daḫı kerçi özi ḳazaġı reʿāyāñızdır bize dostlıḳ eyledügi sebeb ile rencīde olınmamaḳ üzre yemīn* ***olın-mış iken*** *şol mertebe tükenmeye az ḳalmış ḳazaḳdan feryād dāyim kelürdi* 203/23
- *her zamān kelen elçileriñüz vire* ***kel-mişler i-ken*** *şimdi kelen elçiñüz eksik berdiler* 178/42
- *hīç bir zamān* ***ölme-miş i-ken*** *elçi alı ḳomaḳ lāyıḳ degildi* 178/47

- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz cibergeydiñüz dip ricā itmişsiz biz taḳı ciberirge* ***buyur-ġan i-ken*** *ḥikmet-i rabbānī ecel irişüp mürd olmaġın* 194/51
- *burun elçiler beri ṭarafḳa çıḳup kelür* ***i-ken*** *süt ṣuyınıñ arġı yaḳasında çuşala nām maḥalde ḳonup oturġanda* 245/20
- *ol tilmaç katl etgen ḥarāmizādeyi ṭutdırmaġa buyurġan ḳullarımızdan ḳaçup özüye* ***var-ır i-ken*** *ḳazaḳ rāst kelüp öldürip cezāsın bulmışdır* 187/17

Bazı örneklerde; *i-* fiilinin kaybolduğu, {*-ken*} zarf-fiil ekinin doğrudan sıfat-fiilin üzerine geldiği görülmektedir:

- *aldırdıġı tatarlar yine ʿaskerimize düşmişdir nūre'd-dīn sulṭān ḳardaşımız ḳazaḳ içinde* ***dur-urken*** *ḥeṭmana elçileriñüz kelüp sulṭāna bir mektūb köndermemişsiz* 203/38
- *üçinci cevābımız bu ki meḥmed girayḫan aġaçamız ḫan olup* ***kel-ürken*** *iki elçiñüz aḳkermana ḳarşu kelmiş* 203/26
- *miḫavski ʿaskerimizi başmaya* ***kel-ürken*** *ḫaber alup ḳarşu çıḳdıḳlarında ʿaẓīm-i cenk olup ʿaskeriñüz bozılmış* 203/39

II.2.3.3.1.6. [*-madın*]

Fiildeki oluşun zamanını ve tarzını bildiren zarf-fiiller oluşturan bu ek, "-mAdAn önce, -mAKsIzIn" ifadelerini taşır. Ek, diğer zarf-fiillerden farklı olarak esas fiile zaman açısından öncelik kazandırır. Esas fiil gerçekleştiğinde {*-mAdIn*} ekini almış zarf-fiilin bildirdiği işin gerçekleşmemiş olması gerekmektedir (Gülsevin 2011, s. 127).

Yapısının nasıl oluştuğuyla ilgili pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Thomsen, Radloff, Bang ve Samoyloviç'e göre, olumsuz bir fiil tabanına fiilden hareket ismi yapan [*-t*] eki gelmiş ve bu yapı üzerine {*+n*} araç durumu ekini alarak genişlemiştir; *ma-t + ın*. Melioranskiy, Radloff'un görüşlerine {*-mA-*} olumsuzluk ekinden sonra bir fiilden isim yapma eki olan [*-t*]'nin getirilemeyeceğinden hareketle karşı çıkmıştır. Deny, eki "*-matın < -ma-tı-n*" şeklinde ayırarak {*-mA*} mastar ekinden sonra mastara olumsuzluk anlamı veren bir [*-tı*] eki ile {*+n*} araç durumu ekinden oluştuğunu düşünmüştür (Korkmaz Z. 1995c, s. 152-153). Z. Korkmaz; eki, "*-madı/-medi < -ma/-me* (olumsuzluk eki) + *-d-* (koruyucu ünsüz) + *-ı/-i* (zarf-fiil eki)" ve "*-madın/-medin < -ma/-me* (olumsuzluk eki) + *-d-* (koruyucu ünsüz) + *n* (zarf-fiil eki)" şeklinde kurmaktadır (Korkmaz Z. 1995c, s. 158). Ergin; ekin yapısında mutlaka bir ayrılma durumu eki olduğunu söyleyerek eki, "*-madan < -ma*

(olumsuzluk eki) + *-ma* (fiilden isim yapma eki) + *dan* (ayrılma durumu eki)" biçiminde çözümlemiştir (Ergin 2013, s. 342).[79] Öner (1999); olumsuzluk bildiren bu zarf-fiil ekini, bir iç içe birleşik cümle yapısına dayandırmaktadır. Ona göre bu zarf-fiil eki, faili teklik 3. kişi olan bir yardımcı cümleden gelişmiştir. {*-mA-*} *olumsuzluk eki* ve {*-tı*} *kalıplaşmış geçmiş zaman ek*inin üzerine, {*-n*} araç durumu eki ile genişleyerek {*-mAtIn*} şeklini almıştır (Öner 1999, s. 837-840). Bu ekin yapısı hakkında T. Tekin de bir görüş belirtmiştir. Tekin, *-mAtI(n)* ekinin; fiilden *-m* ile türetilmiş isimlerden sonra olumsuzluk anlamı taşıyan Altayca **e-* fiiline, örneklerine Halaççada rastladığımız *-tI(n)* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle türetildiğini düşünmektedir (**al-ı-m e-ti-(n)* > Kök. *almatin* "almadan", **udı-m eti* > Kök. *udımatı* "uyumadan" gibi) (Tekin T. 2004, s. 620).

Köktürk ve Uygur Türkçesi sahasında {*-mAtI(n)*} şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiil eki; {*-(y)U*}, {*-(X)p*} ve {*-(X)pAn*} zarf-fiillerinin olumsuz çekiminde kullanılmıştır (Tekin T. 2000, s. 177; Gabain 2003, s. 87) : *almatin* "almadan" KT.D.8-9, *yıramatın* "geçmeden" MÇ.D.10, *kaymatın* "dönmeden" Altınkökl.I.2, *öd yazmatın "*zaman geçmeden" TTV.A.109.

Ek, Karahanlı Türkçesinde {*-mAdIn*} ve {*-mAdI*} şeklinde görülür. Fiilin oluş zamanını ve tarzını bildiren zarf-fiiller yapar ve fiile "-madan önce, -maksızın" ifadelerini katar. Ekin bu sahadaki örnekleri çok fazla değildir: *kesmedin* "kesmeden" KB.1349, *tapunmadın* "hizmette bulunmadan" KB.1353, *kodmadın* "bırakmadan" KB.6443, *tınmadın* "nefes almadan" KB.754, *uḳmadın* "düşünmeden", *eksümedin* "azalmadan" KB.1808; *ayıtmadı* "sorulmadan" KB.1005, *bilmedi* "bilmeden" (Hacıeminoğlu 2008, s. 174; Güner 2021, s. 578-580).

Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de az görülen ek; *bolmadın* HŞ.1957, *tapmadın* HŞ.4347, *kizlemedin* HŞ.676 gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Ek bazı örneklerde [-meyin] şeklindedir: *körmeyin* HŞ.3852, *emgetmeyin* HŞ.3023 (Hacıeminoğlu 2000, s. 161)

{*-mAdIn*} eki, Kıpçak sahasında {*-mAyIn*} şekliyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Eke {*-mIyIn*} olarak da rastlanmaktadır. Ek, bu sahada da [*-A*] ve {*-(X)p*} eklerinin olumsuz çekimlerinde kullanılmıştır: *eyerlemedin* "eyerlemeden" Kİ.169, *külmedin* "gülmeden" Kİ.169, *tuydurmadın* "duyurmadan" MG.74b, *tuymadın* "duymadan" MG.74b (Güner 2013, s. 346).

---

[79] Kononov, Baskakov, Rassadin gibi araştırmacıların görüşleri için bk. Mustafa Öner (1999), "-matı Gerundiumu Hakkında", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ek, Eski Anadolu Türkçesinde {*-mAdIn*} şeklinde görülmekte ve fiilin zaman ve tarzını gösteren zarf-fiiller yapmaktadır: *baḳmadın* Dan.67b8, *ṣoḳmadın* DK.87-8, *açılmadın* Hüs.932 (Akar 2018, s. 196).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi {*-mAdAn*} şeklindedir: *ağlamadan* "ağlamadan", *toḳtamadan* "durmadan", *tüşünmeden* "düşünmeden (Savran 2003, s. 99).

Tarihî Kırım Türkçesinde ek, yalnızca bir örnekte [*-madın*] şeklinde görülmekte ve fiilin tarzını ve zamanını bildiren zarf-fiil yapmaktadır: *saʿādetlü aġaçamız ḥażretleriniñ ʿahd ve yemin bizim daḫı ʿahdımızdır leyh ṭarafından naḳż-ı ʿahd **ol-madın** sebebsiz bizim ṭarafımızdan ʿahdımızı bozmaḳ pādişāhlara düşeçek iş tügildir* 160/21.

II.2.3.3.1.7. {-sA}

{*-sA*} zarf-fiil ekinin eskicil hâli olarak kabul edilen {*-sAr*} eki, Köktürk metinlerinde zarf-fiil eki olarak içinde "şart" kavramı da bulunduran "*-IncA*, *-dIğIndA*, *-dIğI zaman*" işlevlerinde kullanılmıştır (Tekin T. 2000, s. 178-179). Ayrıca Tekin, {*-sAr*} ekini yan cümle kuran bir şart eki olarak tanımlamış ve bu ekin *kül tigin yok er-ser kop öl-teçi ertigiz* "Prens Kül olmasaydı hepiniz ölecek idiniz" (KT K10) cümlesinde olduğu gibi gerçekleşmeyecek, gerçeğe aykırı şart cümlelerinin yan cümlesini oluşturduğunu belirtmiştir (Tekin T. 2000, s. 193-194). Erdal; {*-sAr*} biçimini *bitimli olmayan fiil şekilleri* (the non-finite verb) arasında sayarak onu *-(X)p*, *-(X)pAn*, *-gAlI*, *-A*, *-I*, *-U*, *-yU*, *-mAtI(n)*, *-(X)yXn*, *-gInçA* gibi eklerle birlikte *zarf-fiil* (converb) ve ayrıca *şart* (the conditional) başlıkları altında incelemiştir. Erdal; *{-sAr}* yapısının ne fiil ne de isim çekimi olduğunu, zarf görevinde kullanıldığını söylemektedir. Ekin, erken dönemde kişi kategorisine bağlanmaya başladığını belirten Erdal; ekin, bitimli duruma doğru ilerlediği bilgisini vermektedir (GOT.308-320). Uygur Türkçesinde de ek, {*-sAr*} şeklindedir fakat artık kişi eklerine bağlanmaya başlamış ve şart çekimini oluşturmuştur. {*-sAr*} ekindeki /-r/ sesinin düşmesi, Eski Türkçe Dönemi'nde başlamış ve Orta Türkçe Dönemi'nde tamamlanmıştır. *Kutadgu Bilig*'de şart kipi, artık kurallı olarak {*-sA*} ekiyle yapılmaktadır. Kişi zamirleri veya ekleşmiş kişi zamirleri alarak yardımcı şart cümleleri kurmuştur (Korkmaz Z. 1995a, s. 160). Ek, Orta Türkçe devresinden itibaren dilek kipi anlamını da ifade etmeye başlayarak bağımsız cümleler kurabilmiştir. 13. yüzyılın sonlarından itibarense kip, zamir kökenli kişi ekleri yerine iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenir olmuştur (Korkmaz Z. 1995a, s. 164-165).

Eski Türkçe Dönemi'nde ilk görüldüğü örneklerde zarf-fiil göreviyle kullanılan, sonrasında da cümlelerde şart bildiren yan cümleler kurarak asıl

fiilin zarfı görevini üstlenen {*-sA*} eki, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren kişi eklerini de üzerine alarak belirginleşmeye başlayan bu yan cümle kurma görevi nedeniyle şart kipi eki olarak anılmaya başlamıştır. {*-sA*} ekinin Köktürkçe Dönemi'nde açıkça zarf-fiil olarak kullanılırken kip kategorisine geçmesi ve kişi ekleri alarak çekime girmesi, Türkçede zarf-fiillerin zamanla kipleşmesi olayına bir örnektir (Efendioğlu 2010, s. 14-15).

Zarf-fiil eklerinin zamanla kip eki olarak kullanılır hâle gelmesiyle ilgili örnekler, özellikle Harezm Türkçesi Dönemi'nden itibaren başka zarf-fiil ekleri için de geçerlidir. Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren zarf-fiil eki olarak kullanılan ünlü zarf-fiil eklerinden {*-A*} eki; Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994, s. 128; Güner 2013, s. 221), Harezm (Toprak 2005, s. 235), Çağatay (Eckmann 1988, s. 136) ve az da olsa Eski Anadolu sahalarında şimdiki zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu bildirme kipi şekli, üzerine [*-A*] zarf-fiil eki almış bir fiil ile *tur-* yardımcı fiilinin oluşturduğu birleşik fiilin geniş zaman çekimi aracılığıyla yapılmaktadır. Bu birleşik fiil, üzerine şahıs zamirleri alarak çekime girer. Çekimli yapı içindeki *tur-ur* şekli, zamanla [*-dUr*, *-dIr*] biçimine daralmıştır. Bu çekim, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlıoğlu 1989, s. LXX). Bu çekimin örnekleri TKT'de de görülmektedir, bk. "{*-A*, *-y*} + *dIr* Ekli Şimdiki Zaman Çekimi".

Benzer şekilde, Eski Türkçe Dönemi'nde sadece zarf-fiil eki göreviyle kullanılmış olan {*-(I*, *U)p*} eki (Gabain 2003, s. 84); 13. yüzyılda Harezm Türkçesiyle beraber, zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki ve bildirme kipi göreviyle de kullanılmaya başlamıştır. *Fiil tabanı* + {*-(I*, *U)p*} + *tur-ur* + *kişi eki* şeklinde kurulmuş olan bu kip, öğrenilen geçmiş zaman bildirir ve temel olarak söyleyenin, fiilin yapılıp bittiğini kesin olarak bilmediğini, başkasından öğrendiğini belirtmektedir (KTLG.85). Zarf-fiil kökenli bu bildirme kipi de TKT'de kullanılmıştır, bk. "{*-(I*, *U)p*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi".

Görüldüğü üzere zarf-fiil ekleri; içlerinde, üzerine geldikleri fiilin hareket ve zaman anlamını barındırdıklarından zaman eklerine, esas fiilin yapılış tarzını gösteren birer zarf olduklarından dolayı da kip eklerine yaklaşmaktadırlar. Ergin, fiilin yapılma tarzını göstermeleri bakımından zarf-fiil ekleri ile fiilin yapılma biçimini gösteren kip ekleri arasında bağlantı kurarak zarf-fiil eklerini *hâl kipleri* olarak adlandırmıştır. Ergin'e göre, "hareket kipleri hükümlü hareketleri, hâl kipleri ise hükümsüz hareketleri karşılayan fiil şekilleridir" (Ergin 2013, s. 137-138). Bu ayrım; hareket kiplerinin bitimli fiil, hâl kiplerinin yani zarf-fiil eklerinin de bitimsiz fiil oluşturduğu noktasının altını çizmektedir. {*-sA*} eki de bitimsiz fiiller oluşturan bir zarf-fiil ekidir.

Bu zarf-fiil eki; tarihî süreçte, tıpkı {*-A*} ve {*-(I, U)p*} zarf-fiil ekleri gibi, üzerine kişi ekleri de alarak kip eki gibi kullanılmıştır. Hatta onlardan farklı olarak bitimli fiiller oluşturmamış, yan cümle oluşturan bir zarf-fiil olarak kalmıştır. Bu anlamda, {*-sA*} zarf-fiil eki şart kipi görevinde kullanıldığında "bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek*, *istek* ve *niyete* bağlayan bir tasarlama kipi oluşturur. Öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır" (Korkmaz Z. 2014: 600). Bu nedenle de Gülsevin ve L. Karahan gibi araştırmacılar tarafından kip eki olarak değil, zarf-fiil eki olarak kabul edilmektedir.

Gülsevin; ekin bitimli bir fiil oluşturmaması, dolayısıyla dilek anlamı taşıdığı birkaç özel kullanılış dışında yüklem görevinde kullanılamaması, yüklemin zarfı görevinde olması gerekçeleriyle {*-sA*} ekinin zarf-fiil eki olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Gülsevin 1990). Leylâ Karahan; Gülsevin'in dile getirdiği görüşleri, Türkçenin tarihî dönemleri ve günümüz lehçelerinden konu ile ilgili örnekler vererek desteklemiştir: "Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiiller, *-sA* ekli fiiller hariç, yargı taşır. *-sA* eki, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle bu bakımdan bir uyum içindedir. 'şart, zaman, sebep' fonksiyonlu *-sA* eki ise yargı taşımadığı için grubun uyumlu yapısını bozar. (…) *-IncA* ve *-sa* eki, aynı ek grubu içinde bulunmalıdır. Bu da 'zarf-fiil ekleri' grubudur. Nasıl *-ArAk* eki tarz, *-IncA* zaman bildiren birer zarf-fiil eki iseler *-sA* eki; şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil ekidir. (…) Sonuç olarak *-sA* şart eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır" (Karahan L. 1994, s. 472-474).[80]

---

[80] Gülsevin ve Karahan'ın bu görüşlerine itirazlar da vardır. Develi (1995); söz konusu çalışmalar üzerine kaleme aldığı müstakil makalesinde, Gülsevin ve Karahan'ın görüşlerini kısaca özetledikten sonra, "Her iki yazarın da *-sA*'nın terminolojik değerini tespit ederken bu eki almış fiilin yüklem karşısındaki fonksiyonundan hareket ettiği görülmektedir. Düşünceleri de akla uygun gelmektedir. Şöyle ki: Eğer söz konusu eki almış unsur cümlede zarf görevi görüyorsa ve biz cümlede fiilleri zarflaştıran başka eklere 'zarf fiil' diyorsak aynı fonksiyondaki bu eke niçin zarf-fiil eki demiyelim?" demekte ancak bu görüşü, ekin cümlede üstlendiği tüm işlevleri göz önünde bulundurmamakla eleştirmektedir. Develi; 16-17 yüzyıl Osmanlı Türkçesinden tespit ettiği örnekler üzerinde, -sa morfemini almış fiillerin cümlede üstlendiği görevleri tespit etmiştir: 1. Fail (*Dersaadet'de ne kadar leylek var-ısa helâk olur-ıdı* "Dersaadetteki bütün leylekler ölürdü."); 2. Nesne (*...ve eyittiler ki, Şehriyâr-ı Şitâ elinden her ne gelür-se te'hir itmesün* "... ve dediler ki: "Kış Sultanı elinden geleni geciktirmesin."); 3. Zaman Tamlayıcısı (*Kaçan buhar müctemi' olup hurûc itse med vâki' olur* "Buharlar toplanıp çıktığı zaman med gerçekleşir."); 4. Hâl Tamlayıcısı (*Ammâ yine taraf-ı Sultân'dan fermân olınsa bir a'lâ ma'dendür, bâligan mâ-belâğ ma'den husûlü mümkindür* "Ama yine Padişah (bu hususta) emretse < emretmesi hâlinde

{*-sA*} eki, şart işleviyle cümle içerisinde tam bir yargı bildirmeyen yan cümle görünümüyle tasarlama ekleri içerisinde zarf-fiil eki gibi birleşik cümle kurabilen tek ektir. Demir ve Yılmaz da ekin diğer zaman ve kip

---

> -iyi bir madendir- bol bol maden çıkarılması mümkündür."); 5. Yer tamlayıcısı (*Ne mahalle vâsıl olursa ol rûzgâr ile gidilür* "Ulaştığı yere o rüzgârla gidilir."). Develi, 3. ve 4. görevlerin zarf ya da zarf-fiillerle ilişkilendirilebileceğini ancak diğer işlevlerin zarf ya da zarf-fiillerle ilişkili olmadığını söylemektedir (Develi 1995, s. 91-92). Develi; *-sA* eki ile kurulmuş yapıların bazen sadece bir cümle ögesini karşıladığı, bu sebeple "sadece bir iki fonksiyonundan hareketle 'zarf-fiil' kategorisine sokulamayacağı" görüşünü dile getirmektedir (Develi 1995, s. 94).

"-matı/-meti Gerundiyumu Hakkında" başlıklı makalesinde gerundium terimini "Türkçe gramerde, bir şahsın, bir hareketi yaparken o hareketi yapmak için baş vurduğu, ikinci derecedeki bir hareketi karşılayan, asıl harekete yardım eden *hâl fiilini* adlandırmak üzere kullanılmaktadır." şeklinde tanımlayan Öner (1999), Türkçedeki gerundiyumların genel yapısını 1. *Basit gerundiyumlar* (*-U*, *-A*, *-I*, *-p*), 2. *Birleşik gerundiyumlar* (*-ganda*, *-gança*, *-gaçın*, *-dıkça*, *-dıkta*, *-mazdan*, *-arcasına*, *-ırga*, *-mayınça*, *-maksızın* gibi) ve 3. *Birleşik cümle sentaksı* biçiminde sınıflandırmaktadır. Öner; Birleşik cümle sentaksı yapısını, "Birleşik cümle sentaksı içinde, yardımcı fiillerden veya yardımcı cümleden doğan ve Eski Türkçe devresinde, artık gerundiyum olarak şekillenmiş ekler" şeklinde tanımlamakta ve "*-galı (-galır < kal-?), -pan (< ba?)* ve *-sar (>sa-?)"* ekleri ile çalışmasının ana konusu olan *-matı*/*-meti* ekini bu gerundiyumlar arasında saymaktadır (Öner 1999, s. 833-834). Öner, bu noktada *-sar* gerundiyumu dolayısıyla verdiği dipnotta, "şart ekinin bir gerundiyum eki olduğu konusunda" görüş bildiren Gülsevin ve Karahan'ın çalışmalarını anarak "tasarlama kipi olan ve şahıs çekimine dâhil olan şart şeklinin" gerundiyum olarak kabul edilmesini eleştirmektedir. Öner, bu "fonksiyoncu yaklaşımla, bütün birleşik cümle yapılarında, zarf gibi yer alan yardımcı cümlelerin gerundiyum olduğunu iddia etmek gerekirdi. Hâlbuki gerundiyumun başlıca özelliği olan sahışsızlık (impersonality) bu birleşik cümlelerde söz konusu değildir. Türkçede gerundiyumlar hakkında hususî bir monografi yazan Prof. Dr. Nuri Yüce de *-sa*/*-se* şart ekinin gerundiyum gibi kullanıldığı örneklere daha önce yer vermişti (bk. N. Yüce, *Gerundien im Türkischen -Eine morphologische und syntaktische Untersuchun-*, Mainz 1973, 421. §). Aslında, etü. *-sar*/*-ser* eki de bir gerundiyum olarak tespit edilmiştir (bk. A. N. Kononov, *Grammatika yazıka tyurkskih runiçeskih pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad 1980, 231. §); fakat burada Kononov'un gösterdiği etü. örneklerde, şahıs çekimi yoktur ve gerundiyum gibi kullanılmıştır (*bir todsar açsık ömez sen*; *ol yirgerü barsar türk bodun ölteçi sen* vs.). Nitekim etü.'deki *-sar*/*-ser* gerundiyumunu gösteren aynı yazar, Türkiye Türkçesi gramerinde, gerundiyumlar arasında *-sa*/*-se* ekine yer vermemiş (A. N. Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, Moskva-Leningrad 1956, 966-992. §) ve bunu 'şart kipi' olarak belirtmiştir (bk. *age.*, 493.§; 510.§)" görüşünü aktarmaktadır (Öner 1999: 834). Aynı çalışmada, gerundiyumların şahıs çekimi yapılamayan birer hâl fiili olduğunu hatırlatan Öner; Gülsevin ve Karahan'a yeniden atıfta bulunarak "Türkiye Türkçesinde şart ekinin bir gerundiyum olduğu hakkındaki iddia sahibi yazarlar, *-p* ve *-a*/*-e* gibi bazı gerundiyumların şahıs çekimine girdiğini örnek vermişlerdir; fakat pek çok Türk şivesinde görülen bu durumda, çekime giren *-p* ve *-a*/*-e* gerundiyumları birer 'zarf fiil' eki değil, artık fiil çekimi yapan kiplerdir, zaman ekleridir." demektedir (Öner 1999, s. 838). Anlaşılan o ki Öner, *-sar* ekinin zarf-fiil (gerundiyum) olduğunu kabul etmekte ancak şahıs ekleri ile çekime girmiş ve kip eki işlevi üstlenmiş biçimlerini "şart eki" olarak adlandırmaktadır.

eklerinden farklı şekilde bir zarf-fiil olarak kullanıldığını, ana cümle yüklemi kuramayacağını belirtmişlerdir (Demir-Yılmaz 2003, s. 191).

Ergin de ekin bağımsız bir cümle kuramaması durumuna vurgu yapmaktadır: "Şart kipi en tipik bir tasarlama kipidir. Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez, hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder. Şart şeklinin hiçbir hüküm taşımayan bu karakteriyle bütün fiil kipleri içinde farklı bir durumu vardır. Bütün fiil çekimleri müstakil cümle yapabildikleri hâlde şart şekli şart fonksiyonu ile hükümlü müstakil bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir" (Ergin 2013, s. 309).

Tek şekilli olan bu ekin, dilek ve şart işlevlerinin birbirinden ayrıldığını, dilek işlevindeyken bitimli fiil yani yüklem olabildiğini, şart işlevinde ise yüklem olamadığını hatırlatan Benzer; bu işlevlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer, ekin işlevlerini ayırarak tablolaştırmıştır. Bu tabloya göre, dilek işlevindeki {*-sA*} eki, sadece fiillere gelebilir, basit fiil çekiminde kullanılır ve basit cümleler kurar; şart işlevindeki {-sA} eki ise isimlere de gelebilir, birleşik fiil çekimlerinde kullanılır ve birleşik cümleler kurar. Benzer, bu işlevlerin cümledeki "keşke, bari" gibi zarfların etkisiyle değişebileceğini de eklemektedir (Benzer 2010).

Ekin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Korkmaz, Bang'in görüşünden hareketle {*-sA*} şart ekinin Eski Türkçedeki {*-sAr*} şart ekinin devamı olduğu ve {*-sAr*} ekinin de fiilden ya da isimden istek fiilleri türeten bir {*-sA*} yapım eki (*tapıg+sa-* "hizmet arzusunda olmak"; *ülig-se-* "ölmek istemek") ile {*-r*} geniş zaman ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir (Korkmaz Z. 1995a, s. 164-165). KTLG'de ekin kökeni ile ilgili farklı bir yaklaşım dile getirilmektedir:

> "*-sAr* ekini *saa-* (saymak) fiilinin geniş zaman sıfat-fiiline bağlamak (*saa-r* > *-sAr*) fonetik olarak çok kolaydır; fakat anlam bakımından açıklanması hiç de kolay değildir. *-sAr*, Göktürk anıtlarında tam bir zarf-fiil ekidir; şahıs ekleri alarak henüz bir şart çekimi oluşturmamıştır. Zarf-fiil eki olarak içinde 'şart' kavramı da bulunduran '*-dıkça -dığı sürece*, *-dığı zaman*' ifadelerini taşımaktadır. O hâlde *-sAr* ekinin kökeni için 'zaman' kavramından hareket etmek mümkündür. Bugünkü Türkiye Türkçesinde, 'zaman' kavramıyla ilgili olan *sıra* edatının böyle bir kullanımı vardır: *yumak, açtık sıra dolaşıyor, baktık sıra kızcağızın yüzü kızarıyor.* Bu örneklerde *-tık sıra*, *-tıkça* ekiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te '*sıra*' anlamında *sap-* kelimesi vardır. (…) Eski Uygurcada 'devam etmek' anlamında *sap-* fiili de vardır. *sap* (sıra) ve *sap-* (devam etmek) fiilleri bir **sa-* kökü tasavvur etmeyi mümkün kılar. Elbette bu kökten "sıra" anlamında bir **sa-r* kelimesinin türemiş olması da mümkündür. '*Sıra*' anlamındaki **sar* kelimesiyle tıpkı *aldık sıra*, *açtık sıra* gibi, *alu sar aça sar*

birleşikleri düşünülebilir. Ünlü zarf-fiil ekli kelimeler Gabain'e göre, 'çok nadir olarak, vasıflık, yani isim olarak da görülür.' Bu durumda *al-u sar* gibi bir birleşiği 'alan sıra, aldık sıra' şeklinde manalandırmak mümkündür. *Alu sar*'ın *alsar* şekline dönmesi ise basit bir orta hece ünlüsünün düşmesi olayıdır." (KTLG.693-694)

Çağdaş Kırım Türkçesinde {*-sA*} eki, zarf-fiil eki ve kip eki olarak kullanılmaktadır. Savran; ekin kurduğu kiplerle hüküm bildirmediğini, dolayısıyla yüklem yapamadığını ve zarf-fiil olarak görev yaptığını belirtmektedir: *bersem* "verirsem, verdiğimde", *isteseñ* "istersen, istediğinde", *canı sıḳılsa* "canı sıkılsa, canı sıkıldığında", *aytsaḳ* "söylesek, söylediğimizde", *isteseñiz* "isterseniz, istediğinizde", alıp ketseler "alıp giderlerse, alıp gittiklerinde" (Savran 2003, s. 69). Savran ayrıca ekin özel kullanışlarını da vererek burada {dA} bağlacı ile birlikte cümle başı edatı göreviyle kullanılışlarını örneklendirmiştir: *ḳoḳlatsalar da kâr etmedi*, *yuḳuda olsam da*. Savran ayrıca {*-sA*} ekinin *ol-* fiili ile birlikte {*-GAn*} ve {*-AcAK*} sıfat-fiil ekleri üzerine geldiği durumlarda da edat göreviyle kullanıldığını belirtmektedir: *bilgen olsam da*, *avuştıracak olsa* (Savran 2003, s. 70-71). Yüksel (2012), {*-sA*} ekini yalnızca tasarlama kipleri arasında ve fiillerin birleşik çekiminde şart kipi işleviyle ele almaktadır: *turma-sam* "kalkmasam", *küyme-señ* "yanmasan"; *Sen erte qaytqan ol-sañ*, *anamnı körmege ket* "Sen erkence döndüysen, annemi görmeye git" (Yüksel 2012, s. 854-859).

Eldeki çalışmada da {*-sA*} eki, Eski Türkçe Dönemi'nden beri sürdürdüğü asli görevi olan zarf-fiil eki olarak ele alınmış; çalışmada değerlendirilen diğer zarf-fiil ekleri gibi üstlendiği işlevler açısından sunduğu örnekler sınıflandırılmıştır.

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-sA*} eki, temelde zarf-fiil eki olarak kullanılmakla birlikte oluşturduğu zarf-fiiller çeşitli işlevler edinmişlerdir:

a) Bağlaç ve edat olarak kullanımı:

❖ Tarihî Kırım Türkçesinde; doğrudan *bol-* fiil tabanına gelen {*-sA*} eki, az sayıdaki örnekte {dA} bağlacı göreviyle "bile, dahi" anlamlarında kullanılmıştır.

- *ḳarındaşım ḳalġa devlet giray sulṭān ve nūre'd-dīn ʿaẓamet giray sulṭān ḥaẓretlerin ve oğlım mübārek giray sulṭān ve meḥmed giray sulṭān ḥaẓretlerin ve önge sulṭānlarnı* ***bol-sa*** *barçaların boynumızġa alıp dostıñızġa dost tüşmānıñızġā tüşmān boldıḳ* 015/194
- *siz taḳı bizim ṭışḳarıda özüġa barġança ʿahd-nāmede bolġan sınurımızġa ḫalḳımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına* ***bol-sa*** *incitdirmegey erdiñüz* 253/38

- *öz ṭutsaḳlarıñuz daḫı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe ṣāḥibleri milen almaşıv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşıv ḳılarlar ve moskovda bolġan tatar tutsaḳları* ***bol-sa*** *erkleri milen söyleşgenlerinçe çıḳarlar* 234/36

❖ Tarihî Kırım Türkçesinde; doğrudan *bol-* fiil tabanına gelen {*-sA*} eki, bazı örneklerde {dA} bağlacından sonra gelerek onun anlamını kuvvetlendirmiş, altını çizmiştir. Bu kullanımlarda, bir şart anlamı söz konusu değildir. Aksine, *dA bol-sa+kişi eki* şeklinde karşımıza çıkan bu yapıda *bol-sa+kişi eki* bölümü cümleden çıkarıldığında anlamda, bir miktar güçsüzleşme dışında bir kayıp olmamaktadır.[81]

- *ḳardaşım pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç barça urusnıñ pādişāhı ve köp memleketlerniñ**de bol-sa** ḥükümdārıġa köpdin köp selām ḳılup* 030/08, 033/20, 033/25, 033/34, 033/40, 033/45, 033/70, 033/87, 036/09, 062/08, 105/04, 105/08, 105/36, 121/04, 187/07, 194/07, 209/07, 216/05
- *öz sözleriñüzde muḥkem turġay irdiñüz ve ol manṣıbsız aġalarımızġa**da bol-sa** mundın burun ciberilgen defterçe tiyişler cibergey irdiñüz* 030/108
- *barça yaḫşılarımız bulay deyişdiler bizim**de bol-sa** ḫāṭr-ı şāhānemizġa ḫoş kelmedi* 036/37
- *inşā'āllāh teʿālā kün ilgeri ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ḳardaşlıḳda min uluġ murād giray ḫan ḥaẓretleri**de bol-saḳ** ṭaymay ṭurarmiz* 269/26
- *min uluġ meḥmed girayḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḫaẓretleri**de bol-saḳ** barça söziñüz tıñ͡glap dostlıḳıñuzdan ṭaymay muḥkem ṭurġanmiz* 187/11
- *bu ʿahd ve şarṭımızda men uluġ islām giray ḫan dāme devletihi ḥaẓretleri**de bol-saḳ** muḥkem bolup ṭurġan irdik* 105/17
- *pādişāhnıñ͡g vilāyetinden aşa her ḳayda ciberil-ür bolsalar ve siz ḳarındaşımızġa yetirseler siz ḳarındaşımız**da bol-sañ͡gız** elçilerimizni ve çapḳunlarımıznı ve bāzīrgānlarımıznı tamġasız ve hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız andaġuḳ yiberürge* 033/57

---

[81] Verilen örneklerdeki {dA} bağlacı, çoğu örnekte geldiği kelimeye bitişik yazılmış durumdadır; bunun nedeni, metinlerin Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'daki imlasına sadık kalınmış olmasıdır.

- *biz dostlıḳıñuzda tapılurmiz siz ḳardaşımız**da bol-sañuz** ʿömr āḫiriġaça dostlıḳdan taymay iki yurtnıñ rāḥatlıki içün çalışḳay irdiñüz* 187/12
- *işbu uluġ çapḳunımıznı siz ḳardaşımızġa elli kün bolcal berüp cibergenmiz siz**de bol-sañuz** sözimizde tapulsañuzda tapulmasañuzda bolcalından ozdurmay yine işbu uluġ çapḳunımıznı bizge cibergeysiz* 036/80
- *ḳırımdan ve noġaydan daḫı mosḳova tüşgen tutsaḳları siziñ adamlarıñız**da bol-salar** almaşıva ketürip ṣatarlar irdi* 187/23

Bazı örneklerde, {dA} bağlacının {-*sA*} ekli zarf-fiilden sonra geldiği görülmektedir.

- *ol biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge **bol-sada** dostdur* 033/23
- *bizler uluġ pādişāhnıñ vilāyetlerimizdin aşa ḳayt-ar bol-salar ve eger ġayr pādişāhlardın **bol-sada** siz ḳarındaşımızġa elçiler ve çapġunlar ve bāzārgānlar ciberilgen bolsalar* 033/47

❖ {-*sA*} ekinin {dA} bağlacıyla kuıllanımının bazı örnekleri, Türkyılmaz'ın *şartsızlık işlevi* olarak adlanlandırdığı kullanımı ortaya çıkarmaktadır: "Sen istesen de istemesen de seni seviyorum diyorlar", "Tam tamına anlaşılır olsa da", "Müslüman da olsan, Türk de olsan kâr etmez" (Türkyılmaz 1999, s. 88). Benzer kullanımlar, TKT'de de görülmektedir. Bu örneklerde {-*sA*} ekini almış olan fiilin önünde ya da arkasında {dA} bağlacı bulunmaktadır ve fiilin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi durumunda esas fiil açısından bir şart ortaya çıkmamaktadır. Bu örnekler, Savran'ın çağdaş Kırım Türkçesinde {-*sA*} ekinin {dA} bağlacıyla kullanımında edat görevi üstlendiği durumlar için verdiği örneklerle paralellik göstermektedir.

- *işbu uluġ çapḳunımıznı siz ḳardaşımızġa elli kün bolcal berüp cibergenmiz sizde bolsañuz sözimizde **tapul-sañuzda tapul-masañuzda** bolcalından ozdurmay yine işbu uluġ çapḳunımıznı bizge cibergeysiz* 036/80
- *ḳırım yalılarına taḳı niçe kerre kelüp deñizge yaḳın köylerimizge çıḳup ġafil iken ḫırsızlıḳ milen ṭusnaḳlar alup yine yıraḳdın ṭur-up culıvlaşdılar ve köp ẓarar itdiler **alayda bol-sa** biz ʿahdımızda ṭurup sizge sefer itmedik ve* 053/44
- *ḫazīne ve hedāyāñıznı aldugımızda ötgen ʿādetçe tamām kelmedi biz burungı aġaçalarımız ḳadar dostlıḳ itmedükmi dip ṣorġanımızda*

aẓda bol-sa *budır baḫşīşniñ yüzine baḳılmaz dip ilçiñiz cevāb virdükde* 053/51

- *mundın evvel varġan çapḳunlarımızġa iki kerret aḳçe yarlıḳaşları ola kelmişdir* ***yine de bol-sa*** *iki yarlıḳaş virilmeye buyurġay irdiñüz* 113/26
- *alġan yurtunı yine leyhge vir seniñ milen burınġuday dost ve ḳardaş bolayıḳ dip köndermiş idik* ***söẓde ol-sa*** *bir netīce cevāb ve söz yoḳ* 194/13
- *ḳırım tatarın ve ulu noġay ve küçik noġay ve azaḳ ḫalḳını ẓabṭ u rabṭda ḳuṣūr itdigimiz yoḳdır ve kün* ***ilgeride bol-sa*** *inşāʾāllāh teʿālā ẓabṭ u rabṭda ḳuṣūr olınmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 152/15

❖ {-sA} zarf-fiil eki, *öyle* ve *alay* sözcüklerinden sonra gelen *i-* ve *bol-* fiillerine eklenerek "öyleyse" bağlacı olarak kullanılmıştır.

- *virgü ve hedāyāñuz birle ilçi ve sipāhīñüz kelüp selāmıñuz yetişdirdikde hedāyāñuzıñ ḳānūn-ı ḳadīmden ḳuṣūrı var idi* ***öyle i-sede*** *maḳbūl-ı şāhānemiz olup ilçiñüz ve sipāhīñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp riʿāyet birle vilāyetiñüze yollanmışdır* 066/12
- *siziñ adamlarıñız etgen ḫarāblıḳ bir türlüg vaṣfa kelmezdir bu işler siziñ maʿlūmıñızmıdır bilmiyoruz* ***öyle bol-sa*** *siziñ ḫāṭrıñuz içün azaḳ begin beglikinden ʿazl itdirüp bir yaḫşı kişimizge azaḳ beglikin alup bergenmiz* 274/71
- *hem çın köñ͡gil bile iʿtiḳād ḳılġaysiz dip bildirdik* ***alay bol-sa*** *min uluġ pādişāh ḳırım ḫanı saʿādetlü ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz buyurdumki ṭatıvlıḳ bile yazġan ḫaṭṭımızġa alay inam ḳılġay irdiñiz taḳı bu söyleş-gen sözümizçe* 030/35
- *anda kelenler ve eger bundan varan ʿasker ḳış ziyāde zaḥmet ve meşaḳḳat çekerler* ***alay bol-sada*** *ḳudvetü'l-umerāyü'l-kirām zübdetü'l-küberāyü'l-fiḫām meḥmed şāh bekni ḳardaşları mīrzālar vesāyir ata oġullarından ve yumuş ḳullarımızdan ḳoşup ḫazīneñüzi aldırmaḳ içün almaşıv yerine könderilüp* 145/19

❖ {*-sA*} eki, soru edatlarıyla birlikte kullanıldığında da bağlaç görevini üstlenmektedir. Bu kullanımlarda da bir şart anlamı söz konusu değildir.

- *iki yurt rāḥat bolurını tileymiz ve* ***her nede bol-sa*** *inşā'llāh teʿālā ḥāẓırmiz ġāfil tügilmiz* 071/65

- *ḥażret-i ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālānıñ emr-i şerīfi* ***ne bol-sa*** *żuhūr eter* 290/30
- *uluġ ḫazīnemizi ötgen yıl merḥūm aġaçamız ḫan-ı āʿẓam ḥażretlerine könderilgen defteriñüz üzerine yiberilüp ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen* ***her ne i-se*** *anı daḫı maʿan köndergeysiz* 160/29
- *āḫirġaça her yerde dostına dost ve düşmānına düşmān bolurmiz ve* ***her yerde*** *düşmānımız* ***bol-sa*** *ikevimiz bir bolup turırġa* 033/15
- *iki uluġ ḫazīneni bir yolda yibermek* ***her kez ʿādet bol-masa*** *daḫı siz uluġ ḳardaşımız ḫaṭırasıçün yiberdik* 015/17
- ***her ḳay yerde bol-saḳ*** *dostımızġa dost ve tüşmānımızġa tüşmān bolurmiz* 008/32
- *ḳırım ve noġay ʿaskerinden daḫı cavlay* ***kim ir-se*** *barmastur* 036/86

❖ {*-sA*} zarf-fiil eki, *bar* ve *yoḳ* sözcüklerinden sonra gelen *i-* ve *bol-* fiillerine eklenerek bağlaçlar yapmıştır.

- *imdi her ne söziñüz* ***bar bol-sa*** *nāmeñüzde yazup mübārekşāh mīrzā ḳulımıznı yibergeysiz* 290/35
- *ḫaṭṭıñuzda her ni türlü söziñüz* ***bar bol-sa*** *yazıp könderipsiz* 013/85
- *munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḫuṣūṣında söyletmiş irdik ol sözni siz ḳardaşımıza yetkürmezlermi* ***yoḳ i-se*** *ṭarafıñuzdan taḳayyüd olınmazmıdır* 152/17

b) Kip eki olarak kullanımı:

{*-sA*} zarf-fiil eki; TKT'de, tıpkı {*-A*} ve {*-(I, U)p*} zarf-fiil ekleri gibi, üzerine kişi ekleri alarak kip eki işleviyle de kullanılmıştır. {*-sA*} zarf-fiil eki şart kipi görevinde kullanıldığında "bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek*, *istek* ve *niyete* bağlayan bir tasarlama kipi oluşturur. Öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır" (Korkmaz Z. 2014, s. 600).

Bu ek, hem doğrudan fiil tabanlarına gelerek şart kipi göreviyle kullanılmış (bk. *Şart Kipi*) hem de sıfat-fiil eki ve zaman eki almış fiillere gelerek fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır (bk. "Fiillerde Birleşik Çekim").

II.2.3.3.1.8. *{-[(y)I,U]p}*

Tarihî dönemlerden beri Türkçenin yaygın olarak kullanılan eklerinden olan *{-[(y)I,U]p}* eki, bağlı bulunduğu esas fiilin bildirdiği hareketten biraz önce ya da onunla aynı anda gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılayan zarf-fiiller türetir (Korkmaz Z. 2014, s. 853-854). Çağatay, [*-p*] zarf-fiilinin işlevlerini şöyle tespit eder: "Esas fiille aynı anda olan işi, esas fiilden bir an evvel tamamlanmış işi, ol- yardımcı fiilinin gerundifi bir işin sebebini ifade eder." (Çağatay 1948, s. 27). Çağatay; ekin, yan cümle ile ana cümleyi birbirine bağlayan bir bağ görevinde olduğunu da eklemektedir. *{-[(y)I,U]p}* zarf-fiil eki, bir fiili diğerine bağlar ve bu sırada bağlaç yerine geçerek "ve" bağlacı işleviyle kullanılabileceği gibi, fiilin tarzını bildirmek üzere "-ArAK" ifadesi de katabilir (Bayraktar 2004, s. 139). *{-[(y)I,U]p}* zarf-fiil eki ile oluşturulan zarf-fiilli parçanın asıl fiil ile olan zaman ilişkisi değişkendir. Uğurlu (1999a); bu eklerle kurulmuş zarf-fiilli parçaların cümlenin asıl fiili ile girdikleri zaman ilişkisinin, ana fiilin (Uğurlu 1999a'da "tam fiil") sınır vurgulayış rolüne bağlı olarak değiştiği tespitini yapmaktadır. Uğurlu'nun tespitine göre, asıl fiil "sınır vurgulamayan" bir fiil ise cümlede asıl fiil ile zarf-fiilli parçanın fiili eş zamanlıdır. Asıl fiil "ön sınırı vurgulayan" bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlar ve o devam ederken asıl fiil de başlar ve birlikte sürerler. Asıl fiil "son sınırı vurgulayan" bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlayıp biter, onun bitmesiyle asıl fiil başlar (Uğurlu 1999a).[82]

Ek; çoğu kez, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir "ikame" özelliği göstererek arka arkaya aynı şekle sahip kiplerin tekrarlanmasını önlemek üzere kullanılmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 853). Bu nedenle şahıs ve sayı açısından bağlı olduğu asıl fiilin fonksiyonlarına sahiptir (Gabain 2003, s. 84). Coşkun da *{-(I,U)p}* zarf-fiil eki üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini tarayarak ekin Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkın olduğu sonucuna varmıştır (Coşkun 1999, s. 187). Bu nedenle*{-[(y)I,U]p}* eki; zarf-fiil yapma görevi dışında, fiil kip ve zaman eklerinin yerini tutma özelliği de gösterir.

Ek, Köktürk ve Uygur Türkçesinde zarf-fiil eki görevinde kullanılmıştır ve asıl fiilden önce işlenmiş bir fiili ifade eder (Tekin T. 2000, s. 174). Ünlü ile biten fiil tabanlarına [*-p*] şeklinde, ünsüzle biten fiil tabanlarına çoğunlukla [-Ip], son hecesi yuvarlak ünlülü olanlardan sonra [*-Up*] şeklinde gelir:*başla-p*, *bir-ip*, *ḳod-up* (Gabain 2003, s. 84).

---

[82] Söz konusu zarf-fiilin asıl fiille olan zaman ilişkisi hakkındaki görüşler ve eleştirisi için bk. Mustafa Uğurlu, "-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, Ankara 1999a, s. 1181-1187.

Karahanlı Türkçesinde, hem hâl zarfı yapma hem de bağlama işlevlerinde sıklıkla kullanılan ek; ünlü ile biten fiil tabanlarına [-*p*], ünsüzle biten fiil tabanlarına dudak uyumuna uygun olarak {*-(I,U)p*} şeklinde gelmektedir: *belgüle-p* (KB.792), *sına-p* (KB.4207), *yorı-p* (KB.837), *ḳal-ıp* (DLT.I 205), *ur-up* (DLT.I 202) (Hacıeminoğlu 2008, s. 171-172; Güner 2021, s. 566-570).

Harezm Türkçesi Dönemi'nde de en çok rastlanan zarf-fiil eklerinden olan {*-[(y) I*, *U]p*} eki, hem zarf-fiil eki olarak hem de birleşik fiil yapılarında bağlayıcı olarak görev almıştır (Toprak 2005, s. 337). Bu dönemde ünlü ile biten fiil tabanlarına bağlantı ünlüsü olmadan gelen ek, genellikle dudak uyumuna girer: *bağla-p*, *ti-p*, *oḳı-p*; *ḳaç-ıp*, *ög-üp.* Ayrıca son sesi dudak ünsüzü olan fiil tabanlarına da yuvarlak bağlantı ünlüsü ile bağlanır: *çap-up*, *ew-üp* (Eckmann 1998a, s. 196). Ek ayrıca bu dönemde *-(I*, *U)p+tur(ur)+kişi eki* yapısı içinde, öğrenilen geçmiş zaman eki işlevinde de kullanılmaya başlanmıştır (Eckmann 1998a, s. 206).

Ek, Kıpçak sahasında da en çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir; ayrıca birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve zaman eki işlevleriyle tüm Kıpçak sahalarında kullanılmıştır. CC'de de sıkça görülen ek, zarf göreviyle ve çoğu kez [-*A*] zarf-fiil ekinin işleviyle kullanılmıştır. Ekin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna uyduğu ve uymadığı örnekler vardır: *açıl-up*, *çırmal-up*, *çürüş-ip*, *bol-up*, *yügr-üp*, *al-ıp*, *arzula-p*. Ek, Kumancada olumsuz fiil tabanlarına gelmez; olumsuzu, [-*mA*] olumsuzluk yapım eki almış fiil tabanına [-*y*, -*yın*] ekleri getirilerek yapılır (Gabain 1998, s. 98). Ek, CC'de de çekimli fiillerde kip eki olarak da kullanılmıştır (Gabain 1998, s. 99). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok geniş bir kullanılış alanı olan ek; ünlü ile biten fiillere doğrudan [-*p*] biçimiyle, ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir: *alda-p*, *bas-ıp*, *kör-üp* (Güvenç 2014, s. 559-563). Memlûk Kıpçak sahasında da yaygın olarak kullanılan ek, zarf-fiil görevinde, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve öğrenilen geçmiş zaman eki görevinde kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 1994, s. 147). Ek; bu dönem metinlerinde de genellikle ünlü ile biten fiillere doğrudan [-*p*] biçimiyle, ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir (Güner 2013, s. 347).

Çağatay Türkçesi Dönemi'nde aynı ses düzenini sürdüren ek; ünlü ile biten fiillere doğrudan [-*p*] biçimiyle, ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir: *asra-p* "saklayıp", *de-p* "deyip", *oḳu-p* "okuyup"; *al-ıp* "alıp", *ḳop-up* "çıkıp, yükselip". Ekin olumsuzu, [-*mA*] olumsuzluk yapım eki almış fiil tabanına [-*y*] eki getirilerek yapılır (Eckmann 1988, s. 113-114).

Tüm tarihî Türk lehçelerinde ünlü ile biten fiillere [-*p*] şeklinde gelen bu ek, Batı Türkçesine geçerken yardımcı ünlüsü ile bir bütün olarak algılanmış ve iki sesli hâle gelmiştir (Ergin 2013, s. 340). Bu nedenle ek; Eski Anadolu Türkçesinde, ünlü ile biten sözcüklere -*y* bağlantı ünsüzü ile bağlanmıştır: *yu-yup*. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde ek, yalnızca yuvarlak ünlülü olarak görülür. [-*p*] dudak ünsüzünün etkisiyle bağlantı ünlüsü her zaman yuvarlaktır: *kes-üp*, *yapış-up*, *ilt-üp* (Akar 2018, s. 200). EAT'nin son dönemlerinde ekin dar ünlülü biçimleri de görülmeye başlamıştır (Ergin 2013, s. 341).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de sıkça görülen [-*(I)-p*] eki; cümleleri birbirine bağlama ve birleşik fiillerde bağlayıcı olma görevlerinde, tarihî dönemlerdekine benzer işlevlerde kullanılır (Savran 2003, s. 99). Ekin Çağdaş Kırım sahasında ünlü ile biten fiillere bağlantı ünlüsü olmadan doğrudan [-*p*] olarak ünsüzle bitenlere ise yalnızca düz-dar bağlantı ünlüsü ile bağlandığı görülmektedir: *de-p*, *ağla-p*, *ḳavra-p*; *tüşün-ip*, *sögün-ip*, *yuvun-ıp* (Savran 2003, s. 99). Bu anlamda ek, tarihî Kıpçak sahasındakiyle benzer bir görünüm sergilemektedir.

Tarihî Kırım Türkçesinde ekin, genel olarak önceki tarihî dönemlerdeki seyrini takip ettiği söylenebilir. Metinlerde en sık rastlanan zarf-fiil ekidir. Doğu lehçelerindeki ses düzenini korumakta ve ünlü ile biten fiillere bağlantı ünlüsü olmadan doğrudan [-*p*] olarak gelmektedir: *an͡gla-p* 013/105, *başla-p* 008/71, *cavla-p* 015/64, *di-p* 005/05, *ḥāżırla-p* 012/24, *ḫırsızla-p* 015/113, *izle-p* 014/30, *ṣayla-p* 008/10, *söyle-p* 013/09, *tala-p* 030/92, *tın͡gla-p* 105/109, *tile-p* 015/24, *tirge-p* 004/36, *örte-p* 015/65.

Son dönem metinlerinde, ekin ünlü ile biten fiil tabanlarına bağlantı ünlüsü nedeniyle -*y* bağlantı ünsüzü alarak geldiği de görülmektedir. Ancak bu örnekler oldukça azdır: *bekle-yüp* 113/16, *de-yüp* 121/11, *di-yüp* 274/66, *ṭıñla-yup* 229/13, *yüri-yüp* 203/35. Bu kullanım, açık bir şekilde Oğuz sahasının etkisini göstermektedir.

Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarına bağlantı ünlüsü ile gelmektedir. Bağlantı ünlüsü, dudak uyumu konusunda istikrarsızdır. Dudak uyumuna uygun örnekler yanında; düz-dar ya da düz-geniş ünlülü fiillere yuvarlak ünlü ile geldiği örnekler de oldukça fazladır: *açulan-up* 002/26, *al-up* 015/160, *atlan-up* 010/65, *ayır-up* 234/18, *ayt-up* 002/53, *baş-up* 004/55, *bar-up* 005/16, *barış-up* 020/30, *berkil-üp* 160/16, *bildir-üp* 053/69, *ciberil-üp* 198/20, *çağır-up* 071/55, *çalış-up* 002/35, *çap-up* 005/28, *çıḳ-up* 071/22, *çıḳışdır-up* 003/08, *iç-üp* 036/84, *id-üp* 053/08, *ḳal-up* 105/64, *keç-üp* 194/20, *ḳıl-up* 030/08, *ḳıldır-up* 229/38, *ḳırıl-up* 274/56, *oğurlan-up* 178/48, *olın-up* 105/57, *oḳıd-up* 105/109, *ṣığın-up* 194/27, *taḳdır-up* 105/10, *ṭapıl-up* 053/63, *tart-up* 274/42, *viril-üp* 066/13, *yazıl-up* 062/21, *yiber-üp* 209/18. Ekin fiil tabanının

ünlüsü bunu gerektirmediği hâlde, dudak uyumuna aykırı olarak yuvarlak olarak geldiği örnekler, diğer tüm örneklerden fazladır. Bu durum; ekin, Oğuz sahasında her zaman yuvarlak bağlantı ünlüsü ile kullanılmasının Kırım sahasını da etkilediği izlenimini vermektedir. Ancak bu durum Çağdaş Kırım sahasında değişmiş ve ek, yalnızca düz-dar bağlantı ünlüsü ile fiil tabanına gelmeye başlamıştır.

Benzer şekilde düz-yuvarlak ya da geniş-yuvarlak ünlülü fiillere düz-dar bağlantı ünlüsü ile gelebilmektedir: *bol-ıp* 012/60, *buldur-ıp* 298/11, *buyur-ıp* 105/99, *devşür-ip* 194/15, *öldür-ip* 187/18, *ketür-ip* 187/18, *kiltür-ip* 030/107, *kör-ip* 025/78, *kötür-ip* 121/36, *taptur-ıp* 033/38, *tigür-ip* 015/199, *tut-ıp* 178/12, *ṭur-ıp* 160/32, *tüş-ip* 015/27.

Ekin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna uyduğu örnekler de sıkça karşımıza çıkmaktadır: *al-ıp* 012/91, *aralat-ıp* 015/14, *ayt-ıp* 005/98, *aytıl-ıp* 033/85, *bar-ıp* 030/81, *bil-ip* 071/17, *bol-up* 071/24, *boz-up* 071/16, *buyur-up* 012/110, *ciber-ip* 071/31, *çek-ip* 020/54, *çıḳar-ıp* 020/15, *inan-ıp* 010/84, *işit-ip* 015/19, *ḳaç-ıp* 012/32, 015/157, *ḳaytar-ıp* 033/38, *kel-ip* 005/14, *keltür-üp* 274/19, *ḳıl-ıp* 020/32, *ḳır-ıp* 012/31, *ḳon-up* 160/08, *ḳoş-up* 002/38, *ḳoy-up* 036/65, *könder-ip* 010/60, *oḳut-up* 198/14, *ol-up* 004/56, *oltur-up* 010/58, *öldür-üp* 274/66, *öt-üp* 105/37, *tapdır-ıp* 105/107, *tart-ıp* 015/180, *tur-up* 152/12, *tüşür-üp* 053/40, *ur-up* 198/10, *vir-ip* 015/159, *yaz-ıp* 013/85, *yiber-ip* 012/15.

a) Zarf-fiil eki olarak kullanımı:

{-[(y)I,U]p} eki TKT'de, zarf-fiiller yapmakta ve esas fiilinin yapılış tarzını nitelemektedir. Ayrıca bağlı olduğu esas fiilden önce gerçekleşmiş bir hareketi göstermek için kullanılmıştır. Bu tür cümlelerde, genellikle esas fiildeki kipin tekrarını önlemek üzere kullanılmış ve yan cümlelerle esas cümleler arasında bağlayıcı olmuştur:

- *deñizke* ***çıḳ-ıp*** *kemilerni* ***tala-p*** *... ziyān żarar ḳılurlarmı* 015/110
- *şuşbu ḫaṭṭımıznı yaḫşı* ***tın͡gla-p*** *yaḫşı* ***an͡gla-p*** *cevāb yazġaysiz* 015/106
- *kişileriñüz* ***cavla-p çap-ıp*** *kelseler* 008/52
- *ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem bey miḫayla fidaraviç ḥażretleri bizge elçi* ***ciber-ip*** *elçisi bile ḫaṭṭ* ***yaz-ıp*** *ḫaṭṭında bulay dipdir* 036/31
- *taḳı bizüm milen uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça dost ve ḳardaş bolmaḳ murādıñuz bol-a iki yıllıḳ ḫazīnemiz tedārik* ***id-üp çıḳar-ıp*** *vaʿde* ***ber-üp*** *ḫurremşāh mīrzā ḳulumıznı revān-ı taʿcīl* ***ḳaytar-ıp*** *yibergey irdiñüz* 105/48

- *elçiñüzni dīvān-ı humāyūnımızġa* ***al-up*** *dostlıḳ sebebli padişāhāne iʿtimād ve altun bayṣalı şarṭ-nāme* ***ber-ip*** *yiberirmiz* 216/37
- *ḳırımġa yiberilgen uluġ ḫazīne ve bölekleriñüz* ***kel-üp*** *dīvān-ı humāyūn-ı maʿdelet-i ʿunvānımızda aldımızdan* ***ötker-ip*** *teslīm* ***ḳıl-up*** *min uluġ meḥmed girayḫan dam-ı nuṣrete ilā yevmü'l mīzān ḥaẓretleride bolsaḳ uluġ ḫazīneñüz maḳbūl* ***tut-ıp*** *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳıñuzda muḥkem* ***ṭur-ıp*** *ḳuşçı ve ʿarabaçılarıñuzı çapḳunımız şahbāz birlen* ***ḳaytar-up*** *mosḳovġa yiberdik* 178/10
- *siz ḳardaşımızdan ricā* ***id-üp*** *yaz-dıḳdı ḫāṭrımız* ***kör-üp*** *könderdiñüz* 139/42
- *varan iki ḳadırġasına* ***coluḳ-up*** *köp cenkler* ***ol-up*** *iki şayḳaları* ***alın-up*** *bu ḳadar ḳazaḳları* ***ḳırıl-up bozıl-up*** *kiderler* 105/35
- ***barış-up*** *rehinlerin* ***al-up*** *mābeynlerde bu ḳadar ʿahd ve yemin* ***ol-up*** *ʿavdet* ***id-üp*** *ḳırıma kel-dikden ṣoñra mosḳov ʿaskeri özi ḳazaḳı ile* ***berkil-üp*** *leyh üzerine* ***yüri-yüp*** *bu ṭarafdan daḫı ʿasker ve yardım ṭaleb* ***id-üp*** *elçi könderdiler* 160/16
- ***al-ıp*** *biz pādişāhġa kiltürseler bizde bolsaḳ uluġ pādişāh ol kişilerimizniñ ḥaḳlarından kilürge ve kiltürgen esīrlerini ve alġan mallarını* ***taptur-ıp*** *siz ḳarındaşımızġa bilüsiz* ***ḳaytar-ıp*** *birürge* 033/38

{-[(y)I,U]p} zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da gelebilmektedir. Ancak bu durumda olumsuzluk yapım eki {*-mA-*} ekinin ünlüsü ile ekin bağlantı ünlüsü arasına /*-y*/ bağlantı ünsüzü girmektedir. Ek, olumsuz fiil tabanlarına -bir örnek (*berme-yip* 105/94) hariç- {*-yUp*} şeklinde yuvarlak ünlülü olarak gelmiştir:

- *ʿahdıñuzda* ***durma-yup*** *ton ḳazaḳlarından bir miḳdār şayḳaya icāzet virüp deryāya çıḳardıñız* 121/45
- *bu ilçiñüz kelgende ḳalpaġın* ***çıḳarma-yup*** *baş* ***urma-yup*** *buyuruġımızda bolġan ḳullarımız küç milen ḳalpakların alup baş urdurdılar* 121/09
- *kün ilgeride bulay zamānın* ***ozdırma-yup*** *çapḳunı vaḳti ve zamānı ile kelürge buyurġaysiz* 145/25
- *mezbūrnı* ***ṭoḳtatma-yup*** *bar söziñizni aytup bir kün burun ḳaytarmaḳ kerek idiñiz* 299/16
- *vilāyetinden çıḳan ḫırsızı ẓabṭ* ***itme-yüp*** *ʿöẕür itmek pādişāhlıġa lāyıḳ iş degildir* 178/26

- *ton ḳazaġı ve ḳalmuġı kelüp ḳuban tatarından aldıḳları adam ve atların āṣlā* ***virme-yüp*** *varan adamlarımızı söz ile könderiyorlar* 298/11
- *hemān elçimizni* ***eglendirme-yüp*** *ve nāmeñüz milen siz uluġ ḳrallar ḳardaşlarımızdın elçiñüzni ḳoşup yibergeysiz* 293/33
- *bunıñ kibi dostlıġa mānıʿ işlerge rıżā* ***kösterme-yüp*** *ḫarāmizāde ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳından kelmek kerekdir* 274/79

b) Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı[83]

{-[(y)I,U]p} eki; TKT'de, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çağatay, [*-p*] zarf-fiil ekinin yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturmasıyla ilgili olarak "Mazi gerundifi diğer bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte bir mâna gibi ifade eden mürekkep fiil olur yani fiilin biri gerundif şeklindedir ve ikinci fiile zarf gibi gelir: *sel olup girüp geldim*. *ol-* yardımcı fiilinin *-p* gerundifi, bir işin sebebini, bir şeyle mukayeseyi, bir işin tarzını ifade eder: *ġalip ol-up helak kıldılar.*" demektedir (Çağatay 1948, s. 28).

Eckmann, ekin Harezm Türkçesinde fiil terkiplerinin ilk parçası olarak görev yaptığını söylemekte ve *alıp kel-* "alıp gelmek", *alıp bar-* "alıp varmak, götürmek", *alıp ḳal-* "alıp kalmak, tutmak, muhafaza etmek", *oḳup tüket-* "okuyup bitirmek", *yıġıp tur-* "devamlı geri durmak", *tirip ḳoḍ-* "derleyip koymak" örneklerini vermektedir (Eckmann 1998a, s. 196).

{-[(y)I,U]p} eki, TKT'de süreklilik bildiren tasvirî fiiller yapmakta kullanılmaktadır. Bu yapılar, üzerine *{-[(y)I,U]p}* ekini alan asıl fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır. Yalnızca bir örnekte, yardımcı fiil olarak *kal-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

- ***al-ıp ḳal****-ġan irdik* 025/81
- *çapḳunımıznıñ kelürine* ***baġ-ıp tur-****ġan irdik* 012/26
- *kelecek söziñüzke* ***baḳ-ıp tur-****ur irdik* 025/68
- *siz ḳardaşımız bile bol-ġan ʿahd ve peymānımızġa bütün* ***bol-ıp tur-****ġanımız sebebli* 013/07
- *mādām ki ḳırım yurtında ḫan* ***bol-ıp tur-****ġaymiz* 015/195
- *ʿahd-ı şarṭımda dāim* ***bol-ıp tur-****dım* 025/32

---

83 Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. "İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller".

- *öz sözimizde ve ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymānımızda bütün* ***bol-ıp tur-****armiz* 036/59
- *barça ileḥ memleketi on eki yıl çaḳlı ḳralsız ve pādişāhsız* ***ḳal-ıp tur-****ġanda* 005/21
- *saʿādetlü pādişāh ḥaẓretleriniñ dostına dost tüşmānına [...]* ***bol-up tur-****ġay ve hīç muḥālefet itmegeysiz* 010/43
- *burunġı ānt itgen āntımızça ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymānımızġa bütün* ***bol-up tur-****ġanımız içün* 012/23
- *ʿömr āḫiriġaça dostıñuza dost tüşmānıñuza tüşmān* ***ol-up tur-****dım* 025/95
- *her yerde düşmānımız bolsa ikevimiz bir* ***bol-up tur-****ırġa* 033/15

Zarf-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları (Korkmaz Z. 2014, s. 841), bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. *{-(I, U)p}* zarf-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır. Metinlerde, bu yönde tek örneğe rastlanmıştır: *orta yoldın* ***oz-up i-di*** 002/26.

c) Zaman eki olarak kullanımı:

{-(I, U)p} eki; zarf-fiil yapma işlevi dışında [*-dIr*], [*-dUr*] (< *tur-ur*)[84] eki ile birlikte öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmaktadır. Eski Türkçe Dönemi'nde sadece zarf-fiil eki göreviyle kullanılmış olan *{-(I, U)p}* eki (Gabain 2003, s. 84), 13. yüzyılda Harezm Türkçesiyle beraber zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. "*{-(I, U)p}* Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi".

II.2.3.3.1.9. {*-y*} Zarf-Fiil Eki

Geldiği fiile "-ArAk, -DIğInda" işlevlerini katarak zarf-fiiller yapan *{-y}* eki, genellikle *{-A, -I, -U}* zarf-fiil ekleri ile birlikte anılmıştır (Karamanlıoğlu 1994, s. 145; Eckmann 1988b, s. 107; Tanç 2005, s. 104). Bu ekler; Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde yönelme, girişme, başlama bildiren fiillerden önce kullanıldığında "-mAyA" yapısının işlevini karşılar (Tanç

[84] *tur-* fiilinin ekleşme ve gramerleşme süreci ile ilgili bk. Öner 2016 ve Ergönenç Akbaba 2013. *{-(I, U)p}* zarf-fiil ekinin tarihî Kıpçak sahasındaki görünümleri ve zaman eki olarak kullanımı ile ilgili bk. Öner 2019b.

2005, s. 104-104). {*-A*, *-I*, *-U*} ünlü zarf-fiil ekleri, ünsüzle biten fiil tabanları üzerine gelirken {*-y*} zarf-fiil eki ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmektedir; bu ekler, hemen hemen aynı anlam ve görevde kullanılmışlardır.

{*-y*} zarf-fiili; 13. yüzyıldan sonra ilk olarak Harezm sahasında ortaya çıkmış, Kıpçak ve Çağatay sahalarında da varlığını sürdürmüştür (Ata 2014, s. 106; Karamanlıoğlu 1994, s. 145; Eckmann 1988b, s. 107). Tanç, {*-y*} zarf-fiil ekinin {*-A*, *-I*, *-U*} zarf-fiil eklerinin kullanımdan düşüp görevini yardımcı ses olan /y/ sesine devretmesi ile oluştuğunu düşünmektedir (Tanç 2005, s. 104). Karamanlıoğlu da Kıpçak Türkçesi için verdiği tek örnekte (*yıla-y yıla-y ketti* "ağlayarak gitti" TZ.75b) *yıla-y yıla-y* ikilmesini [*-I*] ünlü zarf-fiilinin örneği saymış ve örneği < *yılayı* şeklinden getirmiştir (Karamanlıoğlu 1994, s. 145).

Harezm Türkçesi eserlerinden KE'de {*-y*} zarf-fiil ekinin esas fiilin tarzını bildiren zarf-fiiller yaptığı ayrıca birleşik fiil yapılarında bağlayıcı olarak kullanıldığı görülmektedir: *sewünçile-y bar-* KE.105r5, *yöri-y başla-* KE.196r15, *oḳu-y al-* KE.102v21 (Ata 2014, s. 106).

Kıpçak sahasında, CC, GT ve TZ'de örnekleri görülen {*-y*} eki; "-ArAK" ifadesi taşıyan zarf-fiiller yapmıştır: *açma-y* "açmayarak" CC.76a, *oyna-y* "oynayarak" GT.149, *sözle-y* "söyleyerek" GT.157a, *tile-y* "isteyerek" CC.69a, *yıla-y yıla-y* "ağlaya ağlaya" TZ.75b (Güner 2013, s. 349).

Çağatay Türkçesinde de {*-A*, *-I*, *-U*} zarf- fiil ekleri ile benzer görevde, ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra kullanılmıştır. Olumlu fiil tabanlarında "-ArAK", olumsuz fiil tabanlarında "-mAdAn" ifadesi verir: *oḳu-y* "okuyarak", *alma-y* "almadan". Ek, bu sahada; bir hareketin şeklini göstermek, zaman ifade etmek, amaç ve hedef belirtmek, asıl hareketin sınırını bildirmek ve birleşik fiil yapmak için kullanılmaktadır (Eckmann 1988, s. 107-109).

Çağdaş Kırım Türkçesinde [*-y*] zarf-fiil eki, Kıpçak ve Çağatay sahasında olduğu gibi ünlüyle biten fiillerden sonra gelmektedir ve [*-A*] ünlü zarf-fiilinin anlam ve görevinde kullanılmaktadır: *ecala-y ecala-y* "heceleye heceleye", *isteme-y isteme-y* "istemeye istemeye", *bekle-y bekle-y* "bekleye bekleye" (Savran 2003, s. 97; Yüksel 2012, s. 862).

Tarihî Kırım Türkçesinde de tarihî sahayla paralel bir şekilde kullanıldığı görülen {*-y*} zarf-fiil eki; ünlü ile biten fiil tabanlarına gelerek olumlu fiil tabanlarından sonra "-ArAk, -DIğInda, -mAK için, -mAyA", olumsuz fiil tabanlarından sonra "-mAdAn" ifadelerini vermektedir. Olumsuz fiil tabanlarındaki kullanımı, {*-A*, *-I*, *-U*} ekleriyle yapılan zarf- fiillerin de olumsuzunu karşılamaktadır.

TKT'de, {*-y*} eki; zarf-fiil eki olarak, birleşik fiillerde isim unsuru olarak ve şimdiki zaman eki olarak görev yapmaktadır.

a) Zarf-fiil eki olarak kullanımı:

{*-y*} eki, TKT'de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. Esas fiilin tarzını ve amacını bildirir; "-ArAK, -DIğInda, -mAK için, -mAyA" ifadelerini verir:

- *ilçimiz ḳutlu şāh beyni ḳadīmī virgü ve hedāyāmız milen tiz cibermegiñüzni* ***tile-y*** *iki yıldan artuḳ ṣabr iyledik* 053/47
- *anlardan siziñ memleketleriñuzġa ve köy kentleriñuzġa żarar ve ziyān bolmaḳ iḥtimāli imestür ve ḳırım ve noġay ʿaskerinden daḫı* ***cavla-y*** *kim irse barmastur* 036/86
- *āl-i ʿos̱mān pādişāhı cibergen ilçini o razdor digen kermanıñuzda ṭutup şimdige degin cibermey ṭutġanlarnıñ sebebin* ***ṣora-y*** *köp söz yazġan irdik* 090/22
- *taḳı barça noġay ʿaskeri birle il-i vilāyetiñüzge* ***cavla-y*** *bar-ıp* ***cayla-y*** *kezüp* ***ḳışla-y*** *yürüp hem ümmet-i muḥammede hem pādişāhım ḥażretleriġa ḫıdmet ḳılup* 010/46

{*-y*} zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir. {*-y*} zarf-fiil ekinin olumsuzluk eki {*-mA-*} ile birlikte kullanıldığı bu şekil, bazı kaynaklarda ayrı bir ek olarak ele alınmış ve olumsuz zarf-fiil eki olarak adlandırılmıştır.[85] {*-y*} zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanları üzerine geldiğinde "-ArAk" ve "-mAdAn" ifadelerini vermektedir:

- *ḳaplān aġadan ve yoldaşlarından vilāyetiñizge alup kitgen esīrlerniñ aḳçeleri* ***berilme-y*** *ḳalupdır* 274/43
- *öz memleketiñiz içinde kişilerimizni tip tiri ġāyb itüp bizge ḳayta* ***ciberme-y*** *yoḳ itdiñüz* 053/34
- *eger ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznıñ͡g barçasın özü ṣuyından* ***çıḳma-y*** *ve* ***çıḳarma-y*** *żabṭ ve tirgev ḳılmas bolsañız* 005/75
- *hīç raḥīm* ***itme-y*** *öltürüp* 071/16
- *ahust ḳral fevt olduḳda ileḫ memleketiġa ḳral bolur oġul* ***ḳalma-y*** *ileḫ memleketi on iki yıl ḳralsız bolup* 004/19
- *her yıl dostlıġıçün vaḳit ve zamānından bir kün* ***keçikdirme-y*** *on beş miñ altun naḳid ve on beş miñ altunlıḳ ve kürk vesāyir ṭoḳuzlama hedāyā ve virgüleriñüzni bi't-tamām cibermek şarṭıyla* 053/60
- *ḳıristiyan voyvodaları ve panları ve kerman beylikleri ḫırsuz ve ḥarāmī bolġan ḳıristiyan ḳazaḳların* ***tirgeme-y*** *ve żabṭ* ***ḳılma-y*** *azıḳ*

85 bk. Eckmann 1988, s. 116; "-may/mey ve -mayın/-meyin gerundiumu (olumsuz gerundium)".

ve kemiler virüp ọ̈zü ṣuyıġa yiberüp tatarnıñ̂ ṭavarcısın ve ṭavarın alġanlarındın ṣoñ̂ 005/23

- *bir ḳazaḳ ọ̈zü ṣuyında* ***ḳoma-y*** *çıḳarġaysen yaḫşı yasaḳ ve tirgev itgeysen* 005/60
- *bāzergānlar* ***ḳorḳma-y*** *ve* ***üşenme-y*** *emīn varup amān kilgeyler* 004/53
- *ḳazaḳlarıñızdan ṭavarcılarımızke ẓarar ve ziyān* ***olma-y*** *ọ̈zü ṣuyındın çıḳarır bolsañız* 005/78
- *bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalıḳnı* ***toḳtatma-y*** *könderesiz* 194/48

b) Birleşik fiillerde isim unsuru olarak kullanımı:[86]

{-[(y)I,U]p} ve *{-A, -I, -U}* zarf-fiil ekleri gibi *{-y}* eki de iki fiili birbirine bağlama, aralarında türlü ilişkiler kurma amacıyla birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanılmıştır. Bu zarf fiil ekini alan fiil, esas fiili tarz yönünden niteleyerek iki fiil arasında ilişki kurmaktadır: *ḳardaşlıḳ yoldaşlıḳ ve hem dostlıḳ id-üp* ***yiberme-y bol-****maġaysiz* 012/65, *iki ḫazīneni tilekimizçe* ***yiberme-y bol-****maġaysiz* 012/123, ***körkiẓme-y bol-****maġaysiz* 012/117.

Zarf-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. *{-y}* zarf-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *her yıl sayın tiyişlerin hem* ***yarlıḳġa-y ir-****diñiz* 015/179.

{-y} zarf-fiil ekinin olumsuz fiil tabanları üzerine gelerek süreklilik anlamı veren fiiller oluşturduğu da görülmektedir: *aḳın* ***ḳılma-y tur-****ur irdiler* 005/16, *ḫaber* ***kelme-y tur-****maġay irdi* 071/45, *ʿahdımızdan* ***ṭayma-y tur-****ġan irdik* 015/78, *ḳıyāmetġaça* ***ṭayma-y tur-****ġaysiz* 010/42, *ʿömr-i āḫirġaça* ***ṭayma-y tur****-ġaysiz* 015/77.

c) Zaman eki olarak kullanımı:

TKT'de; ünlü ile biten fiil tabanlarında, [*-y*] zarf-fiil ekinin üzerine [*-dUr*, *-dIr*] (< *tur-ur*)[87] eki ve şahıs zamirleri getirilerek şimdiki zaman çekimi

[86] Eldeki çalışmanın "birleşik fiil" ile ilgili yaklaşım ve kabulü konusunda ayrıntılı bilgi ve alan yazınındaki ilgili tartışmalar için bk. "İkinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller, 3. Birleşik Yapıdaki Fiiller".

[87] *tur-* fiilinin ekleşme ve gramerleşme süreci ile ilgili bk. Öner 2016 ve Ergönenç Akbaba 2013.

yapılmaktadır. Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994, s. 128; Güner 2013, s. 221), Harezm (Toprak 2005, s. 235) ve Çağatay (Eckmann 1988, s. 136) sahalarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlıoğlu 1989, s. LXX). İncelenen TKT metinlerinde, üç örnekte bu yapının olumsuz fiil tabanları üzerinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanıldığı görülmektedir. [-*y*] zarf-fiil ekinin zaman eki olarak kullanımı için bk. "Şimdiki Zaman Çekimi; Olumsuz Fiil Tabanlarının {-*y*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi".

II.2.3.3.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

Birleşik zarf-fiil eki kavramı, Gürer Gülsevin tarafından "aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılar" şeklinde tanımlanmıştır (Gülsevin 2001, s. 127).[88] Gülsevin, *Arkadaşın da gel-diğinde sinemaya gidebiliriz.* cümlesinde geçen *-dIğIndA* yapısındaki üç ayrı ekin bir araya geldiklerinde kendi işlevlerini terk ederek yepyeni bir görev kazandıklarını; burada artık sıfat-fiil, iyelik ya da bulunma hâlinin söz konusu olmadığını belirtmektedir. Bu birleşmede, eklendikleri fiili geçici zarf yapmış birleşik bir dil bilgisi yapısı söz konusudur. (Gülsevin 2001, s. 127). Türkiye Türkçesinin *-(y)A*, *-(y)AlI* , *-(y)ArAk*, *-(y)Inca*, *-(y)Ip*, *-ken*, *-mAdAn* eklerini asli zarf-fiil ekleri sayan Gülsevin; *-DIK+çA*, *-mIş+çA*, *-(y)AsI+yA*, *-DIK+iyelik+cA*, *-DIK+iyelik+A*, *-DIK+iyelik+dA*, *-(y)AcAK+çAsInA*, *-(mIş)+çAsInA*, *-(I)yor+cAsInA*, *-(y)cAk+iyelik+dan başka*, *-DIK+iyelik+dan başka*, *-(y)AcAK gibi*, *-mIş gibi*, *-(V)r gibi*, *-(I)yor gibi*, *-(y)AcAK+iyelik gibi*, *-DIK+tAn sonra*, *-mA+iyelik+In üzerine* gibi çeşitli ekler ve edat yapılarının birleşmesiyle oluşan ve geçici zarf yapan yapıları birleşik zarf-fiil ekleri olarak değerlendirmektedir (Gülsevin 2001). Gülsevin'e göre, bu yapılar da tıpkı asli zarf-fiil ekleri gibi tam bir zarf-fiil eki işlevi görmektedir; asli zarf-fiil eklerinden tek farkları, zarf-fiil eki olarak doğmamış olmalarıdır (Gülsevin 2001, s. 128).

Gülsevin, birleşik zarf-fiil eklerini *ek+ek yapısında olanlar* ya da *ek+edat yapısında olanlar* şeklinde sınıflandırmıştır (Gülsevin 2001, s. 129).

Tarihî Kırım Tükçesinde tespit edilen birleşik zarf-fiil ekleri de bu sınıflandırmaya uymaktadır. Tüm birleşik zarf-fiil eklerinin yapısında mutlaka ortak bazı sıfat-fiil ya da isim-fiil ekinin olduğu görülmektedir. Bu

---

88 Ayrıntılı bilgi için bk. Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C II, S 2, Afyon 2001, s. 122-143. Birleşik zarf-fiil eklerinin çağdaş Türk lehçelerindeki örnek ve kullanımları için bk. Cihan Çakmak, "Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* C 3, S 6, Ordu 2015, s. 13-30.

çalışmadaki sınıflama, birleşik zarf-fiil ekinin yapısında yer alan bu ortak eklere göre yapılmıştır:

II.2.3.3.2.1. {*-(X)r*} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

{*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki, ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: {***-UrdA***}, {***-(X)rGA***} ve {***-(X)rday***}.

II.2.3.3.2.1.1. {*-UrdA*}

Sıfat-fiil ekleri ile ad durum eklerinin birleşerek kalıplaşması ile oluşmuş zarf-fiil eklerinden biridir. [*-Ur*] geniş zaman sıfat-fiil ekiyle [*-dA*] bulunma durumu ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Zaman bildiren bir zarf-fiil eki olup eklendiği fiile "-DIğI zaman" ve "-ken" ifadelerini kazandırır.

Ekin [*-rdA*, *-ArdA*, *-UrdA*] biçimlerindeki ilk örnekleri Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde görülür. Hacıeminoğlu; eki, {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiili ekinin ad durum eki aldığı örnekler arasında göstermiş olsa da (*bil-irde* "bilende", *öl-ürde* "ölende, ölünce"), {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiili ekinin üzerine bulunma durumu eki alarak kullanıldığında cümlede zarf görevi yaptığını belirtmektedir (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166). Güner, ekin Karahanlı Türkçesi Dönemi eserlerinde pek çok örneğini tespit etmiştir: *oḳı-rda* "okurken" KB.B-75, *yorı-rda* "yürürken" KB.670, *çıḳ-arda* "çıkarken" KB.394, *tuġ-arda* "doğduğunda" DLT.II-250, *kör-ürde* "görerek" KB. 3624, *yi-yürde* "yerken" AH.420 (Güner 2021, s. 585-586).

Harezm Türkçesi Dönemi'nde de karşımıza çıkan ekin işleviyle ilgili, "Eş zamanlı iki eylem söz konusu olduğunda eylemlerden birinin olduğu sırada gerçekleşen ikinci eylemi anlatmak için kullanılan zaman zarf-fiil eklerinden biridir." diyen Toprak, ekin geldiği fiile "-DIğI zaman" ifadesi kattığını belirtmektedir: *ol aḳ-arda bir kişi tam tüpidin ötüp barur erdi* (KE.100r19), *ʿazrāʾil cānın al-urda yıġladı ṭāʿāt üçün* (KE.158v17) (Toprak 2005, s. 359).

Memlûk Kıpçak ve Ermeni Kıpçak eserlerinde de örnekleri görülen bu zarf-fiil eki, bu sahada da [*-rdA*, *-ArdA*, *-UrdA*] biçimlerinde görülmektedir: *bar-ırda* TB.84, *bat-arda* İM.149a, *öp-erde* GT.78b12, *oḳu-rda* MG.4a (Güner 2013, s. 336).

Ek, Çağatay sahasında da uzun zaman ancak seyrek olarak kullanılmıştır (Üstüner 2001, s. 164). Kullanımındaki bu seyreklik, ekin dönemin gramer çalışmalarında gözden kaçmasına ve zarf-fiil eki olarak değerlendirilmemesine neden olmuştur (Üstüner 2001, s. 164). Üstüner; ekin bu sahada ve kullanıldığı sonraki dönemlerde, zaman zarf-fiili teşkil ettiğini ve Türkiye Türkçesindeki *-IncA*, *-ken*, *-dIktA*, *-dIğIndA*, *-dIğI zaman* zarf-fiil ekleri ile karşılanabileceğini

belirtmektedir. Ek, bu sahada da şekil bakımından geniş zaman sıfat-fiilinin kullanımına uygun olarak [*-rdA*, *-ArdA*, *-UrdA*] biçimlerinde kullanılmıştır: *oḳu-rda* (*Babür Divanı* 101-5), *eyle-rde* (Hüseyn-i Baykara 56-7), *ḳoy-arda* (*Babür Divanı* 124-14), *köy-erde* (*Leyli vü Mecnun* 365-3), *can al-urda* (Hüseyn-i Baykara 74-5), *körset-ürde* (‘Ubeydi 421-16) (Üstüner 2001, s. 165-166).

Ek, Eski Anadolu Türkçesinde görülmemektedir (Gülsevin 2011; Akar 2018).

Günümüz Kıpçak lehçelerinde ek, genelde [*-rdA*] ve [*-ArdA*] biçimindedir. Kırgız Türkçesi, [*-ArdA*], [*-OrdO*], [*-rdA*]: *iç-erde* “içerken”, *bar-arda* “giderken”, *kül-ördö* “gülerken” (Kasapoğlu Çengel 2017, s. 303); Karakalpak Türkçesi, [*-ArdA*]: “-DIğIndA” işlevinde kullanılır. *aş-arda* “açtığında”, *kel-erde* “geldiğinde” (Uygur, 2012, s. 598); Nogay Türkçesi, [*-ArdA*]: Ek “-DIğI zaman” ifadesi kazandırmaktadır: *tañ at-arda* “tan atarken” (Ergönenç Akbaba 2012, s. 662).

Ek, **çağdaş Kırım Türkçesinde** kullanılmamaktadır (Yüksel 2012; Savran 2003).

Tarihî Kırım Türkçesinde ek, yalnızca yuvarlak ünlülü hâliyle [*-UrdA*] biçiminde görülmektedir. Bu kullanım, {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin yuvarlak ünlülü [*-Ur*] biçiminin dudak uyumu olmaksızın tek heceli ve çok heceli pek çok fiile gelerek kullanılması ve diğer ses versiyonlarına göre çok daha yoğun olarak karşımıza çıkmasıyla açıklanabilir. Ek, geldiği fiile “-DIğIndA, -DIğI zaman, -(X)rken” ifadeleri vermektedir. Ek, TKT’de üç örnekte görülmüştür:

- *inşā’llāh* ***kil-ürde*** *ṣavlıḳ ve esenlıḳıñıznı min ḳarındaşıñız ġāzī giray ḫanġa bildirgeysen* 005/102
- *taḳı iki sözimüzniñ birinde tapılup dost ḳardaş bolġuday bolsañuz iki ḫazīnemiz almaġa* ***bar-urda*** *ḥimāyetiñüz bolġan cān timūr bey ta‘yīn bolınġan ḳullarımız bile ḫazīnege* ***bar-ırda*** *iki ḫazīneniñ bergisin kemitmey bergeysiz* 036/93

II.2.3.3.2.1.2. {*-(X)rGA*}

{*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki ile {*+GA*} yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş {*-(X)rGA*} yapısı, geldiği fiillere “-mAk için, -mAyA, -mAsInA” ifadelerini veren ve fiilin yapılma nedenini gösteren zarf-fiiller yapmaktadır. **Çağdaş Kırım Türkçesinde** karşımıza çıkmayan ek, **Tarihî**

Kırım Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir. Ek, bu sahada zarf-fiil eki işlevinden daha çok isim-fiil eki olarak kullanılmıştır.[89]

Ek; isim-fiil işlevinde olduğu gibi, zarf-fiil işlevinde de {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin fiillere geliş düzenine göre kullanılmaktadır:

Ekin [*-ArGA*] şekli, sadece tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmüştür: *tatar çerümiz birlen* ***çap-arġa*** *ve yaḳup* ***yıḳ-arġa*** *ve ẓarar ve ziyān* ***ḳıl-arġa*** *bir kimesne barmasın* 004/43, *ḥaḳḳları tükel* ***tey-erge*** *ve eskiden almaşıv ḳılup bizim kişilerimizniñ siziñ kişileriñizde ḥaḳları bolġanın alup bergeysiz* 285/24, *adamlarımıznı yiberüp muḥkem azledüp* ***sür-erġa*** *(...) müselmān dīnimizçe ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup* 264/43, *altmış miñ ḳara ġuruş bahā kesilüp āzād* ***et-erge*** *ḳarar berilgendir* 209/31.

Ekin [*-IrGA*] şekli; iki örnekte ve bir çok heceli, bir de tek heceli fiil tabanı üzerinde karşımıza çıkmıştır: *öz şarṭımızda muḥkem* ***ṭur-ırġa*** *müselmān dīnimizçe ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup* 264/51, *ḥāliyā könderilgen elçimiz* ***söyleş-irge*** *emir ḳılınġandır* 234/38.

[*-UrGA*] şekli, hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarında kullanılmıştır. [*-UrGA*] şekli fiil tabanları üzerine dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *ölüm siyāsetin* ***ḳıl-urġa*** *ve alınġan māllarnı cümlesin ve ṭutsaḳlarnı ḳaytarup* ***ber-ürge*** *(...) müselmān dīnimizçe ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup* 264/43, *cezāsın* ***ber-ürge*** *ḳöñgül birle ʿahd ve ḳarar ḳılġanmiz* 071/18, *hem ḫazīne* ***almaş-urġa*** *ʿalī beyni yiberdim* 013/44, *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳnı* ***söyleş-ürge*** *yiberdik* 209/13.

Ek; tek örnekte, iyelik ekiyle genişletilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır: *serḥadlarıñuzdın ḫırsız ve ḥarāmī çapḳun ẓarar ve ziyān itmemek üzre yaḫşı muḥkem tenbīh* ***it-erüñüzge*** *ve taḳı özüdin şayḳa milen ḳazaḳ çıḳarmay yaḫşı ẓabt idüp ḳaradeñiz yalılarında bolġan ḫalḳ rāḥat bolurġa (...) cibere kelgen virgü ve ḫazīneni her yıl zamānındın ḳaldırmay bī-ḳuṣūr cibermek şarṭı üzre barça ʿahd ve peymān ʿayān ve beyān ḳılınġan irdi* 053/22.

II.2.3.3.2.2. {*-s, -z*} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

II.2.3.3.2.2.1. {*-zdAn*}

[*-z*] olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki[90] ile [*-dAn*] çıkma ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği fiile, "-mAdAn" ifadesi katmaktadır.

---

89 Ekin isim-fiil eki, işlevi ve örnekleri ile tarihî ve çağdaş sahadaki kullanımları için bk. "II.2.3.1. İsim-Fiil, {*-(X)rGA*}".

90 Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {*-z, -s*} Sıfat-fiil eki".

Tarihî lehçelerde Kıpçak Türkçesi Dönemi'ne kadar görülmemektedir. Ancak {*-zdAn*} ekiyle aynı işleve ve benzer bir yapıya sahip olan {*-zdA*, *-sdA*} yapısı, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde kullanılmıştır. {*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekinin {*-dA*} bulunma durumu ekiyle birleşmesinden oluşmuştur. Eklendiği fiile, "-mAdAn önce" yapısının işlevini kazandıran zarf-fiiller türetir. Biri diğerinden önce gerçekleşen bir eylemi birbirine bağlamaktadır. *aşnu*, *burun* ve *öñdün* edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır: *ayıtma-zda aşnu* "sorulmadan önce" (KB 2520), *törütme-zde aşnu* "yaratmadan önce" (KB 2227), *berme-sde burun* "vermeden önce" (R 28/9b2), *kelme-zde burun* "gelmeden önce" (R 36/31b1) (Güner 2021, s. 582-583).

Kıpçak sahasında {*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekleri ve {*-dIn*, *-dAn*} çıkma durumu ekleriyle kurulan {*-zdAn*, *-zdIn*}/{*-sdAn*, *-sdIn*} yapısı, genellikle *burun* edatı ile birlikte "-mAdAn" işleviyle kullanılmıştır. İM ve MG'de örneklerine daha çok rastlanmaktadır: *ayıtma-sdan* burun İM.14a, *barma-sdın* burun MG.44b, *tüşme-sdin* burun MG.53a; *başlama-zdan burun* İM.203b, *kün tuvma-zdan burun* CC.69 (Güner 2013, s. 345).

Harezm Türkçesi metinlerinde az sayıda örneği görülen {*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, görüldüğü bazı örneklerde, çıkma durumu eki alarak zarf-fiil yapmaktadırlar. Bu zarf-fiil yapısı; *burun*, *oza* ve *aşnu* edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır: *ölme-sdin burun* (KE.137r4), *kelme-sdin oza* (NF.390-1), *kelme-zdin burunraḳ* (NF.69-5,6), *ḳılma-zdın aşnu* (NF.60-1,2) (Toprak 2005, s. 362-363).

Çağatay sahasında yapılan çalışmalarda {*-zdAn*, *-sdAn*} şeklinde bir zarf-fiil eki bulunmamakla birlikte, {*-z*, *-s*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiilinin hareket ismi yaptığı örneklerde geçen *mey iç peymâne tolma-sdın burunraḳ* "şarap iç peymâne dolmadan önce" (Eckmann 1988, s. 106) örneği zarf-fiil görevindedir.

Çağdaş Kırım Türkçesinde zaman (Savran 2003, s. 100) ve tarz (Yüksel 2012, s. 864) bildiren zarflar yapan ek, tarihî sahadaki eskicil biçimi gibi [*-zdAn*] şeklindedir: *bekleme-zden* "beklemeden", *ḳatma-zdan* "katılaşmadan"; *ketme-zden* (evvel) "gitmeden (evvel)", *indeme-zden* "ses çıkarmadan" (Yüksel 2012, s. 864; Savran 2003, s. 100). Ek; esas fiilin tarzını ve zamanını göstermesinin yanında, esas fiilde bildirilen hareketin zarf-fiilden önce gerçekleştiğini "-mAzdAn evvel" kalıbıyla gösterir (Çağal 2007, s. 70).

Tarihî Kırım Türkçesinde iki örnekte karşımıza çıkan ek {*-zdAn*} şeklindedir. Eklendiği fiile "-mAdAn" işlevi katmaktadır.

Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

- *burungı ʿahdıñuzda ḳarār idüp uluġ ḫazīnemizi ḳış* ***olma-zdan*** *muḳaddem iḫrāc idüp almaşıv yerine yetkürgeysiz* 160/30
- *imdi maʿlūmıñız olsunki kāġıdıñız* ***kelme-zden*** *ol oġlımız ḳalġa sulṭān [...] ḳullarımız taʿyīn olınup ḳuban tatarı aldıḳları esīr ve atları bulduṛıp ṣāḥiblerine köndermede ve bulınmayanları araşdırmada ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından kelmedeyüz* 298/08

II.2.3.3.2.2.2. {*-sKA*}; [*-mAsKA*]

[*-s*] olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman sıfat-fiil eki[91] ile {*+KA*} yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş {*-sKA*} yapısı; Tarihî Kırım Türkçesinde genellikle isim-fiil eki işleviyle kullanılmasına karşın, az sayıda örnekte zarf-fiil eki işleviyle de karşımıza çıkmaktadır. Geldiği fiile "-mAmAK için, -mAmAyA, -mAmAsInA" ifadeleri veren ek; {*-(X)rGA*} zarf-fiil ekinin olumlu fiil tabanlarında karşıladığı anlamı, olumsuz fiil tabanlarında karşılamaktadır. Ekin {*-(X)rGA*} gibi isim-fiil eki işleviyle olumsuz fiil tabanlarına geldiği ve mastar yaptığı örnekler de vardır.

Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren örnekleri görülmeye başlayan olumlu şekil {*-(X)rGA*}'nın aksine {*-sKA*} yapısı, tarihî lehçelerde görülmemiştir. Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde; {*-s*} olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı *berme-ske* "vermeyene, vermez olana" DLT.III.129-7 gibi örnekler, bu dönemde henüz zarf anlamı kazanmamıştır (Hacıeminoğlu 2008, s. 165-166). Kıpçak, Harezm, Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında ekin örneğine rastlanmamıştır.

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan ek, **Tarihî Kırım Türkçesinde** esas fiilin yapılma nedenini niteleyen zarf-fiiller yapmaktadır. Ek, bu sahada zarf-fiil eki işlevinde [*-sKA*] biçiminde görülmektedir: *bizniñ tüşmānımızġa ikimiz bir bolurġa litva ḳralġa hīç nerse ile yardım* ***itme-ske*** 014/09 (…) *sizniñ memleketleriñgizni* ***cavlama-sḳa*** 014/27 (…) *siz ḳarındaşımızġa barsalar* ***tutma-sḳa*** *hem* ***talama-sḳa*** *alarnı tutḳavsız yiberürge* 014/40 (…)*ʿahd-nāme-i şarṭ birdik* 014/54.

Ekin, fiil tabanına gelen olumsuzluk eki {*-mA-*}'nın üzerine tekrar olumsuzluk eki alarak [*-mAsKA*] şeklinde geldiği örnekler de vardır. Bu durum; yapıda bulunan {*-z*, *-s*} ekinin, olumsuzluk ekini bünyesine kattığını

---

[91] Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki". Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

ve fiil tabanını olumsuz yapmak için ikinci bir olumsuzluk ekine ihtiyaç oluştuğunu göstermektedir.

- *ṣalalarıñuzġa cavlay* ***barma-masḳa*** *ve kün ilgerü biz murād giray ḫan ḥaẓretlerimizdin ṣoñra bolġan ḫanlar hem dost ḳardaşlar hīç bir türlüg yamanlıḳ* ***ḳılma-masḳa*** 264/41-42 (…) *sizüñ ṭarafıñızdın ve çit ḳalʿalarıñuzdın çaġırup* ***alma-masḳa*** *ve hem* ***tutma-masḳa*** *ve şarṭ ḳılġanımızça sözimizde bütün bolup ṭurırġa* 264/45 (…) *andın artuḳ* ***yiberme-meske*** *ve eger bāzergān adamlarıñuz esbāb birlen ḳırımġa kelürday bolsa anlarġa küç* ***ḳılma-masḳa*** *ve nerse* ***alma-masḳa*** *ve ḳıṣṭavlıḳ ve ṣaysızlıḳ* ***ḳılma-masḳa*** *ve anlardın aḳçesiz nerse* ***alma-masḳa*** 264/48-49 (…) *müselmān dīnimizçe ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup* 264/52

II.2.3.3.2.3. {-*GAn*} Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

{-*GAn*} sıfat-fiil eki, başka eklerle birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmakta ve bu yolla zarf yapıları kurmaktadır. Ekin, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren bu şekilde ek teşkilinde kullanıldığı görülmektedir (Negiş 2017, s. 31). Ek; Tarihî Kırım Türkçesinde {-*çA*} eşitlik ekiyle, {-*DA*} bulunma durumu ekiyle, {-*DAn*} çıkma durumu ekiyle ve [-*day*] eşitlik durumu ekiyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmuştur.

II.2.3.3.2.3.1. {-*GAn*}+iyelik eki+{+*çA*}

{-*GAn*} sıfat-fiil eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, eşitlik durumu eki {-*çA*} ile birleşerek eklendiği fiile "-A kadar, -IncAyA kadar, -DIğI gibi, -DIğInDA, -DIğInÇA, DIğI zaman, -DIğI müddetçe" ifadelerini veren sınırlama zarfları yapmaktadır.

Bu yapı, Eski Türkçe Dönemi'nde görülmemektedir. Karahanlı sahasında ise eklendiği fiile "-DIğI zaman, -DIğI müddetçe" işlevini katarak az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır: *eḍgülüküg ū-ġança elgin bile telim ḳıl* "İyiliği gücün yettiği müddetçe çok yap." (DLT.I.93) (Güner 2021, s. 581).

Harezm sahasında görülmeyen bu yapı, Kıpçak sahasında CC'de görülmektedir. Ek; {-*ÇA*} ekinin işlevine uygun olan *gibilik*, *benzerlik* ilişkisi kurmasının yanı sıra, zamanda sınırlama bildiren zarflar yapmaktadır (Akar 2003, s. 112): *ayt-ġança* "söylediği gibi"; *sövgençe*, *tile-gençe*, *büsre-gençe* (Gabain 1998, s. 97-98).

Çağatay Türkçesinde örneğine az rastlanmaktadır: *köñlüm tile-gençe* "gönlümün dilemesine göre" (BŞ.I.473:17), *eligimdin kel-gençe* "elimden geldiğince" (B.200b:5) (Eckmann 1988, s. 101).

Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Başkurt Türkçesinde [-*GAnsA*, -*KAnsA*] (Yazıcı Ersoy 2012, s. 794), Kazak Türkçesinde [-*GAnşA*, -*KAnşA*] (Tamir 2012, s. 472), Karakalpak Türkçesinde [-*GAnşA*, -*KAnşA*] (Uygur 2012, s. 597), Nogay Türkçesinde [-*GAnşA*] (Ergönenç Akbaba 2012, s. 662), Kumuk Türkçesinde [-*GAnçA*] (Pekacar 2012, s. 998), Kırgız Türkçesinde [-*GOnçO*] (Başdaş - Kutlu 2004, s. 124) şeklinde görülmektedir. Nogay Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kumuk Türkçesinde daha çok benzerlik bildiren, adetâ edat fonksiyonu ile kullanılmaktadır: *bu atnı bingence* "bu ata bininceye kadar" (Nog.) (Akar 2003, s. 112). Günümüz Uygur lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde de [-*GAnÇe*, -*KAnÇe*] şekilleriyle zarf-fiil işleviyle kullanılmaktadır. Kıpçak lehçeleri ve Uygur lehçeleri yanında, Kuzeydoğu Türk lehçelerinden Altay, Abakan, Çulım ve Şor lehçelerinde de aynı ekin, zarf-fiil yapmada işlek bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Akar 2003, s. 112).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, sınırlama zarfı görevinde kullanılan zarf-fiiller türetmektedir ve {-*GAnce*, -*KAnce*} biçimindedir: *toy-ġance* "doyana kadar", *kel-gence* "gelene kadar", *at-ḳance* "atana kadar", *ket-kence* "gidene kadar" (Yüksel 2012, s. 863.

Tarihî Kırım Türkçesinde {-*GAn*} sıfat-fiil eki, eşitlik durumu eki {-*çA*} ile birleşerek eklendiği fiile "-A kadar, -IncAyA kadar, -DIğI gibi, -DIğInDA, -DIğInÇA, DIğI zaman, -DIğI müddetçe" ifadelerini veren sınırlama zarfları yapmaktadır.

- *siz taḳı bizim ṭışḳarıda özüġa* ***bar-ġança*** *ʿahd-nāmede bolġan sınurımızġa ḫalḳımızınıñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına bolsa incitdirmegey* 253/372
- *biñ ṭoḳsan üçinçi yılında aġustos ayınıñ onıncı küninden yigirmi yılġa* ***bar-ġança*** *iki memleket arasında muḥabbetlik birlen dostlıḳ ve barışıḳ bolup* 264/25
- *baġdād ḳalʿası fetḥ* ***olın-ġança*** *cibermey ilçimizni ṭutduġıñıznı taḥḳīḳ bildik* 053/48
- *mosḳov taḫtına* ***var-ġança*** *ulaḳ milen varup* 113/19
- *ṣaġ esen barġanlarında yatur elçimiz dervīş āmeldeşniñ ʿādet-i ḳadīm ḳurumların tamām tükelidüp anda* ***tur-ġança*** *ṣay ve ḥürmet milen yaḫşı ṭutup* 269/45
- *babalarımızdın işbu künge* ***kel-gençe*** *ḫan oġlına kele turġan tiyiş işbu yazġanımız üzredir* 269/18

- *biñ seksen tārīḫindin beri üç yıl keçdi şarṭ-nāmede yād* ***ḳılın-ġança*** *biñ seksen tārīḫindin ṣoñra keçgen yıllarġa taḳı ḫazīne berürge tedārik ḳılġay erdiñüz* 234/40
- *defterde* ***yazıl-ġança*** *tamām ve ḳuṣūrsız yiberürge buyurġay erdiñüz* 253/29

{*-GAnçA*} ekinin iyelik ekleriyle genişletilmiş biçimi de metinlerde karşımıza çıkmaktadır:

- *iki uluġ ḫazīneni tilek* ***ḳıl-ġanımızça*** *yibergeysiz* 012/108
- *aġalarımızġa* ***yaz-ġanımızça*** *tiyişlerin ciber-ip* 030/86
- *könderilgen elçimiz söyleşirge emir ḳılınġandır* ***buyur-ġanımızça*** *söyleşir* 234/38
- *min uluġ cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz siz ḳardaşımızġa muḥkem muḥabbet* ***it-genimizçe*** *ḳırımda bolġan uluġ elçiñüzni (...) mübārek ḳapımızġa kiltürüp aġızdan köp sözimizni söyledik* 013/107
- *siz ḳardaşımıznıñ murād* ***ḳıl-ġanıñuzça*** *şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīf beririmiz içün* 234/15
- *öz ṭutsaḳlarıñuz daḫı öz erkleri milen söyleşüp* ***kes-genlerinçe*** *ṣāḥibleri milen almaşıv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşıv ḳılarlar* 234/35
- *cevāblarnı ḳrallar ḥażretleriniñ ve bi'l-cümle mosḳovnıñ uluġ ve küçik kişileriniñ maʿḳūl ve münāsib* ***kör-genlerinçe*** *yibergen irdük* 293/11
- *moskovda bolġan tatar tutsaḳları bolsa erkleri milen* ***söyleş-genlerinçe*** *çıḳarlar* 234/36

II.2.3.3.2.3.2. {*-Gan*}+iyelik eki+{*+dA*}

{*-GAn*} sıfat-fiil eki ile {*+DA*} bulunma hâli ekinin birleşmesiyle oluşan {*-GAndA*} zarf-fiil eki, geldiği fiile "-DIğI zaman, -DIğIndA, -ken" ifadelerini katmaktadır. Ek, hem zaman zarfı hem de izleme zarfı yapmaktadır. İzleme zarf-fiili yaptığında esas cümlenin fiilinin zamanca izlenmesi, takibi söz konusudur (Toprak 2005, s. 358). Ayrıca ekin {*-GAn*} sıfat-fiil eki ile {*+DA*} bulunma hâli ekinin arasına iyelik eklerinin gelmesiyle oluşmuş şekli de bulunmaktadır.

Bu yapı, Eski Türkçe Dönemi'nde görülmez; Karahanlı Türkçesinde ise az sayıdaki örnekte, *Atabetü'l-Hakayık*'ta karşımıza çıkmaktadır: *öküş sözle-gende ökünḡen telim tilin bekle-gende ökünmiş ḳanı* (AH, A30, 143-144) (Negiş 2017, s. 31).

Harezm sahasında "-DIğIndA" işlevinde zaman zarfları yapmak için kullanılmıştır: *törtünçi sor-ġanda dāvūd ḳatıġraḳ cevāb berdi işitti* (KE.133r 17), *ḳaçan kim peyġambar ʿas. yigirmi yaşḳa teg-gende ebū ṭālib ḫadīca ḫātunnı peyġāmbar ʿasḳa cüftlendürdi* (NF.4-17) (Toprak 2005, s. 358-359). Harezm Türkçesinde tespit edilen örneklerden {*-GandA*, *-KAndA*} biçimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır: *er-kende*, *tik-gende*, *ur-ġanda*, *yat-qanda*, *yil-gende* (Bayraktar 2004, s. 222-223). Bu dönem eserlerinde {*-Gan*}+iyelik eki+{*-dA*} biçimleri de kullanılmıştır: *çıq-ganımızda*, *öltür-genlerinde* (Bayraktar 2004, s. 225). Altın Ordu yarlıklarında iki örnekte *kel-gente* A.I.11, *tur-ġanta* A.I.12 şeklinde kullanılmıştır (Özyetgin 1996, s. 40).

Bu yapı, tüm Kıpçak sahasında görülmektedir. CC'de *öl-gende* 70a, *uyu-ġanda* 58a (Güner 2013, s. 340-341) gibi örneklerde karşımıza çıkan yapı; Memlûk Kıpçak sahasında, {*-GandA*, *-KAndA*} biçimlerinin yanı sıra, GT'de {*-AndA*} şeklinde de görülmektedir. Ayrıca ekin iyelik ekleriyle genişlemiş hâli de bu dönem eserlerinde karşımıza çıkmaktadır (Güner 2013, s. 340-341). Ermeni Kıpçak sahasında da ek, "-DIğI zaman, -DIğIndA" işlevlerinde {*-GandA*, *-KAndA*} ve iyelik ekleriyle genişlemiş biçimiyle karşımıza çıkmaktadır (Güvenç 2014, s. 550).

Çağatay Türkçesinde "-DIğI zaman, -DIğIndA" ifadesini katarak hareketin zaman sınırını zarf işleviyle belirtmektedir: *Yağını basıp mahallening yaḳası Hoca-Kettega yet-kende namāz-ı şām bolup idi*. "Düşmanı mağlup edip, mahallenin kenarı olan Hoca-Kette'ye varıldığı zaman akşam olmuştu." (*Babürnāme*.106a) (Akar 2003, s. 112).

Yapı, Eski Anadolu Türkçesinde {*-AndA*} biçimindedir. Ek, bu sahada {*-IcAK*} zarf-fiiliyle aynı görevde kullanılmıştır. Dönem eserlerinde genellikle seyrek görülen yapı, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*'nde yaygın olarak kullanılmıştır: *çalış-anda*, *götür-ende*, *bit-ende* (Akar 2018, s. 196-197).

{*-GAndA*} yapısı; bugün Azeri Türkçesi ({*-AndA*}), Türkmen Türkçesi ({*-mAAndA*}, {*-AndA*}), Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve çağdaş Kuzey grubu Türk şivelerinin tamamında kullanılmaktadır (Negiş 2017, s. 31).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de zaman zarfı türetmek üzere {*-GandA*, *-KAndA*} biçiminde ötümsüz ünsüzlerle uyuma girerek kullanılmaktadır: *aç-ḳanda*, *baḳ-ḳanda*, *tur-ġanda*, *yet-kende*, *de-gende* (Savran 2003, s. 100; Yüksel 2012, s. 863).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-GAndA*} zarf-fiil eki, geldiği fiile "-DIğI zaman, -DIğIndA, -ken" ifadelerini katmaktadır.

- *ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı* ***ayt-ġanda*** *inam ḳıl-ġaysiz* 030/111

- *ṣavlıḳ ve esenlıḳ birlen* ***bar-ġanda*** *taḳı öz sözlerimizi taḳı ṣorar bolsañız* 005/100
- *bundan evvel kelen ilçileriñüz ḳapudan kirdikleri kibi ḳalpaḳların çıḳarup baş urırlar irdi bu ilçiñüz* ***kel-gende*** *ḳalpaġın çıḳarmayup baş urmayup buyuruġımızda bolġan ḳullarımız küç milen ḳalpakların alup baş urdurdılar* 121/09
- *devletlü ḳapumızġa ʿarż* ***ḳıl-ġanda*** *biz uluġ ḫan-ı ʿaẓīmü'l-şān ḥażretlerimiz elçiniñ öz cevābın tıñlap alurġa buyurġanımızda* 293/13
- *bizim tārīḫimiz yüz otuz ṭoḳuzġa* ***kir-gende*** *santabır ayında toḳtatmay yibergeysiz* 015/215
- *çuşala nām maḥalde ḳonup* ***otur-ġanda*** *ḳazaḳ (...) eşḳıyāsı kelüp başup on dört elçi tatar kişiler ḳullarımıznı ve siziñ bey fedor aleksayaviçniñ ilçileriñüzni taḳı öltürüp* 245/21
- *ḫazīneni bu ḳadar ḫalḳ içinde ketürüp aldımızdan* ***ötder-gende*** *ḥayrān olup barça dīvānımızda bolġan ḫalḳ ḥayretde ḳalmışdır* 121/12
- *aḥmed pāşā bey bile* ***söyleş-gende*** *ḳırım yurtı urus ḳazaklarından hem ton ḳazaḳlarıñuzdan ve hem ḥācī tarḫan ḳazaḳlarıñızdın bizim vilāyetimizge żarar ve ziyān bolmasun dip şarṭ itgen irdik* 013/37
- *ḥāliyā cibergen uluġ ilçimiz ... herne ki ṣımār ḳılġan sözlerimizni yaḫşı* ***yetişdir-gende*** *ʿamel ve īnām ḳılup* 053/72
- *burunġı zamānday beş adam elçi anlar birlen yigirmi adam ve çapḳunlar* ***yiber-gende*** *üç adam anlar birlen on iki adam yiberürge andın artuḳ yibermemeske* 264/47

{*-GAndA*} zarf-fiil eki, iyelik ekleriyle genişletilmiş biçimiyle de TKT'de kullanılmıştır:

- *biz burunġı aġaçalarımız ḳadar dostlıḳ itmedükmi dip* ***ṣor-ġanımızda*** *azda bolsa budır baḫşīşniñ yüzine baḳılmaz dip ilçiñiz cevāb virdükde biz taḳı ilçiñizge hīç cefā itmey yaḫşı ṣay ve riʿāyetimiz milen ṣoyurġalımıznı birüp bu zamānġa deg cibermey ḳonuḳladıḳ* 053/51
- *elçiniñ öz cevābın tıñlap alurġa* ***buyur-ġanımızda*** *eger şevketlü ve ʿaẓametlü ve ḳudretlü ḫan-ı ʿālīşān ḥażretleri barışıḳ ve iki yurtnıñ arası tüzünlik bolurını murād-ı şerīf ḳılur bolsalar* 293/14

- *ilçimiz ve niçe kişlerimizni muḥabbet-nāme-i yarl-ıġ-ı şerīfimiz birle siz ḳardaşımızġa ve ḫetmanlarıñuzġa dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ içün* ***ciber-genimizde*** *ṣav esen vilāyetiñüzge dāḫil bolġan ṣoñra öz memleketiñiz içinde kişilerimizni tip tiri ġāyb itüp bizge ḳayta cibermey yoḳ itdiñüz* 053/33
- *siz zigmut ḳarındaşımız masḳov düşmanıñızġa* ***aṭlan-ġanıñızda*** *min ġazī giray ḫan ḳarındaşıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsanız* 004/58
- *bizim dostımızġa dost ve düşmānımızġa düşmān bolurġa ʿahdıñız var iken lehlü ile* ***barış-ġanıñızda*** *lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü ʿahd idüp ve nāmeñüzde bizge iʿlām ḳıldıñuz* 290/23
- *ṣaġ esen* ***bar-ġanlarında*** *yatur elçimiz dervīş āmeldeşniñ ʿādet-i ḳadīm ḳurumların tamām tükelidüp anda turġança ṣay ve ḥürmet milen yaḫşı ṭutup* 269/44
- *niçe kerre* ***kel-genlerinde*** *serḥadlerimizde bolġan ḳullarımız bozup niçesin tüşürüp* 053/39
- *ḫünkār ḥaẓretleri taḳı siziñmilen barışlıḳ bolurġa ol zamānda ʿahd-nāme-i humāyūn* ***ciber-genlerinde*** *(...) cibere kelgen virgü ve ḫazīneni her yıl zamānından ḳaldırmay bī-ḳuṣūr cibermek şarṭı üzre barça ʿahd ve peymān ʿayān ve beyān ḳılınġan irdi* 053/20

Ek, bir örnekte ünsüz uyumuna girerek [*-ḳanda*] şeklinde kullanımıştır: *tüşmālarımız meḥmed giray ḫan bile* ***uruş-ḳanda*** *meḥmed giray ḫan şehīd bolıp* 015/155

II.2.3.3.2.3.3. {*-GAn*}+iyelik eki+{*+dAn*, *+dIn*} ṣoñ͡g / ṣoñra

{*-GAn*} sıfat-fiili eki ile {*-DAn*, *-DIn*} çıkma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş bu zarf-fiil eki, eklendiği fiile "-DIKtan" işlevini katmaktadır. Bu yapı, görülmeye başladığı Harezm Türkçesi Dönemi'nden itibaren genellikle *ṣoñra* / *ṣoñ͡g* ve *berü* edatlarıyla birlikte kullanılmıştır: *aḍrıl-ġandın berü* "ayrıldığından beri" NF.182-10,11 (Toprak 2005, s. 362). Kıpçak sahasında CC'de (*kel-genden beri* CC 66b), Memlûk Kıpçak sahasında (*at-ġandan soñra* İM 462b, *çek-genden soñra* MG 103a, *ket-kenden soñra* GT 106a) ve Ermeni Kıpçak sahasında (*toġ-ġandan soñra* TB 142) seyrek de olsa kullanılmıştır (Güner 2013, s. 341-342). Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında eke rastlanmamıştır.

{*-GAn*} sıfat-fiili eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, {*-dAn*, *-dIn*} çıkma durumu eki ve *ṣoñ͡g* / *ṣoñra* edatı ile birlikte eklendiği fiile "-DIKtan sonra" ifadesini katan bir zarf-fiil yapısı oluşturmaktadır. Bu ekle oluşturulan yapının tüm örneklerinde *ṣoñ͡g* / *ṣoñra* edatı görülmektedir. Örneklerde {*-GAn*} sıfat-fiili eki üzerine çıkma durumunun [*-dIn*] şeklinde geldiği örnekler çoğunluktadır:

- *yüz aḳlıġı* ***bol-ġandın ṣoñra*** *devlet ve ʿizzet ve fetḥ ve nuṣret birle atamız yurtıda ḫan bolup* 010/20
- *ḳānūn-ı ḳadīm üzerine riʿāyet* ***it-gendin ṣoñra*** *sizler birlen ṭatıv dost bolup* 264/35
- *ahust ḳral ḳarındaşımız* ***öl-gendin ṣoñ͡g*** *ileḥ memleketiġa […] bolur oġlı ḳalmay* 005/20
- *zigmut ḳarındaşımız kilip ḳral taḫtıġa* ***kiç-gendin ṣoñ͡g*** *ḥarāmī ve ḫırsuz öẓü ṣuyında olġan barça ḳıristiyan ḳazaḳların öẓü ṣuyındın çıḳarup* 005/50
- *ʿaskerimiz kelüp vilāyetimize dāḫil* ***bol-ġandan ṣoñra*** *munda bolġan sipāhīleriñüzden timafi ḳravlav ve yazıçı kraznoyan ekişan barça yoldaşlarımilen min uluġ islām giray ḫan dāme devletihi ḥaẓretlerine bir ḳaç defʿa baş urup* 105/39

{*-GAndAn*, *-GAndIn*} ekinin iyelik ekleriyle genişletilmiş biçimi de metinlerde karşımıza çıkmaktadır:

- *ḥāliñiz ve ḫāṭırıñız* ***ṣor-ġanımızdın ṣoñ͡g*** *ṣoñ͡g iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i muḥabbet-i ḫaḳanī oldır* 005/05
- *yaḫşı mısiz ḫoş mısiz dip* ***ṣor-ġanımızdın ṣoñra*** *iʿlām-ı yarlıġ-ı şerif-i ḫanī oldur ki* 025/12
- *selām* ***ḳıl-ġanımızdın ṣoñra*** *iʿlām-yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-encām-ı ḫanī budır ki* 290/09
- *kemāl aġa milen iʿlām ḳıla* ***yiber-genimizdin ṣoñra*** *iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf budır ki* 253/11
- *tatarnıñ͡g ṭavarcısın ve ṭavarın* ***al-ġanlarındın ṣoñ͡g*** *devletluġ uluġ pādişāh erkli kişi ḫūndkār ḥaẓretleriniñ͡g ḳırġav kermanları bolġan cān kerman ve aḳkerman ve bender kermanı aralarında yürügen ḳoyların ve ṭavarların ve yılḳıların alup müselmānlarġa ẓarar ve ziyānları üçün eki curt biri biriñ͡ge düşmān bolup* 005/24
- *ḥāliñiz ve ḫāṭırıñ͡gız* ***ṣor-ġanımızdan ṣoñra*** *iʿlām-ı şerīf oldur ki* 008/18

- *eksik ve noḳṣānnı yazup iʿlām **ḳıl-ġanımızdan ṣoñra** sizlerge maʿlūm bolġaç munday işlerni yaḳşı yoḳlap muḳayyed bolup eksiksiz köndergey irdiñüz* 269/27
- *yurt beyleriñüz birle kiñgeş **ḳıl-ġanıñuzdan ṣoñra** ḳral ḥaẓretlerindin icāzet alıp söziñüz ḳarār boldıḳdan ṣoñra çın söz bile yaḫşı kişiñüz yibergeysiz* 020/13

II.2.3.3.2.4. {*-dIK*, *-dUK*} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

Sıfat-fiiller, genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz Z. 2014, s. 784). {*-DUK*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki de özellikle Orta Türkçe Dönemi'nden itibaren Oğuz sahasında, ad durum ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf-fiiller yapma görevini üstlenmiştir. TKT'de {*-dUK*, *-dIK*} geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş zarf-fiil ekleri şunlardır:

II.2.3.3.2.4.1. [*-dikçe*]

{*-DUK*} görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {*-çA*} eşitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki, geldiği fiile "-DIğI sürece" ifadesi vererek süreklilik anlamı yaratır (Çakmak 2015, s. 17). {*-DUK*} sıfat fiil eki, Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren tüm tarihî yazı dillerinde kullanılmış olsa da {*-DUKçA*} birleşik zarf-fiil eki, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne kadar görülmez. Oğuzcaya özgü kabul edilen bu ek, çok az örnekte Memlûk Kıpçak sahasında da görülmektedir. Bu durum, Memlûk Kıpçak sahasında Oğuz etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. {*-DUKçA*} zarf-fiil eki, esas fiilin yapılma tarzını bildiren durum zarfları yapar. Ekin Memlûk Kıpçak sahasındaki örnekleri; *keldükçe* Kİ.185, *tegdükçe* MG.5a, *yetdükçe* İN.37v şeklindedir. Ek, bu sahada iyelik ekleriyle genişlemiş olarak da görülür: *keldüklerinçe* Kİ.185, *keldükümçe* Kİ.185, *keldükümüzçe* Kİ.185, *yetdükinçe* İN.4r (Güner 2013, s. 338). Ek; Eski Anadolu sahasında, yalın ya da iyelik eki ile genişletilmiş şekillerde sıkça kullanılmıştır: *ayaḳ başduḳça el virsin dilegüñ* Dan.239a5, *daḫı varduḳça ol ġavġā ḳabardı* Hüs.2348, *gün geldükçe eti teni ṣararur* YZ.447 (Akar 2018, s. 200); *diri olduġumça* SN.268-5, *döndüginçe* AA.18, *bildüklerinçe* QV.100 (Mansuroğlu 1998, s. 266).

Tarihî Kırım Türkçesinde bu ek, tek örnekte tespit edilebilmiştir. Bu ekin, Kırım sahasındaki varlığı, Oğuz Türkçesinin etkisi olarak kabul edilmelidir: *teñri tebārek ve teʿālā ḥaẓretleriniñ barışıḳlıḳ içün irādet-i ʿaliyyesi taʿālluḳ **etme-dikçe** bir iş bolmazdır* 238/20

II.2.3.3.2.4.2. {*-dIKdA*}, {*-dUKdA*}

{*-DUK*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {*+DA*} bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan {*-DUKDA*} birleşik zarf-fiil eki, eş zamanlı fiilleri bildiren zaman zarfları yapmaktadır. Ek; olumlu fiil tabalarına geldiğinde geldiği fiil ile esas fiilin eş zamanlı yapıldığını anlatırken, olumsuz fiil tabanlarına geldiğinde geldiği fiili esas fiilin şartı hâline getirir (Gülsevin 2011, s. 127-128).

Eski Türkçe Dönemi'nde kullanılmayan bu birleşik zarf-fiil eki, Karahanlı Türkçesinde; ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten fiillere {*-dUKtA*}, tonsuz ünsüzle biten fiillere ise {*-tUKtA*} biçiminde eklenmektedir. Zaman anlamı taşıyan zarf-fiiller türetir ve fiile "-DIğI zaman, -ken" ifadesi katar: *ayıttuḳta sözle oḳıduḳta kir* "Sorulduğunda söyle ve çağırdığında ise yanına gir" KB.4101, *tiledükte tutçı ḳapuġda turur* "Her istenildiğinde kapıda hazır bulunur" KB.2727 (Hacıeminoğlu 2008, s. 175; Güner 2021, s. 580-581).

Harezm sahası eserlerinde çok az örneği görülen ek, bu sahada da zaman bildiren zarf-fiiller yapmaktadır: *ʿoṣmānnı öldürgeli kirdükte men* KE.240v15, *dizgin kemişti at boynıġa çaptuḳda raġbatlıġ ḳıldı* ME.79-8 (Toprak 2005, s. 360).

Kıpçak sahasında çok az sayıda örneği görülmektedir; eklendiği fiile "-DIğIndA, -DIğI zaman" ifadesi katar: *çıḳduḳda* MS.14b, *kirdükde* MS.31a (Güner 2013, s. 338). Erken dönem Kırım tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında da ekin kullanımına rastlanmaktadır: *olındıḳda mevlānā ḳāżī-ʿasker efendi varup* (KY17/5), *ol yosunça olturup zirāʿat ve ḥarāset eylediklerinde* (KY15/10).

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılmış olan ek, bu sahada sadece yuvarlak ünlülü ve ünsüzü tonlu olarak {*-dUKdA*} biçiminde görülür. Ek, "-DIğI zaman" ifadesi kazandırır: *banla-duḳda* (DK.85-5), *ol-duḳda* (YZ.923), *ısıt-duḳda* (Hüs.2167) (Akar 2018, s. 197). 18. yüzyıldan sonra yazı dilinde kaybolan ekin teklik 3. kişi iyelik ekiyle genişletilmiş kullanımları da görülmektedir: *es-düginde* (DK.85-5, *di-düginde* (Süh.5013). İyelik ekli şekil, dönemin sonuna doğru yalın şeklin yerini almıştır (Akar 2018, s. 197).

Tarihî Kırım Türkçesinde pek çok örneği bulunan bu birleşik zarf-fiil eki, hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir; {*-dIKdA*} ve {*-dUKdA*}. Bu ek, geldiği fiile "-DIğIndA, -DIğI zaman" ifadeleri vermektedir.

Ekin ünlüsünün dudak uyumuna uymadığı örnekler çoktur: ***ḳayt-duḳda*** 113/20, ***söylet-dügimizde*** 053/41, ***it-dügimizde*** 152/07, *müyesser* ***ol-dıḳda*** 152/10, *sūāl* ***it-dügimizde*** 121/10, *hedāyāñızı* ***al-duġımızda*** 053/50, ***dön-diklerinde*** 203/32.

Ekin ilk ünsüzü her zaman tonludur: ***ḳapat-dıḳda*** 160/14, *ḳarşu* ***çıḳ-dıḳlarında*** 203/39, ***kit-dikde*** 010/19, *ẓarar* ***it-dikde*** 187/39, *cülūs* ***et-digimizde*** 105/07, ***ḳayt-duḳda*** 113/20, ***söylet-dügimizde*** 053/41.

[*-dIKdA*], [*-dUKdA*] eki, TKT'de hem iyelik ekleri olmadan hem de iyelik ekleriyle görülebilmektedir.

İyelik eki olmadan:

ahust ḳral fevt ***ol-duḳda*** *ileḫ memleketiġa ḳral bolur oġul ḳalmay* 004/19, *ilçiñiz cevāb* ***vir-dükde*** *biz taḳı ilçiñizge hīç cefā itmey* 053/52, *virgü ve hedāyāñuz birle ilçi ve sipāhīñüz [...] kelüp selāmıñuz* ***yetişdir-dikde*** *hedāyāñuzıñ ḳānūn-ı ḳadīmden ḳuṣūrı var idi* 066/11, *ḳapu aġası ḳayt aġa içün yeñiden tiyiş ricā* ***it-dükde*** *ol zamānda ḫazīne birlen ḳayt aġaya bir ṣamur ṭon ve bir zerdevā ṭon iki ṣırt ṭon üç ḳarın ṭon dört taḫta ṣırt beş taḫta ḳarın iki ṣamur bir tilki börk kelüp munda bolġan ḫazīne defterlerine yazılmış* 139/38, *ṣoñra kendileri istanbula* ***kit-dikde*** *bir ḳaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi* 139/41, *ötgen yıl elçiñüzden ṭaleb* ***olın-dıḳda*** *bize pādişāhımızıñ ḫazīnedārı virdügi budır diyü altı ṭop virdiler öyle ḳaldı* 139/43, *ẓāhiren bir ḳaç zamān kelmeyüp ḳalmaġile defterde* ***yaz-dıḳda*** *kātibler ḫaṭā itmek vardır bu ḳardaşları ḫāṭıriçün evvelki defter üzre tamām idüp kün ilgeri bī-ḳuṣūr kelmege buyurġay irdiñüz* 139/45, *leyh ḳralı üzerine ʿasker ile varup leyh ḳralın* ***ḳapat-dıḳda*** *ayaḳına yıḳılup rehin* ***vir-dikde*** *ḥāllerine merḥamet idüp barışup rehinlerin alup* 160/14, *şaʿbān aġa könderilmişdir inşāʿāllāh teʿālā vuṣūl* ***bol-dıḳda*** *(...) defter üzre tiyişler yazdırup kün ilgeri kesilmeyüp kelmek için buyurġay irdiñüz* 160/48, *mosḳov ḳırıma ḳaç defʿa elçi könderüp ḫazīneñizi virelim bizimle barışıñ deyü ricā* ***eyle-dikde*** *leyh ḳralı bizim dost ve ḳardaşımızdır leyhden aldıġıñ ismelinski ve sāīr ḳalʿaların vir ve barabaşa ʿalāḳa eyleme deyü daʿvā idüp elçilerin ḥabs eylemişlerdir* 203/19, *miḫavski* ***bozıl-dıḳda*** *dil aldırdıġı tatarlar damarla yine ʿaskerimize düşmişdir* 203/36, *ẓāhiren cenk* ***ol-dıḳda*** *elbette bir cānibi ġālib olmaḳ muḳarrerdir* 203/40, *ḳırım siziñ az dostlıġıñızda bulınmış degildir işved üzeriñüze* ***yüri-dikde*** *erdel ḳralı* ***var-dıḳda*** *ve mosḳov taburı ile şeremet* ***yüri-dikde*** *bunlardan māʿadā niçe yerlerde imdādıñuzda bulınmışdır* 203/42, *bir ḳaç defʿa adam* ***könderil-dikde*** *mühimmāt-ı meẕkūrı ḳıymetiyle iştirā ve yāhūd ṭaraf-ı ḥaşmet-ittiṣāfiñıza hībe ve ihdā olınmaḳ üzre mosḳovludan ḫaber vürūdinde be-her taḳdīr memlektiñizde alı ḳonılmasına rıżā-dāde olınmaduġı* 301/55.

İyelik ekleriyle:

köy kentlerini örtep talaġanları içün tutıp zindānġa ṣalmaḳ ***iste-diklerinde*** *siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün zindānġa ṣaldırmadıḳ* 015/65, *bu kelgen elçide bölek-i selāmları barmıdır yoḳmıdır [...]* ***de-digimizde*** *bu ne sözdir (...) dip barça yaḫşılarımız bulay deyişdiler* 036/33, *bu kerre ilçiñiz*

kel-düginde *āyīn-i ḳadīmimiz üzre ṣay ve riʿāyetmilen ilçiñizni ketürüp* 053/49, *ḫazīne ve hedāyāñızni* ***al-duġımızda*** *ötgen ʿādetçe tamām kelmedi biz burunġı aġaçalarımız ḳadar dostlıḳ itmedükmi dip ṣorġanımızda* 053/50, *tiyişlerni elçiñüzden ṭaleb* ***it-digimizde*** *bizge efendimiz anday tiyişler bermedi defterimizde yoḳdır dip cevāb virdi* 105/30, *bunıñ sebebi nedür dip sūʿāl* ***it-dügimizde*** *ilçiñüz baña efendim pādişāhım böyle ışmār ḳıldı emri budır deyüp cevāb virdi* 121/10, *ḳırım yurtına ḫan* ***ol-duġımızda*** *itdügimiz ʿahd ve yeminimiz bozulmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 160/25, *ḫazīnemizi boyunlarıġa* ***al-dıḳlarında*** *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazdırılup çapḳunımız yiberildikden ṣoñra* 167/10, *biz daḫı ḫan olup baba yurdına kelüp taḫta cülūs* ***eyle-digimizde*** *kendimiz elçi köndermeyinçe ṭarafıñızdan elçi kelmedi* 203/27, *sulṭān ḳardaşımız varup bizim ve siziñ düşmānımız olan barabaşa urup* ***dön-diklerinde*** *piyāde sergerde olan nemse başına adam köndermişler* 203/32.

II.2.3.3.2.4.3. {*-dIKdAn*}, [*-duḳdan*] (ṣoñra)

{*-DUK*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {*+DAn*} ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan {*-DUKDAn*} birleşik zarf-fiil ekinin işlevi, zaman ve sebep göstermektir. Bu zarf-fiil eki; zaman gösterdiği durumlarda, hemen her zaman *sonra* edatını alır. Zaman bakımından esas fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildiren zarf-fiiller yapar (Korkmaz Z. 2014, s. 877).

Bu birleşik zarf-fiil yapısına, tarihî saha gramerlerinde rastlanmamıştır. Harezm-Altın Ordu sahasında, HŞ'de; *birdükindin* HŞ.44, *tirdükindin* HŞ.44 şeklindeki iki örnekte zarf-fiil işlevi yoktur, ad durum eki almış isimleşmiş sıfat-fiil olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 2000, s. 165). Eski Anadolu Türkçesindeki *alduġından soñra* AP.53 (Mansuroğlu 1998, s. 266) gibi örnekler, bu birleşik zarf-fiil ekinin az sayıdaki örneklerindendir.

Tarihî Kırım Türkçesinde bu birleşik zarf-fiil eki, düz ya da yuvarlak ünlülü olarak gelebilmektedir. Ayrıca ekin başındaki ünsüz her zaman tonlu olarak görülmektedir; {*-dIKdAn*}, {*-dUKdAn*}: *ʿarż* ***it-dügiñizden*** 139/21, ***barış-dıḳdan*** 160/18. Ekin ünlüsünün dudak uyumuna uymadığı örnekler de vardır: *ḳarār* ***bol-dıḳdan*** 020/14, *maʿlūmımız* ***ol-dıḳdan*** 160/11.

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-dIKdAn*}, {*-dUKdAn*} eki, neredeyse tüm örneklerde kendinden sonra gelen *ṣoñra* edatı ile birlikte esas fiilin zamanını gösteren zarf-fiiller yapmıştır:

- *cānı* ***acın-dıḳdan ṣoñra*** *bir ġayrı yere kider* 203/25
- *merḥūm aġaçamız* ***barış-dıḳdan ṣoñra*** *özi ḳazaḳı ile ittifāḳ idüp yürimişsiz* 160/18

- *söziñüz ḳarār* ***bol-dıḳdan ṣoñra*** *çın söz bile yaḫşı kişiñüz yiber-geysiz* 020/14
- *ḳırıma kelüp kendi ḫidmetimizde* ***ol-dıḳdan ṣoñra*** *siz ḳardaşımızdan ricā idüp yazdıḳdı* 139/42
- *ẓāyiʿ eyle-dikleri māl taḥṣīl* ***olın-dıḳdan ṣoñra*** *anlarıñ daḫı cezāları virilür* 298/18
- *her yıl keldügi vaḳtin ozdırıp zamān mürūr* ***it-dikden ṣoñra*** *keldiler* 145/17
- *ḳırıma* ***kel-dikden ṣoñra*** *mosḳov ʿaskeri özi ḳazaḳı ile berkilüp* 160/16
- *çapḳunımız* ***yiberil-dikden ṣoñra*** *yeñiden altun bayṣalu ʿahd-nāmemiz yazdırılup elçiñüze virilüp* 167/11
- *dostlıḳ* ***ol-duḳdan ṣoñra*** *bizim ṭutsaḳımız sizde ḳalmak lāyıkmıdır* 187/25
- *ẓāhiren leyh ḳralı ile olan ʿahdımızda ḳarār itmeyüp naḳż-ı ʿahd* ***it-digimizden ṣoñra*** *artuḳ siz ḳardaşımızda ve ġayrılarda iʿtimād itmemek lāzım kelür* 160/23

Bu yapı, sonrasında gelen bir edat olmadan esas fiilin sebebini gösteren zarf-fiiller de oluşturmuştur:

- *(onlar) mosḳovdan çıḳup kelen ḥarāmizādelerin żabṭ itmeyüp her yıl ṣayḳaları deñize çıḳa deyüp* ***yaz-dıḳlarından*** *ḥicāb çekiyorız* 178/22
- *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda ber-ḳarār olup muḥabbet ve meveddetiñüzi ʿarż* ***it-dügiñizden*** *ḫāṭr-ı şerīfimiz ḫoş olup muḥabbet ve meveddetimiz eżʿāf ve mużāʿaf olmışdır* 139/21

II.2.3.3.2.5. [-*day*] Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-*day*], Tarihî Kırım Türkçesinde pek çok sıfat-fiil eki ile birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmuştur.

[-*day*] eki, Eski Türkçenin *teg* edatına dayanmaktadır (Korkmaz Z. 1959, s. 282-283; Başdaş - Kutlu 2004, s. 115; KTLG.446). Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinden itibaren eşitlik eki {+*çA*}'nın yerine eşitlik ve benzerlik gösterme göreviyle tüm tarihî lehçelerde kullanılan *teg* çekim edatı,[92]

[92] *teg* edatının tarihî ve çağdaş lehçelerde, eşitlik ve benzerlik bildiren edat ve sonra da ek olarak kullanımı hakkında bk. Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 17, S 3-4, Ankara 1959, s. 275-354.

CC'de bazı örneklerde ekleşmiş olarak ve {*-dAy*} şeklinde görünmektedir: *kündey* CC.18 (Korkmaz Z. 1959, s. 282-283). Çağatay Türkçesinde dek biçimi görülen *teg* edatının ekleşmiş {*-dAy*} biçimine de rastlanmaktadır (Eckmann 1988, s. 90-91; KTLG.446). Ek; bu hâli ve bu hâlinden gelişmiş varyantlarıyla günümüz Kıpçak grubu lehçeleri ile Türkmen, Özbek ve Tarançi Lehçelerinde kullanılmaktadır (Korkmaz Z. 1959, s. 283; Tokatlı 1996, s. 289): Başk. {*-dAy*, *-tAy*, *-zAy*, *-lAy*}; Tat. {*-dAy*, *-tAy*, *-lAy*}; Krgz. {*-dAy*, *-tAy*, *-dOy*, *-tOy*} (Başdaş - Kutlu 2004, s. 115); Kzk. {*-dAy*, *-tAy*, *-lAy*} şekillerinde kullanılmaktadır. Ekin araç durum ekiyle genişletilmiş biçimi ({*-dAyIn*}), Özbek ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmaktadır (Korkmaz Z. 1959, s. 283).

Çağdaş Kırım Türkçesinde [*-day*] eki, tek varyantlı olarak görülmektedir; ünlü uyumuna girmez: *birday* "aynı" (Sevortyan 2008, s. 221), *keregiday* "gereği gibi" (Savran 2003, s. 86), *gülday* "gül gibi", *senday* "senin gibi" (Yüksel 2012, s. 846).

Sevortyan; [*-day*] ekinin ses bilgisel varyantı olmadığını belirttikten sonra, bu eki hem çekim hem de yapım eki özelliği gösteren bir ek olarak tanımlamıştır. Bu tür ekler; yapım eklerinden farklı olarak zamirlere, herhangi bir isme ve onların iyelik şekillerine eklenebilir. [*-day*] eki, benzeyişe göre ortaya çıkan alameti ifade eder: *baba(-m*, *-ñ*, *-sı) day* "baba(-m, -ñ, -sı) gibi", *birday* "aynı" (Sevortyan 2008, s. 221). Bu ek ayrıca bazı zamirlerin yapısında da görülmektedir: *neday* "nasıl", *nedaydır* "nasıldır" (Sevortyan 2008, s. 224).

Savran (2003); [*-day*] ekini, isimden isim yapma ekleri arasında incelemiştir. Savran, aslında bir eşitlik eki olduğunu söylediği [*-day*] ekinin zamanla yapım eki konumuna girdiğini belirterek şu örnekleri vermektedir: *keregiday* "gereği gibi" *kurşunday* "kurşun gibi", *ondaylarnıñ* "onun gibilerin" (Savran 2003, s. 86).

Yüksel (2012); eki, eşitlik ekleri arasında incelemektedir: *yapraḳlarday* "yapraklar gibi", *gülday* "gül gibi", *kelgenday* "gelmiş gibi" (Yüksel 2012, s. 846). Yüksel ayrıca ekin {*-(I)n*} araç durum ekiyle genişlemiş hâlini de eşitlik ekleri arasında vermektedir: *ondayın* "onun gibi", *bizdayın* "bizim gibi", *aytġandayın* "söylemiş gibi" (Yüksel 2012, s. 846). [*-day*] eki, günümüz Kırım Türkçesinde fiilin yapılma tarzını bildiren {*-GAndAy*} birleşik zarf-fiil ekinin yapısında da görülmekte (Yüksel 2012, s. 863) ve bu birleşik zarf-fiil, geleceğe ilişkin bir ihtimal ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır: *Avurğanday olsañız maña aytıñız* "Hastalanacak gibi olursanız bana söyleyin", *Meni mısqıllağanday küle bereler* "Benimle alay eder gibi devamlı gülüyorlar" (Yüksel 2012, s. 863).

Tarihî Kırım Türkçesinde [-*day*] ekinin, çağdaş sahada olduğu gibi, tek varyantlı olduğu düşünülmektedir. Ekin, her durumda imlası *dal*, *elif*, *ye* şeklindedir. Bu nedenle eldeki çalışmada da ek tek varyantlı olarak okunmuştur.

İncelenen yarlık metinlerinde bu ek; yalnız başına karşımıza çıkmamakta, pek çok sıfat-fiil eki ile birlikte birleşik zarf-fiil eki oluşturmaktadır.

II.2.3.3.2.5.1. {*-(X)rday*}

Bu yapı, geniş zaman sıfat-fiil eki {*-(X)r*} ile Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-*day*]'ın birleşmesiyle oluşmuştur.

{*-(X)rday*} yapısı, geleceğe ilişkin bir ihtimali bir şarta bağlama ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır. Bu yapıda, {*-(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil ekinin barındırdığı gelecek zaman anlamı ve {*-dAy*} ekinin barındırdığı "gibilik, benzerlik" anlamları ortaya çıkmaktadır.

Tarihî Kırım Türkçesinde bu yapının geçtiği neredeyse tüm örneklerde {*-(X)rday*} ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra -iki örnek hariç- *bolsa+kişi eki* gelmekte ve bu yapı "-(X)r/-AcAK gibi olsa-" ifadesi vermektedir. Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen koşullar izlemektedir. Yapının *bol-urday bol-* şeklinde kurulduğu örneklerde, geleceğe ilişkin bir niyeti bildirme anlamı da vardır. Eğer esas fiilin öznesi, "(…) bol-urday bol-"mayı istiyorsa sonrasında gelen koşulu yerine getirmelidir.

- *dost ḳarındaş* ***bol-urday*** *bolsañuz ... ḫazīnemizni yibergeysiz* 010/26
- *dost ḳarındaş* ***bol-urday*** *bol-sañuz ... ḳara deñizke ḳazaḳlarıñuznı çıḳarmaġaysiz* 010/36
- *dost* ***bol-urday*** *bolsañuz pādişāh tüşmānı şāhīn giray sulṭānı elbette tutup yibergeysiz* 010/89
- *dost* ***bol-urday*** *bolsañuz işbu ḫaṭṭımızça bolġaysiz* 013/100
- *barış yarış* ***bol-urday*** *bolsañız ... cevāb yazıp sözlerimizge söz yibergeysiz* 015/147
- *azav kermanıñ anaḫtarın berüp* ***ciber-irday*** *bolsañuz ve ḳolḳalarımıznı artığı bile ve böle-k-i selāmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolur irdik* 036/48
- *bey miḫayla fidaraviç ḥaẓretleriġa iki ṭarafdan yol ḳoyup nāme-i humāyūnımız yazup köndermişüzdir her ḳangını ḳabūl* ***id-erday*** *bolsañuz barġan uluġ çapḳun elçimizni bir kün burun cibergeysiz* 036/66

- *eger bāzergān adamlarıñuz esbāb birlen ḳırımġa **kel-ürday** bolsa anlarġa küç ḳılmamasḳa ve nerse almamasḳa ve ḳışṭavlıḳ ve ṣaysızlıḳ ḳılmamasḳa ve anlardın aḳçesiz nerse almamasḳa* 264/48
- *ʿisyān **ḳıl-urday** bolsañuz* 010/44
- *siz ḳardaşım ḳral ḥaẓretleri barışlıḳ içün ni söz **sor-arday** bolsañuz* 020/47
- *sözimizde **tapul-urday** bolsañuz inşāʾāllāh teʿālā uluġ ʿahd-nāmemiz bile altun bayṣalı ʿahd-nāmemizni elçi başıñuz bile özümiz kurān üzre ānt içüp ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretleride bolsa ve nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleride bolsa özleri ḳurān üzre ānt içüp bizden ve anlardan siziñ memleketleriñuzġa ve köy kentleriñuzġa ẓarar ve ziyān bolmaḳ iḥtimāli imestür* 036/82
- *ḫaṭṭ yazıp kişiñiz **yiber-ürday** bolsañız min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimizġa hem maʿlūm ḳılġay irdiñiz* 015/172
- *şāhīn giray sulṭānnı dost **bol-urday** bolıp ya tirig tutġay irdiler veya ḫod helāk itgey irdiler* 015/166
- *kentlerimizni ve şehirlerimizni ve ḳālālarımıznı çapup mālların talap özlerin esīr itip ṣulḥ ve ṣalāḥnı ve dostlıḳnı **boz-arday** iterler alarnıda bolsa bek muḥkem ẓabṭ itip ḳara deñ͡gizge çıḳarmaġay irdiñüz dip buyurırmiz* 030/93

II.2.3.3.2.5.2. [-*sDay*]

Bu yapı, olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki [-*s*][93] ile Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-*day*]'ın birleşmesiyle oluşmuştur.

[-*sDAy*] yapısı, geleceğe ilişkin bir ihtimali bir şarta bağlama ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır. Bu yapıda, [-*s*] olumsuz geniş zaman ekinin barındırdığı gelecek zaman anlamı ve {*-dAy*} ekinin barındırdığı "gibilik, benzerlik" anlamları fiile yüklenmektedir. {*-(X)rday*} yapısının olumsuz fiil tabanlarındaki karşılığıdır.

Tarihî Kırım Türkçesinde bu yapı, üç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerden ikisinde [-*sdAy*] ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra *bolsa+kişi eki* gelmekte ve bu yapı "-mas/-mayacak gibi olsa-" ifadesi vermektedir. Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen koşullar izlemektedir.

---

93 Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki". Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

- *işbu fermānımızça* ***bolma-sday*** *bolsañız ... dostlıḳ bolmastur* 013/113
- *ton ḳazaḳlarıñıznı żabṭ* ***ḳılma-sday*** *bolsañız ... barça söziñüz yalġan bolur* "013/57

Yapının görüldüğü üçüncü örnekte yapı, sıfat-fiil eki gibi kullanılmıştır ve [-*sṭay*] şeklindedir: *iki yurtnıñ barışıḳlıḳ ve yaḫşılıġı işinde kerek bolmaġan sözlerni ayırup iki vilāyetniñ mābeyninde cavlıḳ ve fitnelik* ***bolma-sṭay*** *işlerni ve faḳīr ve fuḳarāsı ṭınç bolġuday sözlerni şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde yazup* 234/18

II.2.3.3.2.5.3. [-*ġanday*]

{-*GAn*} sıfat-fiil eki, metinlerdeki bir örnekte [-*day*] eşitlik eki ile birlikte [-*ġanday*] zarf-fiilini kurmuştur. Ek, olumsuz fiil tabanına gelmiş ve "-dığı gibi*"* ifadesi vermiştir: *bizim ʿaskerimizden tatar noġaylarımızdan ḳırım kişilerimizden siz ḳardaşımız mosḳov vilāyetine żarar ve ziyān* ***bolma-ġanday*** *siz ḳardaşımız kişilerindin ton ḳazaḳlarıñuzdan bolsun ve (...) ḥācī tarḫan tatar ve noġay ḫırisyiyānlarından uşlay żarar ve ziyān bolmas dip siz ḳardaşımızġa bek inanġan irdik* 013/15

{-*GAnday*} yapısı, günümüz Kırım Türkçesinde de görülmekte ve fiilin yapılma tarzını bildiren zarf-fiiller yapmaktadır. Bu birleşik zarf-fiil, geleceğe ilişkin bir ihtimal ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır: *Avurğanday olsañız maña aytıñız* "Hastalanacak gibi olursanız bana söyleyin", *Meni mısqıllağanday küle bereler* "Benimle alay eder gibi devamlı gülüyorlar" (Yüksel 2012, s. 863).

Akar, Kırım Tatarcasında "gibi" anlamı veren *-day*/*-dey* eşitlik hâl eki ve "gibi" edatı ile birlikte kullanılan {-*GAn*} sıfat-fiil ekinin fiile "-mIş" yapısının işlevini kattığını söylemektedir: *namus yerine qaytıp kel-genday oldı belleysiñiz*, *şulay mı*? "Namus yerine dönüp gelmiş gibi oldu sanıyorsunuz, öyle mi?" (Akar 2003, s. 113) Ayrıca bu ek, Özbek Türkçesinde Kırgız Türkçesinde [-*gAndAy*, *-gOndOy*], [-*kAndAy*, *-kOndOy*]; Nogay Türkçesinde [-*GandAy*]; Kumuk Türkçesinde [-*gAndAy*] şeklinde görülmektedir (Negiş 2017, s. 32).

II.2.3.3.2.5.4. {-*GUday*}

Bu yapı, {-*GU*} gelecek zaman sıfat-fiil eki ile [-*day*] eşitlik ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Gelecekte gerçekleşecek, gerçekleşmesi beklenen bir fiile eklenerek esas fiille eklendiği fiil arasında benzerlik ilişkisi kurmaktadır. {-*GUday*} ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra *bolsa+kişi eki* yapısı gelmekte ve bu yapı "-AcAK gibi olsa-" ifadesini kazandırmaktadır.

Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen koşullar izlemektedir. Bu yapı, geleceğe ilişkin bir niyeti bildirme anlamı da taşımaktadır.

- *ḫazīnemiz virüp dostımıza dost düşmānımıza düşmān* ***bol-ġuday*** *bolsañuz inşāʾāllāh teʿālā vilāyetiñüze ve serḥad ḳalʿalarıñuza bi'z-ẕāt kendimiz cavlay barmasmiz* 105/78
- *toḫtamış atalıḳ zide ḳadruhunı yiberdim buyurdım ki eger bizim ile evvelki kibi taymay uzun uzaḳ dost ḳardaş* ***bol-ġuday*** *bolsañuz bizde bolsaḳ aġaçalarımız zamānıda kele turġan ḫazīnelerni alup ḳabūl iteyiñ* 036/47
- *imdi murādıñuz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolup şarṭ-nāme-i humāyūnımıznı ḳabūl* ***ḳıl-ġuday*** *bolsañuz biñ seksen tārīḫinde berilür içün çıḳġan üç yıllıḳ ḫazīneni ve ḳırımda ṭutsaḳ bolġan boyarıñuz vaṣili barisaviç şermatavnıñ bahāsı altmış biñ ḳara ġuruş ve yāḫūd iki ḳara ġuruş yerine bir ḳızıl altun ve tatar ṭutsaḳların almaşıv yeri bozoḳġa yibergey erdiñüz* 234/29
- *bizim elçimiz milen siziñ kişiñüz dost sözin söyleşüp söz* ***uyġaş-ġuday*** *bolsa biz ḳardaşıñuzġa muḫabbetlik bölekleriñüz milen sipāhīleriñüz kelüp şarṭ-nāme-i humāyūn alurġa maʿḳūl körüp tilek etesiz* 216/16
- *bu defʿa üç yıllıḳ ḫazīneni almaşıv yeri bozoḳġa* ***yiber-güday*** *bolsañuz almaşıv beylerine eski ʿādetçe üç yıllıḳ bergilerin eksiksiz berdirgey erdiñüz* 234/51

{*-GUday*} birleşik zarf-fiil ekinin olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de vardır:

- *eger şarṭ-nāmede yād ḳılınġan sözler cümle bi't-tamām ḳabūliñiz* ***bolma-ġuday*** *bolsa özge türlüg bolur deyüp ḫāṭrıñuzge keltirmegey erdiñüz* 234/48
- *eger siz ḳardaşımız barışlıḳ murād* ***ḳılma-ġuday*** *bolsañuz tutsaḳlarıñuznıñ kesilgen bahāların saʿdī çelebī valuñada körüp kelsin deyü yazġan erdik* 216/21

Bazı örneklerde {*-GUday*} yapısı; zarf-fiil değil, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır:

- *lehlü siziñde bizimde düşmānımızdır bir yıl içinde lehlü ʿaskeri üç yerde ehl-i islām ḳılıçından ḳırılup üstüne sefer ḳılmaḳ murādıñuz bolsa ḥālā fırṣat vaḳtidir söygen yeriñüzni* ***al-ġuday*** *zamāndır* 274/57

- *āllāh teʿālā bizim ve siziñ elçimiz tonda bir cerge kelüp iki yurtnıñ arası tüzinlik bolup faḳīr ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç* ***bol-ġuday*** *sözlerni söyleşüp ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve barışlıḳ bolur ümīdindeyüz* 209/15
- *iki vilāyetniñ mābeyninde cavlıḳ ve fitnelik bolmasṭay işlerni ve faḳīr ve fuḳarāsı ṭınç* ***bol-ġuday*** *sözlerni şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde yazup* 234/19
- *bu künge kelgençe ḳırım ṭarafından dostlıḳa ve ḳardaşlıḳa ḳarşu noḳṣānlıḳ bir iş bolġan yoḳdır kün ilgerü taḳı dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ* ***bozul-ġuday*** *bu ṭarafdan bir iş bolmasdır* 274/73
- *bizim ṭarafımızdan dostlıḳ* ***bozul-ġuday*** *iş ṣādır bolmazdır şöyle bilesiz* 274/81

Olumsuz fiil tabanı üzerinde görülen iki örnekte ek [-*giday*] şeklinde geçmektedir:

- *özimizge ḫıdmet itgen uğrumızda zaḥmet tartıp ḳullıḳ ḳılġan emekdār aġalarımıznı ve ḳalḳalarımıznı cümlesin defter ḳılup cibergenmiz bu defterde bolġanın ciberip azavġa imdād* ***ciberme-giday*** *bolsañuz ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolup ʿömr āḫiriġaça ṭaymay uzun uzaḳ ṭurırġa* 036/56
- *bir taḳı boyarlarıñuzda bolġan müselmān tusnaḳların ḫıristiyān eter içün siyāset ḳılalar imiş bu taḳı oḫşar ḳılıḳ tügildir mundaḳ işlerni terk ḳıldırup boyarlar ḳolında ve özge yerlerde bolġan tusnaḳlar almaşıv yerine* ***kelme-giday*** *bolsa ḳırımda bolġan tusnaḳlar daḫı almaşıvġa könderilmey ḳırımda ḳalġan cerleridir mundaġ işlerni ḳoydırup iki ṭarafda bolġan tusnaḳlar ḫalāṣ bolurına saʿy ḳılġay erdiñiz* 229/39

II.2.3.3.2.5.5. {*-IGday*}

Bu yapı, {*-IG*} fiilden isim ve sıfat türeten yapım eki ile [-*day*] eşitlik ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. {*-IG*} eki, Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kullanılmış olan bir ektir. Fiilin bildirdiği işin sonucunda ortaya çıkan şey ya da durumların adını yapan bir fiilden isim ya da sıfat türeten ektir (Gabain 2003, s. 51). {*-IGday*} eki de eklendiği fiilin bildirdiği işin sonunda ortaya çıkan durum ile benzerlik ilişkisi kurmaktadır. Eklendiği fiile "-mIş gibi, -DIğI gibi" ifadelerini vermektedir.

- *könderilgen elçimiz söyleşirge emir ḳılınġandır buyurġanımızça söyleşir ve culıv bahāları* ***kesil-igday*** *bolsa ikinçi almaşıvda almaşıv bolur* 234/38
- *biz żabṭ ideyorız siz bu yıl żabṭ itmeyüp deryāya* ***çıḳ-ıġday*** *bolsa bizde bolsaḳ ol ḫalḳımızı żabṭ itmezizdir* 187/44
- *her kim ḳaçup serḥad ḳalʿalarıñuza ve köy ve kentleriñüze bir żarar ve ziyān* ***it-igday*** *bolsa inşāʾāllāh teʿālā alınġan esīleride cülūssız ḳaytarup berüp özlerine ölüm siyāseti ḳılup ḥaḳḳından kelmek muḳarrerdir* 105/83
- *ḫazīnelerimizni eski defter mūcibinçe ḳuṣūrsız ʿarabaları ve kölükleri milen ḳırımġa* ***cet-igday*** *berir bolsañuz almaġa buyurġanmiz* 285/21

Bazı örneklerde {*-IGday*} yapısı; zarf-fiil değil, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır:

- *murādıñuz biz ḫan-ı āʿẓam ḥażretlerimiz ve dostımız ḳalmuḳ ḫanı eyüge ḫan milen barışmaḳ bolsa üç yurtnıñ dostlıġına lāyıḳ māddeler üzerine söyleşüp* ***bekleş-igday*** *ṭaraf-ı saʿādetimizge elçi yibergeysiz* 296/17
- *siziñ atalarıñuz ve öziñüz ne üslūb üzerine barışup dostlıḳ ḳıldıñız irse ḥālā taḳı derūn-ı ṣāf milen ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay ṭurarġa gūşiş ḳılup iki yurtnıñ fuḳarāsı tınç ve āmānçada bolup biz ve siz alḳışların* ***al-ıġday*** *ḳılıḳnı etgey erdiñüz* 209/41

II.2.3.3.2.5.6. [*-dıġday*]

Metinlerde bir örnekte rastladığımız bu yapı, olumsuz fiil tabanı üzerine sıfat-fiil eki [*-dıḳ*] ve eşitlik eki [*-day*] gelmesiyle oluşmuş görünmektedir:

- *ol vaʿde etgen künde mundın yiberilgen meḥmed şāh bey ʿasker milen almaşıv yerine varup ḫazīne almaşıv yerinde* ***tapılma-dıġday***[94]

[94] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sözcük, TAPLMDĠADAY "tapılmadıġaday" şeklinde dizilmiştir (s. 394). Bu şeklin eldeki çalışma kapsamında incelenen metinlerde yalnızca bir kere geçiyor olması, bu yazımın bir dizim hatası olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca [*-dıḳ*] ve [*-day*] ekleri arasında görünen /a/ sesinin ekin bir parçası olma olasılığı da düşüktür. Bu noktada EH ve TZ'de *mübalağa ism-i fâili* olarak geçen ve bir işi sürekli, tekrarlayarak yapan özneleri gösteren [*-AGAn*] ekindeki /a/ sesinin varlığı akla gelebilir. Karamanlıoğlu, [*-AGAn*] ekinin yapısından emin olamayarak "TZ'de içevçi (< içegüçi?) şeklinde bir sözün de bulunması (63a 6) burada abartmanın *-ağan*/*-egen* ekinde mi, yoksa fiilin *-a-*/*-e-* ile genişlemiş şeklinde mi olduğu tereddütünü uyandırmaktadır. Bu takdirde ek, normal sıfat-fiil eki gibi *-ġan*/*-gen*, abartmayı veren ise fiili genişleten *-a-*/*-e-* eki olur" demektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 34-35). Görüleceği üzere [*-AGAn*] ekindeki /a/ sesi,

bolsa varan ʿasker ol yerde bekleyüp ṭurmaḳ küç bolur muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız varġaç ṭutḳusız revān taʿcīl yetiştürülmek içün buyurġay irdiñüz 113/16.

II.3. BİRLEŞİK YAPIDAKİ FİİLLER

Birleşik fiil kavramı, Türkologlarca farklı şekillerde ele alınmış ve incelenmiştir. Bu görüş farklılıkları, genellikle birleşik fiil çeşitleri ve birleşik fiilin sınırları ile ilgilidir.[95]

J. Deny (1941); *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-*, *ol-*, *olun-* gibi yardımcı fiiller ile oluşan fiillere *mürekkeb fiil* adını verir. Zarf-fiil ve sıfat-fiil ile yapılan fiil+fiil şeklindeki birleşik fiillere ise karmaşık fiil adını verir (s. 476-479).

Ergin (2013); birleşik fiili, bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlar. Birleşik fiilleri "isim unsurundan sonra gelen *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-* yardımcı fiilleri ile yapılan birleşik fiiller" ve "*fiil+vokal gerundiumdan (nadiren-ıp*, *-ip)* sonra gelen *bil*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* gibi fiiller ile yapılan birleşik fiiller" olmak üzere ikiye ayırır (s. 364-365).

Banguoğlu (1974), birleşik fiil tabanlarını üçe ayırmaktadır: a) Zarf-fiil öbeği kalıbında olanlar (ileri sürmek, geri kalmak), b) Çekim öbeği kalıbında olanlar (kar yağmak, baş kaldırmak), c) Bağlam öbeği kalıbında olanlar (sayıp dökmek, batıp çıkmak). Ayrıca Banguoğlu; *bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gör-*, *gel-*, *yaz-* yardımcı fiilleri ile {*-A*, *-I*, *-U*} zarf-fiil eklerinin oluşturduğu fiilleri de birleşik fiil saymakla beraber bunları "tasvir fiilleri" adı altında incelemektedir (s. 310-318).

Gabain (2003), *kıl-u u-*, *kör-ü bil-*, *bol-u sakın-*, *tıd-a katıglan-*, *saklan-u kör-* gibi birleşik kabul ettiği fiilleri *modal yardımcı fiiller* başlığı altında; *alta-yu tur-*, *kud-u tart-*, *küy-ü tut-*, *kıl-u alk-* gibi örnekleri *tasvirî fiiller* başlığı altında; *kıl-gu ėr-*, *kıl-guluk ėr-*, *kıl-gu bol-*, *kıl-u bol-* gibi örnekleri ise kelime grupları içerisinde *birleşik fiiller* başlığı altında incelemiştir (s. 89-109).

---

fiilden fiil yapan ve fiilin anlamını genişletip ona tekrarlanma ve abartı anlamı ekleyen bir {*-A*} ekidir. Fiilden fiil yapan bu {*-A*} ekinin *tapılmadıġaday* yazımındaki *dıġ* + *a* + *day* (sıfat-fiil eki + fiilden fiil yapım eki (!) + eşitlik eki) yapısını açıklaması mümkün görünmemektedir çünkü ek; sıfat-fiil ekinin üzerine değil, doğrudan fiil tabanlarına gelmektedir.

[95] Konunun farklı kaynaklarda, özellikle ortaöğretim ders kitaplarında ve alan yazınında sıkça başvurulan gramer kitaplarında nasıl ele alındığı, birleşik fiil tanımlarında kullanılan ölçütler ve bunlar hakkındaki tartışma için bk. Mustafa Uğurlu, "'Birleşik Fiil' Üzerine", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27-28 Ağustos 2007 Bildiriler Kitabı*, C 1, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 399-412.

Talât Tekin (2000), birleşik fiilleri; bir ad ya da sıfat ile *bol-*, *kıl-*, *kış-* yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiiller ve bir eylem zarfı ile onu izleyen tasvirî fiillerden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır (s. 99).

Ercilasun (2014), *Kutadgu Bilig*'de fiil konusunu incelediği çalışmasında, birleşik fiilleri kelime grubu olarak görmüş; kelime gruplarında esas olanın anlamca bir bütünlük oluşturmak olduğunu, birleşik fiilin de esas amacının tıpkı kelime grubu gibi anlamca bütünlük oluşturmak olduğunu belirtmiştir. KB'de birleşik fiil konusunda karşılaşılan bir güçlüğün de birleşik fiil yapan yardımcı fiil ile bildirme vazifesindeki fiillerin birbirlerinden ayrılması olduğuna dikkat çeken Ercilasun; Karahanlı Türkçesinde *er-*, *tur-*, *bol-* fiillerinin *til arslan turur kör işikde yatur* "Dil arslandır, bak eşikte yatıyor" örneğinde olduğu gibi aynı zamanda bildirme görevinde de kullanıldığını ifade etmiştir. Bu şekilde oluşan yapıların cümlenin kuruluşunda görev aldığını ve bunların birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirten Ercilasun; aynı noktada KB'deki *er-* fiiline de dikkat çekerek *er-* fiilinin çekimli fiiller ile kullanılışının birleşik fiil kabul edilemeyeceğini çünkü *er-* fiilinden önce gelen kelimenin isim veya gerundium şekli olmadığını, çekimli fiil olduğu için bu şeklin birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirterek birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+yardımcı fiil), iki tarafı da fiil olan birleşik fiiller (fiil+fiil) olarak ikiye ayırır (s. 72-76).

Yukarıda ve genel olarak alan yazınında birleşik fiili, *isim+fiil yapısında olanlar* ve *fiil+fiil yapısında olanlar* şeklinde bir sınıflandırma eğilimi olmasına karşın Uğurlu; konuyla ilgili müstakil çalışmasında, birleşik fiili "bir isim ile bir fiilin oluşturduğu bütünlük" olarak tanımlamaktadır. Birleşik fiilin temel yapısını {(isim) [fiil]} şeklinde kuran Uğurlu; çeşitli kaynaklarda, *birleşik fiil*, *ek fiil*, *birleşik çekim* gibi ayrı terimlerle karşılanan yapıların tümünü, yapı ölçütüne dayanarak birleşik fiil olarak değerlendirmektedir (Uğurlu 2009, s. 411).

Geleneksel olarak *ezan oku-*, *telefon et-*, *gönül ver-*, *düşe yaz-*, *koşa bil-*, *baltayı taşa vur-* yapıları birleşik fiil; *öğretmendi* (< *öğretmen i-di*), *hastadır* (< *hasta dur-ur*), *öğrenciyim* (< *öğrenci ir-im*) yapıları ek-fiil (isim cümlesinin yüklemi); *koşmuştu* (< *koşmuş i-di*), *görüyormuş* (< *görüyor i-miş*) yapıları da birleşik fiil çekimi olarak değerlendirilmektedir. Oysa *baltayı taşa vur-* dışındaki tüm yapılar, {(isim) [fiil]} şeklinde kurulmuştur ve Uğurlu'ya göre bunların birleşik fiil olarak kabul edilmeleri gerekmektedir. *baltayı taşa vur-* yapısı ise bir fiil ve ona bağlı tamlayıcılardan oluşmaktadır ve tek bir anlamı karşılıyor olsa da yapısı gereği, {(isim) [fiil]} şeklinde oluşmuş yapılardan ayrılmaktadır. Bu nedenle birleşik fiil sayılmamalıdır (Uğurlu 2009).

Birleşik fiiller, dil dışı gerçek dünyada tek bir kavramı karşılamaktadırlar ancak tek bir kavramı karşılamak, birleşik fiil oluşturmak için tek ve yeterli koşul değildir. Hem yapıca hem de anlamca birleşik fiil olma koşulunu yerine getirmiş olan yapılar, aralarına herhangi bir başka unsur almamalarıyla da ayırt edilebilirler: *Ali hasta ağır oldu* denemezken *Ali ağır hasta oldu* denebilmektedir. Benzer şekilde *Hoca ezan güzel okudu* denemezken *Hoca güzel ezan okudu* ya da *Hoca ezanı güzel okudu* cümleleri Türkçe için kabul edilirdir (Uğurlu 2009).[96]

Savran (2001) da fiillerin birleşik çekimi ile ilgili olarak benzer görüştedir. Fiillerin birleşik çekimi olarak adlandırılan yapıların, sıfat-fiil eki almış bir fiille ET. *er-* > *ir-* > *i-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu hatırlatan Savran, kaynaklarda karmaşık fiil[97] olarak adlandırılan bu yapının da aslında bir birleşik fiil yapısı olduğunu ifade etmektedir. Tezini desteklemek üzere aynı yapının *ol-* yardımcı fiiliyle kurulan hâlini örnek gösteren Savran, *gel-miş ol-* yapısının birleşik fiil sayılması durumunda *gel-miş i-* yapısının da aynı şekilde birleşik fiil sayılması gerektiği görüşündedir (Savran 2001, s. 141). Konuya kip ve zaman biçimlerinin sınıflandırılması açısından yaklaşan Gülsevin; *gel-ecek ol-du* yapısının da *gel-ecek i-di* yapısı gibi kip ve zaman tasniflerine girmesi gerektiğini söylemekle, *ol-* ve *i-* fiilleri ile kurulan birleşik yapılarla ilgili denkliği kurmuş olmaktadır (Gülsevin 1997, s. 220).

Eldeki çalışmada, kaynaklarda anlamca kaynaşmış/deyimleşmiş birleşik fiiller olarak geçen ve aslında birer cümle olan yapılar dışındaki birleşik fiiller; ek-fiil ile kurulan tüm yapılar (isim cümlesinin yüklemi ve fiillerin birleşik çekimi) ve bildirme eki (< *tur-ur*) ile kurulan tüm yapılar yapıca birleşik fiil olarak kabul edilmektedir. Bu yapıların tamamı -Uğurlu'nun tespitinde olduğu gibi- {(isim) [fiil]} şeklinde kurulmuştur ve kurucu ögeleri de fiildir. Çalışmada incelenen metinlerde kullanılan birleşik oluşturan fiiller sınırlı olmakla birlikte; kuramsal olarak her fiil, birleşik fiil kurma yeterlilik ve olasılığına sahip olduğundan tek tek fiilleri temel alan bir sınıflama

---

96 Türkçede *isim cümlesi*, *fiillerde birleşik çekim*, *karmaşık fiil* gibi kavramlar ve bunlarla ilgili Uğurlu'nun tespitlerini destekleyen tartışmalar için bk. Gürer Gülsevin (1997), "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 45, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s, 215-224; Hülya Savran (2001), "Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 596, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 140-142.

97 Fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan fiiller; Deny, Banguoğlu, Korkmaz Z. gibi araştırmacılarca *karmaşık fiil* olarak tanımlanmıştır (Korkmaz Z. 2014, s. 700).

yapılmamıştır.[98] Bu birleşikler, eldeki çalışmada isim unsurlarının yapısına göre sınıflamaya tabi tutulmuştur.

Kimisi yalın ya da ek almış isim veya isim soylu (*dost bol-*, *köñli bol-*, *defter it-*, *yoḳ-dır*, *aġamız ir-*, *yalġan ir-* gibi) kimisi fiil soylu ama yapım eklerini alarak isimleşmiş (*bar-ışlıḳ bol-*, *tirge-v it-*, *kel-e tur-*, *al-ıp ḳal-*, *yiberme-y bol-*, *sor-arday bol-*, *ḳaldır-mış i-*, *könder-mişdir*, *söyle-gen bol-*, *bolma-s ir-*) olmakla birlikte birleşik fiillerdeki ilk öge daima isimdir. Bu isimler arasındaki ayrım, ismin neyi adlandırdığı ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir nesneye, duruma, kavrama ad olan isimler ile bir harekete, oluşa, kılışa ad olan ya da onun niteliğini, tarzını ya da gerçekleşme zamanını adlandıran isimler; yapı olarak sıfat-fiil ya da zarf-fiil eki almış ve almamış isimlere karşılık gelmektedir. Bu çalışmada da tamamı {(isim) [fiil]} yapısında olan birleşik fiiller, isim unsurlarına göre şu temel üç başlığa ayrılmıştır: *İsim+fiil yapısında olanlar*, *sıfat-fiil+fiil yapısında olanlar*, *zarf-fiil+fiil yapısında olanlar.*

Bu yapılar; yapıca birleşik fiil olarak adlandırılmalarına karşılık, cümlede farklı işlevler edinebilmektedirler: *İsimlerin yüklemleştirilmesini sağlamak*; *yeterlilik*, *süreklilik*, *tezlik* ya da *yaklaşma bildirmek* ve *kip kavramını karşılamak* gibi.

II.3.1. İsim+Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

II.3.1.1. İsim + acın-

cānı acın-	"canı bağışlanmak" 203/25

II.3.1. 2. İsim + al

-

ʿasker al-	"askerî destek bulmak" 178/32
alḳış al-	"hayır dua almak" 209/41
boynuna al-	"sorumluluğunu almak" 030/102, 030/25, 030/28, 010/72, 012/100, 012/96, 012/99, 015/136, 167/10, 020/51, 020/54, 015/194, 121/25, 234/21
diline al-	"lafını etmek" 178/45
ḫayır duʿā al-	"hayır dua almak" 264/12
icāzet al-	"izin almak" 020/13, 013/81

[98] Birleşik fiil yapılarında "yardımcı" fiil olarak tanımlanan kurucu fiil ögesinin sınırları ile ilgili tartışma için bk. Mustafa Uğurlu, 'Birleşik Fiil' Üzerine, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007) Bildiriler Kitabı*, C 1, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 399-412.

intiḳām al-	"intikam almak" 178/30
ḳolġa al-	"ele geçirmek" 293/22
rehin al-	"rehin almak" 015/160, 160/15
ṣatun al-	"satın almak" 004/52, 005/18
til al-	"bilgi toplamak, istihbarat toplamak" 071/57
tutṣaḳ al-	"tutsak almak" 160/36, 274/51
ṭusnaḳ al-	"tutsak almak" 053/39, 053/44
yurt al-	"kendi yurdu yapmak" 178/23

II.3.1.3. İsim + aldır-

dil aldır-	"casusluk yaptırmak" 203/37, 203/36, 203/36

II.3.1.4. İsim + alın-

intiḳām alın -	"intikam alınmak" 121/48

II.3.1.5. İsim + ayt-

cevāb ayt-	"cevap vermek, karşılık vermek" 013/58, 013/140
selām ayt-	"selamlamak, selam vermek" 187/08, 194/08, 274/10, 293/07, 299/09, 053/16, 062/08, 105/04, 139/08, 145/08, 152/05, 160/05, 167/07, 178/07, 209/07, 238/07, 264/10
söz ayt-	"konuşmak, söylemek" 178/45, 299/16

II.3.1.6. İsim + baş -

mühr baş-	"mühürlemek" 004/55

II.3.1.7. İsim + ber-/bir-/vir-

arḳa ber-	"desteklemek, arka çıkmak" 290/26
barışıḳlıḳ ber-	"barış getirmek, barıştırmak" 238/24
bolcal ber-	"vade tanımak" 036/80
istinād ber-	"desteklemek" 209/20
rıżạ ber-	"izin vermek, razı olmak" 105/109
ruḫṣat ber-	"izin vermek, yetkilendirmek" 299/19
vaʿde ber-	"süre tanımak" 105/48
ṣoyurġal bir-	"bahşetmek, ödüllendirmek" 053/52

cezā bir-	“cezalandırmak” 053/46, 053/30
destūr bir-	“izin vermek” 062/28
ḳola bir-	“elden teslim etmek, emanet, etmek” 264/53
cevāb vir-	“cevaplamak” 105/31, 121/11, 015/41, 160/17, 053/52, 203/33, 194/45
icāzet vir-	“izin vermek” 121/46
iʿtikād vir-	“yemin ederek güven vermek” 121/37
kefīle vir-	“güvence olarak vermek” 178/51
ḫalel vir-	“bozmak, hasarlanmak” 152/20
rehin vir-	“bir şey karşılığında başka bir şeyi ödünç bırakmak” 160/14
tusnaḳ vir-	“rehin vermek” 015/168
ḳarār vir-	“kararlaştırmak, karara bağlamak” 012/54, 015/216
ḳollarına vir-	“teslim etmek” 105/44
ṭutsaḳ vir-	“rehin olmak üzere esir değişimi yapmak” 187/27

II.3.1.8. İsim + beril-

icāzet beril-	“izin verilmek” 198/13
ḳarar beril-	“karlaştırılmak” 209/31

II.3.1.9. İsim + bil-

ḫaber bil-	“bilgi edinmek, bilgilenmek, haber almak” 053/41
taḥḳīḳ bil-	“doğruluğunu araştırmak, doğrusuna ulaşmak” 053/49

II.3.1.10. İsim + bildir-

ḫaber bildir-	“haber vermek, haber ulaştırmak” 090/41

II.3.1.11. İsim + bol-

ʿaceb bol-	“tuhaf olmak” 015/41
ʿādet bol-	“yapılır olmak, usul hâline gelmek” 015/17
ābādān bol-	“bayındır olmak, mamur olmak” 015/26
almaşıv bol-	“değiş tokuş yapmak” 238/14, 216/15, 234/43
āmān bol-	“korkusuz olmak, emniyette olmak” 013/36, 013/42
āmānçada bol-	“güvende olmak” 209/41
artıḳ bol-	“fazla olmak, çoğalmak” 013/98, 030/79

āzād bol-	"serbet bırakılmak, salıverilmek" 209/37
bar bol-	"var olmak" 245/19, 013/85, 013/89
barış bol-	"barışmak" 013/43
barış ve yarış bol-	"barışmak, anlaşmak" 004/16, 004/32, 005/55
barış yaraş bol-	"barışmak, anlaşmak" 269/20
barış yarış bol-	"barışmak, anlaşmak" 005/83, 012/85, 020/20, 025/19
barışıḳ bol-	"barışmak, barış içinde olmak" 253/35, 238/22, 253/12, 264/20
barışlıḳ bol-	"barışmak, barış içinde olmak" 002/35, 002/09, 002/29
barışlıḳ yarışlıḳ bol-	"barışmak, barış içinde olmak" 015/195
bāḳī bol-	"kalıcı olmak" 030/87
belli bol-	"belli olmak" 234/50
billü bol-	"belli olmak" 071/46
bir bol-	"bir olmak, birleşmek, birlikte hareket etmek" 033/15, 014/09
birge bol-	"birlikte olmak, birlikte hareket etmek" 014/06
buyruḳta bol-	"emir altında olmak, tabi olmak" 030/101, 030/27, 253/36, 253/40, 012/99, 121/09, 178/43, 178/13
bütün bol-	"sağlam durmak, sözünde durmak" 015/63, 015/77, 015/58, 020/49, 036/59, 013/07, 012/102, 013/61
cavlıḳ bol-	"düşman olmak, düşmanca davranmak" 274/12
cıvla bol-	"derin olmak, yığınla olmak, çok olmak" 012/52
çın bol-	"doğru olmak, doğru davranmak" 015/114
dāim bol-	"kalıcı olmak, sürekli olmak" 025/32
dāḫil bol-	"ulaşmak, bir yere varmak" 053/33, 105/39
defterde bol-	"yazılmak, kaydedilmek" 253/29
delālet bol-	"işaret etmek, yol gösterici olmak" 030/81
dost bol-	"dost olmak" 015/80, 015/129, 012/66, 015/128, 253/42, 020/68, 013/75, 025/22, 015/166, 015/167
dost ḳardaş bol-	"dost, kardeş olmak" 269/20, 269/22, 036/47, 036/92, 002/51
dost ḳarındaş bol-	"dost, kardeş olmak" 013/116, 015/192, 013/93, 025/25, 013/126, 013/79, 013/79, 025/45
dost ve ḳardaş bol-	"dost ve kardeş olmak" 194/12, 105/110, 105/47, 121/31
dost ve muḥabbet bol-	"dost ve samimi olmak" 004/41
dostlıḳ bol-	"dostça olmak" 290/19

düşmān bol-	“düşman olmak” 010/77, 290/24, 105/78
düşmānlıḳ bol-	“düşmanlık içinde olmak” 198/15
eksik bol-	“eksik olmak” 053/39, 053/41, 269/24
emīn amān bol-	“güven içinde olmak” 004/50, 005/07, 005/104, 005/56
emīn bol-	“emin olmak, güven içinde olmak” 090/17
eygilik bol-	“iyilik olmak” 002/53
fitne bol-	“kargaşa olmak” 071/60, 290/32, 090/28
fitnelik bol-	“karışıklık olmak” 234/18
ġaddar bol-	“acımasız olmak” 105/62
ġāfil bol-	“habersiz olmak, boş bulunmak” 013/70
ġālib bol-	“kazanmak, yenmek” 012/32
ġāyib bol-	“kaybolmak” 013/25, 010/18
ġayretsiz bol-	“dayanıksız olmak” 002/20
gerçek bol-	“gerçek olmak” 036/43
ḫalāṣ bol-	“kurtulmak” 012/33, 238/09
ḫālī bol-	“uzak olmak, geri durmak” 020/40
ḥāẓır bol-	“hazır olmak” 274/22
ḫarāb bol-	“yıkılmak” 264/28
ḫaṭā bol-	“yanlışlık yapmak, yanlışta bulunmak” 015/41, 020/71
ḥaḳīr bol-	“küçük düşürülmek, küçük görülmek” 020/39, 013/28
helāk bol-	“yok olmak, ölmek” 013/28
ḫıdmette bol-	“birinin hizmetinde çalışmak, hizmet etmek” 139/25, 105/66
ḫilāf bol-	“karşısında olmak, aykırı olmak” 012/77, 053/31, 020/70
ḥīle bol-	“tuzak kurulmak, kurnazlık edilmek” 229/34
ḫorlıḳ bol-	“aşağılayıcı olmak” 105/106
ḫoş bol-	“iyi olmak” 030/75, 013/90
ḫūrbār bol-	“ışık saçmak” 002/06
ıslāḥ bol-	“düzelmek, iyileşmek” 105/13
imkān bol-	“mümkün olmak, uygun şartlar bulunmak” 012/34, 012/51
istirāḥat bol-	“huzurlu olmak” 010/57
işāret bol-	“gösterilmek, bahis olunmak” 002/23
işençli bol-	“güvenmek, inanmak” 015/57, 015/76

ḳaṣd bol-	“niyet edilmek” 012/67
ḳabūl bol-	“kabul edilmek” 234/48
ḳādir bol-	“gücü yetmek, muktedir olmak” 194/39
ḳarār bol-	“sözleşilmek, anlaşılmak, kararlaştırılmak” 020/14, 187/35
ḳardaş bol-	“kardeş gibi olmak” 194/24
ḳardaşlıḳ bol-	“kardeşlik içinde olmak” 105/73, 274/79
ḳardaşlıḳda bol-	“dostça davranmak” 274/26
ḳarındaş bol-	“kardeş gibi olmak” 005/104, 012/57, 013/56
katnaşıv bol-	“karşılıklı gelip gitmek” 238/19
kefil bol-	“biri için güvence vermek” 105/94
kerek bol-	“gerekmek” 012/60, 234/18
ḳıṣṭavlıḳ bol-	“saygısız dayranılmak, eziyet edilmek, baskı uygulanmak” 274/62
kiç bol-	“geç olmak” 090/13, 012/44
köñli bol-	“arzu etmek, istemek “ 002/29, 036/20
köplik bol-	“çoğalmak” 005/47, 004/24
köriniş bol-	“huzura alınmak, huzura çıkmak” 245/16
ḳuṣūr bol-	“hatalı olmak, eksik yapılmak” 062/35
küç bol-	“zorluk olmak” 030/96, 113/17
lāyıḳ bol-	“hak etmek, uygun ve münasip olmak” 013/104
lāzım ve lāyıḳ bol-	“gerekli ve uygun olmak” 194/50, 013/80, 020/42, 020/43
maġlūb bol-	“yenilmek, kaybetmek” 012/32
maʿlūm bol-	“bilinmek” 234/14, 269/27, 015/48, 015/95, 234/26, 290/26, 290/12, 066/22,160/11, 301/58, 187/25, 298/08, 301/65
manṣūr bol-	“Allah’ın yardımına ermiş olmak” 013/25
maḥẓūẓ bol-	“hoşlanmak, hazzetmek” 105/102
maḳbūl ve muʿteber bol-	“beğenilen ve saygın olmak” 264/17
maḳhūr bol-	“yenilmek, birinin zoru altında kalmak” 020/40
meʾmūr bol-	“görevlendirilmek; emredilmek” 285/03
merḥūm bol-	“ölmek” 015/184
muʿāvin bol-	“yardımcı olmak” 004/11
muḥabbet bol-	“samimi olmak” 012/35, 012/38, 012/104, 002/37

muḥabbetde bol-	“samimiyet içinde olmak” 253/21
muḥabbetlik bol-	“samimiyet içinde olmak” 253/45
muḥabbetlikde bol-	“samimiyet içinde olmak” 033/13, 033/81, 033/88
muḥkem bol-	“sağlam olmak, kuvvetli olmak”216/20
muḳayyed bol-	“dikkat ve alaka ile gözetmek” 013/131, 234/46
müşerref bol-	“yücelmek, onurlanmak” 036/14
mütebādir bol-	“ortaya çıkmak, görünür olmak” 245/12
müyesser bol-	“nasip olmak” 293/24
müzeyyen bol-	“süslenmek, süslü hâle getirilmek” 105/07
naṣīb bol-	“payı eline geçmek” 004/12, 274/11
ortada bol-	“var olmak, söz konusu olmak” 299/10
pādişāh bol-	“padişah olmak” 010/22
perīşān bol-	“darmadağın olmak; karışmak “ 012/60
rāḥat bol-	“huzurlu olmak” 198/17, 013/14
rıżāsız bol-	“izin verilmemek, izinsiz olmak” 071/24
s̱ābit-ḳadem bol-	“güvenilir olmak” 020/44, 020/44, 167/16
ṣādır bol-	“ortaya çıkmak, meydana gelmek” 274/81
ṣādıḳ bol-	“sözünde durmak; bağlı olmak” 025/35
ṣalāḥ bol-	“huzurlu olmak, barış içinde olmak “ 025/82
ṣaḳınçda bol-	“düşünmek” 229/19
sebeb bol-	“neden olmak” 015/68
sipāriş bol-	“ısmarlanmak” 245/24
söz bol-	“hakkında konuşulmak, bahsedilmek” 030/58, 020/17, 264/39, 030/50, 030/57, 145/25, 269/29
söz ṣav bol-	“laf söz olmak, dedikodu olmak” 105/52, 053/75
şād bol-	“sevinmek, mutlu olmak” 002/06, 015/19
şarṭ bol-	“şart olmak, üzerine yemin etmek” 013/128
şehīd bol-	“şehid olmak, din uğrunda savaşırken ölmek” 015/155
taġyīr bol-	“değişmek” 105/18
tābᶜide bol-	“hükmü altında olmak” 274/25, 293/09, 274/20, 274/65
taᶜmīr bol-	“onarılmak” 264/28
tamām bol-	“tamamlanmak, bitmek, sona ermek” 025/89, 002/15, 025/78
teslim bol-	“teslim olmak, emanet yerine verilmek” 062/52

tınç bol-	“huzurlu, rahat olmak” 036/74, 209/15
ṭınç bol-	“huzurlu, rahat olmak” 234/19
tınç ve rāḥat bol-	“huzurlu ve rahat olmak” 264/12
ṭınçsız bol-	“rahatsız olmak, huzursuz olmak” 198/16
tilek bol-	“istenmek, dilenmek” 145/27
tok ve doyum bol-	“gözü ve karnı doymak” 002/19
tutḳav bol-	“rehin alınak” 012/52, 013/11
tüşmān bol-	“düşman olmak” 152/11, 012/94, 015/195, 194/32, 020/68, 020/21, 020/54
tüzinlik bol-	“huzurlu, sakin, emniyette olmak” 053/76, 209/37, 209/14
ṭatıv bol-	“dost olmak” 030/33, 012/58, 012/84, 253/44
ṭatıvlı bol-	“dostluk içinde olmak” 030/32, 030/32
ṭutsaḳ bol-	“tustak olmak, esir düşmek” 234/31, 238/08, 209/27
urış bol-	“savaşmak” 012/52, 015/86
uruş talaş bol-	“savaşmak, çarpışmak” 030/44
uçmaḳlıḳ bol-	“cennetlik olmak, ölmek” 013/07
uyat bol-	“utanmak” 004/68
üstüvār bol-	“kuvvetlenmek” 152/22, 299/11
vāṣıl bol-	“ulaşmak” 012/10, 025/23, 229/12, 299/18, 234/23, 209/25
vāḳiʿ bol-	“olmak, meydaya gelmek” 198/11
virān bol-	“yıkılmak, harap olmak” 012/42, 012/65
vuṣūl bol-	“ulaşmak” 160/48, 245/17, 245/27, 285/16
yalġan bol-	“yalan olmak” 013/86
yamanlıḳ bol-	“kötülük olmak” 010/78, 010/76
yaḫşılıḳ bol-	“dostluk ve iyi ilişki içinde olmak” 071/32, 209/16, 253/46, 299/20, 002/29
yarış ve barış bol-	“barışmak, anlaşmak” 004/67
yārī bol-	“yardımcı olmak” 036/11, 010/18
yaḳın bol-	“yakın olmak, hizmetinde olmak” 030/46, 030/53, 105/26, 030/39, 253/25, 053/82, 008/74, 014/52, 253/28, 033/72, 015/22
yunçıġ bol-	“eziyet olmak” 012/88
ẓāhir bol-	“görünmek” 290/18

zaḥmetler ve ziyānlar bol-	“sıkıntı ve zarar verilmek” 071/49
żarar ve ziyān bol-	“zarar vermek” 113/30, 013/15, 105/16
żarar ziyān bol-	“zarar gelmek” 015/138, 264/26
żāyiʿ bol-	“kaybolmak, yok olmak” 238/19, 090/17
zebūn bol-	“güçsüzleşmek, güçten düşmek” 090/16
ziyāde bol-	“çoğalmak, artmak” 010/55, 013/90, 013/100
ziyān bol-	“zarar verilmek” 013/121, 090/15, 030/101
ziyān żarar bol-	“zarar verilmek” 012/101
żulm bol-	“eziyet edilmek” 105/95, 033/61

II.3.1.12. İsim + bolın-

maʿan bolın-	“birlikte olunmak” 203/47
taʿyīn bolın-	“atanmak, görevlendirilmek” 036/93
ḳardaşlıḳ bolın-	“kardeşlik içinde olunmak” 036/43

II.3.1.13. İsim + boz-

ʿahd boz-	“verilen sözden dönmek, yemin bozmak” 290/31, 160/21
dostlıḳ boz-	“dostluk şartlarına uymamak, düşmanca davranmak” 030/93

II.3.1.14. İsim + bozıl- / bozul-

ʿasker bozıl-	“yenilmek, ordu dağılmak” 203/39
dostlıḳ bozıl-	“dostluk şartları yerine getirilmemek, düşmanca davranılmak” 203/41
ḳardaşlıḳ bozıl-	“kardeşlik koşulları yerine getirilmemek” 030/96
dostlıḳ bozul-	“dostluk şartları yerine getirilmemek, düşmanca davranılmak” 274/81
ḳardaşlıḳ bozul-	“kardeşlik koşulları yerine getirilmemek” 274/73
yemin bozul-	“verilen sözden dönmek, yemin bozulmak” 160/25

II.3.1.15. İsim + buyur-

taḥrīr buyur-	“yazılmasını emretmek” 293/16
taʿyīn buyur-	“görevlendirmek” 245/16, 245/26

teʿmīn buyur-	“gerçekleştirilmesini emretmek, sağlanmasını emretmek” 290/16
tenbīh buyur-	“uyarmak” 274/78
ḳabūl buyur-	“almak, huzura almak” 090/33

II.3.1.16. İsim + buyurıl-

erzānī buyurıl-	“layık görülmek” 010/14

II.3.1.17. İsim + çek-

baş çek-	“önde gitmek” 178/31
elem çek-	“acı çekmek, dertlenmek” 178/33
ḥicāb çek-	“utanmak” 105/22, 178/22
meşaḳḳat çek-	“güçlük çekmek” 145/19
zaḥmet çek-	“sıkıntı görmek, sıkıntı çekmek” 178/15, 145/27, 160/32, 178/16

II.3.1.18. İsim + çekil-

elem çekil-	“acı çekilmek” 121/46

II.3.1.19. İsim + çıḳ-

ḳarşu çıḳ-	“karşılamak, karşısına geçmek” 203/39
ḳoldan çıḳ-	“elinden çıkmak, kaybetmek” 194/18

II.3.1.20. İsim + di-

selām di-	“selamlamak, selam vermek” 285/03
ḳardaş di-	“kardeş bilmek” 053/31

II.3.1.21. İsim + er- / ir- / i-

Eski Türkçenin *er-* > *ir-* > *i-* “olmak” fiili yaygın olarak birleşik fiiller oluşturmasına karşın, anlamca içi boşalmış bir fiildir ve Eski Türkçe Dönemi’nden itibaren cümlede isimlerin yargı bildirmelerini sağlamak üzere kullanılır. Gabain, “yardımcı fiiller” başlığı altında Eski Türkçede *er-*, *bol-* ve yer yer *tur-* fiillerinin yardımcı fiil olarak iş gördüklerini ve “hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da bütün isim çeşitlerine” bağlandıklarını belirtmektedir (Gabain 2003, s. 87-88). Karahanlı (Ercilasun 2014, s. 74), Harezm (Ata

2014, s. 84-85), Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994, s. 151), Çağatay (Ekcmann 1988, s. 142-143)

TKT'de, bu fiilin hem eskicil şekillleri hem de çağdaş şekilleri görülmektedir: *er-*, *ir-*, *i-*.

- ***ʿādet er-**di* 229/42, ***çit kalʿeñiz er-**di* 234/42, ***yazġanlar er-**di* 274/61
- ***aġamız ir**-di* 015/175, *ʿādet daḫı **bar ir**-di* 015/207, ***muḳarrer ir**-di* 002/22, ***nāẓır ir**-dik* 025/68, ***ḥāẓır ir**-dik* 025/67, ***ḳaraçılarımız ir**-diler* 015/163, ***sözleri ir**-dügin bil-gey* 013/48, ***yaḫşı ir**-dügin bilseñüz* 012/116, ***yalġan ir**-mestür* 012/71, *ni çaḳlı **kişi ir**-dügi öziñizkede bolsa maʿlūmıñızdır* 015/162, ***yoḳ ir**-se* 015/110, 015/145, 015/43, ***ne ir-**sedin* 008/66, ***kim ir**-se* 036/86, ***kim ir**-seler* 015/144, *yiber-mek ḥadd-i imkānda **tügil ir**-di* 015/26.
- *taḳdīr-i ḫudā **alay i**-gendir* 015/184, *köñgüllerinde fitne ve bulġaḳlıḳ **bar i**-miş* 071/56, *eger **yoḳ i**-se* 002/42 *cānıbek giray ḫan bir başlı bir **adam i-**di* 036/67, *yaḳın **kişimiz i-**di* 062/39, *hedāyāñuzıñ ḳānūn-ı ḳadīmden ḳuṣūrı **var i-**di* 066/12, ***öyle i-**sede maḳbūl-ı şāhānemiz ol-up* 066/12, *ilçi yalan söylemeye ḳādir **degil i-**di* 121/40, *kelse **kerek i**-di* 216/48, *siz ḳardaşımıznıñ **ḳullıġında i**-ken merḥūm bolubdır* 015/183, *capḳun cibermek **üstinde i**-ken* 036/40, *erdel ḳralı āl-i ʿosmān padişāhınıñ **reʿāyāsı i**-ken raʿiyyetlikden baş çeküp* 178/31, *ḫaber ve āgāhımız **yoḳ i**-ken* 194/17, *lāyıḳ **nimerse ime**-stür* 015/154, *māl içün ʿahd ve şarṭ **pādişāhlarda ime**-stür* 013/103, *yalġan söz hem **lākin ime**-stür* 015/69.

II.3.1.22. İsim + et- / it-

ʿarẓ et-	"sunmak, bildirmek" 238/10
ʿazlet-	"görevine son vermek" 264/43
almaşıv et-	"değiş tokuş yapmak" 238/21
alḳış et-	"övüp yüceltmek" 253/13
āzād et-	"serbet bırakmak, salıvermek" 209/31
cemʿ et-	"toplamak, yığmak" 274/65
cülūs et-	"hükümdar olmak, tahta çıkmak" 105/07
defter et-	"kaydetmek, liste oluşturmak, defter tutmak" 234/53
düşmānlıḳ et-	"düşmanca davranmak" 290/14
esīr et-	"tutsak etmek" 274/68, 274/66
ḫarāb ve bitāb et-	"yıkıp perişan etmek" 274/58

ḫayırlı et-	"iyilikle dolu etmek" 238/23
iʿlām et-	"bildirmek" 209/27
ḳabūl et-	"almak, huzura almak, razı olmak" 194/25, 216/34, 234/27
ḳardaşlıḳ et-	"dostça davranmak, kardeş gibi olmak" 152/13
ḳatl et-	"öldürmek" 187/17
murād et-	"istemek" 209/12
naḳż-ı ʿahd et-	"antlaşmayı bozmak" 203/15
ṣaysızlıḳ et-	"saygısızlık etmek" 274/64
sefer ve aḳın et-	"savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak" 274/58
selām et-	"selamlamak, selam vermek" 198/08, 216/06, 229/09, 234/10, 296/09
taʿālluḳ et-	"ilgisi, ilişiği olmak" 238/20
tenbīh et-	"uyarmak" 015/49, 209/18
tilek et-	"istenmek, dilenmek" 105/99, 216/17
vaʿde et-	"süre tanımak"113/15
yaṣaḳ et-	"yasaklamak" 274/20
żabṭ et-	"sıkı tutmak, ele geçirmek" 216/31, 253/39
ẓuhūr et-	"ortaya çıkmak" 290/30
ʿahd it-	"söz vermek, yemin etmek" 002/12, 004/55, 105/42, 187/34, 290/23
ʿahd ve emān it-	"teminat vermek, güven vermek" 013/40
ʿamel it-	"çalışmak, uymak" 010/74
ʿaẓīm-i iʿtiḳād it-	"çok inanmak" 010/76
ʿarż it-	"sunmak, bildirmek" 071/57, 139/21, , 071/52, 025/78, 025/74
ʿarż-ı aḥvāl it-	"durumları bildirmek" 025/72
ʿavdet it-	"dönmek, geri gelmek"160/15
ʿazīmet it-	"yola çıkmak" 152/07
ʿināyet it-	"yatdım etmek" 015/178
ʿisyān it-	"başlakdırmak, emre karşı gelmek" 010/15
ʿivāżlar it-	"karşılık vermek, bedel ödemek" 015/57
ʿöẕür it-	"özür dilemek" 178/26, 160/40
ānt it-	"yemin etmek, söz vermek" 012/104, 012/74, 012/22
āẕād it-	"serbest bırakmak, salıvermek" 194/54

āşikār it-	"belli etmek, açıkca belirtmek" 013/112
bahāne it-	"sebep uydurmak" 298/16
barışıḳ it-	"barışmak" 187/39
berter it-	"daha üstün etmek" 198/09
beyān it-	"bildirmek, anlatmak" 008/76, 301/23
boş it-	"eli boş göndermek" 071/27
cefā it-	"eziyet etmek" 053/52
cevāb it-	"cevap vermek, karşılık vermek" 013/105
cülūs it-	"hükümdar olmak, tahta çıkmak" 167/08, 178/41
çınlıḳ it-	"doğru davranmak, yemin etmek" 053/70
dād it-	"adaletli olmak, adil davranmak" 010/23
daʿvā it-	"hakkını istemek" 203/21
defʿ it-	"savmak, kovmak" 298/19
defter it-	"kaydetmek, liste oluşturmak, defter tutmak" 005/61, 071/51, 036/70, 139/28
dostlıḳ it-	"dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak" 053/51, 105/74, 053/25
dostluḳ it-	"dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak" 121/35, 005/85, 012/65, 139/19, 121/18
düşmānlıḳ it-	"düşmanca davranmak"" 139/19
emr it-	"buyurmak, emretmek" 030/95
esīr it-	"tutsak etmek" 030/92, 008/49, 002/13, 005/29
fesād it-	"kargaşalık çıkarmak" 005/64
fikir it-	"düşünmek, akıl etmek" 013/111, 033/67
ġāret it-	"yağmalamak" 010/48, 002/12
ġāyb it-	"kaybetmek" 053/34
giriftār it-	"yakalamak, tutmak" 013/24
ḫaber it-	"haber vermek" 015/173, 113/12
ḫalīfe-i devrān it-	"zamanın halifesi etmek" 053/08
ḥaẓẓ it-	"hoşlanmak" 298/21
ḫarāb it-	"yıkılmak" 010/65, 005/29
ḥarāmizādelik it-	"hırsızlık etmek" 071/21
ḥareket it-	"hareket etmek" 160/13, 160/18
ḫaṭā it-	"yanlışlık yapmak, yanlışta bulunmak " 139/46

helāk it-	"yok etmek, öldürmek" 015/166, 015/168
ḫıdmet it-	"hizmet etmek, ihtiyaçlarını gidermek" 015/42, 030/83, 036/55
ḫilāf it-	"tersini, karşıtını yapmak" 053/70, 025/84, 053/53
ḫilāf-ı ʿahd it-	"verdiği sözü bozmak" 010/80
ḥīle ve çınsızlıḳ it-	"tuzak kurulmak ve yalan söylenmek" 194/31
ḫorlıḳlar it-	"küçük düşürmek" 105/105
ḥürmetsizlik it-	"saygısızlık etmek" 008/70
ıṣmār it-	"bir işi emin birine yüklemek" 030/111, 036/78
iʿlām it-	"bildirmek" 030/97, 010/86, 020/69, 013/85
iʿnād it-	"gerçeği bildiği hâlde reddetmek" 062/24, 062/31
iʿtimād it-	"güvenmek, dayanmak" 025/26, 160/23, 010/34, 025/43, 025/95
iʿtiḳād it-	"inanmak, güvenmek" 010/34, 020/27, 030/107, 010/74, 012/103, 013/101, 030/105, 105/46, 020/48
ihmāl it-	"üstüne düşeni yapmamak" 010/63
īmān it-	"dine inanmak, " 010/41
imgek it-	"emek vermek" 015/24, 015/175
inkār it-	"kabul etmemek" 187/19
intiḳam it-	"öç almak" 010/93
īżāḥ it-	"açıklamak" 301/26
iḫrāc it-	"dışarı çıkarmak, göndermek" 160/31
işençli it-	"birbirine bağlanmak, inandırmak" 015/142
ittifāḳ it-	"birlikte olmak için sözleşmek" 160/19
iṭāʿat it-	"boyun eğmek, uymak" 013/28, 010/37, 010/37
iḳtiżā it-	"gerekmek" 301/45, 203/17, 152/07
ḳabūl it-	"almak, huzura almak; razı olmak" 139/18, 036/66, 036/48, 194/47, 005/86, 071/41, 194/45, 071/41, 194/45
ḳanāʿat it-	"elindekiyle yetinmek" 178/28
ḳarār it-	"durmak, sabit durmak" 160/22, 152/14, 160/27, 160/30, 160/27, 160/30
ḳardaşlıḳ it-	"dostça davranmak, kardeş gibi olmak" 178/21, 160/51, 090/32, 105/74, 160/27, 167/21, 062/16, 105/09, 145/33, 160/48, 187/29, 167/14
ḳatl it-	"öldürmek" 187/20, 298/15, 002/16, 298/14

ḳavl it-	“söz vermek, sözleşilmek” 105/94
ḳuṣūr it-	“hata yapmak” 152/15
kullıḳ it-	“boyun eğmek; hizmetine girmek” 015/179
luṭf it-	“ihsanda bulunmak, iyilik yapmak” 015/187
maʿlūm it-	“bildirmek” 036/79, 013/60, 030/112
mekṡ it-	“beklemek, konaklamak” 301/34
menʿ it-	“yasaklamak” 033/86, 178/25
merḥamet it-	“acımak, affetmek” 002/27, 160/15
muḥāṣara it-	“kuşatmak, etrafını çevirmek” 010/16
muḥabbet it-	“samimi olmak” 013/106, 013/13, 012/77, 013/107, 013/102, 015/69
muḥālefet it-	“karşı gelmek” 010/43
murād it-	“istemek” 194/24, 290/15, 160/41, 209/09
mübārekbād it-	“kutlamak amacıyla hediye gödnermek ya da ziyaret etmek” 160/29
mürūr it-	“geçmek” 145/17, 105/91
mütābaʿat it-	“uymak, tabi olmak” 010/51
nāḳıṣ it-	“eksik etmek” 105/66
naḳż-ı ʿahd it-	“antlaşmayı bozmak”160/23, 160/24
nizāʿ it-	“kavga etmek” 071/35
ötil it-	“rica etmek, istemek” 012/46
peydā it-	“elde etmek” 301/43
raḥīm it-	“acımak, merhamet etmek” 071/16
ricā it-	“dilemek, istemek” 187/28, 139/38, 178/41, 194/51, 139/42, 160/46, 160/47
riʿāyet it-	“saygı göstermek” 025/70, 004/24, 264/35, 053/81, 030/68, 020/67, 139/29, 145/23, 152/08, 030/63, 030/77, 139/24
ṣabr it-	“sabretmek” 025/88
ṣaysızlıḳ it-	“saygısızlık etmek” 015/32
sebḳ it-	“öne çıkmak, ileri geçmek” 139/45
sefer it-	“savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak” 053/45, 152/07, 194/29
selām it-	“selamlamak, selam vermek” 008/17, 121/05, 203/12
sipāriş it-	“ısmarlanmak” 160/13

siyāset it-	“ölüm sezasıyla cezalandırmak” 066/17
sūʿāl it-	“sormak” 121/10, 187/19
şarṭ it-	“yemin etmek, söz vermek” 013/39, 013/41, 005/72
şarṭ-ı peymān it-	“söz verip yemin etmek” 012/76
taġyīr it-	“değişmek” 145/14
taʿaccüb it-	“şaşırmak” 105/23
taʿbīr it-	“yorumlamak, anlatmak” 301/23
taʿyīn it-	“atamak, görevlendirmek” 178/34
tafṣīl it-	“bir şeyi bütün ayrıntısıyla açıklamak” 020/23
tamām it-	“tamamlamak” 139/47
taḥḳīḳ it-	“doğruyu araştırmak” 012/105
taḳayyüd it-	“dikkatli davranmak” 160/39, 178/26
tedārik it-	“hazırlamak” 012/106, 105/48, 121/22
tefaḥḥuṣ it-	“etraflıca araştırmak” 105/62
tefvīż it-	“görevlendirmek” 053/10
tenbīh it-	“uyarmak” 053/22, 105/67, 002/30, 071/15, 113/28, 178/43, 269/32, 062/31
teslīm it-	“teslim olmak, emanet yerine verilmek” 113/28
tevekkül it-	“Allah’a güvenmek” 194/28
tınç ve rāḥat it-	“huzurlu, rahat olmak” 274/69
tilek it-	“istenmek, dilenmek” 139/30, 145/23, 121/28, 012/38, 012/109, 012/68, 167/10
tirgev it-	“azarlamak, paylamak” 005/60
tüşmānlıḳ it-	“düşmanca olmak” 178/36, 178/35, 010/64, 013/75
ṭaleb it-	“istemek” 105/30, 160/17
ṭamaʿ it-	“çok istemek, açgözlülük etmek” 198/17
tükel it-	“tamamlamak, tam yapmak” 269/45
ümīd it-	“ummak, sanmak” 071/33
vīrān it-	“yakmak, tahrip etmek” 013/65
yaṣaḳ it-	“yasaklamak” 015/51, 187/27, 013/51
yaṣaḳ ve tenbīh it-	“yasaklamak ve uyarmak” 066/16
yaġma ve ġāret it-	“yağma ve gasbetmek” 030/91
yamanlıḳ it-	“kötülük etmek” 253/36

yardım it-	"yardım etmek, desteklemek" 178/32, 010/90, 014/09, 010/51, 160/19
yoḳ it-	"yok etmek" 053/34, 053/37
ẓabt it-	"sıkı tutmak, ele geçirmek" 053/23, 013/124, 013/49, 187/43, 194/46, 010/54, 013/35, 004/36, 005/40, 015/141, 030/93, 066/19, 187/40, 178/22, 178/26, 187/43, 187/44, 187/41, 053/28, 053/45, 053/58, 053/59, 053/66, 066/16, 066/19, 105/87, 167/19
ẓarar it-	"zarar vermek" 187/39, 053/44, 187/39
ẓarar ve ziyān it-	"zarar vermek" 005/44, 194/34, 105/83, 053/22, 033/50
ziyān it-	"zarar vermek" 274/21
ẓuhūr it-	"ortaya çıkmak" 298/21

II.3.1.23. İsim + etdir- / itdir-

ceneb etdir-	"kovmak, uzaklaştırmak; reddetmek" 203/46
ʿinād etdir-	"gerçeği bildiği hâlde reddetmek" 062/33
ẓarar etdir-	"zarar verdirmek" 216/33, 025/91
ẓarar ve ziyān etdir-	"zarar verdirmek" 025/58, 105/88
aḳın itdir-	"akın etmek, sefere çıkmak" 053/27
ʿazl itdir-	"görevinden aldırmak, uzaklaştırmak" 274/71
ḳırāt itdir-	"okutmak" 285/08
nāḳış itdir-	"eksik ettirmek" 105/71
ẓarar ve ziyān itdir-	"zarar verdirmek" 121/44
rencīde itdir-	"incinmesine izin vermek" 203/46
saysızlıḳ itdir-	"saygısızlık ettirmek" 105/32
tamām itdir-	"tamamlatmak" 139/37
tecessüs itdir-	"gözetletmek, araştırtmak" 301/46
teʾḫīr itdir-	"geciktirmek" 025/83, 290/18

II.3.1.24. İsim + etdiril- / itdiril-

tercüme etdiril-	"çevirtilmek, tercüme ettirilmek" 301/17

II.3.1.25. İsim + eyle- / iyle-

ʿalāḳa eyle-	"ilgilenmek" 203/20
cārī eyle-	"geçerli kılmak" 008/12

cenk eyle-	"savaşmak" 010/17
cülūs eyle-	"hükümdar olmak, tahta çıkmak" 203/27
dostlıḳ eyle-	"dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak" 066/22, 203/22
esīr eyle-	"tutsak etmek" 002/25
ḥabs eyle-	"tutuklamak" 203/21
ḫaṭṭ eyle-	"resmî mektup yazıp göndermek" 015/220
irsāl eyle-	"göndermek" 203/47
iḳāmet eyle-	"yerleşmek, oturmak" 301/35
menʿ ve żabṭ eyle-	"yasaklayıp kontrol altında tutmak" 053/67
mübārek eyle-	"kutlu kılmak" 198/09
naṣīb eyle-	"Allah birine bir şeyi takdir etmek" 194/50
peymān eyle-	"yemin etmek, ant içmek" 053/77
ricā eyle-	"dilemek, istemek" 203/19, 203/44
sipāriş eyle-	"ısmarlanmak" 010/88
sulṭān eyle-	"sultan olmak" 198/11
şādkām eyle-	"isteğine kavuşturup mutlu etmek" 053/11
teʿmīn eyle-	"gerçekleştirmek, sağlamak" 203/35
tenbīh eyle-	"uyarmak" 298/05
vażʿ eyle-	"tayin etmek, koymak" 301/54
żarar eyle-	"zarar vermek" 002/14
żāyiʿ eyle-	"kaybetmek, yok etmek" 121/37
ẓuhūr eyle-	"ortaya çıkmak" 298/17
ṣabr iyle-	"sabretmek" 053/47

II.3.1.26. İsim + iç-

ant iç-	"yemin etmek, söz vermek" 030/20, 012/118, 012/120, 012/122, 013/57, 013/46, 013/40, 013/42, 013/66, 012/18, 015/56, 008/27, 015/73, 008/24, 012/73, 013/125, 013/52, 036/84, 036/85, 062/29

II.3.1.27. İsim + iriş-

ecel iriş-	"ölmek" 194/52

II.3.1.28. İsim + ḳal-

üzerinde kal-	"sorumluluğunu almak" 121/47, 121/32

II.3.1.29. İsim + keç-

ḳılıçdan keç-	"ölmek" 187/37, 015/156, 194/20
taḫta keç-	"tahta geçmek, hükümdar olmak" 002/47, 105/41, 005/50
tilek keç-	"isteği kabul görmek, nazı geçmek" 121/29, 121/30

II.3.1.30. İsim + kel- / kil-

ayaġa kel-	"boyun eğip yanına gelmek" 015/85
dostlıġa kel-	"dostluk niyetinde olmak" 203/36
ḥaḳḳından kel-	"alt etmek, yenmek" 015/185, 298/10, 105/85, 274/80, 178/46, 298/07, 053/28, 066/17, 298/21
ḫoş kel-	"iyi gelmek" 036/37
ḳarşu kel-	"rastlamak, karşısına çıkmak" 203/27
lāzım kel-	"gerekli olmak" 036/72, 203/41, 145/17, 160/23
rāst kel-	"karşılaşmak, denk gelmek" 012/26, 187/17, 145/27
vaṣfa kel-	"anlatılabilmek" 274/70
vücūda kel-	"hasıl olmak, ortaya çıkmak" 025/18
ẓarar kel-	"zarar görmek" 010/78
ẓarar ve ziyān kel-	"zarar gelmek" 002/31, 002/10, 002/08
ziyān kel-	"zarar gelmek" 002/34
ẓuhūra kel-	"ortaya çıkmak" 293/30
ḥaḳlarından kil-	"alt etmek, yenmek" 033/54, 033/38, 033/43, 004/47, 005/80
ḳahrġa kil-	"öfkelenmek" 005/34
ḳolay kil-	"zahmetsiz ve kolay yapar olmak" 020/69

II.3.1.31. İsim + kelin-

ḥaḳḳından kelin-	"alt edilmek, yenilmek" 298/19, 178/53

II.3.1.32. İsim + keltir- / keltür- / kiltür-

ḫāṭra keltir-	"düşünmek, zannetmek" 234/49
yerine keltür-	"yerine getirmek, yapmak" 229/29, 229/46, 274/49, 274/53, 274/49, 010/59, 274/19
yerine kiltür-	"yerine getirmek, yapmak" 030/103, 030/107

II.3.1.33. İsim + kes-

yollarnı kes-	"durdurmak, eşkıyalık etmek" 274/77

II.3.1.34. İsim + kesil-

bahā kesil-	"değer biçmek, borcunu hesaplamak" 209/30

II.3.1.35. İsim + ketür-

ele ketür-	"ele geçirmek, yakalamak" 187/18
ḥuṣūle ketür-	"sözün gereğini yapmak" 209/42
ḳolay ketür-	"kolaylaştırmak" 194/21
tiller ketür-	"casuslar getirmek" 053/41
yerine ketür-	"yerine getirmek, yapmak" 053/31

II.3.1.36. İsim + kiçir-

ḳılıçdan kiçir-	"öldürülmek" 013/24

II.3.1.37. İsim + kir-

ḳolġa kir-	"ele geçmek" 062/51

II.3.1.38. İsim + kit-

dünyādan kit-	"ölmek" 264/18

II.3.1.39. İsim + kör-

ḫāṭrımız kör-	"isteği yerine getirilmek" 139/42
ḫāṭrınkör-	"isteği yerine getirilmek" 105/32
ḫoş kör-	"anlayış göstermek" 005/86, 004/33, 005/73, 203/54
işini kör-	"biri adına iş yapmak" 290/29
ḳıṣṭavlıḳ kör-	"saygısızlık, baskı ve eziyet görmek" 274/34
lāyıḳ kör-	"birini bir işe ya da şeye yakıştırmak, uygun görmek" 160/22
maʿḳūl kör-	"aklına yatmak, akla uygun gelmek" 216/17
maʿḳūl ve	"aklına yatmak, uygun gelmek" 293/11
münāsib kör-	"uygun görmek" 293/23
yaḫşı kör-	"uygun, güzel görmek" 005/58

zaḥmet kör-	“sıkıntı çekmek” 004/67
ẓarar ve ziyān kör-	“zarar görmek” 004/18, 005/13, 005/56

II.3.1.40. İsim + köril-

ḥāli köril-	“derdine çare bulunmak” 203/45

II.3.1.41. İsim + köster-

rıżā köster-	“onay vermek, razı olmak” 274/79

II.3.1.42. İsim + ḳal-

çerüden ḳal-	“askerle birlikte sefere gitmemek” 002/47, 002/51
gümānda ḳal-	“şüphelenmek” 015/108
ḥayretde ḳal-	“şaşırmak” 121/13
kiç ḳal-	“geç olmak” 090/18, 090/23

II.3.1.43. İsim + ḳaldır-

keç ḳaldır-	“geciktirmek” 274/23
yanlarına ḳaldır-	“yaptığı kötülüğün cezasız kalmasını sağlamak” 290/32

II.3.1.44. İsim + ḳıl-

ʿahd ḳıl-	“söz vermek, yemin etmek” 005/73, 025/16, 012/76, 290/33, 290/14
ʿamel ḳıl-	“çalışmak, yapmaya çalışmak”“ 025/17, 285/26
ʿarż ḳıl-	“sunmak, bildirmek” 293/13, 020/17, 025/53
ʿarż-ı ḥāl ḳıl-	“durumu bildirmek, derdini anlatmak” 025/13
ʿayān ḳıl-	“açık, aşina etmek” 062/29,090/34
ʿināyet ḳıl-	“yardım etmek” 013/22, 020/39
ʿisyān ḳıl-	“başkaldırmak, emre karşı gelmek” 010/44
almaşıv ḳıl-	“değiş tokuş yapmak” 234/36, 285/20, 285/24
alḳış ḳıl-	“dua etmek, övüp yüceltmek” 005/56
alḳışlar ḳıl-	“dua etmek, övüp yüceltmek” 005/14
ānt ḳıl-	“yemin etmek, söz vermek” 020/45
aşikāre ḳıl-	“açığa çıkarmak, açıklamak” 004/13

aḳın ḳıl-	"akın etmek, sefere çıkmak" 005/15
avızdan ḳıl-	"söylemek" 036/26
barışıḳ ḳıl-	"barışmak" 253/17
berk ḳıl-	"sağlamlaştırmak" 014/56, 014/57
beyān ḳıl-	"bildirmek, anlatmak" 090/12, 053/80
bir ḳıl-	"birleştirmek" 264/17
bolcal ḳıl-	"vade vermek" 012/48
buynaġulıḳ ḳıl-	"dikbaşlılık etmek" 015/209
cāri ḳıl-	"geçerli kılmak" 053/10
cavlıḳ ḳıl-	"düşmanlık etmek"274/26
cehd ḳıl-	"çalışıp çabalamak" " 002/36
cevāb ḳıl-	"cevap vermek, karşılık vermek" 005/41
cülūs ḳıl-	"hükümdar olmak, tahta çıkmak" 002/05
çerü ḳıl-	"sefer etmek, saldırmak" 025/40
daʿvet ḳıl-	"çağırmak, çağrıda bulunmak" 036/30
dāḫil ḳıl-	"içine katmak" 025/23
defter ḳıl-	"yazmak, kaydetmek" 036/56, 015/102
delālet ḳıl-	"işaret etmek, yol gösterici olmak" 025/31, 013/99, 002/35, 030/87, 025/56
dilek ḳıl-	"istemek, talep etmek" 005/91
dostlıḳ ḳıl-	"dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak" 209/39, 013/129
duʿā ḳıl-	"yakarmak" 010/58
emir ḳıl-	"buyurmak, emretmek" 234/57, 013/53
esīr ḳıl-	"tutsak etmek" 005/71
ferāġat ḳıl-	"hakkından vazgeçmek" 015/176, 216/41
fetḥ ḳıl-	"fethetmek" 013/117
fikir ḳıl-	"düşünmek, akıl etmek"013/74, 010/59, 071/63, 025/81
ġāret ḳıl-	"yağmalamak" 013/71
gūşiş ḳıl-	"çalışmak, gayret etmek" 209/40
ḫalāṣ ḳıl-	"kurtulmak" 015/126
ḫan ḳıl-	"han yapmak" 010/14
ḥażır ḳıl-	"hazır etmek" 209/25, 062/18
ḫaṭṭ ḳıl-	"yazmak" 012/113

ḫayāl ḳıl-	"düşünmek, tahmin etmek" 013/18
helāk ḳıl-	"yok etmek, öldürmek" 013/87, 013/117
ḫıdmet ḳıl-	"hizmet etmek" 015/100, 010/47, 010/82
ḫırsızlıḳ ḳıl-	"yol kesmek, çalmak" 229/36
ḥicāb ḳıl-	"utanmak" 015/187
ḫorlıḳ ḳıl-	"küçük düşürmek" 071/24
ḫoş ḳıl-	"iyileştirmek" 253/50, 253/53
ḥükm ḳıl-	"karar vermek" 105/95
ḥürmet ḳıl-	"saygı gösterilmek" 274/50, 071/39, 290/16
ıṣmār ḳıl-	"bir işi emin birine yüklemek" 216/09, 015/13, 015/174, 062/33, 121/11, 209/17, 013/105, 013/46, 013/54, 209/18, 187/09, 105/46
iʿlām ḳıl-	"bildirmek" 253/11, 269/27, 216/40, 025/77, 290/23, 025/53, 296/11, 274/75
iʿtimād ḳıl-	"güvenmek, dayanmak" 030/103, 293/20
iʿtiḳād ḳıl-	"inanmak, güvenmek" 030/34, 013/70, 020/43
ihmāl ḳıl-	"gereken ehemmiyeti vermemek" 209/36
ikrām ḳıl-	"ağırlamak, hürmet etmek" 030/65
inam ḳıl-	"iyilik etme, ihsanda bulunma" 015/130, 274/26, 030/36, 015/139, 030/111, 030/34, 036/78, 015/70, 015/90, 053/72, 253/21
iḥrāḳ-ı nār ḳıl-	"ateşe vermek" 010/93
iḥsān ḳıl-	"lütfetmek" 269/43
irsāl ḳıl-	"göndermek" 209/10, 216/07, 209/22
itmām ḳıl-	"tamamlamak" 209/19
ḳabūl ḳıl-	"almak, huzura almak, razı olmak" 015/181, 234/29, 036/50, 025/78, 005/73, 020/27, 071/32, 071/44, 090/34, 253/52, 293/32
ḳahr ḳıl-	"ezmek, bastırmak" 014/29, 014/43, 014/34
ḳarar ḳıl-	"kararlaştırmak" 071/18
kiñ͡geş ḳıl-	"danışmak, fikir alışverişi yapmak" 020/13
köñ͡gil ḳıl-	"istemek, arzu etmek" 015/143
ḳullıḳ ḳıl-	"boyun eğdirmek" 036/76, 030/109, 030/84, 036/55
küç ḳıl-	"zorluk olmak" 264/49
lücce ḳıl-	"toplanmak, bir araya gelmek" 234/17

maᶜlūm ḳıl-	"bildirmek" 010/23, 015/113, 015/173, 012/113, 015/106, 015/46, 290/19, 274/32, 274/80, 015/85, 015/128, 013/104, 015/108, 015/96, 139/12, 290/28, 013/123, 013/135, 030/30, 015/120, 012/22, 012/58, 012/88, 013/77, 015/43, 015/62, 015/91, 025/39, 030/61
merḥamet ḳıl-	"acımak, affetmek" 012/36, 013/109, 209/30, 238/11, 238/17, 015/211, 015/69, 010/23, 013/50
muḥkem ḳıl-	"sağlamlaştırmak" 198/18
murād ḳıl-	"istemek" 238/21, 234/15, 216/20, 238/23, 238/23, 216/15, 209/29, 216/21, 274/55, 216/18
murād-ı şerīf ḳıl-	"yüze gönülle istemek" 293/15
müşāvere ḳıl-	"birbirine danışmak" 293/21
müşerref ḳıl-	"şereflendirmek" 139/24
naṣīb ḳıl-	"Allah birine bir şeyi takdir etmek" 071/66
naẓar ḳıl-	"göz atmak, gözden geçirmek" 071/29
ölüm siyāseti ḳıl-	"ölüm cezası vermek" 105/85, 264/44, 264/51
ötil ḳıl-	"rica etmek, istemek" 105/59, 178/42, 025/14, 008/24, 008/21, 105/42
ötül ḳıl-	"rica etmek, istemek" 090/33, 062/40, 071/52, 234/53, 062/20, 062/41, 071/32
peymān ḳıl-	"yemin etmek, ant içmek" 030/30, 053/78, 013/56
ricā ḳıl-	"dilemek, istemek" 025/42
riᶜāyet ḳıl-	"saygı göstermek" 020/67, 274/63, 010/38, 010/50
rūzī ḳıl-	"nasip etmek" 010/87
saᶜy ḳıl-	"çalışmak, çalışıp çabalamak" 229/41, 285/22
ṣaysızlıḳ ḳıl-	"saygısızlık edilmesine izin vermek" 264/49
sefer ḳıl-	"savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak" 010/65, 274/56
selām ḳıl-	"selamlamak, selam vermek" 253/09, 290/09, 012/07, 013/05, 015/08, 020/08, 025/11, 010/11, 030/08, 036/09
sem ḳıl-	"meclisi toplamak" 025/15, 020/12
ṣımār ḳıl-	"bir işi güvenilir birine yüklemek" 053/72
sifāriş ḳıl-	"ısmarlamak" 020/22

siyāset ḳıl-	"ölüm cezasıyla cezalandırmak" 229/38, 274/60, 274/61, 229/36
soyurġav ḳıl-	"bağışlamak" 245/25
söz ḳıl-	"konuşmak, söz vermek" 005/84
su'āl ḳıl-	"sormak" 010/12
şarṭ ḳıl-	"şart koşmak" 264/45, 234/47, 033/86, 071/12, 005/74, 015/196, 002/11, 113/10, 234/20
şarṭ-ı peymān ḳıl-	"söz verip yemin etmek" 013/34, 013/125
şükrler ḳıl-	"şükretmek" 036/14
taʿaccüb ḳıl-	"şaşırmak" 071/36
taʿẓīm ve tekrīm ḳıl-	"ululamak, yüceltmek" 030/78
taʿyīn ḳıl-	"atamak, görevlendirmek" 015/219, 062/15, 071/50, 090/40
tamām ḳıl-	"tamamlamak" 071/52
taḥiyyāt ḳıl-	"hayır dualar etmek" 053/04
taḥrīr ḳıl-	"yazmak" 209/23
taḳāṣa ḳıl-	"sıkıştırmak, zorlamak" 062/26
taḳṣīrāt ḳıl-	"kusurlu davranmak" 234/59
taḳdīr ḳıl-	"belirlemek" 296/18
tedārik ḳıl-	"hazırlamak" 234/41, 010/86
tenbīh ḳıl-	"uyarmak" 269/23, 090/27, 178/13
teslīm ḳıl-	"teslim olmak, emanet yerine verilmek" 020/37, 015/15, 015/40, 015/75, 234/22, 178/10, 187/09, 229/50
teşrīf ḳıl-	"şereflendirmek" 209/20
tevekkül ḳıl-	"Allah'a güvenmek" 010/45
tilek ḳıl-	"istemek, talep etmek" 030/80, 229/30, 012/115, 105/91, 234/55, 012/108, 012/81, 015/169, 105/100, 253/50, 253/52, 003/07, 229/30, 139/15, 012/86, 013/131, 012/58, 012/116, 012/131, 012/64, 012/69, 015/171, 015/174, 234/53
tirgev ḳıl-	"azarlamak, paylamak" 005/75
tüşmānlıḳ ḳıl-	"düşmanca olmak" 010/64
ṭaleb ḳıl-	"istemek" 269/12

ṭutḳar ḳıl-	"alıkoymak, el koymak, bekletmek" 004/61, 004/62, 005/61
yaṣaḳ ḳıl-	"yasaklamak" 253/40, 253/37, 274/81, 010/39, 013/137
yād ḳıl-	"hatırlamak" 264/22, 015/74, 015/19, 293/30
yamanlıḳ ḳıl-	"kötülük etmek" 264/42, 033/66, 020/55
yaḫışılıḳ ḳıl-	"iyi davranmak" 025/30, 033/66
yardım ḳıl-	"yardım etmek, desteklemek" 020/43, 013/23, 013/65, 020/42, 013/64
yemīn ḳıl-	"söz vermek, and içmek" 264/52
ẓabṭ ḳıl-	"sıkı tutmak, ele geçirmek" 015/140, 004/64, 013/57, 004/21, 005/23, 010/91, 216/33, 013/55, 015/143
ẓarar ḳıl-	"zarar vermek" 004/65, 264/51, 013/71
ẓarar ve ziyān ḳıl-	"zarar vermek" 004/49, 004/66, 004/43, 002/12, 030/29
ziyān ẓarar ḳıl-	"zarar verilmek" 015/111
ẓulm ḳıl-	"eziyet etmek" 274/75

II.3.1.45. İsim + ḳıldır-

ḥabs ḳıldır-	"hapsettirmek" 005/87
terk ḳıldır-	"bırakmak, bırakıp gitmek" 229/38
ẓarar ve ziyān ḳıldır-	"zarar verdirmek" 005/66

II.3.1.46. İsim + ḳılın-

beyān ḳılın-	"bildirilmek, anlatılmak" 053/27, 053/62
emir ḳılın-	"buyrulmak, emredilmek" 234/38
ışmār ḳılın-	"bir işin emin birine yüklenmesi" 198/21
irsāl ḳılın-	"gönderilmek" 209/32, 198/14, 216/24
ḳabūl ḳılın-	"alınmak, huzura alınmak" 004/34
ḳāīm ḳılın-	"sağlamlaştırmak" 229/27
ḳarār ḳılın-	"kararlaştırılmak" 234/41
maʿlūm ḳılın-	"bildirilmek" 245/13, 015/102
ölüm siyāseti ḳılın-	"ölüm cezası verilmek" 274/52
riʿāyet ḳılın-	"saygı gösterilmek, uyulmak" 025/52

şarṭ ḳılın-	"şart koşmak"" 234/21, 234/26, 229/44, 229/26
taʿyīn ḳılın-	"görevlendirilmek" 209/13, 290/25
teslīm ḳılın-	"teslim olunmak" 274/15
vekīl ḳılın-	"vekâlet verilmek 229/49
yād ḳılın-	"hatırlanmak" 234/13, 274/19, 234/28, 229/28, 234/48, 274/76, 234/40, 234/46

II.3.1.47. İsim + ḳoy-

yol ḳoy-	"seçenek sunmak" 036/65

II.3.1.48. İsim + ḳurtar- / ḳutḳar-

başın ḳurtar-	"canını kurtarmak, kurtulmak"194/20
baş ḳutḳar-	"kurtulmak" 015/157

II.3.1.49. İsim + ol-

ʿāṣī ol-	"isyan etmek, karşı gelmek" 010/17
ʿādet ol-	"usul hâline gelmek" 005/54
ʿahd ol-	"söz vermek, yemin etmek" 020/55
ʿāmil ol-	"çalışır olmak, yapar olmak" 025/49
ʿaẓīm-i cenk ol-	"büyük bir çatışma olmak" 203/39
alçaḳ ol-	"alçak olmak, kendini küçük düşürmek" 105/27
āmān ol-	"korkusuz olmak, emniyette olmak" 013/27
āḫir ol-	"son bulmak, sona ermek" 178/36, 178/39
bāʿiṡ ol-	"sebep olmak" 152/20
barış ve yarış ol-	"barışmak, anlaşmak" 004/50
barışıḳ ol-	"barışılmak" 187/40
berḳarār ol-	"yerleştirilmiş olmak, kararlaştırılmış olmak" 139/21
buyruḳda ol-	"emir altında olmak, tabi olmak" 167/18
cāygīr ol-	"yerleşmek" 139/22
cemiʿyyet ol-	"toplanmak, bir araya gelmek" 036/71
cenk ol-	"savaş olmak" 203/40
cülūs-ı humāyūnımız ol-	"hükümdar tahta çıkmak" 160/10
çāre ol-	"çözüm bulmak" 121/15
dost ḳardaş ol-	"dost kardeş olmak" 025/21

dost ḳarındaş ol-	"dost kardeş olmak" 025/38
dost ol-	"dost olmak" 121/35, 020/26
dost ve ḳardaş ol-	"dost ve kardeş olmak" 194/25, 167/09
dostlıḳ ol-	"dostça olmak" 187/25, 178/24, 121/33, 121/33, 121/16
düşmān ol-	"düşman olmak" 167/20, 167/17, 004/29
efzūn ol-	"aşkın olmak" 301/21
fermān ol-	"emrolmak, buyurmak" " 015/213
fevt ol-	"ölmek" 004/19
ġālib ol-	"kazanmak, yenmek" 203/40
ġāyib ol-	"kaybolmak" 178/49
ḥāṣıl ol-	"elde etmek" 152/19, 160/38
ḫālī ol-	"uzak olmak, geri durmak" 301/69, 160/25, 160/09, 203/27, 203/26
ḥayrān ol-	"şaşırmak, aklı başında olmamak" 121/12
ḥayz-ı imkānda ol-	"olabilir olmak" 301/59
helāk ve mürd ol-	"yok olmak, ölmek" 194/16
ḫilāf ol-	"tersini, karşıtını yapmak" 020/57, 020/56, 066/19, 025/34
ḫoş ol-	"güzel, iyi, ferah olmak" 139/21
inʿiḳād-pez̠īr ol-	"bağlanılan" 301/58
ḳādir ol-	"gücü yetmek, muktedir olmak" 010/18, 194/27
kāniʿ ol-	"gözü doymak, kanmak" 194/46
ḳardaş ol-	"kardeş gibi yakın ve dost olmak" 194/47
ḳardaşlıḳ ol-	"dostça davranmak, kardeş gibi olmak" 121/33, 145/12, 160/35, 160/37
ḳardaşlıḳda ol-	"dostça davranmak" 145/31
ḳāyil ol-	"razı olmak, boyun eğmek" 194/46
lāyıḳ ol-	"bir işe ya da şeye yakışmak, uygun olmak" 145/13, 152/21, 105/73, 152/21, 178/35, 145/28
lenger-endāz ol-	"demir atmak" 301/38
levāzım-ı müsāleme ol-	"barışmanın gerekleri" 301/59
manṣūr ol-	"Allah'ın yadımına ermiş olmak" 020/29,160/10
muṣālaḥa ol-	"barışmak, anlaşmak" 025/49
muʿīn-i ẓahīr ol-	"tamamen yardımcı olmak" 036/64
muʿtād ol-	"âdet olmak" 025/93, 301/28

muʿtād-ı ḳadīm ol-	“köklü âdet olmak, alışılmış olmak” 139/35
muʿteber ol-	“saygı gören olmak” 301/20
mużāʿaf ol-	“kat kat çoğaltılmış olmak” 139/22
muḥkem ol-	“sağlam olmak, kuvvetli olmak” 025/53, 203/49, 145/14
muḳarrer ol-	“tekrarlanmak” 178/46
muṭīʿ ol-	“boyun eğmek” 025/93
münʿaḳıd ol-	“taraflarca sözleşilmiş olmak” 025/59
mürd ol-	“ölmek” 194/52
müyesser ol-	“nasip olmak” 152/10, 167/13, 113/13, 167/08
müzdād ol-	“artmak, çoğalmak” 301/20
naḳzı ʿahd ol-	“antlaşmayı bozmak” 160/21
rāḥat ol-	“huzurlu olmak” 113/25
reʿāyā ol-	“tabi olmak” 203/25
riʿāyet ol-	“saygı göstermek” 293/21
ruhbān ol-	“rahipler sınıfından olmak” 301/35
s̱ābit ol-	“kesinleşmek “ 025/79
s̱ābit-ḳadem ol-	“güvenilir olmak” 025/46
ṣādır ol-	“ortaya çıkmak, meydana gelmek” 298/03
sebeb ol-	“neden olmak” 160/26, 194/16, 152/19, 160/39, 178/23
ṣefāda ol-	“keyfi yerinde olmak” 066/07
suʾāl ol-	“sormak” 298/15
ṣulḥ ol-	“barışılmak” 203/18
sulṭān ol-	“sultan olmak” 004/38
şāyīʿ ol-	“yayılmak, duyulmak, dile düşmek” 036/40
taġyīr ol-	“değişmek”145/15
terin ol-	“toplanmak, derin olmak” 178/50
tüşmān ol-	“düşman olmak” 025/26, 178/29, 178/29, 194/34, 025/95
vāṣıl ol-	“ulaşmak” 121/07, 298/04, 139/10, 301/17
vārid ol-	“ulaşmak, gelmek” 203/14
vāḳiʿ ol-	“olmak, meydana gelmek” 025/51, 301/52
yamanlıḳ ol-	“kötülük etmek” 152/14, 145/32
yemin ol-	“söz vermek, and içmek” 160/15
ẓālim ol-	“zulmeden olmak” 105/62
żarar ol-	“zarar gelmek” 053/59, 160/40

ẓarar ve ziyān ol-	"zarar gelmek" 187/34, 004/33, 160/44, 005/78, 025/33, 025/94, 025/65, 298/07
ẓāyiʿ ol-	"kaybolmak, yok olmak" 121/41, 121/38, 203/45
zebūn ol-	"güçsüzleşmek, güçten düşmek" 178/51
ẓımnında ol-	"içinde olmak, istemek" 301/19
ziyāde ol-	"çoğalmak, artmak" 160/51
ziyān ol-	"zarar görmek" 178/38

II.3.1.50. İsim + olın- / olun-

ʿahd olın-	"üzerine sözleşilmiş olmak" 203/17
ʿarẓ olın-	"sunulmak, bildirilmek" 145/10
āḫẕ olın-	"ele geçirilmiş" 301/39
āzārda olın-	"zarar verilmek" 301/33
baʿs̱ olın-	"gönderilmek" 301/53
barış ve yarış olın-	"kendisiyle barış yapılmak" 005/76
beyān olın-	"bildirilmek, anlatılmak" 301/34bu
cā-yı iştibāh olın-	"şüpheye düşülmek" 301/49
cā-yı kelām olın-	"söylemek, dile gelmek" 301/21
daḫl olın-	"içeri girilmek" 010/15
defter olın-	"yazılmak, kaydedilmek" 105/57, 160/48, 229/48
dirıġ olın-	"esirgenmek, uzak tutulmak" 203/55
diḳḳat olın-	"titizlenmek, gayret etmek" 301/62, 301/46
fermān olın-	"emrolunmak, buyrulmak" 025/49, 025/64
fetḫ olın-	"fetholunmak" 053/48
ġāret olın-	"yağmalanmak" 203/40
ḫālī olın-	"uzak olunmak" 301/46
ḥavāle olın-	"iş başkasına devredilmek" 301/22
ḫavf olın-	"korkulmak" 203/26
iġmāẓ olın-	"göz yumulmak" 203/24
icrā ve edā olın-	"yerine getirilmek" 301/10
iʿlām olın-	"bildirilmek" 203/15
ihdā olın-	"hediye edilmek, gönderilmek" 301/56
inḳıṭā olın-	"kesilmek" 301/13
īẕā olın-	"acı ve sıkıntı vermek" 301/31

irsāl olın-	“gönderilmek” 301/67, 301/15, 203/52
isrā olın-	“gönderilmek” 301/32
istinṭāḳ olın-	“sorguya çekilmek” 301/23
istiḫdām olın-	“bir işe alınmak” 203/54
istiḥfāẓ olın-	“korunmak” 301/26
iştibāh olın-	“şüphe duyulmak” 301/27ve
ḳabūl olın-	“alınmak, huzura alınmak, razı olunmak” 301/58, 203/48
ḳarār-dāde olın-	“fikir birliği edilmiş olmak” 301/64
ḳatl olın-	“öldürülmek” 298/15
ḳuṣūr olın-	“hata yapılmak” 152/16
meʾmūl olın-	“umulmak, beklenilmek” 203/46
mevfūr olın-	“çoğaltılmak” 203/56
mürāʿat olın-	“saygı ile korunup gözetilmek” 301/25
müşāhede olın-	“gözlem altında olmak” 203/44
ẕikr olın-	“anılmak, söz edilmek” 301/22
rencīde olın-	“incitilmek” 203/23
rıżā-dāde olın-	“izin verilmek, göz yumulmak” 301/57
ricā olın-	“dilenmek, istenmek” 105/57
sebeb olın-	“neden olunmak” 005/31, 004/30
ṣıyānet olın-	“korunmak” 301/27
şeḳāvetleri olın-	“eşkıyalık etmek, yol kesmek” 301/44
şübhe olın-	“şüphelenilmek” 301/33
taġyīr olın-	“değiştirilmek” 145/34
taʿaddī olın-	“zulmedilmek, saldırılmak” 301/34, 301/36
taʿyīn olın-	“atanmak, görevlendirilmek” 139/23, 301/31, 167/12, 298/09
taḥṣīl olın-	“toplanmak” 298/18
taḥrīr olın-	“yazılmak” 301/41, 301/71, 229/24, 293/23
taḳayyüd olın-	“dikkatli davranılmak” 152/17
tecdīd-i ʿahd olın-	“yemin yenilemek” 203/50
tedbīr olın-	“hazırlanılmak, önceden hazırlık yapmak” 025/80
teʾbīd olın-	“uzaklaştırılmak, sürgün edilmek” 301/26
tefaḥḥuṣ olın-	“etraflıca araştırılmak” 160/11

tenbīh olın-	“uyarılmak” 203/31
tertīb olın-	“düzenlenmek” 301/45
teslim olın-	“teslim olunmak” 062/52
tesyīr olın-	“gönderilmek, yollanmak” 301/66
ṭaleb olın-	“istenilmek” 139/43
yemīn olın-	“söz verilmek” 203/23
ẓabṭsız olın-	“zapt edilmemiş olmak” 005/43
murād olun-	“istenmek” 033/79
müsāʿadet olun-	“izin verilmek” 033/79
ẕikr olun-	“anılmak, söz edilmek” 053/07
taʿyīn olun-	“atanmak, görevlendirilmek” 036/61

II.3.1.51. İsim + öt-

dār-ı beḳāya öt-	“ölmek” 105/37

II.3.1.52. İsim + sür-

māl sür-	“mal kaçırmak, hırsızlık etmek” 066/18
ṭavar ve yılḳı sür-	“büyükbaş hayvanları, malları kaçırmak” 004/22

II.3.1.53. İsim + tart -

ḫacālet tart-	“utanç çekmek, utanç içine düşmek” 015/180
zaḥmet tart-	“sıkıntı çekmek, sıkıntıya düşmek” 030/83, 036/55

II.3.1.54. İsim + tile-

cevāb tile-	“cevap istemek, karşılık istemek” 090/25
destīr tile-	“izin istemek” 013/81

II.3.1.55. İsim + tur- / ṭur-

ʿahd-ı peymānıñızda tur-	“yeminini tutmak” 152/12
muḥkem tur-	“sağlam durmak” 015/130, 030/108, 013/102, 020/70, 264/29, 013/52, 012/72, 012/76, 010/61, 020/16, 025/56, 025/60, 274/64, 030/30
rāst tur-	“doğru olmak, sözünde durmak” 071/18
muḥkem ṭur-	“sağlam durmak” 187/11, 178/39, 178/12, 187/15, 264/51066/20
rāḥat ṭur-	“huzur içinde durmak” 090/11

uzaḳ ṭur-	"uzak durmak, soğuk davranmak" 036/57
yıraḳdın ṭur-	"uzak durmak, soğuk davranmak" 053/44

II.3.1.56. İsim + tut- / ṭut-

tirig tut-	"canını bağışlamak" 015/166, 012/31, 015/168
ḫoş tut-	"hoşnut etmek" 253/21, 030/102
maḳbūl tut-	"kabul etmek; beğenmek" 178/11
maʿẕūr tut-	"engellemek" 203/53
yaḫşı ṭut-	"hoşnut etmek" 269/46

II.3.1.57. İsim + tüş-

ot tüş-	"yanmak, tutuşmak" 015/27

II.3.1.58. İsim + tüşür-

ḳola tüşür-	"ele geçirmek" 010/60

II.3.1.59. İsim + ur-

ot ur-	"ateşe vermek, yakmak" 010/93
baş ur-	"baş vurmak, müracaat etmek" 121/08, 121/09, 013/28, 020/24, 062/25, 105/41, 013/84

II.3.1.60. İsim + urdur-

baş urdur-	"boyun eğdirmek" 121/10

II.3.1.61. İsim + yan-

otḳa yan-	"yanmak" 012/42, 012/89

II.3.1.62. İsim + yaz-

āḥvāl yaz-	"derdini anlatmak" 090/20
defter yaz-	"listelemek, kayıt tutmak" 274/47, 178/41
kāġıd yaz-	"mektup yazmak" 238/11, 238/15, 290/24
tiyiş yaz-	"hediye istemek" 253/52

II.3.1.63. İsim + yiber-

kāġıd yiber-	"mektup yollamak" 293/30

II.3.2. Zarf-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

II.3.2.1. {-*A*} + Fiil

TKT'de; {-*A*} zarf-fiil eki, çeşitli fiillerle birlikte süreklilik, tezlik ve yeterlilik bildiren birleşik fiiller oluşturmaktadır. {-*A*} zarf-fiil eki, bu birleşiklerde iki fiil arasındaki ilişkiyi kuran ve bu fiilleri birbirine bağlayan unsur görevindedir. {-*A*} zarf-fiil ekinin geldiği fiil isimleşerek birleşik fiilin isim unsuru görevini üstlenmektedir.

II.3.2.1.1. {-*A*} tur-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir birleşik fiilleri kuran {-*A*} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *tur*- yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. Bu birleşik fiil, bir oluş veya kılışın bir an için oluşunu ve sürüşünü gösterir (Gabain 1953, s. 19). Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren sıkça süreklilik bildiren birleşik fiillerin kuruluşunda yer alan *tur*- fiili (Güner 2021, s. 385); Harezm (Toprak 2005, s. 190), Kıpçak (Güner 2013, s. 316), Çağatay (Eckmann 1988, s. 110) sahalarında ve Eski Anadolu'da da *dur*- hâliyle (Akar 2018, s. 186) aynı işlevle kullanılmıştır.

- *meḥmed giray ḫan zamānında tiyiş* ***al-a tur****-ġan kişilerimiz* 015/85
- *pādişāhġa alḳış* ***artur-a tur****-ġaylar* 005/105
- *özimiz ḳarşu* ***bar-a tur****-ġan çaḳda* 012/28
- *anıñiçünkim iki arada tiyiş sebebli köp söz* ***bol-a tur****-ġandır* 030/58
- *bizke* ***kel-e tur****-ġan uluġ elçi başıñuzdın* 013/136
- *pādişāhlarġa alḳışlar* ***ḳıl-a tur****-ur irdiler* 005/14
- *barça tiyiş* ***kil-e tur****-ġan kişilerden* 030/42
- ***viril-e tur****-ġan virgülerni* 010/32
- ***yiber-e tur****-ġan bölek ḫazīnesin* 004/36
- *ta'āmların ve yiyeçeklerin virüp* ***yiberil-e ṭur****-ġan idügi* 113/20
- *ordın ṭışḳarı* ***çevir-e tur****-ġan ilimizge* 053/38

{-*A*} zarf-fiil eki ve *tur*- fiili ile oluşturulan birleşik fiillerin TKT'de sıklıkla {-*GAn*} eki alarak sıfat-fiil göreviyle kullanıldıkları görülmektedir. Bu yapı, zamanla kaynaşarak günümüz Kazak Türkçesinin *bilinen geçmiş zaman* kiplerinden biri olarak kullanılan [-*AtIn*], [-*ytIn*] şekline dönüşmüştür: [-*a tur-gan*] > [-*a tu(r)-gan*] > [-*a-tu-gın*] > [-*atın*]: *bar-a tur-gan* > *bar-atın*; *as-a tur-*

gan > *as-atın*. [-*AtIn*], [-*ytIn*] biçimi; Kazak Türkçesinde, görülen geçmiş zaman kipi görevi dışında bazı durumlarda, geniş zamanın veya şimdiki zamanın hikâyesi, hatta geniş zaman ve gelecek zaman anlamlarında da kullanılmaktadır (Efendioğlu 2010, s. 8). Ünlüyle biten fiillerden sonra yardımcı ünsüz ilavesiyle /-*y-atın*/ şekli beklenirken bunda da bir kısalma olmuş ve ünlüyle biten kök ve gövdelerde [-*ytın*], [-*ytin*] şekli ekleşmiştir (Öner 1998, s. 151-152). Tarihî Kırım Türkçesinde görülen örneklerde /*fiil+{-A}+turgan*/ yapısı, asıl fiilin geçmişte sürekli gerçekleştiğini gösteren bir sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *bol-**a** **ṭur-ġan** ʿādetçe* 216/24, ***viril-e tur**-ġan virgülerni* 010/32.

II.3.2.1.2. {-*A*} kel-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {-*A*} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *kel-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. *kel-* fiili; kurduğu birleşik fiillerle Karahanlı (Güner 2021, s. 387), Harezm (Toprak 2005, s. 192) ve Çağatay (Eckmann 1988, s. 109) sahalarında da geçmişten beri devam eden bir hareketi ifade etmiştir. Bu birleşik fiil sürekli ve alışılmış bir hareketi gösterir (Gabain 1953, s. 20).

- *ḳırımda tiyiş **al-a kel-**gen ḳullarımıznı* 036/54
- *burundın **bar-a kel**-gen beylerni* 053/81
- *siz ḳardaşımız milen **barış-a kel**-genmiz* 053/57
- *ʿādet üzre **beril-e kel-**gen pādişāhlıḳ yarlıḳaşıñıznı* 269/30
- *burundın **bol-a kel-**gen ʿādetlerni* 229/43
- ***ciber-e kel-**gen virgü* 053/26
- *her sene **çıḳ-a kel-**en ḫazīneñüzi* 167/17
- *ḳadīmden **id-e kel-**digiñüz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳı idüp* 167/14
- *selefimiz dostlıḳlarında **ol-a kel-**mişlerdir* 203/30
- *pādişāhlar arasında munday ve bundan artuḳ tilek **keç-e kel**-gendir* 121/29
- *atalarımızġa ḳullıḳ **ḳıl-a kil-**gen ḳart iḫtiyār ḳulımızıñ͡g oġlı* 030/109
- *ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında **könderil-e kel**-en her ne ise anı daḫı maʿan köndergeysiz* 160/29
- *ḫazīnemizi **vir-e kel-**diler irse* 025/37

- *ḫan oğullarına ve ḳızlarına tiyiş* ***viril-e kel-****miş ve bu ṭarafda* ***al-a kel-****mişler* 036/69
- *her yılda* ***yiberil-e kel****-gen nuḳraṭ* 139/14

II.3.2.1.3. {-*A*} bil-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {-*A*} eki almış bir zarf-fiil ile *bil-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle yeterlilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır: *eger yoḳdur di-rseñiz biz sizden* ***al-a bil-****ürmiz* 002/42.

Yeterlik bildiren birleşik fiiller, Köktürk ve Uygur metinlerinde *u-* "muktedir olmak" fiiliyle yapılmaktadır. *u-* fiili Eski Türkçe Dönemi'nde esas fiil olmasının dışında {-*GAlI*} veya {-*U*, -*I*} ile yapılan zarf-fiillerden sonra, olumlu ve olumsuz ifadeler de dâhil olmak üzere, esas fiile iktidar anlamı veren bir yardımcı fiil gibi kullanılmıştır. Bu *u-* fiili, Karahanlı Türkçesinden itibaren ekleşme ve esas fiil ile kaynaşma sonucunda yeterlilik bildiren olumlu ifadelerden çekilmeye yüz tutmuş ve yerini *bil-* fiiline terk etmeye başlamıştır (Korkmaz Z. 1995, s. 608; Ercilasun 2014, s. 113-114; Güner 2021, s. 393). Harezm sahasında (Toprak 2005, s. 199) ve Kıpçak sahasında temel yeterlilik yardımcı fiili olan *bil-* fiili (Güner 2013, s. 317-318); Çağatay Türkçesinde de olumlu şekliyle "muktedir olmak", olumsuz şekliyle imkânsızlığa işaret etmek için kullanılmıştır (Eckmann 1988, s. 109).

II.3.2.1.4. {-A} al-

TKT'de, yeterlilik bildiren birleşik fiillerde *al-* fiili de kullanılmıştır. Karahanlı sahasında yeterlilik bildirmek üzere nadiren görülen *al-* fiili (Güner 2021, s. 393); Harezm (Toprak 2005, s. 201), Kıpçak (Güner 2013, s. 317-318) ve özellikle yoğun olarak Çağatay (Eckmann 1988, s. 109) sahalarında kullanılmıştır. TKT'de az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır:

- *bu söz birle* ***bar-a al-****masmiz* 012/45.
- ***yiber-e al-****madıḳ* 015/33
- *vilāyetiñüzge* ***bar-a al-****may ḳış ḳışlap kiç ḳaladırlar* 090/18

II.3.2.1.5. {-*A*} köril-

TKT'de, *köril-* fiili tezlik {-*A*} zarf-fiil eki almış fiillerle birleşerek tezlik fiili oluşturmaktadır. *köril-* fiilinin etken kökü olan *kör-* fiili "denemek, …için çalışmak" anlamlarında kullanılır (Gabain 1953, s. 25). Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren tezlik anlamı veren birleşik fiil kuruluşlarında yer almıştır. Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde *bar-*, *ber*/*bir-* ve *ıd-* fiillerinin yanı sıra *kör-* fiili de tezlik bildiren yardımcı fiillerden biri olmuştur (Gabain 2003, s. 99-101).

Karahanlı (Güner 2021, s. 388-392), Kıpçak (Güner 2013, s. 316), Harezm (Toprak 2005, s. 195) Dönemlerinde de tezlik birleşik fiillerinde kullanılan *kör-* fiili, *gör-* hâliyle EAT'de süreklilik bildirmek için kullanılmıştır (Akar 2018, s. 186-187). Bu birleşik fiile TKT'de yalnızca bir örnekte rastlanmıştır: *bu sözlerdin ṣoñra ṣulḥ ṭarafın riʿāyet* ***ol-a köril-****mekle* 293/21.

II.3.2.2. {*-I*, *-U*} + Fiil

TKT'de, süreklilik ve tezlik bildiren birleşik fiillerin yapısında {*-I*, *-U*} zarf-fiil ekleri de görülmektedir. Bu dönem metinlerinde, [*-I*] zarf-fiil eki seyrek olarak [*-U*] zarf-fiil eki ise birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır.

II.3.2.2.1. {*-I*} kel-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {*-I*} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *kel-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. *kel-* fiili; kurduğu birleşik fiillerle Karahanlı (Güner 2021, s. 385-387), Harezm (Toprak 2005, s. 192) ve Çağatay (Eckmann 1988, s. 109) sahalarında da geçmişten beri devam eden bir hareketi ifade etmiştir. TKT'de, {*-I*} eki almış zarf-fiiller ile *kel-* fiilinin bir araya gelerek kurduğu birleşik fiiller çok az sayıdadır:

- *düşmānlarıñuza düşmān* ***ol-ı kel-****mişlerdir* 066/10
- ***ol-ı kel-****gen ʿādetni* 113/21
- *mübārek-bād nāmında* ***ol-ı kel-****en hedāyāñuz* 167/18
- *her yıl ḳadīmdin* ***viril-i kelin****-dügi virgümizi* 025/91

II.3.2.2.2. {*-I*} ḳo-

ḳo- fiilinin zarf-fiillerle oluşturduğu birleşik fiiller, kılışın uzun süre devam ettiğini gösterir (Gabain 1953, s. 21). *ḳo-* fiili; EAT'de birleştiği fiile, yakın geçmişte başlayan ve şimdiki zaman sınırında yapılıp bitirilen bir eylem anlamı katar (Akar 2018, s. 186): *boğazında aş-a ḳo-dılar* (Dan.61a/8).

TKT'de {*-I*} eki almış bir zarf-fiil ile *ḳo-* fiilinin bir araya gelerek birleşik fiil oluşturduğu tek örnek bulunmaktadır: *al-ı ḳo-*. Bu birleşik fiil, *al-* fiilinin sürekli gerçekleştiğini göstermekle temelde süreklilik ifade eden bir birleşik fiildir ve "bir süre için bir yerde tutmak" anlamında kullanılmıştır.

- *bizde olan ādemiñüzi közlü nām ḳaṣabamızda* ***al-ı ḳo-****dıgımıza* 025/80
- *siz ḳardaşımıza lāyıḳsız söz aytdı deyü* ***al-ı ḳo-****mışlar* 178/45
- *ölmemiş iken elçi* ***al-ı ḳo-****maḳ lāyıḳ degildi* 178/47

II.3.2.2.3. {-*I*} ḳon-

ḳo- fiilinden edilgenlik eki ile türemiş olan *ḳon-* fiili, kök fiil olan *ḳo-* fiilinin içerdiği süreklilik anlamını taşımaktadır ve kılışın uzun süre devam ettiğine işaret eder. Tarihî sahada aynı kökten türemiş olan *ḳoy-* fiilinin ise Kıpçak Türkçesinde tezlik anlamı veren birleşik fiiller oluşturmak için kullanıldığı görülmektedir: *aṣ-a ḳoy-* "asıvermek" R.186B2, *tik-e ḳoy-* "ekivermek" TA.38a (Güner 2013, s. 316).

TKT'de, *ḳon-* fiilinin {*-I*} eki almış bir zarf-fiil ile bir araya gelerek birleşik fiil oluşturduğu tek örnek bulunmaktadır: *al-ı ḳon-*. Bu birleşik fiil, *al-* fiilinin sürekli gerçekleştiğini göstermekle temelde süreklilik ifade eden bir birleşik fiil oluşturmuş ve "bir süre için bir yerde tutulmak" anlamında kullanılmıştır.

- *ol vaḳitden beri ḳırımda* ***al-ı ḳon****-up* 160/08

II.3.2.2.4.{-I, U} bir-/vir-

Zarf-fiillerle bir araya gelerek birleşik fiiller oluşturan *bir-/vir-* fiili, "başka biri için yapmak" ya da "çabuk yapmak" anlamlarında birleşikler oluşturur (Gabain 1953, s. 22). Eski Türkçede "başka biri için yapmak" anlamında birleşikler kuran *bir-/vir-* fiili (Gabain 2003, s. 90), Karahanlı Türkçesinde {*-A, -U*} zarf-fiil eklerinden birini almış fiillere gelen *bir-/vir-* fiilinin bu birleşiklerdeki görevi; esas fiildeki oluşun veya kılışın tez bir şekilde, gecikmeden, çabucak ya da kolay bir şekilde gerçekleştiğini gösteren tasvir fiilleri yapmaktır (Güner 2021, s. 388-389). Bu birleşik fiil şekli, Harezm Türkçesinde de kesinlik ve tezlik bildirir (Toprak 2005, s. 194). Kıpçak Türkçesinde de işin gecikmeden, çabuk ve kolayca yapıldığını gösteren tasvir fiilleri yapan *bir-/vir-* fiili (Güner 2013, s. 316) ile yapılan birleşikler Eski Anadolu Türkçesinde çok yaygın değildir (Akar 2018, s. 185).

TKT'de de az sayıda örnekte karşımıza çıkan bu tezlik şekli; bir örnekte *-I vir-*, bir örnekte *-U bir-* şeklinde görülmektedir: *ʿahd-nāme* ***al-ı vir-****üp* 002/38, *hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız* ***ḳoy-u bir-****ürge* 033/60.

Bu tezlik şeklinin kalıplaşmasıyla oluşan *yiber-* > *ciber-* (< *ıd-ı ber-* "göndermek"[99]) yapısı ise yarlıklarda sıklıkla kullanılmıştır: *beş yıllıḳ ḫazīnemizni bir defʿa* ***yiber-meñüz*** *içün taḥrīr ḳılġan irdik* 209/23, *çapḳunımız ʿoṣmān* ***ciber-dim*** *ve buyurdumki* 030/110. Bu birleşik fiildeki kalıplaşma öyle

[99] Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. Özen Yaylagül (2003), "Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- 'göndermek' fiili", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara2003, s. 166-180.

ileri düzeydedir ki bu fiilden yeni fiiller türetilmiştir: *arşlān ağanı taḳı ṭutmay* ***cibertgey*** *irdiñüz* 090/28, *ol ilçini* ***cibertdirüp*** 090/31.

II.3.2.3. {*-(X)p*} + Fiil

{*-[(y)I,U]p*} eki TKT'de, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağatay, [*-p*] zarf-fiil ekinin yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturmasıyla ilgili olarak "Mazi gerundifi diğer bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte bir mâna gibi ifade eden mürekkep fiil olur yani fiilin biri gerundif şeklindedir ve ikinci fiile zarf gibi gelir: *sel olup girüp geldim*. ol- yardımcı fiilinin -p gerundifi, bir işin sebebini, bir şeyle mukayeseyi, bir işin tarzını ifade eder: *ġalip ol-up helak kıldılar.*" demektedir (Çağatay 1948, s. 28).

Eckmann, ekin Harezm Türkçesinde fiil terkiplerinin ilk parçası olarak görev yaptığını söylemekte ve *alıp kel-* "alıp gelmek", *alıp bar-* "alıp varmak, götürmek", *alıp ḳal-* "alıp kalmak, tutmak, muhafaza etmek", *oḳup tüket-* "okuyup bitirmek", *yıġıp tur-* "devamlı geri durmak", *tirip ḳoḍ-* "derleyip koymak" örneklerini vermektedir (Eckmann 1998a, s. 196).

II.3.2.3.1. {*-(X)p*} tur-

TKT'de {*-[(y)I,U]p*} eki almış zarf-fiilller ile *tur-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik fiiller iki görevde kullanılmaktadır.

İlk olarak {*-(X)p*} *tur-* yapısı, süreklilik bildiren tasvir fiilleri yapmakta kullanılmaktadır. Bu yapılar, üzerine {*-[(y)I,U]p*} ekini alan fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır.

- *pādişāhsız* ***ḳal-ıp tur-****ġanda* 005/21
- *kelecek söziñüzke* ***baḳ-ıp tur-****ur irdik* 025/68
- *öz sözimizde ve ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymānımızda bütün* ***bol-ıp tur****-armiz* 036/59
- *ʿömr āḫiriġaça dostıñuza dost tüşmānıñuza tüşmān* ***ol-up tur-****dım* 025/95

II.3.2.3.2. {*-(X)p*} ḳal-

Zarf-fiiller ve *ḳal-* fiili ile kurulan birleşik fiiller, bir oluş ya da kılışın sürekliliğini gösteren tasvir fiilleri yaparlar (Gabain 1953, s. 21). Harezm (Toprak 2005, s. 191), Kıpçak (Güner 2013, s. 316), Çağatay (Eckmann 1988, s. 110) ve Eski Anadolu (Akar 2018, s. 186) sahalarında da süreklilik gösteren

birleşik fiillerin oluşturulmasında kullanılan *ḳal-* fiili, TKT'de yalnızca bir örnekte {*-(X)p*} ekli zarf-fiil ile birleşerek süreklilik bildiren birleşik fiil oluşturmuştur: ***al-ıp ḳal-****ġan irdik* 025/81.

II.3.2.3.3. {*-(X)p*} i-

TKT'de, {*-(X)p*} ekli zarf-fiil ile *i-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik fiillere tek örnekte rastlanmıştır: *orta yoldın* ***oẓ-up i-di*** 002/26. Bu birleşik fiilde, zarf-fiil parçası kip görevini üstlenmiş ve *i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte birleşik fiil çekimi oluşturmuşlardır.

II.3.2.4. {*-y*} + Fiil

Tarihî Kırım Türkçesinde çeşitli fiillerde birlikte birleşik fiil yapıları oluşturan bir zarf-fiil de {*-y*} eki almış zarf-fiillerdir. Bu zarf-fiiller ile yapılan birleşikler tasvir fiillerinde ve kip çekiminde işlev görmüştür.

II.3.2.4.1. {*-y*} tur-

TKT'de {*-y*} eki ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmektedir. Bu eki almış zarf-fiiller ile *tur-* fiilinin birlikte oluşturduğu birleşik fiiller iki işlevde kullanılmıştır.

İlk olarak bu birleşik fiiller süreklilik bildiren tasvir fiilleri oluşturmaktadır. Bu birleşik fiiller, üzerine {*-y*} ekini alan fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır. Süreklilik bildiren bu birleşik fiil yapısı, TKT'de fiillerin olumsuz şekilleriyle oluşturulmuştur:

- *aḳın* ***ḳılma-y tur-****ur irdiler* 005/16
- *ḫaber* ***kelme-y tur-****maġay irdi* 071/45
- *ʿahdımızdan* ***ṭayma-y tur-****ġan irdik* 015/78
- *ḳıyāmetġaça* ***ṭayma-y tur-****ġaysiz* 010/42
- *ʿömr-i āḫirġaça* ***ṭayma-y tur****-ġaysiz* 015/77

II.3.2.4.2. {*-y*} bol-

{*-y*} ekli zarf-fiiller ve *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillere TKT'de bir belgede rastlanmıştır. Bu birleşik fiil örneklerinin hepsinde, zarf-fiil ekini almış fiil tabanı olumsuzdur:

- *ḳardaşlıḳ yoldaşlıḳ ve hem dostlıḳ idüp* ***yiberme-y bol-****maġaysiz* 012/65

- *iki ḫazīneni tilekimizçe **yiberme-y bol-**maġaysiz* 012/123
- ***körkizme-y bol-**maġaysiz* 012/117

II.3.2.4.3. {-*y*} ir-

{-*y*} ekli zarf-fiiller ile *ir-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillere TKT'de bir örnekte rastlanmıştır. Bu birleşik fiil, istek kipi anlamında kullanılmıştır: *ol aġamızġa bizim ḫāṭrımız içün işik aġalıġı caḳlı tiyişler ʿināyet itgey irdiniz anıñiçünkim çın köñil bile ḳulluġımız itgendir ḳapımızda pādişāhlıġımıza lāyıḳ ḳullıḳ itgendir ol sebebden pādişāhāne soyurġap her yıl sayın tiyişlerin hem **yarlıḳġa-y ir-**diñiz bizim ḫaṭıramız içün uşlay itgeysiz* 015/179. Bu yapının {-*GAy*} *ir-di* şeklinde kurulan istek kipine analoji yoluyla bu işlevde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ekin {-*y*} şeklinde geldiği *yarlıḳġa-* fiili, zaten /*-ġa*/ hecesi ile bittiğinden ek [-*ġay*] değil, {-*y*} şeklinde getirilmiştir. Bu durum, pekâlâ yazıcı hatası da olabilir.

II.3.2.5. {-*sA*} + Fiil

II.3.2.5.1. {-*sA*} ir-

{-*sA*} zarf-fiil eki, *ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte şart birleşik çekimini oluşturmaktadır. {-*sA*} zarf-fiil ekini almış ve isimleşmiş fiil, *ir-* fiili ile birleşik fiil oluşturmaktadır:

- *ʿar ve ġayret bol-**sa ir-**di* 002/21
- *işāret bol-**sa ir**-di* 002/23

II.3.2.6. {-*(X)day*} + Fiil

{-*(X)day*} eşitlik eki, çeşitli sıfat-fiil ve fiilden isim yapım ekleriyle bir araya gelerek birleşik zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Bu ek; geldiği fiili benzerlik, gibilik yönünden niteler ve o fiille birleşik fiil oluşturur. Bu zarf-fiiller, genellikle *bol-* fiiliyle birleşik oluştururlar.

II.3.2.6.1. {-*(X)rday*} bol-

- *bol-**urday bol-*** 010/26, 010/36, 010/89, 013/100, 015/147, 015/166, *ciber-**irday bol-***036/48, *id-**erday bol-*** 036/66, *kel-**ürday bol-*** 264/48, *ḳıl-**urday bol-*** 010/44, *sor-**arday bol-*** 020/47, *tapul-**urday bol-*** 036/82, *yiber-**ürday bol-*** 015/172

II.3.2.6.2. {-*(X)rday*} it-

- *boz-**arday it-*** 030/93

II.3.2.6.3. {*-sday*} bol-

- *bolma-**sday bol**-* 013/113, *ḳılma-**sday bol**-* 013/57

II.3.2.6.4. {*-GUday*} bol-

- *bol-**ġuday bol**-* 105/78, 036/47, *ḳıl-**ġuday bol**-* 234/29, *uyġaş-**ġuday bol**-* 216/16, *yiber-**güday bol**-* 234/51, *bolma-**ġuday bol**-* 216/21, *ḳılma-**ġuday bol**-* 216/21

II.3.2.6.5. {*-IGday*} bol-

- *kesil-**igday bol**-* 234/38, *çıḳ-**ığday bol**-* 187/44, *it-**igday bol**-* 105/83

II.3.3. Sıfat-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

II.3.3.1. {*-mIş*} + Fiil

{*-mIş*} sıfat-fiil eki; Tarihî Kırım Türkçesinde sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

II.3.3.1.1. {*-mIş*} bol-/ol-

{*-mIş*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki, *bol-* fiili birleşerek çok sayıda birleşik fiil oluşturmuştur. *bol-* fiilinin {*-sA*} şarf zarf-fiilini alması durumunda bu birleşik fiil, kip ilişkisine girerek öğrenilen geçmiş zamanın şartı birleşik çekimini oluşturmaktadır.

- *ḫazīnede ḳal-**mış bol**-sa* 003/08

{-mIş} + bol-/ol- birleşik fiilleri, birleşik çekim dışında da birleşik fiiller oluşturmuşlardır.

- *bil-**miş bol**-* 004/49, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81, *ḳal-**mış ol**-* 121/32, 121/47, *ol-**mış ol**-* 187/42, 160/42, *al-**mış bol**-* 003/09, *it-**miş ol**-* 121/35, 160/19, 187/44

II.3.3.1.2. {*-mIş*} ir-/i-

{*-mIş*} geçmiş zaman sıfat-fiil eki, geldiği fiille birleştiği *ir-/i-* fiili arasında bir kip ilişkisi kurarak fiillerde birleşik çekim oluşturmaktadır. Bu çekimler, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi ve öğrenilen geçmiş zamanın şartıdır. Bu çekimlerde -bazı örneklerde- bu birleşik fiil, ekleşmiş *ir-/i-* fiili erimiştir.

- *ḳıl-**mış ir**-di* 002/11, 005/84, *söylet-**miş ir**-dik* 152/17, *buyur-**mışlar ir**-diler* 005/40,
- *tenbīh olın-**mış i**-di* 203/31, *könder-**miş i**-dik* 025/86, *te'ḫīr itdir-**miş i**-dik* 025/83, *ḳaldır-**mış i**-dik* 025/85, *yiber-**miş i**-dik* 025/85, *könder-**miş i**-dik* 194/12, 194/09, *ricā it-**miş i**- dik* 178/41, *sipāriş it-**mişler i**-di* 160/13, *buyur-**mışlar i**-di* 290/16, *sipāriş it-**mişler i**-di* 160/13, *bol-**mış-dı*** 187/35,
- *ḳıl-**mış i**-se* 296/18

Fiil+{-mIş}+ir-/i- birleşiği, birleşik fiil çekimi dışında da birleşik fiiller oluşturmaktadır:

- *olın-**mış i**-ken* 203/23, *kel-**mişler i**-ken* 178/42, *ölme-**miş i**-ken* 178/47

II.3.3.2. {-*GAn*} + Fiil

{-*GAn*} sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek; sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

II.3.3.2.1. {-*GAn*} er-/ir-/i-

{-*GAn*} sıfat-fiilinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-*GAn*} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi ve öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti.

- *yazıl-**ġan er**-di* 229/15, 238/18, *yiber-**gen er**-di* 238/16, 264/18, *yaz-**ġanlar er**-di* 274/61, *kiç-**gen er**- diler* 015/156, *bar-**ġan ir**-di* 015/157, *ḳılın-**ġan ir**-di* 071/48, *iç-**gen ir**-dik* 013/40, 013/42, 013/66, *ayt-**ġan ir**-dik* 012/40, *barış-**ḳan ir**-dik* 013/37, *baḳtur-**ġan ir**-dik* 025/54, *bildir-**gen ir**-dik* 015/205, *tur-**ġan ir**-dik* 015/78, *kel-**gen ir**-dik* 012/28, *di-**gen ir**-dik* 013/67, *bol-**ġan ir**-dik* 015/129, 015/115, *tur-**ġan ir**-dik* 012/26, *ḳıl-**ġan ir**-dik* 025/53, 013/18, 015/130, *inan-**ġan ir**-dik* 013/17, *it-**gen ir**-dik* 013/13, 013/39, 012/38, 071/33, 015/51, *söylet-**gen ir**-dik* 012/39, *ḳal-**ġan ir**-dik* 025/82, *yiber-**ġan ir**-dik* 012/25, *yaz-**ġan ir**-dik* 013/09, *yiber-**gen ir**-dik* 013/10, 013/12, 015/127, 015/205, 015/51, 025/20, *buyur-**ġan ir**-dik* 012/37, *bar-**ġan ir**-diñiz* 015/33, *ciber-**gen ir**-diñiz* 071/10, 071/30, *yiber-**gen ir**-diñiz* 015/25, *yaz-**ġan ir**-diñiz* 015/55, *yaz-**ġan ir**-diñiz* 071/20, *it-**gen ir**-diler* 015/32, *yazıl-**ġan i**-di* 121/45, *bar-**ġan i**-diler* 025/41

- *aldır-**ġan** **i**-gendir* 015/31, *kiliş-**gen** **i**-gendir* 015/183, *yiberil-**gen** **i**-gendir* 160/08, *yiber-**gen** **i**-gendirler* 105/90, *bildir-**gen** **i**-gendir* 020/12, *bar-**ġan** kil-**gen** **i**-gendir* 020/12-18, *çıḳ-**ġan** **i**-gendir* 025/87

Fiil+{-GAn}+er-/ir-/i- birleşiği, birleşik fiil çekimi dışında da birleşik fiiller oluşturmaktadır:

- *yiberile ṭur-**ġan** **i**-dügi* 113/20, *buyur-**ġan** **i**-ken* 194/51

II.3.3.2.2. {-*GAn*} bol-

{-*GAn*} sıfat-fiilinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-*GAn*} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, {-*sA*} şart zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, öğrenilen geçmiş zamanın şartı çekimini oluşturmuştur.

- *söyle-**gen** **bol**-sa* 013/31, *vir-**gen** **bol**-sa* 015/39, *tur-**ġan** **bol**-sa* 030/43, *it-**gen** **bol**-saḳ* 012/76, *söyle-**gen** **bol**-sañuz* 010/40, 012/12, *it-**gen** **bol**-sañuz* 010/41, *bol-**ġan** **bol**-sañuz* 030/32, *al-**ġan** **bol**-salar* 014/29, 014/34

II.3.3.3. {-*(X)r*} + Fiil

{-*(X)r*} geniş zaman sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek; sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

II.3.3.3.1. {-*(X)r*} *er-/ir-/i-*

{-*(X)r*} geniş zaman sıfat-fiilinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-*(X)r*} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: geniş zamanın hikâyesi, geniş zamanın rivayeti ve geniş zamanın şartı.

- *buyur-**ır** **er**-dik* 238/22, *atlan-**ur** **ir**-di* 002/23, *bol-**ur** **ir**-di* 015/86, 012/19, 012/91, 030/81, *it-**erler** **ir**-di* 005/44, *tur-**ur** **ir**-dik* 025/68, *tur-**ur** **ir**-diler* 005/14, 005/16, *kil-**ür** **ir**-diler* 004/18, *yiber-**ir** **ir**-diler* 005/20, *yiber-**irler** **ir**-diler* 005/17, *oẖşa-**r** **ir**-di* 299/15, *ḳıl-**ur** **i**-düñüz* 002/35, *bol-**ur** **i**-di* 062/32
- *bar-**ur** **i**-gendir* 013/82, *bar-**urlar** **i**-gendir* 015/121, *ḳıl-**urlar** **i**-gendir* 015/120
- *bol-**ur** **ir**-se* 293/31, *id-**er** **i**-se* 298/21, *ol-**ur** **i**-se* 301/58

II.3.3.3.2. {*-(X)r*} bol-

{*-(X)r*} sıfat-fiilinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {*-(X)r*} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller; {*-sA*} şart-zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, geniş zamanın şartı anlamını veren birleşik çekim oluşturmuştur.

- *söyle-**r** **bol**-sa* 013/47, 036/78, *ḳarışdur-**ur** **bol**-sa* 071/16, *bol-**ur** **bol**-sa* 010/91, *ber-**ür** **bol**-sa* 005/77, *bar-**ur** **bol**-sa* 264/43, *kel-**ür** **bol**-sa* 209/19, *ciber-**ür** **bol**-sa* 002/32, *al-**ur** **bol-**saḳ* 209/35, *tile-**r** **bol-**sañuz* 010/88, 013/124, 004/58, *çıḳar-**ır** **bol**-sañız* 004/51, 005/78, *yiber-**ir** **bol**-sañuz* 010/66, *ber-**ir** **bol**-sañız* 005/66, *ayt-**ar** **bol**-sañuz* 013/58, *ṣor-**ar** **bol-**sañız* 005/06, 005/100, *it-**er** **bol**-sañuz* 010/80, *ḳıl-**ur** **bol**-sañuz* 013/55, 013/99, 238/23, *ber-**ür** **bol**-sañız* 005/67, *de-r bol-sañuz* 036/52, *yürü-**r** **bol**-salar* 004/17, 005/13, *bar-**ır** **bol**-salar* 008/59, *tut-**ar** **bol**-salar* 014/42, *ḳıl-**ar** **bol**-salar* 004/49, 004/66, *ṭur-**ar** **bol**-salar* 004/44, *çıḳar-**ur** **bol-**salar* 004/41, *bar-**ur** **bol-**salar* 008/56, 014/45, *incit-**ür** **bol**-salar* 014/46, *kiltür-**ür** **bol**-salar* 004/46, 005/79, *kil-**ür** **bol**-salar* 004/18, *yiber-**ür** **bol**-salar* 004/40

II.3.3.4. {*-s, -z*} + Fiil

{*-s, -z*} sıfat-fiil eki,[100] Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek; sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

II.3.3.4.1. {*-s, -z*} ir-/i-

{*-s, -z*} olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman sıfat-fiili ekinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {*-(X)r*} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: geniş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın rivayeti.

- *kilme-**s** **ir**-di* 015/206, *bolma-**s** **ir**-di* 105/18, *itme-**z** **ir**-di* 121/16
- *bolınma-**z** **i-**miş* 036/43, *barma-**s** **i**-gendir* 013/83, 015/119, *kitme-**s** **i**-gendir* 013/80, *bolma-**s** **i-**gendir* 015/118, *bilme-**sler** **i**-gendir* 013/80

---

[100] Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki". Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

II.3.3.4.2. {*-s*, *-z*} bol-

{*-s*, *-z*} olumsuz fiil tabanlarına gelen geniş zaman sıfat-fiili ekinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {*-s*, *-z*} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller; {*-sA*} şart zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, olumsuz fiil tabanlarında geniş zamanın şartı anlamını veren birleşik çekim oluşturmuştur.

- *çıḳar-**mas bol**-sañız* 004/48, *ḳıl-**mas bol**-sañız* 005/75, *ḳıl-**mas bol**-ursañız* 004/65, *et-**mez ol**-sañuz* 194/25

II.3.3.5. {*-GAy*} + Fiil

Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren gelecek zaman eki olarak kullanılan, aynı zamanda istek anlamını da karşılayan {*-GAy*} eki, genel kabule göre eski bir sıfat-fiil eki olan {*-GA*} ekine dayanmaktadır.[101] Bu nedenle sıfat-fiil olarak fiillere gelebilmekte ve *er-/ir-/i-* ya da *bol-* gibi fiillerle birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır. Bu birleşik fiiller, yapının kuruucusu olan *er-/ir-/i-* ya da *bol-* fiilinin aldığı kip ve zaman eklerine göre, fiillerde birleşik çekim oluşturabilmekte ya da tek bir kip kavramını karşılayabilmektedir.

II.3.3.5.1. {*-GAy*} er-/ir-/i-

{*-GAy*} gelecek zaman sıfat-fiil eki, *er-/ir-/i-* fiiliyle birleşik fiil oluşturmaktadır. Bu birleşik fiil, bilinen geçmiş zaman eki aldığında Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak kullanılan istek çekimini oluşturur.

- *bol-**ġay er**-di* 238/14, 238/15, *buyur-**ġay er**-diñüz* 253/34, *ḳıl-**ġay er**-diñiz* 229/42, *ḳıl-**ġay er**-diñüz* 234/42, *bol-**ġay ir**-di* 071/32, *kel-**gey ir**-di* 012/91, *bolma-**ġay ir**-di* 071/60, *turma-**ġay ir**-di* 071/45, *bil-**gey ir**-dik* 015/114, *bol-**ġay ir**-dik* 015/57, *kör-**gey ir**-dik* 015/114, *it-**gey ir**-dik* 015/57, *ṣayla-**ġay ir**-diñiz* 012/70, *iç-**gey ir**-diñiz* 012/18, 015/56, *bildir-**gey ir**-diñiz* 071/61, *buyur-**ġay ir**-diñiz* 071/33, 015/103, *ciber-**gey ir**-diñiz* 071/45, *inan-**ġay ir**-diñiz*

[101] Ekin kökeni, fiilden isim (sıfat) yapma eki olan *bilge*, *kısga* (kısa), *tamga*, *öge*, *bilge*, *kükrege* (gürleme, gürleyen) gibi kelimelerde kendisini gösteren {*-GA*} ekine dayandırılmıştır (KTLG.587-588). Aynı köken açıklaması için DLT'den *ö-gä* "akıllı", *ḳaldur-ġa* "fısıltı yapan", *yorı-ġa* "yorga yürüyen (at için)" örneklerini getiren Gabain; ekin yapısını, "alışılmış bir isim fiil eki olan -ġa ekinin bir *i* ünlemi ile genişletilerek -ġa+y haline getirilmiş hâli" olarak açıklamaktadır. Gabain; ortaya çıkan bu yeni {*-GAy*} eki için, "artık hiçbir zaman isim olamayan, sadece çekimli bir fiil olabilen bir şekil" açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003, s. 129, not. 36).

015/212, *ṭur-**ġay ir-**diñiz* 015/59, *it-**gey ir**-diñiz* 015/178, *yiberme-**gey ir**-diñiz* 015/92, *ber-**geyler i-**di* 269/33

II.3.3.5.2. {*-GAy*} bol-

{*-GAy*} gelecek zaman sıfat-fiili bir örnekte *bol-* fiiliyle birleşik fiil oluşturmuş ve *bol-* fiili {*-sA*} şart zarf-fiili ekini alarak gelecek zamanın şartını yapmışlardır.

- *itme-**gey bol**-sañuz* 194/47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÇEKİM AÇISINDAN FİİLLER

Fiiller, hareket bildiren ve temelde bu hareketi yapana (özne; tekil ya da çoğul) ya da hareketten etkilenene, hareketin gerçekleşme zamanı ya da anlatılma zamanına bağlanan *bağımlı biçim birim*leridir. Türkçede, eylemler kök veya köklerden başkalaşmış sözcüklerdir ama hiçbir zaman eksiz görünemezler yani her zaman bağımlıdırlar (Uzun N. E. 2006, s. 25). Fiillerin bu özelliği, Ergin tarafından da ortaya konmuştur: "Bunların kullanış sahasına çıkabilmeleri için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri lâzımdır. Demek ki fiiller, kelimeleri yapı bakımından incelerken de gördüğümüz gibi, dilde daima çekimli şekiller hâlinde bulunurlar. O hâlde fiilleri incelemek demek; onların çekimli şekillerini ele almak, onları çekimli şekilleri içinde incelemek demektir" (Ergin 2013, s. 280-281). Fiil, cümleyi kuran temel ögedir. Bir cümlenin kurulmuş olduğundan bahsedebilmek için, o dil biriminin dilin birincil konuşurlarına "bitmişlik" duygusu vermesi gerekir. Bu bitmişlik algısı, fiiller çekimli yani bitmiş fiil (Alm. *Verbum finitum*, İng. *Finite verb*) hâline geldiğinde ortaya çıkabilir; yani bir cümlenin kurulabilmesi için bitmiş fiile ihtiyaç vardır. Fiilin bitmiş yani çekimli hâle gelebilmesi için de şahıs, sayı, kip ve zaman kategorilerini karşılayan ekleri alması gerekir (Korkmaz Z. 2014, s. 515).

Fiilleri çekimli hâle getiren yani onları sözlükten çıkarıp kullanıma sokan eklerin, fiil kök ve gövdesine gelme sırası hakkında Türkçede yazarlar tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür. Üçok'a (1953, s. 127) göre Türkçede fiillerin cümle içindeki çekiminde dil bilgisi sınıflandırmalarında genellikle *kip*, *zaman*, *sayı* ve *şahıs (kişi)* aranır. Yazara göre, bazı Sâmi dillerinde ise Türkçedeki bu sınıflandırmaya ilave olarak *cins* de aranmaktadır. Fiil kök ve(ya) gövdesine eklenen eklerin geliş sırası, eklerin kapsamına göre değişmektedir. Ergin'e (2013, s. 243) göre kapsamı en geniş ek, en sonda yer alır. Ergin, çekimli ya da işletilmiş bir fiilin üzerinde taşıdığı dil bilgisel kategorileri şöyle sıralamaktadır: *Kip* yahut *şekil*, *zaman*, *şahıs*, *sayı*, *soru*, *vasıf*, *hâl* (Ergin 2013, s. 133). Bu kategorilerden vasıf (partisip) ve hâl (gerundium) ekleri, fiil işletme ekleri, diğerleri fiil çekim ekleri sayılmıştır.

Bu çekim eklerini almış bir eylem: a. *hareketi*, b. *hareketin gerçekleşme zamanını*, c. *hareketin şeklini*, ç. *hareketi yapan kişiyi* anlatır.

III.1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ VE SAYI

Fiil çekiminde kişi, eylemin bildirdiği hareketi, kılışı ya da oluşu yapan ya da yapmayan kişi/kişileri gösterir. Çekimli bir fiil üzerine gelen kişi ekleri, eylemin kimler tarafından yapıldığını bildiren gramer kategorisidir (Ergin 2013, s. 134; Korkmaz Z. 2014, s. 518). Bu ekler, fiilin bildirdiği hareketi kişilere bağlar. Türkçede eylemi gerçekleştiren kişi/kişilerin tekil ya da çoğul olmasına bağlı olarak kişi ekleri sayı kategorisini de üzerlerinde taşırlar.

Türkçede; Eski Türkçe Dönemi'nden bugüne, Türk dilinin pek çok alanında zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipin de kullanılan ekler görülmektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde bu üç tip kişi eki de karşımıza çıkmaktadır.

III.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri

Kişi zamirlerinin zamanla ekleşmesiyle oluşmuş kişi ekleridir. Türkçenin tarihî dönemlerinde kişi zamirleriyle çekimlenen zaman ve kipler, zamanla kişi zamirlerinin ekleşmesiyle ek görünümü almışlardır (Ergin 2013, s. 283; Korkmaz Z. 2014, s. 518).

Tarihî Kırım Türkçesinde, şu zaman ve kip çekimleri zamir kökenli kişi ekleriyle çekime girmektedir: Öğrenilen geçmiş zamanın tüm biçimleri, geniş zaman, şimdiki zamanın tüm biçimleri, gelecek zaman ve istek kipinin {*-GAy*} ve {*-(y)A*} biçimleri. TKT'de, zaman ve kip çekimlerinde görülen zamir kökenli kişi ekleri şöyledir:

Zamir Kökenli Kişi Ekleri							
Zaman -Kip	**Ek**	**Teklik**			**Çokluk**		
		1. Kişi	**2. Kişi**	**3. Kişi**	**1. Kişi**	**2. Kişi**	**3. Kişi**
Öğrenilen Geçmiş Zaman	{***-mIş***}	-	-	-Ø	*-Uz, -iz*	*-siz*	*-lAr*
	{***-(I, U)p***}	*-min*	-	-Ø	*-miz, -miz*	*-siz*	*-lAr*
	{***-GAn***}	*-men*	-	-Ø	*-miz, -müz*	-	*-lAr*
Geniş Zaman	{***-(X)r***}	*-Im, -min*	*-sin*	-Ø	*-miz, -Iz*	*-siz*	*-lAr*

Şimdiki Zaman	{***-A, y (DIr)***}	-	-	-Ø	*-miz*	*-siz*	*-lAr*
	[***-yor***]	-	-	-	*-ız*	-	*-lAr*
	{***-mAdA***} {***-mAKtA***}	-	-	-Ø	*-yüz*	-	*-lAr*
Gelecek Zaman	{***-GAy***}	-	*-sen*	-Ø	*-miz*, *-müz*	*-siz*	*-lAr*
İstek	{***-(y)A***}	-	-	-Ø	*-miz*, *-yüz*	*-siz*	*-lAr*

III.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

İyelik eki kökenli olup zamanla fiil çekimlerinde şahıs bildirmeye başlayan eklerdir. Bu ekler, genel olarak eski şekillerini korumakla birlikte; çokluk 3. kişi ekinde iyelik ekinin kaybolduğu, ekin çokluk ekinden ibaret kaldığı görülmektedir (Ergin 2013, s. 286-287). Ayrıca Eski Türkçe Dönemi'nde {*-mIz*} şeklinde olan çokluk 1. kişi eki, Oğuz grubu Türk lehçelerinde {*-K*} ekine dönüşmüştür. Bu değişimin bilinen geçmiş zaman çekiminde, {*-DUK*} sıfat-fiiline benzetme yoluyla bulaştığı düşünülmektedir (Ergin 2013, s. 287).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri iyelik kökenli eklerle yapılmaktadır. Ayrıca *{-GAy} erdi*/*irdi* birleşik çekimiyle karşılanan istek kipinde de *er-*/*ir-* yardımcı fiilinin üzerinde {*-dI*} bilinen geçmiş zaman ekinin bulunması nedeniyle kipin bu şekli de iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılmış olmaktadır. TKT'de, zaman ve kip çekimlerinde görülen iyelik kökenli kişi ekleri şöyledir:

İyelik Kökenli Kişi Ekleri							
		Teklik			**Çokluk**		
Zaman-Kip	**Ek**	**1. Kişi**	**2. Kişi**	**3. Kişi**	**1. Kişi**	**2. Kişi**	**3. Kişi**
Bilinen Geçmiş Zaman	{***-dI***, ***dU***}	*-m*	*-ñ*	-Ø	*-K*	*-ñIz*, *-ñUz*	*-lAr*
İstek Kipi	{***-GAy***} erdi/irdi			-Ø	*-K*	*-ñIz*, *-ñUz*	*-lAr*
Şart Kipi	{***-sA***}		*-n͠g*	-Ø		*-ñIz*, *-ñUz*	*-lAr*

III.1.3. Emir Kipi Kişi Ekleri

Emir kipinde, kip ekleri ile kişi ekleri iç içe geçmiştir. Fiil tabanına getirilen kip eki aynı zamanda kişiyi de karşılar. Bu nedenle kip ekinden sonra ayrıca kişi ekleri gelmez. Bu kipte her kişi için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz Z. 2014, s. 519).

Tarihî Kırım Türkçesinde de emir kipi her kişi için ayrı eklerle sağlanmıştır:

Emir Kipinin Kişi Ekleri						
Zaman-Kip	Teklik			Çokluk		
	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Emir Kipi	*-ay*, *-eyin*, *-eyiñ*	-Ø	*-sIn*, *-sUn*	*-alıḳ*, *-aluḳ*, *-AlIm*, *-ayıḳ*, *-eliñ*	*-Iñ*, *-ıñ͡gız*, *-iñüz*	*-sUnlAr*

III.2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP

İnsanların algıladıkları, içinde yaşantılarını sürdürdükleri, eylemlerini gerçekleştirdikleri *gerçek zaman* (*time*) ile bu zamanın dildeki ifadesi olan *dilsel/dil bilgisel zaman* ya da *fiil zamanı* (*tense*) birbirinden farklıdır.

Fiil zamanı; bir olayın zaman ekseni üzerinde, konuşma anına göre konumlanmış biçimidir (Reichenbach 1947, s. 71). Başka bir deyişle zamanın dildeki kodlanmış hâlidir. Bu kodlanmış zaman biçimi, hemen her dilde var olan ve zamanı geçmişten geleceğe doğru akan bir çizgi olarak varsaydığımızda karşımıza çıkan şekliyle üç aşamalıdır: geçmiş, şimdi, gelecek (Comrie 1985, s. 2-7).

Bu genel üçlü sınıflama, kültürden kültüre değişebilmektedir. Kimi diller *geçmiş* ve *geçmiş-dışı* arasında ayrım yaparken (Yidiny), kimi dillerde de (Yeni Gine yerlileri ve Dani dili) *gelecek* ve *gelecek-dışı* ya da *şimdi* ve *şimdi-dışı* ayrımı vardır Bazı diller ise zamanı kodlamazlar, bunun yerine zamana ilişkin bilgiyi sıklıkla *belirteç*ler ile karşılarlar (Demirgüneş 2008, s. 53). Mandarin Çincesi, Malay, Tayca, İbranice gibi diller, gerçek zamanı dil bilgisi yapılarıyla sınıflandırmazlar. Ancak bir dilin gerçek zamanı, dil gerçekliği içerisinde fiil zamanı ile karşılamıyor oluşu, bu dillerde gerçek zaman algısının olmadığı anlamına gelmez. Tüm diller, kesintisiz bir biçimde akıp giden zamanı ifade etmenin bir yolunu bulmuştur (Benzer 2012, s. 11).

Türkçedeki fiil zamanı, beraberindeki tartışmalarla birlikte üçlü sınıflama (geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) temelleri üzerine kurulmuştur (Demirgüneş 2008, s. 53-54).[102]

Türkiye Türkçesinin elimizde bulunan ilk dil bilgisi kitabı *Müyessiretü'l-Ulūm*'un yazarı Bergamalı Kadri de henüz 16. yüzyılda Türkçedeki fiillerin bu üç temel zamana göre çekimlendiklerini tespit etmiştir: "Zaman üçdür, biri geçmiş zamandur, biri şimdiki zamandur, biri gelecek zamandur. Fi'l odur ki yalŋuzcak zikr olunmagla andan bir ma'na kasd olına; lâkin üç zamandan biri yanınca bile fehm olına" (Karabacak 2002, s. 7). Kadri, bu tespitinde ayrıca fiillerin ancak zaman çekimine girdiklerinde bir "anlam" ifade ettiklerini de vurgulamaktadır.

Geçmiş, şimdi ve gelecek zamandan oluşan *mutlak zaman* (*absolute tense*) sınıflandırması, dil bilgisel bir sınıflamadır ve *konuşma anı*nı (*speech time*) merkeze alır, konuşma anı da *şimdi*dir (Comrie 1985, s. 37).[103] *Geçmiş zaman*, konuşma anından öncedir; *şimdiki zaman*, konuşma anıyla aynı anda gerçekleşir ve *gelecek zaman* konuşma anından sonra gerçekleşir.

Konuşma anına değil, bağlamın sunduğu zamana göre olay anına gönderimde bulunarak ifade edilen fiil zamanı ise *göreli zaman*dır (*relative tense*) (Comrie 1985, s. 56). Göreli fiil zamanları, Türkçede birleşik ve katmerli yapılarda görülmektedir (Benzer 2012, s. 21).

III.2.1. BİLDİRME KİPLERİ

Bildirme kipleri; olumlu ya da olumsuz olarak yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli, geçişsiz, olumlu, olumsuz tüm fiil tabanlarını kapsarlar (Korkmaz Z. 2014, s. 527). Bildirme kipleri, hareketleri haber vermeleri nedeniyle hareketin zamanını da göstermektedirler. Fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri, şekil bakımından bildirme kipleri içinde yer alırlar. Bildirme kipi ekleri, aynı zamanda zaman ekleridir. Bildirme kipi ve zaman eklerinin şekil fonksiyonları

---

102 Evrensel sayılan bu üçlü sınıflamanın Türkçe için geçerli olup olmadığı, Türkçede zaman kategorisinin sınıflandırılması ve adlandırılması ile ilgili tartışmalar için bk. Nadir Engin Uzun, "Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü", *Dil Dergisi*, S 68, Ankara 1998, s. 5-22; Nadir Engin Uzun, *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Kebikeç Yayınları, Ankara 2004, s. 143-167.

103 Comrie, temelde *mutlak zaman* (*absolute tense*) adlandırmasını yanlış bulmaktadır. Ona göre konuşma anını gösterici (*deictic*) olarak almak, şimdiki anı belirleyen "nokta"ların anlık olmasından ve zamanın akışı içinde bu sonsuz noktalardan birini seçip ona gönderimde bulunarak konuşmanın aslında gerçek zamanı "gerçekten" yansıtmamasından dolayı mümkün değildir (Comrie 1985, s. 36).

aynı olduğu ancak zaman bakımından birbirlerinden ayrıldıkları için bu ekler zaman fonksiyonları ile anılırlar (Ergin 2013, s. 289). Türkçede fiil çekiminde genel olarak kabul gören beş zaman vardır: bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman.[104]

III.2.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi

Bilinen geçmiş zaman; fiilin gösterdiği hareketin, oluşun konuşma anından önceki bir zamanda yapılıp tamamlandığını ifade eder. Bilinen geçmiş zaman ifadesinde, fiilin bildirdiği durumun bittiğine konuşan kişi ya tanık olmuştur veya bu bitme eylemi konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayanmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 527).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen geçmiş zaman çekimi [*-dI*, *-dU*] ekleriyle yapılmaktadır. Ekin yapısı ve kökeni ile ilgili olarak Böhtlingk, {*-dIk*} sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu; Deny, {-dUK} sıfat-fiilinden geldiğini savunmuştur. Banguoğlu ise bu eki, eski bir [*-it*] sıfat-fiil ekine bağlamaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 528).

Bilinen geçmiş zaman çekiminin iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılıyor olmasından yola çıkan Ergin; bu eki, fiilden isim yapan {*-t*} ekine dayandırmaktadır (2013, s. 299). Aynı görüşe Bang, Gabain, Brockelmann, Dimitriyev gibi pek çok araştırmacı da katılmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 528; Ercilasun 2000, s. 192). Ercilasun; {*-DI*} bilinen geçmiş zaman eki başta olmak üzere, gelecek zaman eki {*-DAçI*}, sıfat-fiil eki {*-DUK*} ve bulunma-çıkma durumu eki {*-DA*}'nın {*-(U)t*} fiilden isim yapma ekine dayandığını, bu ekin /l/, /r/, /n/ seslerinden sonra tonsuz, ünlüler ve diğer ünsüz seslerden sonra tonlu biçimde fiile bağlanması tespitinden yola çıkarak açıklamaktadır (Ercilasun 2000).

Kuznetsov; {*-DI*} ekinin {*-DUK*} ekinden geliştiği fikrine katılmakla birlikte, her iki eki de *tüke-* fiiline dayandırmakta (*tı* < *tük* < *tüke-*) ve bu fiili Oğuzcaya özgü saymaktadır. Dolayısıyla Kuznetsov'a göre, bu fiili barındırmayan diğer Türk lehçeleri [*-tük*, *-dük*] ekini Ana Oğuzcadan almışlar

---

104 Bu zaman sınıflandırması, bazı araştırmacılarca tartışılmış; bazılarınca yalnızca *geçmiş zaman* ve *geçmiş-dışı zaman*la sınırlanırken (Uzun N. E. 1998; Uzun N. E. 2004) bazılarınca *geniş zaman* ve *geçmiş zaman* olmak üzere iki zamana indirgenmiştir (Turan Z. 2013). Türkçede zaman kategorisinin sınıflandırılması ve adlandırılması ile ilgili tartışmalar için bk. Nadir Engin Uzun, "Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü", *Dil Dergisi*, S 68, Ankara 1998, s. 5-22; Nadir Engin Uzun, *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Kebikeç Yayınları, Ankara 2004, s. 143-167; Zikri Turan, "Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar", *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S 1, 2013, s. 133-144.

ve son ünsüzünü düşürüp yuvarlak olan ünlüsünü de düzleştirmişlerdir: *tük* > *tı* (Kuznetsov 1997, s. 199-200).

KTLG'de, ekin kökeni fiilden isim yapma eki *-ut+iyelik ekleri* ile açıklanmakta ve fiil çekimi şu şekilde yeniden kurulmaktadır: **keç-üt-üm er-ür*, **keç-üt-üñ er-ür*, **keç-üt-i er-ür*. Yeniden kurulan bu şekil; tarihî sahada, Harezm Türkçesindeki *kel-gü-m (turur)*, *kel-gü-ñ*, *kel-gü-si* şeklinde kipleşmeyi sağlayan *tur-ur* yapısının düşmüş olması, aynı sürecin *-Ut turur* yapısı için de geçerli olabileceği varsayımına dayandırılmaktadır. Ayrıca Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde *fiil-fiilden isim yapım eki (sıfat-fiil eki)+kişi eki tur-/er-* yapısının sık görülmesi de bu görüşe kanıt olarak sunulmuştur (KTLG.29).[105]

Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kullanılan karakteristik bilinen geçmiş zaman eki {*-DI*}, neredeyse değişmeden günümüze kadar gelmiştir. EAT hariç, tüm tarihî Türk lehçelerinde genellikle tonlu-tonsuz uyumuna girmiş olan ek, EAT'de yalnızca /d/'li şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Ek, dudak uyumu konusunda Köktürkçe Dönemi'nden beri istikrarsız bir görünüm sergilemektedir; fiil tabanı ünlüsünün düz olduğu durumlarda, ekin ünlüsü yuvarlak olurken fiil tabanı ünlüsünün yuvarlak olduğu durumlarda ekin ünlüsü düz olabilmektedir. Ayrıca ekin çokluk 2. kişi ekini aldığı çekimlerde, bilinen geçmiş zaman eki ile kişi eki arasında da dudak uyumunun olmadığı örnekler bulunmaktadır: Karahanlı, Harezm, Memlûk Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde görülen [*-DUŋIz*] örneğinde olduğu gibi. Bu istikrarsızlığa karşın, ekin fiil tabanının ünlüsü ile dudak uyumu sağladığı örnekler de çoktur. Ancak tarihî lehçelerde, 3. kişi çekimlerinde dudak uyumu yoktur; ek, her zaman [*-DI*] biçimindedir. 3. kişi çekimlerinde dudak uyumu, yalnızca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde görülmektedir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde ek, 3. kişi çekimlerinde her zaman [*-dI*] iken 1. ve 2. kişi çekimlerinde daima [*-dU*] biçimindedir. Ekin çokluk 1. kişi eki ile çekiminde kullanılan ve Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren görülmeye başlayan [*-DUK*] yapısı, Harezm Türkçesinden itibaren yaygınlaşmış ve {*-DImIz*, *-DUmUz*} şeklinin yerini almıştır.

Tarihî Türk lehçelerinde {*-DI*/*-DU*} bilinen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de görülebilir.

---

105 Ayrıntılı tartışma ve ekin çağdaş lehçelerdeki görünümleri için bk. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 879, Ankara 2013, s. 1-34; ekin kökenine ilişkin ayrıntılı görüşler için bk. Mehmet Vefa Nalbant, "-DUK Eki ve Divânü Lûgati't-Türk'te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi", *Türkoloji Dergisi,* C XV, S 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 2002, s. 193-203.

Günümüzde, {*-DI*/*-DU*} ekli bilinen geçmiş zaman çekimi, bütün Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır (KTLG.35).

Çağdaş Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi [*-DI*] şeklindedir. Ek, tarihî Kırım sahasının aksine, dudak uyumuna girmez; ünlüsü daima düzdür. Bilinen geçmiş zaman çekimi; çağdaş Kırım Türkçesinde de tarihî Kırım sahasında olduğu gibi, iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılır. Çokluk 3. kişi çekimi, *-lAr* çokluk eki almadan da yapılabilir (Yüksel 2012, s. 852; KTLG.6-7): *açtım*, *açtıñ*, *açtı*, *açtıḳ*, *açtıñız*, *açtı(lar)*; *küldim*, *küldiñ*, *küldi*, *küldik*, *küldiñiz*, *küldi(ler)*.

Tarihî Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi, [*-dI*, *-dU*] eki ile ve iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılır. Bilinen geçmiş zamanın kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	*-dIm*, *-dUm*	*-dIK*, *-dUK*
2. Kişi	*-duñ*	*-dIñIz* / *-dIñUz*
3. Kişi	*-dI*	*-dIlAr*

Tarihî Kırım Türkçesinde [*-dI*/*-dU*] bilinen geçmiş zaman çekimi eki, fiil tabanına göre tonlu-tonsuz uyumuna girmez, her zaman /d/'li şekildedir: *söyleş-dim* 020/19, *keç-di* 002/47, *söz ayt-dı* 178/45, *tüş-di* 194/20, *çıḳ-dı* 194/43, *iç-dik* 015/131, 015/191, *çalış-dıḳ* 025/50, *ḥicāb çek-dik* 105/22, *ḳaç-dılar* 013/21, *ʿarż it-diler* 071/57, *culıvlaş-dılar* 053/44, *deyiş-diler* 036/37, *yitiş-diler* 012/13. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi için karakteristiktir ve Tarihî Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi, sadece /d/'li biçimlerde görünmesi nedeniyle Oğuz grubu özelliği göstermektedir.

Bu ek, fiil tabanına göre dil uyumuna girer. Ancak az sayıdaki teklik ve çokluk 1. kişi çekimi dışında dudak uyumuna girmez; ünlüsü düzdardır: *tur-dım* 025/95, *buyur-dım* 253/20, *vāṣıl bol-dı* 012/10, *ol-dı* 121/07, *tüşmān bol-dıḳ* 012/94, *oltur-dıḳ* 013/26, *sor-dıḳ* 013/131, *kör-dik* 036/19, *ḫan bol-dıñız* 015/88, *ṭat-ıv bol-dıñuz* 030/33, *ḥaḳīr bol-dılar* 020/39, *ṣor-dılar* 015/124, *alıḳo-dılar* 105/28, *urdur-dılar* 121/10, *kör-diler* 015/197, *yetkür-diler* 187/10.

Teklik ve çokluk 1. kişilerin çekiminde, az sayıda bazı örnekte dudak uyumu görülmektedir: *buyur-dum* 025/34, 030/111, 030/36, 229/24; *şād bol-duḳ* 002/06, *bulun-duḳ* 121/17, *buyur-duḳ* 013/53, *ṭur-duḳ* 002/28, *döndür-dük* 002/27, *taḫtur-duḳ* 033/89, *ṭapşur-duḳ* 253/18, *öldür-dük* 298/17.

Aynı kişilerin çekiminde bazı örneklerdeyse ek, dudak uyumuna aykırı biçimde yuvarlak şeklini korumaktadır: *vir-düm* 008/28, 020/56; *ciber-dük* 002/06, 002/37, *ṣal-duḳ* 008/80, *sevin-dük* 002/48, *yaz-duḳ* 010/24, 013/54, *yiber-dük* 013/43, *çıḳar-duḳ* 216/26, *çalış-duḳ* 290/32, *çıḳart-duḳ* 036/27, *tıñla-duḳ* 139/11, *ḳabūl it-dük* 139/18, *könder-dük* 194/19.

Bilinen geçmiş zamanın teklik 2. kişi çekimi yalnızca bir örnekte ve dudak uyumuna girmiş biçimde görünmektedir: *ol-duñ* 194/16.

Tarihî Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi: ***-dIm*** / ***-dUm***

- *ḳral ḥażretleri yanına* ***bar-dım*** 020/19
- *barça sözlerimizni söylerge ışmār itip* ***buyur-dım*** 036/78
- *men bu vilāyetge yañı* ***kel-dim*** *aḥvāl bilmem* 036/30
- *çapḳunımız ʿos̱mān* ***ciber-dim v****e buyurdumki* 030/110
- *min uluġ pādişāh ḳırım ḫan-ı saʿādetlü ʿināyet giray ḫan ḥażretlerimiz* ***buyur-dum*** *ki* 030/36
- *işbu altun payṣalu ʿahd-nāme-i humāyūnımnı şol şarṭ bile* ***vir-düm*** 008/28

Teklik 2. Kişi: ***-duñ***

- *özi ḳazaġınıñ üstine könderüp bu ḳadar ḫıristiyānıñ helāk ve mürd olmasına sebeb* ***ol-duñ*** 194/16

Teklik 3. Kişi: ***-dI***

- *elçilerimizden adamımız murād nāmkimse tenhāda siz ḳardaşımıza lāyıḳsız söz* ***ayt-dı*** *deyü alı ḳomışlar* 178/45
- *artuḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itmemiz muḳarrerdir* ***yazıl-dı*** *taḫtgāhımız baġçe sarāyında miñ altmışbeş tārīḫinde* 167/22
- *işbu kelgen elçiñüz zerdevā tiyişge bir ṣamur ṭon ḳoşup* ***ber-di*** 269/15
- *ḫaṭṭımız birle siz ḳardaşımızġa yaḳın adamlarımızdan sefer ʿalī atalıḳ elçimiz* ***könderil-di*** 194/23

Çokluk 1. Kişi: ***-dIK*** / ***-dUK***

- *oġlımız şāhīn giray sulṭān ḥażretlerin ve ḳardaşımız ḳalġa sulṭān oġlı ʿādil giray sulṭān ḥażretlerin boynımızġa* ***al-dıḳ*** 030/25

- *biz taḳı ilçiñizge hīç cefā itmey yaḫşı şay ve riʿāyetimiz milen şoyurġalımıznı birüp bu zamānġa deg cibermey **ḳonuḳla-dıḳ*** 053/53
- *biz dostıñuz taḳı ṭarafımızdan ḳudvetü'l-emācid ve'l-āʿyān ḳulımız taʿyīn ḳılınup toñga kelgen elçiñüz milen dostlıḳ ve ḳardaşlıḳnı söyleşürge **yiber-dik*** 209/13
- *biz özimizniñ altun bayṣalu mührimizni **ṣal-duḳ*** 008/80
- *ʿahd-nāmemizni ve devletli āl-i ʿos̱mān eşikinden taḳı ʿahd-nāme-i temessüklerni elçiñiz ḳolına **ṭapşur-duḳ*** 253/18
- *bizim ẓabṭımızda olan ḳazaḳdan bir eşḳıyālıḳ ẓuhūr eyledi ise kimisin **öldür-dük** ve kimisin görge virdik* 298/17

Çokluk 2. Kişi: *-dIñIz* / *-dIñUz*

- *ʿahdıñuzda durmayup ton ḳazaḳlarından bir miḳdār şayḳaya icāzet virüp deryāya **çıḳar-dıñız*** 121/46
- *taḳı bigeçlerimizge ne çaḳlı nimerseler **yiber-diñiz*** 015/96
- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuzda **yaz-dıñuz** kim laçin degen ermenī tilmaçġa kümiş aḳçe berilgendir* 229/33
- *saʿdī çelebīni köriniṣiñüzġa aldırmay valuñadan **ḳaytar-dıñuz** bu iş dostlıḳġa lāyıḳ tügildir* 216/49
- *öz memleketiñiz içinde kişilerimizni tip tiri ġāyb itüp bizge ḳayta cibermey yoḳ **it-diñüz*** 053/34
- *siz ḳardaşımızdan ricā idüp yazdıḳdı ḫāṭrımız körüp **könder-diñüz*** 139/43

Çokluk 3. Kişi: *-dIlAr*

- *ton ḳazaḳlarıñuz şayḳa bile kelüp ḳaraṣu bazārımıznı örtep **ḳaç-dılar*** 013/21
- *kerre kelüp deñizge yaḳın köylerimizge çıḳup ġafil iken ḫırsızlıḳ milen ṭusnaḳlar alup yine yıraḳdın ṭurup **culıvlaş-dılar*** 053/44
- *tiyiş ricā itmişidik her zamān kelen elçileriñüz vire kelmişler iken şimdi kelen elçiñüz eksik **ber-diler*** 178/42
- *siz ḳardaşımızdın vezīri āʿẓam murtaẓā pāşā ḥaẓretlerine kelen adamlarıñuz bile bizim adamımıznı **söyleşdir-diler*** 025/75

III.2.1.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi

Bilinen geçmiş zamanın {*-mA-*} eki almış olumsuz fiil tabanlarında kullanımı, olumlu fiil tabanları ile aynıdır. Ek, olumsuz fiil tabanlarına genellikle düz-dar ünlülü biçimde gelirken çokluk 1. kişi çekiminde bir örnekte [*-dük*] biçimindedir: *biz burungı ağaçalarımız ḳadar dostlıḳ* ***itme-dük mi*** 053/51.

Ekin üzerine gelen kişi ekleri genelde düz-dar olmakla birlikte çokluk 2. kişi çekiminde bazı örneklerde [*-diñüz*] biçimindedir: *lakin özi ḳazağı vilāyetimizdin çoḳ māl sürmişlerdir hīç ẓabṭ* ***itme-diñüz*** 066/19, *ḥālā mosḳova üç ḳomṣār könderüp ṣulḥ olmışsiz bu cānibe āṣlā* ***bildirme-diñüz*** 203/18.

- *bir sulṭānīniñ ve bir ḫanīniñ tiyişin mundan kitgen ilçiñüz timafi ḫatunski boynuna alup kitgen irdi bu ḫazīne milen kelüp* ***çıḳma-dı*** 121/25
- *deryāya çıḳan şayḳaların̄ öte yaḳaya varup biḥamdu'l-llāh iş taḳı* ***körme-di*** 194/37
- *muḥabbet-nāmemiz ile tiley cibergenimizde yoḳdır* ***ṭapma-dıḳ*** *dip ilçimizni yoḳ itdiñüz* 053/37
- *dostlıḳ üstinde muḥabbetlik cevāblarıñuznı* ***işitme-dik*** 090/24
- *ḫazīnemizni* ***yiberme-diñiz*** *ve nāmeleriñizde ḫazīne içün söz* ***yazma-dıñız*** 290/22

III.2.1.1.2. Bilinen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

Bir örnekte, bilinen geçmiş zamanın olumsuz çekimi; {*-DUK*} sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki, *yoḳ* sözcüğü ve [*-dır*] bildirme eki getirilerek yapılmıştır: *ançaḳ kim olduğı ḫaberin* ***al-duğımız yoḳdır*** 298/14.

Tablo 1: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi {*-DI*}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 182-185)	UYGUR (Gabain 2003: 80-81)	KARAHANLI (Hacıeminoğlu 2008: 184-186; Güner 2008: 421-440)	HAREZM-ALTIN ORDA (Eckmann 1998a: 199; Ata 2014: 88; Toprak 2005: 216-226)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 60; Sıtkı Özkul 2011: 99-100)	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 120; Eckmann 1998b: 238)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 168-169; Gülsevin 2011: 89)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 852)
							CC (Gabain 1998: 99; Güner 2013: 198-207)	Ermeni Kıpçakçası (Güner 2013: 198-207; Güvenç 2014: 278-293)	Memlûk Kıpçakçası (Karamanlıoğlu 1994: 120-122); Güner 2013: 198-207)				
Teklik 1. Kişi	-DIm	-DIm	-DIm	-DIm [-di men (HŞ'de tek örnek)]	-dim	-dIm	-DIm	-DIm	-DIm	-DIm	-dUm	-dIm	-DIm
	-DUm	-DUm	-Dum	-DUm		-dUm	-DUm	-DUm	-DUm	-DUm		-dUm	
									-dü men (Kİ)				
		-yUK (men, sen, ol, biz, siz, olar)							-dIm men / -düm men (İM)				
Teklik 2. Kişi	-DIn͡g	-DIn͡g	-DIn͡g	-DIn͡g			-DIn͡g	-DIn͡g	-DIn͡g	-DIn͡g			-DIñ
	-DIG	-DUn͡g	-DUn͡g	-DUn͡g			-tün͡g	-DUn͡g	-DUn͡g	-DUn͡g	-dUn͡g	-duñ	
									-di sen (DM)				
	-tUG								-dIn͡g sen / -dun͡g sen (İM)				
Teklik 3. Kişi	-DI	-DI	-DI	-DI	-DI	-dI	-DI	-DI	-DI	-DI	-dI	-dI	-DI
					-dü			-DU (Düzenli)	-DU (Kİ)				
Çokluk 1. Kişi	-DImIz	-DImIz	-DImIz	-DImIz	-dimiz	-dımız	-DIK	-DIK (Töre Bitiği'nde)	-DIK	-DUK		-dIK	-DIK
	-DUmUz	-DUmUz	-dümüz (DLT nadiren)	-dImUz / -dUmIz		-dUK	-DUK	-DUK (Töre Bitiği'nde)	-DUK		-dUK	-dUK	
		-DAmAz (n ağzı)	-DUK (Güner 2008: 432)	-DUK (HŞ'de sistemli, NF'de çok sık)	-DUK, -tuk	-dik	-tüg	-DIḫ (çoğunlukla)	-dü biz / -dü miz (Kİ)				
						-tük		-DUḫ (çoğunlukla)	-DIK biz / -DUK biz (İM)				
Çokluk 2. Kişi	-DIGIz, -dIn͡gIz (nadiren)	-DIn͡gIz	-DIn͡gIz	-DIn͡gIz			-DIn͡gIz	-DIn͡gIz	-DIn͡gIz	-DIn͡gIz		-dIñIz / -dIñUz	-DIñIz
			-DUn͡gUz, -DUn͡gIz (Güner 2008: 433)	-DUn͡gUz, -dUn͡gIz			-DUn͡gUz	-DUn͡gUz	-DUn͡gUz	-DUn͡gIz	-dUn͡guz		
			-dIn͡gIzlAr, -din͡güzler (Güner 2008: 433)	-din͡gizler (NF tek örnek)					-DUn͡gIz	-dın͡glar (Eckmann 1998b: 238)			
			-DUn͡gUzlAr, -dUn͡gIzlAr, -tün͡gizler (Güner 2008: 433)						-din͡gizler (Kİ tek örnek)	-dın͡gızlar (Zafer-name'de)			
Çokluk 3. Kişi	-DI	-DI				-diler							
		-DIlAr	-DIlAr	-DIlAr	-dılar		-DIlAr	-DIlAr	-DIlAr	-DIlAr	-dIlAr	-dIlAr	-DIlAr
								-DUlAr					

III.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Öğrenilen geçmiş zaman, fiilin karşıladığı oluş veya kılışın geçmişte gerçekleştiğini ancak konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır (Korkmaz Z. 2014, s. 540).

Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi üç farklı şekilde yapılmaktadır: {*-GAn*}, {*-(I,U)p tur-*} ve {*-mIş*}. Bu çekimler arasında, anlamca bir fark tespit edilememiştir; genel kullanım sıklıkları da neredeyse aynıdır. Ancak bu çekimlerin kişilere göre kullanım sıklıklarının değiştiği görülmüştür. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılan eklerin, kişilere göre kullanım sıklıkları Tablo 2'de görülebilir.

Tablo 2: TKT'de Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri Kullanım Sıklıkları

	{***-mIş***}		{***-(I, U)p***}		{***-GAn***}		**Toplam**
Teklik 1. Kişi	-		*-üpmin*	1	*-genmen*	1	**2**
Teklik 2. Kişi	-		-		-		**0**
Teklik 3. Kişi	*-mIş*	15	*-Ip*, *-Up*	17	*-GAn*	3	**35**
	-mIşdIr	41	*-IpdIr*, *-UpdIr*	11	*-GAndIr*	49	**101**
Çokluk 1. Kişi	*-mIşUz-dIr / -mişizdir*	4	*-ıpmiz / -üpmiz*	3	*-GAnmiz / -gen-müz*	32	**39**
Çokluk 2. Kişi	*-mIşsiz*	12	*-psiz*, *-Ipsiz*, *-Upsiz*	45	-		**57**
Çokluk 3. Kişi	*-mIşlAr*, *-mIşlAr-dIr*	17	*-IpdIrlAr*, *-UpdIrlAr /-upturlar*	3	*-GAnlArdIr*	3	**23**
	Toplam	**89**		**80**		**88**	**257**

Buna göre;

1. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi teklik 2. kişide tanıklanamamıştır. Teklik 1. kişi çekimi de toplam 2 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu durum; genel olarak yarlık metinlerinde, Kırım hanı ve yarlığı gönderdiği hükümdarın kibarlık kalıplarıyla ifade ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Teklik 1. ve 2. kişiler yerine çokluk 1. ve 2. kişiler tercih edilmektedir. Han, kendisinden de "biz" diye bahsetmektedir.

2. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi, en çok teklik 3. kişinin eylemlerini anlatmak için kullanılmıştır. Bu durum, öğrenilen geçmiş zamanın şahit olunmamış eylemleri aktarma/rivayet etme özelliğinden kaynaklanmaktadır. Teklik 3. kişinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde en çok {*-mIşdIr*} ve {*-GAndIr*} ekleri kullanılmıştır.

3. 3. kişiyi, doğal olarak 2. kişi (çokluk) izlemektedir çünkü sonradan haberdar olunan eylemlerin bir diğer doğal faili de 2. kişidir. Çokluk 2. kişinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde en çok kullanılan ek {*-Ipsiz*} eki olmuştur. Yarlıklarda; önce karşı tarafın yaptığı eylemler öğrenilen geçmiş zamanla ifade edilerek sıralanmakta, daha sonra bunun karşısında Kırım hanının yaptıkları yine öğrenilen geçmiş zamanda belirtilmektedir. Bu nedenle öğrenilen geçmiş zamanın çokluk 1. kişi çekiminin de yaygın olduğu görülmektedir. Bu, bir üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Çokluk 1. kişi çekiminde en çok {*-GAnmiz*} yapısının kullanıldığı görülmektedir.

III.2.1.2.1. {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{*-mIş*} eki, Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren Türkçenin tarihî dönemlerinde öğrenilen geçmiş zaman çekim eki olarak kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesinde az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki göreviyle görülen ek, çok daha yaygın bir biçimde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görev almıştır. {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi; konuşanın şahit olmadığı, sonradan öğrendiği ya da fark ettiği fiillerin zamanını karşılamak üzere kullanılır.[106]

Bu ek, Köktürk metinlerinde sıfat-fiilden çok çekimli fiil olarak kullanılmış ve öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmiştir. Ek, bu dönemde bir örnek hariç (*ölür-miş men*) yalnızca 3. kişi için kullanılmıştır: *kılın-miş*, *taşık-*

[106] {*-mIş*} ekinin kökeni hakkındaki görüşler için bk. "İkinci Bölüm, II.2.3.2.2. {*-mIş*}".

miş, *bol-miş*, *törü-miş*, *sıgta-miş*, *teril-miş* (Tekin T. 2000, s. 189-190). Bu dönemde {*-mIş*} ekinin sadece düz-dar ünlülü biçimi görülmektedir.

Uygur Türkçesi Dönemi'nde de ek {*-mIş*} şeklinde görülmektedir: *er-miş*, *yarlıḳa-mış*, *yarat-mış*, *ün-miş*, *ağazlan-mış* (Gabain 2003, s. 81). Gabain; ekin bilinen geçmiş zaman çekimli bir yardımcı fiille kullanılması durumunda, bilinen geçmiş zamanın ifade ettiği bir zamandan daha önceki bir zamanı ifade ettiğini belirtmektedir: *(oğuz) süsi üç biñ er-miş biz iki biñ er-timiz* "Oğuz askeri üç bin er imiş, biz iki bin er idik" (Gabain 2003, s. 81). Gabain; herhangi bir örnek vermemekle birlikte ekin /n/ ağzında [*-mAş*] şeklinde, yuvarlak ünlülerden sonra çok nadir olarak da [*-mUş*] şeklinde gelebildiğini beklirtmektedir (Gabain 2003, s. 81). Benzer şekilde Eraslan da ekin Mani metinlerinde düz-geniş ünlülü olarak [*-mAş*] şeklinde geldiğini söylemekle birlikte, verdiği örnekler arasında bu ses değişiminin bir örneğini vermemektedir (Eraslan 2012, s. 341).

Karahanlı Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan {*-mIş*} eki, Köktürkçe Dönemi'nde olduğu gibi yuvarlak ünlülü fiillere de düz-dar biçimiyle gelir. Ayrıca az sayıda da olsa ekin 1. ve 2. kişi çekimleri de görülmeye başlar: *kör-mişim*, *men mıt-mış men*, *unıt-mış men*, *kıl-mışıñ*, *bekle-miş sen*, *yitür-miş sen*, *bar-mış*, *ber-miş*, *tayan-mışlar*, *kirtgün-miş tururlar* (Hacıeminoğlu 2008, s. 186; Güner 2021, s. 418-421). Güner, Karahanlı Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi örneklerine çok fazla rastlanmadığını; kullanılan şekillerin büyük kısmının teklik 3. kişiye ait örnekler olduğunu belirttikten sonra, teklik 1. ve 2. kişilere ait az sayıda, çokluk 1. ve 2. kişilere ait ise hiç örnek olmamasının nedenini, dönem eserlerinin konuları ve üslup özelliklerine bağlamaktadır (Güner 2021, s. 418). Karahanlı Türkçesinde ek, *ol* ve *turur* sözcükleriyle birlikte kullanıldığında kuvvetlendirme ve kesinlik anlamları da vermektedir (Güner 2021, s. 418).

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde yaygın olarak kullanılan {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın Harezm, Kıpçak ve Çağatay sahalarında kullanımı giderek azalmaya başlamıştır (KTLG.107).

{*-mIş*} eki, Harezm Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılmıştır. Ekin ünlüsü bu dönem metinlerinde de her zaman düz-dardır. Ayrıca çokluk 1. kişi dışındaki tüm kişilerde çekimine rastlanmaktadır: *unıt-mış men*, *er-miş men*; *keltür-miş sen*, *az-mış sen*, *sındurma-mış sen*; *in-miş*, *tut-mış*, *keltür-miş*, *min-miş*; *sal-mış siz*, *sat-mış siz*, *bol-mış siz*, *oltur-mış siz*; *er-mişler*, *iç-mişler*, *bar-mışlar*, *köç-mişler*, *öltür-mişler* (Toprak 2005, s. 230-231).

Kıpçak sahasında CC'de, ekin öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı örnekler çok az sayıdadır. Ek, bu eserde çoğunlukla sıfat-fiil göreviyle

kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 1994, s. 123). Aynı durum, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi için de geçerlidir; ek, bu metinlerde yalnızca iki örnekte zaman eki göreviyle kullanılmıştır: *susa-mıştır*, *susa-mıştırlar* (Güvenç 2014, s. 297) . Memlûk Kıpçak sahasında da 1. ve 2. kişi çekimlerinde çok sık kullanılmayan ek, daha çok 3. kişilerde görülür (Karamanlıoğlu 1994, s. 123; Güner 2013, s. 208-209).

Altın Ordu ve Kırım yarlık ve bitiklerinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi çok az örnekte görülmektedir. Ancak görülen az sayıdaki örnekte yalnızca {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman kullanılmıştır (Özyetgin 1996, s. 41, 61; Sıtkı Özkul 2011, s. 100).

Çağatay Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan {*-mIş*} eki, şiirde nesirden daha çok görülmektedir. Bu ekle yapılan zaman çekimi, bazen bilinen geçmiş zamanı karşılamak için de kullanılır (Eckmann 1988, s. 130).

Eski Anadolu Türkçesinde {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, bu kipin asli biçimi hâline gelmiştir. Ek, bu dönemde yalnızca düz-dar ünlülü biçimde gelmektedir: *iç-mişem*, *ḳapıl-mışsın*, *esirge-miş*, *bin-mişüz*, *dut-mışlar*. Ek, Osmanlı Türkçesinin geç dönemlerinde yuvarlak şekliyle de karşımıza çıkar (Akar 2008, s. 169-170).

Tarihî Türk lehçelerinde {*-mIş*} öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 3'te görülebilir.

Günümüzde, {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi; Kuzey ve Doğu lehçelerinde zaman içinde kullanımdan düşerken Türkmence hariç Güneybatı (Oğuz) grubu lehçelerinde asli öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir. Çağatay Türkçesi Dönemi'nden itibaren kullanımı azalan ekin, bu lehçenin devamı olan Özbek ve Yeni Uygur sahalarında da seyrek kullanıldığı görülmektedir. Ek, bu lehçeler dışında Tuva ve Yakut Türkçelerinde görülmektedir (KTLG.107).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi görülmez. {*-mIş*} eki tarihî sahadaki kullanımını çağdaş sahada {*-GAn*} ekine bırakmıştır (Savran 2003, s. 54).

Tarihî Kırım Türkçesinde ise {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi {*-GAn*} ve {*-Ip*} ekleriyle kurulan yapılar kadar yaygındır. Teklik 1. ve 2. kişi dışında diğer tüm şahıslarda çekimi görülmektedir. TKT'de {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	*-mIşUzdIr* / *-mişizdir*
2. Kişi	-	*-mIşsiz*
3. Kişi	*-mIş* / *-mIşdIr*, *-mışdur*	*-mIşlAr*, *-mIşlArdIr*

TKT'de öğrenilen geçmiş zaman çekimi eki {*-mIş*}; her zaman düz-dar ünlülüdür, yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına da düz-dar olarak gelir: *buyur-mış* 238/12, *maʿlūmımız ol-mışdır* 187/25, *bul-mışdır* 187/18, *düş-mişdir* 203/37.

Çokluk 1. kişi çekimi ile teklik ve çokluk 3. kişilerde ekin üzerine [*-dIr*] bildirme eki gelmektedir. Bildirme eki bir örnek hariç, düz-dar ünlülüdür: *ḳal-mışdur* 003/07.

Teklik 3. Kişi: *-mIş* / *-mIşdIr*, *-mışdur*

- *siz ḳardaşımıza ve ẖeṭmana ve miẖavskiye mektūblar yazup ḳapuçı başısın köndermiş andan ṣoñra ḳazaḳ üzerinde üç dört ay* ***dur-mış*** *ne ḳapuçı başısın köndermişsiz ve ne cevāb kelmiş* 203/34
- *miẖavski ʿaskerimizi başmaya kelürken ẖaber alup ḳarşu çıḳdıḳlarında ʿaẓīm-i cenk olup ʿaskeriñüz* ***bozıl-mış*** 203/39
- *meḥmed girayẖan aġaçamız ẖan olup kelürken iki elçiñüz aḳkermana ḳarşu* ***kel-miş*** *bā-fermān-ı ẖudā biz daẖı ẖan olup baba yurdına kelüp taẖta cülūs eyledigimizde kendimiz elçi köndermeyinçe ṭarafıñızdan elçi kelmedi* 203/27
- *siz ḳardaşımıza ve ẖeṭmana ve miẖavskiye mektūblar yazup ḳapuçı başısın* ***könder-miş*** 203/34
- *ol tilmaç ḳatl etgen ḥarāmizādeyi ṭutdırmaġa buyurġan ḳullarımızdan ḳaçup özüye varır iken ḳazaḳ rāst kelüp öldürip cezāsın* ***bul-mışdır*** 187/18
- *ẖalḳ içinde ketürüp aldımızdan ötdergende ḥayrān olup barça dīvānımızda bolġan ẖalḳ ḥayretde* ***ḳal-mışdır*** *munday ṭop ṣamur mı olur* 121/13
- *taḳı şived ḳralı kendi yurtına ḳanāʿat itmeyüp leyh memleketine ḳral olmaḳ içün çalışup siz ḳardaşımıza daẖı tüşmān olduġı ẖaberi* ***olın-mışdır*** 178/29
- *ilçiñüz ve sipāhīñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp riʿāyet birle vilāyetiñüze* ***yollan-mışdır*** 066/13

- *üç defʿa dil aldırmışlar ẓāhir dostlıġa kelen dostdan dil aldırmaz miḫavski bozıldıḳda dil aldırdıġı tatarlar yine ʿaskerimize* ***düş-mişdir*** 203/37
- *yazdıḳlarıñuz maʿlūm-ı humāyūnımız olmışdır pādişāhlar arasında dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ oldıḳdan ṣoñra aralarında ricā ve tilek ola* ***kel-mişdir*** *pādişāhlıḳa lāyıḳ olan budır* 145/13
- *könderdügiñiz kāġıdıñız kelüp vāṣıl oldı içinde yazmışsiz ki ḳralımızdan bize kāġıd kelüp tenbīh* ***eyle-mişdir*** *ki ḳuban tatarı her zamān kelüp ton boyın çapup ẓarardan ḫālī degillerdir bu ḫuṣūsı ḳırım ḫanına bildirgeysiz* 298/05
- *iki şāhid bulınmazsa adam ḳatl itmek olmazdır kitābımızdan ṭışarı itmek olmayup öyle olursada ölüm mertebesine varınça ḥaḳāretler* ***itdiril-mişdir*** 187/21

Çokluk 1. Kişi: *-mIşUzdIr* / ***-mişizdir***

- *bu ḳadar ḳaraçılarımızı defter* ***it-mişizdir*** *evvelden bu ḳadar begler ḳaraçılar ala kelmişler bunlar daḫı isterler* 036/70
- *siz ḳardaşımız bile ʿömr āḫiriġaça uzun uzaḳ barış yarış* ***bol-mışuzdır*** 012/93
- *yine ilçimiz ve yaḳın ḳulumız faḫrü'l-āḳrān ibrāhīm mīrzāyı muḥabbet-nāmemiz birle* ***könder-mişüzdir*** *barça dostıñuza dost ve barça düşmānlarıñuza biz daḫı düşmānmiz* 066/14

Çokluk 2. Kişi : ***-mIşsiz***

- *ḥālā mosḳova üç ḳomşār könderüp ṣulḥ* ***ol-mışsiz*** *bu cānibe āṣlā bildirmediñüz* 203/18
- *ol saʿādetgirayḫan kününde yiberilgen çapḳun kişileriñüzni ṭaraflarıñızġa yiberirimiz içün* ***yaz-mışsiz*** *biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ siz ḳardaşlarımıznıñ murādınça ol çapkunlarıñızġa iẕin ve ruḫṣat birüp ṭaraflarıñızġa yiberdik* 296/13
- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz cibergeydiñüz dip ricā* ***it-mişsiz*** *biz taḳı ciberirge buyurġan* 194/51
- *ḫazīne defterlerine yazdırup kün ilgeride bolsa eksiksiz varurġa buyurdıḳ* ***di-mişsiz*** 139/16
- *düşen esīri kirüye virmemizi ricā* ***eyle-mişsiz*** 203/44
- *merḥūm aġaçamız barışdıḳdan ṣoñra özi ḳazaḳı ile ittifāḳ idüp* ***yüri-mişsiz*** 160/19

Çokluk 3. Kişi *-mIşlAr*, *-mIşlArdIr*

- *yedi ḳazaḳ ilçiñüziñ kefīlligi zamānında* ***ḳaç-mışlar*** *böyle ḳaçan ḳazaḳlarıñ bahāsı virile kelgendir ṣāhiblerine virip yibergeysiz* 121/38
- *taḳı elçilerimizden adamımız murād nām kimse tenhāda siz ḳardaşımıza lāyıḳsız söz aytdı deyü* ***alı ḳo-mışlar*** *pādişāhları diline aldığına ḥāşā ki bizim rıżāmız ola* 178/45
- *ḳazaḳ üzerine teʿmīn eyledigiñiz ʿasker üç yerden yüriyüp bizim ʿaskerimizden üç defʿa dil* ***aldır-mışlar*** *ẓāhir dostlıġa kelen dostdan dil aldırmaz* 203/36
- *ḫan oğullarına ve ḳızlarına tiyiş virile kelmiş ve bu ṭarafda ala* ***kel-mişler*** *bizim zamān-ı ʿadāletimizde kelmemek olurmı* 036/69
- *şimdi or ḳapusından sekiz yüz yılḳı alup ve bir ḳaç adamımızı ḳatl idüp* ***kit-mişler*** *ançaḳ kim olduġı ḫaberin alduġımız yoḳdır* 298/14
- *keçenlerde or ṭaşrasında beş adamımızı öldirüp bir miḳdār at ton ṭarafına* ***kötür-mişler*** 298/13
- *baʿżı kimseler murtażā pāşā ḥażretlerine ṭarafıñuzdın varġan adamlarıñuza yalġan* ***söyle-mişler*** 025/84
- *iki curt biri birige düşmān olurġa öżü ṣuyı içinde olan ḥarāmī ḫırsuz ḳıristiyan ḳazaḳları sebeb* ***olın-mışlardır*** 004/30
- *saʿādetlü ve devletlü pādişāh ʿālī-vaḳār ḥażretleri elem çeküp erdel memlekerin cavlamaḳ içün köp ʿaskerler taʿyīn* ***it-mişlerdir*** 178/34
- *lakin özi ḳazaġı vilāyetimizdin çoḳ māl* ***sür-mişlerdir*** *hīç żabṭ itmediñüz* 066/18
- *leyhden aldıġıñ ismelinski ve sāīr ḳalʿaların vir ve barabaşa ʿalāḳa eyleme deyü daʿvā idüp elçilerin ḥabs* ***eyle-mişlerdir*** *böyle iken şimdi siz ḳırıma bildirmeyüp mosḳov ile barışmaḳ inṣāf mıdır* 203/21

III.2.1.2.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Fiil tabanlarına olumsuzluk yapım eki {*-mA-*} ve öğrenilen geçmiş zaman eki {*-mIş*} getrilerek yapılmaktadır. {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman, olumsuz fiil tabanları üzerinde çok az sayıdaki örnekte görülmektedir:

- *elḥamdü'lillāh teʿālā ecdādımızdan beri bu cemiʿyyet* ***olma-mış*** *āllāhu teʿālā virdi* 036/71

- *nemse başına adam köndermişler dostlıġa lāyıḳ bir cevāb* ***virme-miş*** 203/33
- *ḥeṭmana elçileriñüz kelüp sulṭāna bir mektūb* ***könderme-mişsiz*** 203/38

III.2.1.2.1.2. {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi

{*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, daha çok *degildir/ tügildir* sözcüğü ile yapılmaktadır. TKT'de, olumsuz fiil tabanlarının {*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zaman ile çekimlenmesinden daha çok kullanılmıştır:

- *bundan ötüri dostlıḳ bozılmaḳ lāzım kelmez ḳırım siziñ az dostlıġıñızda* ***bulın-mış degildir*** 203/42
- *ḫırsızlıḳ birle vilāyetiñüze varan noġayıñ ve tatarıñ muḥkem ḥaḳḳından kelüp siyāset ideyorız hīç bir zamānda böyle żabṭ* ***ol-mış degildir*** 066/18
- *muḳaddemā ḳırım yurtına ḫan olduġımızda itdügimiz ʿahd ve yeminimiz bozulmaḳ iḥtimāli yoḳdır naḳż-ı ʿahde sebeb olaçaḳ iş* ***ol-mış degildir*** 160/26
- *düşen esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz ola* ***kel-miş degildir*** *lākin żāʾīʿ olmış dostlıḳ olursa bir ḥāli körilür* 203/45
- *aġaçalarımız ʿaṣırlarında aramızda bolġan ʿahd ve yemīnge bozġaḳlıḳ ḫuṣūsı bu ṭarafdın* ***ol-mış tügil-dir*** 293/28

Tablo 3: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {*-mIş*}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 189-190)	UYGUR (Gabain 2003: 81)	KARAHANLI (Hacıeminoğlu 2008: 186; Güner 2008: 440-444)	HAREZM-ALTIN-ORDA (Eckmann 1998a: 204-205; Ata 2014: 89; Toprak 2005: 227-231)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 61; Sıtkı Özkul 2011: 100)	KIPÇAK: CC (Gabain 1998: 99; Güner 2013: 198-207)	KIPÇAK: Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014: 297)	KIPÇAK: Memlûk Kıpçakçası (Karamanlıoğlu 1994: 120-122); Güner 2013: 198-207)	ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 130; Eckmann 1998b: 242)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 169-170)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ
Teklik 1. Kişi			-mIş men	-mIş men					-miş men (TZ, KK)	-mIş min	-mIşAm	-	-
			-mIş-ım						-miş-em (TZ, KE)				
Teklik 2. Kişi			-mIş sen	-mIş sen			-mış sen (tek örnek)		-miş-sen (TZ)	-mIş sin	-mIşsIn	-	-
			-mIş-ıng										
Teklik 3. Kişi	-mIş	-mIş	-mIş	-mIş		-mIş	-mIş		-mIş	-mIş	-mIş	-mIş	-
		-mAş (n ağzında)	mIş ol					-mıştır (tek örnek)		-mIşdur/tur		-mIşdIr, mışdur	
		-mUş (yuvalak ünlüden sonra nadiren)											
Çokluk 1. Kişi				-mIş miz					-mIş biz	-mIş biz			-
											-mIşUz	-mIşUzdIr, -mişizdir	
Çokluk 2. Kişi				-mIş siz		-mIşsiz			-mIş siz	-mIş siz	-mIşsIz	-mIşsiz	-
Çokluk 3. Kişi			-mIşlAr	-mIşlAr	-mIşlAr	-mIşlAr			-mIşlAr	-mIşlAr	-mIşlAr	-mIşlAr	-
			-mIş tururlar					-mıştırlar (tek örnek)		-mIşdUrlAr, -mIştUrlAr		-mIşlArdIr	

Not: -mIş belirsiz geçmiş zaman çekimi, yüklem çekiminde ağırlıklı olarak Oğuz sahasında görülür. Tarihi sahada Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü olarak görülen bu ek Osmanlı Türkçesinin geç dönemlerinde yuvarlak şekliyle karşımıza çıkar.

III.2.1.2.2. {*-(I, U)p*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{*-(I, U)p*} eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, çok sık görülen bir zarf-fiil ekidir. Ek; aynı zamanda, [*-dIr*], [*-dUr*] (< *tur-ur*)[107] eki ile birlikte öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmaktadır. {*-(I, U)p*} zarf-fiil eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi; temel olarak söyleyenin, fiilin yapılıp bittiğini kesin olarak bilmediğini, başkasından öğrendiğini belirtmektedir. Ayrıca bu çekim; hareketin yapıldığını sonradan fark etme, sonradan anlama veya sonradan görme anlamlarını da içermektedir (KTLG.85).

Fiil tabanı+{-(I, U)p}+tur-ur+kişi eki şeklinde kurulmuş olan bu kipte yer alan zarf-fiil ekinin çekimli fiil yerini tutması, kendisinden sonra gelen yardımcı fiilin ekleşmesi ya da tamamen düşmesi sebebiyledir (Ergin 2013, 301): *ayt-up tur-ur+miz > ayt-up+miz* 002/43 gibi. Öner (2019b), bu birleşik fiil yapısındaki (*körüp turur* gibi) {*-(I, U)p*} morfeminin tamamen donuklaştığını ve bu yapı içinde esas fiili tamlayan veya niteleyen bir zarf-fiil olmadığını belirtmektedir. Öner'e göre, birinci öge birleşik fiilin anlamını ileten asıl öge; ikinci öge ise tıpkı morfolojik dizimdeki bağlı ögeler olan ekler gibi bağlanan, yardımcı bir öge hâline gelmiştir (Öner 2019b, s. 461). {*-(I, U)p*} morfeminin "bitimlilik" anlamı nedeniyle birleşik fiil yapısı içinde de bir geçmiş zaman anlamına yol açtığını belirten Öner, Eski Türkçeden beri yaygın kullanılan {*-(I, U)p*} zarf fiilinin, tarihî Kıpçak Türkçesinde kalıplaşmış birleşik fiil kuruluşu içinde (*-p turur*) bitmiş bir fiili ve geçmiş zamanı bildirmek üzere evrildiğini söylemektedir (Öner 2019b, s. 462).

{*-(I, U)p*} eki; zarf-fiil yaptığı durumlarda, çoğu kez esas fiildeki kipin yerini dolduran bir "ikame" özelliği göstererek arka arkaya aynı şekle sahip kiplerin tekrarlanmasını önlemek üzere kullanılmaktadır (Korkmaz Z. 2014, s. 853). Bu nedenle fiil kip ve zaman eklerinin yerini tutma özelliği göstermesi doğaldır.

Coşkun; {*-(I, U)p*} zarf-fiil eki üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini tarayarak ekin Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkın olduğu sonucuna varmıştır:

> "'Ahmet kitabı alıp gitti' (alıp gitmiş, alıp gidecek, alıp gider vb.) cümlesi 'Ahmet kitabı aldı (ve) gitti' (almış ve gitmiş, alacak ve gidecek, alır ve gider) şeklinde de ifade edilebilir. Görüldüğü gibi *-(I)p* zarf-fiil eki, birlikte kullanıldığı esas fiile zaman kavramı yükleyen bir çekim eki fonksiyonuna sahip olabilmektedir" (Coşkun 1999, s. 187).

---

[107] Ergönenç Akbaba (2013), *tur-* fiilinin Eski Kıpçak sahasında dört farklı şekilde kullanıldığı tespitini yapmaktadır: müstakil bir fiil olarak kullanımı; bazı isimlerle birlikte yeni fiiller oluşturmak için kullanımı (*tek tur-* "susmak"); isim cümlelerinde gramerleşerek bildirici durumunda kullanımı (*kerektur*; *açtur*); *-A/ -y ve -(I)p* zarf-fiillerinden sonra hem yardımcı fiil olarak hem de gramerleşerek şimdiki zaman (*aladırmen* "alıyorum") ve geçmiş zaman kipinin yapısını oluşturmak üzere kullanımı (*keliptirmen* "gelmişim") (Ergönenç Akbaba 2013, s. 406-407).

Ayrıca *{-(I, U)p}* zarf-fiil eki, geldiği fiile esas eylemden önce yapılmış bir eylem anlamı kattığı için daha çok bitmişliği ifade etmektedir (Turgunbayev 1999, s. 502).

{-(I, U)p} eki, Eski Türkçe Dönemi'nde zarf-fiil eki göreviyle kullanılmıştır (Gabain 2003, s. 84); Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemlerinde zaman eki görevi yoktur. Ancak 13. yüzyılda Harezm Türkçesiyle beraber zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır:[108] *eşit-ip turur-men* (NF. 119-17), *öltür-üp turur-sen* (KE.36r11), *kel-ip turur* (NF.253-13), *oltur-up turur-miz* (KE.118r15), *kötr-üp turur-siz* (NF.169-6), *al-ıp tururlar* (KE.226r19) (Toprak 2005, s. 232-235). Bu dönemde, dönemin ilk eserlerinden KE'de ve MN ile *Mi'râc-nâme*'de (MR), yapının [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçiminde ya da *tur-* yardımcı fiilinin tamamen düşmesiyle sadece [-*(I, U)p*] biçiminde geldiği bazı örnekler görülmeye başlamıştır: *ant içip-men* (KE.48r10), *fikr ḳılıp-sen* (KE.186v11), *uyuḳlap-dur* (KE.170r18), *körüp-miz* (KE.88r12), *kelip-siz* (KE.93v13), *bolup-dur* (MN. 142), *körüp-men* (MR.21-1) (Ata 2014: 89). Ancak Harezm sahasında yapının *+{-(I, U)p}+tur-ur+kişi eki* şekli daha yaygındır.

Ek, öğrenilen geçmiş zaman eki işleviyle Kıpçak Türkçesinde de görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçimi daha yaygındır (Güner 2013, s. 209). CC'de anlamı, yeterli örneği olmadığı için, *{-DI}* ekli bilinen geçmiş zamandan ayırt edilemeyen bir geçmiş zaman bildirmekte ve *turur* ya da *tur* yapısı olmadan kullanılmaktadır: *ayta bil-ip sen* (CC.143,14), *alma-yıp sen* (CC.139,3). Bu çekim, Memlûk Kıpçak sahasında daha çok [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçimiyle (Karamanlıoğlu 1994, s. 124; Güner 2013, s. 209-213); Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise 1. ve 2. kişilerde [-*(I, U)p*], 3. kişilerde [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçimindedir (Güvenç 2014, s. 297-298).

Çağatay Türkçesi Dönemi'nde, çoğunlukla [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçimiyle görülmekle birlikte *turur/durur* yapısıyla kullanıldığı da

---

108 Eckmann (1998a); Harezm Türkçesinde *-DI/-DU* eki ile çekimlenen zamana "görülen geçmiş zaman", *-p tur-* yapısıyla çekimlenene "belirli geçmiş zaman"demektedir (s. 206). Ata (2014) ise bu yapının KE, MN ve *Mi'râc-nâme*'de sadece birkaç kez geçtiğini belirtmiş ve bu çekimi "belirsiz geçmiş zaman" çekimi olarak nitelendirmiştir. Ata, bu çekimi *-p DUr-kişi zamiri* şeklinde kurmaktadır (s. 89). Harezm Türkçesinde fiil ile ilgili müstakil bir çalışması olan Toprak ise bu yapıyı, "öğrenilen geçmiş zaman" başlığı altında vermektedir (Toprak 2005, s. 232). Zülfikar; zaman kavramı taşıyan *-p* ekinin Doğu Anadolu ağızlarındaki kullanımlarını incelediği çalışmasında, ekin "belirsiz geçmiş zaman" işleviyle ilk olarak *Codex Cumanicus*'ta görüldüğünü belirtmekte ve daha sonra Harezm, Çağatay, Eski Anadolu sahalarında hem tek başına hem de *tur-* fiili ile birlikte karşımıza çıktığını hatırlatmaktadır. Zülfikar, batıda Azerbaycan, Irak ve Suriye'ye kadar yayılan bu ekin çoğunlukla *-tur* (< *tur-ur*) ile birlikte kullanıldığını ve geçmiş zaman anlamını bu fiilin sağladığını söylemektedir (Zülfikar 1992, s. 14-18).

görülmektedir (Eckmann 1988, s. 138). 1. ve 2. kişilerde sık sık sadece [-*(I, U)p*] yapısıyla kurulan bu şekil, geçmişte olan ancak etkileri şimdi de devam eden bir fiil zamanını kurmaktadır (Eckmann 1988, s. 138-139).

Eski Anadolu sahasında bu yapı sadece teklik 3. kişilerin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görülmektedir: *tol-updur* (KTMŞ/32b), *yat-updur* (Süh.1570), *dile-yüpdür* (DK.127-9), *dut-updur* (Kenz 44a/7) (Akar 2018, s. 170).

Bu yapının örneklerinde *turur*'lu şekiller yanında, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde *turur*'dan hece düşmesiyle oluşmuş [-*(I, U)pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] biçimlerinin ya da sadece [-*(I, U)p*] ekiyle yapılan çekimin de görülmesi, ekin yazılı metinlerde ilk kez görülmeye başladığı 13. yüzyıldan önce de konuşma dilinde var olduğunu göstermektedir (KTLG.89).

Tarihî Türk lehçelerinde {-*(I, U)p*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 4'te görülebilir.

Günümüzde, yaşayan Türk lehçelerinin bazılarında bu kip hâlen [-*(I, U) pDIr*], [-*(I, U)pDUr*] ya da -*DIr*, -*Dur*'dan kısalma [-*DI*] ekleriyle kullanılmaya devam etmektedir. Buna karşın bazı lehçelerde *turur* ya da *tur* yapısı tamamen erimiş; *-p* zarf-fiil eki müstakil olarak zaman kavramını belirtir hâle gelmiştir (Efendioğlu 2010, s. 9-10).

Günümüzde, bu geçmiş zaman kipi; Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas ve Tuva yazı dillerinde kullanılmaktadır (KTLG.69).

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan bu ek (Yüksel 2012, s. 852-855; Savran 2003, s. 54), **Tarihî Kırım Türkçesinde** öğrenilen geçmiş zaman işleviyle sıklıkla kullanılmıştır. Tespit edilen örneklerde, yapının aslında bulunan *tur-* eyleminin teklik ve çokluk 3. kişi çekimleri dışında kaybolduğu görülmektedir. Yapının çekiminde zamir kökenli kişi ekleri kullanılmıştır.

TKT'de{-*(I, U)p*} zarf-fiil ekiyle kurulmuş öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	*-üpmin*	*-ıpmiz* / *-üpmiz*
2. Kişi	-	*-psiz*, *-Ipsiz*, *-Upsiz*
3. Kişi	*-Ip*, *-Up* / *-IpdIr*, *-UpdIr*	*-IpdIrlAr*, *-UpdIrlAr* / *-upturlar*

TKT'de {-*(I, U)p*} zarf-fiiline gelen yardımcı ünlünün dudak uyumuna aykırı biçimde genellikle yuvarlak olduğu görülmektedir: *yıḳ-up* 002/18, *alın-*

up 274/28, *esīr id-üp* 002/13, *yiberil-üpdir* 274/28, *ayt-upmiz* 002/43, *ḳıl-upsiz* 036/26, *yaz-upsiz* 036/26.

Yapının kuruluşunda bulunan *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi (*turur*), TKT'de tamamen ekleşmiş ve ötümlüleşerek [*-dIr*] biçimini almıştır. {*-(I, U)p*} zarf-fiili ile kurulan öğrenilen geçmiş zaman çekiminde [*-dIr*] yapısı, yalnızca 3. kişi çekimlerinde görülmektedir. Yapının [*-dUr*] biçiminde yuvarlak ünlü ile geldiği örnek yoktur. Az sayıdaki birkaç örnekte yapının [*-tUr*] biçimine rastlanmaktadır: *dost* ***bol-upturlar*** 015/160; *elçileriñüz ḳuşçı başılarımızġa ve ḳapuçılarımızġa ḳadīmden berile kelgen şeylerni tamām* ***bir-meyüptürler*** 274/31. Teklik 3. kişi çekiminde [*-dIr*] yapısının da düşmesiyle çekimin yalnızca {*-(I, U)p*} ekiyle yapıldığı örnekler de vardır ancak bu örnekler, genel olarak 16. yüzyıl sonlarına rastlayan ilk metinlerde ve az sayıdadır.

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-(I, U)p(dUr)*} yapısıyla kurulan öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre çekilmiş örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi: *-üpmin*

- *ḫūndkār ḥaẓretleriñge* ***bildir-üpmin*** *devletluġ pādişāh ḫūndkār ḥaẓretleri min ġāzī giraynıñ bu sözini yaḫşı kördiler* 005/57

Teklik 3. Kişi: *-Ip*, *-Up* / *-IpdIr*, *-UpdIr*

- *faḳīrlerin incidüp üşendirgenlerin pādişāh ḫūndkār ḥaẓretleri bilüp ḳahrġa* ***kil-ip*** *men ġāzī giray ḫanġa ḥükm-i şerīflerin çavışları birlen* ***yiber-ip*** 005/34-35
- *adamlar ne dersiz men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl bilmem ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem bey miḫayla fidaraviç ḥaẓretleri bizge elçi* ***ciber-ip*** *elçisi bile ḫaṭṭ* ***yaz-ıp*** *ḫaṭṭında bulay* ***di-pdir*** *ve avız bulay şımār* ***ḳıl-updır*** *degenimizde* 036/31
- *ozġan yıl içün yiberilgen ḫazīne elçiñiz ivan palitiç ḳolından* ***alın-up*** *ançaḳ ṭonları keçi ve ṭar ziyāde yaman ve alçaḳ* ***yiberil-üpdir*** 274/27-28
- *elçi ḳaplān aġadan ve yoldaşlarından vilāyetiñizge alup kitgen esīrlerniñ aḳçeleri berilmey* ***ḳal-updır*** *anlarnı berdirirge buyurġay erdiñüz* 274/43
- *çapḳunımız ʿos̱mān ulan öziñüzden ḳaytup kelgende öziniñ mosḳov memleketiniñ içinde yolların adaşdırıp kermanlarıñuzdan çekü digen ḳalʿañuza kelüp ol ḳalʿada bolġan voyvadañuz boġdan vişkev digen adamıñuza* ***yoluġ-updır*** 105/105

Çokluk 1. Kişi: ***-ıpmiz*** / ***-üpmiz***

- *burungı ʿahdımızġa bütün bolıp* ***tur-ıpmiz*** *mübārek ḫaṭırañuzġa bulay alay nimerse keltürmegeysiz* 012/102
- *mezbūra baʿẓı aġız cevābı* ***ayt-upmiz*** *yaḫşı ṣorup bilgeysiz* 002/43
- *saʿdī çelebīni körinişiñüzġa aldırmay valuñadan ḳaytardıñuz bu iş dostlıḳġa lāyıḳ tügildir anıñ sebebli kim sizniñ çapḳunıñuz yatur elçiñüzġa ve tutsaḳlarıñuzġa* ***körset-üpmiz*** *siz daḫı işbu elçimizni muḥabbetlik milen körinişiñüzġa ve elçilerimizġa körüştürüp taʿcīl ḳaytarġay erdiñüz* 216/50

Çokluk 2. Kişi: ***-psiz*** / ***-Ipsiz*** /***- upsiz***

- *maḥmūd çapḳunımıznı* ***ṣayla-psiz*** *añada bu ḫāṭırımızġa ḫoş aldıḳ* 015/221
- *pādişāh bahādır giray ḫan ḥaẓretlerimizge ciberip ki meniñ bu işlerden ḫaberim ve āgāhım yoḳdır* ***di-psiz*** 036/25
- *sizde bolsañuz saʿādetlü ve devletlü ḫünkār ḥaẓretlerine ilçi ciberüp yine burunġıday barışlıḳ* ***tile-psiz*** 053/56
- *siz taḳı biz uluġ ḫan ḥaẓretlerimizge dutsaḳlar bahāsı toñga bardı dip kāġıd* ***yaz-ıpsiz*** 238/16
- *taḳı ulu elçi birlen yigirmi beş adam ve çapḳun birlen on beş adam kelürge ḳabūl itdük dip* ***bildir-ipsiz*** *taḳı ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda taymay dostımızġa dostlıḳ idüp düşmānımızge düşmānlıḳ idüp ḳardaşlıḳda muḥkem bolurıñuz yazılmış* 139/18
- *meḥmed giray ḫan zamānında uluġ elçiñüzni* ***yiber-ipsiz*** *ḫünkār ḥaẓretleriġa baş* ***ur-upsiz*** *taḳı dostlıḳ sözin iʿlām* ***it-ipsiz*** 013/84

Çokluk 3. Kişi: ***-ıpdırlar***, ***-updırlar***

- *fikriñüz bar bolsa yaḳın sipāhīleriñüzden elçiñüzi yibergey irdiñüz ötgen tārīḫlerde kelgen elçileriñüzni cibermey* ***ḳaldır-ıpdırlar*** *bizim zamānımızda kelgen elçileriñüz ḳalmay ṭutḳavsız ciberilüp ve aġız cevābımız elçimizge ışmār ḳılınġandır* 198/20
- *dost* ***bol-upturlar*** 015/160
- *kermanlarıñuzdan çekü digen ḳalʿañuza kelüp ol ḳalʿada bolġan voyvadañuz boġdan vişkev digen adamıñuza yoluġupdır köp ḫorlıḳlar tip yol aġaları şaʿbān aġanı alup* ***kal-updırlar*** *iki yurtnıñ ortasında yürügen ādemlerge munday ḫorlıḳ bolmaḳ lāyıḳmıdır* 105/105

III.2.1.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-(I, U)p*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Olumsuz fiil tabanlarının {*-(I, U)p*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi; incelenen TKT metinlerinde, yalnızca bir örnekte karşımıza çıkmıştır:

- *ḫazīne keltürgen elçileriñüz ḳuşçı başılarımızġa ve ḳapuçılarımızġa ḳadīmden berile kelgen şeylerni tamām* ***birme-yüptürler*** 274/31

III.2.1.2.2.2. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-y*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Olumsuz fiil tabanlarının öğrenilen geçmiş zaman çekimi bazı örneklerde, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi (Eckmann 1988, s. 139) {*-y(dIr)*} yapısı ile kurulmuştur. Eckmann, "geçmiş zaman II" olarak adlandırdığı {*-(I, U)p*} *tur*/*turur* yapısının olumsuz şeklinin şimdiki zaman şekli ile aynı olduğunu belirterek *körmey(dür) men* "görmemişim", *kelmeydür* "gelmemiştir" örneklerini vermektedir (Eckmann 1988, s. 139). Yapının olumsuz fiil tabanları üzerine gelerek {*-(I, U)p*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimini kurduğu örnekler şunlardır:

- *bizim şāhāne ḫan atımıznı tamām* ***yazma-ysiz*** *burunġı şarṭ-nāme ḫaṭṭınça* ***yazılma-ydır*** 015/54
- *taḳı bigeçlerimizge ne çaḳlı nimerseler yiberdiñiz elçiñizden maʿlūm ḳılmadıḳ taḳı (...) ve ḳapuçı başımızġa kele turġan tiyişleri barçaları maʿlūm* ***ḳılınma-ydır*** 015/102
- *ḫazīne keltürgen aḳlançay degen boyarıñuz velīşāh ḳulumızġa ve ḳardaşlarına ʿādet üzre berile kelgen pādişāhlıḳ yarlıḳaşıñıznı ötgen yıl tamām* ***berme-ydirler*** 269/31

Tablo 4: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {*-(I, U)p*}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA (Eckmann 1998a: 206; Ata 2014: 89; Toprak 2005: 232-233)	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI *	KIPÇAK: CC (Gabain 1998: 99; Güner 2013: 209-213)	KIPÇAK: Ermeni Kıpçakçası (Güner 2013: 209-213; Güvenç 2014: 297-307)	KIPÇAK: Memlûk Kıpçakçası (Karamanlıoğlu 1994: 124); Güner 2013: 209-213)	ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 138; Eckmann 1998b: 243)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 169; Gülsevin 2011: 80)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ
Teklik 1. Kişi				-(I,U)p turur men					-(I,U)p turur men				-
							-(I,U)ptIr men		-(I,U)ptIr men, -(I,U)ptUr men	-(I,U)ptur min			
				-(I,U)p men (KE)				-(I,U)p men	-(I,U)p men	-(I,U)p min		-üpmin	
Teklik 2. Kişi				-(I,U)p turur sen					-(I,U)p turur sen	-(I,U)ptur sin	-(y)Up durursın	-	-
							-IptIr sen, -UptUr sen		-(I,U)ptIr sen, -(I,U)ptUr sen				
				-(I,U)p sen (KE)			-Ipsen	-(I,U)p sen	-(I,U)p sen	-(I,U)p sin			
Teklik 3. Kişi				-(I,U)p turur			-Ip turur		-(I,U)p turur		-(y)Up durur		-
				-(I,U)p dur (KE, MN)			-IptIr, UptUr	-(I,U)ptIr, -(I,U)ptUr	-(I,U)ptIr, -(I,U)ptUr	-(I,U)ptur/dur -(I,U)p turur/durur	-IpdUr	-IpdIr, -UpdIr	
												-Ip, -Up	
Çokluk 1. kişi				-(I,U)p turur miz/biz					-(I,U)p turur biz				-
									-(I,U)ptIr biz	-(I,U)ptur biz			
				-(I,U)p miz (KE)				-(I,U)p biz	-p biz	-(I,U)p biz		-ıpmiz/-üpmiz	
Çokluk 2. Kişi				-(I,U)p turur siz/sizler									-
									-iptir siz	-(I,U)ptur siz			
				-(I,U)p siz (KE)				-(I,U)p siz		-(I,U)p siz		-psiz, Ipsiz, -Upsiz	
Çokluk 3. Kişi				-(I,U)p tururlar							-(y)Up dururlar		-
				-(I,U)p				-(I,U)ptIrlAr, -(I,U)ptUrlAr	-(I,U)ptIrlAr, -(I,U)ptururlAr	-(I,U)pturlar	-(y)Up durlar	-IpdIrlAr, UpdIrlAr /-	

* Eldeki çalışmadan önce, Kırım sahası yarlıklarını inceleyen Özyetgin (1996) ve Sıtkı Özkul (2011)'da, {-(I, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimine rastlanmamıştır. Ancak Özyetgin (1996)'da "Belirsiz geçmiş zamanın hikayesi" başlığı altında şu iki örneğe yer verilmiştir: yörü-ptür (erdük) K.III.10, kit-ipdür (erdi) K.III.14.

Not: -ıptır / -ıp ekleriyle yapılan belirsiz geçmiş zaman çekimi Oğuz grubu lehçelerinden Türkmence ve Azerbaycan Türkçelerinde görülür. Azericede bu ekin 1 şahıs teklik ve çokluk çekimi yoktur.

III.2.1.2.3. {-*GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{-*GAn*} eki, Tarihî Kırım Türkçesinin çok kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Bu ek, TKT'de öğrenilen geçmiş zamanın çekiminde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sıfat-fiil ekleri, hareket bildirmenin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013, s. 315). Bu durum; sıfat-fiilleri çekimli fiillere, sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz Z. 2014, s. 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir. {-*GAn*} sıfat-fiil eki de Orta Türkçe Dönemi'nden itibaren tarihî ve çağdaş lehçelerde bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanılmıştır.

{-*GAn*} sıfat-fiil eki, Çağatay Türkçesine kadar zaman eki işleviyle çok sık olarak karşımıza çıkmaz. Ancak Akar (2003); *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud'un {-*GAn*} sıfat-fiili için verdiği pek çok örneği, geçmiş zaman bildiren çekimli fiil saymakta ve {-*GAn*} sıfat-fiil ekinin bu dönemden itibaren zaman eki olarak kullanıldığını belirtmektedir (Akar 2003, s. 109): *bu er ol kuşuġ uçurġan* "Bu kişi o kuşu sürekli uçurdu" (DLT I, 156); *ol küp ol süçikni açıkġan* "O küp, o tatlıyı sürekli açıttı" (DLT I, 154); *bu er ol ışıġ anutġan* "Bu kişi o işi sürekli hazırladı" (DLT I, 156); *bu ıt ol kişige çapıtġan* "Bu köpek o kişiye sürekli saldırdı" (DLT I, 513).

Harezm-Altın Ordu, Kuman (CC) ve Memlûk Kıpçak sahasında zaman eki olarak kullanımına rastlanmayan {-*GAn*} eki, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde de zaman çekiminde kullanılmamıştır. Kıpçak sahasında, bu ekin öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle yalnızca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülmektedir: *buyurġandır* "buyrulmuştur" (TB 112); *ündelgendir* "çağrılmıştır" (TB 106); *yazılġandır* "yazılmıştır" (KV 155); *toḫtalġandır* "kurulmuştur" (KZ 88) (Güner 2013, s. 213; Güvenç 2014, s. 307- 310).

Çağatay Türkçesi Dönemi'nden itibaren ekin çok yaygın bir şekilde kullanıldığı ve öğrenilen geçmiş zaman ile onun birleşik kipli çekimlerinde görev aldığı görülmektedir: Etkileri hâlâ devam eden geçmiş zaman (fiil tabanı+{-*GAn*}+şahıs zamirleri; *bolġandur* "olmuştur"), öğrenilen geçmiş zaman (fiil tabanı+{-*GAn*}+*e(r)miş*+şahıs zamiri; *körmegen ermiş* "görmemiş imiş"), geçmiş zamanın hikâyesi (fiil tabanı+{-*GAn*}+*e(r)di*+şahıs eki; *yıġılġan erdi* "toplanmış idi"), geçmiş zamanın şartı (fiil tabanı+{-*GAn*}+bolsa/olsa+şahıs eki; *unutulġan bolsam* "unutulmuş isem"), geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi (fiil tabanı+{-*GAn*}+bolġay+şahıs zamiri; *alġan bolġay men* "almış olacaktım") (Eckmann 1988, s. 132-134).

Tarihî Türk lehçelerinde {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 5'te görülebilir.

Bu yapı günümüzde, Türkmen Türkçesi hariç Güneybatı grubunda ve Saha Türkçesinde görülmez; bunlar dışındaki Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. {*-GAn*} eki, Kuzeybatı ve Güneydoğu çağdaş Türk lehçelerinde de bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak grubu lehçelerinden Kazakçada *burıngı ötken şak* [(görülen geçmiş zaman); {*-GAn*}+şahıs eki, *kelgenbiz* "geldik"] ve Kırgızcada ise *çalpı ötken şak* [(görülen geçmiş zaman); {*-GOn*}+şahıs eki, *körgünmün* "gördüm"] adıyla görülen geçmiş zaman görevini üstlenmiştir. Başkurt Türkçesinde *bildäle ütkän zaman* [(öğrenilen geçmiş zaman); {*-GAn*}+şahıs eki, *alganmın* "almışım"] şeklinde yapılmaktadır. Ek, Tatarcada *bilgele ütkän zaman* [(öğrenilen geçmiş zaman); {*-GAn*}+şahıs eki, *kürgänmin* "görmüşüm"] göreviyle kullanılmaktadır (Akar 2003, s. 109-110). Bu ek, Uygur grubu lehçelerinden Özbekçede *anıq otgan zamon* (görülen geçmiş zaman) adıyla {*-GAn*}+iyelik eki+bar (olumsuzu yok) *yigläganim bår* "ağladım" şeklinde; yeni Uygurcada ise *eniq ötken zaman* (görülen geçmiş zaman) adıyla {*-Gin*}+iyelik eki+bar (olumsuzu yok), *yazġinim yok* "yazmadım" şeklinde kullanılmaktadır (Akar 2003, s. 110).

Çağdaş Kırım Türkçesinin öğrenilen geçmiş zaman eki {*-GAn*, *-KAn*}'dır. Çağdaş Kırım Türkçesinin dil özellikleriyle ilgili müstakil bir çalışması olan Savran (2003), "Öğrenilen Geçmiş Zaman" başlığı altında incelediği bu kipte konuşan birinin, hareketin çok önce yapıldığını ve bittiğini dolaylı olarak öğrendiğini belirtmektedir (Savran 2003, s. 54): *bastırılġan* "bastırılmış", *buyuḳḳan* "soğuktan uyuşmuş", *degen* "demiş", *köterilgen* "çıkmış, yükselmiş". Ek, *+DIr* bildirme eki ile birlikte kullanıldığında anlama kesinlik ya da ihtimal katar (Savran 2003, s. 55-56): *acıġandırım* "acıkmışımdır", *toymaġandırsıñ* "doymamışsındır", *yetiştiramaġandır* "yetiştirememiştir". Yüksel (2012) ise bu kipi "II. Tip geçmiş zaman: -ğan/-gen: -qan/-ken" başlığı altında vermiştir: *bar-ğan-ım*, *bil-gen-im*, *at-qan-ım*, *tüş-ken-im*; *körme-gen-im* "görmemişim", *yat-ma-ğan* "yatmamış" (Yüksel 2012, s. 852).

Tarihî Kırım Türkçesinde de {*-GAn*} eki, çağdaş sahadaki bu yaygın kullanıma paralel olarak öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmekte kullanılmıştır. {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, TKT'de zamir kökenli kişi ekleri ile yapılmaktadır. {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	*-genmen*	*-GAnmiz* / *-genmüz*
2. Kişi	-	-
3. Kişi	*-GAn* / *-GAndIr* / *-ġandur*	*-GAnlArdIr*

Bu çekim, çokluk 1. kişi ile teklik ve çokluk 3. kişilerde görülmektedir. {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, teklik 1. kişi çekiminde tek örnek karşımıza çıkmaktadır: *ciber-genmen* 036/52. Teklik ve çokluk 2. kişide ise bu çekim görülmemektedir. Teklik ve çokluk 3. kişi çekimlerinde {*-GAn*} eki üzerine gelen {*-DIr*} bildirme eki, anlama kesinlik katmaktadır.

Ek, fiil tabanıyla ünsüz uyumuna girmez: *ḳulluġımız it-gendir* 015/178, *kit-gendir* 071/23.

Ekin üzerine gelen kişi eki ya da bildirme ekinin ünlüsü birkaç istisna dışında düz-dardır. Yalnızca iki örnekte ek üzerine gelen kişi eki ve bildirme ekinin ünlüsünün yuvarlak olduğu görülmektedir: *ḫaṭṭımıza yazıl-ġandur* 008/70, *biz aġız sözimiz aytup ḳulumız şakirni ciber-genmüz* 002/53

{*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman teklik 3. kişi çekiminde bir örnekte, [*-gen*] eki, *kef* yerine, *sağır kef* ile yazılmış ancak bu yazım da okumamızda [*-gen*] olarak gösterilmiştir:[109] *barça nimerseleriñiz hem yaman ve hem nāḳıṣ kil-gendir* 015/83.

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi: *-genmen*

- *siziñ bile itdügim ve aġaçalarıñuz ile itgen yemīnniñ üzerindemen der bolsañuz nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp* ***ciber-genmen*** *ḫazīnelerimizni (...) ve ḳalḳalarımıznı cümlesin defter ḳılup cibergenmiz bu defterde bolġanın ciberip azavġa imdād cibermegiday bolsañuz ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolup (...) altun bayṣalı uluġ ʿahd-nāmemizni hem elçi başıñuzġa berüp ciberürmiz* 036/52

Teklik 3. Kişi: *-GAn* / *-GAndIr* / *-ġandur*

- *biz daḫı ḫan ḥaẓretleri efendimizge ʿarż ḳılıp yaḫşılıḳġa çalışurmiz* ***di-gen*** 020/16

---

109 Söz konusu imla tercihi ve görüldüğü diğer ekler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. "Giriş 3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri".

- *pādişāhlar arasında ḳardaşlıḳ içün munday işler bola* ***kel-gen*** 187/29
- *ol ṭarafġa barġan elçilerimizġa barġança öltürüp mālların* ***al-ġandır*** 274/70
- *bizim zamānımızda kelgen elçileriñüz ḳalmay ṭutḳavsız ciberilüp ve aġız cevābımız elçimizge ışmār* ***ḳılın-ġandır*** *eyñü ṣorup yaḫşı tıñglaġay irdiñüz* 198/21
- *her ne kim burunġı çapḳun ilçimiz ʿos̱mān çelebī milen muḥabbet-nāmemizde* ***yazıl-ġandır*** *taʿcīl üzre cevābın yazup bildirgey irdiñüz* 090/33
- *pādişāhlar arasında munday ve bundan artuḳ tilek keçe* ***kel-gendir*** *yoḳ dimeyüp ḫazīnemiz milen cibergeysiz* 121/30
- *ol laçin degen tilmaç terekde* ***öl-gendir*** *aḳçe ḳaṣası bolatnıñ ḳolında köp turup ḥīleni ol ḳılġandır* 229/35
- *ol zamāndın bu zamānġa kelgençe bizim yazġanımız üzre noḳṣānsız tamām* ***beril-gendir*** *siz ḳardaşlarımız birle dost ḳardaş bolġanda munday noḳṣān berilmek lāyıḳ tügildir* 269/22
- *yigirmi kişiniñ atları yazılup öz mührimiz birle defteri* ***ciberil-gendir*** *şol defter üzerine ötülimizni tamām birürge buyurġay irdiñüz* 062/22

Çokluk 1. Kişi: *-GAnmIz*

- *kün ilgeri anday fesād işde bolġanlarnı özimizke düşmān bilip siyāsetin ve cezāsın berürge ḳöñgül birle ʿahd ve ḳarar* ***ḳıl-ġanmiz*** *dip inşā'llāh teʿālā ʿahdımızda rāst turup hīç uyatlu ve ḫilāf iş bolmastur* 071/18
- *siz uluġ ḳarındaşımız daḫı nekim mundın burun* ***yaz-ġanmiz*** *ḥālīde bolsa yazġan sözlerimizni ḳabūl ḳılup çapḳun ilçimizni daḫı muḥabbet-nāme cevāblarıñız bile toḳtatmay ḳaytarup cibergey irdiñiz* 071/43
- *bizim kişilerimizde siziñ kişileriñiziñ ḥāḳḳları bolsa almaşıv beyi ḳulımız alup berürge* ***buyur-ġanmiz*** 285/26
- *siziñ ḫāṭrıñuz içün azaḳ begin beglikinden ʿazl itdirüp bir yaḫşı kişimizge azaḳ beglikin alup* ***ber-genmiz*** *bu künge kelgençe ḳırım ṭarafından dostlıḳa ve ḳardaşlıḳa ḳarşu noḳṣānlıḳ bir iş bolġan yoḳdır* 274/72

- *yaḳın ḳulumız bolġaniçün ḳavāt beyni* ***ciber-genmiz*** *yaḫşı ṭurı ḳulumızdır* 053/83
- *ḳulumız elḫācī aġanı elçi başı taʿyīn buyurup özü milen on beş yaḫşı ḳullarımız* ***yiber-genmiz*** *inşāʾāllāh teʿālā barup vuṣūl bolġanda* 245/27

Çokluk 3. Kişi: *-GAnlArdIr*

- *zīrā ṣāḥiblerinin̄ ḳollarından köp esīr tartup* ***al-ġanlardır*** 274/42
- *biş bin̄ filori sefer ḫarcı üçün ḳral ḳarındaşlarımız* ***vir-genlerdir*** 005/95
- *botḳalı ḳazaḳları ṭuz içün baramiz dip iki aralıḳda yollarnı kesüp ve māllarnı alup dünyāda bolmaġan işler* ***et-genlerdir*** *dostlıġa ve ḳardaşlıġa lāyıḳ işler tügildir* 274/77

{*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekiminde soru yapısının [*mU*] soru eki ile kurulduğu görülmektedir. Soru ekinden sonra {*-GAn*} eki *i-* cevher fiili üzerine gelerek ismi yüklemleştirmiştir:[110] *barça bizdin ḳaçġan kim irseler*

[110] Bu örnekle aynı metinde (No. 15) geçen farklı üç örnekte yapı, soru ekinden sonra *i-gin* biçimindedir. *ḫaṭā ḫaṭṭın̄ızda bolmay ol tonlarġa ḫıdmet itgen kişilerin̄gizde mü i-gin yoḳ irse ilçi başın̄ızda mu i-gin dip siz ḳardaşımızġa maʿlūm ḳılurmiz* "hata hattınızda değil de o kıyafetler için hizmet eden kişilerinizde miymiş, yoksa elçi başınızda mıymış, diye siz kardeşimize bilgi veriyoruz." 015/42-43; *yok irse öz araları mu i-gin* "yoksa kendi aralarında mıymış?" 015/146. Bu örneklerdeki *i-gin* yapısı, günümüzde Kuzeybatı grubu lehçelerinden Kırgız, Kazak ve Kırım Türkçesinde görülen *eken* pekiştirme edatının eskicil biçimi olabilir. Nitekim Korkmaz Z. (1968), Eski Türkçenin *erki* edatının Karahanlı ve Harezm Dönemlerinde şüphe ve sorgu bildiren bir edat olduğunu, sonraki dönemlerde kullanımının azaldığını ve aynı kökenden gelen *erken* sözcüğü ile şekilce karışarak Çağatay Dönemi'nde *irken*, *iken, irkin*, *ikin* gibi şekillerin ortaya çıktığını dile getirmektedir (Korkmaz Z. 1968, s. 392-393). Bu edatın çağdaş Kırgız sahasındaki *eken* biçimi de "ki, acaba" anlamlarında, soru cümlelerinde şüphe ve tereddüt bildirmektedir (Kasapoğlu Çengel 2017, s. 338). *eken* edatı aynı anlamlarda ve işlevde çağdaş Kırım Türkçesinde de kullanılmaktadır. Ancak bu cümlelerde asıl soru anlamı soru sözcükleri ile sağlanmaktadır: *Böyle vaqıtta balalarğa mezarlıqta ne bar eken?* "Böyle vakitte çocuklar için mezarlıkta ne var acaba?" *Qayda qalğan eken, İsmail?* "Nerede kalmış ki İsmail?" *Kim eken?* "Kim acaba?" *Olarğa ocalığım nasıl olur eken?* "Onlara hocalığım nasıl olur acaba?" (Ertane Baydar 2007, s. 50). Yine Kırım Türkçesinde, isimlerin yüklemleştirildiği cümlelerde, soru yapıları oluşturmanın bir yolu da soru eki [*mI*] üzerine *eken* edatı getirilmesidir: *Bu qız balerina degil ekenmi?* "Bu kız balerin değil mi ki?" (Ertane Baydar 2007, s. 35). *eken* edatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hülya Çengel Kasapoğlu, "Kırgız Türkçesindeki 'Eken' Üzerine", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 641-651; Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Necati Lugal Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Sa50, Ankara 1968, s-389-395; Saadet Çağatay, "Türkçede ki < erki", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 11, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1964, s. 245-250.

siz ḳardaşımıznıñ buyuruġında bolġan voyvadalarıñızġa barıp tusnaḳ birip ṭusnaḳ alışadırlar lakin siz ḳardaşımızdan bilgili ***mü i-gen*** *[yoḳ irse öz araları mu* ***i-gin*** *bilmeymiz]* 015/145-146.

III.2.1.2.3.1. {***-GAn***} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Olumsuz Çekimi[111]

{*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, {*-GAn*} ekinin üzerine *tügil/tügül* ve *yoḳ* sözcükleri ile [*-dIr*] bildirme ekinin gelmesiyle yapılmaktadır:

- *laçin degen ermenī tilmaçġa kümiş aḳçe berilgendir bizim kişilerden ḥīle* ***bol-ġan tügildir*** 229/34
- *bu tiyiş ṣoñradan* ***beril-gen tügül-dir*** *tilek ve ricā birle* ***çıḳ-ġan tügül-dir*** *uluġ babalarımız sizlerniñ uluġ babalarıñız birle barış yaraş bolup dost ḳardaş bolġanda ol zamān ḫan oġlına birilgen tiyişdir* 269/19
- *murād girayḫan ḥaẓretleri yibergen şarṭ-nāmede yād* ***ḳılın-ġan tügül-dir*** 274/76
- *sizüñ ton ḳazaḳlarıñuz ḳalmuḳ milen bir bolup azaḳ ḫalḳını çavup ṣudan kemilerin alup ve ḳırım aġzından köp kişilerimizniñ baʿżıların öltürip ve niçesin esīr etüp ve mālların yaġma ile bir kün tınç ve rāḥat* ***it-gen yoḳ-dır*** *ol ṭarafġa barġan elçilerimizġa barġança öltürüp mālların alġandır siziñ adamlarıñız etgen ḫarāblıḳ bir türlüg vaṣfa kelmezdir* 274/69
- *bir yaḫşı kişimizge azaḳ beglikin alup bergenmiz bu künge kelgençe ḳırım ṭarafından dostlıḳa ve ḳardaşlıḳa ḳarşu noḳṣānlıḳ bir iş* ***bol-ġan yoḳ-dır*** *kün ilgerü taḳı dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bozulġuday bu ṭarafdan bir iş bolmasdır* 274/73
- *ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay nesne* ***kör-genimiz*** *ve* ***işit-genimiz yoḳ-dır*** 036/35

[111] Olumsuz fiil tabanlarının {*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimine, incelenen TKT metinlerinde rastlanmamıştır.

Tablo 5: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-*GAn*}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 132)	ESKİ ANADOLU	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Savran 2003: 54-56; Yüksel 2012: 852)
							CC	Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014: 307- 310)	Memlûk Kıpçakçası				
Teklik 1. Kişi								-GAnmen		-GAnmen		-genmen	-GAnIm, -KAnIm
Teklik 2. Kişi								-GAnsen		-GAnsen		-	-GAnsIñ, -KAnsIñ
Teklik 3. Kişi								-GAndIr, -KAndIr, -GAn		-GAndur/ turur		-GAn / -GAndIr / -ġandur	-GAn, -KAn
Çokluk 1. Kişi								-GAnbiz, KAnbiz		-GAnbiz		-GAnmiz / -genmüz	-GAnmIz, -KAnmIz
Çokluk 2. Kişi								-GAnsiz		-GAnsiz		-	-GAnsI(ñI)z, -KAnsI(ñI)z
Çokluk 3. Kişi								GAndIrlAr, -GAnlAr		-GAndurlar -GAnlAr dur(ur)		-GAnlArdIr	-GanlAr, -KAnlAr

III.2.1.3. Geniş Zaman Çekimi

Geniş zaman kipi; geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman dilimindeki oluş, kılış ve hareketleri kapsamaktadır. Kipte, esas itibarıyla her zamanı içine alan bir süreklilik işlevi bulunmaktadır. Bu işlevi dolayısıyla sık sık yapılan, alışkanlık veya âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik ifadesi taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır (Korkmaz Z. 2014, s. 569). Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman çekimi, {*-(X)r*} ekiyle yapılmaktadır.

{*-(X)r*} ekinin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Kononov, ekin gelecek zaman sıfat-fiil eki *-yu*/*-ya* (< *-ġu*/*-ġa*) ve Altay dillerinin geniş zaman eki *-r* ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir (Kuznetsov 1997, s. 206). Bu görüşe karşı çıkan Kuznetsov, ekin öncelikli işlevinin şimdiki zaman bildirmek olduğunu vurguladıktan sonra, ekin *-yUr* biçimini ele almakta ve bu biçimi ET. *yorı-* > *yüri-* fiiline dayandırmaktadır. Kuznetsov, *yürü-* fiilinin şimdiki zamanla olan bağlantısını da şöyle açıklamaktadır:

> "Anlaşılıyor ki, *yor-* (*yürü-*) fiili 'yarı yardımcı' bir fiil olarak ilkin -ve uzun zaman- sadece devinim (hareket) ifade eden fiillere takıldı, örneğin *kel yor* yahut ta *kel yürü* (…). Ancak *kel*, *ket (kit)*, *bar (var)*, *in*, *çık* gibi devinim fiillerine, şimdiki zaman anlamı vermek üzere iyice bağlandıktan sonra *yor* (*yürü*) fiili 'yarı yardımcı'lıktan çıkmış, tam 'yardımcı fiil" olarak başka fiillere de katılmaya başlamıştı. (…) Geniş zamanla gelecek zaman, *-yür* (*-yor*) ekinin çok sonra edindiği anlamlarıdır" (Kuznetsov 1997, s. 207).

Türk dilinin tüm dönemlerinde kullanılan bu ekin başlangıçta iki ana işlevi vardı: genel hükümleri ifade etmek ve şimdiki zamanı bildirmek. Gelecek zamanı bildirme işlevi ise başlangıçta seyrek olarak görülmüş, zamanla artmıştır (KTLG.384). Ekin Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemlerinde genellikle temel iki işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak Kâşgarlı Mahmud, bu kipten hem "muzârî" hem de "istikbâl" olarak bahsetmektedir (DLT.II.34). Kipin şimdiki zaman işlevi tarihî lehçelerde uzun süre devam etse de giderek azalmış, belirsiz gelecek zaman işlevi ise giderek artmıştır. Geniş zaman (genel hükümleri, her zaman yapılanı anlatma) işlevi ise hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde aynı sıklıkla devam etmiştir (KTLG.384-385).

Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde ek, {*-(X)r*} ve [*-yUr*] şeklindedir. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra genellikle /y/ bağlantı ünsüzünü alır, doğrudan [*-r*] biçiminde gelmez: *başla-yur*, *boşa-yur* (Gabain 2003, s. 80). Köktürkçede geniş zaman ve şimdiki zaman, Uygur Türkçesinde bazen de gelecek zaman bildirmektedir (Tekin T. 2000, s. 186; Gabain 2003, s. 80). Kişi zamirleri ile çekimlenir: *te-r men*, *ķazġan-ur men*, *tez-er biz*, *ķork-ur biz*, *bil-ir siz*, *olor-ur* (Tekin T. 2000, s. 187). Olumsuz fiil tabanlarının

geniş zaman çekimi, Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde [-*z*] biçiminde görülmektedir (Tekin T. 2000, s. 188; Gabain 2003, s. 78).

Karahanlı Türkçesinde {*-(X)r*} şeklindedir, zamir kökenli kişi ekleriyle çekime girer. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-*r*] biçiminde gelmektedir. [-*r*] biçimi bu dönemde yaygın olsa da ekin {*-yUr*} biçiminde geldiği örnekler de mevcuttur: *ḳınayur men* (TİEM 43v/6), *başlayur men* (TİEM 38r/2), *beḍüyür* (KB.731), *yiyür* (KB.164), *tiyür* (KB.5184), *kizleyür siz* (TİEM 43r/3), *isteyür siz* (TİEM 47v/5), *yeyürler* (TİEM 59r/1), *kizleyürler* (R 25/18b1) (Güner 2021, s. 421-445). Hangi fiilden sonra ekin hangi ünlüyü almış biçiminin kullanılacağı kurala bağlı değildir: *açar men*, *öpse-r men*, *ḳal-ır sen*, *te-r sen*, *kir-ür*, *kama-r*, *kıl-ur miz*, *ber-ür-ler*, *okı-r-lar* (Hacıeminoğlu 2008, s. 182-184). Karahanlı Türkçesi metinlerinde ekin; geniş zaman anlamı dışında, az da olsa gelecek zaman ve şimdiki zaman ifade ettiği durumlar da görülmektedir (Güner 2021, s. 446). Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi hem [-*z*] hem de [-*s*] ekiyle görülmektedir; DLT'de [-*s*] şekli çoğunluktayken KB'de ek [-*z*] şeklindedir (KTLG.390-391).

Harezm Türkçesinde geniş zaman çekim ekleri {*-(X)r*} ve [-*yUr*] şeklindedir. Ünlü ile biten fiil tabanlarına ek, hem [-*r*] hem de [-*yUr*] şeklinde gelmektedir; bu durum aynı fiil tabanlarında ve aynı şahıs çekimlerinde dahi görülmektedir: *tile-r men* (NF.83-16), *tile-yür men* (NF.236-1); *tile-r sen* (NF.243-13), *tile-yür sen* (NF. KE.108v19) (Toprak 2005: 242). Bu sahada aynı fiil tabanına hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekiller gelebilmektedir: *bol-ar* (KE.18r6), *bol-ur* (KE.11r21), *bil-ürler* (KE.101r11), *bil-irler* (KE.206v6) (Toprak 2005, s. 243-244). Eckmann, ekin Harezm Türkçesinde karşıladığı zaman kavramlarını şöyle sınıflandırmaktadır: 1. Şimdiki zaman, anlık eylem: *bu kün seni inen ḳaḍġuluġ körer men* "bugün seni çok kaygılı görüyorum" (NF.16-7); 2. Yaygın, zaman ifade etmeyen eylem: *tiken urġın eksen çiçek ünmes ol* "diken tohumu eksen çiçek yetişmez" (MM.37-4); 3. Gelecek zaman: *ḳoyġa barur men tiyür sen yipni taḳı bıçaḳnı ne ḳılur sen* "koyuna gidiyorum diyorsun, ipi ve bıçağı ne yapacaksın" (KE.50v12-13) (Eckmann 1998a, s. 203). Ek, olumsuz fiil tabanlarına [-*z*] eki ile gelmekte ve şahıs zamirleriyle çekimlenmektedir ama bu dönemde [-*s*] şekli de yaygınlaşmaya başlamıştır. Yer yer Oğuzcadan alınmış eksiz çekim de olumsuz fiil tabanları üzerinde görülür: *ḳılma-n* "kılmam", *bilme-n* "bilmem" (Eckmann 1998a, s. 203).

Kıpçak sahasında CC'de ek, {*-(X)r*} şeklindedir ve şahıs zamirleriyle çekime girer. Ek, CC'de şimdiki zaman-devamlılık ve gelecek zaman işlevleriyle kullanılmıştır. Ekin ünlüsü sıklık olarak *-Ur*, *-Ar* ve *-Ir* sırasıyla kullanılmıştır (Gabain 1998, s. 100). Memlûk Kıpçak sahasında ekin hem {*-(X)r*} hem de [-*yUr*] şeklindeki kullanımları bulunmaktadır. Ekin

ünlüsünün kullanımı bu sahada da tutarlı değildir. Aynı eserde dahi aynı fiilin farklı ekle kullanıldığı görülmektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 125). Ayrıca bu dönemde eke gelen 1. kişi eklerinde *men*/*biz* şahıs zamirlerinin ekleştiği örnekler de karşımıza çıkmaktadır: *alur men* (BM.21a), *alırım* (TZ.44a), *aluram* (BM.21a); *alur biz* (BM.21a), *alırız* (TZ.44a), *sözleyür* (EH.121), *sıyur* (EH.111) (Karamanlıoğlu 1994, s. 125-127). Dönemin gramer ve sözlüklerinde ekin şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman-ihtimal anlamlarından da bahsedilmiştir (Karamanlıoğlu 1994, s. 125). Geniş zaman eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde {*-(X)r*} biçiminde ve zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılmıştır (Güvenç 2014, s. 317). Geniş zamanın olumsuz fiil tabanlarındaki tonsuzlaşma asıl bu dönemde belirgin hâldedir (KTLG.391). Özellikle Memlûk Kıpçak sahasında olumsuz çekim, genel olarak [-*s*] ekiyle yapılmaktadır. Ancak TZ'de ekin [-*z*] olduğu görülür. CC'de de ikili kullanım söz konusudur. Ayrıca yine aynı iki eserde, olumsuzluk çekimi Oğuzca şekille de yapılmaktadır: *kelme-zem* (TZ.51b), *alma-n* (TZ.83a), *berme-n* (CC.21/13-14), *bilme-n* (CC.121/2) (Karamanlıoğlu 1994, s. 138). Benzer bir kullanım, Ermeni Kıpçak Türkçesinde teklik 1. kişi de de görülmektedir: *aytma-n* "söylemem", *bolma-m* "olmam", *bolma-ndır* "olmam"; diğer şahıslarda *[-s]+kişi zamiri* şeklinde kullanılır (Güvenç 2014, s. 318-331).

Çağatay sahasında ek, [-*(U, A)r*] şeklindedir; üzerine şahıs zamirlerini alır. Çokluk 2. kişide *siz* yerine bazen *sizler* de kullanılmıştır. Teklik 1. kişide şahıs ekinin [-*Am*] şeklinde geldiği örnekler şiir dilinde bolca kullanılmıştır: *bar-uram*, *bil-ürem*. Olumsuz fiil tabanlarına [-*s*] ekiyle gelir: *barma-s min*, *barma-s sin*, *barma-s*/*barma-sdur*. Ancak çekimin olumsuz fiil tabanlarına Oğuz lehçesinde olduğu gibi eksiz bağlandığı da görülür: *tapma-n* "bulmam", *ḳılma-n* "yapmam", *bilme-n* "bilmem", *bilme-n͡g mü* "bilmez misin". Ekin Çağatay Türkçesindeki kullanılışları şöyledir:

> "a. Özel bir zamana işaret etmeyen belirsiz olma veya yapma bildirir; b. şimdiki zamanı, henüz tamamlanmamış hareketi bildirir; c. gerçeklik taşıyan hikâyelerdeki bu ek, sık sık bilinen geçmiş zaman yerine kullanılır; d. gelecek" (Eckmann 1988, s. 126-128).

Eski Anadolu Türkçesinde, [-*(U, A)r*] ve [-*(y)Ur*] şeklinde görülen ek; genellikle tek heceli fiillerden sonra [-*Ar*], çok heceli fiillerden sonra [-*(y)Ur*] biçiminde gelmektedir: *dile-rem*, *bin-erem*, *ḳorḳ-aram*; *gör-ürsin*, *düked-ürsin*; *sev-er*, *yaraş-ur*, *gel-ür*, *eyle-rüz*, *ḳor-uz*; *gez-ersiz*, *bil-ürsiz*; *düz-erler*, *ṭonad-urlar* (Akar 2018, s. 170-171). Ek, olumsuz fiil tabanlarına [-*z*] ekiyle gelmektedir: *dime-zem*, *oḫşama-zsın*, *ireme-z*, *bilme-züz* (Akar 2018, s. 171-172).

Tarihî Türk lehçelerinde {*-(X)r*}/[*-yUr*] geniş zaman çekimi ekinin görünümleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 6'da görülebilir.

Günümüzde bu çekim, Türkiye Türkçesi dışındaki tüm çağdaş lehçelerde gelecek zaman olarak kabul görmekte ve gramerlerde de gelecek zaman adlandırmasıyla kullanılmaktadır. Çekimin üstlendiği işlevler; tarihî sahayla örtüşmekle birlikte, şimdiki zaman işlevinin azaldığı, genel hükümler bildirme ve hep yapılanı gösterme işlevinin aynı sıklıkla devam ettiği, gelecek zamanı karşılama işlevinin ise arttığı görülmektedir (KTLG.345-396).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek; [*-Ar*], [*-(I, U)r*] şeklindedir ve zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Ek, çok büyük çoğunlukla düz-dardır; yuvarlak ünlülü şekiller, sadece tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillerden sonra görülür: *bil-irim*, *başla-rım*; *bil-irsiñ*, *başla-rsıñ*; *bil-ir*, *başla-r*; *bil-irmiz*, *başla-rmız*; *bil-irsiz/bil-irsiñiz*, *başla-rsız/başla-rsıñız*; *bil-ir(ler)*, *başla-r(lar)*; *ol-ur*, *kör-ür* (KTLG.350; Yüksel 2012, s. 853; Savran 2003, s. 62-63). Ek; bu sahada geniş zamandan çok, gelecek zaman bildirmekte ve *Daimiy Kelecek Zaman* olarak adlandırılmaktadır (KTLG.350; Savran 2003, s. 62). Ancak Savran, ekin gelecek zaman bildirdiği görüşüne katılmamakta ve ekin geldiği fiillere süreklilik ve bütün zamana yayılma anlamı kattığını belirtmektedir (Savran 2003, s. 62).

Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman çekimi eki, {*-(X)r*} şeklindedir. TKT'de kişilere göre geniş zaman çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	*-urım*, *-erim*, *-irmin*	*-rmiz* / *-riz*, *-Urmiz* /*-ürmüz* / *-UrIz*, *-Armiz* / *-eriz*, *-Irmiz*
2. Kişi	*-ürsin*	*-rsiz*, *-Ursiz*, *-ersiz*, *-ırsiz*
3. Kişi	*-Ur*, *-Ar*, *-Ir*	*-rlAr*, *-urlar*, *-ArlAr*, *-irler*

TKT'de geniş zaman eki, ünlü ile biten fiil tabanlarına [*-r*] şeklinde gelmektedir; ekin [*-yUr*] şekli yoktur: *cavla-rmiz* 005/91, *iste-riz* 036/73, *de-rsiz* 036/30, *tıñgla-rlar* 008/75, *yürü-rler* 015/161.

[*-Ur*] şekli, tüm şahıslarda çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarının üzerine gelmektedir. [*-Ur*] şekli, dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *bol-urım* 025/72, *bil-ürsin* 005/36, *al-ur* 005/77, *bar-ur* 285/22, *bul-ur* 178/34, *ḳal-ur* 013/59, *ol-ur* 301/68, *ir-ür* 036/81, *kel-ür* 012/43, *al-urmiz* 013/139, *bol-urmiz* 002/41, *tur-urmiz* 012/75, *ḳıl-urmiz* 010/82, *bil-ürmiz* 002/42, *kil-ürmiz* 004/47, *vir-ürmiz* 005/85, *bil-ürsiz* 203/18, *ḳıl-urlar* 010/58, *bar-urlar* 234/35; *olın-ur* 005/39, *aṭlan-ur*

071/63, *alın-ur* 121/48, *bolın-ur* 203/47, *bozıl-ur* 030/96, *ciberil-ür* 062/52, *kelin-ür* 178/53, *köndüril-ür* 121/20, *köril-ür* 203/45, *söyleş-ür* 194/42, *viril-ür* 298/18, *yiberil-ür* 290/20, *çalış-urmiz* 020/17, *tapıl-urmiz* 187/12, *ciber-ürmiz* 002/40, *yiber-ürsiz* 264/46.

[-*Ar*] şekli, tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmektedir: *id-erim* 025/70, *et-er* 290/30, *keç-er* 187/37, *kid-er* 203/25, *ḳıl-armiz* 003/07, *tur-armiz* 008/33, *ḳorḳ-armiz* 012/45, *iç-ermiz* 012/122, 013/57, *it-ermiz* 012/74, 012/104, *yaz-armiz* 194/49, *et-ermiz* 209/27, *söy-ermiz* 293/28, *id-eriz* 298/21, *id-ersiz* 178/21, *ḳıl-arlar* 005/53, *çıḳ-arlar* 234/36, *çek-erler* 145/19, *it-erler* 030/93, *kid-erler* 105/35.

Ekin nicel olarak en az kullanılan şekli [-*Ir*] şeklidir ve genelde çok heceli fiil tabanlarına gelmiştir: *yiber-irmin* 005/39, *söyleş-ir* 234/38, *aldır-ırmiz* 105/77, *buyur-ırmiz* 012/118, *çalış-ırmiz* 194/27, *inandır-ırmiz* 012/120, *ciber-irmiz* 004/63, *ketür-irmiz* 025/62, *yiber-irmiz* 004/47, 012/117, 015/200, *yetkür-irmiz* 209/35, *yiber-irler* 005/17, *bildir-irler* 005/101. Ekin az da olsa tek heceli fiil tabanlarına geldiği örnekler de vardır: *bar-ır* 053/81, *tur-ırmiz* 010/82, *var-ırmiz* 194/29.

{-*(X)r*} eki, TKT'de dört işlevde kullanılmıştır:

a) Geniş zamanı bildirir. Genel hükümler ya da sürekli yapılan fiilleri anlatır:

- *tan͡gri kimke berür bolsa ol* ***al-ur*** 005/77
- *kimki de berse tañrı* ***ber-ür*** 002/41
- *işbu uluġ çapḳunımıznı bizge cibergeysiz anıñiçün kim inanġan ḳullarımızdan* ***ir-ür*** 036/81
- *ḥażret-i ḥaḳḳ celle ve ʿalānıñ kime luṭfı ve ʿināyeti olursa olur biz dāyim-i ḥażret-i ḥaḳḳa ṣıġınup sözümizni çın aytup* ***yaz-armiz*** 194/49
- *ḥīle ve çınsızlıḳ bilen yürügen ḳulun ḥaḳḳ teʿālā ḥażretleri* ***söyme-z*** *ve işin ḳolay* ***ketürme-z*** 194/21
- *pādişāhlarda māl içün şarṭ* ***bolma-stur*** 013/128
- *pādişāhlarda söz bir bol-ur iki* ***bolma-stur*** 015/68
- *māl içün ʿahd ve şarṭ pādişāhlarda* ***ime-stür*** 013/103

b) Şimdiki zamanı bildirir:

- *āl-i ʿos̱mān pādişāhı ṭaraflarınġa tüşgen sözleriñizni ve murādıñuznı taḳı özlerimizge* ***al-urmiz*** 293/33

- *siz ḳardaşımıza tüşmān oldıḳdan ṣoñra bizim daḫı tüşmānımızdır inşāʾāllah teʿālā siz ḳardaşımıznıñ intiḳāmını almaḳ içün* ***çalış-urmiz*** 178/30
- *siz uluġ pādişāhdın bil-güsiz hīç nimege ḳādir tügildir ẓabṭıñızda bolġanın* ***bil-ürmiz*** 071/60
- *nihāyet āl-i ʿos̱mān pādişāhı uluġ pādişāhdır mosḳov ile barışıḳsiz ve ḳardaşlıḳ* ***id-ersiz*** *böyle barışıḳmı olur ki mosḳovdan çıḳup kelen ḥarāmizādelerin ẓabṭ itmeyüp her yıl şayḳaları deñize çıḳa deyüp yazdıḳlarından ḥicāb çekiyorız* 178/21

c) Belirsiz gelecek zamanı bildirir:

- *ʿahd ve āmān siz ḳardaşımızda* ***ḳal-ur*** 013/59
- *inşāʾāllāh teʿālā onlardan daḫı intiḳām* ***alın-ur*** 121/48
- *ḳaçupdır aratmaya ḳullarımız inşāʾāllāh teʿālā ḳurtılmaḳ iḥtimāli yoḳdır her ḳanda olursa da tapdırıp ḥaḳḳından* ***kelin-ür*** 178/53
- *kimi ḥālā zincīrdedir żāyiʿ eyledikleri māl taḥṣīl olındıḳdan ṣoñra anlarıñ daḫı cezāları* ***viril-ür*** 298/18
- *kelgen ḫaberni alur bolsaḳ biz taḳı şeremetni ṭoḫtatmay toñga* ***yetkür-irmiz*** 209/35
- *almaşıv yeri perepolşnadır kün ilgerü ḫazīnemizni anda* ***yiber-ürsiz*** 264/46

ç) Geçmiş zamanda olup tamamlanmış fiillerin hikâyeleştirilerek anlatılmasında kullanılır:

- *varan iki ḳadırġasına coluḳup köp cenkler olup iki şayḳaları alınup bu ḳadar ḳazaḳları ḳırılup bozılup* ***kid-erler*** *ol vaḳitlerde babañuz uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı dār-ı fenādan dār-ı beḳāya ötüp bu maḳūle işler sebebli bir miḳdār ʿasker milen ḳardaşımız nūre'd-dīn sulṭānı vilāyetiñüze cavlay yibergen irdik* 105/35

TKT'de {*-(X)r*} geniş zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şöyledir:

Teklik 1. Kişi: *-erim*, *-urım*, *-irmin*

- *pādişāh ḥaẓretlerine iṭāʿat ve ḳadīmī ṣulḥa riʿāyet* ***id-erim*** 025/70

- *erdel ḳralı āl-i ʿos̱mān padişāhınıñ reʿāyāsı iken raʿiyyetlikden baş çeküp özi ḳazaḳından envāʿ ḥīle ile bir miḳdār ʿasker alup şived ʿaskerine yardım* ***id-erim*** *deyü çıḳup* 178/32
- *ḳırım ḫanı bile dost* ***bol-urım*** 025/72
- *çerüni sañga ḳoşup* ***yiber-irmin*** 005/39

Teklik 2. Kişi: *-ürsin*

- *sin […] yaḫşı* ***bil-ürsin*** 005/36

Teklik 3. Kişi: *-Ar*, *-Ir*, *-Ur*

- *ḥaẓret-i ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālānıñ emr-i şerīfi ne bolsa ẓuhūr* ***et-er*** 290/30
- *bizim vilāyetimize deryā kenārlarına çıḳsalar ḫırsızlıḳ ile bir ḳaç ṭavar olur ama niçe ḳılıçdan* ***keç-er*** *anıñla yurt alınmazdır* 187/37
- *biz siziñ ilçiñizni ṭutdıḳ irse ne sebebdin ṭutduġımıznı yuḳarıda ʿayān ve beyān ḳılġanmiz ve ilçiñiz taḳı ayta* ***bar-ır*** *riʿāyet itgenmiz* 053/81
- *üsküratın oġlunıñ culıv bahāları içün ḥāliyā könderilgen elçimiz söyleşirge emir ḳılınġandır buyurġanımızça* ***söyleş-ir*** 234/38
- *tañgrı kimke berür bolsa ol* ***al-ur*** 005/77
- *biz uluġ pādişāh ḥaẓretlerimizge ol sebebli siz ḳardaşımıznıñ vilāyetin çapmaḳ emr iterler bolsa küç bolur dostlıḳ ḳardaşlıḳ* ***bozıl-ur*** 030/96
- *ḳaçupdır aratmaya ḳullarımız inşāʾāllāh teʿālā ḳurtılmaḳ iḥtimāli yoḳdır her ḳanda olursa da tapdırıp ḥaḳḳından* ***kelin-ür*** 178/53

Çokluk 1. Kişi: *-rmiz*/*-riz*, *-Armiz*/*-eriz*, *-Irmiz*, *-Urmiz*/*-ürmüz*/*-UrIz*

- *çerümiz ile varup* ***cavla-rmiz*** 005/91
- *ḥaẓret-i ḥaḳḳ celle ve ʿalānıñ kime luṭfı ve ʿināyeti olursa olur biz dāyim-i ḥaẓret-i ḥaḳḳa ṣıġınup sözümizni çın aytup* ***yaz-armiz*** 194/49
- *aġaçalarımız ʿaṣırlarında aramızda bolġan ʿahd ve yemīnge bozġaḳlıḳ ḫuṣūsı bu ṭarafdın olmış tügildir ve baʿde taḳı dostlıḳ ve ṭatıvlıḳnı* ***söy-ermiz*** 293/28
- *leyhlü milen biz ḥaẓret-i ḥaḳḳ teʿālāya tevekkül idüp üstüge sefer idüp* ***var-ırmiz*** 194/29
- *ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālā ḥaẓretleriniñ luṭf u iḥsānına ṣıġınup ḳādir olduġımız ḳadar* ***çalış-ırmiz*** 194/27

- *akkermanda bolġan tatarnı barçasın köçir-ip ḳırım yurtına* ***ketür-irmiz*** 025/62
- *āl-i ʿos̱mān pādişāhı ṭaraflarınġa tüşgen sözleriñizni ve murādıñuznı taḳı özlerimizge* ***al-urmiz*** 293/33
- *siz uluġ pādişāhdın bil-güsiz hīç nimege ḳādir tügildir ẓabṭıñızda bolġanın* ***bil-ürmiz*** 071/60
- *altun bayṣalı uluġ ʿahd-nāmemizni hem elçi başıñuzġa berüp* ***ciber-ürmiz*** 036/58
- *esīrleri ṭutup ciberürmiz ve ḳazaḳ ve biş başlarnıñ͡g ḥaḳlarındın* ***kil-ürmüz*** 005/80
- ***iste-riz*** *ki iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç olalar* 036/73
- *eger ḫalḳımızdan eşḳıyā ẓuhūr ider ise muḥkem ḥaḳḳlarından* ***kel-üriz*** *ve dostlıġıñızdan ḥaẓẓ* ***id-eriz*** 298/21

Çokluk 2. Kişi: ***-rsiz*, *-ersiz*, *-ırsiz*, *-Ursiz***

- *adamlar ne* ***de-rsiz*** *men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl bilmem* 036/30
- *nihāyet āl-i ʿos̱mān pādişāhı uluġ pādişāhdır mosḳov ile barışıḳsiz ve ḳardaşlıḳ* ***id-ersiz*** *böyle barışıḳmı olur ki mosḳovdan çıḳup kelen ḥarāmizādelerin ẓabṭ itmeyüp her yıl ṣayḳaları deñize çıḳa deyüp yazdıḳlarından ḥicāb çekiyorız* 178/21
- *çapḳunı ile kelmezse ṣoñra bizden* ***aldır-ırsiz*** *dimekle yazılmışdır* 121/26
- *dostluḳ iderseñiz pādişāhāne dost olalım olmazsa naḳẓ-ı ʿahdı özüñüz itmiş* ***ol-ursiz*** 121/36
- ***bil-ürsiz*** *ki mosḳov ḳırıma ḳaç defʿa elçi könderüp ḫazīneñizi virelim bizimle barışıñ deyü ricā eyledikde* 203/18
- *almaşıv yeri perepolşnadır kün ilgerü ḫazīnemizni anda* ***yiber-ürsiz*** 264/46

Çokluk 3. Kişi: ***-rlAr*, *-ArlAr*, *-irler*, *-urlar***

- *cümle ḳırım yurtınıñ cümle türlüg kişileri içün ḳaysılar ḥālā ve kün ilgeri bizni* ***tıñ͡gla-rlar*** *anlarnıñ cümlesi içün özümiz içün ʿahd ve şarṭ ve beyān itdik* 008/75
- *evvelden bu ḳadar begler ḳaraçılar ala kelmişler bunlar daḫı* ***iste-rler*** 036/71
- *moskovda bolġan tatar tutsaḳları bolsa erkleri milen söyleşgenlerinçe* ***çıḳ-arlar*** 234/36

- *niçik söyleşseler alay almaşıv* ***ḳıl-arlar*** 234/36
- *anda kelenler ve eger bundan varan ʿasker ḳış ziyāde zaḥmet ve meşaḳḳat* ***çek-erler*** 145/19
- *kentlerimizni ve şehirlerimizni ve ḳālālarımıznı çapup mālların talap özlerin esīr itip ṣulḥ ve ṣalāḥnı ve dostlıḳnı bozarday* ***it-erler*** 030/93
- *yaḫşı kişimiz ḳāsım begni uluġ ilçi beyimüz ḳılıp sin zigmut ḳral ḳarındaşımıznıñ ḥuẕūrlarıña ciberdim titi ve baḫşısı birlen teñri berse ṣavlıḳ ve esenlıḳ birlen barġanda taḳı öz sözlerimizi taḳı ṣorar bolsañız barçasın aytıp sin zigmut ḳral ḳarındaşımızge aytıp* ***bildir-irler*** 005/101
- *öz ṭutsaḳlarıñuz daḫı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe ṣāḥibleri milen almaşıv yerine* ***bar-urlar*** *niçik söyleşseler alay almaşıv ḳılarlar* 234/35
- *inşaʾāllāh teʿālā küz ayınıñ başında kişilerimiz almaşıv yeri perebolşnada ḥāẓır* ***bol-urlar*** 274/22

Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman çekiminde soru biçiminin [*-mI*] soru eki ile yapıldığı, soru ekinin kişi eklerinden sonra geldiği görülmektedir:

- *memleketde munday iş* ***bol-ur mı*** *bāḫuṣūṣ ḳardaşlıġa bar-ġan ilçini şulay* ***it-erler mi*** 053/35
- *ḫan oġullarına ve ḳızlarına tiyiş virile kelmiş ve bu ṭarafda ala kelmişler bizim zamān-ı ʿadāletimizde kelmemek* ***ol-ur mı*** 036/70
- *ol ḳazaḳlarıñız ol yaṣaḳ bile ẓabṭ* ***bol-urlar mı*** *yoḳ irse burunġılay deñizge çıḳıp kemilerni talap pādişāh ḥaẓretleri ḳalālarına bolsun bizim ḳırım ulusımızġa bolsun ziyān ẓarar* ***ḳıl-urlar mı*** 015/110-111

İki örnekte, soru şeklinin *ne* ve *niçün* soru edatlarıyla yapıldığı görülmektedir:

- *adamlar ne* ***de-rsiz*** *men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl bilmem* 036/30
- *ama ortañuzda deryā ve deñiz bolġan āl-i ʿosmān pādişāhıge mekke ve medīne ṣāḥibi uluġ pādişāh milen tüşmān olmaġıñızġa sebeb* ***ne-dir*** *deryāya şayḳa çıḳarup vilāyetine niçün ẓarar ve ziyān* ***id-ersiz*** 194/34

III.2.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman Çekimi

Olumsuz fiil tabanlarının 2. ve 3. kişi geniş zaman çekimi Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemlerinde, [*-z*][112] biçiminde görülmektedir (Tekin T.

---

[112] Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki".

2000, s. 188; Gabain 2003, s. 78). Bu çekim Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde de aynı biçimde sürmüş (Hacıeminoğlu 2008, s. 182; Tekin Ş. 2002, s. 97) ancak bu dönemde az sayıda da olsa [-*s*] şekli görülmeye başlamıştır (Tabaklar 2010, s. 39). [-*s*] şekli, sonraki dönem Doğu metinlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Kıpçak ve Harezm-Altın Ordu sahalarında geniş zamanın olumsuzu genel olarak [-*z*] ile kurulmakla birlikte [-*s*] eki de oldukça yaygındır (Karamanlıoğlu 1994, s. 138; Ata 2014, s. 90). Eckmann, Harezm Türkçesinde geniş zamanın olumsuz çekim şeklini -*maz* /-*mas* + *şahıs eki* şeklinde kurmakla birlikte, bazı örneklerde Oğuzcadan alınmış [-*mAn*] şeklinin de görüldüğünü belirtmektedir: *ḳılma-n* "kılmam", *bilme-n* "bilmem", *buzma-n* "değiştirmem" (Eckmann 1998a, s. 203). Çağatay Türkçesinde tamamen [-*s*] eki ile yapılan olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi (Eckmann 1988, s. 126), EAT'de [-*z*] şeklindedir (Akar 2018, s. 171-172).

Çağdaş dönemde de Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde {-*s*} şekli kullanılmaktadır (Karaağaç 2009, s. 90; KTLG.390). Ancak hem Osmanlı Oğuzcasında hem de günümüz Oğuz grubu lehçelerinde 2. ve 3. kişi çekimlerinde [-*z*] biçimi görülmektedir (Alyılmaz 2010, s. 103-105).[113]

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, olumsuz fiil tabanlarına [-*z*] ile gelmektedir (Savran 2003, s. 63-64; KTLG.390). Teklik 1. kişide Oğuz grubu özelliği göstererek eksiz görünmektedir: *bilme-m* "bilmem", *ḳoyma-m* "koymam" (Savran 2003, s. 63).

Tarihî Kırım Türkçesinde olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi karışık bir görünüm sergilemektedir. Metinlerde [-*s*] ile çekimlenmiş örneklerin yanında, [-*z*] biçimi de yaygın olarak görülmektedir.

Teklik 1. Kişi:

Teklik 1. kişide, yer yer Harezm ve Kıpçak sahalarında da karşımıza çıkan Oğuz özelliği görülmekte; çekim, olumsuzluk eki üzerine şahıs eki gelmesiyle yapılmaktadır:

- *ḳara deñize şayḳa* ***çıḳartma-m*** 025/71
- *benim azavġa imdādım yoḳdır azıḳ* ***berme-m*** *cebeḫāne* ***berme-m*** *ve kişi* ***ciberme-m*** *siziñ bile itdügim ve aġaçalarıñuz ile itgen yemīnniñ üzerindemen der bolsañuz* 036/51
- *adamlar ne dersiz men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl* ***bilme-m*** 036/30

Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

113 Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi konusunda ayrıntılı inceleme ve tarihî ve çağdaş sahanın karşılaştırması için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118; KTLG. 363-372.

Teklik 3. Kişi: *-s*, *-sdır*/*-stUr*, *-z*, *-zdIr*

Teklik 3. kişi çekiminde [*-s*, *-sdır*] şekilleri azdır. Bu şahsın olumsuz fiil tabanlarındaki geniş zaman çekimi çoğunlukla [*-z*] ve bildirme ekiyle genişletilmiş [*-stUr*] ve [*-zdır*] ekleriyle yapılmıştır:

- *kim elçige zevāl ve żarar yoḳdır eger dostlıḳ bolġay ve eger düşmānlıḳ elbette elçileriñiz **ḳalma-s** yiberilür* 290/20
- *cümle ʿasker kişilerimizni muḥkem żabṭ ve ziyāde tenbīh idüp kimse biş baş **barma-sdır*** 071/16
- *sözümiz birdir hīç ḫilāf **bolma-sdır*** 053/68
- *ilçiñüzniñ aytḳan sözi sebebli bizim öz müselmān dīnimizçe yazmaḳ **oḫşama-sdır*** 062/30
- *cānıbek giray ḫan ḥażretlerimizniñ sözi her kez yalġan **irme-stür*** 012/71
- *ol ḳazaḳlarġa sözimiz **ötme-stür** ve ḳolımız **yetme-stür*** 013/58
- *inşāʾāllāh teʿālā vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze her kez yamanlıḳ **olma-stur*** 152/14
- *üç yerden yüriyüp bizim ʿaskerimizden üç defʿa dil aldırmışlar ẓāhir dostlıġa kelen dostdan dil **aldırma-z*** 203/36
- *azda bolsa budır baḫşīşniñ yüzine **baḳılma-z*** 053/51
- *bir miḳdār memleketiñiz ġāret olınmış ʿasker ḥālidir bu maḳūle iş ola kelmişdir bundan ötüri dostlıḳ bozılmaḳ lāzım **kelme-z*** 203/41
- *ḥīle ve çınsızlıḳ bilen yürügen ḳulun ḥaḳḳ teʿālā ḥażretleri **söyme-z** ve işin ḳolay **ketürme-z*** 194/21
- *cümle sözlerimiz saʿdīgey aġa milen barġan nāme-i humāyūnda bolġan sözlerdir artıḳ sözimiz **bolma-zdır*** 245/30
- *bizim dīnimizde ve kitābımızda iḳrār veyāḫūd iki şāhid bulınmazsa adam ḳatl itmek **olma-zdır*** 187/20
- *eşḳıyā deryāya çıḳup yalılardan bir ḳaç tutsaḳ almaḳ ile yurt **alınma-zdır*** 160/36
- *ḥaḳḳ teʿālā ḥażretleri daḫı lāyıḳ **körme-zdir*** 160/22
- *yalan ve çınsız söz bizge ve sizge **tüşme-zdir*** 194/49
- *ʿahdıñuzda durmayup ton ḳazaḳlarından bir miḳdār şayḳaya icāzet virüp deryāya çıḳardıñız ol ḳadar şayḳadan lütf-ı ḥaḳḳ ile elem **çekilme-zdir*** 121/46
- *bu yol virilmezse culıv içün bir daḫı ḳazaḳ **köndürilme-zdir*** 121/43

Çokluk 1. Kişi: ***-smiz*****,** ***-zizdir***

- *inşāʾāllāh teʿālā vilāyetiñüze ve serḥad ḳalʿalarıñuza bi'ẕ-ẕāt kendimiz cavlay* ***barma-smiz*** 105/79
- *bu muḥabbetlik işiñiz sebebli her kez dostlıḳda taḳṣīrāt* ***ḳılma-smiz*** 234/59
- *bir birimizke żarar* ***tileme-smiz*** 071/59
- *taḳı ḳalġa sulṭān ve nūre'd-dīn sulṭānnı* ***yiberme-smiz*** 025/61
- *siz bu yıl żabṭ itmeyüp deryāya çıḳıġday bolsa bizde bolsaḳ ol ḫalḳımızı żabṭ* ***itme-zizdir*** 187/44
- *siz ol ṭutsaḳları almaşıva köndermezseñüz bizde yasaḳ idüp ḳırımdan ṭutsaḳ* ***virme-zizdir*** 187/27

Çokluk 2. Kişi: ***-zsiz***

- *munday barışıḳ olurmı didiklerinde anlardan utanamiz siz ḳardaşımız ḥarāmizādeñüzi żabṭ itmeye ḳādir degilim dimek pādişāhlara lāyıḳ söz degildir çünki siz ḥarāmizādeñüzi żabṭ* ***itme-zsiz*** *naḳż-ı ʿahd siziñ ṭarafiñızda olmış olur* 187/41

Çokluk 3. Kişi: ***-slar*****,** ***-slardır*****,** ***-sturlar*****,** ***-zlar***

- *memleketine tüşmān bolıp ʿasker çekip* ***barma-slar*** 020/55
- *iki curt emīn amān* ***bolma-slar*** 004/50
- *tatar ʿaskerimizden her kez cavlay* ***barma-slardır*** 015/137
- *her kez yamanlıḳ* ***ḳılma-slardır*** 020/55
- *ḳırımdan inşāʾāllāh ṣu içmek* ***tapma-zlar*** 194/41

Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekiminde soru biçimi, olumlu fiil tabanlarında olduğu gibi kişi ekinden sonra [*-mI*] soru eki getirilerek yapılır. Ekin bildirme eki ile genişletilmiş hâli de mevcuttur: *munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḫuṣūṣında söyletmiş irdik ol sözni siz ḳardaşımıza* ***yetkürme-zler mi*** *yoḳ ise ṭarafiñuzdan taḳayyüd* ***olınma-z mıdır*** 152/17.

Tablo 6: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Geniş Zaman Çekimi {*-(X)r*}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 187).	UYGUR (Gabain 2003: 80; Eraslan 2012: 334-338)	KARAHANLI (Güner 2008: 447-465)	HAREZM-ALTIN ORDA Eckmann 1998a: 202-203; Toprak 2005: 239-247)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 61)	KIPÇAK: CC (Gabain 1998: 85-94-100)	KIPÇAK: Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014: 318-333)	KIPÇAK: Memlûk (Güner 2013: 213-220; Karamanlıoğlu 1994: 125-127)	ÇAĞATAY Eckmann 1988: 126	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 170-172; Gülsevin 2011:92-93)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (KTLG.350-351)*
1. Tekil Şahıs	-r men / ben	-r men	-r men	-r men		-rmin	-r men	-r men	-r men	-r min	-(A, U)r men		-rIm
	-Ur men	-Ur men	-Ur men	-Ur men		-ürmen	-Ur men	-Ur men	-Ur men	-Ur min	-(A, U)rAm	-urım (1 örnek)	-UrIm
	-Ar ben	-Ar men (nadiren)	-Ar men	-Ar men			-Ar men	-Ar men	-Ar men	-Ar min	-(A, U)rIn	-erim (1 örnek)	-ArIm
	-Ir men	-Ir men (nadiren)	-Ir men				-Ir men	-Ir men	-Ir men		-(A, U)vAm	-irmin (1 örnek)	-IrIm
		-yUr men	-yUr men	-yUr men							-(A, U)vAn		
									-{(X)r}Im/Um/Am (BM, Kİ, TZ)	-{(X)r}Am (şiirde)	-(A, U)vAnIn		
2. Tekil Şahıs		-r sen	-r sen				-r sen	-r sen	-r sen	-r siz	-rsIn		-rsIñ
		-Ur sen	-Ur sen	-Ur sen			-Ur sen	-Ur sen	-Ur sen	-Ur sin	-UrsIn	-ürsin (1 örnek)	-UrsIñ
		-Ar sen (nadiren)	-Ar sen	-Ar sen			-Ar sen	-Ar sen	-Ar sen	-Ar sin	-ArsIn		-ArsIñ
		-Ir sen (nadiren)	-Ir sen				-Ir sen	-Ir sen	-Ir sen				-IrsIñ
		-yUr sen		-yUr sen									
									-{(X)r}sIn (MG)				
3. Tekil Şahıs		-r (nadiren)	-r	-r			-r	-r	-r	-r	-r		-r
	-Ur, -Ur ol	-Ur	-Ur	-Ur, -Ur ol	-Ur	-Ur	-Ur	-Ur	-Ur	-Ur	-Ur	-Ur (çoğunlukta)	-Ur
		-Ar	-Ar	-Ar	-Ar	-er	-Ar	-Ar	-Ar	-Ar	-Ar	-Ar (3 örnek)	-Ar
	-Ir	-Ir	-Ir				-Ir	-Ir	-Ir			-Ir (2 örnek)	-Ir
		-yUr	-yUr	-yUr									
1. Çoğul Şahıs		-r biz	-r-miz	-r biz			-r biz	-r biz	-r biz / -r miz	-r biz	-rUz	-rmiz (1 örnek), -riz (1 örnek)	-rmIz
	-Ur biz	-Ur biz	-Ur-mIz / -ur biz	-Urmiz /biz		-UrmIz	-Ur biz	-Ur biz	-Ur biz	-Ur biz	-UrUz	-Urmiz, -ürmüz, -UrIz (seyrek)	-UrmIz
	-Ar biz	-Ar biz	-Ar-miz	-Armiz / -Arbiz		-ArmIz	-Ar biz	-Ar biz	-Ar biz	-Ar biz	-ArUz	-Armiz, -eriz	-ArmIz
		-Ir biz				-irmiz	-Ir biz	-Ir biz	-Ir biz			-Irmiz	-IrmIz
		-yUr biz		-yUrmiz / -yUrbiz									
									-{(X)r}Iz				
2. Çoğul Şahıs	-Ir siz	-r siz/sizler	-r siler	-r siz			-r siz	-r siz	-r siz	-r siz /sizler	-rsIz	-rsiz (1 örnek)	-rsIz/-rsIñIz
		-Ur siz/sizler	-Ur siz/-Ur siler/-Ur sizler	-Ur siz	-ürsiz	-ursız	-Ur siz	-Ur siz	-Ur siz	-Ur siz / sizler	-UrsIz	-Ursiz	-UrsIz/-UrsIñIz
		-Ar siz/sizler	-Ar siz / -Ar siler	-Ar siz, -Ar sizler		-arsız	-Ar siz	-Ar siz	-Ar siz	-Ar siz / sizler	-ArsIz	-ersiz (2 örnek)	-ArsIz/-ArsIñIz
		-Ir siz/sizler	-Ir siler				-Ir siz	-Ir siz	-Ir siz			-ırsiz (1 örnek)	-IrsIz/-IrsIñIz
		-yUr siz/sizler	-yUr siz	-yUr siz									
3. Çoğul Şahıs		-r, -rlAr	-rlAr	-rlAr			-rlAr	-rlAr	-rlAr	-rlAr	-rlAr	-rlAr	-r(lAr)
	-Ur, -Ur ol	-Ur, -UrlAr	-UrlAr	-UrlAr			-UrlAr	-UrlAr	-UrlAr	-UrlAr	-UrlAr	-urlar	-Ur(lAr)
		-Ar, -ArlAr	-ArlAr	-ArlAr		-ArlAr	-ArlAr	-ArlAr	-ArlAr	-ArlAr	-ArlAr	-ArlAr	-Ar(lAr)
	-Ir	-Ir, -Ir-lAr	-IrlAr				-IrlAr	-IrlAr	-IrlAr			-irler (1 örnek)	-Ir(lAr)
		-yUr, -yUrlAr	-yUrlAr	-yUrlAr									

*Bu çekim çağdaş Kırım Türkçesinde gelecek zaman bildirmektedir.

III.2.1.4. Şimdiki Zaman Çekimi

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz Z. 2014, s. 548). Şimdiki zaman çekiminde kullanılan ekler, hem şekil hem de zaman eki olarak hareketin şimdi başladığını bildirir (Ergin 2013, s. 295). Türkçede çoğu kez şimdiki zaman için geniş zaman eklerinin kullanıldığı görülür, zaten bir şekil veya zamanın kendisine yakın başka bir şekil veya zaman eki ile ifade edilmesi olagelen bir durumdur (Ergin 2013, s. 296).

Şimdiki zaman çekimi, Eski Türkçe Dönemi'nde geniş zaman eki ile yapılmıştır. *{-(X)r}* geniş zaman eki, geniş zamanı ve bazen geleceği bildirme işlevinin yanı sıra şimdiki zamanı da bildirmiştir. Köktürk metinlerinde şimdiki zaman çekimi *bän anca ter män* "Ben şöyle diyorum"; *kämkä ilig kazganur män* "Kimin için ülkeler kazanıyorum"; *nä kaganka işig küçüg birür män* "Hangi kağana hizmet ediyorum" gibi örneklerde görülebilir (Tekin T. 2000, s. 187). Gabain, Eski Türkçede geniş zaman ekinin "Ekseriya şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman manası verdiğini" belirtmektedir (Gabain 2003, s. 80).

Karahanlı Türkçesinde de şimdiki zamanı anlatmak için ayrıca bir ek yoktur; geniş zaman ekleriyle ifade edilmektedir. Karahanlı Türkçesinde geniş zaman ekinin şimdiki zamanı bildirmek için kullanıldığı örnekler; çoğunlukla tasvirler, karşılıklı konuşmalar veya anlık hareketi ifade eden durumları anlatmaktadır: *bağırsaḳ üçün sen büter men saŋa* "Sen bana yakın olduğun için sana inanıyorum" (KB 1944), *sewer men tiyü barça da'vi ḳılur* "Hep ben seviyorum, diye iddia eder" (KB 1895), *nelük sük turur sen ne boldı özüŋ* "Niçin susuyorsun, sana ne oldu" (KB 957), *azu ḳutsuz ajun ḳarıpmu munar* "Yoksa bu kutsuz dünya yaslanıp bunuyor mu" (AH 448), *ol taŋrınıŋ nişānları oḳḳıyur-miz siziŋ üze rāstlıḳ üze* "İşte bunlar Tanrı'nın ayetleri, onları sana doğrulukla okuyoruz" (R 36/91a1) (Güner 2021, s. 446-451).

Eski ve Orta Türkçe Dönemi'nde genelde geniş zaman ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman, kavram olarak elbette Türkçenin başlangıcından beri var olmuştur. Ancak Harezm Türkçesinden itibaren şimdiki zaman kavramını geniş zamandan ayırma ihtiyacı ortaya çıkmış olmalıdır ki geniş zaman ekinin kullanımında geniş zaman-şimdiki zaman ayrımını gösterecek şekilde bazı kullanım ayrılıkları belirmiştir.[114] Ayrıca bu dönemde az da olsa geniş

[114] Konuyla ilgili müstakil çalışmasında Türk, şu tespiti yapmaktadır: "Metinlerde dikkatimizi çeken bir husus da *-yur/-yür* şeklinde kullanılan geniş zaman ekidir. Aynı fiiller *-r* ile de geniş zaman yapılabilirken bu şekil tercih edilmiştir. Bu ekin bugün kullandığımız *-yor* ile aynı olması mümkün değildir çünkü *-yor*'un kaynağı bilindiği gibi *yorı-* fiilidir. *Yorı-* fiili şimdiki zaman için başlangıçta *kel-e yorı-r* şekliyle kullanılmıştır. Ancak Harezm

zaman ekleri dışında şimdiki zamanı ifade etmek için farklı ekler görülmeye başlamıştır (Türk 1999, s. 291-295). Bunun için *tur-/dur-* ve *yorı-* yardımcı fiillerinden faydalanılmıştır.

Tarihî Kırım Türkçesinde de şimdiki zaman, geniş zaman ekinin şimdiki zamanı da bildirdiği kullanımları dışında, büyük çoğunlukla *{-A, -y} + dIr + kişi eki* şeklindeki yapı ile karşılanmaktadır. Bunun dışında az sayıdaki örnekte {*-yor*} eki ve istisna seviyesinde [*-mAdA*] ve [*-mekte*] ekleri kullanılmıştır.

III.2.1.4.1. {*-A, -y*} + *dIr* Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde [*-A*] veya [*-y*] zarf-fiil ekinin üzerine [*-dUr, -dIr*] (< *turur* < *tur-* fiili + [*-ur*] geniş zaman eki)[115] eki ve şahıs zamirleri getirilerek şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır. Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994, s. 128; Güner 2013, s. 221), Harezm (Toprak 2005, s. 235) ve Çağatay (Eckmann 1988, s. 136) sahalarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Karamanlıoğlu 1989, s. LXX).

{-A, -y} + dIr- yapısı, */-A zarf-fiil eki + tur- [ur] + şahıs zamiri/* kalıbının ekleşmesiyle oluşmuştur. Öner (2016) de yardımcı fiillerin ekleşme süreci ve Genel Türkçedeki örnekleriyle ilgili müstakil çalışmasında bu yapıyı "asıl fiil üzerine yığılan zarf-fiil (gerundium) eki *-A*; süregenlik bildiren tasvir fiili (*tur-*) ve bu fiilin geniş zaman çekiminden kalıplaşan şekille (*-Ur*) birlikte toplam üç bağlı morfemin meydana getirdiği *-a-turur* biçimi" şeklinde açıklamakta ve Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren kullanımlarını ve değişimlerini örneklendirmektedir. Öner, Eski Türkçe *fiil-a turur* "birleşik fiilinin tekleşmiş bir yapı olarak meydana gelme sürecinde birinci fiilde morfem (zarf-fiil) donuklaşması, ikinci fiilde ise (*tur-ur*) anlam donuklaşması ve gramerleşme"

---

sahası metinlerinde şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eki dışında daha çok *tur-* fiili, seyrek olarak da *yat-* fiili kullanılmıştır. Ayrıca geniş zaman ekinin *-yur/-yür* şekli Orhun ve Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. (…) Harezm sahası eserlerinde *-yur/-yür* ekinin daha yaygın kullanıldığını görüyoruz": *menim köŋlüm andağ tileyür kim sizni taŋrılıq qarındaş tutsam*, *bir kün 'ömer razhu medine oramında yöriyür erdi*. Türk; bu örneklerde de görüldüğü üzere, Harezm sahasında geniş zaman ekinin çoğunlukta *-yUr* şekliyle tercih edilmesinin, şimdiki zamana ilişkin özel bir kullanım olup olmadığını sorgulamaktadır (Türk 1999, s. 296-297).

115 Ergönenç Akbaba (2013), *tur-* fiilinin Eski Kıpçak sahasında dört farklı şekilde kullanıldığı tespitini yapmaktadır: müstakil bir fiil olarak kullanımı; bazı isimlerle birlikte yeni fiiller oluşturmak için kullanımı (*tek tur-* "susmak"); isim cümlelerinde gramerleşerek bildirici durumunda kullanımı (*kerektur*; *açtur*); *-A*/ *-y* ve *-(I)p* zarf-fiillerinden sonra hem yardımcı fiil olarak hem de gramerleşerek şimdiki zaman (*aladırmen* "alıyorum") ve geçmiş zaman kipinin yapısını oluşturmak üzere kullanımı (*keliptirmen* "gelmişim") (Ergönenç Akbaba 2013, s. 406-407).

olduğunu belirtmektedir (Öner 2016, s. 11-12). Bu tekleşmiş yapı, içeriğinde hem esas fiille eş zamanlı bir hareketi gösteren ve süreklilik taşıyan zarf-fiil ekini ([-*A*] ve [-*y*]) hem de *tur-* fiili üzerinde hareketin zaman içinde yayılmış yani sürekli olduğunu gösteren geniş zaman ekini ([-*ur*]) barındırmaktadır. Bu nedenle *{-A, -y} + dUr* / *dIr* yapısı Orta Türkçe Dönemi'nden itibaren şimdiki zamanı karşılamakta kullanılmıştır ve bugün Oğuz grubu lehçeleri dışındaki diğer tüm lehçelerde de zaman eki görevini sürdürmektedir (KTLG.129; Öner 1998, s. 172-181).

Şimdiki zamanı karşılamak üzere ilk olarak Karahanlı sahasında *Dîvan-ı Hikmet*'te görülen *[-A]+tur-* yapısı (Türk 1999, s. 294), *resulġa barçası hizmet kıladur / edeb birlen yörüp ʿizzet kıladur* "Resule hepsi hizmet kılmakta / Edeple yürütüp izzet kılmakta" (DH.288-27) (Türk 1999, s. 293) gibi örneklerde şimdiki zamanı karşılamaktadır. Bu örnekler, ekin bu anlamda kullanımına ilk örnek teşkil etse de Türk; hikmetlerin söylendikten çok sonra yazıya geçirildiklerini, bu nedenle bu ek tercihinin sonraki dönemlerin kullanımını yansıttığını vurgulamaktadır (Türk 1999, s. 294).

{-A} + dUr/dIr yapısının şimdiki zamanı sistemli olarak karşıladığı ilk saha Harezm sahasıdır. Yapının üzerine şahıs zamirlerinin eklenmesiyle oluşturulan bu şimdiki zaman çekiminin fazla örneği yoktur çünkü bu sahada, şimdiki zaman çekiminde geniş zaman eklerinin hâkimiyeti devam etmektedir. Harezm sahasında, bu çekimde [-*A*] yanında [-*U*] zarf-fiil eki de kullanılmıştır. Bu ekler ünsüzle biten fiil tabanlarına gelirken ünlüyle biten fiil tabanlarına [-*yU*] biçimi gelmiştir: *çıḳ-a turur-men*, *bar-u turur-men*, *bol-u turur-sen*, *sök-e turur*, *büt-e turur*, *tile-yü turur*, *saḳla-yu turur*, *ḳol-a turur-biz*, *ḳıl-u turur-miz*, *buz-a turursiz*, *bar-a turursiz*, *ayt-a tururlar*, *te-yü tururlar* (Toprak 2005, s. 235-238).

Kıpçak sahasında CC, TZ ve GT'de geçen bu çekim; ünsüzle biten fiil tabanlarına [-*AdIr*, -*AdUr*], ünlüyle bitenlere [-*ydIr*] şeklinde gelmektedir: *al-adır-men* TZ.44a, *kel-edir-men* TZ.53b, *solu-ydır men* CC.57a; *kel-edir-señ* TZ.71b, *söyle-ydir-señ* TZ.53b; *kül-edür* TZ.70a, *tipilde-ydir* CC.82a, *uyu-y mıdır* CC.58a; *al-adır-biz* TZ.44a, *bovuzla-ydır-biz* TZ.53b; *al-adır-siz* TZ.44a, *söyle-ydir-siz* TZ.53b; *al-adır-lar* TZ.44b (Karamanlıoğlu 1994, s. 128-129; Güner 2013, s. 221-222). Ekin bu özelliği ile ilgili olarak TZ'de "Sonu illetli olan fiillere olumlu ve olumsuz hâllerinde /y/ harfi gelmektedir: *sözle-ydir*, *söyle-ydir*, *yıla-ydır* gibi ki 'sözlüyor, söylüyor, ağlıyor' demektir." denmektedir (Toprak 2005, s. 236). CC ve GT'de [-*A Durur*] şeklinde örnekleri de vardır: *kel-e durur* GT.139b, *ber-e turur* GT.3a, *aḫ-a turur* CC.255, *buz-a turur* CC.255, *ön-e durur* CC.255 (Karamanlıoğlu 1994, s. 128-129; Güner 2013, s. 221-222). TZ'de hem hâl hem de gelecek zaman belirttiği vurgulanan

[-*AdIr*] yapısı için, "Tatar lügatinde denir" ifadesi geçmektedir (Karamanlıoğlu 1989, s. LXX).

Ermeni Kıpçak sahasında şimdiki zaman için kullanılan *[-(I)y]+kişi eki* şeklindeki çekim de *{-A, -y} zarf-fiil eki+dUr/dIr+kişi eki* çekimi ile ilgili görünmektedir.[116] Bu çekimin örnekleri bu saha da oldukça azdır, hatta 3. kişi ve çokluk 2. kişi çekiminin örneği yoktur (Güvenç 2014, s. 338-351): *inam bilä iç-iymen zadasız*, *artıẖ bügüñki duşmannı bunda körmä-ymen*, *bilirmisen ki kim bilä sözli-ysen*, *kendimizgä ẖaytar-ıybiz*, *ne ki yamanlıẖ bar biz övrät-iybiz adamlarga*. Ermeni Kıpçak sahasında, ekin çokluk 1. kişi çekiminde [-*IyIẖ*] şeklinde geldiği örneklere de rastlanmaktadır: *ayt-ıyıẖ* "diyoruz" AB.32, *bar-ıyıẖ* "gidiyoruz" KZ.121, *ẖol-ıyıẖ* "diliyoruz, yalvarıyoruz" AB.159, *tiril-iyiẖ* "diriliyoruz" KZ.79 (Güvenç 2014, s. 347-349; Güner 2013, s. 225).

Çağatay Türkçesi Dönemi'nde ekin kullanımı, Kıpçak sahası ile aynıdır; ünsüzle biten fiil tabanlarına [-*AdUr*], ünlüyle bitenlere [-*ydUr*] şeklinde gelmektedir: *de-ydür men*, *de-ydür sen*, *de-ydür*, *de-ydür biz*, *de-ydür siz*, *de-ydürler*. Teklik ve çokluk 1. ve 2. kişiler genellikle [-*dUr*] ekini almadan çekimlenirler: *tap-a man*, *tap-a sen*, *tap-a biz*, *tap-a siz*. Ek; Çağatay Türkçesinde şu anda devam eden bir hareketi, şu andaki alışılmış veya tekrarlanmış bir hareketi ya da gelecekteki bir hareketi bildirir (Eckmann 1988, s. 136-137).

Eski Anadolu Türkçesinde, bu yapının az da olsa örneklerine rastlanmaktadır: *an-a tururam* SN.5197, *gömürden-i durur* MNT.33a11, *avla-yı durur* BH.35a4, *id-e durur du* MNT.60a7, *oyna-yu dururlardı* MNT.60a5, *ye-yü tururken* MŞ.5a11 (Türk 1999, s. 305); *günde birin gid-e durur ḳoñşuñ sefer id-e durur / ecel bir bir yud-a durur bu dünyaya mağrur nedür* (Yun. Em.33,6), *gör-ü turur her ne ḳılsavuz günâh / ger ḳılavuz ol günaha bir kez âh* (ŞH.Yus.1,5), *bir daẖı yarındur kim henüz gel-i turur kimse bilmez kim yarın ne olacaḳdur* (MC.65b.7) (Gülsevin 2011, s. 98).

Tarihî Türk lehçelerinde *{-A, -y}+tur(ur)+kişi eki* ile kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 7'de görülebilir.

---

[116] Bu sahada *[-(I)yIr]+kişi ekleri* şeklindeki geniş zaman çekiminden değişmiş şimdiki zaman çekimi çok daha yaygındır. Bu nedenle *[-(I)y]+kişi eki* çekimi de söz konusu geniş zaman çekimi ile ilişkilendirilmiştir (Güvenç 2014, s. 338-351). Bu eki {-*yUr*} geniş zaman çekiminden getirerek /y/ sesinin koruyucu ünsüz olduğunu, bazı örneklerde geniş zaman ekleri kullanımdan düşünce /y/ sesinin ekin yerini aldığını belirten çalışmalar vardır. Bk. Şahap Bulak, "Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 9, Siirt 2017, s. 223-258.

Günümüzde, {*-A*, *-y*} zarf-fiil eki; Kuzeybatı grubu Türk lehçelerinin tümünde zarf-fiil görevinin yanında, fiil çekim eki olarak da görev yapmaktadır (Efendioğlu 2010, s. 11). Ekleşme derecesi yazı dillerine göre değişmektedir. Bazı yazı dillerinde *tur-* fiili tamamen kaybolmuş ve [*-A*] zarf-fiil eki, kip eki görevini üstlenerek üzerine kişi ekini almıştır (Efendioğlu 2010, s. 12). Bu kip, Tuva Türkçesinde şahıs zamirleriyle ve Altay Türkçesinde iyelik, diğer yazı dillerinde de zamir kökenli şahıs ekleriyle çekilir; Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva, Saha, Çuvaş ve Kırım yazı dillerinde kullanılır (KTLG.129).

Çağdaş Kırım Türkçesinde *{-A, -y}+kişi eki* yapısı, asli şimdiki zaman ekidir (Savran 2003, s. 56). Fiil ünsüz ile bitiyorsa [*-A*], ünlü ile bitiyorsa [*-y*] şeklinde kullanılır; yapıda bulunan [*-dIr*, *-dUr*] eki, bu sahada görünmemektedir: *bağla-yım* "bağlıyorum", *de-yim* "diyorum", *sev-em* "seviyorum"; *iç-esiñ* "içiyorsun", *oşa-ysıñ* "benziyorsun"; *büyü-y* "büyüyor", *ḳarıştıra* "karıştırıyor"; *başla-ymız* "başlıyoruz", *otır-amız* "oturuyoruz"; *bil-esiñiz* "biliyorsunuz", *belle-ysiz* "düşünüyorsunuz"; *at-alar* "atıyorlar", *dinle-yler* "dinliyorlar" (Savran 2003, s. 56-57; Yüksel 2012, s. 852).

Tarihî Kırım Türkçesinde tespit edilen örneklerde, yapının aslında bulunan *tur-* eyleminin 3. tekil ve çoğul kişi çekimleri dışında kaybolduğu, ekin *{-A, -y}+kişi eki* şeklinde geldiği görülmektedir: *{-A, -y}+(dIr)+kişi eki*. *{-A, -y}+(dIr)* yapısıyla gerçekleştirilen şimdiki zaman çekimleri, kişi zamirleriyle yapılmaktadır. TKT'de bu şimdiki zaman çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	-	*-Amiz, -ymiz*
2. Kişi	-	*-Asiz*
3. Kişi	*-A, -AdIr, -atur*	*-AdIrlAr, -edürler, -ydirler*

Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra *[-A]+(dIr)+kişi eki* şeklinde gelmektedir: *kiç ḳal-adır* 071/48, *ciber-edir* 036/41, *yaz-amiz* 090/19, *utan-amiz* 187/40, *murād ḳıl-asiz* 216/15, *yiber-esiz* 013/69, *alış-adırlar* 015/145, *çıḳ-adırlar* 187/36.

Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına -olumsuzluk eki almış fiil tabanları da dâhil- *[-y]+(dIr)+kişi eki* şeklinde gelmektedir: *tile-ymiz* 013/116, *tile-ydirler* 071/56, *tüşmānlıḳ bolma-ydır* 013/69, *körünme-ydir* 013/72, *īnām daḫı ḳılma-ymiz* 071/64.

Ekin yapısında (*[-A, -y] zarf-fiil eki + tur- fiili + [-ur] geniş zaman eki*) bulunan geniş zaman çekimli *tur-* fiili, TKT'de 3. kişilerin çekimi dışında kaybolmuştur. *turur* yapısı da [*-dIr*] şeklinde ekleşmiştir. Bu ekin yuvarlak

ünlü ile geldiği sadece iki örnek tespit edilmiştir: *ẓulm ḳıl-atur* 274/75, *kit-edürler* 071/26.

TKT'de *{-A, -y}+(dIr)+kişi eki* şeklindeki şimdiki zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şöyledir:

Teklik 3. Kişi: *-A*, *-AdIr*, *-atur*

- *nihāyet āl-i ʿoṣmān pādişāhı uluġ pādişāhdır mosḳov ile barışıḳsiz ve ḳardaşlıḳ idersiz böyle barışıḳmı olur ki mosḳovdan çıḳup kelen ḥarāmizādelerin ẓabṭ itmeyüp her yıl şayḳaları deñize* ***çıḳ-a*** *deyüp yazdıḳlarından ḥicāb çekiyorız* 178/22
- *öziniñ arġı kenārında ve berki kenārında yeñiden ḳalʿa ve palanḳa yapılmaya ve ḫarāb bolġan ḳalʿa ve ṣala taʿmīr bolmayup şula* ***tur-a*** 264/28
- *munday dostlıḳ olmaḳdan olmamaḳ yegdir dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ* ***ol-ada*** *böyle rüsvāy ṣamurlar ve ṭonlar yiberesiz içinde kiymek tügil ḳırḳ elli aḳçe ideçek ṣamur yoḳdır* 121/33
- *mādāmki siz ḳardaşımız dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda olup uluġ ḫazīnemiz eksiksiz* ***kel-e*** *bu cānibden her kez yamanlıḳ olmazdır* 145/32
- *uluġ elçimiz* ***bar-adır*** *dip bildirgen irdik* 015/205
- *ḳatı ḳışlar yaman ṣovuḳlar bolup atları zebūn bolup küçmilen* ***kel-edir*** *ve köp atlar yolda żāyiʿ bolup* ***ḳal-adır*** *ve düşmāndın hem emīn bolmaylar ve çapḳun ilçimiz daḫı ḳuşçılar ve ʿarabaçılar* 090/16, 090/17
- *bir ḳaç yıldır ḫazīne keç çıḳup ḳışdan ʿaskerimiz zaḥmet* ***çek-edir*** 178/15
- *miḫayla fidaraviç ḥaẓretleri sizge şulay bulay dip elçi ve adam* ***ciber-edir*** *ve ḫazīne* ***ber-edir*** *lakin azav kermanına imdād* ***ciber-edir*** *ve azuḳ cebeḫāne ciberip berkitmek üzerindedir didiler* 036/41-42
- *botḳulıda bolġan ḳazaḳlar aşaġı ṭuz almaġa barġanda ġāzīkerman begi ẓulm* ***ḳıl-atur*** *dip iʿlām ḳılursiz* 274/75

Çokluk 1. Kişi: *-Amiz*, *-ymiz*

- *botḳalı ḳazaḳları ṭuz içün* ***bar-amiz*** *dip iki aralıḳda yollarnı kesüp ve māllarnı alup dünyāda bolmaġan işler etgenlerdir* 274/76
- *vilāyetlerine ḫırsızlıḳ imilen varup żarar itdikde mosḳov ile barışıḳ idüp bizim vilāyetimize bu ḳadar żarar ideyorlar munday barışıḳ olurmı didiklerinde anlardan* ***utan-amiz*** 187/40

- *mundın burun dahı siz uluġ ḳarındaşımızġa yazġanmiz hep maʿlūmıñız bolġandır ve ḥālā dahı* ***yaz-amiz*** 071/28
- *siz uluġ ḳarındaşımızdan tilek* ***et-emiz*** *kim* 105/99
- *barış ve yarışımıznı dahı şol şarṭ üzerine* ***ḳıl-amiz*** *ki* 004/35
- *şimdi ol haberke köplik inam dahı ḳılmaymiz alayda bola dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳ sebebli* ***bildir-emiz*** 071/64
- *siz uluġ pādişāh ḳarındaşımız milen dostlıḳ ve muḥabbetlik üstindemiz ṣulḥ ve ṣalāḥ ve rāḥatlıḳ bolurın* ***tile-ymiz*** 090/31
- *ol zamānda barışıḳ ve dostlıḳ içün bolġan sözler ve şarṭ-nāme üzerine şarṭ-nāme yazup* ***yiber-emiz*** *ve ol şarṭlarnı yād* ***ḳıl-amiz*** 264/22
- *öziniñ arġı kenārında ve berki kenārında yeñiden ḳalʿa ve palanḳa yapılmaya ve harāb bolġan ḳalʿa ve ṣala taʿmīr bolmayup şula tura ve burunġı şarṭ-nāmemizde bolġanı üzerine muḥkem* ***tur-amiz*** 264/29

Çokluk 2. Kişi: ***-Asiz***

- *iki ṭarafda bolġan yatur elçilerni taḳı almaşıvġa yibermemizni murād* ***ḳıl-asiz*** 216/18
- *muhabbetlik bölekleriñüz milen sipāhīleriñüz kelüp şarṭ-nāme-i humāyūn alurġa maʿḳūl körüp tilek* ***et-esiz*** 216/17
- *tüşmānlıḳ bolmaydır yılda bir uluġ hazīnemizni* ***yiber-esiz*** *uluġ elçiñüz keledir muḥabbetlik haṭṭıñuz hem* ***yiber-esiz*** *bizde bolsaḳ ol haṭṭıñuzça iʿtiḳād ḳılıp ġāfil bolamiz* 013/69-70

Çokluk 3. Kişi: ***-Adırlar*****/*****-edürler*****,** ***-ydirler***

- *siz ḳardaşımız ol ʿahdde durmayup nehr-i ton ḳazaḳı mosḳov içinden çıḳup kelüp her yıl ol ḥarāmizādeʿulūfe virüp zahīre ve cebehāne yiberip* ***çıḳ-adırlar*** 187/36
- *voyvadalarıñızġa barıp tusnaḳ birip ṭusnaḳ* ***alış-adırlar*** 015/145
- *esīrlerin dahı her biri bir yerke ḳaçırup ḳolġa tüşmeyüp özge vilāyetlerke* ***kit-edürler*** 071/26
- *tin ḳazaḳları şimdiki dik tutup özleri ḳalmayıġ digen ṭāīfe birlen ilçi ciberüp tin boyuna çaġırup* ***söyleş-edirler*** *siz uluġ pādişāhġa dahı tin ḳazaḳları kişi ciberüp hazīne tileydirler* 071/55

- *siz uluġ pādişāhġa daḫı tin ḳazaḳları kişi ciberüp ḫazīne* ***tile-ydirler*** 071/55

Bazı örneklerde [-*AdIr*] yapısı, *bol-* fiilinin üzerine gelerek ek-fiil gibi kullanılmıştır:

- *bizim tüşmānımız siz ḳardaşımız kişilerindin* ***bol-adur*** 013/68
- *söziñüz dost sözi işiñüz tüşmān işi* ***bol-adur*** 013/73
- *ʿahd ve āmān siziñ üzeriñüzde* ***bol-adır*** 013/74

Bir örnekte [-*adur*] şimdiki zaman ekinin gelecek zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir:

- *ton ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ itgey ḳırġaysiz yoḳ derçaḳlı bolsañuz barça ānt ve şarṭ siz ḳardaşımız üstinde* ***ḳal-adur*** 013/35

III.2.1.4.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-A, -y*}*+dIr* Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Olumsuz fiil tabanlarının *{-A, -y}+(dIr)+kişi eki* biçimindeki şimdiki zaman çekimi, ünlü ile biten diğer fiil tabanlarında olduğu gibi *[-y]+(dIr)+kişi eki* şeklindedir.

- *iki memleket arasında muḥabbetlik birlen dostlıḳ ve barışıḳ bolup hīç bir türlüg yamanlıḳ ve ẓarar ziyān* ***bolma-ya*** 264/26
- *olmaḳūle eşḳıyā deryāya çıḳup yalılardan bir ḳaç tutşaḳ almaḳ ile yurt alınmazdır siziñ ṭarafiñızda olan eşḳıyā ẓabṭ* ***olınma-ya*** *ve bu ṭarafda olan ẓabṭ* ***olınma-ya*** *böyle dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ olurmı* 160/36
- *sennor vaṣil miḫaylaviç tabkin ile yibergen şarṭ-nāmemizde yazılġanı üzerine bolup öziniñ arġı kenārında ve berki kenārında yeñiden ḳalʿa ve palanḳa* ***yapılma-ya*** 264/27
- *çapḳun ilçimiz daḫı ḳuşçılar ve ʿarabaçılar ḳayta vilāyetiñüzge bara* ***alma-y*** *ḳış ḳışlap kiç ḳaladırlar* 090/18
- *siziñ memleketleriñüzke bizden ẓarar ziyān* ***bolma-ydır*** 013/121
- *ḳarındaşlıḳ delāleti hem* ***körünme-ydir*** 013/72
- *ol ḫaberke köplik īnām daḫı* ***ḳılma-ymiz*** 071/64
- *lakin siz ḳardaşımızdan bilgili mü igen yoḳ irse öz araları mu igin* ***bilme-ymiz*** *her niki bolsa siz ḳardaşımıznıñ buyurıġındadır* 015/146

- *elçiñüz cānib-i saʿādetmedārımızġa kelüp bayṣa almaḳ içün ıṣmār ḳıldıñuzmı* ***bilme-ymiz*** *eger ıṣmār ḳılmadıñuz erse ʿacele üzre toñ͡ga kişi yiberüp* 209/17
- *ḳatı ḳışlar yaman ṣovuḳlar bolup atları zebūn bolup küçmilen keledir ve köp atlar yolda żāyiʿ bolup ḳaladır ve düşmāndın hem emīn* ***bolma-ylar*** *ve çapḳun ilçimiz daḫı ḳuşçılar ve ʿarabaçılar ḳayta vilāyetiñüzge bara almay ḳış ḳışlap kiç ḳaladırlar* 090/17

Bazı örneklerde [*-y*, *-ydIr*] eki, *bol-* fiilinin olumsuz biçimine gelerek ek-fiil gibi kullanılmıştır:

- *dostlıḳdan ve yaḫşılıḳdan ġayrı murādımız* ***bolma-y*** 020/72
- *dostlıḳ ʿalāmeti* ***bolma-ydır*** 013/72
- *ol nimerseler bizim maʿlūmımız* ***bolma-ydır*** 015/46
- *hīç bu işke rıżāmız* ***bolma-ydır*** 013/74
- *bu işge daḫı bizim rıżāmız* ***bolma-ydır*** 013/87

III.2.1.4.1.2. {*-A*, *-y*} + *dIr* Ekli Şimdiki Zamanın Olumsuz Çekimi

Bir örnekte, bu çekimin olumsuzu, *degil* sözcüğü ile yapılmıştır: *ḥaşā ṭaraf-ı şerīfimizden ṣulḥa muġayyir bir vażʿ-ı ṣādır* ***ol-a degildir*** *her ne oldıysa sizüñ ṭarafıñızdan olmışdır* 203/15

Tablo 7: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {*-A tur(ur)*}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA (Eckmann 1998a: 205; Toprak 2005: 236)	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK: CC (Karamanlıoğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 221-222)	KIPÇAK: Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014:338--352; Güner 2013: 223-224)	KIPÇAK: Memlûk (Karamanlıoğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 221-222)	ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 136-137)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 172-173; Gülsevin 2011:96-98; Türk 1999: 305)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 852)
Teklik 1. Kişi				-A/-U/-yU turur men			-AdIr men		-AdIr men	-AdUr men	-(y)A, U, I DururAm		-Am
							-ydIr men	-(I)ymen, -(I)yIm	-ydIr men	-ydUr men			-yIm
Teklik 2. Kişi				-A/-U/-yU turur sen					-AdIr sen	-AdUr sen	-(y)AsIn		-AsIñ
								-(I)ysen	-ydIr sen	-ydUr sen			-ysIñ
Teklik 3. Kişi				-A/-U/-yU turur			-AdIr		-AdIr, -AdUr	-AdUr	-(y)A, U, I Durur	-A, -AdIr, -atur	-A
							-ydIr		-ydIr	-ydUr			-y
Çokluk 1. Kişi				-A/-U/-yU turur biz/miz					-AdIr biz	-AdUr biz		-Amiz, -ymiz	-AmIz
								-(I)ybiz, -(I)yIḫ	-ydIr biz	-ydUr biz			-ymIz
Çokluk 2. Kişi				-A/-U/-yU turur siz					-AdIr siz	-AdUr siz		-Asiz	-AsI(ñI)z
									-ydIr siz	-ydUr siz			-ysI(ñI)z
Çokluk 3. Kişi				-A/-U/-yU tururlar					-AdIrlAr	-AdUrlAr	-(y)A, U, I DururlAr	-AdIrlAr, -edürler, -ydirler	-AlAr
									-ydIrlAr	-ydUrlAr			-ylAr

III.2.1.4.2. {*-yor*} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde az sayıda örneği tespit edilen {*-yor*} şimdiki zaman eki, ilk örnekleri Kıpçak ve Eski Anadolu sahalarında görülmekle birlikte 16. yüzyıl sonrasında Osmanlı sahasında yaygınlaşarak Oğuz grubu lehçelerinin asli şimdiki zaman eki hâline gelmiştir.

[-A] zarf-fiil eki+yorır şeklinin kalıplaşması ile ortaya çıkan {*-yor*} eki; Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi Dönemlerinde karşımıza çıkmaz. Eski Türkçe Dönemi'nden beri şimdiki zamanı ifade etmekte kullanılan geniş zaman çekiminin Harezm Türkçesi Dönemi metinlerindeki bazı dikkat çekici kullanımları, bu sahada {*-yor*} ekinin varlığı konusunu gündeme getirmiştir.

Harezm Türkçesi eserlerinden HŞ'de, ünlü ile biten fiil tabanlarına gelen geniş zaman ekinin [*-r*] yerine [*-yUr*] şeklinde geldiği 28 örnek tespit eden Hacıeminoğlu; bu yapının, {*-yor*} ekinin mevcudiyeti ihtimalini akla getirdiğini belirtmektedir. Tespit ettiği örneklerin anlamca da şimdiki zamanı ifade ettiğini söyleyen Hacıeminoğlu, Karamanlıoğlu tarafından Kıpçak sahası için kabul edilen {*-yor*} ekinin HŞ'de de var olduğunu iddia etmekte ve elindeki örnekler dâhilinde ekin çekimini şöyle kurmaktadır: *-yur-men*, *-yur-sen*, *-yur*, *-yur-lar* (Hacıeminoğlu 2000, s. 135).

Hacıeminoğlu'nun dikkatini çeken bu kullanım farkı, Harezm sahasının diğer eserlerinde de mevcuttur. Türk, aynı fiil tabanına dahi iki farklı şekilde gelen geniş zaman ekinin [*-yUr*] biçimi hakkında şöyle demektedir:

> "Metinlerde dikkatimizi çeken bir husus da *-yur*/*-yür* şeklinde kullanılan geniş zaman ekidir. Aynı fiiller *-r* ile de geniş zaman yapılabilirken bu şekil tercih edilmiştir. Bu ekin bugün kullandığımız *-yor* ile aynı olması mümkün değildir çünkü *-yor*'un kaynağı bilindiği gibi *yorı-* fiilidir. *Yorı-* fiili şimdiki zaman için başlangıçta *kel-e yorı-r* şekliyle kullanılmıştır. Ancak Harezm sahası metinlerinde şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eki dışında daha çok *tur-* fiili, seyrek olarak da *yat-* fiili kullanılmıştır. Ayrıca geniş zaman ekinin *-yur*/*-yür* şekli Orhun ve Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. (…) Harezm sahası eserlerinde *-yur*/*-yür* ekinin daha yaygın kullanıldığını görüyoruz" (Türk 1999, s. 296-297).

Türk, *menim köŋlüm andağ tileyür kim sizni taŋrılıq qarındaş tutsam*, *bir kün 'ömer razhu medine oramında yöriyür erdi* gibi örneklerde de görüldüğü üzere, Harezm sahasında geniş zaman ekinin çoğunlukta *-yUr* şekliyle tercih edilmesinin şimdiki zamana ilişkin özel bir kullanım olup olmadığını sorgulamaktadır (Türk 1999, s. 296-297).

HŞ'de [*-yUr*] şeklinde karşımıza çıkan ve Hacıeminoğlu tarafından şimdiki zaman sayılan ek, giderek daralmış ve Ermeni Kıpçak Türkçesinde asli şimdiki zaman eki olarak kullanılan [*-(I)yIr*] ekine dönüşmüştür (Pritsak

1998, s. 127; Güvenç 2014, s. 338-354). Pritsak, [-*yır*, -*iir*, -*ıyır*] şeklinde okuduğu şimdiki zaman eklerinin CC'deki örneklerle karşılaştırılmasını salık vermiştir: *kelijir*, *keluyor* (Pritsak 1998, s. 127). Ermeni Kıpçak metinlerindeki bu yapının Eski Türkçe *yorı-* fiilinin eşleniği sayılan *yüri-* fiilinden daralıp düzleşerek geliştiği düşünülmektedir (KTLG.240).

Harezm sahası ve Ermeni Kıpçak sahasında geniş zaman ekinin şimdiki zaman işleviyle kullanıldığı bu dikkat çekici örnekler, {-*yor*} ekinin varlığını düşündürse de bu ekin açık bir şekilde görüldüğü ilk saha Memlûk Kıpçak sahasıdır.

Kıpçak Türkçesi metinlerinden TZ'de açıkça {-*yor*} ekinden bahsedilmektedir:

> "hâl belgelerinden birisi de 'y' ve 'sakin r'dir. Bunlar sonu sahih olan fiile sonu harekelendikten sonra gelir; *keleyor*, *keteyor*, *yatayor* gibi ki 'geliyor, gidiyor, yatıyor' demektir. Bu harfler sonu illetli olan fiillere de gelir: *başlayor*, *yumruklayor*, *maŋlayor* gibi ki 'başlıyor, yumrukluyor, bağırıyor' demektir. Burada aşırılık arzu edilirse *keleyorur*, *keteyorur*, *başlayyorur*, *yumruklayyorur* denir" (KTLG.238).

Arap harfli metinlerde, /-*yor*/ ~ /-*yUr*/ ayrımı yapılamadığından ekin [-*Ur*] geniş zaman eki ve [-*y*] bağlantı ünsüzü mü yoksa {-*yor*} (< -*yorır*) eki mi olduğu tartışılan bir konu olmuştur. Karamanlıoğlu; bu noktada, TZ'de "'aşırılık istenildiği zaman' (belki bu ifadesi ile müellif devamlılığı (duratif) kast ediyor) *-yorur (-yürür?)* şeklinde kullanıldığının belirtilmesi ve *-yor* şeklinde kullanıldığı zaman da fiilin zarf-fiil şeklinde bulunması"nın ekin geniş zaman eki olma ihtimalini ortadan kaldırdığını belirtmektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 129). Karamanlıoğlu ayrıca CC'de ekin bir yerde *-yor*, bir yerde *-yür* şeklinde geçmesini de Eski Türkçede de bulunan aynı anlam ve kullanışta iki fiilin varlığına işaret saymaktadır: *barı (bara) yürler* CC.128, 33, 163, 21; *keli-yorlar* CC.160,18 (Karamanlıoğlu 1994, s. 129). Öyle anlaşılıyor ki Eski Türkçedeki *yorı-/yoru-* şekli devam ederken bir yandan da tarihî Kıpçak Türkçesinde aynı fiilin incelmiş ve daralmış *yür(i)-* biçimi ortaya çıkmıştır. Nitekim {-*yor*} biçimi bugünkü Türkiye Türkçesinde, *yür-/cür-/jür-* biçimi de bugünkü Kıpçak lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG.239). Güner de TZ'deki *keteyorur*, *keleyorur*, *başlayyorur* yapılarını ve CC'de geçen /o/ ile yazılmış *kel-iyorlar* (CC.80b) örneğini dikkate alarak KK'de şimdiki zaman olarak gösterilen şekillerin /-*yUr*/ şeklinde değil, /-*yor*/ şeklinde okunması gerektiğini belirtmektedir (Güner 2013, s. 222-223).

Bu şekilde, Kıpçak sahasında {-*A yorı-*, -*I yorı-*} ekli şimdiki zaman çekiminin varlığı araştırmacılarca benimsenmiş görünmektedir. Alan gramerlerinde bu ek için verilen örnekler şöyledir: *başlayor*, *başlayyor*

TZ.75a; *yumruḳlayor*, *yumruklayyor* TZ.75a; *başlayorur*, *yumruḳlayyorur* TZ.75a; *keliyorlar* CC.160,18; *keleyor* TZ.75a, KK.26; *keleyorlar* KK.26; *keteyor*, *yatayor* TZ.75a; *keleyorur*, *keteyorur* TZ.75a; *keleyorur men* TZ.75b; *mañlayor men* TZ.75a, *başlamayyor* TZ.75a, *kelmeyyorur* TZ.75a, *ketmeyor* TZ.75a, *yatmayor* TZ.75a (Karamanlıoğlu 1994, s. 129; Güner 2013, s. 223). Ayrıca Türk, bu sahadaki kullanımlara GT'den de örnekler getirmektedir: *tüni kün saḳlan ol irden kim ol ḳorḳa yürür senden* GT.36-2; *pâre pâre ton kiyip luḳma tilenip yürür idi* GT.286-3 (Türk 1999, s. 300-301).

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde, henüz bağımsız bir şimdiki zaman eki yoktur; daha çok geniş zaman ekleriyle ifade edilmektedir (Türk 1999, s. 304; Akar 2018, s. 172). *yorı-* fiilinden gelişen çekim, Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren yaygınlaşmaya ve ekleşmeye başlamıştır (Türk 1999, s. 306-307; Akar 2018, s. 172). Ancak EAT'de çok az sayıda da olsa ilk örnekleri görülmeye başlamış, özel bir şimdiki zaman eki olma yoluna girmiştir. Bu sahada ekin ilk örneği Ahmet Fakih'in *Çarhnâme* adlı eserinde görülür: *yol erenleri göçüp yola girdi, dög-e yorır âhir dünbeki servân* Ç.12 (Türk 1999, s. 305); *seyrān ed-i yorurken*, *sürülüp gid-e yorur*, *öl-e yoruruz*, *gör-e yoruruz* (Akar 2018, s. 172; Gülsevin 2011, s. 96-98). 14. yüzyıldan itibaren Batı Türkçesi metinlerinde görülen [-*A yorır*] ekli şimdiki zaman, sahanın edebî metinlerinde seyrek olarak görülür; bu durum, edebî üslupla açıklanmıştır. Edebî üslupta fazla kullanılmayan bu ek, daha çok konuşma dilinde ve halk şiirinde kullanılmış olmalıdır (KTLG.242). Osmanlı Türkçesinde fiil *yürü-* şeklinde olduğu hâlde şimdiki zaman ekinin -*yorur*/-*yor* şeklinde olması, fiilin kipleşme sürecine ilk örneklerin görüldüğü 14. yüzyıldan itibaren girdiğini göstermektedir (KTLG.242).

Tarihî Türk lehçelerinde [-*A yorır*] yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 8'de görülebilir.

Günümüzde, [-*A yorır*] yapısından gelişen şimdiki zaman kipi sadece Güneybatı (Oğuz) Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG.242).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, [-*A yorır*] yapısından gelişmiş bir şimdiki zaman kipi yoktur. Çok az sayıda örnekte bulaşma şeklinde görülmektedir: *temsil ediyor mı* (Savran 2003, s. 59). Ancak Kırım Türkçesinde, Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinde görülen *[-(I)p] zarf-fiil eki + yorır* yapısından gelişerek ekleşmiş *[-(I)p yüre]* yapısı kullanılmaktadır. Yüksel; bu yapıyı kip değil, süreklilik anlatan birleşik fiil saymakta ancak anlamını şimdiki zaman şeklinde vermektedir: *azırlıḳ* ***kör-ip yüresiñ*** "hazırlık yapıyorsun" (Yüksel 2012, s. 860). KTLG'de, bu yapı şimdiki zaman kipi sayılmış ve çekimi de şu

şekilde tespit edilmiştir: *al-ıp yüre-m*, *al-ıp yüre-siñ*, *al-ıp yüre*, *al-ıp yüre-miz*, *al-ıp yüre-siz*/*yüre-siñiz*, *al-ıp yüre-ler* (KTLG.245).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-yor*} eki, en erken 1642 yılında yazılan 66 numaralı metinde karşımıza çıkmaktadır. Az sayıdaki örnekte tespit edilen {*-yor*} ekli şimdiki zaman çekimi TKT'de şu şekilde görülmektedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		*-eyorız*, *-iyorız*
2. Kişi		
3. Kişi		*-eyorlar*, *-iyorlar*

Ekin yapısında bulunan [*-A*] zarf-fiil ekinin bazı örneklerde daraldığı ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimine dönüştüğü görülmektedir: ***ḥicāb çek-iyorız*** *"üzülüyoruz"* 178/22, ***könder-iyorlar*** 298/12.

TKT'de, {*-yor*} ekli şimdiki zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Çokluk 1. Kişi: ***-eyorız***, ***-iyorız***

- *ḫırsızlıḳ birle vilāyetiñüze varan noġayıñ ve tatarıñ muḥkem ḥaḳḳından kelüp siyāset* ***id-eyorız*** *hīç bir zamānda böyle ẓabṭ olmış degildir* 066/17
- *ḳalmıḳ daḫı luṭf-ı ḥaḳḳ ile bizim bolġandır alayda bolsa biz ẓabṭ* ***id-eyorız*** *siz bu yıl ẓabṭ itmeyüp deryāya çıḳıġday bolsa bizde bolsaḳ ol ḫalḳımızı ẓabṭ itmezizdir* 187/43
- *mosḳov ile barışıḳsiz ve ḳardaşlıḳ idersiz böyle barışıḳmı olur ki mosḳovdan çıḳup kelen ḥarāmizādelerin ẓabṭ itmeyüp her yıl şayḳaları deñize çıḳa deyüp yazdıḳlarından ḥicāb* ***çek-iyorız*** 178/22

Çokluk 3. Kişi: ***-eyorlar***, ***-iyorlar***

- *nihāyet saʿādetlü ḫünkār ḥaẓretleriniñ deryā kenārında bolġan vilāyetlerine ḫırsızlıḳ imilen varup ẓarar itdikde mosḳov ile barışıḳ idüp bizim vilāyetimize bu ḳadar ẓarar* ***id-eyorlar*** *munday barışıḳ olurmı didiklerinde anlardan utanamiz* 187/39
- *ḳatl olınan adamlarımız suʾāl oldıḳda ḳalmuḳ almaḳ ve ḳatl itmek kerek deyü ʿöẕür ve bahāne* ***id-eyorlar*** *ḳalmuḳ ḳralıñızıñ ẓabṭında degilmidir* 298/16
- *ançaḳ ton ḳazaġı ve ḳalmuġı kelüp ḳuban tatarından aldıḳları adam ve atların āṣlā virmeyüp varan adamlarımızı söz ile* ***könder-iyorlar*** 298/12

III.2.1.4.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-yor*} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Ekin olumsuz bir fiil tabanına geldiği tek örnekte, olumsuzluk ekinin ünlüsü /y/ sesinin etkisi ile daralmıştır: *bu işler siziñ maʿlūmıñız mıdır* ***bilmiyoruz*** 274/71.

III.2.1.4.3.{*-mAdA*}, [*-mekde*] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

{*-mAK*} ve {*-mA*} isim-fiil ekleri ve {*-DA*} bulunma durumu ekinden oluşan {*-mAKtA*} ve {*-mAdA*} birleşik ekleri de kişi unsuru alarak şimdiki zaman ifadesinde kullanılmaktadır.[117] Fiildeki kılış, oluş veya durumun içinde bulunulan zaman diliminde gerçekleştiğini gösteren {*-yor*} eki ile {*-mAktA*} ve {*-mAdA*} ekleri arasında işlev bakımından bir fark olmasa da anlam bakımından fark vardır. *-mAktA*/*-mAdA* birleşik ekleri, eklendikleri fiilin mutlaka başlamış olduğunu gösterir. Bu anlam, söz konusu birleşik yapıda yer alan bulunma durumu ekinin "içinde bulunma" işlevinden kaynaklanmaktadır. *-yor* eki ise bazen başlamamış fakat başlamak üzere olan fiiller için de kullanılabilir. Bu fark, şeklî bir farktır. Zaman bildirme işlevi bakımından aralarında bir farklılık yoktur (Ergin 1993, s. 281).

{*-mAKtA*} ve {*-mAdA*} eklerinin şimdiki zaman kipi olarak kullanımı, 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azerbaycan sahasında görülür: *kāfir daḫı düşüben bir yirde akça üleş-mekdeyidi* (DK.D.72-4), *ṭurralar boynın burup hüsnin temāşālan-mada/ zülfi ṭāvūsı irem bāğında cevlān it-mede* (BD.356) (KTLG.328).

Çağatay sahasında; bitmemiş, devam etmekte olan hareketi göstermek için kullanılan eklerden biri de {*-mAKtA*} ekidir. Sadece geniş ve geçmiş zamanla ilgilidir (Eckmann 1988, s. 134); gelecek zamana uzanan fiilleri göstermez: *men añ͡ga cânnı fedâ ḳıl-maḳta* Bayk. Div. 253:7, *yiğitlik dembedem öt-mektedir eyyâm ara* FK.7b3. Bu ekin Çağatay sahasındaki kullanımı, Osmanlı sahasına göre daha seyrektir (Eckmann 1988, s. 134).

Tarihî Türk lehçelerinde {*-mAKtA*} ve {*-mAdA*} yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 8'de görülebilir.

Daha sonra yaygınlaşacak olan ek, Eski Anadolu sahasında az sayıda örnekte görülmeye başlamıştır: *getür-mekde* BH.9a-12; *ağ-maḳda*

---

[117] {*-mAKtA*} ekinin sürekli şimdiki zaman kipi olduğuna ilişkin ilk görüşleri ortaya atan Kononov'un ekle ilgili görüşleri genel olarak kabul görse de bu görüşlere itirazlar da gelmiştir. Bk. Nurettin Koç, "-makta/-mekte Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 558, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 490-496.

MNT.24b-10, *in-mekde* MNT.24b-10 (Türk 1999, s. 305). 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azeri, 15. yüzyıldan sonra da Çağatay yazı dillerinde; çoğunlukla edebî eserlerde görülen {*-mAKtA*} ve {*-mAdA*} ekleri, günümüzde bu tarihî lehçelerin devamı olan Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz, Özbek ve Uygur lehçelerinde kullanılmaktadır. Ekin {*-mAdA*} biçimi, sadece Türkiye Türkçesinde vardır. {*-mAKtA*} ekinin bugün, Kırım, Kumuk ve Karakalpak Türkçelerinde de görülmesi, yine aynı tarihî lehçelerin etkisiyle açıklanabilir. Nogay, Kırgız, Karakalpak ve Kazak Türkçelerinde {*-mAKtA*} ekinden gelişmiş *-ıwda*, *uwda*, *uuda* şeklinde şimdiki zaman çekimleri ortaya çıkmıştır (KTLG.328).

Çağdaş Kırım Türkçesinin [*-A*] zarf-fiil ekiyle kurulmuş asli şimdiki zaman kipinden sonra en yaygın kullanılan şimdiki zaman kipi, {*-mAKtA*} ekiyle kurulmaktadır: *ḳayt-maḳta-m*, *kör-mekte-siñ*, *toḳta-maḳta*, *işle-mekte-miz*, *ḳayt-maḳta-sız*, *kör-mekte-ler* (Yüksel 2012, s. 853).

Tarihî Kırım Türkçesinde birkaç örnekte karşımıza çıkan {*-mAKtA*} ve {*-mAdA*} ekleri, sürmekte olan bir fiili işaret etmektedir.

{*-mAdA*} eki, geçtiği örnekte bağlı bir cümlenin yüklemleri üzerinde görülmektedir; ana cümlenin yüklemi çokluk 1. kişi çekimindedir; diğer yüklemler de bu yükleme kişi açısından bağlanmaktadır:

- *ḳullarımız taʿyīn olınup ḳuban tatarı aldıḳları esīr ve atları buldurıp ṣāḥiblerine* ***könder-mede*** *ve bulınmayanları* ***araşdır-mada*** *ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından* ***kel-medeyüz*** 298/10.

{*-mekde*} eki, tek örnekte üzerinde [*-dir*] bildirme eki ile kullanılmıştır:

- *ḥālā fırṣat vaḳtidir söygen yeriñüzni alġuday zamāndır cümlemizde bolsa bu ṭarafdan lehlü üzerine sefer ve akın eterge ḥāẓırmiz [...] ḫarāb ve bitāb* ***et-mekdedir*** 274/58.

Tablo 8: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {*-(A, I) yor(ır)*} / {*-mAKDA*} - {*-mAdA*}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA (Hacıeminoğlu 2000: 135)*	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞATAY	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 172-173; Gülsevin 2011:96-98)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (KTLG.245)***
							CC (Gabain 1998: 103; Karamanlıoğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 221-222)	Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014: 338-352; KTLG.240)**	Memlûk (Karamanlıoğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 222-223; Türk 1999: 300)				
Teklik 1. Kişi				-yUrmen				-(I)yIrmen	-Ayor(ur) men				-(I)p yüre-m
Teklik 2. Kişi				-yUrsen				-(I)yIrsen					-(I)p yüre-siñ
Teklik 3. Kişi				-yUr				-(I)yIr	-(A)yor(ur), -(y)yor(ur)		-(y)A yor(ur)		-(I)p yüre
Çokluk 1. Kişi								-(I)yIrbiz			-(y)A yoruruz	-eyorız, -iyorız	-(I)p yüre-miz,
Çokluk 2. Kişi								(I)yIrsiz	-Ayor siz				-(I)p yüre-siz/yüre-siñiz,
Çokluk 3. Kişi				-yUrlAr			-iyorlar	(I)yIrlAr	-AyorlAr			-eyorlar, -iyorlar	-(I)p yüre-ler

* Bu çekim, geniş zaman çekiminden gelişmiş olmakla birlikte, araştırmacı tarafından {-yor} (<yorur) ekinin örnekleri olarak kabul edildiklerinden (Hacıeminoğlu 2000: 135) karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla bu tabloya konmuştur.

** Bazı kaynaklarda, bu çekimin Eski Türkçe *yorı-* fiilinin eşleniği sayılan *yüri-* fiilinden daralıp düzleşerek geliştiği savunulmuştur (KTLG.240). Karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla bu tabloya konmuştur.

*** Bu örnekler, [-p yorır] şeklinden gelişmiş olmakla birlikte (KTLG.222-223, 245), Tarihî Kırım Türkçesinde kullanılan [-A yorır] şeklinden gelişmiş şekille karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla bu tabloya konmuştur.

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 134)	ESKİ ANADOLU (Türk 1999: 305-307)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 853)
							CC	Ermeni Kıpçakçası	Memlûk				
Teklik 1. Kişi													-mAKtA-m
Teklik 2. Kişi													-mAKtA-sıñ
Teklik 3. Kişi										-mAKtA(dUr)	-mAkdA -mAdA (Osmanlı)	-mekdedir	-mAKtA
Çokluk 1. Kişi												-mAdA(yUz)	-mAKtA-mız
Çokluk 2. Kişi													-mAKtA-sı(ñı)z
Çokluk 3. Kişi													-mAKtA-lar

III.2.1.5. Gelecek Zaman Çekimi

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş olan ancak fiilin gösterdiği oluş ve kılışın konuşulan zamandan sonraki bir zamanda gerçekleşeceğini bildiren kiptir (Korkmaz Z. 2014, s. 558; Ergin 2013, s. 302). Gelecek zaman; oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğundan bildirdiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Alan yazınında, gelecek zaman kipinin gelecekte mutlaka gerçekleşecek fiilleri bildirdiği dile getirilse de (Korkmaz Z. 2014, s. 558; Ergin 2013, s. 302)[118] gelecek zaman; içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniyi de barındırmaktadır. Bu nedenle Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılan gelecek zaman ekleri, gelecekte gerçekleşecek fiilleri bildirmelerinin yanı sıra; emir, istek, gereklilik gibi kipleri de karşılamışlardır.

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi, {*-GAy*} eki ile yapılmaktadır. {*-GAy*} ekinden gelişmiş olan {*-A*} istek ekinin, *{-A, -y}+(dIr)* şimdiki zaman ekinin ve {*-(X)r*} geniş zaman ekinin bazı örneklerde gelecek zaman ifade etmesi[119] dışında, TKT'de gelecek zaman eki {*-GAy*} ekidir. Ek; bu dönemde gelecek zamanı karşılamak için kullanılmasının yanında, daha yoğun olarak istek ve emir işleviyle kullanılmıştır.

{*-GAy*} eki, Eski Türkçenin Uygur Dönemi'nden başlamak üzere Orta Asya Doğu Türkçesinde, Kıpçak Türkçesi ile onun devamı sayılabilecek çağdaş lehçelerde ve dar olarak Eski Anadolu Türkçesinin eski Türk yazı dili tesiri gösteren metinlerinde görülmektedir. Ek; görüldüğü sahalarda, gelecek zaman, gereklilik ve dilek bildirmektedir (Mansuroğlu 1958, s. 171-183).

Ekin kökeni; fiilden isim (sıfat) yapma eki olan, *bilge*, *kısga (kısa)*, *tamga*, *öge*, *bilge*, *kükrege (gürleme*, *gürleyen)* gibi kelimelerde kendisini gösteren

---

[118] Ergin, geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin de bazen gelecek zaman ifade ettiklerini söylemekte ancak bu eklerin karşıladığı gelecek zaman kavramının tam bir kesinlikle gelecek zamanı göstermediklerini eklemektedir. Ergin'e göre geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman, ihtimal içeren bir gelecek zamandır. Şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zamansa çok yakın, şimdiki zamanla birleşmiş bir gelecek zamandır. İhtimal değil, kesinlik taşıyan ve şimdiki zamandan sonraki bütün zamanı içine alan geniş, tam bir gelecek zaman bildiren, yalnızca gelecek zaman ekleridir (Ergin 2013, s. 302). Z. Korkmaz; yapılacak işin niyet hâlinde olması durumunda dahi, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için gelecek zaman ekiyle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik olduğunu söylemektedir. Z. Korkmaz'a göre, bu kesin gelecek zaman bildirimi ekin asli görevidir. Gelecek zaman kavramının çok geniş bir kapsamı olduğunu belirten Z. Korkmaz, cümle içinde geçen zaman zarflarıyla bu zamanın sınırının belirlenebileceğini ifade etmektedir (Korkmaz Z. 2014, s. 559).

[119] Örnekler için bk. "İstek Çekimi, Şimdiki Zaman Çekimi ve Geniş Zaman Çekimi".

{-*GA*} ekine dayandırılmıştır (KTLG.587-588). Aynı köken açıklaması için DLT'den *ö-gä* "akıllı", *ḳaldur-ġa* "fısıltı yapan", *yorı-ġa* "yorga yürüyen (at için)" örneklerini getiren Gabain, ekin yapısını "alışılmış bir isim fiil eki olan -ġa ekinin bir *i* ünlemi ile genişletilerek -ġa+y hâline getirilmiş hâli" olarak açıklamaktadır. Gabain, ortaya çıkan bu yeni {-*GAy*} eki için "artık hiçbir zaman isim olamayan, sadece çekimli bir fiil olabilen bir şekil" açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003, s. 129, not.36).

Köktürkçe Dönemi'nde, yalnızca IB'de görülen, yazıtlarda görülmeyen {-*GAy*} eki (Tekin T. 2000, s. 190; Gabain 2003, s. 82),[120] Uygur Türkçesi Dönemi'nde asli gelecek zaman eki olarak görev yapmaya başlamıştır:[121] *tägin-gäy män* "erişeceğim", *yara-ġay* "yarayacak". Ek, bu dönemde de gelecek zamanı bildirme işlevinin yanı sıra, "bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi (irrealis) nezaketle talep etmeyi (temenni) ifade eder." (Gabain 2000, s. 81).

{-*GAy*} eki, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nin de temel gelecek zaman eklerinden biridir (Hacıeminoğlu 2008, s. 187-188; Güner 2021, s. 459-465):[122] *ḳaçan tıñlaġay men olarnıñ sözin / apañ sözleseler öküş ya azın* "ister çok ister az söylesinler / ben onların sözüne kulak asmayacağım" (KB 5883); *men barġay men yamu* "ben gideceğim sen de göreceksin" (DLT II-272); *sewinçin keçürgey sen ödlek küni* "ömrünü huzur içinde geçireceksin" (KB 4481); *kiḍin me kim ayġay munı teg uza* "sonra kim bunu böyle ustaca söyleyecek" (KB B-24). Kâşgarlı Mahmud, "gelecekte bir işin yapılacağını göstermek için emri hazır sıygasına /ḳ/'lı ve tok sesli kelimelerde /ġ/, /y/, /A/ (gayın, ye, elif) harfleri, başkalarına /g, k/ (kef) getirilir" demektedir (DLT.II.66). Şahıs zamirleriyle çekimlenen bu ek, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde de gelecek zaman yanında gereklilik ve dilek kipi işleviyle de kullanılmıştır (Güner 2021, s. 459).

Harezm Türkçesinde de üç farklı gelecek zaman çekimi eki kullanılsa da en çok kullanılan ve asıl gelecek zaman işlevini yerine getiren ek {-*GAy*} ekidir (Toprak 2005, s. 252).[123] Şahıs zamirleriyle çekimlenen bu ek, tonlu ve tonsuz

---

120 Köktürkçenin gelecek zaman ekleri, {-*sIK*}, {-*DAçI*} ve {-*çI*} ekleridir (Tekin 2000, s. 186, 188, 190).

121 Uygur Türkçesinde kullanılan diğer gelecek zaman ekleri, {-*DAçI*} ve {-*çI*} ekleridir (Gabain 2003, s. 82).

122 Karahanlı Türkçesi gelecek zaman çekiminde kullanılan ekler bakımından zengin bir görünüm sergilemektedir. {-*Gay*} eki ile birlikte en yoğun kullanılan {-*GA*} ekinin dışında, {-*DAçI*}, {-*GAlIr*}/[-*ḳalır*], {-*GU*}/{-*GUsI*}/[-*ḳusı*], {-*GUçI*} ekleri de Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır (Güner 2021, s. 451-467; Hacıeminoğlu 2008, s. 187-188).

123 Harezm Türkçesinin {-*Gay*} eki dışında kullanılan diğer gelecek zaman çekimi ekleri {-*GA*}, {-*GU*} (*turur*) ve {-*(y)IsAr*} ekleridir (Toprak 2005, s. 257-262).

şekilleriyle görülmektedir: *ay-ḳay men* KE.99v4, *ber-gey sen* KE.152v8, *sök-key* NF.284-16. Harezm sahasında da ek, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005, s. 252-257). Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de, {*-GAy*} ekinin gelecek zamanı bildirdiği örnek yoktur; ek bu eserde geniş zaman, şimdiki zaman, istek ve emir anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000, s. 140).

Kıpçak Türkçesinin de asıl gelecek zaman eki {*-GAy*}'dır; KM'de 1. ve 2. kişilerde {*-GA*}, 3. kişide {*-GAy*} kullanılır, diğer eserlerde tüm şahıslarda {-GAy} kullanılmaktadır (Karamanlıoğlu 1994: 131; Güner 2013: 226)[124]. Bu ek, CC'de ve Ermeni Kıpçak metinlerinde de asli gelecek zaman ekidir (Gabain 1998: 100; Güvenç 2014: 355-356).

Çağatay sahasında hem gelecek hem de istek eki olarak kullanılan {-GAy} eki, şahıs zamirleriyle çekimlenir ve tonsuz şekli de bulunur: *ḳıl-ġay men*, *tap-ḳay men* (Eckmann 1988, s. 124).[125] Eckmann, {*-GAy*} ekiyle kurulan kipi, doğrudan "gelecek-istek" kipi olarak adlandırmış ve bu kipin kullanışlarıyla ilgili şunları kaydetmiştir:

> "a. gelecek; b. istek, rica ve emir; c. bazen gelecek-istek alelâde bir gerçeğe işaret etmek için kullanılır ve umumiyetle İngilizce geniş zamanla tercüme edilir; d. tahmin" (Eckmann 1988, s. 124-125).

Eski Anadolu Türkçesinde {*-GAy*} eki, bu hâliyle nadiren de olsa *Kadı Burhaneddin Dîvânı*'nda ve *Hurşîd-nâme*'de gelecek zamanı bildirmek için kullanılmıştır: *Cennette yüzüñ gibi hûr olma-ġay / Mest gözüñ gibi mestûr olma-ġay / Yoluña cân oynamagı dilerem / Korhum oldur k'ana destûr olma-ġay* Kadı Burhaneddin Divanı, 125:18; *ḳayurmaz hâliyâ han yahşı bol-ġay / Mizümkiler kimi cân yahşı bol-ġay* (*Hurşîd-nâme*, 5193) (Öztürk M. R. 2017, s. 280). Ek; bu sahada, {*-A*} şeklini alarak istek kipi ekine dönüşmüştür. Ancak {*-A*} şeklinde de gelecek zamanı bildirdiği örneklere *Mantıku't-tayr*, *Sultan Veled'in manzumeleri*, *Dede Korkut*, *Marzubân-nâme*, Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zelihâ*'sı, *Çarh-nâme*, *Ferheng-nâme*, *Garib-nâme*, *Uruç ve Neşrî* tarihlerinde rastlanmaktadır (Korkmaz Z. 1995b, s. 7).[126]

---

124 Kıpçak Türkçesi sahasında kullanılan gelecek zaman ekleri, {*-Gay*} yanında; {*-GA*}, {*-AsI*}, {*-(I, U)sAr*} ve {*-AcAK*} ekleridir (Karamanlıoğlu 1994, s. 131; Güner 2013, s. 226-233).

125 Çağatay Türkçesinde {*-Gay*} eki dışında, özellikle de şiirde {*-GA*} eki kullanılmıştır (Eckmann 1988, s. 124).

126 Eski Anadolu Türkçesinin gelecek zaman eki {*-(y)IsAr*} ekidir. Seyrek olarak sıfat-fiil ekleri {*-(y)AcAK*} ve {*-AsI*}; bu sahada istek eki haline gelmiş olan {*-(y)A*} eki; gereklilik bildiren {*-sA gerek*} yapısı ve nadiren {*-DAçI*} eki de gelecek zamanı ifade etmek için kullanılmıştır (Gülsevin 2011, s. 100-104; Akar 2018, s. 174-176).

Tarihî Türk lehçelerinde {*-GAy*} ekinin kullanımı, Tarihî Kırım Türkçesi ve çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak Tablo 9'da görülebilir.

Günümüz lehçelerinde Eski Türkçe Dönemi'nin {*-GAy*} eki, {*-(G)A(y)(I)*} şekillerinde Türkiye, Gagavuz, Azerbaycan, Özbek, Uygur, Tatar, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva ve Çuvaş lehçelerinde kullanılır. Ekin birleşik çekimli hâli de istek kipi göreviyle Başkurt, Kumuk, Karaçay-Malkar, Nogay ve Kırım lehçelerinde görülmektedir (KTLG.567).

Çağdaş Kırım Türkçesinde {*-GAy*} eki, gelecek zaman çekiminde kullanılmamaktadır. Uygur Türkçesi Dönemi'nden beri gelecek zaman bildirme görevinin yanında istek kipi görevini de yapan {*-GAy*} eki bu sahada, tamamen istek kipi eki işlevini yüklenmiştir. Çağdaş Kırım Türkçesinde {*-GAy*} ekli istek çekimi, {*-GAydI*, *-KAydI*} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ġaydım* "atmayaydım", *bil-geydim* "bileydim", *tut-ḳaydım* "tutaydım", *tüş-keydim* "ineydim" (Yüksel 2012, s. 857; KTLG.571). Bu çekim Tarihî Kırım Türkçesinde de istek kipi olarak kullanılmıştır, bk. "{-*GAy er-/ir-/i-di*} İstek Kipi".

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi {*-GAy*} eki ile ve zamir kökenli kişi ekleriyle yapılmaktadır. Ancak ekin gelecek zamanı bildirme işlevinde kullanıldığı örnekler çok az sayıdadır. TKT'de, gelecek zaman çekiminin kişilere göre çekimi ve sıklıkları aşağıdaki tabloda görülebilir:

	Teklik		**Çokluk**	
1. Kişi	-	0	*-Gaymiz*, *-ġaymüz*	6
2. Kişi	-	0	*-GAysiz*	2
3. Kişi	*-GAy*	11	-	0
	Toplam		19	

{*-GAy*} ekli gelecek zaman çekiminin teklik 1. ve 2. kişi ile çokluk 3. kişide örneğine rastlanmamıştır. Çokluk 1. kişi çekimi ise ekin sadece gelecek zaman işlevinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum gelecek zaman kavramının doğasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bir kişi, gelecekte yapacağı, kesin ya da ihtimal dâhilindeki bir fiilden bahsedeceği zaman, kendisini gelecek zaman çekimi ile ifade eder, bu oldukça doğaldır. Bu nedenle ekin yalnızca gelecek zaman işleviyle kullanımında 1. kişi çekimi görülmektedir; istek ya da emir işlevlerinde görülmez.[127] Eldeki çalışmada incelenen metinlerin yarlık

[127] İstek ve emir işlevinde, büyük çoğunlukla 2. kişi çekimleri görülmektedir, ki bu tercih de bir şeyi talep etme ya da bir şeyi emretmenin doğasına uygundur. 3. kişilerden de bir şey talep edilebilir ya da onlara dolaylı emir verilebilir, ancak yarlık metinleri talebin ya da emrin doğrudan muhatabına gönderildiği için genellikle 2. kişi çekimi görülmektedir.

metinleri olması dolayısıyla, metinlerin yazarı konumundaki kişi Kırım hanı olduğundan, kendisinden teklik değil çokluk 1. kişi olarak bahsetmektedir.

Özellikle çokluk 1. kişi çekiminde, genelde bir şarta bağlı gelecek zaman anlamı görülmektedir. Bir şartın yerine getirilmesi ya da getirilmemesi durumunda, ne yapılacağı ya da yapılmayacağıyla ilgili bir bildirme söz konusudur.

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şu şekildedir:

Teklik 3. Kişi: {*-GAy*}

- *ilçileriñiz ve sipāhīleriñiz siz uluġ pādişāhġa ʿārż iter* ***bol-ġay*** *alarnı tamām ḳılurġa buyurup yañ̆ıdın ötül ḳılġanımıznı daḫı ḳabūl buyurġay irdiñiz* 071/52
- *ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yoḳdır ḳardaşıñuzdan sizge elçi* ***kel-gey****de bölek-i selāmı bolmaġay* 036/35
- *bizimde bolsa ḫāṭr-ı şāhānemizġa ḫoş kelmedi ābā-yı ecdādımız ve aġaçalarımız ḫanlar zamānıda bölek-i selām* ***kel-gey****de bizim zamānımızda kelmegey dip* 036/38

Çokluk 1. Kişi: {*-GAymiz*}, [*-ġaymüz*]

- *mādām ki ḳırım yurtında ḫan bolıp* ***tur-ġaymiz*** *siz ḳardaşımız bile barışlıḳ yarışlıḳ bolıp her kez yamanlıḳ bolmastur dip ʿahd ve şarṭ ḳılıp siz ḳardaşımız kōñlinçe altun bayṣalı ʿahd-nāmemizni birdik* 015/195
- *ḳardaşımıznıñ kişileriñizni cavlasalar her ḳaysıda bolsa ḳalʿalarıñıznı ve sizniñ memleketleriñizni bizge yaġılap kilseler biz alarnı* ***ḳahr ḳıl-ġaymiz*** *hem ne alġan bolsalar esīr kişileriñizni izlep sorap biz siz ḳarındaşımızġa culıvsız* ***bir-geymiz*** 014/29
- *alarnı tutar bolsalar hem talasalar bizge kiltürseler biz ol kişilerge* ***ḳahr ḳıl-ġaymiz*** *alġan esīr kişilerni culıvsız* ***bir-geymiz*** 014/43-44
- *taḳı siz zigmut ḳarındaşımız masḳov düşmanıñızġa aṭlanġanıñızda min ġazī giray ḫan ḳarındaşıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsañız ḫarçlıḳ filori yibergeysiz ki çerümizge virüp düşmanıñız üstine* ***ciber-geymiz*** 004/59

Çokluk 2. Kişi: {*-GAysiz*}

- *aḳı siz zigmut ḳarındaşımız masḳov düşmanıñızġa aṭlanġanıñızda min ġazī giray ḫan ḳarındaşıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsañız ḫarçlıḳ filori* ***yiber-geysiz*** *ki çerümizge virüp düşmanıñız üstine cibergeymiz* 004/59

- *ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yoḳdır ḳardaşıñuzdan sizge elçi kelgeyde bölek-i selāmı bolmaġay bāḫuṣūṣ babañuz taḫtına yañ͡gı kelüp ʿaẓamet birle ḫan **bol-ġaysiz** dip barça yaḫşılarımız bulay deyişdiler* 036/36

Yukarıda da bahsedildiği üzere, {*-GAy*} ekinden gelişmiş olan {*-A*} istek ekinin, *{-A, -y}+(dIr)* şimdiki zaman ekinin ve {*-(X)r*} geniş zaman ekinin de bazı örneklerde gelecek zaman ifade ettiği görülmektedir:

- *mādāmki siz ḳardaşımızdan ḫilāf **ol-maya** ve ḥetmanıñuz sözinden başḳa söz **ol-maya** bu ṭarafdan ḫilāf olmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 020/56-57
- *mādām ki siziñ ṭarafıñuzdın tüşmānlıḳ **ol-maya** bizim ṭarafımızdın tüşmānlıḳ olmaḳ iḥtimāli yoḳtur* 025/48
- *ton ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ itgey ḳırġaysiz yoḳ derçaḳlı bolsañuz barça ānt ve şarṭ siz ḳardaşımız üstinde **ḳal-adur*** 013/35

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-GAy*} gelecek zaman eki; gelecek zaman bildirme işlevinin yanı sıra, bu işlevinden daha yaygın olarak istek ve emir bildirme işlevinde de kullanılmıştır.

a) İstek kipi eki olarak kullanımı:

{*-GAy*} gelecek zaman eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesinde, {*-GAy*} gelecek zaman ekinin istek işleviyle kullanımı için bk. “İstek Çekimi”.

b) Emir kipi eki olarak kullanımı:

{*-GAy*} gelecek zaman eki istek kipi işleviyle kullanıldığı gibi, emir kipi işleviyle de kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesinde {*-GAy*} gelecek zaman ekinin emir işleviyle kullanımı için bk. “Emir Çekimi”.

III.2.1.5.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Gelecek Zaman Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi olumsuz fiil tabanlarında da {*-GAy*} ekiyle ve aynı şekilde yapılmaktadır. Olumsuz fiil tabanlarının gelecek zaman çekimine yalnızca teklik 3. kişi çekiminde rastlanmıştır:

- *mādām ki siz ḳardaşımızdan yamanlıḳ **bolma-ġay** ve ḳazaḳlarıñuzdın ẓarar **kelme-gey** min uluġ cānıbek giray ḫan ve barça sulṭānlardan siz ḳardaşımızġa ve vilāyetiñüzġa ẓarar ve ziyān bolmastur* 010/78
- *ābāmızña ḫaṭṭ yazıp maʿlūm ḳılınıñ͡gız şāyed ki ya anda veya bizde ḫaṭā bolmaḳ ʿaceb **bolma-ġay** dip cevāb virdiler* 015/41

- *ḥaḳḳ teʿālā ʿināyet ḳılıp fetḥ ve nuṣret bizim bolup tüşmānımuz ḫor ve ḥaḳīr boldılar dāima dostlarımız mesrūr tüşmānlarımız maḳhūr bolmaḳdan ḫālī* ***bolma-ġay*** 020/40
- *āllāhü'l-ʿaẓīm ve āllāhü'l-kerīm mādāmki siz ḳardaşım ḳral ḥaẓretlerindin ḫilāf* ***bolma-ġay*** *ḥetmānıñuz sözinçe dostlıġıñuzda muḥkem turġaysiz* 020/70
- *ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yoḳdır ḳardaşıñuzdan sizge elçi kelgeyde bölek-i selāmı* ***bolma-ġay*** 036/36
- *bizimde bolsa ḫāṭr-ı şāhānemizġa ḫoş kelmedi ābā-yı ecdādımız ve aġaçalarımız ḫanlar zamānıda bölek-i selām kelgeyde bizim zamānımızda* ***kelme-gey*** *dip* 036/38

Tablo 9: Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Gelecek Zaman Çekimi {-*GAy*}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 190; Sadece IB'de ve Tun-huang yazmalarında)	UYGUR (Gabain 2003: 81; Eraslan 2012:343)	KARAHANLI (Hacıeminoğlu 2008: 187-188; Güner 2008: 484-490)	HAREZM-ALTIN ORDA (Toprak 2005: 252-257)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 61-62; Sıtkı Özkul 2011: 100) (gelecek-emir)	KIPÇAK: CC (Gabain 1998: 100; Güner 2013: 223-224; Güvenç 2014:354)	KIPÇAK: Ermeni Kıpçakçası (Güvenç 2014:354; Güner 2013: 223-224)	KIPÇAK: Memlûk (Karamanlıoğlu 1994: 131-132; Güner 2013: 226-231)	ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 124-125) (Gelecek-istek)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 174-176; Gülsevin 2011: 100-104; Öztürk 2017: 280) (İstek; nadiren gelecek zaman)	TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİ (gelecek-istek-emir)	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 857) (İstek)
Teklik 1. Kişi		-GAy men	-GAy men	-GAy-men -KAy-men			-GAy men -KAy men	-GAy men -KAy men	-GAy men -KAy men	-GAy min -KAy min	-(y)Am		-GaydIm -KAydIm
Teklik 2. Kişi		-GAy sen	-GAy sen -ḳay sen	-GAy-sen			-GAy sen -KAy sen	-GAy sen -KAy sen	-GAy sen -KAy sen	-GAy sin -KAy sin	-(y)AsIn	-GAysen	-GaydIñ -KAydIñ
Teklik 3. Kişi	-GAy (IB, Toyok) -GAy ol (IB)	-GAy	-GAy	-GAy		-GAy	-GAy -KAy	-GAy -KAy	-GAy -KAy	-GAy -KAy	-GAy -(y)A	-GAy	-GaydI -KAydI
Çokluk 1. Kişi		-GAy biz	-GAy miz	-GAy-biz/-miz/-muz		-ġaymız	-GAy biz -KAy biz	-GAy biz -KAy biz	-GAy biz -KAy biz	-GAy biz -KAy biz	-(y)AvUz	-Gaymiz -ġaymüz -ñeymiz	-GaydIK -KAydIK
Çokluk 2. Kiş		-GAy siz/sizler	-GAy siz / sizler /siler -ḳay siler	-GAy-siz/-sizler	-GAy	-GAysIz	-GAy siz -KAy siz	-GAy siz -KAy siz	-GAy siz -KAy siz	-GAy siz -KAy siz	-(y)AsIz	-GAysiz -kaysiz -neysiz	-GaydIñIz -KAydIñIz
Çokluk 3. Kişi		-GAylAr	-GAylAr -ḳaylar	-GAylAr -KAylAr		-GAylAr	-GAylAr -KAylAr	-GAylAr -KAylAr	-GAylAr -KAylAr	-GAylAr -KAylAr	-(y)AlAr	-GAylar	-GaydIlAr -KAydIlAr

III.2.2. TASARLAMA KİPLERİ

Tasarlama kipleri, fiilin olumlu ya da olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir. Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerinde olduğu gibi bildirme veya haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler henüz gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmeleri emir, istek, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir. Tasarlama kipleri, şekil gösteren belirli eklerle kurulurlar. Bu ekler, bildirme kiplerinde olduğu gibi açık ve belirgin bir zaman niteliği taşımazlar fakat zaman ögesinden de tamamen yoksun değildirler çünkü bu kipler konuşan kişiye ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri veya bir gerekliliği dile getirdikleri için gerçekleşme şartları bakımından, dolaylı yollardan da olsa yine belirsiz bir gelecek zaman veya şimdiki zaman ifadesi taşımaktadırlar. Tasarlama kiplerini birleştiren ortak özellik, aralarındaki fonksiyon farklılıklarına rağmen hepsinin de sonuç olarak tasarlanmış bir dileğe yönelmiş olmalarıdır (Korkmaz Z. 2014, s. 576-577).

İstek kavramı, tasarlama kiplerinin hepsinde değişen oranlarda da olsa bulunmaktadır (Ercilasun 1994, s. 6). Tüm tasarlama kiplerinin şimdiki zamanın sınırından geleceğe doğru belirsiz bir zamana yönelen dilek-istek ifadesi taşıyor olmaları, aralarındaki sınırın bazen belirsizleşmesine neden olmaktadır. Özellikle, tasarlama kiplerini karşılamak üzere özelleşmiş eklerin tam olarak ortaya çıkmadığı ya da eklerin çok işlevli kullanıldığı tarihî dönemlerde, tasarlama kipleri arasındaki sınır daha da belirsizleşmektedir. Bu konuya dikkat çeken Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde kullanılan ekleri incelediği çalışmasında, tasarlama kiplerini, "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında bir arada vermiştir (Gülsevin 2011, s. 105-107).

Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde de emir ve isteğin, şart ve gerekliliğin, gelecek zaman ve emir-isteğin iç içe geçtiği, bağlama, isteğin ölçüsüne ve talep edenin ısrarına göre işlevlerin çeşitlendiği söylenebilir. Yine de TKT'de, emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dört tasarlama kipinden söz etmek mümkündür.

III.2.2.1. Emir Çekimi

Emir kipi yapılması istenen işi, kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır (Korkmaz Z. 2014, s. 591). Emir kipi, tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder. Emir kipinin çekiminde diğer fiil çekimlerinden farklı olarak kişilerin ayrı ayrı ekleri bulunmaktadır. Emir kip eki aynı zamanda kişiyi de göstermektedir, bu nedenle ayrıca kişi ekleri almaz (Ergin 2013, s. 304). Emir ekleri Türkçenin

eski dönemlerinden beri hep fiil çekiminde kullanılmış, hiçbir zaman sıfat-fiil eki şeklinde kullanılmamışlardır (Ergin 2013, s. 304).

Tarihî Kırım Türkçesinde emir çekimi, Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde olduğu gibi, kişilere özel [-*ay*], [-*eyin*], [-*eyiñ*]; {-*ŧ*}; {-*sIn*}, {-*sUn*}; [-*alıḳ*], [-*aluḳ*], {-*AlIm*}, [-*ayıḳ*], [-*eliñ*]; {-*Iñ*}, [-*ıñ͡gız*], [-*iñüz*]; {-*sUnlAr*} ekleriyle yapılmıştır. Bu sahada {-*GAy*} gelecek zaman ekinin de emir çekiminde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

III.2.2.1.1. Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Çekimi

Köktürkçe Dönemi'nde, emir çekimi Türk dilin tüm tarihî sahalarında olduğu gibi kişi ekleriyle iç içedir. Teklik 2. kişide eksiz ya da {-*GIl*} ekiyle pekiştirmeli olarak yapılan emir çekimi, çokluk 2. kişide {-*(X)ñ*} şeklinde, 3. kişilerde {-*zUn*}, bir örnekte {-*çUn*} şeklindedir. Tekin, emir kipinin 1. kişi çekimlerini gönüllülük kipi olarak değerlendirmiştir. Tekin bu kiple ilgili "Gönüllülük kipi I. kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir. Tekil I. kişi eki *(-(A)yIn)*, çoğul I. kişi eki de *(-(A)lIm)* dır." demektedir (Tekin T. 2000, s. 180-182).

Uygur Türkçesi Dönemi'nde emir eklerinin Köktürkçe Dönemi ile aynı olduğu, çokluk 2. ve 3. kişilerde çokluk ekinin emir ekine eklendiği görülmektedir. Gabain, Tekin'in Köktürkçe Dönemi'nde istek bildirdiğini ifade ettiği 1. kişi emir eklerini de emir çekimine dâhil etmektedir: {-*(A)yın*}, {-*(A)lIm*}. Teklik 2. kişi eksiz ya da {-*GIl*} ekiyle çokluk 2. kişi {-*(X)ñ*} ya da {-*(X)ñlAr*} şeklinde emir yapılmaktadır. 3. kişilerde ise emir çekimi eki {-*zUn*}, {-*zUnlAr*} şeklindedir. Gabain, bu emir şekillerinin yerine bazen daha "hafif" bir anlam ifade eden {-*GAy*} ekinin geldiğini de belirtmektedir: *barma-ġay sin* "gitmeyeceksin" (Gabain 2003, s. 79).

Emir kipinin Karahanlı Türkçesindeki çekiminde teklik 1. kişi için {-*(A)yIn*, -*(A)yI*, -*(A)y*} eki; çokluk 1. kişi için {-*(A)lIm*} eki kullanılmaktadır. Özellikle Kuran Tercümelerinde ekin {-*(A)lıñ*} şekli de görülmektedir. Teklik 2. kişide emir kalıbı ekli ve eksiz olmak üzere iki kategoride yapılmakta; eksiz emirde fiilin sonuna zaman zaman /A/ ünleme edatının da eklendiği görülmektedir. Ekli teklik 2. kişi emir kipinde {-*GIl*, -*ḳıl*} ekleri kullanılmaktadır. Emir ekleri bakımından çokluk 2. kişide çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde çokluk 2. kişi emir eki olarak {-*(I, U)ñ*}, {-*(I)ñIz*}, {-*(I)ñIzlAr*}, {-*(U)ñUzlAr*}, {-*(I, U)ñlAr*}, {-*(I, U)ñlA*} görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde teklik 3. kişi emir eki {-*sU*}, {-*sUn*}, {-*sUnI*} şeklinde; çokluk 3. kişide ise {-*sUnlAr*} ve {-*sUlAr*} şeklindedir (Güner 2021, s. 478-479)

Harezm Türkçesinde emir kipi; teklik 1. kişide {*-AyIm*}, {*-AyIn*}, {*-yIn*}, {*-GAyIm*}, {*-GAyIn*}, {*-Ay*}; teklik 2. kişide ya eksiz ya da {-GIl}, {*-GUl*}, {*-qıl*}ekleriyle; teklik 3. kişide {*-sUn*}, {*-sU*}; çokluk 1. kişide {*-AlIñ*}, {*-AlIm*}, {*-GAlIñ*}, {*-AlIk*}, {*-AlI*}; çokluk 2. kişide {*-ñ*}, {*-Iñ*}, {*-Uñ*}, {*-IñIz*}, {*-UñUz*}, {*-IñlAr*}; çokluk 3. kişide de {-sUnlAr} ekleriyle oluşturulmaktadır (Toprak 2005, s. 263-275).

Memlûk Kıpçak sahası gramer-sözlüklerinden Kİ'de, "Emir ya gayip ya muhatap ya da mütekellim için olur" ifadesiyle Türkçede emir kipinin üç kişi için de olduğu belirtilmektedir. Arapçanın aksine Türkçede teklik 1. kişi için emir çekiminin olduğu ve çokça kullanıldığı vurgulanarak *barġayım*, *kelgeyim* örnekleri verilmiştir. Ayrıca eserin yazarı tarafından fiiller *emir*, *mazi* ve *muzari* olarak üçe ayrılırken *emir* asıl fiil şekli olarak tanımlanmıştır (Özyetgin 2001, s. 183-184). Genel olarak Kıpçak Türkçesi eserlerin emir çekimi, teklik 1. kişide {*-AyIm*}, {*-AyIn*}, {*-GAyIm*}; çokluk 1. kişide ise {*-AlIm*}, {*-AlUm*}, {*-GAlIm*}, {*-AlIk*}, {*-AlIẖ*}, {*-lIẖ*}, {*-AlI*} ekleriyle yapılmaktadır. Bu eklerden {*-AlIm*}, {*-AlUm*}, {*-GAlIm*} ekleri en yaygın kullanılanlardır. KK'de asıl emir çekimi ekinin{*-AlIk*} olduğu ancak Türkmenlerin {-AlIm} biçimini kullandıkları bilgisi geçmektedir. {*-AlI*} ekli örneklere ise CC'de rastlanmaktadır. Ermeni Kıpçak metinlerinde ise tipik *ḳ* > *ẖ* değişimi ile {*-AlIẖ*} şekli ortaya çıkmıştır. Ermeni Kıpçak metinlerinde ayrıca {*-AyIẖ*} şekli de görülmektedir. Emir çekimi teklik 2. kişide ya eksiz olarak ya da {*-GIl*}, {*-KIl*}, {*-GUl*} ve {*-GIn*}, {*-GUn*}, {*-KIn*} ekleriyle yapılır. Sonu /n/ ile biten şekiller Ermeni Kıpçak metinlerinde ve az sayıda TZ'de görülür. Çokluk 2 kişide ise {*-(I, U)ñ*}, {*-(I)ñIz*}, {*-(U)ñUz*}, {*-(I) ñlAr*} ekleri görülmektedir. Teklik 3. kişide {*-sIn*}, {*-sUn*} şeklinde olan emir çekimi, çokluk 3. kişide {*-sInlAr*}, {*-sUnlAr*} biçimindedir (Güner 2013, s. 234-242).

Eckmann; Çağatay sahasında emir eklerini 2. ve 3. kişilerle sınırlı tutmuş, 1. kişi çekimini istek olarak nitelendirmiştir. Çağatay sahasında emir ekleri şu şekildedir: teklik 1. kişide {*-(A)y(In)*}, çokluk 1. kişide {*-(A)lI(ñ)*}; teklik 2. kişide {*-GIl*} ya da {*-GIn*}, çokluk 2. kişide {*-(I)ñ(lAr)*}, {*-(I)ñız(lAr)*}; teklik 3. kişide {*-sUn*} ve {*-dek*}; çokluk 3. kişide ise {*-sUnlAr*} ve {*-dekler*} şeklindedir (Eckmann 1988, s. 117-118).

Eski Anadolu Türkçesinde emir çekiminde kullanılan 1. ve 2. kişi ekleri de dilek-istek ifadesi taşımaktadırlar (Akar 2018, s. 181). Emir çekimi ekleri bu dönemde şu şeklide görülmektedir: Teklik 1. kişide {*-AyIm*}, {*-AyIn*}, teklik 2. kişide eksiz ya da {*-GIl*} eki ile teklik 3. kişide {*-sUn*}, çokluk 1. kişide {*-AlUm*}, çokluk 2. kişide {*-Uñ*}, {*-UñUz*} ve çokluk 3. kişide {*-sUnlAr*} (Akar 2018, s. 181).

Çağdaş Kırım Türkçesinde emir çekimi tarihî sahadakine çok yakın bir biçimde yapılmaktadır. Tüm kişiler için ayrı eklerle yapılan emir çekimi ekleri şöyledir: Teklik 1. kişide {*-(A)yIm*}, teklik 2. kişide eksizdir, teklik 3. kişide {*-sUn*}, {*-sIn*}; çokluk 1. kişide {*-(A)yIK*}, çokluk 2. kişide {*-(I)ñ*}, {*-(I)ñIz*} ve çokluk 3. kişide {*-sUnlAr*}, {*-sInlAr*} (Yüksel 2012, s. 855; Savran 2003, s. 65-66).

Tarihî Kırım Türkçesinde emir çekimi, tüm Türklük sahasında olduğu gibi her kişi için ayrı eklerle yapılmaktadır. Emir kipi, bağlama göre istek anlamı da taşıyabilmektedir. TKT'de emir kipi çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	*-ay, -eyin, -eyiñ*	*-alıḳ, -aluḳ, -AlIm, -ayıḳ, -eliñ*
2. Kişi	*-ŧ*	*-Iñ, -ıñ͡gız, -iñüz*
3. Kişi	*-sIn, -sUn*	*-sUnlAr*

Teklik 1. Kişi: [***-ay***], [***-eyin***], [***-eyiñ***]

- *eger min özüm ġazī giray ḫan* ***bol-ay*** *ve uluġ kiçik ḳaġılḳa sulṭān başlıḳ barça sulṭānlar bolġaylar* 004/42
- *ḥāliyā uluġ ilçileriñiz ve sipāhlarıñız bu ḫazīnede köp nimeni eksik tutup kiçgen senede hīç nizāʿsız berilgen billü tiyişlerdin köp nimeni eksik* ***ber-eyin*** *dip nizāʿ itüp ol sebebli cefālar birlen ṣoñra bergenine taʿaccüb ḳılamiz* 071/35
- *eger bizim ile evvelki kibi taymay uzun uzaḳ dost ḳardaş bolġuday bolsañuz bizde bolsaḳ aġaçalarımız zamānıda kele turġan ḫazīnelerni alup ḳabūl* ***it-eyiñ*** 036/48

Teklik 2. Kişi: {***-ŧ***}

- *barça ʿasker kişilerimiz baş urup ḥālā üstimizde ānt ve şarṭ yoḳ ikende bizge destūr* ***ötile*** *miz mosḳov memleketlerine cavlay barayıḳ dip köp taḳāṣa ḳıldılar* 062/25
- *sen daḫı dostlarına dostlıḳ ve düşmanlarına düşmanlik* ***eyle*** *deyü tenbīh olınmışidi* 203/31
- *leyh ḳralı bizim dost ve ḳardaşımızdır leyhden aldıġıñ ismelinski ve sāīr ḳalʿaların* ***vir*** *ve barabaşa ʿalāḳa eyleme deyü daʿvā idüp elçilerin ḥabs eylemişlerdir* 203/20

Teklik 3. Kişi: {***-sIn***}, {***-sUn***}

- *Allāh ve ḫudā-yı iẕim ve īzed ve uġan teñ̄ri teʿālā ḥaẓretleriniñ̄ vaḥdānīyeti ve ʿaẓameti birle* ***başlan-sun*** 004/06
- *saʿādetli pādişāh ḥaẓretleriġa da bolsa ʿarẓ ḳılıp ṣulḥ ve ṣalāḥ* ***bol-sun*** *dip iʿlām ḳılġan irdik* 025/53
- *ṣoñra bizim ṭutsaḳımız sizde ḳalmak lāyıkmıdır siz ol ṭutsaḳları almaşıva köndermezseñüz bizde yasaḳ idüp ḳırımdan ṭutsaḳ virmezizdir ṭutsaḳ* ***çıḳ-sun*** *dirseñüz bizim ṭutsaḳlarımızı almaşıva könderesiz* 187/27
- *ton ḳazaḳlarına barġan ṣoñra dost ṭoġrı ḳırımġa bizge* ***kel-sün*** *ol ḳazaḳlarnıñ sözlerin bizge* ***bildür-sin*** *tā kim bizim daḫı maʿlūmımız* ***bol-sun*** 013/138-139
- *eger siz ḳardaşımız barışlıḳ murād ḳılmaġuday bolsañuz tutsaḳlarıñuznıñ kesilgen bahāların saʿdī çelebī valuñada körüp* ***kel-sin*** *deyü yazġan erdik* 216/22
- *özü ṣuyı boyında bol-ġan ḳara raʿiyyet il kişileriñiz kelüp curḳa ṭuzımızdan aḳçaları birlen emīnimüzdin ṭuz ṣatun alup* ***kit-sün*** 004/53
- *ḳarındaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretiñ̄ vālidesi ana beyimiñ tiyişiñ̄ ṣamur ṭonın ve bir sulṭānīniñ ve bir ḫanīniñ tiyişin mundan kitgen ilçiñüz timafi ḫatunski boynuna alup kitgen irdi bu ḫazīne milen kelüp çıḳmadı ilçiñüzden alınur idi çapḳun nāmesinde yazılup* ***könderil-sün*** 121/2

Çokluk 1. Kişi: [***-alıḳ***], [***-aluḳ***], {***-AlIm***}, [***-ayıḳ***], [***-eliñ***]

- *siz ol ṭarafdan ve biz daḫı bu ṭarafdan düşmānımız mosḳov üzerine* ***atlan-alıḳ*** *deyü iyeñüze ḥaber ciberip* 002/18
- *eger mosḳov begine siz ol caḳdan ve biz bu yaḳdan köral üzerine* ***atlan-aluḳ*** *deyü bizden adına işāret bolsa irdi* 002/23
- *bu kündin ṣoñ̄ ikev dost ve barış yarış* ***bol-alıḳ*** *ve her yıl otuz kerre yüz biñ nevġıraṭ aḳçesin ve naḳid bölek ḫazīnesi birlen berüp yiberirmin tip söz ḳılmış irdi* 005/83
- *dostluḳ iderseñiz pādişāhāne dost* ***ol-alım*** *olmazsa naḳẓ-ı ʿahdı özüñüz itmiş olursiz* 121/35
- *bilürsiz ki mosḳov ḳırıma ḳaç defʿa elçi könderüp ḫazīneñizi* ***vir-elim*** *bizimle barışıñ deyü ricā eyledikde* 203/19

- *bizge destūr ötile miz mosḳov memleketlerine cavlay* ***bar-ayıḳ*** 062/26
- *ol könderdigimiz ḫaṭṭ-ı şerīfimizde özi ḳazaġından ḳol çek ve leyhlüden alġan yurtunı yine leyhge vir seniñ milen burınġuday dost ve ḳardaş* ***bol-ayıḳ*** *dip köndermiş idik* 194/12
- *bizim birlen dost ve ḳardaş bolmaḳ murād iderseñ özi ḳazaġından ḳol çek ve leyhlüden alġan yurtını yine leyh ḳralına vir seniñle burınġuday ʿömr āḫiriġaça dost ve ḳardaş* ***ol-ayıḳ*** 194/25
- *azav kermanıñ anaḫtarın berüp ciberirday bolsañuz ve ḳolḳalarımıznı artıġı bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolur irdik ol yosunça ötgen ve çıḳġan iki ḫazīnemizni* ***al-ayıḳ*** *ḳabūl* ***ḳıl-ayıḳ*** 036/50
- *her yılda ḫazīneñüzni* ***bir-eliñ*** *deyü bizüm birle ʿahd ve şarṭ ḳılmış irdi* 002/11

Çokluk 2. Kişi: {*-Iñ*}, [*-ıñġız*], [*-iñüz*]

- *üç ḳomṣār könderüp ṣulḥ olmışsiz bu cānibe āṣlā bildirmediñüz bilürsiz ki mosḳov ḳırıma ḳaç defʿa elçi könderüp ḫazīneñizi virelim bizimle* ***barış-ıñ*** *deyü ricā eyledikde* 203/19
- *seniñle burınġuday ʿömr āḫiriġaça dost ve ḳardaş olayıḳ bu sözlerimizni ḳabūl etmez olsañuz bizge bir ṣāfī ve çın cevāb* ***köndür-iñ*** 194/26
- *ābāmızña ḫaṭṭ yazıp maʿlūm* ***ḳıl-ıñġız*** *şāyed ki ya anda veya bizde ḫaṭā bolmaḳ ʿaceb bolmaġay dip cevāb virdiler* 015/41

Çokluk 3. Kişi: {*-sUnlAr*}

- *siziñ vilāyetiñüzden bāzergānıñuz bizim vilāyetimiz ḳırımġa* ***kel-sünler*** *ẓararsız ve ziyānsız* ***yürü-sünler*** *bizim bāzergānlarımız daḫı siziñ vilāyetiñüze* ***var-sunlar*** *ẓararsız ziyānsız* ***yürü-sünler*** 025/28-29
- *āver ḳardaşımız ḫūr-bār* ***bol-sunlar*** 002/06
- *bu ḫuṣūsı ḳırım ḫanına bildirgeysiz ḳuban tatarı aldıḳları esīr ve atları buldırup* ***köndür-sünler*** *ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından* ***kel-sünler*** *ve bizim ṭarafımızdan anlara ẓarar ve ziyān olmazdır biz dostlıḳda s̱ābit deyü* 298/07
- *ḫumāyūn-ı ḫaṭṭ-ı şerīflerin yazup ve bizge taḳı yarlıġ-ı şerīf-i vācibü'l- teşrīflerin taḥrīr buyurup elçi ḳulların* ***yiber-sünler*** 293/17

III.2.2.1.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Çekimi

Olumsuz fiil tabanları üzerindeki emir çekimi de aynı eklerle yapılmaktadır:

- *leyh ḳralı bizim dost ve ḳardaşımızdır leyhden aldıġıñ ismelinski ve sāī̄r ḳalʿaların vir ve barabaşa ʿalāḳa* ***eyleme*** *deyü daʿvā idüp elçilerin ḥabs eylemişlerdir* 203/20
- *min uluġ meḥmed giray ẖan ḥaẓretlerimiz iki yurtnıñ arasında fitne* ***bolma-sın*** *dip dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ tartıp tüzinlik tilep destūr birmedik* 062/27
- *sözümiz ʿahd-nāme-i humāyūnımızdadır anıñ üstinde biz ṭurarmiz siz taḳı ṭurġay irdiñüz hī̄ç bir sözde ḳuṣūr* ***bolma-sun*** 062/35
- *ilçiñiz ve sipāhī̄ñüz bir daẖı ʿinād* ***itme-sün*** *dip yaẖşı tenbī̄h itüp cibergey irdiñüz* 062/31
- *tatar çerümiz birlen çaparġa ve yaḳup yıḳarġa ve ẓarar ve ziyān ḳılarġa bir kimesne* ***barma-sın*** 004/44
- *iki curtımuz barış ve yarış bolup bāzergān emī̄n varup ve amān kilüp kim kimesnedin ẓarar ve ziyān* ***olma-sın*** *didiler irse* 004/33
- *eger yurt içün dost ḳardaş bolurday bolsañuz taḳı ton ḳazaġın ẓabṭ iterday bolsañuz uzun uzaḳ dost ḳarındaş ve ṭatıv muḥabbet ḳılurday bolsañuz vilāyetimizge ḳazaḳlarıñuz* ***kelme-sün*** *köy kentlerimizni* ***urma-sun*** 013/50
- *kelgen elçiñüz biz ton ḳazaġı içün kelmedik dip cevāb* ***aytma-sun*** 013/140
- *ol ʿādetçe işsiz kelgenleri içün aḳalın çayımızda bolsa fedor laḳontyaviç yaṭurlayn alarnı toẖtatdılar kim işsiz* ***barma-ñuz*** *dip söylediler* 015/209

III.2.2.1.2. {*-GAy*} Ekiyle Yapılan Emir Çekimi

Gelecek zaman kavramı, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniyi de barındırdığından Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {*-GAy*} gelecek zaman eki, istek kipi işleviyle de kullanılmıştır. İstek kavramı, tasarlama kiplerinin hepsinde değişen oranlarda da olsa bulunmaktadır (Ercilasun 1994, s. 6). Bu nedenle istek kipi ile içinde çok yoğun istek barındıran emir kipi arasında sıkı bir bağ vardır. Birinden bir şeyi "istemek"le, birine bir şeyi "emretmek" arasındaki ince çizgi, bağlama ve konuşurların birbirine göre olan konumuna vs. bağlı olarak her iki yönde

de kolayca aşılabilmektedir.[128] Bu nedenle istek bildiren bir yapı, emir; emir bildiren bir yapı da istek bildirebilmektedir. {*-GAy*} gelecek zaman eki de istek kipi işleviyle kullanıldığı gibi, emir kipi işleviyle de kullanılmıştır.

Eski Türkçe Dönemi'nde daha çok gelecek ve istek için kullanılan ek, yer yer emir için de kullanılmıştır. Gabain, emir şekillerinin yerine bazen daha "hafif" bir anlam ifade eden {*-GAy*} ekinin geldiğini belirtmektedir: *barma-ġay sin* "gitmeyeceksin" (Gabain 2003, s. 79). Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de, {*-GAy*} eki geniş zaman, şimdiki zaman ve istek yanında emir de anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000, s. 140). Eckmann, Çağatay sahasında {*-GAy*} ekiyle kurulan kipin işlevleri arasında emir işlevini de saymaktadır (Eckmann 1988, s. 124-125).

{*-GAy*} gelecek zaman eki, emir işlevi ile Kırım yarlıklarında da sıkça kullanılmıştır. İlk dönem yarlıklarda neredeyse tamamıyla emir işlevi bu ekle sağlanırken {*-sUn*} emir eki daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlamıştır (Sıtkı Özkul 2011, s. 100-101).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {*-GAy*} ekinin gelecek zaman ve istek işlevlerinden daha çok, emir işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım sıklığı elbette, yarlık metinlerinin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Zaten istek işlevi yüklenmiş olan ek, bağlam gereği çok daha sık bir biçimde emir vermekte kullanılmıştır.

Büyük çoğunlukla emir işlevi, çokluk 2. kişilerde görülmektedir; ki bu tercih bir şeyi emretmenin doğasına uygundur. 3. kişilere de dolaylı emir verilebilir, ancak yarlık metinleri emrin doğrudan muhatabına gönderildiği için genellikle 2. kişi çekimi görülmektedir. Yarlık metinlerinin alıcısı konumundaki yabancı hükümdarların konumu gereği, onlara belli bir nezaket çerçevesinde hitap etme gerekliliği çokluk 2. kişi emir çekiminin nicelik olarak neden fazla olduğunu açıklamaktadır. {*-GAy*} gelecek zaman ekinin emir işlevinde kişilere göre kullanımı ve sıklıkları şu şeklidedir:

---

[128] Emir cümlelerinin işlevleri, emir ve istek arasındaki ontolojik bağlantı için bk. Gürkan Doğan, "Buyurmayan Buyrum Tümceleri", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 7-9 Ağustos 1996, Ankara 1997, s. 249-256. Türkçede emir ve istek eklerinin 1. kişi biçimleri hakkında tartışma için bk. Ahmet Bican Ercilasun (1994), "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 505, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 3-9; Gürer Gülsevin, "Eski Türkiye Türkçesinde 'İstek Kipi' Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, S 13, İstanbul 2002, s. 35-50.

	Teklik		Çokluk	
1. Kişi		0		0
2. Kişi		0	*-GAysiz*, *-kaysiz*	134
3. Kişi	*-GAy*	7	*-GAylar*	9
	Toplam		150	

Ek, genel olarak tonlu şekilde göründüğü hâlde, sadece bir örnekte tonsuz olarak [*-ḳaysiz*] şeklinde kullanılmıştır: *iki aramızda yaḫşılıḳa* ***çalış-ḳaysiz*** 002/24, *eygilik bolur içün* ***çalış-ḳaysiz*** 002/53, *iki yurtnıñ rāḥat ve istirāḥatına* ***çalış-ḳaysiz*** 010/62.

Birkaç örnekte, /g/ sesi kef yerine sağır kef ile yazılmış[129] ancak bu imla tarafımızdan /g/ olarak okunmuştur: *dost bolsañız dostlıġıñıznı* ***bildir-geysiz*** 015/149.

Teklik 3. Kişi: [***-GAy***]

- *uşulay maʿlūmıñız* ***bol-ġay*** 010/94, 012/111, 015/128, 015/216
- *uşlay* ***bil-gey*** *dip bitildi* 012/125
- *siz ḳardaşımız daḫı uşlay* ***bildir-gey*** 013/115

Çokluk 2. Kişi: [***-GAysiz***], [***-kaysiz***]

- *iki ṭarafdın bir kimse incinmey ḥaḳḳları tükel teyerge ve eskiden almaşıv ḳılup bizim kişilerimizniñ siziñ kişileriñizde ḥaḳları bolġanın alup* ***ber-geysiz*** 285/25
- *ḳralımızdan bize kāġıd kelüp tenbīh eylemişdir ki ḳuban tatarı her zamān kelüp ton boyın çapup ẓarardan ḫālī degillerdir bu ḫuṣūsı ḳırım ḫanına* ***bildir-geysiz*** 298/06
- *dost bolurday bolsañız dost* ***bol-ġaysiz*** *tüşmān bolurday bolsañuz tüşmān* ***bol-ġaysiz*** 020/68
- *murādıñız dostluḳ ve ḳardaşlıḳ bolsa ḳazaḳ ṣāhiblerine aḳçelerin berip* ***ciber-geysiz*** *bu yol virilmezse culıv içün bir daḫı ḳazaḳ köndürilmezdir* 121/43
- *özüdin ḳazaḳ eşkıyāñuzı* ***çıḳar-ġaysiz*** 025/57
- *ol ḳazaḳlarıñuznı muḥkem ẓabṭ* ***it-gey*** *ḳara deñizke yibermey* ***ṭay-ġaysiz*** 010/54

---

[129] Söz konusu imla tercihi ve görüldüğü diğer ekler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. "Giriş 3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri".

- *her türlüg ḳılıġıñızdan düşmānlıḳ işleri ẓāhir bolmaḳ sebebli elçiler yiberilmeyüp ṣabır ve teʾḫīr itdirirge buyurıldı maʿlūm* ***ḳıl-ġaysiz*** 290/19
- *ton ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ itgey* ***ḳır-ġaysiz*** 013/35
- *ḥetmānıñuz sözinçe dostlıġıñuzda muḥkem* ***tur-ġaysiz*** 020/70
- *ol şāhīn giray sulṭānı ḳolıñuza* ***tüşür-geysiz*** 010/60
- *şuşbu ḫaṭṭımıznı yaḫşı tıñ͡glap yaḫşı añ͡glap cevābın* ***yaz-ġaysiz*** 015/107
- *yedi ḳazaḳ ilçiñüziñ kefīlligi zamānında ḳaçmışlar böyle ḳaçan ḳazaḳlarıñ bahāsı virile kelgendir ṣāhiblerine virip* ***yiber-geysiz*** 121/39
- *burunġı ʿādet üzre yürüp burunġı yolça* ***yüri-geysiz*** 013/88

Çokluk 3. Kişi: [***-GAylar***]

- *ẓabṭ* ***it-geyler*** 004/36
- *yibere turġan bölek ḫazīnesin her yıl* ***yiber-geyler*** 004/37
- *kişilerimizniñ͡g tiyişlerin bölek ḫazīnesiyle birge* ***yiber-geyler*** 004/37
- *bölek ḫazīnesiyle birge* ***yiber-geyler*** 004/39

III.2.2.1.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-GAy*} Ekiyle Yapılan Emir Çekimi

{*-GAy*} ekiyle yapılan emir kipi, olumsuz fiil tabanlarına, olumlu fiil tabanlarında olduğu gibi fiile {*-GAy*} eki getirilerek yapılmaktadır:

- *ton ḳazaġı sebebli şarṭıñuznı* ***bozma-ġaysiz*** 013/101
- *öziġa ḳazaḳlarıñuznı* ***ṣalma-ġaysiz*** 020/16
- *ol şāhīn giray sulṭānı ḳolıñuza tüşürgeysiz zinhār* ***ḳaçırma-ġaysiz*** 010/60
- *yal-ġan sözlerni her kez* ***yazma-ġaysiz*** 015/153
- *ḳırım yurdına ẓarar ve ziyān* ***etdirme-geysiz*** 025/58
- *dost bolıp yaşırın tüşmānlıḳ* ***itme-geysiz*** 013/75
- *ton ḳazaḳlarına yaṣaḳ itgen irdik şayḳaları bile deñizge* ***barma-ġaylar*** *ve ḫünkār ḳalāların hem* ***urma-ġaylar*** *ve köy kentlerin hem* ***talama-ġaylar*** *ve deñizde kemilerini* ***incitma-ġaylar*** *ve ḳırım*

uluslarına hem ziyān żarar ***tigürme-geyler*** *dip buyurdıḳ dipsiz* 015/51-52-53

III.2.2.2. İstek Çekimi

İstek kipi, fiile istek, niyet arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz Z. 2014, s. 577). İstek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir (Ergin 2003, s. 310).

Tarihî Kırım Türkçesinde istek çekimi, üç farklı şekilde yapılmaktadır: {*-GAy*} eki ile, {*-GAy erdi*/*irdi*, *-geydi*} yapısı ile ve {*-A*, *-y*} eki ile. Bu üç şeklin de kaynağı {*-GAy*} gelecek zaman ekidir. {*-GAy*} eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır.

Tarihî Kırım Türkçesinde istek kipi için, {*-GAy*} gelecek zaman ekinden gelişen şekillerden en çok {*-GAy*} *erdi*/*irdi* birleşik çekimi kullanılmıştır. Sonrasında ise, yalın hâldeki {*-GAy*} gelecek zaman ekinin istek işlevini üstlendiği görülmektedir. Oğuzca etkisinin bir örneği olan {*-A*, *-y*} istek kipi ise görece daha az karşımıza çıkmaktadır.

III.2.2.2.1. {*-GAy*} *erdi*/*irdi* Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{*-GAy*} gelecek zaman eki ile *er-* ~ *ir-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin birleşmesiyle oluşan bu birleşik çekim, Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak istek işlevinde kullanılmıştır. Bu sahanın asli istek ekidir. Özellikle "bir isteği nezaketle dile getirme" anlamı taşımaktadır. Yarlıkların üslubu ve hitap ettikleri kişilerin konumu gereği, nezaket kalıpları içerisinde yazıldıkları göz önüne alınırsa, yabancı bir devletin hükümdarından talep edilecek herhangi bir şeyin nezaketle istenmesi doğal görünmektedir. {*-GAy*} ekinin üzerine bilinen geçmiş zaman eki almış bir yardımcı fiille birlikte kullanıldığında "nezaketle talep etmeyi (temenni)" gösterdiği örnekler, Uygur Türkçesi Dönemi'nden itibaren görülmektedir (Gabain 2000, s. 81).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de istek çekimi; {*-GaydI*, *-KAydI*} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ġaydım* "atmayaydım", *bil-geydim* "bileydim", *tut-ḳaydım* "tutaydım", *tüş-keydim* "ineydim" (Yüksel 2012, s. 857; KTLG.571).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-GAy*} *erdi*/*irdi* yapısı ile kurulan istek kipinin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		*-GAy erdik/irdik*
2. Kişi		*-GAy erdiñiz/erdiñüz* *-GAy irdiñiz/irdiñüz* *-ḳay irdiñüz* *-geydiñüz*
3. Kişi	*-GAy erdi/irdi*	*-GAy irdiler, -ḳay irdiler, -geyler idi*

{-GAy} erdi/irdi + kişi eki şeklinde kurulan istek kipinin teklik 1. ve 2. kişi çekimlerine rastlanmamıştır. Bu kip, büyük çoğunlukla çokluk 2. kişi çekiminde görülmektedir.

TKT'de {*-GAy*} *erdi/irdi* şeklinde karşımıza çıkan bu yapının yalnızca bir örnekte, çağdaş Kırım Türkçesinde olduğu gibi [*-geydi*] şeklinde ekleştiği tespit edilmiştir:*burun kelgen nāmeñüzde elçimiz* ***ciber-geydiñüz*** *dip ricā itmişsiz* 194/51.

Teklik 3. Kişi: {*-GAy*} *erdi/irdi*

- *vezīrimiz bahādır aġa ṭutsaḳlar kişileri milen aleksanderege adam ḳoşup culıv bahāların tonda bolġan çerkes kermanıġa ketürüp ve culıvları keldügi ḫaberin taʿcīl bu ṭarafġa bildirüp ve ṭutsaḳlar azaġa barup almaşıv* ***bol-ġay er-di*** *dip yaḳın kişiñüz bolġan dominayġa kāġıd yazup yibergen erdi* 238/14
- *tiyişler bile riʿāyet ve ikrām bile ṣaylap cibergeysiz ta kim bizüm daḫı mübārek ḫāṭrımız ḫoş* ***bol-ġay ir-di*** 030/75
- *tiyişleri barçasıġa tamāmı ḳuṣūrsız hem eksiksiz cibergey irdiñüz tiyişleri tamām* ***kil-gey ir-di*** *ta kim tiyişler sebebli bulay alay söz* ***bolma-ġay ir-di*** *dip buyurdıḳ* 030/50
- *yaḫşı bölek-i selāmların hem cibergey irdiñüz ḳuṣūrsız burunġı ʿādetçe* ***kil-gey ir-di*** 030/53
- *yatur elçimiz dervīş āmeldeşniñ ʿādet-i ḳadīm ḳurumların tamām tükelidüp anda turġança ṣay ve ḥürmet milen yaḫşı ṭutup dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda ʿömr āḫiriġaça ṭaymay* ***tur-ġay ir-di*** *dip ḫaṭṭ bitildi* 269/47
- *ötül ḳılup yazılġan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen* ***yazıl-ġay ir-di*** *digeniñüz sebebli yigirmi kişiniñ atları yazılup öz mührimiz birle defteri ciberilgendir* 062/21

Çokluk 1. Kişi: {*-GAy*} ***erdik***/***irdik***

- *ḥālā barġan uluġ elçimiz lavrantay aleksandıra ḳalañirivav ve yazuçımız aleksandıra durav allınında ḳurān üstinde ānt içgey irdiñiz ta kim biz daḫı işençli* ***bol-ġay ir-dik*** *andan ṣoñra biz daḫı şāhāne ʿivāżlar* ***it-gey ir-dik*** *dipsiz* 015/57
- *ḳaradan kelip ḳırım yılḳılarımıznı ḫırsızlap kiterlermü i-gen anlarnı hem bizge maʿlūm ḳılġay irdiñiz ta kim biz daḫı çın söziñizni* ***bil-gey ir-dik*** *añ͡ga ḳarşu işimizni* ***kör-gey ir-dik*** *söziñīz çın bolsa işençli hem* ***bol-ġay ir-dik*** 015/114-115
- *dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ sözin söyleşip bikleşür sebebli bir yaḳın ḳulumıznı ve culıv içün boyarıñuz vaṣil barisaviçni ve özge tutsaḳlarıñuznı valuñaġa* ***yiber-gey er-dik*** 216/12
- *ça-ḳunıñuznı taḳı taʿcīl ṭarafıñızġa* ***yiber-gey ir-dik*** 216/13

Çokluk 2. Kişi: {*-GAy*} ***erdiñiz***/***erdiñüz***, {*-GAy*} ***irdiñiz***/***irdiñüz***, [*-ḳay*] ***irdiñüz***, [*-geydiñüz*]

- *ve işbu muḥabbet-nāme-i şerīfimizni riʿāyet ve ḥürmet birle öz aldıñızda oḳutup ve muḥabbet sözlerimizni yaḳşı tıñ͡glap* ***al-ġay ir-diñiz*** 269/37
- *çapḳun ilçimiz ʿos̱mān çelebī milen muḥabbet nāmemizde yazılġandır taʿcīl üzre cevābın yazup* ***bildir-gey ir-diñüz*** *ve ötül ḳılġanımıznı ḳabūl* ***buyur-ġay ir-diñüz*** 090/33
- *ḳardaşlarımız uluġ ḫanlar ve uluġ beylerniñ buyurıḳları üzre ḫazīnelerni ʿale'l-ʿacele aġustos ayına baḳmay perebolşnaġa* ***çetkür-gey ir-diñüz*** 285/18
- *iki yurtnıñ fuḳarāsı tınç ve āmānçada bolup biz ve siz alḳışların alġıday ḳılıḳnı* ***et-gey er-diñüz*** 209/41
- *dört ḳarın ṭon eksik keldügin ötgen yıl sizge yazdıḳ idi cevābı kelmedi çoḳlıḳ nesne de tügildir anı tamām* ***itdir-gey ir-diñüz*** 139/37
- *siz daḫı işbu elçimizni muḥabbetlik milen körinişiñüzġa ve elçilerimizġa körüştürüp taʿcīl* ***ḳaytar-ġay er-diñüz*** 216/51
- *şarṭ-nāme ḫaṭṭında cümle yazılmışdır bu cümle maṣlaḥatlarnı dostlıḳ şarṭı üzerine lāyıḳınça yerine* ***keltür-gey er-diñüz*** 274/53
- *bu dört yaḳın adamlarımızġa bermekiñüzni tilek ḳılamiz yiberüp ḫāṭırımıznı ḫoş* ***ḳıl-ġay er-diñüz*** 253/50

- *burundın bola kelgen ʿādetlerni siz ḳardaşımız taḳı ḳaldırmay* ***könder-gey er-diñiz*** 229/44
- *deñizden ḳayıḳnı ve ḳaradan taḳı eşḳıyānı muḥkem ẓabṭ etüp uzun uzaḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ işlerinde* ***ṭapıl-ġay er-diñüz*** 253/39
- *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımıznı ve altun bayṣalı şarṭ-nāme-i ḫatt-ı şerīfimizni ṣay ve ḥürmet milen oḳutup ve yaḫşı* ***tıñla-ġay er-diñüz*** 234/25
- *ḫazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşıv yeri bolġan perebolşnaġa* ***yetkir-gey er-diñüz*** 274/21
- *ḳulımıznı ol ṭarafġa yibergenmiz inşāʾāllāh teʿālā sizge vāṣıl bolġanda mezbūr ʿabdu'l-raḥman ḳulımıznı muṣṭafā aġaya bulışdırmaġa iẕniñiz bolup tezçe ṭarafımızġa taḳı ruḫṣat berüp* ***yolla-ġay ir-diñiz*** 299/19
- *inşāʾāllāh teʿālā kün ilgeride bolsa biz dostlıḳıñuzda tapılurmiz siz ḳardaşımızda bolsañuz ʿömr āḫiriġaça dostlıḳdan taymay iki yurtnıñ rāḥatlıki içün* ***çalış-ḳay ir-diñüz*** 187/13
- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz* ***ciber-geydiñüz*** *dip ricā itmişsiz* 194/51.

Çokluk 3. Kişi: {*-GAy*} *irdiler*, [*-ḳay*] *irdiler*, [*-geyler*] *idi*

- *şāhīn giray sulṭānnı dost bolurday bolıp ya tirig* ***tut-ġay ir-diler*** *ve yaḫūd helāk* ***it-gey ir-diler*** 015/167
- *ol kişileriñiz bizge ḳırımġa kelip ḫaber* ***it-gey ir-diler*** 015/173
- *taḳı siz ḳardaşımızda bolsañuz iki uluġ ḫazīnemizni bir yerden* ***yiber-gey ir-diler*** 012/40
- *ḫaznāçılarıñuzġa muḥkem tenbīh ḳılġay irdiñiz bir taḳı noḳṣānsız* ***könder-gey ir-diler*** 269/23
- *taraç di-gen ṣunı ötgürüp turġa yetkürüp* ***ḳayt-ḳay ir-diler*** 113/29
- *aḳlançay boyarıñuzġa muḥkem tenbīh idüp ʿādet üzre tamām berirge buyurġay irdiñüz uluġ babalarıñızdan ola kelgen yarlıḳaşıñıznı defteriñgiz mūcibinçe tamām* ***ber-geyler i-di*** 269/33

III.2.2.2.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-GAy*} *erdi*/*irdi* Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{*-GAy*} *erdi*/*irdi* kuruluşundaki istek kipi, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir:

- *ağaçamız cānıbek giray ḫan ḥażretleri zamānında ḳalay tiyişleri kile turġan bolsa bizim zamānımızda hem alay cibergey irdiñüz ta kim uluġ ḫazīnemiz kilgende uruş talaş* ***bolma-ġay ir-di*** *dip buyurdıḳ* 030/44
- *kün ilgeride bolsa ʿādet bolġan nimeni* ***kesdirme-gey ir-diñüz*** 113/23
- *ton ḳazaġı digen ḫırsızlar ḳara deñ̃gizge çıḳup anaṭolı rūm ili yaḳalarında ʿos̱mānlı vilāyetlerin çapup yaġma ve ġāret itip ve ḳırım vilāyetiniñ taḳı deñ̃giz yaḳalarında bolġan kentlerimizni ve şehirlerimizni ve ḳālālarımıznı çapup mālların talap özlerin esīr itip ṣulḥ ve ṣalāḥnı ve dostlıḳnı bozarday iterler alarnıda bolsa bek muḥkem żabṭ itip ḳara deñ̃gizge* ***çıḳarma-ġay ir-diñüz*** 030/93
- *bizim dostımızġa dost bolup düşmānımızġa düşmān bolup ve çit ḫalḳıñıznı żabṭ etüp deñizge ḳayıḳ* ***endirme-gey er-diñüz*** 216/32
- *inşāʾāllāh teʿālā çapḳunımız varġaç buyurıḳıñuzda bolġan ḳullarıñuza muḥkem tenbīh ḳılup keleçek ḫazīneñüzni bu yılġı ḫazīne kibi ḳışḳa* ***ḳaldırma-ġay ir-diñüz*** 178/14
- *yād ḳılınġan sözler cümle bi't-tamām ḳabūliñiz bolmaġuday bolsa özge türlüg bolur deyüp ḫāṭrıñuzge* ***keltirme-gey er-diñüz*** 234/49
- *ḫaṭṭımızda yazġan sözlerimiz maʿlūmıñız bolġanda siz ḳardaşımızda bolsañuz cümle şarṭ ḳılınġan sözlerni ḳabūl etüp her işni şarṭ-nāme ḫaṭṭınça ḳılup her kez özge türlüg* ***ḳılma-ġay er-diñüz*** 234/27
- *ançaḳ bu yılġa yigirmi biñ ṣomlıḳ ṣamur yibermeñüz içün biz boynımuzġa alġanmiz köp şey tügildir muḥabbetlik bolmaġa sebebtür bizni* ***uyaldırma-ġay er-diñüz*** 253/45
- *bizim ṭışḳarıda özüġa barġança ʿahd-nāmede bolġan sınurımızġa ḫalḳımızniñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına bolsa* ***incitdirme-gey er-diñüz*** 253/38
- *ḥācī tarḫan voyvadañızda ʿalī mirza ḳardaşı ʿaẓamet mirza bile dost* ***bolma-ġay ir-diler*** *tusnaḳ virip tutnaḳ hem* ***alışma-ġay ir-diler*** 015/168
- *aña köre bu ṭarafdan varan ʿasker ve ol cānibden kelen adamlarıñuz ḳışḳa rāst kelüp zaḥmet* ***çekme-gey ir-diler*** 145/27
- *uluġ elçileriñüzde bolsa tiyişleri kile turġan kişilerden söz* ***söyleşme-gey ir-diler*** *anıñiçünkim iki arada tiyiş sebebli köp söz bola turġandır* 030/58

- *ḫazneçi ḳullarıñuza muḥkem tenbīh itgey irdiñüz bir daḫı alçaḳ ve yaman ṭonlarnı **ciberme-gey ir-diler*** 105/68

III.2.2.2.2. {-*GAy*} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{-*GAy*} gelecek zaman eki; Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır. Gelecek zaman, oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana, yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğundan, bildirdiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Alan yazında, gelecek zaman kipinin gelecekte mutlaka gerçekleşecek fiilleri bildirdiği dile getirilse de (Korkmaz Z. 2014, s. 558; Ergin 2013, s. 302); gelecek zaman, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniyi de barındırmaktadır. Bu nedenle Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-*GAy*} gelecek zaman eki, istek kipini de bildirmiştir.

Uygur Türkçesinden itibaren Türk dili alanında görülmeye başlayan {-*GAy*} eki, gelecek zaman ve istek kipi işlevlerini eş zamanlı sürdürmüş görünmektedir. Gabain, ekin "bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi (irrealis) nezaketle talep etmeyi (temenni)" ifade ettiğini belirtmektedir (Gabain 2000, s. 81). {-*GAy*} eki, Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde gelecek zaman yanında gereklilik ve dilek kipi işleviyle de kullanılmıştır (Güner 2021, s. 459).

Harezm sahasında da ek, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005, s. 252-257). Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de, {-*GAy*} ekinin gelecek zamanı bildirdiği örnek yoktur; ek bu eserde geniş zaman, şimdiki zaman, istek ve emir anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000, s. 140).

Karamanlıoğlu Kıpçakçada doğrudan doğruya istek ifade eden bir kip bulunmadığını, yalnız bazı kip ve şekillerde bu ifadeye rastlandığını belirtmektedir (Karamanlıoğlu 1994, s. 133). KK'de, *keşke* sözcüğü ile {-*GAy*} ekinin birlikte kullanımı dilek-istek kipi olarak verilmiştir: "Temenni için Arapça *leyte* ve Türkçe *keşke* vardır. *keşke anıñ kibi bolġay men* (keşke onun gibi olsam), *keşke men seniñ kibik bolġay men* (keşke senin gibi olsam) denilir." KK.24a-b (KTLG.590).

Eski Anadolu Türkçesinde {-*GAy*} eki, {-*A*} şeklini alarak istek kipi ekine dönüşmüştür. Klasik Osmanlı, Azerbaycan ve Çağatay yazı dillerinde {-*A*}, {-*GA(y)*} ekli kip, istek kipi olarak kullanılmaya devam etmiştir (KTLG.591).

Eckmann, Çağatay sahasında {-*GAy*} ekiyle kurulan kipi, doğrudan "gelecek-istek" kipi olarak adlandırmış ve bu kipin kullanışlarıyla ilgili gelecek zaman bildirmenin yanında istek, rica ve emir anlamlarını da sıralamıştır (Eckmann 1988, s. 124-125).

{-*GAy*}ekinin istek için kullanıldığı örneklerin çoğunda şart ifade eden ekler bağlaçlar veya cümle yapıları vardır: *eger barsar yañılmaġay män*, *yazuḳum bar ise ayġıl bileymen* örneklerinde şarttan sonra gelen {-*GAy*} ve {-*Ay*} ekleri istek ifade etmektedir (KLLG.590). Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde *kerek ~ kirek kim + fiil + {-GAy}* kalıbı içinde de {-*GAy*} eki istek ifade etmektedir: *kerek kim söz yirinde sözletilgey* HŞ.2329, *elbette kirek kim ögretkey-sen* GT.189 (KTLG.590-591). Aynı yapı Eski Anadolu Türkçesinde de görülür*: ammâ ben bu ılanı gerek bâgubân eliyile öldürem* (*Marzubannâme*.22a). 14 ve 15. yüzyıl Harezm, Kıpçak ve Oğuz Türkçesi metinlerindeki *kerek ~ kirek ~ gerek (kim) + fiil + {-GAy} ~ {-A}* kalıbı bugün Azerbaycan Türkçesinde devam etmektedir.

Türkmen ve Yakut lehçeleri hariç, günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde istek kipi eki, Eski Türkçe'nin gelecek zaman eki {-*GAy*} ekine dayanmaktadır. Günümüzün Karluk, Kıpçak ve Güney Sibirya lehçelerinde {-*GAy*} şeklini korumuş olan ek, istek kipi eki olarak görevini sürdürmektedir. Ek Oğuz lehçelerinde {-*A*}, Çuvaşçada {-*I*} şeklini almıştır ve istek eki olarak kullanılmaktadır (KTLG.587)[130].

Çağdaş Kırım Türkçesinde, Uygur Türkçesi Dönemi'nden beri gelecek zaman bildirme görevinin yanında istek kipi görevini de yapan {-*GAy*} eki, tamamen istek kipi eki işlevini yüklenmiştir. Çağdaş Kırım Türkçesinde {-*GAy*} ekli istek çekimi; {-*GaydI*, -*KAydI*} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ġaydım* "atmayaydım", *bil-geydim* "bileydim", *tut-ḳaydım* "tutaydım", *tüş-keydim* "ineydim" (Yüksel 2012, s. 857; KTLG.571).[131]

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-*GAy*} ekli istek çekiminin çoğunlukla çokluk 2. kişi çekiminde görülmesi hem istek kavramının hem de yarlık metinlerinin doğasından kaynaklanmaktadır. {-*GAy*} ekinin 1. kişi çekimi, gelecek zamanı anlatmak için kullanılmışken birinden bir şeyi talep etmenin doğası gereği istek kipi, 1. kişinin dışındaki kişilere yönelmiştir. 3. kişilerden de bir şey talep edilebilir, ancak yarlık metinleri talebin doğrudan muhatabına gönderildiği

---

[130] Günümüz lehçelerinde {-*GAy*} ve {-*GAy*}'dan gelişmiş istek kipi biçimleri görülmekle birlikte, {-*mAKÇI*}, {-*GIsI kel-*}, {-*AsI gel-*} gibi yeni istek kipi şekillerinin varlığı, şart ve 1. kişi emir çekimlerinin istek işleviyle kullanılması gibi nedenlerle bu kip zayıflamış ve kullanım alanı daralmıştır (KTLG.587).

[131] Bu çekim Tarihî Kırım Türkçesinde de istek kipi olarak kullanılmıştır, bk. *{-GAy er-/ir-/i-di} İstek Kipi.*

için genellikle istek işlevinde 2. kişi çekimi görülmektedir. Bu 2. kişinin teklik değil de çokluk olması, yarlığın yazıldığı ve talepte bulunulan kişinin de ya Rusya'nın ya da Lehistan'ın kralı/çarı olması ve yarlıklarda belli bir nezaket üslubunun takip ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. {-*GAy*} ekinin istek işleviyle teklik 2. şahısta da kullanıldığı görülmektedir. Yarlıklarda, yarlığın muhatabı olan yabancı hükümdara teklik 2. kişi ile hitap edilmesi, çok rastlanan bir kullanım değildir. Bu durum, istenen şeyin yapılmasını bekleyen, ayrıca samimiyeti ve dostluğu vurgulayan bir tavrın göstergesidir. Ekin istek işlevinde kişilere göre kullanımı ve sıklıkları şu şekildedir:

	Teklik		**Çokluk**	
1. Kişi	-	0	-	0
2. Kişi	-*GAysen*	11	-*GAysiz*, -*kaysiz*	89
3. Kişi	-*GAy*	9	-*GAylar*	3
	Toplam		112	

Ek, genel olarak tonlu şekilde göründüğü hâlde, sadece bir örnekte tonsuz olarak [-*ḳaysiz*] şeklinde kullanılmıştır: *perebolşnaġa ḫazīnelerni keltürmege* ***çalış-ḳaysiz*** 285/27.

Birkaç örnekte; /g/ sesi kef yerine sağır kef ile yazılmış ancak bu imla tarafımızdan /g/ olarak okunmuştur:[132] *bil-geysiz* 013/52, 013/141, 014/27, 015/128.

Teklik 2. Kişi

- *ḥarāmī ve ḫırsuz ḳıristiyan ḳazaḳların ḳazaḳ özü ṣuyında ḳomay* ***çıḳar-ġaysen*** *yaḫşı yasaḳ ve tirgev* ***it-geysen*** *ve taḳı min ġāzī ḫan ḳarındaşıñızge bölek ḫazīnesin her yıl ṭutḳar ḳılmay birip* ***yiber-geysen*** 005/60-61
- *sin zigmut ḳarındaşımızdan köplik dilek ḳılarmiz sefer ve çerü ḫarcı üçün biz ġāzī giray ḫan ḳarındaşıñızge yoḳ dimey beş biñ filori ḫarclıḳ çıḳarup burun kilgen bizim ve sizniñg çapḳunlarımızdın ḳaldırmay* ***ciber-geysen*** *burun bolġan ḫanlarġa ve uçmaḳlıḳ aġaçamuz meḥmed giray ḫanġa beş biñ filori sefer ḫarcı üçün ḳral*

[132] Söz konusu imla tercihi ve görüldüğü diğer ekler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. "Giriş, 3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri".

ḳarındaşlarımız virgenlerdir sin zigmut ḳral daḫı yoḳ dimey beş biñ filorini virüp tizoḳ çapḳunlar ile burun ***ciber-geysen*** 005/93-96

- *inşā'llāh kilürde ṣavlıḳ ve esenlıḳıñızni min ḳarındaşıñız ġāzī giray ḫanġa* ***bildir-geysen*** *ki söyünüp ve könenip* 005/102
- *e'lḥamdüli'llāh barça çerümiz ṣaġ esen keldik şöyle* ***bil-geysen*** 005/90
- *uluġ şehrlerin ve kermanların alup içine kişiler ḳoyup ẓabṭ* ***it-geysen*** *dip ḫūndkār ḥaẓretleri buyurmışlar irdiler* 005/40

Teklik 3. Kişi

- *teñri teʿālā ḫayırlı etüp barışıḳlıḳ* ***ber-gey*** 238/24
- *bizim dostlıġımız siz ḳardaşımıznıñ* ***ḳabūli bol-ġay*** 015/212
- *allahu teʿālā ḥaẓretleri öz luṭfındın yarlıġap ḫayrlusın rūzī* ***ḳıl-ġay*** 010/87
- *ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretidin ümīdimiz köpdir ḫayrlu işlerni naṣīb* ***ḳıl-ġay*** 071/66
- *şulay maʿlūm* ***ḳılın-ġay*** *kim mundın burun muʿtād-ı ḳadīme üzerine öz tilekiñüzçe taḫtgāh-ı ḳırım-ı ḫaḳaniyyedin barışuġa yaḫşı ve oşavlu tilekiñüzni ḳabūl-ı humāyūn buyurup* 245/13

Çokluk 2. Kişi

- *kelgen ḳullarıñuzġada avızdan ḳılupsiz ol ʿahdniñ üzerinde ḫazīneñüz taḳı çıḳartduḳ adam köndürüp* ***aldır-ġaysiz*** *dipsiz* 036/27
- *kün ilgeride bulay zamānın ozdırmayup çapḳunı vaḳti ve zamānı ile kelürge* ***buyur-ġaysiz*** 145/26
- *barça ḫanīler ḳardaşlarımıznı ve beyimlernide bolsa alay oḳ berāber tiyişler bile riʿāyet ve ikrām bile ṣaylap* ***ciber-geysiz*** *ta kim bizüm daḫı mübārek ḫāṭrımız ḫoş bolġay irdi* 030/75
- *siz ḳardaşımıznıñ köñlinçe ānt itermiz ki* ***inan-ġaysiz*** 012/74
- *yaḫşı fikir* ***it-geysiz*** *çın söziñüzni* ***yaz-ġaysiz*** *dostlıḳ nişānesin āşikār* ***it-geysiz*** 013/111-112
- *çapḳunımız ʿos̱mān ciberdim ve buyurdumki ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı aytġanda inam* ***ḳıl-ġaysiz*** 030/111
- *ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen her ne ise anı daḫı maʿan* ***könder-geysiz*** 160/30

- *muḥabbetlik ve dostlıḳ sözlerimizni aytup ʿahd ve peymān ḳılup ciberdimki siz taḳı şulay barça sözümizde ṭurı ve muḥkem* ***ṭapıl-ġaysiz*** 053/79
- *öz sözüñizce ṭaymay ʿömr-i āḫirġaça* ***ṭur-ġaysiz*** 013/33
- *burunġı ʿahdıñuzda ḳarār idüp uluġ ḫazīnemizi ḳış olmazdan muḳaddem iḫrāc idüp almaşıv yerine* ***yetkür-geysiz*** 160/31
- *ṣaġ ve sālim* ***yitişdir-geysiz*** 013/130

Çokluk 3. Kişi

- *barça sulṭānlar* ***bol-ġaylar*** 004/42
- *pādişāhġa alḳış artura* ***tur-ġaylar*** 005/105
- *emīn varup amān* ***kil-geyler*** 004/54

III.2.2.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-GAy*} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{*-GAy*} ekiyle yapılan istek kipi, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir:

- *siz ḳarındaşımıznıñ mübārek ḫaṭırasıña nīme* ***kelme-gey*** *di-p* 012/49
- *ḥaḳḳ teʿālādan ümīdimiz budır ki ʿahd bozġanlarnıñ yanlarına* ***ḳaldırma-ġay*** 290/32
- *kün ilgeride bolsa munday oḫşavsız işge rıża* ***berme-geysiz*** 105/109
- *mübārek ḫaṭırañuzġa hīç nimerse* ***keltürme-geysiz*** 012/55, 012/102

III.2.2.2.3. {*-(y)A*} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{*-A*} eki, Eski Türkçenin gelecek zaman eki {*-GA*} (< {*-GAy*}) ekinden gelmektedir. Gelecek zaman kavramında zaten var olan istek anlamı nedeniyle ekin hem şekil hem de işlev olarak değişikliğe uğraması güç olmamıştır (Ergin 2013, s. 310). Z. Korkmaz {*-A*} istek ekini, Uygur Türkçesi Dönemi'nden itibaren {*-GAy*} ile yan yana kullanılan ve "fiilden isim yapma, geniş zaman, gereklilik-dilek kipleri ifâde etme gibi hususiyetleri de bulunmakla beraber, umumiyetle 'gelecek zaman kipi' teşkil eden bir yapı unsuru" olan {*-GA*} ekine dayandırmaktadır (Korkmaz Z. 1995b, s. 6).

Köktürkçe Dönemi'nde istek kipinin emir 1. kişi ekleriyle karşılandığı görülmektedir; {*-(A)yın*}, {*-(A)lIm*}: *bän äbgärü tüş-äyin*, *män taşık-ayın*, *altun yış üzä kabış-alım*, *usar idi yok kışa-alım* (Tekin T. 2000, s. 182). Tekin

"gönüllülük kipi" adını verdiği bu kip ile ilgili "Gönüllülük kipi I. kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir. Tekil I. kişi eki (*-(A) yIn*), çoğul I. kişi eki de (*-(A)lIm*)dır" demektedir (Tekin T. 2000, s. 182).

Uygur Türkçesi Dönemi'nde istek (temenni) bildirmek için çok çeşitli yapılar kullanılmıştır. Gabain'in "Temenninin Özel Kuruluşları" başlığıyla verdiği bu yapılar, genellikle gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil eki ya da bu ekin üzerine *er-* ya da *bol-* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile yapılmıştır: {*-GAY*}, {*-GAy*} *ärdi*, {*-DAçI*} *ärdi*, {*-DAçI*} *bolġay*, {*-(X)r*} *ärti* (Gabain 2003, s. 92).

Karahanlı Türkçesinde, istek bildirmek için özel bir ek yoktur. Emir ekleri eklendiği fiile emir bildirme dışında öğüt verme, istek ve yalvarma gibi anlamlar da katmaktadır (Güner 2021, s. 479).

Harezm sahasında özel bir istek eki yoktur; gelecek zaman eki {*-GAy*}, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005, s. 252-257). Ayrıca emir ekleri, bu sahada da emir-istek işlevinde kullanılmıştır (Toprak 2005, s. 263). Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinden HŞ'de istek ek olarak {*-A*} ekinin kullanıldığı görülür. Hacıeminoğlu, bu kipi dilek-istek kipi olarak adlandırmış ve bu kip hakkında şunları söylemiştir: "Dilek-istek kipi fiilin ifade ettiği oluş, hareket veya durumun vukuunu failde isteyen şekildir. İstek eki *-a*, *-e*'dir. Bu metinde ancak on beş örnekte görülmektedir. Ancak istek mefhumunu *-a*, *-e* ekinden başka *-ġay*, *-gey*, *-ġa*, *-ge* ve *-ay*, *-ey* ekleri de ifade etmektedir. Bu sebeple asıl istek eki az kullanılmış olmalıdır" (Hacıeminoğlu 2000, s. 146-147).

Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde doğrudan istek kipini karşılayan bir ek yoktur; emir ekleri istek ifadesi de taşımaktadır. Ancak bazı eserlerde az sayıda da olsa istek kipini karşılamak üzere {*-A*} ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu örnekler çoğunlukla teklik 3. kişi çekimindedir: *tut-am* "tutayım" İM.283a, *yaz-a men* "yazayım" İN.3r; *añ-a* "hatırlaya" GT.178b, *eyle-ye* "yapa, ede" MS.17b, *kel-e* "gele" TZ.69.a, *teyir-e* "ulaştıra" CC.166, *yan-a* "yana, tutuşa" GT.116a, *kir-e siz* "giresiniz" MS.3b, *at-alar* "atalar" İN.10r (Güner 2013, s. 242-243). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde *bol-* fiiline gelen {*-A*} eki gelecek zaman eki {*-GAy*} ile birlikte kullanılarak istek anlamını vermektedir: *bola ki bizim içimizdä bolgay bunuŋki sövük* (Güvenç 2014, s. 425).

Eckmann, Çağatay sahasında istek çekimini 1. kişilerle sınırlı tutmaktadır. Bir hareketi yapma isteğini veya teklifini ifade etmek için kullanılan istek kipi çekiminde (Eckmann 1988, s. 119), emir 1. kişi ekleri kullanılmaktadır. Bu ekler, teklik 1. kişide {*-(A)y(In)*}, nadiren {*-(A)y*} *men*; çokluk 1. kişide {*-(A)*

lI(ñ)}, nadiren {*-(A)lIm*} şeklindedir (Eckmann 1988, s. 119-120). Ayrıca "dilek ve temenni" ifadesi için {*-sA*} zarf-fiilinin de kullanıldığı görülmektedir (Eckmann 1988, s. 122).

{*-A*} eki, Oğuz grubu Türk lehçelerinin tipik istek ekidir. Bu ek, ekin başındaki /g/ sesini düşüren Oğuz grubu lehçelerinde {*-A*} ekine dönüşmüştür. İki ek arasındaki bu bağlantıdan dolayı, {*-A*} şeklinin ilk görüldüğü devrelerde gelecek zaman bildirdiği örnekler çoktur (Korkmaz Z. 1995b, s. 7; Özkan M. 2012, s. 360). Ancak ek, özellikle gelecek zaman eki olarak {*-AcAk*} ekini kullanan Anadolu sahasında, gelecek zaman işlevini yitirerek istek bildirme işlevini koyulaştırmıştır (Korkmaz Z. 1995b, s. 8-9). {*-A*} eki, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde, emir de bildirmiştir; ekin istek anlamı daha çok 1. kişilerde görülmektedir (Akar 2018, s. 177). Buna karşılık EAT'de emir çekiminde kullanılan 1. ve 2. kişi ekleri de dilek-istek ifadesini karşılamaktadırlar (Akar 2018, s. 181). Ekin cümle başına *ger*, *eger* şart edatlarından birini alarak şart eki işlevi ile kullanıldığı örnekler de söz konusudur: *Bu dünyâ bil ki sana bakî kalmaz / Eger milküñ **ola** Şam u Horasan* ÇN.46 (Özkan M. 2012, s. 366).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {*-GAy*} eki kökenli {*-A*} biçimi görülmez; istek kipi doğrudan {*-GAydI*} şeklinde yapılır (Yüksel 2012, s. 857; Savran 2003, s. 68). Ayrıca {*-sA*} şarf zarf-fiilinin doğrudan fiil tabanları üzerine geldiği kullanımlar da istek anlamı vermektedir: *dese*, *etsem* (Savran 2003, s. 68).

Tarihî Kırım Türkçesinde {*-(y)A*} istek eki, az sayıda örnekte de olsa kullanılmıştır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		*-Amiz*, *-eyüz*
2. Kişi		*-(y)Asiz*
3. Kişi	*-(y)A*	*-AlAr*

TKT'de {*-(y)A*} ekli istek çekiminin teklik 1. ve 2. kişilerdeki örneklerine rastlanmamıştır. Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarına {*-A*}, ünlü ile biten fiil tabanlarına {*-yA*} şeklinde gelmektedir: *eyle-ye* 194/50, *yüri-yesiz* 160/12.

Çokluk 1. kişi çekiminde bir örnekte, istek eki üzerine gelen kişi eki [*-yüz*] şeklindedir: *bize ve size lāyıḳ olan siziñ tüşmānıñuza biz tüşmānlıḳ **id-eyüz** ve bizim tüşmānımıza siz tüşmānlıḳ id-esiz* 178/35.

Çokluk 3. kişi çekiminde bir örnekte kişi eki, çokluk eki almadan gelmiştir: *ni ol pādişāhlarnıñ şehrindin bāzergānlar barsalar bizim şehrimizdin **öt-e*** 008/58.

Teklik 3. Kişi: {*-(y)A*}

- *ḥaḳḳ teʿālā ḥażretleri eyilikler ve ḫayrlar naṣīb* ***eyle-ye*** 194/50
- *āllāh tebārek ve teʿālā ḳutlu ve mübārek* ***eyle-ye*** 198/09
- *ḥaḳ teʿālā ḥażretleri muʿīn-i ẓahīr* ***ol-a*** 036/64
- *pādişāhları diline aldıġına ḥāşā ki bizim rıżāmız* ***ol-a*** 178/46
- *bir ṭarafdan rencīde ve taʿaddī olınmayacaġı maʿlūm-ı dostāneleri* ***ol-a*** 301/36
- *lāzım keldiki anlar daḫı tiyiş alalar ve* ***viril-e*** 036/72

Çokluk 1. Kişi: {*-Amiz*}, [*-eyüz*]

- *biz taḳı alarnıñ ḥarāmizādelik itüp kimisi ḳaçup ve kimisi leh vilāyetine* ***bar-amiz*** *dip gizlü ḥarāmizādelıḳ birlen serḥadleriñizke barġanın işidüp* 071/21
- *uzun uzaḳ dost ḳarındaş* ***bol-amiz*** 013/116
- *bize ve size lāyıḳ olan siziñ tüşmānıñuza biz tüşmānlıḳ* ***id-eyüz*** *ve bizim tüşmānımıza siz tüşmānlıḳ idesiz* 178/35

Çokluk 2. Kişi: {*-(y)Asiz*}

- *iʿtimād idüp beni dost* ***bil-esiz*** 025/96
- *ʿömr āḫiriġaça dostımıza dost ve tüşmānımıza tüşmān* ***bol-asiz*** 152/11
- *ṭarafımıza virgü ve hedāyāñuzı her yıl vaḳt ü zamānıyla könderüp dostlıḳ* ***eyle-yesiz*** 066/22
- *murādıñuz dostlıḳ olursa tona adam yiberip ḥarāmizādeñüzi żabṭ idüp bir daḫı deñize çıḳmadan menʿ* ***id-esiz*** 178/25
- *yurtıñuzıñ rāḥatını isterseñüz nehr-i tondan ol eşḳıyāları* ***ḳaldır-asiz*** 160/41
- *bizde yasaḳ idüp ḳırımdan ṭutsaḳ virmezizdir ṭutsaḳ çıḳsun dirseñüz bizim ṭutsaḳlarımızı almaşıva* ***könder-esiz*** 187/28
- *nedir ḥāliñüz yaḫşımısız ḫoşmısiz dāīm ṣefāda* ***ol-asiz*** *dip köpdin köp selāmdın ṣoñra* 066/07
- *şarṭıñuzda* ***ṭur-asiz*** 025/93

- *cemīʿ ḳırım bekleri ve iḫtiyārlarından tefaḥḥuṣ olındıḳda muḳaddemā leyh ḳralı üzerine* ***yüri-yesiz*** *diyü niçe defʿa mosḳova mektūb yazdıḳlarından ġayrı* 160/12

Çokluk 3. Kişi: {*-AlAr*}

- *isterizki iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç* ***ol-alar*** 036/74
- *lāzım keldiki anlar daḫı tiyiş* ***al-alar*** *ve virile* 036/72
- *ni ol pādişāhlarnıñ şehrindin bāzergānlar barsalar bizim şehrimizdin* ***öt-e*** 008/58

III.2.2.2.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-(y)A*} Ekiyle Yapılan İstek Çekimi

{*-(y)A*} eki ile yapılan istek çekimi, olumsuz fiil tabanlarına *{-yA}+kişi eki* şeklinde gelmektedir:

- *pādişāh vilāyetine ẓarar* ***etdirme-yesiz*** 025/91
- *şevketlü pādişāh ḫünkār ḥaẓretleriniñ ʿahd-nāme-i humāyūnları üzre muḥkem ṭurup ṣulḥa muġayyir bir nesne* ***itme-yesiz*** *ve ṭarafımıza virgü ve hedāyāñuzı her yıl vaḳt ü zamānıyla könderüp dostlıḳ eyleyesiz ilçiyi* ***eglendirme-yesiz*** 066/21
- *bu ṭarafdan almaşıva varan meḥmed şāh beg ve siziñ elçiñüz bekleyüp ṭurıp zaḥmet* ***çekme-yeler*** 160/32

{*-(y)A*} istek ekinin bazı örneklerde Anadolu sahasında olduğu gibi, gelecek zaman anlamında kullanıldığı görülmektedir:

- *mādāmki siz ḳardaşımızdan ḫilāf* ***ol-maya*** 020/56
- *(mādāmki) ḥetmanıñuz sözinden başḳa söz* ***ol-maya*** *bu ṭarafdan ḫilāf olmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 020/57
- *mādām ki siziñ ṭarafıñuzdın tüşmānlıḳ* ***ol-maya*** *bizim ṭarafımızdın tüşmānlıḳ olmaḳ iḥtimāli yoḳtur* 025/48

III.2.2.3. Şart Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde şart kipi, {*-sA*} zarf-fiil eki ile yapılmaktadır.[133] Şart kipi; bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek*, *istek* ve *niyete* bağlayan bir

[133] {*-sA*} eki; Gülsevin ve L Karahan gibi araştırmacılar tarafından kip eki olarak değil, zarf-fiil eki olarak kabul edilmektedir. Gülsevin; ekin bitimli bir fiil oluşturmaması, dolayısıyla dilek anlamı taşıdığı birkaç özel kullanılış dışında yüklem görevinde kullanılamaması, yüklemin zarfı olması gerekçeleriyle {*-sA*} ekinin zarf-fiil eki olarak değerlendirilmesi

tasarlama kipidir. Öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır (Korkmaz Z. 2014, s. 600). {-*sA*} eki, işin henüz yapılmadığını fakat yapılmak istenildiğini ve işleyenin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirir. Bu dilek kavramı gerçekleşmesine imkân olmayan gerçek dışı durumlar ile henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşebilir durumlar olmak üzere iki farklı duruma atıfta bulunur. Gerçek dışı olan dilekleri veya gerçekleşebilir dilekleri karşılar (Benzer 2010, s. 132).

Ergin; {-*sA*} ekini şart eki olarak tanımlamış, ekin şart işlevinin yanında bazen istek için de kullanıldığını belirtmiştir. Yazara göre bu kullanışta şart değil, temenni ifadesi bulunur. Şart işlevi, bu temenni işlevi ile hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilir: *Yarın bari hava güzel olsa!* gibi (Ergin 2013, s. 310).

Deny gerçek şart cümlelerini şöyle açıklar:

> "Mütekellim (birinci şahıs) bir şart koştuğu anda, kendi fikrince bu şartın yerine getirilmesi ihtimal dâhilinde, kararlaşmamış, şüpheli veya temenni hâlinde olduğunu bildirmek isterse şart kipini kullanır. O zaman şu örnek elde edilmiş olur: 'A hadisesi *olursa* (veya olduysa, olmuşsa) b hadisesi *olur* (veya olacak)' ve bu sebeple birinci şahsın meydana çıkması imkânsız

---

gerektiğini düşünmektedir (Gülsevin 1990). Leylâ Karahan; Gülsevin'in makalesinde dile getirdiği görüşleri, Türkçenin tarihî dönemleri ve günümüz lehçelerinden konu ile ilgili örnekler vererek desteklemiştir: "Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiiller, -*sA* ekli fiiller hariç, yargı taşır. -*sA* eki, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle bu bakımdan bir uyum içindedir. 'şart, zaman, sebep' fonksiyonlu -*sA* eki ise yargı taşımadığı için grubun uyumlu yapısını bozar. (…) -*IncA* ve -*sa* eki, aynı ek grubu içinde bulunmalıdır. Bu da 'zarf-fiil ekleri' grubudur. Nasıl -*ArAk* ekleri tarz, -*IncA* zaman bildiren birer zarf-fiil eki iseler -*sA* eki şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil ekidir. (…) Sonuç olarak -*sA* şart eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır." (Karahan L. 1994, s. 472-474). {-*sA*} eki, şart işleviyle cümle içerisinde tam bir yargı bildirmeyen yan cümle görünümüyle tasarlama ekleri içerisinde zarf-fiil eki gibi birleşik cümle kurabilen tek ektir. Demir ve Yılmaz da ekin diğer zaman ve kip eklerinden farklı şekilde bir zarf-fiil olarak kullanıldığını, ana cümle yüklemi kuramayacağını belirtmişlerdir (Demir-Yılmaz 2003, s. 191). Ergin de fiilin yapılma tarzını göstermeleri bakımından zarf-fiil ekleri ile fiilin yapılma biçimini gösteren kip ekleri arasında bağlantı kurarak, zarf-fiil eklerini *hâl kipleri* olarak adlandırmıştır. Ancak Ergin'e göre, "hareket kipleri hükümlü hareketleri, hâl kipleri ise hükümsüz hareketleri karşılayan fiil şekilleridir" (Ergin 2013, s. 137-138). Bu ayrım, kiplerin bitimli fiil, hâl kiplerinin yani zarf-fiil eklerinin de bitimsiz fiil oluşturduğu noktasının altını çizmektedir. {-*sA*} ekinin, zarf-fiil eki mi kip eki mi olduğu konusundaki tartışmaların ayrıntıları ve eldeki çalışmanın yazarının görüşleri için bk. "Zarf-Fiiller, {-*sA*}".

olduğu veya hakikatte hiç meydana gelmemiş bulunduğu bilinen bir şart varsa yine iş aynı olur" (Deny 1941, s. 798-799).

Görüldüğü üzere {*-sA*} eki kip eki, göreviyle hem şart hem de dilek bildiren bir ektir. Bazı araştırmacılar bu iki kip işlevinin birbirinden ayrı tutulması gerektiği görüşündedirler. Korkmaz; ekin ortaya çıkışından itibaren farklı yönlerde ilerlediğini savunmakta, şart bildiren {*-sA*} ekini Eski Türkçe {-sAr} ekine, dilek bildiren {*-sA*} ekini ise bir sıfat-fiil yapısına dayandırmaktadır:

> "Şart kipinin meydana gelişinde hareket noktası elbette *+sA-* istek fiillerine dayanmaktadır. Fakat Eski Türkçede *–sAr* eki tam bir şart kipi görevinde olduğundan, bu kuruluşun içine dilek kipi görevini de yerleştirmek mümkün değildir. (…) Bu sebeple *–sA* dilek kipi ekinin yapısını *-sA* şart ekinden farklı bir partisip kuruluşunda aramak gerekmektedir. Bizce, *-sA* dilek kipi yine *+sA-* istek fiillerinden çekimli fiile uzanan başka bir partisip yapısındadır. Bu da *-°k/-°k* partisip ekiyle genişletilmiş *+sa-ḳ* / *+se-k* > *-saḳ* / *-sek* ekidir. Kaldı ki Türk dili kaynaklarında dilek kipinin *-saḳ* / *-sek* eki ile karşılandığını gösteren örnekler de vardır" (Korkmaz Z. 1995a, s. 163-165).

Tek şekilli olan bu ekin, dilek ve şart işlevlerinin birbirinden ayrıldığını, dilek işlevindeyken bitimli fiil yani yüklem olabildiğini, şart işlevinde ise yüklem olamadığını hatırlatan Benzer, bu işlevlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer, ekin işlevlerini ayırarak tablolaştırmıştır. Bu tabloya göre dilek işlevindeki {*-sA*} eki sadece fiillere gelebilir, basit fiil çekiminde kullanılır ve basit cümleler kurar; şart işlevindeki {-sA} eki ise isimlere de gelebilir, birleşik fiil çekimlerinde kullanılır ve birleşik cümleler kurar. Benzer, bu işlevlerin cümledeki "keşke, bari" gibi zarfların etkisiyle değişebileceğini de eklemektedir (Benzer 2010).

Türkyılmaz; tasarlama kipleri üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, {*-sA*} ekini, şart kipi eki olarak almış ve işlevlerini şu şekilde tespit etmiştir:

> "(…) şart (basit zamanlı fiillerde, birleşik zamanlı fiillerde), istek-dilek, kuvvetli istek-arzu, tahmin-faraziye-kuvvetli tahmin, endişe-tereddüt-kararsızlık-korku, şartsızlık, emir-ısrarlı bir dilek-rica, şaşkınlık-beklenmezlik, tehdit, önemsememe-umursamama, dikkati çekme, yemin etme-ahdetme, kabullenme, sebep-sonuç, kararlılık, sabırsızlık, şart kipinin zaman ifadesi (*-IncA* anlamında)" olarak (Türkyılmaz 1999, s. 79-93).

{*-sA*} ekinin kökeni hakkındaki görüşler için bk. "İkinci Bölüm, Zarf-Fiil, II.2.3.3.1.7. {*-sA*}".

{*-sA*} ekinin Türkçenin tarihî dönemlerindeki kullanımları için bk. "İkinci Bölüm, Zarf-Fiil, II.2.3.3.1.7. {*-sA*}".

{*-sA*} eki, günümüzde tüm çağdaş Türk lehçelerinde dilek-şart kipi olarak kullanılmaktadır. Saha Türkçesi dışındaki bütün Türk yazı dillerinde

ekin son sesi /r/ düşmüştür. İlk ses, Başkurt Türkçesi ve Saha Türkçesi dışında hepsinde /s/ olarak korunmuştur. Tuvaca, Hakasça, Altayca gibi Güney Sibirya lehçelerinde /s/'li biçim yanında /z/'li biçimler de kullanılır. Başkurt Türkçesinde ilk ses /s/ sesi, /h/'ye dönmüş ve şart kipi eki [-*hA*] olmuştur. Saha Türkçesinde ise ilk ses /s/; benzeşmeler sonucu /d/, /t/, /l/ ve /n/'ye dönmüştür. Ek; Kırgız, Altay ve Saha Türkçeleri dışındaki lehçelerde sadece düz-geniş ünlülü şekillere sahiptir. Adı geçen lehçelerde ise düz-geniş ünlülü şekiller yanında yuvarlak-geniş şekillere de rastlanmaktadır (Bulak 2011, s. 86).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de {-*sA*} zarf-fiil eki, şart kipi eki olarak kullanılmaktadır: *tay-sa-m*, *kiy-se-ñ*, *ḳuçaḳla-sa*, *kül-se-k*, *tay-sa-ñız*, *kiy-se-ler* (Yüksel 2012, s. 854). Savran; ekin kurduğu kiplerle hüküm bildirmediğini, dolayısıyla yüklem yapamadığını ve zarf-fiil olarak görev yaptığını belirtmektedir: *bersem* "verirsem, verdiğimde", *isteseñ* "istersen, istediğinde", *canı sıḳılsa* "canı sıkılsa, canı sıkıldığında", *aytsaḳ* "söylesek, söylediğimizde", *isteseñiz* "isterseniz, istediğinizde", alıp ketseler "alıp giderlerse, alıp gittiklerinde" (Savran 2003, s. 69). Savran ayrıca ekin özel kullanışlarını vererek, burada {dA} bağlacı ile birlikte cümle başı edatı göreviyle kullanılışlarını örneklendirmiştir: *ḳoḳlatsalar da kâr etmedi*, *yuḳuda olsam da*. Savran ayrıca {-*sA*} ekinin *ol-* fiili ile birlikte {-*GAn*} ve {-*AcAK*} sıfat-fiil ekleri üzerine geldiği durumlarda da edat göreviyle kullanıldığını belirtmektedir: *bilgen olsam da*, *avuştıracak olsa* (Savran 2003, s. 70-71).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-*sA*} zarf-fiil eki, doğrudan fiil tabanlarına gelerek ve üzerine kişi ekleri alarak şart kipi eki işleviyle kullanılmıştır. Metinlerde, ekin dilek işlevine rastlanmamıştır; tüm örnekler şart bildirmektedir. Ekin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		
2. Kişi	*-saŋ͡g*	*-sAñIz*, *-sAñUz*
3. Kişi	*-sA*	*-sAlAr*

Teklik 2. Kişi: {*-saŋ͡g*}

- *eger bu nāme ve ḫaṭṭımızda yazılġan sözlerimizni ḳabūl idüp ve çın ṭoġrı cevāb virüp baba ve dedeleriñüz żabṭ itgen vilāyetge ḳāyil olup kāniᶜ* ***ol-saŋ͡g*** *seniñ imilen burınġuday dost ve ḳardaş olurmiz* 194/46

Teklik 3. Kişi: {*-sA*}

- *ḳulumıznı yibermişizdir inşāʾällāh teʿālā vuṣūlı müyesser bolġanda murādıñuz barışup yarışmaḳ* ***i-se*** *ṭarafınızdın daḫı muḥabbet-nāme ḫaṭṭlarıñız yazılup elçileriñizni bir kün muḳaddem yitişdirgeysiz* 293/25
- *siz ḳardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaḫşılıġıġa köñülleri* ***bol-sa*** *bulay işler bolmazdı* 036/20
- *bundan ṣoñra deryāya bir şayḳa* ***çıḳar-sa*** *naḳż-ı ʿahd ṭarafıñızdan olmış olur* 160/42
- *anıñiçün kim uluġ pādişāh ḫünkār ḥażretleriniñ vilāyetleri* ***çapul-sa*** *biz uluġ pādişāh ḥażretlerimizge ol sebebli siz ḳardaşımıznıñ vilāyetin çapmaḳ emr iterler bolsa küç bolur dostlıḳ ḳardaşlıḳ bozılur* 030/95
- *yoḳ meniñ bu ḳadar tiyiş vermege iḳtidārım yoḳdır* ***dinil-se*** *azav kermanınıñ anaḫtarı ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre virile kelen ḫazīnelerimiz ve köp ḳolḳalarımız bile ṣulḥ ve ṣalāḥ bolurmiz* 036/74
- *bir ḳaç yıldır ḫazīne keç çıḳup ḳışdan ʿaskerimiz zaḥmet çekedir ibtidā'en küz ayında mosḳovdan çıḳup almaşıvġa* ***kel-se*** *iki ṭarafda ʿaskeri zaḥmet çekmezlerdi* 178/15
- *barışlıḳ içün ni söz sorarday bolsañuz ibrāhīm bey benim ṭarafdan cevāb* ***vir-se*** *iʿtiḳad itgeysiz ol sözler barçası benim sözimdir* 020/48
- *ḳan timurnı aḳkermandın* ***ḳaldır-sa*** *ve tatarları ḳırıma* ***sür-se*** *aḳkermanda tatar ḳalmasa ben daḫı özüdin ḳazaġı ḳaldırıp ḳırım ḫanına vire keldügim virgüy virüp saʿādetli pādişāh ḥażretlerine iṭāʿat ve ḳadīmī ṣulḥa riʿāyet iderim* 025/69

Çokluk 2. Kişi: {*-sAñIz*}, {*-sAñUz*}

- *eger yok dir çaḳlı* ***bol-sañız*** *biz daḫı mosḳov begi birle dost bolup sizüñ birle düşmān bolurmiz* 002/40
- *eger ton ḳazaḳlarıñıznı żabṭ ḳılmasday* ***bol-sañız*** *(...) barça söziñüz yalġan bolur* 013/57
- *işbu fermānımızça bolmasday* ***bol-sañız*** *her kez dostlıḳ bolmastur* 013/114
- *her işni eterge muḳayyed* ***bol-sañuz*** *biz ḫan-ı āʿẓam ḥażretlerimizde bolsaḳ şarṭ ḳılġanımızda dostlıḳda ve muḥabbetlikde bolurmiz* 234/46

- *eşḳıyāñuz żabṭ idüp dostımıza dost ve düşmānımıza düşmān* ***ol-sañuz*** *bu ṭarafdan daḫı inşāʾāllāh teʿālā murādıñuzdan artuḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itmemiz muḳarrerdir* 167/20
- *her ne kim ḳabūl ḳılup birürge* ***buyur-sañuz*** *muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñızda ʿayān ḳılup bildirgey irdiñüz* 090/34
- *ḫazīnemizi kønderüp tondan ol ḥarāmizādeleri* ***ḳaldır-sañuz*** *inşāʾāllāh teʿālā bu ṭarafdan vilāyetiñüze ve serḥadleriñüze āṣlā żarar ve ziyān olmaḳ iḥtimāli yoḳdır* 160/43
- *her ne türlüg dostlıḳ murād* ***ḳıl-sañuz*** *dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolurmiz* 274/55
- *merḥūm aġaçamız barışdıḳdan ṣoñra özi ḳazaḳı ile ittifāḳ idüp yürimişsiz bu ṭaraf ile barışımızdan muḳaddem* ***yüri-señüz*** *bu ṭarafa yardım itmiş olurdıñuz* 160/19

Çokluk 3. Kişi: {*-sAlAr*}

- *bizim vilāyetimize deryā kenārlarına* ***çıḳ-salar*** *ḫırsızlıḳ ile bir ḳaç ṭavar olur ama niçe ḳılıçdan keçer anıñla yurt alınmazdır* 187/37
- *eger her ḳaysı bizim ʿasker kişilerimiz siz ḳarındaşımıznıŋ vilāyetindaġı her ḳaysı kirmalarını ve kişilerini* ***cavla-salar*** *ve cavlap alıp biz pādişāhġa* ***kiltür-seler*** *bizde bolsaḳ uluġ pādişāh ol kişilerimizniŋ ḥaḳlarındın kilürge* 033/36
- *her ḳaysı pādişāhlardın siz ḳarındaşımızġa bara turġanlarnı biz uluġ pādişāhnıŋ kişilerimiz* ***tut-salar*** *ve* ***tala-salar*** *ve bizge* ***kiltür-seler*** *bizde bolsaḳ ol kişilerimizniŋ ḥaḳlarından kilürge ve alġan mallarını ḳaytarıp birürge* 033/53
- *öz ṭutsaḳlarıñuz daḫı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe ṣāḥibleri milen almaşıv yerine barurlar niçik* ***söyleş-seler*** *alay almaşıv ḳılarlar* 234/35
- *bizniñ yerlerimizni hem ulusımıznı* ***yaġıla-salar*** *bu barışlıḳda sizge ol kişileriñiz* ***kil-seler*** *yaġılap siz de ḳārındaşımız ol kişilerni şulay oḳ ḳahr ḳılġaysiz* 014/33
- *bāzīrgānlarımız biz uluġ pādişāhdın siz ḳarındaşımız uluġ pādişāhnıŋ vilāyetinden aşa her ḳayda ciberilür bolsalar ve siz ḳarındaşımızġa* ***yetir-seler*** *siz ḳarındaşımızda bolsaŋız elçilerimizni ve çapḳunlarımıznı ve bāzīrgānlarımıznı tamġasız ve hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız ḳoyu birürge* 033/56

III.2.2.3.1.Olumsuz Fiil Tabanlarının Şart Çekimi

{*-sA*} eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelerek şart bildiren kip eki olarak kullanılmıştır:

- *ḳan timurnı aḳkermandın ḳaldırsa ve tatarları ḳırıma sürse aḳkermanda tatar* ***ḳalma-sa*** *ben daḫı özüdin ḳazaġı ḳaldırıp ḳırım ḫanına vire keldügim virgüy virüp saʿādetli pādişāh ḥażretlerine iṭāʿat ve ḳadīmī ṣulḥa riʿāyet iderim* 025/69
- *eger siz ḳardaşımıznıñ murādıñuz dostlıḳ* ***bolma-sa*** *elçimizni tutḳavsız ḳaytarup belli söz yazup iʿlām ḳılġay erdiñüz* 216/39
- *ḥālā bu ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik* ***al-masa*** *elbette bir fitne bolur idi* 062/32

III.2.2.4. Gereklilik Çekimi

Gereklilik kipi, tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder (Ergin 2013, s. 312). Bu kip, bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir (Korkmaz Z. 2013, s. 613).[134] Gereklilik kipi, gelecek zamanda gerçekleşmesi gerekli olan durumları karşıladığından, tarihî sahada genellikle gelecek zaman anlamı taşıyan ekler yardımıyla oluşturulmuştur.

Köktürkçede, gereklilik ifadesi, gelecek zaman-gereklilik anlamı taşıyan {*-sIK*} ekiyle sağlanmaktadır (Tekin T. 2000, s. 167). Gabain, {*-GU*} ekiyle ifade edilen gereklilik için "Kitabelerde nadir görülen bu şekil, mecburiyet ve gaye ifade eder." demekte ve ekle ilgili olarak *saḳlanġu ol* "korunmak mecburiyetindedir, korunmalıdır", *taḳı tigü tigü kärgäk* "durmadan söylenmelidir" örneklerini vermektedir (Gabain 2000, s. 83).

Karahanlı Türkçesinde gereklilik bildiren asıl ek {*-GU*} ekidir. Bunun dışında *{-GU} kerek*, *kerek* ve *kerek+ fiil+{-sA}* ile yapılan gereklilik biçimleri de kullanılmaktadır: *ötegü kerek men*; *içürgü kerek*, *kiñeşgü kerek*, *katıglangu*, *yetürgü*; *akıtgu*, *bütürgü*, *ögretgü ol* (Hacıeminoğlu 2008, s. 193-194; Ercilasun 2014, s. 194; Güner 2021, s. 497). Ercilasun, {*-GU*} ekinin gereklilik eki hâlini almasını bu ekin önceleri *kerek* ile birlikte kullanılmasına daha sonra da *kerek* sözünün düşmesine bağlamaktadır. Kelime bir taraftan

---

134 Türkçede gereklilik kipi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hikmet Koraş (2005), "Türkiye Türkçesinde Gereklilik", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 17, Niğde 2005, s. 135-154; Hikmet Koraş (2006), "Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 20, Kayseri 2006, s. 131-141; Mehmet Özmen, "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2003, s. 177-193.

düşerken diğer taraftan da *kerek*'li şekiller devam etmiştir (Ercilasun 2014, s. 195). Mansuroğlu da {*-GU*} ekinin *kerek* kelimesiyle birlikte gereklilik bildirdiğini ifade etmektedir (Mansuroğlu 1953, s. 341-348). Ayrıca {*-GAy*} eki de Karahanlı Türkçesi Dönemi'nde gelecek zaman yanında, gereklilik ve dilek kipi işleviyle kullanılmıştır (Güner 2021, s. 459).

Harezm Türkçesinde gereklilik kipi çekimi; *saḳlanmaḳ kerek*, *sızurmaḳ kerek*; *yutġu kerek*, *körüşkü kerek*; *çıḳıġlı kerek*, *oḳuġlı kerek* örneklerinde görüldüğü gibi *kerek* kelimesiyle yapılmaktadır (Toprak 2005, s. 286).

Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi ya zaman eklerinin, özellikle de gelecek zamanın gereklilik görevinde kullanılmasıyla ya da {*-Ar*}, {*-sA*}, {*-mAK*} ve {*-mAḫ*} *kerek* yapılarıyla ifade edilir (Güner 2013, s. 249). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi çekimi Harezm Türkçesi ve CC'de görülen şekillerle paralel olarak {*-mAḫ*} *keräk*, {*-mAK*} *keräk* yapılarıyla; bazen bunların genişlemiş şekli olan {*-mAGA*} *keräk* ile yapılmaktadır. Bu yapılar dışında sıklıkla, gelecek zaman eki {*-GAy*, -KAy} ekinin *kerek* kelimesiyle birlikte kullanılmasıyla gereklilik ifadesinin oluşturulduğu görülmektedir (Güvenç 2014, s. 426).

Çağatay Türkçesinde {*-GU*} sıfat-fiil eki, hem gelecek zaman hem de gereklilik ifade etmek için kullanılmıştır, ancak çok sık değildir (Eckmann 1988, s. 102). {*-sA*} şart zarf-fiili ile *kerek* kelimesinin birlikte kullanılmasıyla da Çağatay Türkçesinde gereklilik ifadesi oluşturulmaktadır: *körsem kerek ay u kün bulutsız* "güneşi ve ayı bulutsuz görmeliyim" (K. Div.148) (Eckmann 1988, s. 123).

Eski Anadolu sahasında gereklilik kipi için özel bir ek yoktur. Bu kip; {*-A*} istek ekine, {*-sA*} şart zarf-fiiline ya da {*-mAK*} isim-fiiline *gerek* kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Bu dönemde, günümüz Türkiye Türkçesinin {*-mAlI*} eki henüz yaygınlaşmamıştır ve ancak az sayıdaki örnekte görülür (Akar 2008, s. 178).

Çağdaş Kırım Türkçesinde gereklilik çekimi hem tarihî sahaya paralel olarak *kerek* kelimesiyle hem de Oğuz lehçesinin etkisiyle {*-mAlI*} ekiyle yapılmaktadır: *al-malım*, *al-malısıñ*, *al-malı*, *al-malımız*, *al-malısı(ñı)z*, *al-malılar*. *kerek* kelimesiyle yapılan gereklilik ifadesi ise {*-mAK*} isim-fiil ekine *kerek* kelimesi getirilerek kurulmaktadır: *kör-mek keregim*, *kör-mek kereksiñ*, *kör-mek kerek*, *kör-mek kerekmiz*, *kör-mek kereksi(ñi)z*, *kör-mek kerekler* (Yüksel 2012, s. 854); *lakırdı etmek keregim* "konuşmalıyım", *barmak niyetim bar* "gitmeliyim, gitmek niyetim var". *kerek* ve *niyet* kelimeleriyle yapılan gereklilik çekimi, {*-mAlI*} ekiyle yapılan çekimden daha yaygındır (Savran 2003, s. 67-68).

Tarihî Kırım Türkçesinde, gereklilik çekimi {*-mAK*} isim-fiili veya {*-sA*} zarf-fiili üzerine *kerek* kelimesinin getirilmesi ya da *kerektir ki* yapısında sonra gelen {*-GAy*} gelecek zaman ekiyle çekimlenmiş bir fiille sağlanmaktadır. TKT'de gereklilik çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	{*-mAK*} *kerek*	**{*-sA*} *kerekdir kim* + {*-GAy*}**	***kerekdir ki* + {*-GAy*}**
Teklik 1. Kişi			
Teklik 2. Kişi			
Teklik 3. Kişi	{*-mAK*} *kerek(-dir)*		
Çokluk 1. Kişi			
Çokluk 2. Kişi	[*-maḳ*] *kereksiz*	*-sa kerekdir kim + geysiz*	*kerekdir ki -GAy-siz*
Çokluk 3. Kişi			

III.2.2.4.1. *{-mAK} kerek(dir) + kişi eki* Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi

Çağdaş Kırım Türkçesinin de yaygın olarak kullanılan gereklilik şeklidir (Savran 2003, s. 67; Yüksel 2012, s. 854). {*-mAK*} isim-fiili ile üzerine kişi ekleri almış *kerek* kelimesiyle kurulur. Teklik 3. kişi ve çokluk 2. kişide örneklerine rastlanmıştır:

Teklik 3. kişi: {*-mAK*} *kerek(dir)*

- *bu ʿahd ve şarṭ ve ant üzerine* ***ṭurul-maḳ kerekdir*** 004/69
- *sözni çın aytup ḥīle ve çınsızlıḳ itmey āşikāre* ***söyle-mek kerekdir*** 194/32
- *iki yurtnıñ muḥabbetligi ve yol açıḳlıġı içün bu iş* ***bol-maḳ kerekdir*** 274/47
- *bunıñ kibi dostlıġa mānīʿ işlerge rıżā köstermeyüp ḫarāmizāde ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳından* ***kel-mek kerekdir*** 274/80
- *bu āṣl alınan at ve ḳatl olınan adamlarımız suʾāl oldıḳda ḳalmuḳ* ***al-maḳ ve ḳatl it-mek kerek*** *deyü ʿöẕür ve bahāne ideyorlar* 298/15

Çokluk 2. Kişi: [*-maḳ*] *kereksiz*

- *dost bolurday bolsañuz bütün* ***bol-maḳ kereksiz*** 013/61
- *tüşmān bolurday bolsañız bütün* ***bol-maḳ kereksiz*** 013/61

III.2.2.4.2. *bolsa kerekdir kim* + [*-gey*] Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi

Çağdaş Kırım Türkçesinde gelecek zaman ifadesi için kullanılan bu yapı, zaman olarak geleceği ifade etse de ihtimal ve temenni vasfının ağır bastığı bir gereklilik anlamı taşır (Savran 2003, s. 61). {*-sA*} zarf-fiili üzerine *kerekdir kim* yapısının gelmesiyle oluşur; bu yapıyı {*-GAy*} gelecek zaman ekiyle çekimlenmiş bir esas fiil izlemektedir. Bu gereklilik çekimine; Tarihî Kırım Türkçesinde çokluk 2. kişide, iki örnekte rastlanmıştır:

- *alay* ***bolsa kerekdir*** *kim ... yiber-****geysiz*** 012/105
- *alay* ***bolsa kerekdir*** *kim ... bildir-****geysiz*** 012/123

III.2.2.4.3. *kerekdir ki* + {*-GAy*} Kuruluşundaki Gereklilik Çekimi

Gereklilik kipi, gelecek zamanda gerçekleşmesi gerekli olan durumları karşıladığından tarihî sahada gelecek zaman anlamı taşıyan ekler yardımıyla oluşturulduğuna çokça rastlanmaktadır. {*-GAy*} eki de yalın hâliyle gelecek zaman yanında gereklilik bildirdiği durumların dışında, *kerek* kelimesiyle bir arada kullanılarak da gereklilik anlamı vermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, yarlık metinlerinin bir üslup özelliği olarak talep, emir, istek ya da yapılması gerekenlerin *ki* bağlaçlı cümlelerden sonra sıralanması sık rastlanan bir durumdur. Gereklilik kipi de *(imdi) kerekdir ki* yapısını takip eden, yüklemi {*-GAy*} ekiyle çekimlenmiş bir yan cümle ile kurulmaktadır. Bu yan cümle, yapılması gerekenlerin sıralandığı kısımdır. Bu gereklilik çekimine, yalnızca çokluk 2. kişi çekiminde rastlanmıştır:

- *imdi* ***kerekdir ki*** *... yiber-****geysiz*** 010/48
- *imdi* ***kerekdir ki*** *... ṭur-****ġaysiz*** 013/32
- *imdi* ***kerekdir ki*** *... yiber-****geysiz*** 015/80
- *imdi* ***kerekdir ki*** *... çıḳar-****ġaysiz*** 025/56
- ***kerekdir ki*** *... çetkür-****gey*** *irdiñüz* 285/16

III.2.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM

Fiillerin birleşik çekimi gramerlerimizde genellikle "iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından oluşan çekim olarak tanımlanmaktadır (Ergin 2013, s. 319-320). Bu tanıma göre bir araya gelen fiillerin her ikisi de şekil ve zaman eki taşımaktadır; ilk fiilin taşıdığı bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin bilinen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart hâlinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur (Ergin 2013, s. 319-320).

Birleşik çekim kavramı, "an-geçmiş-gelecek" çizgisindeki kesin ve kesinleşmemiş veyahut da kesinleşmeyecek, muhtemel ve tasarı hâlindeki olaylar ve olgular çerçevesinde anlatan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu da doğrudan zaman kavramının, bölümlendirilmesi ve geçmişle gelecek arasındaki binlerce ara çizgiyi gösterme ihtiyacıyla oluşmuştur (İlker 2017, s. 184).

Bugünün fiil birleşik çekiminde durum bu olsa da bu birleşik çekimin ortaya çıkış şekli; üzerine kip eklerinin kaynağı olan sıfat-fiil eklerini almış, dolayısıyla isimleşmiş bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir. Fiillerin birleşik çekiminde ilk unsurun aslında isim yapısında olduğu, yardımcı fiille birlikte birleşik fiil oluşturduğu, her iki fiil üzerindeki fiil şekil ve zaman eklerinin yardımcı fiilin erimesi ile isimleşmiş olan ilk fiil üzerinde toplandığı, böylece fiil birleşik çekiminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ergin birleşik fiil çekiminin, fiil birleşik çekimine dönüşmesi sürecini şu şekilde aktarmaktadır:

> "Türkçede birleşik çekimde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra gelir. (...) Birleşik çekimde yardımcı fiilin önündeki asıl fiil kipi şüphesiz bir çeşit isim durumuna düşmektedir. Böylece isim olarak hiçbir zaman kullanılmayan, daima fiil hüviyetini muhafaza eden kipler bile *i-* fiilinin önünde isim muamelesi görmektedirler. Fakat *i-* fiilinin kök mânâsının belirsizliği, müstakil olmaması, ana yardımcı hüviyeti bu kipleri isim durumundan çıkararak fiil mânâ ve hüviyetine kavuşturmaktadır. Yani aslında birleşik çekim faile bir fiil isminin *i-* fiili vasıtasıyla isnadından ibarettir. Fakat bu mânâ kaybolmuş ve birinci unsur fiil hüviyetine bürünerek fiillerin birleşik çekimi ortaya çıkmıştır. (...) Bu ekleşme olmadığı zaman ortada bir birleşik fiil çekimi vardır. Ekleşme olunca ortaya bir fiil birleşik çekimi çıkar. Mesela *bilmiş idim* bir birleşik fiil çekimi, *bilmiştim* ise bir fiil birleşik çekimidir. Türkçede başlangıçta tabii birleşik fiil çekimi vardı. *er-* devrinde bu birleşik fiil hüviyeti daha açıktı" (Ergin 2013, s. 320-321).

Öyleyse fiillerin birleşik çekimi, üzerine sıfat fiil eki alarak isimleşmiş bir fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillere dayanmaktadır. O hâlde, ilk fiil üzerinde görünen ve kip eki olarak görev yapan ekler aslında

birer sıfat fiil ekidir.[135] Bu çekimde zaman kavramını veren, yardımcı fiil üzerindeki zaman ekidir.[136]

Tarihî Türk lehçelerinde fiillerin birleşik çekimi; Ergin'in söz ettiği şekilde, *er-* (> *ir-*, *i-*) fiili ile oluşturulmuş birleşik fiillerin çekime girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bazen fiil birleşik çekiminde *bol-* fiili de yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Bu durum Tarihî Kırım Türkçesi için de geçerlidir.

Talat Tekin; "Birleşik Eylem Biçimleri" başlığı altında, Köktürkçede bu biçimlerin yüklem görevinde bir eylem sıfatı ile onu izleyen çekimli *er-* fiili ile oluşturulduğunu belirtmektedir (Tekin T. 2000, s. 191).

Karahanlı Türkçesinde geçmiş zamanlar ya da şart çekimine girmiş olan *er-* fiili ile yapılan birleşik çekimde *er-* fiili ekleşmemiştir ve emir kipli şekillerden sonra da gelebilir: *ölsün erdi* (KB 171-1539) (Ercilasun 2014, s. 198).

Harezm Türkçesinde de fiillerin birleşik çekimi *er- ve i-* fiilleri ile yapılmaktadır. *er-* fiilinin ekleşmeyerek ayrı bir fiil şeklini kurduğu şekiller çoğunluktadır (Ata 2014, s. 98; Toprak 2005, s. 289).

Kıpçak Türkçesinde de fiillerin birleşik çekimi *e- ~ i-* (< *er-*) fiili ile yapılmaktadır: *buldum idi* (CC.24-14), *turmuş idi* (TZ.67b), *aldımsa* (KK.19), *turġaysa* (TZ.63b) (Karamanlıoğlu 1994, s. 135-136). Bazen bu yardımcı fiil düşer ve kip eki ile zaman eki arasına bir /y/ sesi girer: *bolsaydı* (İM.29b), *çıḳsaydı* (Kİ.158), *keltürseydi* (İM.24a), *yediyese* (İN.8v), *aldıyasa* (KK.19), *kettiyese* (KK.19) (Karamanlıoğlu 1994, s. 135-136; Güner 2013, s. 255-258). Gabain, CC'de birleşik çekimin *er-* ve nadiren de *tur-* fiili ile kurulduğunu belirtmektedir (Gabain 1998, s. 101).

Çağatay Türkçesinde fiillerin birleşik çekiminde *er-* ve *bol-/ol-* fiilleri kullanılır (Eckmann 1988, s. 118-141).

Günümüz Türkiye Türkçesi gramerlerinde, fiillerin birleşik çekiminde, kip olarak kesinleşmiş yapılar *hikâye*, *rivayet* ve *şart* adlarıyla verilmektedir.[137] Eldeki çalışmada da bu sınıflandırma takip edilmiştir.

---

135 Eldeki çalışmada fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılan yapılar, yapıca birleşik fiil olarak değerlendirilmiştir, bk. "Birleşik Yapıdaki Fiiller".

136 Tartışma için bk. Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 45, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 215-224.

137 "Birleşik zaman" ve "birleşik çekim" kavramları ve bu konudaki farklı yaklaşım, öneri ve sınıflandırmalar için bk. Turgay Sebzecioğlu, "Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri", *Dil Dergisi*, S 124, Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER, Ankara 1966, s. 18-33; Gürer Gülsevin, "Türkiye

III.2.3.1. Hikâye Çekimi

Şekil olarak, kip eki almış bir esas fiile, bilinen geçmiş zaman çekimindeki *er-/ir-/i-* yardımcı fiili getirilerek yapılır. Bu yardımcı fiil bazen düşerek, çekim şekli ekleşebilir. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin bilinen geçmiş zamanda yapılmış olduğunu gösterir. Bu çekim konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikâye etmek için, anlatmak için kullandığı şekildir (Ergin 2013, s. 322).

III.2.3.1.1. Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Bilinen geçmiş zaman eki alarak geçmiş zamanda gerçekleşmiş olan ve tarz bildiren bir oluş ya da kılışın yine geçmiş zamana aktarılarak anlatılmasıdır. Bu birleşik çekim kalıbında tarz bildirme görevindeki bilinen geçmiş zaman eki, *er-* ana yardımcı fiiline gelen ve hikâye etme görevindeki ikinci ve asıl geçmiş zaman eki ile birlikte kullanılır (Korkmaz Z. 2014, s. 645).

Tarihî dönemlerde, bilinen geçmiş zamanın hikâyesinde sıklıkla kişi eklerini asıl fiilin aldığı, arkasından gelen yardımcı fiilin kişi eki almadan, yalnızca bilinen geçmiş zaman eki aldığı görülmektedir. Ergin bu duruma, bilinen geçmiş zaman kipinin daima çekimli bir fiil şeklinde bulunması, bilinen geçmiş zaman ekinin sıfat fiil eki olarak kullanılmaya elverişli olmamasının yol açtığını düşünmektedir (Ergin 2013, s. 322).

TKT'de, bilinen geçmiş zamanın hikâyesi hem esas fiil hem de yardımcı fiil üzerine {*-dI*} eki gelmesiyle oluşturulmaktadır. Bazı örneklerde *ir-/i-* fiili korunmuşken bazılarında erimiştir. Bu çekim az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır ve bu örneklerde, kişi eki esas fiilden sonra gelmiştir. Çekimin yalnızca teklik ve çokluk 1. kişi çekimlerine rastlanmaktadır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 45, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 215-224; Caner Kerimoğlu, *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor, İzmir 2011; Zikri Turan, "Türkçede Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 30/3, (Orhan OKAY Armağanı), 2006, s. 279-292; İbrahim Delice, "Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış", *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012) Bildirileri,* Türk Dili Kurumu, Ankara 2012, https://www.academia.edu/1991672/Türkçede_Fiil_Çekimlerine_Yeni_Bir_Bakış (E.T. 06.09.2018); Zikri Turan, "Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar", *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S 1, 2013, s. 133-144; Ayşe İlker, "Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S 17/2, 2017, s. 183-192.

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	[-*dim irdi*]	{-*dıḳ idi*}, *-dIKdI*
2. Kişi	-	-
3. Kişi	-	-

Teklik 1. Kişi: [***-dim irdi***]

- *uluġ ʿahd-nāmemizni* ***yiber-dim ir-di*** 025/46

Çokluk 1. Kişi: {***-dıḳ idi***], ***-dIKdI***

- *eksik keldügin ötgen yıl sizge* ***yaz-dıḳ i-di*** *cevābı kelmedi* 139/36
- *bir ḳaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi baʿdehu ḳırıma kelüp kendi ḫidmetimizde oldıḳdan ṣoñra siz ḳardaşımızdan ricā idüp* ***yaz-dıḳdı*** *ḫāṭrımız körüp könderdiñüz* 139/42
- *dostlıġa bināʾen emekdārımız beyrām aġa içün başlıḳı ṣamur bir tiyiş ricā* ***it-dikdi*** *cevābı kelmedi* 187/28

III.2.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Bu çekim, geçmişte gerçekleşen bir hareketin konuşur tarafından görülmediğini, sonradan öğrenildiğini ve anlatıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi üç farklı ekle sağlanmaktadır: {-GAn}, {*-(X)p*} ve {*-mIş*}. Bu eklerin hepsi hikâye çekimine girmiştir. Bu çekim, söz konusu eklerin üzerine {*-dI*} eki almış *er-/ir-i-* fiili getirilerek yapılır. Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken bazılarında erimiştir.

III.2.3.1.2.1. {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Kip eki işlevindeki {-mIş} sıfat-fiili üzerine *ir-/i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: *{-mIş} + irdi/idi+ kişi eki.* Çokluk 3. kişi çekiminde kişi eki ilk fiilden sonra gelmektedir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	{*-mIş*} *irdik/idik*
2. Kişi	-	-
3. Kişi	{*-mIş*} *irdi/idi*	{*-mIşlAr*} *idi*, [*-mışlar*] *irdiler*

Teklik 3. Kişi: {***-mIş***} ***irdi/idi***

- *ʿahd ve şarṭ* ***ḳıl-mış ir-di*** 002/11

- *söz **ḳıl-mış ir-di*** 005/84
- *sen daḫı dostlarına dostlıḳ ve düşmanlarına düşmanlik eyle deyü tenbīh **olın-mış i-di*** 203/31
- *sizden bizge ve bizden sizge żarar ve ziyān olmamaḳ içün ʿahd idüp söz anıñ üzerinde ḳarār **bol-mışdı*** 187/35

Çokluk 1. Kişi: {*-mIş*} ***irdik***/***idik***

- *ṣulḥ ve ṣalāḥ bolmaḳ içün çalışıp dostlıḳ eyledügimiz sebebli te'ḫīr **itdir-miş i-dik*** 025/83
- *evvel-i ecelden iş āḫirine degin **ḳaldır-mış i-dik*** 025/85
- *seniñ milen burınġuday dost ve ḳardaş bolayıḳ dip **könder-miş i-dik*** 194/12
- *elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḫuṣūṣında **söylet-miş ir-dik*** 152/17
- *bar ḫeṭmanı sözinçe külik oğlını **yiber-miş i-dik*** 025/85
- *defter yazup başlıḳı zerdevā tiyiş ricā **it-mişidik*** 178/41
- *siz ḳardaşımızġa nāmemiz birlen ḫaṭṭımız yazılup yaḳın kişilerimizden elçi **könder-mişidik*** 194/09

Çokluk 3. Kişi: {*-mIşlAr*} ***idi***, [*-mışlar*] ***irdiler***

- *yazdıḳlarından ġayrı elçilerine daḫı sipāriş **it-mişler i-di*** 160/13
- *elçi teʿmīn **buyur-mışlar i-di*** 290/16
- *kendü ṭaraflarından daḫı nāmeler ile elçi teʿmīn **buyur-mışlar i-di*** 290/16
- *niçe defʿa mosḳova mektūb yazdıḳlarından ġayrı elçilerine daḫı sipāriş **it-mişler i-di*** 160/13
- ***buyur-mışlar ir-diler*** 005/40

III.2.3.1.2.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi

{*-mIş*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, bir örnekte olumsuz fiil tabanına {*-mIş*} eki getirilerek olumsuz çekime girmiştir:

- *yirlü ve yirine **ḳonulma-mış ir-di*** 002/15

III.2.3.1.2.2. {*-(I, U)p*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Kip eki işlevindeki {*-(I, U)p*} zarf-fiili üzerine *i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: *{-(I, U)p} + irdi/idi+ kişi eki.* Biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki örnekte rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [***-up***] idi

- *orta yoldın* ***oz-up i-di*** 002/26

III.2.3.1.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-(I, U)p*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi

Bir örnekte {*-(I, U)p*} ekli öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuzu Çağatay Türkçesinde olduğu gibi (Eckmann 1988, s. 139) {*-y(dIr)*} yapısı ile kurulmuştur:

- *boyarlarıñuzdın şeremetdin uluġ aġaçamız meḥmed giray ḫan ḥażretleri yüz miñdin ziyāde ġuruş bahā istep* ***ciberme-ydir er-di*** 209/29

III.2.3.1.2.3. {*-GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

Kip eki işlevindeki {*-GAn*} sıfat-fiili üzerine *er-/ir-/i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: *{-GAn}+ erdi/irdi/idi+ kişi eki.* Çokluk 1. kişi çekiminde çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bir örnekte çokluk 3. kişi çekiminde kişi eki ilk fiilden sonra gelmektedir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi	-	{*-GAn*} *erdik/irdik*, [*-ḳan*] *irdik*
2. Kişi	-	{*-GAn*} *irdiñiz*
3. Kişi	{*-GAn*} *erdi/irdi/idi*	{*-GAn*} *erdiler/irdiler/idiler*, [*-ġanlar*] *erdi*

Teklik 3. Kişi: {***-GAn***} ***erdi/irdi/idi***

- *burıngı elçiler almaşıv bolmaḳ sebebli mundan burun söz* ***yazıl-ġan er-di*** 238/18
- *şarṭları maḳbūl ve muʿteber bolup cümle söyleşgen barışıḳ sözlerni ḳılup anıñ üzerine altun bayṣalu ḫaṭṭ-ı şerīfimiz birlen şarṭ-nāme yazılup* ***yiberil-gen er-di*** 264/18
- *çerkes sarı ḳabarṭay ḳāżīġa* ***bar-ġan ir-di*** 015/157
- *aḳtabır ayınıñ evvel küni vaʿde taʿyīn* ***ḳılın-ġan ir-di*** 071/48

- *tüşmānımız meḥmed giray ḫan ve şāhīn giray sulṭān özi ḳazaġı bile or aġzı digen ḥiṣārımız ṭışına cavlay* ***kel-gen ir-di*** 012/28
- *bir sulṭānīniñ ve bir ḫanīniñ tiyişin mundan kitgen ilçiñüz timafi ḫatunski boynuna alup* ***kit-gen ir-di*** *bu ḫazīne milen kelüp çıḳmadı* 121/25
- *vilāyetimize ve ʿos̱mānlı memleketine ẓarar ve ziyān itdirmezke ʿahdıñız var idi bizimde ʿahd-nāme-i ḫaṭṭımızda* ***yazıl-ġan i-di*** 121/45

Çokluk 1. Kişi: {*-GAn*} *erdik*/*irdik*, *-ḳan irdik*

- *tusnaḳlarınıñ culıv bahāsı içün berilgen köp aḳça baḳır çıḳġan sebebli bundan muḳaddem siz ḳardaşımızġa* ***yaz-ġan er-dik*** 229/33
- *leyh vilāyetin vīrān itüp* ***çap-ġan ir-dik*** 013/65
- *ḳardaşımızġa bek* ***inan-ġan ir-dik*** 013/17
- *mundın burun taḳı* ***yaz-ġan ir-dik*** *ḥālā daḫı yazamiz* 090/19
- *muṣṭafā aġa bizge kelüp baʿde sizge barup kelmek üzre* ***yolla-ġan ir-dik*** 299/14
- *uluġ elçimiz baradır dip* ***bildir-gen ir-dik*** 015/205
- *bundan aḳdem siz ḳardaşımız milen dost ve ḳardaş bolurġa yaḫşı söyleşüp iki yurtnıñ arasında tüzünlik bolurın tilep uluġ ilçilerimiz* ***ciber-gen ir-dik*** 053/19
- *kurān üstinde ānt* ***iç-gen ir-dik*** 013/40
- *hem yazuçıñızġa* ***söylet-gen ir-dik*** 012/39
- *on ḳazaḳlarına yaṣaḳ* ***it-gen ir-dik*** 015/51
- *vilāyeti āmān bolsun dip* ***barış-ḳan ir-dik*** 013/36,
- *sizge tüşmān bizge tüşmān [...]* ***di-gen ir-dik*** 013/67
- *siz ḳardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaḫşılıġıġa köñülleri bolsa bulay işler bolmazdı dip siziñ vilāyetiñüze barırġa birḳaç biñ kişige icāzet* ***ber-gen ir-dik*** 036/21

Çokluk 2. Kişi: {*-GAn*} *irdiñiz*

- *ḳardaşıñızġa* ***bar-ġan ir-diñiz*** 015/33
- *ḫaṭṭıñızda* ***yaz-ġan ir-diñiz*** 071/20
- *tiyişlerni ...* ***ciber-gen ir-diñiz*** 071/10

- *aġız sözleriñüzni öz elçileriñüzge ve ṭaraf-ı şāhānemizniñ elçi başısı saʿdīgey aġa ḳulumızġa aytup* ***yiber-gen ir-diñüz*** 245/20

Çokluk 3. Kişi: {***-GAn***} ***erdiler*/*irdiler*/*idiler***, [***-ġanlar***] ***erdi***

- *özi ḳazaḳları ḳılıçdan* ***keç-gen er-diler*** 015/156
- *bizde bolsa sizniñ ṭutsaḳlarıñuzġa anıñ içün siyāset ḳılmayaçaġımıza dep şarṭ-nāme içinde* ***yaz-ġanlar er-di*** 274/61
- *çerü ḳılmaḳ niyeti bile* ***bar-ġan i-diler*** 025/41
- *ṣaysızlıḳ* ***it-gen ir-diler*** 015/32

III.2.3.1.2.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının {*-GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanının Hikâye Çekimi

{*-GAn*} ekli öğrenilen geçmiş zaman, yalnızca bir örnekte olumsuz fiil tabanı üzerinde görülmektedir: *barça doslıḳnı ve barışlıḳnı murād üzre yerine ketürüp hīç bir sözimizde ḫaṭā ve ḫilāf* ***bolma-ġan ir-di*** 053/31

III.2.3.1.2.3.2. {*-GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesinin Olumsuz Çekimi

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi, olumlu fiil tabanları üzerine *{-GAn}* ve *tügil irdi* ya da *yok irdi* sözcükleri getirilerek yapılmıştır:

- *ḫazīne* ***yiberil-gen tügil er-di*** 015/18
- *māl içün ḫazīne içün* ***barış-ḳan tügil ir-dik*** 013/63
- *şarṭ* ***it-gen tügil ir-dik*** 013/41
- ***bol-ġanı yoḳ ir-di*** 013/83
- *çapḳun* ***kil-geni yoḳ ir-di*** 015/206
- *her kez munday esbāb* ***kel-gen yoḳ ir-di*** 105/27

III.2.3.1.3. Geniş Zamanın Hikâye Çekimi

Geniş zamanın hikâyesi; geçmişte gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi beklenmiş ama gerçekleşmemiş, devamlılık gösteren, sürekli bir hareketin aktarıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, geniş zamanın hikâyesi, kip görevi üstlenmiş {*-(X)r*} sıfat fiil eki üzerine, *er-/ir-/i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılmaktadır: *{-(X)r} + erdi/ irdi/idi + kişi eki.* Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken bazılarında erimiştir. Çokluk 3. kişi çekiminde, kişi ekinin ilk fiilden sonra geldiği örnekler çoğunluktadır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		{*-(X)r*} *erdik*/*irdik*
2. Kişi		[*-ur*] *idüñüz*, [*-urdıñuz*]
3. Kişi	{*-(X)r*} *erdi*/*irdi*/*idi*	{*-(X)r*} *irdiler*, {*-(X)rlAr*} *irdi*, [*-irler*] *irdiler*

Teklik 3. Kişi: {***-(X)r***} ***erdi*/*irdi*/*idi***

- *bizde bolsa kün ilgerü muḥabbetimiz siz ḳardaşımızġa artıḳ* ***bol-ur er-di*** 253/34
- *cānına minnet bolup bizden burun* ***atlan-ur ir-di*** 002/23
- *āllāhu teʿālā aramızda dostlıḳ ke'l-evvel bolup iki yurtnıñ ḫalḳı āsūde ḥāl üzre* ***bol-ur ir-di*** *dipdir* 293/19
- *bulay yaḫşılıḳ işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp yollamaḳ* ***oḫşa-r ir-di*** 299/15
- *ḥālā bu ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne* ***bol-ur i-di*** 062/32
- *şol mertebe tükenmeye az ḳalmış ḳazaḳdan feryād dāyim* ***kel-ürdi*** *leyh dostımızdır deyü iġmāż* ***olın-urdı*** 203/24

Çokluk 1. Kişi: {***-(X)r***} ***erdik*/*irdik***

- *āllāhu teʿālā murād ḳılġan vaḳit barışıḳlıḳ ve yaḫşılıḳ bolur ve burungı elçileri almaşıv eter murādıñuz bolsa toñ͡ga yiberüp ve biz taḳı munda bolġan elçileriñüzni yiberirge* ***buyur-ır er-dik*** *ve barışıḳ bolmaḳnı murād ḳılar bolsañuz biz taḳı murād ḳılarmiz teñri teʿālā ḫayırlı etüp* 238/22
- *alup ḳabūl iteyiñ ve azav kermanıñ anaḫtarın berüp ciberirday bolsañuz ve ḳolḳalarımıznı artıġı bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz ke'l-evvel dost ve ḳardaş* ***bol-ur ir-dik*** *ol yosunça ötgen ve çıḳġan iki ḫazīnemizni alayıḳ ḳabūl ḳılayıḳ yoḳ yoḳ meniñ azavdan ḫaberim yoḳdır* 036/49
- *kelecek söziñüzke baḳıp* ***tur-ur ir-dik*** 025/68

Çokluk 2. Kişi: [***-ur***] ***idüñüz***, [***-urdıñuz***]

- *barışlıḳ bolmaġa delālet* ***ḳıl-ur i-düñüz*** 002/35
- *bu ṭaraf ile barışımızdan muḳaddem yüriseñüz bu ṭarafa yardım itmiş* ***ol-urdıñuz*** 160/20

Çokluk 3. Kişi: {*-(X)r*} ***irdiler***, {*-(X)rlAr*} ***irdi***, [*-irler*] ***irdiler***

- *alḳışlar ḳıla* ***tur-ur ir-diler*** 005/14
- *emīn barup amān* ***kil-ür ir-diler*** 004/18
- *esīrni bāzergāndın ṭartıp alup ḳayta* ***yiber-ir ir-diler*** 005/19
- *żarar ve ziyān* ***id-erler ir-di*** 005/44
- *ḳırımdan ve noġaydan daḫı mosḳova tüşgen tutsaḳları siziñ adamlarıñızda bolsalar almaşıva ketürip* ***ṣat-arlar ir-di*** 187/23
- *bundan evvel kelen ilçileriñüz ḳapudan kirdikleri kibi ḳalpaḳların çıḳarup baş* ***ur-ırlar ir-di*** *bu ilçiñüz kelgende ḳalpaġın çıḳarmayup baş urmayup* 121/08
- *mosḳovdan bizim vilāyetimize ṭüşgen ṭutsaḳları her yıl almaşıva yiberip aḳçesiyle* ***vir-ürler ir-di*** 187/22
- *ḳarındaşlarımıznıñg memleketlerindin esīr çıḳarup ḳırım memleketiġa kiltürseler ḳırım ḫanları ve sulṭānlar ḳayta* ***yiber-irler ir-diler*** 005/17

III.2.3.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Hikâye Çekimi

Geniş zamanın hikâye çekimi olumsuz fiil tabanları üzerinde {s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki[138] ve {*(ir-)DI*} çekimi ile yapılmaktadır.

- *ʿahd ve şarṭımız taġyīr* ***bolma-s ir-di*** 105/18
- *çapḳun* ***kilme-s ir-di*** 015/206
- *ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ murādı bolġan munday ḳılıḳnı* ***itme-z ir-di*** 121/16
- *ḳardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaḫşılıġıġa köñülleri bolsa bulay işler* ***bolma-zdı*** 036/20
- *ibtidā'en küz ayında mosḳovdan çıḳup almaşıvġa kelse iki ṭarafda ʿaskeri zaḥmet* ***çekme-zlerdi*** 178/16

İncelenen metinlerde bir örnekte, olumsuz fiil tabanına getirilen [-*z*] olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekinden sonra, {*(ir-)DI*} yapısından önce *tügil* sözcüğü getirilmiş ve biri morfolojik, diğeri leksik iki olumsuzluk üst üste gelerek anlamı olumlu hâle getirmişlerdir:

---

138 Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki". Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

- *öyle söz anıñ ağzından çıḳdığı muḳarrer olursa ḥaḳḳından **kelme-z tügil-dik** hīç bir zamān ölmemiş iken elçi alı ḳomaḳ lāyıḳ degildi ol adamı bu ṭarafa köndergey irdiñüz* 178/46

III.2.3.1.4. Şimdiki Zamanın Hikâye Çekimi

Şimdiki zamanın hikâyesi, geçmişte gerçekleşen ve süreklilik taşıyan bir hareketin aktarıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, şimdiki zamanın hikâyesi, kip görevi üstlenmiş {*-A*} zarf-fiil eki üzerine *i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılmıştır. Bu birleşik çekim, teklik 3. kişide ve yalnızca bir örnekte görülmüştür.

Teklik 3. Kişi: [***-adır***] idi

- *ḥālā bu ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne bolur idi az söz içün köp iş **bol-adır i-di** anı yaḫşı bilüp kün ilgerü ʿinād etdirmey ışmar ḳılġay irdiñüz* 062/33

III.2.3.1.5. Şart Kipinin Hikâye Çekimi

Şart kipinin hikâyesi, Tarihî Kırım Türkçesinde kip görevi üstlenmiş {*-sA*} zarf-fiil ekinin *ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu birleşik çekim, teklik 3. kişide ve yalnızca iki örnekte görülmüştür.

Teklik 3. Kişi: [***-sa***] ***irdi***

- *iyeñizde ʿar ve ġayret **bol-sa ir-di*** 002/21
- *bizdin adına işāret **bol-sa ir-di*** 002/23

III.2.3.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâye Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde, gereklilik çekimi {*-mAK*} isim-fiili ve {*-sA*} zarf-fiili üzerine *kerek* kelimesinin getirilmesiyle sağlanmaktadır. Bu kipin hikâyesi ise, iki örnekte ve {*-mAK*} *kerek* ve {*-sA*} *kerek* yapıları üzerinde görülmektedir:

Teklik 3. Kişi: [***-se***] ***kerek idi***

- *saʿdī çelebī ile yibergen yazıçı içün iki tatar **kel-se kerek i-di*** 216/48

Çokluk 2. Kişi: [***-maḳ***] ***kerek idiñiz***

- *mezbūrnı ṭoḳtatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun **ḳaytar-maḳ kerek i-diñiz*** 299/16

III.2.3.2. Rivayet Çekimi

Fiillerin rivayet birleşik çekimi şekil olarak kip eki almış bir esas fiile, öğrenilen geçmiş zamanda çekimlenmiş *er-/ir-i-* fiilinin getirilmesi ile yapılır. Bu yardımcı fiil üzerindeki öğrenilen geçmiş zaman çekimi zaman ifade etmez; görevi bildirmek değil bir nakil, anlatma ve sonradan farkına varış ifade etmektir. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketi rivayet eder (Ergin 2013, s. 323-324).

Tarihî Kırım Türkçesinde rivayet çekimi, çok az sayıda örnekte ve üç birleşik çekimde görülmektedir: Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, geniş zamanın rivayeti ve şimdiki zamanın rivayeti. Bu birleşik çekimlerden ilk ikisi {*-GAn*} ekiyle,[139] şimdiki zamanın rivayeti ise {*-mIş*} ekiyle yapılmıştır.

III.2.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayet Çekimi

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, geçmişte tamamlanıp bitmiş ve sonradan öğrenilmiş bir oluş ya da kılışın rivayet edilerek aktarılmasını ifade eder. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman bildiren üç şekilden yalnızca {*-GAn*} şekliyle yapılanın rivayetine rastlanmıştır. Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {*-GAn*} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin yine {*-GAn*} eki alarak rivayet kipi üstlenmiş *i-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmaktadır. Yalnızca teklik 3. kişi çekiminde örnekleri görülmektedir.

Teklik 3. Kişi: {***-GAn***} igendir

- *köp tonlar* ***aldır-ġan i-gendir*** 015/31
- *biz daḫı ḫan ḥaẓretleri efendimizge ʿarż ḳılıp yaḫşılıḳġa çalışurmiz digen birbirleri bile aralarında söz bolġan mektūbları* ***bar-ġan kil-gen i-gendir*** 020/12-18
- *bundan burun vezīrimiz meḥmed aġaya bar heṭmanıñuzdan bir nice kerre mektūb bile siz ḳardaşımız ṭarafından uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça barış yarış bolurġa* ***bildir-gen i-gendir*** 020/12
- *ḳazaḳ daḫı ḳara deñize* ***çıḳ-ġan i-gendir*** 025/87
- *sözke* ***kiliş-gen i-gendir*** 015/183

[139] Öğrenilen geçmiş zaman ve geniş zamanın rivayet çekiminde kullanılan *i-* yardımcı fiili ve {*-GAn*} sıfat-fiili ile kurulan *i-gen* yapısı tonlu biçimde /g/ ünsüzü ile okunmuştur. Bunun nedeni, eldeki çalışmada incelenen tüm metinlerde {*-GAn*} sıfat-fiili yapılarının okunmasında imlaca yol gösterici olan art ünlülü şekillerin daima /ġ/ ile (/ḳ/ ile değil) yazılmış olmasıdır . Bu nedenle ön ünlülü şekiller de /k/ ile değil /g/ ile okunmuştur. Yapının zarf-fiil eki olarak kullanıldığı *yoḳ iken* 062/25; *ölmemiş iken elçi alı ḳomaḳ lāyıḳ degildi* 178/47 gibi örnekler ise tonsuz olarak /k/ sesi ile okunmuştur.

- *mağfūr ağaçamız islām girayḫan ʿaleyhü'r-raḥmet ve'r-rıḍvān ḥaẓretleri ṭaraflarına sipāhīleriñüzden timafi ġavrilaviç ḫatunsḳay ve yazıçı ivan fumin nām adamlarıñuz muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñūzla* ***yiberil-gen i-gendir*** *ol vaḳitden beri ḳırımda alı ḳonup* 160/08
- *ḳardaşımız nūre'd-dīn sulṭān öziniñ muḥabbet-nāme ḫaṭṭları milen ḫanḳulunı* ***yiber-gen i-gendirler*** *köp zamān mürūr itip ḫaberide kelmedi* 105/90

III.2.3.2.2. Geniş Zamanın Rivayet Çekimi

Geniş zamanın rivayeti, geçmişte gerçekleşmiş devamlılık gösteren sürekli bir hareketin aktarılarak rivayet edildiğini göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zamanın rivayeti şekil olarak kip görevi üstlenmiş {*-(X)r*} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin yine {*-GAn*} eki alarak rivayet kipi üstlenmiş *i-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmaktadır. Çok az sayıdaki örnekte karşımıza çıkan bu yapı, ilk dönem metinlerinde geçen örneklerde {*-GAn*} ile, sonraki tarihlere ait metinlerde geçen daha az sayıda örnekte ise {*-mIş*} eki ile görülmektedir. Yalnızca teklik ve çokluk 3. kişi çekiminde örneklerine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [***-ur***] ***igendir***, [***-ur***] ***imiş***

- *ḳırım hanı bolġan uluġ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz* ***bar-ur i-gendir*** 013/82
- *ḥālā ol ṭarafda bolġan libḳa ve astek ve sāīr cümle müselmānlarġa dīninden çıḳarmaḳ sebebli ṣaysızlıḳ ve ḳışṭavlıḳ* ***bol-ur i-miş*** 274/62

Çokluk 3. Kişi: [***-urlar***] ***igendir***

- *eger bir ḫidmet bolsa ḳırım ḫanlarıġa siziñ atalarıñız maʿlūm* ***ḳıl-urlar i-gendir*** *iki üç yumuş kişileriñiz ḫanlardın uşlay oḳ yumuş kişilerin alıp* ***bar-urlar i-gendir*** 015/120-121

Bir örnekte, geniş zamanın rivayeti çekimi soru şeklindedir:

- *ḳaradan kilip ḳırım yılḳılarımıznı ḫırsızlap* ***kit-erler mü i-gen*** *anlarnı hem bizge maʿlūm ḳılġay irdiñiz* 015/113

III.2.3.2.2.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Rivayet Çekimi

Olumsuz fiil tabanlarının geniş zamanın rivayeti çekimi kip görevindeki {*-s*, *-z*} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekiyle[140] yapılmaktadır:

[140] Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki".

- *urus pādişāhı ḳırım ḫanı bile dost ḳarındaş bolıp ḫündkār ḥażretlerin* ***bilme-sler i-gendir*** *ḫündkār tapa hīç uluġ elçi* ***kitme-s i-gendir*** *taḳı lāzım bolsa mosḳov pādişāhınıñ ḫidmeti tüşse ḳırım ḫanı bolġan pādişāh ḥażretlerindin icāzet alup destīr tilep ḳırım hanı bolġan uluġ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz barur igendir uluġ elçiñüz yaḫşı sipāhīñüz* ***barma-s i-gendir*** 013/80-013/83
- *birbirlerige çın söz yazıp sözlerinde ve hem ḫaṭṭlarında ve hem özlerinde yalġan söz* ***bolma-s i-gendir*** *taḳı ḳırım ḫanlarıġa uluġ elçileri kilip kitip uluġ pādişāh ḫünkār ḥażretlerige her kez elçileri* ***barma-s i-gendir*** 015/118-119
- *bu sözler gerçek bolsa dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ* ***bolınma-z i-miş*** *alayda bolsa bu sözniñ aṣlı yoḳdır* 036/43

III.2.3.2.3. Şimdiki Zamanın Rivayet Çekimi

Şimdiki zamanın rivayeti, geçmişte gerçekleşen ve süreklilik taşıyan bir hareketin aktarılarak rivayet edildiğini ifade etmektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde rastladığımız yalnızca iki örnekte, {*-mIş*} ekiyle çekimlenmiş *i-* fiili ile yapılmıştır. Teklik ve çokluk 3. kişi çekimine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [***-adır***] ***imiş***

- *elçileriñüz ḳablalar virüp aḳçe aldıḳlarından ġayrı kefil bolup tutsaḳ ḳazaḳlar çıḳarıp moskovġa barġan ṣoñ özleriniñ ḳavl itgen aḳçelerin bermeyip żulm* ***bol-adır i-miş*** *anday çıḳġan ḳazaḳlarnıñ aḳçesin tamām noḳṣānsız alup berirge ḥükm ḳılġay irdiñüz* 105/95

Çokluk 3. Kişi: [***-alar***] ***imiş***

- *bir taḳı boyarlarıñuzda bolġan müselmān tusnaḳların ḫıristiyān eter içün siyāset* ***ḳıl-alar i-miş*** *bu taḳı oḫşar ḳılıḳ tügildir* 229/38

III.2.3.3. Şart Çekimi

Birleşik çekimin şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder (Ergin 2013, s. 325). Bu birleşik kip kendi yapısındaki şarta bağlı oluş ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamlayıcıları görevini yüklenir (Korkmaz Z. 2014, s. 671).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen ve öğrenilen geçmiş zamanlar ile geniş ve gelecek zamanların şart birleşik çekimine rastlanmıştır. Şekil olarak kip görevi üstlenmiş sıfat-fiiller almış esas fiillere, {*-sA*} zarf-fiili eki almış bir

---

Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

yardımcı fiil getirilmesiyle yapılır. Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken bazılarında erimiştir. Şart birleşik çekiminde *er-/ir-/i-* yardımcı fiilinin yanı sıra *bol-* fiili de sıklıkla kullanılmıştır.

III.2.3.3.1. Bilinen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Bilinen geçmiş zamanın şartı, gerçekleştiği kesin olarak görülen veya bilinen bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir birleşik kip türüdür (Korkmaz Z. 2014, s. 671). TKT'de, bilinen geçmiş zamanın şartı, bilinen geçmiş zaman eki almış bir esas fiil ile {*-sA*} zarf-fiili eki almış bir yardımcı fiil getirilmesiyle yapılır: *{-dI} + kişi eki + erse/irse/ise.* Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken bazılarında erimiştir. Bu dönemde çok sayıda örneğine rastlanmaktadır. Bu çekimde kişi eki esas fiilden sonra gelmiştir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		{*-dIK*} *erse/irse*
2. Kişi		[*-dıñız*] *ir-se*, [*-duñuz*] *i-se*
3. Kişi	{*-dI*} *erse/irse*, [*-dıysa*]	{*-dIlAr*} *irse*

Teklik 3. Kişi: {*-dI*} *erse/irse*, [*-dıysa*]

- *bizim żabṭımızda olan ḳazaḳdan bir eşḳıyālıḳ ẓuhūr* ***eyle-di i-se*** *kimisin öldürdük ve kimisin görge virdik* 298/17
- *ol bizim sözümiz her ne kim bu şart-nāme ḫaṭṭımızda* ***bitil-di ir-se*** *özgeçe bolmasġa* 033/63
- *e'l-ḥamdü'l-illāh teʿālā iki yurt ortasında bulay dostlıḳ ve muḥkem barışıḳ* ***bol-dı er-se*** *biz taḳı buyuruġımızda bolġan ḫalḳımızġa siz ḳardaşımıznıñ yurtlarına ve ḳalʿalarına hīç bir türlüg żarar ve yamanlıḳ itmemek* 253/35
- *şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde ne yazılup ḳurān üstinde şarṭ ḳılınup dostlıḳ ve muḥabbetlik ḳāīm* ***ḳılın-dı er-se*** *ol şarṭ mūcibinçe dostlıḳ ve muḥabbetlikde ʿömr āḫiriġaça ṭaymay ṭurarmiz* 229/27
- *ciberilgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde ne yazılup şarṭ* ***ḳılın-dı er-se*** *teñri tebārek ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyetimilen ʿömr āḫiriġaça ṭaymay turarmiz* 229/44
- *ḥaşā ṭaraf-ı şerīfimizden ṣulḥa muġayyir bir vażʿ-ı ṣādır ola degildir her ne* ***ol-dıysa*** *sizüñ ṭarafıñızdan olmışdır* 203/16

Çokluk 1. Kişi: {*-dIK*} ***erse***/***irse***

- *biz niçik muḥabbet* ***it-dik ir-se*** *siz daḫı uşlay bolġaysiz* 013/106
- *ilçimizni köp ṭutmaġaysiz kerçi biz siziñ ilçiñizni* ***ṭut-dıḳ ir-se*** *ne sebebdin ṭutduġımıznı yuḳarıda ʿayān ve beyān ḳılġanmiz* 053/80
- *ʿādet-i ḳānūn üzre ḫan oġlına kele turġan samur tiyişni elçiñiz niẓar petro ṣamur tiyiş yerine zerdevā tiyiş berdi niẓar petrodan defterimiz mūcibinçe ṣamur tiyiş ṭaleb* ***ḳıl-dıḳ er-se*** *niẓar petro mañga uluġ pādişāhımız defter birle bergen tiyiş budır* 269/12
- *ʿināyet-i bārīġa köp şükrler ḳılıp köpdin köp ḥamd ü s̱enālar edāsıdan ṣoñra yaḳın ıraġ dostlarımızġa bile ḫaṭṭ* ***yiber-dik ir-se*** 036/15

Çokluk 2. Kişi: [*-dıñız*] ***ir-se***, [*-duñuz*] ***i-se***

- *siziñ atalarıñuz ve öziñüz ne üslūb üzerine barışup dostlıḳ* ***ḳıl-dıñız ir-se*** *ḥālā taḳı derūn-ı ṣāf milen ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay ṭurarġa* 209/39
- *bizim imilen tüşmān* ***bol-duñuz i-se*** *ne küzel ama ortañuzda deryā ve deñiz bol-ġan āl-i ʿosmān pādişāhıge mekke ve medīne ṣāḥibi uluġ pādişāh milen tüşmān olmaġıñızġa sebeb nedir* 194/32

Çokluk 3. Kişi: {*-dIlAr*} ***irse***

- *kim kimesnedin ẓarar ve ziyān olmasın* ***di-diler ir-se*** *yibergen bölek ḫazīnesin ḫoş körüp alup ḳabūl ḳılındı* 004/33
- *pādişāhımız ḥaẓretlerindin ḳorḳarmiz iki uluġ ḫazīneni ayturġa bizim ḥālimiz bolmastur bu söz birle bara almasmiz dip ötil* ***it-diler ir-se*** *min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz elçiñiz başıñıznıñ ḫaṭırasın ṣaylap* 012/46
- *uluġ ecdādıñuz ḳral ve atalarıñuz leh pādişāhı ḳalay uluġ ḫazīnemizi vire* ***kel-diler ir-se*** *siz ḳardaşımız daḫı alay uluġ ḫazīnemizi ḳuṣūrsuz yibergeysiz* 025/37
- *bizim ve hem siziñ uluġ ecdād-ı iẓāmımız ḳalay* ***bol-dılar ir-se*** *ve ḳalay* ***yüri-diler ir-se*** *ve ḳalay dost ḳarındaş* ***bol-dılar ir-se*** *biz iki uluġ pādişāh ḫan ḥaẓretlerimiz uşlay bolıp uşlay yürip uşlay bolġaysiz* 013/92-93

III.2.3.3.1.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Bilinen Geçmiş Zamanının Şart Çekimi

Bilinen geçmiş zamanın şart çekimi olumsuz fiil tabanları üzerinde bir örnekte görülmektedir:

- *elçiñüz cānib-i saʿādetmedārımızġa kelüp bayṣa almaḳ içün ışmār ḳıldıñuzmı bilmeymiz eger ışmār* ***ḳılma-dıñuz er-se*** *ʿacele üzre toñ͡ga kişi yiberüp elçiñüz ṭaraf-ı pür-şerefimizge kelmesiçün tenbīh etgey erdiñüz* 209/18

III.2.3.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı, geçmişte tamamlanıp bitmiş ve sonradan öğrenilmiş bir oluş ya da kılışın şarta bağlanmış biçimidir Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman bildiren üç şekilden {*-GAn*} ve {*-mIş*} şekilleriyle yapılanların şart birleşik çekiminin örneklerine rastlanmıştır. Bu birleşik çekimde *bol-* yardımcı fiili kullanılmaktadır.

III.2.3.3.2.1. {*-GAn*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {*-GAn*} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin kip eki görevi üstlenmiş {*-sA*} zarf-fiil ekli *bol-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmuştur: *{-GAn} bolsa + kişi eki*. Bu yapı Çağdaş Kırım Türkçesinde de şart kipi olarak kullanılmaktadır: *{-GAn} olsa+kişi eki.* TKT'de bu birleşik çekimin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		*[-gen] bolsaḳ*
2. Kişi		*{-GAn} bolsañuz*
3. Kişi	*{-GAn} bolsa*	*{-GAn} bolsalar, [-ġanlar] bolsa*

Teklik 3. Kişi: ***{-GAn} bolsa***

- *aġaçamız cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri zamānında ḳalay tiyişleri kile* ***tur-ġan bol-sa*** *bizim zamānımızda hem alay cibergey irdiñüz* 030/43
- *her ni türlüg söz* ***söyle-gen bol-sa*** *tıñ͡gladıḳ* 013/31
- *her ni kim pādişāhımız bizge* ***vir-gen bol-sa*** *biz ol esbāblarnı ve hem tonlarnı teslīm ḳıldıḳ* 015/39

Bazı örneklerde, esas fiille yardımcı fiilin arasında [da] bağlacı girmiştir:

- *yumuşlıḳ esbābımız ḳalmay* ***yan-ġanda bol-sa*** *siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün ṣaylap ḥāżırımızda bolġan yumuşlıḳ esbāblardın köp tonlar yiberdik* 015/28
- *zamān kiçip ḳış bolup keçge* ***ḳal-ġanda bol-sa*** *(...) toḳtatmay uluġ elçimizni ḳoşıp yiberirge buyurġan irdik* 012/34

Çokluk 1. Kişi: ***[-gen] bolsaḳ***

- *peymān* ***it-gen bol-saḳ*** *ol ʿahd üzre muḥkem turırmiz* 012/76

Çokluk 2. Kişi: ***{-GAn} bolsañuz***

- *öziñiz saʿādetlü pādişāh ḥażretlerine ḳalay söz* ***söyle-gen bol-sañuz*** *ve ḳalay ʿahd ve peymān ve şarṭ ve īmān* ***it-gen bol-sañuz*** *alay ol sözge ve olʿahd ve peymānġa bütün bolup* 010/40-41
- *taḳı şiz ḳardaşımız her ni söz* ***söyle-gen bol-sañız*** *elçiñizdin tıñladıḳ* 012/12
- *uluġ aġaçamız cānıbek giray ḫan ḥażretleri bile ḳalay ṭatıvlı* ***bol-ġan bol-sañuz*** *min uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥażretlerimiz bile alay ṭatıv boldıñuz* 030/32

Çokluk 3. Kişi: ***{-GAn} bolsalar***, ***[-ġanlar] bolsa***

- *hem ne* ***al-ġan bol-salar*** *esīr kişileriñizni izlep sorap biz siz ḳarındaşımızġa culıvsız birgeymiz* 014/29
- *cümle rusnıñ pādişāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ḥükümdārınıñ elçileri ve çapġunları ve bāzīrgānları ve sipāhīleri her ḳayda* ***ciberil-gen bol-salar*** *ve bizler uluġ pādişāhnıñ vilāyetlerimizdin aşa ḳaytar bolsalar* 033/46

Bir örnekte, kişi eki ilk fiilden önce gelmiştir:

- *aġaçamız uluġ pādişāhlar ḳalay yaḫşılıḳ* ***ḳıl-ġanlar bol-salar*** *min uluġ pādişāh ʿażametli cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz daḫı alay yaḫşılıḳġa delālet ḳılıp* 025/30

III.2.3.3.2.2. {*-mIş*} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {*-mIş*} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin kip eki görevi üstlenmiş {*-sA*} zarf-fiil ekli *bol-* ya da *i-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmuştur: *{-mIş} bolsa/ise + kişi eki*. Yalnızca teklik 3. kişide iki örneğine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: ***[-mış] bolsa***, ***[-mış] ise***

- *ḫazīnede* ***ḳal-mış bol-sa*** *ḫazīnedin culıv bahāsın çıḳarup ḳulımız isāy bege virüp yibergeysiz* 003/08
- *üç yurtnıñ dostlıġına lāyıḳ māddeler üzerine söyleşüp bekleşigday ṭaraf-ı saʿādetimizge elçi yibergeysiz āllāhu teʿālā taḳdīr* ***ḳıl-mış i-se*** *siz ḫanlarnıñ ve biz ḫan-ı āʿẓamnıñ ve dostımız eyüge ḫannıñ aramızda dostlıḳ bolur* 296/18

III.2.3.3.3. Geniş Zamanın Şart Çekimi

Geniş zamanın şartı, geçmişten geleceğe uzanan geniş zaman dilimi içerisinde gerçekleşmekte olan, gerçekleşmesi umulan, gerçekleşme olasılığı bulunan bir eylemin şarta bağlanarak ifade edilmesini sağlar. Tarihî Kırım Türkçesinde şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {*-(X)r*} sıfat-fiil eki almış bir fiil ile yine kip görevi üstlenmiş {*-sA*} zarf-fiilini almış bir yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu birleşik çekimde hem *ir-*/*i-* fiili hem de yaygın olarak *bol-* fiili kullanılmıştır. *ir-*/*i-* fiili çoğu örnekte düşerek ekleşmiştir. Geniş zamanın şart çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	**Çokluk**
1. Kişi		*[-ur] bolsaḳ*, *[-ursaḳ]*
2. Kişi	*[-(e)rseñ]*	*{-(X)rsAñIz}*, *{-(X)rsAñUz}*; *{-(X)r} bolsañuz*/*bolsañız*
3. Kişi	*{-(X)r} irse/ise*, *[-erse]*, *{-UrsA}*; *{-(U)r} bolsa*	*{-(X)r} bolsalar*

Teklik 2. Kişi: ***[-(e)rseñ]***

- *eger ton ḳazağı ḫırsızdır menim iẕnim yoḳ deryāya çıḳdı* ***di-rseñ*** *şayḳadan ḳazaḳlar tüşüp seniñ destīriñ ve icāzetiñimilen kelgenlerine ve şayḳa içinde boyarın olġanına aṣlī ile bilgenmiz* 194/43
- *bizim birlen dost ve ḳardaş bolmaḳ murād* ***id-erseñ*** *özi ḳazağından ḳol çek ve leyhlüden alġan yurtını yine leyh ḳralına vir* 194/24

Teklik 3. Kişi: ***{-(X)r} irse*****/*****ise*****, *****[-erse]*****, *****{-UrsA}*****; *****{-(U)r} bol-sa***

- *siz ḳrallar ḳardaşlarımız ṭarafıñuzdın murādıñuz dostlıḳ* ***bol-ur ir-se*** *min ḫan-ı ʿaẓimü'l-şān ḥaẓretlerimiz taḳı ḳabūl ḳılup* 293/31
- *eger ḫalḳımızdan eşḳıyā ẓuhūr* ***id-er i-se*** *muḥkem ḥaḳḳlarından kelüriz* 298/21
- *ẓāyiʿāt muḳābili virmek teklīfi* ***ol-ur i-se*** *de ḳabūl olınmayacağı* 301/58
- *her ne vaḳitki mosḳova elçi könderüp barışmaḳ iḳtiżā* ***id-erse*** *ḳırıma bildirmeyinçe köndermemeye ʿahd olınmış* 203/17
- *eger cihān şāh mirzāğa virilüp almış* ***bol-ursa*** *ḳulum isāy beyni cihān şāh mirzā ile közleşdürüp* 003/09

- *eger dostlıḳ murādıñız **olın-ursa** inşāʾ āllāh teʿālā niçe dostlıḳlar daḫı müşāhede olınur* 203/43
- *dostlıḳ murādıñuz olup adamıñuz **kel-ürse** tecdīd-i ʿahd olınup ʿömr āḫiriġaça ḳardaşlıḳ muḥaḳḳaḳdır* 203/50
- *ṭarafımızdan her ne **söyle-r bol-sa** inam ḳılġaysiz* 036/78
- *ḳayṣularıda bolsa ḳalʿalarıñuzġa ve yerleriñüzġa cavlay **bar-ur bol-sa** adamlarımıznı yiberüp muḥkem azledüp sürerġa* 264/43
- *her kim dostlıḳın bozup **ḳarışdur-ur bol-sa** hīç raḥīm itmey öltürüp* 071/16
- *inşāʾāllāh teʿālā tonda sözlerin itmām ḳılup elçiñüz ṭaraf-ı şerīfimizge **kel-ür bol-sa** dīvān-ı ʿālīşānımızġa alup dīdār-ı şerīfimiz milen teşrīf ḳılup* 209/19
- *bolġan ziyānlarnı ve ḳalġan ḫazīnemizni **ciber-ür bol-sa** biz taḳı dostıñızġa dost ve düşmānıñızġa düşmān bolup* 002/32

Çokluk 1. Kişi: ***[-ur] bol-saḳ**, **[-ursaḳ]***

- *toñ͡ga kelgen ḫaberni **al-ur bol-saḳ** biz taḳı şeremetni ṭoḫtatmay toñ͡ga yetkürirmiz* 209/35
- *özümiz de **ol-ursaḳ** yibermedik* 025/88

Çokluk 2. Kişi: ***{-(X)rsAñIz}**, **{-(X)rsAñUz}**; **{-(X)r} bolsañuz/bolsañız***

- *eger yoḳdır **di-rseñiz** biz sizden ala bilürmiz* 002/42
- *ṭutsaḳ çıḳsun **di-rseñüz** bizim ṭutsaḳlarımızı almaşıva könderesiz* 187/27
- *ẓabṭına ḳādir değilim **di-rseñüz** ol daḫı büyük ʿayıbdır* 160/37
- *dostlıḳ murād idüp yurtıñuzıñ rāḥatını **iste-rseñüz** nehr-i tondan ol eşḳıyāları ḳaldırasiz* 160/41
- *dostluḳ **id-erseñiz** pādişāhāne dost olalım olmazsa naḳẓ-ı ʿahdı özüñüz itmiş olursiz* 121/35
- *ḳolḳalarımıznı artıġı bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey **ciber-irseñüz** ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolur irdik* 036/49
- *cümle ḳırım ʿasker ve ulu noġay ve küçik noġay ve menṣūr oġulları ile dostlıġıñızda **tapıl-ursañuz** muʿcizāt-ı muḥammedü'l-muṣṭafānıñdır deyü azav üzerine varmaḳ tedārikindeyüz* 036/63

- *siziñ bile itdügim ve aġaçalarıñuz ile itgen yemīnniñ üzerindemen* ***de-r bol-sañuz*** *nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp cibergenmen* 036/52
- *siz ḳardaşımız ḳalay* ***tile-r bol-sañuz*** *alay itgeysiz* 010/88
- *barışıḳ bolmaḳnı murād* ***ḳıl-ar bol-sañuz*** *biz taḳı murād ḳılarmiz* 238/23
- *ʿahdiñüzge turmay ḫilāf-ı ʿahd* ***it-er bol-sañuz*** *ol işge daḫı rıżāmız yoḳdır* 010/80
- *ḫazīnelerimizni eski defter mūcibinçe ḳuṣūrsız ʿarabaları ve kölükleri milen ḳırımġa cetigday* ***ber-ir bol-sañuz*** *almaġa buyurġanmiz* 285/21
- *öẓü ṣuyı içinde ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznı* ***çıḳar-ır bol-sañız*** *öẓü ṣuyı boyında bolġan ḳara raʿiyyet il kişileriñiz kelüp curḳa ṭuzımızdan aḳçaları birlen emīnimüzdin ṭuz ṣatun alup kitsün* 004/51
- *ton ḳazaġıñuznı żabṭ* ***ḳıl-ur bol-sañuz*** *siz ḳardaşımız birle dost bolurmiz* 013/55
- *on eki kişisiġa tiyiş* ***ber-ür bol-sañız*** *va'llāh ve bi'llāh ve ta'llāh min ki özüm ġāzī giray ḫan (...) sen ḳarındaşımız zigmutnıñ͡g ileḥ vesāyir memleketleriñ͡ge barmasmiz* 05/67
- *ol ḳazaḳlarġa sözimiz ötmestür ve ḳolımız yetmestür dip cevap* ***ayt-ar bol-sañuz*** *barça söziñüz yalġan bolur* 013/57

Çokluk 3. Kişi: ***{-(X)r} bolsalar***

- *çapḳunların ve bāzergānların ḳaysılar sizdin ve hem siz ḳardaşımızġa* ***bar-ır bol-salar*** *allarnı tutmas içün* 008/59
- *ve bāzīrgānları ve sipāhīleri her ḳayda ciberilgen bolsalar ve bizler uluġ pādişāhnıñ͡g vilāyetlerimizdin aşa* ***ḳayt-ar bol-salar*** *(...) bāzīrgānlar vilāyetimizdin aşa siz ḳarındaşımızġa* ***bar-ur bol-salar*** *bizim hīç ḳaysı kişilerimiz anlarnı [...] hīç bir türlig yamanlıḳ ve żarar ve ziyān itmeske* 033/47-49
- *elçilerimiz ve çapḳunlarımız ve bāzīrgānlarımız biz uluġ pādişāhdın siz ḳarındaşımız uluġ pādişāhnıñ͡g vilāyetinden aşa her ḳayda* ***ciberil-ür bol-salar*** *(...) bāzīrgānlarımıznı tamġasız ve hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız andaġuḳ yiberürge* 033/56
- *siz ḳarındaşımıznıñ elçileri ve çapḳunları ve bāzīrgānları biz uluġ pādişāhġa veyā bir vilāyetimizdin aşa* ***yürü-r bol-salar*** *anlarnıda*

bolsa tamġasız ve hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız ḳoyu birürge 033/59

- *ḳırım yurtı ve ḳırımnıñ beş uruġ ṣaylı ḳaraçılarımız cümle tatar ve aḳkerman ve çerkesler ve noġay ẓarar* ***ḳıl-ur bol-salar*** *muḥkem ölüm siyāsetin ḳılurġa ve öz şarṭımızda muḥkem ṭurırġa müselmān dīnimizçe ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup* 264/51

Bir örnekte, kişi eki ilk fiilden sonra gelmiştir:

- *ol sebebli siz ḳardaşımıznıñ vilāyetin çapmaḳ emr* ***it-erler bol-sa*** *küç bolur dostlıḳ ḳardaşlıḳ bozılur* 030/95

III.2.3.3.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zamanının Şart Çekimi

Olumsuz fiil tabanları üzerinde geniş zamanın şartı, kip görevi üstlenmiş {*-s*, *-z*} ekleriyle[141] yapılmıştır. *i-* yardımcı fiili tüm örneklerde eriyerek ekleşmiştir. Bazı örneklerde de *bol-* yardımcı fiili görülmektedir:

Teklik 3. Kişi: {***-ẓsA***}

- *bizim dīnimizde ve kitābımızda iḳrār veyāḫūd iki şāhid* ***bulınma-ẓsa*** *adam ḳatl itmek olmazdır* 187/20
- *dostluḳ iderseñiz pādişāhāne dost olalım* ***olma-ẓsa*** *naḳẓ-ı ʿahdı özüñüz itmiş olursiz* 121/35
- *çapḳunı ile* ***kelme-ẓse*** *ṣoñra bizden aldırırsiz dimekle yazılmışdır* 121/26
- *ḳazaḳ ṣāhiblerine aḳçelerin berip cibergeysiz bu yol* ***virilme-ẓse*** *culıv içün bir daḫı ḳazaḳ köndürilmezdir* 121/43

Çokluk 2. Kişi: [***-ẓseñüz***], {***-s***, ***-ẓ***} ***bol-sañız***

- *siz ol ṭutsaḳları almaşıva* ***könderme-ẓseñüz*** *bizde yasaḳ idüp ḳırımdan ṭutsaḳ virmezizdir* 187/26
- *öẓü ṣuyı içinde turġan ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznı* ***çıḳarma-s bol-sañız*** *dostluḳ ve muḥabbet ve barış ve yarış olmay iki curt emīn amān bolmaslar* 004/48

---

[141] Ek hakkında eldeki çalışmanın yaklaşımı için bk. "II.2.3.2.6. {-z, -s} Sıfat-fiil eki". Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, tespit ve tartışma için bk. Semra Alyılmaz, "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies,* C 5, S 4, 2010, s. 87-118.

- *eger ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznıñ͡g barçasın öẓü ṣuyındın çıḳmay ve çıḳarmay ẓabṭ ve tirgev* ***ḳılma-s bol-sañız*** *ḫazīne-i bölek yibermek ile dost ve muḥabbet ve ḳarındaş ve barış ve yarış olınmas* 005/75
- *bu sözlerimizni ḳabūl* ***etme-z ol-sañuz*** *bizge bir ṣāfī ve çın cevāb köndüriñ* 194/25

III.2.3.3.4. Gelecek Zamanın Şart Çekimi

Gelecek zamanın şart çekimi, gelecekte gerçekleşmesi beklenen, planlanan bir oluş ya da kılışı şarta bağlayarak ifade eden bir çekimdir. İncelenen metinlerde, olumlu fiil tabanları üzerine geldiği bir örneğe rastlanmamıştır. Yalnızca bir örnekte olumsuz bir fiil tabanı üzerinde tespit edilmiştir.

III.2.3.3.4.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Gelecek Zamanının Şart Çekimi

Olumsuz fiil tabanı üzerine, [-*gey*] gelecek zaman eki getirilerek {-*sA*} zarf-fiil eki almış *bol-* yardımcı fiili ile birleşik çekim yapılmıştır:

Çokluk 2. Kişi: [-***gey***] ***bolsañuz***

- *sözimizni ḳabūl* ***itme-gey bol-sañuz*** *bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalıḳnı toḳtatmay könderesiz* 194/47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: METİNLER

No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Köral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 5

002/01 hüve

002/02 devlet giray ḫan sözüm

002/03 mefāḫirü'l-umerāyü'l-kirāmü'l-milletü'l-mesīḥiyye milleti voyvodası birle bey-i üsküb ḫazīnedār-ı AṢTAB

002/04 WZWMANYR ARAẒARASY ve cemīʿ köral beglerine baʿde'l-selām iʿlām-ı yarlıġ-ı muḥabbet-fercām budır ki ḥāliyā

002/05 iyeñüz köral ṣıḥḥat ve selāmet birle kelüp taḫta cülūs ḳıldılar deyü ḫaber kelüp sevinüp şād

002/06 bolduḳ anuñ içün ḳulumız şakīr ciberdük āver ḳardaşımız ḫūr-bār bolsunlar burunġı köral birle

002/07 dost bolup bizim memleketimizge ve ḫūnkār ḥaẓretleriniñ şehrlerine ḳırġavgen atalarınıñ kişilerinden ve şu

002/08 ḳazaġından ve tüz ḳazaġından min baʿd ẓarar ve ziyān kelmeyüp iki aramızda burunġılıġıdan ziyāde

002/09 oġul oġuldan ve ḳız ḳızdan iki aramızda barışlıḳ bolup bir ḫatun kişi başına bir sini

002/10 altun könderüp bizden sizge ve sizden bizge barup kilgende hīç ẓarar ve ziyān kelmesün ve her

002/11 yılda ḫazīneñüzni bireliñ deyü bizüm birle ʿahd ve şarṭ ḳılmış irdi ve meẕbūr iyeñüz köral niḳoẓ

002/12 ʿahd idüp ḫūnkār ḥaẓretleriniñ bāzergānlarını gāret idüp ẓarar ve ziyān ḳıldıḳdan ġayrı bizüm

002/13 taḳı bāzergānımız başup ve özüden ḳazaġıñız kelüp memleketimizden ʿavrat ve oġlan alup esīr idüp

002/14 ve niçe kerre ṭavar ve yılḳı alup köpdin köp ẓarar eyleyüp ḥattı yañı yapḳan kirmanımız yapılup tamām

002/15 bolup bar ve baraḳları yirlü ve yirine ḳonulmamış irdi ḳazaġıñız özüden bir kiçe tañ ṣaruvında

002/16 kelüp ẖūnkār ḥaẓretleri cibergen ḳadırġayı başup ayrıḳça kişilerni ḳatl idüp ve meẕkūr ḳadırġayı bir

002/17 ḳaç bayraḳlar ile alup kitdiler ve niçe kerre siz ol ṭarafdan ve biz daẖı bu ṭarafdan düşmānımız mosḳov

002/18 üzerine atlanalıḳ deyü iyeñüze ḥaber ciberip bir daẖı atlanup barup mosḳovnıñ vilāyetlerini yıḳup

002/19 ve taẖtı bolġan mosḳovnı daẖı yaḳup ve niçe kerre ʿaskerimiz tok ve doyum bolġandur ol yerinden

002/20 terinmedi anuñ ġayretsiz bolġanını bilüp mosḳov beyi üzerine barup niçe kirmanlarını alġandur

002/21 pādişāhlarda söz bir kerekdir eger iyeñüzde ʿar ve ġayret bolsa irdi bizüm birle atlanıp mosḳovnıñ

002/22 niçe ḥisārlarını almaḳ muḳarrer irdi eger mosḳov begine siz ol caḳdan ve biz bu yaḳdan köral üzerine

002/23 atlanaluḳ deyü bizden adına işāret bolsa irdi cānına minnet bolup bizden burun atlanur irdi

002/24 imdi siz daẖı burunġılay iyeñüz birle iki aramızda yaẖşılıḳa çalışḳaysiz ve taḳı özü

002/25 ḳazaġı kelüp oġlum ʿādil giray sulṭānnıñ yarar begleriniñ avratlarını ve ḳızlarını alup esīr eylegen

002/26 içün açulanup ʿasker cayup atlanup orta yoldan ozup idi köral kelgen aramızda muḥabbet

002/27 bolur ve hem iyesiz ẖalḳdur deyü merḥamet idüp oġlu meẖmed giray sulṭānı ciberüp yoldan döndürdük

002/28 her zamān biz burungı ʿahd üzerine ṭurduḳ ʿahd anuñ üzerinedür eger iyeñüz köral bizüm

002/29 birle barışlıḳ bolup iki aramızda yaẖşılıḳ bolmaġa köñli bolsa özüden ḳazaġını yitüp ve ḳırġavgen

002/30 atalarnuñ beglerine tenbīh idüp bizüm memleketimize ve ḫūnkār ḥaẓretleriniñ şerhlerine min baʿd ẓarar ve ziyān

002/31 kelmemek içün ʿahd-nāmeñüz ciberüp munçadan beri bolġan ziyānlarnı ve ḳalġan ḫaẕīnemizni

002/32 ciberür bolsa biz taḳı dostıñızġa dost ve düşmānıñızġa düşmān bolup oġul oġuldan ve ḳız

002/33 ḳızdan iki aramızda yaḫşılıḳ bolup min baʿd bizden ve oġullarımızdan sizge ve memleketiñizge ẓarar

002/34 ve ziyān kelmeyüp aramızda uzun ve uzaḳġa yaḫşılıḳ bolur alay bilgeysiz ve burunġı köral birle

002/35 iki aramızda yaḫşılıḳ içün çalışup barışlıḳ bolmaġa delālet ḳılur idüñüz imdi bu defʿa daḫı

002/36 burunġılay ḳarındaşım köral birle iki aramızda yaḫşılıḳ içün cedd-i cehd ḳılġaysiz ve köral

002/37 dost ve muḥabbet bolmaḳ içün inamlı ḳulumız şakīrni ciberdük eger bu didügimizçe bolsañız taʿcīl

002/38 çapḳınımız şākirni iyeñüzden ʿahd-nāme alı virüp bir yaḫşı kişiñiz ḳoşup taʿcīl cibergeysiz biz

002/39 daḫı sizüñ ʿahd-nāmeñüz mūcibince ʿahd-nāmemiz yazup ḳudvetü'l-umerāyü'l-kirām adamımız ḳāsım begni

002/40 ciberürmiz eger yoḳ dir çaḳlı bolsañız biz daḫı mosḳov begi birle dost bolup sizüñ birle düşmān

002/41 bolurmiz kimki de berse teñri berür alay bilgeysiz ve ol ḳadırġayı daḫı berüp cibergeysiz eger

002/42 yoḳ ise bahāsın bergeysiz eger yoḳdır dirseñiz biz sizden ala bilürmiz şöyle bilesiz ve mezbūra

002/43 baʿẓı aġız cevābı aytupmiz yaḫşı ṣorup bilgeysiz anuñ sözi benim sözümdir deyü yarlıġ yazıldı

002/44 taḥrīren fī 24 şehr-i ẕi'l-ḳaʿde sene 981

002/45 bi-maḳām-ı alma-sarāy

002/46 ḫan devlet giray bin ḫan meñ͡gli giray

002/47 ve baʿde bizim çerüden ḳaldıġımızġa sebeb iyeñüzni ṣıḥḥat selāmet üzre taḫta keçdi deyü eşidüp

002/48 sevindük ve sizüñ düşmānıñız bizim düşmānımız mosḳovnuñ üzerine oġullarımnı ciberüp ve sizge çapḳınımız

002/49 şakīrni ciberüp ve siz daẖı barġan ādemimizge iyeñüz köralnıñ ʿahd-nāmesini ve yarar adamını berüp

002/50 eglendirmeyüp cibergeysiz ve biz daẖı yarar adamımız ḳāsım beyni iyeñüz köralnıñ ʿahd-nāmesi mūcibince

002/51 ʿahd-nāme berüp ciberürmiz ve iyeñüz köral bile dost ḳardaş bolmaḳ içün çerüden ḳalup

002/52 çapḳınımıznı ciberüp iyeñüz köral bile söyleşmek içün ḳaldıḳ ve siz daẖı iyeñüz köral bile yaẖşılıḳ

002/53 eygilik bolur içün çalışḳaysiz biz ağız sözimiz aytup ḳulumız şakirni cibergenmüz anuñ söz bizim

002/54 sözimizdir şöyle bilesiz ṣaḥḥ

002/55 ẖan devlet giray bin ẖan meñgli giray

No 3: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris'e (Boris) (Zilkade 998 / Eylül 1590)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 8, Abduvaliyeva Er 2011: 272

003/01 hüve

003/02 ġazī giray ẖan sözüm

003/03 yaẖşı dostımız barisġa e's-selāmu aleyhi min etbaʿü'l-hüdā iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i muḥabbet oldır kim

003/04 bundın burun cihān şāh mīrzā anda masḳovġa barġan çaġında cihān şāh mīrzānıñ pīr ʿalī

003/05 inamlı kişisi bunda ẖaṣṣa ḳulımız aḥmed aġadın bir culıvlı albavet kişisin alup masḳovġa alup

003/06 kitmiş ol culıvlı albavetniñg culıv bahāsı ẖaṣṣa ḳulımız aḥmed aġaġa virilmey ḳalmış imdi sen

003/07 barisdin köp tilek ḳılarmiz kim albavetniñg culıv bahāsı uluġ bey ẖazīnesinde mi ḳalmışdur

003/08 yoḳsa cihān şāh mīrzā mı almışdır çıḳışdırup ẖazīnede ḳalmış bolsa ẖazīnedin culıv bahāsın

003/09 çıḳarup ḳulımız isāy bege virüp yibergeysiz eger cihān şāh mīrzāġa virilüp almış bolursa

003/10 ḳulum isāy beyni cihān şāh mīrzā ile közleşdürüp ve çıḳışdırup cihān şāh mīrzādın alup

003/11 berüp bu ṭarafġa yibergeysiz ḳulımız isāy beyge cihān şāh mīrzānı közleşdürip albavet bahāsın

003/12 alup bergeysiz teyü yarlıġ-ı şerīf bitildi

003/13 fī şehr-i ẕi'l-ka'de sene 998

003/14 der-i baġçe-sarāy

003/15 ḫan ġāzī giray bin devlet giray ḫan

No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat 1592)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 9, Kurat 2002: 385, Kolodziejczyk 2011: 769, Abduvaliyeva Er 2011: 272, Rustemov 2017: 351

004/01 hüve

004/02 bi'l-ḳuvvetü'l-aḥadiyye

004/03 ve'l-mu'cizātu'l-muḥammediyye

004/04 uluġ ordu uluġ ḫanı ġāzī giray sözüm

004/05 Allāh ve ḫudā-yı iẕim ve īzed ve uġan teñ͡gri te'ālā ḥaẓretleriniñ͡g

004/06 vaḥdānīyeti ve 'aẓameti birle başlansun oñ͡g ḳolnıñ͡g ve ṣol ḳolnıñ͡g

004/07 uluġ ulusnıñ͡g tümen bilgen miñ͡g yüz on bilgen oġlanlarıñ͡ga ve bigleriñ͡ge ve mīrzālarıñ͡ga

004/08 ve rus ve purus knezleriñ͡ge ve aḳbaşlı ve ḳara ṭonlarıñ͡ga mesçanlarıñ͡ga ve barça uluġ kiñ͡geş

004/09 panlarıñ͡ga ve içki ve ṭışḳılarıñ͡ga ve köplik ḳara ilge barça tüzünçe bilgenleriñ͡ge basa min ki

004/10 şansız ve köplik deşt-i ḳıpçaḳnıñ͡g uluġ pādişāhı ġazī giray ḫanmin haḳḳ subḥānehu

004/11 ve te'ālānıñ͡g 'ulüvv-i 'ināyetleri şān-ı şerīfimüzge muḳārin ve mu'āvin bolup uluġ atalarımıznıñ͡g

004/12 orunlarıñ͡ga taḫt-ı ḫaḳanīġa cülūs müyesser ve naṣīb boldı irse işbu yarlıġ-ı şerīf-i ḫaḳanīmiz

004/13 birlen beyān ve aşikāre ḳılarmiz kim evāʾildin uluġ atamız ucmaḳlıḳ ḫācī giray ḫan ve önki

004/14 ḫavāḳínü'l-ʿiẓām ve selāṭīnü'l-kirām raḥmetu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn zamānlarında vilāyet-i ileḫ memleketi

004/15 ḳralları olan ḳazimir ḳral ve zigmut ḳral ve ahust ḳral ve sāīr ḳrallar çaġlarında biri

004/16 birisi birlen dost muḥabbet ve barış ve yarış bolup iki curt arasında öksüz oġul ve ṭul

004/17 ḫatun ve yarlı yirince başlarıñġa altun tāc urup yürür bolsalar ve aṣlamçı tācir ve bāzergān

004/18 varup kilür bolsalar ẓarar ve ziyān körmey emīn barup amān kilür irdiler ammā ahust ḳral

004/19 fevt olduḳda ileḫ memleketiġa ḳral bolur oġul ḳalmay ileḫ memleketi on iki yıl ḳralsız bolup

004/20 memleket içinde olan ḫırsuz ve ḥarāmīleri ileḫ memleketiniñg voyvodaları ve panları ve kerman

004/21 begleri tirgemey ve ẓabṭ ḳılmay ẕaḫīre azuḳ virüp kemi virüp öẓü ṣuyına kilüp

004/22 tataruñ ṭavarcısın alup ve ṭavar ve yılḳısın sürüp ṣoñg macar ḳralları uruġındın iştefan

004/23 ḳral ileḫ memleketiġa ḳral bolup öẓü ṣuyında olan ḳıristiyannıñg ḫırsuz ḥarāmī ḳazaḳlarıñġa

004/24 riʿāyet itgen üçün öẓü ṣuyında ḥarāmī ve ḫırsuz ḳazaḳlar köplik bolup öẓü ṣuyındın

004/25 inüp devletluġ ve saʿādetluġ pādişāh ḫündkār ḥaẓretleriniñg öẓü ṣuyı boyında olan cān

004/26 kerman ve aḳkerman ve benderkermannıñg arasında olan ḳoycı ve ṭavarcı ve bāzergān faḳīrleriñge ẓarar

004/27 ve ziyān körgezgenleri üçün raḥmetlıḳ babamız devlet giray ḫan ve aġaçalarımız ḫanlar ve özümiz

004/28 ve sulṭānlar ve bişbaş tatar ḳazaḳları ileḫ memleketini her yıl ve her ḳış çapup iki curt

004/29 biri birige düşmān olurġa öẓü ṣuyı içinde olan ḥarāmī ḫırsuz ḳıristiyan ḳazaḳları sebeb

004/30 olınmışlardır ḥālā ileẖ memleketi ḳralı bolġan isveşke ḳral oğlu ḳarındaşımız zigmut ḳral

004/31 devlet işigimizge uluġ ilçisi branovskini bölek ẖazīnesi birlen yiberüp burunġı barış ve yarış

004/32 ve dost ve muḥabbet yosunça iki curtımuz barış ve yarış bolup bāzergān emīn varup ve amān kilüp

004/33 kim kimesnedin ẓarar ve ziyān olmasın didiler irse yibergen bölek ẖazīnesin ẖoş körüp alup

004/34 ḳabūl ḳılındı ve ḳarındaşımız zigmut birle dost ve muḥabbet ve barış ve yarışımıznı daẖı şol

004/35 şarṭ üzerine ḳılamiz ki öẕü ṣuyı içinde olan ḥarāmī ve ẖırsuz ḳıristiyan ḳazaḳların barçasın

004/36 sürüp öẕü ṣuyındın çıḳarup tirgep ẓabṭ itgeyler ve taḳı yibere turġan bölek ẖazīnesin

004/37 her yıl yibergeyler ve defterimüz üzre kişilerimizniñ tiyişlerin bölek ẖazīnesiyle birge[142] yibergeyler

004/38 ve taḳı ḳaġılġa sulṭān olan ḳarındaşımız fetḥ giray sulṭānġa daẖı altmış bustaf çekman bölek

004/39 ẖazīnesiyle birge[143] yibergeyler ve on iki kişiġa daẖı tiyiş yibergeyler bu üslūb üzre bölek

004/40 ẖazīnesin virüp ve tiyişlerin birge[144] yiberür bolsalar ve öẕü ṣuyı içindin ḳıristiyan ḳazaḳların

004/41 bir ḳoymay barçasın çıḳarur bolsalar barış ve yarış ve dost ve muḥabbet bolup eger min özüm

004/42 ġazī giray ẖan bolay ve uluġ kiçik ḳaġılḳa sulṭān başlıḳ barça sulṭānlar bolġaylar

004/43 ve begler ve mīrzālar bolsun tatar çerümiz birlen çaparġa ve yaḳup yıḳarġa ve ẓarar ve ziyān ḳılarġa

004/44 bir kimesne barmasın eger sin ḳarındaşımız zigmut bu ʿahd ve şarṭ üzerine ṭurar bolsalar va'llāh

[142] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *bilge* (BYLKA) şeklinde yazılmıştır.

[143] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *bilge* (BYLKA) şeklinde yazılmıştır.

[144] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *bilge* (BYLKA) şeklinde yazılmıştır.

004/45 ve bi'llāh ve ta'llāh dostıñızġa dost ve düşmānıñızġa düşmān bolurmiz ve taḳı bişbaş ḳazaḳlar

004/46 barup il astından sılañız çapup esi̅r kiltürür bolsalar min ḳarındaşıñız ġazi̅ giray

004/47 h̬an kiltürgen esi̅rlerni ḳayta alup yiberirmiz ve bişbaş ḳazaḳlarınıñ taḳı ḥaḳlarından kilürmiz

004/48 öẓü ṣuyı içinde turġan ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznı çıḳarmas bolsañız tatar ṭavarcısıġa

004/49 ve ṭavar ḳaraġa ẓarar ve ziyān ḳılar bolsalar siz ḳarındaşımız zigmut bilmiş bolsun kim dostluḳ

004/50 ve muḥabbet ve barış ve yarış olmay iki curt emi̅n amān bolmaslar ve taḳı siz zigmut

004/51 ḳarındaşımız öẓü ṣuyı içinde ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznı çıḳarır bolsañız öẓü ṣuyı boyında bolġan

004/52 ḳara raʿiyyet il kişileriñiz kelüp curḳa ṭuzımızdan aḳçaları birlen emi̅nimüzdin ṭuz ṣatun alup

004/53 kitsün sin zigmut ḳarındaşımıznıñ memleketige ve bizim memleketimizge bāzergānlar ḳorḳmay ve üşenmey

004/54 emi̅n varup amān kilgeyler ḥālā uluġ ilçiñiz branovskiniñ közinçe bu ant ve şarṭ ve ʿahd

004/55 idüp bu ʿahd-nāme-i yarlıġ-ı şeri̅f-i h̬aḳani̅müzge altun nişānlıġ mühürni baṣup özimizniñ uluġ ilçimüz

004/56 olan içki begimiz olup vezi̅rimüz olan ḳāsımnı bu ant ve şarṭ ve ʿahdımıznı siz ḳarındaşımız

004/57 zigmut bildirür üçün yiberdik ve taḳı siz zigmut ḳarındaşımız masḳov düşmanıñızġa

004/58 aṭlanġanıñızda min ġazi̅ giray h̬an ḳarındaşıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler

004/59 bolsañız h̬arçlıḳ filori yibergeysiz ki çerümizge virüp düşmanıñız üstine cibergeymiz ve taḳı

004/60 biz ġazi̅ giray h̬an ḳarındaşıñızdın varan uluġ ilçimüzi iki aydın artuḳ ṭutḳar

004/61 ḳılmay bölek h̬azi̅nesi ve tiyişler birlen ḳayta tiz oḳ biz ḳarındaşıñızġa yibergeysen ve siz zigmut

004/62 ḳral ḳarındaşımızdın bizge kilgen uluġ ilçiñizni taḳı iki aydın artuḳ ṭutḳar ḳılmay sin

004/63 zigmut ḳral ḳarındaşımızge tiz oḳ ciberirmiz imdi sin zigmut ḳral ḳarındaşımız

004/64 bilmiş bolsunlar kim öẕü ṣuyı içindin ḳazaḳlarıñıznı çıḳarmay ve tirgemey ẓabṭ ḳılmas

004/65 bolursañız biz ḳarındaşıñıznıñ͡g ṭavarcılarına ve ṭavar ḳaraġa ẓarar ḳılup ve devletluġ saʾādetluġ

004/66 pādişāh ẖūndkār ḥaẓretleriniñ͡g kermanlarına ve reʿāyāsıġa ẓarar ve ziyān ḳılar bolsalar dostlıḳ

004/67 ve muḥabbetlıḳ ve yarış ve barış bolmay iki curtnıñ͡g reʿāyāsı ve berāyāsı zaḥmet körüp devletluġ

004/68 pādişāh ẖūndkār ḥaẓretlerindin daẖı uyat bolursiz bu ʿahd ve şarṭ ve ant üzerine ṭurılmaḳ

004/69 kerekdir deyü ʿahd-nāme-i yarlıġ-ı şerīf-i ẖaḳanī bitildi fī şehr-i cemāẕīye'l-evvel min şuhūr-ı sene elf

004/70 bi-maḳām-ı alma-sarāy-ı dārü'l-ẖaḳanī

004/71 ẖan ġazī giray bin ẖan devlet giray

No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 13, Kolodziejczyk 2011: 777, Abduvaliyeva Er 2011: 275

005/01 hüve

005/02 ebu'l-fetḥ e'l-ġāzī ġāzī giray ẖan sözümiz

005/03 uluġ ulusnıñ͡g ve köp rusnıñ͡g ve purusnıñ͡g ve ileḥniñ͡g ve mazavşnıñ͡g ve milyanıñ͡g

005/04 ve ḳraḳovnıñ͡g ve barça ḳıristiyanlarınıñ͡g uluġ ḳıristiyan pādişāhı ḳarındaşımız zigmut ḳral

005/05 köpdin köp selām-ı merfūʿ digeç yaẖşımı siz ve ẖoşmı siz dip ḥāliñiz ve ẖāṭrıñız ṣorġanımızdın

005/06 ṣoñ͡g iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i muḥabbet-i ẖaḳanī oldır kim eger biz ḳarındaşıñ͡gız seri sorar bolsañız

005/07 e'lḥamdüli'llāh memleketimiz emi̇̄n āmān bolup barça çerümiz tüz ve yaṣanlı ḫoş ḥāl bilgeysiz

005/08 ḥālā siz zigmut ḳarındaşımız bilmiş bolsun kim mundın burun min ġāzi̇̄ giray ḫan köplik

005/09 ve ṣansız deşt-i ḳıpçaḳnıñg uluġ pādişāhınıñg uluġ atamız uçmaḳlıḳ ḥāci̇̄ giray ḫannıñg

005/10 ḫanlıḳları çaġındın raḥmetlıḳ babamuz devlet giray ḫan ḫanlıḳları zamānıġa kilgince ileḥ

005/11 ḳralları bolġan zigmut ḳral ve ahust ḳral ḳarındaşlarımız dost ve muḥabbet ve barış yarış

005/12 bolup eki curtnıñg arasında öksüz oġul ve ṭul ḫatun ve yirince yarlılar başlarıñga

005/13 altun tāc urup yürür bolsalar kim kimesnedin ẓarar ve ziyān körmey ve aslamçı bāzergānlar

005/14 eki curtnıñg arasında emi̇̄n varup ve āmān kelip pādişāhlarġa alḳışlar ḳıla turur irdiler

005/15 ve taḳı ḫanlar ve sulṭānlar çerü birlen ḳral ḳarındaşlarımız memleketlerin çapmay ve aḳın ḳılmay turur

005/16 irdiler eger biş baş tatar ḳazaḳları yürütüp barup […] ḳarındaşlarımıznıñg memleketlerindin

005/17 esi̇̄r çıḳarup ḳırım memleketiġa kiltürseler ḳırım ḫanları ve sulṭānlar ḳayta yiberirler irdiler

005/18 ve eger ṣatup bāzergānlar esi̇̄rni ṣatun alup istanbula alup barsalar devletluġ uluġ pādişāh

005/19 ḫūndkār ḥaẓretleriniñg ḥükm-i şeri̇̄fleri birle esi̇̄rni bāzergāndın ṭartıp alup ḳayta yiberir

005/20 irdiler ahust ḳral ḳarındaşımız ölgendin ṣoñg ileḥ memleketiġa […] bolur oġlı ḳalmay

005/21 barça ileḥ memleketi on eki yıl çaḳlı ḳralsız ve pādişāhsız ḳalıp turġanda ḳırġavda bolġan

005/22 ḳıristiyan voyvodaları ve panları ve kerman beylikleri ḫırsuz ve ḥarāmi̇̄ bolġan ḳıristiyan ḳazaḳların

005/23 tirgemey ve ẓabṭ ḳılmay azıḳ ve kemiler virüp öẓü ṣuyıġa yiberüp tatarnıñg ṭavarcısın

005/24 ve ṭavarın alġanlarındın ṣoñ͡g devletluġ uluġ pādişāh erkli kişi ẖūndkār ḥaẓretleriniñ͡g

005/25 ḳırġav kermanları bolġan cān kerman ve aḳkerman ve bender kermanı aralarında yürügen ḳoyların

005/26 ve ṭavarların ve yılḳıların alup müselmānlarġa ẓarar ve ziyānları üçün eki curt biri biriñ͡ge

005/27 düşmān bolup uçmaḳlıḳ babamız devlet giray ẖan ve aġaçalarımız ẖanlar ve min ġāzī giray ẖan

005/28 ve uluġ kiçik sulṭānlar ve tatar ḳazaḳları ve biş başları barup ileḥ curtın çapup yaḳup

005/29 yıḳup ve ẖarāb idüp ve ḳıristiyan kişilerin köplik esīr idüp kiltürgenleriñ͡ge ḥarāmī

005/30 ve ẖırsuz ḳıristiyan ḳazaḳları tatarnıñ͡g burundın uruş ve ḳışlavı olan öẓü ṣuyındın

005/31 kitmegenleri sebeb olınmışdır ve taḳı […] ḳarındaşımız bilmiş bolsunkim ḳıristiyan ḥarāmī ẖırsuz

005/32 ḳazaḳlarıñız öẓü ṣuyındın çıḳmay öẓü ṣuyındın barup devletluġ uluġ pādişāh iyemüz erkli kişi

005/33 ẖūndkār ḥaẓretleriniñ͡g kermanları arasında yürügen ḳoycı ve ṭavarcı yarlı faḳīrlerin

005/34 incidüp üşendirgenlerin pādişāh ẖūndkār ḥaẓretleri bilüp ḳahrġa kilip men ġāzī

005/35 giray ẖanġa ḥükm-i şerīflerin çavışları birlen yiberip mañ͡ga düşmān bolup memleketimge ẓarar

005/36 ve ziyān tigürgen ileḥ memleketi ḳıristiyanlarınıñ͡g ḥālin ve aṣlın sin […] yaẖşı bilürsin senki

005/37 deşt-i ḳıpçaḳ ẖanı ġāzī giray ẖansen ḳapum ḳullarındın köplik ḳullarım ve ṭoplar

005/38 ve ḍarbzenler ve yeñ͡giçeriler ve urum ili pāşāsın ve anaṭolı pāşāsın barça köplik çerüni sañ͡ga

005/39 ḳoşup yiberirmin ileḥ memleketin yaḳup ve yıḳup ve ẓabṭ olınur uluġ şehrlerin ve kermanların

005/40 alup içine kişiler ḳoyup ẓabṭ itgeysen dip ẖūndkār ḥaẓretleri buyurmışlar irdiler

005/41 men ġāzī giray ḫan ḳarındaşıñız taḳı bulay sözüm söz ve cevāb ḳılıp devletluġ pādişāh

005/42 ḫūndkār ḥaẓretlerin͡ge kāġıdım yiberüp bildirdim ki ahust ḳral ölgendin ṣon͡g ileḥ memleketi

005/43 on eki yıl ḳralsız ṭurup memleket tirgevsiz ve ẓabṭsız olınġan üçün öẓü ṣuyına kelüp

005/44 ẓarar ve ziyān iderler irdi ve on eki yıldın ṣon͡g macar ḳrallarındın iştefan ḳral ileḥ

005/45 memleketiġa ḳral olup macar ḳralları burun ve burundın devletluġ pādişāh ḫūndkār ḥaẓretlerinin͡g

005/46 eski düşmānları olġanlar üçün öẓü ṣuyında bolġan ḳıristiyan ḳazaḳların tirgemey artuġıyla

005/47 ḥarāmī ve ḫırsuz ḳazaḳlar köplik boldılar ḥālā burundın burun ileḥ memleketi ḳralı bolup

005/48 ölgen ahust ḳralnın͡g ciyanları ki isveşke ḳral ḳarındaşımıznın͡g oġlı zigmut

005/49 ḳarındaşımız ileḥ memleketige ḳral boldılar taḳı kilmey ve ḳral taḫtıġa keçmey bu kün yarın kelüp

005/50 taḫta keçüp devletleriyle ḳral olurlar zigmut ḳarındaşımız kilip ḳral taḫtıġa kiçgendin ṣon͡g

005/51 ḥarāmī ve ḫırsuz öẓü ṣuyında olġan barça ḳıristiyan ḳazaḳların öẓü ṣuyındın çıḳarup burunġı

005/52 zigmut ve ahust ḳrallardın köplik devletluġ pādişāh ḫūndkār ve min ġāzī giray ḫan

005/53 ḳarındaşların͡ga dostlıḳ ve muḥabbet ve barış ve yarış ve ḳarındaşlıḳnı yaḫşı ḳılarlar ve devletluġ uluġ

005/54 pādişāh ḫūndkār ḥaẓretlerin͡ge ve min ġāzī giray ḳarındaşların͡ga ʿādet olan bölek ḫazīnesin

005/55 her yıl artuġıyla yiberüp dost ve muḥabbet ve ḳarındaş ve barış ve yarış bolup curtlar pādişāhlar

005/56 devletlerinde emīn āmān bolup yarlı faḳīrler ẓarar ve ziyān körmey duʿā ve alḳış ḳılarlar tip

005/57 devletluġ pādişāh erkli kişi ḫūndkār ḥaẓretlerin͡ge bildirüpmin devletluġ pādişāh ḫūndkār

005/58 ḥaẓretleri min ġāzī giraynıñ͡g bu sözini yaẖşı kördiler imdi sen ḳarındaşımız

005/59 zigmut bilmiş bolsunkim öẓü ṣuyı içinde bolġan ḥarāmī ve ẖırsuz ḳıristiyan ḳazaḳların bir ḳazaḳ

005/60 öẓü ṣuyında ḳomay çıḳarġaysen yaẖşı yasaḳ ve tirgev itgeysen ve taḳı min ġāzī

005/61 ẖan ḳarındaşıñızge bölek ẖazīnesin her yıl ṭutḳar ḳılmay birip yibergeysen ve defter itgen

005/62 kişilerimüzniñ͡g tiyiş birnesin eksiksiz yibergeysen ve taḳı ḳaġılḳa sulṭānımız bolġan ḳarındaşımız

005/63 ḳaġılḳa fetẖ giray sulṭān her yıl altmış bustaf çekman bölek ẖazīnesiyle yibergeysen

005/64 imdi sin ki zigmut ḳral ḳarındaşımızsen öẓü ṣuyında fesād itgen ẖırsuz ve ḥarāmī ḳıristiyan

005/65 ḳazaḳlarıñıznı barçasın öẓü ṣuyından çıḳarup tirgep ḳoyçı ve ṭavarcımuz ẓarar ve ziyān

005/66 ḳıldırmay ve şarṭımuz üzerine bölek ẖazīnesin ve tiyişlerin berir bolsañız ve ḳaġılḳa sulṭān fetẖī

005/67 giray sulṭān ḳarındaşımızge her yıl altmış bustaf çekman ve on eki kişisiġa tiyiş berür

005/68 bolsañız va'llāh ve bi'llāh ve ta'llāh min ki özüm ġāzī giray ẖan uluġ ṣansız deşt-i ḳıpçaḳnıñ͡g uluġ

005/69 ẖanımin ve ḳaġılḳay sulṭān fethī giray sulṭān başlıḳ ve nūre'd-dīn sulṭān uluġ kiçik sulṭānlar

005/70 çerümiz birlen sen ḳarındaşımız zigmutnıñ͡g ileḥ vesāyir memleketleriñ͡ge barmasmiz ve çapmasmiz

005/71 ve yaḳup yıḳmasmiz ve esīr ḳılmasmiz dip içki ve ṭışḳı ve uluġ ḳaraycı ulan keyān ve beg

005/72 ve mīrzā çınlıḳ üzerinde anṭ ve şarṭ idüp ve bıranovski uluġ elçiñiz birlen taḳı yibergeniñiz bölek

005/73 ẖazīnesin ẖoş körüp alup ḳabūl ḳıldım ve bıranovski uluġ ilçiñiz körince ʿahd ḳıldıḳ ve ʿahd

005/74 nāmemizni taḳı yazup ve ant ve şarṭ ḳılıp sin ḳarındaşımız zigmut ḳral ḥuẓūrlarıñ͡ga yiberdim

005/75 eger ḳıristiyan ḳazaḳlarıñıznıñ͡g barçasın öẓü ṣuyındın çıḳmay ve çıḳarmay ẓabṭ ve tirgev ḳılmas

005/76 bolsañız ḫazīne-i bölek yibermek ile dost ve muḥabbet ve ḳarındaş ve barış ve yarış olınmas teñ͡gri

005/77 kimge berür bolsa ol alur ve taḳı şarṭ üzerine ṭurup ḳazaḳlarıñızdan ṭavarcılarımızge ẓarar

005/78 ve ziyān olmay öẓü ṣuyındın çıḳarır bolsañız ḳırım vilāyeti ḳazaḳları barup ileḥ memleketindin

005/79 esīr kiltürür bolsalar esīrleri ṭutup ciberürmiz ve ḳazaḳ ve biş başlarnıñ͡g ḥaḳlarındın

005/80 kilürmüz ve dostıñızġa dost ve düşmānıñızge düşmān bolurmiz ve taḳı sen zigmut ḳarındaşımız

005/81 bilmiş bolsunkim masḳov memleketi begi olan yivan oğlu kinaz feodor min ġāzī giray ḫan deşt-i

005/82 ḳıpçaḳ ḫanıġa kāġıdın ve ilçisin yiberüp ve bölek ḫazīnesin ṭondan ve aḳçedin köp nime

005/83 könderüp bu kündin ṣoñ͡g ikev dost ve barış yarış bolalıḳ ve her yıl otuz kerre yüz biñ

005/84 nevġıraṭ aḳçesin ve naḳid bölek ḫazīnesi birlen berüp yiberirmin tip söz ḳılmış irdi siz

005/85 zigmut ḳral ḳarındaşımızdan dostlıḳ idüp bölek ḫazīnesin virürmiz tip ḫ̮ˇācem berdi

005/86 tilmaçı yibergeniñizden masḳov ilçi ve sözin ḳabūl itmeyüp ve bölekin ḫoş körmey ḫ̮ˇācem berdi

005/87 tilmaç közince masḳov ilçisin ṭutdırup zindānġa ṣaldırup ḥabs ḳıldırdım ve ḳırım çerüyi ve noġay

005/88 çerüyi ve çerkes ḳullarım çerüyi barça üçyüz biñ çerü birlen masḳov taḫtına varup yolda ḳoyġan

005/89 çerüyin ve ḳaraġulın ḳırup öldirüp taḫtın birge[145] yaḳup ve yıḳup ve esīrin ve mālın kiltürüp e'lḥamdüli'llāh

005/90 barça çerümiz ṣaġ esen keldik şöyle bilgeysen inşā'llāh teʿālā ol bahārda yaz oldıḳda taḳı

[145] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *bilge* (BYLKA) şeklinde yazılmıştır.

005/91 çerümiz ile varup çapup cavlarmiz sin zigmut ḳarındaşımızdan köplik dilek ḳılarmiz

005/92 sefer ve çerü ẖarcı üçün biz ġāzī giray ẖan ḳarındaşıñızge yoḳ dimey beş biñ filori ẖarclıḳ

005/93 çıḳarup burun kilgen bizim ve sizniñ çapḳunlarımızdın ḳaldırmay cibergeysen burun

005/94 bolġan ẖanlarġa ve uçmaḳlıḳ aġaçamuz meḥmed giray ẖanġa beş biñ filori sefer ẖarcı üçün

005/95 ḳral ḳarındaşlarımız virgenlerdir sin zigmut ḳral daẖı yoḳ dimey beş biñ filorini

005/96 virüp tizoḳ çapḳunlar ile burun cibergeysen ḥālā sin zigmut ḳral ḳarındaşımız birlen

005/97 bolġan dostlıḳ ve muḥabbet ve barış ve yarış ve ḳarındaşlıḳımıznı siz zigmut ḳral ḳarındaşımızġa bir bir

005/98 aytıp bildirmek üçün uluġ içki begimiz bolup vezīrimiz bolġan yaẖşı kişimiz ḳāsım begni

005/99 uluġ ilçi beyimüz ḳılıp sin zigmut ḳral ḳarındaşımızınıñ ḥuẓūrlarıñġa ciberdim

005/100 titi ve baẖşısı birlen teñri berse ṣavlıḳ ve esenlıḳ birlen barġanda taḳı öz sözlerimizi taḳı ṣorar

005/101 bolsañız barçasın aytıp sin zigmut ḳral ḳarındaşımızge aytıp bildirirler inşā'llāh

005/102 kilürde ṣavlıḳ ve esenlıḳıñıznı min ḳarındaşıñız ġāzī giray ẖanġa bildirgeysen ki söyünüp

005/103 ve könenip dostıñızge dost ve düşmānıñızge düşmān bolup köp yıllar barış ve yarış ve muḥabbet ve tatıv

005/104 ḳarındaş bolġanımız birlen eki curtımız emīn āmān bolup yarlı faḳīrler ikev ḳarındaş pādişāhġa

005/105 alḳış artura turġaylar teyü aġır selām ve yiñil bölek birlen yarlıġ-ı şerīf-i muḥabbet-i ẖaḳanī bitildi

005/106 ve's-selāmu ʿaleyhi min etbaʿü'l-ḥādī fī şehr-i cemāẕīye'l-evvel min şühūr-ı sene biñ yılında tārīẖniñ

005/107 alma-sarāyında bitildi

005/108 ẖan ġāzī giray bin ẖan devlet giray

No 8: III. Mehmed Giray Han’dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e (28 Zilkade 1033 / Ağustos-Eylül 1624)

• Vel’yaminov-Zernov 1864/2009: 20, Lashkov 1891: 47–50.

008/01 ḥamd-ı sipās ve şükr bī-ḳıyās ol ḫāliḳ-i bī-çūn ve rāzıḳ-ı ḫalīfe-i rubʿ-ı meskūn celle celāluhu ve teʿālā

008/02 ʿamme nevāluhu ve tevālī ḥaẓretleriġa bolsun taḳı taḥiyyāt-ı bī-ḥad ve ṣalavāt-ı bī-ʿad ol ḥabīb-i ḫudā muḥammed

008/03 muṣṭafā ʿaleyhi’t-taḥiyyet ve’s̱-s̱enā ve cār-ı yār-ı bā-ṣefā ve āl-i āṣḥāb-ı bā-vefā rıḍvānu’l-lāhu ʿaleyhim ecmaʿīm ḥaẓretleriġa

008/04 bolsun kim min uluġ meḥmed giray ḫan saʿādet-nişānların yarlıġap ḫilāfet tācını feraḳ-ı mübārekimge

008/05 urup taḳı salṭanat ḫılʿatımnı ḳāmet-i pür istiḳāmetimġa kiyürüp taḳı meniñ taḫt-ı saʿādet-baḫtımnı

008/06 meniñ cülūs-ı ʿizzet-meʾnūsım birle müzeyyen taḳı meniñ dīvān-ı ʿadālet-bünyānımnı meniñ cemāl-i bā-kemālim

008/07 birle münevver ve rūşen taḳı meniñ aġayān-ı ẕī-şān ve erbāb-ı dīvān ve eṣḥāb-ı umerā ve ḫıdemāt-ı mülāzemet

008/08 nişānımnı meniñ kelām-ı der-efşān ve saḫt-ı şirin zebānım birle köñüllerim şen taḳı meniñ bāb-ı ʿadālet

008/09 mā bi-münā malcā-ı ʿāmme-i mūʾminīn ve mesken-i kefe-i müslimīn ḳılıp taḳı meniñ taḳı ẕāṭ-ı saʿādet-ālūdımnı

008/10 innā ceʿalnāke ḫalīfe-i fī’l-arẓ bile ṣaylap ḫalīfe-i enām ve şehriyār-ı islām alap meniñ tevḳīʿ-i refīʿ-i

008/11 ḫaṭṭ-ı dil-güşā ve ṭuġrā-yı ġurrā-yı cihān-ārām bile taḥt-ı ḳalem-revānımnı ṭoylap taḳı meniñ yarlıġ-ı saʿādet

008/12 teblīġimni yaḳın ve ıraḳ nāfiẕ ve cārī eyledi e’l-ḥamdü’l-illāhi ʿalā kemīyü’n-niʿam uluġ orda uluġ

008/13 yurtnıñ ve deşt-i ḳıpçaknıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve ṣansız köp tatarnıñ ve saġışsız noġaynıñ

008/14 ve ṭat bile ṭavġaçnıñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı bolġan uluġ meḥmed giray ḫan dāme fī

008/15 ḥıfẓ-ı rabbennāyü’l-mustaʿān ḥaẓretlerimizdin uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve köp ḫıristiyānnıñ pādişāhı

008/16 ḳarındaşımız uluġ pādişāh h̬an hem uluġ beg mih̬ayla fedorayviç cümle urusnıñ pādişāhı ve köp

008/17 yerlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām itip nidür ḥāliñiz yah̬şımısiz

008/18 h̬oşmısiz dip ḥāliñiz ve h̬āṭrıñ͡gız ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām-ı şerīf oldur ki min uluġ

008/19 meḥmed giray h̬an ḥaẓretlerimizġa siz uluġ pādişāh h̬an hem uluġ beg mih̬ayla fidorayviç cümle

008/20 urusnıñ pādişāhı ve köp yerlerniñ de bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıdın kelgen sipāhīñüz yaḳov

008/21 daşḳav ve dıyaḳıñuz vaṣiley volḳav mübārek ḳapımızda ötil ḳılıp siz ḳardaşımıznıñ sözi bile

008/22 irteki ilgeri ötgen uçmaḳlıḳ uluġ uruġlarımız ve uluġ atalarımız taḳı uluġ aġaçalarımız

008/23 bu yosunca ṭaymay ʿömr āh̬iriġaça uzun uzaḳ barış yarış bolur içün taḳı kelām-ı ḳadīm ve furḳān-ı

008/24 ʿaẓīmden ānt içmek içün ötil ḳıldılar irse min uluġ pādişāh hem uluġ meḥmed giray h̬an

008/25 ḥaẓretlerimiz siz uluġ pādişāh h̬an hem uluġ beg mih̬ayla fidorayviç cümle urusnıñ pādişāhı ve köp

008/26 yerlerniñ de bolsa pādişāhı ve ḥükümdārınıñ͡g ḥaṭırası içün sipāhīñüz yaḳov daşḳav dıyaḳıñuz

008/27 vaṣiley volḳaf aldında uzun uzaḳ dost bolur içün ḳurān üstindin ānt içip işbu

008/28 altun payṣalu ʿahd-nāme-i humāyūnımnı şol şarṭ bile virdüm ki min uluġ ordanıñ h̬anı uluġ

008/29 meḥmed giray h̬an ḥaẓretlerimizġa siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh h̬an hem uluġ beg mih̬ayla fidorayviç

008/30 cümle urusnıñ pādişāhı ve köp yerlerniñ de bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı bile bu kündin kün

008/31 ilgeri ve ʿömrimiz āh̬iriġa tiñ͡grü ṭaymay bizler yah̬şı muḥabbet oġlanlarımıznıñ oġullarıġa tiñrü bek

008/32 ḳardaş ve dost bolurmiz her ḳay yerde bolsaḳ dostımızġa dost ve tüşmānımızġa tüşmān bolurmiz

008/33 taḳı cümle tüşmānlarımızġa ḳarşu ikimiz bir bolup birge turarmiz kim biz meḥmed giray ḫan ḥaẓretlerimizġa

008/34 dost bolsa evvelā bizim ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidoraviç cümle urusnıñ

008/35 pādişāhına dostdır taḳı kim biz meḥmed giray ḫan ḥaẓretlerimizġa tüşmān bolsa evvelā bizim ḳardaşımız

008/36 uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidoraviç cümle urusnıñ pādişāhına tüşmāndur taḳı

008/37 kim bizim ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg fidorayviç cümle urusnıñ pādişāhına

008/38 dost bolsa evvelā biz meḥmed giray ḫan ḥaẓretlerimizġa dostdır taḳı kim bizim ḳarındaşımız uluġ pādişāh

008/39 ḫan hem uluġ beg miḫayla fidoraviç cümle urusnıñ pādişāhına tüşmān bolsa ol biz meḥmed

008/40 giray ḫan ḥaẓretlerimizġa da tüşmāndır taḳı biz meḥmed giray ḫan ḳardaşımız ḳalġa şāhīn giray

008/41 sulṭān taḳı ḳardaşımız nūre'd-dīn devlet giray sulṭān ve hem özge sulṭānlarda bolsa bizim

008/42 ḳarındaşlarımız hem oġlanlarımız hem ḳaraçılarımız beyler ve mīrzālar hem bizim yaḳın ve alış bolġan

008/43 kişilerimiz ve cümle ḳırım yurtında bolġan cümle ʿasker kişilerimiz taḳı noġay kişilerimiz taḳı noġay

008/44 kişileri davay bey oġlanlarıdın ve hem ilidin hem sulṭān oġlanıñ ilindin cümle noġay

008/45 kişileri siz ḳardaşımıznıñ uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidorayviç cümle urusnıñ

008/46 pādişāhınıñ yerlerin ve ḳalʿaların hem cümle sizniñ şehrleriñ͡gizni çapmas içün taḳı ḳaysılar

008/47 bizim ʿasker kişilerimiz bizdin bilgüsiz siz ḳarındaşımıznıñ kişilerin sizniñ şehriñüzniñ

008/48 her ḳaysı ḳalʿalarıñuznı bolsa çapıp kelse bizde alarnı öltürür içün taḳı alġan māllarıñ

008/49 taḳı esīr itgen keltürgen kişileriñüzni izletip tapturup siz ḳardaşımızġa yuluġsız virür

008/50 içün taḳı ḳaysılar siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidorayviç cümle

008/51 urusnıñ pādişāhınıñ şulay oḳ voyvodaları hem ʿasker kişileri siz ḳardaşımız bilgüsiz bizim

008/52 illerimizni ve yerlerimizni çapsalar bu yaraşḳan zamānıda taḳı sizge evvelā sizniñ kişileriñüz cavlap

008/53 çapıp kelseler sizde bolsañuz ḳardaşımız ol kişilerni öltürür içün taḳı alınġan mālların

008/54 hem tüşgen esīrlerini cümlesin izletip yuluġsız virür içün taḳı şulay oḳ siz ḳardaşımız

008/55 uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidorayviç cümle urusnıñ pādişāhınıñ elçileri

008/56 sipāhīleri ve çapḳunları ve bāzergānları ḳay yerge sizden barur bolsalar ve ni özge pādişāhlardın da

008/57 bolsa siz ḳardaşımızġa elçiler sipāhīler ve çapḳunları ve ni ol pādişāhlarnıñ şehrindin bāzergānlar

008/58 barsalar bizim şehrimizdin öte bizim her kişilerimiz siz ḳardaşımıznıñ elçilerin ve sipāhīlerin

008/59 ve çapḳunların ve bāzergānların ḳaysılar sizdin ve hem siz ḳardaşımızġa barır bolsalar allarnı

008/60 tutmas içün ve hem talamas içün ve hem tutḳavsız alarnı ozdırur içün taḳı ḳaysılar bizim

008/61 kişlerimiz sizniñ elçileriñüz ve sipāhīleriñüz ve çapḳunlarıñuz ve bāzergānlarıñuznı ḳaysılarnı siz

008/62 ḳardaşımız yiberseñüz ve ni biz alarnı ḳaysılar siz ḳardaşımızġa özge pādişāhlardın barsalar bizim

008/63 kişilerimiz ol kişilerni tutsalar ve talasalar ve bizge keltürseler ve bizde anıñ içün ol öz

008/64 kişilerimizni öltürür içün taḳı alġan māllarını ve esīrlerini izletip ve ṣoratıp yuluġsız

008/65 virür içün taḳı ḳaçankim bizim elçimiz ve sipāhīmiz ve çapḳunımız bizdin siz ḳardaşımızġa barsalar

008/66 alarda ṭoġrı sizlerge hīç ne irsedin ḫavfsız barur içün taḳı ḳaçan kim siz ḳardaşımızıñ

008/67 elçisi ve sipāhīsi ve çapḳunı sizdin biz meḥmed giray ḫanġa kelseler alarda bizge şulayoḳ hīç

008/68 nirsedin ḫavfsız kelür içün taḳı bizde siz ḳardaşımıznıñ elçileri ve sipāhīleri ve çapḳunlarına

008/69 ḳaysı küçlik ve ḥürmetsizlik itilse sizde ḳardaşımız eger ḳarşu bizniñ elçilerimiz ve çapḳunlarımızġa

008/70 şulayoḳ ḥürmetsizlik iter içün taḳı ni kim bu bizim ni şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımıza yazılġandur ol

008/71 bizim sözlerimiz özgeçe bolmas içün anıñ içün evvel başlap biz uluġ meḥmed giray ḫan

008/72 ḥaẓretlerimiz taḳı ḳardaşımız ḳalġa şāhīn giray sulṭān taḳı ḳardaşımız nūre'd-dīn devlet giray sulṭān

008/73 ve hem cümle özge sulṭānlar hem bizim oġlanlarımız ve inilerimiz ve hem ḳaraçılarımız ve oġlan könilerimiz

008/74 ve beylerimiz ve mīrzālarımız ve cümle bizim yaḳın bolġan kişilerimiz ve cümle ḳırım yurtınıñ cümle türlüg

008/75 kişileri içün ḳaysılar ḥālā ve kün ilgeri bizni tıñ͡glarlar anlarnıñ cümlesi içün özümiz

008/76 içün ʿahd ve şarṭ ve beyān itdik taḳı bu şarṭnı biz meḥmed giray ḫan siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan

008/77 hem uluġ beg miḫayla fidorayviç cümle urusnıñ pādişāhı bile bu şarṭ-nāme-i ḫaṭṭınca iki yaḳdın

008/78 hīç şekksiz ve şübhesiz oġlanlarımıznıñ hem oġlanlarına ve ʿömrimiz āḫirine tiñ͡grü ve ṭaymay bek

008/79 tutarmiz taḳı bu bizniñ ḳardaşlıḳ ve muḥabbetlıḳ içün uluġ bikleşgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımızġa biz meḥmed giray

008/80 ḫan ḥaẓretlerimiz biz özimizniñ altun bayṣalu mührimizni ṣalduḳ bāḳī ve'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü

008/81 'l-hüdā yazıldı bu ḫaṭṭ-ı mübārek ẕi'l-ḳaʿdeniñ yigirmi sekizinde biñ͡g otuz üç yılında baġçe-sarāy-ı

008/82 saʿādet-ārā-yı taḫtımızda

No 10: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 26

010/01 hüve'l-ġanīyü'l-muġnīyü'l-fethü'l-muʿīn

010/02 cānıbek giray ḫan sözim

010/03 uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ

010/04 ve şansız köp çerüniñ ve ṣaġışsız tatarnıñ ve ṭaġ ārā çerkesniñ

010/05 ve ṭat bile ṭavgeçniñ uluġ pādişāhı ve hem uluġ ḫanı bolġan imāret-

010/06 māb eyālet-niṣāb saʿādet-i iktisāb ʿaẓāmetlü ve refʿetlü ve seḫāvetlü cānıbek

010/07 giray ḫan dāme fī-ḥıfẓ-ı rabbennāyü'l-mustaʿān fī's-sefer ve'l-ḥaẓar ʿalī yevmü'l-mīzān

010/08 ḥaẓretlerinden uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve liṭvanıñ ve ḳanaviniñ

010/09 ve barça ḫıristiyānnıñ uluġ pādişāhı ḳudvetü'l-iḳbāl zibdetü'l-iclāl

010/10 ḳarındaşım ḳral zādu'llāh teʿālā muʿdiletü'l-ilā yevmü'l-sevāl ḥaẓretlerine köpdin

010/11 köp selām ḳılup nidir mübārek ḥāliñiz ve ḫāṭrıñız yaḫşımısiz ve ḫoşmısiz dip muḥabbetlik birle su'āl

010/12 ḳıldıġımızdın ṣoñġra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī ve ifhām-ı tebliġ-i beliġ-i ḫaḳanī oldırki allāhu tebāreke

010/13 ve teʿālā ʿamme nevāluhu ve tevālī ḥaẓreti iʿnāyeti ile saʿādetlü ve mürüvvetlü pādişāh ʿālīcāh ḥaẓretleri

010/14 ḳırım yurdına ḫan ḳılup ḥaḳḳımızda envāʿ-i inʿām ve iḥsānları erzānī buyurılup ṭonanma-yı humāyūn

010/15 şāhı ile kefe limānına daḫl olındıḳda meḥmed giray ḫan ve şāhīn giray sulṭān ʿisyān idüp

010/16 kefe memleketin muḥāṣara idüp siz ḳardaşımız ḳral ḥaẓretlerine tābiʿ özü ḳazaḳların yardıma ketürüp

010/17 saʿādetlü pādişāh ḥaẓretlerine ʿāṣī olup biz ḳardaşıñuz birle cenk eyledikde ʿināyeti bārī yārī

010/18 bolup bizim birle muḳāvemete ḳādir olamayup meḥmed giray ḫan ḳaçup ġāyib bolup şāhīn giray

010/19 sulṭān siziñ buyuruġıñuzda bolġan özü ḳazaḳlarıñuz birle ḳaçup kitdikde ḳardaşımız devlet giray

010/20 sulṭān ḥaẓretleri ḳovġın barıp ʿaẓīm yüz aḳlıġı bolġandın ṣoñra devlet ve ʿizzet ve fetḥ ve nuṣret

010/21 birle atamız yurtıda ḫan bolup mübārek sāʿatde ve yaḫşı evḳātde salṭanat taḫtgāhıġa kiçip

010/22 pādişāh bolup ve fe-iẕā ḥakemtum beyne'n-nāsi fāʿdilu āyet-i kerīm feḥvāsınca ḫalḳ-ı ʿālemġa

010/23 ʿadl ve dād idüp dostlarımızġa muḥabbet ḳılup siz dostımızġa maʿlūm ḳıla işbu muḥabbetlik ḫaṭṭımıznı

010/24 yazduḳ taḳı yaḫşı kişilerimizden işbu ḳudvetü'l-aḳrān zibdetü'l-erkān ḳulım meḥmed beyni

010/25 yiberdim ve buyurdım ki min uluġ cānıbek giray ḫan āʿẓim ḥaẓretlerimiz bile uzun uzaḳ

010/26 dost ḳarındaş bolurday bolsañuz uluġ ecdād-ı ʿiẓāmımız ḫanlar ve aġaçalarımız pādişāhlar

010/27 ḥaẓretleriġa vire kelgen uluġ ḫazīnemizni ve böleklerimizni ve ḳoltḳalarımıznı eksitmey

010/28 tamām yibergeysiz taḳı aġalarımız vezīrlerimizgede bolsa ve ḳırım beglerimizge ve mīrzālarımızgede

010/29 bolsa ve beyim ve bigeçlerimizkede bolsa ve ḳalġa sulṭān ve nūre'd-dīn sulṭān ve ḳardaşım meḥmed giray

010/30 sulṭān ve oġlum mübārek giray sulṭān ve nūre'd-dīn sulṭān ḳardaşları üç sulṭānlarġada bolsa

010/31 pādişāhāna virgülerin virüp yibergeysiz taḳı şırın ʿaẓamet beg ve ḳardaşları şırın

010/32 mīrzālarına ve manḳıṭ ʿaẓāmet beg ve ḳardaşları barça mīrzālarġa virile turġan virgülerni

010/33 virüp yibergeysiz ḥālā siz ḳardaşımızġa barġan uluġ elçimiz ve hem uluġ baḫşımıznıñ

010/34 barça aġızdan söylegen sözlerimizge iʿtimād idüp uluġ elçimizġa muḥkem iʿtiḳād idesiz

010/35 taḳı min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫān ḥaẓretlerimiz birle siz uluġ pādişāh ḳardaşımız ḳral

010/36 ḥaẓretleri ʿömr āḫiriġaça dost ḳarındaş bolurday bolsañuz uluġ pādişāh-ı āʿẓam iki uluġ deryā

010/37 ve iki uluġ yer şehenşāhı ḥaẓretleriġa iṭāʿat idüp ol pādişāh ḥaẓretleri bile itgen ṣulḥ

010/38 ve ṣalāḥıñıza riʿāyet ḳılup dostına dost tüşmānına tüşmān bolup ḳara deñizge ḳazaḳlarıñuznı

010/39 çıḳarmaġaysiz ḳazaḳlarıñuzġa muḥkem yaṣaḳ ḳılıp kerek özüden kerek tondan bir şayḳañuzı

010/40 deryāya yibermegeysiz öziñiz saʿādetlü pādişāh ḥaẓretlerine ḳalay söz söylegen bolsañuz

010/41 ve ḳalay ʿahd ve peymān ve şarṭ ve īmān itgen bolsañuz alay ol sözge[146] ve olʿahd

010/42 ve peymānġa bütün bolup ḳıyāmetġaça ṭaymay turġaysiz taḳı saʿādetlü pādişāh ḥaẓretleriniñ

010/43 dostına dost tüşmānına [...] bolup turġay ve hīç muḥālefet itmegeysiz ve eger saʿādetlü

010/44 pādişāh ḥaẓretleriġa ʿisyān ḳılurday bolsañuz bizim daḫı tüşmānımız bolursiz ṣulḥ ve ṣalāḥa

010/45 muḥālif iş bolur ḥaḳḳ taʿāla ḥaẓretleriġa tevekkül ḳılup barça ʿasākir-i tatarla taḳı barça

010/46 noġay ʿaskeri birle il-i vilāyetiñüzge cavlay barıp caylay kezüp ḳışlay yürüp

010/47 hem ümmet-i muḥammede hem pādişāhım ḥaẓretleriġa ḫıdmet ḳılup memleketiñüzi tālān ve ḫisāret ve ricālleriñüzi

010/48 ḳılıçdan kiçirüp ehil ve evlādıñuzı esīr ve ġāret itmek muḳarrerdir imdi kerekdir ki

010/49 saʿādetlü ve mürüvvetlü pādişāh-ı rūy-ı zemīn ḫaldet-i ḫilāfetine ilā yevmü'd-dīn ḥaẓretleriġa iṭāʿat

010/50 ve itdügiñiz ṣulḥ ve ṣalāḥa riʿāyet ḳılup ve hem min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimizġa

146 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: *sözñe.*

010/51 mütābaʿat itüp ḥālā ḳırım yurdına yardım itmeye kelüp şāhī̇n giray birle ḳaçup özüye

010/52 varġan ḳazaḳlardan ol şāhī̇n giray alup ya min uluġ cānıbek giray ḫan ve yaḫud

010/53 pādişāhı gī̇tī̇sitān hünkār-ı devrān ḥaẓretleriġa yibergeysiz ve hem ol ḳazaḳlarıñuznı muḥkem ẓabṭ

010/54 itgey ḳara deñizge yibermey ṭayġaysiz ta kim pādişāh-ı ʿālem ḥaẓretleri birle ikiñüz

010/55 dost muḥabbet bolup ve hem biz iki ḳardaş arasında dostlıḳ ḳardaşlıḳ ziyāde bolmaḳ sebebli

010/56 siziñ ve hem bizim memleketimizniñ faḳī̇r ve fuḳarāsı ve cümle aġnī̇yāsı ve kefe berāyāsı rāḥat

010/57 ve istirāḥat bolup biz pādişāhlarıñ devletleri içün kiçe ve kündüz ḫayr duʿāda bolurlar rāḥat

010/58 olturup ṭınç yatıp inç köñül birle alḳış duʿā ḳılurlar bu bābda siz ḳardaşımız yaḫşı fikir

010/59 ḳılup dostlıḳ ve muḥabbetlik şarṭlarını yerine keltürüp özü ḳazaḳlarına inamlu kişileriñiz

010/60 könderip ol şāhī̇n giray sulṭānı ḳolıñuza tüşürgeysiz zinhār ḳaçırmaġaysiz saʿādetlü

010/61 pādişāh ḥaẓretleri bile itgen ʿahd ve peymānıñuz ve şarṭ-ı ī̇mānıñuzġa muḥkem turup devlet

010/62 işikleriġa yibergeysiz iki yurtnıñ rāḥat ve istirāḥatına çalışḳaysiz şöyleki şāhī̇n giray

010/63 sulṭānı ihmāl itüp tutmaġaysiz ḳazaḳ ṭayfañuzı ṭaymaġaysiz pādişāh ḥaẓretleriġa tüşmānlıḳ

010/64 ḳılup hem bizim birle tüşmānlıḳ itgen bolursiz biz daḫı saʿādetlü pādişāh emr-i şerī̇fleri birle

010/65 atlanup yaz bir sefer ḳış bir sefer ḳılup memleketiñüzi ḫarāb itmek muḳarrerdir ve eger şāhī̇n

010/66 girayı tutup yiberir bolsañuz ʿālem rāḥat bolup biz iki ḳardaş iki pādişāh ḥaẓretlerimiz

010/67 uzun uzaḳ dost bolup birbirimizge elçilerimiz barıp kelüp ʿömr āḫiriġaça barış yarış

010/68 bolup turarmiz taḳı min uluġ pādişāh uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz ḳardaşımız

010/69 ḳalġa sulṭān ḥaẓretlerini barça sulṭānlar ḳardaşlarımız bile taḳı şırın begi şırın

010/70 mīrzāları barça şırın ʿaskeri bile taḳı manḳıṭ begi manḳıṭ mīrzālarımız bile taḳı

010/71 ḳantimur mīrzā barça mīrzālarımız bile taḳı barça ḳırım ʿaskerimiz ve barça noġay

010/72 ʿaskerimizni boynumızġa aldıḳ siz ḳardaşımızġa bildirip uluġ elçimizni ve hem uluġ baḫşı

010/73 ve titni muḥabbetlik ḥaṭṭ bile yiberdim ve buyurdımki min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan-ı āʿẓam

010/74 ḥaẓretlerimizge iʿtiḳād itgeysiz ve işbu yarlıġ-ı şerīfimize ʿamel itüp mezkūrūn yazılġan barça

010/75 ṣulṭānlardan barça begler mīrzālar ve ʿaskerimizden vilāyetiñüzġa ve memleketiñüzġa ve köy kentleriñüzge

010/76 ve reʿāyāñuzge ve bir nīmeñüzġa hīç yamanlıḳ bolmasḳa ʿaẓīm-i iʿtiḳād itgeysiz sözimüzde

010/77 yalġan bolmastur dostıñuzġa dost düşmānıñuzġa düşmān boldıḳ mādām ki siz ḳardaşımızdan

010/78 yamanlıḳ bolmaġay ve ḳazaḳlarıñuzdın ẓarar kelmegey min uluġ cānıbek giray ḫan ve barça

010/79 sulṭānlardan siz ḳardaşımızġa ve vilāyetiñüzġa ẓarar ve ziyān bolmastur taḳı saʿādetlü pādişāh

010/80 ḥaẓretleri birle itgen ʿahdiñüzge[147] turmay ḫilāf-ı ʿahd iter bolsañuz ol işge daḫı

010/81 rıżāmız yoḳdır saʿādetlü pādişāhıñ çerāġ-ı ḫāṣ-ı bāhirü'l-iḫtiṣaṣlarından bolup dostlarına

010/82 dost tüşmānlarıġa tüşmān bolup turırmiz aña daḫı cān ve başla ḳullıḳ ḫıdmet ḳılurmiz

010/83 uşlay maʿlūmıñız bolsun dip ṭatıvlıḳ birle yarlıġ-ı şerīfim yiberdim buyurdımki çın köñ͡gil

[147] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ʿahdiñüzñe

010/84 birle inanıp barġan elçimizni revān-ı taʿcīl yibergeysiz dost bolsañuz dostlıġıñuznı

010/85 bildirip mā-teḳaddümden vire kelgen uluġ ḫazīnemizni yibergeysiz tüşmān bolsañuz

010/86 tüşmānlıġıñuznı yazup iʿlām itgeysiz biz daḫı aña köre tedārik ḳılurmiz āllāhu teʿālā

010/87 ḥaẓretleri öz luṭfından yarlıġap ḫayrlusın rūzī ḳılġay her ḥālde kendümizi rabb

010/88 ü'l-ʿizzet ḥaẓretleriġa sipāriş eyledik siz ḳardaşımız ḳalay tiler bolsañuz alay itgeysiz

010/89 velīkin dost bolurday bolsañuz pādişāh tüşmānı şāhīn giray sulṭānı elbette tutıp

010/90 yibergeysiz ve hem alarġa yardım itgen özü ḳazaḳlarıñıznı ṭayġaysiz kerek özüden kerek

010/91 tondan her ḳaydan bolur bolsa ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ ḳılup pādişāh ḥaẓretleriġa itgen ʿahdıñuzça

010/92 tapılġaysiz yoḳ derçaḳlı bolsañuz emr-i pādişāhī birle atlanup cavlay barıp caylay yürip

010/93 ḳışlay kezüp il-i vilāyetiñüzge ot urıp iḥrāḳ-ı nār ḳılup intiḳam itmek muḳarrerdir uşlay

010/94 maʿlūmıñız bolġay dip ḫaṭṭ bitildi fī evāḫir-i māh-ı ẕi'l-ḳaʿde sene 1037

010/95 bi-maḳām-ı baḳçe-sarāy

010/96 ḫan cānıbek giray bin sulṭān mübārek giray

No 12: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Cemaziyelevvel'in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 34, Kurat 2002: 392

012/01 cānıbek giray ḫan sözimiz

012/02 uluġ orda uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatarnıñ

012/03 ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı ve hem uluġ

012/04 ẖanı saʿādetlü ve refʿetlü ve şevketlü ve ḥaşmetlü ve ʿaẓametlü cānıbek giray ẖan adāma'llāhu teʿālā devām-ı devletihi

012/05 ve naṣr-ı āʿvān-ı ḥaẓretihi fī's-sefer ve'l-ḥaẓar ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerindin uluġ urusnıñ

012/06 ve purusnıñ ve köp ẖıristiyānnıñ pādişāhı ẖan hem uluġ beg miẖayla fidoraviç cümle

012/07 urusnıñ ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārındın köp selām ḳılıp nedir ḥāliñiz

012/08 ve ẖāṭrıñız yaẖşımısiz ẖoşmısiz dip ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerif oldır ki siz uluġ

012/09 ḳardaşımızġa yibergen uluġ çapḳunımız ʿos̱mān big bile yibergen yumuş kişiniz cān keldi oġlı

012/10 vasiley bile yibergen bölekleriñiz ve hem muḥabbetlik ẖaṭṭıñız kelüp vāṣıl boldı taḳı biz uluġ pādişāh

012/11 cānıbek giray ẖan ḥaẓretlerimiz ol ẖaṭṭıñıznı muḥabbetlik bile aldıḳ taḳı uluġ elçiñiz sitpan ṭarbiyavnı

012/12 ve hem yazuçıñız ivan piṣavnı mübārek ḳāpımızġa aldıḳ taḳı ṣiz ḳardaşımız her ni söz söylegen

012/13 bolsañız elçiñizdin tıñ͡gladıḳ alarda bolsa siz ḳardaşımızdın barça muḥabbetlik sözleriñizni yitişdiler

012/14 taḳı ẖaṭṭıñızda yazıpsiz kim burungı ʿādet üzre uluġ ẖazīneñüzni ḳuṣūrsız virürge buyurdıḳ

012/15 noyabır ayında valivḳa ḥiṣārımızġa uluġ elçiñiz bile ʿalī beyni yiberip ve hem sitban ṭarbiyavnı ve hem

012/16 yazuçı piṣavnı yibergeysiz taḳı ḥālā uluġ ẖaẓīne bile yiberilgen fedar lavanṭyaviç poṭurlin

012/17 ve yazuçımız vovin tereskinni aldırġaysiz dip taḳı ol elçimiz allında yeñi başdın uzun

012/18 uzaḳ ḳarındaşlıḳġa ve dostlıḳġa kelām-ı ḳadīmden ānt içgey irdiñiz dip taḳı bizim ẖaṭıramızġa

012/19 ḥoş bolur irdi dip alay bolsa min uluġ pādişāh cānıbek giray ẖān

012/20 ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ẖan hem uluġ beg miẖayla

012/21 fidoraviç cümle urusnıñ ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı

012/22 ve ḥükümdārıġa maʿlūm ḳılurmiz kim burunġı ānt itgen āntımızça ʿahd ve emān ve şarṭ-ı

012/23 peymānımızġa bütün bolup turġanımız içün uluġ çapḳunımız ʿos̱mānnı siz ḳardaşımızġa yibergen ṣoñra

012/24 bizim uluġ elçimizni ḥāẓırlap siz ḳardaşımız elçisi sitpan ṭarbiyavnı ve yazuçıñız yivan piṣavnı

012/25 ʿalī bey bile uluġ ḫazīnemizni almaşıvġa buyurġan irdik ʿos̱mān çapḳunımıznıñ kelürine baġıp

012/26 turġan irdik teñri tebāreke ve teʿālā ḥaẓretleriniñ emri bile ol fikrimizçe rāst kelmey

012/27 tüşmānımız meḥmed giray ḫan ve şāhīn giray sulṭān özi ḳazaġı bile or aġzı digen ḥiṣārımız

012/28 ṭışına cavlay kelgen irdi min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz özimiz ḳarşu bara turġan

012/29 çaḳda uluġ çapḳunımız ʿos̱mān ḳarşumızġa kelip siz ḳardaşımızdın keldiler meḥmed giray ḫan

012/30 şāhīn giray sulṭān bile taḳı özi ḳazaġı bile urışıp ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretleriniñ ʿināyeti bile

012/31 niçe ḳazaḳlarnı ḳırıp niçe ḳazaḳlarnı tirig tutıp min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan

012/32 ḥaẓretlerimiz ġālib bolıp meḥmed giray ḫan şāhīn giray sulṭān maġlūb bolup ḳaçıp küç bile

012/33 öz başları ḫalāṣ boldılar bu sebebdin revān-ı taʿcīl uluġ elçimiz bile siz ḳardaşımıznıñ

012/34 elçisin taḳı ʿalī beyni yibermek imkān bolmadı zamān kiçip ḳış bolup keçge[148] ḳalġanda

012/35 bolsa siz ḳardaşımız bile bek muḥabbet bolġan sebebli uluġ elçiñiz sitpan ṭarbiyavnı ve yazuçıñız

012/36 yivan piṣavnı merḥamet ḳılup ḳırımda köp turġanı içün ve hem siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün

012/37 toḳtatmay uluġ elçimizni ḳoşıp yiberirge buyurġan irdik taḳı siz ḳardaşımızġa bek muḥabbet

---

148 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: keçñe

012/38 bolġanımız sebebli kün ilgeri kelecek uluġ ḫazīnemizni hem yiberirge tilek itgen irdik ʿalī bey

012/39 bile elçi başıñızġā hem yazuçıñızġa söyletgen irdik taḳı siz ḳardaşımızda bolsañuz iki uluġ

012/40 ḫazīnemizni bir yerden yibergey irdiler dip aytġan irdik alay bolsa siz ḳardaşımıznıñ uluġ

012/41 elçi başınız ve hem yazuçıñız ʿalī bey bile min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥażretlerimizġa

012/42 şulay cevāb virdiler kim bizim moskov vilāyetimiz otḳa yanıp barça şehrimiz virān bolġandır ve hem

012/43 sammūr bolsun ṣavṣār bolsun ve ṣart bolsun barçası tura digen yerdin kelür ol yerdin

012/44 kiş ṣavṣār ṣart kelginçe ton bolġınça kiç bolur ḥāżırda hīç nimerse bolmastur ve hem pādişāhımız

012/45 ḥażretlerindin ḳorḳarmiz iki uluġ ḫazīneni ayturġa bizim ḥālimiz bolmastur bu söz birle bara almasmiz

012/46 dip ötil itdiler irse min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz elçiñiz başıñıznıñ

012/47 ḫaṭırasın ṣaylap mart ayına tigrü turġaysiz inşā'llāh teʿālā mart ayında uluġ elçimiz bile

012/48 yiberip ḥālā valivḳada kelgen ḫazīnemizni almaşıvġa bolcal ḳılup ʿalī bey bile yiberürge buyurdıḳ

012/49 taḳı uluġ elçimizniñ kiçge ḳalġanı içün siz ḳarındaşımıznıñ mübārek ḫaṭırasıġa[149] nīme kelmegey dip

012/50 uluġ çapḳunımız ʿos̱mān begni yiberdim ve buyurdım ki uluġ elçimiz bile siziñ uluġ elçiñizniñ taḳı

012/51 almaşıvġa imkān bolmaduġın taḳı meḥmed giray ḫan şāhīn giray sulṭān taḳı özi ḳazaġı bile

012/52 urış bolġan sebebli tutḳav bolġanın bilgeysiz dip bildirdim inşā'llāh ḳar ālā cıvla bolġan

012/53 zamānda mart ayında taḥḳīḳ bizim ve hem siz ḳardaşımıznıñ uluġ elçisi barıp uluġ ḫazīnemizni

---

149 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ḫaṭırasıña

012/54 aldırmaḳ muḳarrerdir uşul bolcalġa barurġa ḳarār virdik mübārek ḫaṭırañuzġa hī̄ç nimerse

012/55 keltürmegeysiz taḳı min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan siz ḳardaşımız uluġ

012/56 pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidoraviç köp memleketlerniñde bolsa

012/57 pādişāhı ve ḥükümdārıġa bek muḥabbet ve bek ḳarındaş bolup ʿömr āḫiriġaça uzun uzaḳ

012/58 dost ṭatıv bolġan sebebli tilek ḳılup maʿlūm ḳılurmiz kim beş altı yıl bat vilāyetide turup

012/59 ḥālā yeñi başdın ḫān bolup tüşmānlarımız bile urışıp e'l-ḥamdü'l-illāhi alarnı ḳaçırıp memleketlerimiz

012/60 perī̄şān bolıp muẓāyaḳamız bolġan içün kolımızda aḳçe kerek bolġan içün kelecek yılnıñ kün

012/61 ilgerüde bolsa uluġ ḫazī̄nemizni ḳaysı ḥālā valivḳada bolġan uluġ ḫazī̄nemizge yitişdirgeysiz

012/62 uluġ elçiñiz fidar lavantyaviç poṭurlin ve yazuçıñız vovin tereskin bile yibergeysiz kim iki

012/63 uluġ ḫazī̄nemizni bizim ḫaṭıramız içün ṣaylap yibergey irdiñiz taḳı siz ḳardaşımızdan ḳoltḳa

012/64 tilek ḳılurmiz kim dostlıḳ ḳardaşlıḳ sebebli on biñ ṣom nuḳraṭ aḳçe ḫarclıḳ tileymiz elbette ve elbette

012/65 ḳardaşlıḳ yoldaşlıḳ ve hem dostlıḳ idüp yibermey bolmaġaysiz kim or ḥiṣārımız virān bolıp hem

012/66 özi ḥiṣārın daḫı yaṣatmaḳ tileymiz taḳı siz ḳardaşımız bile muḥkem dost bolġan sebebli özi

012/67 ḳazaḳların özüden çıḳarurġa ve hem bolsḳay köral vilāyetin cavlarġa niyet ve ḳaṣdımız bolġan içün

012/68 iki uluġ ḫazī̄neni ve hem ḳoltḳa nuḳraṭnı bir yerden tilek idüp uluġ çapḳunımız ʿoṣmān begni

012/69 kün ilgerü[150] yiberdim taḳı üç yaḫşı kübe daḫı tilek ḳılurmiz kim siz ḳardaşımız bizim özimiz

---

[150] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ilñerü

012/70 içün üç yaḫşı kübeni yoḳ dimegey irdiñiz bizim ḫaṭıramıznı ṣaylaġay irdiñiz taḳı min

012/71 uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimizniñ sözi her kez yalġan irmestür kim özge[151] bolġusı

012/72 yoḳdır burungı ʿahd üzre muḥkem turırmiz ve ḥālā yibergen uluġ elçiñiz kelgende yeñi başdan

012/73 ḳurān üstinde ānt içüp ʿömr āḫiriġaça uzun uzaḳ dost ḳarındaş barış yarış bolurmiz

012/74 inşā'llāh ol elçiñiz kelgende siz ḳardaşımızınıñ köñlinçe ānt itermiz ki inanġaysiz dostıñızġa

012/75 dost tüşmānıñızġā tüşmān bolup tururmiz barça söziñizçe burun ḳalay ʿahd ve emān ve şarṭ-ı

012/76 peymān itgen bolsaḳ ol ʿahd üzre muḥkem turırmiz yinede bolsa ʿahd ḳılurmiz āṣlā sözümiz

012/77 ḫilāf bolġusı yoḳdır siz ḳardaşımızġa bek muḥabbet itgen sebebli kün ilgeri yibereçek uluġ

012/78 ḫazīneni yoḳ dimey taʿcīl revān ḥālā valivḳada bolġan uluġ ḫazīnemizge yitişdirgeysiz kim bizim

012/79 özimizge hem oğlımız mübārek giray sulṭān ḥaẓretlerimizge taḳı tört beyimlerimizge taḳı dört bigeçlerimizge

012/80 taḳı altı iç oğlanlarımızge taḳı ḥālā bizim bile kelgen ḫocamız ḥaẓretleriñe[152] taḳı altı ḫādım aġalarımızke

012/81 yañı başdın tiyiş tilek ḳılamiz alarnı hem yoḳ dimey yibergeysiz taḳı ḳalġa sulṭān taḳı nūre'd-dīn

012/82 sulṭān taḳı anadaş ḳardaşımız meḥmed giray sulṭān ḥaẓretleriġa tiyişlerin artıġı bile yibergeysiz

012/83 taḳı ḳaysı meḥmed giray ḫan ve şāhīn giray sulṭān zamānında virilgen uluġ ḫazīnedin artıḳ

012/84 ḫazīne yibergeysiz anıñ içün kim biz ikimiz bek dost bek muḥabbet bek ṭatıv bolġanımız sebebli

---

151 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: özñe

152 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ḥaẓretleriñe

012/85 ʿömr āḫiriġaça barış yarış bolġan sebebli hem köp hem ḳuṣūrsız uluġ iki ḫazīnemizni tilek

012/86 ḳılıp uluġ çapḳunımız ʿos̱mānnı yiberdim taḳı min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz

012/87 siz uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla fidoraviç cümle urusnıñ pādişāhıġa maʿlūm

012/88 ḳılurmiz kim elbette bizim ḫaṭıramıznı ṣaylap her neḳadar zaḥmet yunçıġ bolsa daḫı ve şehriñiz otḳa

012/89 yansa daḫı keleçek yılnıñ ḫazīnesin işbu ḫazīnedin ḳaldırmay yitişdirirge buyurġaysiz taḳı

012/90 tilegen ḳoltḳamıznı hem yoḳ dimegeysiz mart ayında uluġ elçimiz almaşıvġa barġanda iki uluġ

012/91 ḫazīnemizni ʿalī bey alıp kelgey irdi ġāyet bile dostlıḳ hem ḳardaşlıḳ bolur irdi dip

012/92 çapḳunımız ʿos̱mānnı yiberdik buyurdımki ʿos̱mān ḳulımıznı revān-ı taʿcīl ḳaytarıp bizge bildirgeysiz taḳı

012/93 siz ḳardaşımız bile ʿömr āḫiriġaça uzun uzaḳ barış yarış bolmışuzdır barça dostunızġa dost

012/94 tüşmānıñızġā tüşmān boldıḳ taḳı ḳarındaşım ḳalġa devlet giray sulṭān ḥazretlerin taḳı nūre’d-dīn

012/95 ʿaẓamet giray sulṭān ḥaẓretlerin taḳı anıñ barça ḳardaşları sulṭānlarını taḳı öz ḳardaşımız

012/96 meḥmed giray sulṭān ḥaẓretlerin taḳı öz oġlım mübārek giray sulṭān ḥaẓretlerin boynumızġa aldıḳ

012/97 taḳı barça ḳırım ʿaskerini barça ḳırım noġay ḫalḳın taḳı ḳırım beglerin ve mirzaların taḳı

012/98 şırın begi ḳantimur begni ḳardaşları mīrzāları bile taḳı manḳıṭ begi ʿaẓamet begni barça

012/99 ḳardaşları mīrzalar bile boynumızġa aldıḳ taḳı buyuruġımızda bolġan ḳaṣay begni barça ḳardaşları

012/100 mīrzālar bile taḳı sulṭān oġlı noġay ḫalḳımıznı boynumızġa aldıḳ inşā’llāh bizim zamānımızda

012/101 siz ḳardaşımız vilayetiġa ve köy kentiñüzġa ve ḳalʿalarıñuzġa āṣlā ziyān ẓarar bolmastur anıñiçün kim

012/102 burunġı ʿahdımızġa bütün bolıp turıpmiz mübārek ẖaṭırañuzġa bulay alay nimerse keltürmegeysiz

012/103 işbu ẖaṭṭımızġā taḳı çapḳunımız ʿos̱mānġa iʿtiḳād itgeysiz taḳı siziñ ẖaṭırañuz içün ḥālā uluġ

012/104 ẖazīnemiz bile keleçek uluġ elçiñiz allında ḳurān üstinde ānt itermiz uzun uzaḳ muḥabbet bolmaḳ

012/105 muḳarrerdir uşlay taḥḳīḳ itgeysiz alay bolsa kerekdir kim bizim ẖaṭıramız içün kün ilgeri

012/106 kelecek yılnıñ ẖazīnesin altı ay burun tedārik idüp ḥālā valivḳada bolġan ẖazīnemizge

012/107 yitişdirip meḥmed giray ẖan zamānında barġan uluġ elçimiz süleymān aġa bile siziñ uluġ elçiñiz

012/108 fedar lavantyaviç poturlin vovin tereskin yazuçıñız bile iki uluġ ẖazīneni tilek ḳılġanımızça

012/109 yibergeysiz taḳı tilek itgenimiz ḳoltḳanı birge yibergeysiz taḳı uluġ çapḳunımız ʿos̱mānnı toḳtatmay

012/110 revān-ı taʿcīl bizge yibergeysiz tilekimizçe buyurup çın söz bile bildirgeysiz taḳı siz ḳardaşımızdan

012/111 üç yaẖşı kübeni hem yibergeysiz uşlay maʿlūmıñız bolġay iki uluġ ẖazīnemizni bir elçi

012/112 başınız bile hem ẖazīneden başḳa ḳoltḳanı on biñ̂g ṣom nuḳraṭ aḳçeni yiberürge[153] buyurġay taḳı

012/113 ʿos̱mān çapḳunımıznı revān-ı taʿcīl yiberip maʿlūm ḳılġaysiz dip ẖaṭṭ ḳıldı yazıldı ġarre-i

012/114 cemāẓiy'el-evvelde biñ̂g otuz sekizde taḳı min uluġ pādişāh cānıbek giray ẖan ḥaẓretleri

012/115 siz uluġ ḳardaşımızdın tilek ḳılġan kübeni çapḳunımız ʿos̱mān begge körkizgeysiz öziñüz

012/116 her niçaḳlı yaẖşı irdügin bilseñüz daẖı sizdin tilek ḳılurmiz kim elbette ʿos̱mānġa körkizmey

012/117 bolmaġaysiz taḳı süliş oġlı ʿalī beyni bundan siziñ uluġ elçiñiz bile yiberirmiz taḳı almaşıvġa

---

153 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: yiberürñe

012/118 kelgende fedar lavantyaviç poṭurlinġa yazuçıñız vovin tereskinge ānt içerge buyurırmiz ḳaysı

012/119 uluġ elçiñüz lavrantay ḳalagiriyav yazuçıñız aleksandır durav allında özimiz ḳurān üstinde

012/120 ānt içerge ʿalī beyni inandırırmiz uşlay bilgeysiz her ḳalay murādıñuz bolsa ẖaṭırañuz

012/121 içün yañı başdan bunda keleçek uluġ elçiñiz lavrantay giriyav yazuçıñız aleksandır durav

012/122 allında ānt içermiz uzun uzaḳ barış yarış bolurmiz hīç yamanlıḳ bolmastur muḥkem inanġaysiz

012/123 alay bolsa kerekdir kim iki ẖazīneni tilekimizçe yibermey bolmaġaysiz ẖazīnedin başḳa ḳoltḳanı

012/124 hem virgeysiz taḳı üç kübeni hem ʿos̱mānġa körkizip yaẖşısın yibergeysiz uluġ çapḳunımız

012/125 ʿos̱mānnı revān-ı taʿcīl yiberip bildirgeysiz uşlay bilgey dip bitildi bāḳī ve'd-duʿā fī

012/126 evvel-i māh-ı cemāẕīye'l-evvel sene 1038

012/127 bi-maḳām-ı baḳçe-sarāy

012/128 ẖan cānıbek ġiray bin mübārek giray sulṭān

012/129 ḳaraçımız hem atalıġımız ḳaşay beyniñ ḳızı uraḳ mirzanıñ ẖatunı bizim āmeldaşımızdır uraḳ

012/130 mirza gūyāmızdır alay bolsa bizim ẖaṭıramız içün uraḳ mirzanı ẖatunı bile yibergeysiz bizim

012/131 toġan öz āmeldaşımız hem gūyāmız bolġan sebebli tilek ḳılurmiz bizge yibergeysiz

No 13: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 41

013/01 uluġ orda uluġ yurtnıñ ve taẖt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatarnıñ

013/02 ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ ṭaġ ara çerkesniñ uluġ pādişāhı bolġan

013/03 saʿādetli ve refʿetlü ve nuṣretlü cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimizden uluġ urusnıñ ve purusnıñ

013/04 uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey miḫayla fidoraviç cümle urusnıñ pādişāhı ve köp yerlerniñde

013/05 bolsa ḥükümdārıġa köpdin köp selām ḳılıp nedir ḥāliñiz yaḫşımısiz ḫoşmısiz dip mübārek

013/06 ḫaṭırañuznı ṣorġanımızdan ṣoñra ilām-ı yarlıġ-ı şerīf-i nuṣret-encām-ı ḫanī oldır ki bundan burun

013/07 siz ḳardaşımız bile bolġan ʿahd ve peymānımızġa bütün bolıp turġanımız sebebli merḥūm uçmaḳlıḳ bolġan

013/08 meḥmed giray ḫan zamānında kelgen uluġ elçi başıñuznı ṣaylap mübārek dīdārımızge keltürüp

013/09 uzun uzaḳ barış yarış bolur içün söylep muḥabbetlik bile ḫaṭṭ yazġan irdik uluġ

013/10 çapḳunımız ʿoṣmānnı yibergen irdik taḳı meḥmed giray ḫan şāhīn giray sulṭān özi ḳazaġı bile

013/11 orġa kelgen sebebli ḫazīneni almaşırġa tutḳav bolġanın siz ḳardaşımızġa ḫaṭırañuzġa nime kiltürmesün

013/12 dip bildirgen uluġ çapḳunımıznı bir daḫı yibergen irdik anıñiçün kim siz ḳardaşımızġa

013/13 ʿaẓīm inanġan ve hem bek muḥabbet itgen irdik alay bolsa biz iki uluġ pādişāh ḫan-ı āʿẓam

013/14 ḥaẓretlerimiz zamānlarımızda faḳīr ve fuḳarā rāḥat bolıp bizim ʿaskerimizden tatar noġaylarımızdan ḳırım

013/15 kişilerimizden siz ḳardaşımız mosḳov vilāyetine ẓarar ve ziyān bolmaġanday siz ḳardaşımız kişilerindin

013/16 ton ḳazaḳlarıñuzdan bolsun ve ḳırdan ḥācī tarḫan tatar ve noġay ḫıristiyānlarından uşlay ẓarar

013/17 ve ziyān bolmas dip siz ḳardaşımızġa bek inanġan irdik ton ḳazaḳlarıñız bizim vilāyetimizge kilmes

013/18 ḫayāl ḳılġan irdik alay bolsa min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz meḥmed giray ḫan

013/19 şāhīn giray sulṭān bile kelgen[154] köp ḳazaḳlarġa ḳarşu barıp ḳırım içinde ʿavrat kişilerdin

013/20 özge kişilerimiz barçası min uluġ pādişāh ḫıdmetinde turġanda ton ḳazaḳlarıñuz şayḳa bile

013/21 kelüp ḳaraṣu bazārımıznı örtep ḳaçdılar taḳı āḫrıyan noġay kişileriñüz hem ḳaradan cikinçeke

013/22 nām ṣudan kiçip keldiler āllāhu teʿālā ʿ ināyet ḳılıp barçasın ḳırdılar ḥaḳḳ tebāreke ve teʿālā ḥaẓreti

013/23 min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimize yardım ḳılıp meḥmed giray ḫannı şev-niḳār

013/24 ḳılıp özi ḳazaḳların ḳılıçdan kiçirüp niçesin esīr ve giriftār idüp muẓaffer ve manṣūr

013/25 bolıp şāhīn giray yalñuz bir başın alup ġāyib bolġan kitgendir barça ʿasker-i tatar birle

013/26 ṣaġ ve sālim mübārek baġçe-sarāy taḫtımızġa[155] kelip olturdıḳ e'l-ḥamdü'l-illāhi teʿālā min uluġ pādişāh

013/27 cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz devletinde ḳırım yurtımız āmān olup dostımız dost ve şād taḳı

013/28 tüşmānımız ḫor ve ḥaḳīr bolup mübārek ayaġımıza baş urup iṭāʿat itdiler tüşmānımız helāk bolġan

013/29 sebebli uluġ ḫazīnemizni taḳı ḳoltġa nevḳırāṭımıznı bölek-i selāmlarımıznı almaşırġa buyurdıḳ taḳı

013/30 siz ḳardaşımızdan kelgen ḫaṭṭıñuznı muḥabbet bile aldıḳ taḳı uluġ elçiñüz bile söyleşdik siz ḳardaşımız

013/31 her ni türlüg söz söylegen bolsa tın͡gladıḳ bildik taḳı siz ḳardaşımız köñlinçe ʿömr āḫiriġaça

013/32 burungı ʿahd üzre turdıḳ imdi kerekdir ki siz ḳardaşımızda bolsañuz öz sözüñizce

013/33 ṭaymay ʿömr āḫiriġaça ṭurġaysiz dip şuşbu uluġ ḫaṭṭımıznı yiberdim buyurdım ki eger min uluġ

013/34 pādişāh ḥaẓretlerimiz bile ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymān ḳılurday bolsañuz ton ḳazaḳlarıñuznı ẓabṭ

---

154 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kelñen

155 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: taḫtımızña

013/35 itgey ḳırġaysiz yoḳ derçaḳlı bolsañuz barça ānt ve şarṭ siz ḳardaşımız üstinde ḳaladur

013/36 min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz vilāyet āmān bolsun dip barışḳan

013/37 irdik kinaz kirñiray kelgen[156] zamānda merḥūm aḥmed pāşā bey bile söyleşgende ḳırım yurtı urus

013/38 ḳazaklarından hem ton ḳazaḳlarıñuzdan ve hem ḥācī tarḫan ḳazaḳlarıñızdın bizim vilāyetimizge żarar

013/39 ve ziyān bolmasun dip şarṭ itgen irdik ve siziñ vilāyetiñüzge hem bizim ʿaskerimizden żarar ve ziyān

013/40 bolmasun dip ʿahd ve emān itgen ve ḳurān üstinde ānt içgen irdik taḳı min uluġ ḫan

013/41 ḥażretlerimiz māl içün ḫazīne içün şarṭ itgen tügil irdik vilāyetimiz ḳırım yurtı urus

013/42 āmān bolsun dip ānt içgen irdik ḥālā daḫı bolsa māl içün barış yarış bolmay

013/43 yurt içün barış bolup yiberdük uluġ elçi başımız bolġan ḳudvetü'l-emās̱il ve'l-āḳrān elçi

013/44 başımız cāntimur mirzanı zide ḳadruhunı yiberdim ve hem ḫazīne almaşurġa ʿalī beyni yiberdim taḳı

013/45 siziñ uluġ elçiñüzni yiberdim kelecek iki uluġ ḫazīnemizni alurġa buyurdıḳ taḳı ʿalī beyge[157]

013/46 ānt içerge[158] ışmār ḳıldıḳ min uluġ cānıbek giray ḥażretlerimiz barça sözümizni ʿalī beyge[159]

013/47 buyurdıḳ avızdan her ni türlüg söz söyler bolsa min uluġ cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiziñ

013/48 sözleri irdügin bilgey ve hem inanġaysiz eger yurt içün dost ḳardaş bolurday

013/49 bolsañuz taḳı ton ḳazaġın żabṭ iterday bolsañuz uzun uzaḳ dost ḳarındaş ve ṭatıv

---

156 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kelñen

157 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: beyñe

158 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: içerñe

159 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: beyñe

013/50 muḥabbet ḳılurday bolsañuz vilāyetimizge ḳazaḳlarıñuz kelmesün köy kentlerimizni urmasun muḥkem

013/51 yaṣaḳ itgeysiz biz daḫı uzun uzaḳ dost bolup ḥālā andın kelecek uluġ elçiñüz

013/52 allında ḳurān üstinde ānt içüp muḥkem turarmiz uşlay bilgeysiz[160] taḳı ḳırımda bolġan

013/53 uluġ elçiñüzge emir ḳıldıḳ ton ḳazaḳları içün söylerge buyurduḳ taḳı öz uluġ elçimiz

013/54 cān mirzaġa hem avızdan ayturġa ışmār ḳıldıḳ şuşbu dostlıḳ ḫaṭṭımızda hem yazduḳ imdi

013/55 buyurdım ki ton ḳazaġıñuznı ẓabṭ ḳılur bolsañuz siz ḳardaşımız birle dost bolurmiz uzun

013/56 uzaḳ ḳarındaş bolup ʿömr āḫiriġaça turarġa ʿahd ve emān ve şarṭ ve peymān ḳılurmiz hem ḳurān

013/57 üstinde ānt içermiz ve eger ton ḳazaḳlarıñıznı ẓabṭ ḳılmasday bolsañız bizim ḳazaḳlarımız

013/58 imestür ve hem ol ḳazaḳlarġa sözimiz ötmestür ve ḳolımız yetmestür dip cevap aytar bolsañuz

013/59 barça söziñüz yalġan bolur ʿahd ve emān siz ḳardaşımızda ḳalur min uluġ pādişāh cānıbek

013/60 giray ḫan ḥaẓretlerimizde ḳalmastur uşlay maʿlūm itgeysiz dost bolurday bolsañuz bütün

013/61 bolmaḳ kereksiz tüşmān bolurday bolsañız bütün bolmaḳ kereksiz dostlıḳ […] min uluġ

013/62 pādişāh ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımız bile yurt içün barışıp yurt içün söyleşip yurt

013/63 içün bekleşgen […] māl içün ḫazīne içün barışḳan tügil irdik siziñ tüşmānıñuz

013/64 bolsa biz yardım ḳılmaḳ irdik bizim tüşmānımız bolsa siz yardım […] polskey köralge tüşmān

013/65 bolup turuşḳan zamānda siz ḳardaşımızġa yardım ḳılıp leyh vilāyetin vīrān itüp çapġan irdik

160 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bilñeysiz

013/66 […] zamanda iki yurtnıñ rāḥatligi ve hem ṭınçlıġı içün dip muḥkem ānt içgen irdik

013/67 sizge tüşmān bizge tüşmān […] digen[161] irdik ḥālā ol sözler özge

013/68 bolup bizim tüşmānımız siz ḳardaşımız kişilerindin boladur hīç polsḳay köral-dik […]

013/69 tüşmānlıḳ bolmaydır yılda bir uluġ ḫazīnemizni yiberesiz uluġ elçiñüz keledir muḥabbetlik ḫaṭṭıñuz

013/70 hem yiberesiz bizde bolsaḳ ol ḫaṭṭıñuzça iʿtiḳād ḳılıp ġāfil bolamiz ton ḳazaḳlarıñuz şayḳalar

013/71 bile kelip ḳırım vilāyetin çapıp köy kentlerimizni ġāret ḳıladırlar köp ẓararlar ḳılıp

013/72 dostlıḳ ʿalāmeti bolmaydır ḳarındaşlıḳ delāleti hem körünmeydir söziñüz dost sözi işiñüz

013/73 tüşmān işi boladur min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz hīç bu işge

013/74 rıẓāmız bolmaydır ḳāyillıġımız hem yoḳdır ʿahd ve emān siziñ üzeriñüzde boladır yaḫşı fikir ḳılıp

013/75 pādişāhāne söziñüzde turġaysiz āşikāre dost bolıp yaşırın tüşmānlıḳ itmegeysiz taḳı

013/76 min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ

013/77 bey miḫāyla fidaraviç barça urusnıñ pādişāhı ve ḥükümdārıġa maʿlūm ḳılurmiz kim siziñ uluġ

013/78 uruġlarıñuz taḳı uluġ atalarıñuz bizim uluġ uruġlarımız bile barış yarış dost ḳarındaş

013/79 bolġanlarında urus pādişāhı ḳırım ḫanı bile dost ḳarındaş bolıp ḫūndkār ḥaẓretlerin

013/80 bilmesler igendir ḫūndkār tapa hīç uluġ elçi kitmes igendir taḳı lāzım bolsa mosḳov pādişāhınıñ

013/81 ḫıdmeti tüşse ḳırım ḫanı bolġan pādişāh ḥaẓretlerindin icāzet alup destīr tilep ḳırım hanı

161 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: diñen

013/82 bolġan uluġ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz barur igendir uluġ elçiñüz yaḫşı

013/83 sipāhīñüz barmas igendir taḳı uluġ aġaçalarımız zamānlarından bu zamānġaça bolġanı yoḳ irdi

013/84 meḥmed giray ḫan zamānında uluġ elçiñüzni yiberipsiz ḫūnkār ḥaẓretleriġa baş urupsiz taḳı

013/85 dostlıḳ sözin iʿlām itipsiz ḫaṭṭıñuzda her ni türlü söziñüz bar bolsa yazıp könderipsiz

013/86 lakin barça söziñüz ḫilāf ve hem yalġan boldı anuñ içün kim ton ḳazaḳlarıñız kelüp hem

013/87 alarnıñ ḳalʿaların köy kentlerin helāk ḳıldılar bu işge[162] daḫı bizim rıẓāmız bolmaydır

013/88 burunġı ʿādet üzre yürüp burunġı yolça yürigeysiz ve hem çın söz söylep çınlıḳ bile

013/89 turġaysiz taḳı ḫūndkār ḥaẓretleriġa dostlıḳ söziñüz bar bolsa ḫıdmetiñüz tüşse bizim sözimiz

013/90 bile bizim kişimiz bile barsalar bizim daḫı ḫaṭıramıza ḫoş bolıp dostlıḳ muḥabbetlik ziyāde bolur

013/91 ve hem siziñ ve hem bizim pādişāhāne ḳardaşlıḳlarımız muḥkem bolur ve hem iki yurtnıñ fuḳarāsı raḥāt

013/92 ve tınç bolur imdi buyurdım ki bizim ve hem siziñ uluġ ecdād-ı iẓāmımız ḳalay boldılar irse ve ḳalay

013/93 yüridiler irse ve ḳalay dost ḳarındaş boldılar irse biz iki uluġ pādişāh ḫan ḥaẓretlerimiz

013/94 uşlay bolıp uşlay yürip uşlay bolġaysiz bizim sözimiz bile ḫūndkār ḥaẓretleriġa yumuş

013/95 kişileriñiz yibergeysiz uluġ elçiñüz yibermegeysiz taḳı her ni türlü yaḫşı söziñüz bolsa min

013/96 uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerine bildirseñiz bizim daḫı rıẓāmızça bolsañuz burunġı

013/97 ʿādetçe bolsañuz barça tüşmānlarımız işitseler alarnıñ ḫaṭıralarıġa ḳorḳı tüşip biz

[162] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: işñe

013/98 iki pādişāhnıñ ʿaẓameti ve ḥürmeti ve şevketi ve ḳuvveti artıḳ bolıp uzun uzaḳ dost ḳarındaş

013/99 bolurġa ve hem iki yurtnıñ fuḳarāsı raḥāt ve tınç bolurġa delālet ḳılur ve hem pādişāhlıġımız

013/100 ziyāde bolur ve çın köñül birle dost bolurday bolsañuz işbu ḫaṭṭımızça bolġaysiz barġan

013/101 uluġ elçi başımızġa iʿtibār ve iʿtiḳād itgeysiz ve hem ton ḳazaġı sebebli şarṭıñuznı bozmaġaysiz

013/102 öz şarṭıñuzça muḥkem turġaysiz yurt dostı bolıp yurt içün muḥabbet itgeysiz māl

013/103 içün aḳçe içün bizim dostlıġımız yoḳtur ve hem māl içün ʿahd ve şarṭ pādişāhlarda imestür

013/104 ve hem lāyıḳ bolmastur işbu ḫaṭṭımızda bolġan sözlerimizni öz elçimizge maʿlūm ḳılıp siz ḳardaşımızġa

013/105 söylerge ışmār ḳıldıḳ yaḫşı tıñ͡glap yaḫşı añ͡glap yaḫşı cevāb itgeysiz āşikāre ḳalay

013/106 bolsañuz yaşurın hem şulay bolġaysiz biz niçik muḥabbet itdik irse siz daḫı uşlay

013/107 bolġaysiz min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımızġa muḥkem muḥabbet itgenimizçe

013/108 ḳırımda bolġan uluġ elçiñüzni ḳırım köp turġan ve köp zaḥmet çekgen sebebli

013/109 şāhāne merḥamet ḳılup mübārek ḳapımızġa kiltürüp aġızdan köp sözimizni söyledik barça

013/110 çınlıġımıznı bildirdik ton ḳazaġı sebebli şarṭ ve emān ve ʿahd ve peymān bizim üstümizde ḳalmastur

013/111 ve siz ḳardaşımızda ḳalur dip buyurdıḳ öziñüzde bolsañuz yaḫşı fikir itgeysiz çın söziñüzni

013/112 yazġaysiz dostlıḳ nişānesin āşikār itgeysiz andan ṣoñra uluġ ḫazīneñüz virürge

013/113 başlaġaysiz eger işbu muḥabbetlik ḫaṭṭımızça bolsañuz dostımız bolursiz işbu fermānımızça bolmasday

013/114 bolsañız her kez dostlıḳ bolmastur min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz bildirdik

013/115 ve siz ḳardaşımız daḫı uşlay bildirgey iki yurt rāḥatlıġın ve faḳīr fuḳarānıñ āmānçalıġın min

013/116 uluġ pādişāh ḥażretlerimiz tileymiz uzun uzaḳ dost ḳarındaş bolamiz e'l-ḥamdü'l-illāhi polsḳay

013/117 köralnıñ taḳı özi ḳazaġını murād üzre fetḥ ḳılup tüşmānımıznı helāk ḳıldıḳ inşā'llāh bundan

013/118 ṣoñra daḫı barça tüşmānımız bile turuşmaḳ muḳarrerdir taḳı ḥālā kilgen ḫaṭṭıñuzda yazupsiz kim iki

013/119 uluġ ḫazīneni yiberdik iki uluġ ḫazīneni bir yolda yiberirge buyurdıḳ dip biz daḫı siz

013/120 ḳardaşımız ḫaṭırasıçün ḫazīne almaşıvġa buyurdıḳ ʿalī beyni yiberdik barça sözimizni bildirdik

013/121 siziñ memleketleriñüzge bizden żarar ziyān bolmaydır bizim memleketlerimizge sizden ziyān boladır

013/122 bu ziyānlarġa bizim her kez rıżāmız yoḳdır siz ḳardaşımız daḫı rıżāñuz bolmasun dip tileymiz

013/123 çın söziñüz yazup bildirgeysiz işbu yolda maʿlūm ḳılup revān-ı taʿcīl ḥaber virgeysiz ton

013/124 ḳazaġın żabṭ iterday bolsañuz ḫazīne bile kelgen elçiñüz allında her ḳalay tiler bolsañuz

013/125 uşlay ḳurān üstinde ānt içüp barça söziñüzçe ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymān ḳılurmiz

013/126 uzun uzaḳ dost ḳarındaş bolġanımızġa inanġaysiz burungı ʿādet üzre turdıḳ

013/127 siz ḳardaşımız daḫı turġaysiz yurt içün barışḳanımıznı bilgeysiz şarṭımız yurt içündir siziñ

013/128 daḫı şarṭıñuz yurt içündir māl içün barışmadıḳ her kez pādişāhlarda māl içün şarṭ bolmastur

013/129 taḳı işvetse ḳralına dostlıḳ ḳılıp elçimiz birle ḫaṭṭ yiberdik siz ḳardaşımız yaḫşı kişileriñüzni

013/130 ḳoşıp ṣaġ ve sālim yitişdirgeysiz siz ḳardaşımız öziñüz

013/131 muḳayyed bolġaysiz dip tilek ḳılıp sordıḳ bāḳī ve'd-duʿā ʿalā

013/132 men ittabaʿü'l-hüdā fī evāsıṭ-ı ẕī'l-ḥace sene 1038

013/133 ẖan cānıbek giray ẖan bin mübārek giray sulṭān

013/134 min uluġ pādişāh cānıbek giray ẖan ḥaẓretlerimiz siz uluġ ḳardaşımız uluġ pādişāh ẖan

013/135 hem uluġ bey miẖayla fidaraviç cümle urusnıñ ḥükümdārıġa şulay maʿlūm ḳılup buyurdım ki bizim

013/136 birle dost bolurday bolsañız ḥālā bizge kele turġan uluġ elçi başıñuzdın başḳa bir yaẖşı

013/137 kişiñüzni ton ḳazaḳlarıñuzġa yaṣaḳ ḳılıp yibergeysiz ton ḳazaḳlarına barġan ṣoñra dost

013/138 ṭoġrı ḳırımġa bizge kelsün ol ḳazaḳlarnıñ sözlerin bizge[163] bildürsin tā kim bizim daẖı

013/139 maʿlūmımız bolsun ol kişiñüzden taḥḳīḳ ẖaber alurmiz kelgen elçiñüz biz ton ḳazaġı içün

013/140 kelmedik dip cevāb aytmasun ton ḳazaġına barġan kişiñüzni min uluġ ẖan ḥaẓretlerimizge

013/141 yibergeysiz uşlay bilgeysiz[164] dip ẖaṭṭ bitildi

013/142 ẖan cānıbek giray bin mübārek giray sulṭān

No 14: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 48

014/01 huve'l-ġanīyü'l-fetḥü'l-mübīn

014/02 cānıbek giray ẖan sözimiz

014/03 uluġ ordanıñ uluġ ẖannıñ cānıbek giray ẖan sözimiz

014/04 ḳarındaşımız uluġ pādişāh ẖan hem ulu beg miẖayla fidaraviç cümle

014/05 urusnıñ pādişāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı

014/06 ile bu künden ṣoñra hem kün ilgerü ʿömr āẖiriġaça birge bolurġa

[163] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bizñe

[164] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bilñeysiz

014/07 yaẖşı muḥabbetlikde oġul oġulġa ḳarındaşlıḳda ʿömr āẖiriġa teg her ḳayda

014/08 bolsa dostına dost bolurġa ve tüşmānına tüşmān bolurġa her bizniñ tüşmānımızġa ikimiz bir

014/09 bolurġa litva ḳralġa hīç nerse ile yardım itmeske kimde men ulu pādişāh cānıbek giray

014/10 ẖan bile dost ol bizniñ ḳarındaşımız uluġ pādişāh ẖan hem ulu beg

014/11 miẖayla fidaraviç cümle urusnıñ pādişāhı bile dost kimde men

014/12 ulu pādişāh cānıbek giray ẖan bile tüşmān ol bizniñ ḳarındaşımız uluġ

014/13 pādişāh ẖan hem uluġ beg miẖayla fidarayviç cümle urusnıñ

014/14 pādişāhı bile tüşmān kimde bizniñ ḳarındaşımız uluġ pādişāh ẖan hem ulu

014/15 beg miẖayla fidarayviç cümle urusnıñ pādişāhı bile dost ol men

014/16 uluġ pādişāh cānıbek giray ẖanġada dost kimde bizniñ ḳarındaşımız

014/17 uluġ pādişāh ẖan hem ulu beg miẖayla fidaraviç cümle urusnıñ

014/18 pādişāhı bile tüşmān ol men uluġ pādişāh cānıbek giray ẖanġā

014/19 tüşmān hem bizniñ ḳarındaşımız ḳalġa devlet giray sulṭānġa ve nūre'd-dīn

014/20 ʿaẓamet giray sulṭānġa ve meḥmed giray sulṭānġa ve oġlum mübārek giray

014/21 sulṭānġa tüşmān hem kün ilgerü men ẖan-ı āʿẓamġa ve hem ḳalġaġa ve nūre'd-dīn sulṭān hem

014/22 önki sulṭānlarġa bizniñ ḳarındaşlarımızġa[165] oġlanlarımızġa[166] hem inilerimizge[167] bizniñ ḳaraçılarımızġa[168]

014/23 ve begler ve aġalarġa ve mīrzālarġa ve cümle bizniñ kişilerimizge[169] ḳırım yurtınıñ hem noġay

[165] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ḳarındaşlarımızña

[166] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: oġlanlarımızña

[167] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: inilerimizñe

[168] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ḳaraçılarımızña

[169] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kişilerimizñe

014/24 kişilerine deveyniñ urıvlarına hem ulusnıñ ve hem ḳāzī ulusnıñ her bizniñ cümle noġay

014/25 kişilerimizge siz ḳarındaşımıznıñ uluġ pādişāh ẖan hem ulu beg miẖayla

014/26 fidaraviç cümle urusnıñ pādişāhınıñ yerlerin cümle ḳalʿalarıñuznı cümle

014/27 sizniñ memleketleriñgizni cavlamasḳa her ḳaysıda bizniñ cav kişilerimiz bizden bilgeysiz[170] siz

014/28 ḳardaşımıznıñ kişileriñizni cavlasalar her ḳaysıda bolsa ḳalʿalarıñıznı ve sizniñ

014/29 memleketleriñizni bizge[171] yaġılap kilseler biz alarnı ḳahr ḳılġaymiz hem ne alġan bolsalar

014/30 esīr kişileriñizni izlep sorap biz siz ḳarındaşımızġa culıvsız birgeymiz[172] niçük kim siz

014/31 ḳardaşımıznıñ uluġ pādişāh ẖan hem uluġ beg miẖayla fidaraviç cümle urusnıñ pādişāhınıñ

014/32 voyvadaları hem ʿasker kişileriñiz siz ḳardaşımızdan bilgeysiz bizniñ yerlerimizni hem ulusımıznı

014/33 yaġılasalar bu barışlıḳda sizge[173] ol kişileriñiz kilseler yaġılap siz de ḳārındaşımız ol kişilerni

014/34 şulay oḳ ḳahr ḳılġaysiz hem ne alġan bolsalar esīr kişilerni izlep sorap culıvsız

014/35 birgeysiz niçük kim siz ḳarındaşımıznıñ uluġ pādişāh ẖan hem uluġ beg miẖayla

014/36 fidaraviç cümle urusnıñ pādişāhı elçileriñiz ve hem çapḳunlarıñız ḳayda

014/37 barsalar sizden taḳı her ḳaysıda pādişāhlardan siz ḳarındaşımızġa elçiler ve hem çapḳunlar ve ol

014/38 pādişāhlar memleketlerden sevdāgerler barsalar bizniñ memleketler üstinden bizniñ her kişilerimizge[174]

---

170 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bilñeysiz

171 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bizñe

172 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: birñeymiz

173 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: sizñe

174 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kişilerimizñe

014/39 siz ḳarındaşımıznıñ elçileriñ͡giz ve çapḳunlarıñıznı hem sevdāgerlerni niçük kim siz ḳarındaşımızġa

014/40 barsalar tutmasḳa hem talamasḳa alarnı tutḳavsız yiberürge[175] her ḳaysıda bolsa bizniñ kişilerimiz

014/41 ve sizniñ elçileriñ͡gizni hem çapḳunlarıñıznı ve hem sevdāgerlerni niçik kim siz ḳarındaşımız yiberseñiz

014/42 ve hem ol kişilerni önge pādişāhlardan siz ḳarındaşımızġā barsalar alarnı tutar bolsalar hem

014/43 talasalar bizge kiltürseler biz ol kişilerge ḳahr ḳılġaymiz alġan esīr kişilerni culıvsız

014/44 birgeymiz her ḳaçanda bolsa bizniñ elçimiz hem çapḳunımız bizden barsalar siz ḳardaşımızġa

014/45 ṭoġru barur her tamġasız niçik kim siz ḳardaşımıznıñ elçiñiz ve çapḳunıñız sizden biz ḫanġa

014/46 her tamġasız şulay oḳ barur niçik kim bizde incidür bolsalar ya ḫorlasalar siz ḳarındaşımıznıñ

014/47 elçileriñ͡gizni hem çapḳunlarıñıznı bizniñ elçilerimizge hem çapḳunlarımızġa hem sizde

014/48 ḳarındaşımız şulayoḳ buyurġaysiz niçik kim bizniñ şarṭ-nāme-i ḫaṭṭında yazılġandır hem ol bizniñ

014/49 sözümiz özge bolmastur anıñ üstinde men uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan

014/50 evvelinde bizniñ ḳarındaşımız ḳalġa sulṭān ve ḳarındaşımız nūre'd-dīn sulṭān ve meḥmed giray

014/51 sulṭān ve oġlım mübārek giray sulṭān ve önge sulṭānlar ḳardaşlarımız ve inilerimiz ve bizniñ

014/52 ḳaraçılarımız hem ulan begler ve aġālarımız ve mīrzālarımız cümle bizniñ͡g yaḳın bolġan

014/53 kişilerimiz ve cümle ḳırım yurtı içün her kişi içün bu künlerde hem kün ilgerü[176] ẓabṭında

---

175 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: yiberürñe

176 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ilñerü

014/54 bolur ʿahd-nāme-i şarṭ birdik biz siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg

014/55 miḫayla fidaraviç cümle urusnıñ pādişāhı ve köp memleketlerniñde

014/56 bolsa ḥükümdārı bile dostlıḳda ve muḥabbetlikde hem berk ḳıldıḳ bu şarṭ-ı ʿahd-nāme-i ḫaṭṭın iki

014/57 ṭarafa berk ḳıldıḳ her ḥīlesiz ʿömrge tig oġul oġulġa ol beklik üstinden biz ḳarındaşlıḳ

014/58 ve muḥabbetlik içün men ḫan bu şarṭ-ı ʿahd-nāme-i ḫaṭṭına altun mührimizni ḳoydıḳ yazıldı şaʿbān

014/59 ayınıñ āḫirinde tārīḫ biñ͡g otuz ṭoḳuzda

014/60 ḫan cānıbek giray bin mübārek giray sulṭān

No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 51

015/01 cānıbek giray ḫan sözimiz

015/02 uluġ orda uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ

015/03 ve ṣansız köp tatarnıñ ve ṣaġışsız noġaynıñ ve oñ͡g ḳolnıñ ve ṭaġ

015/04 ara çerkesniñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ uluġ pādişāhı ve hem uluġ ḫanı

015/05 bolġan ʿaẓametli ve nuṣretli cānıbek giray ḫan […] eyyāme devletihi müʾebbedü'l-ilā

015/06 yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerimizden uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve köp

015/07 ḫıristiyānnıñda bolsa ḳardaşım uluġ pādişāh ḫan hem uluġ beg miḫayla

015/08 fidaraviç cümle urusnıñda bolsa ḥükümdārıġa köpdin köp selām ḳılıp

015/09 nedir ḥāliñiz ve ḫāṭrıñız yaḫşımısiz ḫoşmısiz dip ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı

015/10 yarlıġ-ı şerīf oldır ki ḥālā yibergen uluġ elçiñiz lavrantay aleksandıraviç ḳalañirivav

015/11 ve yazuçıñız aleksandıra durav ṣaġ ve sālim vilāyetimizge[177] kilgeç devlet işigimizge[178] kilürge[179] ve mübarek dīdārımız

015/12 körerge[180] buyurıp körinişimizge kilgende[181] yibergen iki uluġ ḫazīnemiz bile iki uluġ muḥabbetlik ḫaṭṭıñıznı

015/13 muḥabbetlik bile aldıḳ ve aġızdan ışmār ḳılġan selāmıñıznı tıñ͡glap bildik taḳı siz ḳardaşımızdan

015/14 burunġı ʿādetçe tilegen[182] ḳoltḳa bile aralatıp iki uluġ ḫazīnemizni ḳoltḳa bile aralaş teslīm

015/15 ḳıldılar bizde bolsaḳ uluġ elçiñizge[183] bulay alay nime dimey iki ḫazīneni başḳa başḳa eksikde

015/16 bolsa aldırdıḳ lakin muḥabbetlik bile yazġan ḫaṭṭıñızda yazıpsiz kim iki uluġ ḫazīneni bir yolda

015/17 yibermek her kez ʿādet bolmasa daḫı siz uluġ ḳardaşımız ḫaṭırasıçün yiberdik her kez uşlay ḫazīne

015/18 yiberilgen[184] tügil erdi āllāhu teʿālā ḥażretleriniñ ʿināyeti bile burunġılay ḳırım yurtında ḫan

015/19 bolġanıñıznı işitip şād bolıp burunġı ʿahd ve emān ve şarṭ-ı peymānnı yād ḳılıp burunġı

015/20 ḫazīneden köp artıḳ nimerseler yiberdik biz anı öz muḥabbetligimiz içün ḳıldıḳ dipsiz taḳı

015/21 iftiḫārü'l-selāṭīnü'l-kirām ḳalġa sulṭān ve nūr'ed-dīn sulṭān ve ḳardaşım meḥmed giray sulṭān ve oġlımız

015/22 mübārek giray sulṭān ḥażretleriġada bolsa taḳı beyimlerimizge[185] ve bigeçlerimizge[186] ve yaḳın bolġan kişilerimizgede[187]

---

177 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: vilāyetimizñe

178 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: işigimizñe

179 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilürñe

180 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: körerñe

181 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñende

182 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: tileñen

183 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: elçiñizñe

184 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: yiberilñen

185 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: beyimlerimizñe

186 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bigeçlerimizñe

187 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kişilerimizñede

015/23 bolsa barçalarına tiyişlerin eksiksiz yiberdik dipsiz taḳı çapḳunıñız ʿos̱mān beg bile

015/24 on biñ ṣom ḳoltḳa tilep taḳı siz ḳardaşımızġa imgek[188] itgen kişileriñizġa tiyiş tiley defter

015/25 yibergen irdiñiz ʿos̱mān beg bile ol kilgen[189] defterçe hem yiberdik āmmā ol on biñ ṣomnı

015/26 mosḳov vilāyetimiz ābādān bolsa daḫı yibermek ḥadd-i imkānda tügil irdi āllāhu teʿālā ḳaẓası bile tüş

015/27 çaġında barça şehrimizge[190] ot tüşip mosḳov şehrimiz barçası otḳa örten͡gen sebebli barça

015/28 yumuşlıḳ esbābımız ḳalmay yanġanda bolsa siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün ṣaylap ḫāẓırımızda bolġan

015/29 yumuşlıḳ esbāblardın köp tonlar yiberdik dipsiz taḳı meḥmed giray ḫan ḫazīnedār başı muẓaffer

015/30 aġanı yazuçı tatar ʿalīni elçimizge[191] yiberip köp tonlar aldırġan igendir şāhīn giray sulṭān

015/31 hem öz kişisin yiberip köp tonlar aldırġan igendir alarnıñ ol işleri pādişāhāne tügil

015/32 irdi ve hem elçimizge[192] köp ṣaysızlıḳ itgen irdiler siz ḳardaşımızda bolsañız ol işge

015/33 tan͡glanıp biz ḳardaşıñızġa barġan irdiñiz dipsiz on bin͡g ṣomnı yibere almadıḳ mübārek

015/34 ḫaṭırañızge bulay alay nimerse kiltürmegeysiz[193] dip içki oġlanlarıñızġa ve içki bigeçleriñizge[194]

015/35 ol tonlarnı hem yiberdik dipsiz taḳı iki ḫazīneden üstün ve meḥmed giray ḫan aldırġan

---

[188] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: imñek

[189] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñen

[190] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: şehrimizñe

[191] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: elçimizñe

[192] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: elçimizñe

[193] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kiltürmeñeysiz

[194] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bigeçleriñizñe

015/36 köp ṭondan başḳa köp esbāblar köp nimerseler yiberdik lakin meḥmed giray ẖan aldırġan

015/37 tonlarnı şuşbu elçi bile yiberdik bir daẖı bizden anı izlemegey ve hem defteriñizge[195] yazmaġay irdiñiz

015/38 dipsiz alay bolsa uluġ elçiñizge bulay alay yaman söz söylemey yibergen[196] ẖaṭṭıñızça ol

015/39 esbāblarnı ve hem ol tonlarnı ṣoratdıḳ siz ḳārdaşımız içün her ni kim pādişāhımız bizge[197] virgen[198]

015/40 bolsa biz ol esbāblarnı ve hem tonlarnı teslīm ḳıldıḳ taḳı pādişāhımıznıñ ẖāṭṭın kördik ābāmızġa[199]

015/41 ẖaṭṭ yazıp maʿlūm ḳılıñ͡gız şāyed ki ya anda veya bizde ẖaṭā bolmaḳ ʿaceb bolmaġay dip cevāb virdiler

015/42 imdi buyurdım ki ẖaṭā ẖaṭṭıñızda bolmay ol tonlarġa ẖıdmet itgen kişileriñ͡gizde mü igin yoḳ

015/43 irse ilçi başıñızda mu igin dip siz ḳardaşımızġa maʿlūm ḳılurmiz kim barġan uluġ

015/44 çapḳunımız bolġan ḳudvetü'lemāṡil ve'laḳrān çapḳunımız ʿalī zide ḳadruhu ḳulım birle revān-ı taʿcīl yazıp

015/45 bildirgeysiz anıñiçünkim ẖaṭṭıñızda köp muḥabbetler aylap köp ṣaylap ẖāṭrımız içün köp nimerseler

015/46 yiberdik dipsiz ol nimerseler bizim maʿlūmımız bolmaydır anı hem maʿlūm ḳılġaysiz taḳı muḥabbetlik ẖaṭṭıñızda

015/47 yazıpsiz kim siz ḳardaşımıznıñ burunġıları ḳırım yurtıda ẖan bolġanıñıznı işitip maʿlūmımız

015/48 bolġaç ton ḳazaḳlarına ve odamanlarıġa sipāhīmiz afanatıy belaẖinni yiberip ölüm bile ḳorḳıtıp

015/49 bir daẖı şayḳalarıñız bile deñizge çıḳmaġaysiz ḳırım ülkesine barmaġaysiz dip muḥkem tenbīh etdik

---

195 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: defteriñizñe

196 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: yiberñen

197 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bizñe

198 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: virñen

199 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: ābāmızña

015/50 dipsiz taḳı otuz altı yılında sulṭān murād uluġ pādişāh ḥażretlerine uluġ elçimiz yibergen

015/51 irdik ol zamānda hem ton ḳazaḳlarına yaṣaḳ itgen irdik şayḳaları bile deñizge[200] barmaġaylar

015/52 ve ẖūnkār ḳalāların hem urmaġaylar ve köy kentlerin hem talamaġaylar ve deñizde kemilerini incitmaġaylar

015/53 ve ḳırım uluslarına hem ziyān żarar tigürmegeyler dip buyurdıḳ dipsiz taḳı ẖaṭṭıñızda yazıpsiz

015/54 kim bizim şāhāne ẖan atımıznı tamām yazmaysiz burunġı şarṭ-nāme-i ẖaṭṭınça yazılmaydır anı hem yazġay

015/55 irdiñiz dipsiz taḳı burunġılay ḥālā barġan uluġ elçimiz lavrantay aleksandıra ḳalañirivav

015/56 ve yazuçımız aleksandıra durav allınında ḳurān üstinde ānt içgey irdiñiz ta kim biz daẖı işençli

015/57 bolġay irdik andan ṣoñra biz daẖı şāhāne ʿivāżlar itgey irdik dipsiz taḳı kinaz ñirgiray

015/58 allında itgen ʿahdıñızġa ve ḳurān üstinde ḳılġan şarṭıñızġa bütün bolıp uzun uzaḳ ʿömr

015/59 āẖiriġaça ṭaymay dostlıḳda ḳardaşlıḳda ṭurġay irdiñiz niteg bizim tigi dipsiz alay bolsa min

015/60 uluġ pādişāh ḳırım ẖanı cānıbek giray ẖan dāme fī-ḥıfż-ı rabbennāyü'l-meliki'l-mustaʿān fī's-sefer ve'l-ḥażar

015/61 ḥażretlerimiz siz ḳarındaşım uluġ pādişāh ẖan hem uluġ beg miẖayla fidaraviç cümle ẖıristiyānnıñ

015/62 ḥükümdārıġa maʿlūm ḳılurmiz kim burunġı bolġan ʿahd ve īmān ve ḳurān üstinde ḳılġan şarṭ ve īmānımızġa

015/63 bütün bolġanımız içün otuz altı yılında sulṭān murād uluġ pādişāh ḥażretlerine yibergen[201] uluġ

015/64 elçiñizni ton ḳazaḳlarıñız deñizde bolġan kemilerini deñiz kenārında bolġan pādişāh ḳalālarını cavlap

---

[200] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: deñizñe

[201] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: yiberñen

015/65 ve köy kentlerini örtep talaġanları içün tutıp zindānġa ṣalmaḳ istediklerinde siz ḳardaşımız

015/66 ẖatırasıçün zindānġa ṣaldırmadıḳ taḳı ḥālā ḳırım yurtıġa ẖan bolıp kilgenimizde[202] bizim bile

015/67 ḳırımġa kilürge buyurdılar anı daẖı oşatmay öz ḥālige kilürge ve ṣaġ sālim kiterge[203] biz sebeb

015/68 boldıḳ anıñçünkim pādişāhlarda söz bir bolur iki bolmastur taḳı anıñçünkim pādişāhlarda yalġan

015/69 söz hem lāyıḳ imestür taḳı anıñçünkim siz ḳardaşımızġa bek muḥabbet ḳılıp ve hem bek muḥabbet itip çın

015/70 köñ͡gil birle hem inam ḳılıp ve hem ʿömr āẖiriġaça dostlıḳġa ḳarār virilgen[204] sebebli taḳı bundan burun

015/71 siz ḳardaşımızġa ḥālā barġan uluġ elçimiz cān mirza bilen barġan uluġ ẖaṭṭımızda ẖan atıñuznı

015/72 tamām yazıp yiberdik ḥālā barġan uluġ çapḳun ẖaṭṭımızda murādıñuzça yazdıḳ daẖı uluġ elçiñiz

015/73 lavrantay aleksandıra ḳalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra durav allında ḳurān üstinde ānt içip

015/74 ẖan atıñuznı tamām yād ḳıldıḳ taḳı altun bayṣalı uluġ şarṭ-nāme-i ẖaṭṭımızda hem ẖan atıñıznı

015/75 tamām altun ḳalem bile yazdıḳ elçiñiz ḳolıġa hem altun bayṣalı şarṭ-nāme-i ẖaṭṭımıznı teslīm ḳıldıḳ

015/76 burunġılay kinaz ñirgiray bile bolġan şarṭ-nāme-i ẖaṭṭıça elçiñiz alġandır işençli bolıp öz

015/77 ʿahdıñızġa bütün bolġaysiz bizim tigi siz ḳardaşımız daẖı ʿömr āẖiriġaça ṭaymay turġaysiz burunġı

015/78 kinaz ñirgiray allında itgen ʿahdımızdan ṭaymay turġan irdik ḥālā daẖı elçiñiz allında yeñ͡gi

015/79 başdan ḳurān üstinde şarṭ-ı peymān eyledik ʿömr āẖiriġaça siziñ bile uzun uzaḳ dost

[202] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñenimizde

[203] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kiterñe

[204] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: virilñen

015/80 boldıḳ bir daḫı ol dostlıḳdan ḳaytmaḳ iḥtimāli bolmastur imdi kerekdir ki siz ḳardaşımız daḫı

015/81 öz şarṭıñızca kinaz ñirgiray bile yiberilgen tonlar tigi uzun ve hem keynig tonlar yibergeysiz

015/82 ve her nimelerinĝ ṣaylap yaḫşıların yibergeysiz ḥālā kilgen[205] kerek kiş tonlar ve kerek ṣavṣar

015/83 ṭonlar ve kerek ṣart tonlar barça nimerseleriñiz hem yaman ve hem nāḳış kilgendir[206] bir daḫı şulay

015/84 yibermegeysiz burunġı ḫan bolġan zamānımızda kele turġan tigi yibergeysiz taḳı meḥmed giray

015/85 ḫan zamānında tiyiş ala turġan kişilerimiz barçaları ayaġımızġa kelip maʿlūm ḳıldılar kim ol

015/86 zamānda tiyişlerimiz eksik virilgen sebebli elçi başı bile urış bolur irdi mosḳovdan

015/87 kilgen[207] tonlarımıznı yana mosḳovġa ḳaytarıp alıp kitdiler ḥālā siz uluġ iyemiz uluġ pādişāh

015/88 cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri kildiñiz burunġılay ḫan boldıñız tiyişlerimizniñ eksik

015/89 virdiler dip bildirdiler alay bolsa min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz elçiñizge[208]

015/90 bulay alay söz söylemey ve siz ḳardaşımızġa muḥkem bek inam ḳılıp ḫāṭrımızġa hīç nimerse

015/91 kiltürmey işbu muḥabbetlik ḫaṭṭımızda siz ḳardaşımızġa maʿlūm ḳılurmiz kim bir daḫı eksik yibermegey

015/92 irdiñiz taḳı min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimiz ḥālā iki uluġ ḫazīne ne çaḳlı

015/93 tonlardır taḳı iki ḫazīnedin üstün ne çaḳlı ton yiberilgendir taḳı ʿos̱mān beg defterinçe

015/94 ne çaḳlı ton yiberdiñiz taḳı meḥmed giray ḫan muẓaffer aġa ve tatar ʿalī yazuçı bile aldırġan tonlar

---

205 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñen

206 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñendir

207 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kilñen

208 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: elçiñizñe

015/95 ne çaḳlı tonlardır barçası niçe ton bolur bizim her kez maʿlūmımız bolġan tügildir taḳı beyimlerimizge

015/96 taḳı bigeçlerimizge ne çaḳlı nimerseler yiberdiñiz elçiñizden maʿlūm ḳılmadıḳ taḳı ḳalġa sulṭān

015/97 ḥażretleriġa taḳı nūre'd-dīn sulṭān ḥażretleriġa taḳı ḳardaşım meḥmed giray sulṭān ḥażreleriġa

015/98 taḳı oġlım mübārek giray sulṭān ḥażretleriġa taḳı şırın begi ve mīrzālarıġa taḳı manḳıṭ begi

015/99 ve mīrzālarıġa taḳı ulan könilerimizge[209] taḳı burundın tiyiş kele turġanlarġa taḳı devlet

015/100 işigimizde keçe kündüz bizge ḫıdmet ḳıla turġan uluġ işik aġamızġa ve ḫazīnedār başımızġa

015/101 ve defterdārımızġa ve dīvān yazuçımızġa ve aḳtaçı beg ve ḳapuçı başımızġa kele turġan tiyişleri

015/102 barçaları maʿlūm ḳılınmaydır anda buyuruġıñızda bolġan ḫazīnedār başıñızġa defter ḳılurġa buyurġay

015/103 irdiñiz ta kim tiyiş ala turġan kişilerimiz ol defterge[210] baḳıp tiyişlerin alıp elçiñizge[211] ñemān

015/104 itmegey irdiler kün ilgerüde bolsa atlı atları yazıp ne çaḳlı ton bolsa şolçaḳlı tondır

015/105 dip yazarġa buyurġaysiz işik aġamızġa filānça kiş filānça ṣavṣar filānça tin filānça

015/106 ḳarın ton dip maʿlūm ḳılġaysiz şuşbu ḫaṭṭımıznı yaḫşı tıñ͡glap yaḫşı añ͡glap cevābın

015/107 yazġaysiz işbu elçiñīz bile kelgen[212] iki ḫazīneni taḳı ḫaṭıramıznı ṣaylap yibergen ḳoltḳañ͡gıznı

015/108 barça nimerselerni biz bilmedik gümānda ḳaldıḳ siz ḳardaşımız barçalarını maʿlūm ḳılıp ol gümānlarnı

015/109 ḫatıramızdan kitergeysiz taḳı ton ḳazaḳlarıñızġa yaşaḳ yiberdik dipsiz ol ḳazaḳlarıñız ol

---

209 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: könilerimizñe

210 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: defterñe

211 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: elçiñizñe

212 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kelñen

015/110 yaşaḳ bile ẓabṭ bolurlarmı yoḳ irse burunġılay deñizge çıḳıp kemilerni talap pādişāh ḥaẓretleri

015/111 ḳalālarına bolsun bizim ḳırım ulusımızġa bolsun ziyān ẓarar ḳılurlarmı taḳı ḥācī tarẖan

015/112 ẖıristiyānlarıñız bolsun taḳı āẖiryān noġay kişileri bolsun ḳaradan kelip ḳırım

015/113 yılḳılarımıznı ẖırsızlap kiterlermü igen anlarnı hem bizge[213] maʿlūm ḳılġay irdiñiz ta kim biz daẖı

015/114 çın söziñizni bilgey irdik añ͡ga ḳarşu işimizni körgey[214] irdik söziñīz çın bolsa işençli

015/115 hem bolġay irdik taḳı bizim uluġ ötgen uruġlarımız bile siziñ uluġ uruġlarıñız

015/116 birbirleri bile uzun uzaḳ dost ḳarındaş bolsalar birbirlerige[215] çın köñ͡gil bile dost

015/117 bolurlar ve birbirlerige çın söz yazıp sözlerinde ve hem ẖaṭṭlarında ve hem özlerinde yalġan söz

015/118 bolmas igendir taḳı ḳırım ẖanlarıġa uluġ elçileri kilip kitip uluġ pādişāh ẖūnkār

015/119 ḥaẓretlerige her kez elçileri barmas igendir ve eger bir ẖıdmet bolsa ḳırım ẖanlarıġa siziñ

015/120 atalarıñız maʿlūm ḳılurlar igendir iki üç yumuş kişileriñiz ẖanlardın uşlay oḳ yumuş

015/121 kişilerin alıp barurlar igendir siz uluġ ḳardaşımızdın uluġ sulṭān murād ẖan ḥaẓretleriġa

015/122 elçileriñiz kildiler dip işitdik ṣoñradın ton ḳazaḳlarıñız deñizde kemilerni ve deñiz yaḳasında

015/123 bolġan ḳalālarnı ve köy kentlerni taladılar dip işitdik ve hem ol ḳazaḳlarıñızdan bir niçe

015/124 ḳazaḳlarnı istanbūlda pādişāh ḥaẓretleriġa ketürdiler hem biz ḳardaşıñızdan ṣordılar siz ḳardaşımız

213 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bizñe

214 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: körñey

215 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: birbirleriñe

015/125 bile bolġan burunġı muḥabbetlikçe şulay bulay dip niçik bolsa alay sözler bile elçiñizni

015/126 ḫalāṣ ḳıldıḳ biz anı öz muḥabbetimiz içün eyledik ḫaṭṭıñızda uluġ pādişāh ḥaẓretleriġa otuz altı

015/127 yılda elçimiz yibergen irdik dip yazġanıñız sebebli biz daḫı siz ḳardaşımızġa bildirdik mübārek

015/128 ḫaṭırañızda ne çaḳlı dost bolġanımıznı bilgeysiz[216] dip maʿlūm ḳıldıḳ uşlay maʿlūmıñız bolġay

015/129 dip ḫaṭṭ bitildi burunda bolsa çın köñgil bile dost bolġan irdik ve ol dostlıḳda muḥkem

015/130 turġan ve siz ḳardaşımızġada bolsa inam ḳılġan irdik ḥālā daḫı ol ʿahdımızça yeñgi başdan

015/131 ḳurān üstinde elçiñiz allında ānt içdik altun bayṣalı altun yaldızlı şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımıznı

015/132 virdik ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretlerin taḳı nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretlerin ḳardaşları

015/133 sulṭānlar bile taḳı ḳardaşım meḥmed giray sulṭān ḥaẓretlerin taḳı oġlım mübārek giray sulṭān

015/134 ḥaẓretlerin taḳı şırın begimizni barça ḳardaşları mīrzālar bile taḳı manḳıṭ begimizni

015/135 barça ḳardaşları mīrzālar bile taḳı ḳırım ʿaskeri taḳı ḳırım noġay ʿaskerimizni barça

015/136 buyuruġımızda bolġan ʿaskerimizni boynumızġa aldıḳ siz ḳardaşımıznıñ vilāyetlerine ve memleketlerine

015/137 bizim müselmān tatar ʿaskerimizden her kez cavlay barmaslardır köy kentleriñizġa hem ẓarar ziyān

015/138 bolmastur mübārek ḫaṭırañızġa bizden ʿaskerimizden bulay alay yamanlıḳ kiltürmegey şarṭ-nāme-i

015/139 ḫaṭṭımızġa ve hem barça sözlerimizge inam ḳılġaysiz şol şarṭ bile kim ton ḳazaḳlarıñıznı elbette ve elbette

015/140 ẓabṭ ḳılġaysiz ve ḥācī tarḫan ḫıristiyānī kişileriñizni taḳı ḥācī tarḫan āḫiryānī kişileriñizni

[216] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bilñeysiz

015/141 ẓabṭ itgeysiz birinçe sayısı ve ṣanı bilgisiz ḳışḳa nāḳış tonlar yiberip birinçe bulay alay

015/142 nimerse bile bizni işençli itmegey ton ḳazaḳları bolsun ḥācī tarḫan kişileri bolsun

015/143 barçaları siz ḳardaşımız buyuruġındadırlar ḳalay köñ͡gil ḳılsañız alay ẓabṭ ḳılursiz anıñçünkim

015/144 barça bizdin ḳaçġan kim irseler siz ḳardaşımıznıñ buyuruġında bolġan voyvadalarıñızġa barıp

015/145 tusnaḳ birip ṭusnaḳ alışadırlar lakin siz ḳardaşımızdan bilgili mü igen yoḳ irse öz araları mu

015/146 igin bilmeymiz her niki bolsa siz ḳardaşımıznıñ buyurıġındadır alay bolsa buyurdım ki min uluġ

015/147 pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri [...] uzun uzaḳ barış yarış bolurday bolsañız şuşbu

015/148 barġan ḫaṭṭımızġa cevāb yazıp sözlerimizge[217] söz yibergeysiz taḳı ton ḳazaḳlarıñız sebebli tüşmān

015/149 bolsañız tüşmānlıġıñıznı bildirgeysiz dost bolsañız dostlıġıñıznı bildirgeysiz[218] taḳı ḫazīnemizni

015/150 yiberseñiz kerek kiş kerek ṣavṣar ton bolsa şolça ton dip yazġaysiz ta kim meḥmed giray ḫan

015/151 zamānında bolġan uruş talaş ve ṣaysızlıḳlar bolmasun taḳı buyurdım ki ʿömr āḫiriġaça bizim birle

015/152 dost bolsañız sulṭān uluġ pādişāh ḥaẓretlerine uluġ elçiñizni yibermegeysiz taḳı yalġan

015/153 sözlerni her kez yazmaġaysiz yalġan söz bizim yanımızda hem müselmānlarda bolmastur ve hem pādişāhlıġada

015/154 bolsa lāyıḳ nimerse imestür taḳı āllāhu teʿālā ʿināyeti bile tüşmānlarımız meḥmed giray ḫan bile

015/155 uruşḳanda meḥmed giray ḫan şehīd bolıp köp noġay mīrzāları bile köp noġay kişileride

015/156 bolsa köp özi ḳazaḳları ḳılıçdan keçgen erdiler şāhīn giray sulṭān daḫı ARANK baş

---

217 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: sözlerimizñe

218 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bildirñeysiz

015/157 ḳutḳarıp ḳaçıp çerkes sarı ḳabarṭay ḳāżīġa barġan irdi sulṭān oġlı ʿalī mirza

015/158 ḳardaşı ʿaẓamet mirza bile önge[219] mīrzālarda bolsa barça ḫalḳı bile bizden ḳorḳıp ḥācī tarḫan

015/159 sarı kitip kişi ḳatnatıp ḥācī tarḫan voyvadasıġa öz oġlın rehin virip alardın rehin

015/160 alup dost bolupturlar taḳı şāhīn giray sulṭānda bolsa çoban giray sulṭānnıñ çerkesge

015/161 besletmege virgen[220] oġlını terek ḳazaḳlarına rehin virip söyünçeli birle dostlaşıp yürürler dip

015/162 işitdik şāhīn giray sulṭannıñ ni çaḳlı kişi irdügi öziñizgede bolsa maʿlūmıñızdır sulṭān

015/163 oġlı daḫı buyuruġımızda turġan ḳaraçılarımız irdiler şāhīn giray sözleri birle bizden ṭayıp

015/164 kitgendir buyurdım ki aramızda bolġan dostlıḳça terek ḳazaḳlarıñız söyünçeligede[221] bolsa taḳı

015/165 ḥācī tarḫan voyvadasıġada siz ḳardaşımız bir yaḫşı kişiñizni muḥkem żabṭ yazıp yibergey irdiñiz

015/166 şāhīn giray sulṭānnı dost bolurday bolıp ya tirig tutġay irdiler ve yaḫūd helāk itgey

015/167 irdiler ve ḥācī tarḫan voyvadañızda ʿalī mirza ḳardaşı ʿaẓamet mirza bile dost bolmaġay

015/168 irdiler tusnaḳ virip tutnaḳ hem alışmaġay irdiler ya tirig tutıp yāḫūd helāk itgey

015/169 irdiler ve siz ḳardaşımızdan tilek ḳılamiz kim bizim ḫaṭıramız içün terek ḳazaḳlarıda bolsa

015/170 ḥācī tarḫan voyvadañızġada bolsa revān-ı taʿcīl tiz mi tiz ḫaṭṭ yazup yaḫşı kişileriñiz yibergey

015/171 irdiñiz taḳı siz ḳardaşımızdan tilek ḳılurmiz kim eger terek ḳazaḳlarıñızġa ve ḥācī tarḫan

---

219 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: önñe

220 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: virñen

221 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: söyünçeliñede

015/172 voyvadañızġa ḫaṭṭ yazıp kişiñiz yiberürday bolsañız min uluġ cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerimizġa

015/173 hem maʿlūm ḳılġay irdiñiz ol kişileriñiz bizge ḳırımġa kelip ḫaber itgey irdiler uşlay oḳ

015/174 ol kişileriñizge ışmār ḳılġay irdiñiz taḳı siz ḳardaşımızdan tilek ḳılurmiz kim bizim birle ḳazaḳ

015/175 çıḳġan ve hem köp imgek[222] itgen ḳart ʿos̱mān aġamız uluġ işik aġamız irdi ḳırım yurtımızda

015/176 burunġılay ḫan bolġanımızda ʿos̱mān aġamız öz iḫtiyārı bile işik aġalıġın ferāġat ḳılıp

015/177 irte kiçe ḫayr duʿādadırlar ol aġamızġa bizim ḫāṭrımız içün işik aġalıġı caḳlı tiyişler

015/178 ʿināyet itgey irdiñiz anıñiçünkim çın köñ͡gil bile ḳulluġımız itgendir ḳapımızda pādişāhlıġımıza lāyıḳ

015/179 ḳullıḳ itgendir ol sebebden pādişāhāne soyurġap her yıl sayın tiyişlerin hem yarlıḳġay irdiñiz

015/180 bizim ḫaṭıramız içün uşlay itgeysiz taḳı siz ḳardaşımızdın köp ḫacālet tartıp köp uyat

015/181 bile uyalıp mübārek ḫaṭırañızġa nimerse kiltürmey biz ḳardaşıñıznıñ tilekin ḳabūl ḳılġay

015/182 irdiñiz anın͡gçünkim ḫaṭā bile baḫşıñız receb teñri buyuruġın bitürüp manḳıṭ ʿādilşāh beyniñ yaş

015/183 oġlı velīşāh mīrzā bile sözge kilişgen igendir siz ḳardaşımıznıñ ḳullıġında iken merḥūm

015/184 bolupdır ne çāre taḳdīr-i ḫudā alay igendir inşā’llāh ol iş ol velīşāh mīrzāġa şulay

015/185 ḳalġusı yoḳdır ḥaḳḳından kelip özine köre cezāsı virilmek muḳarrerdir siz ḳardaşımız pādişāhġa hem

015/186 maʿlūmdır ol baḫşıñız tilmaçġa bolġan tügildir biz ḳardaşıñızġa bolġan nimersedir inşā’llāh aña

015/187 ḳalmastur lakin ḳardaşımızdan bek ḥicāb ḳılamiz luṭf itüp bizge ḫāṭrıñız ḳaldırmaġaysiz dip ḫaṭṭ

---

222 Vel’yaminov-Zernov 1864/2009’da sağır kef ile yazılmıştır: imñek

015/188 bitildi taḳı işbu çapḳun ḫaṭṭımız kiter çaḳda siz ḳardaşımızdan kilgen tilmaçıñız antoya almavnı taḳı

015/189 ulu elçiñiz lavrantay ḳalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra duravnı körinişimizge aldırdıḳ ol

015/190 tilmaçıñız antoya almav bile yibergen iki uluġ muḥabbetlik ḫaṭṭıñıznı muḥabbetlik bile aldıḳ lavrantay

015/191 ḳalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra durav allında ḳurān üstinde ānt içdik ʿömr āḫiriġaça ṭaymay

015/192 uzun uzaḳ dost ḳarındaş boldıḳ ḳarındaşım ḳalġa devlet giray sulṭān ve nūre'd-dīn

015/193 ʿaẓamet giray sulṭān ḥaẓretlerin ve oğlım mübārek giray sulṭān ve meḥmed giray sulṭān ḥaẓretlerin

015/194 ve önge sulṭānlarnı bolsa barçaların boynumızġa alıp dostıñızġa dost tüşmānıñızġā tüşmān

015/195 boldıḳ mādām ki ḳırım yurtında ḫan bolıp turġaymiz siz ḳardaşımız bile barışlıḳ yarışlıḳ bolıp

015/196 her kez yamanlıḳ bolmastur dip ʿahd ve şarṭ ḳılıp siz ḳardaşımız köñlinçe altun bayṣalı ʿahd-nāmemizni

015/197 birdik ḥālā kilgen tilmaçıñız hem kördiler taḳı ol iki ḫaṭṭıñıznıñ birisinde yazıpsiz kim

015/198 siviysa ḳralına yibergen āllāh birdi nām elçiñizni ṣaġ ve sālim yanına yaḫşı yoldaşlar ḳoşıp bir

015/199 tilmaç birip biristav bile ulaġlar tutıp siviysa ḳralnıñ yubar tigen ḳalāsına tigürip yubar

015/200 ḥākiminden ḫaṭṭ alurġa buyurdıḳ inşā'llāh andan daḫı saġ ve sālim kilseler siz ḳardaşımızġa yiberirmiz

015/201 dipsiz taḳı bu ḫaṭṭıñızda elçimiz lavrantay ḳalañirivav ve yazuçımız aleksandıra duranıñ saġ

015/202 ve sālim ḳırımġa barġanın bilmedik ve hem bizim elçimiz cān mīrzā içün yazıpsiz kim alarda bolsa

015/203 moskovge kilgeli az zamān bolmadı hīç ḫaber almadılar ol sebebden esenlik tüzinlik soray tilmaç

015/204 yiberdik taḳı ol tilmaç bile yeñ͡gil bölekler yiberdik dipsiz taḳı uluġ çapḳunıñız ʿoṣmān

015/205 begni uluġ elçimiz lavrantay allında yibergen irdik uluġ elçimiz baradır dip bildirgen[223] irdik

015/206 burunġı ʿādet üzre artuḳ çapḳun kilmes irdi işsiz her kez çapḳun kilgeni yoḳ irdi

015/207 anıñiçünkim söylerge sözi bolmastur ol aṣlī çapḳun kilse ḳaytarmaḳ ʿādet daḫı bar irdi

015/208 ol ʿādetçe işsiz kelgenleri içün aḳalın çayımızda bolsa fedor laḳontyaviç yaṭurlayn alarnı

015/209 toḫtatdılar kim işsiz barmañuz dip söylediler ol sözge baḳmay buynaġulıḳ ḳılıp bizge

015/210 kildiler alayda bolsa siziñ ḫaṭırañız içün yevmī nafaḳaların birdik körinişimizge aldıḳ yaḫşı

015/211 ṣaylap yiberdik anıñiçünkim siz ḳardaşımızġa bek muḥabbet ḳıldıḳ bizim dostlıġımız siz ḳardaşımıznıñ ḳabūli

015/212 bolġay ve hem dostlıġımızġa inanġay irdiñiz dipsiz taḳı bizim anda bolġan şunḳarçılar ve ʿarabaçılarımıznı

015/213 toḳtatmay yibergey irdiñiz ve almaşıvġa fermān olġan kişiñizni ve yaḫşı elçiñizni bizim elçimiz

015/214 lavrantay ḳalañirivav ve yazuçımız aleksandıra durav bile ḳoşıp bizim tārīḫimiz yüz otuz ṭoḳuzġa

015/215 kirgende santabır ayında toḳtatmay yibergeysiz bizde bolsaḳ ol bolcalıġa yiberürmiz dipsiz bizde

015/216 bolsaḳ ol bolcalıġa ḳarār virdik uşlay maʿlūmıñız bolġay bizim manḳıṭ mīrzālarımızdan nārid

015/217 mīrzāġa ṣavṣar ton kele turġandır aña başlıḳ kiş ton ḳoşḳay irdiñüz anıñçünkim ḳız ḳardaşımızdan

015/218 toġan ḳaraçımızdır taḳı alp mirzanıñ kele turġan tiyişin ḳardaşı ʿādilşāh mīrzāġa taʿyīn

015/219 ḳıldıḳ sizde bolsañız alp mīrzānıñ yerine ʿādilşāh mīrzā dip yazġaysiz bizim ḫātırımız

015/220 içün siviysa ḳralına yibergen elçimizden bizde bolsaḳ ḫaṭṭ eyledik taḳı işsizde bolsa barġan

[223] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: bildirñen

015/221 maḥmūd çapḳunımıznı ṣaylapsiz añada bu ḫāṭrımızġa ḫoş aldıḳ inşā'llāh bir daḫı işsiz kişi

015/222 barmastur uşlay bilgeysiz dip ḫaṭṭ bitildi fī evāʾil-i māh-ı ramażān sene 1039

015/223 bi-maḳām-ı baḳçe-sarāy

015/224 ḫan cānıbek giray bin mübārek giray sulṭān

No 20: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 85, Kolodziejczyk 2011: 885

020/01 hüve't-tevfīḳu'n-naṣīrü'l-mübīn

020/02 cānıbek giray ḫan sözimiz

020/03 uluġ orda uluġ yurtnıñ ve taḫtı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız hem tatarnıñ

020/04 ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭaġ çıġlay çerkesniñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ ve dīn-i mübīn-i

020/05 islām ve dīn-i müʾminīnniñ[224] uluġ pādişāhı ve uluġ ḫanı ʿażametlü cānıbek giray ḫan

020/06 ḥażretleriniñ adāma'llāhu teʿālā ilā yevmü'l-mīzān eyyām-ı nuṣretindin uluġ orda ve uluġ

020/07 yurtnıñ ve köp memleketlerniñ ve köp ḫıristiyānnıñ uluġ pādişāhı ḳardaşım leyh ḳralı

020/08 bolġan ḳral muṣādaḳat-ı iştimāl ḥażretlerine köpdin köp selām ḳılıp nedir ḥāliñiz yaḫşımısiz

020/09 ḫoşmısiz dip ḥāliñiz ve hem ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra muḥabbet birle iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf ve ifhām-ı

020/10 teblīġ-i ʿahd-nāme-i münīf oldır ki bundan burun vezīrimiz meḥmed aġaya bar heṭmanıñuzdan bir nice

020/11 kerre mektūb bile siz ḳardaşımız ṭarafından uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça barış yarış bolurġa bildirgen

020/12 igendir aġamız meḥmed aġa daḫı heṭmanıñuzġa ḫaṭṭ yazıp öz āyīniñizçe uluġ sem ḳılıp barça

224 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *dīn-i mübīn ve islām dīn-i müʾminīnniñ* yazılmıştır.

020/13 yurt beyleriñüz birle kiñ͡geş ḳılġanıñuzdan ṣoñra ḳral ḥaẓretlerindin icāzet alıp söziñüz ḳarār

020/14 boldıḳdan ṣoñra çın söz bile yaḫşı kişiñüz yibergeysiz taḳı burıngı ʿādet üzre uluġ

020/15 ḫazīnemizni yiberip özidin ḳazaḳlarıñuznı çıḳarıp min baʿd daḫı öziġa ḳazaḳlarıñuznı

020/16 ṣalmaġaysiz işbu ʿahd üzre muḥkem turup bizni inandırġaysiz biz daḫı ḫan ḥaẓretleri efendimizge[225]

020/17 ʿarż ḳılıp yaḫşılıḳġa çalışurmiz digen birbirleri bile aralarında söz bolġan mektūbları

020/18 barġan kilgen igendir ḥālā bar ḥeṭmanıñuz kinas istanislav polisḳavdan aġamız meḥmed aġaya ḫaṭṭ

020/19 kilip ḫaṭṭında yazıpdır kim ḳral ḥaẓretleri yanına bardım yurt beylerinden barçaları bile söyleşdim

020/20 uluġ sem bile ḳavl alışdım saʿādetli ḫan ḥaẓretleri bile uzun uzaḳ barış yarış bolıp

020/21 uluġ ḫazīneni yiberip dostıñuzġa dost tüşmānıñuzġa tüşmān bolıp özüden ḳazaḳlarnı

020/22 çıḳardım barça ḫıdmetini baña tefvīż ve sifāriş ḳıldılar ḳral sözi beyler sözi ve reʿāyāmız sözi

020/23 ve barça yaḫşılıḳ sözlerni bizdin bilgeysiz ḫan ḥaẓretlerine bildirgeysiz dip tafṣīl itgen

020/24 sebebli vezīrimiz ve hem ḳapu aġāmız bolġan meḥmed aġa dāme iḳbālühü daḫı devlet ayaġımıza baş urup

020/25 heṭmanıñuz sözin bildirmekin min uluġ cānıbek giray ḫān ḥaẓretlerimiz siz uluġ ḳardaşımız ḳral

020/26 ḥaẓretleri bile uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça dost olmaḳnı maʿḳūl körüp aġamız meḥmed aġa

020/27 bar ḥeṭmanıñuzġa iʿtiḳād itgen sebebli barışlıḳnı ḳabūl ḳılıp siz ḳardaşımız ḫaṭırasıçün vilāyetiñizge

020/28 cavlay varacaḳ ḳırım ʿaskerimizni masḳav memleketlerine yiberdik āllāhu tebāreke ve teʿālā ʿamme nevāluhu ve tevālī

225 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: efendimizñe

020/29 ḥaẓretleri ʿināyeti bile ol ʿaskerimiz manṣūr olup ġanāim-i bī-şumārla ṣaġ ve sālim ve ṭoḳ doyım

020/30 vilāyetimüze kildiler bar ḥeṭmanıñuz sözinçe siz ḳardaşımız ḳral ḥaẓretleri ḥuẓūrıñuzge barışup ḳudvet

020/31 ü'l-umerāyü'l-kirām zübdetü'l-küberāyü'l-fiẖām içki beylerimizden külük oġlanları ṣoyından ibrāhīm bey dāme

020/32 iclālühüni uluġ elçi başı ḳılıp tit baẖşısı bile yiberdim ve buyurdımki min uluġ pādişāh

020/33 cānıbek giray ẖan ḥaẓretleri bilen uzun uzaḳ ʿömr āẖiriġaça dost ḳardaş bolurday

020/34 bolsañuz burungı ʿādet üzre uluġ ẖazīnemizden kāmil beş yıllıḳ ẖazīnemizni yibergeysiz

020/35 taḳı özü ḳazaḳlarıñuznı öziden çıḳarġay ve min baʿd daẖı öziġa ḳazaḳlarıñızdan bir ḳazaḳ

020/36 kiltürmegeysiz taḳı ḥālā ḳolıñuzda tutsaḳ tüşgen ḳardaşımız islām giray sulṭānnı botḳalı tavġa

020/37 özüġa kiltürip bizim ḳulumızġa teslīm ḳılġaysiz özge[226] kişige[227] virmegeysiz[228] taḳı tüşmānımız

020/38 şāhīn giray özü ḳazaġıñuza barġan sebebli vilāyetimizde bolġan işler maʿlūmuñuzdır ḥaḳḳ teʿālā

020/39 ʿināyet ḳılıp fetḥ ve nuṣret bizim bolup tüşmānımuz ẖor ve ḥaḳīr boldılar dāima dostlarımız mesrūr

020/40 tüşmānlarımız maḳhūr bolmaḳdan ẖālī bolmaġay iḥtimāldir ki şāhīn giray ya özü ḳazaġına barsa özü

020/41 ḳazaġından alıp veya siz ḳardaşımızġa barsa öziñüz tutıp min uluġ pādişāh cānıbek giray ẖan

020/42 ḥaẓretlerimize virgeysiz taḳı her ḳanda bizim tüşmānımız olsa yardım ḳılıp ʿasker lāzım bolsa ʿasker

020/43 bile ẖazīne lāzım bolsa ẖazīne bile yardım ḳılġaysiz ḥetmanıñuz sözinçe iʿtiḳād ḳılıp siz ḳardaşımız

---

[226] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: özñe

[227] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: kişiñe

[228] Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmıştır: virmeñeysiz

020/44 işbu yazılġan ḫaṭṭça s̱ābit-ḳadem bolsañuz min uluġ pādişāh daḫı öz sözimde s̱ābit-ḳadem bolup

020/45 ṭurdım taḳı uluġ elçi başımız bolġan ibrāhīm bey tit baḫşıġa ānt ḳılıp inandırdım ibrāhīm

020/46 bey meniñ özüm sözi sözüm ʿahdı ʿahdım şarṭı şarṭımdır barça her ni türlig söz söylerday

020/47 bolsa taḳı siz ḳardaşım ḳral ḥaẓretleri barışlıḳ içün ni söz sorarday bolsañuz ibrāhīm bey

020/48 benim ṭarafdan cevāb virse iʿtiḳad itgeysiz ol sözler barçası benim sözimdir taḳı işbu

020/49 ʿahd-nāme-i humāyūn ve şarṭ-nāme-i müʾebbed-maḳrūnımça şarṭ ve peymāna bütün bolıp ḳardaşım ḳalġa meḥmed giray

020/50 sulṭān ve oġlım nūre'd-dīn mübārek giray sulṭānı barça ḳulları ve barça ḳırım ʿaskeri bile boynuma

020/51 aldım taḳı ḳırım beylerimizden şırın begi ḳaraçımıznı barça ḳardaşları bile ve manḳıṭ begi ḳaraçımız

020/52 barça ḳardaşları bile taḳı arġın begimiz ḳardaşları ve sicivit begi ḳardaşları bile ve barın

020/53 begi ḳardaşları bile ve ulan küyinleri uruġ ṭaruġaları bile ve ġayr yaman yaḫşı barça

020/54 vilāyetimüz kişilerin boynuma aldım siz ḳardaşımız vilayetine ve memleketine tüşmān bolıp ʿasker çekip

020/55 barmaslar ve cav bolıp her kez yamanlıḳ ḳılmaslardır inşā'llāh teʿālā sözim söz ʿahdım ʿahd olup

020/56 işbu ʿahd-nāmemizni virdüm mādāmki siz ḳardaşımızdan ḫilāf olmaya ve ḥetmanıñuz sözinden başḳa söz

020/57 olmaya bu ṭarafdan ḫilāf olmaḳ iḥtimāli yoḳdır her yıl sayın uluġ elçi başıñuz bile ḫaṭāsız uluġ

020/58 ḫazīnemizni özimizge ve ḳapumızda ḫıdmetimizde bolġan erbāb-ı manṣıbge vezīrimiz meḥmed aġa ve ḫazīnedār

020/59 başımız ve emīr-i ḫᵒār başımız ve ḳapuçı başımız ve defterdarımız ve dīvān kātibimiz ve kilerçi başımız ve balçı başımız

020/60 ve iki tüfenkçiler aġalarımıznı manṣıbda bolmaġan barça yaḫşı ṣaylı aġalarımızġa yazılġan yurt

020/61 beyleri ve ulan könileri ve mīrzālarımızġa tiyişler ve bölekleri bi't-tamām ḳuṣūrsız yibergeysiz taḳı

020/62 ḳalġa sulṭān ḥaẓretleriġa barça aġaları bile taḳı nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓetleriġa barça

020/63 aġaları ve ḳulları bile ʿādet-i ḳānūn üzre tiyişleri ve bölekleri bile bi't-tamām ḳuṣūrsız yibergeysiz

020/64 taḳı ana beyim ḥaẓretleri ve ulu beyim ḥaẓretleriġa hem tiyişleri bi't-tamām ḳuṣūrsız yibergeysiz ve oġlım

020/65 nūre'd-dīn sulṭān vālidesi ḥaẓretleriniñ hem tiyişleri taḳı burundan elçileri barıp

020/66 kele turġan ʿādetli ḳānūnlı bolġan beyimlerden her ḳangısı bolsa elçileri barsa anları ṣaylap

020/67 ʿādetlerinçe ṣay riʿāyet ḳılġaysiz elçi başımızġa tit baḫşı bile riʿāyet idüp dost bolurday

020/68 bolsañız dost bolġaysiz tüşmān bolurday bolsañuz tüşmān bolġaysiz her ḳalay öziñüzġa

020/69 ḳolay kilse alay ḳılıp īʿlām itgeysiz ve āllāhü'l-ʿaẓīm ve āllāhü'l-kerīm mādāmki siz ḳardaşım ḳral

020/70 ḥaẓretlerindin ḫilāf bolmaġay ḥetmānıñuz sözinçe dostlıġıñuzda muḥkem turġaysiz bizim ṭarafımızdan daḫı

020/71 sözimizde ḫilāf ve ḫaṭā bolmastur yaḫşılıḳdan özge nimerse bolmaḳ iḥtimāli yoḳdır dostlıḳdan

020/72 ve yaḫşılıḳdan özge nimerse bolmaḳ iḥtimāli yoḳdır dostlıḳdan ve yaḫşılıḳdan ġayrı murādımız bolmay

020/73 uzun uzaḳ dost bolup muḥabbetlik bile ḫaṭṭ bitildi bāḳī ve'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā

020/74 taḥrīren fī evāsıṭ-ı şehr-i rebīʿü'l-evvel sene iṣnā ve erbaʿīn ve elf sene 1042

020/75 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse ṣaḥḥ

020/76 ḫan cānıbek giray bin mübārek giray sulṭān

No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 113, Kolodziejczyk 2011: 895

025/01 hüve'l-ġanīyü'l-muġnīyü'l-muʿṭīyü'l-muʿīn

025/02 cānıbek giray ḫan sözüm

025/03 uluġ orda uluġ yurtnıñ ve deşti ḳıpçaknıñ ve taḫtı ḳırımnıñ

025/04 ve ṣansız köp tatarnıñ ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat bile ṭavġaçnıñ

025/05 ve ṭaġ ara çerkeçniñ ve cümle-i mü'minīn ve müslimīnniñ uluġ pādişāhı

025/06 ʿaẓametli ve rifʿatlı ve şevketli uluġ ḫan-ı āʿẓam ve ḫaḳan-ı muʿaẓẓam cānıbek giray

025/07 ḫan adāma'llāhu teʿālā eyyāme ʿömrihi ve devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerinden uluġ

025/08 orda uluġ yurtnıñ ve köp ḫıristiyannıñ ve barça leh vilāyetleriniñ

025/09 uluġ pādişāhı ve uluġ ḳralı ḳardaşımız ve uluġ dostımız uluġ pādişāh

025/10 dāme ḫayren bi's-selāmeti ilā yevmü'l-ḳıyām ṣavbına

025/11 köpden köp selām ḳılıp nedir mübārek ḫāṭrıñız yaḫşı mısiz ḫoş mısiz

025/12 dip ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerif-i ḫanī oldur ki bundın

025/13 burun bar ḥeṭmanı devlet ḳapumıza iki üç ḳatla kişisin yiberip ʿarẓ-ı ḥāl ḳılıp uzun

025/14 uzaḳ barış yarış bolur içün ötil ḳıldı irse taḳı ḳralımız ḥaẓretleri taḳı barça

025/15 yurt beyleri bile sem ḳılġan zamānda uluġ cemʿiyyet bolup söyleşdik öz aynımızca aramızda

025/16 ʿahd ḳılıp ḳavl virüp söyleşdik dip bildirdi irse min uluġ pādişāh cānıbek giray

025/17 ḫan ḥaẓretleri ol sözçe ʿamel ḳılıp bar ḥeṭmanı ḳılġan ötilince benim daḫı ʿināyet-i şāhānem

025/18 vücūda kelip ḳudvetü'l-umerāʾi'l-kirām zübdetü'l-küberāʾi'l-fiḫām içki begimiz abraş begini siz ḳardaşımız

025/19 uluġ pādişāh köp ḫıristiyan ḳralı dostımıza uzun uzaḳ barış yarış bolıp yibergen

025/20 irdik siz ḳardaşımız da bolsañuz ḥālā barça leh vilāyetine ve köp memlekete ḳral bolup ṭaḫt-ı hükūmetge

025/21 kiçip uluġ pādişāh ḥażretleri burunġı ʿādetçe uzun uzaḳ dost ḳardaş olup kendi

025/22 yaḫşı adamıñuz könderip bizim bile dost bolıp burunġı ʿādet üzre ḫazīnemizi daḫı

025/23 yiberdiñüz kelip vāṣıl boldı alıp ḫazīne-i ʿamiremize dāḫil ḳıldıḳ taḳı ḥālā ḳudvetü'l-emāṣil

025/24 ve'l-aḳrān zübdetü'l-emācid ve'l-erkān uluġ elçi başımız ḥasan mirza zide ḳadruhunı taḳı uluġ

025/25 baḫşı ve uluġ titi birle yiberdim ʿömr āḫiriġaça muḥkem ṭaymay dost ḳarındaş boldım dostıñuza

025/26 dost tüşmānıñuza tüşmān oldım ḫāṭrıñuza şekk-i şübhe ketürmey iʿtimād itgeysiz ve burunġı

025/27 ʿādet üzre uluġ ḫazīnemizi sene-ber-sene her yıl sayın virüp könderesiz taḳı siziñ

025/28 vilāyetiñüzden bāzergānıñuz bizim vilāyetimiz ḳırımġa kelsünler żararsız ve ziyānsız yürüsünler bizim bāzergānlarımız

025/29 daḫı siziñ vilāyetiñüze varsunlar żararsız ziyānsız yürüsünler taḳı bizim ecdād-ı ʿużāmımız ḫanlar

025/30 ve aġaçamız uluġ pādişāhlar ḳalay yaḫşılıḳ ḳılġanlar bolsalar min uluġ pādişāh ʿażametli

025/31 cānıbek giray ḫan ḥażretlerimiz daḫı alay yaḫşılıḳġa delālet ḳılıp sözümde ḳāim ve ʿahd-ı

025/32 şarṭımda dāim bolıp turdım bu kündin ṣoñra benim özümdin ve ḳardaşım ḳalġa sulṭān ve nūre'd-dīn

025/33 sulṭān ḥażretlerinden vilāyetiñüze ve ḥiṣārıñuza ve köy kentleriñüze żarar ve ziyān olmaz ve uluġ sefer

025/34 büyük kiçik ʿaskerimiz varmaz ve bir vecihle ṭarafımızdın ḫilāf olmazdır imdi buyurdum ki siz ḳardaşımız

025/35 daḫı söziñüzde ṣādıḳ bolıp ʿahde muvaffıḳ ṭurup her yıl sene-ber-sene uluġ ḫazīnemizi virüp

025/36 ḫaṭāsız yibergeysiz ve uluġ ecdādıñuz ḳral ve atalarıñuz leh pādişāhı ḳalay uluġ ḫazīnemizi

025/37 vire keldiler irse siz ḳardaşımız daḫı alay uluġ ḫazīnemizi ḳuṣūrsuz yibergeysiz uzun uzaḳ

025/38 dost ḳarındaş olġaysiz dip ḫaṭṭ bitildi taḳı min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan

025/39 ḥaẓretleri siz uluġ ḳral ḳardaşımız uluġ pādişāh uluġ dostımızġa maʿlūm ḳılurmiz kim kiçen sene

025/40 ʿasker tatarla nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleri nehr-i özide leyh vilāyetiñüzge çerü ḳılmaḳ niyeti bile

025/41 barġan idiler siz ḳardaşımız leyh ḳralı ve hem uluġ pādişāhı bolıp ḳral bolġanıñuznı işitip

025/42 taḳı bar ḥeṭmanı siz ḳardaşımız ṭarafından cevāb virüp dost ḳarındaş bolurıñuznı ricā ḳıldı

025/43 irse min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri iʿtimād idüp nūre'd-dīn sulṭān

025/44 ḥaẓretlerin mosḳav memleketine cavlay yiberdim taḳı ḥimāyetiñüz kölik oġlı abraş beyni sizge yiberdim

025/45 baḫşı ve titi ve uluġ elçisi bile yiberip uzun uzaḳ dost ḳarındaş bolıp uluġ

025/46 ʿahd-nāmemizni yiberdim irdi ḥālā daḫı ol sözüm üzre s̱ābit-ḳadem olup uluġ elçi başı

025/47 ḫasan mirzanı baḫşı bile ve titi bile yiberdim inşāllāh teʿālā mādām ki siziñ ṭarafıñuzdın tüşmānlıḳ

025/48 olmaya bizim ṭarafımızdın tüşmānlıḳ olmaḳ iḥtimāli yoḳtur taḳı bu sene saʿādetli pādişāh-ı nuṣret-i destgāh

025/49 ḥaẓretleri cenābından muṣālaḥa olmaḳ bābında fermān olınan fermān-ı şerīflerine ʿāmil olıp uzun

025/50 uzaḳ dostlıġıñuza çalışdıḳ ṭarafımızdın vezīr-i āʿẓam murtaẓa pāşā ḥaẓretlerine mektūb yazup

025/51 āl-i ʿosman ile leyh ḳralı arasında bu zamānġa kelince vāḳiʿ olan dostlıḳ kemā fi'l-evvel riʿāyet

025/52 ḳılınmaḳ dīn ve devletge lāyıḳdır dip bildirdik taḳı saʿādetli pādişāh ḥaẓretleriġa da bolsa ʿarẓ

025/53 ḳılıp ṣulḥ ve ṣalāḥ bolsun dip iʿlām ḳılġan irdik taḳı ṣulḥ ve ṣalāḥ muḥkem oldıḳdın ṣoñra

025/54 siz ḳardaşımızdın kilgen uluġ elçi başıñuznı yiberir içün baḳturġan irdik e'l-ḥamdü'l-illāhi

025/55 murādımızca saʿādetli pādişāh ḥaẓretleri ṣulḥ ve ṣalāḥa rıżā virüp yaḫşılıḳġa ve dostlıḳġa delālet

025/56 ḳılur nimerselerge buyurdılar imdi kerekdir ki siz ḳardaşımız daḫı öz söziñüzce muḥkem turup

025/57 özüdin ḳazaḳ eşkıyāñuzı çıḳarġaysiz ḳara deñize şayḳa çıḳarmaġaysiz ve ḳırım yurdına żarar ve ziyān

025/58 etdirmegeysiz ve saʿādetli pādişāh ḥaẓretleri memleketlerine her kez żarar ve ziyān etdirmegeysiz uzun

025/59 uzaḳ pādişāh ḥaẓretleri fermānınça bolıp mābeynıñüzde münʿaḳıd olan ṣulḥ ve ṣalāḥa riʿāyet üzre

025/60 olasiz taḳı bizde bolsaḳ öz sözimizde muḥkem turup vilāyetiñüzge ḳırım ʿaskeri bile cavlay

025/61 barmasmiz taḳı ḳalġa sulṭān ve nūre'd-dīn sulṭānnı yibermesmiz taḳı akkermanda bolġan

025/62 tatarnı barçasın köçirip ḳırım yurtına ketürirmiz ḳan timurnı saʿādetli pādişāh ḥaẓretleri

025/63 aḳkermandın ḳaldırıp ġayrı yere köndermişdir ḳardaşları mīrzāları hem aḳkermandın ḳaldırıp ḳırım

025/64 diyārına fermān olınmışdır şimden ṣoñra aḳkermanda olan tatardın ve ḳırımda olan tatardın

025/65 ve ġayrıdın leyh vilāyetine ve köy ve kentlerine zerre ḳadar żarar ve ziyān olmazdır saʿādetli pādişāh ḥaẓretlerine

025/66 ve serdār-ı āʿẓim ḥaẓretlerine yaḫşı kişimiz yiberip ṣulḥ ve ṣalāḥ aḥvālini bildirip ʿasākir-i tatarla

025/67 cānkermanda yatıp özi ṣaḥrāsında ḥāżır irdik siz ḳardaşımızdın kelecek şāhīn aġaya nāẓır

025/68 irdik andan kelecek söziñüzge baḳıp turur irdik söziñüzde ḳan timurnı aḳkermandın ḳaldırsa

025/69 ve tatarları ḳırıma sürse aḳkermanda tatar ḳalmasa ben daḫı özüdin ḳazaġı ḳaldırıp ḳırım ḫanına

025/70 vire keldügim virgüy virüp saʿādetli pādişāh ḥażretlerine iṭāʿat ve ḳadīmī ṣulḥa riʿāyet iderim

025/71 ve ḫazīnemi virüp ḳara deñize şayḳa çıḳartmam özide ḳazaḳ ḳalmaz barçasın çıḳarıp ḳırım ḫanı

025/72 bile dost bolurım dimişsiz ʿarż-ı aḥvāl idüp vezir-i āʿẓam murtażā pāşā ḥażretlerine şāhīn

025/73 aġa ile adam köndermişsiz vezīr murtażā pāşā ḥażretleri saʿādetli pādişāh ḥażretlerine ʿārż

025/74 idüp min uluġ pādişāh cānıbek giray ḫan ḥażretlerine adamların könderip bildirdiler ve hem

025/75 siz ḳardaşımızdın vezīri āʿẓam murtażā pāşā ḥażretlerine kelen adamlarıñuz bile bizim adamımıznı söyleşdirdiler

025/76 taḳı pādişāh ḥażretlerinden men uluġ cānıbek giray ḫan ḥażretlerimize siz

025/77 ḳardaşlarımızdan kilgen cevābıñuznı ve şarṭıñuznı iʿlām ḳıldılar ve hem bizim ṭarafımızdın ṣulḥ ve ṣalāḥa

025/78 müteʿallıḳ ʿarż itgen niçe sözlerimizni maʿḳūl körip ḳabūl ḳıldılar söz tamām bolup pādişāha ne

025/79 sözler ḳarār tapıp rāḥat ve istirāḥat-ı vilāyet-i memleket içün s̱ābit olan niẓām-ı intiẓām-ı vilāyet

025/80 ve riʿayet içün bu yıl tedbīr olınınca bizde olan adamıñuzı közlü nām ḳaṣabamızda alı ḳodıġımıza mübārek

025/81 ḫāṭrıñuza nimerse kiltürmegeysiz çın söz bile yaḫşı söz bile yibermek içün fikir ḳılıp alıp

025/82 ḳalġan irdik saʿādetli pādişāh ḥażretlerine ṣulḥ ve ṣalāḥ bolmaḳ içün çalışıp dostlıḳ eyledügimiz

025/83 sebebli teʾḫīr itdirmiş idik baʿżı kimseler murtażā pāşā ḥażretlerine ṭarafıñuzdın varġan adamlarıñuza

025/84 yalġan söylemişler ḫılāf itmişler ḥāşā bizim ḫilāfımız ola elçiye ölüm yoḳdur ammā murādım dostlıḳ

025/85 olup bar ḫeṭmanı sözinçe külik oġlını yibermiş idik evvel-i ecelden iş āḫirine degin ḳaldırmış idik

025/86 murādımız dostlıḳ olduġıçün özi ḳazaġına özüye adamımız köndermiş idik ḥikmet-i ḫudā ḳazaḳ daḫı

025/87 ḳara deñize çıḳġan itgendir ʿasākir-i tatarla biz özi ṣaḥrāsında idik leyh vilāyetine varmadıḳ

025/88 ve beş baş tatarımız daḫı barmadı ve hem özümiz de olursaḳ yibermedik bu zamāna kelince ṣabr idüp

025/89 ṭurdıḳ söz tamām boldı aḳkermanda tatar ḳalmaz ḳan timur ḳardaşı ay timur ṣalmānşāh ve ġayrı

025/90 noġay ve tatardın bir kişi ḳalmaz alurmiz siz daḫı özidin ḳazaḳnı ḳaldırıp ḳırım vilāyetine ve pādişāh

025/91 vilāyetine ẓarar etdirmeyesiz ve her yıl ḳadīmdin virili kelindügi virgümizi bize ve aġalarımıza ve ḫıdmetimizde

025/92 olan aġalarımızıñ cümlesine virgümizi virüp könderesiz ve saʿādetli pādişāh ḥaẓretlerine muṭīʿ

025/93 olup evvelki ḳadīmdin muʿtād olan pişkeş ve ḫazīnedir virüp şarṭıñuzda ṭurasiz bizim ṭarafımızdın

025/94 size ve memleketiñüze ve köy kentiñüze ẓarar ve ziyān olmaz ʿömr āḫiriġaça dostıñuza dost tüşmānıñuza

025/95 tüşmān olup turdım iʿtimād idüp beni dost

025/96 bilesiz vāllahi bāḳī ve’d-duʿā ʿalā men ittabaʿü’l-hüdā

025/97 taḫrīren fī evāsıṭ-ı şehr-i cemāẕīye’l-evvel sene 1044

025/98 bi-maḳām-ı bağca-sarāy

025/99 ḫan cānıbek giray bin mübārek giray sulṭān

No 30: İnayet Giray Han’dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e (Rebiyülahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635)

• Vel’yaminov-Zernov 1864/2009: 131

030/01 ʿināyet giray ḫan bin ġāzī giray ḫan sözümüz

030/02 uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatarnıñ

030/03 ve ṣaġışsız noġayñıñ͡g ve ṭav ara çerkeçniñ͡g ve ṭat bile ṭavgeçniñ͡g ve barça köp dīn-i mübīn-i

030/04 ü islām-ı güzīnning͡g uluġ pādişāhı ve uluġ ḳırım ḫanı saʿādetlü ve şecāʿatlü ve seḫāvetlü ve ʿadāletlü ve mahābetlü

030/05 ʿināyet giray bin ġāzī giray ḫan […] giray ḫan dāme fī-ḥıfẓ-ı rabbenāyü'l-mennān

030/06 ḥaẓretlerindin uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve uluġ urusnıñ ve köp ulusnıñ ve köp

030/07 ḫıristiyānnıng͡g ḳardaşım pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç barça urusnıñ

030/08 pādişāhı ve köp memleketlerniñde bolsa ḥükümdārıġa köpdin köp selām ḳılup nidir ḥāliñiz hem

030/09 āḥvāliñiz ḫoşmısiz dip esenligiñiz ve ṣavlıġıñız ṣorap ṭatıvlıḳ bile iʿlām-ı yarlıġ-ı

030/10 şerīf-i vācibü'l-teşrīf-i ḫanī oldır ki mundın burun uluġ pādişāh ve hem uluġ aġaçamız

030/11 cānıbek giray ḫan ḥaẓretleriġa dost bolup ciberilgen iki yıllıḳ uluġ ḫazīne uluġ elçi

030/12 başıñuz ve sipāhīñüz giregöri ve yazuçıñız giregöri bile uluġ aġaçamız cānıbek giray ḫan

030/13 zamān-ı şerīflerinde ciberilgen defterçe ḳuṣūrsız kelüp dāḫil-i ḫazīnemiz bolup ṭatıvlıḳ bile biz uluġ

030/14 pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge ciberilgen muḥabbet-nāmeñüzni keltürip kilgen uluġ elçi

030/15 başıñuz giregörini ve yazuçıñız giregörini öz köriniş ḳılurġa hem buyurdıḳ ve bik

030/16 muḥabbetlik bile bitilgen ḫaṭṭlarıng͡gıznı hem raḥīmlik bile aldıḳ uzun uzaḳ dost ṭatıvlıḳ

030/17 sözleriñizni hem tıng͡glap aldıḳ sipāhīñüz hem uluġ elçi başıñuzda bolsa […]

030/18 sözleriñüzni tamāmın ḳuṣūrsız yetişdirdiler sözleriñizni barça ang͡gladıḳ taḳı uzun uzaḳ

030/19 barış yarış bolur içün burun ciberilgen […]ça ḳurān-ı ʿazīm üzre ant

030/20 içdik taḳı uluġ aġaçamız cānıbek giray ḫan ḥaẓretlerünçe uzun uzaḳġa dik ṭaymay

030/21 ṭurarġa ʿahd ve peymān ve şarṭ ve īmān hem ḳıldıḳ inşāʾāllāh teʿālā öz sözimizde ve ʿahd ve emān

030/22 ve şarṭ ve peymānımızda bütün bolup ṭurarmiz sözimizde her kez yalġan bolmastur ʿahdımızda āṣlā ḫilāf

030/23 imestür taḳı ḳardaşımız ḳalġa ḥüssām giray sulṭān ḥaẓretleride ve nūre'd-dīn saʿādet giray sulṭān

030/24 ḥaẓretleride ve oġlımız şāhīn giray sulṭān ḥaẓretlerin ve ḳardaşımız ḳalġa sulṭān oġlı ʿādil giray

030/25 sulṭān ḥaẓretlerin boynımızġa aldıḳ taḳı şırın begi uluġ ḳaraçı begimizni ḳardaşları barça

030/26 mīrzālarnı ʿaskeri birle taḳı manḳıṭ begi hem uluġ ḳaraçı begimizni ḳardaşları barça mīrzāları

030/27 ʿaskeri birle taḳı buyurıġımızda bolġan barça noġay törelerin çerü kişilerinde bolsa boynımızġa

030/28 aldıḳ her kez siz ḳardaşımız ḥaẓretleriniñ vilāyetleriġa ve ḳālālarıġa ve köy kentleriġada bolsa […]

030/29 […] ve cavlay barmaslarıġa ve ẓarar ve ziyān ḳılmaslarıġa ʿahd ve emān ve şarṭ ve peymān

030/30 ḳılġanımızça ʿömr āḫiriġaça muḥkem tururımıznı siz ḳardaşımızġa maʿlūm ḳılur üçün

030/31 çapḳunımız ḳudvetü'l-emāṡil ve'l-āḳrān ʿoṡmān bu muḥabbetlik ḫaṭṭımız bile ciberdik uluġ

030/32 aġaçamız cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri bile ḳalay ṭatıvlı bolġan bolsañuz min uluġ pādişāh

030/33 ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz bile alay ṭatıv boldıñuz işbu buyuruġımızça ve şuşbu çın köñ͡gil

030/34 bile yazılġan fermānımızġa muḥkem inam ḳılġaysiz hem çın köñ͡gil bile iʿtiḳād ḳılġaysiz dip

030/35 bildirdik alay bolsa min uluġ pādişāh ḳırım ḫanı saʿādetlü ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz

030/36 buyurdumki ṭatıvlıḳ bile yazġan ḫaṭṭımızġa alay inam ḳılġay irdiñiz taḳı bu söyleşgen sözümizçe

030/37 ve yazılup könderilgen defterimizçe uluġ ḫazīnemizni hem ḳoltḳamıznı hem bölek-i selāmlarımıznı

030/38 yaḫşı tamām yibergeysiz kiyiş tonlarnıñ yaḫşı özümiz keyikī dilerin cibergey irdiñiz taḳı

030/39 yaḳın bolġan aġalarımızġa ve barça ḳullarımızġada bolsa defterimizçe tiyişlerin ḳuṣūrsız

030/40 cibergey irdiñüz taḳı ḥarem-i ḫāṣṣamız begimlerimizge bigeçlerimizgede bolsa ḳumġançılarımızġada

030/41 bolsa ve dört ḫādım-ı ḥarem-i ḫāṣṣa aġalarımızġada bolsa [...] larımızġada bolsa

030/42 tiyişlerin tamām cibergey irdiñüz taḳı barça tiyiş kile turġan kişilerden aġaçamız cānıbek giray

030/43 ḫan ḥaẓretleri zamānında ḳalay tiyişleri kile turġan bolsa bizim zamānımızda hem alay cibergey

030/44 irdiñüz ta kim uluġ ḫazīnemiz kilgende uruş talaş bolmaġay irdi dip buyurdıḳ taḳı

030/45 saʿādetlü uluġ ḳalġa sulṭān ḥaẓretleriġada bolsa öz ḫazīnelerin ḳuṣūrsız hem tamāmı cibergey

030/46 irdiñüz taḳı yaḳın bolġan aġalarıġa ve yaḫşı ḳullarıġada bolsa ḳaysı burundan tiyişleri

030/47 kile turġan yaḳın işik kişilerigede bolsa tiyişleri tamām cibergey irdiñüz taḳı ḥarem-i ḫāṣṣalarında

030/48 bolġan beyimleriġa ve bigeçleriġada bolsa ve ḳumġançılarıġada bolsa ve ḫādım-ı ḥarem-i ḫāṣṣa aġalarıġada

030/49 bolsa ve dört iç oġlanlarıġada bolsa tiyişleri barçasıġa tamāmı ḳuṣūrsız hem eksiksiz

030/50 cibergey irdiñüz tiyişleri tamām kilgey irdi ta kim tiyişler sebebli bulay alay söz bolmaġay

030/51 irdi dip buyurdıḳ taḳı ḳardaşımız uluġ pādişāh nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleriġada bolsa

030/52 alarnıñ özlerige kile turġan ḫazīnelerin ve ḳoltḳaların ve yaḫşı bölek-i selāmların hem cibergey

030/53 irdiñüz ḳuṣūrsız burunġı ʿādetçe kilgey irdi taḳı yaḳın bolġan aġalarıġada bolsa ḳaysı

030/54 tiyiş kile turġan işik ḳullarıġada tiyişleri eksiksiz cibergey irdiñüz taḳı alarnıñ hem

030/55 ḥaremleride bolġan beyimlerige bigeçleriġada bolsa ve ẖādım ḥarem aġalarıġada bolsa tiyişleri tamāmı

030/56 kilgey irdi ḳuṣūrsız hem cibergey irdiñüz dip buyurdıḳ ta kim tiyişleri sebebli bulay alay

030/57 söz bolmaġay irdi uluġ elçileriñüzde bolsa tiyişleri kile turġan kişilerden söz

030/58 söyleşmegey irdiler anıñiçünkim iki arada tiyiş sebebli köp söz bola turġandır siz ḳardaşımız

030/59 ḥażretleriġa maʿlūm bolsun dip ẖaṭṭ bitildi taḳı min uluġ pādişāh ḳırım ẖanı ʿināyet giray

030/60 ẖan ḥażretlerimiz siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ẖan ve hem uluġ bey miẖayla fideraviç cümle

030/61 rusnıñda bolsa ḥükümdārıġa maʿlūm ḳılurmiz kim öz oġlım şāhīn giray sulṭān ḥażretleriġa

030/62 şāhāne tiyişler hem yaẖşı ve hem uzun ve hem bol keynig tonlar ciberip pādişāhāne riʿāyetler

030/63 itgeysiz ve öz ḳızlarımız uluġ ẖanī sulṭān ʿāyşe sulṭān-ı ẖanī taḳı ortançısı kelim

030/64 sulṭān-ı ẖanī ve andın kiçisi ferruẖ sulṭān-ı ẖanī dāmat ʿiffet-hümā ḥażretleriġada bolsa uşlay oḳ

030/65 pādişāhāne tiyişlerin ciberip ẖan ḳızlarıġa bolġan riʿāyetler ve ṣay ḥürmetler bile ikrām ḳılġaysiz

030/66 taḳı ḳalġa sulṭān ḥażretleriniñ ḳızları ve öz oġlı bolġan ʿādil giray sulṭān ḥażretleriġa

030/67 şāhāne tiyişlerin ve iki ẖanī sulṭān dāmat ʿiṣmet-hümā ḥażretleriġa şāhāne tiyişlerin ciberip

030/68 riʿāyet itgeysiz taḳı vālidemiz ve uluġ anamız uluġ beyim ḥażretleriġa taḳı ḳardaşımız fāṭma

030/69 sulṭān-ı ẖanī taḳı kelim sulṭān-ı ẖanī taḳı feraẖ sulṭān-ı ẖanī taḳı saʿādet sulṭān-ı ẖanī taḳı mübārek

030/70 sulṭān-ı ẖanī taḳı ḳutlu sulṭān-ı ẖanī taḳı zelīḫā beyim ve ẖanī zāde beyim ḥażretleri dāmat ʿiṣmet-hümā

030/71 barçaları öz ḳardaşlarımız tururlar taḳı ḳalġa sulṭān ḥażretleriniñ begzāde beyim ḥażretleri

030/72 ve nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleriniñde bolsa uluġ beyim ḥaẓretleriġa şāhāne tiyişlerin virüp

030/73 yaḫşı nimerseler cibergeysiz kiyiş ṭon ṣavṣar ṭon ve ṣırṭ ṭon ve ḳarın ṭon bile barça

030/74 ḫanīler ḳardaşlarımıznı ve beyimlernide bolsa alay oḳ berāber tiyişler bile riʿāyet ve ikrām bile

030/75 ṣaylap cibergeysiz ta kim bizüm daḫı mübārek ḫāṭrımız ḫoş bolġay irdi aġaçamız cānıbek giray

030/76 ḫan ḥaẓretleri zamānında bolġan tiyişlerden yaḫşı ve andan artıḳ tiyişler bile işbu ḫanīler

030/77 ḳardaşlarımıznı ṣaylap ḫāṭrımız içün riʿāyetler itgeysiz taḳı mübārek taḫt-ı saʿādet

030/78 baḫtımıznı taʿẓīm ve tekrīm ḳılıp uluġ ḫazīnemizden başḳa ḳoltḳaylarımıznıda hem cibergey irdiñüz

030/79 anıñiçünkim aramızda muḥabbet ṭatıvlıḳ artıḳ bolur ve hem yañġı ḫan bolup atamız yurtıġa kilgen

030/80 sebebli sizden tilek ḳıla ḫaṭṭ yazdıḳ ta kim uzun uzaḳ iki yurtnıñ arasıda elçilerimiz

030/81 ḳorḳısız barıp kilürge delālet bolur irdi taḳı min uluġ pādişāh saʿādetlü ʿināyet giray

030/82 ḫan ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç barça

030/83 urusnıñ ḥükümdārıġa buyururmiz kim özümizge ḫıdmet itgen uġurımızda zaḥmet tartıp

030/84 ḳullıḳ ḳılġan emekdār aġalarımız hem yaḫşı ḳullarımız vardır mundın burın yollı yollarınça

030/85 defterge yazup ciberdik ve ol defterge hem mührimiz ṣaldıḳ ol ḳazaḳdaş manṣıbsız aġalarımızġa

030/86 yazġanımızça tiyişlerin ciberip kün ilgeride bolsa cibergey irdiñüz ta kim aramızda uzun

030/87 uzaḳ yaḫşılıḳ ve dostlıḳ ve muḫabbetlik bāḳī bolıp ʿömr āḫiriġaça ṭaymay ṭururġa delālet ḳılur

030/88 nimerseler bile buyuruġımızda ṭurġaysiz taḳı min uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz

030/89 siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıñ ḥükümdārıġa

030/90 buyurırmiz kim ton ḳazaġı digen ḫırsızlar ḳara deñ͡gizge çıḳup anaṭolı rūm ili yaḳalarında

030/91 ʿos̱mānlı vilāyetlerin çapup yaġma ve ġāret itip ve ḳırım vilāyetiniñ taḳı deñ͡giz yaḳalarında bolġan

030/92 kentlerimizni ve şehirlerimizni ve ḳālālarımıznı çapup mālların talap özlerin esīr itip

030/93 ṣulḥ ve ṣalāḥnı ve dostlıḳnı bozarday iterler alarnıda bolsa bek muḥkem ẓabṭ itip ḳara deñ͡gizge

030/94 çıḳarmaġay irdiñüz dip buyurırmiz anıñiçün kim uluġ pādişāh ḫūnkār ḥaẓretleriniñ vilāyetleri

030/95 çapulsa biz uluġ pādişāh ḥaẓretlerimizge ol sebebli siz ḳardaşımıznıñ vilāyetin çapmaḳ emr iterler

030/96 bolsa küç bolur dostlıḳ ḳardaşlıḳ bozılur ol ḫuṣūsdın maʿlūmıñuz bolur içün ṭatıvlıḳ

030/97 bile siz ḳardaşımızge iʿlām itdik ve uzun uzaḳ dostlıḳ üçün buyurdıḳ barça buyuruġımız

030/98 ṭutıp ḫaṭṭımızça bolurday bolsañuz bizim daḫı siziñ vilāyetleriñüzge ve köy kentleriñüzge ve çit

030/99 ḳālālarıñuzġa kerek özümiz ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizden kerek ḳalġa sulṭān ḥaẓretlerinden kerek

030/100 nūre’d-dīn sulṭān ḥaẓretlerinden kerek oġlım şāhīn giray sulṭān ḥaẓretlerinden ve kerek ʿādil giray

030/101 sulṭān ḥaẓretlerinden ve barça buyuruġımızda bolġan ʿasker kişilerimizden ẓarar ve ziyān bolmastur

030/102 barça nimerselerni mübārek boynımızġa aldıḳ siz ḳardaşımız daḫı ḫāṭrıñız ḫoş ṭutıp barça

030/103 sözlerimizge iʿtimād ḳılıp tileklerimizni tamāmı cibergeysiz dostlıḳ şerāitin yerine kiltürgeysiz

030/104 ve ḳardaşım ḳalġa sulṭān ḥaẓretlerindin ve nūre’d-dīn sulṭān ḥaẓretlerinden barġan muḥabbetlik yarlıġ-ı

030/105 şerīflerige ʿamel ve iʿtiḳād itgeysiz taḳı oġlım şāhīn giray sulṭān ve ḳarındaşım oġlı

030/106 ʿādil giray sulṭān ḫaẓretlerindin hem barġan elçilerige ve yazılġan muḥabbet ḫaṭṭlarıġa hem iʿtiḳād

030/107 itgey irdiñüz dostlıḳ şarṭlarında bolsa tamāmı yerine kiltürip öz sözleriñüzde

030/108 muḥkem turġay irdiñüz ve ol manṣıbsız aġalarımızġada bolsa mundın burun ciberilgen defterçe

030/109 tiyişler cibergey irdiñüz dip öz yaḫşı ṣaylı inamlı atalarımızġa ḳullıḳ ḳıla kilgen

030/110 ḳart iḫtiyār ḳulımızıñ͡g oġlı ḳuş çapḳunımız ʿos̱mān ciberdim

030/111 ve buyurdumki ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı aytġanda inam ḳılġaysiz ol sözler

030/112 barçası menim sözim emrimdir uşlay maʿlūm itip uluġ ḫazīnemizni burun soñ͡g

030/113 barġan defterçe ciberip ve hem ḫazīneden başḳa çoḳ ḳoltḳada

030/114 cibergeysiz dip ḫaṭṭ bitildi tārīḫ miñ͡g ḳırḳ beş

030/115 rebīʿyü'l-āḫirniñ āḫirinde uluġ peyġamberimiz ḥaẓret-i muḫamed

030/116 ü'l-musṭafā ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve's-sellemniñ hicretinden

030/117 bi-maḳām-ı ṣaḥrā-yı JANH

030/118 ḫan ʿināyet giray bin ġāzī giray ḫan

No 33: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636)

•Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 150

033/01 ʿināyet giray ḫan bin ġāzī giray ḫan sözümüz

033/02 āllāhu tebāreke ve teʿālānıñ͡g lüṭfı ve ʿināyeti ve fuẓl ü iḥsān-ı bī-nihāyeti ve server-i kāʾināt

033/03 ve ḫülāṣa-i mevcūdāt ḫātemü'l-enbiyā şefi-i rūz-i cezā āʿnī ḥaẓret-i muḥammed muṣṭafā ṣallā'llāhu teʿālā

033/04 ʿaleyhi ve's-sellemniñ͡g muʿcizāt-ı kes̱īrü'l-berekātı ve āl u āṣḥāb-ı ʿiẓām u çehār-yār-ı ʿālī-maḳām rıẓvānu

033/05 ‘llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīnning rūḥāniyyeti birlen uluġ orda uluġ yurtnıng ve taḫt-ı

033/06 ḳırımnıng ve ṣansız köp tatarnıng ve ṣaġışsız noġaynıng ve ṭav ara çerkeçning ve ṭat

033/07 bile ṭavġaçnıng ve barça köp dīn-i mübīn ve islām-ı güzīnning uluġ pādişāhı bolġan devletlü

033/08 ve şevketlü ve ʿadāletlü ve muhābbetlü ve seḫāvetlü ve şecāʿatlu ʿināyet giray ḫan bir ġāẓī giray

033/09 ḫan bin devlet giray ḫan dāme fī-ḥıfẓ-ı rabbenāyü’l-mustaʿān ḥaẓretlerimiz uluġ […]

033/10 uluġ yurtnıng […] taḫt-ı mosḳov […] urusnıng ve purusnıng ve barça köp ḫıristiyannıng

033/11 uluġ pādişāhı bolġan ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle

033/12 urus […] pādişāhı ve ḥükümdārı birlen yaḫşı

033/13 ḳarındaşlıḳda ve dostlıḳda ve muḥabbetlikde boldıḳ bu kündin kün ilgerüde bolsa oġul oġulġa ve ʿömr

033/14 āḫiriġaça her yerde dostına dost ve düşmānına düşmān bolurmiz ve her yerde düşmānımız bolsa ikevimiz

033/15 bir bolup turırġa ve her kim biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge dost bolsa

033/16 ol siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıng

033/17 pādişāhı ve köp memleketlerningde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġada bolsa dostdur ve daḫı her kim

033/18 biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge düşmān bolsa ol siz ḳarındaşımız

033/19 uluġ pādişāh ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıng pādişāhı ve köp

033/20 memleketlerningde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġada bolsa düşmāndur ve daḫı her kim siz ḳarındaşımız

033/21 uluġ pādişāh ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıng pādişāhı ve köp

033/22 memleketlerniñgde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa dost bolsa ol biz uluġ pādişāh

033/23 ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge bolsada dostdur ve her kim siz ḳarındaşımız uluġ

033/24 pādişāh ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıñg ve köp memleketlerniñgde bolsa

033/25 pādişāhı ve ḥükümdārı birlen düşmān bolsa ol biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan

033/26 ḥaẓretlerimizge ve ḳarındaşlarımız ḳalġa ḥüssām giray sulṭān ḥaẓretleriġa ve nūre'd-dīn

033/27 saʿādet giray sulṭān ḥaẓretleriġa ve oġullarımız şāhīn giray sulṭān ve ʿādil giray

033/28 sulṭānġada bolsa düşmāndur ve daḫı kün ilgerü biz uluġ pādişāh ʿināyet giray

033/29 ḫan ḥaẓretlerimizge ve ḳarındaşlarımız ḳalġa ḥüssām giray sulṭān ḥaẓretleri ve nūre'd-dīn

033/30 saʿādet giray sulṭān ḥaẓretleri ve ġayr ḳarındaşlarımız ve oġlanlarımız sulṭānlar ve ḫasmlarımızda

033/31 bolsa ḳaraçılarımız ve beylerimiz ve aġalarımız ve mīrzālarımız ve ḳırım yurtında bolġan her kişilerimiz

033/32 ve daḫı sulṭān oġlu ve devey beyniñg toḫumu ve ġayrı il kişilerimiz ve cümle ḳarayim ve noġay

033/33 kişilerimiz siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle

033/34 rusnıñg pādişāhı ve köp memleketlerniñgde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārınıñg vilāyetine cavlay

033/35 barmasġa ve kirmanlarını ve yerlerini cavlamasġa ve eger her ḳaysı bizim ʿasker kişilerimiz

033/36 siz ḳarındaşımıznıñg vilāyetindaġı her ḳaysı kirmanlarını ve kişilerini cavlasalar ve cavlap

033/37 alıp biz pādişāhġa kiltürseler bizde bolsaḳ uluġ pādişāh ol kişilerimizniñg ḥaḳlarından

033/38 kilürge ve kiltürgen esīrlerini ve alġan mallarını tapturıp siz ḳarındaşımızġa yulıvsız ḳaytarıp

033/39 birürge ve eger siz ḳarındaşımız uluġ […]

033/40 […] ve köp memleketlerni͡ngde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārını͡ng

033/41 voyavodaları ve ʿasker kişileri bu barışıḳ zamānında bizim ilimizni cavlasalar ve cavlap alıp

033/42 siz ḳarındaşımızġa kiltürseler siz ḳarındaşımızda bolsañız uluġ pādişāh ol kişileri͡ngizni

033/43 tutup ḥaḳlarındın kilürge ve alġan mallarını ve esīrlerini yulıvsız ḳaytarıp birürge ve her ḳaçan kim

033/44 siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnı͡ng

033/45 pādişāhı ve köp memleketlerni͡ngde bolsa pādişāhı ḥükümdārını͡ng elçileri ve çapġunları

033/46 ve bāzīrgānları ve sipāhīleri her ḳayda ciberilgen bolsalar ve bizler uluġ pādişāhnı͡ng vilāyetlerimizdin

033/47 aşa ḳaytar bolsalar ve eger ġayr pādişāhlardın bolsada siz ḳarındaşımızġa elçiler ve çapġunlar ve bāzārgānlar

033/48 ciberilgen bolsalar ve siz ḳarındaşımıznı͡ng elçilerini ve bāzīrgānlarını ve her ḳaysı elçiler ve sipāhīler

033/49 ve bāzīrgānlar vilāyetimizdin aşa siz ḳarındaşımızġa barur bolsalar bizim hīç ḳaysı kişilerimiz

033/50 anlarnı […] hīç bir türlig yamanlıḳ ve ẓarar ve ziyān itmeske ve tutḳavsız

033/51 yiberürge ve daḫı her ḳaysı kişilerimiz siz ḳarındaşımıznı͡ng her ḳayda ciberilgen elçilerini

033/52 ve çapḳunlarını […] her ḳaysı pādişāhlardın siz ḳarındaşımızġa bara turġanlarnı

033/53 biz uluġ pādişāhnı͡ng kişilerimiz tutsalar ve talasalar ve bizge kiltürseler bizde bolsaḳ ol

033/54 kişilerimizni͡ng ḥaḳlarından kilürge ve alġan mallarını ḳaytarıp birürge andaġuḳ ḳaçan bizim

033/55 elçilerimiz ve çapḳunlarımız ve bāzīrgānlarımız biz uluġ pādişāhdın siz ḳarındaşımız uluġ

033/56 pādişāhnıñ͡g vilāyetinden aşa her ḳayda ciberilür bolsalar ve siz ḳarındaşımızġa yetirseler

033/57 siz ḳarındaşımızda bolsañ͡gız elçilerimizni ve çapḳunlarımıznı ve bāzīrgānlarımıznı tamġasız ve hīç

033/58 bir türlig cefāsız ve tutḳavsız andaġuḳ yiberürge niteg ol sebebli siz ḳarındaşımıznıñ elçileri

033/59 ve çapḳunları ve bāzīrgānları biz uluġ pādişāhġa veyā bir vilāyetimizdin aşa yürür bolsalar anlarnıda

033/60 bolsa tamġasız ve hīç bir türlig cefāsız ve tutḳavsız ḳoyu birürge ve eger siz ḳarındaşımıznıñ͡g

033/61 elçilerine ve çapḳunlarına ve bāzīrgānlarına bizde cefā ve ẓulm bolġuday bolsa siz ḳarındaşımızda

033/62 bolsañ͡gız bizim elçilerimizge […]imizge ve bāzīrgānlarımızge andaġuḳ ḳılurġa ol bizim

033/63 sözümiz her ne kim bu şart-nāme-i ḫaṭṭımızda bitildi irse özgeçe bolmasġa ve her yerde biz uluġ

033/64 pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz ve ḳarındaşlarımız ḳalġa ḥüssām giray sulṭān

033/65 ḥaẓretleri ve nūre'd-dīn saʿādet giray sulṭān ḥaẓretleri siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh

033/66 ḥaẓretleriġa ve vilāyetlerine yaḫşılıḳ ḳılurġa ve hīç bir türlig yamanlıḳ ḳılmasġa ve yamanlıḳdın fikir

033/67 itmeske ve siz ḳarındaşımıznıñ͡g vilāyetlerige özümiz cavlay barmasġa ve ʿasker kişilerimizni

033/68 yibermeske niteg anıñ͡g sebebli bu yuḳarıda bitilgendir siz ḳarındaşımızda bolsañ͡gız uluġ pādişāh

033/69 ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç cümle rusnıñ͡g pādişāhı ve köp memleketlerniñ͡gde

033/70 bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimizge ve ḳarındaşlarımız

033/71 ḳalġa ḥüssām giray sulṭān ḥaẓretleriġa ve nūre'd-dīn saʿādet giray sulṭān ḥaẓretleriġa

033/72 ve beyimlerimizge böleklerin ve yaḳın bolġan kişilerimizge yarlıḳaşların yañ͡gıdan söyleşip

033/73 bekleşgen defter mūcibince niteg uluġ aġaçamız saʿādetlü cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri

033/74 siz ḳarındaşımıznıñ sipāhīleriñiz timafi ve yazıcınız ḳaliṣṭrad birlen söyleşüp bekleşgen

033/75 söz berince cānıbek giray ḫan ḥaẓretleri öz mühürleriyle mühürlep yibergen defter mūcibince

033/76 bir nerse eksiksiz yiberürge ve daḫı biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan ḥaẓretlerimiz

033/77 ve ḳarındaşlarımız ḳalġa ḥüssām giray sulṭān ḥaẓretleri ve nūre'd-dīn saʿādet giray

033/78 sulṭān ḥaẓretleri ol defterdin ziyāde siz ḳarındaşımıznıñ sipāhīlerindin hīç nerse

033/79 sormasġa ve ṭaraflarımızdın dostlıġa müteʿalliḳ her nikim murād olunursa müsāʿadet olunmaḳ üzre

033/80 ve şimdiki bitilgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımızça siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh birlen ʿömr āḫiriġaça taymay

033/81 muḥkem ḳarındaşlıḳda ve dostlıḳda ve muḥabbetlikde boldıḳ ol biz uluġ pādişāh ʿināyet giray ḫan

033/82 ḥaẓretlerimiz ve ḳarındaşlarımız ḳalġa hüssām giray sulṭān ḥaẓretleri ve nūre'd-dīn

033/83 saʿādet giray sulṭān ḥaẓretleri özimiz içün ve oġlanlarımız içün ve ḫısımlarımız

033/84 içün ve ḳaraçılarımız içün ve beylerimiz içün ve mīrzālarımız içün ve ulan könilerimiz içün

033/85 ve cümle ḳırım ve noġay ʿasker kişilerimiz içün çınlıḳ aytılıp ḳurān-ı ʿaẓīm ü furḳān üstünde şarṭ

033/86 ḳıldıḳ ve anlarnı menʿ iterge ve irig birmeske ve siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ

033/87 bey miḫayla fideraviç cümle rusnıñ pādişāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı

033/88 birlen işbu bitilgen ʿahd-nāme-i ḫaṭṭımızça muḥkem ḳarındaşlıḳda ve dostlıḳda ve muḥabbetlikde boldıḳ ve bu şarṭ-nāme-i

033/89 ḫaṭṭımızġa öz altun bayṣamıznı taḫturduḳ taḫtgāh-ı şerīfimiz baġçesarāyda tārīḫ peyġamberimiz

033/90 ḥaẓret-i muḥammed muṣṭafā ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve's-sellemniñ hicretidin miñ ḳırḳ altıda mübārek

033/91 rebīʿyü'l-evvel ayınıñ āḫiride

033/92 ḫan ʿināyet giray bin ġāzī giray ḫan bi-maḳām-ı pāy-ı taḫt-ı baġçesarāy

No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zikade ayının sonu 1047 / Mart-Nisan 1638)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 190

036/01 hüve'l-ġanīyü'l-muʿṭīyü'l-muʿīn

036/02 bahādır giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

036/03 uluġ orda ve uluġ yurtnıñ taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatarnıñ

036/04 ve ṣaġışsız noġaynıñ ve taġ ara çerkeçniñ ve ṭat bile ṭavġaçnıñ ve barça köp dīn-i mübīn ve islām-ı

036/05 güzīnniñ uluġ pādişāhı ve uluġ ḳırım ḫanı saʿādetlü ve şecāʿatlü ve seḫāvetlü nuṣretlü bahādır giray

036/06 ḫan dāme fī-ḥıfẓ-ı rabbenāyü'l-mustaʿān fī's-sefer ve'l-ḥaẓar ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerindin uluġ orda

036/07 ve uluġ yurtnıñ ve uluġ urusnıñ ve köp ulusnıñ ve köp ḫıristiyānnıñ ḳardaşım uluġ

036/08 pādişāh ḫan hem uluġ bey miḫayla fidaraviç barça urusnıñ pādişāhı ve köp

036/09 memleketlerniñde bolsa ḥükümdārıġa köpdin köp selām ḳılup nidir ḥāliñiz hem aḥvāliñiz yaḫşı mı siz

036/10 ḫoşmı siz dip esenligiñiz ve ṣavlıġıñız ṣorap ṭatıvlıḳ bile iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī oldır ki

036/11 teñri tebāreke ve teʿālā ʿināyeti ve ḥaẓret-i ḫudā-yı celle şaʾnehu ve tevālī hidāyeti yārī bolıp ḳırım yurtı

036/12 bārī teʿālā ḥaẓretlerindin min uluġ pādişāh bahādır giray ḫan ḥaẓretlerimizge müyesser ve erzānī

036/13 bolıp uluġ ecdād-ı ʿiẓām ve uluġ ābā-yı kirāmımıznıñ taḫt-ı ʿadālet-baḫtı öz ẕāt-ı ḫacestemiz bile

036/14 müşerref bolġan sebebli ʿināyet-i bārīġa köp şükrler ḳılıp köpdin köp ḥamd ü s̱enālar edāsıdan

036/15 ṣoñra yaḳın ıraġ dostlarımızġa ṭatıvlıḳ bile ḫaṭṭ yiberdik irse siz ḳardaşımız ḥaẓretleriġa

036/16 taḳı yaḫşı işik ḳullarımızdan ḳudvetü'l-emās̱il ve'l-aḳrān uluġ çapḳunımız bolġan ḳulum ẕāl zide

036/17 ḳadruhunı ḫaṭṭ yazup muḥabbetlik ve hem raḥīmlik bile uzun uzaḳ dost bolur içün barça

036/18 dostlıḳ sözini söylep yibergen irdik siz ḳardaşımız dostlıġıñızda tapulmay ton ḳazaġıñuzġa

036/19 azav kermanın aldırġan ṣoñ biz taḳı kördik siz ḳardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaḫşılıġıġa

036/20 köñülleri bolsa bulay işler bolmazdı dip siziñ vilāyetiñüze barırġa birḳaç biñ kişige icāzet

036/21 bergen irdik ol kişilerimiz barıp kelgen soñ artlarından siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan

036/22 ve hem uluġ bey miḫayla fidaraviç barça urusnıñ ḥükümdārı ḫaṭṭ yazup ḳullarıñuzdan

036/23 simon astafoviç azpolske ve yazıçı ṣavo azvero ve tilmaç ḳullarıñuzdan tilmaç al muḥammed min uluġ

036/24 pādişāh bahādır giray ḫan ḥaẓretlerimizge ciberip ki meniñ bu işlerden ḫaberim ve āgāhım yoḳdır

036/25 dipsiz bir alay sürüg ḳazaḳdır bir işdir işlepdirler bir men burunġı sözniñ ve ʿahd-ı īmān ve şarṭ-ı

036/26 peymānnıñ üzremen dip ḫaṭṭıñuzda yazupsiz ve kelgen ḳullarıñuzġada avızdan şımār ḳılupsiz ol

036/27 ʿahdniñ üzerinde ḫazīneñüz taḳı çıḳartduḳ adam köndürüp aldırġaysiz dipsiz siz ḳardaşımız uluġ

036/28 pādişāh ḫan hem uluġ bey miḫayla fidaraviç ḥaẓretlerindin elçi kelgen soñ curtımıznıñ

036/29 yaḫşılıġın tiler ḳaraçılarımıznı ve yaḫşı aġalarımıznı ve işik ḳullarımıznı köriniş sarāyımızġa daʿvet

036/30 ḳılup adamlar ne dersiz men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl bilmem ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem

036/31 bey miẖayla fidaraviç ḥaẓretleri bizge elçi ciberip elçisi bile ẖaṭṭ yazıp ẖaṭṭında bulay

036/32 dipdir ve avız bulay ṣımār ḳılupdır degenimizde barçaları pādişāhsiz siz āʿlemsiz lakin bu kelgen

036/33 elçide bölek-i selāmları barmıdır yoḳmıdır […] dedigimizde bu ne sözdir bunıñ sizge dostlıġı ḳardaşlıġı

036/34 bolsa bölek-i selām niçün cibermezdir ḳırım ḳırım bolġalı ve mosḳov mosḳov bolġalı bulay elçi işbulay

036/35 nesne körgenimiz ve işitgenimiz yoḳdır ḳardaşıñuzdan sizge elçi kelgeyde bölek-i selāmı bolmaġay bāẖuṣūṣ

036/36 babañuz taẖtına yañ͡gı kelüp ʿaẓamet birle ẖan bolġaysiz dip barça yaẖşılarımız bulay

036/37 deyişdiler bizimde bolsa ẖāṭr-ı şāhānemizġa ẖoş kelmedi ābā-yı ecdādımız ve aġaçalarımız ẖanlar

036/38 zamānıda bölek-i selām kelgeyde bizim zamānımızda kelmegey dip alayda bolsa merḥamet-i pādişāhānemiz

036/39 vücūda kelüp mücerred iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç bolsun dip capḳun cibermek

036/40 üstinde iken ẖalḳ arasıda bir söz şāyi̅ʿ oldıki ḳardaşıñuz uluġ pādişāh ẖan hem uluġ

036/41 bey miẖayla fidaraviç ḥaẓretleri sizge şulay bulay dip elçi ve adam ciberedir ve ẖazi̅ne beredir

036/42 lakin azav kermanına imdād ciberedir ve azuḳ cebeẖāne ciberip berkitmek üzerindedir didiler fi’l-vāḳıʿ

036/43 alay bolsa bu sözler gerçek bolsa dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolınmaz imiş alayda bolsa bu sözniñ

036/44 aṣlı yoḳdır ẖalḳ sözdir deyü siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ẖan uluġ bey miẖayla fidaraviç

036/45 ḥaẓretleriġa yaẖşı işik ḳullarımızdan ḳudvetü’l-emās̱il ve’l-aḳrān işbu uluġ capḳunımız bolġan

036/46 toẖtamış atalıḳ zide ḳadruhunı yiberdim buyurdım ki eger bizim ile evvelki kibi taymay uzun uzaḳ

036/47 dost ḳardaş bolġuday bolsañuz bizde bolsaḳ aġaçalarımız zamānıda kele turġan ẖazi̅nelerni

036/48 alup ḳabūl iteyiñ ve azav kermanıñ anaḫtarın berüp ciberirday bolsañuz ve ḳolḳalarımıznı artıġı

036/49 bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolur irdik ol yosunça

036/50 ötgen ve çıḳġan iki ḫazīnemizni alayıḳ ḳabūl ḳılayıḳ yoḳ yoḳ meniñ azavdan ḫaberim yoḳdır benim

036/51 azavġa imdādım yoḳdır azıḳ bermem cebeḫāne bermem ve kişi cibermem siziñ bile itdügim ve aġaçalarıñuz

036/52 ile itgen yemīnniñ üzerindemen der bolsañuz nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp cibergenmen

036/53 ḫazīnelerimizni ve ḳardaşlarım ve vālidemiz ana beyim ḥaẓretlerni ve sulṭānlarnı ve oġullarımıznı ve beyimlerni

036/54 ve ḫanīlerni ve sulṭānlarnıñ oġullarını ve köp ḳaraçılarımıznı ve ḳırımda tiyiş ala kelgen ḳullarımıznı

036/55 özimizge ḫıdmet itgen uġrumızda zaḥmet tartıp ḳullıḳ ḳılġan emekdār aġalarımıznı ve ḳolḳalarımıznı

036/56 cümlesin defter ḳılup cibergenmiz bu defterde bolġanın ciberip azavġa imdād cibermegiday bolsañuz

036/57 ke'l-evvel dost ve ḳardaş bolup ʿömr āḫiriġaça ṭaymay uzun uzaḳ ṭurırġa ʿahd-ı peymān ve şarṭ-ı

036/58 īmān hem ḳılurmiz ve altun bayṣalı uluġ ʿahd-nāmemizni hem elçi başıñuzġa berüp ciberürmiz

036/59 inşāllāh teʿālā öz sözimizde ve ʿahd ve amān ve şarṭ-ı peymānımızda bütün bolıp turarmiz sözimizde

036/60 herkez yalġan bolmastur herkez ʿahdımızda ḫilāf imestür azav kermanına saʿādetlü pādişāh ṭarafından

036/61 tonanma-yı humāyūn taʿyīn olunup rūz-ı ḥazdan ṣoñra kelmek üzredirler inşāllāh teʿālā ʿaẓamet

036/62 ile kendimiz daḫı bi'ẕ-ẕāt cümle ḳırım ʿasker ve ulu noġay ve küçik noġay ve manṣūr oġulları ile

036/63 dostlıġıñızda tapılursañuz muʿcizāt-ı muḥammedü'l-muṣṭafānıñdır deyü azav üzerine varmaḳ tedārikindeyüz

036/64 ḥaḳ teʿālā ḥaẓretleri muʿīn-i ẓahīr ola siz ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ

036/65 bey miẖayla fidaraviç ḥaẓretleriġa iki ṭarafdan yol ḳoyup nāme-i humāyūnımız yazup

036/66 köndermişüzdir her ḳanġını ḳabūl iderday bolsañuz barġan uluġ çapḳun elçimizni bir kün burun

036/67 cibergeysiz ve taḳı könderilgen defterimizge bulay alay dinilse cānıbek giray ẖan bir başlı bir adam

036/68 idi ve tamaʿ-ı ẖām-ı ġālibçe idi e'l-ḥamdü'l-illāhi teʿālā bizim bu ḳadar ḳarındaşlarımız ve bu ḳadar oġullarımız

036/69 ḳızlarımız var ẖan oġullarına ve ḳızlarına tiyiş virile kelmiş ve bu ṭarafda ala kelmişler bizim zamān-ı

036/70 ʿadāletimizde kelmemek olurmı ve bu ḳadar ḳaraçılarımızı defter itmişizdir evvelden bu ḳadar begler ḳaraçılar

036/71 ala kelmişler bunlar daẖı isterler e'l-ḥamdü'l-illāhi teʿālā ecdādımızdan beri bu cemiʿyyet olmamış

036/72 āllāhu teʿālā virdi bizim zamān-ı devlet-i ʿunvānımızda keldiler lāzım keldiki anlar daẖı tiyiş alalar ve virile

036/73 bizim ṭamaʿmuz yoḳ mücerred ıṣlāẖ-ı ʿālem içündir isterizki iki yurtnıñ reʿāyā ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç

036/74 olalar yoḳ yoḳ meniñ bu ḳadar tiyiş vermege iḳtidārım yoḳdır dinilse azav kermanınıñ anaẖtarı

036/75 ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre virilü kelen ẖazīnelerimiz ve köp ḳolḳalarımız bile ṣulḥ ve ṣalāḥ bolurmiz dip

036/76 öz yaẖşı ṣaylı inamlı atalarımızġa ḳullıḳ ḳıla kelgen ḳart iẖtiyār kişimizniñ oġlı

036/77 öz kişimiz uluġ çapḳun başımız toẖtamış atalıḳnı yiberdim ve avızdan barça sözlerimizni

036/78 söylerge ışmār itip buyurdım ṭarafımızdan her ne söyler bolsa inam ḳılġaysiz ol sözler barçası

036/79 benim sözim benim emrim turur uşlay maʿlūm itgey irdiñiz ve işbu uluġ çapḳunımıznı siz ḳardaşımızġa

036/80 elli kün bolcal berüp cibergenmiz sizde bolsañuz sözimizde tapulsañuzda tapulmasañuzda bolcalından

036/81 ozdurmay yine işbu uluġ çapḳunımıznı bizge cibergeysiz anıñiçün kim inanġan ḳullarımızdan irür

036/82 elbette toẖtamış atalıḳ ḳulumıznı bolcalġa cibergeysiz sözimizde tapulurday bolsañuz inşāʾ

036/83 āllāh teʿālā uluġ ʿahd-nāmemiz bile altun bayṣalı ʿahd-nāmemizni elçi başıñuz bile özümiz ḳurān

036/84 üzre ānt içüp ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretleride bolsa ve nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleride

036/85 bolsa özleri ḳurān üzre ānt içüp bizden ve anlardan siziñ memleketleriñuzġa ve köy kentleriñuzġa

036/86 ẓarar ve ziyān bolmaḳ iḥtimāli imestür ve ḳırım ve noġay ʿaskerinden daẖı cavlay kim irse barmastur

036/87 hemān dostlıḳ ḳardaşlıḳ ḳāʿidelerin siz ḳardaşımız ḳılurday bolsañuz dip ẖaṭṭ bitildi tārīẖ

036/88 peygāmberimiz ḥaẓret-i muḥammedü'l-muṣṭafā ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve's-sellemniñ hicretiden miñ

036/89 ḳırḳ yedide ẕi'l-ḳāʿdeniñ āẖiride

036/90 bi-maḳām-ı dārü's-salṭanatü'l-ʿaliyye baġçe-sarāyü'l-maḥrūsa

036/91 ẖan bahādır giray bin selāmet giray ẖan

036/92 taḳı iki sözimüzniñ birinde tapılup dost ḳardaş bolġuday bolsañuz iki ẖazīnemiz

036/93 almaġa barurda ḥimāyetiñüz bolġan cān timūr bey taʿyīn bolınġan ḳullarımız bile ẖazīnege barırda iki

036/94 ẖazīneniñ bergisin kemitmey bergeysiz ṣaḥ ṣaḥ ṣaḥ

No 53: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Rebiyülahir 1050 / Temmuz-Ağustos 1640)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 252, Kolodziejczyk 2011: 926

053/01 hüve'l-muʿīn

053/02 bahādır giray ẖan sözümüz

053/03 āllāhu tebāreke ve teʿālā ḥaẓretine köp şükürler ve peyġamberimiz ḥaẓret-i muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalavāt ḥaẓretlerine

053/04 köpdin köp ṣalavāt ve taḥiyyāt ḳılġanımızdın ṣoñra uluġ orda uluġ yurtnıñ taẖt-ı ḳırımnıñ

053/05 uluġ ḫan-ı ʿaẓīmü'ş-şānı bahādır giray ḫan ḥaẓretlerindin ḥāliyā leyh memleketiniñ ve litvanıñ ve köp

053/06 urusnıñ ve purusnıñ pādişāhı bolġan ḳardaşımız viladislaf ḳralġa bu yüzden ʿahd-nāme-i

053/07 humāyūnumdur ki ẕikr olunur āllāhu tebāreke ve teʿālā ʿamme nevāluhu ve tevālī ḥaẓretleri öz lüṭfundan min şāh-ı ʿadālet

053/08 nişānnı bu zamān-ı saʿādet-evānda şāh-ı cihān ve ḫalīfe-i devrān idüp südde-i seniyye-i saʿādetimni mesned-i

053/09 enām ve ʿatebe-i ʿaliyyemizni melāẕ ve melce-i ḫāṣ ve ʿām eyledi taḳı umūr-ı cumhūr-i benī ādemni ḳabẓa-ı dest-i

053/10 meymenet-peyvestime tefvīẓ idüp yarlıġ-ı beliġ-i saʿādet-i tebliġimni cāri ḳılıp tevḳīʿ-i refīʿ-i ʿālīşān

053/11 ve ḫaṭṭ-ı şerīf-i dil-güşām birle dostlarımnı mesrūr ve şādkām eyledi irse ḥamden ālā tilke'n-niʿam uluġ

053/12 orda uluġ yurtnıñ̑ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve ṣansız köp çerüniñ ve ṣaġışsız

053/13 noġaynıñ ve ṭat bile ṭavġaçnıñ ve ṭav ara çerkeçniñ oñ̑ ḳolnıñ ve ṣol ḳolnıñ uluġ ḫan-ı

053/14 ʿālīşānı bahādır giray ḫan ḥaẓretlerindin uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve barça leyh

053/15 memleketlerniñ ve litvanıñ ve jyumayutnıñ mazavşanuñ ve sāīr köp yirlerniñ uluġ ḳralı

053/16 ve ḫükümdārıġa köpdin köp selām aytıp nedir ḥāliñüz yaḫşımısız ve ḫoşmısiz dip muḥabbetlik

053/17 ve ḳardaşlıḳ birle ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī oldur ki bundan aḳdem siz ḳardaşımız

053/18 milen dost ve ḳardaş bolurġa yaḫşı söyleşüp iki yurtnıñ arasında tüzünlik bolurın

053/19 tilep uluġ ilçilerimiz cibergen irdik āl-i ʿos̱mān pādişāhı saʿādetlü ve devletlü ḫünkār ḥaẓretleri

053/20 taḳı siziñmilen barışlıḳ bolurġa ol zamānda ʿahd-nāme-i humāyūn cibergenlerinde öz memleketlerine

053/21 ve bizim vilāyetimiz ḳırım yurtına barça dīn-i islām iline siziñ ḳarada bolġan serḥadlarıñuzdın ḫırsız

053/22 ve ḫarāmī çapḳun ẓarar ve ziyān itmemek üzre yaḫşı muḥkem tenbīh iterüñüzge ve taḳı özüdin şayḳa

053/23 milen ḳazaḳ çıḳarmay yaḫşı ẓabt idüp ḳaradeñiz yalılarında bolġan ḫalḳ rāḥat bolurġa ve taḳı

053/24 biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerine ötgen ata ve dedelerimiz ve aġaçalarımız bolġan ḫavākīn-i sālifīn

053/25 ʿaleyhimü'r-raḥmet ve'r-rıḍvān zamānlarında siz ḳardaşımıznıñ tataları bolġan ḳrallarnıñ dostlıḳ itüp

053/26 cibere kelgen virgü ve ḫazīneni her yıl zamānından ḳaldırmay bī-ḳuṣūr cibermek şarṭı üzre barça

053/27 ʿahd ve peymān ʿayān ve beyān ḳılınġan irdi mundın soñra vilāyetiñüzge aḳın itdirmey ve beşbaş

053/28 cibermey ẓabṭ idüp ḳaçup barġan eşḳıyānıñ muḥkem ḥaḳḳından kelüp aḳkerman ve cānkerman eṭrāfında

053/29 bolġan barça tatar ve noġay ḥalḳın taḳı sürüp ḳırımġa ketürüp eşḳıyā ve ḥarāmizāde bolġan ṭāyfanı

053/30 öltürüp cezāsın birüp bizge tüşgen barça dostlıḳnı ve barışlıḳnı murād üzre yerine

053/31 ketürüp hīç bir sözimizde ḫaṭā ve ḫilāf bolmaġan irdi bu ortalıḳda sizni dost ve ḳardaş dip

053/32 cibergen ilçimiz ve niçe kişlerimizni muḥabbet-nāme-i yarlıġ-ı şerīfimiz birle siz ḳardaşımızġa ve ḫetmanlarıñuzġa

053/33 dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ içün cibergenimizde ṣav esen vilāyetiñüzge dāḫil bolġan ṣoñra öz memleketiñiz

053/34 içinde kişilerimizni tip tiri ġāyb itüp bizge ḳayta cibermey yoḳ itdiñüz tekrār ṣavlıġın

053/35 bilüp ḫaber alup ẓabṭile memleketde munday iş bolurmı bāḫuṣūṣ ḳardaşlıġa barġan ilçini

053/36 şulay iterlermi siziñ pādişāhlıġıñuzġa tüşer iş tügildir dip yine muḥabbet-nāmemiz ile tiley

053/37 cibergenimizde yoḳdır ṭapmadıḳ dip ilçimizni yoḳ itdiñüz mundın ġayrı serḥad cerlerimizde

053/38 ordın ṭışḳarı çevire turġan ilimizge ve ḳırım ve noġay māllarına ḳaradın atlu ḳazaġıñuz niçe kerre

053/39 kelüp köp māl ve niçe ṭusnaḳ aldılar hī̄ç eksik bolmadı niçe kerre kelgenlerinde serḥadlerimizde

053/40 bolġan ḳullarımız bozup niçesin tüşürüp ve alġan mālların taḳı baʿżısın ṣaldurup tiller

053/41 ketürüp söyletdügimizde āṣlıyla ḫaber bildik ve'l-ḥāṣıl bir kerre öziden ḳazaḳ eksik bolmadı ve ḳara

053/42 deñizge taḳı şayḳalarıñuz çıḳarup rum ilinde niçe yalıları ve köyleri urup köp ṭusnaḳ ve māl

053/43 aldılar ve ḳırım yalılarına taḳı niçe kerre kelüp deñizge yaḳın köylerimizge çıḳup ġafil iken ḫırsızlıḳ

053/44 milen ṭusnaḳlar alup yine yıraḳdın ṭurup culıvlaşdılar ve köp żarar itdiler alayda bolsa

053/45 biz ʿahdımızda ṭurup sizge sefer itmedik ve beşbaşnı żabṭ idüp ḳaçup barġanlarnı taḳı

053/46 ṭalap cezāsın birdik siz ḳardaşımızġa cibergen ilçimiz ḳutlu şāh beyni ḳadīmī virgü ve hedāyāmız

053/47 milen tiz cibermegiñüzni tiley iki yıldan artuḳ ṣabr iyledik siz taḳı bu kün yarın dip

053/48 cubatıp ḫazīne ve ilçiñizni çaḳ baġdād ḳalʿası fetḫ olınġança cibermey ilçimizni ṭutduġıñıznı

053/49 taḥḳīḳ bildik bu kerre ilçiñiz keldüginde āyīn-i ḳadīmimiz üzre ṣay ve riʿāyetmilen ilçiñizni ketürüp

053/50 ḫazīne ve hedāyāñıznı alduġımızda ötgen ʿādetçe tamām kelmedi biz burunġı aġaçalarımız ḳadar dostlıḳ

053/51 itmedükmi dip ṣorġanımızda azda bolsa budır baḫşīşniñ yüzine baḳılmaz dip ilçiñiz cevāb

053/52 virdükde biz taḳı ilçiñizge hīç cefā itmey yaḫşı ṣay ve riʿāyetimiz milen ṣoyurġalımıznı birüp

053/53 bu zamānġa deg cibermey ḳonuḳladıḳ ve burundın dostlıḳ arasında ḫilāf idüp vilāyetimizdin alġan

053/54 ṭusnaḳ ve köp mālnı ve ḫazīnemizniñ noḳṣānın taḳı bi-ʿināyetü'l-llāhi'l-melikü'l-muʿīn tamām ḥaḳlaşdıḳ imdi

053/55 sizde bolsañuz saʿādetlü ve devletlü ḫūnkār ḥażretlerine ilçi ciberüp yine burunġıday barışlıḳ

053/56 tilepsiz kerçi ḫūnkār ḥażretleri uluġ pādişāh ve bizim taḳı ulumızdır biz taḳı siz ḳardaşımız

053/57 milen barışa kelgenmiz sizde şimdi ḥaḳḳımız ve sözimiz ḳalmadı şimden ṣoñra ʿahd-nāme-i humāyūn

053/58 mūcibince eger ḳaradan ve eger deñizden ḳazaġıñuznı yaḫşı żabṭ idüp ehl-i islāmdan bir ferde żarar

053/59 olmamaḳ üzre ve ḫırsızıñuznı yaḫşı żabṭ idüp öltürüp alġan mālın ḳayta cibermek üzre

053/60 ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre her yıl dostlıġıçün vaḳt ve zamānından bir kün keçikdirmey on beş miñ

053/61 altun naḳid ve on beş miñ altunlıḳ çuḳa ve kürk ve sāir ṭoḳuzlama hedāyā ve virgüleriñüzni

053/62 bi't-tamām cibermek şarṭıyla niçük kim ʿahd-nāme-i humāyūn içinde taḳı beyān ḳılınġandır bu minvāl üzre

053/63 sözde ṭurı ṭapılup dost ve ḳardaş bolur içün ilçiñüzni siz ḳardaşımızġa ḳayta ciberüp

053/64 ḳudvetü'l-emās̱il ve'l-āḳrān uluġ ilçimiz ḳavāt bey zide ḳadruhunı sizge cibergenmiz imdi siz sözde

053/65 ṭurı ve muḫkem dost ve ḳardaş bolup minvāl-i muḥarrer üzre ḳaradan ve deñizdin ḳazaġıñuznı żabṭ

053/66 idüp ḫazīnemizni bi't-tamām cibergeysiz şulay kim ʿahd ve şarṭımızda muḫālif iş bolmaġay biz tatar

053/67 ʿaskerin ve ḳarındaşlarımız selāṭīn-i ʿiẓām ve ḳaraçı ḳullarımıznı barçasın menʿ ve żabṭ eyledik sözümiz

053/68 birdir hīç ḫilāf bolmasdır baʿde'l-yevm barça dostıñuzġa dost ve düşmānıñuzġa düşmānmiz şol

053/69 şarṭla kim sözde ṭurı ve muḥkem ṭapılup ilçi ve ḫazīne milen dostlıḳ ve ḳardaşlıġıñ͡gıznı bildirüp

053/70 ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve muḥabbetlikde ve barça ʿahd ve peymānda ḫilāf itmey çınlıḳ itgeysiz taḳı ḥāliyā

053/71 cibergen uluġ ilçimiz bolġan yaḳın ḳulumız ḳudvetü'l-āʿyān ḳavāt bey zide ḳadruhunı ṣay ve riʿāyetmilen

053/72 yaḫşı söyleşüp herne ki şımār ḳılġan sözlerimizni yaḫşı yetişdirgende ʿamel ve inam ḳılup siz taḳı

053/73 muẖabbetlik kāğıdıñuz ve uluġ ilçiñüz ve ṣay kişileriñüzni ḳoşup eglendirmey ḳayta tiz cibergeysiz

053/74 taḳı ḳadīmden dostlıḳ içün cibere kelgen bölek ve virgüleriñüzni taḳı burunġı ʿādetçe bī-ḳuṣūr

053/75 cibergey irdiñüz ol sebebdin iki curtnıñ arasında söz ṣav bolmay yaẖşı dostlıḳ

053/76 ve tüzinlik bolġay irdi min uluġ ẖan-ı āʿẓam bu minvāl üzre siz ḳardaşımız milen dostlıḳ

053/77 ve ḳardaşlıḳġa ʿahd ve peymān eyledim ve uluġ ilçiñizni yaẖşı ṣay ve riʿāyetmilen körinişimizge ketürüp

053/78 barça elçilerdin artuḳ ṣaylap muḥabbetlik ve dostlıḳ sözlerimizni aytup ʿahd ve peymān ḳılup ciberdimki

053/79 siz taḳı şulay barça sözümizde ṭurı ve muḥkem ṭapılġaysiz ve ilçimizni köp ṭutmaġaysiz kerçi

053/80 biz siziñ ilçiñizni ṭutdıḳ irse ne sebebdin ṭutduġımıznı yuḳarıda ʿayān ve beyān ḳılġanmiz

053/81 ve ilçiñiz taḳı ayta barır riʿāyet itgenmiz ve ḥālā siziñle yaẖşı söyleşmek içün burundın bara

053/82 kelgen beylerni cibermey özümizge yaḳın bolġan iç ḳullarımızdın yaḳın ḳulumız bolġaniçün

053/83 ḳavāt beyni cibergenmiz yaẖşı ṭurı ḳulumızdır siz taḳı yaẖşı murādımızça söyleşüp riʿāyetmilen

053/84 ḳayta tiz cibergeysiz şulay bilgeysiz dip ẖaṭṭ bitildi tārīẖ mi͡ng elli yılında rebīʿyü'l-āẖir

053/85 ayında taẖtgāhımız baġçesarāyında

053/86 ẖan bahādır giray bin selāmet giray ẖan

053/87 bi-maḳām-ı baġçe sarāyü'l-maḥrūse

No 62: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Recep 1052 / Eylül-Ekim 1642)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 273

062/01 hüve'l-muʿīn

062/02 meḥmed giray ẖan bin selāmet giray ẖan sözümüz

062/03 uluġ orda uluġ yurtnıñ deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve ṣansız köp çerüniñ

062/04 ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ ve ṭav ara çerkeçniñ uluġ ḫan-ı ʿaẓīmü'ş-şānı

062/05 maʿdelet-nişānı meḥmed giray ḫan ḥaẓretlerindin uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve köp

062/06 ḫıristiyānnıñ ve köp memleketlerniñ pādişāhı ve ḥükümdārı bolġan muḥabbetlü ḳardaşımız uluġ pādişāh

062/07 ḫan hem uluġ bey miḫayla fideraviç barça urusnıñ pādişāhı ve köp yerler ve köp memleketlerniñde

062/08 bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām aytıp nedir ḥāliñüz yaḫşımısız ḫoşmısiz dip

062/09 ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerif-i muḥabbet-i redif-i ḫanī oldır ki ḥāliyā siz uluġ ḳardaşımız

062/10 milen ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ ve muḥabbetlik içün altun bayṣalı ʿahd-nāme-i humāyūnım birüp

062/11 uluġ elçiñüz ve sipāhīñüz aleksay çobarav ve yazıçı ivan bayḳavnı barça yoldaşlarımilen yaḫşı

062/12 ṣay riʿāyetmilen mübārek körinüşimizge alup muḥabbetlik ṭatıv sözümizni söylep yaḳın ḳulumız ḳaraçımız

062/13 cāntemir beyni almaşıvġa çıḳarup siz ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey miḫayla fideraviç

062/14 barça urusnıñ pādişāhı ve ḥükümdārına uluġ ilçimiz ve yaḫşı ṣay sipāhīmiz ḳulum islām

062/15 mīrzā zide ḳadruhunı yatur ilçi taʿyīn ḳılup muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımıznı birüp cibergenmiz imdi siz

062/16 uluġ ḳardaşımız taḳı kün ilgerü dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itüp şarṭ-nāmede yazılġan barça

062/17 sözümizniñ ve şarṭlarımıznıñ üstinde muḥkem ve ṭurı ṭaymay ṭurġay irdiñüz dip ve barça

062/18 bölekler ve ḳoltḳalarıñuznı ve barça ḫazīne ve tiyişlerni her yıl almaşıv zamānında ḥāẓır ḳılup kün

062/19 ilgerü çapḳun ve ḥaber ciberüp eksiksiz tamām defter mūcibi üzre ciberürge buyurup ve ḥāliyā

062/20 ḳazaḳdaş emekdār ḳullarım içün dip ötül ḳılup yazılġan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen

062/21 yazılġay irdi digeniñüz sebebli yigirmi kişiniñ atları yazılup öz mührimiz birle defteri

062/22 ciberilgendir şol defter üzerine ötülimizni tamām birürge buyurġay irdiñüz dip ve ḥāliyā ilçiñüz

062/23 ve sipāhīñüz aleksay çobarav ve yazıçı ivan bayḳav hīç mundın burun yazılmaġan söz sebebli

062/24 köp iʿnād itüp ʿahd-nāme-i humāyūnımıznı almaġan sebebli ḳarındaşlarım sulṭānlar ve ḳaraçılarımız ve barça

062/25 ʿasker kişilerimiz baş urup ḥālā üstimizde ānt ve şarṭ yoḳ iken de bizge destūr ötile miz

062/26 mosḳov memleketlerine cavlay barayıḳ dip köp taḳāṣa ḳıldılar alayda bolsa min uluġ meḥmed giray

062/27 ḫan ḥaẓretlerimiz iki yurtnıñ arasında fitne bolmasın dip dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ tartıp tüzinlik

062/28 tilep destūr birmedik taḳı ʿahd-nāme-i humāyūnımnı muḥabbet birle yazup altun bayṣa ilüp barça

062/29 sözni anda ʿayān ḳılup ḳurān üstinde ānt içüp cibergenmiz ilçiñüzniñ aytḳan sözi

062/30 sebebli bizim öz müselmān dīnimizçe yazmaḳ oḫşamasdır anday söz ne bolur anıñçün ilçiñiz

062/31 ve sipāhīñüz bir daḫı ʿinād itmesün dip yaḫşı tenbīh itüp cibergey irdiñüz dip ve ḥālā bu

062/32 ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne bolur idi az söz içün köp iş

062/33 boladır idi anı yaḫşı bilüp kün ilgerü ʿinād etdirmey ışmar ḳılġay irdiñüz dip ve barça

062/34 sözümiz ʿahd-nāme-i humāyūnımızdadır anıñ üstinde biz ṭurarmiz siz taḳı ṭurġay irdiñüz hīç

062/35 bir sözde ḳuṣūr bolmasun dip muḥabbetlik ve dostlıḳ

062/36 ve ḳardaşlıḳ üstinde ḫaṭṭ bitildi receb ayında

062/37 tārīḫ miñ͡g elli ikide baġçe sarāy taḫtında

062/38 ẖan meḥmed giray bin selāmet giray ẖan bi-maḳām-ı baġçe sarāyü'l-maḥrūse

062/39 ve ḥāliyā defterdārımıznıñ tiyişi zerdevā bolġan içün yaḳın kişimiz idi samūr bolurġa buyurġay

062/40 irdiñüz dip ötül ḳılamiz ve's-selām ṣaḥḥ

062/41 ḥāliyā ötül ḳılup yazılġan yigirmi emekdār ḳullarımızdır

062/42 dāye bigeç ṭoġay mirza ʿos̱mān efendi ʿos̱mān ketẖüdā ḳırım ġāzī aġa zāl

062/43 samūr samūr samūr samūr samūr zerdevā

062/44 ʿabdü'lḥalīm çelebi emeldaş muṣṭafā ʿabdī efendi ibrāhīm mirza süleymān aġa

062/45 zerdevā zerdevā zerdevā zerdevā zerdevā

062/46 toḳtamış beg arṣlān mirza ḥācī keyvan çerkes ʿalī muṣṭafā çelebi murtaẓā çelebi

062/47 ṣırt ṣırt ṣırt ṣırt ṣırt ṣırt

062/48 murād ġāzī atalıḳ çıtaḳ aḥmed beg atalıḳ cemʿan yigirmi neferdir ṣaḥḥ

062/49 ṣırt ṣırt ṣırt

062/50 ẖan meḥmed giray bin selāmet giray ẖan

062/51 ḥāliyā yuluġsız mosḳov vilāyetine ilçi birle ciberilgen esīrlerdir kün ilgerü daẖı ḳolġa kirgeni

062/52 ciberilür beş ḳazaḳ bunda teslim olındı iki devge iki çura ordadır anda teslim bolur

062/53 cümle ṭoḳuz baş esīrlerdir

062/54 ẖan meḥmed giray bin selāmet giray ẖan

No 66: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Şaban 1052 / Ekim-Kasım 1642)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 285

066/01 hüve'l-muġnīyü'l-muʿīn

066/02 meḥmed giray ẖan bin selāmet giray ẖan sözümüz

066/03 ẖāliyā uluġ orda uluġ yurtnıñ taẖt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ on͡g ḳolnıñ ve ṣol

066/04 ḳolnıñ ve barça noġay ve çerkesniñ ulu ẖanı meḥmed giray ẖan ẖaẓretlerindin ,’, uluġ

066/05 urusnıñ ve purusnıñ ve barça leyh vilāyetiniñ ve cümle millet-i mesīḥānıñ uluġ ḳralı muḥabbetlü

066/06 dostımız ve ḳardaşımız ‘viladislav’ cümle leyh vilāyetiniñ ve litvanıñ jumayutnıñ mazavşanıñ vesāir

066/07 köp memleketlerniñ pādişāhı ve ḥükümdārına nedir ḥāliñüz yaẖşımısız ẖoşmısiz dāīm ṣefāda olasiz

066/08 dip köpdin köp selāmdın ṣoñra ḳadīmden ecdād-ı ʿiẓāmımız zamānlarında siz ḳardaşımız birle

066/09 dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda çın köñil birle muḥkem bolup barça dostıñuzġa dost ve düşmānlarıñuza düşmān

066/10 olı kelmişlerdir aña bināʾen sizde ilçimiz ve sipāhīmiz ḳavāt bey ẖaylī zamān eglenüp bizim zamān-ı devletimizde

066/11 muʿtād-ı ḳadīm üzre virgü ve hedāyāñuz birle ilçi ve sipāhīñüz [...] kelüp selāmıñuz yetişdirdikde

066/12 hedāyāñuzıñ ḳānūn-ı ḳadīmden ḳuṣūrı var idi öyle isede maḳbūl-i şāhānemiz olup ilçiñüz

066/13 ve sipāhīñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp riʿāyet birle vilāyetiñüze yollanmışdır ve ẖāliyā yine

066/14 ilçimiz ve yaḳın ḳulumız faẖrü’l-āḳrān ibrāhīm mīrzāyı muḥabbet-nāmemiz birle köndermişüzdir barça

066/15 dostıñuza dost ve barça düşmānlarıñuza biz daẖı düşmānmiz hīç sözümizde ẖilāf bolmasdır

066/16 tatar ve noġay ʿaskerin muḥkem ẓabṭ idüp beş baş cibermey ziyāde yaṣaḳ ve tenbīh itgenmiz

066/17 ẖırsızlıḳ birle vilāyetiñüze varan noġayıñ[229] ve tatarıñ muḥkem ḥaḳḳından kelüp siyāset ideyorız hīç

066/18 bir zamānda böyle ẓabṭ olmış degildir lakin özi ḳazaġı vilāyetimizdin çoḳ māl sürmişlerdir hīç

[229] Vel’yaminov-Zernov 1864/2009’da noġayla (NWĠAYLH) yazılmıştır.

066/19 żabṭ itmediñüz imdi bizde hīç ḫilāf olmaz siz daḫı ḥarāmizādeyi żabṭ idüp saʿādetlü ve ʿaẓametlü

066/20 ve şevketlü pādişāh ḫūnkār ḥażretleriniñ ʿahd-nāme-i humāyūnları üzre muḥkem ṭurup ṣulḥa muġayyir

066/21 bir nesne itmeyesiz ve ṭarafımıza virgü ve hedāyāñuzı her yıl vaḳt ü zamānıyla könderüp dostlıḳ

066/22 eyleyesiz ilçiyi eglendirmeyesiz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bunıñ üzerinedir şöyle maʿlūm bolġay dip

066/23 ḫaṭṭ bitildi tārīḫ miñ elli ikide şaʿbān ayında

066/24 bi-maḳām-ı baġçe sarāyü'l-maḥrūse

066/25 ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 71: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Muharrem ayının ilk günü 1053 / Mart-Nisan 1643)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 294

071/01 hüve

071/02 uluġ ordanıñ uluġ yurtnıñ taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpcaḳnıñ ve ṣansız köp

071/03 çerüniñ ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭaṭ birlen ṭavgeçniñ ve ṭaġ ara çerkesniñ uluġ ḫan-ı

071/04 ʿaẓīmü'ş-şānı meḥmed giray ḫan ḥażretleri uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve köp ḫıristiyannıñ

071/05 ve barça millet-i mesīḥānıñ uluġ pādişāhı hem uluġ bey dostumız ve ḳarındaşımız miḫayla fidaraviç

071/06 barça urusnıñ ve köp yerler ve köp memleketlerniñ ve cümle ḫıristiyannıñ uluġ pādişāhıġa köpdin

071/07 köp selām-ı muḥabbetlik ve ḳarındaşlıḳ birle nidür ḥāliñüz yaḫşımısız ḫoşmısız dip ṣorġanımızdın

071/08 ṣoñra iʿlām-ı tevḳīʿ-i refīʿ-i ḫanī oldır ki ḥālā miñ illi üç yılında uluġ ḫazīne-i bölekler ve barça

071/09 tiyişlerni netekkim burungı ʿādetçe dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳ üstüne uluġ ilçileriñiz ve sipāhileriñiz

071/10 grigori nironov ve yazıçı mikita ġolavnin birlen cibergen irdiñiz biz taḳı muḥabbetlik ve ḳarındaşlıḳ

071/11 üzerine muḥkem ve ṭurı ṭaymay ṭutup kün ilgeri daḫı burungı ʿahd-nāme-i humāyūn üzerine

071/12 her ne kim ant ve şarṭ ḳılġanmiz bu cānibdin hīç ḫilāf bolmastur barça dostıñguzġa dost

071/13 ve düşmānıñızġa düşmānmiz dip ve vilāyetiñizge ve serḥādleriñizge hīç bir türlüg ẓarar ve ziyān bolmastur

071/14 ḳırım tatarındın ve ẓabṭımızda bolġan barça tatar ve noġay ʿaskerindin ḳaysılar bizdin ḳaçup

071/15 kitgen noġaylulardan başḳa cümle ʿasker kişilerimizni muḥkem ẓabṭ ve ziyāde tenbīh idüp kimse

071/16 biş baş barmasdır her kim dostlıḳın bozup ḳarışdurur bolsa hīç raḥīm itmey öltürüp

071/17 kün ilgeri anday fesād işde bolġanlarnı özimizge düşmān bilip siyāsetin ve cezāsın

071/18 berürge ḳöñgül birle ʿahd ve ḳarar ḳılġanmiz dip inşā'llāh teʿālā ʿahdımızda rāst turup hīç uyatlu

071/19 ve ḫilāf iş bolmastur ozġan işler ḳaysılar vilāyetiñizge beş baş barup destūrsız

071/20 serḥadleriñizni çavlaġan sebebli muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñızda yazġan irdiñiz biz taḳı alarnıñ

071/21 ḥarāmizādelik itüp kimisi ḳaçup ve kimisi leh vilāyetine baramiz dip gizlü ḥarāmizādelıḳ birlen

071/22 serḥadleriñizge barġanın işidüp köp elem çeküp niçe ḥarāmizādesi vilāyetimizdin ḳaçup körünmey

071/23 kitgendir ve niçesin siyāset buyurup ol kişilerniñ yol aġaların öltürüp ve mīrzālarına

071/24 daḫı köp ḫorlıḳ ḳılġanmiz bir işdir bizdin ḫabersiz aṣlā rıẓāsız bolup barçasın öltürmek

071/25 ve talamaḳ bolmadı esīrlerin daḫı her biri bir yerge ḳaçırup ḳolġa tüşmeyüp özge vilāyetlerge

071/26 kitedürler az da bolsa culıvsız ḳaytarup yiberemiz yinede bolsa ilçileriñiz ve sipāhileriñizni

071/27 almaşıvġa cibergende boş itmey az da bolsa ciberürmiz dip bu sebebdin mundın burun

071/28 daḫı siz uluġ ḳarındaşımızġa yazġanmiz hep maʿlūmıñız bolġandır ve ḥālā daḫı yazamiz hīç köñlüñüzge

071/29 nime kiltürmey kün ilgeri dostlıḳımızġa naẓar ḳılupsiz daḫı ʿādet üzerine ḫazīne

071/30 ve tiyişlerni şarṭ-nāmemiz üzre niçükkim sipāhiñüz boris birlen cibergen irdiñiz şulay

071/31 ḳuṣūrsız ciberip ilçileriñizge daḫı tenbīh buyurġay irdiñiz kem itmey ol sebebli cefālar

071/32 olmayup yaḫşılıḳ bolġay irdi dip ve ötül ḳılup yazġan tiyişlerni ḳabūl ḳılup birürge

071/33 buyurġay irdiñiz ol tiyişlerni taḳı köp ḫazīneñüzden ümīd itgen irdik hīç billü cevābın

071/34 bilmedük ḥāliyā uluġ ilçileriñiz ve sipāhileriñiz bu ḫazīnede köp nimeni eksik tutup kiçgen senede

071/35 hīç nizāʿsız berilgen billü tiyişlerdin köp nimeni eksik bereyin dip nizāʿ itüp ol sebebli

071/36 cefālar birlen ṣoñra bergenine taʿaccüb ḳılamiz siz uluġ pādişāhġa taḳı maʿlūm bolsun aṣlın

071/37 ve sebebin yaḫşı sūʿāl buyurup kün ilgeri anday iş bolmasun dip çınlıḳ birle rāḫatlik

071/38 bolurġa buyurġay irdiñiz dip ve ḥālā uluġ elçileriñiz ve sipāhīleriñizge ʿādet üzre riʿāyet

071/39 ve ḥürmet ḳılup mübārek körinişimizge alup siz uluġ pādişāh ḳarındaşımıznıñ barça muḥabbetlik söziñizni

071/40 tamām tıñ͡glap dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳ üzerine barça söziñizni ve muḥabbetlik selāmıñıznı ve köp

071/41 ḫazīne-i bölekler ve barça tiyişler dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳġa ḳabūl idüp sipāhileriñ͡gizni barça yoldaşları

071/42 birlen rāḥat tutup ve ḳuşçı ve ʿarabaçılarnı çapḳun ilçimiz ʿos̱mān çelebī birlen ḳaytarup

071/43 cibergenmiz siz uluġ ḳarındaşımız daḫı nekim mundın burun yazġanmiz ḥālīde bolsa yazġan

071/44 sözlerimizni ḳabūl ḳılup çapḳun ilçimizni daḫı muḥabbet-nāme cevāblarıñız bile toḳtatmay ḳaytarup

071/45 cibergey irdiñiz ara yerde köp zamān ḫaber kelmey turmaġay irdi çapḳun tiz kilüp ḫaber billü

071/46 bolġannıñ iki yurtḳa bolsa fā'idesi köpdür ve almaşıv vaʿdesi daḫı kün ilgeri irte

071/47 bolurġa buyurġay irdiñiz gerçi kim mundın burun aḳtabır ayınıñ evvel küni vaʿde taʿyīn

071/48 ḳılınġan irdi lakin andın daḫı kiç ḳaladır ol sebebli sizniñ ve bizniñ ʿasker kişilerimizge

071/49 ve ilçilerimizgede bolsa köp zaḥmetler ve ziyānlar boladır kün ilgeri almaşıv vaʿdesin taʿyīn

071/50 ḳılup ḫaberni irte bildirgey irdiñiz dip ve ḥāliyā ʿādet ve ḳanūndın eksik kelüp ṣoñra alınġan

071/51 alınmay ḳalġanıda bolsa defter itgenmiz ilçileriñiz ve sipāhīleriñiz siz uluġ pādişāhġa ʿārż

071/52 iter bolġay alarnı tamām ḳılurġa buyurup yañġıdın ötül ḳılġanımıznı daḫı ḳabūl buyurġay irdiñiz

071/53 dip ve ḥālā azavda bolġanlardın ḫaber kelüp mundın burun istanbuldın çıḳġan uluġ ilçileri

071/54 razdor digen kermanda tin ḳazaḳları şimdiki dik tutup özleri ḳalmıġ digen ṭāīfe birlen

071/55 ilçi ciberüp tin boyuna çaġırup söyleşedirler siz uluġ pādişāhġa daḫı tin ḳazaḳları

071/56 kişi ciberüp ḫazīne tileydirler köñgüllerinde fitne ve bulġaḳlıḳ bar imiş dip bu ḫaberlerni til

071/57 alup bizge ʿarż itdiler imdi āl-i ʿoṣmān pādişāhı ve biz daḫı āl-i cengiz pādişāhı ikimiz

071/58 daḫı müselmānlıḳ vilāyetleriniñ pādişāhlarımiz anıñ barışḳanı bizniñ içün ve bizim barışḳanımız anıñ

071/59 içün bolup bir birimizge żarar tilemesmiz ol ḳazakları siz uluġ pādişāhdın bilgüsiz

071/60 hīç nimege ḳādir tügildir żabṭıñızda bolġanın bilürmiz ol sebebli uluġ fitne bolmaġay irdi alarnı

071/61 ẓabṭ buyurġay irdiñiz ve bu sebebli daḫı bizge cevāb yazup muḥabbetlik söziñizni bildirgey irdiñiz

071/62 ol tin ḳazaḳları ḳalmıḳ birlen söyleşüp fitne başlaġan ṣoñra bu cānibdin daḫı ḥaḳḳ teʿālānıñ

071/63 ʿināyeti birle barça müselmān ʿaskeri aṭlanur ṣoñra uluġ işler bolurını fikir ḳılġay irdiñiz

071/64 şimdi ol ḫaberge köplik inam daḫı ḳılmaymiz alayda bolsa dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳ sebebli bildiremiz

071/65 iki yurt rāḥat bolurını tileymiz ve her nede bolsa inşā'llāh teʿālā ḥāẓırmiz ġāfil tügilmiz

071/66 ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretidin ümīdimiz köpdir ḫayrlu işlerni naṣīb ḳılġay yazıldı tārīḫ miñ

071/67 elli üçde muḥarrem ayınıñ evvel kününde bāġçe sarāyda

No 90: I. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının ortası 1054 / Mayıs-Haziran 1644)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 332

090/01 hüve

090/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

090/03 uluġ orda uluġ yurtnıñ taḫt-ı ḳırımnıñ deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp çerüniñ

090/04 ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭatmilen ṭavgeçniñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ uluġ ḫan-ı ʿaẓīmü'ş-şānı

090/05 meḥmed giray ḫan ḥaẓretleridin uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve köp ḫıristiyānnıñ ve barça

090/06 millet-i mesīḥānıñ pādişāhı ve ḥükümdārı bolġan muḥabbetlü dostımız ve ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem

090/07 uluġ bey miḫayla fidoraviç barça urusnıñ ve köp memleketlerniñ uluġ pādişāhı ve ḥükümdārına

090/08 köpdin köp muḥabbetlik selām birle nedir ḥālüñüz yaḫşımısız ḫoşmısiz dip ṣorġanımızdın ṣoñra

090/09 iʿlām-ı tevḳīʿ-i refīʿ-i ḫanī oldır ki ḥāliyā munda bolġan uluġ ilçiñüz ve sipāhīleriñüz grigoray

090/10 nironav yazıçı mikita ġolavnin barça yoldaşlarımilen ʿādet ve ḳānūn üzre şay ve riʿāyetimizde

090/11 rāḥat ṭurup mundan burun çapḳun ilçimiz ʿos̱mān çelebī milen muḥabbet-nāmemizni yazup barça

090/12 sözümizni ʿayān ve her murādımıznı ve tileklerimizni anda beyān ḳılġan irdik ve ḳuşçı ve ʿarabaçılarnı

090/13 daḫı anuñmilen ʿādet üzre ḳaytarup cibergen irdik ve almaşıv vaʿdesin kiç bolġan sebebli

090/14 ʿasker kişilerimizge ve siz uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey ḳardaşımıznıñ taḳı ilçiñüz

090/15 ve sipāhīleriñüz ve ḳuşçı ve ʿarabaçılarġa ol sebebdin köp ziyān boladır ḫazīne kiç kelüp yollarda

090/16 ḳatı ḳışlar yaman ṣovuḳlar bolup atları zebūn bolup küçmilen keledir ve köp atlar yolda

090/17 ẓāyiʿ bolup ḳaladır ve düşmāndın hem emīn bolmaylar ve çapḳun ilçimiz daḫı ḳuşçılar ve ʿarabaçılar

090/18 ḳayta vilāyetiñüzge bara almay ḳış ḳışlap kiç ḳaladırlar ol sebebdin mundın burun taḳı

090/19 yazġan irdik ḥālā daḫı yazamiz almaşıv vaʿdesin santabır ayınıñ ilk küni bolurġa buyurġay

090/20 irdiñüz dip ve mundın burun çapḳun ilçimiz ʿos̱mān çelebī milen köp āḥvāl yazup

090/21 ve bir ḳaç ötülimiz daḫı yazġan irdik ve āl-i ʿos̱mān pādişāhı cibergen ilçini o razdor

090/22 digen kermanıñuzda ṭutup şimdige degin cibermey ṭutġanlarnıñ sebebin ṣoray köp söz

090/23 yazġan irdik cevābı kelmey ilçimiz kiç ḳalġan sebebli ʿacabā ṣaġ esen bardılarmı ve şimdige degin

090/24 çapḳun ilçimiz kelmedi dostlıḳ üstinde muḥabbetlik cevāblarıñuznı işitmedik dip ol sözlerge

090/25 cevāb tiley ḥāliyā çapḳun ilçimiz ḳāżī begni cibergenmiz siz uluġ pādişāh ḳarındaşımız

090/26 daḫı ilçimizni barça muḥabbetlik cevābıñuz ve ṭatıvlıḳ selāmıñuz milen taʿcīl ḳaytarup cibergey

090/27 irdiñüz dip ve ol ton ḳazaḳlarına muḥkem tenbīh ḳılup ilçi arṣlān aġanı taḳı ṭutmay cibertgey

090/28 irdiñüz dip ol sebebdin dostlıḳ ve ḳarındaşlıḳ arasında nizāʿ ve fitne bolmaġay irdi

090/29 āl-i ʿoṣmān pādişāhı ve biz hem āl-i cengiz pādişāhı ikimiz bir müselmānlıḳ memleketlerniñ

090/30 pādişāhlarımiz siz uluġ pādişāh ḳarındaşımız milen dostlıḳ ve muḥabbetlik üstindemiz ṣulḥ ve ṣalāḥ

090/31 ve rāḥatlıḳ bolurın tileymiz ol ilçini cibertdirüp yaḫşılıḳ bolurın tilep dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ

090/32 itgey irdiñüz dip ve her ne kim burunġı çapḳun ilçimiz ʿoṣmān çelebī milen muḥabbet-nāmemizde

090/33 yazılġandır taʿcīl üzre cevābın yazup bildirgey irdiñüz ve ötül ḳılġanımıznı ḳabūl buyurġay

090/34 irdiñüz dip ve her ne kim ḳabūl ḳılup birürge buyursañuz muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñızda ʿayān ḳılup

090/35 bildirgey irdiñüz dip ve biz uluġ ḫan ḥażretlerimiz taḳı siz uluġ pādişāh ḫan hem uluġ

090/36 bey miḫayla fidoraviç barça urusnıñ pādişāhı ve ḥükümdārına dost ve ḳarındaşmiz niçük

090/37 kim ʿahd-nāme-i humāyūnımızda yazılġandır hīç ḫilāf bolmasdır ḥālā ol ʿahdniñ üstindemiz barça

090/38 dostıñuzġa dost ve düşmānıñuzġa düşmānmiz imdi siz uluġ ḳardaşımız daḫı ol sözlerniñ

090/39 üstinde muḥkem ve ṭaymay ṭurup kün ilgeri dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzerine muḥabbetlik selām birle

090/40 ṭatıvlıḳ cevāblarıñuznı çapḳun ilçimilen bildirüp ve almaşıvġa vaʿde taʿyīn ḳılup taʿcīl üzre

090/41 ḫaber bildirgey irdiñüz dip muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ bitildi tārīḫ mi͡ng elli dört senesinde rebīʿ

090/42 yü'l-evvel ayınıñ ortasında taḫtgāh şehrimiz baġçe sarāyında

090/43 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksay Mihayloviç'e (1056 / 1646-1647)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 359

105/01 islām giray ḫān bin selāmet giray ḫan sözümüz

105/02 teñ̑ri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ pādişāh ḫan hem

105/03 ulu bey aleksay miḫaylaviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde

105/04 bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām aytıp muḥabbetlik

105/05 ve ṭatıvlıḳ milen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī oldır ki

105/06 āllāhu teʿālā ḥażretleriniñ lüṭf ve ʿināyeti birlen taḫt-ı cengizī menim ẕāt-ı saʿādet

105/07 ālūdım milen müzeyyen bolup babamız yurtına cülūs etdigimizde uluġ babañuz pādişāh ḫan ve hem

105/08 ulu bey miḫayla fideraviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı

105/09 ve ḥükümdārı milen dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ idüp ʿömr āḫiriġaça taymay ṭurmaḳ içün ʿahd-nāme

105/10 yazup altun bayṣa taḳdırup yiberdik ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerifimizde uluġ ḫazīnemizni taḳı

105/11 böleklerimizni burunġı ʿādet üzre merḥūm ve meġfūr aġaçamız bahādır giray ḫan-ı cennet-i mekān

105/12 defteri milen ötgen yıl keldügi üzre yibergey irdiñüz ve ṣamur ṭonların ve ṭop ṣamur

105/13 ve żerdevā ve ġayrı ṭonlarnı ve şīrmāhı burunġı ʿādet üzre yaḫşı ve ıslāḥ bolġay irdi

105/14 ve siz ḳardaşımıznıñ memleketiñüz ve ʿaskeriñüzden ve iliniz altında ve ḥükmiñüzde bolġan ḫalḳıñuzdan bizim

105/15 vilāyetimize ve ʿaẓametlü ve muhābbetlü pādişāh-ı ʿālī-vaḳār dāme devletihi ilā yevmü'l-ḳarār ḥażretleriniñ vilāyetlerine

105/16 deryādan ve ḳaradan āṣlā ẓarar ve ziyān bolmaġay irdi dip yazġan irdik bu ʿahd ve şarṭımızda men

105/17 uluġ islām giray ḫan dāme devletihi ḥaẓretleride bolsaḳ muḥkem bolup ṭurġan irdik ʿahd

105/18 ve şarṭımız taġyīr bolmas irdi ol vaḳitlerde sipāhīleriñüzden timafi ḳravlav ve yazıçı kraznoyan

105/19 ekişav uluġ ḫazīneñüz milen kelüp ʿādet ve ḳānūndan aşa riʿāyet ve ḥürmetler milen dīvān-ı

105/20 humāyūnımızda keltürüp ḳānūn-ı ḳadīm üzre barça ḫazīne ve bölekleriñüz aldımızdan keçmege buyurdıḳ ṣamur

105/21 ṭonlarıñuz ve ṭop ṣamur ve ẓerdevā ve ġayrı ṭonlarıñuz aldımızdan ötkergende dīvānımızda olturġan

105/22 ve ṭurġan ḫalḳımızdan utandıḳ ve ḥicāb çekdik munday ḳardaşlıḳ ve dostlıḳmı bolur dip barça ḫalḳ

105/23 ve iḫtiyārlarımız taʿaccüb itdiler bu ḳadar ḫazīne ve bölek ve mübārek-bād ṭonlar ve ṣamurlarnıñ içinde

105/24 özimizge lāyıḳ keyigday bir nesne tapılmadı ve balıḳ tişleri bir işge yaramadı taḳı saʿādetlü

105/25 ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretleriniñ ḫazīne ve bölekleri ve nūre'd-dīn sulṭānıñ barçasıda

105/26 alçaḳ ve nāḳış irdi ve beyimlerniñ ve ḫalḳımıznıñ ve yaḳın bolġan aġalarımıza ve ḳullarımıza kelgen

105/27 yarlıḳaşıñuzda uşlay oḳ alçaḳ olup her kez munday esbāb kelgen yoḳ irdi taḳı ḳardaşımız

105/28 saʿādetlü ḳalġa ḳırım giray sulṭān ḥaẓretleriniñ burunġı sulṭānlıḳ tiyişin alıḳodılar taḳı

105/29 ḳardaşımız meḥmed girayḫan zamānında dört aġaları ve ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretleriniñ

105/30 iki aġasına çıḳan tiyişlerni elçiñüzden ṭaleb itdigimizde bizge efendimiz anday tiyişler bermedi

105/31 defterimizde yoḳdır dip cevāb virdi men islām girayḫan dāme devletihi ḥaẓretleride bolsaḳ

105/32 ḳarındaşımıznıñ ḫāṭrın körüp ḳıstav ve saysızlıḳ itdirmedik taḳı nehr-i tondan yedi sekiz şayḳa milen

105/33 ḳazaḳ eşḳıyāları deryāya çıḳup saʿādetlü pādişāh ḥażretleriniñ memleketin urup ve azaḳ ḳalʿasına

105/34 varan iki ḳadırġasına coluḳup köp cenkler olup iki şayḳaları alınup bu ḳadar ḳazaḳları

105/35 ḳırılup bozılup kiderler ol vaḳitlerde babañuz uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey miḫayla

105/36 fideraviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārı dār-ı fenādan

105/37 dār-ı beḳāya ötüp bu maḳūle işler sebebli bir miḳdār ʿasker milen ḳardaşımız nūre'd-dīn sulṭānı

105/38 vilāyetiñüze cavlay yibergen irdik e'l-ḥamdü'l-illāhi teʿālā bu ḳadar yüz aḳlıḳ ve ġanīmet milen ʿaskerimiz kelüp

105/39 vilāyetimize dāḫil bolġandan ṣoñra munda bolġan sipāhīleriñüzden timafi ḳravlav ve yazıçı kraznoyan

105/40 ekişan barça yoldaşlarımilen min uluġ islām giray ḫan dāme devletihi ḥażretlerine bir ḳaç

105/41 defʿa baş urup pādişāhımız yeñi taḫta keçdi şimden ṣoñra yeñiden ʿahd-nāme-i şerif virüp

105/42 ḳurān-ı ʿaẓīm üstine ʿahd idüp işbu muḥabbet-nāme milen çapḳun könderilmek içün ötil ḳılmaġile

105/43 ötilleri maḳbūl-ı humāyūnım bolup şarṭ-nāme-i humāyūn yazdırup ve altun bayṣa taḳdırıp bu künden

105/44 ṣoñra dost ve ḳardaş bolup altun bayṣalu ʿahd-nāmemiz ḳollarına virüp muḥabbet-nāme-i

105/45 ḫaṭṭımız milen yurt kişilerimizden yaḳın ḳulumız ḥurremşāh mīrzānı yiberip muḥabbetlik sözimizniñ

105/46 barçasında ısmār ḳıldıḳ aytġan sözlerine inam ve iʿtiḳād idüp yaḫşı tıñ͡glaġay irdiñüz

105/47 taḳı bizüm milen uzun uzaḳ ʿömr āḫiriġaça dost ve ḳardaş bolmaḳ murādıñuz bolsa iki yıllıḳ

105/48 ḫazīnemiz tedārik idüp çıḳarıp vaʿde berüp ḫurremşāh mīrzā ḳulumıznı revān-ı taʿcīl ḳaytarıp

105/49 yibergey irdiñüz taḳı özimizniñ yaḳın aġalarımızdan on iki aġamıza ve saʿādetlü ḳardaşımız ḳalġa

105/50 ḳırım giray sulṭān ḥaẓretleriniñ altı aġalarına ötgen yıl bolġan ve yeñiden deftere yazılġan

105/51 tiyişlerni bī-ḳuṣūr kelürge buyurġay irdiñüz taḳı saʿādetlü ḳardaşımız ḳırım giray sulṭān

105/52 ḥaẓretleriniñ burungı sulṭānlıḳ tiyişinde yibergey irdiñüz ol sebebli söz ṣav bolmaġay

105/53 irdi taḳı meḥmed girayḫan zamānında çıḳan ramaẓān aġanıñ ve ṭoġa beyniñ ve ḳayt aġanıñ ve mufti

105/54 oġlı meḥmed çelebīniñ ve ḳalġa sulṭānıñ iki aġasınıñ tiyişlerin bī-ḳuṣūr yibergey irdiñüz

105/55 taḳı bunlardan ġayrı ḳazaḳdaş ve emekdārlarımızdan yeñiden yigirmi aġamız içün taḳı saʿādetlü

105/56 ḳardaşımız ḳalġa ḳırım giray sulṭān ḥaẓretleriniñ emekdār aġalarından on aġasıçün

105/57 yeñiden pādişāhāne yarlıḳaşıñuz ricā olınup otuz adam defter olınup könderilgendir bu otuz

105/58 ḳulımıza defterlerimizde yazılduġı üzre tiyişler yarlıḳap kün ilgeride bolsa ṭutḳavsız kelmek

105/59 içün ḫazīne defterlerine yazdırılmaġa buyurġay irdiñüz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ içün ötil ḳılamiz

105/60 taḳı mundın burun vilāyetimizge kelgen ilçileriñüzden ivan fus ve ġayrılar vilāyetimizde bolġan

105/61 bilgenlerden borça aḳçelerin alup ḳollarına ḳablalar virüp bu zamāna degin aḳçeleri virilmeyüp

105/62 ʿaẓīm-i ẓulm ü ġadr bolġandır böyle ẓālim olmaḳ pādişāhlıḳa tüş iş tügildir sūʾal ve tefaḥḥuṣ idüp

105/63 ol ḳablası bolġan adamlarıñ aḳçelerin bī-ḳuṣūr virilmeye buyurġay irdiñüz bir bölük fuḳarānıñ

105/64 ḥaḳları şöyle ḳalup kitmek revā ve lāyıḳmıdır taḳı özimizniñ uluġ ḫazīne ve ṣamur ẓerdevā ṭonlar

105/65 ve börklik ṣamur ve ṭop ṣamurlarımızı ve tin ve ṣincāb ve ġayrı ṭonlarımızı ve şīrmāhı ötgen yıl

105/66 kibi alçaḳ ve ḳışḳa ve tār ve nāḳış itmeyüp barçasına öziñüz muḳayyed bolup ḫıdmetiñüzde bolġan

105/67 vükelāñuza ve ḫazneçi ḳullarıñuza muḥkem tenbīh itgey irdiñüz bir daḫı alçaḳ ve yaman ṭonlarnı

105/68 cibermegey irdiler taḳı saʿādetlü ḳardaşımız ḳalġa ḳırım giray sulṭān ḥaẓretlerniñ ve beyimlerniñ

105/69 ve iç ḫalḳnıñ ve aġalarnıñ tiyişlerinde bolsa alçaḳ ve yaman bolmayup ıṣlāḥın köndergey irdiñüz

105/70 taḳı nūre'd-dīn sulṭān ve ġayrı sulṭānlarnıñ ve ḫanīlerniñ ve beyimlerniñ manṣıblı ve manṣıbsız

105/71 aġalarımıza ve ḳullarımıza bolġan yarlıḳaşıñuznı alçaḳ ve nāḳıṣ itdirmey yaḫşısın yibermege buyurġay

105/72 irdiñüz şimden ṣoñra artuḳ söz ṣav bolmayup bu sebebli elçileriñüze ṣaysızlıḳ bolmaġay

105/73 irdi iki pādişāh ve iki yurtnıñ aralıḳlarında lāzım ve lāyıḳ olan dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolġan

105/74 ṣoñ ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ itmekdir dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itmek murādıñuz bolsa iki yıllıḳ ḫazīnemizni

105/75 bālāda yazılduġı üzre çıḳarup ḫurremşāh mīrzā ḳulumızı muḥabbet-nāmeñüz milen revān ve taʿcīl

105/76 ḳaytarup yibergeysiz ol ḫaberiñüz ve vaʿdeñüze köre almaşıvġa ʿasker könderüp ḫazīnemiz

105/77 aldırırmiz hemān ḫaberiñüz baḳup ṭuramiz ḫazīnemiz virüp dostımıza dost düşmānımıza düşmān

105/78 bolġuday bolsañuz inşāʾāllāh teʿālā vilāyetiñüze ve serḥad ḳalʿalarıñuza bi'ẕ-ẕāt kendimiz

105/79 cavlay barmasmiz taḳı saʿādetlü ḳardaşımız ḳalġa ḳırım giray sulṭān ḥaẓretleride bolsa

105/80 ve nūre'd-dīn sulṭān da bolsa ve ġayrı sulṭānlar da bolsa vilāyetiñüze cavlay barmastur taḳı

105/81 şırın begi mīrzāları ve manḳıṭ begi ve mīrzāları ve ḳāẓī ulusı ve manṣūr oġulları ve tavābʿileri

105/82 ve ḳırım türeleri ve barça mīrzāları ve ḳapu ḳullarımızdan vilāyet ve memleketiñüze bir ferd cavlap

105/83 barmasturlar her kim ḳaçup serḥad ḳalʿalarıñuza ve köy ve kentleriñüze bir ẓarar ve ziyān itigday

105/84 bolsa inşāʾāllāh teʿālā alınġan esīrleride culıvsız ḳaytarup berüp özlerine ölüm

105/85 siyāseti ḳılup ḥaḳḳından kelmek muḳarrerdir taḳı siz ulu pādişāh ẖan ve hem ulu bey aleksay

105/86 miẖaylaviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa padişāhı ve ḥükümdārı da bolsañuz

105/87 işbu ʿahd ve ḳavl üzre muḥkem bolup eliñiz altında bolġan ʿasker ve eşḳıyāñuzı ẓabṭ idüp

105/88 ḳırım vilāyetine ve saʿādetlü pādişāh memleketine ẓarar ve ziyān etdirmegeysiz taḳı ʿahd ve ḳavlimiz işbu

105/89 muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭımıznıñ bālāsında yazılġan māddeler milen tamām bolur yemīn ve ʿahdımız munlar milendir

105/90 taḳı ḳardaşımız nūre'd-dīn sulṭān öziniñ muḥabbet-nāme ẖaṭṭları milen ẖanḳulunı yibergen igendirler

105/91 köp zamān mürūr itip ẖaberide kelmedi alayda bolsa ol ẖaṭṭlarında yazup tilek ḳılġan

105/92 nerselerni bī-ḳuṣūr berip yibergey irdiñüz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ muḥkem bolurġa eygi irdi taḳı

105/93 ivan fus ve ġayrı ṣoñrada kelgen elçileriñüz ḳablalar virüp aḳçe aldıḳlarından ġayrı kefil

105/94 bolup tutsaḳ ḳazaḳlar çıḳarıp moskovġa barġan ṣoñ özleriniñ ḳavl itgen aḳçelerin bermeyip

105/95 ẓulm boladır imiş anday çıḳġan ḳazaḳlarnıñ aḳçesin tamām noḳṣānsız alup berirge ḥükm ḳılġay

105/96 irdiñüz taḳı saʿādetlü ḳardaşımız ḳalġa ḳırım giray sulṭān ḥaẓretleriniñ yaḳın ve emekdār

105/97 ḳullarından bolup ḥālā ḳapu aġası bolġan destūr-ı ekrem islām aġa içün yüz ṣom nuḳraṭ

105/98 her yıl sayın yarlıḳaşıñuz mundın burunda bolsa yazılġan irdi halā da bolsa siz uluġ

105/99 ḳarındaşımızdan tilek etemiz kim ẖazīne defterine yazdırmaġa buyurıp kün ilgeri yarlıḳaşıñuz bolġay

105/100 irdi ol sebebli tilek ḳılamiz kim islām aġa özimizge de ve ḳarındaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretlerine de

105/101 bolsa önki ḳullarımız kibi tügildir barça ḳullarımızdan çoḳ ḳulımızdır anlara bolġan yarlıḳaşıñuzdan

105/102 köp maḥẓūẓ bolurmiz taḳı ötgen yıl siz ḳarındaşımıza könderilgen çapḳunımız ʿos̱mān ulan

105/103 öziñüzden ḳaytup kelgende öziniñ mosḳov memleketiniñ içinde yolların adaşdırıp çit

105/104 kermanlarıñuzdan çekü digen ḳalʿañuza kelüp ol ḳalʿada bolġan voyvadañuz boġdan vişekov digen

105/105 adamıñuza yoluġupdır köp ẖorlıḳlar itip yol aġaları şaʿbān aġanı alup ḳalupdırlar iki

105/106 yurtnıñ ortasında yürügen ādemlerge munday ẖorlıḳ bolmaḳ lāyıḳmıdır munday oẖşavsız iş

105/107 olduġına rıżāmız yoḳdır ol ḳulumız şaʿbān aġanı tapdırıp yibergeysiz ol sebebli bir söz

105/108 bolmasun öziñüz muḳayyed bolup çapḳun ḳulumıza ḳoşup yibergeysiz kün ilgeride bolsa

105/109 munday oẖşavsız işge rıża bermegeysiz ve bu nāme-i humāyūnımıznı tamām oḳıdup yaẖşı tıñ͡glap

105/110 ʿömr āẖiriġaça oġul oġulġaça dost ve ḳardaş bolġaysiz diyü ẖaṭṭ bitildi yazıldı taẖtgāh ḳırımda

105/111 tārīẖ miñ elli altıda

105/112 bi-maḳam-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

105/113 ẖan islām giray bin selāmet giray ẖan

No 113: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 393

113/01 hüve

113/02 islām giray ẖan bin selāmet giray ẖan sözüm

113/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raẖmi ve ʿināyeti milen uluġ pādişāh ẖan hem uluġ bey aleksey

113/04 miẖaylaviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin

113/05 köp selām aytıp muḥabbetlik ve taṭıvlıḳ milen ḥāliñüz ve ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām ve inhā-yı

113/06 ḫanī oldur ki ḥāliyā yiberilgen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz kelüp manẓūr-ı şāhānemiz olup barça

113/07 yazılġan sözleriñüz ve cevāblarıñuz maʿlūm-ı humāyūnum bolup ve mosḳovdan kelen örnek üzerinde

113/08 şaṭ-nāme-i ḫaṭṭımıznı yazdırup ve altun bayṣa ṭaḳdırup munda bolġan ilçiñüz timafī ḳravlav

113/09 ve yazıçı ivan pilakidin ve yazıcı kiraznoy ekişan ve barça yoldaşları milen dīvān-ı

113/10 humāyūn-ı ʿadālet-nişānımıza ketürüp anlarnıñ aldında ḳurān-ı ʿaẓīm üzerinde şarṭ ḳılup ve ʿitimād

113/11 virilüp altun bayṣalu ʿahd-nāme-i humāyūnum virüp ḳudvetü'l-umerāyü'l-kirām zübdetü'l-küberāyü'l-fiḫām

113/12 meḥmed şāh beg dāme mecdihi milen elçileriñüz almaşıv yerine yiberüp ḫaber itmek içün ḳudvetü'l-emāṡil

113/13 ve'l-aḳrān ibrāhīm aġa çapḳun könderilmişdir inşāʿāllāh teʿālā esen ve āmān varmaḳ müyesser olduḳda

113/14 uluġ ḫazīne ve ḳolḳa ve bölekleriñüzi almaşıv yerine ramaẓān-ı şerīfniñ yigirminçi kününde yetiştürmege

113/15 buyurġay irdiñüz ve ol vaʿde etgen künde mundın yiberilgen meḥmed şāh bey ʿasker milen almaşıv

113/16 yerine varup ḫazīne almaşıv yerinde tapılmadıġday[230] bolsa varan ʿasker ol yerde bekleyüp ṭurmaḳ

113/17 küç bolur muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız varġaç ṭutḳavsız revān-ı taʿcīl yetiştürülmek içün buyurġay irdiñüz

113/18 taḳı ḳırımdan varan çapḳunlarımız çit yerleriñüze ve serḥad ḳalʿalarıñuza varġaç ulaḳ atlar virüp

113/19 mosḳov taḫtına varġança ulaḳ milen varup taʿām ve yiyeçeklerin virüp riʿāyet ve ḥürmet milen alup

113/20 kidüp ve ḳaytduḳda daḫı uşulay oḳ ulaḳlar virüp taʿāmların ve yiyeçeklerin virüp yiberile ṭurġan

---

230 TAPLMDĠADAY "tapılmadıġaday" yazılmış (Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 394).

113/21 idügi ihtiyārlarıñuzda bolsa maʿlūmdur olı kelgen ʿādetni kesmek dostlıḳa ve ḳarındaşlıḳa oẖşavsız

113/22 işdir ʿādet ve ḳānūn üzerinde ṣaylap ve ulaḳların virilmege buyurġay irdiñüz ve kün ilgeride

113/23 bolsa ʿādet bolġan nimeni kesdirmegey irdiñüz iki yurtnıñ ve iki memleketniñ ortasında

113/24 ʿömr āẖiriġaça oġul oġulġaça muḥabbetlikde ve dostlıḳda ve ḳardaşlıḳda bolıḳday ḳılıḳnı itip faḳīr ve fuḳarā

113/25 ve ʿasker ẖalḳınıñ tınç ve rāḥat olmasıçün cān-ı köñgül milen çalışḳay irdiñüz taḳı mundın evvel

113/26 varġan çapḳunlarımızġa iki kerret aḳçe yarlıḳaşları ola kelmişdir yine de bolsa iki yarlıḳaş

113/27 virilmeye buyurġay irdiñüz taḳı meḥmed şāh bey eglendirmeyüp uluġ ẖazīne ve bölek ve ḳolḳañuznı

113/28 teslīm idüp uzatḳan MLṬḲçılarıñuza tenbīh idüp taraç digen ṣunı ötgürüp turġa

113/29 yetkürüp ḳaytḳay irdiler her zamān köral eşḳıyāları bozoḳda ve taraçda ve turda bekleyüp ol

113/30 yerlerde ẓarar ve ziyān boladır ol maẖūf-ı muẖāṭara bolġan yerlerni ötgürmeye buyurġay irdiñüz ʿömr

113/31 āẖiriġaça dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolġay irdiñüz deyü ẖaṭṭ bitildi yazıldı taẖtgāhımız baġçe-sarāyında

113/32 miñ elli yedi şaʿbānü'l-muaẓẓamnıñ yigirminçi kününde

113/33 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

113/34 ẖan islām giray bin selāmet giray ẖan

No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1059 / Temmuz-Ağustos 1649)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 416

121/01 hüve

121/02 islām girayẖan bin selāmet girayẖan sözümüz

121/03 teñgri tebāreke ve teʿālā ḥaẓretiniñ raḥmi ve ināyeti birlen uluġ pādişāh

121/04 ẖan hem uluġ bey aleksey miẖaylaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa

121/05 pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām idüp ṭaṭıvlıḳ milen ẖāṭrıñuz ṣorġanımızdan

121/06 ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ẖanī oldurki ḥāliyā sipāhīleriñüzden miẖayla larivanav ve yazıçı ivan

121/07 miktin birlen köndürilgen uluġ ẖazīneñüz ve muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñuz kelüp vāṣıl oldı bundan

121/08 evvel kelen ilçileriñüz ḳapudan kirdikleri kibi ḳalpaḳların çıḳarup baş urırlar irdi bu

121/09 ilçiñüz kelgende ḳalpaġın çıḳarmayup baş urmayup buyuruġımızda bolġan ḳullarımız küç milen

121/10 ḳalpakların alup baş urdurdılar bunıñ sebebi nedür dip sūʿāl itdügimizde ilçiñüz

121/11 baña efendim pādişāhım böyle ışmār ḳıldı emri budır deyüp cevāb virdi taḳı ḥazīneni bu ḳadar

121/12 ẖalḳ içinde ketürüp aldımızdan ötdergende ḥayrān olup barça dīvānımızda bolġan ẖalḳ ẖayretde

121/13 ḳalmışdır munday ṭop ṣamurmı olur ve munday ṣamur ṭonmı olur içinde kendümize lāyıḳ

121/14 olup kiymek tügil ḳullarımız kiyeçek bir ṣamur yoḳdır barça espāplarıñuz şulay alçaḳdır biz bunı

121/15 yaza yaza uṣandıḳ āṣlā çāre olmadı ẓāhiren bu iş öziñüzden oldıġun bildik ve murādıñuz

121/16 dostlıḳ olmaduġun añladıḳ ʿömr āẖiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ murādı bolġan munday ḳılıḳnı itmez

121/17 irdi ḥāliyā özümiz at üzerinde sefere çıḳup yolda bulunduḳ dostluḳ ve ḳardaşlıḳ murādıñuz

121/18 bolsa kün ilgeri böyle itmeyüp burungı ʿādetçe dostluḳ itgeysiz ḥālā ʿarabaçı

121/19 ve ḳuşçı milen çapḳunımız meḥmed beg könderilgendir şimdilik çapḳunıñ cümlesi […] adam könderilmişdir

121/20 bundan ṣoñra köndürileçek çapḳunımız ve uluġ ilçimiz evvelki ʿādet ve ḳānūn üzre köndürilür

121/21 dostluġımız ve ʿahdımız bunıñ üzerinedir murādıñuz dostluḳ ve ḳardaşlıḳ bolsa çapḳunımız varduġı

121/22 sāʿat iki yıllıḳ ḫazīnemizni tedārik idüp küz aylarınıñ ibtidāsında çıḳarup çapḳun

121/23 könderesiz ve ḳarındaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretin͡g vālidesi ana beyimiñ tiyişin͡g ṣamur

121/24 ṭonın ve bir sulṭānīniñ ve bir ḫanīniñ tiyişin mundan kitgen ilçiñüz timafi ḫatunski boynuna

121/25 alup kitgen irdi bu ḫazīne milen kelüp çıḳmadı ilçiñüzden alınur idi çapḳun nāmesinde

121/26 yazılup könderilsün çapḳunı ile kelmezse ṣoñra bizden aldırırsiz dimekle yazılmışdır çapḳun milen

121/27 kelmezse bunda bolġan ilçiñüzden aldırırmiz ve ḳardaşımız ḳalġa sulṭān ḥaẓretleriniñ

121/28 ḳapu aġası islām aġaya yüz ṣomlıḳ nuḳraṭ aḳçe ve iki oġlına birer zerdeva tiyişi tilek idermiz

121/29 biri maḳṣūd ve biri murāt şāhdır pādişāhlar arasında munday ve bundan artuḳ tilek keçe

121/30 kelgendir yoḳ dimeyüp ḫazīnemiz milen cibergeysiz tilek keçmesi dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ ziyādelikinde

121/31 sebebdir ve dost ve ḳardaş bolmaḳ murādıñuz bolsa baba ve dedeleriñüz zamānlarında ola keldügi üzre

121/32 idesiz öyle olmayup kün ilgeri munday bolsa ant öz üzeriñüzde ḳalmış olur

121/33 munday dostlıḳ olmaḳdan olmamaḳ yegdir dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ olada böyle rüsvāy ṣamurlar

121/34 ve ṭonlar yiberesiz içinde kiymek tügil ḳırḳ elli aḳçe ideçek ṣamur yoḳdır pādişāhlıġa tüşer

121/35 iş tügildir dostluḳ iderseñiz pādişāhāne dost olalım olmazsa naḳẓ-ı ʿahdı özüñüz itmiş

121/36 olursiz bunda kelgen ilçiñüz bir alay ümmet-i muḥammedi ḳablalar virüp culıv içün ḳazaḳların

121/37 kötürip elli altmış ḳazaġın ẓāyiʿ eyledi şimdi tekrār daḫı iʿtikād virüp bir alay ḳazaḳ

121/38 kötürdüp ḳırḳ elli ḳazaḳ ẓāyiʿ oldı yedi ḳazaḳ ilçiñüziñ kefīlligi zamānında ḳaçmışlar

121/39 böyle ḳaçan ḳazaḳlarıñ bahāsı virile kelgendir ṣāhiblerine virip yibergeysiz böyle yalan

121/40 söz milen ḫalḳı aldamaḳ lāyıḳmıdır ilçi yalan söylemeye ḳādir degil idi ẓāhiren bu da özüñüzüñ

121/41 işiñizdir ve culıv içün kötürilüp ẓāyiʿ olan ḳazaḳlarıñ ṣāhibleriniñ baʿẓısı sefere kidüp

121/42 bunda bolġanları ḳablaların kötürüp kitmişlerdir murādıñız dostluḳ ve ḳardaşlıḳ bolsa ḳazaḳ

121/43 ṣāhiblerine aḳçelerin berip cibergeysiz bu yol virilmezse culıv içün bir daḫı ḳazaḳ köndürilmezdir

121/44 ve taḳı eliñ͡giz altında bolġandan vilāyetimize ve ʿos̱mānlı memleketine ẓarar ve ziyān itdirmezke ʿahdıñız var

121/45 idi bizimde ʿahd-nāme-i ḫaṭṭımızda yazılġan idi ʿahdıñuzda durmayup ton ḳazaḳlarından bir

121/46 miḳdār şayḳaya icāzet virüp deryāya çıḳardıñız ol ḳadar şayḳadan lüṭf-ı ḥaḳḳ ile elem çekilmezdir

121/47 nihāyet naḳẓ-ı ʿahd üzeriñüzde ḳalmış olur ve inşāʾāllāh teʿālā onlardan daḫı intiḳām

121/48 alınur taḥrīren fī şehr-i recebü'l-mürecceb sene 1059 ṣaḥḥ

121/49 ḫan islām giray bin selāmet giray ḫan

No 139: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1061 / Eylül-Ekim 1651)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 449

139/01 hüve

139/02 islām giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

139/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ

139/04 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve barça noġaynıñ ve ḥesābsız çerüniñ ve taṭ milen ṭavgeçniñ

139/05 ve ṭaġ ara çerkesniñ uluġ pādişāhı bolġan min uluġ islām giray ḫan dāme naṣruhu

139/06 ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey aleksay miḫaylaviç

139/07 cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām

139/08 aytıp muḥabbetlik ve taṭıvlıḳ milen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī oldır ki

139/09 çapḳunımız meḥmed milen ḳoşup yibergen çapḳunıñuz ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz ve berip yiberilgen böleklerinüz

139/10 vāṣıl olup munda bolġan sipāhīleriñüz birlen dīvān-ı ʿadālet-i ʿunvānımıza keltürip mübārek dīdār-ı

139/11 şerifimiz körürge buyurdıḳ ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz oḳıdup yaḫşı tıñ͡gladuḳ biz uluġ pādişāh ḫan-ı

139/12 āʿẓam ḥaẓretlerimizge maʿlūm ḳılmaḳ içün sipāhīlerimiz milen uluġ ḫazīne ve böleklerimizni yay

139/13 aylarında mosḳovdan çıḳarıp santabır ayınıñ yigirminçi küninde almaşıv yerine yetkürürge buyurdıḳ

139/14 dip yazupsiz taḳı her yılda yiberile kelgen nuḳraṭ aḳçe ḥesābı üzre tapıldıġına köre ġuruş

139/15 eşrefī yiberdik ve yeñiden tilek ḳıldıġımız dört yaḳın ḳulumızıñ tiyişini yazduġımız üzre kelürge

139/16 buyurup ve ḫazīne defterlerine yazdırup kün ilgeride bolsa eksiksiz varurġa buyurdıḳ dimişsiz

139/17 taḳı ulu elçi tit ve baḫşı birlen yigirmi beş adam ve çapḳun birlen on beş adam kelürge ḳabūl

139/18 itdük dip bildiripsiz taḳı ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda taymay dostımızġa dostlıḳ

139/19 idüp düşmānımızge düşmānlıḳ idüp ḳardaşlıḳda muḥkem bolurıñuz yazılmış min uluġ

139/20 islām giray ḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretleride bolsaḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda

139/21 ber-ḳarār olup muḥabbet ve meveddetiñüzi ʿarẓ itdügiñizden ḫāṭr-ı şerīfimiz ḫoş olup muḥabbet

139/22 ve meveddetimiz iẓʿāf ve muẓāʿaf olmışdır ve meveddetiñüz derūn-ı şāhānemizde cāygīr olup ḫazīne almaḳ içün

139/23 ḳudvetü'l-ümerā-yı kirām meḥmed şāh bey almaşıv yerine taʿyīn olınup munda bolġan sipāhīleriñüzni

139/24 dīvān-ı ʿālīşānımıza keltürip dīdār-ı şerīfimiz birle müşerref ḳılup ḫılʿatlar keydirüp ve riʿāyetler idüp

139/25 diyār-ı maʿrūfü'l-iʿtibārımızda olan ata oġullarından olup yaḳın ḫıdmetimizde bolġan aṭmanay beg

139/26 ḳulumız elçi başılıḳ ḫıdmeti birle könderilmişdir taḳı tit ve baḫşı milen yigirmi beş adam birge

139/27 ḳoşup ve ḳoşup yiberdügimiz adamlar muʿtād-ı ḳadīm üzre her kimiñ elçisi olduḳların siz ḳardaşımızge

139/28 bildirmekiçün defter idüp memhūr defteride muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımızla könderilmişdir evvelki minvāl üzre

139/29 elçilerimize riʿāyet idüp ve çapḳunımız meḥmed birlen könderilgen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuzda yazılduġı

139/30 üzre ötgen yıl kelgen ḫazīne üstine şimdi yeñ͡giden tilek itdügimiz dört yaḳın aġamızıñ

139/31 tiyişlerinde ḳoşup ve nuḳraṭ aḳçe ḥesābınça ġuruş ve yāḫūd eşrefī kelüp kün ilgeride bolsa

139/32 bī-ḳuṣūr keldikden ṣoñra inşāʾāllāh teʿālā bu ṭarafdan daḫı ʿömr āḫiriġaça muḥabbet ve meveddetimiz muḥkem

139/33 bolup vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze ve serḥad ḳalʿalarıñuza da bolsa bizden ve ḳardaşımız ḳalġa

139/34 sulṭān ḥaẓretleri ve nūre'd-dīn sulṭān ve ġayrı sulṭānlardan ḳaraçılarımız beglerden

139/35 ve mīrzālardan her kez yamanlıḳ bolmastur taḳı ḳarındaşımız nūre'd-dīn sulṭānnıñ muʿtād-ı ḳadīm olan

139/36 tiyişinden üç ṣırt ṭon ve dört ḳarın ṭon eksik keldügin ötgen yıl sizge yazdıḳ idi

139/37 cevābı kelmedi çoḳlıḳ nesne de tügildir anı tamām itdirgey irdiñüz taḳı ḳardaşımız meḥmed girayḫannıñ

139/38 ḳapu aġası ḳayt aġa içün yeñiden tiyiş ricā itdükde ol zamānda ḫazīne birlen ḳayt aġaya

139/39 bir ṣamur ṭon ve bir zerdevā ṭon iki ṣırt ṭon üç ḳarın ṭon dört taḫta ṣırt beş

139/40 taḫta ḳarın iki ṣamur bir tilki börk kelüp munda bolġan ḫazīne defterlerine yazılmış

139/41 ṣoñra kendileri istanbula kitdikde bir ḳaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi baʿdehu ḳırıma kelüp

139/42 kendi ḫıdmetimizde oldıḳdan ṣoñra siz ḳardaşımızdan ricā idüp yazdıḳdı ḫāṭrımız körüp

139/43 könderdiñüz ötgen yıl elçiñüzden ṭaleb olındıḳda bize pādişāhımızıñ ḫazīnedārı virdügi

139/44 budır diyü altı ṭop virdiler öyle ḳaldı leyl ü nehār ḫıdmetimizde bir iḫtiyār aġamızdır ve aġaçalarımıza

139/45 ve kendimize ḫıdmeti sebḳ itmişdir ẓāhiren bir ḳaç zamān kelmeyüp ḳalmaġile defterde yazdıḳda kātibler ḫaṭā

139/46 itmek vardır bu ḳardaşları ḫāṭıriçün evvelki defter üzre

139/47 tamām idüp kün ilgeri bī-ḳuṣūr kelmege buyurġay irdiñüz bāḳī

139/48 ve'd-duʿā ʿalā min ittibaʿül-hudā taḥrīren fī māh-ı şevvālü'l-mükerrem

139/49 senetin iḥdā ve sittin ve elf

139/50 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

139/51 ḫan islām giray bin selāmet giray ḫan

No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Zilkade 1062 / Ekim-Kasım 1652)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 459

145/01 hüve

145/02 islām giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

145/03 teñgri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı

145/04 ḳırımnıñ ve barça noġaynıñ ve ṭaġ ara çerkesniñ ve taṭ milen ṭavgeçniñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve barça

145/05 tatarnıñ uluġ pādişāhı olan devletlü ve ʿaẓametlü ve şevketlü ve ʿadāletlü min uluġ islām giray ḫan

145/06 dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerindin ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey aleksay

145/07 mihaylaviç barça urusnıñ pehāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin

145/08 köp selām aytıp taṭıvlıḳ milen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām ve inhā ve fermān-ı ḫanī budır ki

145/09 ḥālā yumuş adamlarıñuzdan şıbane oġlı ivan noġay oġlu kirilaymilen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz

145/10 keldügi ʿarż olındıḳda munda bolġan sipāhīleriñüzimilen revān-ı taʿcīl dīvān-ı adālet-i bünyānımızge

145/11 kelüp dīdār-ı şerīfimizni körürge buyurıp ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz ḥużūr-ı şerīfimizde oḳıtup barça

145/12 yazdıḳlarıñuz maʿlūm-ı humāyūnımız olmışdır pādişāhlar arasında dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ oldıḳdan ṣoñra

145/13 aralarında ricā ve tilek ola kelmişdir pādişāhlıḳa lāyıḳ olan budır ki iki ṭarafdan daḫı ḳardaşlıḳ

145/14 ve dostlıḳda muḥkem olup ʿömr āḫiriġaça dostlıḳdan ṭaymay ʿahd ve peymānların taġyīr itmemekdir inşāʾ

145/15 āllāh teʿālā bu ṭarafdan dostlıḳımız taġyīr olmastur ve ḥālā çapḳunıñuz milen uluġ ḫazīneñüzniñ

145/16 mosḳovdan çıḳup almaşıv yerine könderilgenin ḫaṭṭıñuzda yazup bildiripsiz ama her yıl keldügi vaḳtin

145/17 ozdırıp zamān mürūr itdikden ṣoñra keldiler alay bolsa ḳışḳa uġramaḳ lāzım kelür ẓāhiren ḳış

145/18 āḥvāli maʿlūmıñuzdır eger anda kelenler ve eger bundan varan ʿasker ḳış ziyāde zaḥmet ve meşaḳḳat

145/19 çekerler alay bolsada ḳudvetü'l-umerāyü'l-kirām zübdetü'l-küberāyü'l-fiḫām meḥmed şāh begni ḳardaşları mīrzālar

145/20 vesāyir ata oġullarından ve yumuş ḳullarımızdan ḳoşup ḫazīneñüzi aldırmaḳ içün almaşıv yerine

145/21 könderilüp bunda bolġan elçileriñüz milen uluġ elçimiz ḳudvetü'l-āḳrān arslān mīrzā zide

145/22 ḳadruhu nāme-i humāyūnım milen könderilmişdir inşāʾāllāh teʿālā vuṣūlinde ḳānūn-ı ḳadīm üzre riʿāyet

145/23 idüp uluġ ḫazīneñüzni ötgen yıl keldügi defter üzre bu yıl tilek itdügimiz oġlumız

145/24 sulṭānnıñ tiyişin daḫı ötgen sene keldügi defterge ḳoşdırıp bi̅-ḳuṣūr kelürge buyurġay irdiñüz ki

145/25 ol sebebli bulay söz bolmaġay irdi kün ilgeride bulay zamānın ozdırmayup çapḳunı vaḳti

145/26 ve zamānı ile kelürge buyurġaysiz ki aña köre bu ṭarafdan varan ʿasker ve ol cānibden kelen

145/27 adamlarıñuz ḳışḳa rāst kelüp zaḥmet çekmegey irdiler taḳı her yıl tilek boladır dip yazıpsiz

145/28 ḳardaşlıḳ içinde tilek ola kelmişdir her zamān olacaḳ iş tügildir siz ḳardaşımıza lāyıḳ olan

145/29 uluġ ḫazi̅nemizni ötgen yıl keldügi defter üzerine bu yıl yeñiden oġlumız sulṭāna çıḳan

145/30 tiyişi yazdurup ve nuḳraṭ ḫazi̅nesi içün ḥesābı ile eşrefi̅ ve ġuruşdır kün ilgeri ḳuṣūrsız

145/31 kelürge buyurġay irdiñüz mādāmki siz ḳardaşımız dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda olup uluġ ḫazi̅nemiz

145/32 eksiksiz kele bu cānibden her kez yamanlıḳ olmazdır ʿömr

145/33 āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ idüp ʿahd ve peymānımız

145/34 taġyi̅r olınmaḳ iḥtimāli yoḳdır yazıldı taḫtgāhımız

145/35 baġçesarāyında ẕi'l-ḳaʿde ayında tāri̅ḫ miñ altmış

145/36 iki senede

145/37 bi-maḳām-ı baġçesarāyü'l-maḥrūse

145/38 ḫan islām giray bin selāmet giray ḫan

No 152: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban ayının birinci günü 1063 / Haziran-Temmuz 1653)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 469

152/01 hüve

152/02 islām giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

152/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti milen ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey

152/04 aleksay mihaylaviç cümle urusnıñ pehāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa

152/05 köpdin köp selām aytıp nedir ḥāliñüz ve ḫāṭrıñuz eyümisiz ve ḫoşmısiz dip ṭatıvlıḳ milen

152/06 ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī budır ki ve ḥālā pursḳay köral üzerine sefer

152/07 itmemiz iḳtiżā itmekle mütevekkilen ʿal'āllāh bi'ẕ-ẕāt kendimiz teveccüh ve ʿazīmet itdügimizde munda olan

152/08 uluġ elçileriñüz ḥużūr-ı şerīmizge keltürip riʿāyet idüp icāzet virilüp siz ḳardaşımıza

152/09 muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazdırıp uluġ elçimiz ayvaz beg zide ḳadruhu milen könderilmişdir inşāʾ

152/10 āllāh teʿālā vuṣūlı müyesser oldıḳda uluġ ḫazīne ve bölekleriñüzi ötgen yıl könderdigiñüz defter

152/11 üzre könderip ʿömr āḫiriġaça dostımıza dost ve tüşmānımıza tüşmān bolasiz siz ḳardaşımız

152/12 ʿahd-ı peymānıñızda turup uluġ ḫazīneñüz ötgen yıl könderdigiñüz üzre könderip dostlıḳ

152/13 ve ḳardaşlıḳ etseñüz bu ṭarafdan daḫı inşāʾāllāh teʿālā vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze her kez yamanlıḳ

152/14 olmastur şimdiye degin ʿahd-ı peymānımızda ḳarār itüp ḳırım tatarın ve ulu noġay ve küçik noġay

152/15 ve azaḳ ḫalḳını żabṭ ve rabṭda ḳuṣūr itdigimiz yoḳdır ve kün ilgeride bolsa inşāʾāllāh teʿālā żabṭ

152/16 ve rabṭda ḳuṣūr olınmaḳ iḥtimāli yoḳdır ve munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḫuṣūṣında

152/17 söyletmiş irdik ol sözni siz ḳardaşımıza yetkürmezlermi yoḳ ise ṭarafıñuzdan taḳayyüd olınmazmıdır

152/18 ol ḫırsızlıḳ milen yurt alınmaz ve bir ḫıdmetde olmazdır nihāyet hemān saʿādetlü āl-i ʿos̱mān pādişāhı

152/19 ʿaẓametlü ḫūnkār ḥażretleri milen tüşmānlıḳ ḥāṣıl olmasına sebeb olmaḳdan ġayrı fāʾidesi yoḳdır

152/20 ve bu cānib ile daḫı mābeynimizde olan dostlıḳımıza bir ḫalel virmesine bāʿis̱ olurı dostlıḳ

152/21 ve ḳardaşlıḳa lāyıḳ olan iş tügildir lāyıḳ olan budır ki eger bu ṭaraf eşḳıyāsıdır ve eger ol

152/22 cānib ḫırsızı ve ḥarāmizādesidir żabṭ olınmaḳdır dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bunıñla üstüvār bolur yazıldı

152/23 sene miñ altmış üç tārīḫi şehr-i şaʿbān

152/24 ü'l-muʿaẓẓamnıñ ġurresinde

152/25 bi-maḳām-ı nehr-i alma

152/26 ḫan islām giray bin selāmet giray ḫan

No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 483

160/01 hüve

160/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

160/03 teñgri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti milen ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ

160/04 bey aleksay mihaylaviç barça urusnıñ pehāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa

160/05 köpdin köp selām aytıp ṭatıvlıḳimilen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī

160/06 budır ki merḥūm ve maġfūr aġaçamız islām girayḫan ʿaleyhi'r-raḥmet ve'r-rıḍvān ḥażretleri ṭaraflarına

160/07 sipāhīleriñüzden timafi ġavrilaviç ḫatunsḳay ve yazıçı ivan fumin nām adamlarıñuz muḥabbet-nāme-i

160/08 ḫaṭṭıñūzla yiberilgen igendir ol vaḳitden beri ḳırımda alı ḳonup ḥālā min uluġ meḥmed giray

160/09 ḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥażretleri ḳırım yurtına ḫan olup devlet ile kelüp maḳarr-ı

160/10 ḫilāfetimize cülūs-ı humāyūnımız oldıḳda merḥūm aġaçamıza kelen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz manẓūrımız olup

160/11 barça yazdıġıñuz maʿlūmımız oldıḳdan ṣoñra cemīʿ ḳırım begleri ve iḫtiyārlarından tefaḥḥuṣ olındıḳda

160/12 muḳaddemā leyh ḳralı üzerine yüriyesiz diyü niçe defʿa mosḳova mektūb yazdıḳlarından ġayrı elçilerine

160/13 daḫı sipāriş itmişler idi ol zamānda ḥareket itmeyüp baʿdehu merḥūm aġaçañuz leyh ḳralı

160/14 üzerine ʿasker ile varup leyh ḳralın ḳapatdıḳda ayaḳına yıḳılup rehin virdikde ḥāllerine merḥamet

160/15 idüp barışup rehinlerin alup mābeynlerde bu ḳadar ʿahd ve yemin olup ʿavdet idüp ḳırıma

160/16 keldikden ṣoñra mosḳov ʿaskeri özi ḳazaḳı ile berkilüp leyh üzerine yüriyüp bu ṭarafdan daḫı

160/17 ʿasker ve yardım ṭaleb idüp elçi könderdiler diyü cevāb virdiler ḥadd-ı ẕātında bu ḳadar seferler

160/18 ve yüz aḳlıḳları oldıḳda ḥareket itmeyüp merḥūm aġaçamız barışdıḳdan ṣoñra özi ḳazaḳı ile

160/19 ittifāḳ idüp yürimişsiz bu ṭaraf ile barışımızdan muḳaddem yüriseñüz bu ṭarafa yardım itmiş

160/20 olurdıñuz saʿādetlü aġaçamız ḥaẓretleriniñ ʿahd ve yemin bizim daḫı ʿahdımızdır leyh ṭarafından naḳẓ-ı

160/21 ʿahd olmadın sebebsiz bizim ṭarafımızdan ʿahdımızı bozmaḳ pādişāhlara düşeçek iş tügildir

160/22 ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretleri daḫı lāyıḳ körmezdir ẓāhiren leyh ḳralı ile olan ʿahdımızda ḳarār itmeyüp

160/23 naḳẓ-ı ʿahd itdigimizden ṣoñra artuḳ siz ḳardaşımızda ve ġayrılarda iʿtimād itmemek lāzım kelür

160/24 sebebsiz ve ḫayırsız naḳẓ-ı ʿahd itmek pādişāhlara lāyıḳ tügildir ve siz ḳardaşımız ile daḫı

160/25 muḳaddemā ḳırım yurtına ḫan olduġımızda itdügimiz ʿahd ve yeminimiz bozulmaḳ iḥtimāli yoḳdır naḳẓ-ı ʿahde

160/26 sebeb olaçaḳ iş olmış degildir yine de ol ʿahdımızıñ üzerindeyüzdir siz ḳardaşımız daḫı

160/27 ol ʿahdıñuzda ḳarār idüp bizüm ile dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itmek murād ve maḳṣūdıñuz bolsa

160/28 uluġ ḫazīnemizi ötgen yıl merḥūm aġaçamız ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerine könderilgen defteriñüz

160/29 üzerine yiberilüp ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen her ne ise anı

160/30 daḫı maʿan köndergeysiz burungı ʿahdıñuzda ḳarār idüp uluġ ḫazīnemizi ḳış olmazdan muḳaddem

160/31 iḫrāc idüp almaşıv yerine yetkürgeysiz bu ṭarafdan almaşıva varan meḥmed şāh beg ve siziñ

160/32 elçiñüz bekleyüp ṭurıp zaḥmet çekmeyeler taḳı nehr-i tonda vāḳīʿ ḳazaḳ eşḳıyāları vilāyetiñüzden çıḳup

160/33 kelüp her zamān şayḳa ile deryāya çıḳup saʿādetlü ve ʿaẓametlü pādişāh-ı rūy-ı zemin ḥaẓretleriniñ

160/34 leb-i deryāda olan vilāyetlerin incitmeden ḫālī degiller imiş mābeynimizde bu ḳadar dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ

160/35 oldıḳdan ṣoñra ol ḥarāmizādeler ẓabṭ olınmamaḳ revā ve lāyıḳmıdır olmaḳūle eşḳıyā deryāya çıḳup

160/36 yalılardan bir ḳaç tutṣaḳ almaḳ ile yurt alınmazdır siziñ ṭarafıñızda olan eşḳıyā ẓabṭ olınmaya

160/37 ve bu ṭarafda olan ẓabṭ olınmaya böyle dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ olurmı ẓabṭına ḳādir degilim dirseñüz

160/38 ol daḫı büyük ʿayıbdır pādişāhlıḳa lāyıḳ iş tügildir anıñla bir nesne ḥāṣıl olmaz hemān mābeynde

160/39 bir ṣovıḳlıġa sebeb olup bu ṭarafdan bir daḫı ḥarāmizādeye taḳayyüd itmeyüp çit yerleriñüze

160/40 ve serḥadleriñüze ḳatı çoḳ ẓarar olmaḳ muḳarrerdir bu ḫuṣūsda bir vechle ʿöẕür itmeyüp dostlıḳ

160/41 murād idüp yurtıñuzıñ rāḥatını isterseñüz nehr-i tondan ol eşḳıyāları ḳaldırasiz bundan

160/42 ṣoñra deryāya bir şayḳa çıḳarsa naḳẓ-ı ʿahd ṭarafıñızdan olmış olur ḫazīnemizi könderüp

160/43 tondan ol ḥarāmizādeleri ḳaldırsañuz inşāʾāllāh teʿālā bu ṭarafdan vilāyetiñüze ve serḥadleriñüze

160/44 āṣlā ẓarar ve ziyān olmaḳ iḥtimāli yoḳdır taḳı dostlıḳ ve ḳardaşlıḳımıza bināʾen büyük oğlumız āḥmed giray

160/45 sulṭān ve ʿivaẓ giray sulṭān ve cānib giray sulṭān ve mübārek giray sulṭān işbu dört

160/46 oġullarımız sulṭānlara başlıḳları ṣamur tiyiş ricā idüp ve oġullarımız sulṭānlardan ġayrı emekdār

160/47 aġalarımızdan beş nefer aġamız içün daḫı tiyişler ricā idüp cümlesi muʿtād-ı ḳadīm üzre defter

160/48 olınup çapḳunımız şaʿbān aġa könderilmişdir inşāʿāllāh teʿālā vuṣūl boldıḳda ḳardaşlıḳ idüp

160/49 dört oġullarımız sulṭānlara ve beş nefer emekdār aġalarımıza könderilen memhūr defter üzre tiyişler

160/50 yazdırup kün ilgeri kesilmeyüp kelmek içün buyurġay irdiñüz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳımız

160/51 ziyāde olmasına bāʿiṡ ve bādīdir ḳardaşlıḳ idesiz

160/52 yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ altmış dört tārīḫi ẕi'l-ḥiccesiniñ on altınçı kününde

160/53 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

160/54 ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1065 / 1654-1655)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 498

167/01 hüve

167/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

167/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i

167/04 ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve barça tatarnıñ ve köp noġaynıñ uluġ pādişāhı olan min uluġ

167/05 meḥmed giray ḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerindin uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey aleksay

167/06 miḫaylaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin

167/07 köp selām aytıp taṭıvlıḳimilen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī budır ki

167/08 bi'ḥamdü'l-illāhi teʿālā ḳırım taḫtı bizge müyesser olup babamız taḫtına cülūs itdigimizde ḳırımda olan

167/09 ilçileriñüz kelüp siz ḳardaşımız milen ke'l-evvel dost ve ḳardaş olmamız içün ricā ve tilek

167/10 idüp uluġ ḫazīnemizi boyunlarıġa aldıḳlarında muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazdırılup çapḳunımız

167/11 yiberildikden ṣoñra yeñiden altun bayṣalu ʿahd-nāmemiz yazdırılup elçiñüze virilüp ve muḥabbet-nāme-i

167/12 ḫaṭṭımız milen yaḳın ḳullarımızdan şāh timur mīrzā ṭarafımızdan elçi taʿyīn olınup

167/13 könderilmişdir inşāʾāllāh teʿālā vuṣūlı müyesser oldıḳda muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳıdup yaḫşı tıñlap

167/14 ḳadīmden ide keldigiñüz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳı idüp uluġ ḫazīneñüzi ötgen yıl merḥūm

167/15 ve maġfūr aġaçamız islām girayḫan ʿalayhi'r-raḥmet ve'r-rıḍvān ḥaẓretleri ṭarafına könderilgen defterleriñüz

167/16 üzerinde könderüp dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda s̱ābit-ḳadem bolup dostımıza dost ve düşmānımıza düşmān

167/17 olup her sene çıḳa kelen ḫazīneñüzi ötgen yıl keldügi defter üzerine çıḳarup ve mübārek-bād

167/18 nāmında olı kelen hedāyāñuz daḫı ḳoşup bī-ḳuṣūr kelürge buyuruġıñuzda olan ḳullarıñuza buyurġay

167/19 irdiñüz uluġ ḫazīneñüz ḳuṣūrsız kelüp ve zīr-i ḥükümetiñüzde olan eşḳıyāñuz ẓabṭ idüp

167/20 dostımıza dost ve düşmānımıza düşmān olsañuz bu ṭarafdan daḫı inşāʾāllāh teʿālā murādıñuzdan

167/21 artuḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ itmemiz muḳarrerdir

167/22 yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında miñ altmış

167/23 beş tārīḫinde

167/24 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

167/25 ḫan meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan

No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1067 / Nisan-Mayıs 1657)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 513

178/01 hüve

178/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

178/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti-imilen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i

178/04 ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve barça tatarnıñ ve köp noġaynıñ ve taṭ-imilen ṭavgeçniñ ve tav

178/05 ṭuraḳlay çerkeçniñ uluġ pādişāhı bolġan min uluġ meḥmed girayḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān

178/06 ḥaẓretlerindin ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey aleksay miḫaylaviç barça urusnıñ

178/07 penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām aytıp taṭıvlıḳ-imilen

178/08 ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām ve inhā-yı ḫanī budır ki yaḳın sipāhīleriñüzden raman jevḳav

178/09 ve yazıçı larivan paşin birlen ḳırımġa yiberilgen uluġ ḫazīne ve bölekleriñüz kelüp dīvān-ı

178/10 humāyūn-ı maʿdelet-i ʿunvānımızda aldımızdan ötkerip teslīm ḳılup min uluġ meḥmed girayḫan dāme

178/11 nuṣretihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretleride bolsaḳ uluġ ḫazīneñüz maḳbūl tutıp dostlıḳ ve ḳardaşlıḳıñuzda özgeliksiz[231]

178/12 muḥkem ṭurıp ḳuşçı ve ʿarabaçılarıñuzı çapḳunımız şahbāz birlen ḳaytarup mosḳovġa

178/13 yiberdik inşāʾāllāh teʿālā çapḳunımız varġaç buyurıḳıñuzda bolġan ḳullarıñuza muḥkem tenbīh ḳılup

178/14 keleçek ḫazīneñüzni bu yılġı ḫazīne kibi ḳışḳa ḳaldırmaġay irdiñüz bir ḳaç yıldır ḫazīne keç çıḳup

178/15 ḳışdan ʿaskerimiz zaḥmet çekedir ibtidā'en küz ayında mosḳovdan çıḳup almaşıvġa kelse iki ṭarafda

178/16 ʿaskeri zaḥmet çekmezlerdi taḳı nehr-i ton ḳazaḳı ẓabṭıñuzda bolġan mosḳov memleketi içinden tona kelüp

178/17 deñize çıḳup saʿādetlü pādişāh ḫūnkār ḥaẓretleriniñ deñiz kenārında olan vilāyetlerni incitmeden

178/18 ḫālī degillerdir āllāhu teʿālā ḥaẓretleriniñ lüṭf ve ʿināyeti-imilen bizim vilāyetimiz anday ḫırsız ve ḥarāmizādeden

231 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *öñ͡gleksiz ~ öñ͡geliksiz* yazılmış. Atasoy (2017: 481) *özgeliksiz* okumasını önermektedir.

178/19 elemleri yoḳdır anday ḫırsızlar bizim memleketimizden ṣudan ġayrı bir nesne almaya ḳādir degillerdir nice

178/20 kerre yalılara çıḳup ḳırılup rüsvāylıḳ ile kitmişlerdir nihāyet āl-i ʿos̱mān pādişāhı uluġ pādişāhdır

178/21 mosḳov ile barışıḳsiz ve ḳardaşlıḳ idersiz böyle barışıḳmı olur ki mosḳovdan çıḳup kelen

178/22 ḥarāmizādelerin ẓabṭ itmeyüp her yıl şayḳaları deñize çıḳa deyüp yazdıḳlarından ḥicāb çekiyorız

178/23 bu maḳūle ḥarāmizāde ve ḫırsız yurt alaçaḳ degildir hemān bulġaḳlıḳa sebeb olur iki pādişāh arasında

178/24 bu maḳūle ḫırsız ẓabṭ olınmayup ruḫṣat virilmek eyü ḥāl degildir murādıñuz dostlıḳ olursa tona adam

178/25 yiberip ḥarāmizādeñüzi ẓabṭ idüp bir daḫı deñize çıḳmadan menʿ idesiz bir ḳaç defʿa bu

178/26 ḫuṣūs içün yazdıḳ taḳayyüd itmediñüz vilāyetinden çıḳan ḫırsızı ẓabṭ itmeyüp ʿöẕür itmek

178/27 pādişāhlıġa lāyıḳ iş degildir ve ẓabṭına ḳādir degilim dimekde ne ḳadar oḫşavsız söz idügi maʿlūmıñızdır

178/28 taḳı şived ḳralı kendi yurtına ḳanāʿat itmeyüp leyh memleketine ḳral olmaḳ içün çalışup siz

178/29 ḳardaşımıza daḫı tüşmān olduġı ḫaberi olınmışdır siz ḳardaşımıza tüşmān oldıḳdan ṣoñra bizim

178/30 daḫı tüşmānımızdır inşāʾallah teʿālā siz ḳardaşımıznıñ intiḳāmını almaḳ içün çalışurmiz taḳı

178/31 erdel ḳralı āl-i ʿos̱mān padişāhınıñ reʿāyāsı iken raʿiyyetlikden baş çeküp özi ḳazaḳından

178/32 envāʿ ḥīle ile bir miḳdār ʿasker alup şived ʿaskerine yardım iderim deyü çıḳup ol daḫı kendi

178/33 leyh ḳralı olmaḳ sevdāsında olduġın saʿādetlü ve devletlü pādişāh-ı ʿālī-vaḳār ḥaẓretleri elem çeküp

178/34 erdel memleketin cavlamaḳ içün köp ʿaskerler taʿyīn itmişlerdir inşāʾāllāh teʿālā cezāsın bulur

178/35 benim ḳardaşım bize ve size lāyıḳ olan siziñ tüşmānıñuza biz tüşmānlıḳ ideyüz ve bizim tüşmānımıza

178/36 siz tüşmānlıḳ idesiz inşāʾāllāh teʿālā bu ṭarafdın ʿömrimiz āḫir olınça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳdan

178/37 ṭaymay dostıñuza dost ve tüşmānıñuza tüşmān bolup vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze bizden ẓarar

178/38 ve ziyān olmazdır ve siz ḳardaşımız daḫı ḳolıñuz altında ʿaskeriñüz ve ton ḳazaḳı ḥarāmizādelerin ẓabṭ

178/39 idüp ʿömriñüz āḫir olınça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda muḥkem ṭurġay irdiñüz taḳı dostlıḳa binā'en

178/40 siz ḳardaşımızdan emekdārlarımızdan sefer ġāzī yazıçı ve süleymān aġa ve ḥasan atalıḳ içün ḳırım

178/41 taḫtına cülūs itdigimizde defter yazup başlıḳı zerdevā tiyiş ricā itmişidik her zamān kelen

178/42 elçileriñüz vire kelmişler iken şimdi kelen elçiñüz eksik berdiler siz ḳardaşımızdan ötil ḳılamiz

178/43 kim buyrıḳda bolġan ḳullarıñuza tenbīh idüp kün ilgeri keleçek ḫazīne defterine başlıḳı

178/44 zerdevā tiyiş yazdırıp eksiksiz kelürge buyurġay irdiñüz taḳı elçilerimizden adamımız murād nām

178/45 kimse tenhāda siz ḳardaşımıza lāyıḳsız söz aytdı deyü alı ḳomışlar pādişāhları diline aldıġına

178/46 ḥāşā ki bizim rıẓāmız ola öyle söz anıñ aġzından çıḳdıġı muḳarrer olursa ḥaḳḳından kelmez tügildik

178/47 hīç bir zamān ölmemiş iken elçi alı ḳomaḳ lāyıḳ degildi ol adamı bu ṭarafa köndergey irdiñüz

178/48 taḳı almaşıvda ḫazīne ʿaskerimiz vardıḳda bir ḳaç atları oġurlanup at ṣāḥibleri tatar ile bir

178/49 tilmaç cavılġan atları aramaḳ içün varup tilmaç ġāyib olur ṣoñra meḥmed şāh beg yoldaşı

178/50 tatarı tutıp temirge urup ketürgen yolda ḳış ziyāde ve ḳar terin olup CWT oldıḳda aṭları

178/51 zebūn olup ʿarabaları ḳalmaġile ol ḥarāmizādeyi kefīle virüp ḳırıma keldikde cānı ḳorḳısından

178/52 ḳaçupdır aratmaya ḳullarımız [...] inşāʾāllāh teʿālā ḳurtılmaḳ iḥtimāli yoḳdır her ḳanda olursa da

178/53 tapdırıp ḥaḳḳından kelinür anday ḥarāmizādeye ḥāşā ki rıżāmız ola yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında

178/54 miñ altmış yedi tārīḫi māh-ı recebü'l-müreccebde

178/55 ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 187: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1068 / 1657-1658)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 528

187/01 hüve

187/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

187/03 teñgri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti-imilen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i

187/04 ḳıpçaḳnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve barça tatarnıñ ve köp noġaynıñ ve taṭ-imilen ṭavgeçniñ ve tav ṭuraḳlay

187/05 çerkeçniñ ḥesābsız köp çerüniñ uluġ pādişāhı bolġan saʿādetlü ve şevketlü ve mahābetlü ve ḥaşmetlü

187/06 min uluġ meḥmed girayḫan dāme devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥażretlerindin uluġ pādişāh ḫan hem uluġ

187/07 bey aleksay miḫaylaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa

187/08 köpdin köp selām aytup taṭıvlıḳ imilen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra ilām ve inhā-yı ḫanī budır ki

187/09 sipāhīleriñüz-imilen yiberilgen uluġ ḫazīne ve bölekleriñüz teslīm ḳılup taḳı barça ısmār ḳılġan

187/10 sözleriñüz dīvān-ı humāyūn-ı maʿdelet-i ʿunvānımızda yetkürdiler min uluġ meḥmed girayḫan dāme devletihi ilā

187/11 yevmü'l-mīzān ḫażretleride bolsaḳ barça söziñüz tıñlap dostlıḳıñuzdan ṭaymay muḥkem ṭurġanmiz

187/12 inşāʾāllāh teʿālā kün ilgeride bolsa biz dostlıḳıñuzda tapılurmiz siz ḳardaşımızda bolsañuz

187/13 ʿömr āḫiriġaça dostlıḳdan taymay iki yurtnıñ rāḥatlıki içün çalışḳay irdiñüz taḳı ḥālā

187/14 ḫazīne milen kelgen ḳuşçı ve ʿarabaçılarnı çapḳunımız ʿos̱mān ile ḳoşup mosḳova könderdik bi-lüṭf-i

187/15 āllāhu teʿālā vuṣūlinde muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımıznı tıñglap dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda muḥkem ṭurıp keleçek ḫazīneni

187/16 küz ayınıñ ibtidāsında mosḳovdan çıḳarıp almaşıv yerine kelürge buyurġay irdiñüz taḳı ol tilmaç ḳatl

187/17 etgen ḥarāmizādeyi ṭutdırmaġa yibergen ḳullarımızdan ḳaçup özüye varır iken ḳazaḳ rāst kelüp

187/18 öldürip cezāsın bulmışdır ve bir ermenī sebebli yazupsiz ol ḥarāmizādeni ele ketürip suʾāl

187/19 itdigimizde söyledigi sözi inkār idüp ve şāhid bulınmadı bizim dīnimizde ve kitābımızda iḳrār ve yāḫūd

187/20 iki şāhid bulınmazsa adam ḳatl itmek olmazdır kitābımızdan ṭışarı itmek olmayup öyle olursada

187/21 ölüm mertebesine varınça ḥaḳāretler itdirilmişdir taḳı bu zamāna degin mosḳovdan bizim vilāyetimize ṭüşgen

187/22 ṭutsaḳları her yıl almaşıva yiberip aḳçesiyle virürler irdi ve ḳırımdan ve noġaydan daḫı mosḳova

187/23 tüşgen tutsaḳları siziñ adamlarıñızda bolsalar almaşıva ketürip ṣatarlar irdi bir ḳaç yıldır özi

187/24 ḳazaḳından baʿżı ḫırsızlar ḳırımdan ve noġay ḫalḳımızdan ḫırsızlıḳ-imilen aldıḳları ṭutsaḳı mosḳov

187/25 bāzārgānlarına ṣatup ve mosḳova könderüp sizde olduġı maʿlūmımız olmışdır dostlıḳ olduḳdan

187/26 ṣoñra bizim ṭutsaḳımız sizde ḳalmak lāyıkmıdır siz ol ṭutsaḳları almaşıva köndermezseñüz bizde yasaḳ

187/27 idüp ḳırımdan ṭutsaḳ virmezizdir ṭutsaḳ çıḳsun dirseñüz bizim ṭutsaḳlarımızı almaşıva

187/28 könderesiz taḳı dostlıġa bināʾen emekdārımız bayrām aġa içün başlıḳı ṣamur bir tiyiş ricā itdikdi cevābı

187/29 kelmedi pādişāhlar arasında ḳardaşlıḳ içün munday işler bola kelgen dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ idüp

187/30 bir ṣamur ṭon ve bir żerdevā ṭon ve bir ṣırṭ ṭon ve bir ḳarın ṭon iki taḫta ṣırṭ iki taḫta

187/31 ḳarın iki çift samūr bir tilki börk yoḳ dimeyüp ḫazīne defterine yazılmaya buyurup kün ilgeri

187/32 kelürge buyurġay irdiñüz taḳı siz ḳardaşımız bile ʿibtidāʾen ʿahdleşüp altun bayṣalı ʿahd-nāme-i

187/33 humāyūnımız yazıldıḳda zīr-i destiñüzde yaʿnī ḳoluñız altında bolġan ʿaskeriñüz żabṭ idüp ve bizde

187/34 bolsaḳ alay oḳ żabṭ idüp sizden bizge ve bizden sizge żarar ve ziyān olmamaḳ içün ʿahd idüp

187/35 söz anıñ üzerinde ḳarār bolmışdı siz ḳardaşımız ol ʿahdde durmayup nehr-i ton ḳazaḳı mosḳov

187/36 içinden çıḳup kelüp her yıl ol ḥarāmizāde ʿulūfe virüp ẕaḫīre ve cebeḫāne yiberip çıḳadırlar

187/37 bizim vilāyetimize deryā kenārlarına çıḳsalar ḫırsızlıḳ ile bir ḳaç ṭavar olur ama niçe ḳılıçdan keçer

187/38 anıñla yurt alınmazdır nihāyet saʿādetlü ḫünkār ḥażretleriniñ deryā kenārında bolġan vilāyetlerine

187/39 ḫırsızlıḳ-imilen varup żarar itdikde mosḳov ile barışıḳ idüp bizim vilāyetimize bu ḳadar żarar ideyorlar

187/40 munday barışıḳ olurmı didiklerinde anlardan utanamiz siz ḳardaşımız ḥarāmizādeñüzi żabṭ itmeye

187/41 ḳādir degilim dimek pādişāhlara lāyıḳ söz degildir çünki siz ḥarāmizādeñüzi żabṭ itmezsiz naḳż-ı

187/42 ʿahd siziñ ṭarafıñızda olmış olur bizimde bolsa ṣaḥrada yürügen noġay ve tatarımız az tügildir ḳalmıḳ

187/43 daḫı luṭf-ı ḥaḳḳ ile bizim bolġandır alayda bolsa biz żabṭ ideyorız siz bu yıl żabṭ itmeyüp deryāya

187/44 çıḳıġday bolsa bizde bolsaḳ ol ḫaḳımızı żabṭ itmezizdir bu ḫuṣūṣda naḳż-ı ʿahdı siz itmiş

187/45 olursiz yazıldı taḫtgāhımız baġçesarāyında miñ

187/46 altmış sekiz tārīḫinde

187/47 ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 194: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülevvel 1073 / Ekim-Kasım 1662)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 539

194/01 hüve

194/02 meḥmed giray ḫan bin selāmet giray ḫan sözümüz

194/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti birle uluġ ordanıñ ve uluġ yurtnıñ ṣaġışsız

194/04 köp tatarnıñ ve köp noġaynıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ṭav ṭuraḳlay çerkesniñ

194/05 ṭat milen ṭavgeçniñ pādişāhı bolġan min uluġ meḥmed giray ḫan adāma'llāhu teʿālā eyyāme devletihi

194/06 ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerinden ḳarındaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey aleksay miḫaylaviç

194/07 barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpden köp selām

194/08 aytup taṭıvlıḳ-imilen ḫaṭrın ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī budır ki bir iki

194/09 defʿadır siz ḳardaşımızġa nāmemiz birlen ḫaṭṭımız yazılup yaḳın kişilerimizden elçi köndermişidik

194/10 ṭarafıñuzdan bir netīce ve çın söz ve cevāb kelmedi barça yalan sözler ve cevāblar yazup

194/11 köndürmişsiz bu nāmemizden evvel könderdigimiz ḫaṭṭ-ı şerīfimizde özi ḳazaġından ḳol çek ve leyhlüden

194/12 alġan yurtunı yine leyhge vir seniñ milen burınġuday dost ve ḳardaş bolayıḳ dip köndermiş

194/13 idik sözde olsa bir netīce cevāb ve söz yoḳ bizge bir olmaz ve oḫşavsız sözler yazup

194/14 köndermişsiz ṣoñra söziñüzge ṭurmayup ḥīle birle barabaş ḳazaġına aḳçeler köndürip ʿasker

194/15 devşürip radomanski ilen özi ḳazaġınıñ üstine könderüp bu ḳadar ḫıristiyānıñ helāk

194/16 ve mürd olmasına sebeb olduñ bir taḳı şimdi elçisi milen mektūbı keldi murād ve maḳṣūdı

194/17 barışmaḳdır deyüp öz ḥālimizde ṭurıp ḫaber ve āgāhımız yoḳ iken özi ḳazaġından adam kelüp vilāyetimiz

194/18 ḳolumuzdan çıḳdı deyüp imdād ve yardım istedi biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimiz daḫı ṭarafımızdan

194/19 bir kesik ʿasker könderdük bi'ḥamdü'l-illāhi teʿālā ʿavn-ı ḥaḳḳ birle bu ḳadar ʿaskeriññiñ yarusı ḳılıçdan

194/20 keçüp radomanskiniñ özi küç milen başın ḳurtarup yine öz memleketige tüşdi ḥīle

194/21 ve çınsızlıḳ bilen yürügen ḳulun ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretleri söymez ve işin ḳolay ketürmez söz

194/22 ṭoġrı ve çın kerek her zamān şöyle fitne milen yaḳşı tügildir şimdi taḳı ḫaṭṭımız birle siz

194/23 ḳardaşımızġa yaḳın adamlarımızdan sefer ʿalī atalıḳ elçimiz könderildi imdi bizim birlen dost

194/24 ve ḳardaş bolmaḳ murād iderseñ özi ḳazaġından ḳol çek ve leyhlüden alġan yurtını yine leyh ḳralına

194/25 vir seniñle burınġuday ʿömr āḫiriġaça dost ve ḳardaş olayıḳ bu sözlerimizni ḳabūl etmez olsañuz

194/26 bizge bir ṣāfī ve çın cevāb köndüriñ inşāʾāllāh teʿālā biz taḳı ḥaḳḳ sübḥānehü ve teʿālā ḥaẓretleriniñ

194/27 luṭf ve iḥsānına ṣıġınup ḳādir olduġımız ḳadar çalışırmiz şimdi leyhden elçi keldi leyh daḫı

194/28 barça ʿaskeri milen keledir leyhlü milen biz ḥaẓret-i ḥaḳḳ teʿālāya tevekkül idüp üstüge sefer

194/29 idüp varırmiz evvel niçün bildirmediñiz dimegeysiz burun kelgen nāmeñüzde bizge yalan

194/30 ve çınsız söz yazup ṣoñra barabaşḳa aḳçeler könderüp kimisin radomanskiye ḳoşup ve kimisin

194/31 özi ṣuvına tüşürmekilen iş bitmezdir sözni çın aytup ḥīle ve çınsızlıḳ itmey āşikāre

194/32 söylemek kerekdir ve bir sözimiz daḫı budır ki bizim-imilen tüşmān bolduñuz ise ne küzel

194/33 ama ortañuzda deryā ve deñiz bolġan āl-i ʿosmān pādişāhıge mekke ve medīne ṣāḥibi uluġ pādişāh milen

194/34 tüşmān olmaġıñızġa sebeb nedir deryāya ṣayḳa çıḳarup vilāyetine niçün ẓarar ve ziyān idersiz

194/35 bir uluġ ve ḳutlu ve ḳudretlü pādişāhdır azaḳ ḳalʿasına bu yıl üç dört pāşā könderdi ve bu deñlü

194/36 ḳul könderdi yaz daḫı ne işleyecekin anlarnıñ kimse bilmez deryāya çıḳan şayḳalarıñ öte yaḳaya

194/37 varup bi'ḥamdü'l-illāh ol-ḳadar iş taḳı körmedi ve vilāyetimiz ḳırım yalılarından içmege ṣu taḳı birmedik

194/38 ve bir miḳdār ʿasker könderdik ḳazaġıñnıñ başına bu ḳadar belālar ketürdik kelgen ʿaskeriñniñ yarusı

194/39 ḳırılup yarusı taḳı küç milen ḳurtıldı ve şayḳaların alup kitmeye ḳādir bolmayup müyüşde

194/40 buraġup özleri daḫı belādan belāya uġradı seniñ deryāya şayḳa çıḳarġanıñ bizge ẓararlı

194/41 dügeldir ḳırımdan inşāʾāllāhü'l-mevlā ṣu içmek tapmazlar lakin āl-i ʿos̱mān pādişāhı bir ḳut

194/42 ṣāḥibi memleketi ve ʿaskeri çoḳ pādişāhdır seniñle söyleşür eger ton ḳazaġı ḫırsızdır menim iẕnim

194/43 yoḳ deryāya çıḳdı dirseñ şayḳadan ḳazaḳlar tüşüp seniñ destīriñ ve icāzetiñ-imilen

194/44 kelgenlerine ve şayḳa içinde boyarın olġanına aṣlī ile bilgenmiz ve şimdi taḳı ol ḳazaḳlar ḳolumuzdadır

194/45 eger bu nāme ve ḫaṭṭımızda yazılġan sözlerimizni ḳabūl idüp ve çın ṭoġrı cevāb virüp baba

194/46 ve dedeleriñüz ẓabṭ itgen vilāyetge ḳāyil olup kāniʿ olsañg senin-imilen burınġuday dost

194/47 ve ḳardaş olurmiz sözimizni ḳabūl itmegey bolsañuz bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalıḳnı

194/48 toḳtatmay könderesiz ḥaẓret-i ḥaḳḳ celle ve ʿalānıñ kime luṭfı ve ʿināyeti olursa olur biz dāyim-i ḥaẓret-i

194/49 ḥaḳḳa ṣıġınup sözümizni çın aytup yazarmiz yalan ve çınsız söz bizge ve sizge tüşmezdir

194/50 ḥaḳḳ teʿālā ḥaẓretleri eyilikler ve ḫayrlar naṣīb eyleye lāzım ve lāyıḳ bolġan çın sözdir ve burun kelgen

194/51 nāmeñüzde elçimiz cibergeydiñüz dip ricā itmişsiz biz taḳı ciberirge buyurġan iken ḥikmet-i

194/52 rabbānī ecel irişüp mürd olmaġın ḥālā diyaki ile tevābiʿin çapḳun elçimiz sefer ʿalī atalıḳġa

194/53 ḳoşup könderdik siz daḳı sefer ʿalī atalıḳnı toḳtatmay könderesiz ve siz dostımız ve ḳardaşımıznıñ

194/54 ḫāṭrıçün aḳçe ve pul almay biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretleri başımızdan bir adamıñuz āẕād idüp

194/55 gönderdik yazıldı taḫtgāhımız bağçe sarāyında biñ

194/56 yetmiş üçinci tārīḫ şehr-i rebīʿyü'l-evvel ayında

194/57 bi-maḳām-ı bağçe-sarāyü'l-maḥrūse

194/58 ḫan meḥmed giray bin selāmet giray ḫan

No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülahir ayının başı 1077 / Ekim 1666)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 548

198/01 hüve

198/02 ʿādil giray ḫan bin devlet giray sulṭān sözümüz

198/03 teñri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi veʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ deşt-i

198/04 ḳıpçaḳnıñ taḫt-ı ḳırımnıñ ve ṣaġışsız köp tatarnıñ ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ

198/05 ve ṭat bile ṭavgeçniñ uluġ pādişāhı bolġan min uluġ ʿādil giray ḫan dāme devletihi ve nuṣretihi

198/06 ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerindin ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem uluġ bey aleksay miḫaylaviç

198/07 barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām

198/08 etüp taṭıvlıḳ-imilen ḫāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra ilām ve inhā-yı ḫanī budır ki āllāh tebāreke

198/09 ve teʿālā ḳutlu ve mübārek eyleye kemāl-i ḳudretiyle meniñ ẕāt-ı saʿādet-ālūdımı cümleden berter idüp

198/10 ḫılʿat-ı ḫilāfeti döş-i humāyūnıma keyürüp ve tāc-ı kiyāseti feraḳ-ı mübārekime urup baba taḫtına ḫan ve barça

198/11 ḫalḳımıza sulṭān eyledi ḳutlu sāʿat-i cülūs-ı maʿdelet-i meʾnūsım vāḳiʿ bolmaġın bu ḫaber-i ḫayrımıznı bildire

198/12 taṭıvlıḳ-imilen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazılup aġaçamız meḥmed giray ḫana yiberilgen elçiñüzge icāzet

198/13 berilüp ṭaraf-ı izzet-nümūdımızdan taḳı elçilik ḫıdmeti milen yaḳın ḳullarımızdan meḥmed aġa zide ḳadruhu

198/14 irsāl ḳılınmışdır inşāʾāllāh teʿālā vuṣūlinde körinişiñüzge alup muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳutup yaḫşı

198/15 tıñ͡glaġay irdiñüz az iş sebebli iki curtnıñ arasında köp düşmānlıḳ bolup ve köp

198/16 ḳan tökilüp iki curtnıñ faḳīr ve fuḳarāsı ṭınçsız bolmaḳı oḫşavsız ḳılıḳ igendir[232] ve el curtına

198/17 ṭamaʿ itmek ol daḫı eyñü tügildir iki curtnıñ faḳīr ve fuḳarāsı tınç ve rāḥat bolġanını tilep aṭa

198/18 ve dedeleriñüz itgen ʿahdni muḥkem ḳılup ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay ṭurarġa

198/19 fikriñüz bar bolsa yaḳın sipāhīleriñüzden elçiñüzi yibergey irdiñüz ötgen tārīḫlerde kelgen

198/20 elçileriñüzni cibermey ḳaldırıpdırlar bizim zamānımızda kelgen elçileriñüz ḳalmay ṭutḳavsız ciberilüp

198/21 ve aġız cevābımız elçimizge ışmār ḳılınġandır eyñü ṣorup

198/22 yaḫşı tıñ͡glaġay irdiñüz yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında

198/23 rebīʿyü'l-āḫiriñ evvelinde biñ yetmiş yedi tārīḫinde

198/24 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

198/25 ḫan ʿādil giray bin devlet giray sulṭān

No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1077 / 1666-1667)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 553

203/01 hüve

203/02 ʿādil giray ḫan bin devlet giray sulṭān sözümüz

203/03 ḥamd-i firāvān ve şükr-i bī-pāyān ol ḫāliḳ-i bī-çūn ve rāzıḳ-ı rubʿ-ı meskūn celle şaʾnehu ve teʿālā ve ʿamme nevāluhu

203/04 ve tevālī ḥaẓretlerine olsun taḳı ṣalavāt-ı bī-ḥad ve taḥiyyāt-ı bīʿad ol mefḫar-ı mevcūdāt ve server-i kāīnāt

203/05 ḫātemü'l-enbiyā şefīʿ-i rūz-ı cezā aʿnī ḥaẓret-i muhammedü'l-muṣṭafā ṣa'l-lāllāhu ʿaleyhi ve's-sellem üzerine olsun

203/06 ve āl-evlād ve aṣḥāb-ı güzīn rıḍvānu'l-lāhu teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn üzerine olsun uluġ orda ve uluġ

232 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da sağır kef ile yazılmış: iñendir

203/07 yurtnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳ ve taḫt-ı ḳırımnıñ ve ṣansız köp tatar ve saġışsız noġaynıñ uluġ pādişāhı

203/08 ʿālī-ḥaẓret muʿāllā-yı rütbet ḫūrşīd-ṭalʿat ʿuṭārid-fiṭnat ʿādil giray ḫan edāme'l-lāhu teʿālā eyyāme devletihi

203/09 ḥaẓretlerindin uluġ urusnıñ ve purusnıñ ve liṭvanıñ ve mazavsḳanıñ ve jamuṭnıñ ve eflansḳanıñ

203/10 ve kiyevsḳanıñ ve polinsḳanıñ ve fodalsḳanıñ ve ismulinsḳanıñ ve çerniḳavnıñ ve şidevsḳanıñ

203/11 ve ġusḳanıñ ve valdansḳanıñ ve köp ḫıristiyānnıñ uluġ pādişāhı bolġan dördinçi ḳral yan

203/12 ḳazimir ḳardaşımız leyh ḳralı dāme müṣālaḥatihi ilā yevmü'l-sūʾāl ḥaẓretlerine muḥabbetlik ile selām idüp

203/13 ḥāliñiz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī budır ki ḳarvavaski nām elçi ile ṭaraf-ı

203/14 saʿādetime könderdigiñiz mektūb vārid olup maẓmūnı fi'l-cümle maʿlūm-ı şāhānemiz olmışdır naḳż-ı ʿahd

203/15 eylediñüz deyü iʿlām olınmış ḥaşā ṭaraf-ı şerīfimizden ṣulḥa muġayyir bir vaẓʿ-ı ṣādır ola degildir her ne

203/16 oldıysa sizüñ ṭarafıñızdan olmışdır evvelā meḥmed giray ḫan aġaçamız ʿaṣrında her ne vaḳitki mosḳova

203/17 elçi könderüp barışmaḳ iḳtiżā iderse ḳırıma bildirmeyinçe köndermemeye ʿahd olınmış ḥālā mosḳova

203/18 üç ḳomṣār könderüp ṣulḥ olmışsiz bu cānibe āṣlā bildirmediñüz bilürsiz ki mosḳov ḳırıma ḳaç

203/19 defʿa elçi könderüp ḫazīneñizi virelim bizimle barışıñ deyü ricā eyledikde leyh ḳralı bizim dost

203/20 ve ḳardaşımızdır leyhden aldıġıñ ismelinski ve sāir ḳalʿaların vir ve barabaşa ʿalāḳa eyleme deyü daʿvā

203/21 idüp elçilerin ḥabs eylemişlerdir böyle iken şimdi siz ḳırıma bildirmeyüp mosḳov ile barışmaḳ

203/22 inṣāfmıdır ve bir daḫı kerçi özi ḳazaġı reʿāyāñızdır bize dostlıḳ eyledügi sebeb ile rencīde

203/23 olınmamaḳ üzre yemīn olınmışiken şol mertebe çentdirmiş tükenmeye az ḳalmış ḳazaḳdan feryād

203/24 dāyim kelürdi leyh dostımızdır deyü iġmāẓ olınurdı biz ḳazaġı açıduġımız yine siz dostımız

203/25 içündir bize reʿāyā olup ḳalaçaḳ degildir cānı acındıḳdan ṣoñra bir ġayrı yere kider deyü ḫavf

203/26 olınur üçinci cevābımız bu ki meḥmed girayḫan aġaçamız ḫan olup kelürken iki elçiñüz aḳkermana

203/27 ḳarşu kelmiş bā-fermān-ı ḫudā biz daḫı ḫan olup baba yurdına kelüp taḫta cülūs eyledigimizde

203/28 kendimiz elçi köndermeyinçe ṭarafıñızdan elçi kelmedi böyle dostlıḳ olurmı bunlardan māʿadā

203/29 nūre'd-dīn sulṭān ḳardaşımızı ʿaskerimiz ile aṭlandırup ḳazaḳ üzerine var lehlü dostımızdır

203/30 ve ḳral ḳardaşımızdır selefimiz dostlıḳlarında ola kelmişlerdir sen daḫı dostlarına dostlıḳ ve düşmanlarına

203/31 düşmanlik eyle deyü tenbīh olınmışidi sulṭān ḳardaşımız varup bizim ve siziñ düşmānımız olan

203/32 barabaşa urup döndiklerinde piyāde[233] sergerde[234] olan nemse başına adam köndermişler dostlıġa lāyıḳ

203/33 bir cevāb virmemiş baʿde siz ḳardaşımıza ve ḫeṭmana ve miḫavskiye mektūblar yazup ḳapuçı başısın

203/34 köndermiş andan ṣoñra ḳazaḳ üzerinde üç dört ay durmış ne ḳapuçı başısın köndermişsiz

203/35 ve ne cevāb kelmiş ḳazaḳ üzerine taʿyīn eyledigiñiz ʿasker üç yerden yüriyüp bizim ʿaskerimizden

203/36 üç defʿa dil aldırmışlar ẓāhir dostlıġa kelen dostdan dil aldırmaz miḫavski bozıldıḳda dil

203/37 aldırdıġı tatarlar damarla yine ʿaskerimize düşmişdir nūre'd-dīn sulṭān ḳardaşımız ḳazaḳ içinde

203/38 dururken ḫeṭmana elçileriñüz kelüp sulṭāna bir mektūb köndermemişsiz miḫavski ʿaskerimizi

203/39 başmaya kelürken ḫaber alup ḳarşu çıḳdıḳlarında ʿaẓīm-i cenk olup ʿaskeriñüz bozılmış ẓāhiren cenk

233 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *piyale* (PYALH) yazılmıştır.

234 Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da *sergüde* (SRKWDH) yazılmıştır.

203/40 oldıḳda elbette bir cānibi ġālib olmaḳ muḳarrerdir bir miḳdār memleketiñiz ġāret olınmış ʿasker ḥālidir

203/41 bu maḳūle iş ola kelmişdir bundan ötüri dostlıḳ bozılmaḳ lāzım kelmez ḳırım siziñ az dostlıġıñızda

203/42 bulınmış degildir işved üzeriñüze yüridikde erdel ḳralı vardıḳda ve mosḳov taburı ile şeremet yüridikde

203/43 bunlardan māʿadā niçe yerlerde imdādıñuzda bulınmışdır eger dostlıḳ murādıñız olınursa inşāʾ

203/44 āllāh teʿālā niçe dostlıḳlar daḫı müşāhede olınur düşen esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz

203/45 ola kelmiş degildir lākin żāyiʿ olmış dostlıḳ olursa bir ḥāli körilür özi ḳazaġın rencīde

203/46 itdirmemeñüz meʾmūl olınur ʿasker könderüp üzerlerine ceneb etdirmeñüz[235] lāyıḳ degildir siziñ ve bizim

203/47 düşmānımız oldıḳda maʿan bolınur muḳaddem der-i devlet-medārımıza irsāl eyledigiñiz elçiñüz ile ḳullarımızdan

203/48 āḥmed aġa könderilmişdir bu cevāblarımız ḳabūl olınup vire keldigiñiz pīşkeşiñiz vaḳt ve zamānı ile

203/49 beher sene virilürse inşāʾāllāh teʿālā evvelkiden ziyāde dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ muḥkem olması muḳarrerdir

203/50 niçe dostlıḳlarda bulınurız dostlıḳ murādıñuz olup adamıñuz kelürse tecdīd-i ʿahd olınup ʿömr

203/51 āḫiriġaça ḳardaşlıḳ muḥaḳḳaḳdır yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ yetmiş yedi senesi şevvālniñ

203/52 on yedisinde benim ḳarındaşım egeri uyanı ile dostlıġa bināʾen bir at irsāl olınmışdır maʿẕūr

203/53 tutup adamımızı eglendirmeyüp könderesiz benim dostım ḳardaşım köbelski bir ʿaḳlı başında ve ḫıdmete

203/54 lāyıḳ ḳulıñızdır yurt ḫıdmetine istiḫdām olınmaya yarar yigitdir ḫāṭrımız içün bir ḫoş körüp

203/55 üzerinden naẓarıñuz dırıġ olınmaya ḥaẓẓ-ı mevfūr

---

[235] “kovmak, uzaklaştırmak, reddetmek” < ceneb: (جنب) “janab”, i, inf. janıb, turn aside, decline; refuse, turn off ; remove; shun, flee from; hit sideways (Steingass 1884: 247b).

203/56 olınur bāḳīyü'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā

203/57 ẖan ʿādil giray bin devlet giray sulṭān

No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban 1078 / Ocak-Şubat 1668)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 567

209/01 hüve

209/02 ʿādil giray ẖan bin devlet giray sulṭān sözümüz

209/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳ

209/04 ve taẖt-ı ḳırımnıñ ve barça tatar ve köp noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ aralay çerkeçniñ

209/05 uluġ pādişāhı bolġan min uluġ ʿādil giray ẖan dāme devletihi ve nuṣretihi ilā yevmü'l-mīzān

209/06 ḥaẓretlerindin ḳardaşımız uluġ pādişāh ẖan ve hem uluġ bey aleksey miẖaylaviç barça urusnıñ

209/07 penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa nigāhdārı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām aytıp mezīd-i muḥabbet

209/08 ve ṭatıvlıḳ milen ẖāṭrıñuz ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-encām-ı ẖanī budır ki

209/09 biz dostıñuz milen ṣulḥ murād itüp barışlıḳ ve yaẖşılıḳ ẖuṣūṣnı söyleşmek içün yibergen

209/10 elçiñüz nehr-i toñ͡ga dāẖil bolup muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñuznı ṭaraf-ı saʿādet-i maḳrūnımızġa irsāl ḳılġandır

209/11 mektūbıñuzda bizim ṭarafımızdın taḳı bir kişimiz toñ͡ga barup elçiñüz milen söyleşmesini murād

209/12 etüpsiz ḥālā biz dostıñuz taḳı ṭarafımızdan ḳudvetü'l-emācid ve'l-āʿyān […] ḳulımız zide ḳadruhu

209/13 taʿyīn ḳılınup toñ͡ga kelgen elçiñüz milen dostlıḳ ve ḳardaşlıḳnı söyleşürge yiberdik inşāʾ

209/14 āllāh teʿālā bizim ve siziñ elçimiz tonda bir cerge kelüp iki yurtnıñ arası tüzinlik bolup faḳīr

209/15 ve fuḳarāsı rāḥat ve tınç bolġuday sözlerni söyleşüp ʿömr āẖiriġaça dostlıḳ ve barışlıḳ bolur

209/16 ümīdindeyüz lakin tonda sözleri bitüp barışlıḳ ve yaḫşılıḳ bolġan ṣoñ ḳānūn-ı ḳadīm üzre

209/17 elçiñüz cānib-i saʿādet-medārımızġa kelüp bayṣa almaḳ içün ışmār ḳıldıñuzmı bilmeymiz eger ışmār

209/18 ḳılmadıñuz erse ʿacele üzre toñġa kişi yiberüp elçiñüz ṭaraf-ı pür-şerefimizge kelmesiçün tenbīh etgey

209/19 erdiñüz inşāʾallāh teʿālā tonda sözlerin itmām ḳılup elçiñüz ṭaraf-ı şerīfimizge kelür bolsa

209/20 dīvān-ı ʿālīşānımızġa alup dīdār-ı şerīfimiz milen teşrīf ḳılup ve iʿtimād-ı ẓafer istinād berüp

209/21 ḳānūn-ı ḳadīm üzre uluġ altun bayṣa berüp ve çapḳun ḳoşup toḫtatmay yiberirmiz ve benim dostım

209/22 mundın burun ḳullarımızdın şimāy milen irsāl ḳıldıġımız muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde alınmay

209/23 ḳalġan uluġ ḫazīnelerimizdin beş yıllıḳ ḫazīnemizni bir defʿa yibermeñüz içün taḥrīr ḳılġan

209/24 irdik gene daḫı murādımız budır ki ṭarafımızdın çapḳun ve elçiñüz siz dostımızġa varup vāṣıl

209/25 bolġunça beş yıllıḳ ḫazīnemizni muʿtād-ı ḳadīm üzre ḥaẓır ḳılup çapḳun ve elçiñüz barġan ṣoñra

209/26 ṭuṭḳavsız toḫtatmay yibergey erdiñüz ḳalġan ḫazīneleriñüzni ne minvāl üzre yibeririñüzni

209/27 baʿdehü siz ḳardaşımızġa iʿlām etermiz ve benim dostım munça yıldın beri ṭutsaġıñuz bolġan yaḳın

209/28 boyarlarıñuzdın şeremetdin uluġ aġaçamız meḥmed giray ḫan ḥaẓretleri yüz miñdin ziyāde

209/29 ġuruş bahā istep cibermeydir erdi ḥālā siz ḳardaşımız bizim milen dostlıḳ murād ḳıldıġıñuza

209/30 bināʾen ve şeremetiñ öz ḥāline pādişāhāne merḥamet ḳılup ançaḳ altmış miñ ḳara ġuruş bahā kesilüp āzād

209/31 eterge ḳarar berilgendir bu ḫuṣūṣlarnı siz ḳardaşımızġa bildirmek içün muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız yazılup

209/32 elçilik ḫıdmeti milen bayraḳdār ḳullarımızdın cebeş bey ḳulumız irsāl ḳılındı inşāʾallāh teʿālā

209/33 selāmet milen barġanda körinişiñüzġa alup muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız oḳutup yaḫşı tıñlaġay erdiñüz

209/34 ve şeremetniñ altmış miñ ḳara ġuruş bahāsını eglendirmey barġan kişimiz milen ʿacele üzre toñ͡ga

209/35 yibergey erdiñüz toñ͡ga kelgen ḫaberni alur bolsaḳ biz taḳı şeremetni ṭoḫtatmay toñ͡ga yetkürirmiz

209/36 bu bābda ihmāl ḳılmaġay irdiñüz ve mundın māʿādā siziñ ve bizim birbirimizden niçe tutsaġımız

209/37 bardır inşāʾāllāh teʿālā aramız tüzinlik bolsa niçesi bizim ve siziñ başımızdın āzād bolup

209/38 ve baʿẓıları almaşıv bolur hemān ecdād-ı ʿiẓām ve eslāf-ı kirāmımız zamānlarında siziñ atalarıñuz

209/39 ve öziñüz ne üslūb üzerine barışup dostlıḳ ḳıldıñız irse ḥālā taḳı derūn-ı ṣāf milen

209/40 ʿömr āḫiriġaça dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ üzre ṭaymay ṭurarġa gūşiş ḳılup iki yurtnıñ fuḳarāsı

209/41 tınç ve āmānçada bolup biz ve siz alḳışların alıġday ḳılıḳnı etgey erdiñüz ve işbu muḥabbet-nāmemizde

209/42 yazġan sözlerimizni ḥuṣūle ketürüp adamımıznı kün ilgeri ṭuṭḳavsız yibergey erdiñüz

209/43 bāḳīyü'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyda miñ yetmiş sekiz tārīḫi

209/44 şaʿbānü'l-muʿaẓẓam ayında

209/45 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

209/46 ḫan ʿādil giray bin devlet giray sulṭān

No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1079 / Mart-Nisan 1669)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 579

216/01 ʿādil giray ḫan bin devlet giray sulṭān sözümüz

216/02 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım

216/03 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve barça tatar ve köp noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ aralay çerkeçniñ

216/04 uluġ pādişāhı bolġan men uluġ ʿādil giray ḫan ḥaẓretlerimizdin ḳardaşımız bey aleksay

216/05 miḫaylaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa ḥükümdārıġa köpdin köp selām

216/06 etüp nedir ḥāliñiz ve ḫāṭrıñız deyüp ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-redīf-i ḫanī

216/07 budır ki siz ḳardaşımızġa irsāl ḳıldıġımız elçimiz saʿdī çelebīġa ḳoşup biz uluġ ḫan-ı āʿẓam

216/08 ḥaẓretlerimizġa yibergen çapḳunıñuz ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuz vāṣıl bolup ne kim dostlıḳ ve muḥabbetlik

216/09 içün yazġan sözleriñüz ve aġızdan ışmār ḳılġan cevāblarıñuz cümlesi maʿlūm-ı şerīfimiz olmışdır

216/10 ve yibergen bölekleriñüz taḳı kelmişdir muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuzda yazdıñuz kim iki yurtnıñ arasında

216/11 dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ sözin söyleşip bikleşür sebebli bir yaḳın ḳulumıznı ve culıv içün boyarıñuz

216/12 vaṣil barisaviçni ve özge tutsaḳlarıñuznı valuñaġa yibergey erdik ve çapḳunıñuznı taḳı taʿcīl

216/13 ṭarafıñızġa yibergey irdik kim ol vaḳit siz ḳardaşımızda bolsañuz yaḳın kişileriñüzdin

216/14 aḳlançay milen boyarıñuz vaṣil barisaviçniñ ve özge tutsaḳlarıñuznıñ bahāların ve bizim tatar

216/15 tutsaġımıznı valuñaġa yibermek ve almaşıv bolmaḳ murād ḳılasiz ve ṣoñra bizim elçimiz milen siziñ

216/16 kişiñüz dost sözin söyleşüp söz uyġaşġuday bolsa biz ḳardaşıñuzġa muḫabbetlik

216/17 bölekleriñüz milen sipāhīleriñüz kelüp şarṭ-nāme-i humāyūn alurġa maʿḳūl körüp tilek etesiz ve iki

216/18 ṭarafda bolġan yatur elçilerni taḳı almaşıvġa yibermemizni murād ḳılasiz biz uluġ ḫan-ı āʿẓam

216/19 ḥaẓretlerimizde bolsaḳ mundın muḳaddem saʿdī çelebī ile yibergen ḫaṭṭımızda leyhlü milen dostlıḳ

216/20 ḳardaşlıġımız muḥkem bolġan sebebli siz üçinçi pādişāh ile taḳı barışıḳlıḳ murād ḳılamiz deyüp

216/21 ve eger siz ḳardaşımız barışlıḳ murād ḳılmaġuday bolsañuz tutsaḳlarıñuznıñ kesilgen bahāların

216/22 saʿdī çelebī valuñada körüp kelsin deyü yazġan erdik gene taḳı ol söz üzerindemiz

216/23 siz ḳarındaşımız bu defʿa ḫaṭṭıñızda yazġan üslūbça elçi ve tutsaḳlarıñuz valuñaġa yibermek bolmastur

216/24 bu ḫaṭṭ-ı şerīfim yazılup yaḳın ḳullarımızdın şāh timur atalıḳ irsāl ḳılınmışdır buyurdımki bola ṭurġan

216/25 ʿādetçe körinişiñüzġa alup ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımıznı oḳutup yaḫşı tıñlaġay erdiñüz ve kelgen

216/26 çapḳunıñuz taḳı taʿcīl ḳaytarırġa buyurdıḳ ve boyarıñuz vaṣil barisaviçni yolġa çıḳarduḳ imdi

216/27 murādıñuz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolsa ḳalġan uluġ ḫazīnemizdin üç yıllıḳ ḫazīnemizni ve boyarıñuz

216/28 vaṣil barisaviçniñ altmış biñ ḳara ġuruş bahāsın ve özge tutsaḳlarıñuznıñ söyleşüp

216/29 kesilgeni üzre bahāların ve bizim tatar ṭutsaġımıznı kün ilgeride bolsa valuñaġa köndergey

216/30 erdiñüz ve özge ḳalġan ḫazīnelerimizni taḳı biz istegenimiz üzre könderirge buyurġay erdiñüz

216/31 ve bizim dostımızġa dost bolup düşmānımızġa düşmān bolup ve çit ḫalḳıñıznı ẓabṭ etüp deñizge

216/32 ḳayıḳ endirmegey erdiñüz biz daḫı ʿumūmen köp noġay ve çerkeç ve ṭat ve ṭavgeç ve bi'l-cümle tatar

216/33 ʿaskerimizni ẓabṭ ḳılup siz ḳardaşımıznıñ memleketleriñizġa ẓarar etdirmek iḥtimālimiz yoḳdır ʿömr

216/34 āḫiriġaça dostlıḳda ṭurarmiz bu sözlerimizni ḳabūl etüp barġan elçimiz ḫazīne ve ṭutsaḳ culıvın

216/35 valuñada körüp kelürday bolsa ve şarṭ-nāme alurġa bizim elçimizge ḳoşup bölekleriñüz milen bir

216/36 yaḳın kişiñüz yibergüday bolsañuz biz ḫan-ı ʿālīşāh ḥaẓretlerimizde bolsaḳ elçiñüzni dīvān-ı

216/37 humāyūnımızġa alup dostlıḳ sebebli padişāhāne iʿtimād ve altun bayṣalı şarṭ-nāme berip yiberirmiz

216/38 ve boyarıñuz vaṣil barisaviç ve cümle tutsaḳlarıñuznı ve yatur elçiñüzni taḳı taʿcīl valuñaġa

216/39 yiberürmiz bizim murād ve söygenimiz budır eger siz ḳardaşımıznıñ murādıñuz dostlıḳ bolmasa

216/40 elçimizni tutḳavsız ḳaytarup belli söz yazup iʿlām ḳılġay erdiñüz kim anıñ sebebli biz ḫan-ı

216/41 āʿẓam ḥaẓretleride bolsaḳ sizniñ yazularıñuzġa köre dostlıḳ işin ferāġat ḳılup yalñız

216/42 boyarıñuz vaṣil barisaviçni almaşıv yerine yiberürmiz ḥāṣılı murādıñuz dostlıḳ bolsa üç

216/43 yıllıḳ ḫazīne ve boyarıñuznıñ altmış biñ ḳara ġuruş bahāsını ve özge ṭutsaḳlarıñuznıñ kesilgen

216/44 bahāların valuñaġa yibergey erdiñüz ve yāḫūd elçimiz milen belli cevāb köndergey erdiñüz bu

216/45 sözlerimiz özge türlüg bolmastur ve bir taḳı elçi barmastur ve bu defʿa culıv içün altı

216/46 ṭutsaḳ ve tatar içün taḳı bir ḳaç ṭutsaḳ yiberilgendir culıvlı ṭutsaḳlarnıñ bahāların

216/47 ve tatarlarnı elçimiz ile köndergey erdiñüz ve saʿdī çelebī ile yibergen yazıçı […] içün iki

216/48 tatar kelse kerek idi birisi kelmedi anı taḳı köndergey erdiñüz ve saʿdī çelebīni körinişiñüzġa

216/49 aldırmay valuñadan ḳaytardıñuz bu iş dostlıḳġa lāyıḳ tügildir anıñ sebebli kim sizniñ

216/50 çapḳunıñuz yatur elçiñüzġa ve tutsaḳlarıñuzġa körsetüpmiz siz daḫı işbu elçimizni

216/51 muḥabbetlik milen körinişiñüzġa ve elçilerimizġa körüştürüp taʿcīl ḳaytarġay erdiñüz yazıldı

216/52 taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ yetmiş ṭoḳuz senesinde şevvāl ayında

216/53 ḫan ʿādil giray bin devlet giray sulṭān

No 229: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 608

229/01 hüve

229/02 ʿādil giray ẖan bin devlet giray sulṭān sözümüz

229/03 teñ̑ri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve deşt-i

229/04 ḳıpçaḳ ve taẖt-ı ḳırımnıñ ve sansız köp tatarnıñ ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭat milen

229/05 ṭavgeçniñ ve ṭaġ aralay çerkeçniñ uluġ pādişāhı bolġan ʿuṭārid-fiṭnat ʿālī-menḳabet min

229/06 uluġ ʿādil giray ẖan dāme devletihi ve nuṣretihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin ḳardaşımız uluġ pādişāh

229/07 ẖan hem uluġ bey aleksey miẖaylaviç cümle uluġ ve küçik ve aḳ urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñ

229/08 ve yerlerniñ maşrıḳ ve maġrib ve şimāl ṭaraflarında bolġan köp ẖıristiyannıñ aṭa ve babadın ola kelmiş

229/09 pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām etüp ṭatıvlıḳ milen ḥāl ve ẖāṭrıñuz ṣorġanımızdın

229/10 ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i devlet-i redīf-i ẖanī ḥālā biñ seksen bir tārīẖinde elçimiz muṣṭafā aġa

229/11 birlen könderilen muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñız ḳışnıñ āẖir ayında munda bolġan elçiñiz yazıçı ġavrila

229/12 miẖaylav yediyle vāṣıl bolġanda körinişimizge alup muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñıznı oḳutup muḥabbetlik milen

229/13 ṭıñlayup muḥabbetlik cevāblarıñuznıñ barçası maʿlūm-ı şāhānemiz bolġandır mundın burun elçiñiz

229/14 vasiliy yalçın milen ḳāīm barışlıḳ içün könderilgen şarṭ-nāme-i ẖaṭṭ-ı şerīfimizde bu bir yılġa almaşıv

229/15 bozoḳda bolup özge yıllarda eski ʿādetçe valuñada boluri içün yazılġan erdi siz ḳardaşımız

229/16 taḳı muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñızda ẖırsız adamlar sebebli ẖazīne ve boyarıñuz vaṣili barisaviç şeremetevniñ

229/17 culıv bahāsı bozoḳġa barup almaşıv anda bolurına her kez imkān yoḳdır deyüp yazupsiz ḫırsız

229/18 adamlardın imenüp bu yılġa almaşıv bozoḳda bolmas dimek oḫşavlı söz tügildir şarṭ-nāme-i

229/19 ḫaṭṭ-ı şerīfimizde yazılġan söz bozulmay iki ṭarafdın uluġ ṣaḳınçda bolurı lāzımdır ol sebebli

229/20 almaşıv bu bir yılġa bozoḳdan ötüp valuñaġa varırġa emrimiz yoḳdır muḥabbetlik ḫaṭṭıñgızda yazılġan üç

229/21 yıllıḳ ḫazīne ve boyarıñuz vaṣili barisaviç şeremetevniñ culıv bahāsın bozoḳda ṣayaḳ degen ḳalāġa

229/22 ketürirge buyurġay erdiñüz ḥālā almaşıv beyi milen boyarıñuz vaṣili barisaviç şeremetev ve evvelki

229/23 elçileriñüz ve ḥāliyā kelgen tilmaçıñız ʿasker kişilerimiz ile köndürilmek sebebli işbu muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı

229/24 şerīfimiz taḥrīr olınup col çapḳunımız ebu'l-ġāzī könderilmişdir buyurdumki inşāʾāllāh teʿālā

229/25 vardıġında taʿcīl körinişiñizge alup muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizni oḳutup muḥabbetlik birlen yaḫşı

229/26 ṭıñlaġay erdiñüz şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde ne yazılup ḳurān üstinde şarṭ ḳılınup dostlıḳ ve muḥabbetlik

229/27 ḳāīm ḳılındı erse ol şarṭ mūcibinçe dostlıḳ ve muḥabbetlikde ʿömr āḫiriġaça ṭaymay ṭurarmiz siz

229/28 ḳardaşımızda bolsañuz dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolup şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde yād ḳılınġan yazu mūcibinçe

229/29 her cevābımıznı yerine keltürgey erdiñüz ve bundan muḳaddem biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimiz siz ḳardaşımızdın

229/30 on tiyiş tilek ḳılġan erdik şimdide bolsa tilek ḳılarmiz kim dostlıḳ ve muḥabbetlik sebebli ol on

229/31 tiyişni birmek buyurġay erdiñüz ve şırın ḳan meḥmed mīrzā ḳaraçımıznıñ terek ḳalāsında culıv alışġan

229/32 tusnaḳlarınıñ culıv bahāsı içün berilgen köp aḳça baḳır çıḳġan sebebli bundan muḳaddem siz

229/33 ḳardaşımızġa yazġan erdik şimdi siz taḳı ol aḳçe sebebli muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñuzda yazdıñuz

229/34 kim laçin degen ermenī tilmaçġa kümiş aḳçe berilgendir bizim kişilerden ḫīle bolġan tügildir deyüp

229/35 ol laçin degen tilmaç terekde ölgendir aḳçe ḳaḍī bolatnıñ ḳolında köp turup ḫīleni

229/36 ol ḳılġandır mundaḳ ḫırsızlıḳ ḳılġanlarġa siyāset ḳılup kümiş aḳçelerin alup berürge buyurġay

229/37 erdiñüz ve bir taḳı boyarlarıñuzda bolġan müselmān tusnaḳların ḫıristiyān eter içün siyāset

229/38 ḳılalar imiş bu taḳı oḫşar ḳılıḳ tügildir mundaḳ işlerni terk ḳıldırup boyarlar ḳolında ve özge

229/39 yerlerde bolġan tusnaḳlar almaşıv yerine kelmegiday bolsa ḳırımda bolġan tusnaḳlar daḫı almaşıvġa

229/40 könderilmey ḳırımda ḳalġan cerleridir mundaġ işlerni ḳoydırup iki ṭarafda bolġan tusnaḳlar

229/41 ḫalāṣ bolurına saʿy ḳılġay erdiñiz ve bir taḳı siz ḳardaşımızdın muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñız kelgende

229/42 dostlıḳ ve muḥabbetlik bölekleriñüz ʿādet erdi ḥālā kelgen tilmaçıñız ile muḥabbetlik bölekleriñüz bolmaġan

229/43 sebebli yazılġandır burundın bola kelgen ʿādetlerni siz ḳardaşımız taḳı ḳaldırmay köndergey

229/44 erdiñiz elçiñiz vasili yalçın ile ciberilgen şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde ne yazılup şarṭ ḳılındı erse

229/45 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti-milen ʿömr āḫiriġaça ṭaymay turarmiz siz ḳardaşımız daḫı

229/46 ḳāīm dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolup muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımızda bolġan cevāblarımıznı tamām yerine keltürgey erdiñüz

229/47 mundın başḳa muṣṭafā aġa milen tusnaḳ içün ve culıv içün könderilgen ḳazaḳlarnıñ tatar

229/48 tusnaġı ve culıv bahāları berilmey ḳalupdır anlar defter olınup sefer aġa ḳulumız

229/49 vekīl ḳılınġandır ol defter mūcibince tatar tusnaḳlarnı ve culıv aḳçesini bi't-tamām

229/50 sefer aġaġa teslīm ḳılurġa buyurġay erdiñüz yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyda

229/51 şevvāl ayınıñ yigirmi sekizinçi küninde biñ seksen bir tārīḫinde

229/52 ḫan ʿādil giray bin devlet giray sulṭān

No 234: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Safer 1083 / Mayıs-Haziran 1672)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 619

234/01 hüve

234/02 selim giray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

234/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve iʿnāyeti milen uluġ orda ve uluġ

234/04 yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve barça tatar ve köp

234/05 noġaynıñ ve ṭat milen tavgeçniñ ve ṭaġ aralay çerkeçniñ uluġ

234/06 pādişāhı bolġan min uluġ selīm giray ḫan ḥaẓretlerimizdin ḳardaşımız

234/07 uluġ pādişāh ḫan ve hem uluġ bey aleksay miḫaylaviç cümle uluġ

234/08 ve küçik ve āḳ urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñ ve yerlerniñ ve maşrıḳ

234/09 ve maġrib ve şimāl ṭaraflarında bolġan köp ḫıristiyānnıñ ata ve babadın ola

234/10 kelmiş pādişāhı ve ḥükümdārıġa köpdin köp selām etüp nedir ḥāliñiz

234/11 ve ḫāṭrıñuz deyüp ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī budır ki biz uluġ selīm girayḫan

234/12 ḥaẓretlerimizge siz ḳardaşımızda bolsañuz biñ seksen iki tārīḫinde sipāhīñiz vaṣili

234/13 foderaviç şişken ve ṣoñra tilmaçıñız milen yibergen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭıñız vāṣıl bolup yād ḳılınġan

234/14 dostlıḳ sözleriñüz cümlesi biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizge maʿlūm boldı ve elçileriñüzde

234/15 bolsa siz ḳardaşımıznıñ murād ḳılġanıñuzça şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīf beririmiz içün ve cümle

234/16 yazularıñuz özge türlüg bolmaması içün köp oḳ çalışup kiñ͡geşde bolġan kişilerimiz milen

234/17 lücce ḳıldılar biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ iki yurtnıñ barışıḳlıḳ ve yaḫşılıġı

234/18 işinde kerek bolmaġan sözlerni ayırup iki vilāyetniñ mābeyninde cavlıḳ ve fitnelik bolmasṭay

234/19 işlerni ve faḳīr ve fuḳarāsı ṭınç bolġuday sözlerni şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizde yazup ve sipāhīñiz

234/20 vaṣili fideraviç şişken ve yazuçı ġavrila miḫaylav aldında ḳurān üstünde şarṭ ḳılup ve altun

234/21 bayṣā ṭaḳdırup müşārün-ileyh elçiñiz şarṭ ḳılınġan sözlerni boynuna almasa taḳı ḳoluna teslīm

234/22 ḳıldıḳ ve ḳullarımızdın meḥmed āmildaş milen işbu muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizni yiberdik inşāʾ

234/23 āllāh teʿālā esenlik milen ṭarafıñızġa vāṣıl bolġanlarında biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizniñ elçimizni

234/24 körinüşiñizge alup ve muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımıznı ve altun bayṣalı şarṭ-nāme-i ḫatt-ı şerīfimizni ṣay ve ḥürmet milen

234/25 oḳutup ve yaḫşı tıñlaġay erdiñüz iki vilāyetniñ dostlıġı ve ḳardaşlıġına lāyıḳ şarṭ-nāme-i

234/26 ḫaṭṭımızda yazġan sözlerimiz maʿlūmıñız bolġanda siz ḳardaşımızda bolsañuz cümle şarṭ ḳılınġan

234/27 sözlerni ḳabūl etüp her işni şarṭ-nāme ḫaṭṭınça ḳılup her kez özge türlüg ḳılmaġay erdiñüz

234/28 biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ şarṭ-nāme-i ḫaṭṭımızda yād ḳılınġan sözlerde ʿömr āḫiriġaça ṭaymay

234/29 ṭurarmiz imdi murādıñuz dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolup şarṭ-nāme-i humāyūnımıznı ḳabūl ḳılġuday

234/30 bolsañuz biñ seksen tārīḫinde berilür içün çıḳġan üç yıllıḳ ḥazīneni ve ḳırımda ṭutsaḳ

234/31 bolġan boyarıñuz vaṣili barisaviç şeremetevniñ culıv bahāsı altmış biñ ḳara ġuruş ve yāḫūd

234/32 iki ḳara ġuruş yerine bir ḳızıl altun ve tatar ṭutsaḳların almaşıv yeri bozoḳġa yibergey erdiñüz

234/33 kim bizde bolsaḳ almaşıv bey milen boyarıñuz vaṣili barisaviç şeremetevni ve eski yatur elçiñiz

234/34 yazuçı ġavrila miḫaylavnı bozoḳġa yiberirmiz ve öz ṭutsaḳlarıñuz daḫı öz erkleri milen

234/35 söyleşüp kesgenlerinçe ṣāḥibleri milen almaşıv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşıv

234/36 ḳılarlar ve moskovda bolġan tatar tutsaḳları bolsa erkleri milen söyleşgenlerinçe çıḳarlar ve ṣūfrāçıñız

234/37 kinaz andrey redemanskiniñ oğlınıñ ve üsküratın oġlunıñ culıv bahāları içün ḥāliyā

234/38 könderilgen elçimiz söyleşirge emir ḳılınġandır buyurġanımızça söyleşir ve culıv bahāları kesiligday

234/39 bolsa ikinçi almaşıvda almaşıv bolur ve biñ seksen tārīḫindin beri üç yıl keçdi

234/40 şarṭ-nāmede yād ḳılınġança biñ seksen tārīḫindin ṣoñra keçgen yıllarġa taḳı ḫazīne berürge

234/41 tedārik ḳılġay erdiñüz ve almaşıv her yıl bozoḳda bolurġa ḳarār ḳılınġandır anıñ sebebli kim valuña

234/42 burınġı zamānlarda çit ḳalʿañız erdi ḥālā çitiñiz bozoḳdır valuña içgeride ḳaldı vilāyetiñiz içinde

234/43 almaşıv bolmastur bozoḳda bolurı bizge de ve sizge de yaḫşıdır ve muṣṭafā aġa ḳulumız ʿādil giray

234/44 ḫan zamānında elçilik milen barġanda ḳalġan ḳazaḳlarnıñ culıv bahāları ve sāīr mālları ve muḳaddemde

234/45 ḳalan maṣlaḥatlarnı eksiksiz berdirgey erdiñüz bulay iş dostlıḳġa lāyıḳ tügildir bu defʿa

234/46 cümlesin berdirgey erdiñüz muḥaṣṣıl şarṭ-nāmede yād ḳılınġança her işni eterge muḳayyed bolsañuz

234/47 biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ şarṭ ḳılġanımızda dostlıḳda ve muḥabbetlikde bolurmiz ve eger şarṭ-nāmede

234/48 yād ḳılınġan sözler cümle bi’t-tamām ḳabūliñiz bolmaġuday bolsa özge türlüg bolur deyüp ḫāṭrıñuzge

234/49 keltirmegey erdiñüz şarṭ-nāme-i ḫaṭṭ-ı şerīfimizni elçimiz milen ḳaytarup yibergey erdiñüz anıñ sebebli

234/50 kim bolmas iş içün söz uzatmay dostlıḳ ve cavlıḳ belli bolur ve bu defʿa üç yıllıḳ ḫazīneni

234/51 almaşıv yeri bozoḳġa yibergüday bolsañuz almaşıv beylerine eski ʿādetçe üç yıllıḳ bergilerin

234/52 eksiksiz berdirgey erdiñüz ve siz ḳardaşımızdın biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ baʿẓı

234/53 ḳullarımız içün yigirmi tiyiş ötül ḳılıp ve isimlerin ve ne tiyiş tilek ḳılġanımıznı defter etüp

234/54 ve mühr-i şerīf urup ve işbu muḥabbet-nāmemiz içine ṣalup yiberdik inşāʾāllāh teʿālā vuṣūlinde

234/55 tilek ḳılġan yigirmi tiyiş eksiksiz berilürge buyurġay erdiñüz bulay işler bolġanda bola kelgen

234/56 ʿādetdir dostlıḳ ve muḥabbetlik belli boluri içün siz ḳardaşımızda bolsañuz tilekimizni tamām

234/57 berüp ve üç yıllıḳ ḫazīne milen birge berilürge emir ḳılġay erdiñüz biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde

234/58 bolsaḳ bu muḥabbetlik işiñiz sebebli her kez dostlıḳda taḳṣīrāt

234/59 ḳılmasmiz bāḳīyü'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā yazıldı taḫtgāhımız

234/60 baġçe sarāyında biñ seksen üç tārīḫinde ṣafer ayında

234/61 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

234/62 ḫan selīm giray bim bahādır giray ḫan

No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel 1088 / Temmuz 1677)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 626

238/01 hüve

238/02 selīm giray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

238/03 teñgri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve iʿnāyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı

238/04 ḳırımnıñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve cümle tatar ve bī-ḥesāb noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ

238/05 ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı bolġan şevketlü ve şecāʿatlü ve ʿaẓametlü men selīm giray ḫan

238/06 ḥaẓretlerimizdin cümle urusnıñ penāhı ve ʿumūmen ḫıristiyānnıñ pādişāhı ve köp memleketler ḥükümdārı

238/07 bolġan uluġ bey fedor aleksayaviç ḥuẓūrlarıġa köpdin köp selām aytıp ḥāl ve ḫāṭrıñuz

238/08 ṣorġanımızdan ṣoñra ve ḥālā elimizde ṭutsaḳ bolġan şeremet ve ṣofraçı andrey culıv bahāların virüp

238/09 ḫalāṣ bolmaḳ sebebli ve aleksandre ile ʿaskerimiz kişilerinden yazıçı oġlını ḳoşup yiberir

238/10 içün vezīrimiz ve yaḳın kişimiz bolġan bahādır aġa biz uluġ pādişāh ḥaẓretlerimizġa ʿarẓ etüp

238/11 ve biz taḳı dutsaḳlarġa şefḳat ve merḥamet ḳılup almaşıv bolur içün vezīrimiz kāġıd yazup adam

238/12 yiberirge buyurmış emr-i şerīfimiz milen vezīrimiz bahādır aġa ṭutsaḳlar kişileri milen aleksandrege

238/13 adam ḳoşup culıv bahāların tonda bolġan çerkes kermanıġa ketürüp ve culıvları keldügi ḫaberin

238/14 taʿcīl bu ṭarafġa bildirüp ve ṭutsaḳlar azaġa barup almaşıv bolġay erdi dip yaḳın kişiñüz

238/15 bolġan dominayġa kāġıd yazup yibergen erdi ve siz taḳı biz uluġ ḫan ḥaẓretlerimizge dutsaḳlar

238/16 bahāsı toñ͡ga bardı dip kāġıd yazıpsiz ve siz tutsaḳlar azaḳda almaşıv yerine kelgey erdi

238/17 dimek sebebli ṭutsaḳlarġa merḥamet ḳılup azaḳġa almaşıvġa buyurdıḳ inşāʾāllāh teʿālā azaḳda

238/18 almaşıv bolur ve burıngı elçiler almaşıv bolmaḳ sebebli mundan burun söz yazılġan erdi ol

238/19 iş içün köp ḳatnaşıv bolup arada köp yaḫşı ḳullarımız mālı ve başı ẓāyiʿ boldı

238/20 teñri tebāreke ve teʿālā ḥaẓretleriniñ barışıḳlıḳ içün irādet-i ʿaliyyesi taʿālluḳ etmedikçe bir iş bolmazdır

238/21 āllāhu teʿālā murād ḳılġan vaḳit barışıḳlıḳ ve yaḫşılıḳ bolur ve burungı elçileri almaşıv eter murādıñuz

238/22 bolsa toñ͡ga yiberüp ve biz taḳı munda bolġan elçileriñüzni yiberirge buyurır erdik ve barışıḳ bolmaḳnı

238/23 murād ḳılar bolsañuz biz taḳı murād ḳılarmiz teñri teʿālā ḫayırlı etüp

238/24 barışıḳlıḳ bergey bāḳīyü'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā yazıldı taḫtgāhımız bağçe

238/25 sarāyında cemādīyü'l-evvelī ayında hicret-i nebeviyyeniñ biñ seksen sekiz tārīḫinde

238/26 ḫan selīm giray bin bahādır giray ḫan

No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 638

245/01 hüve'l-muʿīn

245/02 murād giray ḫan bin mübārek giray sulṭān sözümüz

245/03 ḥamd ve s̱enā ve şükr ve lā-yuḥṣā ol ḫallāḳ-ı bī-çūn ve çirā ve rezzāḳ-ı ʿālemyān-ı dünyā ve ʿuḳbāya olsun

245/04 celle şa'nehu ve celāluhu ve ʿamme naʿmāuhu ve nevāluhu ve ṣalavāt-ı bī-had ve taḥiyyāt-ı lā-yuʿad ol mefḫar-ı mevcūdāt-ı fenā ve beḳā

245/05 ve server-i kā'ināt-ı her dü-serrā ḥazret-i muḥammed muṣṭafā ṣa'l-lāllāhu teʿālā ʿaleyhi ve's-sellem selāmen teslīmen ravẓa-ı

245/06 ʿulyāsıne bolsun ve'l-aṣḥāb-ı rıḍvānu'l-lāhu teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn ve tebaʿ-i tābiʿīn uluġ orda uluġ

245/07 yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım ve deşt-i ḳıpçaḳ ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız ulu noġaynıñ ve ṭaṭ milen

245/08 ṭavgüçniñ ve ṭav ṭuru ḳılġan çerkesniñ ve oñ ḳol ṣol ḳolnıñ ve yüz on miñ tümenniñ

245/09 uluġ pādişāh-ı āʿẓam ve ḫaḳan-ı muʿaẓẓamı bolġan min şevketlü ʿaẓametlü ṣalābetlü ve mahābetlü murād giray ḫan

245/10 ḫuldet-i ḫilāfetihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizden ḥālā cümle ḫıristüyān oġlınıñ pādişāhı

245/11 bolġan bey fidore aleksayeviç ṣavbına ṭaraf-ı ḫaḳanımıza olan meyl ve muḥabbetlerinden ṣādr ve ehl-i islāma

245/12 bolġan ülfet ve meveddedlerinden mütebādir bolur selām selāmet-i resān-ı ẖanī ve peyām-ı şevket-nişān-ı ilẖanī

245/13 iblāġından ṣoñra şulay maʿlūm ḳılınġay kim mundın burun muʿtād-ı ḳadīme üzerine öz tilekiñüzçe

245/14 taẖtgāh-ı ḳırım-ı ẖaḳaniyyedin barışuġa yaẖşı ve oşavlu tilekiñüzni ḳabūl-ı humāyūn buyurup mübārek

245/15 eşikimizni yaştanġan bī-şümār ḳapu ḳullarımızdın saʿdīgey aġa ḳulumıznı yurtıñuz amançalıġı

245/16 içün baruş köriniş bolmaġiçün ilçi başı taʿyīn buyurup yibergen irdük biʿavnu'l-lāhi

245/17 tebāreke ve teʿālā barup vuṣūl bolġanda siz bey fidore aleksayeviç öz dīvānıñuzġa alup yurt

245/18 ve vilāyetiñüz eygülügin tilep ol sebebli murunġı ʿādetiñizçe nāme yazup ve öz elçileriñüzni

245/19 ḳoşup bar bolġan aġız sözleriñüzni öz elçileriñüzge ve ṭaraf-ı şāhānemizniñ elçi başısı

245/20 saʿdīgey aġa ḳulumızġa aytup yibergen irdiñüz miz burun elçiler beri ṭarafḳa çıḳup kelür iken

245/21 süt ṣuyınıñ arġı yaḳasında çuşala nām maḥalde ḳonup oturġanda ḳazaḳ ʿāḳ eşḳıyāsı kelüp

245/22 başup on dört elçi tatar kişiler ḳullarımıznı ve siziñ bey fedor aleksayaviçniñ

245/23 ilçileriñüzni taḳı öltürüp içlerinden elçi başı saʿdīgey aġa ḳulumız ḳurtılup kelgende

245/24 aġızdın sipāriş bolġan sözleriñüzni işitüp eski ḳoñşumız bolġanıñuz içün taḳı soyurġav

245/25 ḳılup bu işni yeñiden körüp söyleşmeklik içün taḳı eski ʿādet-i ilẖanī üzre ḳudvet

245/26 ü'l-emāṣil ve'l- āḳrān ḳulumız elḥācī ʿalīş aġanı elçi başı taʿyīn buyurup özü milen on

245/27 beş yaẖşı ḳullarımız yibergenmiz inşāʾāllāh teʿālā barup vuṣūl bolġanda siz bey fidere alaksayaviç

245/28 öz körinişiñüzge alup uluġ riʿāyetler ḳılġaçdın ṣoñra nāme-i humāyūn-ı şevket-maḳrūnımıznı taʿẓīm milen

245/29 oḳutup ve elçi başı ḳulumızdan ağız sözlerimizni işitüp tıñlaġay irdiñüz cümle sözlerimiz

245/30 saʿdīgey aġa milen barġan nāme-i humāyūnda bolġan sözlerdir artıḳ keñeşimiz sözimiz bolmazdır

245/31 ol ʿahd üstündemiz taḳı elçi başı ḳulumıznı hīç iglendirmey bir kün murun öz

245/32 elçileriñüz milen taḫtgāh-ı ḳırımġa yibergey irdiñüz bāḳīyü'd-duʿā ʿalā men

245/33 ittabaʿü'l-hüdā yazıldı bargāh ferahḳirman ṣaḥrāsında hicret-i nebeviyyeniñ

245/34 biñ ṭoḳsanında cemādiyü'l-āḫirisiniñ yigirminçi küni cumʿa irtesinde

245/35 ḫan murād giray bin mübārek giray sulṭān

No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 653

253/01 hüve'l-muʿīn

253/02 murād giray ḫan bin mübārek giray sulṭān sözümüz

253/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālā ḥaẓretleriniñ raḥmi ve iʿnāyeti milen uluġ orda

253/04 ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız noġaynıñ

253/05 ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı ve hem ḫan-ı ʿālīşānı bolġan devletlü

253/06 ve saʿādetlü ve nuṣretlü min murād giray ḫan ebbed-āllāhu teʿālā devletihi ilā yevmü'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin

253/07 barça uluġ ve küçik aḳ urusnıñ pādişāhı ve maşrıḳ ve maġrib ortasında bolġan ḫıristiyān

253/08 ṭāʾifesiniñ penāhı ve ḥükümdārı ḳardaşımız uluġ bey fedor aleksayaviç ḥuẓūrlarıġa köpdin köp selām

253/09 ḳılġaç muḥabbet ve ṭatıv milen nidir ḥāl ve ḫāṭrıñuz yaḫşımısız ve ḫoşmısiz dip ṣorġanımızdın ṣoñra

253/10 mübārek uluġ yurtımızda ve hem altun taḫtımızda ṣaġ ve sālim bolġanımıznı ḳudvetü'l-emās̱il ve'l-āḳrān uluġ

253/11 çapḳunımız ve hem yaḫşı ḳulumız kemāl aġa zide ḳadruhu milen iʿlām ḳıla yibergenimizdin ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı

253/12 şerīf budır ki iki yurt ortasında muḥabbetlik milen barışıḳ bolup faḳīr ve fuḳarā tınç ve rāḥat

253/13 bolup sizge ve bizge taḳı duʿā ve alḳış etmek sebebli elçiñiz vaṣil miḫayloviç tapkin estolniki

253/14 ve piraslovnıñ polḳonıḳı ve taḳı d̠etun oġlı nikita mosviç diyaḳ kelüp iki yurt ortasında

253/15 barışıḳ ve dostlıḳ içün söyleşüp ve söyleşgen sözler ve barışıḳ içün şarṭları barça maḳbūl

253/16 ve muʿteber bolup ol söyleşgen sözler ve şarṭlar üzerine muḥabbetlik ve dostlıḳ milen iki yurt

253/17 ortasında muḥkem barışıḳ ḳılup altun bayṣalı ḫaṭṭ-ı şerīfimiz bilen ʿahd-nāmemizni ve devletli āl-i

253/18 ʿos̱mān eşikinden taḳı ʿahd-nāme-i temessüklerni elçiñiz ḳolına ṭapşurduḳ ve hem yibergenmiz ve kün ilgerüde

253/19 bolsa uzun uzaḳ dost ṭatıv bolup dostıñızġa dost tüşmānıñuzġa tüşmān bolup almaşurġa

253/20 buyurdım ve hem elçiñiz milen uluġ çapḳunımız ve hem yaḫşı ḳulumız kemāl aġa yiberdim

253/21 ve buyurdım ki ḫāṭrıñıznı ḫoş tutıp dostlıḳda ve muḥabbetde bolġanımızġa hem inam ḳılup elçiñüz vaṣil

253/22 miḫayloviç tapkin estolnik ve piraslov polḳovnıḳı-milen ve taḳı d̠etun oġlı nikita diyaḳ milen

253/23 söyleşgen barışıḳ şarṭ mūcibinçe keçgen yıllar içün şimdi üç yıllıḳ ḫazīnemizni ve kün ilgerüde

253/24 bolsa defter mūcibinçe yıldan yılġa birer ḫazīnemizni ḳuṣūrsız almaşıv yerine virürge buyurġay erdiñüz

253/25 özimizde bolsa ve yaḳın bolġan aġalarımızġada bolsa ve taḳı ḥarem-i ḫāṣṣamızda bolġan begimler ve baş

253/26 bigeçlerġada bolsa ve ḫādım aġalarımızġada bolsa ve ḳayṣu tiyişleri ḳadīmden defter mūcibinçe

253/27 kile turġandır ve iç oġlanlarımızġada bolsa ve yurt begleri ḳaraçılarımız begler ve mīrzālar olan

253/28 küyenlerimizden defterde yazılġan barça aġalarımız ve yaḳın bolġan kişilerimiz ve yurt oġlanlarımızdan

253/29 barça defterde bolġan tiyişlerin ḥālā ve kün ilgerüde bolsa defterde yazılġança tamām ve ḳuṣūrsız

253/30 yiberürge buyurġay erdiñüz ve ḳardaşıñuz ḳalġa sulṭān ḥaẓretleringada bolsa defterde yazılġan ulu

253/31 ḫazīnelerin ve hem ḳoltḳaların ve hem böleklerin yaḫşı ḳuṣūrsız yibergey erdiñüz ve hem ḳardaşıñuz

253/32 nūre'd-dīn sulṭān ḥaẓretleringa taḳı defterde yazılġança ḫazīnesin ve hem ḳoltḳaların ve hem böleklerin

253/33 tamām ḳuṣūrsız yiberirge buyurġay erdiñüz kün ilgerüde bolsa uzun uzaḳ dost ṭatıv bolup

253/34 turġay erdiñüz bizde bolsa kün ilgerü muḥabbetimiz siz ḳardaşımızġa artıḳ bolur erdi e'l-ḥamd

253/35 ü'l-illāhi teʿālā iki yurt ortasında bulay dostlıḳ ve muḥkem barışıḳ boldı erse biz taḳı buyuruġımızda

253/36 bolġan ḫalḳımızġa siz ḳardaşımıznıñ yurtlarına ve ḳalʿalarına hīç bir türlüg ẓarar ve yamanlıḳ itmemek

253/37 içün yaṣaḳ ḳılġanmiz siz taḳı bizim ṭışḳarıda özüġa barġança ʿahd-nāmede bolġan sınurımızġa

253/38 ḫalḳımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ḳazaġına bolsa incitdirmegey erdiñüz ve deñizden ḳayıḳnı ve ḳaradan

253/39 taḳı eşḳıyānı muḥkem ẓabṭ etüp uzun uzaḳ dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ işlerinde ṭapılġay erdiñüz biz

253/40 buyuruġımızda bolġan ḫalḳımızġa ḳatı yaṣaḳ ḳılġanımıztur ve bu elçiñiz barġan ṣoñ taʿcīl büyük

253/41 elçiñizni çıḳarup yer yüziniñ pādişāhı ḫünkār ḥaẓretleringa yiberirge buyurġay erdiñüz anlar milen

253/42 taḳı muḥabbet ve dost bolġay erdiñüz ve hem büyük elçiñiz taʿcīl yer yüziniñ pādişāhı ḫünkār

253/43 ḥaẓretleringa yiberüp dostlıḳ muḥkem bolmaḳ sebebli hemān bu bıldır[236] yigirmi biñ ṣomlıḳ ṣamur bölekiñiz

---

[236] Atasoy (2017: 591)

253/44 yiberüp ṭatıv bolġay erdiñüz ançaḳ bu yılġa yigirmi biñ ṣomlıḳ ṣamur yibermeñüz içün biz

253/45 boynımuzġa alġanmiz köp şey tügildir muḥabbetlik bolmaġa sebebtür bizni uyaldırmaġay erdiñüz ve taʿcīl

253/46 büyük elçi çıḳarup yibergey erdiñüz ve ḳadīmden bulay yaḫşılıḳ bolġan zamānda iki ṣamur tiyiş

253/47 ve iki zerdevā tiyiş muḥabbetlik içün virmek ʿādetdir imdi bir ṣamur tiyişni ḥālā yaḳın

253/48 kişilerimizden ḫazīnedār başımız ṣādıḳ aġaya ve bir ṣamur tiyişni defterdārımız ḳutluşāh aġa ve bir

253/49 zerdevā tiyişni küçik ḫazīnedārımız ḳābil aġaya ve bir zerdevā tiyişni kilerçi başımız muṣṭafā aġaya

253/50 bu dört yaḳın adamlarımızġa bermekiñüzni tilek ḳılamiz yiberüp ḫāṭrımıznı ḫoş ḳılġay erdiñüz

253/51 ve bundın başḳa ve ḥālā dīvān-ı saʿādetimizde dīvān efendimiz ve yaḳın kişimiz muṣṭafā efendige cañıdan

253/52 bir ṣamur tiyiş yazup yiberürge tilek ḳılamiz barça tilekimizni ḳabūl ḳılup dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ

253/53 muḥkem bolurı içün ḫāṭrımıznı ḫoş ḳılġay erdiñüz taʿcīl büyük elçiñüzni devletlü yer

253/54 yüziniñ pādişāhı mübārek ḳapusına yiberüp ve bizim çapḳunımıznı taḳı ṭatıvlıḳ ve ḳardaşlıḳ işleri milen

253/55 taḫtgāhımıza yiberirge buyurġay erdiñüz bulay ḫayırlu işlerde taʿcīl kerekdir

253/56 şöyle bilesiz yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ ṭoḳsan bir yılında

253/57 yanar ayınıñ üçinçi küninde

253/58 ḫan murād giray bin mübārek giray sulṭān

No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 689

264/01 yā hüve

264/02 murād giray ḫan bin mübārek giray sulṭān sözümüz

264/03 teñgri tebāreke ve teʿālā ḥaẓretleriniñ raḥmi ve iʿnāyeti birlen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ

264/04 ve taḫt-ı ḳırım deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṭat ṭavgeçiñ ve ṭaġ ara çerkeçiñ ṣansız tatar ve ṣaġışsız noġayıñ

264/05 oñ ḳol ve ṣol ḳolnıñ uluġ pādişāhı ve ḫan-ı āʿẓamı bolġan şevketlü ve ḳudretlü ve mahābetlü ve şecāʿatlü

264/06 ve ġayretlü min uluġ pādişāh murād giray ḫan ebbed-allāhu teʿālā devletihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān

264/07 ḥaẓretlerimizden ḳardaşlarımız uluġ yurtnıñ ve uluġ ordanıñ uluġ pādişāhları ḫanlar hem uluġ

264/08 beyler iyan aleksayaviç hem petro aleksayaviç cümle uluġ ve küçik ve aḳ urusnıñ penāhları ve köp

264/09 memleketlerniñ ve yerlerniñ maşrıḳ ve maġrib ve şimāl ṭarafınıñ ata ve babadın ola kelmiş pādişāhları

264/10 ve ḥükümdārlarıġa köpdin köp selāmlar aytup ṭaṭıvlıḳ ve muḥabbetlik birlen yaḫşılarmısiz ve ḫoşlarmısiz

264/11 dip ḥālleriñüz ve ḫāṭırlarıñuz ṣorġanımızdan ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī budır ki iki memleket

264/12 içinde bolġan ḫalḳnıñ tınç ve rāḥat bolup faḳīr fuḳarānıñ ḫayır duʿāsın almaḳ sebebli mundın burun

264/13 biñ ṭoḳsan birinçi yılda yanvar ayınıñ üçünçi küninde ḳardaşımız uluġ pādişāh ḫan hem

264/14 uluġ bey fedor aleksayaviç cümle uluġ ve küçik ve aḳ urusnıñ penāhı vaṣil miḫaylaviç tabkin

264/15 ve taḳı nikita diyaḳnı biz uluġ ḫan ḥaẓretlerimizge yiberüp aralarımızda burunġı eski dostlıḳ

264/16 ve barışıḳ bolurı içün söyleşüp ve cümle söyleşgen dostlıḳ ve barışıḳ sözleri ve şarṭları maḳbūl

264/17 ve muʿteber bolup cümle söyleşgen barışıḳ sözlerni bir ḳılup anıñ üzerine altun bayṣalu ḫaṭṭ-ı

264/18 şerīfimiz birlen şarṭ-nāme yazılup yiberilgen erdi şimdi ol dünyādan kitmek sebebli ḳardaşlarımız

264/19 siz uluġ pādişāhlar ḫanlar hem uluġ beyler birlen taḳı ol zamānda söyleşüp dostlıḳ ve barışıḳ

264/20 bolup vaṣil miḫaylaviç tabkin ve diyaḳ nikita birlen yiberilgen şarṭ-nāme mūcibinçe dostlıḳ ve barışıḳda

264/21 muḥkem ve dā'im bolup ol zamānda barışıḳ ve dostlıḳ içün bolġan sözler ve şarṭ-nāme üzerine şarṭ-nāme

264/22 yazup yiberemiz ve ol şarṭlarnı yād ḳılamiz peyġamberimiz iki cihān küneşi ḫātmü'l-enbiyā ve şefīʿ-i

264/23 rūz-ı cezā ḥabīb-i ḫudā ve resūl-ı kibriyā ḥaẓret-i muḥammedü'l-muṣṭafā ṣallā'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve's-sellem ḥaẓretleriniñ

264/24 tārīḫ-i hicretinden işbu biñ ṭoḳsan üçinçi yılında aġustos ayınıñ onıncı küninden yigirmi

264/25 yılġa barġança iki memleket arasında muḥabbetlik birlen dostlıḳ ve barışıḳ bolup hīç bir türlüg

264/26 yamanlıḳ ve ẓarar ziyān bolmaya sennor vaṣil miḫaylaviç tabkin ile yibergen şarṭ-nāmemizde yazılġanı

264/27 üzerine bolup öziniñ arġı kenārında ve berki kenārında yeñiden ḳalʿa ve palanḳa yapılmaya ve ḫarāb

264/28 bolġan ḳalʿa ve ṣala taʿmīr bolmayup şula tura ve burunġı şarṭ-nāmemizde bolġanı üzerine muḥkem

264/29 turamiz biñ ṭoḳsan üçinçi yıldan kün ilgerüde bolsa her yıl berür uluġ ḫazīnemizni

264/30 ve yaḫşı böleklerimizni burunġı zamānda kele turġandır tamām ḳuṣūrsız yiberüp ve ḳardaşlarımız ḳalġa

264/31 sulṭānlar ve nūre'd-dīn sulṭānlar ḥaẓretleriniñ böleklerni ve uluġ ḫazīnelernide bolsa ve oġıllarımız sulṭānlar

264/32 ve ḥarem-i ḫāṣṣamızda beyimler ve ḫanīler ve bigeçler ve iç oġlanlarımızda bolsa ve barça yaḳın aġalarımıznı

264/33 yaḫşı kişilerimizni ve ḳayṣuları burunġı zamāndan tiyişleri kele turġandır kün ilgerü almaşıv

264/34 yeri perebolşnadır ketirüp s̱ulış oġılları ḳollarına berüp ve burunġı zamānday almaşıvġa

264/35 barġanda s̱ulış oġlınıñ beylerine ve cümle mīrzālarınġa ḳānūn-ı ḳadīm üzerine riʿāyet itgendin

264/36 ṣoñra sizler birlen ṭatıv dost bolup şecāʿatlü ve mahābetlü mekke-i mükerreme ve medīne-i münevvere ḳuds-i şerīf

264/37 aḳ deñiz ve ḳara deñiz pādişāhı ḫünkār ḥaẓretleride bolsa ḳardaşlarımız ḳalġa sulṭān ve nūre'd-dīn

264/38 sulṭān ve oġıllarımız sulṭānlar ve aḳ tuġlarımız ve cümle ḳırım yurtınıñ adamları ve noġay mīrzāları

264/39 ve aḳkerman tatarı tamruḳ çerkesleri ve cümle buyuruġımızda bolġan mīrzālarımız ve il ḫalḳımız

264/40 memleketleriñüzġa ve çit ḳalʿalarıñuzġa ve cümle ḳollarıñuz altında bolġan yerleriñüzġa ve köy kendleriñüzġa

264/41 ve ṣalalarıñuzġa cavlay barmamasḳa ve kün ilgerü biz murād giray ḫan ḥaẓretlerimizdin ṣoñra bolġan

264/42 ḫanlar hem dost ḳardaşlar hīç bir türlüg yamanlıḳ ḳılmamasḳa ve ḳayṣularıda bolsa ḳalʿalarıñuzġa

264/43 ve yerleriñüzġa cavlay barur bolsa adamlarımıznı yiberüp muḥkem ʿazledüp sürerġa ve ölüm siyāsetin

264/44 ḳılurġa ve alınġan māllarnı cümlesin ve ṭutsaḳlarnı ḳaytarup berürge sizüñ ṭarafıñızdın ve çit

264/45 ḳalʿalarıñuzdın çaġırup almamasḳa ve hem tutmamasḳa ve şarṭ ḳılġanımızça sözimizde bütün bolup ṭurırġa

264/46 ve almaşıv yeri perepolşnadır kün ilgerü ḫazīnemizni anda yiberürsiz ve burunġı zamānday beş

264/47 adam elçi anlar birlen yigirmi adam ve çapḳunlar yibergende üç adam anlar birlen on iki adam yiberürge

264/48 andın artuḳ yibermemeske ve eger bāzergān adamlarıñuz esbāb birlen ḳırımġa kelürday bolsa anlarġa

264/49 küç ḳılmamasḳa ve nerse almamasḳa ve ḳıṣṭavlıḳ ve ṣaysızlıḳ ḳılmamasḳa ve anlardın aḳçesiz nerse almamasḳa

264/50 ve ḳırım yurtı ve ḳırımnıñ beş uruġ ṣaylı ḳaraçılarımız cümle tatar ve aḳkerman ve çerkesler ve noġay

264/51 ẓarar ḳılur bolsalar muḥkem ölüm siyāsetin ḳılurġa ve öz şarṭımızda muḥkem ṭurırġa müselmān dīnimizçe

264/52 ḳurān-ı ʿaẓīm üzerine yemīn ḳılup altun bayṣalu mührimiz birlen şarṭ-nāmemiz ṣofrāçı niẓor

264/53 petraviç estolnik menliski ve padyaç fidor martinavi ḳollarına birüp yiberildi yazıldı uluġ

264/54 taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ ṭoḳsan üç yılında aġustos ayınıñ onınçı küninde şöyle

264/55 bilesiz

264/56 bi-maḳām-ı baġçe-sarāyü'l-maḥrūse

264/57 ḫan murād giray bin mübārek giray sulṭān

No 269: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Safer ayının sonu 1094 / Ocak-Şubat 1683)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 707

269/01 hüve

269/02 murād giray ḫan bin mübārek giray sulṭān sözümüz

269/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ luṭf ve iʿnāyeti birle uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım

269/04 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve barça noġaynıñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ḳamu tatarnıñ

269/05 ve aḳkerman vilāyetiniñ uluġ pādişāhı ve uluġ ḫan-ı āʿẓamı bolġan devletlü ve şevketlü ve ʿadāletlü

269/06 murād giray ḫan dāme salṭanatuhu ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin ḳardaşlarımız uluġ pādişāhlar

269/07 ḫanlar hem uluġ beyler ivanna aleksayaviç ve petro aleksayaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñ

269/08 ve yerlerniñ maġrib ve maşrıḳ ve şimāl ṭarafınıñ ve köp ḫıristiyānnıñ pādişāhları ve ḥükümdārlarıġa

269/09 köpdin köp selām ve yaḫşı ḫoşlarmısiz dip ṭaṭıvlıḳ muḥabbetlik ḫāṭırlarıñız ṣorġanımızdın

269/10 ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī oldır ki ötgen yıl uluġ ḫazīnemiz kelgende ata ve babadın

269/11 ʿādet-i ḳānūn üzre ḫan oġlına kele turġan samur tiyişni elçiñiz niẓar petro ṣamur tiyiş yerine

269/12 zerdevā tiyiş berdi niẓar petrodan defterimiz mūcibinçe ṣamur tiyiş ṭaleb ḳıldıḳ erse niẓar petro

269/13 maŋ͡ga uluġ pādişāhımız defter birle bergen tiyiş budır ol samur tiyişni uluġ pādişāhımızġa

269/14 yazup ṭaleb ḳılıñuz dimek sebebli biz anı yazıp köndergen irdik işbu kelgen elçiñüz zerdevā

269/15 tiyişge bir ṣamur ṭon ḳoşup berdi biz taḳı ḳadīmden bolġan defterimizni yoḳladıḳ baḳdıḳ ẖan

269/16 oġlınıñ ʿādet-i ḳānūn tiyişi başlıġı ṣamur ṭon ve bir ṭop ṣamur ve iki zerdevā ṭon ve dört

269/17 ṣırt ṭon beş ḳarın ṭon ve beş taẖta ṣırt ve sekiz taẖta ḳarın bir tilki börk iki cift

269/18 börklik ṣamur babalarımızdın işbu künge kelgençe ẖan oġlına kele turġan tiyiş işbu yazġanımız

269/19 üzredir bu tiyiş ṣoñradan berilgen tügüldir tilek ve ricā birle çıḳġan tügüldir uluġ babalarımız

269/20 sizlerniñ uluġ babalarıñız birle barış yaraş bolup dost ḳardaş bolġanda ol zamān ẖan

269/21 oġlına birilgen tiyişdir ol zamāndın bu zamānġa kelgençe bizim yazġanımız üzre noḳṣānsız tamām

269/22 berilgendir siz ḳardaşlarımız birle dost ḳardaş bolġanda munday noḳṣān berilmek lāyıḳ tügildir

269/23 ẖıdmetiñüzde neḳadar ẖaznāçılarıñuzġa muḥkem tenbīh ḳılġay irdiñiz bir taḳı noḳṣānsız köndergey irdiler

269/24 bir taḳı anday tiyişler ve ġayrı tiyişler eksik bolsa ol sebebli dostlıḳ ḳardaşlıḳ arasında

269/25 yaḳşı tügildir inşāʾällāh teʿālā kün ilgeri ʿömr āẖiriġaça dostlıḳ ḳardaşlıḳda min uluġ

269/26 murād giray ẖan ḥaẓretleride bolsaḳ ṭaymay ṭurarmiz alayda bolsa siz ḳardaşlarımız taḳı munday

269/27 eksik ve noḳṣānnı yazup iʿlām ḳılġanımızdan ṣoñra sizlerge maʿlūm bolġaç munday işlerni yaḳşı

269/28 yoḳlap muḳayyed bolup eksiksiz köndergey irdiñüz iki yurtnıñ arasında az nesne içün

269/29 köp söz bolmaġay irdi ve taḳı almaşıv bey ḳulumız velīşāh bey almaşıv yerine barġanda ẖazīne

269/30 keltürgen aḳlançay degen boyarıñuz velī̇şāh ḳulumızġa ve ḳardaşlarına ʿādet üzre berile kelgen

269/31 pādişāhlıḳ yarlıḳaşıñıznı ötgen yıl tamām bermeydirler anıda bolsa aḳlançay boyarıñuzġa muḥkem tenbīh

269/32 idüp ʿādet üzre tamām berirge buyurġay irdiñüz uluġ babalarıñızdan ola kelgen yarlıḳaşıñıznı

269/33 defteriñgiz mūcibinçe tamām bergeyler idi ve taḳı min uluġ murād girayḫan ḥaẓretleride bolsaḳ işbu

269/34 muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭımız milen ḳulumız dervīş āmeldeşni elçi başılıḳ birle könderdik inşāʾāllāh teʿālā

269/35 esenlik birle barġanda ḳānūn üzre ṣay ḥürmet milen dīvānıñızġa alup ve işbu muḥabbet-nāme-i

269/36 şerīfimizni riʿāyet ve ḥürmet birle öz aldıñızda oḳutup ve muḥabbet sözlerimizni yaḳşı tıñglap

269/37 alġay irdiñiz ve taḳı iki yurtnıñ arasında yürigen elçi ḳulumız dervīş āmeldeşge ʿādet

269/38 ve ḳānūn üzre ṣay ve ḥürmet birle bola kelgen yarlıḳaşıñıznı ʿulūfelerin noḳṣānsız berirge buyurġay

269/39 irdiñüz ve cümle yoldaşlarına ʿādet üzre yarlıḳaşıñıznı taḳı eksiksiz birirge buyurġay irdiñüz

269/40 ve taḳı uluġ ḫazīnemizni ve ilçi ḳullarımıznı vaḳti milen çıġarup toḳtavsız yibergey irdiñüz ve biz

269/41 taḳı uluġ taḫtgāhımızda bolġan yatur elçiñiz ṣofrāçı mikita ṭaraḳanov ve yazıçı peter borṣavġanı

269/42 uluġ pādişāhāne soyurġal yarlıġaşımız birlen nite kim uluġ ʿādet-i ḳadīmçe iḥsān

269/43 ḳılup biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizniñ yatur elçimiz dervīş āmeldeş ḳulumız milen yiberürge

269/44 buyurġanmiz teñgri teʿālā efendimüzniñ ḳudreti milen ṣaġ esen barġanlarında yatur elçimiz

269/45 dervīş āmeldeşniñ ʿādet-i ḳadīm ḳurumların tamām tükel idüp anda turġança ṣay ve ḥürmet milen

269/46 yaḫşı ṭutup dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda ʿömr āḫiriġaça

269/47 ṭaymay turġay irdi dip ḫaṭṭ bitildi bāḳī

269/48 ve'd-duʿā ʿalā men ittabaʿü'l-hüdā yazıldı taḫtgāhımız

269/49 bağçe sarāyda ṣafer ayınıñ āḫirinde hicret-i nebī

269/50 ʿaleyhi's-selāmıñ biñ ṭoḳsan dört tārīḫinde

269/51 bi-maḳām-ı bağçe-sarāy dārü'l-salṭanat

269/52 ḫan murād giray bin mübārek giray sulṭān

No 274: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Yayın 22. günü (?) 1095 / 1683-1684)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 717

274/01 hüve'l-muʿīn

274/02 selīm giray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

274/03 teñri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve iʿnāyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım

274/04 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ

274/05 ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı ve ḫan-ı āʿẓamı ve ḫaḳan-ı ekremi bolġan şevketlü ve şecāʿatlü ve mahābetlü

274/06 min selīm giray ḫan adāma'llāhu teʿālā devletihi ve ebed-i salṭanatahu ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin

274/07 ḳardaşlarımız uluġ pādişāhlar ḫanlar ve hem uluġ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç cümle

274/08 uluġ ve küçik ve aḳ urusnıñ ve köp memleketler ve köp yerlerniñ ve maġrib ve maşrıḳ ve şimāl ṭarafında

274/09 bolġan köp ḥıristiyānnıñ ata ve babadın ola kelmiş pādişāhları ve ḥükümdārlarıġa ziyāde muḥabbetlik

274/10 ve ṭaṭıvlıḳ milen selām aytup ḥāl ve ḫāṭrıñız ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-i

274/11 elīf-i ḫanī budır ki e'l-ḥamdü'l-illāhi teʿālā ata ve babamız yurtı ḳırımġa ḫanlıḳ naṣīb bolup bizim ve siz

274/12 ḳardaşlarımız zamānında iki yurtnıñ arasında cavlıḳ bolmayup faḳīr ve fuḳarāsı tınç ve rāḥat bolurı

274/13 içün ozġan aġaçamız murād girayẖan ḥaẓretleri yibergen şarṭ-nāme-i ẖatt-ı humāyūnlarında yazılġan

274/14 cümle şarṭ sözleri maḳbūlimiz bolup min uluġ pādişāh ẖan ḥaẓretlerimiz taḳı mūcibinçe şarṭ-nāme-i

274/15 ẖaṭṭ-ı humāyūnımız yazdırup elçileriñüz ḳolına teslīm ḳılınġandır dostlıḳ ve ḳardaşlıġımıznı bildirmek içün

274/16 işbu muḥabbet-nāme-i ẖatt-ı şerīfimiz yazılup elçilik milen süliş oġullarından ḳudvetü'l-āḳrān mübārekşāh

274/17 mīrzā ḳulımıznı siz ḳardaşlarımızġa yiberdik inşaʾāllāh teʿālā selāmetlik milen barġanda elçimizni

274/18 körinişiñizge alup muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭ-ı şerīfimizni riʿāyet ve ḥürmet milen oḳutup yaẖşı tıñlaġay

274/19 erdiñüz ve şarṭ-nāme-i ẖaṭṭ-ı şerīfde yād ḳılınġan dostlıḳ ve muḥabbetlik sözlerin yerine keltürüp tābʿiñizde

274/20 bolġan il ve memleketleriñiz ve çit ʿaskeriñüzge muḥkem yaṣaḳ etüp ḳaradan ve ṣudan bir türlig cavlıḳ

274/21 ve ziyān itmey ve ẖazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşıv yeri bolġan perebolşnaġa yetkirgey

274/22 erdiñüz inşaʾāllāh teʿālā küz ayınıñ başında kişilerimiz almaşıv yeri perebolşnada ḥāẓır bolurlar

274/23 ẖazīnemizni keç ḳaldırmay ḳuṣūrsız taʿcīl yiberirge çalışḳay irdiñüz ve biz ẖan ḥaẓretlerimizde

274/24 bolsa ve oġlımız ḳalġa devletgiray sulṭān ve nūre'd-dīn ʿaẓametgiray sulṭān ve ḳaraçılarımız ve ḳullarımız

274/25 begler ve mīrzālar ve tābʿimizde bolġan ʿaskerlerimiz milen şarṭ-nāme mūcibinçe dostlıḳ ve ḳardaşlıḳda

274/26 bolup hīç bir türlüg cavlıḳ ḳılmasımızġa inam ḳılġay erdiñüz ozġan yıl içün yiberilgen

274/27 ẖazīne elçiñiz ivan palitiç ḳolından alınup ançaḳ ṭonları keçi ve ṭar […] ziyāde

274/28 yaman ve alçaḳ yiberilüpdir pādişāhlar bir birlerine yibergen şeyler pādişāhlar lāyıḳınça kerekdir yaman şey

274/29 yibermek pādişāhlarġa lāyıḳ tügildir kün ilgerü eski ʿādet üzerine ṭonlar […]

274/30 [...] yaḫşısın pādişāhlarġa lāyıḳın yibergey erdiñüz ve ḫazīne keltürgen elçileriñüz

274/31 ḳapuçı başılarımızġa ve ḳapuçılarımızġa ḳadīmden berile kelgen şeylerni tamām birmeyüptürler elçilik

274/32 şarṭını yerine keltür […] maʿlūm ḳılamiz kün ilgerü eski ʿādet üzre

274/33 elçilik şarṭın yerine keltürirge buyurġay irdiñüz az şey içün bola kelgen ʿādetni […] etmey

274/34 ḳışṭavlıḳ körmek revā tügüldir ve işbu […] ve almaşıv beyi almaşıv yerine barġanda

274/35 siziñ boyarıñuz ḳolında almaşıv beyi ve özge süliş oğıllarına kiçe ve ertesi kündüz başḳa

274/36 başḳa berile kelgen şeylerni ve ozıvçılarına berile kelgen şeylerni tamām […] kün

274/37 ilgerü süliş oğıllarına almaşıv yerinde almaşıv boyarı islām giray ḫan ve meḥmed girayḫan zamānında

274/38 berile kelgen şeylerni eksiksiz berürge buyurġay erdiñüz nitekim şarṭ-nāmede yazılġandır ve elçi

274/39 sefer aġanıñ […] mālları berilürge buyurġay erdiñüz elçi mālı berilmey ḳalmaḳ dostlıḳġa

274/40 lāyıḳ tügildir anıñ mālı berilmek lāzımdır ve murād girayḫan ḥaẓretleri zamānında almaşıvġa barġan

274/41 ṭutsaḳlarnıñ yā öz […] aḳçeleri berilürge buyurġay erdiñüz zīrā ṣāḥibleriniñ

274/42 ḳollarından köp esīr tartup alġanlardır ve elçi ḳaplān aġadan ve yoldaşlarından vilāyetiñizge alup

274/43 kitgen esīrlerniñ aḳçeleri berilmey ḳalupdır anlarnı berdirirge buyurġay erdiñüz ol esīrler ol

274/44 kişilerniñ mālları dır ve ḥālā yolda başılġan elçi zurımnıñ alınġan mālları ve yoldaşlarınıñ ḳan

274/45 bahāları berilürge buyurġay erdiñüz dostlıġıñız bar bolsa ol işlerni etgen ḥarāmizādelerge

274/46 ölüm siyāseti etüp zurımnıñ mālların ve yoldaşlarınıñ ḳan bahāların berdirgey erdiñüz iki

274/47 yurtnıñ muḥabbetligi ve yol açıḳlıġı içün bu iş bolmaḳ kerekdir bu şeylerni başḳa kāġıdġa defter yazup

274/48 işbu nāme-i humāyūnımız içine ṣalup siz ḳardaşlarımızġa yiberdik defter mūcibinçe cümlesin tamām

274/49 yerine keltürgey erdiñüz elçileriñüz eski ʿādetçe elçilik şarṭın yerine keltürmek ve almaşıv

274/50 boyarı süliş oġıllarına eski ʿādet üzre riʿāyet ve ḥürmet ḳılmaḳ ve elçilerniñ ḳalġan mālları

274/51 berilmek ve ṭutsaḳ alup barġan kişilerniñ esi̇̄r bahāların berilmek ve yolda fitnelik milen alınġan

274/52 māl alınup berilüp eşḳıyāġa ölüm siyāseti ḳılınmaḳ elbette lāzımdır nitekim şarṭ-nāme ḫaṭṭında cümle

274/53 yazılmışdır bu cümle maṣlaḥatlarnı dostlıḳ şarṭı üzerine lāyıḳınça yerine keltürgey erdiñüz inşāʾ

274/54 āllāh teʿālā cümlemiz şarṭ-nāme yazunça dostlıḳda ve muḥabbetlikde bolup her ne türlüg dostlıḳ murād

274/55 ḳılsañuz dostlıḳ ve muḥabbetlikde bolurmiz ve lehlü siziñde bizimde düşmānımızdır bir yıl içinde lehlü

274/56 ʿaskeri üç yerde ehl-i islām ḳılıçından ḳırılup […] üstüne sefer ḳılmaḳ murādıñuz bolsa

274/57 ḥālā fırṣat vaḳtidir söygen yeriñüzni alġuday zamāndır cümlemizde bolsa bu ṭarafdan lehlü üzerine

274/58 sefer ve aḳın eterge ḥāẓırmiz […] ḫarāb ve bitāb etmekdedir şevketlü

274/59 saʿādetlü murād girayḫan ḥaẓretleri vilāyetleriñüzde bolġan müselmān esi̇̄ri ve ġayrı müselmānlarġa

274/60 müselmān di̇̄ninden çıḳarmaḳ içün siyāset ḳılmamasḳa ve bizde bolsa sizniñ ṭutsaḳlarıñuzġa

274/61 anıñ içün siyāset ḳılmayaçaġımıza dep şarṭ-nāme içinde yazġanlar erdi ḥālā ol ṭarafda bolġan

274/62 libḳa ve astek ve sāi̇̄r cümle müselmānlarġa di̇̄ninden çıḳarmaḳ sebebli ṣaysızlıḳ ve ḳıṣṭavlıḳ bolur imiş

274/63 etgen şarṭġa riʿāyet ḳılmamaḳ pādişāhlıġa lāyıḳ tügildir şarṭ-nāme sözleri üzerine muḥkem

274/64 turup ol ṭarafda bolġan cümle müselmānlarġa ṣaysızlıḳ etmemeske buyurġay erdiñüz ve ḥālā

274/65 yibergen kāġıdıñuzda azaḳ begi tatarlar cemʿ etüp çit ḳalʿalarımıznı ve tābʿimizde bolġan ḳalʿalarımıznı

274/66 cavlap köp adamlarımıznı öldürüp ve baʿżıların esīr etüpdir diyüp yazupsiz sizüñ

274/67 ton ḳazaḳlarıñuz ḳalmuḳ milen bir bolup azaḳ ẖalḳını çavup ṣudan kemilerin alup ve ḳırım

274/68 aġzından köp kişilerimizniñ baʿżıların öltürip ve niçesin esīr etüp ve mālların yaġma ile

274/69 bir kün tınç ve rāḥat itgen yoḳdır ol ṭarafġa barġan elçilerimizġa barġança öltürüp

274/70 mālların alġandır siziñ adamlarıñız etgen ẖarāblıḳ bir türlüg vaṣfa kelmezdir bu işler siziñ

274/71 maʿlūmıñızmıdır bilmiyoruz öyle bolsa siziñ ẖāṭrıñuz içün azaḳ begin beglikinden ʿazl itdirüp

274/72 bir yaẖşı kişimizge azaḳ beglikin alup bergenmiz bu künge kelgençe ḳırım ṭarafından dostlıḳa

274/73 ve ḳardaşlıḳa ḳarşu noḳṣānlıḳ bir iş bolġan yoḳdır kün ilgerü taḳı dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bozulġuday

274/74 bu ṭarafdan bir iş bolmasdır ve botḳulıda bolġan ḳazaḳlar aşaġı ṭuz almaġa barġanda

274/75 ġāzīkerman begi ẓulm ḳılatur dip iʿlām ḳılursiz aşaġıda ṭuz almaḳ sebebli şecāʿatlü murād girayẖan

274/76 ḥażretleri yibergen şarṭ-nāmede yād ḳılınġan tügüldir ve botḳalı ḳazaḳları ṭuz içün baramiz

274/77 dip iki aralıḳda yollarnı kesüp ve mállarnı alup dünyāda bolmaġan işler etgenlerdir

274/78 dostlıġa ve ḳardaşlıġa lāyıḳ işler tügildir muḥkem tenbīh buyurġay erdiñüz iki memleket arasında

274/79 dostlıḳ ve ḳardaşlıḳ bolġan ṣoñra bunıñ kibi dostlıġa māniʿ işlerge rıżā köstermeyüp

274/80 ẖarāmizāde ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳından kelmek kerekdir bu işlerni siz ḳardaşlarımızġa maʿlūm ḳılamiz

274/81 muḥkem yaṣaḳ ḳılġay erdiñüz bizim ṭarafımızdan dostlıḳ bozulġuday iş ṣādır bolmazdır şöyle bilesiz

274/82 yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında evvel yayıñ yigirmi ikinçi küni hicret-i

274/83 nebeviyyeniñ biñ ṭoḳsan beş yılında

274/84 ḫan selīm giray bin bahādır giray ḫan

No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban 1096 / Temmuz 1685)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 743

285/01 selīm giray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

285/02 ḳudvetü'l-milletü'l-mesīḥiyye zübdetü'l-ṭāifetü'l-ʿiseviyye almaşıv yeri berebolşnaġa ḫazīne keltürmege meʾmūr

285/03 bolġan ʿaḳlança ḫutimat ʿavāḳibuhu bi'l-ḫayr ḳabline köpdin köp selām digeç iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-

285/04 encām-ı ḫanī budır ki mahābetlü ve şevketlü ve ʿaẓametlü min uluġ selīm giray ḫan adāma'llāhu teʿālā ʿumrahu

285/05 ve devletihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizge pādişāhlarıñız ḳardaşlarımız uluġ ḫanlar ve hem uluġ

285/06 beyler iyan aleksayaviç ve petro aleksayaviç ḥaẓretlerindin çapḳunlarımız östimur mīrzā ve yoldaşları

285/07 ile tilmaç ḫiveli petro milen könderilgen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭları kelüp tilmaçnı dīvān-ı humāyūnımızġa

285/08 keltürüp köriniş birüp ve yibergen muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭını ḳırāt itdirdigimizde iki yurtnıñ arasında

285/09 dostlıḳġa lāyıḳ sözlerdin ṣoñra biz ḫan-ı āʿẓam [...] uluġ ḫazīne

285/10 ve mübārekbād ve böleklerimiz ve cümle defter mūcibinçe virile kelgen tiyişlerni ve saʿādetlü oġıllarımız ḳalġa

285/11 devletgiray sulṭān ve nūre'd-dīn ʿaẓametgiray sulṭānlarnıñ taḳı iki yıllıḳ ḫazīne ve böleklerin

285/12 ve tevābiʿlerniñ cümle tiyişlerni almaşıv yeri perebolşnaġa yibergenlerin ve siziñ ḳolıñızdan bu yılġa iki

285/13 yıllıḳ ḫazīne tamām defter mūcibinçe ʿarabaları ve kölükleri milen perebolşnada almaşıv beyi ḳulumızġa

285/14 berilüp yiberilecekin bildirüp tilmaçnı toḫtatmay yibermekimizni ve ḫazīneni perebolşnaġa teziyye keltürmeñiz

285/15 içün sizlerge ẖaber cibermekimizni yazġanları sebebli işbu emr-i şerīfimiz ile ṭurum baṭır ḳulımıznı

285/16 yoldaşı milen könderilmişdir sizge vuṣūl bolġanda kerekdir ki ḳardaşlarımız uluġ ẖanlar

285/17 ve uluġ beylerniñ buyurıḳları üzre ẖazīnelerni ʿale'l-ʿacele aġustos ayına baḳmay berebolşnaġa

285/18 çetkürgey irdiñüz biz uluġ ẖan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimiz bolsaḳ almaşıv beyi süliş oġıllarından

285/19 velīşāh beg ḳulımızġa ʿaskeri ve yoldaşları milen ʿacele milen barup perebolşnada eski ʿādet

285/20 üzre almaşıv ḳılup ẖazīnelerimizni eski defter mūcibinçe ḳuṣūrsız ʿarabaları ve kölükleri milen

285/21 ḳırımġa cetigday berir bolsañuz almaġa buyurġanmiz almaşıv bey ḳulımız toẖtamay inşāʾāllāh

285/22 sizlerge tez barur siz taḳı ol ḳulımız barġanda almaşıv yerinde tapılmaġa saʿy ḳılġaysiz

285/23 ve ʿādet üzre almaşıv bolup iki ṭarafdın ṭutsaḳlar alışır bolġanlarında iki ṭarafdın bir kimse

285/24 incinmey ḥaḳḳları tükel teyerge ve eskiden almaşıv ḳılup bizim kişilerimizniñ siziñ kişileriñizde

285/25 ḥaḳları bolġanın alup bergeysiz bizim kişilerimizde siziñ kişileriñiziñ ḥāḳḳları bolsa almaşıv

285/26 beyi ḳulımız alup berürge buyurġanmiz bu bābda emrimizge ʿamel ḳılup bir kün muḳaddem perebolşnaġa

285/27 ẖazīnelerni keltürmege çalışḳaysiz yazıldı taẖtgāhımız baġçe sarāyında miñ ṭoḳsan altı

285/28 tārīẖiniñ şaʿbān ayında

285/29 ẖan selīm giray bin bahādır giray ẖan

No 290: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (17 Şeval 1097 / 6 Eylül 1686)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 758

290/01 hüve'l-muʿīn

290/02 selīm giray ẖan bin bahādır giray ẖan sözümüz

290/03 teñ̄gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırımnıñ

290/04 ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭat milen tavgeçniñ ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṭaġ

290/05 ara çerkeçniñ ḫan-ı āʿẓamı ve ḫaḳan-ı ekremi bolġan şevketlü ve ʿaẓametlü ve mahābetlü min uluġ selīm giray

290/06 ḫan adāma'llāhu teʿālā ʿumrahu ve devletihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizden siz ḳardaşlarımız uluġ

290/07 ḫanlar ve uluġ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç ve cümle uluġ ve küçik ve aḳ uruṣnıñ

290/08 pehāhları ve maġrib ve maşrıḳ ve şimāl ṭarafında bolġan ḫıristiyānıñ köp memleketlerniñ pādişāhları

290/09 ve ḥükümdārlarıġa ziyāde muḥabbetlik ve ṭaṭıvlıḳ milen selām ḳılġanımızdın ṣoñra iʿlām-yarlıġ-ı şerīf-i saʿādet-

290/10 encām-ı ḫanī budır ki adamımız meḥmed şāh milen yibergen nāmeñüz ve ṣoñra potḳalı ṭarafından yibergen

290/11 nāmeñüz vāṣıl bolup yazġan sözleriñiz ve murādlarıñız cümlesi biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizniñ

290/12 maʿlūmı bolġandır saʿādetlü ve şevketlü āl-i ʿos̱mān pādişāhı ḥaẓretleriniñ ve biz uluġ ḫan-ı āʿẓam

290/13 ḥaẓretlerimizniñ düşmānı bolġan lehlü milen ʿömr āḫiriġaça barışġanıñuznı yazup lehlüniñ düşmānına

290/14 sizler daḫı düşmānlıḳ eterge ʿahd ḳılġanıñıznı bildirüp ve ʿos̱mānluġa yibergen elçileriñizni tutḳavsız

290/15 ṭarafıñızġa köndermemizni murād itipsiz elçileriñüzge saʿādetlü āl-i ʿos̱mān pādişāhı ḥaẓretleri ziyādeler

290/16 ile ṣay ve ḥürmet ḳılup ve kendü ṭaraflarından daḫı nāmeler ile elçi teʿmīn buyurmışlar idi meḥmed şāh

290/17 birle yibergen nāmeñüzde lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü yazdıġıñız içün ve her türlüg

290/18 ḳılıġıñızdan düşmānlıḳ işleri ẓāhir bolmaḳ sebebli elçiler yiberilmeyüp ṣabır ve teʾḫīr itdirirge buyurıldı

290/19 maʿlūm ḳılġaysiz kim elçige zevāl ve ẓarar yoḳdır eger dostlıḳ bolġay ve eger düşmānlıḳ elbette elçileriñiz

290/20 ḳalmas yiberilür bizim ḫazīne içün yibergen elçimizni bu ḳadar köp zamān tutıp yibermediñiz

290/21 ve ḫazīne kelecek zamānlar keçüp ḫazīnemizni yibermediñiz ve nāmeleriñizde ḫazīne içün söz

290/22 yazmadıñız ve bizim dostımızġa dost ve düşmānımızġa düşmān bolurġa ʿahdıñız var iken lehlü ile

290/23 barışġanıñızda lehlüniñ düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü ʿahd idüp ve nāmeñüzde bizge iʿlām ḳıldıñuz

290/24 ve tonda bolġan baş kişileriñüz azavġa kāġıd yazup düşmān bolġanıñuz bildirdiler ve cavlaḳ işlerin

290/25 başladılar azav ve ḳırım cavlar içün taʿyīn ḳılınġan ʿaskerleriñiz ḥālā ne yerde turġanları ve ne işde

290/26 bolġanları cümle maʿlūm bolġandır ve lehlü daḫı siziñ dostlıġıñızġa arḳa berüp aḳkerman cavlamaḳ

290/27 ḳaṣdıyla çıḳmışdır biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimiz sizlerniñ işiñizden ve nāmeleriñüzde lehlüniñ

290/28 düşmānı bizüm düşmānımızdır deyü buyurġanıñuzdan düşmānlıġıñıznı maʿlūm ḳılmaḳ sebebli özge ṭarafġa kitmey

290/29 ḥālā sizler milen dostlıḳ ve düşmānlıḳ işini körir içün ʿaskerimiz milen ordan ṭışḳarı çıḳdıḳ

290/30 ḥaẓret-i ḥaḳḳ sübḥānehu ve teʿālānıñ emr-i şerīfi ne bolsa ẓuhūr eter āllāhu teʿālā ḥaẓretine maʿlūmdır ki

290/31 bozġaḳlıḳ bizüm ṭarafımızdan bolmadı ḥaḳḳ teʿālādan ümīdimiz budır ki ʿahd bozġanlarnıñ yanlarına

290/32 ḳaldırmaġay biz iki yurt arasında cavlaḳ ve fitne bolmaġay irdi dip çalışduḳ sizler bizüm

290/33 düşmānımız bolġan lehlüniñ dostına dost düşmānına düşmān bolurġa ʿahd ḳıldıñuz bozġaḳlıḳ sizlerde

290/34 boldı genede biz dostlıḳġa ve düşmānlikġa da ḥāẓırmiz imdi her ne

290/35 söziñüz bar bolsa nāmeñüzde yazup mübārekşāh mīrzā ḳulımıznı yibergeysiz

290/36 siziñ elçileriñüzde bolsa yiberilür yazıldı ferahkerman serḥaddimiz

290/37 ṣaḥrāsında biñ ṭoḳsan yedi şevvāl ayınıñ on yedinçi küninde

290/38 ḫan selīm giray bin bahādır giray ḫan

No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690/1691)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 763

293/01 teñgri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve iʿnāyeti milen uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taḫt-ı ḳırım

293/02 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ

293/03 ve taġ ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı ve ḫan-ı āʿẓamı ve ḫaḳan-ı ekremi bolġan ʿālī-cenāb muʿāllā-

293/04 niṣāb devlet-intisāb saʿādet-iktisāb min saʿādet giray ḫan ebbed-āllāhu teʿālā ʿumrahu ve devletihi

293/05 ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimizdin uluġ yurtnıñ ve mosḳovnıñ ve maşrıḳ ṭarafında bolġan il

293/06 ve vilāyetlerniñ ve barça aḳ uruṣnıñ ḥükümdārları ve köp ḫıristiyānnıñ ḳralları bolġan ḳardaşlarımız

293/07 ivan aleksayaviç ve petro aleksayaviç ḥaẓretlerine köpdin köp selām aytup nedir ḥāliñiz ve ḫāṭrıñız

293/08 dip ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i devlet-i redīf-i ḫanī budır ki benim saʿādetlü ve muḥabbetlü

293/09 ḳardaşlarım ḥaẓretleri ḥālā tābiʿñizde bolġan barabaş ḥetmanı ṭarafındın ṭaraf-ı saʿādetimizge elçisi

293/10 kelüp cevābı mundın burun çerkes bahādır milen söyleşgen cevāblarnı ḳrallar ḥaẓretleriniñ ve bi'l-cümle

293/11 mosḳovnıñ uluġ ve küçik kişileriniñ maʿḳūl ve münāsib körgenlerinçe yibergen irdük ḥālā taḳı

293/12 elçimizniñ avız cevābı bizniñ avız cevābımızdır ve bizge taḳı ḳrallarımız ḥaẓretleriniñ buyurıḳlarıdır dip

293/13 devletlü ḳapumızġa ʿarẓ ḳılġanda biz uluġ ḫan-ı ʿaẓīmü'l-şān ḥaẓretlerimiz elçiniñ avız cevābın

293/14 tıñlap alurġa buyurġanımızda eger şevketlü ve ʿaẓametlü ve ḳudretlü ḫan-ı ʿālīşān ḥaẓretleri barışıḳ ve iki

293/15 yurtnıñ arası tüzünlik bolurını murād-ı şerīf ḳılur bolsalar ḳrallarımız ḥaẓretleringa nāme-i

293/16 ḫumāyūn-ı ḫaṭṭ-ı şerīflerin yazup ve bizge taḳı yarlıġ-ı şerīf-i vācibü'l- teşrīflerin taḥrīr buyurup

293/17 elçi ḳulların yibersünler bu ṭaraf ḥāẓırmiz bizniñ ḳrallarımızdın taḳı muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭları milen

293/18 elçileri yiberilür ve bi-ʿavnu'l-lāhu teʿālā aramızda dostlıḳ ke'l-evvel bolup iki yurtnıñ ḫalḳı āsūde

293/19 ḥāl üzre bolur irdi dipdir min ʿaẓametlü ve şecāʿatlü ḫan-ı ʿālīşān ḥaẓretlerimiz taḳı elçiñizniñ

293/20 avızından ḥetmanıñ sözlerine iʿtimād ḳılup cümle uluġ ve küçik ḳaraçı ḳullarımız ve vilāyetimiziñ umūr-dīde

293/21 ve kār-azmūde kişileri milen müşāvere ḳılup bu sözlerdin ṣoñra ṣulḥ ṭarafın riʿāyet evlā körilmekle

293/22 ve ḳalmuḳ türegey bolġan eyüge milen dostlıġımız ve ittifāḳ-ı ittihādımız bolup anı taḳı ḳolġa alurını

293/23 ve bir yerden söyleşürini münāsib körüp işbu muḥabbet-nāme-i humāyūnımız taḫrīr olınup elçilik ḫidmet-i

293/24 şerīfimizile [...] ḳulumıznı yibermişizdir inşāʾāllāh teʿālā vuṣūlı müyesser bolġanda murādıñuz

293/25 barışup yarışmaḳ ise ṭarafınızdın daḫı muḥabbet-nāme-i ḫaṭṭlarıñız yazılup elçileriñizni bir kün muḳaddem

293/26 yitişdirgeysiz min şevketlü ḫan-ı ʿālīşān ḥaẓretlerimizdin ḫilāf ṣādır [...] ḫudā-yı

293/27 bī-zevāl ʿiyāndır ki mundın burun taḳı seleflerimiz bolġan aġaçalarımız ʿaṣırlarında aramızda bolġan

293/28 ʿahd ve yemīnge bozġaḳlıḳ ḫuṣūsı bu ṭarafdın olmış tügildir ve baʿde taḳı dostlıḳ ve ṭaṭıvlıḳnı söyermiz

293/29 keçgen künlerde orġa kelgen ve voyvodalarıñızda serʿasker bolġan boyarıñuz barışmaḳ ḫuṣūsını yād

293/30 ḳılup kāġıd yibergen irdi ama ṣoñra āṣlı ẓuhūra kelmedi bu defʿa ḫetmanıñ söziniñ āṣlı bar

293/31 bolup siz ḳrallar ḳardaşlarımız ṭarafıñuzdın murādıñuz dostlıḳ bolur irse min ḫan-ı ʿaẓimü'l-şān

293/32 ḥaẓretlerimiz taḳı ḳabūl ḳılup ve āl-i ʿos̱mān pādişāhı ṭaraflarınġa tüşgen sözleriñizni ve murādıñuznı

293/33 taḳı özlerimizge alurmiz hemān elçimizni eglendirmeyüp ve nāmeñüz milen

293/34 siz uluġ ḳrallar ḳardaşlarımızdın elçiñüzni ḳoşup yibergeysiz

293/35 yazıldı ḥāl ḳarārgāhımız bolġan aḳkermanda biñ yüz iki tāri̅ẖi

293/36 ni̅sānnıñ onınçı küninde

293/37 ẖan saʿādet giray bin ḳırım giray sulṭān

No 296: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban ayının sonu 1106 / Mart-Nisan 1695)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 767

296/01 hüve'l-muʿi̅n

296/02 e'l-ḥāc seli̅m giray ẖan bin bahādır giray ẖan sözümüz

296/03 teñ̑ri tebāreke ve teʿālānıñ raḥim ve ʿināyeti birle uluġ orda ve uluġ yurtnıñ ve taẖt-ı ḳırım

296/04 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız tatar ve ṣaġışsız noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ ve ṭaġ ara çerkeçniñ

296/05 uluġ pādişāhı ve ẖan-ı āʿẓamı şevketlü ve ʿaẓametlü ve mahābetlü ve şecāʿatlü min uluġ e'l-ḥāc seli̅m girayẖan

296/06 ebbed-āllāhu devletihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mi̅zān ḥaẓretlerimiz cümle uluġ ve küçik ve aḳ urusnıñ ve maġrib

296/07 ve maşrıḳ ve şimāl ṭarafında bolġan ẖıristiyānnıñ ve köp yerlerniñ pādişāhları ve ḥükümdārları ḳardaşlarımız

296/08 uluġ ẖanlar hem uluġ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç ḥuẓūrlarına muḥabbet ve ṭaṭıvlıḳ milen

296/09 köpdin köp selām etüp ḥāl ve ẖāṭrıñız ṣorġanımızdın ṣoñra iʿlām-ı yarlıġ-ı şeri̅f-i ẖani̅ budır ki

296/10 ozġan saʿādetgirayẖan kününde barġan çapḳun ḳara meḥmed milen saʿādetlü ve şevketlü biz uluġ ẖan

296/11 ḥaẓretlerimizge yibergen muḥabbet-nāme-i ẖaṭṭıñız kelüp çapḳun ḳara meḥmed aġanı yibergeniñizni iʿlām ḳılup ve siz

296/12 ḳardaşlarımıznıñ ol saʿādetgirayẖan kününde yiberilgen çapḳun kişileriñüzni ṭaraflarıñızġa yiberirimiz

296/13 içün yazmışsiz biz ẖan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizde bolsaḳ siz ḳardaşlarımıznıñ murādınça ol

296/14 çapkunlarıñızġa izin ve ruḫṣat birüp ṭaraflarıñızġa yiberdik siz ḳardaşlarımızġa maʿlūmdır ki

296/15 ḳalmuḳ ḫanı eyüge ḫan biz uluġ ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimizniñ muḥkem dost ve ḳardaşımızdır siz

296/16 ḳardaşlarımızda bolsañuz murādıñuz biz ḫan-ı āʿẓam ḥaẓretlerimiz ve dostımız ḳalmuḳ ḫanı eyüge ḫan milen

296/17 barışmaḳ bolsa üç yurtnıñ dostlıġına lāyıḳ māddeler üzerine söyleşüp bekleşigday ṭaraf-ı saʿādetimizge

296/18 elçi yibergeysiz āllāhu teʿālā taḳdīr ḳılmış ise siz ḥanlarnıñ

296/19 ve biz ḫan-ı āʿẓamnıñ ve dostımız eyüge ḫannıñ aramızda dostlıḳ

296/20 bolur yazıldı taḫtgāhımız baġçe sarāyında biñ yüz altı yılınıñ

296/21 şaʿbān-ı şerīf ayınıñ āḫirinde

296/22 ḫan e'l-ḥāc selīmkiray bin bahādır giray ḫan

No 298: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanı'na (Safer 1116 / Haziran-Temmuz 1704)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 770

298/01 e'l-ḥāc selīm giray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

298/02 ḳudvetü'l-milletü'l-mesihiyyet ve zübdetü eṣḥābü'ṭ-ṭāīfetü'l-ʿiseviyyet ḥālā barabaş ḥetmanı ḳabline selām selāmet

298/03 peyāmki aramızda olan dostlıḳ ve barışlıḳ cihetinden ṣādır olur iblāġile iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ḫanī

298/04 budır ki nijun sudiyesiyle könderdügiñiz kāġıdıñız kelüp vāṣıl oldı içinde yazmışsiz ki

298/05 ḳralımızdan bize kāġıd kelüp tenbīh eylemişdir ki ḳuban tatarı her zamān kelüp ton boyın çapup

298/06 ẓarardan ḫālī degillerdir bu ḫuṣūsı ḳırım ḫanına bildirgeysiz ḳuban tatarı aldıḳları esīr ve atları

298/07 buldırup köndürsünler ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından kelsünler ve bizim ṭarafımızdan anlara ẓarar ve ziyān olmazdır

298/08 biz dostlıḳda s̱ābit deyü imdi maʿlūmıñız olsunki kāġıdıñız kelmezden evvel oġlımız ḳalġa sulṭān

298/09 [...] ḳullarımız taʿyīn olınup ḳuban tatarı aldıḳları esīr ve atları

298/10 buldurıp ṣāḥiblerine köndermede ve bulınmayanları araşdırmada ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından kelmedeyüz

298/11 ançaḳ ton ḳazağı ve ḳalmuğı kelüp ḳuban tatarından aldıḳları adam ve atların āṣlā virmeyüp varan

298/12 adamlarımızı söz ile könderiyorlar ve keçenlerde or ṭaşrasında beş adamımızı öldirüp bir miḳdār

298/13 at ton ṭarafına kötürmişler ve ṣoñra seksen yılḳı daḫı aldılar ve şimdi or ḳapusından sekiz yüz

298/14 yılḳı alup ve bir ḳaç adamımızı ḳatl idüp kitmişler ançaḳ kim olduğı ḫaberin alduğımız yoḳdır

298/15 bu āṣl alınan at ve ḳatl olınan adamlarımız suʾāl oldıḳda ḳalmuḳ almaḳ ve ḳatl itmek kerek deyü

298/16 ʿöẕür ve bahāne ideyorlar ḳalmuḳ ḳralıñızıñ ẓabṭında degilmidir bizim ẓabṭımızda olan ḳazaḳdan bir

298/17 eşḳıyālıḳ ẓuhūr eyledi ise kimisin öldürdük ve kimisin kürege virdik ve kimi ḥālā zincīrdedir

298/18 ẓāyiʿ eyledikleri māl taḥṣīl olındıḳdan ṣoñra anlarıñ daḫı cezāları virilür ḥāṣıl dostlığa

298/19 lāyıḳ iki ṭarafdan eşḳıyānıñ ẓararın defʿ idüp ḥaḳḳlarından kelinmedir biz daḫı dostlıḳ ve barışıḳlıḳ

298/20 üzereyiz bizim ṭarafımızdan size ẓarar ve ziyān yoḳdır eger ḫalḳımızdan eşḳıyā

298/21 ẓuhūr ider ise muḥkem ḥaḳḳlarından kelüriz ve dostlığıñızdan ḥaẓẓ ideriz daḫı

298/22 sudiyeñüziñ bir ḳaç kün eglenmesi iḳtiẓā ḥasebiyledir bāḳīyü's-selām ʿalā

298/23 men ittabaʿü'l-hüdā taḥrīren fī mah-ı ṣaferü'l-ḫayr sene 1116

298/24 ḫan e'l-ḥāc selīm giray bin bahādır giray ḫan

No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başı 1116 / Temmuz-Ağustos 1704)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 771

299/01 hüve'l-muʿīn

299/02 e'l-ḥāc selīmgiray ḫan bin bahādır giray ḫan sözümüz

299/03 teñ͡gri tebāreke ve teʿālānıñ raḥmi ve ʿināyeti milen uluġ orda ve uluġ yurt ve taẖt-ı ḳırım

299/04 ve deşt-i ḳıpçaḳnıñ ve ṣansız köp tatar ve ṣaġışsız köp noġaynıñ ve ṭat milen ṭavgeçniñ

299/05 ve ṭaġ ara çerkeçniñ uluġ pādişāhı ve ẖan-ı āʿẓamı bolġan şevketlü ve ʿaẓametlü ve mahābetlü min uluġ

299/06 e'l-ḥāc selīm giray ẖan ebbed-āllāhu devletihi ilā yevmü'l-vaʿd ve'l-mīzān ḥaẓretlerimiz cümle uluġ ve küçik

299/07 ve aḳ urusnıñ ve maġrib ve maşrıḳ ve şimāl ṭarafında bolġan ẖıristiyānnıñ ve köp yerlerniñ pādişāhı

299/08 ve ḥükümdārı bolġan ḳardaşımız uluġ ẖan ve hem uluġ beg petro aleksayaviç ḥuẓūrlarına muḥabbet

299/09 ve ṭaṭıvlıḳ milen köpdin köp selām aytup nedir ḥāliñiz ve ẖāṭrıñız diyüp ṣorġanımızdın ṣoñra

299/10 iʿlām-ı yarlıġ-ı şerīf-i ẖanī budır ki cümle ehl-i islām milen bolġan ṣulḥ ve ṣalāḥ ve ortada bolġan

299/11 dostlıḳ ve ṭaṭıvlıḳ muḥkem ve üstivār bolmaḳ maṣlaḥatı içün devletlü ve ʿaẓametlü ve mahābetlü pādişāh-ı baḥr ve ber

299/12 ve şehriyār-ı ferīdūn-fer ḥaẓretleriniñ ṭaraf-ı bāḥirü'l-ʿizzu ve'ş-şereflerinden baʿẓı āḥvāl içün elçilik

299/13 ṭarīḳı milen faẖrü'l-emācid ve'l-ekārim muṣṭafā aġa bizge kelüp baʿdehü sizge barup kelmek üzre

299/14 yollaġan irdik bu vaḳte degin mezbūr muṣṭafā aġadan bir ẖaber kelmemekle […]

299/15 bulay yaẖşılıḳ işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp yollamaḳ oẖşar irdi mezbūrnı

299/16 ṭoḳtatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun ḳaytarmaḳ kerek idiñiz bu zamānġa dek bir ẖaberi

299/17 taḳı kelmemek sebebli işbu muḥabbet-nāme-i şerīfimiz taḥrīr ʿabdu'l-raḥman ḳulımıznı ol ṭarafġa yibergenmiz

299/18 inşāʾāllāh teʿālā sizge vāṣıl bolġanda mezbūr ʿabdu'l-raḥman ḳulımıznı muṣṭafā aġaya bulışdırmaġa

299/19 iẕniñiz bolup tezçe ṭarafımızġa taḳı ruẖṣat berüp yollaġay irdiñiz aralıḳda bulay dostlıḳ

299/20 ve yaḫşılıḳ bolġanda ara yerde kezgen kişilerni ṭutḳavsız tezçe tezçe

299/21 yollamaḳ maḳbūl irdi yazıldı taḫtgāh bağçe sarāyında ḥażret-i

299/22 muḥammedü'l-muṣṭafā ʿaleyhi'ṣ-ṣalavat ve's-selām tārīḫi hicretniñ biñ yüz on altı

299/23 yılında rebīʿyü'l-evvel ayınıñ ibtidāsında

299/24 ḫan e'l-ḥāc selīmgiray bin bahādır giray ḫan

No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742)

• Vel'yaminov-Zernov 1864/2009: 774, Kolodziejczyk 2011: 1001

301/01 hüve

301/02 selāmet giray ḫan bin elḥāc selīm giray ḫan sözümüz

301/03 cenāb-ı tebāreke ve teʿālā ḥażretleriniñ ʿavn-ı ʿināyet-i eḫadiyye ve luṭf-ı hidāyet-i ezeliyyesiyle

301/04 ʿālī-ḫayṭa-ı ḫażrā-yı ġabrā-yı ḳırım ve or ve bucaḳ ve ḳuban ve çerākise-i kühistān ve ʿamme-i ʿaşāyir-i noġayluyan-ı

301/05 ṣaḫrā-nişīnānıñ ḫan-ı āʿẓamı celādetlü celāletlü şehāmetlü biz selāmet-giray ḫan ḫażretimizden ḫālā

301/06 leh cumhūrınıñ ḳralı ve letviski ve ruski ve puruski ve mazeviski ve zmodoniski ve kiyeviski

301/07 ve voloniski ve podloski ve podlaski ve inflaniski ve ismulinski ve sāīr daḫı niçe memleketlerniñ

301/08 ḥükümdārı ve ḳadimī ṣaḳsonya begi olan ḥürmetlü raġbetlü mezīd-i menziletlü kemāl-i raġbet ile muʿteber

301/09 dostımız fridirik aġustov ḳral-ı ḥaşmet-iştimāl ḥażretine nihāye-i ṣafā-yı derūn üzre selām-ı

301/10 selāmet-encām iblāg ve ihdā ve merāsim-i tefaḥḥus-ı dostī-yi ḫāṭırları icrā ve edā olındıḳdan ṣoñra münhā-yı

301/11 meymenet-nümā-yı ḫanī budır ki ḳadīmü'l-eyyāmdan berü ḫānedān-ı ḫāniyyet-ʿunvānımız ile eslāf-ı ḥaşmet

301/12 ittiṣāfıñız ve ʿumūmen leh cumhūrı beynlerinde peẕīrā-yı inʿikād olan ṣulḥ ve muṣāfāt iḳtiżāsı mürāsele

301/13 ve icrā-yı merāsim-i dostlıḳ taġayyürāt-ı zamān ile bir ḳaç senelerden berü inḳıṭā olınup bu evān-ı

301/14 emniyyet-bünyānda dostāne mükātebe ve muẖābere tevārüdine müteraḳḳıb iken bu defʿa tecdīd-i ḥuḳūḳ-ı ḳadīme ve teʾyīd-i

301/15 revābıṭ-ı muṣāfāt-ı müstedīme ẓımnında tebrīk-i merkez-i vālā-yı ẖanīyetimizi ḥāvī irsāl olınan muḥabbet-nāmeñiz

301/16 işbu biñ yüz elli beş senesi şehr-i ramaẓān-ı şerīf evāʾilinde tebliġ ve īṣāline muʿayyen muraẖẖaṣ

301/17 elçiñiz yozef lopovski pisar ẖilimski yediyle vāṣıl olup muʿtād üzre tercüme etdirildikde

301/18 ẖulāṣa-i meālinde tebrīk-i mesned-i ẖanīyetimiz ile tecdīd-i ṣulḥ-ı ḳadīme ve teʾyīd-i revābıṭ-ı müsāleme-i müstedīme

301/19 ẓımnında olduġı maʿlūm-ı dostānemiz oldıḳda iẓhār-ı dostī ve icrā-yı muvālātdan inşirāḥ-ı fūʾādımız

301/20 müzdād olup öteden berü miyānede muʿteber olan ḳadimī muṣāfāt her ḥālde taġayyür ve ẖalelden

301/21 maṣūn ve kün künden mütezāyid ve efzūn olduġında cā-yı kelām olınmayup nāme-i meveddet-üslūbıñızda

301/22 merḳūm elçiñiz muraẖẖaṣ deyü ẕikr olınup baʿẓı ẖuṣūṣ lisānen taḳrīrine ḥavāle olındıġına bināʾen

301/23 kendüden suʾāl ve istinṭāḳ olındıḳda yedi madde taṣrīḥ ve beyān idüp taḳrīr ve taʿbīr itdigi

301/24 mevādden evvelki madde ḳarluvisede vaḳiʿ ve müteʿāḳıd-ı ṣulḥ ve ṣalāḥa iʿtibār ve şurūṭ-ı müsāleme ve ḳuyūdāt-ı

301/25 muṣāfāt ṭaraf-ı dostānelerinden mürāʿat olınup fī-mā baʿd ṭarafeynden ke-mā fīʾl-evvel istiḥfāẓ

301/26 olınmasını ʿayān ve īẓāḥ itmekle miyānede ḳadīmī rabṭ ve teʾyīd olınan emr-i müsālemeye ke-mā-kān riʿāyet

301/27 ve merāsim-i müvālāta eslāfımızdan ziyāde ṣıyānet olınacaġında iştibāh olınmaya ve ikinci madde tüccār

301/28 ṭāʾifesinden bucaḳ ṭaraflarına ve beri semtlere kelenlerden muʿtād olan virgülerinden ziyāde şey

301/29 ṭaleb olınmamaḳ ẖuṣūṣı olmaġile erbāb-ı tüccārdan olup bu ḥavālīye kelüp kidenler ḳadīmī virgü ile

301/30 ticāretlerini serbestiyyet üzre emtiʿalarını iştirā ve bir ṭarafdan ḳadīmīsinden ziyāde şey ṭalebiyle

301/31 bir ferde cevr ve iẕā olınmamaḳ ḫuṣūṣı ḥālā bucaḳda ẓābıṭ taʿyīn olınan yalı aġasına ve sāīr

301/32 iḳtiẓā iden maḥallere teʾkīd ve şedīd yarlıġlar taḥrīr ve isrā olınmaġile bundan soñra tāʾife-i meẕkūre

301/33 bu ṭaraflarda āzārda olınmayacaġına şübhe olınmaya ve üçünci madde ruhbān ṭāʾifesinden seyāḥat ṭarīḳıyle

301/34 bu ḥavālīlere vürūdlarında ve mekṡ itdiklerinde bir dürlü taʿaddī olınmaması serd ve beyān olınmaġile ruhbān

301/35 maḳūlesinden olup bu ṭaraflara vürūd ve ḥasbe'l-iḳtiẓā iḳāmet itdiklerinde ḳalem-rev-i ḥükümetimizde olan

301/36 bilād ve ḳaṣabātda bi-vech-i nā-şerʿī bir ṭarafdan rencīde ve taʿaddī olınmayacaġı maʿlūm-ı dostāneleri ola

301/37 dördinci madde bundan evvel amasyada hālik lehlü bāzergānıñ metrūkātı leh memleketine naḳl-i taṣmīmiyle

301/38 sefīneye vaẓʿ ve aḳkerman iskelesine lenger-endāz olduġı āvānda sābıḳa bender cānibi ser-ʿaskeri

301/39 olan vezīr-i rūşen-zamīr saʿādetlü velī pāşā ḥaẓretleri ṭaraflarından āḫẕ olınan iki biñ

301/40 yedi yüz ġuruşıñ istirdādı āsitāne-i devlet āşiyāne ʿarẓ ve inhāsı olmaġile inşāʾāllāh teʿālā

301/41 ḫuṣūs-ı meẕkūr cānib-i dostīden vuḳūʿı üzre devlet-i ʿaliyye-i ebedīyü'l-ḳarāra taḥrīr olınacaġında

301/42 şübhe olınmaya ve beşinci madde potḳaludan bir miḳdār eşḳıyā ṣayd ve şikār ṭarīḳıyle aḳṣu ṭaraflarında

301/43 meʾvā ittiḫāẕ ve ṭāʾīfe-i noġayluyandan baʿẓı mīrzāyan ve sāīrler ile muʿārefe peydā itmek taḳrībi ile

301/44 reʿāyā ṭāʾifesine itdikleri iṭāle-i dest-i taʿddīleri ve şeḳāvetleri olınması olmaġile maḥall-i meẕkūre maḫṣūṣ

301/45 adamlar taʿyīn ve bā-yı ḥāl aḫẕ ve ḥaḳlarında iḳtiẓā iden cezāları tertīb olınup ve baʿde'l-yevm ol

301/46 ṭarafları tecessüs itdirmeden ḫālī olınmayup bu maḳūle şaḳīleriñ defʿine diḳḳat olınacaġına iştibāh

301/47 olınmaya ve altıncı madde merāsim-i ṣulḥ ve ṣalaḥı taḳviyyet bābında cānibeynden bi'l-iḳtiẓā elçiler baʿs̱ ve isrā

301/48 olınması olmaġile baʿẓı umūr-ı memlekete dā'ir keyfiyyātı muḥābere ẓımnında muḳtaẓā-yı vaḳt ve ḥāle köre ṭaraf-ı

301/49 dostānemizden elçi könderileceginde cā-yı iştibāh olınmaya ve yedinci madde bundan evvel mosḳovlu

301/50 ṭābūrı ḫotin ḳalʿası üzerine hücūmında leh memleketine duḫūl ve ol vaḳitde ḥasbe'l-iḳtiẓā ʿos̱mānlu

301/51 ve tatar ʿaskerinden daḫı bir miḳdār adam bulınmaġile ol es̱nāda kerek mosḳovlu ve kerek ʿasker-i ʿos̱mānlu

301/52 ve tatardan ahālī-yi lehlü miyānında vāḳiʿ olan ẓāyiʿāt muṭālebesi dāʿiyyesiyle cānib-i devlet-i ʿaliyyeye

301/53 ve mosḳovlu ṭarafına elçileriñiz baʿs̱ olınduġı ve ol vaḳitde ṭābūr-ı mez̠kūr ḫotin ḳalʿasın istīlā ve ḥālā

301/54 vilāyetiñize emānet ṭarīḳıyle vaẓʿ eyledigi bir ḳaç ṭoplar ile bir miḳdār cebeḫāneyi kendü vilāyetlerine

301/55 naḳl itmeleriçün ṭaraf-ı dostānelerinden bir ḳaç defʿa adam könderildikde mühimmāt-ı mez̠kūrı ḳıymetiyle

301/56 iştirā ve yāḫūd ṭaraf-ı ḥaşmet-ittiṣāfıñıza hībe ve ihdā olınmaḳ üzre mosḳovludan ḫaber vürūdinde be-her

301/57 taḳdīr memlektiñizde alı ḳonılmasına rıẓā-dāde olınmaduġı ve bir kerre ẓāyiʿāt muḳābili virmek teklīfi olur

301/58 ise de ḳabūl olınmayacaġı yeġān yeġān maʿlūmımız olmaġile egerçi miyānede inʿiḳād-pez̠īr olan muṣāfatıñ

301/59 s̱emeresi levāzım-ı müsāleme olan keyfiyyātıñ ḥayz-ı imkānda olduġı vech üzre ṣūret-yāb ve temşiyyetī

301/60 idügi bedīhiyyātdan olup lakin ḫuṣūs-ı mez̠kūr içün devlet-i ʿaliyye-i ebedīyü'l-ḳarāra ve mosḳovlu

301/61 ṭaraflarına mebʿūs̱ elçilere kerek devlet-i ʿaliyye ṭarafından ve kerek mosḳovlu cānibinden virilen ecvibe üzre

301/62 ṭaraf-ı dostānelerinden daḫı pez̠īrā-yı hüsn-i niẓāmına diḳḳat olınacaġı ve ḳaʿide-i merʿiye-i ḳadīme ve ḳānūn-ı

301/63 muʿtād-ı müstedīme üzre īfā-yı ḥuḳūḳ-ı dostlıḳ ve icrā-yı merāsim-i hem-civārlıḳ içün bir ḳaç kün ẓarfında

301/64 maḫṣūṣ adamımız könderilmek üzre ḳarār-dāde olındığı siz ḥaşmetlü mezīd-i menziletlü dostımızıñ

301/65 maʿlūmları olmaḳ içün dostāne yarlıġ-ı meveddet-beliġ taḥrīr ve merḳūm adamıñız ṣavb-ı ḥaşmet

301/66 maṣīrlerine iʿade ve tesyīr olınmışdır inşāʾa'l-mevlā lede'l-vüṣūl tecdīd-i müsāleme ve teʾkīd-i muṣāfāt

301/67 içün bi'l-ḫāṣṣa ḳarīben ṭaraf-ı dostānemizden daḫı adamımız baʿs̱ ve irsāl olınacağı maʿlūm-ı dostāneleriñiz

301/68 oldıḳda bundan böyle dostlıġa lāyıḳ ve hem-civārlıġa muvāfıḳ ḥālāt-ı iẓhār ve mūris̱-i inşirāḥ-ı fūʾād olur

301/69 peyām-ı ʿāfiyyetlerin taḥrīr ve işʿārdan ḫālī olmamaları meʾmūl-ı dostānemizdir

301/70 işbu biñ yüz elli beş senesi şehr-i şevvāl-i şerīfiñ ṭokuzıncı pencşenbe

301/71 küni taḥrīr olındı bāḳī hemvāre ṣıḥḥat ʿāfiyyet ʿāḳıbet bād

301/72 ḫan selāmetgiray bin elḥāc selīm giray ḫan

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada; Kırım hanları tarafından Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilmiş 50 yarlık, fiil morfolojisi açısından incelenmiştir. Bu yarlıklar, 1574-1742 tarihleri arasında yazılmıştır. Belgelerin oluşları gereği farklı yazıcıların ellerinden, farklı tarihlerde çıkmış olmaları; belgelerde imla açısından farklar yarattığı gibi, Tarihî Kırım Türkçesinin bu 170 yıllık süreçteki değişimini izlemek açısından da önemli bir malzeme sunmaktadır.

Çalışmada, öncelikle söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çeviri yazıları yapılmıştır (bk. Dördüncü Bölüm: Metinler). Daha sonra okunan metinlerin fiil söz varlığı tespit edilmiştir (bk. Dizin). Elde edilen fiillerin söz varlığı ile ilgili şu sonuçlara varılmıştır:

1. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde köken ve anlamca birbirinden farklı 280 fiil tabanı tespit edilmiştir. Aynı fiilin ses ya da imla varyantları, bu sayının dışında tutulmuştur. İncelenen metinlerde tespit edilen fiil tabanları, bu fiillerin ses ve yazım varyantları ve kullanım sıklıklarına ilişkin veriler, Tablo 11'de görülebilir.

2. Tespit edilen bu fiillerden 63'ünün farklı ses veya imla varyantları bulunmaktadır. İmlayla ilgili farklı yazımlar (*tala-* ~ *ṭala-*, *tay-* ~ *ṭay-*, *sor-* ~ *ṣor-*, *anla-* ~ *an͡gla-*, *atlan-* ~ *aṭlan-*, *tınla-* ~ *ṭıñla-* ~ *tın͡gla-* gibi), yarlıkları yazan divan yazıcılarının tercihleri olarak görülebilir. Nitekim bazı eklerin yazımında da takip edilebilir şekilde yazıcı imlasıyla ilgili tercihler dikkat çekmektedir. Örneğin muhtemelen aynı yazıcı tarafından Cānıbek Giray Han'ın hükümdarlığı döneminde yazılan 10, 12, 13, 14, 15 ve 20 nolu yarlıklarda {*-GAn*} ekinin [*-gen*] şekli, /g-/ (kef) ya da /ñ/ (sağır kef) ile yazılmıştır; bu durum, aynı dönemde, /ge-/ hecesiyle başlayan tüm yapım ve çekim eklerinde görülmektedir: *ʿahdiñüzñe* 010/80, *keçñe* ḳalġanda 012/34, *tile-ñen* 015/14, *vir-ñen* 015/161, *körñey* irdik 015/114, *kiltürmeñeysiz* 015/34. Benzer imla farklılaşmaları özellikle /t/ ~ /ṭ/, /s/ ~ /ṣ, /ñ/ ~ /n͡g/ seslerinin yazımında da görülmektedir.[237]

---

[237] Belgelerin imlasında dikkat çeken hususlar için bk. "3.1. Örneklemin Bazı İmla Özellikleri".

3. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde tespit edilen fiiller, söz varlığı açısından değerlendirildiğinde, Doğu ve Batı Türk lehçelerine özgü olarak kabul edilen bazı fiillerin TKT'de karışık olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime çift ya da gruplarından Kuzey ya da Doğu Türkçesine özgü olanların, TKT metinlerinde ağırlıklı olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir:

<table>
<tr><th colspan="2">Kuzeydoğu şekli</th><th colspan="2">Batı şekli</th></tr>
<tr><td>bol-</td><td>1279</td><td>ol-</td><td>313</td></tr>
<tr><td>tap-/ṭap-</td><td>3</td><td>bul-</td><td>2</td></tr>
<tr><td>öt-</td><td>30</td><td rowspan="2">keç-/kiç-</td><td rowspan="2">26</td></tr>
<tr><td>oz-</td><td>5</td></tr>
<tr><td>ötder-/ötgür-/ötker-</td><td>5</td><td rowspan="2">kiçir-</td><td rowspan="2">2</td></tr>
<tr><td>ozdır-/ozdur-</td><td>3</td></tr>
<tr><td>toḳtat-/ṭoḳtat-/toḫtat-/ṭoḫtat-</td><td>13</td><td>keçikdir-</td><td>1</td></tr>
<tr><td rowspan="2">yiber-/ciber-</td><td rowspan="2">430</td><td>könder-/köndür-</td><td>76</td></tr>
<tr><td>yolla-</td><td>4</td></tr>
<tr><td rowspan="2">yiberil-/ciberil-</td><td rowspan="2">41</td><td>könderil-/köndüril-</td><td>40</td></tr>
<tr><td>yollan-</td><td>1</td></tr>
<tr><td>bitil-</td><td>27</td><td>yazıl-</td><td>85</td></tr>
<tr><td>örte-</td><td>3</td><td rowspan="2">yaḳ-</td><td rowspan="2">6</td></tr>
<tr><td>ot ur-/otḳa yan-</td><td>3</td></tr>
<tr><td>ḳayt-</td><td>15</td><td>dön-</td><td>1</td></tr>
<tr><td>ḳaytar-</td><td>22</td><td>döndür-</td><td>1</td></tr>
<tr><td>tüş-/ṭüş-/düş-</td><td>19</td><td>in-</td><td>1</td></tr>
<tr><td>yaşat-</td><td>1</td><td>tüz-</td><td>9</td></tr>
<tr><td>uyal-</td><td>1</td><td>utan-</td><td>2</td></tr>
<tr><td>Toplam</td><td>1900</td><td>Toplam</td><td>570</td></tr>
</table>

Eldeki çalışmanın asıl meselesi olmamakla birlikte, Oğuz-Kıpçak lehçe tabakalaşmasının bir göstergesi olması bakımından önem taşıyan, ses bilgisine ilişkin bazı tespitlerin de burada paylaşılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz:

4. Metinlerde görülen imla farkları dışında, fiil kök ve gövdelerinde görülen ve Oğuz-Kıpçak lehçe tabakalaşmasına işaret eden ses varyantları şöyledir: *ber- ~ bir ~ ver- ~ vir*; *bar- ~ var*; *bol- ~ ol-*; *çap-*

~ çav-; *yet- ~ cet-*; *yağıla- ~ cavla-*; *yiberil- ~ ciberil-*; *yoluḳ- ~ coluḳ-*, *sevin- ~ söyün-* gibi.

5. Burada özellikle Oğuz grubu Türk lehçeleri için ayırt edici olan kelime başı /b-/ sesinin ikili kullanımı ilgi çekicidir. Aynı metinlerde dahi, *ber- ~ bir ~ ver- ~ vir*; *bar- ~ var*; *bol- ~ ol-* fiillerini hem /b-/ hem de /v-/'li şekillerde görmek mümkündür. Bu ikili kullanıma karşın /b-/ sesini koruyan şekiller, çok büyük bir orana sahiptir. Ancak geç dönem metinlerinde /v-/'li şekillerin giderek arttığı görülmektedir. Bu durum, Kırım sahası üzerindeki Oğuz etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle *bol- ~ ol-* tercihi açısından *ol-* şeklinin son dönem metinlerinde dikkat çekici şekilde arttığı görülmektedir. Bu artış, klasik Osmanlıca etkisiyle giderek Arapça ve Farsça kelime ve şekillerin artmasıyla da paraleldir (bk. Belge No. 301).

/b-/'li şekil		**/b-/ düşmüş şekil**		**Toplam**
bol-	1279	ol-	313	1592
bolın-	3	olın-/olun-	93	96
75%	**1282**	**25%**	**406**	**1688**

/b-/'li şekil		**/v-/'li şekil**		**Toplam**
bar-	193	var-	47	240
ber-/bir-	98	ver-/vir-	102	200
beril-/biril-	28	viril-	26	54
65%	**319**	**35%**	**175**	**494**

6. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde fiillerin ses bilgisine ilişkin dikkat çeken bir diğer özellik, *yet- ~ cet-*; *yağıla- ~ cavla-*; *yiberil- ~ ciberil-*; *yoluḳ- ~ coluḳ-* örneklerinde görülen /y-/ ~ /c-/ değişimidir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinde genel olarak izlenebilen bu değişime, ilk olarak Kaşgârlı Mahmud dikkat çekmiştir. Kaşgârlı DLT'de, bu ses değişimini Oğuz ve Kıpçaklara has olarak bildirmiş ve "Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında /y-/ bulunan isim ve fiillerin ilk harfini 'elif'e yahut /c/'ye çevirirler" şeklinde ifade etmiştir (DLT.I.31). Kıpçak sahasında 14. yüzyıl başında yazılan CC'de görülen bu ses değişimi (*cıl* "yıl", *cırt-* "yırtmak", *cıv-* "yığmak", *cılan* "yılan" KTS.42-43), yarlıklarda da sıklıkla hem isim hem de fiillerde görülmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere /y/ sesini koruyan şekiller çoğunluktadır.

/y-/'li şekil		/c-/'li şekil		Toplam
yağıla-	3	cavla-/çavla-	36	39
yet-	1	cet-	1	2
yiber-	308	ciber-	122	430
yiberil-	27	ciberil-	14	41
yoluḳ -	1	coluḳ-	1	2
69%	**340**	**31%**	**174**	**514**

7. Tarihî Kırım Türkçesinde, Eski Türkçenin kelime başı /k-/ sesleri korunmuştur. Ön damaksıl /k/ seslerinde yazımdan kaynaklı ayrım yapılamazsa da art damaksıl /k-/ seslerinin korunması (*ḳaç-*, *ḳapat-*, *ḳatnat-*, *ḳıl-*, *ḳışla-*, *ḳon-*, *ḳorḳ-* gibi) bize Tarihî Kırım Türkçesinin kelime başı /k-/ sesi konusunda Eski Türkçenin özelliklerini koruduğunu göstermektedir. Orta hecede az sayıdaki bazı örnekte /ḳ/ seslerinin /ḫ/ olduğu görülmektedir: *oḫşa-*, *taḫtur-*, *toḫta-*, *toḫtat-*. Bugün de çağdaş Kırım Türkçesinde, hem ön hem de art damak /K/ sesleri kelime başında genel olarak korunmaktadır.

8. Tarihî Kırım Türkçesinde kelime başı /t-/ sesi, bazı örneklerde Oğuz özelliği göstererek /d-/ sesine dönmüştür: *te-* ~ *de-*, *tur-* ~ *dur-*, *dön-* (< *tö:n-* EDPT.515a), *tüş-* ~ *düş-* gibi. Metinlerin genelinde /d-/ ile başlayan örnekler oran olarak yarıdan biraz fazladır. Bu açıdan TKT'nin kelime başı /t-/ sesi konusunda tam bir karışık dilli özellik gösterdiği söylenebilir.

/t-/'li şekil		/d-/'li şekil		Toplam
te-/ti-	8	de-/di-	260	268
tile-	74	dile-	2	76
tur-/ṭur-	144	dur-	4	148
tüş-/ṭüş-	16	düş-	3	19
48%	**242**	**52%**	**269**	**511**

Elde edilen fiil malzemesi, öncelikle yapım morfolojisi açısından incelenmiştir (bk. Birinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller). Yapım morfolojisine ilişkin bu incelemenin sonuçları şöyle özetlenebilir:

9. Tespit edilen köken ve anlamca farklı 280 fiilden 68'i basit yapıdadır. TKT'de tespit edilen basit fiillerin hece ses düzeni açısından en büyük çoğunluğunu, *ünsüz+ünlü+ünsüz* düzenindeki fiiller oluşturmaktadır; toplam 38 *ünsüz+ünlü+ünsüz* düzeninde basit fiil tespit edilmiştir. Bu basit fiillerden 18'inin farklı ses veya imla varyantları bulunmaktadır.

10. İncelenen TKT metinlerinde köken ve anlamca birbirinden farklı 212 türemiş fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden 44'ünün ses veya imla varyantları bulunmaktadır.

11. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen fiil yapım ekleri ve türettikleri fiil sayısı şu şekildedir:

İsimden Fiil Türeten Ekler		**Fiilden Fiil Türeten Ekler**	
{+*A*-}	6	{-*A*-}	3
{+*DA-}*	2	{-*Dur*-, -*DIr*-}	43
[+*ġa*-, *ḳa*-]	1	[-*k*-]	1
{+*lA*-}	22	{-*K(X)r*-}	3
[+*(u)ḳ*-, +*uġ*-]	2	{-*K(X)z*-}	1
{+*(X)rKA*-}	1	{-*(I, U)l*-}	30
		{-*(I, U)n*-}	29
		{-*p*-}	1
		{-*Xr*-}	19
		{-*(I, U)ş*-}	19
		{-*(I, U)t*-}	27
		[-*y*-] (< -*ḏ*-)	1
İsimden Türemiş Fiil Sayısı	35	Fiilden Türemiş Fiil Sayısı	177
Türemiş Fiil Sayısı Toplamı	**212**		

12. İncelenen TKT metinlerinde en çok fiil türeten eklerin ettirgenlik ekleri olduğu görülmektedir. Ayrıca tespit edilen 12 fiilden fiil yapma ekinden 5'i ettirgenlik ekidir. Yapım morfolojisinde kendini gösteren bu yoğun kullanım, incelenen metinlerin yarlık olmasından kaynaklanmaktadır. Kırım hanlarının ağzından yazılan bu belgeler, devlet düzeni ve hiyerarşisi göz önüne alındığında "yaptırma, ettirme" amacını yerine getiren pek çok ettirgen fiil içermekte ve buyurgan bir üslubu yansıtmaktadırlar.

13. İsimden fiil yapan eklere bakıldığındaysa, Eski Türkçe Dönemi'nden bu yana çok işlek olan {+*lA*-} ekinin bu sahada da en yaygın kullanılan

ek olduğu görülmektedir. Bu ek, hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça kökenli isimlerden fiiller yapmıştır: *ḥāẓırla-*, *ḫorla-*, *mühürle*, *ʿahdleş-*, *dostlaş-*, *ḥaḳlaş-* gibi.

14. *yiber- ~ ciber-* fiili, yapıca birleşik fiil olmakla birlikte (< *ıd-ı ber-*) incelenen metinlerde yapı, ses ve anlamca kaynaşmış; fiil gövdesi muamelesi görerek yeni fiiller türetmiştir: *yiberil-*, *ciberil-*, *cibert-*, *cibertdir.* Bu nedenle dizinde madde başı olarak alınmıştır.

15. TKT, kullanılan sıfat-fiil ve özellikle de zarf-fiillerin çeşitliliği açısından dikkat çekici bir sahadır. Yapılan incelemede TKT metinlerinde karşımıza çıkan fiilimsi ekleri şu şekildedir.

İsim-Fiil Ekleri	**Sıfat-Fiil Ekleri**	**Zarf-Fiil Ekleri**	
		Asıl Zarf-Fiil Ekleri	**Birleşik Zarf-Fiil Ekleri**
{*-mA*}	{*-dUK*}	{*-A, -I, -U*}	[*-UrdA*]
{*-mAK*}	{*-mIş*}	{*-GAç*}	{*-(X)rGA*}
{*-(X)rGA*}	{*-GAn*}	{*-GAlI*}	{*-zdAn*}
	{*-An*}	[*-IncA, -(y)InçA, -unça*] / [*-gince, -gunça*]	{*-sGA, -sKA*}; [*-mAsGA, -mAsKA*]
	{*-(X)r*}	{*-ken*}	{*-GAn*}*+iyelik eki+*{*+çA*}
	{*-z, -s*}	[*-madın*]	{*-Gan*}*+iyelik eki+*{*+dA*}
	{*-(y)ACAK*}	{*-sA*}	{*-GAn*}*+iyelik eki+*{*+-dAn, +dIn*}
	{*-ġusı*}	{*-[(y)I,U]p*}	[*-dikçe*]
		{*-y*}	{*-dIKdA*}, {*-dUKdA*}
			{*-dIKdAn*}, [*-duḳdan*]
			{*-(X)rday*}
			[*-sDay*]
			[*-ġanday*]
			{*-GUday*}
			{*-IGday*}
			[*-dıġday*]

Görüldüğü üzere, özellikle birleşik zarf-fiil ekleri TKT'de çok ve çeşitli olarak kullanılmış; sıfat-fiil ekleri zarf yapılarında sıklıkla işlev görmüştür.

16. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen sıfat-fiil eklerinin genel olarak şu işlevleri gördükleri tespit edilmiştir:
    a) Sıfat-fiil eki olarak bir fiili sıfatlaştırmak (***ḳalmış*** *ḳazaḳdan* 203/23)
    b) Üzerine isim çekim ekleri alarak isim gibi kullanılmak (***yiberilecekin*** *bildirüp* 285/14)
    c) Birleşik fiillerin isim unsuru olmak (***çıḳarmas bolsañız*** 004/48)
    d) Fiillerin birleşik çekiminde kip eki görevi görmek (***barur igendir*** 013/82)
    e) Birleşik zarf-fiil eklerinin bünyesinde zarf yapımında bulunmak (***ḳaytduḳda*** 113/20)
    f) Çeşitli edatlarla birleşerek zarf yapılarının kuruluşunda bulunmak (***berilür için*** *çıḳġan* 234/30)
    g) Çeşitli zaman çekimlerinde zaman eki görevi görmek (***cibergenmen*** "göndermişim" 036/52)
17. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen zarf-fiil eklerinin genel olarak şu işlevleri gördükleri belirlenmiştir:
    a) Zarf-fiil eki olarak bir fiili zarflaştırmak (***kilgeli*** *az zamān bolmadı* 015/203)
    b) Birleşik fiillerin isim unsuru olmak (***körkizmey*** *bolmaġaysiz* 012/117; ***yibere*** *turġan* 004/36)
    c) Çeşitli zaman çekimlerinde zaman ve kip eki görevi görmek (***utanamiz*** 187/40, ***yazupsiz*** 036/26, buyursañuz 090/34)
18. Oğuz grubunun karakteristik sıfat fiil eklerinden {*-DUK*} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde de görülmekle birlikte yaygın değildir. Onun yerine {*-GAn*} sıfat-fiil eki kullanılmıştır.
19. Yine Oğuz-Kıpçak karışık dil özelliği gösteren bir diğer durum {*-GAn*} ve {*-An*} biçimlerinin bir arada kullanılmasıdır. Tarihî Kırım Türkçesinde ek düzeyinde ses özelliklerine bakıldığında, Oğuz Türkçesi için ayırt edici olan ek başı /g/ sesinin düşmesi durumu, TKT'de de görülmektedir. Sıfat-fiil eki {*-GAn*}, bu hâliyle metinlerde ağırlıklı olarak kullanılmış olmakla birlikte, ekin Oğuz Türkçesindeki biçimi {*-An*} eki de metinlerde sıkça geçmektedir. Ancak ekin bu iki

biçimi arasında görev farklılığı olduğu görülmektedir. {-*GAn*} ekinin sıfat-fiil eki olarak yaygın bir biçimde kullanılmasının yanı sıra, aynı zamanda zarf yapılarında sıklıkla kullanılmış ayrıca bu ek, öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kip eki görevini üstlenmiştir. {-*An*} ekinin ise metinlerde yalnızca sıfat-fiil eki görevi ile kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu iki ekin sıfat-fiil eki olarak kullanımında; üzerine geldikleri fiilin ses özelliklerinin de etkili olduğu, bu noktada Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşmasının bir örneğini teşkil ettikleri görülmektedir. Örneğin {-*GAn*} sıfat- fiil eki neredeyse istisnasız olarak *bol-* fiiline gelirken {-*An*} sıfat-fiil eki *ol-* fiiline gelmektedir. Benzer bir durum *tüş- ~ düş-*; *bar- ~ var-* fiilleri için de geçerlidir. *düş-* ve *var-* fiilleri bu sıfat-fiil ekini [-*An*] şeklinde almaktadır: ***düşen*** *esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz* 203/44, *vilāyetiñüze* ***varan*** *noġay* 066/17. Oysaki metinlerde daha sık kullanılan eskicil biçimler *tüş-* ve *bar-*, her zaman [-*GAn*] ile kullanılmaktadır: *tutsaḳ* ***tüşgen*** *ḳardaşımız* 020/36, *siz ḳardaşımızġa* ***barġan*** *uluġ elçimiz* 010/34 gibi.

20. TKT, fiil yapımında birleştirme yönteminin de çok yoğun olarak kullanıldığı bir sahadır. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli isimlerin fiilleştirilmesinde başvurulan yöntemdir. TKT'de toplam 860 civarında birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu birleşik fiillerin yapımında en çok kullanılanlar *bol-*, *ol-*, *ḳıl-*, *et-*, *er-/ir-/i-* yardımcı fiilleridir. *bol-*, *ol-*, *ḳıl-*, *et-* fiilleri isimleri fiilleştirmekte sıklıkla kullanılırken *er-/ir-/i-* fiili sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle birlikte birleşik fiiller oluşturmakta kullanılmıştır. Bu birleşikler, genellikle fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır.

Elde edilen fiil malzemesi daha sonra çekim morfolojisi açısından incelenmiştir (bk. İkinci Bölüm: Çekim Açısından Fiiller). Çekim morfolojisine ilişkin bu incelemenin sonuçları şöyle özetlenebilir:

21. İncelenen TKT metinlerinde fiil çekiminde kullanılan zaman ve kip ekleri Tablo 10'da görülebilir.

22. İncelenen TKT metinlerinde Orta Türkçe Dönemi'nde ortaya çıkan kip-zaman eklerindeki çeşitlenme açık olarak görülmektedir. Ayrıca Oğuz lehçesi ile olan dil karışımı; Oğuz yapılarının da kullanılmasına neden olmuş, çeşitlilik artmıştır.

23. Zaman ve kip çekimlerinde, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ve *turur* yapısının bir araya gelmesiyle oluşan ve Harezm Türkçesi Dönemi'yle birlikte gelişmeye başlayan yapılar görülmektedir. Şimdiki zaman çekimi {-*A, -y (DIr)*}, öğrenilen geçmiş zaman çekimi {-*(I, U)p (dIr)*} ve {-*GAn (dIr)*} yapılarıyla kurulmaktadır.

24. Görüldüğü üzere, öğrenilen geçmiş zaman üç farklı şekille karşılanmaktadır. Bu zamanı karşılamak için {*-mIş*}, {*-(I, U)p (dIr)*} ve {*-GAn (dIr)*} yapıları kullanılmıştır. Bu yapıların kullanım sıklıkları neredeyse eşittir (bk. Tablo 2). Metinlerin yazıldıkları zaman aralığında da bu eklerden herhangi birinin sıklığında önemli ölçüde bir artma ya da azalma olmamaktadır. Ancak {*-GAn (dIr)*} yapısının daha geç dönemde yaygınlaşmaya başladığı görülmekte, {*-mIş*} ve {*-(I, U)p (dIr)*} yapılarının kullanımdan düşerek yerlerini {*-GAn (dIr)*} yapısına bıraktıkları anlaşılmaktadır. {*-GAn (dIr)*} giderek koyulaşmış ve çağdaş Kırım Türkçesinin asli öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir. Diğer yandan {*-mIş*} eki de Oğuz grubu için asli öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir.

25. İncelenen TKT metinlerinde gelecek zaman {*-GAy*} ekiyle karşılanıyor olmasına karşın Oğuz lehçesinin tipik gelecek zaman eki olan {*-ACAK*} eki de metinlerde geçmektedir. Ancak bu örneklerde zaman bildirme işlevinde değil, sıfat-fiil eki olarak kullanımı söz konusudur.

26. Uygur Türkçesi Dönem'inden itibaren gelecek zaman çekiminin yanı sıra, istek kipini karşılamak üzere de kullanılan {*-GAy*} eki, eldeki metinlerde de yoğun olarak istek görevi ile kullanılmıştır. {*-GAy*} eki, hem yalın olarak hem de *er-*/*ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birleşerek istek çekimini karşılamıştır: {*-GAy irdi*}. Bu yapı, çağdaş Kırım Türkçesinin de asli istek kipidir.

27. İstek kipi çekiminde de Oğuz ve Kıpçak tabakalaşması görülmektedir. {*-GAy irdi*} ve {*-GAy*} ile kurulan istek kipinin yanı sıra, {*-GAy*} ekinin Anadolu sahasında koyulaşarak istek eki hâline gelen {*-A*} biçimi de TKT'de istek bildirmek için kullanılmıştır.

28. Şimdiki zaman çekiminde, bir yandan Harezm-Kıpçak etkisini taşıyan {*-A*, *-y (DIr)*} yapısı kullanılırken diğer yandan özellikle geç dönem metinlerinde az sayıda da olsa {*-A yorır*}'dan gelen [*-yor*] ekli çekimler görülmektedir. Bu ekin şimdiki zamanın ifadesinde kullanılması, Kırım sahasında Oğuz etkisinin bir göstergesidir.

29. Bugün çağdaş Kırım Türkçesinde asli hâle gelmiş bazı yapıların daha TKT Dönemi'nde, kullanımda olduğu görülmektedir. TKT'nin asli istek kipi {*-GAy irdi*}, çağdaş Kırım Türkçesinde de {*-GaydI, -KAydI*} hâline gelmiştir. TKT'nin asli şimdiki zaman eki {*-A, -y (DIr)*}, çağdaş Kırım Türkçesinde de *{-A, -y}+kişi eki* şeklindedir. TKT'nin öğrenilen geçmiş zaman eklerinden {*-GAn (dIr)*}*,* çağdaş

Kırım Türkçesinde de {*-GAn*, *-KAn*} şeklinde öğrenilen geçmiş zamanı karşılamaktadır.

30. Fiillerin birleşik çekiminde Eski Türkçe Dönemi'nden beri kullanılan *er-* fiilinin zamanla ekleşerek eridiği bilinmektedir. Eldeki çalışmada incelenen metinlerde de bu fiilin ekleşme sürecine girdiği görülmektedir. Aynı birleşik çekimde dahi, fiilin hem ayrı hem de ekleşerek geldiği örnekler görülebilmektedir: *bolur irse* ~ *bolursa*, *bitildi irse* ~ *oldıysa*, *yazdıḳ idi* ~ *yazdıḳdı*, *oḫşar irdi* ~ *kelürdi*, *ḳılur idüñüz* ~ *olurdıñuz*.

Sonuç olarak Tarihî Kırım Türkçesi, bir yandan Altın Ordu'dan miras olarak aldığı Uygur-Karluk kökenli Doğu Türk lehçesinin hem ses hem yapı hem de söz varlığı özelliklerini taşımaktadır. Diğer yandan kuruluşundan çok kısa bir süre sonra himayesine girdiği Osmanlı Devleti'yle yürütülen güçlü siyasi, askerî ve ekonomik ilişkiler nedeniyle Oğuz lehçesinin etkilerini de yoğun olarak barındırmaktadır.

Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitiklerde, özellikle kuruluş yıllarında Altın Ordu, dolayısıyla Kıpçak etkisi çok daha yoğun olarak görülürken 1475 yılından itibaren Osmanlı, dolayısıyla da Oğuz etkisi belirginleşmiştir. Hem edebî hem de diplomatik metinlerde görülen Osmanlı etkisi, *yarlık* ve *bitik*lerin dilinde Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerinin bir arada bulunması sonucunu doğurmuştur. Eldeki çalışmada incelenen yarlıkların fiil yapıları ve çekim morfolojisi de sahada Kıpçak-Oğuz lehçe katmanlaşmasına işaret etmektedir. Her biri farklı tarihlerde yazılmış olan bu yarlıklarda, Oğuz özelliklerinin zaman içinde artışı izlenebilirken diğer yandan Kıpçakça şekillerde de koyulaşma gösterenler olmuş; bu iki lehçe birlikte, çağdaş Kırım Türkçesinin gramer yapılarına kaynaklık etmişlerdir. Günümüzde çağdaş Kırım sahasının güney (Yalıboyu) ve orta (Bahçesaray, Ortayolak) ağızlarında görülen Oğuz etkisi, Kırım Hanlığı döneminde, Bahçesaray'da divan *yazıcıları* tarafından yazılan yarlıklarda kendini göstermeye başlamış; hem tarihî hem de çağdaş dönemde bu sahada dilin Kıpçak-Oğuz özelliklerini birlikte barındıran bir lehçe tabakalaşması sergilemesine yol açmıştır.

Tablo 10: Tarihî Kırım Türkçesinde Zaman ve Kip Çekimi

		Teklik			Çokluk		
Zaman-Kip	Ek	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Bilinen geçmiş zaman	**{-dI, dU}**	-dIm, -dUm	-duñ	-dI	-dIK, -dUK	-dIñIz / -dIñUz	-dIlAr
Öğrenilen geçmiş zaman	**{-mIş}**	-	-	-mIş, -mIşdIr	-mIşUzdIr, -mişizdir	-mIşsiz	-mIşlAr, -mIşlArdIr
	{-(I, U)p (dIr)}	-üpmin	-	-Ip, -Up, -IpdIr, -UpdIr	-ıpmiz, -üpmiz	-psiz, Ipsiz, -Upsiz	-IpdIrlAr, UpdIrlAr, -upturlar
	{-GAn (dIr)}	-genmen	-	-GAn, -GAndIr	-GAnmiz, -genmüz	-	-GAnlArdIr
Geniş zaman	**{-(X)r}**	-urım, -erim, -irmin	-ürsin	-Ur, -Ar, -Ir	-rmiz, Urmiz/-UrIz, -Armiz/-eriz, -Irmiz	-rsiz, -Ursiz, -ersiz, -ırsiz	-rlAr, -urlar, -ArlAr, -irler
Şimdiki zaman	**{-A, y (DIr)}**	-	-	-A, -AdIr, -atur	-Amiz, -ymiz	-Asiz	-AdIrlAr, -edürler, -ydirler
	[-yor]	-	-		-eyorız, -iyorız	-	-eyorlar, -iyorlar
	{-mAdA} {-mAKtA}	-	-	-mAdA -mektedir	-medeyüz	-	-
Gelecek zaman	**{-GAy}**	-	-	-GAy	-Gaymiz, -ġaymüz, -ñeymiz	-GAysiz	-
Emir Kipi	**Kip+Kişi eki**	-ay, -eyin, -eyiñ	-Ø	-sIn, -sUn	-alıḳ, -aluḳ, -AlIm, -ayıḳ, -eliñ	-Iñ, -ın͡gız, -iñüz	-sUnlAr
	{-GAy}	-	-	-GAy	-	-GAysiz, -kaysiz, -neysiz	-GAylar
İstek Kipi	**{-GAy} erdi/irdi**	-	-	-GAy erdi/irdi	-GAy erdik/irdik	-GAy erdiñiz/erdiñüz, -GAy irdiniz/irdiñüz, -ḳay	-GAy irdiler, -ḳay irdiler
	{-GAy}	-	-GAysen	-GAy	-	-GAysiz, -kaysiz -neysiz	-GAylar
	-(y)A	-	-	-(y)A	-Amiz, -eyüz	-(y)Asiz	-AlAr
Şart Kipi	**{-sA}**	-	-san͡g	-sA	-	-sAñIz, -sAñUz,	-sAlAr
Gereklilik Kipi	**{-mAK} kerek**			{mAK} kerek(dir)		[-maḳ] kereksiz	
	{-sA} kerekdir kim + {-GAy}					-sa kerekdir kim + geysiz	
	kerekdir ki + {-GAy}					kerekdir ki -GAysiz	

Tablo 11: TKT’de Fiil Tabanları, Ses ve Yazım Varyantları ve Kullanım Sıklıkları

No.	Fiil Tabanı	Sık.	Var. 1	Sık.	Var. 2	Sık.	Var. 3	Sık.	Var. 4	Sık.	Toplam
1	acın-	1									1
2	açı-	1									1
3	açulan-	1									1
4	adaşdır-	1									1
5	ʿahdleş-	1									1
6	al-	177									177
7	alda-	1									1
8	aldır-	19									19
9	alın-	17									17
10	alış-	5									5
11	almaş-	90									90
12	añla-	1	an͡gla-	3							4
13	ara-	1									1
14	aralat-	1									1
15	araşdır-	1									1
16	arat-	1									1
17	artur-	1									1
18	aş-	5									5
19	atlan-	8	aṭlan-	2							10
20	aṭlandır-	1									1
21	ayır-	2									2
22	ayla-	1									1
23	ayt-	38									38
24	aytıl-	1									1
25	baḳ-	6									6
26	baḳıl-	1									1
27	baḳtur-	1									1
28	bar-	193	var-	47							240
29	barış-	48									48

30	baş-	5									5
31	başıl-	1									1
32	başla-	4									4
33	başlan-	1									1
34	bekle-	3									3
35	bekleş-	4	bikleş-	2							6
36	ber-	65	bir-	33	ver-	1	vir-	101			200
37	berdir-	5									5
38	beril-	27	biril-	1	viril-	26					54
39	berkil-	1									1
40	berkit-	1									1
41	beslet-	1									1
42	bil-	66									66
43	bildir-	56	bildür-	1							57
44	bit-	2									2
45	bitil-	27									27
46	bitür-	1									1
47	bol-	1279	ol-	313							1592
48	bolın-	3	olın-	89	olun-	4					96
49	boz-	9									9
50	bozıl-	5	bozul-	4							9
51	bul-	2									2
52	buldır-	1	buldur-	1							2
53	bulın-	7	bulun-	1							8
54	bulışdır-	1									1
55	burạḳ-	1									1
56	buyur-	156									156
57	buyurıl-	2									2
58	cay-	1									1
59	cayla-	2									2
60	cibert-	1									1
61	cibertdir-	1									1

62	cubat-	1									1
63	culıvlaş-	1									1
64	çaġır-	1									1
65	çalış-	16									16
66	çap-	132	çav-	2							134
67	çapul-	1	cavıl-	1							2
68	çek-	11									11
69	çekil-	1									1
70	çentdir-	1									1
71	çevir-	1									1
72	çıġar-	1									1
73	çıġla-	1									1
74	çıķ-	48									48
75	çıķar-	43									43
76	çıķart-	2									2
77	çıķışdır-	2									2
78	devşür-	1									1
79	deyiş-	1									1
80	dinil-	2									2
81	dostlaş-	1									1
82	dön-	1									1
83	döndür-	1									1
84	eglen-	2									1
85	eglendir-	8	iglendir-	1							9
86	eksit-	1									1
87	endir-	1									1
88	er-	89	ir-	295	i-	83					467
89	eşit-	1	işit-	12							13
90	et-	45	it-	351							396
91	etdir-	7	itdir-	11							18
92	etdiril-	1	itdiril-	1							2
93	eyle-	32	iyle-	1							33

94	ḥaḳlaş-	1									1
95	ḥāẓırla-	1									1
96	ḫırsızla-	1									1
97	ḫorla-	1									1
98	iç-	24									24
99	il-	1									1
100	ile-	1									1
101	imen-	1									1
102	in-	1									1
103	inan-	9									9
104	inandır-	3									3
105	incin-	1									1
106	incit-	3									3
107	incitdir-	1									1
108	iriş-	1									1
109	iste-	7									7
110	işle-	1									1
111	itil-	1									1
112	izle-	3									3
113	izlet-	3									3
114	ḳaç-	20									20
115	ḳaçır-	3									3
116	ḳal-	57									57
117	ḳaldır-	17									17
118	ḳapat-	1									1
119	ḳarışdur-	1									1
120	ḳatnat-	1									1
121	ḳayt-	15									15
122	ḳaytar-	22									22
123	keç-	17	kiç-	9							26
124	keçikdir-	1									1
125	kel-	319	kil-	65							384

126	kelin-	3									3
127	keltir-	1	keltür-	24	kiltür-	23	ketir-	1	ketür-	19	68
128	kemit-	2									2
129	kes-	4									4
130	kesdir-	1									1
131	kesil-	7									7
132	keydir-	1									1
133	keyür-	1	kiyür-	1							2
134	kez-	3									3
135	ḳıl-	394									394
136	ḳıldır-	3									3
137	ḳılın-	31									31
138	ḳır-	4									4
139	ḳırıl-	4									4
140	ḳışla-	4									4
141	kiçir-	2									2
142	kiliş-	1									1
143	kir-	3									3
144	kit-	34									34
145	kiter-	1									1
146	kiy-	5									5
147	ḳo-	4									4
148	ḳon-	2									2
149	ḳonıl-	1	ḳonul-	1							2
150	ḳonuḳla-	1									1
151	ḳorḳ-	6									6
152	ḳorḳıt-	1									1
153	ḳoş-	26									26
154	ḳoşdır-	1									1
155	ḳoy-	6									6
156	ḳoydır-	1									1
157	köçir-	1									1

158	könder-	71	köndür-	5							76
159	könderil-	35	köndüril-	5							40
160	könen-	1									1
161	kör-	39									39
162	köril-	2									2
163	körkiz-	3	körgez-	1							4
164	körset-	1									1
165	körün-	2									2
166	körüştür-	1									1
167	köster-	1									1
168	kötür-	3									3
169	kötürt-	1									1
170	kötüril-	1									1
171	közleşdür-	2									2
172	ḳurtar-	1									1
173	ḳurtıl-	3									3
174	ḳutḳar-	1									1
175	mühürle-	1									1
176	oġurlan-	1									1
177	oẖşa-	10									10
178	oḳıt-	4	oḳut-	9							13
179	oltur-	3	otur-	1							4
180	oşat-	1									1
181	oz-	5									5
182	ozdır-	3	ozdur-	1							4
183	öl-	14									14
184	öldir-	2	öldür-	3	öltür-	11					16
185	örte-	3									3
186	öt-	30									30
187	ötder-	1									1
188	ötgür-	2	ötker-	2							4
189	ötile-	1									1

190	ṣal-	6									6
191	ṣaldır-	2	ṣaldur-	1							3
192	ṣat-	5									5
193	ṣayla-	17									17
194	sevin-	2	söyün-	1							3
195	ṣıġın-	2									2
196	sor-	5	ṣor-	42							47
197	sora-	2	ṣora-	2							4
198	ṣorat-	2									2
199	soyurġa-	3									3
200	söy-	4									4
201	söyle-	23									23
202	söyleş-	42									42
203	söyleşdir-	1									1
204	söylet-	3									3
205	sür-	6									6
206	taḳdır-	2	ṭaḳdır-	2	taḫtur-	1					5
207	tala-	13	ṭala-	1							14
208	tan͡glan-	1									1
209	tap-	2	ṭap-	1							3
210	tapdır-	2	taptur-	2							4
211	tapıl-	8	ṭapıl-	4	tapul-	4					16
212	ṭapşur-	1									1
213	tart-	5	ṭart-	1							6
214	tay-	5	ṭay-	30							35
215	te-	2	ti-	6	de-	47	di-	213			268
216	terin-	1									1
217	tey-	1									1
218	tıñla-	6	ṭıñla-	2	tın͡gla-	17					25
219	tigür-	4									4
220	tile-	74	dile-	2							76
221	tirge-	9									9

222	toḫta-	4								4
223	toḳtat-	7	ṭoḳtat-	1	toḫtat-	4	ṭoḫtat-	1		13
224	ṭoyla-	1								1
225	tökil-	1								1
226	tur-	91	ṭur-	53	dur-	4				148
227	ṭurıl-	1								1
228	turuş-	2								2
229	tut-	25	ṭut-	13						38
230	ṭutdır-	2								2
231	ṭutḳa-	6								6
232	tüken-	1								1
233	tüş-	15	ṭüş-	1	düş-	3				19
234	tüşür-	3								3
235	tüz-	9								9
236	u-	1								1
237	uġra-	2								2
238	ur-	24								24
239	urdur-	1								1
240	urış-	2	uruş-	1						3
241	uşan-	1								1
242	utan-	2								2
243	uyal-	1								1
244	uyaldır-	1								1
245	uyġaş-	1								1
246	uzat-	2								2
247	üşen-	1								1
248	üşendir-	1								1
249	yaġıla-	3	cavla-	35	çavla-	1				39
250	yaḳ-	6								6
251	yan-	3								3
252	yap-	1								1
253	yapıl-	2								2

254	yara-	6									6
255	yaraş-	1									1
256	yarış-	1									1
257	yarlıḳġa-	1	yarlıḳa-	14	yarlıġa-	2					17
258	yaṣat-	1									1
259	yaṣtan-	1									1
260	yat-	10									10
261	yaz-	172									172
262	yazdır-	8	yazdur-	1							9
263	yazdırıl-	3									3
264	yazıl-	85									85
265	yet-	1	cet-	1							2
266	yetişdir-	3	yitişdir-		yetiştür-	1					4
267	yetiştürül-	1									1
268	yetkir-	1	yetkür-	6	yetir-	1	çetkür-	1			8
269	yıḳ-	6									6
270	yıḳıl-	1									1
271	yiber-	308	ciber-	122							430
272	yiberil-	27	ciberil-	14							41
273	yit-	1									1
274	yitiş-	1									1
275	yoḳla-	2									2
276	yolla-	4									4
277	yollan-	1									1
278	yoluḳ -	1	coluḳ-	1							2
279	yüri-	12	yürü-	14							26
280	yürüt-	1									1
Toplam Fiil Kullanım Sıklığı											7556

DİZİN

acın-“bağışlanmak, (kendisine) acınmak”

a.- dıḳdan 203/25

açı- “acımak, merhamet etmek”

a.- duġımız 203/24

açulan- “öfkelenmek, kızmak; acılanmak”

a.- up 002/26

adaşdır- “şaşırtmak, kaybolmak”

a.- ıp 105/103

ʿahdleş- “sözleşmek, karşılıklı söz vermek”

ʿa.- üp 187/32

al- “almak; ele geçirmek, fethetmek”

a.- a 002/42, 015/103, 015/85, 036/54, 036/69, 036/71

a.- açaḳ 178/23

a.- alar 036/72

a.- ap 008/10

a.- ayıḳ 036/50

a.- dıġına 178/45

a.- dıġıñ 203/20

a.- dıḳ 010/72, 012/100, 012/11, 012/12, 012/96, 012/99, 013/30, 015/13, 015/136, 015/190, 015/210, 015/221, 030/102, 030/16, 030/17, 030/25, 030/28

a.- dıḳları 187/24, 298/06, 298/09, 298/11

a.- dıḳlarında 167/10

a.- dıḳlarından 105/93

a.- dılar 053/39, 053/43, 298/13

a.- dım 020/51, 020/54

a.- duġımız 298/14

a.- duġımızda 053/50

a.- ġandur 002/20

a.- ġanlarındın 005/24

a.- ġan 008/48, 008/64, 014/43, 033/38, 033/43, 033/54, 053/40, 053/53, 053/59, 194/12, 194/24

a.- ġan bolsalar 014/29, 014/34

a.- ġandır 015/76, 274/70

a.- ġanlardır 274/42

a.- ġanmiz 253/45

a.- ġay irdiñiz 269/37

a.- ġuday 274/57

a.- ı ḳo- 025/80, 105/28, 178/45, 178/47

a.- ı ḳon- 160/08,

a.- ı ḳonıl- 301/57

a.- ı vir- 002/38

a.- ıġday 209/41

a.- ıp 012/91, 015/103, 015/121, 015/194, 015/87, 020/13, 020/41, 025/23, 025/81, 033/37, 033/41

a.- madıḳ 015/33

a.- madılar 015/203

a.- maġa 036/93, 274/74, 285/21

a.- maġan 062/24

a.- maḳ 002/22, 139/22, 160/36, 178/30, 209/17, 264/12, 274/75, 298/15

a.- maları 178/19

a.- mamasḳa 264/45, 264/49

a.- masa 062/32, 234/21

a.- masmiz 012/45

a.- may 090/18, 194/54

a.- maya 178/19

a.- mış 003/09

a.- mışdır 003/08

a.- up 002/13, 002/14, 002/17, 002/25, 003/05, 003/10, 003/12, 004/22, 004/33, 004/47, 004/52, 005/18, 005/19, 005/26, 005/40, 005/73, 010/52, 013/25, 013/81, 015/160, 036/48, 053/35, 053/44, 062/12, 071/39, 071/57, 105/105, 105/61, 105/95, 113/19, 121/10, 121/25, 160/15, 178/32, 194/39, 198/14, 203/39, 209/20, 209/33, 216/25, 216/37, 229/12, 229/25, 229/36, 234/24, 245/17, 245/28, 269/35, 274/18, 274/42, 274/51, 274/67, 274/72, 274/77, 285/25, 285/26, 298/14

a.- ur 005/77

a.- ur bolsaḳ 209/35

a.- urġa 013/45, 015/200, 216/17, 216/35, 293/14

a.- urını 293/22

a.- urmiz 013/139, 025/90, 293/33

alda- "aldatmak, kandırmak"

a.- maḳ 121/40

aldır- "aldırmak"

a.- dığı 203/37

a.- dıḳ 015/16, 015/189

a.- ġan 015/35, 015/36, 015/94, 036/19

a.- ġan igendir 015/30, 015/31

a.- ġaysiz 012/17, 036/27

a.- ırmiz 105/77, 121/27

a.- ırsiz 121/26

a.- maḳ 012/54, 145/20

a.- may 216/49

a.- maz 203/36

a.- mışlar 203/36

alın- "(bir şey) alınmak"

a.- an 298/15

a.- ġan 071/50

a.- ġan 008/53, 105/84, 264/44, 274/44, 274/51

a.- may 071/51, 209/22

a.- maz 152/18

a.- mazdır 160/36, 187/38

a.- up 105/34, 274/27, 274/52

a.- ur 121/25, 121/48

alış- "karşılıklı alıp vermek, birbirinden almak; değiştirmek, takas etmek"

a.- adırlar 015/145

a.- dım 020/20

a.- ġan 229/31

a.- ır 285/23

a.- mağay irdiler 015/168

almaş- "değiş tokuş etmek, değiştirmek, alıp vermek"

a.- ırġa 013/11, 013/29

a.- ıv 062/18, 071/46, 071/49, 090/13, 090/19, 113/12, 113/14, 113/15, 113/16, 139/13, 139/23, 145/16, 145/20, 160/31, 187/16, 209/38, 216/15, 216/42, 229/14, 229/17, 229/18, 229/20, 229/22, 229/39, 234/32, 234/33, 234/35, 234/39, 234/41, 234/43, 234/51, 238/11, 238/14, 238/16, 238/18, 238/21, 253/24, 264/33, 264/46, 269/29, 274/21, 274/22, 274/34, 274/35, 274/37, 274/49, 285/02, 285/12, 285/13, 285/18, 285/20, 285/21, 285/22, 285/23, 285/24, 285/25

a.- ıva 160/31, 187/22, 187/23, 187/26, 187/27

a.- ıvda 178/48, 234/39

a.- ıvġa 071/27

a.- ıvġa 012/117, 012/25, 012/48, 012/51, 012/90, 013/120, 015/213, 062/13, 090/40, 105/76, 178/15, 216/18, 229/39, 238/17, 264/34, 274/40

a.- urġa 013/44, 253/19

añla- "anlamak", *krş.* **an͡gla-**

a.- dıḳ 121/16

an͡gla- "anlamak", *krş.* **añla-**

a.- dıḳ 030/18

a.- p 013/105, 015/106

ara- "aramak"

a.- maḳ 178/49

aralat- "bir araya getirmek, birleştirmek"

a.- ıp 015/14

araşdır- "incelemek, tetkik etmek, araştırmak"

a.- mada 298/10

arat- "aratmak"

a.- maya 178/52

artur- "arttırmak, çoğaltmak"

a.- a 005/105

aş- "aşmak, geçmek"

a.- a 033/47, 033/49, 033/56, 033/59, 105/19

atlan- "ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak", *krş.* **aṭlan-**

a.- alıḳ 002/18

a.- aluḳ 002/23

a.- ıp 002/21

a.- up 002/18, 002/26, 010/65, 010/92

a.- ur irdi 002/23

aṭlan- "ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak", *krş.* **atlan-**

a.- ġanıñızda 004/58

a.- ur 071/63

aṭlandır- "atlandırmak, ata bindirmek; sefere yollamak"

a.- up 203/29

ayır- "ayırmak"

a.- ıḳça 002/16

a.- up 234/18

ayla- "söz etmek, söylemek, anlatmak"

a.- p 015/45

ayt- "söylemek, konuşmak"

a.- a 053/81

a.- ar bolsañuz 013/58

a.- dı 178/45

a.- ġan 105/46

a.- ġan irdik 012/40

a.- ġanda 030/111

a.- ıp 005/101, 005/98, 053/16, 062/08, 105/04, 113/05, 139/08, 145/08, 152/05, 160/05, 167/07, 178/07, 209/07, 238/07

a.- ḳan 062/29

a.- masun 013/140

a.- up 002/53, 053/78, 187/08, 194/08, 194/31, 194/49, 245/20, 264/10, 274/10, 293/07, 299/09, 299/16

a.- upmiz 002/43

a.- urġa 012/45, 013/54

aytıl- "söylenmek"

a.- ıp 033/85

ʿazled- "görevine son vermek"

ʿa.- üp 264/43

baḳ- "bakmak; aramak; dikkate almak"

b.- dıḳ 269/15

b.- ıp 015/103, 025/68, 012/25

b.- may 015/209, 285/17

b.- up 105/77

baḳıl- "bakılmak, dikkate alınmak"

b.- maz 053/51

baḳtur- "baktırmak; fırsatını aramak"

b.- ġan irdik 025/54

bar- "gitmek, varmak, ulaşmak", *krş.* **var-**

b.- a 012/28, 012/45, 033/52, 053/81, 090/18

b.- adır 015/205

b.- amiz 071/21, 274/76

b.- ayıḳ 062/26

b.- dı 238/16

b.- dılarmı 090/23

b.- dım 020/19

b.- dır 209/37

b.- ġan 002/49, 003/04

b.- ġan idiler 025/41

b.- ġanda 005/100

b.- ġanın 071/22

b.- ġan 010/33, 010/84, 012/107, 013/100, 013/137, 013/140, 015/148, 015/220, 015/43, 015/55, 015/71, 015/72, 020/18, 020/38, 030/104, 030/106, 030/113, 036/66, 053/28, 053/35, 105/94, 209/25, 209/34, 216/34, 245/30, 253/40, 274/40, 274/51, 274/69, 296/10

b.- ġan irdi 015/157

b.- ġan irdiñiz 015/33

b.- ġança 253/37, 264/25, 274/69

b.- ġanda 012/90, 209/33, 234/44, 264/35, 269/29, 269/35, 274/17, 274/34, 274/74, 285/22

b.- ġanın 015/202

b.- ġanlarında 269/44

b.- ġanlarnı 053/45

b.- ıp 010/20, 010/46, 010/67, 010/92, 012/53, 013/19, 015/144, 020/65, 030/81, 036/21

b.- ır 053/81

b.- ır bolsalar 008/59

b.- ırda 036/93

b.- ırġa 036/20

b.- ış 004/16, 004/31, 004/32, 004/34, 004/41, 004/50, 004/67, 005/103, 005/11, 005/53, 005/55, 005/76, 005/83, 005/97, 008/23, 010/67, 012/122, 012/73, 012/85, 012/93, 013/09, 013/42, 013/43, 013/78, 015/147, 020/11, 020/20, 025/14, 025/19, 030/19, 269/20

b.- ışımızdan 160/19

b.- ışlıḳ 002/09, 002/29, 002/35, 015/195, 020/47, 053/20, 053/55, 209/09, 209/15, 209/16, 216/21, 229/14, 298/03

b.- ışlıḳda 014/33

b.- ışlıḳnı 020/27, 053/30

b.- madı 025/88

b.- maġaylar 015/51

b.- maġaysiz 015/49

b.- mamasḳa 264/41

b.- mañuz 015/209

b.- mas igendir 013/83, 015/119

b.- masdır 071/16

b.- masġa 033/35, 033/67

b.- masın 004/44

b.- maslar 020/55

b.- maslardır 015/137

b.- maslarıġa 030/29

b.- masmiz 005/70, 025/61, 105/79

b.- mastur 015/222, 036/86, 105/80, 216/45

b.- masturlar 105/83

b.- sa 020/40, 020/41, 020/66

b.- salar 005/18, 008/58, 008/62, 008/65, 013/90, 014/37, 014/38, 014/40, 014/42, 014/44

b.- up 002/10, 002/18, 002/20, 004/18, 004/46, 005/16, 005/28, 005/32, 005/78, 071/19, 209/11, 229/17, 238/14, 245/17, 245/27, 285/19, 299/13

b.- ur 008/66, 014/45, 014/46, 285/22

b.- ur bolsa 264/43

b.- ur bolsalar 008/56, 033/49

b.- ur igendir 013/82

b.- urda 036/93

b.- urġa 012/54

b.- urlar 234/35

b.- urlar igendir 015/121

b.- uş 245/16

barış- "barışmak, barış içinde olmak"

b.- a 053/57

b.- dıḳdan 160/18

b.- ġanıñızda 290/23

b.- ġanıñuznı 290/13

b.- ıḳ 033/41, 187/39, 187/40, 238/22, 253/12, 253/15, 253/17, 253/23, 253/35, 264/16, 264/17, 264/19, 264/21, 264/25, 293/14

b.- ıḳda 264/20

b.- ıḳlıḳ 216/20, 234/17, 238/20, 238/21, 238/24, 298/19

b.- ıḳmı 178/21

b.- ıḳsiz 178/21

b.- ıñ 203/19

b.- ıp 013/62

b.- ḳan 013/63

b.- ḳan irdik 013/36

b.- ḳanı 071/58

b.- ḳanımız 071/58

b.- ḳanımıznı 013/127

b.- madıḳ 013/128

b.- maḳ 203/17, 203/21, 293/29, 296/17

b.- maḳdır 194/17

b.- uġa 245/14

b.- up 020/30, 160/15, 209/39, 293/25

baş- "baskına uğratmak; basmak"

b.- maya 203/39

b.- up 002/13, 002/16, 004/55, 245/22

başıl- "baskına uğramak, yakalanmak"

b.- ġan 274/44

başla- "başlamak, bir işe girişmek, hareket etmek"

b.- dılar 290/25

b.- ġan 071/62

b.- ġaysiz 013/113

b.- p 008/71

başlan- "başlanmak"

b.- sun 004/06

bekle- "bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak"

b.- yüp 113/16, 113/29, 160/32

bekleş- "güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek", *krş.* **bikleş-**

b.- gen 013/63, 033/73, 033/74

b.- igday 296/17

ber- "vermek", *krş.* **bir-, ver-, vir-**

b.- di 005/85, 005/86, 269/12, 269/15

b.- diler 178/42

b.- edir 036/41

b.- eyin 071/35

b.- gen 269/13

b.- gen irdik 036/21

b.- genine 071/36

b.- genmiz 274/72

b.- gey 238/24

b.- geyler idi 269/33

b.- geysiz 002/42, 003/12, 036/94, 285/25

b.- gilerin 234/51

b.- gisin 036/94

b.- ip 105/92, 121/43, 139/09, 216/37

b.- ir bolsañız 005/66

b.- ir bolsañuz 285/21

b.- irge 105/95, 269/32, 269/38

b.- irimiz 234/15

b.- medi 105/30

b.- megeysiz 105/109

b.- mekiñüzni 253/50

b.- mem 036/51

b.- meydirler 269/31

b.- meyip 105/94

b.- se 002/41, 005/100

b.- üp 002/41, 002/49, 002/51, 003/11, 005/84, 036/48, 036/58, 036/80, 105/48, 105/84, 209/20, 209/21, 234/57, 264/34, 290/26, 299/19

b.- ür 002/41, 005/67, 264/29

b.- ür bolsa 005/77

b.- ürge 071/18, 229/36, 234/40, 264/44, 274/38, 285/26

berdir- "verdirmek"

b.- gey erdiñüz 234/45, 234/46, 234/52, 274/46

b.- irge 274/43

beril- "verilmek", *krş.* **biril-, viril-**

b.- e 269/30, 274/31, 274/36, 274/38

b.- gen 071/35, 229/32, 269/19

b.- gendir 209/31, 229/34, 269/22

b.- mek 269/22, 274/40, 274/51

b.- mey 229/48, 274/39, 274/43

b.- üp 198/13, 274/52, 285/14

b.- ür 234/30

b.- ürge 234/55, 234/57, 274/39, 274/41, 274/45

berkil- "güçlendirilmek"

b.- üp 160/16

berkit- "sağlamlaştırmak, güçlendirmek"

b.- mek 036/42

beslet- "besletmek, evlatlık vermek"

b.- mege 015/161

bikleş- "güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek", *krş.* **bekleş-**

b.- gen 008/79

b.- ür 216/11

bil- "bilmek, haberdar olmak"

b.- dik 013/31, 015/13, 053/41, 053/49, 121/15

b.- esiz 002/42, 002/54, 025/96, 253/56, 264/55, 274/81

b.- gen 004/07

b.- genleriñ͡ge 004/09

b.- genmiz 194/44

b.- gey 012/125, 013/48

b.- gey irdik 015/114

b.- geysen 005/90

b.- geysiz 002/34, 002/41, 002/43, 005/07, 012/120, 012/52, 013/127, 014/32, 015/222, 020/23, 053/84

b.- geysiz (-ñeysiz) 013/141, 013/52, 014/27, 015/128

b.- gili 015/145

b.- gisiz 015/141

b.- güsiz 008/47, 008/51, 071/59

b.- ip 071/17

b.- medik 015/108, 015/202

b.- medük 071/34

b.- mem 036/30

b.- mesler igendir 013/80

b.- meymiz 015/146, 209/17

b.- mez 194/36

b.- miş 004/49, 004/64, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81

b.- miyoruz 274/71

b.- señüz 012/116

b.- üp 002/20, 005/34, 053/35, 062/33

b.- ürmiz 002/42, 071/60

b.- ürsin 005/36

b.- ürsiz 203/18

b.- üsiz 033/38, 033/43

bildir- "bildirmek, haber vermek", *krş.* **bildür-**

b.- di irse 025/16

b.- dik 013/110, 013/114, 013/120, 015/127, 025/52, 030/35

b.- diler 015/89, 025/74, 290/24

b.- dim 005/42, 012/52

b.- e 198/11

b.- emiz 071/64

b.- gen 013/12

b.- gen igendir 020/11

b.- gen (-ñen) irdik 015/205

b.- gey 013/115

b.- gey irdiñiz 071/50, 071/61

b.- gey irdiñüz 090/33, 090/35, 090/41

b.- geysen 005/102

b.- geysiz 012/110, 012/125, 012/92, 013/123, 015/149, 015/45, 020/23, 298/06

b.- geysiz (-ñeysiz) 015/149

b.- ip 010/72, 010/85, 025/66

b.- ipsiz 139/18, 145/16

b.- irler 005/101

b.- mediñiz 194/29

b.- mediñüz 203/18

b.- mek 005/98, 209/31, 274/15

b.- mekiçün 139/28

b.- mekin 020/25

b.- meyinçe 203/17

b.- meyüp 203/21

b.- señiz 013/96

b.- üp 053/69, 090/40, 238/14, 285/14, 290/14

b.- üpmin 005/57

b.- ür 004/57

bildür- "bildirmek, haber vermek", *krş.* **bildir-**

b.- sin 013/138

bir- "vermek", *krş.* **ber-, ver-, vir-**

b.- di 015/198

b.- dik 014/54, 015/197, 015/210, 053/46

b.- eliñ 002/11

b.- geymiz 014/44

b.- geymiz (-ñeymiz) 014/30

b.- geysiz 014/35

b.- ip 005/61, 015/145, 015/199

b.- irge 269/39

b.- medik 062/28, 194/37

b.- mek 229/31

b.- meske 033/86

b.- meyüptürler 274/31

b.- üp 053/30, 053/52, 062/10, 062/15, 062/32, 264/53, 296/14

b.- ürge 033/39, 033/43, 033/54, 033/60, 062/22, 071/32, 090/34

biril- "verilmek", *krş.* **beril-, viril-**

b.- gen 269/21

bit- "bitmek, tükenmek; tamamlanmak"

b.- mezdir 194/31

b.- üp 209/16

bitil- "(yazı) yazılmak"

b.- di 003/12, 004/69, 005/105, 005/107, 010/94, 012/125, 013/141, 015/129, 015/188, 015/222, 020/73, 025/38, 030/114, 030/59, 036/87, 053/84, 062/36, 066/23, 090/41, 105/110, 113/31, 269/47

b.- di irse 033/63

b.- gen 030/16, 033/80, 033/88

b.- gendir 033/68

bitür- "bitirmek, tamamlamak"

b.- üp 015/182

bol- "olmak", *krş.* **ol-**

b.- a 030/58, 187/29, 216/24, 229/43, 234/55, 269/38, 274/33

b.- adır 013/121, 013/74, 071/49, 090/15, 113/30, 145/27

b.- adır idi 062/33

b.- adır imiş 105/95

b.- adur 013/68, 013/73

b.- alıḳ 005/83

b.- amiz 013/116, 013/70

b.- asiz 152/11

b.- ay 004/42

b.- ayıḳ 194/12

b.- cal 012/48, 036/80

b.- calġa 012/54, 036/82

b.- calıġa 015/215, 015/216

b.- calından 036/80

b.- dı 012/10, 013/86, 025/23, 025/89, 234/14, 238/19, 290/34

b.- dı erse 253/35

b.- dı irse 004/12

b.- dıḳ 010/77, 012/94, 015/192, 015/195, 015/68, 015/80, 033/13, 033/81, 033/88

b.- dıḳda 160/48

b.- dıḳdan 020/14

b.- dılar 005/47, 005/49, 012/33, 020/39

b.- dılar irse 013/92, 013/93

b.- dım 025/25

b.- dıñız 015/88

b.- dıñuz 030/33

b.- duḳ 002/06

b.- duñuz ise 194/32

b.- ġan 002/19, 002/31, 004/30, 004/51, 005/11, 005/21, 005/22, 005/25, 005/46, 005/59, 005/62, 005/94, 005/97, 005/98, 025/61, 071/14, 113/08, 113/23, 113/30

b.- ġandır 071/28

b.- ġandur 002/19

b.- ġanımız 005/104

b.- ġanın 071/60

b.- ġanını 002/20

b.- ġanıñuznı 025/41

b.- ġanlardın 071/53

b.- ġanlarnı 071/17

b.- ġannıñ 071/46

b.- ġay 071/52

b.- ġay irdi 071/32

b.- ġay irdiñüz 113/31

b.- ġaylar 004/42

b.- ġaç 015/48, 269/27

b.- ġalı 036/34

b.- ġan 008/14, 008/42, 008/43, 008/74, 010/05, 010/19, 012/106, 012/131, 012/35, 012/52, 012/58, 012/60, 012/61, 012/66, 012/67, 012/78, 012/85, 012/99, 013/02, 013/07, 013/104, 013/108, 013/25, 013/28, 013/43, 013/52, 013/81, 013/82, 014/52, 015/05, 015/102, 015/123, 015/125, 015/136, 015/144, 015/151, 015/164, 015/186, 015/212, 015/22, 015/28, 015/44, 015/62, 015/64, 015/76, 015/84, 015/95, 020/08, 020/17, 020/24, 020/38, 020/45, 020/58, 020/66, 030/101, 030/27, 030/32, 030/39, 030/46, 030/48, 030/53, 030/55, 030/65, 030/66, 030/76, 030/91, 033/07, 033/11, 033/31, 033/72, 036/14, 036/16, 036/45, 036/93, 053/06,

053/21, 053/23, 053/24, 053/25, 053/29, 053/33, 053/40, 053/71, 053/82, 062/06, 062/39, 090/06, 090/09, 090/13, 105/101, 105/104, 105/14, 105/26, 105/39, 105/50, 105/60, 105/63, 105/66, 105/71, 105/73, 105/87, 105/97, 121/09, 121/12, 121/16, 121/27, 139/05, 139/10, 139/23, 139/25, 139/40, 145/10, 145/21, 178/05, 178/13, 178/16, 178/43, 187/05, 187/33, 187/38, 194/05, 194/33, 194/50, 198/05, 203/11, 209/05, 209/16, 209/27, 216/04, 216/18, 216/20, 229/05, 229/08, 229/11, 229/34, 229/37, 229/39, 229/40, 229/46, 234/06, 234/09, 234/16, 234/31, 234/36, 238/05, 238/07, 238/08, 238/10, 238/13, 238/15, 238/22, 245/09, 245/11, 245/12, 245/19, 245/24, 245/30, 253/05, 253/07, 253/25, 253/28, 253/29, 253/36, 253/37, 253/40, 253/46, 264/05, 264/12, 264/21, 264/28, 264/39, 264/40, 264/41, 269/05, 269/15, 269/41, 274/05, 274/09, 274/20, 274/21, 274/25, 274/59, 274/61, 274/64, 274/65, 274/73, 274/74, 274/79, 285/03, 290/05, 290/08, 290/13, 290/24, 290/33, 293/03, 293/05, 293/06, 293/09, 293/22, 293/27, 293/29, 293/35, 296/07, 299/05, 299/07, 299/08, 299/10

b.- ġan irdik 015/129

b.- ġanda 229/12, 234/26, 234/55, 245/17, 245/27, 269/20, 269/22, 285/16, 293/24, 299/18, 299/20

b.- ġandan 105/39, 121/44

b.- ġandın 010/20

b.- ġandır 012/42, 105/62, 187/43, 229/13, 290/12, 290/26

b.- ġanı 013/83, 264/28

b.- ġanımız 012/38, 012/84, 015/63

b.- ġanımızda 015/176

b.- ġanımızġa 013/126, 253/21

b.- ġanımıznı 015/128, 253/10

b.- ġanın 012/52, 013/11, 036/56, 285/25

b.- ġanını 198/17

b.- ġanıñıznı 015/19, 015/47

b.- ġanıñuz 245/24, 290/24

b.- ġaniçün 053/82

b.- ġanları 121/42, 290/26

b.- ġanlarında 013/79, 234/23, 285/23

b.- ġay 010/94, 012/111, 015/128, 015/212, 015/216, 066/22, 290/19

b.- ġay erdi 238/14

b.- ġay erdiñüz 253/42, 253/44

b.- ġay irdi 030/75, 053/76, 105/13, 105/99

b.- ġay irdik 015/115, 015/57

b.- ġaysiz 013/100, 013/106, 013/107, 013/131, 013/94, 015/77, 020/68, 036/36, 105/110

b.- ġınça 012/44

b.- ġuday 033/61, 036/47, 036/92, 105/78, 209/15, 234/19

b.- ġunça 209/25

b.- ġusı 012/71, 012/77

b.- ıḳday 113/24

b.- ıp 012/102, 012/32, 012/60, 012/65, 013/07, 013/102, 013/14, 013/25, 013/75, 013/79, 013/90, 013/94, 013/98, 015/155, 015/166, 015/19, 015/195, 015/58, 015/66, 015/76, 020/20, 020/21, 020/49, 020/54, 020/55, 025/19, 025/22, 025/32, 025/35, 025/41, 025/45, 025/59, 030/87, 036/11, 036/13, 036/59

b.- madı 012/34, 015/203, 053/39, 053/41, 071/25, 290/31

b.- maduğın 012/51

b.- mağa 002/29, 002/35

b.- mağay irdi 071/60

b.- mağa 253/45

b.- mağan 020/60, 229/42, 234/18, 274/77

b.- mağan irdi 053/31

b.- mağanday 013/15

b.- mağay 010/78, 015/41, 020/40, 020/70, 036/35, 053/66

b.- mağay irdi 030/44, 030/50, 030/57, 090/28, 105/16, 105/52, 105/72, 145/25, 269/29, 290/32

b.- mağay irdiler 015/167

b.- mağaysiz 012/117, 012/123, 012/65

b.- mağın 198/11

b.- mağiçün 245/16

b.- mağuday 234/48

b.- maḳ 002/37, 002/51, 010/55, 012/104, 013/61, 015/41, 020/71, 020/72, 025/82, 036/86, 105/106, 105/47, 121/31, 194/24, 216/15, 238/09, 238/18, 253/43, 274/47, 290/18, 299/11

b.- maḳdan 020/40

b.- maḳı 198/16

b.- maḳnı 238/22

b.- mas 008/71, 013/17, 229/18, 234/50

b.- mas igendir 015/118

b.- mas irdi 105/18

b.- masa 015/17, 216/39

b.- masday 013/113

b.- masdır 053/68, 066/15, 090/37, 274/74

b.- masğa 033/63

b.- masın 062/27

b.- masḳa 010/76

b.- maslar 004/50

b.- mastur 010/77, 010/79, 012/101, 012/122, 012/44, 012/45, 013/104, 013/114, 013/128, 014/49, 015/138, 015/153, 015/196, 015/207, 015/68, 015/80, 020/71, 030/101, 030/22, 036/60, 071/12, 071/13, 071/19, 139/35, 216/23, 216/45, 234/43

b.- masṭay 234/18

b.- masun 013/122, 013/39, 013/40, 015/151, 062/35, 071/37, 105/108

b.- may 004/67, 013/42, 015/42, 020/72, 053/75

b.- maya 264/26

b.- maydır 013/121, 013/69, 013/72, 013/74, 013/87, 015/46

b.- maylar 090/17

b.- mayup 105/69, 105/72, 194/39, 264/28, 274/12

b.- mazdı 036/20

b.- mazdır 238/20, 245/30, 274/81

b.- mışdı 187/35

b.- mışuzdır 012/93

b.- sa 002/29, 002/32, 003/08, 005/77, 008/17, 008/20, 008/26, 008/30, 008/34, 008/35, 008/38, 008/39, 008/41, 008/48, 008/57, 010/28, 010/29, 010/30, 010/91, 012/07, 012/105, 012/120, 012/123, 012/13, 012/130, 012/19, 012/21, 012/35, 012/40, 012/56, 012/61, 012/76, 012/88, 013/05, 013/13, 013/18, 013/31, 013/42, 013/47, 013/64, 013/80, 013/85, 013/89, 013/95, 014/05, 014/08, 014/28, 014/40, 014/44, 014/56, 015/07, 015/08, 015/104, 015/114, 015/119, 015/125, 015/129, 015/130, 015/146, 015/150, 015/154, 015/156, 015/158, 015/16, 015/160, 015/162, 015/164, 015/169, 015/170, 015/194, 015/202, 015/208, 015/210, 015/22, 015/220,

015/23, 015/26, 015/28, 015/38, 015/40, 015/59, 015/89, 020/42, 020/43, 020/47, 020/66, 025/52, 030/08, 030/107, 030/108, 030/17, 030/27, 030/28, 030/35, 030/39, 030/40, 030/41, 030/43, 030/45, 030/46, 030/47, 030/48, 030/49, 030/51, 030/53, 030/55, 030/57, 030/61, 030/64, 030/72, 030/74, 030/86, 030/93, 030/96, 033/13, 033/14, 033/15, 033/17, 033/18, 033/20, 033/22, 033/24, 033/25, 033/28, 033/31, 033/34, 033/40, 033/45, 033/60, 033/61, 033/70, 033/87, 036/09, 036/20, 036/34, 036/37, 036/38, 036/43, 036/78, 036/84, 036/85, 053/44, 053/51, 062/08, 062/26, 071/16, 071/26, 071/27, 071/43, 071/46, 071/49, 071/51, 071/64, 071/65, 105/04, 105/08, 105/101, 105/108, 105/36, 105/47, 105/58, 105/69, 105/74, 105/79, 105/80, 105/84, 105/86, 105/91, 105/98, 113/04, 113/16, 113/21, 113/23, 113/26, 121/04, 121/18, 121/21, 121/31, 121/32, 121/42, 139/07, 139/16, 139/31, 139/33, 145/07, 145/17, 152/04, 152/15, 160/04, 160/27, 167/06, 178/07, 187/07, 187/12, 187/42, 187/43, 187/44, 194/07, 198/07, 198/19, 209/07, 209/19, 209/37, 216/05, 216/16, 216/27, 216/29, 216/35, 216/42, 229/30, 229/39, 234/15, 234/36, 234/39, 234/48, 238/22, 253/19, 253/24, 253/25, 253/26, 253/27, 253/29, 253/30, 253/33, 253/34, 253/38, 264/29, 264/31, 264/32, 264/37, 264/42, 264/43, 264/48, 269/24, 269/26, 269/31, 274/24, 274/45, 274/56, 274/57, 274/60, 274/71, 285/25, 290/30, 290/35, 290/36, 296/17

b.- sa irdi 002/21, 002/23

b.- sada 033/23, 033/47, 145/19

b.- saḳ 008/32, 012/76, 013/70, 015/15, 015/215, 015/216, 015/220, 025/60, 033/37, 033/53, 036/47, 105/17, 105/31, 139/20, 178/11, 187/11, 187/34, 187/44, 209/35, 216/19, 216/36, 216/41, 234/17, 234/28, 234/33, 234/47, 234/52, 234/58, 269/26, 269/33, 285/18, 296/13

b.- salar 004/17, 004/18, 004/40, 004/41, 004/44, 004/46, 004/49, 004/66, 005/13, 005/79, 008/56, 008/59, 014/29, 014/34, 014/42, 014/46, 015/116, 025/30, 033/46, 033/47, 033/48, 033/49, 033/56, 033/59, 187/23, 264/51, 293/15

b.- sañız 002/37, 002/40, 004/48, 004/51, 004/59, 005/06, 005/101, 005/66, 005/68, 005/76, 005/78, 012/13, 013/114, 013/136, 013/57, 013/61, 015/147, 015/149, 015/152, 015/172, 015/219, 015/32, 020/68, 033/42

b.- sañuz 008/53, 010/26, 010/36, 010/40, 010/41, 010/44, 010/66, 010/80, 010/84, 010/85, 010/88, 010/89, 010/92, 012/39, 013/100, 013/106, 013/111, 013/113, 013/124, 013/32, 013/34, 013/35, 013/49, 013/50, 013/55, 013/58, 013/60, 013/96, 013/97, 020/34, 020/44, 020/47, 020/68, 025/20, 030/32, 030/98, 036/47, 036/48, 036/52, 036/56, 036/66, 036/80, 036/82, 036/87, 036/92, 053/55, 105/78, 105/86, 187/12, 194/47, 216/13, 216/21, 216/36, 229/28, 234/12, 234/26, 234/30, 234/46, 234/51, 234/56, 238/23, 285/21, 296/16

b.- sañ̑ız 033/57, 033/62, 033/68

b.- sun 004/43, 004/49, 005/08, 008/02, 008/04, 010/83, 012/43,

013/139, 013/16, 013/36, 013/42, 015/111, 015/112, 015/142, 025/53, 030/59, 036/39, 071/36, 245/06

b.- sunkim 005/31, 005/59, 005/81

b.- sunlar 002/06, 004/64

b.- up 002/07, 002/09, 002/15, 002/23, 002/29, 002/32, 002/33, 002/40, 004/11, 004/16, 004/19, 004/23, 004/24, 004/32, 004/41, 005/07, 005/103, 005/104, 005/12, 005/27, 005/35, 005/47, 005/55, 005/56, 005/98, 008/33, 010/18, 010/21, 010/22, 010/38, 010/42, 010/43, 010/55, 010/57, 010/66, 010/67, 010/68, 010/81, 010/82, 012/23, 012/32, 012/34, 012/57, 012/59, 012/75, 013/28, 013/43, 013/51, 013/56, 013/65, 013/68, 020/39, 020/44, 020/73, 025/15, 025/20, 025/78, 030/11, 030/13, 030/22, 030/79, 033/15, 036/57, 053/65, 066/09, 071/24, 071/59, 090/16, 090/17, 105/07, 105/108, 105/17, 105/43, 105/44, 105/66, 105/87, 105/94, 105/97, 113/07, 139/33, 167/16, 178/37, 198/15, 209/10, 209/14, 209/37, 209/41, 216/08, 216/31, 229/15, 229/28, 229/46, 234/13, 234/29, 238/19, 253/12, 253/13, 253/16, 253/19, 253/33, 264/12, 264/17, 264/20, 264/21, 264/25, 264/27, 264/36, 264/45, 269/20, 269/28, 274/11, 274/14, 274/26, 274/54, 274/67, 285/23, 290/11, 293/18, 293/22, 293/31, 299/19

b.- updır 015/184

b.- upturlar 015/160

b.- ur 002/27, 002/34, 002/53, 004/19, 005/20, 008/23, 008/27, 010/45, 010/91, 012/44, 013/09, 013/100, 013/59, 013/90, 013/91, 013/92, 014/54, 015/68, 015/95, 025/14, 030/19, 030/79, 030/96, 036/17, 053/63, 062/30, 062/52, 105/22, 105/89, 113/17, 152/22, 209/15, 209/38, 234/39, 234/48, 234/50, 238/11, 238/18, 238/21, 245/12, 296/20

b.- ur erdi 253/34

b.- ur idi 062/32

b.- ur imiş 274/62

b.- ur irdi 012/19, 012/91, 015/86, 030/81, 293/19

b.- ur irdik 036/49

b.- ur irse 293/31

b.- urday 010/26, 010/36, 010/89, 013/100, 013/136, 013/48, 013/60, 013/61, 015/147, 015/166, 020/33, 020/67, 020/68, 030/98

b.- urġa 071/38, 071/47

b.- urġa 013/99, 014/06, 014/08, 014/09, 020/11, 053/18, 053/20, 053/23, 062/39, 090/19, 105/92, 234/41, 290/22, 290/33

b.- urı 229/15, 229/19, 234/43, 234/56, 253/53, 264/16, 274/12

b.- urım 025/72

b.- urın 053/18, 090/31

b.- urına 229/17, 229/41

b.- urını 071/63, 071/65, 293/15

b.- urıñuz 139/19

b.- urıñuznı 025/42

b.- urlar 010/57, 015/117, 274/22

b.- urlarmı 015/110

b.- urmı 053/35

b.- urmiz 002/41, 004/45, 005/80, 008/32, 012/122, 012/73, 013/55, 033/14, 036/75, 105/102, 234/47, 274/55

b.- ursa 003/09

b.- ursañız 004/65

b.- ursiz 004/68, 010/44, 010/64, 013/113

bolın- "olunmak", *krş.* **olın-, olun-**

b.- ġan 036/93

b.- maz imiş 036/43

b.- ur 203/47

boz- "bozmak, yıkmak, tahrip etmek"

b.- arday 030/93

b.- ġaḳlıḳ 290/31, 290/33, 293/28

b.- ġanlarnıñ 290/31

b.- maġaysiz 013/101

b.- maḳ 160/21

b.- up 053/40, 071/16

bozıl- "bozulmak, tahrip olmak, dağılmak", *krş.* **bozul-**

b.- dıḳda 203/36

b.- maḳ 203/41

b.- mış 203/39

b.- up 105/35

b.- ur 030/96

bozul- "bozulmak, tahrip olmak, dağılmak", *krş.* **bozıl-**

b.- ġuday 274/73, 274/81

b.- maḳ 160/25

b.- may 229/19

bul- "bulmak"

b.- mışdır 187/18

b.- ur 178/34

buldır- "buldurmak", *krş.* **buldur-**

b.- up 298/07

buldur- "buldurmak", *krş.* **buldır-**

b.- ıp 298/10

bulın- "bulunmak, bir durumda olmak", *krş.* **bulun-**

b.- madı 187/19

b.- maġile 301/51

b.- mayanları 298/10

b.- mazsa 187/20

b.- mış 203/42

b.- mışdır 203/43

b.- urız 203/50

bulışdır- "bir araya getirmek, yüz yüze getirmek, buluşturmak"

b.- maġa 299/18

bulun- "bulunmak, bir durumda olmak", *krş.* **bulun-**

b.- duḳ 121/17

buraḳ- "bırakmak"

b.- up 194/40

buyur- "emretmek, buyruk vermek"

b.- dıḳ 012/14, 012/48, 013/111, 013/119, 013/120, 013/29, 013/45, 013/47, 015/200, 015/53, 030/15, 030/44, 030/51, 030/56, 030/97, 105/20, 139/11, 139/13, 139/16, 216/26, 238/17

b.- dılar 015/67, 025/56

b.- dım 010/25, 012/50, 013/135, 013/33, 013/55, 013/92, 015/146, 015/151, 015/164, 015/42, 036/46, 036/78, 253/20, 253/21

b.- dımki 010/73, 010/83, 012/92, 020/32, 216/24

b.- duḳ 013/53

b.- dum 025/34

b.- dumki 030/111, 030/36, 229/24

b.- ġay irdiñiz 071/31, 071/33, 071/38, 071/47, 071/52, 071/61

b.- ġay irdiñüz 113/15, 113/17, 113/22, 113/27, 113/30

b.- ġan iken 194/51

b.- ġan irdik 012/25, 012/37

b.- ġanımızça 234/38

b.- ġanımızda 293/14

b.- ġanıñuzdan 290/28

b.- ġanmiz 269/44, 285/21, 285/26

b.- ġay 012/112, 187/32

b.- ġay erdiñüz 216/30, 229/22, 229/31, 229/36, 229/50, 234/55, 253/24, 253/30, 253/33, 253/41, 253/55, 274/38, 274/39, 274/41, 274/43, 274/45, 274/64, 274/78

b.- ġay irdiñiz 015/102

b.- ġay irdiñüz 062/22, 062/39, 090/19, 090/33, 105/51, 105/59, 105/63, 105/71, 139/47, 145/24, 145/31, 160/50, 167/18, 178/44, 187/16, 269/32, 269/38, 269/39, 274/33

b.- ġaysiz 012/89, 014/48, 015/105, 145/26

b.- ıġındadır 015/146

b.- ıḳda 178/43

b.- ıḳıñuzda 178/13

b.- ıḳları 285/17

b.- ıḳlarıdır 293/12

b.- ıp 015/12, 105/99, 145/11

b.- ır erdik 238/22

b.- ırmiz 012/118, 030/90, 030/94

b.- mış 238/12

b.- mışlar idi 290/16

b.- mışlar irdiler 005/40

b.- sañuz 090/34

b.- uġımız 030/97

b.- uġımızça 030/33

b.- uġımızda 012/99, 015/136, 015/163, 030/101, 030/88, 121/09, 253/35, 253/40, 264/39

b.- uġın 015/182

b.- uġında 015/144

b.- uġındadırlar 015/143

b.- uġıñızda 015/102

b.- uġıñuzda 010/19, 167/18

b.- up 012/110, 062/19, 071/23, 071/37, 071/52, 139/16, 187/31, 245/14, 245/16, 245/26, 293/16

b.- urmiz 030/83

buyurıl- "buyurulmak, kendisine buyruk verilmek"

b.- dı 290/18

b.- up 010/14

cavıl- "yağmalanmak, çalınmak", *krş.* **çapul-**

c.- ġan 178/49

cavla- "düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak", *krş.* çavla-, yağıla-

c.- ḳ 290/24, 290/32

c.- maḳ 178/34, 290/26

c.- masġa 033/35

c.- masḳa 014/27

c.- p 008/52, 015/64, 033/36, 033/41, 105/82, 274/66

c.- r 290/25

c.- rġa 012/67

c.- rmiz 005/91

c.- salar 014/28, 033/36, 033/41

c.- y 010/46, 010/92, 012/28, 015/137, 020/28, 025/44, 025/60, 030/29, 033/34, 033/67, 036/86, 062/26, 105/38, 105/79, 105/80, 264/41, 264/43

cay- "sevk etmek, yönlendirmek"

c.- up 002/26

cayla- "yaylamak, yazlamak, yazı geçirmek"

c.- y 010/46, 010/92

cet- "yetmek, yetişmek; ulaşmak", *krş.* **yet-**

c.- igday 285/21

ciber- "göndermek", *krş.* **yiber-**

c.- dik 030/31, 030/85, 062/32

c.- dim 005/99, 030/110

c.- dimki 053/78

c.- dük 002/06, 002/37

c.- e 053/26, 053/74

c.- edir 036/41, 036/42

c.- gen 002/16, 053/32, 053/46, 053/71, 090/21

c.- gen irdik 053/19, 090/13

c.- gen irdiñiz 071/10, 071/30

c.- gende 071/27

c.- genimizde 053/33, 053/37

c.- genlerinde 053/20

c.- genmen 036/52

c.- genmiz 036/56, 036/80, 053/64, 053/83, 062/15, 062/29, 071/43, 090/25

c.- genmüz 002/53

c.- gey irdiñiz 030/38, 071/45

c.- gey irdiñüz 030/109, 030/40, 030/42, 030/43, 030/45, 030/47, 030/50, 030/52, 030/54, 030/56, 030/78, 030/86, 053/75, 062/31, 090/26

c.- geymiz 004/59

c.- geysen 005/93, 005/96

c.- geysiz 002/38, 002/41, 002/50, 030/103, 030/114, 030/73, 030/75, 036/67, 036/81, 036/82, 053/66, 053/73, 053/84, 121/30, 121/43

c.- ig 194/51

c.- ip 002/18, 030/113, 030/62, 030/65, 030/67, 030/86, 036/24, 036/31, 036/42, 036/56, 071/31

c.- irday 036/48

c.- irge 194/51

c.- irmiz 004/63

c.- irseñüz 036/49

c.- megey irdiler 105/68

c.- megiday 036/56

c.- megiñüzni 053/47

c.- mek 036/39, 053/26, 053/59, 053/62

c.- mekimizni 285/15

c.- mem 036/51

c.- mey 053/28, 053/34, 053/48, 053/53, 053/82, 066/16, 090/22, 198/20

c.- meydir erdi 209/29

c.- mezdir 036/34

c.- üp 002/27, 002/31, 002/48, 002/49, 002/52, 053/55, 053/63, 062/19, 071/55, 071/56

c.- ür bolsa 002/32

c.- ürge 062/19

c.- ürmiz 002/40, 002/51, 005/79, 036/58, 071/27

ciberil- "gönderilmek", *krş.* **yiberil-**

c.- gen 030/108, 030/11, 030/13, 030/14, 030/19, 033/51, 062/51, 229/44

c.- gen bolsalar 033/46, 033/48

c.- gendir 062/22

c.- üp 198/20

c.- ür 062/52

c.- ür bolsalar 033/56

cibert- "göndertmek"

c.- gey irdiñüz 090/27

cibertdir- "gönderttirmek"

c.- üp 090/31

coluḳ- "rastlamak, karşılaşmak", *krş.* **yoluḳ-**

c.- up 105/34

cubat- "geciktirmek, tereddüt etmek"

c.- ıp 053/48

culıvlaş- "karşılıklı fidye alıp vermek"

c.- dılar 053/44

çağır- "çağırmak, seslenmek"

ç.- up 071/55, 264/45

çalış- "çalışmak, gayret göstermek, uğraşmak"

ç.- dıḳ 025/50

ç.- duḳ 290/32

ç.- ıp 025/82

ç.- ırmiz 194/27

ç.- ḳay irdiñüz 113/25, 187/13, 274/23

ç.- ḳaysiz 002/24, 002/53, 010/62, 285/27

ç.- up 002/35, 178/28, 234/16

ç.- urmiz 020/17, 178/30

çap- "vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak", *krş.* **çav-**

ç.- arġa 004/43

ç.- ġan irdik 013/65

ç.- ġunlar 033/47

ç.- ġunları 033/45

ç.- ıp 008/48, 008/53, 013/71

ç.- kunlarıñızġa 296/14

ç.- ḳınımız 002/38, 002/48

ç.- ḳınımıznı 002/52

ç.- ḳun 015/188, 015/206, 015/207, 015/72, 036/66, 036/77, 053/22, 062/19, 071/42, 071/44, 071/45, 090/11, 090/17, 090/20, 090/24, 090/25, 090/32, 090/40, 105/108, 105/42, 113/13, 121/22, 121/25, 121/26, 139/17, 194/52, 209/21, 209/24, 209/25, 296/10, 296/11, 296/12

ç.- ḳunı 008/67, 121/26, 145/25

ç.- ḳunımız 008/65, 012/09, 012/103, 012/109, 012/115, 012/124, 012/23, 012/29, 012/50, 012/68, 012/86, 012/92, 013/10, 014/44, 015/44, 030/110, 030/31, 036/16, 105/102, 121/19, 121/20, 121/21, 139/09, 139/29, 160/48, 167/10, 178/12, 178/13, 187/14, 229/24, 253/11, 253/20

ç.- ḳunımız-nı 012/113, 013/12, 015/221, 036/79, 036/81, 253/54

ç.- ḳunımıznıñ 012/25

ç.- ḳunıñ 121/19

ç.- ḳunıñız 014/45, 015/204, 015/23

ç.- ḳunıñuz 139/09, 145/15, 216/08, 216/26, 216/50

ç.- ḳunıñuznı 216/12

ç.- ḳunlar 005/96, 014/37, 264/47

ç.- ḳunları 008/56, 008/57, 033/59

ç.- ḳunlarımız 033/55, 113/18, 285/06

ç.- ḳunlarımızdın 005/93

ç.- ḳunlarımızġa 113/26

ç.- ḳunlarımızġa 008/69, 014/47

ç.- ḳunlarımıznı 033/57

ç.- ḳunların 008/59

ç.- ḳunlarına 008/68, 033/61

ç.- ḳunlarını 033/52

ç.- ḳunlarıñız 014/36

ç.- ḳunlarıñıznı 014/39, 014/41, 014/47

ç.- ḳunlarıñuz 008/61

ç.- maḳ 030/95

ç.- mas 008/46

ç.- masmiz 005/70

ç.- may 005/15

ç.- salar 008/52

ç.- up 004/28, 004/46, 005/28, 005/91, 030/91, 030/92, 298/05

çapul- "vurulmak, yağmalanmak", *krş.* **cavıl-**

ç.- sa 030/95

çav- "vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak", krş. **çap-**

ç.- up 274/67

çavla- "düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak", *krş.* **cavla-, yağıla-**

ç.- ġan 071/20

çek- "çekmek; katlanmak"

ç.- dik 105/22

ç.- edir 178/15

ç.- erler 145/19

ç.- gen 013/108

ç.- ip 020/54

ç.- iyorız 178/22

ç.- megey irdiler 145/27

ç.- meyeler 160/32

ç.- mezlerdi 178/16

ç.- üp 071/22, 178/31, 178/33

çekil- "çekilmek, katlanılmak"

ç.- mezdir 121/46

çentdir- "doğranmak, katledilmek"

ç.- miş 203/23

çetkür- "ulaştırmak, yetiştimek"

ç.- gey irdiñüz 285/18, krş. *yetkir-*, *yetkür-*, *yetir-*

çevir- "sarmak"

ç.- e 053/38

çıġar- "bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek", *krş.* **çıḳar-**

ç.- up 269/40

çıġla- "ölçmek; Türk arşını ile ölçmek"

ç.- y 020/04

çıḳ- "çıkmak"

ç.- a 167/17, 178/22

ç.- adırlar 187/36

ç.- an 105/30, 105/53, 145/29, 178/26, 194/36

ç.- arlar 234/36

ç.- dı 194/18, 194/43

ç.- dıġı 178/46

ç.- dıḳ 290/29

ç.- dıḳlarında 203/39

ç.- ġan 025/87, 071/53

ç.- ġan 015/175, 036/50, 105/95, 229/32, 234/30, 269/19

ç.- ıġday 187/44

ç.- ıp 015/110

ç.- madan 178/25

ç.- madı 121/25

ç.- maġaysiz 015/49

ç.- may 005/32, 005/75

ç.- mışdır 290/27

ç.- salar 187/37

ç.- sun 187/27

ç.- up 030/90, 053/43, 105/33, 121/17, 145/16, 160/32, 160/33, 160/35, 178/14, 178/15, 178/17, 178/20, 178/21, 178/32, 187/36, 245/20

çıḳar- "bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek", *krş.* **çıġar-**

ç.- dım 020/22

ç.- dıñız 121/46

ç.- duḳ 216/26

ç.- ġaysen 005/60

ç.- ġaysiz 025/57

ç.- ġanıñ 194/40

ç.- ġay 020/35

ç.- ıp 020/15, 025/71, 105/48, 105/94, 139/13, 187/16

ç.- ır bolsañız 004/51, 005/78

ç.- maġaysiz 025/57

ç.- maġay irdiñüz 030/94

ç.- maġaysiz 010/39

ç.- maḳ 274/60, 274/62

ç.- mas 004/48

ç.- may 004/64, 005/75, 053/23

ç.- mayup 121/09

ç.- sa 160/42

ç.- up 003/09, 004/36, 005/17, 005/51, 005/65, 005/93, 053/42, 062/13, 105/75, 121/08, 121/22, 167/17, 194/34, 253/41, 253/46

ç.- ur bolsalar 004/41

ç.- urġa 012/67

çıḳart- "çıkartmak, göndertmek"

ç.- duḳ 036/27

ç.- mam 025/71

çıḳışdır- "bir şeyi gereken miktara ulaştırmak"

ç.- up 003/08, 003/10

de- "demek, söylemek", *krş.* te-, ti-, di-

d.- digimizde 036/32, 036/33

d.- gen 229/21, 229/34, 229/35, 269/30

d.- p 274/61

d.- r 036/52

d.- rçaḳlı 010/92, 013/35

d.- rsiz 036/30

d.- yü 002/05, 002/11, 002/18, 002/23, 002/27, 002/43, 002/47, 004/69, 036/44, 036/63, 113/31, 178/32, 178/45, 203/15, 203/19, 203/20, 203/24, 203/25, 203/31, 216/22, 290/17, 290/23, 290/28, 298/08, 298/15, 301/22

d.- yüp 121/11, 178/22, 194/17, 194/18, 216/06, 216/20, 229/17, 229/34, 234/11, 234/48

devşür- "toplamak, bir araya getirmek"

d.- ip 194/15

deyiş- "karşılıklı konuşmak"

d.- diler 036/37

di- "demek, söylemek", *krş.* **te-, ti-, de-**

d.- diklerinde 187/40

d.- diler 036/42

d.- diler irse 004/33

d.- dügimizçe 002/37

d.- geç 005/05, 285/03

d.- gen 012/27, 012/43, 020/17, 030/90, 071/54, 090/22, 105/104, 113/28

d.- gen (-ñen) irdik 013/67

d.- geniñüz 062/21

d.- megey irdiñiz 012/70

d.- megeysiz 012/90, 194/29

d.- mek 187/41, 229/18, 238/17, 269/14

d.- mekde 178/27

d.- mekle 121/26

d.- mey 005/92, 005/95, 012/78, 012/81, 015/15

d.- meyüp 121/30, 187/31

d.- mişsiz 025/72, 139/16

d.- p 005/05, 005/40, 005/71, 008/18, 010/11, 010/83, 010/94, 012/08, 012/113, 012/125, 012/17, 012/18, 012/19, 012/40, 012/46, 012/49, 012/52, 012/91, 013/05, 013/111, 013/119, 013/12, 013/122, 013/131, 013/140, 013/141, 013/17, 013/33, 013/36, 013/39, 013/40, 013/42, 013/58, 013/66, 015/09, 015/105, 015/106, 015/122, 015/123, 015/125, 015/127, 015/128, 015/129, 015/150, 015/161, 015/187, 015/196, 015/205, 015/209, 015/219, 015/222, 015/34, 015/41, 015/43, 015/49, 015/53, 015/89, 020/09, 020/23, 025/12, 025/16, 025/38, 025/52, 025/53, 030/09, 030/109, 030/114, 030/34, 030/44, 030/51, 030/56, 030/59, 030/94, 036/10, 036/20, 036/26, 036/36, 036/38, 036/39, 036/41, 036/75, 036/87, 053/16, 053/31, 053/36, 053/37, 053/47, 053/51,

053/84, 062/08, 062/17, 062/20, 062/22, 062/26, 062/27, 062/31, 062/33, 062/35, 062/40, 066/08, 066/22, 071/07, 071/13, 071/18, 071/21, 071/27, 071/32, 071/35, 071/37, 071/38, 071/50, 071/53, 071/56, 090/08, 090/20, 090/24, 090/27, 090/28, 090/32, 090/34, 090/35, 090/41, 105/16, 105/22, 105/31, 121/10, 139/14, 139/18, 145/27, 152/05, 194/12, 194/51, 238/14, 238/16, 253/09, 264/11, 269/09, 269/47, 274/75, 274/77, 290/32, 293/08, 293/12

d.- pdir 036/32, 293/19

d.- psiz 015/109, 015/20, 015/201, 015/204, 015/212, 015/215, 015/23, 015/29, 015/33, 015/35, 015/38, 015/46, 015/50, 015/53, 015/55, 015/57, 015/59, 036/25, 036/27

d.- r 002/40

d.- rseñ 194/43

d.- rseñiz 002/42

d.- rseñüz 160/37, 187/27

d.- yü 105/110, 139/44, 160/12, 160/17

d.- yüp 274/66, 299/09

dile- "dilemek, istemek; dile getirmek", *krş.* **tile-**

d.- k 005/91

d.- rin 030/38

dinil- "söylenmek, denilmek"

d.- se 036/67, 036/74

dostlaş- "karşılıklı dost olmak"

d.- ıp 015/161

dön- "dönmek, geri gelmek"

d.- diklerinde 203/32

döndür- "döndürmek, yönünü tersine çevirmek"

d.- dük 002/27

dur- "kalmak, durmak; kalkmak, beklemek", *krş.* **tur-, ṭur-**

d.- mayup 121/45, 187/35

d.- mış 203/34

d.- urken 203/38

düş- "inmek, düşmek, dökülmek", *krş.* **tüş-, ṭüş-**

d.- eçek 160/21

d.- en 203/44

d.- mişdir 203/37

eglen- "oyalanmak"

e.- üp 066/10

e.- mesi 298/22

eglendir- "oyalamak, meşgul etmek", *krş.* **iglendir-**

e.- mey 053/73, 209/34

e.- meyesiz 066/22

e.- meyüp 002/50, 113/27, 203/53, 293/33, 299/15

eksit- "eksik etmek, eksiltmek, azaltmak"

e.- mey 010/27

endir- "indirmek"

e.- megey erdiñüz 216/32

er- "olmak", *krş.* **ir-, i-**

e.- di 015/18, 209/29, 229/15, 229/42, 234/42, 238/14, 238/15, 238/16, 238/18, 253/34, 264/18, 274/61

e.- dik 216/12, 216/22, 229/30, 229/33, 238/22

e.- diler 015/156

e.- diniz 229/41

e.- diñiz 229/44

e.- diñüz 209/19, 209/26, 209/33, 209/35, 209/41, 209/42, 216/25, 216/30, 216/32, 216/40, 216/44, 216/47, 216/48, 216/51, 229/22, 229/26, 229/29, 229/31, 229/37, 229/46, 229/50, 234/25, 234/27,

234/32, 234/41, 234/45, 234/46, 234/49, 234/52, 234/55, 234/57, 253/24, 253/30, 253/31, 253/33, 253/34, 253/38, 253/39, 253/41, 253/42, 253/44, 253/45, 253/46, 253/50, 253/53, 253/55, 274/19, 274/22, 274/26, 274/30, 274/38, 274/39, 274/41, 274/43, 274/45, 274/46, 274/49, 274/53, 274/64, 274/78, 274/81

e.- se 209/18, 229/27, 229/44, 253/35, 269/12

eşit- "duymak, işitmek, dinlemek", *krş.* **işit-**

e.- üp 002/47

et- "yapmak, etmek", *krş.* **it-**

e.- digimizde 105/07

e.- dik 015/49

e.- emiz 105/99

e.- er 229/37, 238/21, 290/30

e.- erge 209/31, 234/46, 274/58, 290/14

e.- ermiz 209/27

e.- esiz 216/17

e.- gen 113/15, 187/17, 274/45, 274/63, 274/70

e.- genler-dir 274/77

e.- gey erdiñüz 209/18, 209/41

e.- medikçe 238/20

e.- mek 253/13

e.- mekdedir 274/58

e.- memeske 274/64

e.- mey 274/33

e.- mez 194/25

e.- señüz 152/13

e.- üp 198/08, 216/06, 216/31, 216/34, 229/09, 234/10, 234/27, 234/53, 238/10, 238/23, 253/39, 274/20, 274/46, 274/65, 274/68, 296/09

e.- üpdir 274/66

e.- üpsiz 209/12

etdir- "yaptırmak, ettirmek", *krş.* **itdir-**

e.- megeysiz 025/58, 105/88

e.- mek 216/33

e.- meñüz 203/46

e.- mey 062/33

e.- meyesiz 025/91

etdiril- "yaptırılmak, ettirilmek", *krş.* **itdiril-**

e.- dikde 301/17

eyle- "yapmak, etmek", *krş.* **iyle-**

e.- di 008/12, 053/09, 121/37, 198/11

e.- di irse 053/11

e.- di ise 298/17

e.- digi 301/54

e.- digimizde 203/27

e.- digiñiz 203/35, 203/47

e.- dik 010/88, 015/126, 015/220, 015/79, 053/67

e.- dikde 010/17, 203/19

e.- dikleri 298/18

e.- dim 053/77

e.- diñüz 203/15

e.- dügi 203/22

e.- dügimiz 025/82

e.- gen 002/25

e.- me 203/20

e.- mişdir 298/05

e.- mişlerdir 203/21

e.- mişsiz 203/44

e.- ye 194/50, 198/09

e.- yesiz 066/22

e.- yüp 002/14

ḫaḳlaş- "ödeşmek, hesaplaşmak"

ḫ.- dıḳ 053/54

ḫāżırla- "hazır hâle getirmek, hazırlamak"

ḥ.- p 012/24

ḫırsızla- “hırsızlık yapmak, çalmak”

ḫ.- p 015/113

ḫorla- “kötü davranmak”

ḫ.- salar 014/46

i-”olmak”, *krş.* **er-, ir-**

i.- di 002/26, 036/68, 062/32, 062/33, 062/39, 066/12, 121/40, 121/45, 139/36, 160/13, 216/48, 269/33, 290/16

i.- dik 025/83, 025/85, 025/86, 025/87, 194/13

i.- diler 025/41

i.- diñiz 299/16

i.- dügi 113/21, 178/27

i.- düñüz 002/35

i.- gen 015/113, 015/145

i.- gende 062/25

i.- gendir 013/80, 013/82, 013/83, 015/118, 015/119, 015/120, 015/121, 015/183, 015/184, 015/30, 015/31, 020/12, 020/18, 160/08

i.- gendir (-ñendir) 198/16

i.- gendirler 105/90

i.- gin 015/146, 015/42, 015/43

i.- ken 015/183, 036/40, 053/43, 178/31, 178/42, 178/47, 187/17, 194/17, 194/51, 203/21, 245/20, 290/22, 301/14

i.- mestür 013/103, 015/154, 015/69, 030/23, 036/60, 036/86

i.- miş 036/43, 071/56, 105/95, 160/34, 229/38, 274/62

i.- se 002/42, 066/12, 152/17, 160/29, 194/32, 293/25, 296/18, 298/17, 298/21

iç- “içmek”

i.- dik 015/131, 015/191, 030/20

i.- erge 012/118, 012/120

i.- ermiz 012/122, 013/57

i.- erge (-erñe) 013/46

i.- gen irdik 013/40, 013/42, 013/66

i.- gey irdiñiz 012/18, 015/56

i.- ip 008/27, 015/73

i.- mege 194/37

i.- mek 008/24, 194/41

i.- üp 012/73, 013/125, 013/52, 036/84, 036/85, 062/29

iglendir- “oyalamak, meşgul etmek”, *krş.* **eglendir-**

i.- mey 245/31

il- “bağlamak, eklemek; asmak”

i.- üp 062/28

ile- “göndermek, yollamak, iletmek”

i.- p 013/82

imen- “utanmak, çekinmek”

i.- üp 229/18

in- “inmek, aşağıya doğru hareket etmek”

i.- üp 004/25

inan- “güvenmek, inanmak”

i.- ġan 013/13, 036/81

i.- ġan irdik 013/17

i.- ġay irdiñiz 015/212

i.- ġaysiz 012/122, 012/74, 013/126, 013/48

i.- ıp 010/84

inandır- “inanmasını sağlamak, inandırmak”

i.- dım 020/45

i.- ġaysiz 020/16

i.- ırmiz 012/120

incin- “incinmek, zarar görmek”

i.- mey 285/24

incit- “incitmek, kötü davranmak, zarar vermek”

i.- mağaylar 015/52

i.- meden 160/34, 178/17

i.- üp 005/34

i.- ür bolsalar 014/46

incitdir- "zarar verdirmek, incittirmek"

i.- megey erdiñüz 253/38

ir- "olmak", *krş.* **er-, i-**

i.- di 002/11, 002/15, 002/21, 002/22, 002/23, 005/44, 005/84, 012/19, 012/28, 012/91, 013/83, 015/157, 015/175, 015/206, 015/207, 015/26, 015/32, 015/86, 025/46, 030/44, 030/50, 030/51, 030/53, 030/56, 030/57, 030/75, 030/81, 053/27, 053/31, 053/76, 062/21, 071/32, 071/45, 071/48, 071/60, 090/28, 105/100, 105/13, 105/16, 105/18, 105/26, 105/27, 105/53, 105/73, 105/92, 105/98, 121/08, 121/17, 121/25, 145/25, 187/22, 187/23, 269/29, 269/47, 290/32, 293/19, 293/30, 299/15, 299/21

i.- dik 012/25, 012/26, 012/37, 012/38, 012/39, 012/40, 013/09, 013/10, 013/12, 013/13, 013/17, 013/18, 013/37, 013/39, 013/40, 013/41, 013/42, 013/63, 013/64, 013/65, 013/66, 013/67, 015/114, 015/115, 015/127, 015/129, 015/130, 015/205, 015/51, 015/57, 015/78, 025/20, 025/53, 025/54, 025/67, 025/68, 025/82, 036/18, 036/21, 036/49, 053/19, 071/33, 090/12, 090/13, 090/19, 090/21, 090/23, 105/16, 105/17, 105/38, 152/17, 209/24, 216/13, 269/14, 299/14

i.- diler 004/18, 005/14, 005/16, 005/17, 005/20, 005/40, 012/40, 015/104, 015/163, 015/166, 015/167, 015/168, 015/169, 015/173, 015/32, 030/58, 105/68, 113/29, 145/27, 269/23

i.- diñiz 012/18, 012/63, 012/70, 015/103, 015/113, 015/165, 015/171, 015/173, 015/174, 015/178, 015/179, 015/182, 015/212, 015/213, 015/25, 015/33, 015/37, 015/55, 015/56, 015/59, 015/92, 030/36, 030/38, 036/79, 071/10, 071/20, 071/30, 071/31, 071/33, 071/38, 071/45, 071/47, 071/50, 071/52, 071/61, 071/63, 269/23, 269/37, 299/19

i.- diñüz 015/217, 030/107, 030/108, 030/109, 030/40, 030/42, 030/44, 030/46, 030/47, 030/50, 030/53, 030/54, 030/56, 030/78, 030/86, 030/94, 053/75, 062/17, 062/22, 062/31, 062/33, 062/34, 062/40, 090/20, 090/27, 090/28, 090/32, 090/33, 090/34, 090/35, 090/41, 105/12, 105/46, 105/49, 105/51, 105/52, 105/54, 105/59, 105/63, 105/67, 105/69, 105/72, 105/92, 105/96, 113/15, 113/17, 113/22, 113/23, 113/25, 113/27, 113/30, 113/31, 139/37, 139/47, 145/24, 145/31, 160/50, 167/19, 178/14, 178/39, 178/44, 178/47, 187/13, 187/16, 187/32, 198/15, 198/19, 198/22, 209/36, 245/20, 245/29, 245/32, 269/28, 269/32, 269/39, 269/40, 274/23, 274/33, 285/18

i.- dügi 015/162

i.- dügin 012/116, 013/48

i.- dük 245/16, 293/11

i.- mestür 012/71

i.- se 004/12, 004/33, 008/24, 012/46, 013/106, 013/92, 013/93, 015/110, 015/145, 015/43, 025/14, 025/16, 025/37, 025/43, 033/63, 036/15, 036/86, 053/11, 053/80, 209/39, 293/31

i.- sedin 008/66

i.- seler 015/144

i.- üp 285/08

i.- ür 036/81

iriş- "ulaşmak, erişmek"

i.- üp 194/52

iste- "istemek, arzu etmek, talep etmek"

i.- di 194/18

i.- diklerinde 015/65

i.- genimiz 216/30

i.- p 209/29

i.- rizki 036/73

i.- rler 036/71

i.- rseñüz 160/41

işit-, -düp "duymak, işitmek, dinlemek", *krş.* **eşit-**

i.- dik 015/122, 015/123, 015/162

i.- genimiz 036/35

i.- ip 015/19, 015/47, 025/41

i.- medik 090/24

i.- seler 013/97

i.- üp 071/22, 245/24, 245/29

işle- "yapmak, çalışmak"

i.- yecekin 194/36

it-, -der "yapmak, etmek", *krş.* **et-**

i.- digi 301/23

i.- digimiz 152/15

i.- digimizde 105/30, 167/08, 178/41, 187/19

i.- digimizden 160/23

i.- dik 008/76, 030/97

i.- dik irse 013/106

i.- dikde 187/39

i.- dikden 145/17

i.- dikdi 187/28

i.- dikleri 301/44

i.- diklerinde 301/34, 301/35

i.- diler 013/28, 053/44, 071/57, 105/23

i.- diler irse 012/46

i.- diñüz 053/34, 053/37

i.- dügim 036/51

i.- dügimiz 139/30, 145/23, 160/25

i.- dügimizde 121/10, 152/07

i.- dügiñiz 010/50

i.- dügiñizden 139/21

i.- dük 139/18

i.- dükde 139/38

i.- e 167/14

i.- eçek 121/34

i.- en 301/32, 301/45

i.- er 008/70, 071/52

i.- er ise 298/21

i.- erday 013/124, 013/49, 036/66

i.- erge 033/86

i.- erim 025/70, 178/32

i.- eriz 298/21

i.- erler 030/93, 030/95

i.- erlermi 053/36

i.- erler irdi 005/44

i.- ermiz 012/104, 012/74, 121/28

i.- erse 203/17

i.- erseñ 194/24

i.- erseñiz 121/35

i.- ersiz 178/21, 194/34

i.- erüñüzge 053/22

i.- esiz 010/34, 121/32, 160/51, 178/25, 178/36

i.- eyiñ 036/48

i.- eyorız 066/17, 187/43

i.- eyorlar 187/39, 298/16

i.- eyüz 178/35

i.- er bolsañuz 010/80

i.- gen 004/24, 005/61, 005/64, 008/49, 010/37, 010/61, 010/64, 010/80, 010/90, 010/91, 012/22, 012/77, 013/40, 013/41, 015/175,

015/24, 015/42, 015/58, 015/78, 020/23, 020/27, 025/78, 030/111, 030/83, 036/52, 036/55, 105/94, 194/46, 198/18, 274/69

i.- gen bolsaḳ 012/76

i.- gen bolsañuz 010/41

i.- gen irdik 012/38, 013/13, 013/39, 015/51, 071/33

i.- gen irdiler 015/32

i.- gendin 264/35

i.- gendir 015/178, 015/179, 025/87

i.- genimiz 012/109

i.- genimizçe 013/107

i.- genmiz 053/81, 066/16, 071/51

i.- gey 010/54, 013/35

i.- gey irdik 015/57

i.- gey irdiler 015/166, 015/168, 015/173

i.- gey irdiñiz 015/178, 036/79

i.- gey irdiñüz 030/107, 090/32, 105/67

i.- geyler 004/36

i.- geysen 005/40, 005/60

i.- geysiz 010/74, 010/76, 010/86, 010/88, 012/103, 012/105, 013/101, 013/102, 013/105, 013/111, 013/112, 013/51, 013/60, 015/141, 015/180, 020/48, 020/69, 025/26, 030/105, 030/63, 030/68, 030/77, 053/70, 121/18

i.- igday 105/83

i.- iñüz 194/51

i.- ip 008/17, 015/69, 030/112, 030/91, 030/92, 030/93, 036/78, 105/105, 105/91

i.- ipsiz 013/85, 290/15

i.- medik 053/45

i.- mediñüz 066/19, 178/26

i.- medükmi 053/51

i.- megey 015/142

i.- megey bolsañuz 194/47

i.- megey irdiler 015/104

i.- megeysiz 010/43, 013/75

i.- mek 010/48, 010/65, 010/93, 105/74, 113/12, 139/46, 160/24, 160/27, 160/29, 178/26, 187/20, 198/17, 298/15, 301/43

i.- mekdir 105/74

i.- mekle 152/07, 301/26

i.- meleriçün 301/55

i.- memek 053/22, 160/23, 253/36

i.- memekdir 145/14

i.- memiz 152/07, 167/21

i.- meske 014/09, 033/50, 033/67

i.- mesün 062/31

i.- mey 053/52, 053/70, 071/16, 071/27, 071/31, 194/31, 274/21

i.- meye 010/51, 187/40

i.- meyesiz 066/21

i.- meyüp 005/86, 105/66, 121/18, 160/13, 160/18, 160/22, 160/39, 160/40, 178/22, 178/26, 178/28, 187/43

i.- mez irdi 121/16

i.- mezizdir 187/44

i.- mezsiz 187/41

i.- miş 121/35, 160/19, 187/44

i.- mişdir 139/45

i.- mişidik 178/41

i.- mişizdir 036/70

i.- mişler 025/84

i.- mişler idi 160/13

i.- mişlerdir 178/34

i.- mişsiz 194/51

i.- üp 002/12, 002/13, 002/16, 002/27, 002/30, 004/55, 005/29, 005/72, 005/85, 010/15, 010/16, 010/23,

010/34, 010/37, 010/51, 010/63, 010/74, 012/106, 012/65, 012/68, 013/24, 013/65, 015/187, 020/67, 025/43, 025/72, 025/74, 025/88, 025/95, 053/08, 053/10, 053/23, 053/25, 053/28, 053/34, 053/45, 053/53, 053/58, 053/59, 053/66, 062/16, 062/24, 062/31, 066/16, 066/19, 071/15, 071/21, 071/35, 071/41, 105/09, 105/42, 105/46, 105/48, 105/62, 105/87, 113/28, 121/05, 121/22, 139/19, 139/24, 139/28, 139/29, 139/42, 139/47, 145/23, 145/33, 152/08, 152/14, 160/15, 160/17, 160/19, 160/27, 160/30, 160/31, 160/41, 160/46, 160/47, 160/48, 167/10, 167/14, 167/19, 178/25, 178/39, 178/43, 187/19, 187/27, 187/29, 187/33, 187/34, 187/39, 194/28, 194/29, 194/45, 194/54, 198/09, 203/12, 203/21, 209/09, 269/32, 290/23, 298/14, 298/19, 301/23

itdir- “yaptırmak, ettirmek”, *krş.* **etdir-**

i.- digimizde 285/08

i.- gey irdiñüz 139/37

i.- irge 290/18

i.- meden 301/46

i.- medik 105/32

i.- memeñüz 203/46

i.- mey 053/27, 105/71

i.- mezke 121/44

i.- miş idik 025/83

i.- üp 274/71

itdiril- “yaptırılmak, ettirilmek”, *krş.* **etdiril-**

i.- mişdir 187/21

itil- “edilmek”

i.- se 008/69

iyle- “yapmak, etmek”, *krş.* **eyle-**

i.- dik 053/47

izle- “takip etmek, iz sürmek, takibini yapmak; talep etmek”

i.- megey 015/37

i.- p 014/30, 014/34

izlet- “takip ettirmek, izletmek, iz sürdürmek”

i.- ip 008/49, 008/54, 008/64

ḳaç- “kaçmak”

ḳ.- an 008/66, 033/43, 033/54, 121/39

ḳ.- dılar 013/21

ḳ.- ġan 015/144

ḳ.- ıp 012/32, 015/157

ḳ.- mışlar 121/38

ḳ.- up 010/18, 010/19, 010/51, 053/28, 053/45, 071/14, 071/21, 071/22, 105/83, 187/17

ḳ.- updır 178/52

ḳaçır- “kaçırmak”

ḳ.- ıp 012/59

ḳ.- maġaysiz 010/60

ḳ.- up 071/25

ḳal- “kalmak”

ḳ.- açaḳ 203/25

ḳ.- adır 071/48, 090/17

ḳ.- adırlar 090/18

ḳ.- adur 013/35

ḳ.- an 234/45

ḳ.- dı 139/44, 234/42

ḳ.- dıġımızġa 002/47

ḳ.- dıḳ 002/52, 015/108

ḳ.- ġan 002/31

ḳ.- ġan irdik 025/82

ḳ.- ġanıda 071/51

ḳ.- ġan 090/23, 209/23, 209/26, 216/27, 216/30, 229/40, 234/44, 274/50

ḳ.- ġanda bolsa 012/34

ḳ.- ġanı 012/49

ḳ.- ġusı 015/185

ḳ.- ıp 005/21

ḳ.- madı 053/57

ḳ.- maġile 139/45, 178/51

ḳ.- mak 187/26

ḳ.- maḳ 274/39

ḳ.- mas 290/20

ḳ.- masa 025/69

ḳ.- mastur 013/110, 013/60, 015/187

ḳ.- may 004/19, 005/20, 015/28, 198/20

ḳ.- maz 025/71, 025/89, 025/90

ḳ.- mış 003/06, 121/32, 121/47, 203/23

ḳ.- mış bolsa 003/08

ḳ.- mışdır 121/13

ḳ.- mışdur 003/07

ḳ.- up 002/51, 105/64

ḳ.- updır 229/48, 274/43

ḳ.- updırlar 105/105

ḳ.- ur 013/111, 013/59

ḳaldır- "1. Bulunduğu yerden almak, kaldırmak; toplamak; yok etmek; 2. Geciktirmek, kalmasına neden olmak"

ḳ.- asiz 160/41

ḳ.- ıp 025/63, 025/69, 025/90

ḳ.- ıpdırlar 198/20

ḳ.- maġay 290/32

ḳ.- maġay irdiñüz 178/14

ḳ.- maġaysiz 015/187

ḳ.- may 005/93, 012/89, 053/26, 229/43, 274/23

ḳ.- mış idik 025/85

ḳ.- sa 025/68

ḳ.- sañuz 160/43

ḳapat- "hapsetmek"

ḳ.- dıḳda 160/14

ḳarışdur- "karşı çıkmak, itiraz etmek"

ḳ.- ur bolsa 071/16

ḳatnat- "alıp vermek, değiş tokuş etmek, karıştırmak; içli dışlı olmak, yakınlaşmak"

ḳ.- ıp 015/159

ḳayt- "dönmek, döndürmek"

ḳ.- a 004/47, 004/61, 005/17, 005/19, 053/34, 053/59, 053/63, 053/73, 053/84, 090/18

ḳ.- ar bolsalar 033/47

ḳ.- duḳda 113/20

ḳ.- ḳay irdiler 113/29

ḳ.- maḳ 015/80

ḳ.- up 105/103

ḳaytar- "döndürmek, geri çevirmek"

ḳ.- dıñuz 216/49

ḳ.- ġay erdiñüz 216/51

ḳ.- ıp 012/92, 015/87, 033/38, 033/43, 033/54, 105/48

ḳ.- ırġa 216/26

ḳ.- maḳ 015/207, 299/16

ḳ.- up 071/26, 071/42, 071/44, 090/13, 090/26, 105/76, 105/84, 178/12, 216/40, 234/49, 264/44

keç- "geçmek", *krş.* **kiç-**

k.- di 002/47, 105/41, 234/39

k.- e 015/100, 121/29

k.- enlerde 298/12

k.- er 187/37

k.- gen 234/40, 253/23, 293/29

k.- gen erdiler 015/156

k.- mege 105/20

k.- mesi 121/30

k.- mey 005/49

k.- üp 005/50, 194/20, 290/21

keçikdir- "geciktirmek"

k.- mey 053/60

kel- "gelmek", *krş.* **kil-**

k.- di 012/09, 194/16, 194/27

k.- digiñiz 203/48

k.- digiñüz 167/14

k.- dik 005/90

k.- dikde 178/51

k.- dikden 139/32, 160/16

k.- diki 036/72

k.- diler 012/29, 013/22, 036/72, 145/17

k.- diler irse 025/37

k.- dim 036/30

k.- dügi 105/12, 121/31, 145/10, 145/16, 145/23, 145/24, 145/29, 167/17, 238/13

k.- dügim 025/70

k.- dügin 139/36

k.- düginde 053/49

k.- e 013/136, 015/101, 015/217, 015/218, 015/84, 015/99, 020/66, 036/47, 145/32, 264/30, 264/33, 269/11, 269/18

k.- ecek 012/106, 012/38, 012/60, 013/45, 013/51, 025/67, 025/68, 290/21

k.- eçek 012/104, 012/121, 012/89, 178/14, 178/43, 187/15

k.- edir 013/69, 090/16, 194/28

k.- en 025/75, 036/75, 113/07, 121/08, 145/26, 160/10, 160/29, 167/17, 167/18, 178/21, 178/41, 178/42, 203/36

k.- enler 145/18

k.- enlerden 301/28

k.- gen 002/26, 008/20, 010/27, 010/85, 012/48, 012/80, 013/08, 013/11, 013/124, 013/139, 013/30, 036/21, 036/26, 036/28, 036/32, 036/54, 036/76, 053/26, 053/74, 053/82, 105/26, 105/27, 105/60, 105/93, 113/21, 121/36, 139/14, 139/30, 187/14, 187/29, 194/29, 194/38, 194/50, 198/19, 198/20, 209/13, 209/35, 216/25, 229/23, 229/42, 229/43, 234/55, 269/14, 269/30, 269/32, 269/38, 274/31, 274/33, 274/36, 274/38, 285/10, 293/29

k.- gen (-ñen) 013/19, 013/37, 015/107

k.- gen irdi 012/28

k.- gençe 269/18, 269/21, 274/72

k.- gende 012/118, 012/72, 012/74, 105/103, 121/09, 229/41, 245/23, 269/10

k.- gendir 121/30, 121/39

k.- genleri 015/208

k.- genlerinde 053/39

k.- genlerine 194/44

k.- genmiz 053/57

k.- gey irdi 012/91

k.- geyde 036/35, 036/38

k.- ginçe 012/44

k.- igi erdi 238/16

k.- ince 025/51, 025/88

k.- ip 005/14, 012/29, 013/26, 013/71, 015/112, 015/173, 015/185, 015/85, 025/18, 025/23

k.- medeyüz 298/10

k.- medi 036/37, 053/50, 090/24, 105/91, 139/37, 139/41, 187/29, 194/10, 203/28, 216/48, 293/30

k.- medik 013/140

k.- mege 139/47

k.- megey 010/78, 012/49, 036/38

k.- megiday 229/39

k.- mek 036/61, 105/58, 105/85, 160/50, 274/80, 299/13

k.- memek 002/31, 036/70, 299/17

k.- memekle 299/14

k.- mesiçün 209/18

k.- mesün 002/10, 013/50

k.- mey 012/26, 071/45, 090/23

k.- meyüp 002/08, 002/34, 139/45

k.- mez 178/46, 203/41

k.- mezden 298/08

k.- mezdir 274/70

k.- mezse 121/26, 121/27

k.- miş 036/69, 203/27, 203/35, 203/45, 229/08, 234/10, 264/09, 274/09

k.- mişdir 113/26, 145/13, 145/28, 203/41, 216/10

k.- mişler 036/69, 036/71

k.- mişler iken 178/42

k.- mişlerdir 066/10, 203/30

k.- se 008/48, 178/15, 216/48

k.- seler 008/53, 008/67

k.- sin 216/22

k.- sün 013/138

k.- sünler 025/28, 298/07

k.- üp 002/05, 002/13, 002/16, 002/25, 004/52, 005/43, 005/49, 010/51, 010/67, 012/10, 013/21, 013/86, 030/13, 036/36, 036/39, 053/28, 053/39, 053/43, 066/11, 066/17, 071/50, 071/53, 090/15, 105/104, 105/19, 105/38, 113/06, 121/07, 121/25, 139/31, 139/40, 139/41, 145/11, 145/27, 152/16, 160/09, 160/33, 167/09, 167/19, 178/09, 178/16, 187/17, 187/36, 194/17, 203/27, 203/38, 209/14, 209/17, 216/17, 245/21, 253/14, 285/07, 293/10, 296/11, 298/04, 298/05, 298/11, 299/13, 301/29

k.- ür 008/68, 012/43, 145/17, 160/23

k.- ür bolsa 209/19

k.- ür iken 245/20

k.- ürday 216/35, 264/48

k.- ürdi 203/24

k.- ürge 105/51, 139/15, 139/17, 145/24, 145/26, 145/31, 178/44, 187/16, 187/32

bi-ḳuṣūr k.- ürge 167/18

k.- ürine 012/25

k.- üriz 298/21

k.- ürken 203/26, 203/39

k.- ürse 203/50

kelin- "gelinmek"

k.- dügi 025/91

k.- medir 298/19

k.- ür 178/53

keltir- "getirmek", *krş.* **keltür-, kiltür-, ketir-, ketür-**

k.- megey erdiñüz 234/49

keltür- "getirmek", *krş.* **keltir-, kiltür-, ketir-, ketür-**

k.- gen 008/49, 269/30, 274/30

k.- gey erdiñüz 229/29, 229/46, 274/49, 274/53

k.- ip 030/14, 139/10, 139/24, 152/08

k.- irge 274/33

k.- mege 285/02, 285/27

k.- megeysiz 012/102, 012/55

k.- mek 274/49

k.- meñiz 285/14

k.- seler 008/63

k.- üp 010/59, 013/08, 105/20, 274/19, 285/08

kemit- "eksiltmek, azaltmak"

k.- mey 036/49, 036/94

kes- "kesmek, bitirmek"

k.- genlerinçe 234/35

k.- ik 194/19

k.- mek 113/21

k.- üp 274/77

kesdir- "kestirmek, son verdirmek"

k.- megey irdiñüz 113/23

kesil- "kesilmek, sonlandırılmak"

k.- gen 216/21, 216/43

k.- geni 216/29

k.- igday 234/38

k.- meyüp 160/50

k.- üp 139/41, 209/30

ketir- "getirmek", *krş.* **keltir-, keltür-, kiltür-, ketür-**

k.- üp 264/34

ketür- "getirmek", *krş.* **keltir-, keltür-, kiltür-, ketir-**

k.- dik 194/38

k.- diler 015/124

k.- gen 178/50

k.- ip 187/18, 187/23

k.- irge 229/22

k.- irmiz 025/62

k.- mey 025/26

k.- mez 194/21

k.- üp 010/16, 053/29, 053/31, 053/41, 053/49, 053/77, 113/10, 121/12, 209/42, 238/13

keydir- "giydirmek", *krş.* **keyür-, kiyür-**

k.- üp 139/24

keyür- "giydirmek", *krş.* kiyür-, keydir-

k.- üp 198/10

kez- "gezmek"

k.- gen 299/20

k.- üp 010/46, 010/93

ḳıl- "yapmak, etmek"

ḳ.- a 005/14, 010/23, 015/100, 030/109, 030/80, 036/76, 253/11

ḳ.- adırlar 013/71

ḳ.- alar imiş 229/38

ḳ.- amiz 004/35, 012/81, 015/169, 015/187, 062/40, 071/36, 105/100, 105/59, 178/42, 216/20, 253/50, 253/52, 264/22, 274/32, 274/80

ḳ.- ar bolsalar 004/49, 004/66

ḳ.- ar bolsañuz 238/23

ḳ.- arġa 004/43

ḳ.- arlar 005/53, 005/56, 234/36

ḳ.- armiz 003/07, 004/13, 005/91, 229/30, 238/23

ḳ.- asiz 216/15, 216/18

ḳ.- atur 274/75

ḳ.- ayıḳ 036/50

ḳ.- dı 012/113, 121/11

ḳ.- dı irse 025/14, 025/42

ḳ.- dıġımız 139/15, 209/22, 216/07

ḳ.- dıġımızdın 010/12

ḳ.- dıġıñuza 209/29

ḳ.- dıḳ 005/73, 013/105, 013/117, 013/46, 013/53, 013/54, 014/56, 014/57, 015/126, 015/128, 015/20, 015/211, 015/219, 015/40, 015/74, 015/75, 025/23, 030/21, 033/86, 105/46, 234/22

ḳ.- dıḳ erse 269/12

ḳ.- dıḳdan 002/12

ḳ.- dılar 002/05, 013/87, 015/15, 015/85, 020/22, 025/77, 025/78, 062/26, 234/17

ḳ.- dılar irse 008/24

ḳ.- dım 005/73

ḳ.- dıñız irse 209/39

ḳ.- dıñuz 290/23, 290/33

ḳ.- dıñuzmı 209/17

ḳ.- ġan 025/15, 025/17

ḳ.- ġan irdik 025/53

ḳ.- ġanımıznı 071/52

ḳ.- ġanmiz 071/12, 071/18, 071/24

ḳ.- *ġay* 071/66

ḳ.- *ġay irdiñiz* 071/63

ḳ.- *ġaysiz* 002/36

ḳ.- *ġaç* 253/09

ḳ.- *ġaçdın* 245/28

ḳ.- *ġan* 012/115, 015/13, 015/58, 015/62, 030/84, 036/55, 053/72, 105/91, 187/09, 216/09, 234/55, 238/21, 245/08

ḳ.- *ġan erdik* 229/30

ḳ.- *ġan irdik* 013/18, 015/130, 090/12, 209/23

ḳ.- *ġanda* 293/13

ḳ.- *ġandır* 209/10, 229/36

ḳ.- *ġanımızça* 012/108, 030/30, 264/45

ḳ.- *ġanımızda* 234/47

ḳ.- *ġanımızdan* 269/27

ḳ.- *ġanımızdın* 053/04, 290/09

ḳ.- *ġanımıznı* 090/33, 234/53

ḳ.- *ġanımıztur* 253/40

ḳ.- *ġanıñıznı* 290/14

ḳ.- *ġanıñuzça* 234/15

ḳ.- *ġanıñuzdan* 020/13

ḳ.- *ġanlar bolsalar* 025/30

ḳ.- *ġanlarġa* 229/36

ḳ.- *ġanmiz* 053/80, 253/37

ḳ.- *ġay* 010/87

ḳ.- *ġay erdiñiz* 229/41

ḳ.- *ġay erdiñüz* 216/40, 234/41, 234/57, 253/50, 253/53, 274/26, 274/81

ḳ.- *ġay irdiñiz* 015/113, 015/173, 015/174, 015/181, 030/36, 269/23

ḳ.- *ġay irdiñüz* 062/33, 105/95

ḳ.- *ġaymiz* 014/29, 014/43

ḳ.- *ġaysiz* 012/113, 014/34, 015/106, 015/139, 015/140, 015/46, 020/37, 020/43, 020/67, 030/111, 030/34, 030/65, 036/78, 285/22, 290/19

ḳ.- *ġuday* 234/29

ḳ.- *ıġıñızdan* 290/18

ḳ.- *ıḳ* 229/38

ḳ.- *ıḳ igendir (iñendir)* 198/16

ḳ.- *ıḳnı* 121/16, 209/41

ḳ.- *ıñuz* 269/14

ḳ.- *ın͡gız* 015/41

ḳ.- *ıp* 005/41, 005/74, 005/99, 008/09, 008/21, 010/39, 012/07, 012/86, 013/05, 013/24, 013/104, 013/129, 013/131, 013/137, 013/22, 013/23, 013/65, 013/70, 013/71, 013/74, 015/08, 015/108, 015/176, 015/19, 015/196, 015/209, 015/69, 015/70, 015/90, 020/08, 020/12, 020/17, 020/27, 020/32, 020/39, 020/42, 020/43, 020/45, 020/69, 025/11, 025/13, 025/16, 025/17, 025/31, 025/53, 025/81, 030/103, 030/78, 036/14, 053/10, 234/53

ḳ.- *madıḳ* 015/96

ḳ.- *madıñuz erse* 209/18

ḳ.- *maġay erdiñüz* 234/27

ḳ.- *maġay irdiñüz* 209/36

ḳ.- *maġile* 105/42

ḳ.- *maġuday* 216/21

ḳ.- *maḳ* 025/40, 139/12, 274/50, 274/56, 290/28

ḳ.- *maḳ irdik* 013/64

ḳ.- *mamaḳ* 274/63

ḳ.- *mamasḳa* 264/42, 264/49, 274/60

ḳ.- *mas* 004/64, 005/75

ḳ.- *masday* 013/57

ḳ.- *masġa* 033/66

ḳ.- *masımızġa* 274/26

ḳ.- *maslardır* 020/55

ḳ.- *maslarıġa* 030/29

ḳ.- masmiz 005/71, 234/59

ḳ.- may 004/21, 004/61, 004/62, 005/15, 005/23, 005/61

ḳ.- mayaçağımıza 274/61

ḳ.- maymiz 071/64

ḳ.- mış irdi 002/11, 005/84

ḳ.- mış ise 296/18

ḳ.- sañız 015/143

ḳ.- sañuz 274/55

ḳ.- up 004/65, 010/11, 010/14, 010/23, 010/38, 010/45, 010/47, 010/50, 010/59, 010/64, 010/65, 010/91, 010/93, 012/36, 012/48, 012/58, 013/109, 013/117, 013/123, 013/135, 030/08, 036/09, 036/30, 036/56, 053/72, 053/78, 062/15, 062/18, 062/20, 062/29, 062/41, 071/32, 071/39, 071/44, 071/50, 090/27, 090/34, 090/40, 105/85, 113/10, 139/24, 178/10, 178/13, 187/09, 198/18, 209/19, 209/20, 209/25, 209/30, 209/40, 216/33, 216/41, 229/36, 234/20, 234/27, 238/11, 238/17, 245/25, 253/17, 253/21, 253/52, 264/17, 264/52, 269/43, 285/20, 285/24, 285/26, 290/16, 293/20, 293/21, 293/30, 293/32, 296/11

ḳ.- updır 036/32

ḳ.- upsiz 036/26, 071/29

ḳ.- ur 013/99, 025/56, 030/30, 030/87

ḳ.- ur bolsalar 264/51, 293/15

ḳ.- ur bolsañuz 013/55

ḳ.- ur idüñüz 002/35

ḳ.- urday 010/44, 013/34, 013/50, 036/87

ḳ.- urġa 071/52

ḳ.- urġa 015/102, 030/15, 033/62, 033/66, 229/50, 264/44, 264/51

ḳ.- urlar 010/58

ḳ.- urlar igendir 015/120

ḳ.- urlarmı 015/111

ḳ.- urmiz 010/82, 010/86, 012/116, 012/131, 012/22, 012/58, 012/64, 012/69, 012/76, 012/88, 013/125, 013/56, 013/77, 015/171, 015/174, 015/43, 015/62, 015/91, 025/39, 030/61, 036/58

ḳ.- ursiz 015/143, 274/75

ḳıldır- "yaptırmak"

ḳ.- dım 005/87

ḳ.- may 005/66

ḳ.- up 229/38

ḳılın- "yapılmak, edilmek"

ḳ.- dı 004/34, 209/32

ḳ.- dı erse 229/27, 229/44

ḳ.- ġan irdi 071/48

ḳ.- ġan 229/28, 234/13, 234/21, 234/26, 234/28, 234/48, 274/19, 274/76, 290/25

ḳ.- ġan irdi 053/27

ḳ.- ġança 234/40, 234/46

ḳ.- ġandır 053/62, 198/21, 229/49, 234/38, 234/41, 274/15

ḳ.- ġay 245/13

ḳ.- maḳ 025/52, 274/52

ḳ.- maydır 015/102

ḳ.- mışdır 198/14, 216/24

ḳ.- up 209/13, 229/26

ḳır- "yok etmek, katletmek"

ḳ.- dılar 013/22

ḳ.- ġaysiz 013/35

ḳ.- ıp 012/31

ḳ.- up 005/89

ḳırıl- "yok olmak, katledilmek"

ḳ.- up 105/35, 178/20, 194/39, 274/56

ḳışla- "kışı geçirmek, kışlamak"

ḳ.- p 090/18

ḳ.- vı 005/30

ḳ.- y 010/46, 010/93

kiç- “geçmek”, *krş.* **keç-**

k.- en 025/39

k.- gen 071/34

k.- gendin 005/50

k.- ip 010/21, 012/34, 013/22, 025/21

kiçir- “geçirmek”

k.- üp 010/48, 013/24

kil- “gelmek”, *krş.* **kel-**

k.- diler 015/122, 015/210, 020/30

k.- diñiz 015/88

k.- e 030/42, 030/43, 030/47, 030/52, 030/54, 030/57, 253/27

k.- geç 015/11

k.- geli 015/203

k.- gen 004/62, 005/93, 013/118, 015/188, 015/197, 025/54, 025/77, 030/109, 030/14, 030/79

k.- gen (-ñen) 015/25, 015/82, 015/87

k.- gendir (-ñendir) 015/83

k.- gen igendir 020/18

k.- gende 002/10, 030/44

k.- gende (-ñende) 015/12

k.- geni 015/206

k.- genimizde (-ñenimizde) 015/66

k.- gey irdi 030/50, 030/53, 030/56

k.- geyler 004/54

k.- gince 005/10

k.- ip 005/34, 005/50, 015/118, 020/19

k.- mes 013/17

k.- mes irdi 015/206

k.- mey 005/49

k.- se 015/207, 020/69

k.- seler 014/29, 014/33, 015/200

k.- üp 004/21, 004/32, 071/45

k.- ür bolsalar 004/18

k.- ür irdiler 004/18

k.- ürde 005/102

k.- ürge 015/67, 030/81, 033/38, 033/43, 033/54

k.- ürmiz 004/47

k.- ürmüz 005/80

k.- ürge (-ürñe) 015/11

kiliş- “bir araya gelmek, birbirine doğru gelmek”

k.- gen igendir 015/183

kiltür- “getirmek”, *krş.* **keltir-, keltür-, ketir-, ketür-**

k.- gen 004/47, 033/38

k.- genleriñge 005/29

k.- geysiz 030/103

k.- ip 020/37, 030/107

k.- megey 015/138

k.- megeysiz 020/36, 025/81

k.- megeysiz (-meñeysiz) 015/34

k.- mesün 013/11

k.- mey 015/181, 015/91, 071/29

k.- seler 005/17, 014/43, 033/37, 033/42, 033/53

k.- üp 005/89, 013/109

k.- ür bolsalar 004/46, 005/79

kir- “girmek, dâhil olmak”

k.- dikleri 121/08

k.- gende 015/215

k.- geni 062/51

kit-, -der “gitmek”

k.- dikde 010/19, 139/41

k.- diler 002/17, 015/87

k.- edürler 071/26

k.- enler 301/29

k.- er 015/188, 203/25

k.- erler 105/35

k.- erlermü igen 015/113

k.- erge (-erñe) 015/67

k.- gen 071/15, 121/24, 152/16, 274/43

k.- gen irdi 121/25

k.- gendir 013/25, 015/164, 071/23

k.- ip 015/118, 015/159

k.- megenleri 005/31

k.- mek 105/64, 264/18

k.- mes igendir 013/80

k.- mey 290/28

k.- meye 194/39

k.- miş 003/06

k.- mişler 298/14

k.- mişlerdir 121/42, 178/20

k.- sün 004/53

k.- üp 113/20, 121/41

kiter- "gidermek, uzaklaştırmak"

k.- geysiz 015/109

kiy- "giymek"

k.- eçek 121/14

k.- iş 030/38, 030/73

k.- mek 121/14, 121/34

kiyür- "giydirmek", *krş.* **keyür-, keydir-**

k.- üp 008/05

ḳo- "koymak, bırakmak"

ḳ.- dıġımıza 025/80

ḳ.- maḳ 178/47

ḳ.- may 005/60

ḳ.- mışlar 178/45

ḳon- "inmek, konmak; yerleşmek"

ḳ.- up 160/08, 245/21

ḳonıl- "konulmak, yerleştirilmek", *krş.* ḳonul-

ḳ.- masına 301/57

ḳonuḳla- "ağırlamak, misafir etmek"

ḳ.- dıḳ 053/53

ḳonul- "konulmak, yerleştirilmek", *krş.* **ḳonıl-**

ḳ.- mamış irdi 002/15

ḳorḳ- "korkmak, çekinmek"

ḳ.- armiz 012/45

ḳ.- ı 013/97

ḳ.- ıp 015/158

ḳ.- ısından 178/51

ḳ.- ısız 030/81

ḳ.- may 004/53

ḳorḳıt- "korkutmak"

ḳ.- ıp 015/48

ḳoş- "birleştirmek, yan yana getirmek; görevlendirmek, ilave etmek"

ḳ.- ıp 012/37, 013/130, 015/198, 015/214

ḳ.- ḳay irdiñüz 015/217

ḳ.- up 002/38, 005/39, 053/73, 105/108, 139/09, 139/27, 139/31, 145/20, 167/18, 187/14, 194/30, 194/53, 209/21, 216/07, 216/35, 238/09, 238/13, 245/19, 269/15, 293/34

ḳoşdır- "birleştirmek, yan yana getirmek"

ḳ.- ıp 145/24

ḳoy- "koymak, yerleştirmek"

ḳ.- dıḳ 014/58

ḳ.- ġan 005/88

ḳ.- may 004/41

ḳ.- u 033/60

ḳ.- up 005/40, 036/65

ḳoydır- "bıraktırmak"

ḳ.- up 229/40

köçir- "göç ettirmek"

k.- ip 025/62

könder- "yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek", *krş.* **köndür-**

k.- di 194/35, 194/36

k.- digimiz 194/11

k.- digiñiz 203/14

k.- digiñüz 152/10, 152/12

k.- dik 187/14, 194/38, 194/53, 194/55, 269/34

k.- diler 160/17

k.- diñüz 139/43

k.- dügiñiz 298/04

k.- dük 194/19

k.- esiz 025/27, 025/92, 121/23, 187/28, 194/48, 194/53, 203/53

k.- gen irdik 269/14

k.- gey erdiñiz 229/43

k.- gey erdiñüz 216/29, 216/44, 216/47, 216/48

k.- gey irdiler 269/23

k.- gey irdiñüz 105/69, 178/47, 269/28

k.- geysiz 160/30

k.- ip 010/60, 025/22, 025/74, 152/11, 152/12

k.- ipsiz 013/85

k.- irge 216/30

k.- iyorlar 298/12

k.- mede 298/10

k.- memeye 203/17

k.- memişsiz 203/38

k.- memizni 290/15

k.- meyinçe 203/28

k.- mezseñüz 187/26

k.- miş 203/34

k.- miş idik 025/86, 194/12

k.- mişdir 025/63

k.- mişidik 194/09

k.- mişler 203/32

k.- mişsiz 025/73, 194/14, 203/34

k.- mişüzdir 036/66, 066/14

k.- üp 002/10, 005/83, 066/21, 105/76, 160/42, 167/16, 187/25, 194/15, 194/30, 203/17, 203/18, 203/19, 203/46

kördenil- “gönderilmek, sevk edilmek”, *krş.* **köndüril-**

k.- di 194/23

k.- dikde 301/55

k.- e 160/29

k.- eceginde 301/49

k.- en 160/49, 229/11

k.- gen 030/37, 036/67, 105/102, 139/29, 160/28, 167/15, 229/14, 229/47, 234/38, 285/07

k.- gendir 105/57, 121/19

k.- genin 145/16

k.- mek 105/42, 301/64

k.- mey 229/40

k.- mişdir 113/13, 121/19, 139/26, 139/28, 145/22, 152/09, 160/48, 167/13, 203/48, 229/24, 285/16

k.- sün 121/26

k.- üp 145/21

köndür- “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek”, *krş.* **könder-**

k.- iñ 194/26

k.- ip 194/14

k.- mişsiz 194/11

k.- sünler 298/07

k.- üp 036/27

köndüril- “gönderilmek, sevk edilmek”, *krş.* **könderil-**

k.- eçek 121/20

k.- gen 121/07

k.- mek 229/23

k.- mezdir 121/43

k.- ür 121/20

könen- "memnun olmak, tatmin olmak"

k.- ip 005/103

kör- "bakmak, görmek"

k.- dik 015/40, 036/19

k.- diler 005/58, 015/197

k.- e 010/86, 015/185, 105/76, 139/14, 145/26, 216/41, 301/48

k.- erge (-erñe) 015/12

k.- genimiz 036/35

k.- genlerinçe 293/11

k.- gey (-ñey) irdik 015/114

k.- ince 005/73

k.- ip 025/78

k.- ir 290/29

k.- medi 194/37

k.- mek 274/34

k.- mey 004/18, 005/13, 005/56, 005/86

k.- mezdir 160/22

k.- üp 004/33, 004/67, 005/73, 020/26, 105/32, 139/42, 203/54, 216/17, 216/22, 216/35, 245/25, 293/23

k.- ürge 139/11, 145/11

körgez- "göstermek", *krş.* **körkiz-**

k.- genleri 004/27

köril- "görülmek, dikkate alınmak"

k.- mekle 293/21

k.- ür 203/45

körkiz- "göstermek", *krş.* **körgez-**

k.- geysiz 012/115

k.- ip 012/124

k.- mey 012/116

körset- "göstermek"

k.- üpmiz 216/50

körün- "görünmek, görünür olmak"

k.- mey 071/22

k.- meydir 013/72

körüştür- "görüştürmek"

k.- üp 216/51

köster- "göstermek"

k.- meyüp 274/79

kötür- "götürmek"

k.- ip 121/37

k.- mişler 298/13

k.- üp 121/42

kötürt-, -düp "götürülmesini sağlamak, götürtmek"

k.- üp 121/38

kötüril- "götürülmek"

k.- üp 121/41

közleşdür- "yüz yüze getirmek, görüştürmek"

k.- ip 003/11

k.- üp 003/10

ḳurtar- "kurtarmak, korumak", *krş.* **ḳutḳar-**

ḳ.- up 194/20

ḳurtıl- "kurtarılmak, kurtulmak"

ḳ.- dı 194/39

ḳ.- maḳ 178/52

ḳ.- up 245/23

ḳutḳar- "kurtarmak, korumak", *krş.* **ḳurtar-**

ḳ.- ıp 015/157

mühürle- "mühür basmak; kapatmak, belirlemek"

m.- p 033/75

oġurlan- "çalınmak"

o.- up 178/48

oḫşa- "benzemek, yakışmak"

o.- masdır 062/30

o.- r 229/38

o.- r irdi 299/15

o.- vlı 229/18

o.- vsız 105/106, 105/109, 113/21, 178/27, 194/13, 198/16

oḳıt-, -dup "okutmak", *krş.* **oḳut-**

o.- up 105/109, 139/11, 145/11, 167/13

oḳut- "okutmak", *krş.* **oḳıt-**

o.- up 198/14, 209/33, 216/25, 229/12, 229/25, 234/25, 245/29, 269/36, 274/18

ol- "olmak", *krş.* **bol-**

o.- a 025/84, 036/64, 113/26, 121/31, 145/13, 145/28, 178/46, 178/53, 203/15, 203/30, 203/41, 203/45, 229/08, 234/09, 264/09, 269/32, 274/09, 293/21, 301/36

o.- acaḳ 145/28

o.- açaḳ 160/26

o.- ada 121/33

o.- alar 036/74

o.- alım 121/35

o.- amayup 010/18

o.- an 004/15, 004/20, 004/23, 004/25, 004/26, 004/29, 004/35, 004/38, 004/56, 005/30, 005/54, 005/81, 025/51, 025/59, 025/64, 025/79, 025/80, 025/92, 025/93, 105/73, 121/41, 139/25, 139/35, 145/05, 145/13, 145/28, 152/07, 152/20, 152/21, 160/22, 160/34, 160/36, 160/37, 167/04, 167/08, 167/18, 167/19, 178/17, 178/35, 203/31, 203/32, 245/11, 253/27, 298/03, 298/16, 301/08, 301/12, 301/20, 301/28, 301/35, 301/52, 301/58, 301/59

o.- asiz 025/60, 066/07

o.- ayıḳ 194/25

o.- dı 036/40, 121/07, 121/38, 298/04

o.- dıġun 121/15

o.- dıḳda 005/90, 152/10, 160/10, 160/18, 167/13, 178/50, 203/40, 203/47, 298/15, 301/19

o.- dıḳdan 139/42, 145/12, 160/11, 160/35, 178/29

o.- dıḳdın 025/53

o.- dım 025/26

o.- dır 003/03, 005/06, 012/08, 013/06, 015/10, 020/10, 030/10, 036/10, 062/09, 071/08, 090/09, 105/05, 139/08, 269/10

o.- dırki 010/12

o.- dıysa 203/16

o.- duġıçün 025/86

o.- duġı 178/29, 187/25, 298/14, 301/19, 301/38, 301/59

o.- duġımız 194/27

o.- duġımızda 160/25

o.- duġın 178/33

o.- duġına 105/107

o.- duġında 301/21

o.- duḳda 004/19, 113/13

o.- duḳdan 187/25

o.- duḳların 139/27

o.- duñ 194/16

o.- dur 008/18, 025/12, 053/17, 113/06

o.- durki 121/06

o.- ġan 005/51

o.- ġanlar 005/46

o.- ġaysiz 025/38

o.- ġan 015/213

o.- ġanına 194/44

o.- ı 066/10, 113/21, 167/18

o.- ınça 178/36, 178/39

o.- ıp 025/49

o.- madı 121/15

o.- madın 160/21

o.- maduğun 121/16

o.- mağın 194/52

o.- mağıñızġa 194/34

o.- maġile 301/29, 301/40, 301/44, 301/48, 301/58

o.- maḳ 020/57, 025/48, 025/49, 105/62, 160/40, 160/44, 178/28, 178/33, 203/40, 301/65

o.- maḳdan 121/33, 152/19

o.- maḳnı 020/26

o.- mamaḳ 053/59, 121/33, 187/34

o.- mamaları 301/69

o.- mamış 036/71

o.- mamız 167/09

o.- ması 203/49

o.- masıçün 113/25

o.- masın 004/33

o.- masına 152/19, 160/51, 194/16

o.- mastur 145/15, 152/14

o.- may 004/50, 005/78

o.- maya 020/56, 020/57, 025/48

o.- mayup 071/32, 121/32, 187/20

o.- maz 025/33, 025/94, 066/19, 160/38, 194/13

o.- mazdan 160/30

o.- mazdır 025/34, 025/65, 145/32, 152/18, 178/38, 187/20, 298/07

o.- mazsa 121/35

o.- mış 066/18, 160/26, 160/42, 187/42, 203/45, 293/28

o.- mışdır 139/22, 145/12, 187/25, 203/14, 203/16, 216/09

o.- mışsiz 203/18

o.- sa 020/42, 194/13

o.- sañuz 167/20, 194/25

o.- saŋ͡g 194/46

o.- sun 203/04, 203/05, 203/06, 245/03, 298/08

o.- up 004/56, 005/45, 010/17, 013/27, 020/29, 020/55, 025/21, 025/46, 025/85, 025/93, 025/95, 066/12, 105/27, 105/34, 113/06, 121/12, 121/14, 139/10, 139/21, 139/22, 139/25, 145/14, 145/31, 160/09, 160/10, 160/15, 160/39, 167/08, 167/17, 178/50, 178/51, 194/46, 203/14, 203/25, 203/26, 203/27, 203/39, 203/50, 301/17, 301/20, 301/29, 301/35, 301/60

o.- ur 121/13, 121/32, 121/47, 160/42, 178/21, 178/23, 178/49, 187/37, 187/42, 194/48, 298/03, 301/57, 301/68

o.- urdıñuz 160/20

o.- urġa 004/29

o.- urı 152/20

o.- urlar 005/50

o.- urmı 036/70, 160/37, 187/40, 203/28

o.- urmiz 194/47

o.- ursa 178/24, 178/46, 178/52, 187/20, 194/48, 203/45

o.- ursaḳ 025/88

o.- ursiz 121/36, 187/45

olın- “olunmak”, *krş.* **bolın-, olun-**

o.- acağı 301/62, 301/67

o.- acağına 301/46

o.- acağında 301/27, 301/41

o.- an 025/49, 298/15, 301/15, 301/26, 301/31, 301/39

o.- dı 062/52, 301/71

o.- dığı 301/64

o.- dığına 301/22

o.- dıḳda 010/15, 139/43, 145/10, 160/11, 301/23

o.- dıḳdan 298/18, 301/10

o.- duğı 301/53

o.- ġan 005/43

o.- ġança 053/48

o.- ınca 025/80

o.- maduġı 301/57

o.- maġile 301/32, 301/34

o.- maḳ 145/34, 152/16, 301/56

o.- maḳdır 152/22

o.- mamaḳ 160/35, 203/23, 301/29, 301/31

o.- maması 301/34

o.- mas 005/76

o.- ması 301/44

o.- masını 301/26

o.- maya 160/36, 160/37, 203/54, 203/55, 301/27, 301/33, 301/42, 301/49

o.- mayacaġı 301/36, 301/58

o.- mayacaġına 301/33

o.- mayup 178/24, 301/21, 301/46

o.- mazmıdır 152/17

o.- mış 203/15, 203/17, 203/40

o.- mışdır 005/31, 025/64, 178/29, 203/52, 301/66

o.- mışidi 203/31

o.- mışiken 203/23

o.- mışlardır 004/30

o.- up 105/57, 139/23, 160/48, 167/12, 203/48, 203/50, 229/24, 229/48, 293/23, 298/09, 301/13, 301/22, 301/25, 301/45

o.- ur 005/39, 203/26, 203/44, 203/46, 203/56

o.- urdı 203/24

o.- ursa 203/43

oltur- "oturmak, yerleşmek", *krş.* **otur-**

o.- dıḳ 013/26

o.- ġan 105/21

o.- up 010/58

olun- "olunmak", krş. **bolın-, olın-**

o.- maḳ 033/79

o.- up 036/61

o.- ur 053/07

o.- ursa 033/79

oşat- "kabul etmek, uygun bulmak, onaylamak"

u.- may 015/67

otur- "oturmak, yerleşmek", *krş.* **oltur-**

o.- ġanda 245/21

oz- "geride bırakmak, geçmek, kaçmak"

o.- ġan 071/19

o.- ġan 274/13, 274/26, 296/10

o.- up idi 002/26

ozdır- "geçirmek, kaçırmak", *krş.* **ozdur-**

o.- ıp 145/17

o.- mayup 145/25

o.- ur 008/60

ozdur- "geçirmek, kaçırmak", *krş.* **ozdır-**

o.- may 036/81

öl- "ölmek"

ö.- gen 005/48

ö.- gendin 005/20, 005/42

ö.- gendir 229/35

ö.- memiş iken 178/47

ö.- üm 015/48, 025/84, 071/22, 105/84, 187/21, 264/43, 264/51, 274/46, 274/52

öldir- "öldürmek", *krş.* **öldür-, öltür-**

ö.- üp 005/89, 298/12

öldür- "öldürmek", *krş.* **öldir-, öltür-**

ö.- dük 298/17

ö.- ip 187/18

ö.- üp 274/66

öltür- "öldürmek", *krş.* **öldir-, öldür-**

ö.- ip 274/68

ö.- mek 071/24

ö.- üp 053/30, 053/59, 071/16, 071/23, 245/23, 274/69

ö.- ür 008/48, 008/53, 008/64

örte- "yakmak, ateşe vermek"

ö.- ñgen 015/27

ö.- p 013/21, 015/65

öt- "geçmek"

ö.- e 008/58, 194/36

ö.- eden 301/20

ö.- gen 008/22, 015/115, 036/50, 053/24, 053/50, 105/102, 105/12, 105/50, 105/65, 139/30, 139/36, 139/43, 145/23, 145/24, 145/29, 152/10, 152/12, 160/28, 167/14, 167/17, 198/19, 269/10, 269/31

ö.- mestür 013/58

ö.- üp 105/37, 229/20

ö.- üri 203/41

ötder- "geçirmek", *krş.* **ötgür-, ötker-**

ö.- gende 121/12

ötgür- "geçirmek", *krş.* **ötder-, ötker-**

ö.- meye 113/30

ö.- üp 113/28

ötile- "arz etmek, sunmak, vermek"

ö. 062/25

ötker- "geçirmek", *krş.* ötder-, ötgür-

ö.- gende 105/21

ö.- ip 178/10

ṣal- "bırakmak, salıvermek, göndermek"

ṣ.- dıḳ 030/85

ṣ.- duḳ 008/80

ṣ.- maġaysiz 020/16

ṣ.- maḳ 015/65

ṣ.- up 234/54, 274/48

ṣaldır- "salıverdirmek, bıraktırmak, koydurmak; göndermek", *krş.* **ṣaldur-**

ṣ.- madıḳ 015/66

ṣ.- up 005/87

ṣaldur- "salıverdirmek, bıraktırmak, koydurmak; göndermek", *krş.* **ṣaldır-**

ṣ.- up 053/40

ṣat- "satmak"

ṣ.- arlar irdi 187/23

ṣ.- un 004/52, 005/18

ṣ.- up 005/18, 187/25

ṣayla- "hatırını saymak; saygı göstermek, hürmet etmek; hesaba katmak"

ṣ.- ġay irdiñiz 012/70

ṣ.- p 008/10, 012/47, 012/63, 012/88, 013/08, 015/107, 015/211, 015/28, 015/45, 015/82, 020/66, 030/75, 030/77, 053/78, 113/22

ṣ.- psiz 015/221

sevin- "sevinmek, neşelenmek", *krş.* **söyün-**

s.- dük 002/48

s.- üp 002/05

ṣıġın- "sığınmak, güvenmek"

ṣ.- up 194/27, 194/49

sor- "sormak", *krş.* **ṣor-**

s.- ar bolsañız 005/06

s.- arday 020/47

s.- ay 015/203

s.- dıḳ 013/131

s.- masġa 033/79

ṣor- "sormak", *krş.* **sor-**

ṣ.- ar 005/100

ṣ.- ay 090/22

ṣ.- dılar 015/124

ṣ.- ġanımızdın 005/05, 025/12, 071/07, 113/05

ṣ.- ġanımızda 053/51

ṣ.- ġanımızdan 008/18, 012/08, 013/06, 020/09, 105/05, 121/05, 139/08, 160/05, 178/08, 187/08, 238/08, 264/11

ṣ.- ġanımızdın 015/09, 053/17, 062/09, 090/08, 145/08, 152/06, 167/07, 194/08, 198/08, 203/13, 209/08, 216/06, 229/09, 234/11, 253/09, 269/09, 274/10, 293/08, 296/09, 299/09

ṣ.- up 002/43, 198/21

sora- "sormak", *krş.* **ṣora-**

s.- p 014/30, 014/34

ṣora- "sormak", *krş.* **sora-**

ṣ.- p 030/09, 036/10

ṣorat- "soruşturmak, sordurmak"

ṣ.- dıḳ 015/39

ṣ.- ıp 008/64

soyurġa- "merhamet etmek, ihsanda bulunmak"

s.- l 269/42

s.- p 015/179

s.- v 245/24

söy- "sevmek, hoşuna gitmek"

s.- ermiz 293/28

s.- gen 274/57

s.- genimiz 216/39

s.- mez 194/21

söyle- "konuşmak, demek, söylemek"

s.- digi 187/19

s.- dik 013/109

s.- diler 015/209

s.- gen 010/34, 012/12

s.- gen bolsa 013/31

s.- gen bolsañuz 010/40

s.- mek 194/32

s.- mey 015/38, 015/90

s.- meye 121/40

s.- mişler 025/84

s.- p 013/09, 013/88, 036/18, 062/12

s.- r 013/47, 036/78

s.- rday 020/46

s.- rge 013/105, 013/53, 015/207, 036/78

söyleş- "karşılıklı konuşmak, anlaşmak, sözleşmek"

s.- dik 013/30, 025/15, 025/16

s.- dim 020/19

s.- edirler 071/55

s.- gen 030/36, 253/15, 253/16, 253/23, 264/16, 264/17, 293/10

s.- gende 013/37

s.- genlerinçe 234/36

s.- ip 013/62, 033/72, 216/11

s.- ir 234/38

s.- irge 234/38

s.- megey irdiler 030/58

s.- mek 002/52, 053/81, 209/09

s.- meklik 245/25

s.- mesini 209/11

s.- seler 234/35

s.- üp 033/74, 053/18, 053/72, 053/83, 071/62, 209/15, 216/16, 216/28, 234/35, 253/15, 264/16, 264/19, 296/17

s.- ür 194/42

s.- ürge 209/13

s.- ürini 293/23

söyleşdir- "iki kişiyi konuşturmak"

s.- diler 025/75

söylet- "söyletmek, konuşturmak"

s.- dügimizde 053/41

s.- gen irdik 012/39

s.- miş irdik 152/17

söyün- "sevinmek, neşelenmek", *krş.* **sevin-**

s.- üp 005/102

sür- "kovmak, uzaklaştırmak"

s.- erġa 264/43

s.- mişlerdir 066/18

s.- se 025/69

s.- üp 004/22, 004/36, 053/29

taḫtur- "taktırmak, iliştirtmek", *krş.* **taḳdır-, ṭaḳdır-**

t.- duḳ 033/89

taḳdır- "taktırmak, iliştirtmek", *krş.* **ṭaḳ-dır-, taḫtur-**

t.- ıp 105/43

t.- up 105/10

ṭaḳdır- "taktırmak, iliştirtmek", *krş.* **taḳ-dır-, taḫtur-**

ṭ.- up 113/08, 234/21

tala- "talan etmek, zarar vermek", *krş.* **ṭala-**

t.- dılar 015/123

t.- ġanları 015/65

t.- maġaylar 015/52

t.- maḳ 071/25

t.- mas 008/60

t.- masḳa 014/40

t.- p 015/110, 030/92

t.- salar 008/63, 014/43, 033/53

t.- ş 015/151, 030/44

ṭala- "talan etmek, zarar vermek", *krş.* **tala-**

ṭ.- p 053/46

tañ̂glan- "şaşırmak, merak etmek"

t.- ıp 015/33

tap- "bulmak; karşılaşmak, buluşmak", *krş.* **ṭap-**

t.- ıp 025/79

t.- mazlar 194/41

ṭap- "bulmak; karşılaşmak, buluşmak", *krş.* **tap-**

ṭ.- madıḳ 053/37

tapdır- "buldurmak", *krş.* **taptur-**

t.- ıp 105/107, 178/53

tapıl- "1. Bulunmak, temin edilmek; 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak", *krş.* **ṭapıl-, tapul-**

t.- dıġına 139/14

t.- ġaysiz 010/92

t.- madı 105/24

t.- madıġday 113/16

t.- maġa 285/22

t.- up 036/92

t.- urmiz 187/12

t.- ursañuz 036/63

ṭapıl- "1. Bulunmak, temin edilmek; 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak", *krş.* **tapıl-, tapul-**

ṭ.- ġay erdiñüz 253/39

ṭ.- ġaysiz 053/79

ṭ.- up 053/63, 053/69

ṭapşur- "buluşturmak, bir araya getir-mek"

ṭ.- duḳ 253/18

taptur- "buldurmak", *krş.* **tapdır-**

t.- ıp 033/38

t.- up 008/49

tapul- "1. Bulunmak, temin edilmek; 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak", *krş.* tapıl-, ṭapıl-

t.- masañuzda 036/80

t.- may 036/18

t.- sañuzda 036/80

t.- urday 036/82

tart- "çekmek, çıkarmak; tartmak", *krş.* **ṭart-**

t.- ıp 015/180, 030/83, 036/55, 062/27

t.- up 274/42

ṭart- "çekmek, çıkarmak; tartmak", *krş.* **tart-**

ṭ.- ıp 005/19

tay- "vazgeçmek, dönmek", *krş.* **ṭay-**

t.- may 033/80, 036/46, 105/09, 139/18, 187/13

ṭay- "vazgeçmek, dönmek", *krş.* **tay-**

ṭ.- ġaysiz 010/54, 010/90

ṭ.- ıp 015/163

ṭ.- maġaysiz 010/63

ṭ.- may 008/23, 008/31, 008/78, 010/42, 013/33, 015/191, 015/59, 015/77, 015/78, 025/25, 030/20, 030/87, 036/57, 062/17, 071/11, 090/39, 145/14, 178/37, 187/11, 198/18, 209/40, 229/27, 229/45, 234/28, 269/26, 269/47

te- "demek, söylemek", *krş.* **ti-, de-, di-**

t.- yü 003/12, 005/105

terin- "derlenmek, toparlanmak"

t.- medi 002/20

tey- "ulaşmak, dokunmak, saldırmak, ilgilenmek"

t.- erge 285/24

tıñla- "işitmek, duymak, dinlemek", *krş.* **ṭıñla-, tıñ̂gla-**

t.- ġay erdiñüz 209/33, 216/25, 234/25, 274/18

t.- ġay irdiñüz 245/29

t.- p 293/14

ṭıñla- "işitmek, duymak, dinlemek", *krş.* **tıñla-, tıñ̂gla-**

ṭ.- ġay erdiñüz 229/26

ṭ.- yup 229/13

tıñ̂gla- "işitmek, duymak, dinlemek", *krş.* **tıñla-, ṭıñla-**

t.- dıḳ 012/13, 013/31

t.- duḳ 139/11

t.- ġay irdiñüz 105/46, 198/15, 198/22

t.- p 013/105, 015/106, 015/13, 030/17, 071/40, 105/109, 167/13, 187/11, 187/15, 269/36

t.- rlar 008/75

ti- "demek, söylemek", *krş.* **te-, de-, di-**

t.- gen 015/199

t.- p 005/56, 005/84, 005/85, 012/67, 053/34

tigür-, -grü "ulaştırmak; dokundurmak"

t.- gen 005/36

t.- ip 015/199

t.- megeyler 015/53

t.- ü 012/47

tile- "dilemek, istemek; dile getirmek", *krş.* **dile-**

t.- gen 012/90

t.- gen (-ñen) 015/14

t.- k 003/07, 012/108, 012/109, 012/115, 012/116, 012/131, 012/38, 012/58, 012/64, 012/68, 012/69, 012/81, 012/85, 013/131, 015/169, 015/171, 015/174, 030/80, 105/100, 105/91, 105/99, 121/28, 121/29, 121/30, 139/15, 139/30, 145/13, 145/23, 145/27, 145/28, 167/09, 216/17, 229/30, 234/53, 234/55, 253/50, 253/52, 269/19

t.- kimizçe 012/110, 012/123

t.- kimizni 234/56, 253/52

t.- kin 015/181

t.- kiñüzçe 245/13

t.- kiñüzni 245/14

t.- klerimizni 030/103, 090/12

t.- mesmiz 071/59

t.- p 013/81, 015/24, 053/19, 062/28, 090/31, 198/17, 245/18

t.- psiz 053/56

t.- r 004/58, 010/88, 013/124, 036/29

t.- y 015/24, 053/36, 053/47, 090/25

t.- ydirler 071/56

t.- ymiz 012/64, 012/66, 013/116, 013/122, 071/65, 090/31

tirge- "bir araya toplamak, düzene sokmak"

t.- mey 004/21, 004/64, 005/23, 005/46

t.- p 004/36, 005/65

t.- v 005/60, 005/75

t.- vsiz 005/43

toḫta- "beklemek, gecikmek"

t.- may 285/21

t.- mış 036/46, 036/77, 036/82

toḫtat- "bekletmek, geciktirmek", *krş.* **ṭoḫtat-, toḳtat-, ṭoḳtat-**

t.- dılar 015/209

t.- may 209/21, 209/26, 285/14

ṭoḫtat- "bekletmek, geciktirmek", *krş.* **toḫtat-, toḳtat-, ṭoḳtat-**

ṭ.- may 209/35

toḳtat- "bekletmek, geciktirmek", *krş.* **toḫtat-, ṭoḫtat-, ṭoḳtat-**

t.- may 012/109, 012/37, 015/213, 015/215, 071/44, 194/48, 194/53

ṭoḳtat- "bekletmek, geciktirmek", *krş.* **toḫtat-, ṭoḫtat-, toḳtat-**

ṭ.- mayup 299/16

ṭoyla- "şenlendirmek"

ṭ.- p 008/11

tökil- "dökülmek"

t.- üp 198/16

tur- "kalmak, durmak; kalkmak, beklemek", *krş.* **dur-, ṭur-**

t.- a 012/43, 264/28

t.- amiz 264/29

t.- arġa 013/56

t.- armiz 008/33, 010/68, 013/52, 036/59, 229/45

t.- dıḳ 013/126, 013/32

t.- dım 025/32, 025/95

t.- ġan 004/36, 004/48

t.- ġanda 005/21

t.- ġaylar 005/105

t.- ġan 010/32, 012/28, 013/108, 013/136, 015/100, 015/101, 015/103, 015/130, 015/163, 015/218, 015/84, 015/85, 020/66, 030/42, 030/47, 030/52, 030/54, 030/57, 036/47, 053/38, 269/11, 269/18

t.- ġan bolsa 030/43

t.- ġan irdik 012/26, 015/78

t.- ġança 269/45

t.- ġanda 013/20

t.- ġandır 015/217, 030/58, 253/27, 264/30, 264/33

t.- ġanı 012/36

t.- ġanımız 012/23, 013/07

t.- ġanlarġa 015/99

t.- ġanları 290/25

t.- ġanlarnı 033/52

t.- ġay 010/43

t.- ġay erdiñüz 253/34

t.- ġay irdi 269/47

t.- ġay irdiñüz 030/108

t.- ġay-miz 015/195

t.- ġaysiz 010/42, 012/47, 013/102, 013/127, 013/75, 013/89, 015/77, 020/70

t.- ıpmiz 012/102

t.- ırġa 033/15

t.- ırmiz 010/82, 012/72, 012/76

t.- maġay irdi 071/45

t.- may 010/80

t.- up 010/61, 012/58, 020/16, 025/56, 025/60, 071/18, 152/12, 229/35, 274/64

t.- ur 036/79

t.- ur irdik 025/68

t.- ur irdiler 005/14, 005/15

t.- urımıznı 030/30

t.- urlar 030/71

t.- urmiz 012/75

ṭur- "kalmak, durmak; kalkmak, beklemek", *krş.* **dur-, tur-**

ṭ.- amiz 105/77

ṭ.- ar bolsalar 004/44

ṭ.- arġa 030/21, 198/18, 209/40

ṭ.- armiz 030/22, 062/34, 216/34, 229/27, 234/29, 269/26

ṭ.- asiz 025/93

ṭ.- dıḳ 025/89

ṭ.- dım 020/45

ṭ.- duḳ 002/28

ṭ.- ġan idügi 113/20

ṭ.- ġan 105/22, 216/24

ṭ.- ġan irdik 105/17

ṭ.- ġanmiz 187/11

ṭ.- ġay irdiñiz 015/59

ṭ.- ġay irdiñüz 062/17, 062/34, 178/39

ṭ.- ġaysiz 013/33, 030/88

ṭ.- ı 053/63, 053/65, 053/69, 053/79, 053/83, 062/17, 071/11

ṭ.- ıp 160/32, 178/12, 187/15, 194/17

ṭ.- ırġa 036/57, 264/45, 264/51

ṭ.- maḳ 105/09, 113/16

ṭ.- mayup 194/14

ṭ.- u 245/08

ṭ.- up 005/43, 005/77, 025/35, 053/44, 053/45, 066/20, 090/11, 090/39

ṭ.- urġa 030/87

ṭurıl- "durulmak, sabit olunmak"

ṭ.- maḳ 004/68

turuş- "mücadele etmek, karşı koymak; karşılıklı olarak durmak"

t.- ḳan 013/65

t.- maḳ 013/118

tut- "tutmak, yakalamak, alıkoymak", *krş.* **ṭut-**

t.- ar bolsalar 014/42

t.- armiz 008/79

t.- ġay irdiler 015/166

t.- ıp 010/89, 012/31, 015/168, 015/199, 015/65, 020/41, 178/11, 178/50, 253/21, 290/20

t.- maġaysiz 010/63

t.- mamasḳa 264/45

t.- mas 008/60

t.- masḳa 014/40

t.- salar 008/63, 033/53

t.- up 010/66, 033/43, 071/34, 071/42, 071/54, 203/53

ṭut- "tutmak, yakalamak, alıkoymak", *krş.* **tut-**

ṭ.- dıḳ irse 053/80

ṭ.- duġımıznı 053/80

ṭ.- duġıñıznı 053/48

ṭ.- ġanlarnıñ 090/22

ṭ.- ıp 030/102, 030/98

ṭ.- ḳusız 113/17

ṭ.- maġaysiz 053/79

ṭ.- may 090/27

ṭ.- up 005/79, 071/11, 090/22, 269/46

ṭutdır- "yakalatmak, alıkoydurmak"

ṭ.- maġa 187/17

ṭ.- up 005/87

ṭutḳa- "alıkoymak, el koymak; bekletmek"

ṭ.- r 004/60, 004/62, 005/61

ṭ.- vsız 105/58, 198/20, 299/20

tüken- "bitmek, yok olmak"

t.- meye 203/23

tüş- "inmek, düşmek, dökülmek", *krş.* **düş-, ṭüş-**

t.- di 194/20

t.- er 053/36, 121/34

t.- gen 008/54, 020/36, 053/30, 187/23, 293/32

t.- ip 013/97, 015/27

t.- meyüp 071/25

t.- mezdir 194/49

t.- se 013/81, 013/89

t.- üp 194/43

ṭüş- "inmek, düşmek, dökülmek", *krş.* **düş-, tüş-**

ṭ.- gen 187/21

tüşür- "düşürmek"

t.- geysiz 010/60

t.- mekilen 194/31

t.- üp 053/40

tüz- "düzeltmek, düzene sokmak, düzenlemek"

t.- inlik 015/203, 053/76, 062/27, 209/14, 209/37

t.- ünçe 004/09

t.- ünlik 053/18, 293/15

t.- üp 036/52

u- "muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek"

u.- ġan 004/05

uġra- "uğramak, rast gelmek, karşılaşmak"

u.- dı 194/40

u.- maḳ 145/17

ur- "vurmak, saldırmak; basmak"

u.- ıp 010/93

u.- ırlar irdi 121/08

u.- ış 012/52, 015/86

u.- maġaylar 015/52

u.- masun 013/50

u.- mayup 121/09

u.- up 004/17, 005/13, 008/05, 013/28, 020/24, 053/42, 062/25, 105/33, 105/41, 178/50, 198/10, 203/32, 234/54

u.- upsiz 013/84

u.- uş 005/30, 015/151, 030/44

urdur- "vurdurmak, öldürtmek"

u.- dılar 121/10

urış- "birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak", *krş.* **uruş-**

u.- ıp 012/30, 012/59

uruş- "birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak", *krş.* **urış-**

u.- ḳanda 015/155

uşan- "bıkmak"

u.- dıḳ 121/15

utan- "utanmak"

u.- amiz 187/40

u.- dıḳ 105/22

uyal- "utanmak"

u.- ıp 015/181

uyaldır- "utandırmak"

u.- maġay erdiñüz 253/45

uyġaş- "birbirine uygun olmak, uyuşmak, uzlaşmak"

u.- ġuday 216/16

uzat- "uzatmak"

u.- ḳan 113/28

u.- may 234/50

üşen- "üşenmek, bezmek"

ü.- mey 004/53

üşendir- "taciz etmek, tedirgin etmek, rahatsız etmek"

ü.- genlerin 005/34

var- "gitmek, varmak, ulaşmak", *krş.* **bar-**

v.- acaḳ 020/28

v.- an 004/60, 066/17, 105/34, 113/16, 113/18, 145/18, 145/26, 160/31, 298/11

v.- dığında 229/25

v.- dıḳda 178/48, 203/42

v.- dır 030/84, 139/46

v.- duğı 121/21

v.- ġan 025/83, 113/26

v.- ġança 113/19

v.- ġaç 113/17, 113/18, 178/13

v.- ġan 010/52

v.- ınça 187/21

v.- ır iken 187/17

v.- ırġa 229/20

v.- ırmiz 194/29

v.- madıḳ 025/87

v.- maḳ 036/63, 113/13

v.- maz 025/34

v.- sunlar 025/29

v.- up 004/18, 004/32, 004/54, 005/14, 005/88, 005/91, 113/16, 113/19, 160/14, 178/49, 187/39, 194/37, 203/31, 209/24

v.- urġa 139/16

ver- "vermek", *krş.* **ber-, bir-, vir-**

v.- mege 036/74

vir- "vermek", *krş.* **ber-, bir-, ver-**

v.- di 036/72, 105/31, 121/11

v.- dik 012/54, 015/132, 015/216, 298/17

v.- dikde 160/14

v.- diler 012/42, 015/41, 015/89, 139/44, 160/17

v.- dügi 139/43

v.- dükde 053/52

v.- düm 008/28, 020/56

v.- e 010/27, 010/85, 025/37, 025/70, 178/42, 203/48

v.- elim 203/19

v.- genler-dir 005/95

v.- geysiz 012/124, 013/123, 020/42

v.- gü 053/26, 053/46, 066/11, 066/21, 301/29

v.- gülerin 010/31

v.- gülerinden 301/28

v.- güleriñüzni 053/61, 053/74

v.- gülerni 010/32

v.- gümizi 025/91, 025/92

v.- güy 025/70

v.- ip 015/159, 015/161, 015/168, 121/39

v.- mek 253/47, 301/57

v.- memiş 203/33

v.- memizi 203/44

v.- megeysiz (-meñeysiz) 020/37

v.- mesine 152/20

v.- meyüp 298/11

v.- mezizdir 187/27

v.- gen (-ñen) 015/161

v.- gen (-ñen) bolsa 015/39

v.- se 020/48

v.- üp 002/38, 003/09, 004/21, 004/40, 004/59, 005/23, 005/96, 010/31, 010/33, 025/16, 025/27, 025/35, 025/42, 025/55, 025/70, 025/71, 025/92, 025/93, 030/72, 105/41, 105/44, 105/61, 105/77, 105/93, 113/11, 113/18, 113/19, 113/20, 121/36, 121/37, 121/46, 178/51, 187/36, 194/45, 238/08

v.- ür 008/49, 008/54, 008/65

v.- ürge 012/14, 013/112, 253/24

v.- ürler irdi 187/22

v.- ürmiz 005/85

viril- "verilmek", *krş.* **beril-, biril-**

v.- e 010/32, 036/69, 036/72, 036/75, 121/39, 285/10

v.- en 301/61

v.- gen 012/83, 015/86

v.- gen (-ñen) 015/70

v.- i 025/91

v.- mege 113/22

v.- mek 015/185, 178/24

v.- mey 003/06

v.- meye 105/63, 113/27

v.- meyüp 105/61

v.- mezse 121/43

v.- üp 003/09, 066/13, 113/11, 152/08, 167/11

v.- ür 298/18

v.- ürse 203/49

yaġıla- "düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak", *krş.* **cavla-, çavla-**

y.- p 014/29, 014/33

y.- salar 014/33

yaḳ- "yakmak"

y.- up 002/19, 004/43, 005/28, 005/39, 005/71, 005/89

yan- "yanmak"

y.- ġanda bolsa 015/28

y.- ıp 012/42

y.- sa 012/89

yap- "inşa etmek, yapmak; kapatmak, bir araya getirmek"

y.- ḳan 002/14

yapıl- "yapılmak, edilmek"

y.- maya 264/27

y.- up 002/14

yara- "işe yarar olmak, faydalı olmak"

y.- madı 105/24

y.- r 002/25, 002/49, 002/50, 203/54

y.- ş 269/20

yaraş- "uygun düşmek, uymak, uyuşmak"

y.- ḳan 008/52

yarış- "karşılıklı paylaşmak"

y.- maḳ ise 293/25

yarlıġa- "merhamet etmek, bağışlamak, lütfetmek", *krş.* **yarlıḳġa-, yarlıḳa-**

y.- p 008/04, 010/87

yarlıḳa- "merhamet etmek, bağışlamak, lütfetmek", *krş.* **yarlıġa-, yarlıḳġa-**

y.- p 105/58

y.- ş 113/26

y.- şıñıznı 269/31, 269/32, 269/38, 269/39

y.- şıñuz 105/57, 105/98, 105/99

y.- şıñuzda 105/27

y.- şıñuzdan 105/101

y.- şıñuznı 105/71

y.- şları 113/26

y.- şların 033/72

yarlıḳġa- "merhamet etmek, bağışlamak, lütfetmek", *krş.* **yarlıġa-, yarlıḳa-**

y.- y irdiñiz 015/179

yaşat- "düzeltmek; yaptırmak"

y.- maḳ 012/66

yaştan- "bir şeyi destek olarak kullanmak, yaslanmak, dayanmak"

y.- ġan 245/15

yat- "yatmak, uyumak; gecelemek"

y.- ıp 010/58, 025/67

y.- ur 062/15, 216/18, 216/38, 216/50, 234/33, 269/41, 269/43, 269/44

yaz- "yazmak"

y.- a 121/15

y.- amiz 071/28, 090/19

y.- arġa 015/105

y.- armiz 194/49

y.- dığıñız 290/17

y.- dığıñuz 160/11

y.- dıḳ 015/72, 015/75, 030/80, 178/26

y.- dıḳ idi 139/36

y.- dıḳda 139/45

y.- dıḳdı 139/42

y.- dıḳlarından 160/12, 178/22

y.- dıḳlarıñuz 145/12

y.- dıñuz 216/10, 229/33

y.- duğımız 139/15

y.- duḳ 010/24, 013/54

y.- ġan 071/32, 071/43

y.- ġan irdiñiz 071/20

y.- ġanmiz 071/28, 071/43

y.- ġan 015/16, 030/36, 209/42, 216/09, 216/23, 234/26, 290/11

y.- ġan erdik 216/22, 229/33

y.- ġan irdik 013/09, 090/19, 090/21, 090/23, 105/16

y.- ġanımız 269/18, 269/21

y.- ġanımızça 030/86

y.- ġanıñız 015/127

y.- ġanlar erdi 274/61

y.- ġanları 285/15

y.- ġay irdiñiz 015/54

y.- ġaysiz 013/112, 015/107, 015/150, 015/219

y.- ıcı 113/09

y.- ıcınız 033/74

y.- ıçı 036/23, 062/11, 062/23, 071/10, 090/10, 105/18, 105/39, 113/09, 121/06, 160/07, 178/09, 178/40, 216/47, 229/11, 238/09, 269/41

y.- ıp 013/85, 015/104, 015/117, 015/148, 015/165, 015/172, 015/41, 015/44, 015/72, 020/12, 036/31, 269/14

y.- ıpdır 020/19

y.- ıpsiz 012/14, 015/16, 015/197, 015/202, 015/47, 015/53, 145/27, 238/16

y.- madıñız 290/22

y.- mağay irdiñiz 015/37

y.- mağaysiz 015/153

y.- maḳ 062/30

y.- maysiz 015/54

y.- mışsiz 296/13, 298/04

y.- u 229/28

y.- uçı 012/16, 015/30, 015/94, 234/20, 234/34

y.- uçımız 012/17, 015/201, 015/214, 015/56

y.- uçımızġa 015/101

y.- uçıñız 012/108, 012/118, 012/119, 012/12, 012/121, 012/24, 012/35, 012/41, 012/62, 015/11, 015/189, 015/191, 015/73, 030/12, 030/15

y.- uçıñızġa 012/39

y.- ularıñuz 234/16

y.- ularıñuzġa 216/41

y.- unça 274/54

y.- up 002/39, 005/74, 010/86, 013/123, 015/170, 025/50, 030/85, 036/17, 036/22, 036/65, 062/28, 071/61, 090/11, 090/20, 090/33, 105/10, 105/91, 145/16, 178/41, 194/10, 194/13, 194/30, 203/33, 216/40, 234/19, 238/11, 238/15, 245/18, 253/52, 264/22, 269/14, 269/27, 274/47, 290/13, 290/24, 290/35, 293/16

y.- upsiz 013/118, 036/26, 139/14, 187/18, 229/17, 274/66

yazdır- "(yazı) yazdırmak", *krş.* **yazdur-**

y.- ıp 152/09, 178/44

y.- mağa 105/99

y.- up 105/43, 113/08, 139/16, 160/50, 274/15

yazdırıl- "(yazı) yazdırılmak"

y.- mağa 105/59

y.- up 167/10, 167/11

yazdur- "(yazı) yazdırmak", *krş.* **yazdır-**

y.- up 145/30

yazıl- "(yazı) yazılmak"

y.- dı 002/43, 012/113, 014/58, 071/66, 105/110, 113/31, 145/34, 152/22, 160/52, 167/22, 178/53, 187/45, 194/55, 198/22, 203/51, 209/43, 216/51, 229/50, 234/59, 238/24, 245/33, 253/56, 264/53, 269/48, 274/82, 285/27, 290/36, 293/35, 296/20, 299/21

y.- dı 008/81

y.- dıḳda 187/33

y.- duğı 105/58, 105/75, 139/29

y.- ġan 113/07

y.- ġan 010/74, 020/44, 020/60, 030/106, 030/34, 062/16, 062/20, 062/41, 105/50, 105/89, 194/45, 229/19, 229/20, 253/28, 253/30, 274/13

y.- ġan erdi 229/15, 238/18

y.- ġan idi 121/45

y.- ġan irdi 105/98

y.- ġança 253/29, 253/32

y.- ġandır 014/48, 090/33, 090/37, 229/43, 274/38

y.- ġandur 008/70

y.- ġanı 264/26

y.- ġay irdi 062/21

y.- maġan 062/23

y.- maya 187/31

y.- maydır 015/54

y.- mış 139/19, 139/40

y.- mışdır 121/26, 274/53

y.- up 030/37, 062/21, 121/26, 194/09, 198/12, 209/31, 216/24, 229/26, 229/44, 274/16, 293/25

y.- up 264/18

yet- "yetmek, yetişmek; ulaşmak", *krş.* **cet-**

y.- mestür 013/58

yetir- "ulaştırmak" , *krş.* **yetkir-, yetkür-, çetkür-**

y.- seler 033/56

yetişdir- "yetiştirmek, ulaştırmak", *krş.* **yetiştür-, yitişdir-**

y.- dikde 066/11

y.- diler 030/18

y.- gende 053/72

yetiştür- "yetiştirmek, ulaştırmak", *krş.* **yetişdir-, yitişdir-**

y.- mege 113/14

yetiştürül- "yetiştirilmek"

y.- mek 113/17

yetkir- "yetiştirmek, ulaştırmak", *krş.* **yetkür-, yetir-, çetkür-**

y.- gey erdiñüz 274/21

yetkür- "yetiştirmek, ulaştırmak", *krş.* **yetkir-, yetir-, çetkür-**

y.- diler 187/10

y.- geysiz 160/31

y.- irmiz 209/35

y.- mezlermi 152/17

y.- üp 113/29

y.- ürge 139/13

yıḳ- "yıkmak"

y.- arġa 004/43

y.- masmiz 005/71

y.- up 002/18, 005/29, 005/39, 005/89

yıḳıl- "yıkılmak, çökmek, düşmek"

y.- up 160/14

yiber- “göndermek”, *krş.* ciber-

y.- dik 004/57, 012/92, 013/119, 013/120, 013/129, 015/109, 015/17, 015/20, 015/204, 015/211, 015/23, 015/25, 015/29, 015/35, 015/36, 015/37, 015/46, 015/72, 020/28, 105/10, 139/15, 178/13, 209/13, 234/22, 234/54, 274/17, 274/48, 296/14

y.- dik irse 036/15

y.- dim 005/74, 010/25, 010/73, 010/83, 012/50, 012/69, 012/86, 013/33, 013/44, 013/45, 020/32, 025/25, 025/44, 025/47, 036/46, 036/77, 253/20

y.- dim irdi 025/46

y.- diñiz 015/94, 015/96

y.- diñüz 025/23

y.- dügimiz 139/27

y.- dük 013/43

y.- e 004/36, 015/33

y.- eçek 012/77

y.- emiz 071/26, 264/22

y.- esiz 013/69, 013/70, 121/34

y.- gen 004/33, 012/09, 012/10, 012/23, 012/72, 015/10, 015/107, 015/12, 015/190, 015/198, 015/220, 033/75, 139/09, 187/17, 209/09, 216/08, 216/10, 216/19, 216/47, 234/13, 264/26, 274/13, 274/28, 274/65, 274/76, 285/08, 290/10, 290/14, 290/17, 290/20, 296/11

y.- gen (-ñen) 015/38, 015/63

y.- gen erdi 238/15

y.- gen igendirler 105/90

y.- gen irdi 293/30

y.- gen irdik 013/10, 013/12, 015/127, 015/205, 015/50, 025/19, 036/18, 105/38

y.- gen irdiñiz 015/25

y.- gen irdiñüz 245/20

y.- gen irdük 245/16, 293/11

y.- gende 264/47

y.- genimizdin 253/11

y.- geniñiz 005/72

y.- geniñizden 005/86

y.- geniñizni 296/11

y.- genlerin 285/12

y.- genmiz 245/27, 253/18, 299/17

y.- gey erdik 216/12

y.- gey erdiñüz 209/26, 209/35, 209/42, 216/44, 234/32, 234/49, 253/31, 253/46, 274/30

y.- gey irdik 216/13

y.- gey irdiler 012/40

y.- gey irdiñiz 012/63, 015/165, 015/170, 015/213

y.- gey irdiñüz 105/12, 105/49, 105/52, 105/54, 105/92, 198/19, 245/32, 269/40

y.- geyler 004/37, 004/39

y.- geysen 004/61, 005/61, 005/62, 005/63

y.- geysiz 003/09, 003/11, 004/59, 010/28, 010/31, 010/33, 010/53, 010/62, 010/84, 010/85, 010/90, 012/109, 012/110, 012/111, 012/124, 012/130, 012/131, 012/16, 012/62, 012/81, 012/82, 012/84, 013/137, 013/141, 013/95, 015/148, 015/215, 015/81, 015/82, 015/84, 020/14, 020/34, 020/61, 020/63, 020/64, 025/36, 025/37, 030/38, 105/107, 105/108, 105/76, 121/39, 290/35, 293/34, 296/18

y.- güday 216/36, 234/51

y.- ip 005/35, 012/113, 012/125, 012/15, 012/48, 015/141, 015/30, 015/31, 015/48, 020/15, 020/21,

025/13, 025/45, 025/66, 105/45, 178/25, 187/22, 187/36

y.- ipsiz 013/84

y.- ir 025/54, 238/09

y.- ir bolsañuz 010/66

y.- ir irdiler 005/19

y.- irge 012/37, 012/38, 013/119, 238/12, 238/22, 253/33, 253/41, 253/55, 274/23

y.- irimiz 296/12

y.- iriñüzni 209/26

y.- irler irdiler 005/17

y.- irmin 005/39, 005/84

y.- irmiz 004/47, 012/117, 015/200, 209/21, 216/37, 234/34

y.- medik 025/88

y.- mediñiz 290/20, 290/21

y.- mege 105/71

y.- megey irdiñiz 015/91

y.- megeysiz 010/40, 013/95, 015/152, 015/84

y.- mek 005/76, 012/34, 015/17, 015/26, 025/81, 216/15, 216/23, 274/29

y.- mekimizni 285/14

y.- memeske 264/48

y.- memizni 216/18

y.- meñüz 209/23, 253/44

y.- meske 033/68

y.- mesmiz 025/61

y.- mey 010/54, 012/123, 012/65

y.- miş idik 025/85

y.- mişizdir 293/24

y.- señiz 014/41, 015/150

y.- señüz 008/62

y.- sünler 293/17

y.- üp 004/31, 005/23, 005/42, 005/55, 005/82, 113/12, 209/18, 238/22, 253/43, 253/44, 253/50, 253/54, 264/15, 264/30, 264/43

y.- ür bolsalar 004/40

y.- ürday 015/172

y.- ürge 012/48, 033/51, 033/58, 033/76, 253/30, 253/52, 264/47, 269/43

y.- ürge (-ürñe) 012/112, 014/40

y.- ürmiz 015/215, 216/39, 216/42

y.- ürsiz 264/46

yiberil- "gönderilmek", *krş.* **ciberil-**

y.- di 264/53

y.- dikden 167/11

y.- e 113/20, 139/14

y.- ecekin 285/14

y.- gen 012/16, 015/81, 113/06, 113/15, 139/09, 178/09, 187/09, 198/12, 264/20, 274/26, 296/12

y.- gen (-ñen) 015/18

y.- gen erdi 264/18

y.- gen igendir 160/08

y.- gendir 015/93, 216/46

y.- meyüp 290/18

y.- üp 160/29

y.- üpdir 274/28

y.- ür 290/20, 290/36, 293/18

yit- "yoldan sapmak, kaybolmak"

y.- üp 002/29

yitiş- "ulaşmak, varmak, yetmek"

y.- diler 012/13

yitişdir- "yetiştirmek, ulaştırmak", *krş.* **yetişdir-, yetiştür-**

y.- geysiz 012/61, 012/78, 013/130, 293/26

y.- ip 012/107

y.- irge 012/89

yoḳla- "araştırmak, aramak; göz kulak olmak"

y.- dıḳ 269/15

y.- p 269/28

yolla- "göndermek"

y.- ġan irdik 299/14

y.- ġay irdiñiz 299/19

y.- maḳ 299/15, 299/21

yollan- "gönderilmek"

y.- mışdır 066/13

yoluḳ- "yolda rastlamak, karşılaşmak", *krş.* coluḳ-

y.- updır 105/105

yüri- "yürümek, dolaşmak; yaşamak", *krş.* yürü-

y.- dikde 203/42

y.- diler irse 013/93

y.- gen 269/37

y.- geysiz 013/88

y.- mişsiz 160/19

y.- p 010/92, 013/94

y.- señüz 160/19

y.- yesiz 160/12

y.- yüp 160/16, 203/35

yürü- "yürümek, dolaşmak; yaşamak", *krş.* yüri-

y.- gen 005/25, 005/33, 105/106, 187/42, 194/21, 299/15

y.- p 010/46, 013/88

y.- r 004/17, 005/13, 033/59

y.- rler 015/161

y.- sünler 025/28, 025/29

yürüt- "yürütmek, hareket ettirmek"

y.- üp 005/16

KAYNAKLAR

ABDULLAHOĞLU, Hasan (1934), "Birinci Mengili Giray Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C 4, İstanbul, s. 99-109.

__________ (1935), "Temir Kutluğ Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C 3, İstanbul, s. 207-228.

ABDUVALİYEVA ER, Elvina (2011), *Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve Eserleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

ALYILMAZ, Semra (2010), "Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi", *Turkish Studies*, C 5, S 4, s. 87-118.

AKAR, Ali (2003), "-GAn Sıfat-Fiil Eki", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 14, Niğde, s. 103-115.

__________ (2008), "Kırım Tatarcasında Oğuzca Unsurlar", *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler - II Mecdunarodnıy Simpozium Dokladı*, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Simferopol-Kırım / Ukrayna, s. 614-24.

__________ (2018), *Oğuzların Dili: Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, Ötüken, İstanbul.

AKAR, Ali – Banu Sıtkı (2015), "Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Öğeler", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri - V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, (Ed.: Tufan Gündüz - Mikail Cengiz), Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 69-88.

AKSOY, Ömer Asım (Haz.) (2009), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/1-6, Ankara.

AKSOY, Ömer Asım - Dehri Dilçin (Haz.) (2009), *Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla*, C I-VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/1-8, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (1964), "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C I-1, Ankara, s. 5-53.

__________ (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz.: Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, İstanbul.

ARGUNŞAH, Mustafa (1999), "Ünlü Gerundiumunun '-maga' Yerine Kullanılışı", *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 117-125.

ARGUNŞAH, Mustafa - Gülden Yüksekkaya Sağol (2013), *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca*, *Harezmce*, *Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

ATA, Aysu (1997), *Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2, Ankara.

__________ (1998), *Nehcü'l-Ferādīs III (Uştmahlarnıng Açuk Yolı-Cennetlerin Açık Yolu) Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518, Ankara.

__________ (2014), *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi: Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara.

ATABAY, Sevgi - İbrahim Kutluk - Sevgi Özel (1983), *Sözcük Türleri*, (Yay. Haz.: Doğan Aksan), Türk Dil Kurumu Yayınları: 421, Ankara.

ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Luġāti't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

__________ (1970), *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

__________ (2006), *Divanü Lugat-it-Türk*, *C. I-V*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-522-523-524, Ankara.

ATASOY, Faysal Okan (2017), *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar)*, C 2, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1252, Ankara.

AYDIN, Mahir (2015), "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S 28, s. 31-44.

BAKIR, Abulhalik - Ebru Emine Oğuz (2021), "Polonya'nın Tarihî Coğrafyası", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C 2, s. 10-32.

BALTACI, Ali (2018), "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 7, S 1, Bitlis, s. 231-274; Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497090.

BANGUOĞLU, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul.

BAŞDAŞ, Cahit (2006, Eylül), "Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler", *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında sunulan bildiri*, Bilkent Üniversitesi, Ankara; Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf.

__________ (2007), "Türk Lehçelerinde İşteşlik Eki (-ş-) ve Çokluk", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006) Bildirileri*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İzmir, s. 291-296.

BAŞDAŞ, Cahit - Abdülmukaddes Kutlu (2004), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

BAŞTÜRK, Savaş - Mehtap Taştepe (2013), "Evren ve örneklem", (Ed.: Savaş Baştürk), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde, Vize Yayıncılık, Ankara, s. 129- 159.

BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 838, Ankara.

BENZER, Ahmet (2010), "-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 28, Konya, s. 131-140.

__________ (2012), *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1850), *Khanskie Yarlıki I: Yarlık Tokhtamış Hana k Yagaylay*, Kazanskago Universiteta (Tipografiy n. Kokovina), Kazan.

__________ (1850), *Khanskie Yarlıki III: Vınutrenne Ustroyctvo Zolotoy Ordı Po Khanskim Yarlıkam*, Imperatorskoy Akademiy Nauk, Sank-Peterburg.

__________ (1851), *Khanskie Yarlıki II: Tarhannıe Yarlıki Tokhtamışa, Timur-Kutluka i Saadet-Gireya*, Tipografiy Universiteta, Kazan.

__________ (1852), "Khanskie Yarlıki IV: Tarhannıe Yarlıki Dannıe Zanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu", *Kazanskie gubernskiya vedomosti*, No. 22, Kazan.

__________ (1872a), "Yarlıki Kırımskix Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey", *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No. 22, s. 10-23.

__________ (1872b), "Tarhannıe Yarlıki Kırımskix Khanov", *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No. 22, s. 1-9.

BROCKELMANN, Carl (1917), "'Alī's Qiṣṣa'i Jūsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur, Vorgelegt von F.W.K. Müller", *Aus Den Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1916 Physikalisch-Mathematische Klasse Nr.5*, 1-60, Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlin; Erişim adresi: https://archive.org/details/alsqiaijsufder00brocuoft/page/n3/mode/2up.

BULAK, Şahap (2011), "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 30, Konya, s. 71-97.

CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi II*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CİN, Ali (2010), "Karışık Dilli Eserlerden Ali'nin Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi", *Turkish Studies*, C 5, S 1, s. 199-236.

CLAUSON, Sir Gerard (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān Facsimile Text with an Introduction and Indices*, MESSRS. Luzac and Company Ltd., Londra.

__________ (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.

COMRIE, Bernard (1985), *Tense*, Cambridge University Press, Cambridge.

COŞKUN, Volkan (1999), "Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -p Zarf-Fiil Eki", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, S 7, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 173-192.

CSÁKİ, Éva (2006), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, *Turcologica 67*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

ÇAĞAL, Emine (2007), *Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

ÇAĞATAY, Saadet (1947), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 5, S 4, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 353-368.

__________ (1948a), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları II. Partisipler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 5, S 5, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 525-552.

__________ (1948b), "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştaklarından III. Gerundifler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 6, S 1-2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 27-47.

__________ (1954), "Türkçede ñ~ġ Sesine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 15-30.

__________ (1964), "Türkçede ki < erki", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 11, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 245-250.

__________ (1967), "Pekiştirilen Fiiller", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 14, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 39-50.

__________ (1977), *Türk Lehçe Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No. 9, Erol Ofset, Ankara.

ÇAKMAK, Cihan (2015), "Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 6, Ordu, s. 13-30.

ÇİÇEK, Sevim Erdem (2015), "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 63, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 49-98.

DELİCE, İbrahim (2012), Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012) Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Erişim adresi: https://www.academia.edu/1991672/Türkçede_Fiil_Çekimlerine_Yeni_Bir_Bakış (E.T. 06.09.2018).

DEMİR, Nurettin - Emine Yılmaz (2003), *Türkçe El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİRBİLEK, Salih (2008), "'Tegi' Edatı ve Türevleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 1-2, s. 94-101.

DEMİRCİ, Ümit Özgür - Sibel Karslı (2014), *Kutb'un Husrav u Şīrīn'i Dizin*, Kesit Yayınları, İstanbul.

DEMİRGÜNEŞ, Sercan (2008), "Türkçede Görünüş ve Dilbilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçimbirim ve Belirteç Etkileşimi", *Dil Dergisi*, S 140, *s.* 52-66.

DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi*, (Çev.: A. Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.

DEVELİ, Hayati (1995), "-sA Eki Nedir? Kip mi?, Zarf-Fiil mi?", *İlmî Araştırmalar Dil*, *Edebiyat*, *Tarih İncelemeleri*, S 1, s. 91-94.

DOERFER, Gerhard (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, C 1-4, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.

__________ (1995), "Kırım Tatarcası", (Çev.: Mustafa Argunşah), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 177-203, [(1959), Das Krimtatarische, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, s. 369-390].

DOĞAN, Gürkan (1997), "Buyurmayan Buyrum Tümceleri", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı (7-9 Ağustos 1996) Bildirileri*, Ankara, s. 249-256.

DOĞAN, Talip (2013), "Ko(y)- Fiilinin 'İzin Verme' İşaretleyicisi Olarak Kullanımları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 13, S 2, Bolu, s. 151-170.

DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ECKMANN, Janós (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev.: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3412, İstanbul.

__________ (1998a), "Harezm Türkçesi", (Haz. ve Çev.: Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara, s. 173-210.

__________ (1998b), "Çağatayca", (Haz. ve Çev.: Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara, s. 211-245.

EFENDİOĞLU, Süleyman (2010), "Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S 1, s. 1-20.

ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2731, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 505, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 3-9.

__________ (2000), "L, N, R'den Sonra Niçin T?", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 48, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 191-194.

__________ (2014), *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Turcologica Volume 7, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

__________ (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Handbook of Oriental Studies, Section 8: Central Asia, Volume 3, Leiden; Brill, Boston.

ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 219, Ankara.

__________ (2013), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2012), "Nogay Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s.623-678.

__________ (2013), "Tur- Yardımcı Fiilinin Aral-Hazar Grubu Türk Lehçelerinde Gramerleşmesi", *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 4-7 Aralık 2013, Bursa Uludağ Üniversitesi, s. 405-420.

ERTANE BAYDAR, Arzu S. (2007), "Kırım Tatar Türkçesinde Soru Yapma Yolları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 24, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 31-54.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1948), "Türk Dilinde Yazılan İlk Yusuf ve Züleyha", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 3, S 1-2, (Ayrıbasım), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, s. 211-230.

__________ (1958), *Gazi Giray Han Hayatı ve Eserleri*, Ahmed Said Basımevi, İstanbul.

FAZIL, Rıza (2019), "Kırım Tatar Edebî Dilinin Şekillenme ve Gelişme Yolu", (Akt.: Seher Maşkaraoğlu), *Kültür Araştırmaları Dergisi*, C 1, S 3, s. 411-426 [(2009), "Kırım Tatar Edebiy Tiliniñ Şekillenüv ve İnkişaf Yolı", *Kalem Ucından Saylama Eserler I Cilt*, "Tarpan", Akmescit, s. 216-231.]

GABAIN, Annemarie Von (1953), "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 16-28.

__________ (1998), "Codex Cumanicus'un Dili", (Haz. ve Çev.: Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara, s. 67-109.

__________ (2003), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara.

GANİYEV, Fuat A. (2013), *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*, (Akt.: Mustafa Özşahin), Türk Dil Kurumu Yayınları: 1083, Ankara.

GENCAN, Tahir Nejat, (1979), *Dilbilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

GÖK, Nejdet, (2008), "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya 'ilm-i inşâ", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 20, Konya, s. 731-746.

GÖKBİLGİN, Mehmed Tayyib (1992), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

GRİGOR'YEV, V. V. (1842), "O dostovernosti jarlykov, dannykh khanami Zolotoj Ordy russkomu dukhovenstvu", *Istoriko-Filologiçeskoe izsledovanie*, Moskova.

__________ (1844), "Yarlıki Toxtamışa i Saadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey I*, s. 337-346.

GRØNBECH, Kaare (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, (Çev.: Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (1990), "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 1990/II, S 467, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 276-279.

__________ (1997), "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 45, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 215-224.

__________ (2001), "Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C II, S 2, Afyon, s. 122-143.

__________ (2002), "Eski Türkiye Türkçesinde 'İstek Kipi' Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, S 13, İstanbul, s. 35-50.

__________ (2010), "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, C 5, S 1, s. 57-76.

__________ (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 673, Ankara.

GÜLTEKİN, Hasan (2009), "İnşâ ve Tarihî Gelişimi", *International Journal of Central Asian Studies*, *Volume* 13, *Festschrift To Commemorate the* 80*th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, s. 317-341.

GÜLTEKİN, İbrahim (2019), *Halîm Giray Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri Dizisi: 615, Ankara; Erişim adresi: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/66937,gulbun-i-hananpdf.pdf?0&_tag1=2376698AFA1918268B-C4FB83442C14DC197B0526&crefer=D20DA97EE146557ABB9D095F-270D0CBB96D22E80F89825E53D61F60C201F9031

GÜLTEKİN, Mevlüt (2006), "Tarihî ve Yaşayan Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C 20, s. 33-60.

GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

__________ (2021), *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları:1398, Ankara.

GÜNŞEN, Ahmet (2005), "Göster- ve Görset-/ Ġörset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 53, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 124-139.

GÜVENÇ, Lütfiye, (2014), *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Kayseri.

HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (1992), *En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348, Ankara.

__________ (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 573, Ankara.

__________ (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara.

HALASI-KUN, Tibor (1949), "Philologica III: Kazan Türkçesine Ait Dil Yadigârları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 7, S 4, Ankara, s. 603-644.

HÂLİM GİRAY (H.1287/M.1870), *Gülbün-i Hânân*, Matba'a-i Âmire, İstanbul; Erişim adresi: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/19.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. (1818), "Uigurisches Diplom Kutlugh Timur's vom Jahre 800 (1397) beiliegend lithographisch nachgestochen und übersetz", *Fundgruben des Orients bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern*, *Band. VI*, Gedruckt Bey Anton Schmid, K. K. Privil und N. Ö. Landschafts Buchdrucker, Wien, s. 359-363.

HOUTSMA, Martinus Theodorus (1889), "Ein alttürkisches Gedicht", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft: ZDMG*, C 43, S 1, F. A. Brockhaus Verlag, Leipzig, s. 69-98; Erişim Adresi: http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/dmg/periodical/titleinfo/49235

İLKER, Ayşe (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

__________ (2017), "Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S 17/2, s. 183-192.

İNALCIK, Halil (1977), "Kırım Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, C VI, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 746-756.

İPŞİRLİ, Mehmet (1992), "Bitik", *İslam Ansiklopedisi*, C VI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 225.

İSEN, Mustafa (2000), "Kırım Hanedanının Şairliği", *bilig*, S 15, Ankara, s. 81-90.

KAFALI, Mustafa (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No. 2085, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

KANAR, Mehmet (1993), *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul.

KANAT, Vedat (2017), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Mersin.

KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

KARABACAK, Esra (2002), *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulum*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARADOĞAN, Ahmet (2008), "Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 95, S 678, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 519-527.

KARAHAN, Leylâ (1994), "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 1994/II, S 516, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 471-474.

KARAHAN, Saim Osman (2011), *Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü (Dictionarul Graiului Tatar Dobrogean)*, C 3, Köstence-Romanya.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 544, Ankara.

__________ (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 579, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim (2013), Türk Dil Kurumu Yayınları: 879, Ankara.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II (1991-1992), Kültür Bakanlığı Yayınları:1371-1372, Ankara.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (1999), "Kırgız Türkçesindeki 'Eken' Üzerine", *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 641-651.

__________ (2017), *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1209, Ankara.

KERİMOĞLU, Caner (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor, İzmir.

KOÇ, Nurettin (1998), "-makta/-mekte Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 1998/1, S 558, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 490-496.

KOLODZIEJCZYK, Dariusz, (2011), *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Ottoman Empire and It's Heritage (Book 47), XXXVIII, 1098 pp., Brill, Leiden.

KORAŞ, Hikmet (2005), "Türkiye Türkçesinde Gereklilik", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 17, Niğde, s. 135-154.

__________ (2006), "Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 20, Kayseri, s. 131-141.

KORKMAZ, Telli (2018), "Altın Orda Devleti'nin İslamlaşmasında Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayi ve 'Kalendername' Adlı Eseri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 5, S 16, s. 205-219

KORKMAZ, Zeynep (1959), "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 17, S 3-4, Ankara, s. 275-354.

__________ (1968), "Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Necati Lugal Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII/50, Ankara, s. 389-395.

__________ (1995a), "-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 160-167.

__________ (1995b), "Türkçede -acaḳ / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 3-11.

__________ (1995c), "Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 151-159.

__________ (1995d), "Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 607-619.

__________ (2011), "Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları", Türk Dil Kurumu Yayınları: 598, Ankara.

__________ (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1945), "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, C 3, s. 270-323.

__________ (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul.

KURAT, Akdes Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Tarih Serisi 1, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul.

KURNAZ, Cemâl - Halil Çeltik (1998), "Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 6, s. 671-692.

__________ (2009), "Hanlık Dönemi Kırım Şairleri Hakkında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 51, s. 275-294.

KURNAZ, Cemal - Halil Çeltik - Cafer Bekir - İsmail Kerim - Mehmet Şevket - Zühâl Yüksel (1999), "Kırım Türk-Tatar Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C 13, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara; Erişim adresi: https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78528/kirim-turk---tatar--edebiyati-13-cilt.html

KURTNEZİR, Zakir (2000), *Qırımtatar Edipleri Ömür ve Yaratıcılıkları Akkında Kıska Malûmatlar*, Tavriya Neşriyatı, Aqmescit.

KURTOĞLU, Fevzi (1937), "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C I, S 3-4, Ankara, s. 641-655.

KUZNETSOV, Petro İ. (1997), "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 43, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 193-262.

LASHKOV, Fedor (1891), *Pamjatniki diplomatičeskix snošenij Krymskago xanstva s Moskovskim gosudarstvom v XVI i XVII v.v. xranjaščiesja v Moskovskom Glavnom Arxive Ministerstva Inostrannyx Del*, (Edited by Fedor Lashkov), Simferopol.

LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca- Türkçe Sözlük*, C II, (Çev.: Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1-2, Ankara.

MANSUROĞLU, Mecdut (1953), "Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları", *Türkiyat Mecmuası*, C 10, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s. 341-348.

__________ (1958), "Türkçede -ġay/-gey Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, (Haz.: János Eckmann - Agâh Sırrı Levend - Mecdut Mansuroğlu), Türk Dil Kurumu Yayınları: 173, Ankara, s. 171-183.

__________ (1998), "Eski Osmanlıca", (Haz.: Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara, s. 247-276.

MELIORANSKI, Platon Mihayloviç (1904), "Dokument uigurskago pis'ma sultana Omar-Sheikha", *Zapiski Vostoçnago Otdelenija* XVI, s. 1-12.

MENGES, Karl Heinrich (1968), *The Turkic Languages And Peoples*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Moğolların Gizli Tarihi (2010), *Mangḥol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi*, *(Yazılışı 1240)*, *I Tercüme*, (Çev.: Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Yayınları: II. Dizi-Sa.13, Ankara.

Moğolların Gizli Tarihi Sözlük (2020), *Mangḥol un Niuca Tobca'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi)*, *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*, (Çev.: Mustafa Kaçalin) [HAENISCH, Erich (1939) *Wörterbuch zu Manghol un niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi): Geheime Geschichte der Mongolen*, Harrassowitz, Leipzig], VİETZE, Hans-Peter - Erich Mater - Herwig Zeuner (1969), *Rückläufiges Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Geheime Geshichte der Mongolen)*, Leipzig ile birlikte, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

MUZAFAROV, Refik - Nüzhet Muzafarov (2018), *Kırım Tatar Türkçesi - Türkiye Türkçesi - Rusça Sözlük*, (Çev.: Nariman Seyityahya (Seytyagyayev)), (Haz.: Şerife Özer), Türk Dil Kurumu Yayınları: 1256, Ankara.

NADELYAEV, V. M. - D. M. Nasilov, E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Institut Yazykoznaniya, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad.

NALBANT, Mehmet Vefa (2002), "-DUK Eki ve Divânü Lûgati't-Türk'te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi", *Türkoloji Dergisi*, C XV, S 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 193-203.

NEGİŞ, Zeynep (2017), "Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAN (-AN) Ekinin İşlevleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 56, İstanbul, s. 24-40.

ORALTAY, Hasan - Saadet Pınar - Nuri Yüce (Çev.) (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, [*Kazak Tilinin Sözdügi*'nden], Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1978), "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları 15. Yüzyılda İran Toprak Rejiminde Görülen Muafiyet ve İmtiyaz Sistemi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, S 4, Ankara, s. 72-77.

ÖGEL, Bahaeddin (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

ÖLMEZ, Mehmet (2010), "Dil Verileri Işığında *soyurgal* ve Kökeni", *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, (Ed.: Matthias Kappler - Mark Kirchner - Peter Zieme - Raihan Muhamedowa), Mehmet Ölmez, İstanbul, s. 167-175.

ÖLMEZ, Zühal (2015), "Ohşat- 'Benzetmek' Eyleminin Farklı Bir Anlamı Üzerine", *Alkış Bitigi*, *Kemal Eraslan Armağanı*, (Ed.: Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 153-162.

ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 703, Ankara.

__________ (1999), "-matı/-meti Gerundiyumu Hakkında", *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 833-840.

__________ (2004, Mayıs-Haziran), "Yarlık Sözü Hakkında", *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumunda sunulan bildiri*, Simferepol – Kırım / Ukrayna.

__________ (2006), "Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 1, Ankara, s. 60-76.

__________ (2012), "Tatar Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 679-748.

__________ (2015), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 963, Ankara.

__________ (2016), "Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller (Gramerleşme Üzerine Tarihî-Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Budapeşte - Macaristan, 26-27 Eylül 2016, İ. D. Doğramacı Bilkent Üniversitesi, s. 9-14.

__________ (2017), "Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller", *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 25-28 Eylül 2017, Bükreş - Romanya, s. 424-430.

__________ (2019a), "Türkçe -DIk Sıfat Fiilinin Bugünkü Kıpçak Türkçesindeki Eşdeğerleri (Karşılaştırmalı Gramer Öğretimi Üzerine Bir Deneme)", *Soverşenstvovanie Metodiki Obuçeniya Yazıkam: Ploşadka Obmena Progressivnoy Praktikoy* (Kazan-Astana-İzmir, 20 Fevralya 2019 g.), Kazan, s. 334-339.

__________ (2019b), "Kıpçakça Anıtlarda -p Fiil Çekim Eki", *Yeni Türkiye İlk Dönem İslami Eserler Özel Sayısı*, Yıl: 25, S 106, Mart-Nisan 2019 s. 459-465.

ÖZEN, Yener - Abdulkadir Gül (2010), "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 15, s. 394-422; Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2776/37227.

ÖZGÜDENLİ, Osman G. - Göksel Öztürk - Aylin Koç (2004), "Toktamış Adı Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları*, S 24, s. 321-332.

ÖZMEN, Mehmet (2003), "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi", (Haz.: Aysu Ata ve Mehmet Ölmez), *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu (2003) Mustafa Canpolat Armağanı* içinde, Ankara, s. 177-193.

ÖZKAN, Mustafa (1996), "Gül ü Bülbül", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 14, İstanbul, s. 222-223; Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/gul-u-bulbul.

__________ (2012), “Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -A / -E’nin Kullanılışı Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S 30, İstanbul, s. 359-385.

ÖZKAN, Nevzat (2008), “Kırım Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları”, *Turkish Studies*, C 3, S 7, s. 524-554; Erişim adresi: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.517

ÖZTÜRK, Muhammet Raşit (2017), *Tarihî Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum.

ÖZTÜRK, Yücel (2002), “Kırım Hanlığı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 143-199.

ÖZTÜRK, Yücel - Cercis İkiel (2001), “Kırım’da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. y.y.)”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 1, Sakarya, s. 69-74.

ÖZYETGİN, Ayşe Melek (1996), *Altınordu*, *Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara.

__________ (2001), *Ebū Ḥayyān Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, KÖKSAV, Ankara.

__________ (2002), “Altınordu Hanlığı’nın Resmî Yazışma Geleneği”, *Türkler*, C VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 819-830.

__________ (2005), *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken, Ankara.

__________ (2009), “Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri”, *International Journal of Central Asian Studies*, Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin’s Birth, Vol. 13, Korea, s. 441-458.

PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.

PAYDAŞ, Kazım (2006), “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, *bilig*, S 39, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara, s. 195-218.

PEKACAR, Çetin (2012), “Kumuk Türkçesi”, (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 939-1008.

PRITSAK, Omeljan (1998), “Ermeni Kıpçakçası”, (Haz. ve Çev.: Mehmet Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, Ankara, s. 123-132.

RADLOFF, Wilhelm (1905), *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte)*, C III-1, St. Petersbourg.

REICHENBACH, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*, University of California, Berkeley.

REYCHMAN, Jay - Ananiasz Zajaczkowski (1993), *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*, (Çev.: Mehmet Fethi Atay), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.

RUSTEMOV, Oleg (2017), "Kırım Türklerinin Edebî Dil Gelenekleri: Kırım Hanı Bora Gazi Giray'ın Şiir ve Mektupları Üzerine", *Söylem Filoloji Dergisi*, C 2, S 2, s. 348-361.

SALKIM, Tuğba (2012), *Altın Ordu*, *Kırım ve Kazan Sahası Yarlık ve Bitikler Üzerine Bir Sentaks İncelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Denizli.

SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolayeviç (1917), "Tijish (Tish) drugie terminy krymsko-tatarskikh jarlykov", *İzvestiya Akademiya Nauk (IAN)* VI, s. 1277-1278.

__________ (1918), "Neskol'ko Popravok k jarlyku Timur-Kutluga", İzvestiya Akademiya Nauk XII, Petrograd, s. 1109-1124.

__________ (1926/1939), "O 'pagjsa' – 'bajsa' v Dzhuchiyevom uluse", *IAN* XX, s. 1107-1120 [(1939), "Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya Dair", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C II, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, s. 53-65].

__________ (1927a/1960), "Kistorii krymsko tatarskogo literaturnogo jazyka", *VNOT* VII, s. 27-32 [(1960), "Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi", (Çev.: Rasime Uygun), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 8, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 373-379; Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38139/440298]

__________ (1927b), "Neskol'ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Toxtamış-Khana", *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii*, *Arxeologii i Etnografii*, T. I (58), Simferopol, s. 141-144.

SAVRAN, Hülya (2001), "Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 596, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 140-142.

__________ (2003), *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük*, Balıkesir Üniversitesi Yayınları No:0026, Balıkesir.

SEBZECİOĞLU, Turgay (1966), "Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri", *Dil Dergisi*, S 124, Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER, Ankara, s. 18-33.

SEVORTYAN, Edvard Vladimiroviç (2008), "Kırım Tatarcası", (Çev.: Mehman Musayev), *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S 2, Ankara,

s. 209-246 [(1966), "Krımsko-Tatarskiy Yazık", *Yazıki Narodov SSSR: Tyurkskie Yazıki (SSCB Halklarının Dilleri: Türk Dilleri)*, C II, Moskova].

SIRTI, Ezgi (2019), *Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SITKI ÖZKUL, Banu (2011), *Kırım Hanlığına Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslûp İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Muğla.

STEINGASS, Francis Joseph (1884), *The Student's Arabic–English Dictionary*, W.H. Allen, London.

__________ (1930), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, *Including the Arabic Words and Phrases To Be Met with in Persian Literature*, Second Impression, Kegan Paul, Trench, Truener& CO. Ltd., London.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-İ ÖZBEKÎ EL-BUHÂRÎ (1298), *Luġat-i Çaġatay ve Türkī-i ʿOs̱mānī*, [(2003) *Luġat-i Çaġatay ve Türkī-i ʿOs̱mānī*, (Haz.: Mehmet Ölmez), *Türk Dilleri Araştırmaları*, C 13, Mehmet Ölmez, İstanbul, s. 29-368].

ŞİRİN USER, Hatice (2004), "Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözleri: Uğur, Çığır, Tıkır", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-26 Eylül 2004) Bildirileri*, C 2, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/II, Ankara, s. 2763-2776.

__________ (2004), "Türkçede Yaz- 'Yazı Yazmak' Fiili Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 88, S 634, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 563-571.

TABAKLAR, Özcan (2010), "Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi", *Tarihî Türk Lehçeleri: Karahanlıca*, *Harezmce*, *Kıpçakça Dersleri* içinde, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 9-88.

TAMİR, Ferhat (2012), "Kazak Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s.429-480.

TANÇ, Mustafa (2005), "Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde -A ve -Y Zarf-Fiil Eklerinin -mAğA İşleviyle Kullanılışı Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*, S 27, Erzurum, s. 103-116.

TAVKUL, Ufuk (2012), "Karaçay-Malkar Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 883-938.

TAYMAS, Abdullah Battal (1928), "Kazan Yurdu'nda Bulunmuş Tarihî Bir Vesika: Sahib Giray Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C II, İstanbul, s. 75-101.

TEKİN, Şinasi (1993), *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

__________ (2002), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı: Dil-Kültür-Sanat*, C II, içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, Seri I, Sayı A-23, Ankara, s. 69-119.

__________ (2014a), "Ög, Ögir-, Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerinin Nerelerden Geldikleri Hakkında" [(1994), *Tarih ve Toplum*, S 122, s. 10-16], *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde, Dergâh, İstanbul, s. 191-206.

__________ (2014b), "Türkçede -mA- Olumsuzluk Eki ile -DIK+ Eki Nereden Geliyor?" [(1990), *Tarih ve Toplum*, S 74, s. 14-17], *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde, Dergâh, İstanbul, s. 43-56.

TEKİN, Talat (1993), *Irk Bitig: The Book of Nomens*, Harrowitz Verlag, Wiesbaden.

__________ (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Mehmet Ölmez, Ankara.

__________ (1997a), "On The Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOk}", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C 7, Mehmet Ölmez, İstanbul, s. 5-12.

__________ (1997b), "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri", *Türkoloji Eleştirileri* içinde, Simurg, İstanbul, s. 50-66.

__________ (2000), *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Mehmet Ölmez, Ankara.

__________ (2004), "On the Turkic Gerundial Suffix {-matı(n)}", (Haz.: Emine Yılmaz - Nurettin Demir), *Makaleler II-Tarihî Türk Yazı Dilleri* içinde, Ankara: Öncü Kitap, Ankara, s. 613-624.

__________ (2008), *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TİKEN, Kâmil (2004), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 837, Ankara.

TOGAN, Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TOKATLI, Suzan S. (1996), "Ek Varyantları Olayı ve Başkurt, Tatar, Kırgız, Kazak Türkçelerinde Görülen Ek Varyantları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 7, Kayseri, s. 287-303.

TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 555, Ankara.

__________ (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 83 Ankara.

TOPARLI, Recep, M. Sadi Çögenli - Nevzat H. Yanık (1999), *El-Kavânînü'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 728, Ankara.

__________ (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 763, Ankara.

TOPARLI, Recep - Hanifi Vural (2000), *Kıpçak Türkçesi*, Dilek Matbaası, Sivas.

TOPARLI, Recep - Hanifi Vural - Recep Karaatlı (2014), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 835, Ankara.

TOPÇU, Çiğdem (2011), *Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Sakarya.

TOPRAK, Funda (2005), *Harezm Türkçesinde Fiil*, Ankara.

TURAN, Osman (2010), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

TURAN, Zikri (2006), "Türkçede Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S 30/3, (Orhan OKAY Armağanı), s. 279-292.

__________ (2013), "Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar", *Türük Dil*, *Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S 1, s. 133-144.

TURGUNBAYEV, Caştegin (1999), "-a turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, S 8, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 497-505.

TÜRK, Vahit (1999), "Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 44, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 291-340.

TÜRKYILMAZ, Fatma (1999), *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 729, Ankara.

UĞURLU, Mustafa (1999a), "-ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü", *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı (23-27 Eylül 1996) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, Ankara, s. 1181-1187.

__________ (1999b), *Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiil Parçaların Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 712, Ankara.

__________ (2003), "Türkiye Türkçesinde 'Bakış' ('Aspektotempora')", *Türkbilig*, C 5, S 4, Ankara, s. 124-133.

__________ (2009), "'Birleşik Fiil' Üzerine", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (27-28 Ağustos 2007) Bildiriler Kitabı*, C 1, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 399-412.

USMANOV, Mirkasym Abdulakhatovich (1979), *Jalovannıe Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv. (XIV-XVI. Gasır Juçi Ulusınıñ Yarlıkaş Aktları)*, İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2012), "Karakalpak Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 543-622).

UZUN, Mustafa İsmet (1996), "Gazi Giray II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 13, İstanbul, s. 452-453; Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-giray-ii#2.

UZUN, Nadir Engin (1998), "Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü", *Dil Dergisi*, S. 68, Ankara, s. 5-22.

__________ (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Kebikeç Yayınları, Ankara.

__________ (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar*, Papatya Yayınları, İstanbul.

ÜÇOK, Necip (1947), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

ÜSTÜNER, Ahat (2001), "Çağatay Türkçesinde '-rdA, -ArdA, -UrdA' Zarf-Fiil Eki", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 11-1, s. 163-170.

VÁSÁRY, Istvan (1987), *Az Arany Horda Kancelláríáya*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.

VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1864), *Materialy Dlya İstorii Krımskago Hanstva İzvleçenniya*, *Po Rasporyajeniyu Imperatorskoy Akademii Nauk*, *İz Moskovskago Glavnago Arhiva Ministerstva Inostrannıh*, *Sankt-Peterburg* [(2009) *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, (Haz.: A. Melek Özyetgin - İlyas Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Dizi - S 5, Ankara].

YAMAN, Hakan (2007), "Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'unda Söz Varlığı Üzerine", *Türkbilig*, S 14, s. 184-199.

__________ (2012), *Die Yūsuf-Legende in der Version von 'Ali Nach dem Dresdener Manuskript Eb. 419*, Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker 11, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

YAYLAGÜL, Özen (2003), "Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- 'göndermek' fiili", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C 2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, s. 166-180.

YAZICI ERSOY, Habibe (2012), "Başkurt Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s.749-809.

YUDAHİN, Konstantin K. (2011), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev.: Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları: 93, Ankara.

YÜCE, Nuri (1993), *Muḳaddimetü'l-Edeb Ḫvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş*, *Dil Özellikleri*, *Metin*, *İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 535, Ankara.

YÜKSEL, Zühâl (1998a), "Kırım Tatarcasında Gelecek Zaman İfadesi Veren Sıfat Fiiller", *Emel*, S 225, s. 25-31.

__________ (1998b), "Kırım Türkleri Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı Dördüncü Cilt Edebiyat (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)* içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158, Ankara, s. 259-301.

__________ (2012), "Kırım-Tatar Türkçesi", (Ed.: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 811-882.

ZÜLFİKAR, Hamza (1992), "Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan -ip > -if Eki", *Türkoloji Dergisi*, C X, S 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, s. 13-20.